KAZIMIERZ ŚLĘCZKA

Feminizmas

ALK Mintis

KAZIMIERZ ŚLĘCZKA

Feminizmas

KAZIMIERZ ŚLĘCZKA

Feminizmas

Šiuolaikinio feminizmo visuomeninės ideologijos ir koncepcijos

Iš lenkų kalbos vertė

Irena Aleksaitė ir
Leonija Malakauskienė

ALK
Mintis

UDK 396
Sl-18

Versta iš:
Kazimierz Ślęczka
FEMINIZM
Ideologie i koncepcje społeczne
współczesnego feminizmu
Wydawnictwo „Książnica", 1999

Knygos leidimą iš dalies finansavo
Atviros Lietuvos fondas ir
Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

This edition is published with the support
from the Open Society Fund-Lithuania,
and from the CEU Translation Project
of the Open Society Institute–Budapest

Dėkojame knygos autoriui
už dovanotas vertimo teises

Viršelio dailininkas
ROMAS DUBONIS

ISSN 1392-1673
ISBN 5-417-00871-0

*Turinys**

* Irena Aleksaitė vertė p. 7–136, Leonija Malakauskienė – p. 136–578.

Įžanga

Kai antroje septintojo dešimtmečio pusėje Jungtinėse Amerikos Valstijose atsirado feminizmas, niekas nežiūrėjo į jį rimtai. Televizija ir spauda tai traktavo kaip egzotišką ir linksmą, tačiau nepatvarų dalyką, dar vieną trumpalaikės mados žiedelį, atplukdytą neramios, vis naujomis idėjomis putojančios kontrkultūros bangos. Po kelerių metų, kai užsispyręs aktorius nė neketino palikti scenos, apie jį pradėta kalbėti rimčiau, juolab kad daugelyje Vakarų Europos šalių ne mažiau ryžtingu balsu prabilo jo seserys. Ilgainiui visi apsiprato su šiuo įsibrovėliu, kuris, tiesą sakant, savo paties noru pasitraukė į politinės scenos pakraštį, nors ramus tikrai nebuvo, retkarčiais imdavo triukšmauti, netgi valandėlei prasibraudavo į patį vidurį, suardydamas kitų vykstančių dramų ritmą. Paskui, jau aštuntojo dešimtmečio viduryje, Reagano konservatyvizmo metais, daug kartų viltingai – graudžiai, nostalgiškai ir su palengvėjimu – buvo skelbiamas feminizmo galas, tarsi priedainį kartojant, kad atėjo postfeminizmo era. Deja, tikrovė pranoko žodžius.

Feminizmas išliko, tačiau nebebuvo madingas. Anokia čia tema – moterys! Nuo garsiųjų 1975-ųjų, kuriuos Jungtinės Tautos paskelbė Moters metais, ši tema taip ir nepranyko iš visuomenės akiračio. Šiandien nerasime valstybės, kuri šiuo požiūriu nenorėtų padaryti gero įspūdžio, tad kartais visuomeninės lyties funkcijos yra kruopščiai peržiūrimos ir keičiamos. Deja, ne visi supranta, kad tuos pakeitimus smarkiai veikė feministinis judėjimas.

Galimas daiktas, esame grįžtančios bangos liudytojai. Feminizmas jau nėra nedrąsi deklaracija. Pakanka pavartyti kai kurių jaunosios

kartos autorių naujausius leidinius, kad atsikratytum paskutinių – kai ką guodžiančių – iliuzijų. Jaunos, optimistiškai nusiteikusios moterys nepraleidžia progos pasisukioti tarp aukštuomenės tūzų ir sakosi esančios feministės. Tai kelia nerimą vyresnės kartos aktyvistėms, kurios kitaip suprato judėjimo tikslus. Dar blogiau tai, kad jaunos autorės ir veikėjos nerodo deramos pagarbos veteranėms. Jaunoms nebeužtenka pilietinių laisvių, per maža alternatyvios visuomenės moterų klubų. Naujosios feministės tiesiog nori *valdžios*. Ne įtakos valdžios žmonėms, ne dėmesio mintims ir nuomonei, kurią jos išsako, bet tikros valdžios, valdžios sau ir moterims apskritai. Ir tai yra kur kas rimčiau, daugeliui kur kas grėsmingiau nei pirminis *moterų išlaisvinimo* postulatas.

Kas, tiesą sakant, yra feminizmas? Kol kas mielai išsisukčiau neatsakydamas į šį klausimą, ypač jei jis būtų įpareigojantis. Feminizmas – daugialypis reiškinys. Knygoje pateikta jo portretų galerija nėra jau matomų apybrėžų paryškinimas. Veikiau tai personažo, kuris pasirodo vis naujais drabužiais ir niekada neatsidengia iki galo, tapatybės paieškos. Lengviau yra atpažinti materialųjį jo pavidalą, nes vienokio ar kitokio panašumo įspūdis visada išlieka, kur kas sunkiau suvokti logiką, diktuojančią vaidmenų pasirinkimą, juolab kad jų sąrašas toli gražu nebaigtas. O blogiausia yra tai, kad mūsų personažas pernelyg dažnai užsispyręs tikina, jog jo šiuo metu kuriamas vaidmuo yra vienintelis tikras ir paskutinis, visi kiti buvo grynas nesusipratimas. Skaitytojui, kuris tuo susidomėjo, galiu patarti nors probėgšmais perversti visą knygą, o mėgstančiam grakščias ir tikslias sąvokas rekomenduoju paskutinį knygos skyrių, kuriame pats ieškau atsakymo į šį klausimą. Perskaityti šią knygą prašau ir tą skaitytoją, kuris klausimą, kas yra feminizmas, laiko daugiau retoriniu, nes žino atsakymą ir yra pasirengęs pats sau (ir visiems kitiems) šitai paprastai, kareiviškai paaiškinti. Tokių gatavų ir neleidžiančių abejoti nuomonių tenka išgirsti ar nujausti gana dažnai, ypač per televiziją ir radiją, tiesą sakant, nedaug nuo jų atsilieka ir publicistika. Labai norėčiau, kad šią knygą perskaitytų kaip tik tie autoriai ir jais patikėję klausytojai. Žinome, kaip greitai ir lengvai galima sukurti vaizdingą ir vienareikšmišką nuomonę apie lyčių reikalus. Feminizmas kaip tik tai ir aiškina. Tik – nors daugelis mano kitaip – daro tai diferencijuočiau ir akiplėšiškiau nei paprastai manoma, kai vienas iš atsakymų, kurį žiniasklaida jau būna supaprastinusi, priimamas kaip visuma to, ką feminizmas turi pasakyti.

Kaip esu sakęs, lengviau atpažinti feminizmo materialinę išraišką nei įžvelgti jo esmę. Bet ir dėl pirmojo klausimo lieka abejonių. Femi-

nizmas – tai visuomeninis judėjimas ir su juo susijusios idėjos. Kaip galima nagrinėti idėjų kompleksą, santykinai atskirtą nuo paties judėjimo, jeigu knygų, žurnalų, filmų, paveikslų ir kitų materializuotų feministinės minties ir sąvokų pavidalų egzistavimas visiškai nepriklauso nuo to, ar yra gyvi jų autoriai ir autorės, ar tebesilaiko savo įsitikinimų, ar taip pat vertina savo andainykščius darbus, ar yra kitų žmonių, tas idėjas laikančių savomis. Pažiūrų, šiandien vadinamų feministinėmis, atsirasdavo ir anksčiau, netgi tais laikais, kai nebuvo rimtesnės visuomeninės jėgos, pasirengusios tas idėjas remti. Feminizmo ideologijomis jos tampa tik tada, kai susijungia su visuomeniniu judėjimu, kuris jas, tegu ir neilgai, laiko savo siekių išraiška ir kurio veikiamos pasikeičia ar yra kitaip aiškinamos. Jei į feminizmą norime žvelgti kaip į ideologijas – o šioje knygoje kaip tik šitaip ir žvelgsime, – jokiu būdu negalėsime apeiti šitaip suprantamo feminizmo ryšio su feministiniu judėjimu ar judėjimais. Feminizmas – tai pirmiausia feministės, jų veikla ir feminizmą apskritai apibrėžiantys jų įsitikinimai.

Šiame darbe feminizmo idėjomis laikysime tas koncepcijas ir pažiūras, kurios feministiniame judėjime buvo ar tebėra gyvybingos. Jeigu feministinis judėjimas yra jų nešėjas ir sąlygojantis veiksnys, tuomet atsiranda poreikis apibrėžti feminizmo kaip judėjimo ribas. O judėjimas yra daugybės grupuočių, dažnai nepatvarių, ne visada turinčių aiškias ribas, be to, konfliktuojančių viduje arba viena su kita, konglomeratas. Mes pasirinkome poziciją, iš visų galimų turinčią mažiausiai apribojimų, nors dalis feminisčių nuolat stengiasi iš feminizmo srities pašalinti nuostatą apsispręsti, kuri nesuderinama su jų pačių pažiūromis. Autoriaus užduotis – kaip galima objektyviau pristatyti aktyvisčių ir autorių, kurios, beje, dažnai ginčijasi ar netgi barasi, pažiūras, todėl laikysimės tokio principo: *feminizmo sričiai priskirsime visus judėjimus ir grupuotes*, kurios:

1. Pačios laiko save feministinėmis.
2. Feministinėmis jas laiko:
2.1. kitos feministinės grupuotės,
2.2. viešoji nuomonė.

Dažniausiai susiduriame su atvejais, kai visi šie kriterijai sutampa arba kai grupei moterų, vadinančių save feministėmis, kitos feministės tokios garbės (nes, jų nuomone, tai didelė garbė) nesuteikia. Gerokai rečiau pasitaiko, kad grupės pažiūras ir veiklą feminizmu laiko tik nefeministinė viešoji nuomonė (tuomet dažniausiai tai atrodo kaip kaltinimas), ir gal tik vieną kartą susidūrėme su situacija, kai grupuotę,

feminizmo atžvilgiu nusiteikusią kritiškai, feministinė aplinka laikė tipiškai feministine[1].

Ar taip išskiriamas feminizmas turi kokį nors bendrą vardiklį? Ar feministinės grupuotės turi bendrą tikslą, programines premisas, veiklos metodus? Gal jas sieja tik jų veiklą pateisinančios ideologinės aprangos elementai, pavyzdžiui, visuomeninio pasaulio vizija, visuomenės teorija, gal bendra vertybių sistema ar bent vertybių, laikomų aukščiausiomis, sąrašas? O gal visiems feminizmams bendras yra tik jų genealoginio medžio kamienas, tačiau juo labiau jis šakojasi, juo pažiūros skirtingesnės? Atsakymo į šiuos klausimus ieškojau eidamas sisteminės čia pristatomų feminizmo pavidalų analizės keliu. Svarstymų rezultatus išdėsčiau paskutiniame knygos skyriuje, bet jau šioje vietoje privalau pateikti skaitytojui trumpą informaciją, apibrėžiančią tam tikrą visam feminizmui bendrą *esmę*, kuri vis dėlto egzistuoja.

Tačiau visų feminizmų programos, tikslai ar veiklos metodai tikrai yra skirtingi. Jie neturi vienos ir visiems bendros vertybių hierarchijos, neturi bendros visuomenės teorijos, netgi bendros pasaulio vizijos. Tai kas lieka? *Idėjinis feminizmo sindromas* apima šį įsitikinimų minimumą:

1. Moterys visuomenėje yra *skriaudžiamos* tik todėl, kad jos moterys, todėl, kad egzistuoja skirtingos lytys.

2. Šią skriaudžiamųjų padėtį *galima* – šiaip ar taip, dabar jau galima – pakeisti.

3. Šią padėtį *reikia* pakeisti.

4. Dėl to *moterys pačios turi* tinkamai veikti, nederindamos savo tikslų su kitų judėjimų ir visuomenės institucijų tikslais.

Iš feministės pirmiausia tikimasi tiesioginio dalyvavimo feministinėje veikloje, o dalyvavimo formos gali būti įvairios. Gal tai bus visuomeninė veikla, tarkim, pagalbos nuskriaustoms moterims teikimas, galbūt politinė kova norint pakeisti dabar galiojančias taisykles ir įprastą elgesį, gal tiriamoji ar meninė veikla, kuri pasireikštų egzistuojančių pažiūrų kritika ir naujų kūrimu, nes be šito neįmanoma pakeisti per amžius susiklosčiusių moters pažiūrų, ir naujų meno darbų, atsirandančių iš moters potyrių ir požiūrio į pasaulį, kūrimas, o gal dar-

[1] Postlakaninės orientacijos prancūzų autores, atsisakančias feminizmo, amerikiečių kultūrinės feministės laiko keliančio smalsumą ir įkvepiančio *French feminism*, prancūziškojo feminizmo, atstovėmis (žr. A. A. Jardine. *Gynesis. Configurations of woman and modernity*, Ithaca, 1985, p. 14–24, kurioje šis *qui pro quo* aptartas išsamiau).

bas su savimi, ypač iš pradžių keliant savo sąmoningumą. Vyriškis – daugelio, nors gal ne visų, feminisčių nuomone, – daugių daugiausia gali remti feministinę veiklą likdamas jos išorėje, o jei dalyvauja pačioje veikloje, tai niekada neužima vadovaujančio ar idėjiškai svarbaus posto. Todėl žodis „feministas" vartojamas itin retai, gal nebent „profeministas" arba „prijaučiantis feminizmui". Kad nesukeltume painiavos, šioje knygoje vartosime tik moteriškąją šio daiktavardžio giminę, tačiau nepamiršime, jog kai kuriems vyrams šis pavadinimas derėtų.

Kad būtum feministė, anaiptol nereikia būti tokiai, kokią daugelis skaitytojų, kurių nuomonę kuria žiniasklaida, laiko neginčytinu kanonu: nereikia nekęsti vyrų, nereikia būti lesbiete, nereikia savo drabužiais ir kosmetika, tiksliau, jos nebuvimu, rodyti paniekos madai, nereikia nedėvėti liemenėlės, prieš tai ją viešai sudeginus. Nereikia piketuoti prie parlamento ir agresyviai reikalauti visiškos abortų ir skyrybų laisvės. Nereikia visada ir visur su panieka atstumti pasirengusio padėti vyriškio rankos, šaipytis iš vyriško galantiškumo ir mandagumo, o geriausia išvis netekėti. Galimas daiktas, tokių feminisčių būna, tačiau tai nėra būdingas feminisčių bruožas. Juo nėra ir menamas negražumas, turintis paaiškinti visa tai, ką sakėme anksčiau. Toks feministės, ypač šiuolaikinės, stereotipas yra labai tolimas nuo tikrovės. Tegu įsikarščiavęs skaitytojas šiuo atveju patiki mano žodžiu ir priima mano siūlomus kriterijus: pragmatiškumas ir neformalumas. Feministė – tai moteris, kuri save tokia laiko arba tokia ją laiko visuomenė; tai moteris, kuri turi anksčiau minėtus įsitikinimus, įeinančius į standartinio feminizmo sudėtį. Feminizmas – tai įvairios visuomeninių feministinių judėjimų formos ir pažiūros, kurių laikosi feministės. Net jei šis apibrėžimas būtų ginčytinas, aprašomo reiškinio ribos yra nubrėžtos taip plačiai, jog neprarasime nė vienos jo atstovės. O jei dėl kokių nors priežasčių kas nors norėtų susiaurinti feminizmo ribas, platesnėje erdvėje šitai visada bus galima padaryti.

Vis dėlto reikia paminėti vieną siaurinantį apribojimą, nes kalbant apie Lenkiją ir Europą apskritai tai padaryti būtina, jei norime išvengti dviprasmiškumo. To nereikėtų, jei kalbėtume apie Ameriką, nes ten, nesant socialistų ir socialdemokratų partijų, nesusikūrė nefeministinis *moterų judėjimas,* Europoje susidaręs vadinamiesiems moterų klausimams spręsti. Todėl Jungtinėse Valstijose pavadinimas *Women's Movement,* moterų judėjimas, yra tapatinamas su feminizmu. Europoje moterų judėjimo sąvoka gerokai platesnė. Be feminizmo, jame rasime ir organizacijų, veikiančių kitų partijų ir judėjimų pakraštyje arba pašonėje, kaip, pavyzdžiui, komunistinėje Lenkijoje veikė Lenkijos moterų lyga,

ūkininkių būreliai ir t. t., o šiandien susikūrė katalikių moterų organizacijos ir kiti sambūriai, telkiantys moteris pagal jų įsitikinimus. Šių visų susivienijimų tikslas toks pat – rūpintis moterų interesais, nors dažniausiai tik tam tikros aplinkos moterų. Pagrindinis jų ir feministinių judėjimų skirtumas yra toks, kad moterų organizacijos savo tikslų siekia orientuodamosi į judėjimų, partijų ar institucijų programas, o toms institucijoms moterų tikslai yra tik antriniai ar šalutiniai. Nefeministinės organizacijos ir judėjimai nėra savarankiški, jų tikslai dažniausiai nuosaikūs. Nefeministiniams moterų judėjimams visų moterų solidarumas nėra svarbiausias dalykas, kartais tai laikoma utopija ar net kenksmingu dalyku (komunistai atvirai baiminosi, kad „jų" moterys nesuteiktų pirmenybės moteriškų interesų bendrumui, į antrą planą nustūmusios viso pasaulio proletariato reikalus). Todėl nuomonė, kad visa veikla, konferencijos, deklaracijos, seminarai ir t. t., skirti „moterų klausimui", būtinai yra feministiniai, tikrai yra klaidinga. Būna ir taip, kad feminisčių dalyvavimas tokioje veikloje yra nepageidautinas arba jos apskritai yra neprileidžiamos. Kita vertus, dalis feministinių grupuočių savo ruožtu atsiriboja nuo platesnio moterų judėjimo ir nefeministinės veiklos moterų labui, laikydamos tokią veiklą neteisėta, neveiksminga, silpninančia „tikrąjį" moterų judėjimą ar netgi specialiai jam kenkiančia. Amerikoje rimtesnis moterų judėjimas dažniausiai buvo savarankiška jėga. Radikalusis feminizmas, žinomas *Women's Liberation Movement* (Moterų išlaisvinimo judėjimas) pavadinimu, atsirado kaip opozicija marksistinėms studentų organizacijoms, kurios, sekdamos Europos socialistinių moterų judėjimų pavyzdžiu, tą radikalųjį feminizmą stengėsi išlaikyti savo gretose. Lenkijos sąlygomis (ir daugelyje Europos šalių) socialistinių ir pagal įsitikinimus sukurtų moterų formacijų egzistavimas trukdė kurtis visiškai autonominėms feministinėms organizacijoms[2], ir tik dabar, žlugus komunizmui, tapome jų raidos liudytojais[3].

[2] Šį skirtumą aiškiai pabrėžia Olive Banks, nurodydama, kad tos nefeministinės „moterų organizacijos" (veikiančios kitose sąjungose arba po jų vėliavomis – politinėse partijose arba prie jų, bažnyčiose ir t. t.) *kartais* remia feminizmą, bet tikrai ne visada (žr. O. Banks. *Faces of feminism. A study of feminism as a social movement* [I leid. 1981], Oksford, 1986, p. 247). Tačiau ji, mano manymu, neteisingai feminizmui priskiria labdaros organizacijas ir veiklą, skirtą teikti pagalbą moterims, tai pavadinusi *evangelical feminism* (ten pat, p. 243). Šiuo atveju pagalba teikiama moterims ne kaip moterims apskritai, o kaip „puolusioms" būtybėms arba šiaip nelaimėlėms, bet, žinoma, moterims ir, žinoma, jų lytis tą nuopuolį provokuoja (nes, pavyzdžiui, jos gimdo vaikus), tačiau lytis čia nėra

Be to, visiškai objektyviai, nors gal kiek savavališkai, remdamasis pagrįsta feminizmo reiškinio srities demarkacija, šiame darbe susiaurinau aptariamą temą, ir tai padariau grynai pragmatiškais sumetimais. Dabar laikas lojaliai įspėti skaitytoją ir apie tokius pjūvius. Pirma, knygoje nagrinėjame tik šiuolaikinį feminizmą, kurį sutapatinau su feminizmu apskritai. Kalbu apie feministinį judėjimą (ir jo idėjas), kuris pirmiausia atsirado Jungtinėse Valstijose septintojo dešimtmečio viduryje, vėliau pasklido po visas Vakarų šalis ir egzistuoja iki šiol. XIX amžiaus moterų judėjimas – tai, be abejo, pirmas moterų kovos dėl vietos visuomenėje etapas, tačiau šiuolaikinis feminizmas (jį vadinsime tiesiog feminizmu) susikūrė pirmiausia remdamasis savo paties visuomeniniu ir idėjiniu pagrindu, o ne kaip tęsinys ar atgaivinimas ano; tik gerokai vėliau dalis judėjimo aktyviščių ir teoretikių ėmė ieškoti šaknų senajame moterų judėjime, pavadinusios jį „pirmojo" feminizmo vardu, o save – „antrosios bangos" feministėmis. Nesiginčydamas, ar galima praplėsti feminizmo terminą ir taip vadinti ankstesnius moterų judėjimus, kurie tik iš dalies ir tai tik XIX amžiaus pabaigoje ėmė šiuo žodžiu vadintis arba šitaip juos ėmė vadinti kiti, – nes tai gali būti anistorinė, tegu ir leistina procedūra, – dar kartą primenu, kad šioje knygoje „feminizmas" reiškia tą patį, ką šiuolaikinis feminizmas, tai yra, kitais žodžiais sakant, antrosios ir eventualiai trečiosios bangos feminizmas[4].

svarbiausias veiksnys – juk gyvena daugybė nepuolusių, laimingų moterų, kurioms puikiai sekasi ir kurioms nereikia pagalbos. Šiuo atveju žmonės skirstomi į puolusius, nelaimingus ir skurdžius ir visus kitus, tik kad pirmojoje grupėje daugiausia būna moterų su ypatingo pobūdžio nesėkmėmis, kurios, beje, nevadinamos visuomenine neteisybe. Panašius skirtumus mini ir kita britų feministė: „Lygybės ženklas tarp moterų organizacijų ir feminizmo tapo visuotine nerašyta taisykle, todėl reikia skubiai užkirsti kelią įpročiui žodžiu „feminizmas" naudotis tarsi terminu, reiškiančiu bet kokį moterų aktyvumą" (R. Delmar. *What is feminism?* Žr. J. Mitchell, A. Oakley (red.). *What is feminism,* Oxford, 1986, p. 11). Taip yra todėl, kad „[...] paprastai feminizmas apibrėžiamas kaip aktyvi troškimo pakeisti moterų visuomeninę padėtį išraiška", ir tai tikra tiesa, bet ne vien kalbant apie feminizmą (ten pat, p. 13).

[3] 1995 metais išleista „Informacija apie Lenkijos moterų organizacijas ir iniciatyvas" šį skirtumą nutyli, todėl sunku tiksliai pasakyti, kiek procentų moterų organizacijų yra feministinės. Dabartiniais laikais veikiausiai šis skirtumas pamažu nyksta, o tyla apie minėtą skirtumą galbūt yra taktinis manevras, nes žodis „feministinis" daugelį moterų gali atbaidyti, – mat Lenkijoje paplito toks feministės stereotipas – ateistė, „abortų šalininkė".

[4] Taip pat yra vartojami apibrėžimai „neofeminizmas" arba „naujasis feminizmas" (pastarasis, pavyzdžiui, G. G. Yates knygoje *What women want. The ideas*

Antra, svarstymų objektas pirmiausia yra feminizmo ideologijos, o ne jo labai sudėtingi darbai, kuriuos ateityje istorikai, tikėkimės, atidžiai išnagrinės. Šitaip sudėlioti akcentus leido šių žodžių autoriaus pasirengimas. Bet atrodo, kad feminizmui randantis šalyse, kurios dar neseniai buvo komunistinės, reikia skubiai susipažinti su feminizmu kaip su tam tikru požiūriu į pasaulį, su tam tikromis programomis ir veiklos stiliumi. Mat besikuriančios feministinės grupės, be abejo, įkvėpimo semiasi iš feministinės lektūros, iš dalies ir iš asmeninių ryšių su dabar veikiančiomis Vakarų feministėmis. Šiuo požiūriu išsamiai išmanyti feminizmo istoriją – kas be ko, tai būtų įdomu – dar ankstoka. Tačiau nemažą šio darbo dalį užima tam tikrų istorinių įvykių aprašymas. Čia pristatau tas feministinio judėjimo sritis, kurioms plėtojantis radosi pagrindinės feministinės idėjos ir teorijos. Praktiškai tai reikštų kalbėti beveik vien apie amerikietiškąjį feminizmą. Idėjų istorija, nors iš dalies neparodžiusi jas iškėlusių įvykių, kurių dalyvis vėliau buvau, tikrai būtų ydinga ir veikiausiai nuobodi.

Trečia, pirmiausia apsiribojau amerikiečių literatūra, vėliau apskritai tokia, kuri parašyta anglų kalba. Tik todėl, kad norėjau papildyti pateiktus pavyzdžius, keletą kartų paminėjau vokiečių publikacijas. Mano pasirinkimas yra ganėtinai pagrįstas. Juk 1970 metais Juliet Mitchell ėmė protestuoti prieš tai, kad žiniasklaidoje feminizmas pristatomas kaip „anglosaksių, pirmiausia amerikiečių, judėjimas“[5], įrodinėdama,

of the Movement, Cambridge, Massachusetts, 1975, p. 1). Standartinės Anglijos moterų judėjimo istorijos autorė XIX amžiaus judėjimą su šiuolaikiniu sieja bendru pavadinimu „feminizmas“ ir apie „senąjį ir naująjį feminizmą“ kalba kaip apie „vieną nepertraukiamą istorinį procesą“, žr. O. Banks. *Faces of feminism,* min. veik., p. 1. Tėviškai palankioje knygoje apie XIX amžiaus moterų judėjimą, vadinamą „feminizmo“ vardu, autorius, baisiai nustebęs, kad staiga atsirado naujas moterų judėjimas, vadina jį – su kandumo gaidele – *neofeminizmu* (P. Smith. *Daughters oh the promised land. Women in American history. Being an examination of the strange history of the female sex from the beginning to the present, with special attention to the women of America, illustrated by curious anecdotes and quotations by divers authors, ancient and modern,* Boston, 1970, p. 349). Apie ankstesnį liberalųjį feminizmą, kurio atstovė buvo Betty Friedan, jis ironiškai kalba kaip apie „pusiau feminizmą“ (ten pat, p. 341). Jau 1971 m. dvi amerikiečių radikaliosios feministės, rašydamos pirmąją naujosios bangos feminizmo istoriją, senąjį moterų judėjimą vienareikšmiškai prijungia prie feminizmo ir savo istorijoje apie ankstesnį moterų judėjimą nuolat atsiliepia kaip apie „feminizmą“. Apie tokį terminologinį sprendimą liudija tos knygos pavadinimas – žr. J. Hole, E. Levine. *Rebirth of feminism,* New York, 1971.

[5] J. Mitchell. *Woman's estete* (I leid. 1971), Harmondsworth, 1986, p. 11.

jog anais laikais jis jau buvo beveik visose liberalios demokratijos šalyse, išskyrus Islandiją, Austriją ir Šveicariją, be to, Pietų Afrikos Respublikoje, Australijoje, Turkijoje ir Afganistane. Tačiau teoriškai tarptautiniu mastu daugelį metų pirmiausiu buvo laikomas amerikiečių feminizmas. Kaip ir praėjusio amžiaus moterų judėjimas, taip ir šiuolaikinis feminizmas pirmiausia iškilo Jungtinėse Amerikos Valstijose. Kitose šalyse jis atsirado vėliau ir aiškiai veikiamas JAV feminizmo, nors buvo ir savų specifinių akstinų. Pagrindinė feminizmo literatūra, tapusi standartu visam pasauliui, yra amerikiečių literatūra. Vėliau prie jos prisišlieja kitų šalių angliškai parašytos knygos, turbūt todėl, kad šiuo atveju nėra kalbos slenksčio, ir veikalai vienu metu pasirodydavo visuose angliškai kalbančiuose kraštuose. Pamažu vis didesnę reikšmę įgyja anglų ir australų leidiniai, pasakojantys apie būdingą tiems kraštams, bet beveik nepažįstamą Jungtinėms Valstijoms socialistinį feminizmą. Tačiau Amerikos skaitytojos priėmė ne visas mintis, neklaidingai išsirinkdamos originalesnes ar ypač vykusias. Standarto lygmenį pasiekusias knygas ne anglų kalba galima laikyti išimtimis – šios knygos visada būna išverstos ir išleistos Jungtinėse Valstijose. Viena, beje, vienintelė išimtis – vėlesnysis prancūzų feminizmas, bet kitos šalys jį pastebėjo tik tada, kai pritapo amerikiečių aplinkoje. Pritapo ne vien leidinių vertimo, bet ir asmens kooptacijos būdu. Akivaizdžiausias to pavyzdys yra Monique Wittig. Ši jau kurį laiką rašo angliškai ir aktyviai veikia amerikiečių feminizme. Kitų šalių feministinėje literatūroje vyrauja amerikiečių darbų vertimai, kuriuos papildo ne itin populiarūs antraeiliai gimtieji leidiniai. Prancūzių kultūrinis feminizmas, nors labai uždaras reiškinys, bet viso pasaulio elitinėse feminizmo srityse šiandien jau žinomas, šiame darbe irgi paminimas. Kitaip negu visų kitų feminizmo variantų, šio poveikis yra siaurai akademinis ir meninis, nors jo ideologinis reikšmingumas veikiausiai didės.

Ketvirta, nepaisant visų šių apribojimų, tyrinėjamo objekto apimtis vis tiek gerokai viršijo autoriaus galimybes. Turiu pripažinti, kad per mano rankas perėjo tik menka feministinės literatūros dalis, nors su dauguma svarbiausių knygų esu susipažinęs. Tai gal atleistina, turint omenyje pagrindinį šio darbo tikslą – svarbiausių feministinių ideologijų rekonstrukciją. Feministinės literatūros ideologinį sluoksnį galima paversti tam tikru skaičiumi idėjų, kurios nuolat kartojasi, tik vis kitais pavidalais, kaip antai įžanga, komentaras ar pasiūlymas, palydėdamos pateikiamus faktus, dažnai aprašomus labai individualiai, o nuo tų faktų staiga peršokama prie apibendrinimų ir įvertinimų –

būtent ideologijos srityje. Viena feministė sarkastiškai – mano nuomone, be reikalo – tarstelėjo, kad skaityti daug feministinės literatūros tas pat, kas klausytis senos subraižytos plokštelės. Tai tiesa. Tačiau kaip tik tokia yra veikalo su ideologijos pamušalu esmė. Tai visada tas pats drabužis, kuriuo apvelkami vis nauji, tinkamai parinkti faktai. Pasikartojimų monotonija yra ideologijos funkcionavimo sudedamoji dalis. Šiaip ar taip, galima drąsiai išsiversti be antrinės, kitų feminisčių nedažnai cituojamos literatūros, nes nekyla pavojaus ideologijos sluoksnyje pražiopsoti ką nors svarbaus, daugių daugiausia gali likti neįvertintos kokios nors ypač įmantrios formuluotės, kurių dažnai randame ne tokiuose originaliuose darbuose (kai kuriais atvejais esu linkęs cituoti kaip tik juos, o ne pirminius šaltinius). Ideologijos – tai kolektyvinis turtas, tai bendrijų dvasia, ir šiuo atveju nesvarbu, kas pirmas jas sumanė ar kam priklauso autoriaus teisės. Rašančios feministės dažnai nekreipia dėmesio į tokius dalykus.

Penkta, šis darbas tėra *įžanga*, kuri, manyčiau, galėtų ne tik sudominti, paskatinti skaityti toliau ir tą skaitymą palengvinti, bet ir egzistuoti kaip baigta visuma – tiems, kurie norėtų tik susipažinti su feminizmo dabartiniame pasaulyje reiškiniu, bet neketina išsamiau juo domėtis. Kitiems gal pravers bibliografinės nuorodos, kuriomis papildžiau šią knygą.

Knygos sandara sudaro tam tikrą logišką grandinę. Kita vertus, suprasdamas, kad kam nors ji gali būti tik savotiškas žinynas, stengiausi, kad kiekvienas jos skyrius būtų savarankiškas. Tai reiškia, kad skirtinguose kontekstuose nevengiau pasikartojimų. Svarbiausia yra trečioji knygos dalis, joje apibrėžta ir skaitytojui pateikta ryškiausių, svarbiausių feministinių pažiūrų galerija. Tačiau man pasirodė, kad iš pradžių gerai būtų pateikus dvi įvadines dalis, kurių kiekviena vis kitokiu būdu supažindintų su medžiaga.

Pirmosios dalies tikslas – išdėstyti skaitytojui visa tai, kas šiuolaikinėje visuomenėje sukelia feministinius judėjimus. Joje glaustai, visai neoriginaliai ir toli gražu neišsamiai pristatytas, tiksliau būtų pasakius, primintas lyties vaidmuo visuomenės gyvenime. Pagal sumanymą tai turėjo būti tik aprašymas be jokių vertinimų, kurių, jei ir pasitaiko, yra kaip tam tikrų visuomeninių faktų rūšių; aprašymas, paaiškinantis, kodėl kai kurie visuomenės nariai gali jaustis tos visuomenės skriaudžiami, ir pateikiantis feministinio protesto motyvaciją. Aptarus lyties nulemtą jėgų išsidėstymą ir materialių gėrybių pasidalijimą, pateikti galimų problemų sprendimų stabdymo (apsaugojimo) mechanizmai, tarp jų ir konservatyvių ideologijų esamos padėties

atžvilgiu. Rizikingiausias, be abejo, bus paskutinis šios dalies skyrius, kuriame pabandžiau apibūdinti pramintus kelius į feministinį aktyvumą.

Antroji dalis – tai istorinis škicas. Moterų vadinamosios „pirmosios bangos" judėjimo negalima nutylėti, nes vėlesnysis feminizmas, kaip jau sakiau, kartais remiasi jo patyrimu ir nepamiršta jo atsiradimo priežasčių, tačiau ano judėjimo istorija mūsų nevertinama rimtai, ji nėra tyrimo objektas. Toliau pateikiama daugiausia amerikietiško – dėl anksčiau išdėstytų priežasčių – feminizmo istorija, pristatomos šiam judėjimui svarbios pagrindinės idėjos, išdėstytos remiantis jų istorinės raidos logika. Keli išskirtiniai klausimai, feministiniam judėjimui reikšmingi ideologiškai, išdėstyti glaustai; kaip tik tokį medžiagos pateikimo būdą pagrindžia istorinė tų klausimų svarba (ir tai, kad jie vis dar sunkiai prieinami, bent jau Lenkijoje). Šioje vietoje turiu pabrėžti, kad istorinė šio darbo dalis nevisiškai atitinka reikalavimus, keliamus moksliniam istoriniam darbui. Tai nekritiška, istorinių tyrinėjimų šaltinių neparemta šiuolaikinio amerikietiško feminizmo istorijos rekonstrukcija, kuri yra būtina, norint suvokti teorinę dalį. Pagrindiniai informacijos šaltiniai, kuriais naudojausi, – tai negausūs istoriniai darbai, dažnai smarkiai ideologizuoti, todėl ir pačių faktų aprašymas, ir tų įvykių veikėjų pasakojimai veikiausiai yra neobjektyvūs. Tačiau vis dėlto man atrodo, kad aprašant pagrindinius faktus negalima labai nutolti nuo įvykių eigos, bent jau tiek, kad negalima būtų jų panaudoti mūsų tikslams. O visai išsiversti be istorinio ekskurso neįmanoma.

Trečioji dalis, kaip esu minėjęs, yra mano ieškojimų ir tyrinėjimo branduolys. Čia taip pat rasite man kaip autoriui patį pavojingiausią fragmentą: atskirų ideologinių feministinio judėjimo srovių ar orientacijų statinio *rekonstrukciją*. Jau pati feministinių srovių klasifikacija ir vardų suteikimas visuomet yra dingstis ginčams. Dar daugiau abejonių ir prieštaravimų gali sukelti pažiūrų sintezė, nes tikrovėje pažiūros formuojasi baisiai pabirai, o jų sekėjos kartais sąmoningai vengia sudėti taškelius ant „i" ir nebūtinai turi stengtis savo pažiūras suderinti su kolegių pažiūromis. Tačiau man pasirodė, kad būtų naudinga ir vertėtų pabandyti rekonstruoti tam tikrus mąstymo struktūrų *tipus*, vengiant originalių formulavimų ir daugiareikšmiškumo. Aš panaudojau ideologijos sandaros schemą, kuri paaiškinta tos dalies pradžioje. Ideologijos portretai neišvengiamai pasirodo esą supaprastinti ir, palyginti su tikrove, pernelyg vienareikšmiai, bet turiu vilties, kad jie nepavirto karikatūromis ir jų pagrindinės linijos atitinka apibūdinamų originalų esmę. Kiekvienas feminizmo tipas pristatytas du kartus:

rekonstruojant turinį tos ar kitos ideologijos kaip daugiau ar mažiau bendros pasaulio vizijos ir ta vizija pagrįstų programų veikimo, taip pat pateikiant citatas iš pagrindinių arba tipiškiausių leidinių. Taip suteikiau skaitytojui galimybę palyginti mano rekonstrukcinių pastangų rezultatą su originaliais šaltiniais, nors akivaizdu, kad citatas rinkausi subjektyviai suvokęs perskaitytus tekstus ir iš dalies atsitiktinai. Knygos pabaigoje pridėjau bibliografijos rodyklę, nors vidutiniam skaitytojui ji ne itin galės padėti, nes į lenkų kalbą beveik nieko neišversta[6], o literatūros kitomis kalbomis mūsų bibliotekose apskritai nėra. Pirmiausia tai taikytina ankstesnių metų leidiniams, ir kaltas dėl to ne tik anuometinis valiutos trūkumas, bet ir visuotinis įsitikinimas, kad feministinė literatūra neverta būti mokslinių tyrinėjimų objektu. Jau keleri metai padėtis yra pasikeitusi, pasirodo vis daugiau feministinių knygų ir knygų apie feminizmą, taip pat ir verstinių, tad galimas dalykas, kad lenkų skaitytojai galės susipažinti su senąja feministine klasika.

Ketvirtoji dalis – tai bandymas surasti bendrą vardiklį, stabilų feminizmo, nuolatos keičiančio savo įvaizdį, nepaprastumo veiksnį, ir, beje, bandymas nelengvas, jei atsižvelgsime į sukauptus faktinius duomenis. Šio tyrimo rezultatais su skaitytojais jau spėjau pasidalyti įžangoje, tačiau juos pagrįsiu knygos gale.

Ši knyga – daugelio metų neritmingo ir nesistemingo darbo rezultatas. Keitėsi jos koncepcija, nes keitėsi pasaulis, į kurį knyga turėjo išeiti. Prieš dešimt metų lenkų visuomenė feminizmo temą būtų priėmusi kaip egzotišką, būdingą turtingiems kraštams, kuriuose „moterims susimaišė protas“, nes jos neturi rimtesnių problemų. Šiandien feminizmas randa vis daugiau šalininkių, nors galbūt daugelis piliečių apie tai nežino. Gal ir gerai, kad mano darbas pasirodė tik dabar, nors, žinoma, tai neturi nieko bendra su mano sumanymu.

Dirbau vienas. Retai pasitaikiusios progos pateikti visuomenei savo darbo ištraukas parodė, kad ši tema Lenkijoje nebuvo blogai priimama, nors ir nežadino entuziastingo noro palaikyti ar paremti lėšomis. Širdingiausiai padėkoti pirmiausia norėčiau visiems savo bičiuliams ir giminaičiams, kurių mandagumo ir geranoriškumo dėka turėjau ga-

[6] Ypač vertingą išimtį sudaro amerikiečių radikaliojo feminizmo tekstų antologija, kurią redagavo Teresa Hołówka, *Nikt nie rodzi się kobietą*, Warszawa, 1982, taip pat neseniai išleista Margaretos Humm knyga *Słownik teorii feminizmu*, Warszawa, 1993, kuri yra gerokai šališka, užtat pateikia išsamią medžiagą, tik gaila, kad žodyno forma.

limybę padirbėti Vakaruose, bibiliotekose, kurios turėjo sukaupusios daug man reikalingos literatūros. Ute Franke ir Jacekas Piechuckis nuoširdžiai keletą kartų priėmė mane savo namuose Hamburge, ir aš tikrai žinau, kad mano vizitai buvo neleistinai ilgi, tačiau kaip tik todėl galėjau daugybę valandų praleisti to miesto bibliotekoje. Taip pat supratingai priėmė mane Ewa Kulisz ir Karolis Lukoszekas Miulheime, iš ten aš važinėjau į Eseno biblioteką. Du kartus ilgos viešnagės buvau atvykęs pas nuostabius, nepaprastus žmones – dėdienę Anielą Rodziewicz ir jau mirusį dėdę Aleksandrą. Gyvenau pas juos Londone ir kasdien turėjau galimybę lankytis neapsakomai turtingoje Britų bibliotekoje. (Sėdėdamas po kupolu toje pačioje salėje, kurioje prieš penkiasdešimt metų Virginia Woolf rengė garsią paskaitą apie moteriškumą literatūroje, pagalvojau, kad vienu požiūriu įvyko esminis pokytis: beveik visas knygas apie moteris, kurias ji peržiūrėjo, parašė vyrai, o aš dabar varčiau tik moterų parašytas knygas.) Šios britų institucijos svetingumas, rodomas atvykėliams, iš tikro vertas didžiausios pagarbos ir dėkingumo. Čia, tėvynėje, didžiausią ir nuoširdžiausią pagalbą, be kurios nebūčiau įgyvendinęs savo sumanymo, man suteikė šeima, kuri beveik dešimt metų turėjo kęsti nepatogumus dėl mano pernelyg vienpusiškų interesų, susijusių su darbo nuotaikų kaita. Jiems norėčiau nuoširdžiausiai padėkoti.

Suprantu, kad mano darbo, kurį atiduodu lenkų skaitytojams į rankas, forma ir turinys nėra tobuli. Tačiau tikiuosi, kad, nepaisant fragmentiškumo ir tam tikro savavališkumo, ši knyga patenkins skaitytojų smalsumą arba pažadins susidomėjimą labai svarbia, mano manymu, lyties vaidmens šiuolaikinėje visuomenėje problema ir visu tuo, ką šia tema turėjo, turi ir tikrai turės ką pasakyti feminizmas. Taip pat ir lenkų. Taip pat ir Lenkijoje.

Cešynas, 1998 m. sausis

P I R M O J I   D A L I S

Feminizmo šaltiniai

Feminizmas – protesto judėjimas. Kartu tai ir susidorojimo su blogiu programa. Koks tai blogis, kas jį suteikia ir kaip jis yra patiriamas? Kada atsiranda ganėtinai stiprus gana didelio visuomenės narių skaičiaus nepasitenkinimas, toks nepasitenkinimas, kad visuomenės nariai įstengia įveikti baimę, kylančią iš savisaugos jausmo, ir išorinę konservatyvią visuomenės materiją, kad susiorganizuotų į visuomeninį judėjimą?

Prieš tyrinėdami feministinių judėjimų istoriją ir dabartinę veiklą, pabandykime objektyviau apibrėžti visuomeninę situaciją, kuri nulemia feminizmo radimąsi, taip pat pasistengsime išnagrinėti aplinkybes ir priežastis, dėl kurių dalis visuomenės narių drįsta – nes iš pradžių reikia turėti nemenkos drąsos – feministine forma protestuoti. Čia neužbersime skaitytojo skaičių lavina, nepažersime lentelių ir diagramų, nes savo nagrinėjimų objektu pasirinkome ne konkrečią visuomenę, bet tam tikrą jos *tipą,* įvairiais variantais įsikūnijusį Vakarų kultūros visuomenėse. Toliau piešiamu vaizdu bus tik priminta tai, ką skaitytojas ir taip žino, nes pats toje visuomenėje gyvena ir jos lyčių geometriją laiko savaime suprantamu dalyku[1].

[1] Norintiems konkrečių duomenų apie Lenkiją siūlau neseniai išleistą Renatos Siemieńskos knygą *Kobiety: nowe wyzwania. Starcie przszłości z teraęniejszością,* Warszawa, 1996, taip pat ankstesnes šios autorės publikacijas. Nemažai šios informacijos rasite kiek anksčiau išleistoje Henryko Domańskio knygoje *Zadowolony niewolnik? Studium o nierównościach między męźczyznami i kobietami w Polsce,* Warszawa, 1992, taip pat Irenos Reszkės *Nierówności płci w teoriach.*

LYTIS IR VISUOMENĖ

Kuo visuomeninė padėtis moterų netenkina? Moteris protestuoja, kai jaučiasi skriaudžiama kaip moteris, o ne kaip darbininkė, valstietė, miestietė, universiteto profesorė, gydytoja, pardavėja, sekretorė ir t. t. Net jei protestuoja tam tikri visuomenės sluoksniai, pavyzdžiui (radikaliojo feminizmo atvejis), studentės ir aukštųjų mokyklų darbuotojos, tasai protestas, jei tik yra feministinis, visada susijęs su lytimi, su moteriškumu kaip nelaimę užtraukiančiu bruožu. Tai visada būna moterų protestas dėl moterų apskritai, o ne kokios nors profesinės, klasinės, amžiaus, etninės ir kt. grupės protestas dėl neteisingo požiūrio būtent į šią grupę. Taip pat skirtumai *tarp* moterų – ar dėl jų priklausymo skirtingoms visuomenės grupėms, ar dėl asmeninių savybių (inteligencija, charakteris, grožis ir t. t.) – būna (nuskriaustųjų manymu) skaudžios nelygybės priežastis. Tačiau šioje knygoje svarstome, kokia feminizmo įtaka šiuolaikinei, tarkim, Vakarų, visuomenei, taigi ieškome to, kas yra bendra *visoms* moterims ir kas kai kurioms iš jų sukelia pojūtį, kad yra skriaudžiamos dėl savo lyties.

Būna įvairių visuomeninės moters padėties neigiamo vertinimo variantų, todėl esama įvairių ir feminizmo variantų. Vis dėlto nuomonė, kad moters likimas apskritai yra nelaimingas, nėra visuotinė. Pirmiausia pabandysime objektyviai, nesiimdami vertinti, aprašyti, kuo *skiriasi* abiejų lyčių visuomeninė padėtis. Papasakosime, kaip yra iš tikrųjų,

Teoretyczne wyjaśnienia nierówności płci w sferze pracy zawodowej, Warszawa, 1991. Verta pavartyti ir Joannos Sikorskos redaguotą rinkinį *Kobiety i ich mężowie. Studium porównawcze*, Warszawa, 1996. Taip pat rekomenduoju išsamią moters padėties pasaulyje studiją, išverstą į lenkų kalbą ir 1971 m. išleistą Krokuvoje, tai Simone de Beauvoir *Antroji lytis*. Ši knyga, pirmą kartą 1949 m. išleista Paryžiuje, vėliau ir daugelyje pasaulio šalių, buvo atspirties taškas daugeliui būsimųjų feminisčių ir dažnai vėlesnių laimėjimų laidas. Šią knygą ypač rekomenduoju perskaityti.

vengdami tų dalykų, kuriuos galėtų paneigti kuri nors viena iš šalių. Kadangi ne tik visuomeninių faktų vertinimas, bet ir patys faktai būna ginčytini, apsiribosime tais, dėl kurių nekyla abejonių.

Pagrindinis klausimas būtų toks: ar žmonių lytis yra visuomeniškai reikšminga? Kitaip sakant, ar esama tokių *visuomenės gyvenimo aspektų*, kuriuose pasireiškiantys skirtumai *priklausytų nuo lyties*?

Žinoma, tai retorinis klausimas. Tikrai neketiname čia pateikti daugybės skaičių, tačiau pirmas pasitaikęs pavyzdys – o tokių feministinėje literatūroje yra nemažai – yra labai vykęs. 1989 metais moterys, sudarančios pusę žmonijos, atlikdavo beveik 66 proc. viso valandomis matuojamo darbo, bet gaudavo tik 10 proc. viso sumokamo užmokesčio ir turėjo mažiau nei 1 proc. visos nuosavybės[2].

Kita panašios apžvalgos autorė priduria: 63–64 proc. moterų ir 75 proc. emigrančių (įskaitant vaikus) buvo beraštės. Apie 4 proc. moteriškosios žmonijos pusės atstovių buvo vyriausybių vadovės, 3 proc. – ministrės, net 5 proc. jų užėmė postus, kuriančius valstybės politiką, apie 10 proc. posėdžiavo parlamentuose, beveik 6 proc. turėjo vadovaujamuosius postus tarptautinėse institucijose, o vadovaujamąjį darbą profesinėse sąjungose dirbo apie 5 proc. moterų[3]. Priminsime, kad kalbame apie pusę žmonijos, kuri nuo kitos pusės skiriasi, tarkim, ne amžiumi ar protu, o biologine lyties organų sandara. Net jei šių duomenų skaičiavimo metodika nėra aiški, net jei darome prielaidą, kad autorių, feministinio judėjimo dalyvių, informacija nėra itin patikima, vis tiek puikiai žinome, kad taip yra iš tikrųjų, daugių daugiausia pateikti skaičiai gali būti šiek tiek kitokie.

Tokia yra moterų padėtis (ir atitinkamai – kaip jos priešingybė – vyrų padėtis), pateikta bendrais bruožais. Industrinėse arba postindustrinėse visuomenėse aspektų dėl lyčių skirtumų ratas tikriausiai yra mažesnis nei kitose pasaulio šalyse (ir ilgą laiką vis mažėja). Kadangi šiuolaikinis feminizmas pirmiausia atsirado pramoninių Vakarų šalyse, nors šiandien, tiesa, itin specifinėmis formomis, pamažu plinta kitokio tipo visuomenėse, apsiribosime tik Vakarų visuomenės aptarimu. Šis pavyzdys apima ir Lenkiją, kurioje plečiasi feministinis judėjimas, liudijantis, kad ir šiuo požiūriu mes artėjame prie Vakarų demokratijos.

[2] Žr. E. M. Rhoodie. *Discrimination against women. A global survey of the economic, educational, social and political status of women*, Jefferson, North Corolina, 1989, p. IX.

[3] Žr. S. Peterson, A. S. Runyan. *Global gender issues*, Boulder, 1993, p. 6.

Lytis ir visuomenės gyvenimas

Pakartokime retorinį klausimą, tik kiek kitaip pateiktą: ar žmonių dalyvavimo visuomenės gyvenime būdas ir galimybė naudotis visuomeninio gyvenimo pranašumais nors kiek priklauso nuo jų lyties?

Kai kuriose visuomenės gyvenimo srityse vyrai ir moterys dalyvauja vienodai, ta pati jų proporcija, kaip jie yra pasidalijų populiacijoje, tai yra santykiu 1:1, vadinasi, tais atvejais lytis neturi jokios reikšmės. Šitai matome, pavyzdžiui, pažvelgę į rinkėjų sąrašus. Beje, šiandien mums tai atrodo savaime suprantamas dalykas, nors ne taip seniai tuose sąrašuose būdavo vieni vyrai. Visai kitaip atrodo kandidatų sąrašai: čia moterų smarkiai sumažėja, o dar mažiau jų būna išrinkta. Taigi galima daryti išvadą, jog galimybė dalyvauti valdžios struktūrose tiesiogiai ar netiesiogiai, tačiau neabejotinai susijusi su lytimi. Pavyzdžiui, Lenkijos parlamente dabar posėdžiauja apie 12% moterų.

Jei kalbėsime apie visuomenės gyvenimą apskritai, labai dažnai lytis atrodo esąs neesminis veiksnys, nors dar visai neseniai buvo atvirkščiai. Pavyzdžiui, pasidomėjus, kiek vyrų ir kiek moterų dirba už atlyginimą, aiškėja, kad disproporcija nėra didelė. Panaši padėtis ir tarp tų, kurie mokosi, – didelio skirtumo nėra netgi aukščiausiose mokymosi pakopose. O dar visai neseniai... Ir šiuolaikinės teisės požiūris į visuomenės narius vienodas, – lytis paminima tik ypatingais atvejais, kai kalbama apie biologinio lyčių skirtumo pasekmes, pirmiausia apie gimdymo ir kūdikio maitinimo laikotarpį. Tiesa, aptinkame ir reliatyvių dalykų, keliančių šiokių tokių abejonių, pavyzdžiui, daugelyje šalių vaiko priežiūros atostogos suteikiamos tik moterims, jos atleidžiamos iš darbo, kad slaugytų sergantį vaiką, kita vertus, karo tarnyba privaloma tik vyrams. Tačiau palyginti neseniai moterų, sudarančių santuoką, turtinių, pilietinių, motiniškų interesų įteisinimas buvo kur kas žemesnio lygio nei besituokiančių vyrų. Šiuolaikinės lyčių lygybės pavyzdžių galima pateikti apsčiai – iki lygybės kapinėse.

Tačiau vos pažvelgus tų visuotinių kategorijų vidun matyti esminiai skirtumai, akivaizdžiai susiję su lytimi. Daug gamybos šakų ar veiklos rūšių yra okupuotos arba vyrų, arba moterų. Bet jei permesime akimis valdymo, susijusio su vieta tarnybinėje hierarchijoje, sritį, pamatysime, kad juo aukštesnė karjeros pakopa, juo disproporcija moterų nenaudai darosi vis didesnė. Paradoksalu, bet netgi beveik visai feminizuotose pramonės srityse, pavyzdžiui, audimo arba siuvimo įmonėse, vadovaujamuosius postus dažniausiai turi vyrai. Panaši padėtis

ir valdiškose įstaigose: nors žemesnėse hierarchijos pakopose vyrauja moterys, kylant tomis pakopomis jų skaičius tolydžio mažėja. Vadinasi, lytis yra svarbus veiksnys priimant žmones į vienokias ar kitokias *pareigas* arba skiriant juos į *vadovaujamuosius* postus. O dar pridurkime tai, kad moterų išsilavinimas yra ne mažesnis (Lenkijoje netgi didesnis) nei vyrų.

Dar vienas dalykas, kuris turėtų stebinti, nors daugelis mano, kad tai visai normalu: feminizuotose profesijose ir veiklos srityse darbo užmokestis ir visuomeninis prestižas dažniausiai yra mažesnis, taip pat ši veikla gerokai primena darbą, kurį moterys atlieka namuose. Namuose moterys verda, patarnauja, tvarko, skalbia, slaugo, auklėja vaikus ir padeda jiems mokytis, siuva, gražina savo namus... O darbe? Irgi verda, patarnauja, tvarko, skalbia, dirba slaugėmis ir gydytojomis (dažniausiai pediatrėmis, chirurgėmis labai retai!), auklėtojomis vaikų darželiuose ir pradinių klasių mokytojomis. Audimo, siuvimo, maisto pramonė – tai jų domenai. O sekretorės (arba direktoriaus padėjėjos)? Ar joms keliamas reikalavimas būti „devyndarbėmis" nėra kaip du vandens lašai panašus į tradicines žmonos pareigas? Tikrai vyriškos profesijos neturi „naminių" atitikmenų dėl tos paprastos priežasties, kad bent iki šiol vyrai namuose dirbdavo tik priešokiais – įkaldavo vinį ar perstumdavo sunkesnį baldą (o čia jau rasime vyrų profesinės veiklos atitikmenų). Kariuomenė, policija, politika, valdymas, moksliniai tyrimai, meninė kūryba – štai domenai, iki šiol buvę išimtinai vyriški. Vis dėlto argi tai nėra veikla, kuriai reikia kur kas didesnių asmenybę ugdančių protinių gebėjimų nei namų ūkio darbai? Kita veikla, labiau mechaninė ir susijusi su fizinės jėgos poreikiu, tarkim, kasyba, metalurgija, mašinų pramonė, savo monotonija kažin ar nusileidžia siuvėjų, audėjų ar valytojų darbui, tačiau ją smarkiai lenkia atlyginimų dydžiu.

Išsilavinimas... Žinoma, šiandien abiejų lyčių vaikai ir jaunuoliai mokosi vienodai atkakliai. Apskritai lytis šiuo požiūriu nėra reikšminga. Tačiau pažvelgę į pasirenkamas lavinimosi kryptis be vargo pamatysime, kad jau po pradinės mokyklos abiejų lyčių keliai skiriasi. Rinkdamiesi būsimąją profesiją, jaunuoliai nesąmoningai vadovaujasi jau egzistuojančiu darbo tarp lyčių pasidalijimu. Tad nieko keisto, kad jaunimas laikosi profesijų dalijimo į vyriškas ir moteriškas principo. Gastronomiją, buhalteriją, slaugą dažniau renkasi merginos, o statybą, elektrotechniką, metalurgiją – vaikinai. Pedagoginiai mokslai – moterų domenas, politechnika – vyrų. Jei išimčių vis dėlto pasitaiko, tai tik todėl, kad didėja abiejų lyčių domėjimasis profesijomis, kurios iki

šiol buvo rezervuotos priešingai lyčiai. Kas be ko, akivaizdžią įtaką daro technikos pažanga. Vis dažniau vyrai imasi tradicinių moteriškų darbų (tarkim, pardavėjų), o moterys... grįžta į namus. Simetrija nyksta ir tarp bedarbių. Net jeigu lyties kriterijus atleidžiant iš darbo nėra reikšmingas, toks jis tampa priimant į naują darbą, todėl bedarbių moterų dalis procentais tolydžio didėja. Jeigu, nepaisant visko, ši disproporcija nekrinta į akis, tai dažniausiai todėl, kad dalis bedarbių moterų nusprendžia tapti namų šeimininkėmis ir būti išlaikomos vyro, todėl jų nerodo statistiniai duomenys, o vyrai atkakliai laukia eilėje naujo darbo arba pašalpos. Be to, – tai šiek tiek stebinantis dalykas, jei lyginsime su dabar įprastu mąstymu, – bedarbės moterys dažniau, ir gana sėkmingai, renkasi savarankišką ūkinę veiklą, įkuria individualias ar kitokias įmones[4].

Kai kuriose srityse ar institucijose vyrauja vyrai: kariuomenė, policija ir... bažnyčia. Atkreipkime dėmesį, kad tai valdžios institucijos. Sporto sritį maskulinizuoja jo vartotojai, tai yra sirgaliai (gal todėl, kad vyrai turi daugiau laisvo laiko?), ir tai lemia, kad joje moterų sutiksime mažiau. Vyrai yra linkę moteris matyti ant estrados. Apskritai skirstymas į moteriškas ir vyriškas sporto šakas yra pagrįstas ne visuomeniniais, o biologiniais skirtumais, bet ir šiuo atveju kyla vienokių ar kitokių abejonių, pavyzdžiui, kalbant apie sporto šakas, kurių dalyviams reikia ne raumenų, o inteligencijos, tarkim, šachmatininkams.

Mokslo ir kultūros sritis tebelieka vyrų domenas, nors ir ji pamažu kinta, į ją įsitraukiant vis daugiau moterų. Tačiau iki lyčių pariteto čia dar toloka. Tam tikrais atvejais, pavyzdžiui, kai kuriose pramogų verslo rūšyse, vyrauja moterys, bet ar ne todėl, kad moteriška lytis yra laikoma labiau „pramogine"? Šitaip mano vyrai, o juk jie prie televizoriaus praleidžia kur kas daugiau laiko nei moterys.

Dabar apibendrinkime: visuomenės gyvenimo *viešojoje srityje* (kuri suteikia valdžią, gerą darbo užmokestį ir turi prestižą) vyrauja vyrai. Bet ir moterys turi savo vyravimo sritį – tai namai, namų ūkis ir šeima, trumpai sakant, *privati sritis*. Kaip ir anksčiau, nepaisant šioje srityje įvykusių pilietinių ir teisinių pokyčių, šeimoje ant moters pečių užkrauta – kartais beveik visa – atsakomybė. Moterys tvarko namų

[4] Šiai temai skirtas straipsnių, daugiausia susijusių su Lenkija, rinkinys *Kobiety wobec przemian okresu transformacji* (red. K. Faliszek, E. McLean Petras ir K. Wódz), Katowice, 1997. Šiame rinkinyje išspausdintas ir mano straipsnis *Rola kobiet w wspolczesnych transformacjach spolecznych (w zwierciadle feminyzmu).*

ūkį tiek kaip vykdytojos, tiek kaip valdytojos, nepailstamai ir ritmingai atlikdamos didžiąją namų ūkio darbų dalį. Moterys ne tik gimdo, – tai yra savaime suprantama, – bet ir augina, auklėja vaikus, rūpinasi visais šeimos nariais. Dėl to, kad moterys ėmė dirbti mokamą darbą, smarkiai padaugėjo tik *jų* pareigų, o darbo krūvis joms padvigubėjo. Pastaruoju metu, ypač jaunose šeimose, yra pakitimų į gerąją pusę, bet iki lyčių lygybės dar toli. Namai ir toliau lieka moters „vieta", kuri kartais vadinama jos „karalyste", bet lygiai taip pat ir „jungu". Jei vyrai vis dažniau įsitraukia į namų ūkio darbus, dažniausiai į tai žiūrima reiškiant dėkingumą ir pagarbą (anksčiau – panieką) ar kaip į savanorišką dalies savo laisvės ir laisvalaikio atsisakymo aktą, kylantį dėl noro „padėti žmonai", nors apskritai visi šie darbai ir toliau lieka moters pareiga, netgi tuo atveju, jei ji lygiai su vyru eina dirbti, kad gautų atlyginimą.

Priminiau jums kai kuriuos faktus, kurių pakanka, kad tvirtai įrodytume, jog lytis visuomenės gyvenimui yra reikšminga. Iš daugelio lyčių skirtumų, kurie svarbūs visuomenės gyvenime, čia pateiksiu šiuos:

1. Valdančiuosiuose postuose moterų yra gerokai mažiau nei vyrų, be to, juo aukštesnis tarnybinės hierarchijos laiptelis, juo jų mažiau. Tai duoda pagrindo apkaltinti visuomeninę sistemą *politine* moterų *diskriminacija*[5], netgi galima priekaištauti dėl moterų priespaudos, *sunkios* jų *padėties*.

2. Moterys turi kur kas mažesnę galimybę tiesiogiai įsigyti visuomenės sukuriamų materialinių gėrybių, nes už savo darbą jos gauna gerokai mažesnį atlygį nei vyrai. Iš dalies tai pirmos iš išvardytų nelygybių padarinys – dirbantys vadovaujančiuose postuose vyrai paprastai gauna didesnius atlyginimus. Tai galėtume sieti su žemesniu darbų, kuriuos tradiciškai dirba moterys, prestižu. Mat feminizuotose veiklos srityse yra įprastas mažesnis atlyginimas, taip pat yra išli-

[5] Diskriminacijos sąvoka, susiaurinta iki „nevienodo žmonių vertinimo", tik iš pradžių atrodo aiški. Paprastai tučtuojau išvardijamos to nevienodo vertinimo priežastys: rasė, tautybė, religija, lytis. Tačiau akivaizdu, kad būna situacijų, kai nevienodas vertinimas yra laikomas teisingu. Geriau pagalvojus, galima papildyti: diskriminacija – tai nevienodas vertinimas tuomet, kai taikomas kriterijus yra „neesminis". Šitaip supranta, pavyzdžiui, anglų filosofė: „Lyties diskriminacija laiko lytį reikšminga kontekstuose, kuriuose ji nėra reikšminga" (žr. J. R. Richards. *The sceptical feminist. A philosophical enquiry* [1 leid. 1980], London, 1994, p. 136, taip pat p. 145). Kriterijaus „esmingumo" sąvoka yra diskutuotina ir istoriškai kintanti, jei taikysime ją diskriminacijos kategorijai.

kusi praktika ten, kur tik įmanoma, moterims už tą patį darbą mokėti mažiau nei vyrams. Tai duoda pagrindą kaltinti visuomeninę sistemą *ekonominiu* moters *diskriminavimu* arba *išnaudojimu*.

3. Moterys turi didesnę įtaką privataus gyvenimo sričiai, susijusiai, tiesa, su jų gerokai didesniu triūso indėliu. Tačiau vyrai dėl to nesiskundžia ir nekaltina moterų diskriminacija namų ūkio valdymo ir namų darbų srityje. Veikiausiai kaip tik todėl tokia susiklosčiusi padėtis yra vyrų, o ne moterų pasirinkimo padarinys. Šitai duoda pagrindą moterims kelti kaltinimus dėl to, kad jos neša „dvigubą naštą" ir joms yra primestas „namų vergės" vaidmuo (tam tikra engimo forma). Dėl to iš moterų esą atimama galimybė ugdyti savo gebėjimus ir dalyvauti viešajame gyvenime. Tokia padėtis liudija dar ir ekonominį išnaudojimą, nes žmonos ir motinos už namuose dirbamus darbus tiesioginio užmokesčio negauna.

Čia pateikti faktai yra neginčijami ir nediskutuotini. Jų, žinoma, yra gerokai daugiau, daugelį iš jų aptarsime kituose knygos skyriuose. Dabar tik konstatuojame, kad apskritai jų yra, ir nesistengdami nustatyti jų vertės kol kas pažymime, kad visuomenėje egzistuoja labai įvairių, kartais priešingų jų vertinimų.

Apibendrindami tai, kas pasakyta anksčiau, galime rizikuoti pateikti štai tokį platų visuomenės atvaizdą vyrų ir moterų dalyvavimo jos gyvenime požiūriu, kuris dar visai neseniai buvo labai raiškus, o šiandien ne toks tikslus. Jei visuomenę įsivaizduotume kaip aukštą ir platų tinklą, kurio egzistavimą palaiko nuolatinis jį kuriančių individų darbas, pamatytume, kad šį tinklą neria ir tvarko tik vyrai, o moterys – kartu su mažais vaikais – gyvena to tinklo akutėse, prikabintos prie sunėrimo mazgų, tai yra prie „savo" vyrų. Žinoma, moterų, palaikančių tinklą, vaidmuo yra nepaprastai svarbus: jos aptarnauja ir palaiko jėgas tų, kurie tiesiogiai tą tinklą neria, tačiau daro labai mažą įtaką tam, kas tame tinkle dedasi, nes apie tai sprendžia tie, kurie savo poelgiais, susitarimais ir sprendimais nustato visuomeninius, viešuosius santykius ir lemia įvykius visuomenėje.

Kultūriniai lyties signalizatoriai

Yra lyčių visuomeninio funkcionavimo skirtumai ir biologiniai skirtumai, – pastaruosius apibūdintume kaip kūno anatomiją ir fiziologiją, taip pat psichologiniai skirtumai, kurių buvimą patvirtina statistika. Pirmieji yra įgimti, o dėl antrųjų prigimties nuomonės vis dar

skiriasi[6]. Egzistuoja ir visuomenės primesti individui lyčių skirtumai, kurie ilgainiui kinta keičiantis madai ir kultūrai apskritai. Šių dėka kitus žmones matome kaip moteris arba vyrus (pavyzdžiui, drabužiai pabrėžia kūno sandaros skirtumus, nors galėtų juos slėpti). Suvokti kito asmens lytį, ko gero, yra svarbiau nei kitas ypatybes, dėl to apie vyrus ir moteris nemąstome tik kaip apie žmones[7]. Tų kultūros apibrėžtų skirtumų buvimas parodo, kad visuomenės gyvenime išryškinti asmens lytį yra labai svarbu. Nesiremdama jokia teorija, plika akis pamato apsčiai tokių skirtumų[8]. Tai yra visuomeninis kultūrinis fenomenas, todėl dera pabrėžti, kad jis yra sudedamoji visuomeninio poveikio dalis ir paprastai įtraukiamas į kaltinimų dėl moterų priespaudos bei išnaudojimo sąrašą. Vadinamoji kultūrinė lytis (angl. *gender*) individams suteikiama per prievartą, kuri panaudojama tais atvejais, kai bandoma nesiderinti prie reikalavimų. Apibendrinti šablonai, atsiradę esamos kultūros pagrindu, suaugusiems asmenims tampa privaloma jų lyties ekipuotės dalimi.

Kalbame apie skirtingus elgesio, kalbėsenos, rengimosi ir t. t. šablonus, kurių žmonės tvirtai laikosi. Gimdami jie ateina į pasaulį, kuriame skirstoma į lytis. Ne biologija, o kultūra lemia, kad kūdikių lytį galima atskirti pagal šliaužtinukų ir antklodėlių spalvą (o jeigu tėvai to aiškiai nepabrėžia, pirmas gatvėje sutiktas pažįstamas užduos tradicinį klausimą: „Berniukas ar mergaitė?"). Drabužiai yra itin būdingas dalykas, nes visiškai primestas visuomenės. Visame pasaulyje vyrų ir moterų drabužiai esmingai skiriasi, tuos skirtumus tik labai

[6] Lenkų skaitytojui galime pasiūlyti K. Pospiszylo knygą *Psychologia kobiety*.

[7] Pirmojo feminizmo klasikė rašo: „Vyriškumo ir moteriškumo reiškinys pas mus tapo svarbus, ir mes dažnai pamirštame, jog apskritai esame tiesiog žmonės [...] Čia pasielgta „vyriškai", o čia „moteriškai", tačiau kaip tokiomis aplinkybėmis turi elgtis *žmogiškoji* būtybė, niekas negalvoja". Žr. C. P. Gilman. *The Man-made world, or our androcentric culture,* London, 1911, p. 17. Panašiai pasisako garsi anglų rašytoja: „Pirmas dalykas, kurį pamato paviršutiniškas stebėtojo žvilgsnis, yra tas, kad moteris skiriasi nuo vyro. Tai „priešinga lytis" – (kita vertus, tikrai nežinau, kodėl kaip tik „priešinga"; o kuri gi lytis yra „gretima"?) Nors absoliučiai nepaneigiamas yra tas faktas, kad moterys labiau nei kas kita panašios į vyrus. Jos yra žmogiškos būtybės. *Vir* – tai vyras, *femina* – tai moteris, tačiau *homo* – tai vyras ir moteris". Žr. D. L. Sayers. *Unpopular opinions,* London, 1946, p. 116.

[8] Štai kaip lapidariškai rašo mokslininkas: „Gamta nustato, ar esame vyriškos, ar moteriškos lyties, kultūra nurodo, ką tai reiškia, kad esame vyriškos ar moteriškos lyties" (F. Merz. *Geschlechterunterschiede und ihre Entwicklung. Ergebnisse und Theorien der Psychologie,* Göttingen, 1979, p. 9).

menkai lemia kūno sandaros skirtumai. Dėl kokių biologinių skirtumų atsirado skirtingi vyrų ir moterų apatiniai drabužiai, tai yra moterų apatinio trikotažo spalvų gausa ir vyrų apatinio trikotažo spalvų skurdumas? Skirtingos šukuosenos? Pagaliau viršutinių drabužių skirtumai – moteriškų sijonų ir vyriškų kelnių? Jei moterims ir leidžiama dėvėti vyriškus drabužius, tai tik tokiu atveju, jei bent aprangos detale signalizuos savo lytį. Galiausiai tegu nors švarko sagos būna prisiūtos kitoje pusėje! Visiškai nekyla abejonių dėl to, kad visuomenei rūpi, jog individas demonstratyviai rodytų savo lytį, kurios faktiniai biologiniai pranašumai kol kas tūno šešėlyje.

Prie to pridurkime kultūros diktuojamus skirtingą elgseną (pavyzdžiui, eisena, daiktų nešiosena ir t. t.), kalbėseną (moterys vartoja daugiau teigiančių žodžių formų, jų žodynas švelnesnis, gramatika – įvairiose kalbose įvairiai – nurodo kalbančiojo lytį), titulavimą ir t. t. Netgi šokdami vyras ir moteris turi lyties nulemtą vietą ir skirtingus vaidmenis, tik diskotekinis šokis lytis suvienodina.

Tiesa, daugelyje Vakarų šalių šiuo požiūriu įvyko nemenkų pasikeitimų, gerokai prasiplėtė laisvė rinktis norimą drabužių stilių ar fasoną, tačiau principas liko nepakitęs – individo lytis turi būti matoma iš pirmo žvilgsnio. Kas peržengia nubrėžtas pasirinkimo laisvės ribas, susiduria su visuotiniu pasmerkimu, o šitai kai kurie visuomenės nariai gali suvokti kaip nepakeliamą priespaudą. Dalis stebėtojų laikosi nuomonės, kad svarbu ne vien diktuojamų šablonų *įvairumas*, o tai, kad jie yra diferencijuoti pagal sunkumą ir patiriamą vargą. Moterų elgsenos šablonai gerokai dažniau riboja judesių (aukštos pakulnės, siauri sijonai ir t. t.) ir emocionalumo (moterims, pavyzdžiui, draudžiama reikšti agresiją) laisvę, nors galima sutikti ir priešingų vertinimų (vyrams draudžiama verkti).

Prie šio dalyko grįšime aptarę feministinę literatūrą, labai jautriai reaguojančią į priverstinį reikalavimą pabrėžti lyties skirtumus, dabar tik konstatuojame faktą, – čia pasikartosiu, – kad kultūrinės formos akivaizdžiai tarnauja tam, jog individų lytis būtų rodoma, o ne slepiama. Visuomenės narių lytis, matyt, yra visuomeninės sistemos funkcionavimo varomoji jėga[9].

[9] Jau cituotas autorius, rimtas mokslininkas, apie šiuolaikinę žinių ir nuostatų dėl lyčių skirtumų padėtį rašo: „Nėra kitos individualios žmogaus savybės, kuri turėtų tokią visuotinę reikšmę kaip lytis. Visi žmonės skirstomi pagal lytį, ir tas suskirstymas juos lydi visą gyvenimą ir iš dalies lemia likimą. Vos gimus kūdikiui, visuomenei pranešama apie jo lytį, ir net po mirties antkapinis paminklas dažniausiai ją parodo". Žr. F. Merz. *Geschlechterunterschiede und ihre Entwicklung. Ergebnisse und Theorien der Psychologie*, Göttingen, 1979, p. 9.

Veiksniai, išsaugantys lyčių vaidmenų sistemą

Priežasčių, lemiančių visuomeninės lyčių vaidmenų sistemos atsiradimą, ir jų pastovumo problema sukelia itin didelius konfliktus, kai diskutuoja esamos padėties šalininkai ir tie, kurie nori ją pakeisti, tarp jų ir feministės. Kol kas nesileisdami į ginčus ir remdamiesi grynais faktais galime nurodyti veiksnius, kurie neabejotinai padeda išsaugoti esamą sistemą, tačiau dabar nespręsime, ar jie pagalbiniai, ar pagrindiniai. Tie veiksniai – tai apsaugantis ideologinis poveikis[10] ir socializacija.

APSAUGANČIOS IDEOLOGIJOS

Išlaikyti esamą lyčių vaidmenų sistemą padeda tam tikros visuotinai paplitusios pažiūros. Tai, ar (tiksliau – kad) jos remiasi kokiais nors apgaulingais įsitikinimais, šiuo metu nėra mūsų svarstymų objektas. Visas tas pažiūras sieja tai, kad esamą padėtį jos vertina arba kaip teisingą, arba kaip savaime suprantamą, arba kaip neišvengiamą ar sunkiai pakeičiamą, žodžiu, kaip tokią, kurią pakeisti kainuotų taip brangiai, jog praradimai būtų svaresni už laimėjimus. Tas pažiūras, tam tikriems visuomenės nariams pasireiškiančias fragmentiškai, padrikai ir kartais prieštaraujančias viena kitai[11], pagrindžia ir paremia viešpataujančios ideologijos, bendri ir susistеminti dariniai. Galima išskirti keletą apsaugančių ideologijų (feministės jas pavadins seksinėmis) tipų, o santykiai tarp jų susiklosto visaip – nuo grynų inkliuzų per dalinį nesutapimą iki akivaizdaus prieštaravimo, bet visi šie tipai atlieka tą pačią funkciją: saugo esamą sistemą, ją atkartoja ir žlugdo pastangas daryti kokias nors esmines permainas. Pažvelkime į juos iš arčiau ir kaip į *visuomeninius faktus,*

[10] „Ideologinis" čia, kaip ir visoje knygoje, nereiškia „apgaulingas", iškreipiantis pažinimą ir pan. Sąvoką „ideologija" vartoju grynai funkcionaliai (išsamiau žr. skyrių „Kas tai yra ideologija. Tyrinėjimų sandara"), šiuo žodžiu vadinu pažiūrų, pagrindžiančių tam tikras visuomenės įgyvendinamas programas, rinkinį, kuris padeda įvertinti ir motyvuotai jas paremti. Ideologija kaip visuma negali būti nei teisinga, nei apgaulinga – bent jau todėl, kad remiasi tam tikromis vertybėmis.

[11] Šiuo klausimu žr. Teresos Hołówkos pratarmę jos rengiamai amerikietiško feminizmo antologijai (žr. T. Hołówka [red.]. *Nikt nie rodzi się kobietą,* Warszawa, 1982). Plačiau ši tema nagrinėta tos pačios autorės knygoje *Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku,* Warszawa, 1986.

neatsisakydami įprastinio gryno aprašymo. Pristatome juos bendrais bruožais kaip tam tikrus *tipus*, gerai žinodami, kad istorijos tėkmėje jų detalės keičiasi.

Prigimtinės natūralios kilmės koncepcijos (biologizmas, natūralizmas). Tarp paprastų visuomenės narių labiausiai paplitęs įsitikinimas, kad visuomenėje susiklostę lyčių vaidmenų skirtumai yra neišvengiami ir pastovūs, nes juos lemia biologija. Manoma, kad įgimti lyčių skirtumai yra gerokai gilesni nei akivaizdūs anatominiai ir fiziologiniai skirtumai ir apima visą psichinių savybių spektrą, o psichines savybes vyrai ir moterys turi skirtingas. Įgimta moterų savybe dažniausiai yra laikomas jų pasyvumas, globėjiškumas, noras bendradarbiauti ir nenoras konkuruoti, konservatyvumas, emocionalumas, intuityvumas, nuolaidumas, gailestingumas, psichinis nesavarankiškumas ir t. t. Vyrai turėtų būti aktyvūs, individualistai, pasirengę konkuruoti, ieškantys naujovių, susivaldantys, racionaliai mąstantys, linkę pirmauti ir būti agresyvūs, turėti teisingumo jausmą ir t. t. Tokią anketą galima duoti pildyti bet kur ir bet kada, nes respondentai apskritai mielai sutinka išdėstyti savo nuomonę šiuo klausimu, o jų atsakymai būna labai panašūs, netgi nurodomos savybės, kurios prieštarauja, bent jau iš išorės, viena kitai[12]. Pavyzdžiui, moterys turi būti globėjiškos (viena iš dažniausiai minimų savybių), bet vyrai irgi – tai kur čia skirtumas? Tik rimčiau pagalvojus paaiškėja, kad moterų globėjiškumas – tai jų beribis pasiaukojimas ir rūpinimasis artimaisiais, o vyrų globėjiškumas – pirmiausia rūpinimasis, kad būtų patenkinti materialiniai šeimos poreikiai[13].

[12] Savo akademinės praktikos metu daug kartų tarp studentų platinau šias anketas ir kiekvieną kartą gauti duomenys būdavo beveik vienodi, nors paskutiniais metais moterims būdingų savybių sąrašas pasipildė verslumu ir autonomija.

[13] Šį kasdienišką požiūrį dažnai remia mokslo šviesuliai. Štai ką vienas garsus psichoanalitikas 1948 m. pasakė šiuo klausimu (žr. C. G. Jung. *Die Frau in Europa*, Zürich, 1948): „Moters savybė ta, kad ji viską gali padaryti iš meilės kokiam nors žmogui. Moterys, kurios ką nors iškilnaus sukuria iš meilės dalykui *(die Liebe zur Sache)*, yra didelė išimtis, nes tai nesuderinama su jų prigimtimi. Meilė dalykui – tai vyro prerogatyva". Ir, autoriaus nuomone, visiškai akivaizdu, kad „vyras turi gyventi kaip vyras, o moteris – kaip moteris" (p. 13). Ir toliau: moteris gali pakilti daugiausia iki „sveiko proto", bet niekada iki tikro „protingumo" (p. 16). Moters psichologijos pagrindas – tai „Eros" (tai yra dvasinis santykis), o vyro psichologijos – „Logos" (dalykinis domėjimasis; p. 22), „[...] moteris yra gerokai „psichologiškesnė" už vyrą" (p. 25). Netgi

Dėl šių ir kitų įgimtų psichinių skirtumų vyrai ir moterys „natūraliu būdu" (tai yra pagal savo natūralias, įgimtas savybes) turėtų užimti visuomenėje skirtingas vietas ir atlikti skirtingus vaidmenis „pagal savo prigimtį". Todėl, be kita ko, politikoje ir apskritai valdžioje moterų yra tiek nedaug, o prie namų židinio, atvirkščiai, vadovauja moterys. Jeigu jos dirba viešojoje srityje, tai pirmiausia tuos darbus, kurie yra artimi jų „prigimčiai", ir iš tolo lenkiasi sudėtingesnės technikos, taip pat valdžios ir jėgos aparato.

Paprastai kasdieniški samprotavimai šioje vietoje tarytum nutrūksta, jų tęsinys galimas tuomet, kai kas nors bando gyventi arba netgi jau gyvena būdu, svetimu jo lyties prigimčiai, tai yra „nenatūraliai". Gyvenimo pagal prigimtį postulatas praranda savo tariamą akivaizdumą ir jį reikia paaiškinti. Net jeigu skirtingos vyrų ir moterų prigimties koncepcija būtų teisinga, ji vis tiek negalėtų paaiškinti egzistuojančios tvarkos būtinumo. Arba ji turėtų daryti prielaidą, kad žmonės paprasčiausiai paklūsta įgimtai būtinybei ir negali elgtis kitaip, nei jiems „liepia gamta"– tačiau kiekvienas mato, kad taip nėra, išimčių pakankamai apstu (o gamtos teisė išimčių nežino). Arba prie aprašomosios dalies turėtų pridėti vertybių teorijos dalį ir teigti, kad elgesys, prieštaraujantis prigimčiai, irgi yra *vienintelis teisingas*. Būna ir šitaip. Kai kurie žmonės sugeba pasipriešinti prigimčiai – tariamai ar tikrai – ir atlikti kitą vaidmenį arba atlikti jį kitaip, negu to reikalauja gamta. Bet to daryti neturėtų.

Egzistuoja kelios priežastys, dėl kurių gyvenimo *norma* pagal prigimtį galėtų būti privaloma. Kadangi tai nėra įgimta norma, arba gamtos teisė, nes prigimtinės teisės nereikia deklaruoti, čia daugių daugiausia galima kalbėti apie „natūralius polinkius", kuriems žmonės geba pasipriešinti. Iš pažiūros akivaizdžiausia galėtų būti hedonistinė argumentacija: gyvenk pagal savo prigimtį, tai yra klausyk savo natūralių polinkių balso tam, kad patirtum gyvenime daugiau malonumų ir būtum laiminga. Jei priešinsies prigimčiai, kentėsi, kaip kenčia kiekvienas „nenatūralus" individas. Biologizmo ideologai (kitaip nei dau-

Margaret Mead, kurią feministės labai vertino už pritarimą lyčių kultūriniam reliatyvizmui, rašo: „...kiekviena lytis turi skirtingų sugebėjimų, vienur vyrai yra pranašesni už moteris, kitur – atvirkščiai". Vyrai visada bus pranašesni už moteris „tokioje veikloje, kaip fizikos mokslai, matematika ir instrumentinė muzika", o moterys motinystės patirties dėka (kurią bevaikės moterys vis tiek suvokia lengviau nei vyrai) yra „pranašesnės tose humanitarinėse srityse, kur reikia tokio mąstymo, kuris iki šiol buvo vadinamas intuicija" (M. Mead. *Male and female. A study of the sexes in a changing world*, London, 1949, p. 382–383).

gelis moterų kasdieniame mąstyme, savo „privačioje ideologijoje"[14]) šį argumentą naudoja netiesiogiai. Liepimas gyventi pagal prigimtį remiasi kitu vertybių teorijos tipu, ir pasirodo, kad netgi tokiu atveju, jei moteris nejaučia jokio malonumo, pataikaudama prigimčiai ji vis tiek privalo gyventi pagal ją.

Nenoras naudotis hedonistiniais argumentais greičiausiai atsiranda todėl, kad tie, kurie kuria oficialią lyčių vaidmenų „natūralumo" ideologiją, kitais atvejais labai dažnai liepia priešintis prigimčiai. Pavyzdžiui, siūloma įveikti polinkį tinginiauti, netinkamą seksualinį polinkį ir pan., nors pasiduoti tiems polinkiams yra malonu. Tad dabar kalbama ne apie malonumą, o – šiuo atveju, bet ne visada – apie pareigą įsiklausyti į prigimtį. Žinoma, priešinimasis prigimčiai turi – tik nesuprantama, kodėl kaip tik šiuo atveju – tuos besipriešinančius individus padaryti nelaimingus, bet paprastai priduriama, kad šitai padaro nelaimingus ir kitus individus (moterų atveju – jų vaikus ir vyrus), taip pat daro žalą visuomenei. Visuomenė tampa silpnesnė, kai moterys imasi, pavyzdžiui, vadovauti, o vyrai „subobėja" ir pasineria į namų ūkio darbus. Rodos, dėl to visada žlugdavo pasaulio galybės, geriausiai tai liudija tradiciškai pateikiamas pavyzdys – Romos žlugimas. Žodžiu, paaiškėja, kad iš tikrųjų hedonizmas kaip motyvas nėra nuosekliai išbraukiamas, tačiau jam suteikiamas žodis tik tada, kai jis neprieštarauja kitai čia kuriamai vertybių teorijai. Net jeigu individas nepatiria malonumo ir nejaučia laimės gyvendamas (pirmiausia čia kalbama apie moterį) pagal savo prigimtį, jam turi galioti pasiaukojimo kitų labui, artimųjų labui taisyklė, visuomeninio solidarumo norma, galiausiai – holistinė taisyklė, teigianti, kad viršenybę turi tai, kas yra gera visuomenei, o ne tai, kas yra gera ją sudarantiems individams.

Rasime išsamiai aprašytus pavojus, kuriuos visuomenei, kitiems žmonėms ir netgi pačiam suinteresuotam individui kelia jo prigimčiai prieštaraujantis elgesys. Tačiau tos apokaliptinės vizijos visai nebūtinos. Galbūt priešinimasis prigimčiai iškart nesukelia visuomeninės katastrofos – tada laikomasi silpnesniojo natūralizmo varianto, – tačiau visuomenė turi daugiau naudos, jei individas atlieka gamtos jam skirtą vaidmenį. Be to, galimas dalykas, veikia dar paprastesnė mąstymo schema, būdinga mažiems vaikams: jei yra taip, kaip yra, vadinasi, taip turi būti. Toks požiūris yra teisingas gamtos atžvilgiu (gamtinis determinizmas), vėliau tai perkeliama į visuomenės gyvenimą, kur tasai *turi* nepastebimai virsta į *privalo*: kaip yra, taip privalo būti.

[14] Žr. skyriaus „Moterys ir feminizmas" pradžią.

Pabrėžiame, kad individai, iš kurių reikalaujama gyventi pagal prigimtį, pirmiausia yra moterys (taip pat, kur dar išliko, vergės; tam tikra prasme tarnaitės). Vyrai, kaip žinoma, gyvena (vadinasi, privalo gyventi) primesdami prigimčiai savo nuosavą, žmogišką – čia staiga tarsi prieštaraujančią prigimčiai – valią, jų pareiga įveikti prigimtį, „sutramdyti" ją ir t. t. Nebent pripažintume, kad pasipriešinimas prigimčiai kaip tik yra vyrų prigimtis. Ideologijos dviveidiškumui nėra ribų.

Antgamtinės (kylančios iš Dievo valios) kilmės koncepcijos. Tiesą sakant, religinės koncepcijos sutampa su prigimtinėmis, nes teigia, kad gamtą ir visą pasaulį sukūrė Dievas, vadinasi, visa tai, kas atitinka prigimtį, kas yra „natūralu", vyksta Jo valia. Kaip tik Dievas nustatė natūralią tvarką. Ir tik laisva žmogaus valia, toji blogio versmė, suteikia galimybę žmonėms natūraliai tvarkai priešintis. Paprastas žmogus nepastebi dažnai atsirandančio prieštaravimo, kada Dievo valia reikalauja priešintis gamtos šauksmui (pavyzdžiui, ikisantuokinio sekso ir santuokinės neištikimybės klausimai), nors paprastas tikintysis neturi supratimo apie teologijos vingrybes, leidžiančias šiaip taip sutvarkyti tą klausimą. Žodžiu, lyties vaidmens visuomenėje klausimais įgimta tvarka kartu yra ir antgamtinė, daugių daugiausia su išlyga, kad tą „prigimimą" žmogus turi suprasti teisingai ir savo nuodėmingų polinkių nevadinti „natūraliais".

Aksiologijos srityje sąsaja su hedonizmu silpnėja dar labiau, nes krikščionybėje – o šiame darbe apsiriboju tik ja – norui mėgautis malonumais jokiu būdu neteikiama pirmenybė, o ir apskritai jis kelia įtarimą. Į priekį ryžtingai išeina naudos visuomenei argumentas, kuriam turime tarnauti „pagal Dievo valią", dar aukštesnę vertybę, kuri galutinai ir neatšaukiamai sutvirtina natūralistinio biologizmo taisykles. Čia jau neslepiamas faktas, kad visuomenines pareigas vykdyti pagal Dievo planą ir natūralumo taisykles dažnai būna keblu, reikia įveikti pačiai save, tai yra nugalėti savo hedonistinius polinkius. Bet taip reikia! Trumpalaikis nepatogumas galop turi suteikti pasitenkinimą dėl tinkamai atliktos pareigos. Įvairių krikščioniškų bažnyčių koncepcijos dėl natūralių lyties vaidmenų etalonų kai kuriomis smulkmenomis skiriasi, tačiau visos be išlygų priskiria moterį privataus gyvenimo sričiai. Įdomu tai, kad moters vaidmens etalonas yra paprastutis, stačiai skurdus: ji savo pašaukimą gali atskleisti tik šeimoje ir tik vienu būdu – gimdyti vaikus ir rūpintis artimaisiais, tačiau vyras savo pašaukimą atskleidžia už šeimos ribų daugybe būdų, variantų tam yra apsčiai. Moterims netgi namų ūkio tvar-

kymo būdai, skirtingose kultūrose labai įvairūs, atskiroje kultūroje gali būti griežtai reglamentuoti.

Permainų neapsimokėjimo koncepcijos. Žmonėms, kritiškai ar skeptiškai nusiteikusiems smarkiai ideologizuotų gamtinės ir antgamtinės tvarkos koncepcijų atžvilgiu, numatytos kitos koncepcijos, galinčios priversti juos pritarti esamai padėčiai. Pirma iš jų – koncepcija, kurią puikiai teoriškai pagrindė funkcionalizmas. Ji turi tokią pat seną kilmę kaip ir ankstesniosios. Pagrindinis jos argumentas yra: *neapsimoka*. Kita koncepcija, kurią aptarsime vėliau, savo išvadą pateikia kitaip: *dar ne laikas*.

Kasdienė funkcionalizmo versija labai paprasta ir veikia vaizduotę. Ji noriai pateikiama vaikams, pradedant darželinukais, sekant mielą pasakėlę. Tai pasaka apie laimingą miestelį, kurio kiekvienas gyventojas darė tai, ką turėjo daryti ir kas papildė kitų darbą. Nelaimė užklupo tada, kai gyventojai nusprendė daryti ne tai, kas privalu. Žmonių bendrija pasiskirsto pareigas pagal savo gebėjimus ir polinkius. Kiekvienas daro tai, ką gali daryti geriausiai, tad kiekvienas dirba sau ir kartu visuomenės labui. Batsiuviai siuva batus, siuvėjai – drabužius, kepėjai kepa duoną, mokytojai moko, policininkai prižiūri, kad būtų tvarka, o ponai (bet ne ponios!) valdo. Vaidmenys *skirtingi*, bet jų yra *visas rinkinys*, todėl jie *lygūs* savo naudingumu. Moterys niekuo nesiskiria nuo vyrų, jos irgi daro tai, kam yra labiausiai linkusios, panašiai kaip orkestrui diriguoja muzikai gabūs žmonės, mechanizmus konstruoja technikai gabūs žmonės, kariuomenei vadovauja gabūs strategai ir t. t. O moterys gimdo vaikus, juos augina ir vadovauja namų gyvenimui (šitai juo lengviau, kad pačios nurodinėja, pačios ir vykdo). Taigi viskas klostosi gerai, daug geriau nei tuomet, jei kiekvienas norėtų daryti viską pats arba ne tai, ką jam skyrė daryti gamta.

Kaip atsiranda ši optimali darna? Kasdienė sąmonė tiki kažkokia savaimine ar antgamtine tvarka, kurios dėka viskas surikiuota kaip tik šitaip, tai yra šią koncepciją lengvai susieja su ankstesniosiomis. Mokslinis funkcionalizmas šį optimalumo fenomeną aiškina vaidmenų pasidalijimu, taip pat pačia vaidmenų sistema, Darvino geresniųjų, veiksmingesniųjų variantų selekcijos mechanizmo veikimu. Jeigu yra taip, o ne kitaip, veikiausiai kiti ankstesni variantai buvo prastesni. Tai leidžia daryti teorinę prielaidą, kad gali atsirasti geresnių variantų.

Tačiau galimybė, kad šios koncepcijos šalininkai turės geresnių variantų, ypač išlyginančių lyčių skirtumus, yra visiškai teorinė. Dalis šios doktrinos šalininkų paprasčiausiai mano, kad moterys, ir tik jos, labiausiai tinka tam, ką jos daro. Juk kas be ko, konservatyvumas ir

naujovių baimė – tai moteriški bruožai, lankstumas ir sugebėjimas atlikti daug įvairių vaidmenų – vyriški bruožai. Net jeigu moterys sugeba daryti tai, ką daro vyrai, o vyrai – tai, ką moterys, tai ir vieni, ir kiti atlieka tai prasčiau[15]. Jeigu sutikus net ir su tuo, sako dar kiti – ir tai jau naujovė, – kad iš esmės moterys puikiai gali atlikti funkcijas, laikomas tipiškai vyriškomis (tai akivaizdžiai įrodė karai, kai moterys buvo priverstos atlikti tai, ką įprastomis sąlygomis darė vyrai), tai, klausia jie, kam reikalinga tokia brangi lyčių suvienodinimo operacija? Kai išgirsta atsakymą, kad to norėtų daugybė moterų, kurios blogai jaučiasi atlikdamos tradicinius vaidmenis, tuomet į pirmą vietą iškelią holistinę visuomeninės naudos aksiologiją. Taip, sako jie, mes irgi neabejojame, kad moterys įstengtų... Bet ar žinote, kokią kainą tektų už tai sumokėti? Visa dabartinė visuomeninė sistema tvarkingai išveda į gyvenimą moterų ir vyrų kartas (netrukus apie tai pakalbėsime pastraipoje apie socializaciją), tvirtai įsitikinusias šios tvarkos natūralumu, o dabar dėl saujelės nepritampančių moterų turėtume visa tai sugriauti? Sukelti visuotinę suirutę, sugriauti ligšiolinę pasaulio viziją, skirti milžiniškas sumas persikvalifikavimui ir ligšiolinės tvarkos šalininkų pasipriešinimui palaužti? Ne, dėl visuomenės naudos reikia atsisakyti įgyvendinti šį sumanymą, nors techniškai, ontiškai ir antropologiškai tai yra galima. Tegu maištingai nusiteikusios ponios šitai įsidėmi ir paklūsta nuo seno nustatytai tvarkai. O kiek vyrų kiekvienoje kartoje irgi turi prisitaikyti prie jam tekusio visuomeninio vaidmens, ne visada atitinkančio jo lūkesčius! Galiausiai, jeigu jau kitaip neįmanoma, galima padaryti išimčių ir į vyriškas struktūras įsileisti šiek tiek talentingų moterų[16].

[15] Šį požiūrį klasikiniu būdu paaiškina vokiečių biologijos profesorius. „Tarkim, – siūlo jis palyginimą, – kad turime du dviejų skirtingų firmų kompiuterius A ir B. Jų veikimas remiasi skirtingais principais, nors jų sudėtingumo lygį palyginti galima. Yra žinoma, kad kiekvieną matematinę problemą, kurią išsprendžia vienas kompiuteris, gali išspręsti ir kitas, tik tiek, kad reikia pakeisti jo programą. Jei dabar kas nors imtų tvirtinti, kad taikstymasis su skirtingomis abiejų kompiuterių programomis prieštarauja emancipacijai ir todėl tas programas reikia suvienodinti, tai yra į antrąjį kompiuterį įvesti, be abejo, firmos A programą, paskui tegul nesistebi, kad abiejų kompiuterių veiksmingumas bus skirtingas, pralaimės, žinoma, kompiuteris B. Su vyru ir moterimi gali būti panašiai" (N. Bischoff. *Biologie als Schicksal?*, žr. N. Bischoff, H. Preuschoft (red.). *Geschlechsunterschiede. Entstehung und Entwicklung. Mann und Frau in biologischer Sicht*, München, 1980, p. 26–27).

[16] Netgi Margaret Mead, pasisakanti už tai, kad moterys patektų į iki šiol joms uždaras sritis, priduria: „tuo atveju, jei visuomenė dėl to laimės, o ne praras"

Šiandien šios koncepcijos šalininkų skaičius veikiausiai auga, ypač tarp abiejų lyčių inteligentų. Ne viena moteris, patyrusi, kaip brangiai kainuoja pralaužti esamų struktūrų priešinimąsi, pati atsisako savo ambicingų planų, vadovaudamasi ne tiek visuomenės, kiek savo pačios nauda.

Laikinos ir struktūrinės reikalų tvarkymo hierarchijos koncepcijos (pirmiausia marksizmas, socializmas, taip pat nacionaliniai išsivaduojamieji, antirasistiniai, pacifistiniai, ekologiniai judėjimai). Anksčiau aptartos koncepcijos pasisako už esamą visuomeninės lyčių sistemos išsaugojimą. Tiesa, nė viena jų neneigia, kad egzistuoja tam tikros visuomeninės problemos, specifinės moterims apskritai ar bent jų daliai, kurias vis dėlto reikėtų išspręsti. Nebijantys pertvarkymų ar socialinėms problemoms jautresni žmonės neprieštarautų dėl tam tikrų „patogumų", leidžiančių palengvinti moterų dalią, arba kai kurioms iš jų – kaip išimtį – leisti žengti netipišku keliu, apskritai skirtu vyrams. Vis dėlto šių pataisų tikslas – išsaugoti esamą padėtį, tai tėra vožtuvas garui nuleisti. Galiausiai visas iki šiol aptartas ideologijas iš esmės galima priskirti prie išsaugojančių, konservuojančių esamą skirtingų lyčių vaidmenų sistemą.

Visai kitoks požiūris į tuos dalykus yra žmonių, kurie dalyvauja reformatoriškuose ar revoliuciniuose judėjimuose. Paprastai jų interesai susiję su esminiais visuomenės sistemos pertvarkymais. Suteikia smagumo jau pati galimybė patraukti į savo pusę dar vieną nepatenkintųjų grupę, tereikia juos, šiuo atveju moteris, įtikinti, kad, įgyvendinus kokį nors *Didįjį Projektą,* savaime bus patenkinti ir jų troškimai. Šiuo atveju apskritai niekas neneigia, kad ligšiolinė visuomeninė lyčių vaidmenų sistema yra bloga; nors, beje, dažnai priduriama, kad ji bloga ir moterims, ir vyrams, ir visuomenei apskritai. Moterų problemos nėra išskirtinės, jos yra visų kitų visuomeninės sistemos trūkumų sudedamoji dalis. Pabiri, pavieniai pataisymai negali išspręsti „moterų klausimo" – taip socialistiniame judėjime vadinosi sankaupa moterų bėdų, pirmiausia turint galvoje padidėjusį moterų išnaudojimą kapitalistiniame samdomajame darbe. Tačiau, – sakoma, – *egzistuoja svarbesnės problemos* nei lyčių klausimas. *Dar ne laikas!* Kol kas moterys visomis savo išgalėmis privalo prisijungti prie kovojančiųjų dėl šiandien svarbiausių, teisingų siekių. Negalima egoistiškai galvoti tik apie save.

(žr. M. Mead. *Male and female,* p. 378–379). Ji, pavyzdžiui, mano, kad moterys tiktų dirbti humanitarinių mokslų srityje, o tiksliųjų mokslų sritis ne joms.

Tokių ideologijų poveikio efektas anuomet buvo beveik toks pat, kaip ir aiškiai konservatyvios pozicijos: jeigu lyčių lygybės reikalas turi palaukti, vadinasi, jis tuo tarpu nėra svarbus ir kurį laiką jo nedera įrašyti į darbotvarkę. Tačiau esminis skirtumas toks, kad ši ideologija pripažįsta racionalias moterų nepasitenkinimo prielaidas, ir paprastai moterų reikalų, kuriuos reikia spręsti, sąrašas pasirodo visose revoliucinių ir reformatoriškų judėjimų programose. Šitaip pritraukiama į judėjimą dalis moterų.

Tipiškas tokio mąstymo pavyzdys yra marksistinė pozicija: moterys skriaudžiamos kaip moterys, neteisingumas triumfuoja, be to, visuomenė praranda tikrus deimantus, uždarydama moteris namuose arba pavesdama joms tik paprastutes užduotis. Tačiau kur kas svarbesnis prieštaravimas kyla tarp visuomeninių klasių. Pirminis visokių išnaudojimo, priespaudos ir diskriminacijos formų šaltinis yra privati gamybos priemonių nuosavybė. Tą sistemą reikia sugriauti, o tada – čia būna du atsakymo variantai: arba – ne tik klasinė, bet ir visos kitos išnaudojimo formos išnyks kaip dūmas; arba – tik tada bus galima nušluoti nuo žemės paviršiaus visas kitas visuomenines išnaudojimo ir neteisingumo formas. Abiem atvejais peršasi ta pati išvada: moterys visomis jėgomis turi paremti darbininkų judėjimą ir dalyvauti vykdant socialistinę revoliuciją. Atstumas, moteris darbininkes skiriantis nuo jų brolių ir vyrų darbininkų, yra gerokai mažesnis nei atstumas, skiriantis jas nuo jų seserų buržuazijos atstovių. Feminizmas – tai kapitalizmo gynėjų Trojos arklys: jis turi atitraukti darbininkes ir socializmo veikėjas nuo vienintelės šiuo metu teisingos kovos – kovos dėl socializmo.

Tokie patys samprotavimai pasigirsta antirasistiniuose ar antikolonijiniuose judėjimuose, pavyzdžiui, Pilietinių teisių sąjūdyje, vėliau Naujosios Kairės judėjime Jungtinėse Valstijose, taip pat šiuolaikiniuose Amerikos negrų judėjimuose. Spalvotasis feminizmas atsitrenkia į kliūtį, kuri esti įsitikinimas, jog pirmiau reikia išlaisvinti spalvotuosius iš baltojo kapitalizmo priespaudos, o paskui bus galima pagalvoti ir apie moterų išlaisvinimą. Nuskamba ir nukopijuotas šūkis, esą negrėms yra artimesni negrai, o ne baltosios amerikietės. Net ir taikos gynėjų, žaliųjų ir kt. judėjimai, noriai pripažindami, kad jų tikslai itin artimi „moteriškiems", po keleto reveransų pareikalauja kol kas pamiršti moters išlaisvinimo klausimą ir atsidėti kovai dėl žmonijos išlaisvinimo nuo imperialistų, militaristų, aplinkos niokotojų ir t. t., o praktiškai toks reikalavimas reiškia (budrios feministės šitai puikiai suvokia), kad iš vienos vyrų grupės valdžią

reikia atimti ir perduoti ją kitai vyrų grupei. Vienos skriaudžiamos lyties klausimas turi palaukti, nes yra ne toks svarbus; paskui, sutvarkius svarbiausią reikalą, kur kas lengviau bus išspręsti šį arba jis išsispręs savaime. Tokia taktika yra labai veiksminga, o šie judėjimai nuo marksistinių skiriasi tuo, kad moterims dažniausiai yra skiriamas gerokai didesnis vaidmuo nei darbininkų ir komunistų (ypač pacifistiniuose ir ekologiniuose, taip pat teroristų grupėse) judėjimuose.

Galbūt ši pagrindinių ideologijų, saugančių egzistuojančią visuomeninę lyčių funkcionavimo sistemą, panorama yra neišsami, bet tie skaitytojai, kurie nepritaria feminizmui, veikiausiai be vargo kurioje nors iš paminėtų formacijų ras jiems artimą požiūrį.

SOCIALIZACIJA

Viešpataujančios ideologijos, saugančios egzistuojančią sistemą, turi įtakos visiems visuomenės nariams, bet didžiausią poveikį daro jaunosios kartos pažiūroms ir siekiams. Socializacijos procesai, tarp jų sąmoningas ugdomasis darbas, tiesiogiai perteikia ideologijų turinį. Tačiau dar reikšmingesni nuolat matomi elgesio pavyzdžiai, gyvenimo modeliai, sudarantys dabartinės visuomeninės sistemos pastovumo pagrindą. Tai šiame dirvožemyje auga ir jį tręšia ideologinės pažiūros. Socializacijos (ir joje paslėptos ideologijos) vaidmuo paaiškina tą galbūt stebinantį reiškinį, kad didžioji moterų ir vyrų dalis, nors teisinių kliūčių ir nebeliko, toliau gyvenime rieda skirtingais bėgiais, išlaikydama įprastus moteriškos ar vyriškos psichikos ir elgesio bruožus, ir nepasinaudoja galimybe pasirinkti anksčiau neleistinų verslų ir darbų. Suprantamas dalykas, biologizmo šalininkai nedelsiant pateikia labai paprastą, jų nuomone, paaiškinimą: skirtinga moterų ir vyrų prigimtis neleidžia jiems pasinaudoti iškovotomis pilietinėmis laisvėmis, esą šitaip pasireiškia *das ewig Weibliche*, amžinasis moteriškumas. Moteris lieka moterimi. O vyras? Savimi.

Nors neatmetame galimo šio aiškinimo teisingumo – nes nieko nenorime atmesti, nebent akivaizdžias nesąmones, – vis dėlto negalime nematyti, kad ir auklėjimas, ir plačiau suvokiama socializacija daro viską, kad išlaikytų ir įtvirtintų dabar egzistuojančią visuomeninių lyčių vaidmenų sistemą, taip pat kultūrinio ir netgi psichinio elgesio etalonus. Matyt, vien prigimtimi pasikliauti negalima. Prie „prigimties“, kuri tėra visuomenės nustatyti moterų ir vyrų elgesio etalonai, žmones reikia pratinti.

Trumpai (nes prie šios temos, ypač dažnai minimos feminisčių, dar grįšime) konstatuokime: dabar, kaip ir anksčiau, skirtingų lyčių vaikams diegiamas skirtingas jų ateities, jų pašaukimo modelis. Galbūt ne tiek svarbu, ką apie tai *kalba* jų tėvai ar kiti auklėtojai. Elgesio etalonai ir tėvų, vyresnių giminaičių, kaimynų ir bendraamžių grupių, apskritai visų visuomenės narių visuomeninė padėtis savaime bando įtikinti: moters vieta yra namuose, vyro – pasaulyje. Be abejo, vaikai mato išimčių, tačiau žino, kad tai išimtys. Kartais tos išimtys būna jiems artimiausi ir darantys didžiausią poveikį asmenys – jų tėvai. Tai nelieka neįvertinta. Kiekvienoje kartoje vis daugėja išimtinių asmenų. Naujo elgesio etalonai, neigiantys lyties reikšmę, patenka į žiniasklaidos priemones, pereina į knygas ir filmus vaikams ir paaugliams. Vis dėlto dažniausiai ten ir toliau viešpatauja tradiciniai etalonai, kurie įvairiuose kraštuose yra nevienodo intensyvumo. Nereikia daug aiškinti, kad Lenkijoje, griežtai tradicinės katalikybės šalyje, tokios permainos sunkiai skinasi kelią.

Taigi nors šiandien ugdymo procese vaikai paprastai neskirstomi pagal lytį, jie mokosi tose pačiose mokyklose ir iš tų pačių vadovėlių (nors vis dar turi kai kurių skirtingų užsiėmimų), žiūri, šiaip ar taip, gali žiūrėti tuos pačius filmus per televiziją, skaito ir gali skaityti tas pačias knygas ir žurnalus, tačiau informaciją juose randa skirtingą. Netgi aritmetikos vadovėlyje obuolius iš krepšio visada dalija mama. Filmuose ir apsakymuose, pirmiausia vadovėliuose ir skaitiniuose, berniukai meistrauja, organizuoja, išdykauja, keliauja, su tėte taiso automobilį, o mergaitės padeda mamai, prižiūri jaunesnius broliukus ir sesutes, eina apsipirkti, su kitomis mergaitėmis žaidžia lėlėmis, o jeigu prisijungia prie berniukų, tai stovi iš krašto ir gėrisi jais arba bara už nemandagų elgesį. Bet svarbiausia tai, kad vaikai stebi suaugusiuosius, nes pirmiausia į juos krypsta paauglių ir jaunuolių akys, ir mato, kad suaugusieji tiksliai laikosi tradicinių žaidimo taisyklių ir vaidmenų, o jeigu kartais jas pažeidžia, rezultatas būna komiškas arba tragiškas. Šia tema diskutuojama vis dažniau, taip dažnai, kad mums lieka tik paminėti šią problemą[17].

[17] Vienas pirmųjų pionieriškų darbų šia tema Lenkijoje buvo Izabelės Nowackos straipsnis (*Obraz kobiety w podręcznikach szkolnych*, „Nasza Praca", nr. 6, 1989, p. 1–9). Ši tema darosi vis populiaresnė ir veikiausiai netrukus pražys tyrimų rezultatų publikacijomis. Tai pranašauja straipsniai žurnale „Pelnym głosem", 3, 1995 (J. Morciniec. *Skąd się biorą zadowolone niewolnice albo czego uczy elementarz?*; A. Gollnikowa. *Utrwalanie tradycyjnych ról płciowych przez szkołę*, ir kt.). Neseniai išėjo žurnalo „Kwartalnik Pedagogiczny" (1995, 1, 2) numeris, skirtas tik šiai temai.

Bręstantis jaunimas galiausiai pasirenka kiekvienai lyčiai skirtingą gyvenimo strategiją ir pagal ją modeliuoja savo elgesį, interesus, tolesnį lavinimąsi arba jo atsisako ir t. t. Jeigu pasaulis akivaizdžiausiai priklauso vyrams, jeigu vyrai jame pirmauja, turi valdžią ir dažniausiai uždirba daugiau nei moterys, tai jaunos moterys senu papročiu savo ateitį regi „prie vyro šono“, o vyrams ateitis – siekimas pergalių darbe.

Kartu su žodiniais etalonais ateina ir visa anksčiau aptarta ideologija, iš pradžių nuotrupomis ir atsitiktinėmis konfigūracijomis, tačiau bręsdami jaunuoliai patys ją susidėlioja. Jie aptinka anksčiau įsisąmonintų fragmentų, funkcionuojančių truizmų pavidalu, todėl ištisoms mąstymo sistemoms lengviau įsišaknyti. Taip įsisąmoninę doktriną asmenys paprastai renkasi tradicinį gyvenimo kelią. Bent jau taip buvo iki šiol. Kas žino, gal dabar išgyvename staigaus permainų spartėjimo fazę, gal šie žodžiai ir visa knyga netrukus taps tik naujausios praeities liudytoja?

MOTERYS IR FEMINIZMAS

Kada, kodėl ir kurios moterys tampa feministėmis? Pabandykime atspėti nors dalį atsakymo į šį klausimą, bet pirmiau pasvarstykime, kodėl tiek daug moterų yra feminizmo priešininkės. Daugelis mano, kad kaip tik tarp moterų, o ne tarp vyrų, rasime atkakliausius feminizmo priešus.

Moterys, nemėgstančios feminizmo

Apie tradicinį moters vaidmenį jau yra pasakyta daug iškilių žodžių. Taigi gyvendamos pagal Dievo valią ir/arba Prigimtį, kartais ir Tautos balsą (*vide* Motina Lenkė), jos atlieka kilnią misiją visuomenei, tautai, žmonijai, Dievui: gimdo ir auklėja vaikus, kursto namų židinį, ateinančiosioms kartoms perduoda dabartines aukštąsias vertybes, o vyrams teikia raminantį bendrumo su artimaisiais ir saugumo jausmą, suteikia prasmę jų kasdieniam plėšymuisi, palaiko optimizmą, sunkiomis valandėlėmis grąžina pasitikėjimą savo jėgomis ir t. t. Kaip esu minėjęs anksčiau, retai kada prabylama apie paprasčiausią egoistinį hedonizmą (kurio kitais atvejais šiandien mažai kas gėdijasi): kad moteriai gyventi pagal Dievo valią ir savo prigimtį yra tiesiog malonu.

Būkime atviri... Daug, gal net didžioji dalis moterų mano, o ir daug vyrų su tuo sutinka, kad būti moterimi visai malonu. Gimti moterimi – tai laimėti genų loterijoje. Kol vyrai blaškosi po pasaulį, nes tai jų vaidmuo, jų pareiga, nes jie *privalo*, moterys gali gyventi tyliai ir ramiai. Ko galima pavydėti vyriškiui? Amžinos įtampos, kovos su konkurentais, kad išsilaikytų paviršiuje, įrodinėjimų pabaigos nebuvimo, to, kad įstengia atlikti didžius darbus, be to, geriau už kitus? Nuolatinių sėkmės gaudynių, nes nuo to priklauso jo likimas – uždarbis ir karjera? Ir įtakos, valdžios siekimo, nes reikia nuolat tvirtinti savo poziciją? O ir paskui nevalia ramiai miegoti: iš visų pusių spaudžia konkurentai. Juk tai baisi lemtis. Daugybė moterų paslapčiomis šitaip mąsto, netgi tuo-

met, kai džiūgauja dėl vyrų pasiekimų, neva pavydi jiems ir kartu garsiai aimanuoja dėl savo moteriškos dalios.

Suprantamas dalykas, moters ramybei išlaikyti irgi reikia tam tikru gyvenimo tarpsniu vienos pergalingos kovos, o paskui reikia tą pergalę saugoti, nes ši ramybė beveik niekada nebūna užtikrinta. Taigi pirmiausia reikia laimėti kovą dėl vyro (gero ar bent pusėtino) ir pagimdyti bent vieną vaiką. Paskui – jeigu tai įvyksta – pakanka būti tik budriai ir „išlaikyti jį šalia savęs". Juk varžovės nesnaudžia. Bet visa tai papraščiau ir lengviau! Mūšis dėl vyro įvyksta gana jauname amžiuje, paskui dar gimsta vaikai – ir viskas. Tiesa, norint, kad namų židinys neužgestų, jį reikia nuolat kurstyti, ypač tuo laikotarpiu, kai vaikai dar maži, kai moteris vos ant kojų laikosi iš nuovargio. Bet dažniausiai – iš fizinio nuovargio. Didžioji dalis namų ūkio darbų nevargina proto, tačiau reikia suktis vikriai: neatgrasinti vyro ir tuo pačiu metu siekti savo tikslų, tomis sąlygomis nelabai pakilių. Vieną prarandi, kitą gauni: nesi aktorius pasaulio scenoje, tavo gyvenimas eina užkulisiuose, su teatro trupės aptarnaujančiuoju personalu, nerašai tos pjesės, jos nerežisuoji, tad ir plojimai griaudi ne tau. Bet – jei kalbėsime tiesą – argi tos vyrų dramos (ir komedijos), sudarančios šio pasaulio istoriją, nėra komiškai infantilios? Jeigu ne tai, kad kartais tie vyrukai perlenkia lazdą ir surengia kruvinas skerdynes, o paskutiniu laiku kelia rimtą grėsmę teatro egzistavimui apskritai, galima būtų draugių būrelyje, galbūt su rankdarbiais rankose, ramiai šnekučiuotis apie artimuosius ir madas, apie pyragų kepimą ir plaukų ar kūdikių priežiūrą, tik retsykiais pakeliant galvą, kad pasiųstum šauniems artistams šiltą šypseną ir paglostytum jų tuštybę dar viena aplodismentų serija. Pinigai? Juk tai jie *turi uždirbti*. Valdžia? Ji reikalinga tiems, kurie nori valdyti pasaulį, moteriai pakanka valdžios namuose, ją, beje, kur kas lengviau išlaikyti. Įspūdžių gausa, gyvenimo pilnatvė? Tuos dalykus galima turėti per atostogas, prie vyro šono, o kasdien jie tikrai nėra būtini. Kur kas svarbiau ramybė ir sveikata. Beje, kadaise moters gyvenimas praeidavo gimdant ir auginant vaikus. Jos beveik visuomet buvo nėščios ir jaunos mirdavo. Tada tai nebuvo pasirinkimas, tai buvo *likimas*. Bet šiandien? Išaugini vaikus, dažnai tik vieną vaiką, šiek tiek padirbėji, veikiau dėl papildomo uždarbio ar pramogos, vyras paprastai miršta anksčiau, palikdamas turto ar neblogą rentą, ir dar ilgai galima mėgautis ramiu – gal net truputį parazitišku? – gyvenimu.

Teisybė, vyrai retai girdi moteris šitai sakant. Tai jų „privati ideologija". Atvirkščiai, žmonos spaudžia jų sąžinę pasakodamos, kad vos laikosi ant kojų, kad sukasi kaip vijurkai nuo ankstaus ryto iki

vėlaus vakaro, kad jų lemtis nedėkinga, kad jos vienos velka namų jungą, vis primindamos, kaip jos, moterys, aukojasi, kokios jos atsidavusios. Rezultatas toks, kad vyrai, kurie širdies gilumoje mano, jog jiems iš tikro teko geresnė dalia, jaučia sąžinės graužatį ir stengiasi pasaldinti sunkų moters gyvenimą. Ir pagražinti jį kilniomis ideologijomis, būtinai teigiančiomis, kad tai ne jie, o moterys yra tikrosios pasaulio dievybės, kad kaip tik jos vykdo istorinę rūpinimosi žmonija misiją. Mat vyrai yra įsitikinę, jog tas faktas, kad moterys šiame pasaulyje neatlieka svarbių vaidmenų, turi jas baisiai slėgti. O moterims nė kiek netrukdo tos poetiškos draperijos, kai kurios netgi puikiai jaučiasi jų fone.

Pakeliui į feminizmą

Jei anksčiau aprašyta padėtis būtų visuotinė, turėtų labai stebinti pats feminizmo atsiradimas. Tačiau feminizmas – daugiau kaip trisdešimties metų senumo faktas, be to, ganėtinai veiklus ir darantis įtaką. Pirmoji moterų judėjimo banga truko tris ketvirčius amžiaus iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos ir atplukdė esminius lyčių padėties visuomenėje pokyčius. Tačiau nei esama padėtis negali visiškai atitikti anksčiau nupiešto vaizdo, nei visos moterys negali taip vienodai galvoti. Bet jeigu feminizmas liovėsi būti vien mąstymo srovė, kartais literatūrinė mada – galiausiai visada atsiras nepatenkintų asmenų, – o tapo rimtu visuomeniniu judėjimu, tuomet kas yra jo kūrėjai, akivaizdžiai *nepatenkinti* žmonės? Kaip žinoma, pirmiausia tai moterys, *labai nepatenkintos moterys*. Kokios moterys ir kuo nepatenkintos?

Žodį „nepatenkintos" vartoju neatsitiktinai. Neapsakomai kenčiančios, pavergtos, priverstos dėti nepakeliamas pastangas, persekiojamos, žeminamos, engiamos moterys visada buvo nemenka visuomenės sudedamoji dalis. Jausmai, kurie tokiais atvejais išsiveržia į paviršių, – tai bejėgiškas susitaikymas su likimu, kartais – sielvartas, bet tikrai ne maištas. Apie pasipriešinimą gali galvoti moterys, kurių visuomeninė padėtis nėra visiškai bloga, kurios gali turėti viltį. Moterys, turinčios platesnių žinių apie pasaulį, jau įgijusios daug laisvės ir galimybių, bet dar *nepakankamai* laisvės ir galimybių. Moterys – tikra tiesa – *nepatenkintos*. Taigi kurios?

Pirma, ne visoms moterims pavyksta savo gyvenimą sutvarkyti pagal tradicinius pavyzdžius, nors šito nori ir dėl savo visuomeninės padėties turi tokią teisę. Antra, daliai moterų tradicinis gyvenimo bū-

das yra nepriimtinas. Priverstos gyventi kaip visos, jos blogai jaučiasi ir yra nepatenkintos. O jeigu bando gyventi kitaip, ne visada pavyksta įgyvendinti savo sumanymą, nes visuomenė to nėra numačiusi, o aplinkiniai reaguoja priešiškai. Rezultatas toks, kad atsirado daug nusivylusių ar įniršusių moterų, iš kurių išėjo pirmosios feministės. Šiandien matome jau trečiąją feminisčių grupę – tai moterys, laikančios save feministėmis (tradicinėmis feministėmis – nes jau galima kalbėti apie tradicinį ir netradicinį modelį – baisiai stebintis ar net protestuojant). Tai padariusios karjerą moterys, kurios nuo savo pirmtakių skiriasi tuo, kad sėkmės pasiekia nesistengdamos būti panašios į vyrus ir – kas svarbiausia – lieka solidarios su kitomis moterimis. Nauja šių feminisčių savybė yra jų optimizmas.

Galop yra moterų, kurioms feminizmas kaip judėjimas yra vien būdas – geras kaip ir bet kuris kitas – įgyvendinti savo asmeninius tikslus. Jos, kaip ir daugelis vyrų, trokšta politinės valdžios. Šiandien joms pavyksta pasiekti laimėjimų daugelyje įvairių politinių struktūrų ir partijų, bet tai nėra lengvas kelias. Tad jos mielai naudojasi visomis pasitaikančiomis progomis, o jeigu tokių nepasitaiko, jas suorganizuoja pačios. Feministinis judėjimas suteikia joms ypatingų galimybių, nes čia vienintelės konkurentės, ir tai dar silpnos ir negausios, yra moterys. Arba visos kartu organizuoja grupę, arba jos ateina į suorganizuotą grupę, tampa vadovėmis ir... tučtuojau puola į kovą su konkurentėmis į valdžią, remdamosi – tai nuo senovės praktikuojamas būdas – tikrais arba tariamais, dažnai tyčia sugalvotais, teoriniais ir programiniais skirtumais. Iš tikro stebina kai kurių teorinių feminizmo ginčų atkaklumas. Galbūt antraeiliai klausimai iškeliami į principinius tik tam, kad būtų galima izoliuoti potencialių konkurenčių įtaką šioje grupėje.

Paminėkime dar vieną motyvą, skatinantį dalyvauti feminizmo judėjime: būna ir tokių moterų, kurios gerai jaučiasi tik būdamos tarp moterų – ir feministinė aplinka puikiai patenkina šį jų poreikį.

Šiaip ar taip, požiūris, kad feministės yra tik kažkokios „nenormalios bobos", kurioms galvose pasimaišė ir jos užsimanė valdyti pasaulį (tai yra vyrus), tikrai klaidingas, nors žiniasklaidos pastangomis išpopuliarėjęs. Neva tai moterys, nekenčiančios vyrų, o nekenčiančios veikiausiai dėl to, kad niekas nepanoro imti jų į žmonas (juk feministės baisiai negražios arba pikčiurnos!), arba dėl to, kad nenusisekė šeimos gyvenimas (vyras muša, geria, daro vaikus, o pinigų neduoda, yra neištikimas ar paliko motiną su vaikais likimo valiai), arba kad jaunystėje nukentėjo nuo vyrų (gal tėvas buvo netikęs, kaip aprašyta anksčiau, gal išnaudojo seksualiai, gal pirmasis vaikinas pasinaudojo ir

pametė, gal jis buvo sadistas, o gal jos buvo išprievartautos), arba tiesiog yra lesbietės. Kitaip sakant, antrarūšės, o ne „normalios" moterys. Argi nesame girdėję tokių nuomonių?

Kas be ko, būna feminisčių iš kurios nors išvardytų kategorijų (ir ne taip retai). Bet tai nėra nei privaloma, nei pakankama sąlyga. Feministiniame judėjime dalyvauja ir moterys, kurių vyrai niekada nėra nuskriaudę, kurios yra tradicinės seksualinės orientacijos, kurių požiūris į vyrus apskritai yra teigiamas, tačiau jos nepatenkintos lyčių vaidmenimis visuomenėje ir nori tai pakeisti. Jos ištekėjusios, turi vaikų. Jų nuomone, moterys *būtent kaip moterys* visuomenėje yra skriaudžiamos. Nuo daugybės kitų nepatenkintųjų jos skiriasi tuo, kad situaciją, kurią kitos moterys vertina kaip nemalonią, bet kaltų neieško, o jei ir pripažįsta kieno nors kaltę, tai gal kokių atsitiktinai sutiktų niekšų nuskriaustosios (tai nepasisekė moteriškei!), vadina visuomeninės sistemos skriauda moteriai. Todėl įsikišimas turi būti ne pavienis (reikia kam nors padėti, kas pats nesusitvarko, nes yra vėpla arba nelaimėlis ir pan.), o visuotinis visuomeninis, t. y. politinis. F e m i n i z m a s – t a i p o l i t i n i s r e i š k i n y s, net jei savo programoje jis atsiriboja nuo politikos. Ir ne dalinė veikla – bent jau subjektyviai – čia plėtojama. Feministės – taip jos pačios mano – nesiburia į grupes, kurios gina tik tam tikrų moterų interesus, anaiptol, jų reformatoriška arba išlaisvinančia veikla yra suinteresuotos visos moterys, taip pat ir tos, kurioms nereikia jokių pokyčių, ir netgi tos, kurių požiūris į feminizmą priešiškas. Jos veikia pusės žmonijos vardu! Ir dažnai mano, jog ši veikla rūpi ir vyrams, kuriuos dabartinė sistema irgi įspraudžia į deformuotus etalonus, tik šie kur kas patogesni nei moterų. Tad jos veikia gal net... visos žmonijos vardu!

Feminisčių pasisakymai visų moterų vardu dažnai labai erzina tas, kurias tenkina dabartinė visuomeninė lyčių vaidmenų sistema. Tik dalies feminisčių pasisakymuose nuskamba švelninanti išlyga, kad jos niekam neketinančios jėga primesti naujų taisyklių, tik nori kiekvienai moteriai užtikrinti pasirinkimo laisvę: nuo tradicinio iki visiškai priešingo gyvenimo modelio (taip pat ir vyrams). Apskritai jos neslepia, kad tradicinių pažiūrų moterys kelia grėsmę feministiniams projektams ir ateityje jų gyvenimo stilius turės atrofuotis. Galbūt todėl ne vyrai, o kaip tik moterys būna aršios anti-feministės[18]. Ypač tos, kurios gyvena tradiciškai ir tuo yra labai patenkintos.

[18] Rašydami „anti-feminizmas" su brūkšneliu turime galvoje neapykantą feminizmui, o ne mizoginiją, neapykantą moterims apskritai, kuri kartais irgi vadinama „anti-feminizmu".

Juk apie tradicinį gyvenimo modelį iš radikaliau nusiteikusių feminisčių išgirsi nedaug gero. Ir netiesa, kad autorės dažniausiai kalba apie tai, ko pačios nepatyrė ir neišmano. Daugelis iš jų gyveno tradiciškai ir nepatyrė itin didelių blogybių (kaip, pavyzdžiui, šiuolaikinio feminizmo iniciatorė ir pikta namų šeimininkės gyvenimo modelio kritikė Betty Friedan), kai kurios šeimą laiko labai reikšminga. Kitos – anaiptol. Feminizmas turi daug srovių, šios knygos skaitytojas netruks tuo įsitikinti. Ir, – o tai dažnai būna visuomenės gyvenime, – tie patys socialiniai faktai, netgi skirtingų žmonių patirti panašiai, vertinami skirtingai. Šį skirtingumą lemia asmenybės ir biografiniai veiksniai, ir vertinimų įvairovė yra tokia didelė, kad nė už ką nepavyks sukurti vidutinės feministės, geriausiai juokingos ir gal kiek baisokos, portreto[19]. Tikrai ne kiekviena gali tapti feministe arba – dar rečiau – feministu, tačiau jais tampa labai daug labai įvairių žmonių.

Dar viena problema – klausimas, kodėl feminizmas atsirado XX amžiuje, o visuomeninis moterų judėjimas tik šimtu metų anksčiau, nors nepasitenkinimo priežasčių istorija yra labai ilga. Paprastai būna pabrėžiamas faktas, kad ir pirmasis moterų judėjimas, ir feminizmas yra vidurinės klasės moterų rankų darbas, išsilavinusių moterų, sugebančių kritiškai įvertinti ir peržengti viešpataujančių konservatyvių ideologijų horizonto ribą. Šie judėjimai gimė demokratinėje visuomenėje, kurioje iš pradžių buvo suteiktos lygios politinės teisės visiems vyrams, o šitai paruošė dirvą kitai žmonijos pusei reikalauti tokių pačių teisių. Pirmoji moterų nepasitenkinimo banga ir baigėsi kaip tik šia – politine – pergale: jų pilietinės teisės buvo sulygintos su vyrų. Šiuolaikinis feminizmas irgi radosi toje pačioje šalyje, pirmaujančioje ekonomikos pažanga ir gerove, nes dėl sveikatos apsaugos ir medicinos laimėjimų moterų gyvenimo trukmė smarkiai perkopė vaisingumo periodą, be to, moterys įgijo galimybę kontroliuoti gimdymų skaičių ir savo vaisingumą apriboti. Todėl jų gyvenime atsirado nerimą keliantis tuščias laikotarpis. Taigi feminizmas atsirado ne iš skurdo, o iš gerovės. Turėjo praeiti daug metų, kol feministinis ratas ėmė plisti į žemesniąsias klases, beje, nelabai sėkmingai.

Feminizmo genezės istorinių sąlygų analizė dar laukia skvarbių tyrinėtojų, o mano išvardytos priežastys – tik analizės užuomazgos. Šiame darbe tuo turime apsiriboti.

[19] XIX ir XX amžių Lenkijos feministinių tekstų apžvalga su išmanymu pateikta Sławomiros Walczewskos knygoje *Damy, rycerze i feministki. Kobiecy dyskurs emancypacyjny w Polsce*, Kraków, 1999.

ANTROJI DALIS

Feminizmo istorija

Valio! Jau esame tikras judėjimas!
Kate Millett

Buvo 1970 metų rugpjūčio 26 diena. Sprendžiant iš nuotraukų, Niujorke buvo saulėta. Fotografijose matyti marios žmonių, toliau tik jų galvos, tik pakaušiai. Veiduose – šypsenos ir ryžtas. Moterų minia, kur ne kur pakaišyta vyrų figūromis. Penktoji aveniu pilnut pilnutėlė. Virš minios – gausybė plakatų, viename iš jų užrašas skelbia: SISTERHOOD IS POWERFUL – seserija yra jėga. Kiek moterų ten buvo? Niekas tiksliai neskaičiavo. Policijos šaltiniai kalba apie dešimt tūkstančių, bet veikiausiai jų buvo daugiau, koks dvidešimt, o gal net penkiasdešimt tūkstančių[1].

Suėjo lygiai penkiasdešimt metų nuo tos dienos, kai Jungtinių Amerikos Valstijų pilietės gavo balsavimo teisę. Bet jubiliejus buvo tik dingstis. Ir perspėjimas: šį sykį jos nesitenkins menkomis nuolaidomis! Plakatai skelbė, kad neišspręsta daugybė klausimų, nors praėjo pusė amžiaus. Formali lygybė per rinkimus – gerokai per maža! O kur lygios galimybės siekiant profesinės veiklos ir išsilavinimo? Kur laisvė rinktis abortą, be kurios moterys lieka antros kategorijos pilietės? Kur vaikų lopšeliai ir darželiai, be kurių moterys negali lygiai su vyrais dalyvauti visuomenės gyvenime? Kodėl tiek nedaug moterų parlamente, vyriausybėje, tarp gubernatorių, teisėjų ir generolų? Jeigu jos gyvena demokratinėje šalyje, kodėl tos šalies valdžioje nėra pusės amerikiečių liaudies atstovių?! Taigi jos jau reikalavo ne tik *lygių teisių*, bet

[1] F. Davis. *Moving the mountain. The Women's Movement in America since 1960*, New York, 1991.

ir faktinės moterų *lygybės*. Jaunesnių, radikalesnių feminisčių grupei ir to buvo maža, jos reikalavo kai ko daugiau, o gal šio to kito: WOMEN'S LIBERATIONS – moterų išlaisvinimo!

Demonstracijos dydis nustebino tuometinius politikus, kurie nekreipė dėmesio į jau keletą metų dažnėjančias parodomąsias feminisčių grupės akcijas ir įvairiomis teisinėmis gudrybėmis neutralizuodavo lobistinį naujos, greit augančios politinės moterų partijos[2] spaudimą. Nustebo ir pačios organizatorės, kurios buvo pratusios prie mažų, kamerinių susibūrimų. Viena iš jų, plačiai nuskambėjusios knygos apie lyčių politiką autorė Kate Millett, apmetusi akimis susirinkusią minią, sušuko: „*Wow! We are a movement now!*" – „Valio! Jau esame tikras judėjimas!"[3] Vadinasi, įvyko p e r s i l a u ž i m a s. Feminizmas įrodė, kad jis nėra visuomeninis *exoticum*, kabaretas žiniasklaidos malonumui, nedidelių įniršusių grupių, kurias sudaro kairuoliškų studenčių aktyvistės, kvailybė, netgi ne kuluarinė vidutinio amžiaus damų, minančių takelius prie senatorių ir aukščiausios valdančiosios administracijos, kad iškovotų šiokių tokių nuolaidų moterims, norinčioms grįžti į profesinį darbą, veikla. Po penkiasdešimties metų pertraukos į amerikietišką sceną vėl įžengė tikras, platus m o t e r ų j u d ė j i m a s. Betty Friedan, tos manifestacijos organizatorė, po kelerių metų taip pasakojo apie šį įvykį:

„Burmistras Lindsay, kad ir kaip prašėme, nenorėjo sustabdyti automobilių judėjimo Penktojoje aveniu. Prisimenu, kad savo maršą pradėjome tiesiog po raitosios policijos arklių kanopomis, nes visomis jėgomis buvo stengiamasi neleisti mums nulipti nuo šaligatvių. Prisimenu, kad apsidairiau ir pasišokėjau, norėdama pamatyti tai, kas darosi už manęs. Gyvenime nebuvau mačiusi šitiek moterų vienu metu, eisena buvo tokia ilga, kad nesimatė jos nei galo, nei krašto. Viena ranka paėmiau už parankės žilagalvę Dorothy Kenyon (ji, būdama aštuoniasdešimt dvejų metų, užsispyrė eiti su mumis pėsčiomis, nors jai buvome užsakę taksi), kita ranka kažkokią jauną moterį. Einančiosioms priešais mus garsiai sušukau: „Susikibkite rankomis, visos, per visą gatvės plotį!" Taip ir padarėme, užtvindžiusios visut visutėlę Penktąją aveniu. Mūsų buvo tiek daug, kad policija nieko negalėjo padaryti ir galop numojo ranka. Taip, tai buvo pirmoji, iš tikrųjų pirmoji atstovaujančių visai šaliai moterų demonstracija (tiesą sakant, su mumis ėjo

[2] *National Organization for Women* – Nacionalinė organizacija moterų labui.

[3] Evelyn Reed. *Problems of women's liberation. A Marxist approach* (I leid. 1969), New York, 1971, p. 10. Autorės nuomone, manifestacija įrodė, kad „mūsų išsivaduojamasis judėjimas" tapo masinis ir visuotinis.

ir šimtai vyrų), pirma nuo to laiko, kai prieš penkiasdešimt metų moterys gavo balsavimo teisę. Žurnalistai, šaipęsi iš „liemenėlių degintojų", paskui rašė, kad dar niekada nebuvo matę tokių gražių moterų, kaip pasitikinančios savimi, įsilinksminusios demonstrantės, kurios tądien įstengė atrasti save, atrasti kelią į save. Tą dieną visos moterys buvo gražios" [4].

Tuomet baigėsi visi juokai. Politikai pakeitė frontą, abiejų konkuruojančių partijų programose atsirado pluoštai siūlymų, turinčių pritraukti tą naują, reikšmingą politinę jėgą ir dar labiau daugybę moterų rinkėjų, pritariančių feminizmo idėjoms ir reikalavimams. Per keletą metų pavyko sėkmingai sutvarkyti klausimus, kurie anksčiau atrodė neišsprendžiami. Vienas po kito buvo atšaukiami moteris diskriminuojantys principai ir taisyklės dėl profesinės veiklos. Kaip pavyzdį paminėsime tik keletą iš jų: išnyko darbo skelbimų rubrikos atskirai vyrams ir moterims, aviacijos bendrovės panaikino taisykles, draudžiančias dirbti ištekėjusioms ar sulaukusioms trisdešimties metų stiuardesėms, būdavo atšaukiamos dotacijos toms aukštosioms mokykloms, kuriose nustatydavo, kad moterys patiria diskriminaciją paaukštinant jas į pareigas, formuliaruose ir anketose šalia *Miss* ir *Mrs* atsirado ir santrumpa *Ms*, nenurodanti, jei to pageidauja moteris, jos šeiminės padėties[5]. 1972 metais Kongresas staiga, nėmaž nesipriešinęs, pritarė – po penkiasdešimties metų tuščių, nuolat atnaujinamų pastangų – pataisai, įvedančiai žodį „lytis" į lygių teisių įstatymą ERA *(Equal Rights Amendment)*. Kitais metais Federalinis teismas pagaliau pripažino pačių moterų teisę spręsti, išsaugoti nėštumą ar ne. Staiga nurimo priešinimasis, kad būtų pakeistas septintasis įstatymo straipsnis, draudžiantis diskriminaciją profesinėje veikloje. Toji pataisa draudė nevienodai traktuoti žmones „dėl jų tautybės, rasės, tikėjimo ir *lyties*". Vėliau anglų feministė Eva Figes pasakė, kad nutiko kažkas neįtikėtino: ruošiesi ridenti didžiulį akmenį, o čia jis pats lengvai pajuda![6] Pridurkime: lengvai, bet ne iš karto, tik po daugybės kitų, buvusių prieš tave, bevaisių ir tarsi beviltiškų pastangų. 1970 m. rugpjūčio 26 d. maršas Niujorke, taip pat daugybė manifestacijų, vykusių tą pačią dieną kituose Amerikos miestuose, tapo persilaužimo momentu:

[4] Betty Friedan. *I changed my life. Writings on the Women's Movement*, New York, 1976, p. 151.

[5] Naujoji santrumpa *Ms* nuo 1972 m. tapo populiaraus feministinio žurnalo pavadinimu.

[6] Eva Figes. *Patriarchal attitudes. Women in society* (I leid. 1970), London, 1978, p. 8.

Jungtinių Valstijų visuomenė suprato, kad ankstesnis feminisčių grupelių aktyvumas tebuvo ledkalnio viršūnė, kur kas rimtesnio ir vis augančio didžiulio moterų (ir nežinomo skaičiaus vyrų) skaičiaus, nepatenkintų dabartinėmis žaidimo taisyklėmis ir atskirai kiekvienai lyčiai numatytais vaidmenimis visuomenėje, spaudimo apraiška. Suprato, kad antrosios bangos feminizmas tapo faktu. Po penkiasdešimties metų jis vėl pasirodė Amerikos scenoje, kaip – vėl – rimta visuomeninė jėga.

Kada visa tai prasidėjo? Be abejo, teorinį ir idėjinį postūmį davė Betty Friedan, 1963 metų rudenį išspausdinusi *The feminine mystique* („Moteriškumo mistika"). Ko gero, keletą artimiausių metų feministės dažniausiai remdavosi šia knyga, būtent joje – paskui daug kartų išleistoje pakartotinai ir išverstoje į daugelį kalbų – vėlesni feminizmo istorikai vienbalsiai mato atgimusio feminizmo šaltinį, būtent jos autorė, paskui praminta „šiuolaikinio feminizmo popieže", per vienus priešpiečius su aktyvistėmis aptarinėdama būdus nušluoti diskriminaciją darbo rinkoje, ant popierinės servetėlės surašė pirmąją programą ir kaipmat tapo pirmąja pirmosios ir iki šiol vienintelės politinės šiuolaikinio feminizmo partijos vadove. Partija įsikūrė 1966 metų rudenį, tad nuo tos dienos tikrai galima kalbėti apie feminizmą kaip apie judėjimą[7]. Kita vertus, tikrasis sprogimas įvyksta tik po dvejų metų, kai 1968 m. pasaulis sužino egzistuojant naują jau beveik pamiršto moterų judėjimo bangą. Atsiranda *Women's Liberation Movement*, Moterų išsilaisvinimo judėjimas. Jame dalyvauja daug motinų, labai jaunų ir labai revoliucingų, kurios savyje imasi ieškoti pradžių pradžios. Radikalizmu šokiravusi Betty Friedan vizija per penkerius metus smukteli iki švelnių, šiek tiek sentimentalių, taikių, „reformistinių" „tikrojo" judėjimo pradmenų, o į judėjimo ideologes jau pretenduoja kelios autorės, iš kurių labiausiai to vardo verta būtų Kate Millett ir jos feministinis manifestas *The sexual politics* (Lyčių politika). Nuo tada kova vyksta ne dėl egzistuojančios sistemos pataisų, ne dėl moters dalios „palengvinimo", ne dėl vyrų ir moterų teisių suvienodinimo; kova vyksta dėl to, kad būtų įgyvendinti revoliuciniai reikalavimai sugriauti visuomenės gyvenimo, kuriame viešpatauja vyrai, sistemos pagrindus, panaikinti *seksizmą*, tai yra tokią lyčių politiką ir ideologiją, kuri leidžia ne tik diskriminuoti vieną lytį, bet ir vienai lyčiai (vyrams) engti ir išnaudoti kitą. Seksizmas prilygsta lytiniam rasizmui.

[7] Flora Davis, pavyzdžiui, tvirtina, kad „kartu su NOW susikūrimu pajudėjo iš vietos antroji banga, keletą metų kaupusi jėgas". Žr. F. Davis, *min. veik.*, p. 55.

Bandymas apibrėžti šiuolaikinio feminizmo pradžią iškart susiduria, kaip matyti, su sunkumais, susijusiais ne tik su jo genezės proceso ramumu, bet ir su ginčais dėl to, *kuris* feminizmas yra dar arba jau tas tikrasis. Radikalioji feministinė orientacija liepia pradėti istoriją nuo savęs pačios, bet ilgainiui ir radikaliosios autorės pripažįsta, kad negalima neįvertinti Betty Friedan vaidmens. Norintys būti objektyvūs istorikai irgi atkreipė dėmesį, kad *Moteriškumo mistika,* pagrindinis tos autorės kūrinys, neišplaukė vienišas iš ankstesnių *žavėjimosi moteriškumu* verpetų (taip, matyt, būtų tiksliausia išversti to reiškinio, kurį aprašė Betty Friedan, apibrėžimą), be to, šalia triūsė profesorius Davidas M. Potteris, beveik tuo pačiu metu kelios panašiai mąstančios autorės ir autoriai išspausdino savo straipsnius specialiame „Daedalo" numeryje, o tarp tų autorių buvo Alice Rossi, antroji pradininkė, vėliau Betty Friedan bendražygė. Nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos pastebimai didėjo amerikiečių vidurinės klasės moterų, kurių vaikai jau buvo išėję į pasaulį ir kurios panoro į tą pasaulį grįžti, tačiau buvusių darboviečių duris rado užrakintas, nepasitenkinimas, ir šios idėjos kilo į paviršių kaip to nepasitenkinimo padarinys. Tuo pačiu metu savo ataskaitą paskelbė Kennedy komisija, 1962 metais sudaryta moterų įsidarbinimo problemoms ištirti. Ataskaita patvirtino, kad valdžia ne itin paiso teisėtų moterų reikalavimų.

Vadinasi, tikslios feminizmo gimimo datos, kuri nekeltų niekieno prieštaravimų, nustatyti negalima. Tikra tik tai, kad šiuolaikinis feminizmas kaip judėjimas prasidėjo JAV antroje septintojo dešimtmečio pusėje, prielaidos jam atsirasti – nuo to dešimtmečio pradžios pagyvėjęs susidomėjimas visuomeninių vaidmenų ir lyčių padėties problematika. Septintojo dešimtmečio pabaigoje amerikietiškasis feminizmas jau buvo išplitęs po visą pasaulį kaip gyvenimo būdo reiškinys, garsus ne tiek dalyvių skaičiumi, kiek manifestacijų spalvingumu ir rėksmingumu. 1970 metais rimtai ir vis rimčiau į tą judėjimą jau žiūrėjo politikai, pirmiausia amerikiečiai. Tuo pačiu metu feminizmas išryškėjo britų, prancūzų ir vokiečių scenoje. Aštuntąjį dešimtmetį visame Vakarų pasaulyje atsirado feministinės grupuotės – jų buvo ne itin daug, bet jų įtaka visuomenės nuomonei reikšminga. Jų likimai skirtingi, tačiau šitaip atsiradęs feminizmas egzistuoja ir šiandien, nors vis bandoma paskelbti jo pabaigą, esą jau atėjusi *postfeministinė* era. Atvirkščiai, šiandien vis garsiau kalbama netgi apie specifinę naują šiuolaikinio feminizmo fazę, apie „trečiosios bangos feminizmą".

Jei apsiribotume pačia šiuolaikinio feminizmo pradžia, tai yra feminizmo *tout court,* iš tikro galima būtų pradėti taip, kaip jau beveik ir

pradėjome. Juk šio judėjimo genezei vadinamojo pirmosios bangos moterų judėjimo (kurį šiuolaikinės feministės irgi mielai vadina feminizmu) idėjos didesnės įtakos neturėjo. Šiuolaikinis amerikiečių feminizmas radosi dėl labai praktiškų, kasdienių, netgi proziškų ir labai aktualių priežasčių. Iš tikro Betty Friedan knygoje pasakojama apie XIX amžiaus moterų judėjimą, tačiau to skyriaus tikslas yra akademiškesnis. Anų laikų šūkiai nuėjo į istoriją, tai, ko buvo reikalauta, buvo iškovota. Istorinė sąsaja veikiau parodo, kodėl vis dėlto reikia iš naujo pradėti veikti.

Neilgai trukus feministės prisiminė XIX amžiaus judėjimo šūkius, patirtį ir istoriją. Ne vien tam, kad gautų istorijos leidimą kurti savo priešistorę. Buvo mėginimų mokytis iš anos patirties, geros ir blogos. Pagrindinė tezė skambėjo ir dabar skamba taip: anos feministės per anksti sudėjo ginklus, per anksti nusprendė, jog tikslas jau pasiektas. Jos manė, kad moterys jau turi viską, dėl ko kovojo: balsavimo teisę, teisę rinkti ir būti renkamos, vadinasi, politinė lyčių nelygybė jau buvo panaikinta. Galėdamos daryti poveikį valdžios sudėčiai, turėdamos turtines teises ir galimybę įgyti išsilavinimą, moterys neva turėjo be vargo galutinai pašalinti visas senąsias nelygybes. Jos suklydo. Nereikėjo sudėti ginklų. Šį kartą nevalia pakartoti tos pačios klaidos!

Kaip tik dėl šių priežasčių nusprendžiau trumpai priminti ankstesnius XIX amžiaus moterų judėjimo darbus[8], nors tai nėra šios knygos tema.

Pirmasis moterų judėjimas (First Wave Feminism)

Filosofas. *Kartoju, mano širdyje gyvena neįveikiamas, gaivališkas tikėjimas, jog artėja moterų ir negrų išsivadavimo valanda.*
Vyras. *Jūs teisus.*
Zygmuntas Krasińskis

Nepasitenkinimas, nusivylimas, skriaudos pojūtis... Kas nėra šito patyręs? Be abejo, tie jausmai pažįstami abiem lytims. Jauti savo kaltę –

[8] Skaitytojas, kuris domisi pirmojo moterų judėjimo istorija, bibliografines nuorodas ras knygos gale.

kad nieko negali padaryti. Pastebi svetimą kaltę – kad kas nors mums tyčia padarė bloga. Kartais apima tik nusivylimas, kad ištiko nesėkmė, nors niekas tyčia mums kojos nekišo, nebent gamta, bet ji juo labiau nedarė to tyčia. Tikriausiai nuo seno atsiranda moterų, įsitikinusių, kad blogis, kurį jos patiria, kyla ne susipynus atskiriems, nepakartojamiems įvykiams, ne dėl jų pačių kaltės ar kito asmens piktavališkumo, o išplaukia iš sistemos, iš visuomenėje įprastos pažiūros į moterį. Būdavo ir individualių maištų, kurie dažniausiai baigdavosi pralaimėjimu, būdavo moterų individualybės pergalių, įveikus įprastus elgesio etalonus ir nubrėžtas ribas, bet tos pergalės daugiau pavienės, dažnai susijusios su moters neigiama pažiūra į savo pačios lytį, su moteriško solidarumo jausmo nebuvimu. Ne visos epochos lytį traktavo vienodai, kai kurie amžiai moteriai daugiau ar mažiau buvo palankūs, tačiau ne išimtis ir visiškai juodi laikotarpiai. Bet grupinio moterų maišto, moterų judėjimo, dedančio pastangas pakeisti visuomenės požiūrį į lytį, regis, iki praeito amžiaus istorijoje nebūta[9].

Kokios sąlygos susidarė, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose Europos tautų pavasario metais buvo paskelbtas pirmasis feministinis manifestas, prie kurio dirbo apie du šimtai moterų? Kas paskatino jas tokiam neįprastam protesto aktui – anuomet tam reikėjo nemenkos drąsos, – juolab viskas nesibaigė gryna deklaracija, pasipylė skandalingų, kaip juos tada vadino, protestų ir pasisakymų, paskui demonstracijų lavina, sudrebinusi visą Vakarų pasaulį, ir ramybė grįžo tik su didžiojo palengvėjimo banga, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui? Naujoji visuomeninė taika įsitvirtino ant visiškai naujo, šokiruojamai naujo pagrindo: teisiniu ir politiniu požiūriu moterys buvo sulygintos su vyrais.

Moterų judėjimas, siekiantis moterų teises sulyginti su vyrų teisėmis, vadinamas ir emancipaciniu, o kartais pernelyg siaurai sufražizmu, ne atsitiktinai atsirado šalyje, kurioje žmonių lygybė nuo pat pra-

[9] Tuo tarpu idėjų pasaulyje ginčas apie moterų prigimtį prasidėjo labai anksti, jau V amžiuje Atėnuose, ir retkarčiais vis grįždavo iš naujo: I amžiaus Roma, XII amžiaus Prancūzija ir galop garsusis XVI amžiaus Renesanso „Querelle des Femmes" (Moterų ginčas dėl moterų). Rinktinių visų tų epochų tekstų autorė konstatuoja, kad iš tikro slegia tai, jog „amžių tėkmėje tekdavo vis iš naujo ir nenuilstamai kovoti su tais pačiais prietarais, esą moters protinės ir praktinės galimybės yra ribotos [...] Tarytum kiekviena karta turėjo iš naujo atlikti tą patį darbą" (E. Gössmann [red.]: *Das Wohlgelahrte Frauenzimmer*, Archiv für Philosophie- und Theologiegeschichtliche Frauenforschung, I tomas, München, 1984, p. 8).

džių tapo pagrindine taisykle ir kurioje ta lygybė visiems matant buvo pažeidžiama, nesuteikiant lygių teisių kitos rasės žmonėms. Būtent kovoje dėl vergovės panaikinimo ir vakarykščių vergų lygiateisiškumo subrendo situacija, kada ir moterys prisiminė savo lygias teises. Kovodamos dėl vergų laisvės jos atrado, kad pačios yra traktuojamos panašiai. Ir visą idėjinį aparatą, patikrintą abolicionistų judėjimo, pasiėmė sau.

Tiesą sakant, panašios situacijos buvo galima tikėtis Prancūzijoje, kurioje šūkis apie visų žmonių lygybę perskrodė visuomenės sąmonę. Europa, pripratusi prie feodalinio žmonių rūšies dalijimo į kelis nelygius porūšius atsižvelgiant į luomą, po luomų panaikinimo išgyveno tokį didelį šoką, kad dar fundamentalesnio ir natūralesnio žmonijos dalijimo į *žmones ir moteris* panaikinimas buvo visiškai nepriimtinas, o nedidelis skaičius maištininkių – nes ir čia atsirado tokių pamišusių moterų – buvo pašalintas patikrintu revoliuciniu būdu[10]. Prancūzija, padovanojusi Amerikai moterį kaip laisvės simbolį, vėliau Europoje kartu su Šveicarija paskutinė sprendė moterų lygiateisiškumo klausimą ir balsavimo teisę moterims suteikė tik po Antrojo pasaulinio karo. Kai anglų rašytoja ir filosofė Mary Wollstonecraft, įkvėpta Prancūzų revoliucijos lygybės idėjų, savo darbe „Moters teisių gynimas" *(A vindication of the rights of woman)*, kuris laikomas pirmuoju feminizmo manifestu, reikalavo suteikti moterims lygias teises, filosofas iš Kembridžo garbusis Thomas Tayloras anonimiškai išleistoje knygelėje

[10] Paprastai šiame kontekste būna cituojama Olympe de Gouges, viena iš revoliucijos intelektualių, kuri „Moters ir pilietės teisių deklaracijoje", parengtoje ketinant pateikti ją Liaudies susirinkimui, turėjo akiplėšiškumo reikalauti moterims tokių pačių teisių, kurias jau gavo vyrai. Rengiamo dokumento preambulėje ji reikalavo moterims teisės dalyvauti Susirinkimo darbe, 1 punkte rašė: „Moteris gimsta laisva ir lygi su vyru savo teisėmis. Skirtumą galima leisti tik tada, kai to reikalauja visuotinė nauda". *Declaration des droits de la femme et de la citoyenne*, žr. Olympe de Gouges. *Les droits de la femme*, be datos (veikiausiai 1791), p. 7. 10 punkte buvo garsūs dažnai cituojami žodžiai (kursyvas mano – aut.): „Niekas negali būti persekiojamas dėl savo pažiūrų, nors jos būtų susijusios su fundamentaliais dalykais; *moteris t u r i t e i s ę lipti ant ešafoto, vadinasi, t u r i t u r ė t i ir teisę lipti į tribūną;* tačiau taikytina sąlyga, kad jos pasisakymai nepažeistų Įstatymo nustatytų viešosios tvarkos taisyklių" (ten pat, p. 9). Pilietinės moterų teisės galėjo būti apribotos tik tais atvejais ir tiek pat, kiek leidžiama apriboti vyrų teises (ten pat, p. 11). Postambulėje autorė sušuko: „Moterie, atsibusk; proto varpas jau aidi visame pasaulyje; naudokis savo teisėmis" (ten pat, p. 11). Pirmieji šį šauksmą išgirdo vyrai ir laiku nuvedė autorę ant ešafoto. Kelias į tribūną moterims Prancūzijoje dar ilgai buvo užgintas.

„Gyvūnų teisių gynimas" *(A vindication of the rights of brutes)* nepaneigiamai įrodė, kad ir gyvūnai turi turėti tokias pačias teises kaip žmonės. O kadangi tai gryna nesąmonė, pajuokavo, kad tokia pat nesąmonė būtų reikalauti lygių teisių moterims[11].

Jungtinėse Valstijose buvo kitaip. Jaunoje valstybėje, kurią sukūrė imigrantai, laisvė ir lygybė buvo akivaizdūs dalykai. Tik pietuose liko vergovė. Maža to, užkariaujant Laukinius Vakarus moterys buvo pernelyg naudingos ginklo draugės, kad jas galima būtų užrakinti virtuvėse. Pionierės petys petin kovėsi kartu su vyrais ir rodė drąsos pavyzdžius. Padėtis pasikeitė, kai amerikiečių visuomenė sustiprėjo ir įsigyveno savo teritorijoje. Tiksliau būtų pasakius, kad ji pamažu keitėsi, ypač ten, kur – pirmiausia rytinėse valstijose – šaknis suleido pramonė ir kur vidurinė klasė perėmė naują gyvenimo modelį: vyrai tarnyboje, darbe, „kelionėse ir komandiruotėse", tai yra už namų ribų, o moterys „savo karalystėje", tai yra namuose. Ir fabrikai rinkdavo į darbą pirmiausia vyrus, tad ir toje šalyje moterys staiga atsidurdavo vienos namuose, apsuptos vaikų, be to, be tarnų ir pagalbos, kurią turėdavo jų seserys, išlaikomos turtingesnių vyrų. Tik tiek, kad čia kapitalo poreikiai greitai nustūmė į šalį taisykles, puoselėjamas vidurinės klasės aplinkoje, ir atvėrė fabrikų vartus neva silpnesnei lyčiai. Tai buvo ir privalumas, mat joms už tą patį darbą buvo galima mokėti gerokai mažiau. Kaip silpnesnėms.

Buvusių pionierių dukterys, dar nepamiršusios motinų ir senelių padėties, jautėsi nekaip, būdamos prabangos preke ir išlaikomos turtingų vyrų. Tik dabar rimtai pasikviestos į pagalbą europietiškos taisyklės nespėjo giliai suleisti šaknų. Tad nieko keisto, kad kartais tėvai leisdavo dukterims įgyti padorų išsilavinimą – jau 1837 metais Maunt Holjoko kolegija atvėrė savo vartus moterims[12]. O jų vyrai ir bičiuliai nematė nieko smerktino, kad tos moterys greta su jais kovojo dėl vergovės panaikinimo. Ketvirtąjį dešimtmetį įvairių abolicionistinių grupių veikloje dalyvavo apie 100 moterų, susikūrė kelios aktyvistų šeimos. Galite įsivaizduoti, kokį šoką patyrė dvi iš jų, kai 1840 metais atvykusios į Europą, į abolicionistų kongresą – ne tik kaip aktyvistų žmonos, bet ir kaip veikėjos, – sužinojo, jog negali būti nė kalbos, kad jos posėdžiautų kartu su vyrais Kongreso salėje ir galbūt netgi pasa-

[11] Pasirašo kaip: Peter Singer. *Animal liberation* (I leid. 1975), London, 1995, p. 1.

[12] Jau 1821 metais atsidarė pirmoji vidurinė mokykla moterims Troje, NY (W. L. O'Neill. *The Woman Movement. Feminism in the United States and England*, London, 1969, p. 19).

kytų kalbą[13]. Amerikietėms tai buvo nesuvokiamas dalykas. Jos jautėsi pažemintos, kad teko priimti po ilgų derybų iškovotą leidimą dalyvauti posėdyje, bet leidžiama klausytis tik vyrų, kovojančių dėl lygių kiekvieno žmogaus, neišskiriant nė vergo, teisių tokiu atveju, kad tas žmogus bus vyriškos lyties. Galbūt kaip tik tada suvokė, kad švietimui ir liberalizmui įvardijus žmogaus sąvoką, ji reikš vyriškio sąvoką. Abi moterys grįžo į tėvynę nepaprastai pasipiktinusios, o jų pozicijos evoliucija tapo kur kas greitesnė.

Dar turėjo praeiti keleri metai, kol buvo pabandyta maištauti. Veikiausiai tai buvo tik pykčio išraiška, didesnės sėkmės nesitikėta. Elizabeth Cady Stanton, viena iš damų, netekusių balso Britų kongreso metu, gyvenanti Seneca Fallso miestelyje (tėvo, teisėjo, rūpestingai išmokslinta, turinti vyrą abolicionistą ir šešis vaikus), davė skelbimą į vietos laikraštį „Seneca County Courier", kuriame parašė, kad kviečia atvykti visas moteris, kurioms jų, kaip moterų, likimas amerikiečių visuomenėje neatrodo esąs teisingas. Ir labai nustebo, pamačiusi ilgą automobilių ir kitų susisiekimo priemonių vorą iš visos apylinkės, kurioje buvo parduodamas laikraštis (maždaug 50 km spinduliu), traukiančią į susirinkimo vietą. Taip Seneca Fallso miestelyje 1848 metais gimė judėjimas dėl lygių moterų teisių.

Apimtos euforijos moterys, tiesa, po karštų ginčų tarp nuosaikių ir radikalesnių dalyvių, priėmė keletą dokumentų, iš kurių svarbiausias pasirodė esąs *Declaration of Sentiments*, dabar cituojamas daugelyje feministinių tekstų. Jo pagrindinis postulatas – reikalavimas suteikti moterims tokias pačias pilietines teises kaip vyrams. Tai ne tik balsavimo teisė (angl. *suffrage*, iš čia judėjimo dalyvės buvo vadinamos sufražistėmis)[14] – apie ją viešoji nuomonė kalbėjo daugiausia, – bet ir teisė gauti tokį patį išsilavinimą, po vedybų išsaugoti nuosavybės teisę į savo turtą, pradėti dirbti neklausiant vyro sutikimo, lygiomis teisėmis

[13] Šis atsitikimas daug kartų buvo paminėtas feministinėje literatūroje, pradedant Betty Friedan *The feminine mystique*. Kalbama apie *World Anti-Slavery Convention* Londone. Žr. D. Stienstra. *Women's Movements and international organizations*, New York, 1994, priedas.

[14] Vajomingo teritorija jau 1869 m. moterims suteikė balsavimo teisę, dar kartą patvirtintą 1890 m., kai tapo valstija, taip pat Koloradas, Idahas ir Utahas paskutinį dešimtmetį priėmė įstatymo pataisą dėl balsavimo teisės suteikimo moterims. Tenesio valstija paskutinė pritarė moterų balsavimo teisei, ten devynioliktoji pataisa *(the Nineteenth Amendment)* buvo priimta 1919 m. rugpjūčio 26 d. Žr. G. G. Yates. *What women want. The ideas of the Movement*, 1975, p. 33; W. L. O'Neill. *The Woman Movement*, min. veik., p. 31.

spręsti šeimos gyvenimo klausimus, pavyzdžiui, dėl gyvenamosios vietos, dėl vaikų auklėjimo ir likimo. Šiandien visa tai yra savaime suprantama, tačiau anuomet tokie reikalavimai atrodė tokie begėdiški, kad net kėlė juoką – ir tik todėl, kad susirinkimas Seneca Fallse „akivaizdžiausiomis tiesomis" laikė tai, „kad visi vyrai ir visos moterys buvo sukurti lygūs; kad Kūrėjas suteikė jiems tam tikras įgimtas teises; kad tarp tų teisių yra teisė gyventi, teisė būti laisvam ir teisė siekti laimės; kad tas teises turi užtikrinti valdžia, kurios teisingas valdymas remiasi valdomųjų sutikimu". O jeigu valdymas nėra teisingas? Tuomet neteisingai traktuojamieji „turi teisę tokią valdžią nuversti ir išsirinkti naujus jų ateities saugumo sargus"[15].

Pirmiausia buvo bandoma neutralizuoti žymiausias amerikiečių sufražistes, ypač Lucy Stone; šaipytasi ir iš postulatų, ir iš jų skelbėjų. Tai nieko nepadėjo, amerikietės dar labiau ėmė remti moterų judėjimo aktyvistes, tad buvo griebtasi rimtesnių ginklų: apie jas imta pasakoti šlykščių dalykų, jomis gąsdinti, o joms pačioms grasinti. Netrukus susiformavo populiarus sufražisčių, kaip siaubingų bobų, norinčių užimti gamtos ir Dievo vyrams skirtą vietą, įvaizdis. Tai, kad jos iš tikro yra Dievo priešininkės, turėjo liudyti Elizabethos Cady Stanton[16] vadovaujamų dvidešimt trijų autorių parašyta *Moterų biblija (The Women's Bible)*, atmetanti, pavyzdžiui, Adomo šonkaulio istoriją ir apskritai kitaip interpretuojanti daugelį Biblijos tekstų, kuriuose moterys yra pavaizduotos atgrasiai. Susitikę su jomis žmonės pirmiausia nustebdavo, nes daugelis jų pasirodė esančios rimtos žmonos ir motinos, keliančios pagarbą ir pasitikėjimą, nors buvo laikas, kai drabužiais stengėsi pabrėžti savo nepriklausomybę (liūdnai pagarsėjusios kelnės su tunika, kurios buvo vadinamos *bloomer*). Netrukus daug moterų šio drabužio atsisakė; nors jis buvo labai patogus, ypač jei palyginsime su košmarišku korsetu, kurį tuometinė mada buvo primetusi moterims, bet negražus, be to, panėšėjo į uniformą, o tai kirtosi su individualios laisvės siekiu.

Skandalų, ir anaiptol ne visuomet dirbtinai sukeltų, atmosferoje judėjimas ne tik augo, bet ir suskilo į du sparnus – radikalųjį ir reformistinį. Tai būdinga judėjimams, savo įsčiose nešiojantiems revoliuciją. Nesant objektyvių priežasčių ją sukelti – o jų iš tikro nebuvo, nes

[15] W. L. O'Neill. *The Woman Movement*, min. veik., p. 108. Ten ir visas Deklaracijos tekstas.

[16] Pirmoji *National American Woman Suffrage Association* (NAWSA) – Nacionalinės amerikiečių draugijos kovai dėl moterų balsavimo teisės – vadovė.

didžioji dalis moterų smerkė emancipantes ir stengėsi laikytis nuo jų toliau, – radikalusis sparnas dar labiau radikalizavosi, atmesdamas visus tarpinius žingsnius ir galimybę pasiekti dalines pergales, kaltindamas reformistes išdavyste ir tuo, kad jos judėjimą ištaško smulkmenoms. O reformistės, ypač dėl kontrasto su valdžiai keliančiomis siaubą radikalėmis, pamažu pelnė viešosios nuomonės, įvairių institucijų ir galop pačių politikų palankumą. Vis daugiau universitetų priimdavo moteris studijuoti, pamažu atsisakyta moteris diskriminuojančių turtinių įstatymų, santuokos ir šeimos teisės nuostatų. Nors radikalioji frakcija dėl to buvo nepatenkinta, tačiau reikalai judėjo į priekį ne be jos, tegu ir nesąmoningų, pastangų. Tokia pati situacija pasikartojo po 100 metų, kai radikalusis feminizmo sparnas sukels tokį politinės valdžios nerimą, jog nuolaidos kai kuriems liberaliems feminisčių reikalavimams atrodys kaip mažesnis blogis.

XIX a. pabaigoje autonominis moterų judėjimas plito ir Europoje, ypač Didžiojoje Britanijoje. Senajame pasaulyje jis vis dėlto turėjo įgauti drastiškesnių formų, nes dėl įsisenėjusių tradicijų pasipriešinimas čia buvo daug aršesnis. Įsitikinimas, kad moteris yra žemesnės rūšies būtybė, Europoje tebebuvo savaime suprantamas dalykas, tai dažnai patvirtindavo mokslas ir filosofija, pavyzdžiui, Freudo psichoanalizė ar kupina neapykantos moteriai, mizogininė Weiningerio filosofija. Todėl radikalusis judėjimo sparnas čia buvo stipresnis ir matomesnis, o pagarsėjusios akcijos – pulti po deputatų, važiuojančių į Bendruomenių rūmus, automobilių ratais arba prisirakinti prie tvoros priešais valdžios institucijas (vėliau tai perėmė ir Amerika) – įėjo į istoriją kaip klasikinės feministinės kovos priemonės. Be to, kitaip nei Amerikoje, senajame žemyne moterų judėjimų plėtotei didelę įtaką turėjo socialistinis judėjimas, kuris su nepasitenkinimu žiūrėjo į savarankiškas moterų judėjimo akcijas, nors puikiai suvokė „moterų klausimo" svarbą. Iš esmės miestietiškame moterų judėjime socialistai užuodė grėsmę savo eilių gausai. Jie pabrėždavo: nors moterys patiria priespaudą iš savo tėvų, brolių ir vyrų darbininkų, vis dėlto juos sieja bendra proletarinė kova, o su aikštingomis panelėmis iš gerų namų jie nedaug turi bendro. Ir šitai socialistams iš esmės pavyko, bendro, neklasinio moterų solidarumo taip ir neatsirado. Jungtinėse Valstijose buvo kitaip, ten feministės, daugiausia vidurinės klasės baltosios moterys, surengė sėkmingas solidarumo su streikuojančiomis darbininkėmis akcijas ir taip užkariavo jų palankumą. Didžiausia įtampa autonominio moterų judėjimo viduje kilo Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ir karo metu, kai tam tikra

dalis aktyviscių užėmė pacifistinę poziciją, bet didžioji jų dalis, kaip ir socialistai, parėmė savo vyriausybių poziciją[17].

Galbūt kaip tik dėl to palaikymo, tarsi atsidėkojant, iškart po karo moterims pagaliau buvo suteikta išsvajotoji *suffrage*, tai yra balsavimo teisė. Lenkės balsavimo teisę gavo kartu su tėvynės nepriklausomybe 1918 metų lapkričio mėnesį, maždaug tuo pačiu metu kaip anglės ir kitų Europos šalių moterys. Amerikietės laukė dar dvejus metus. Ilgiausiai Europoje spyrėsi Prancūzija ir Šveicarija, nors abi šalys vienos iš pirmųjų tapo respublikomis. Kaip matome, respublika gali būti vien tik vyrų respublika[18].

[17] Netgi Pankhurst, anglų sufražizmo legenda, paskelbė sustabdanti moterų kovą ir kvietė pasmerkti vyrus, bandančius išsisukti nuo fronto, gatvėse prisegant jiems baltą plunksnelę (bailumo ženklą). Jos vadovaujamas žurnalas iš patriotizmo puolė vokiečius. (Apie tai užsimena Theodore Roszakas, ieškodamas priežasčių, kodėl istorijos puslapiuose, kuriuos rašė vyrai, nėra feminizmo. Žr. T. Roszak. *The hard and the soft*, kn. B. Roszak, T. Roszak [red.]. *Masculine/Feminine. Readings in sexual mythology and the liberation of women*, New York, 1969, p. 98.)

[18] Tiesą pasakius, prancūzų respublikonus iš dalies pateisina nuogąstavimas, kad moterys – kurių didžioji dalis, jų manymu, yra nusiteikusi konservatyviai, – atiduotų savo balsus už dešiniuosius, gal net antirespublikonus. Tačiau feminizmo istorikė, šios srities žinovė Sian Reynolds mano, kad toks argumentas tėra pažiūrų, kurių pagrindą sudaro liguista neapykanta moterims, arba tradicinio tos šalies vyrų žemiško egoizmo, racionalizavimas *(Marianne's Citizens? Women, the republic and universal suffrage in France*, kn. S. Reynolds [red.]. *Women, state and revolution. Essays on power and gender in Europe since 1789*, Amherst, 1987). Be kita ko, autorė rašo, kad Prancūzijoje iki šiol manoma, jog visuotinis balsavimas buvo įvestas 1848 m., užmiršus, kad ir tada pusė tautos neturėjo pilietinių teisių visumos.

INTERLIUDAS
(1920–1963)

Laisvės baimė

Taigi moterys oficialiai gavo balsavimo teisę. Jos galėjo rinkti ir būti renkamos, galėjo išrinkti bet kokios lyties žmones, kurie geriausiai atstovautų jų interesams; gavusios beveik visas pagrindines pilietines teises ir laisves, galėjo mokytis lygiai su vyrais, ištekėjusios išsaugoti nuosavybės teises, pradėti dirbti be vyro sutikimo ir apskritai konkuruoti su vyrais – kad tik būtų noro. Tai kam dar reikalingas moterų judėjimas? Formaliai nebuvo prie ko prikibti – jos jau nebuvo antros kategorijos pilietės, o turėdamos lygias teises su vyrais turėjo ir vienodas galimybes. Lygiateisiškumas tapo faktu. Iš jo turėjo išaugti lygybė. Likusios smulkmenos netrukus bus pakoreguotos. Taip manė visi. Tik viena amerikiečių radikali Nacionalinė moterų partija *(National Women's Party)* budriai dairėsi politikos scenoje, tačiau jos gretos sparčiai tirpo.

Įtampa atslūgo. Po kankinančių pasaulinio karo konvulsijų Vakarų pasaulis mėgavosi atgauta ramybe. Gilios žaizdos pamažu gijo. Suvešėjo noras viską atstatyti ir kurti toliau, visi džiaugėsi laisve ir nepriklausomybe. Politikos scenoje viskas virte virė – šitiek naujų valstybių! Tai reiškia, kad politiniam elitui atsirado daugybė naujų vietų daryti politinę karjerą, ypač tautoms, ką tik gavusioms nepriklausomybę. Prasidėjo įprastas demokratinis žaidimas, kurį greitai suardė jėgos, išnaudojančios tos valdymo formos nesėkmes. Rinkimai po rinkimų, vyriausybių kaita, bandymai įvykdyti perversmą, politinė ir ūkinė pertvarka... Kaip šioje situacijoje pasirodė moterys? Ar dalyvavo tuose žaidimuose? Ar pasirūpino savo interesais? Politikoje, ekonomikoje, švietime?

Pirmiausia moterų laisvė pražydo buities srityje, bet ir tai neilgam. Ar jos galinga upe išsiliejo į viešojo gyvenimo platybes? Ar užpildė

gimnazijų klases ir universitetų auditorijas? Dalis moterų pasinaudojo ta galimybe, bet toli gražu ne iki galo, tuo atsisakydamos ambicingesnių projektų. Ar daugiau moterų pradėjo dirbti fabrikuose, biuruose, kitose viešose vietose? Taip, ypač fabrikuose, – sunkiausią darbą už mažiausią atlyginimą. Biuruose, aptarnavimo srityje, viešosiose tarnybose – irgi, bet tik iki vedybų. Ar pagaliau jos įžengė – ar bent stengėsi įžengti – į parlamentų sales, vyriausybių kabinetus, politinių partijų valdančiąsias institucijas (apie armiją ir policiją nė neužsimenu!)? Taip, kaip sekretorės ir stenografistės. Irgi iki vedybų.

Iš pradžių lenininė Rusija buvo ypatinga šalis. Po bolševikų revoliucijos, kurioje, kaip anksčiau Prancūzijoje, moterys buvo labai aktyvios dalyvės, tik gal ne tokiu mastu, kaip vėliau pateikė sovietų literatūra ir menas, aiški tradicinė moterų ir vyrų vaidmenų pasidalijimo struktūra porą visuotinės sumaišties metų buvo sugriuvusi. Bet tai truko neilgai. Pagrindinė socialistinio moterų išlaisvinimo ideologė Aleksandra Kolontaj buvo neutralizuota ir dėl viso pikto išsiųsta ambasadoriauti į Švediją. Kitas maištininkes dažniausiai sutramdydavo jų vyrai komunistai. Nors praeitos epochos rusų rašytojas ir nuogąstavo, bet tikėjimas, jog „Dievo nėra", nesukėlė ilgalaikės pašėlusios laisvės. Ateistinės valdžios imperijoje moterys buvo pastatytos į savo vietą, kurią, tiesą sakant, nurodė ne Dievas, o vyras.

Jungtinėse Valstijose, Didžiojoje Britanijoje ir kitose Vakarų šalyse netgi nebuvo mėginama įdiegti rimtų pakeitimų. Atvirkščiai, po karo moterų, dirbančių dėl atlyginimo, iš pradžių ėmė mažėti. Džiūgaudamos dėl savo pergalės, amerikietės sustojo ant pagaliau atsivėrusio narvo slenksčio, ėmė smalsiai dairytis, persiimdamos netikrumu ir nerimu, kai kurios – tokių buvo nedaug – gal net pabandė pasimėgauti laisve, bet netrukus apsigalvojo ir... visos grįžo vidun. Feministinėje literatūroje yra dažnai randamas Bernardo Shaw[19] samprotavimas apie

[19] *Ibsenizmo kvintesencijoje* garsusis dramaturgas ir anglų (pro)feministas rašė: „Požiūris, kad virtuvė ir svetainė – tai įprastinės moters vietos, atsiranda taip pat, kaip ir anglų vaikų požiūris į narvą kaip įprastą papūgos vietą, nes jie niekada nematė papūgos kur nors kitur. Be abejo, egzistuoja miesčioniškos papūgos, kurios visiškai sutinka su savo savininku, kad tol, kol narvelyje pilna grūdų ir kito maisto, viduje gyventi kur kas geriau nei išorėje. Gali būti netgi idealistinių papūgų, kurios pačios save įtikina, kad papūgos misija yra teikti laimę šeimai savo švilpavimu ir plepėjimu ir kad tikra papūga didžiausią moralinį pasitenkinimą patiria aukodama savo laisvę tam, kad vykdytų minėtą altruistinį vaidmenį. Nenueisiu per toli ir neimsiu teigti, kad egzistuoja teologinės papūgos, įsitikinusios, jog nelaisvę joms skyrė Dievas, nes tai nėra

narvelyje laikomą papūgą, kurią jis lygina su moterimi. Kurių galų skraidyti po pasaulį? Vargti plasnojant sparnais? Gal pasaulis ir įdomus, įdomesnis už narvelį, kuris dabar atrodo esąs jaukus kampelis, nors dar vakar buvo tarsi kalėjimo celė, tačiau pirmiausia pasaulis yra grėsmingas ir reiklus. Gyventi narvelyje daug saugiau, na, ir patogiau, – didžioji dalis moterų tai žinojo visą tą laiką, kol kvailos sufražistės kėlė triukšmą. Savininkas maitina, savininkas viskuo pasirūpina, tik reikia švelniai su juo elgtis, čiulbėti ir... duoti įpėdinių. Kurių galų pačiai lakstyti ieškant maisto? Konkuruoti su kitais? Statyti save į pavojų?

Tarpukariu feministinėms idėjoms pritarė nedaug kas. Piktino, truputį baugino Virginia Woolf. Feminizmu kvepėjo kai kurių vyrų – filosofo Bertrando Russello, jau nekalbant apie kuoktelėjusį feministą Bernardą Shaw, – pasisakymai ir veikalai. Nancy F. Cott, 1987 metais išleidusi feminizmo istorijos apžvalgą, rašo, kad trečiojo dešimtmečio pabaigoje feminizmas ėmė atrodyti senamadiškas, nes buvo „opozicinė pažiūra, kuri, žinoma, buvo būtina šimtmečio pradžioje, verčiant vyriškų privilegijų bastioną, kai moterys buvo uždarytos namuose, tačiau dabar realybė jį praaugo, moterys ir vyrai kasdien kartu dirba ir pramogauja. Kitų kritikų akimis žiūrint, jis buvo pernelyg futuristinis ir atgrasus, nes vedė į pasaulį, kuriame moterų

malonus dalykas; tačiau esu įsitikinęs, kad egzistuoja papūgos racionalistės, kurios sugeba įrodyti, jog išleisti papūgą iš narvelio tik tam, kad toji taptų katino auka, žodžiu, pamiršti jos pasiekimus ir leisti, kad jos švelni prigimtis susidurtų su šiurkščia, niekuo nepridengta kovos dėl būvio realybe – tai iš tikro būtų žiauri malonė. Vis dėlto laisvos dvasios žmogui vienintelė papūgos rūšis, kuriai jis galėtų pritarti, yra ta, kuri reikalauja: suteik man laisvę, o tada tarsimės dėl jos sąlygų. Koks egoistiškas paukštelis, pasakys ne vienas. Jai svarbiau jos pačios, o ne šeimos, kuri prisirišusi prie jos, pasitenkinimas, svarbiau netgi už didžiausio žmonių skaičiaus didžiausios laimės sumą. Lengvabūdiškai mėgdžiodama nepriklausomą žmogaus dvasią, ji nupapūgėjo, prarado pati save – žavią paukščio prigimtį, o savo sargo jėgos ir apsukrumo neįgavo. Tačiau tokią papūgą, nepaisant samprotavimo tikslumo, gerbi. Ir jeigu ji nenusileis, galop turėsi arba išleisti ją į laisvę, arba užmušti. Žodžiu, jeigu Moteris neatsisakys moteriškumo *(womanliness)*, savo pareigos vyrui, vaikams, visuomenei, teisei, na, visiems, išskyrus save pačią, negalės pati savęs išlaisvinti [...], yra klaida, kai sakoma, jog Moteris šiandien yra natūrali Vyro vergė; natūrali pareigos vergė; ir kaip vyro kelias į laisvę yra nusėtas jo sutryptų pareigų ir idealų griuvėsiais, taip turi atrodyti ir moters kelias į laisvę". Žr. Bernard Shaw. *The womanly women*, kn. B. Shaw. *The quintessence of Ibsenism*, London, 1922, p. 40–41. (Taip pat žr. H. Charlamp. *G. B. Shaw and the new woman character*, Katowice, 1978, rankraštis SU archyve.)

troškimas išreikšti save griauna funkcijų pasidalijimo tarp lyčių sistemą, ardo šeimas, trauko giminystės ryšius, ardo kolektyvo vieningumą ir griauna žmonių laimę [...]. Feministės turėjo nuolat kovoti su atkakliai pasikartojančiu jų veiklos karikatūrinimu – dvejopu, atvirkštiniu, bet tvirtai susietu būdu: neva feminizmas siekia moteris paversti vyrais, kita vertus, neva įtraukia moteris į mirtiną antagonizmą vyrų atžvilgiu"[20].

Tačiau moterų judėjimas beveik visai apmirė. Palyginti ilgiausiai maištavusias vokietes neutralizavo naciai ir nuvarė tarnauti liaudžiai jų lyčiai deramu būdu: madingas šūkis skelbė, kad kiekviena iš jų turinti duoti fiureriui bent po vieną mažą fašistą. Jungtinėse Amerikos Valstijose moterys dirbo dėl uždarbio pirmiausia ekonominiais sumetimais, o didžioji krizė pirmiausia jas iššlavė iš darbo vietų ir padarė vyrų išlaikytinėmis. Nerimtas požiūris į kasmetinius Nacionalinės moterų partijos bandymus prastumti kongrese pataisas dėl lyčių lygybės, *Equal Rights Amendment*, sutrumpintai ERA (įsidėmėkime šią santrumpą, po pusės amžiaus ji išgarsės), neleido galutinai panaikinti visų teisinių skirtumų, kurių priežastis yra lytis. Ne tik amerikiečiams, bet ir amerikietėms tos pastangos atrodė nesuprantamos ir visiškai nereikalingos, netgi pavojingos, nes galėjo atimti iš moterų tam tikras privilegijas, kurias naujoje situacijoje jos vis dėlto turėjo. Ypač didelį moterų sąmyšį kėlė grėsmingas gandas, kad tokiu atveju jos turės lygiai su vyrais atlikti būtinąją karo tarnybą.

Didžioji moterų dalis buvo linkusi – jei tik apskritai apie tai nors retkarčiais susimąstydavo – daugiau nebekelti lygybės klausimo. Jos turi tokią pat laisvę kaip vyrai. Jei nepakankamai plačiai ja naudojasi, jei yra linkusios rinktis senąjį gyvenimo modelį – tiesa, dar taip neseniai buvusį priverstinį, – tai jų pačių reikalas. Jos nenori kitaip, ir tiek. Matyt, iki šiol egzistavusi lyčių skirtingų vaidmenų tvarka nebuvo tokia bloga, matyt, vis dėlto tai tinka ir moterims, ir vyrams, atitinka jų skirtingą prigimtį ir, ačiū Dievui, religijos įsakymus. Gerai, kad ta laisvė yra, bet ne kiekviena laisve reikia iškart naudotis.

Padėtis stabilizavosi taip smarkiai, kad į moteris, iš kurių vienai kitai kartais pavykdavo sėkmingai pasinaudoti iškovota laisve ir galimybėmis ir padaryti karjerą, tarkim, laisvosiose profesijose, moksle ar net politikoje, vėl imta ne tik šnairuoti kaip į egzotiškas ir kuoktelėjusias originales, bet ir smerkti moraliai. Esą reikia žinoti savo vietą! Žinotina, kas moteriai dera ir koks jos pašaukimas. Tokio pobūdžio

[20] Nancy F. Cott. *The grounding of modern feminism*, New Haven, 1987, p. 271.

samprotavimų poveikis buvo beveik toks pat, kaip ir senųjų teisinių kliūčių. Tarpukario pabaigoje lyčių tarpusavio santykiai beveik nesiskyrė nuo funkcionavusiųjų apie 1920 metus, kai kuriais požiūriais netgi žengtelėta atgal. Tvyrant visuotinio lyčių sutarimo atmosferai nemaloniai nugirgždėdavo Virginios Woolf straipsniai, o kita nedidelė emancipuotų moterų dalis, kuriai atstovavo rašytoja Dorothy Sayers, nemanė esant reikalinga ieškoti argumentų, palaikančių emancipaciją. Mat antropologinė ir pilietinė moterų ir vyrų lygybė buvo visuotinai pripažintas faktas, o egzistuojančios nelygybės apraiškos pasireiškė kaip pačių moterų grynai pasirinkimo dalykas – tų moterų, kurioms greičiausiai ta nelygybė netrukdė. „Dabartinėmis sąlygomis, – 1938 metais kalbėjo ji Anglijos Moterų draugijos *(Women's Society)* narėms, – agresyvusis feminizmas padarytų daugiau blogo nei gero"[21]. Negalima versti moteris gyventi pagal naujas feministines taisykles – tai būtų asmens laisvės pažeidimas, o moterų judėjimas kaip tik su tuo kovojo. Narvelio durys atvertos, ir kiekviena, jeigu to nori, gali skristi kur akys mato. Mokyti skraidyti? Išstumti? Įtikinėti ir įkalbinėti? O gal gąsdinti ar kompromituoti priekaištaujant dėl to, kad iki šiol tebesėdi nelaisvėje – tik dabar savo noru ar trūkstant drąsos? O ką daro moterys, kurios drįso išsiveržti ir netgi pasiekė pergalę? Kokią kainą už tai sumokėjo? Argi taip ir nepakluso vyrų nustatytoms normoms ir žaidimo taisyklėms? Argi jos neturi būti geresnės už vyrus, „vyriškesnės" už juos, kad įveiktų konkurentus? Ar tos moterys yra laimingos? Juk visi žino, kad jos arba neišteka, arba jų santuoka suyra, jos lieka bevaikės, o jeigu, neduok Dieve, pagimdo vaikų, tai tas vargšeles lieka tik užjausti! Tai šitokia yra laisvė, kurios paragauti feministės įkalbinėja moteris?!

Ketvirtąjį dešimtmetį į pagalbą toms pažiūroms ateina nauji literatūriniai, kartais moksliniai ar kvazimoksliniai, bet visuomet aiškiai ideologiniai moralizuojantys straipsniai. Senasis „amžinojo moteriškumo" mitas triumfuoja, visos moterų nesėkmės viešojoje srityje aiškinamos „moterų prigimtimi". Lygios teisės su vyrais – tai viena, o pasinaudojimas jomis nepadoriu ar iškreiptu būdu – visai kas kita. Ir, kaip visada, gamtos balsas tampa aukščiausiuoju autoritetu. Jo vardu kalba Gertruda Le Fort, kurios knyga *Amžinoji moteris,* parašyta labai religinga dvasia, turėjo didžiulį pasisekimą ne tik Vokietijoje, bet ir daugelyje kitų kraštų. Nors, reikia pripažinti, netgi ji apriboja senąjį reikalavimą besąlygiškai paklusti vyrui. „Perdėtas žmonos nuolankumas visada

[21] D. L. Sayers. *Unpopular Opinions,* London, 1946, p. 106.

būna pavojingas, nes susilpnina ar netgi visai nutraukia ryšį su Dievu"[22], – koreguoja ji plačiai nuskambėjusius apaštalo Povilo žodžius. Į pagalbą religinės kilmės koncepcijoms, taip pat ir paprastam liaudiškam biologizmui ateina atitinkamai interpretuota psichoanalizė. Iš naujo stiprėja tendencija rodyti tikrus ar menamus lyčių *skirtumus*, mažinant bendrų elementų reikšmę ir apimtį, stiprėja polinkis poliarizuoti plačią asmenybės – tiek vyro, tiek moters – tipų ir elgesio įvairovę pagal išankstinį dichotominį padalijimą į „vyriškus" ir „moteriškus" poelgius.

Esant tokiai atmosferai moksliniai darbai, dažnai novatorišku būdu atskleidžiantys sudėtingesnį lyčių skirtumų paveikslą, lieka nepastebėti. 1935 metais pasirodo vėliau išgarsėjusi Margaretos Mead studija *Lytis ir temperamentas trijose pirmykštėse visuomenėse*, kurioje autorė aiškiai parodo, kaip buvo kultūriškai sureliatyvinti „moteriško" ir „vyriško" elgesio etalonai, tad visuotinai priimta nuomonė apie jų pastovumą ir amžinumą tampa tiesiog juokinga. Dviejose skirtingose visuomenėse moterys daugeliu atžvilgių elgėsi visai kitaip nei dabar, tai yra panašiai kaip vyrai. Plačiai žinomi empiriniai bandymai koreliuoti lytį ir asmenybės tipą, aprašyti Lewio M. Termano ir Catharine Cox Miles darbe *Lytis ir asmenybė*, kurie jokių abejonių nekeliančiu būdu parodo, kad nėra empirinių įrodymų, pagrindžiančių paplitusį įsitikinimą, jog lytys iš esmės skiriasi savo protu, nuovoka ir gabumais, o vyriškumas ir moteriškumas – tai tam tikri individualūs bruožai, kuriuos turi abiejų lyčių individai, tik skirtingo intensyvumo[24]. Nei tuometinė mokslinė, nei juo labiau viešoji nuomonė negalėjo pritarti tokioms tyrimų išvadoms, todėl paprasčiausiai apie jas nutylėjo.

Ideologinis spaudimas, jau aiškiai nukreiptas prieš Amerikos moterų sąmonėje tūnančius feminizmo likučius, dar sustiprėjo prasidėjus Antrajam pasauliniam karui. Karo poreikiai sudarė moterims palankias sąlygas – stačiai verste vertė vykdyti tradiciškai vyriškas užduotis ir funkcijas. Ir moterys, priešingai anksčiau skelbtoms teorijoms, labai sėkmingai su viskuo susidorodavo. Kilo grėsmė, kad pasibaigus ypa-

[22] Gertrud von le Fort. *Die ewige Frau. Die Frau in der Zeit. Die zeitlose Frau* (1934), München, 1957, p. 86.

[23] L. M. Terman, C. C. Miles. *Sex and personality. Studies in masculinity and femininity*, New York, 1936, p. 1–2.

[24] Ten pat, p. 451. Tiesa, Termanas, regis, vėliau polemizavo su M. Mead, aiškindamas, kad jo tyrimai „įrodė, jog lytys „savo instinktais ir emocijomis" skiriasi iš esmės". Žr. G. Corea. *The mother machine. Reproductive technologies from artificial insemination to artificial wombs* (I leid. 1985), London, 1988, p. 243.

tingai padėčiai jos nebenorės grįžti į joms skirtą vietą. Todėl „amžinojo moteriškumo" ideologų atakos sustiprėjo ir nepaliko moterims nė lašelio abejonių, kad jos atlieka darbą, baisiai prieštaraujantį jų prigimčiai, nes verčia patriotinė pareiga. Žinoma, jos dirba puikiai, tačiau prievartauja savo prigimtį. Kai tik baigsis karas ir šaunūs vyrai grįš iš fronto – turėkite viltį, kad grįš! – džiaugsmingai pulsite į jų glėbį ir perduosite į jų rankas puikiai dirbančius fabrikus ir gamyklas. Tuomet tikrai grįšite prie savo misijos, buvo sufleruojama joms. Susuksite lizdelį, užkursite namų židinį ir užpildysite tuos namus mažais paukštukais. Toks masinis spaudimas Jungtinėse Valstijose atrodė visiškai teisingas, juo labiau kad po karo Jungtinėms Valstijoms, kitaip nei Europai, nereikėjo atstatyti sugriautos šalies, o moterys nebuvo būtina darbo jėga. Bandymai elgtis ne pagal tradicijas buvo nuolat atakuojami ir po karo (apie tai pasakoja kitas skyrius). Šeštąjį dešimtmetį šios atakos buvo sėkmingos. Vis dėlto laimėjimas buvo laikinas, ir septintąjį dešimtmetį matome priešingą rezultatą. Manant, kad klojami stabilumo pamatai ir visuomenės ramybės pagrindas, nejučia buvo gaminama lėto veikimo bomba, vėliau pavadinta „bomba F", feminizmo bomba.

Moteriškumo sirenos šauksmas

Po karo ideologinis spaudimas moterims neatlėgo, netgi atvirkščiai. Jos turėjo kuo greičiau, kur tik šitai buvo įmanoma, užleisti vyrams per karą užimtas jų vietas ir visiškai atsidėti šeimai. Ši nuostata mažiau buvo taikoma darbininkų klasės atstovėms, kurioms darbas buvo ekonominė būtinybė, ir tai laikyta normaliu dalyku. Įtikinėjimai pirmiausia buvo nukreipti į moteris, turinčias vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą. Joms rašyti populiarūs vadovėliai ir patarimai, o rimti moksliniai veikalai tą nusiteikimą sustiprino. Šiuo požiūriu ypač verta dėmesio laikytina dar per karą, 1942 metais, išleista Henry A. Bowmano knyga *Santuoka šiuolaikiniams žmonėms*[25], kurioje santuoka pavaizduota kaip vienintelis moters kelias, vienintelė galimybė įgyvendinti jai savo troškimus. Po karo labai populiari, daug kartų pakartotinai leista buvo 1947 metais išėjusi psichoanalitikės Marynios F. Farnham ir sociologo Ferdinando Lundbergo knyga *Šiuolaikinė moteris – prarastoji lytis*[26],

[25] *Marriage for moderns.*
[26] *Modern woman – The lost sex.*

kurioje feminizmas – šiuo epitetu apdovanotos visos senojo moterų judėjimo pažiūros ir vėlesni pavieniai rašytojų balsai, skatinantys moteris ne sėdėti namie, o eiti dirbti, – buvo pavaizduotas kaip grėsmę keliantis iškrypimas. Žodis „feminizmas" imamas plačiai vartoti kaip baubas, kaip visų pažiūrų ir programų, atitraukiančių moteris nuo jų pašaukimo, etiketė. Profesinis darbas ir aukštasis išsilavinimas – taip tvirtina autoriai – sunaikina moteryje tai, kas ir jai, ir visuomenei yra vertingiausia: jos moteriškumą. Tai turėtų blogai veikti ištekėjimo ir sėkmingo santuokinio gyvenimo perspektyvą, todėl moterys taps nelaimingos, be to, sumažėjus gimstamumui kils grėsmė visuomenei.

Šios populiarios, smarkiai ir atvirai ideologizuotos lektūros autoriams į pagalbą ateidavo akademiniai darbai. Helena Deutsch, garsi psichoanalitikė, Freudo mokinė, papildė savo mokytojo teoriją psichologine moters charakteristika, žmogaus modeliu paėmusi vyrą. Įtikinamai parašytoje *Moters psichologijoje*[27], remdamasi įvairiais psichoanalitiniais tyrimais ir svarstymais, ji pagrindė populiarius požiūrius į moters prigimtį. Buvo visiškai įteisinta Freudo tezė „anatomija – tai lemtis". Žmogaus su peniu laukia kitokia ateitis nei žmogaus, kuris penio neturi. Moterys yra nuskriaustos gamtos, nes neturi visaverčio žmogaus atributo, tad nuo ankstyvos vaikystės jas kamuoja „pavydas dėl penio" – taip teigia pats Freudas, todėl moterys yra pasyvios ir – priduria pati autorė – mazochistės[28]. Jos savo prigimtį, savo moteriškumą išreiškia motinystėje[29] ir standartinėje santuokoje, šeimoje, kur tikrai netrūksta malonumą joms teikiančių širdgėlos, pažeminimo ir kančių. Tai lemia biologija ir jos pagrindu susiformavusi moters psichika. Vis dėlto jei kai kurios moterys, – matyt, menkos mazochistės? – ima maištauti, maišto padariniai būna dar baisesni. Autorė gąsdina potencialias maištininkes išsigimusių moterų atvaizdais, moterų, kastruojančių aplinką, nenuolankių, kurios pavydi vyrams, kaip, beje, visos moterys, jų akivaizdžiai geresnės padėties ir kupinos mazochistinio džiaugsmo nenori su tuo taikstytis, trokšta daryti vyrišką karjerą, nori pirmauti, turi ambicijų. O labiausiai užuojautos vertos tos, kurios visa tai pasiekė: jos dvasiškai pakrikusios ir nevisavertės, be to, aplinka jas atstūmė kaip nereikalingą balastą ir kaip keliančias grėsmę vy-

[27] H. Deutsch. *The psychology of woman. A psychoanalytic interpretation*, I t., New York, 1944; *Maternity*, II t., New York, 1945.

[28] Pasak autorės, „trys pagrindiniai moteriškumo bruožai" – tai „narcisizmas, pasyvumas ir mazochizmas" – ten pat, I t., p. XIII.

[29] Motinystė – tai „moters kaip tarnaitės vaidmuo" – ten pat, II t., p. XIV.

rams. Autorė nė žodeliu neužsiminė, ar tikrai visi šie požymiai pasireiškė ir joje pačioje, vyriškame mokslo domene aiškiausiai sėkmės lydimoje moteryje.

Europoje irgi netrūko panašių balsų. Didysis psichoanalizės autoritetas C. G. Jungas labai stengėsi atbaidyti moteris nuo „vyriško" profesinio darbo. Moterų atsiradimas viešojoje srityje, kuris, autoriaus nuomone, prasidėjo XIX a. viduryje, iš tikro atnešė daug gero, tačiau tai „psichiškai kenksminga". *Ergo*, moterys neturi dirbti profesinėje srityje už atlyginimą, išskyrus profesijas, kurios atitinka jų prigimtį, nes – retoriškai klausia autorius – negi kas nors, išskyrus kiną, sutiks būti vaikų ar ikimokyklinukų auklėtoju?[30] Bet jei vis dėlto moteris dirba vyrišką darbą, ji nenatūraliu būdu stengiasi parodyti savo intelektą, tampa apsėstoji, erzina kolegas, praranda moterišką žavesį ir netgi gali tapti homoseksualiste, be to, tokia moteris dėsningai atliktų vyro vaidmenį[31].

Minėti veikalai, o panašių buvo daug, leidžia daryti prielaidą, kad feministinės idėjos teberuseno, jei buvo dedama šitiek pastangų jas įveikti. Jungtinėse Valstijose ir toliau trečdalis moterų dirbo visą darbo dieną[32], Europoje – dar daugiau. Karas parodė, ką moterys sugeba. Viola Klein, britų sociologė, rašo: „Pastarieji visuomeninės moterų pozicijos pokyčiai, vis platesnis moterų dalyvavimas viešajame gyvenime ir psichinių savybių, kurių niekas iš jų nesitikėjo, demonstravimas – visa tai yra iššūkis mūsų įsivaizdavimui to, kas yra vadinamosios amžinos moterų charakterio savybės"[33].

Abejonės dėl amžinojo moters pašaukimo tebeliko, bet jos buvo sklaidomos su dideliu įkarščiu. Iš karo grįžo jauni ir vyresni, labai laukiami vyrai. Ir nors jie rado užimtas moterų darbo vietas, dėl to nekilo rimtesnių konfliktų. Žmonos puolė į glėbį grįžusiems vyrams, panelės noriai ėjo už vyrų – ir beveik visos be kovos užleido darbo vietas. Jos mielai leidosi uždaromos tarp keturių sienų naujuose ar senuose butuose ir namuose ir suko lizdus, kurie netrukus prisipildė vaikų.

Prasidėjo pokarinis vaikų bumas *(baby-boom)*. Tačiau kitaip nei Europoje, kur akivaizdžiai didėjo dirbančių moterų skaičius, nes tai lėmė

[30] Žr. C. G. Jung. *Die Frau in Europa*, Zürich, 1948, p. 13.
[31] Ten pat, p. 16.
[32] Žr. G. G. Yates. *What women want. The ideas of the Movement*, Cambridge, Massachusetts, 1975, p. 3.
[33] V. Klein. *The feminine character. History of an ideology*, London, 1946, p. VII.

susiklosčiusi situacija, Jungtinėse Valstijose dirbančių moterų skaičius augo lėčiau, o kvalifikuoto, savarankiško darbo ir aukštų postų srityje šis skaičius netgi mažėjo, – mat ūkio kilimas nepajėgė taip greitai sukurti papildomų darbo vietų. Dažniausiai moterys buvo dvidešimties profesijų, laikomų išimtinai moteriškomis, atstovės (sekretorės, mašininkės, tarnaitės, mokytojos, slaugės, telefonininkės ir t. t.). Tai buvo profesijos, apmokamos kur kas prasčiau nei vyriškosios[34]. Nenuolaidžios moterys – pasitaikydavo ir tokių, – kurioms pernelyg patiko profesinis darbas, buvo statomos prie viešosios nuomonės gėdos stulpo ir netgi atleidžiamos iš darbo (prieš jų pačių valią). Sunkus buvo netekėjusių moterų likimas, nes amerikietiškasis modelis nenumatė jų egzistavimo. Moteris savo egzistenciją turėjo paremti vyro uždarbiu. Tad neverta stebėtis, kad tarp moterų prasidėjo tikra kova dėl vyrų. Dėl to dar labiau stiprėjo įsitikinimas, kad santuoka esanti aukščiausia vertybė. Galop buvo visiškai palaužtas noras priešintis reikalavimui mesti darbą, jei tą reikalavimą išsakydavo vyras. Beje, vidurinės klasės vyrai sutartinai norėjo savo žmonas matyti namuose.

Moterys, įgijusios vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą, kurios prieš ištekėdamos dirbo ir tas darbas teikė joms pasitenkinimą, ne visada lengvai susitaikydavo su tik žmonos, motinos ir namų šeimininkės vaidmeniu. Iš pradžių šeiminio gyvenimo malonumai ir pareigų gausa nustelbdavo nepasitenkinimo jausmą, o kylančias abejones slopino moraliniai, religiniai ir visuomeniniai reikalavimai atlikti moters pareigas. Tačiau po kelerių metų įgriso, – rašo B. Friedan[35], – gyventi pasaulio nuošalėje, pasaulio, kuriame galima buvo diegti vertybes, reklamuojamas kaip iš tikro svarbias. Tiesa, kartu stiprėjo šeimos ir privataus gyvenimo kultas, bet... tasai gyvenimas netrukus atrodė nuobodokas, pilkas, provincialus. Vyrams tame pasaulyje irgi nebuvo saldu, bet jie gyveno kažkaip plačiau ir turtingiau. Be to, taip ir nepaaiškėjo, ar rūpinimasis namais ir šeima turi automatiškai nubraukti galimybę moteriai dirbti profesinį darbą. Bent jau daliai moterų namų šeimininkės pareigos nebeteikė pasitenkinimo, vis dažniau likdavo tik savo atliekamos pareigos suvokimas. Ką gi, pasirodo, kad moters lemtis tiesiog yra blogesnė nei vyro, ir nieko čia negalima padaryti: taip nori Dievas, taip nori gamta, taip nori visuomenė, pagaliau to reikia vai-

[34] Tokius duomenis pateikia istorikas Carlas N. Degleris – žr. *Revolution without ideology. The changing place of women in America,* kn. *The woman in America,* „Daedalus", 93, 2, 1964.

[35] Betty Friedan. *The feminine mystique,* New York, 1963.

kams. Tačiau ką daryti, jei suvokimo, kad gerai atlieki savo pareigą, nepakanka? Bandymai eiti dirbti, kitaip nei Europoje, paprastai buvo pasmerkti nesėkmei, o priverstinis sėdėjimas namie – būtinybė ne tik moralinio, bet ir objektyvaus pobūdžio – prarasdavo visą savo spindesį aksiologijos, skelbiamos vyrų pasaulyje, akivaizdoje. Ten buvo vertinama sėkmė ir jos teikiamas malonumas, taip pat malonumai, kuriuos galėjai turėti patirdama sėkmę. Amerikiečiai visada vertino hedonizmą, nors tada jis dar nebuvo smarkiai demonstruojamas; tiesiog visa tai atrodė savaime suprantama.

Atsirado poreikis kitos, džiaugsmingesnės moters pašaukimo ideologijos. Jei jau moteris turi sėdėti namie, ji norėtų patirti intensyvesnių džiaugsmų nei suvokimas, kad gerai atlieka savo pareigas. Vyrai gyvena maloniai, o joms belieka džiaugtis mintimi, kad suteikia jiems tokią galimybę? Nebent pasitvirtintų Helenos Deutsch teorija, esą moterys yra mazochistės ir atsižadėjimas teikia joms malonumą. Tačiau daugybė moterų paprasčiausiai pavydėjo vyrams. Ir čia vėl atėjo į pagalbą moteris mokslininkė, prie kurios kaipmat prisišliejo būrys profesionalių ideologų.

Margaret Mead, ta pati, kurios mokslinis straipsnis, išspausdintas 1937 metais, aiškiai įrodė, kad lyčių vaidmenis lemia ne gamta, o kultūra, dabar esmingai perkainoja tą moterų gyvenimo modelį, kurio vis tvirčiau buvo laikomasi jos tėvynėje. Būdama kultūros reliatyvistė, ji išdrįso remtis ta vertybių hierarchija, kuri vyravo amerikiečių sąmonėje, o ne ideologinėje frazeologijoje, palaikančioje aukštuosius idealus (Dievas, tėvynė, vaikų gerovė). Būtent atkreipus akis į hedonizmą amerikietės tradicinio gyvenimo būdo pasirinkimas tampa šūviu į dešimtuką. M. Mead darbas, iš pradžių išspausdintas „Ladie's Home Journal", žurnale, kurį su malonumu skaitė vidurinės klasės moterys, tos, labiausiai nusiteikusios abejoti, paskui išėjo atskira knyga *Vyras ir moteris*[36], kuri, nors kupina vidinių prieštaravimų, buvo suvokta vienareikšmiškai ir tapo nauja paradigma vertinant tradicinį moters vaidmenį. Kaip tik iš ten, Betty Friedan nuomone, atėjo „moteriškumo mistika", moteriškumo apžavai, kaipmat užvaldę visą Ameriką[37].

[36] M. Mead. *Male and female*, 1949. Nedidelį fragmentą Teresa Hołówka įdėjo į feministinės literatūros antologiją „Niekas negimsta moterimi", Varšuva, 1982.

[37] O'Neil, moterų judėjimo JAV ir Didžiojoje Britanijoje istorijos autoritetas, polemizuoja su „Moteriškumo mistikos" autore ir laikosi nuomonės, kurią iliustruoja pavyzdžiais, kad ta mistika pražydo jau trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Tik suvokia ją plačiau. Žr. W. L. O'Neill. *Everyone was brave. The rise and fall of feminism in America*, Chicago, 1969, p. 308–309.

Egzistuojantis lyčių vaidmenų pasidalijimas buvo perkainotas: tai ne vyrams, o moterims tenka geresnė bendros įmonės, kuria galima laikyti visuomenės gyvenimą, dalis. Su moterimis pakoketuojama: netikėkite, kad to negalima pakeisti – galiausiai kultūra sprendžia, koks vaidmuo skirtas vyrui, o koks – moteriai, – bet pakeisti *nenorėkite!* Laikykitės tradicijų, nes jums, moterims, tos tradicijos palankesnės. Jos leidžia sudaryti vertybių skalę remiantis kūryba, – tai tik jums yra duota gamtos nepriklausomai nuo kultūros. Vyrų pasaulis tylomis mano, kad tik kūryba, sugebėjimas įveikti save suteikia gyvenimui prasmę ir pasitenkinimą. Na ir gerai, laikykimės senųjų tradicijų. Juk tik jūs, moterys, gimdote vaikus.

Šitaip manoma Samoa salose. Tad moterys ten yra gerokai laimingesnės už vyrus, vyrai joms p a v y d i! Taip turėtų būti ir pas mus. Moterys yra k ū r y b i n g o s savaime, iš prigimties. Vyrams visą gyvenimą tenka kankintis ir dėti daug pastangų, kad sukurtų ką nors nauja. Šitai juos slegia, žlugdo, atneša ligas ir pagreitina mirtį. Ką gi, moterys dėl to nekaltos. Pati gamta nusprendė suteikti moterims *privilegiją*: gimdydamos vaikus jos kuria, ir šito niekas nenuginčys.

Taip buvo suprasta to rimto mokslinio autoriteto skleidžiama idėja, autoriteto, kurio neslėgė įtartini ryšiai su viešpataujančiomis ideologijomis, anaiptol, jis buvo atviras bendrakultūriam reliatyvizmui. Jei iš tikro egzistuoja Dievas, atsakingas už tą moterims palankią prigimtį, ačiū jam už tai. Būti moterimi – tai ne Dievo bausmė, o Dievo malonė! Tiesą sakant, labiau vertėtų padėti vyrams, nuskriaustiems gamtos (ir Dievo).

Štai taip, nieko nekeičiant funkcionuojančioje lyčių vaidmenų sistemoje, per vieną valandėlę buvo pakeistas visuomenėje viešpataujantis nusiteikimas, kas buvo juoda, tapo balta, į laimės kūdikius imta žiūrėti kaip į likimo aukas. Betty Friedan, kuri pati buvo pasidavusi moteriškumo apžavams, prisimena, kad staiga visos panoro tapti tomis laimingosiomis Samoa salų gyventojomis, nuogomis krūtimis vaikščiojančiomis tarp būrio vaikų. Namų šeimininkės nustojo jaustis paniekintomis, antrarūšėmis visuomenės gerovės tarnaitėmis, netgi galėjo jausti sąžinės graužatį, kad jos pernelyg privilegijuotos, nes visuomenėje atlieka svarbiausią – kūrybinę – funkciją. Atkreipkime dėmesį, kad kūrimo vertės perspektyva čia dėl viso pikto paremiama holistiniu visuomeniniu argumentu – kartu su hedonistiniu. Moterys k u r i a visuomenės labui, ne tik savo pačių malonumui. Valandėlei buvo kilstelėtas užuolaidos kraštelis, slepiantis hedonistinę paslaptį,

kad būtų galima tučtuojau grįžti prie visų vertinamo solidarumo. Kiekvienas į bendrus namus atneša tai, ką geriausiai sugeba. Moterys ir vyrai skiriasi, tačiau toje skirtybėje yra *lygūs*: jie vienodai naudingi visuomenei. Dabar jau moterys, turinčios advokato, žurnalisto, gydytojo ir t. t. diplomus, be gėdos ir visai nerausdamos į asmens anketas ėmė rašyti: profesija – namų šeimininkė.

Čia Amerikos ir Europos keliai išsiskyrė. Europoje moterų problema, jų ilgai šauktu „prakeiksmu" tapo dvigubas krūvis – namų ūkio darbai (mielai vadinami „namų pareigomis", o ne darbu) ir darbas, už kurį gaunamas atlyginimas. Vidurinės klasės dirbančios moterys buvo pasmerktos vykdyti visas namų šeimininkės funkcijas, nes samdomos tarnaitės profesija, atsiradus darbo vietoms pramonėje ir paslaugų srityje, išnyko[38]. Vaikų skaičius šeimose taip greitai nedidėjo, nuotaikos niekuo nepriminė amerikietiškojo triumfalizmo. Tokioje atmosferoje galėjo išeiti – tais pačiais metais kaip M. Mead knyga Jungtinėse Valstijose – labai kritiškas moterų padėties, beje, vertinamos universaliai, atžvilgiu kūrinys – Simone de Beauvoir *Antroji lytis*. Šeštąjį dešimtmetį Jungtinėse Valstijose *baby-boom* vis dar augo, o moterys ne tik negrįžo į profesinę veiklą, bet ir nedaugelis dar dirbančiųjų mesdavo darbą. Nuotakų amžius smuktelėjo iki įmanomai žemiausio lygio. Tęsėsi negailestinga kova dėl vyro, ją pradėdavo jau dvylikos metų mergaitės. Dešimtmetėms pramonė pasiūlė dirbtines krūtis, kad jos galėtų demonstruoti Amerikoje ypač svarbų kandidačių į žmonas atributą. Santuoka tapo ne tik pagrindiniu, bet kone vieninteliu jaunų moterų gyvenimo tikslu. Jaunos amerikietės gyvenimo sėkmė buvo, kaip tuomet sakydavo, *finding Mr Right* – surasti poną Tinkamą[39]. Daug studenčių mesdavo mokslus koledže ar universitete – jei apskritai iki jo prieidavo, nesugavusios vyro anksčiau, – vos tik surasdavo kandidatą, pasirengusį santuokai, ir nė viena iš jų rimčiau nevertino studijų kaip pasirengimo būsimajam darbui pagal specialybę. Išsilavinimas buvo tarsi ornamentas, keliantis sužadėtinės, kaip prekės, kainą, be to, studijuojant buvo lengviau sutikti tinkamą kandidatą. Daugelis netgi itin gabių merginų iš anksto atsisakydavo

[38] Klasikinio veikalo šia tema autorės svarsto, kaip padėti moterims suderinti „namus ir darbą", o ne siūlo atsisakyti darbo, kaip buvo JAV. Žr. A. Myrdal, V. Klein. *Women's two roles. Home and work*, London, 1956, p. XI–XIII. Europiečių negalima būtų pavadinti „naujosiomis viktorietėms", o amerikietėms šis pavadinimas tinka (A. Sinclair. *The better half. The emancipation of the American women* [I leid. 1965], London, 1966, p. 347, 354).

[39] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 90.

profesinio darbo, daugelis tyčia neugdė savo protinių gebėjimų, kad neatbaidytų potencialių jaunikių. Šioms tendencijoms plisti padėjo Margaret Mead, garsi mokslininkė, savo pačios pavyzdžiu neigianti propaguojamą programą.

Susižavėjimas moteriškumu, *moteriškumo mistika,* greitai užkariavo protus, įsitvirtino amerikiečių literatūroje ir žiniasklaidoje. Stabmeldiškas moteriškos laimės, įsikūnijusios namų šeimininkės vaidmenyje, garbinimas užėmė ankstesnio griežto priesako vykdyti pareigą vietą. Visokie tuometiniai bandymai paprieštarauti buvo sutartinai slopinami visuomenės informavimo priemonių. 1948 metais išleista Ruthos Herschberger knyga *Adomo šonkaulis,* originaliai primenanti feminizmo priesakus, tuo metu liko nepastebėta. 1952 metais angliškai išleista *Antroji lytis* palaikyta nesusipratimu. Pasak recenzentų, ji atspindėjo specifinę Prancūzijos moterų padėtį, tad negalėjo daryti platesnių apibendrinimų. Taip pat tada niekas neatkreipė dėmesio į Helenos Mayer Hacker straipsnį 1951 metų žurnale „Social Forces", kuriame buvo išvesta moterų ir negrų padėties amerikiečių visuomenėje sociologinė analogija[40]. Beje, šis straipsnis labai išgarsėjo po penkiolikos metų. Visiškai nuošalėje liko polemika su tuo metu forsuojama ideologija (žinoma, ne be kosmetikos pramonės įtakos) dėl moters pareigos rūpintis savo išvaizda. Trockininkės Evelynos Reed straipsniai, prieštaraujantys moterų gražinimosi kulto fetišizavimui, su dideliu pasisekimu buvo prisiminti tik po dviejų dešimtmečių[41].

Iš moterų žurnalų dingo dirbančios moters paveikslas, jo autoriai griebdavosi nebent norėdami pagąsdinti – esą tokia moteris kelianti grėsmę mylinčių porų šeimos laimei arba tai yra visiškos gyvenimo nesėkmės pavyzdys. Visur karaliauja darbščios namų šeimininkės, teikiančios laimę kitiems ir pačios būdamos laimingos. Greta šio dvasinio peno amerikietės dar po ranka turėjo mokslo populiarinimo ir patarimų knygeles šeimos gyvenimo, kūdikių auginimo, namų ūkio tvarkymo temomis. „Mokslinis" savo pareigų atlikimas buvo neapsakomai gerbiamas. Ypač skaitytas daktaro Spoko gimdymo ir vaikų auklėjimo vadovėlis, netrukus prie jo prisijungė daktaro Bowlby straipsnis, sulaukęs daugybės pakartotinių leidimų. Iš abiejų šių tikrai naudingų knygų tapo aišku, kad motina vaikui yra reikalinga dvidešimt keturias valandas per parą, antraip vaiko sveikata ir jo psichofizinis brendimas patirs

[40] Žr. T. Hołówka (red). *Nikt nie rodzi się kobietą,* min. veik.

[41] *Cosmetics, fassions and the exploitation of women.* Paskui keletą kartų išleista kn. E. Reed. *Problems of Women's Liberation. A Marxist approach,* 1969, 1970, 1971.

rimtų sutrikimų. Mintis, kad tėvas ar kitas asmuo galėtų perimti nors dalį tų pareigų, autoriams apskritai neatėjo į galvą[42].

Atsiranda vyrų, giedančių tikrus ditirambus „moteriškumui" kaip tokiam. Ashley Montagu išleidžia knygą *Natūralus moterų pranašumas*[43], kurioje įtikinamai pagrindžia tezę, jog būti moterimi yra toks didžiulis išskirtinumas ir laimė, kad pavydėti vyrams yra grynas nesusipratimas. Beje, kaip jau esame minėję, nors padėtis Amerikoje ir Europoje esmingai skyrėsi, bet ir Europa nepalankiai priėmė anksčiau minėtą Simone de Beauvoir knygą, ir kaip atsakas jai pasirodo – analogiška Montagu veikalui – kunigo, filosofo ir fenomenologo Buytendijko knyga *Moteris* (išleista JAV 1968 m. ir turinti aiškią intenciją stabdyti besiplečiantį feministinį judėjimą)[44].

Prie šio choro prisideda mokslininkai, tarp jų vėl moteris. Mirra Komarovsky, žymi sociologė, pagrindžia teiginį, kodėl moterims užtenka riboto išsilavinimo, – nes ateityje joms teks atskleisti savo „pašaukimą". Vienodą abiejų lyčių išsilavinimą ji laiko kenksmingu nesusipratimu[45]. Antras garsiojo Kinsey pranešimo tomas (išleistas 1953 m.), šį kartą nagrinėjantis moters temą (pirmasis, išėjęs 1948 metais, pasakojo apie vyrus)[46], irgi padėjo stiprinti susižavėjimą „moteriškumo mistika", nors tai darė netiesiogiai. Paaiškėja, kad ir moterims seksualinis gyvenimas gali teikti džiaugsmo, jeigu tik moteris prisitaikys prie *jų* poreikių ir norų. Moterims, uždarytoms privačiame pasaulėlyje, seksas kaip kasdienybės paįvairinimas gali turėti didesnę

[42] Bowlby tik kartą užsimena apie tėvą. Jis rašo, kad tuo atveju, jei motina suserga arba ilgesniam laikui išvyksta, tėvas tučtuojau turi pasikviesti į namus kokią nors moterį, kad ši prižiūrėtų vaikus, nes tam laikui juos kur nors išvežti būtų labai kenksminga. Žr. John Bowlby. *Child care and the growth of love*, Harmondsworth, 1965, p. 101–102.

[43] A. Montagu. *The natural superiority of women*. Nuo 1952 m. išleista daug kartų.

[44] F. J. J. Buytendijk. *Woman. A Contemporary view*, New York, 1968. Originalus olandiškas leidimas *De vrouw* pasirodė 1952 m., po metų – populiarus vokiškas leidimas.

[45] M. Komarovsky. *Women in the modern world. Their education and their dilemmas*, 1953. Verta atkreipti skaitytojų dėmesį, kad vėliau autorė grįžo prie šios temos, tačiau kalbėjo jau visiškai kitokiu tonu, teigiamai vertindama feminizmo pasiekimus ir moterų mentaliteto bei gyvenimo būdo pokyčius. Atitinkamai mato poreikį keisti švietimo sistemą. Žr. M. Komarovsky. *Women in college. Shaping new feminine identities*, New York, 1985.

[46] A. C. Kinsey, W. B. Pomeroy, C. E. Martin. *Sexual behaviour in the human male*, Philadelphia, 1948. Taip pat A. C. Kinsey, W. B. Pomeroy, C. E. Martin, P. H. Gebhard. *Sexual behaviour in the human female*, Philadelphia, 1953.

reikšmę nei vyrams. Lytinis gyvenimas, iki šiol laikomas moters valdžios santuokoje pagrindu, gali tapti galimybe patirti malonumą. Išpopuliarėjęs Kinsey pranešimas pakeitė požiūrį į moters seksualumą. Staiga ėmė augti seksualumo rangas, vienas po kito buvo atmetami varžtai ir tabu, šeštojo dešimtmečio pabaigoje buvo plačiai atverti vartai į „seksualinę revoliuciją". Tada jau seksas išsilaisvins iš šeimos gyvenimo pančių, o kol kas jis tą gyvenimą turi padaryti malonesnį ir įvairesnį. Poveikis yra abipusis. Tolydžio augantys moterų norai vienus vyrus priverčia tenkinti juos, kitus priveda iki frustracijos, o tai rikošetu smogia jų partnerėms. Kitokį seksualumo vertinimą, švelniai filosofinį, kuriame aiškiai jaučiama Freudo įtaka, aptinkame 1955 metais Bostone išleistoje Herberto Marcuse knygoje *Erosas ir civilizacija*[47], tačiau tų idėjų poveikį pajutome tik praėjus geram dešimtmečiui.

Tuometinių mokslinių tyrinėjimų, dažnai pradėtų norint paremti viešpataujančią moteriškumo paslapties idėją, padariniai labai dažnai smarkiai stebindavo: po pirmo poveikio, palankaus viešpataujančioms idėjoms, fazės ateidavo kita, kurioje tie patys veikalai tampa pagrindu kelti maištą. Parsonso ir funkcinės mokyklos pamokymai buvo atvirai programiniai ir konservatyvūs, tokį pat poveikį darė ir tos mokyklos laimėjimai: egzistuojanti padėtis pasirodė esanti teisinga (nes gerai funkcionavo) ir pageidaujama (pokyčiai, be abejo, galimi, bet jie pernelyg daug kainuos visuomenei). Tačiau tas faktas, kad šiuo atveju kalbama ne apie vienintelę galimą tvarką, o apie geresnę už kitas, atvėrė vartus polemikai. Juolab atmetus argumentą, kad visuomenės gerovė yra svarbesnė už individo gerovę. Jeigu viską galima sutvarkyti kitaip, nors tektų brangiai sumokėti, bet taip, kad moterims nereikėtų aukotis dėl vyrų ar pačios sistemos, tai kokia teise iš jų to pasiaukojimo reikalaujama? Ir psichoanalizė viešpataujantį lyčių pasidalijimo vaidmenimis visuomenėje modelį traktavo kaip „normalų", o visas nepasitenkinimo apraiškas stengėsi gydyti kaip individualius nesugebėjimo prisitaikyti atvejus. Bet jau eretiškas Karenos Horney froidizmas ieškojo būdų pakeisti visuomenę, o ne pritaikyti prie jos individus[48]. Kitų mokslinių seksualumo tyrimų likimas klostėsi panašiai. Reabilitavus moters orgazmą, buvo pripažintos įvairios jo formos, taip pat manyta, kad pora, patirianti orgazmą, patiria mažiau problemų. Svarbius rezultatus pateikdavo psichologiniai lyčių skirtu-

[47] H. Marcuse. *Eros and civilization. A philosophical inquiry into Freud*, Boston, 1955.
[48] Straipsniai, kurie vėliau visi kartu išėjo atskira knyga. Žr. K. Horney. *Feminine psychology*, New York, 1967.

mų tyrimai, iki šiol beveik neatliekami, taip pat psichologų atliekami auklėjimo ir brendimo tyrimai, nes staiga buvo pastebėta, kad lytis yra skiriamasis veiksnys. Vis aukštesnį rangą kaip tyrimų objektai įgavo visuomenės bei kultūros sąlygojami lyčių skirtumai, o socializacijos procesas, kaip paaiškėjo, yra svarbiausias prigimties dalijimo į „vyrišką" ir „moterišką" šaltinis[49]. Tiesa, šie galimos revoliucijos žmonių protuose apie lyčių vaidmenis pradmenys brendo laboratorijose ir kabinetuose, o jų tikroji revoliucinė įtaka turėjo pasireikšti šiek tiek vėliau, kai kasdienėje visuomenės sąmonės ir viešpataujančių ideologijų srityje bus įvykę lūžiai ir sprogimai, sąlygoti kitų, pragmatiškesnių veiksnių. Posūkis psichologijoje, kurį padarė Rollas Maya ir Maslowas, žmogaus psichinę sveikatą ėmę sieti ne su prisitaikymu prie *status quo*, o atvirkščiai – su ekspansija ir nuolatiniu individualybės ugdymusi, savęs pačios įveikimu, – neatkreipė dėmesio į tą faktą, kad iš pusės žmonijos laukiama priešingo dalyko: moterų ugdymasis turi sustoti paaugusio vaiko amžiuje. Tačiau Betty Friedan veikiai kaip tik šia koncepcija parems savo reikalavimą suteikti moterims tą patį, ką turi vyrai: galimybę nuolat ugdytis, transcendentuotis. Pagaliau 1959 metais pasirodo istorinis darbas – iš pirmo žvilgsnio istorinis, pasakojantis apie buvusį reiškinį, – apie Amerikos moterų judėjimą[50]. Netrukus jis bus panaudotas kaip kovos įrankis.

Žvelgiant iš laiko perspektyvos matyti, jog tai, kas vėliau pasirodė viešoje arenoje, kol kas buvo ruošiama nuošalėje arba slūgsojo suspausta tarp brangių akademinių ar mokslinių darbų viršelių. Tokioje pat tyloje dirbo Betty Friedan, bet ją prie to darbo stūmė vis stipriau jaučiamas ore tvyrantis nerimas. Susirūpinęs amerikiečių moterų padėtimi darbo rinkoje prezidentas Johnas Kennedy 1961 metais sudarė komisiją, kuri turėjo ištirti moters statusą[51]. Tarsi šaltas dušas paveikė SSRS laimėjimas kosmoso srityje. Ieškant tokio Jungtinių Valstijų pralaimėjimo priežasčių, be kita ko, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad lygiai pusė Amerikos šalies gyventojų nedalyvauja moksliniuose tyrimuose, o Sovietų Sąjungoje buvo veiksmingai panaudotas moterų talentų rezervuaras[52]. Jungtinių Valstijų moterų dalyvavimas moksliniuose tyrimuose

[49] Žr., pavyzdžiui, Sears, Maccoby, Levin: *Patterns of child rearing*, 1957; A. Anastasi. *Differential psychology*, 1958.

[50] E. Flexner. *Century of struggle. The Woman's Rigts Movement in the United States.* Cambridge, Mass, 1959.

[51] *President's Commission on the Status of Women* (PCSW), vėliau buvo vadinama Kenedžio komisija.

[52] Garsus amerikiečių istorikas rašo, kad po patirto šoko daugelis amerikiečių

nukrito iki seniai neregėto lygio[53]. Beje, jų dalyvavimo kitose viešojo gyvenimo srityse lygis irgi buvo katastrofiškai žemas[54]. Ar Amerikos visuomenė turi su tuo susitaikyti? Šis dramatiškas klausimas buvo užduotas labai ryžtingai, jis metė iššūkį tebeviešpataujančiai moteriškumo mistikai. Atsakymą į šį klausimą davė prezidento sudaryta komisija. Kas žino, gal tas paprasčiausias politikų susirūpinimas valstybės gerove vėliau tapo rimtu moterų, maištaujančių prieš savo nušalinimą nuo viešųjų reikalų, sąjungininku?

O juk Amerikos vidurinės klasės, iš kurios netrukus rasis feminizmas, moterų padėtis europietėms turėjo atrodyti pavydėtina. Tų „nedirbančiųjų" (kaip buvo sakoma anksčiau ir tebesakoma dabar) pareigos apsiribojo vaikų gimdymu, jų auginimu ir namų ūkio tvarkymu. Vyrai įstengdavo išlaikyti žmonas ir namus, sklidinus naujoviškų mechanizuotų prietaisų, o Europa šioje srityje žengė tik pirmuosius žingsnius. Šeima turėjo kelis automobilius, vienas iš jų priklausė žmonai. Būdavo rengiami prašmatnūs priėmimai, garsieji *grill-party*, vasaros atostogos leidžiamos gražiose vietovėse. Darbas namuose tokiomis sąlygomis turėjo panėšėti į pasaką, viskas vyko tarsi savaime be didelių pastangų – taip manė europietė, žiūrėdama tuometinius amerikiečių filmus. Tai ko maištauti?[55] Čia jau valstybė susirūpino, ar jai užteks

priėjo prie štai tokios išvados: „Visuomenė, kuri nesinaudoja pusės savo populiacijos talentais, pasmerkta pražūčiai". Ką gi, šeštąjį dešimtmetį JAV „susiformavusi moteris turėjo būti jauna, žavi, seksuali, vaisinga, bet inteligentiška tik truputį [...]". Žr. W. L. O'Neill. *Everyone was brave*, min. veik., p. 339.

[53] M. Newcomer. *A century of higher education for American Women*, 1959. Išleista: W. L. O'Neill. *Everyone was brave*, min. veik.

[54] Robert Smuts knygoje *Women and work in America* (1959) rašė, kad profesinė klasifikacija ir apskritai profesinė moterų pozicija nusmuko iki 1890 m. lygio; išleista: W. L. O'Neill. *Everyone was brave*, min. veik.

[55] Kita medalio pusė atrodė ne tokia patraukli, nors tuomet tikrai neigiamus jausmus žadino nedaugeliui, nes buvo laikoma suprantamu to „moterų rojaus" *pendant*. Po daugelio metų, praėjus dviem feminizmo dešimtmečiams, F. Davis taip trumpai apibūdina Amerikos moterų padėtį šeštojo dešimtmečio pradžioje: „Mūsų amžiaus viduryje vidurinės mokyklos kurse nedaug buvo dalykų, kuriuos moterys galėjo rinktis. Ji buvo įkalbinėjama tolesnį gyvenimo kelią rinktis tik pagal tradicinį moterišką modelį. Per iš anksto nustatytus limitus jai buvo užkirstas kelias į mokyklas, teikiančias visuotinį medicininį ar administracinį išsilavinimą. Buvo blokuojama galimybė dirbti visą darbo dieną. Nėščiosios automatiškai netekdavo darbo. Paprastai negalėjo gauti kredito. Kai kuriose valstijose neturėjo teisės sėsti į prisiekusiųjų suolą. Ir didžioji JAV piliečių, tiek vyrų, tiek moterų, dalis laikė savaime suprantamu tą dalyką, kad vyrai, kaip šeimos išlaikytojai, turi teisę už tą patį

jėgų ir toliau išlaikyti tokią brangią, stačiai liuksusinę asmeninių vyrų poreikių tenkinimo sistemą.

Nuostabus amerikietės gyvenimo būdas užpildė žurnalų ir pigių romanų puslapius, filmų, dažniausiai lengvų komedijų, kadrus, kuriuose infantilios laimingos moterys patirdavo juokingų ir nepavojingų nuotykių, būdamos prie savo vyrų, užsiėmusių rimtais reikalais, šono. Jos turėjo būti laimingos. Ir jos pačios taip manė. Tai yra kiekviena atskirai manė, kad visos amerikietės yra laimingos, tik ji viena ne itin. Bet tai jos asmeninė problema, jos nesėkmė, gal bloga lemtis.

Betty Friedan, 1957 metais nagrinėdama anketą, kurią užpildė Smito koledžo absolventės, prieš penkiolika metų baigusios tą mokyklą, nustebo supratusi, kad tos ponios, 89 proc. atitinkančios laimingos amerikiečių namų šeimininkės kriterijus, kažkodėl *nesijaučia laimingos*. Atrodo, šis nesuprantamas nepasitenkinimas yra daugumos lemtis. Ir apskritai tai epideminis reiškinys. Bet jis neturėjo pavadinimo. Todėl ji pavadino bevarde problema – *problem that has no name*[56]. Autorė nelyginant psichologė ėmėsi sistemingai tirti šio fenomeno priežastis. Tyrimas truko iki 1962 metų. Pamažu, rašo ji, jos nustebimas peraugo į apstulbimą, tasai galop virto siaubu. „Bevardė problema" buvo ar bent greitai darėsi visuotine problema. Ji buvo labai grėsminga, autorės manymu, ne tik tiriamoms moterims, bet pirmiausia jų vaikams, vadinasi, ir visai amerikiečių tautai.

Amerikiečiai apstulbo, kai šią dramatišką diagnozę tarytum patvirtino šeštojo ir septintojo dešimtmečių sandūros reiškiniai. Iš pradžių nesuprantamai, tarytum be jokios apčiuopiamos priežasties kilo jaunimo maištai, kurie paskui įgijo aiškiai apibrėžtus politinio judėjimo kontūrus. Dalis jaunų vyrų ir moterų nepanoro eiti tėvų pramintu gyvenimo keliu ir ėmė ieškoti kitų sprendimų, keliančių vyresniosios kartos pasibaisėjimą. Labiausiai stebino tas faktas, kad prie jų prisijungė ir merginos. Kad atstūmė taip puikiai (bent iš pažiūros) dirbančią laimės machiną. Negi joms nepatiko motinų pavyzdys?

Tačiau sąmoningai maištauti pradėjo vis dėlto motinos...

darbą gauti daugiau nei moterys. Skriaudžiamos žmonos neturėjo kur pabėgti; grasus seksas šeimoje buvo visuotinė purvina paslaptis; abortai buvo neleidžiami; o prievartos auka pati turėjo surasti liudytoją, jei norėjo, kad prievartautojui būtų iškeltas kaltinimas". Tik dabar, priduria autorė, po šitiek metų matyti, kad „tai, ką antrojoje amžiaus pusėje padarė feminizmas – tai jau beveik revoliucija" (F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 491).

[56] Betty Friedan. *The feminine mystique*, London, 1963, p. 15.

Naujasis moterų judėjimas: feminizmas (Second Wave Feminism)

Aptarę šiuolaikinio feminizmo atsiradimo aplinkybes, pereikime prie jo istorijos, pirmiausia pagrindinės – amerikietiškosios – srovės, aprašymo. Feminizmas įėjo į istoriją, bet jo paties istorija dar nesibaigė, dabartis rašo vis naujus jos puslapius, todėl mūsų pasakojimas ne tiek baigsis, kiek nutrūks ties 1997 metais. Drama tęsiasi, jaunosios aktorės rašo naujus dramos veiksmus.

Veiksmų eiliškumas nėra griežtai nustatytas, jie ne visada ėjo logine seka. Kartais neatsižvelgiant į vienoje visuomeninės scenos dalyje besiplėtojantį veiksmą kitoje vietoje prasideda naujas veiksmas, nesusijęs su anuo, ir tik po tam tikro laiko iš pradžių autonominis įvykių srautas įsilieja į bendrą srovę.

Kai pirmas liberalaus feminizmo kūrimosi ir stabilizavimosi etapas (1963–1967) jau ėjo į pabaigą, kitoje aplinkoje ir sąlygotas kitų veiksnių jau keletą metų brendo radikalusis feminizmas, kuris tampėsi marksizmo kokone, kol galop išskleidė įvairiaspalvius sparnus, iškart pritraukusius sensacijų ištroškusias televizijos ir filmavimo kamerų akis (1964–1968). Abi srovės susipynė ir susiliejo į vieną patvinusią upę, toji kai kur išsiliejo iš krantų, sukeldama nemenką sąmyšį. Kulminacija įvyko septintojo ir aštuntojo dešimtmečių sandūroje. Nuo tada įtampa ėmė silpti, vanduo slūgti, o upė išsišakojo ir ėmė tekėti dviem lygiagrečiomis vagomis, o jos ankstyvojo radikaliojo feminizmo atšaka pradingo susigėrusi į smėlį. Istorija plėtojosi scenoje, padalytoje į dvi dalis. Vieniems žiūrovams stebintis, o kai kuriems smaginantis kartais abiejų dalių aktorės susiremdavo mirtinoje kovoje. Vėliau liberalioji ir radikalioji (pastaroji savo nauja separatistine-kultūrine versija) srovės, arba, vartojant kitus apibrėžimus: identiškumo feminizmas *(equality feminism)* ir skirtumų feminizmas *(difference feminism),* konservatyviai išliko kiekvienas savo vagoje, abiejose didžiulės „takoskyros" pusėse[57], – šitaip Ann Snitow pavadino šį persiskyrimą, galbūt ir neatnešusį sąjūdžiui naudos. Tas laikotarpis (maždaug nuo 1973 m. iki dabar) irgi skirstomas į keletą dramos veiksmo paveikslų, bet jų periodus nustatyti dar sunkiau. Atsižvelgiant labiau į išorinių sąlygų, kuriose veikė abi srovės, pasikeitimus nei į staigius jų evoliucijos vidinius kaitaliojimusis, galima kalbėti apie palankių sąlygų periodą, kai

[57] *„The great divide"*. Žr. F. Davis. *Moving the mountain. The Women's Movement in America since 1960,* New York, 1991, p. 30.

feminizmas tebedidino, nors ir lėčiau, savo laimėjimų skaičių ir organizavo moterų savitarpio pagalbos tinklą (1973–1980), ir apie anti-feministiškai nusiteikusių dešiniųjų atsakomųjų smūgių periodą, kai feminizmas buvo nustumtas į gynybines pozicijas (1980–1990). Tada vėl atėjo lengvesni laikai. Paskutinį XX amžiaus dešimtmetį į feminizmą ateina nauja aktyviščių karta su iš dalies nauju repertuaru. Būtent dėl jų rizikuoju tą dešimtmetį (nuo 1992 m. iki dabar) pavadinti nauju feminizmo istorijos laikotarpiu[58].

[58] Keliuose istorijos darbuose siūloma panaši, tik šiek tiek detalėmis besiskirianti periodizacija. Flora Davis, naujausio bandymo istoriškai apžvelgti visą šiuolaikinį amerikiečių feminizmą autorė, siūlo tris laikotarpius: 1960–1972 („Antrosios bangos pradžia"), 1970–1982 („Judėjimas skyla ir dauginasi") ir 1980–1990 („Susidūrimas su politine realybe"), paskui su tam tikru optimizmu skelbia paskutinį dešimtmetį atėjus naują, ekspansyvią epochą (žr. F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik.). Hester Eisenstein, 1984 m. rašydama apie amerikiečių feminizmą, kurį dažnai apibūdina kaip „naujosios bangos feminizmą" arba „antrosios bangos feminizmą", pastebi tris jo raidos fazes su skirtingomis programomis. Pirmoje fazėje buvo siekiama ištrinti prieštaravimus tarp vyriškumo ir moteriškumo. Pirmiausia dviejų lyties rūšių – biologinės lyties (angl. *sex*) ir kultūrinės arba visuomeninės lyties (angl. *gender*) – atskyrimas turėjo sudaryti galimybę abiem lytims suartėti per kultūrinės lyties sugriovimą (maždaug nuo 1968 iki 1971 m.). Antroje fazėje buvo pradėta gręžtis nuo androginijos programos (lyčių skirtumų naikinimas) ir dauguma pritarė ginecentrinei perspektyvai (moteriškumo vertės pakėlimas). Trečioje fazėje (maždaug nuo 1978 m.) pereinama prie lyčių skirtumų ontologizavimo ir metafiziškai suprantamo moteriškumo išaukštinimo („įgimto moralinio moters pranašumo" idėja – žr. H. Eisenstein. *Contemporary feminist thought*, London, 1984, p. XII), o šitai autorė laiko ėjimu į akligatvį.

VISUOMENĖ NENORI MOTINŲ: SCENOJE PASIRODO LIBERALUSIS FEMINIZMAS (1963–1967)

Septintojo dešimtmečio pradžioje staiga pasikeitė nuo darbo pavargusių ir dėl gerovės šiek tiek nuobodžiaujančių amerikiečių nuotaikos. Brendo maištas ir bruzdėjimai. Praėjusio dešimtmečio ramybė, regis, amžiams nuėjo į nebūtį, – naujoji karta nenorėjo eiti tėvų pramintu keliu. Pasipriešinimas, iš pradžių buvęs gaivališkas, „maištas be priežasties", pamažu ėmė politiškai kristalizuotis. Vieni protestavo tiesiog dėl ligšiolinio gyvenimo modelio, kiti skelbė kairiąsias programas. Bitnikai, paskui Naujoji Kairė *(New Left)*[59], hipiai, Piliečių teisių sąjūdis *(Civil Rights Movement)*, kovojantis dėl negrų lygiateisiškumo, SNCC[60], judėjimas prieš karą Vietname, antikapitalistinis marksistinis SDS[61] ir t. t. – štai pagrindiniai protestų sąjūdžio dalyviai.

Keitėsi ir lyčių elgesio etalonai. Senieji gyvenimo modeliai, be abejo, tebeturėjo daugybę šalininkų, tačiau maištas nustojo būti nepastebimas reiškinys. Kaip tik skleidėsi plačiai nuskambėjusi „seksualinė revoliucija"[62], ikisantuokinis seksas, nors dar ne užsantuokinis, nustojo moterims buvęs neįprastu ar baisiu dalyku. Dalis merginų prisidėjo

[59] Naujoji Kairė susidarė vietoj Senosios Kairės, kurią 1956 m. sukompromitavo Chruščiovo referatas ir sovietų invazija į Vengriją. Žr. S. Lynd. *Towards a history of the New Left*, kn. P. Long (red.). *The New Left*, Boston, 1969.

[60] *Student Nonviolent Coordinating Committee* – Komitetas, koordinuojantis studentų, netaikančių smurto, veiklą – susikūrė 1960 m. balandžio mėnesį po vasario okupacinio streiko (vadinamojo *sit-in*), kuris vyko Grinsboro mieste, Šiaurės Karolinoje.

[61] *Students for Democratics Society* – Studentai dėl demokratinės visuomenės.

[62] Pats terminas veikiausiai kilo iš Wilhelmo Reicho, kurio knyga *Die Sexualität im Kulturkampf*, originalo kalba išėjusi 1930 m., JAV pasirodė 1945 m. ir vadinosi *The sexual revolution*. Knyga buvo populiari.

prie jaunimo kontr- ir subkultūrinių judėjimų, didžioji dalis likusiųjų irgi nustojo eiti motinų pėdomis.

Jaunos moterys nebeskubėjo kurti šeimos. Reikėjo baigti koledžus, paskui dar šiek tiek pasinaudoti laisve, leidžiant pačios uždirbtus pinigus. Helen Gurley Brown savo labai madingoje patarimų knygelėje[63] įrodinėjo, kad visai neblogai būti „netekėjusia mergina", netgi galima apskritai netekėti, o jeigu jau tekėti, tai nėra ko pulti stačia galva, reikia parsiduoti kuo brangiau. Tą naująjį gyvenimo stilių autorė vėliau skleidė savo pačios leidžiamame žurnale „Cosmopolitan", kurio populiarumas nesumažėjo iki šiol, o ir pamokymai liko panašūs. Jaunoms merginoms, ypač dailioms, darbo netrūko, bosams reikėjo sekretorių. Kur kas blogiau buvo jų motinoms, kurios galop liko visiškai vienos: iš pradžių jas paliko vyrai (dirbantys „iki išnaktų" ir vis dažniau reikalaujantys skyrybų), o dabar ir suaugę vaikai. Jos bandė grįžti į buvusius darbus, kuriuos metė „kol paaugs vaikai", tačiau duris rado uždarytas. Senąsias darbo vietas, jei tokios apskritai išliko, buvo užėmę vyrai, o naujas – gerokai jaunesnės moterys, beveik visada dar netekėjusios, turinčios šiuolaikinį išsilavinimą, įdomios ir patrauklios. Žodžiu, dukterų karta. Ir buvo savaime suprantama, kad ir dukterys, kai tik ištekės, užleis vietas jaunesnėms panelėms. Kartais šitai buvo reglamentuota taisyklių. Aviacijos bendrovės priimdavo stiuardeses ne nuolatiniam darbui – arba kol jos ištekės, arba kol joms sueis 32 ar 35 metai. Tada jos būdavo atleidžiamos. Tačiau, kaip išdidžiai pareiškė vienos bendrovės vadybininkas, tokio dalyko, galima sakyti, nėra pasitaikę: jeigu jau mergina tampa stiuardese, ne vėliau kaip po trejų metų ji susiranda šaunų vyrą. Už penkerių metų darbą bendrovėje stiuardesė gaudavo pasižymėjimo ženklelį – auksinius sparnus, kuriuos jos pačios vadino „pralaimėjimo ženklu"[64]. Santuoka ir toliau liko galutiniu moters gyvenimo tikslu, tik jau nebuvo taip skubama. Nesunku numatyti, kad kol kas nemaištaujančios jaunos moterys po kelerių metų pakeis savo nuomonę – kai nebebus tokios jaunos ir už durų ims stoviniuoti jaunesnės kandidatės. Vėliau taip ir atsitiko.

Bet pirmiau ėmė maištauti jų motinos. Žinoma, ne visos. Dalis iš jų niekada nebandė grįžti į darbą, juo labiau kad jokių galimybių neturėjo jaunesnės, kurios, pasidavusios moteriškumo mistikai, ištekėjo būdamos visai jaunutės, nespėjusios įgyti profesijos. Dabar, artėdamos prie keturiasdešimties metų ribos, vienos tuščiuose namuose skandindavo

[63] H. G. Brown. *Sex and the single girl* (I leid. 1962), London, 1963.

[64] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 17.

alkoholyje savo vienatvę ir gyvenimo prasmės praradimą, kitos vidinę tuštumą užpildydavo brangiai kainuojančiomis, bet pramogą teikiančiomis išpažintimis ant psichoanalitiko kušetės, trečios medžiojo orgazmą, sekse ieškodamos abejotinos pilnatvės, kurios nesuteikdavo vyras, nes arba neįstengė, arba buvo linkęs naujų potyrių ieškoti kitos moters, dažniausiai gerokai jaunesnės, glėbyje. Tokios moters, kuri laikėsi Helenos Gurley Brown patarimų. Žodžiu, tik nedaugelis vidurinės klasės baltųjų Amerikos moterų bandė grįžti į viešąjį gyvenimą. Tačiau šiam pasauliui motinų n e r e i k ė j o, jis užtrenkė joms prieš nosį duris.

Tai buvo nemalonus netikėtumas, jis kėlė nusivylimą, galėjo sužadinti norą maištauti. Bet tam, kad keltum maištą, reikia savo pačios padėtį išvysti kitomis akimis: ne kaip asmeninę dramą, individualią gyvenimo nesėkmę, o kaip visuomenės gyvenimą reglamentuojančių taisyklių, už kurių stovi tam tikros pažiūros ir visuomeninės jėgos, veikimo padarinį. Be to, maištui reikia turėti drąsos, tai dažniausiai reiškia arba matyti, kad turi galimybių laimėti, arba būti apimtai visiškos nevilties, o nebuvo nei vieno, nei kito. Be to, kaip čia maištausi viena vienutėlė? Galimybę teikia tik kolektyvinė veikla. Vidutinė moteris nesugeba suburti bendraminčių kolektyvo, tad ji vienatvėje gromuliavo savo skriaudas, vis labiau jausdamasi apvilta. Jaunystėje susižavėjusi moteriškumo mistika, suviliota lengvo, malonaus gyvenimo pažadų, dabar aplink save matė tuštumą, nors visos viltys buvo išsipildžiusios. Ji, pagimdžiusi ir išauginusi vaikus, rūpinosi namais ir vyru (jeigu jį dar turėjo). Moteriškumo mistika siūlė programą jaunoms motinoms, tačiau niekada nė žodeliu neužsiminė apie subrendusį vėlesnį moteriškumą. O ir kas tuomet galėjo apie tai galvoti?

Betty Friedan – nors jos knygos leidėjas Nortonas ir abejojo – savo mintis pabėrė į dirvą, ištroškusią panašių idėjų. *Moteriškumo mistikos* pasisekimas gerokai viršijo pačios autorės lūkesčius. Tai turėjo būti ekspertizė, o pasirodė esanti šauklys, kurio pačios to nežinodamos laukė daugelis moterų (ir truputis vyrų). Nors tai nebuvo vienintelis ir izoliuotas balsas – jau 1961 metais panašias pažiūras per savo paskaitas dėstė Davidas M. Potteris[65], – bet B. Friedan knygos poveikio jėga buvo iki tol nematyta. Nors jos forma nebuvo efektinga, stilius – esė

[65] Profesorius Potteris, Stetsono universiteto dėstytojas, savo paskaitose (išspausdintose tik minėto universiteto darbuose) atkreipdavo klausytojų dėmesį į tai, kad nors gamybos mechanizavimas nutrynė skirtumų dėl fizinės jėgos reikšmę, tačiau moterys ir toliau darbe yra skriaudžiamos arba būna priverstos likti namuose, o pramonė lobsta iš jų pirmiausia kaip iš „vartotojų". Žr. W. L. O'Neill. *Everyone was brave. The rise and fall of feminism in America*, Chicago, 1969.

ir mokslinio sociologinio traktato derinys, ji sužavėjo skaitytojas ir skaitytojus savo slepiama, šilumos kupina aistra be vėliau sutinkamo kartėlio ir pykčio. Liūdni atradimai ir išvados pynėsi su tame krašte taip mėgstamu optimizmu. Vienas leidimas ėjo paskui kitą, autorė tapo neapsakomai populiari, sulaukusi gausybės kvietimų važinėjo po Jungtines Valstijas, o netrukus ir po visą pasaulį. Po kelerių metų kaip tik ji buvo tiesiog priversta įkurti politinę moterų partiją, iš pradžių telkusią nedidelę elitinę moterų grupę, kuri tarsi gaisras apėmė visą šalies teritoriją. Ši partija pasidarė vienintele tokia stipria politine organizacija, kurią visuomenė iki šiol laiko ginančia bendrus vienos lyties interesus (nors ji pati manosi ginanti visų interesus). Šios knygos dėka įvyko persilaužimas, todėl verta artėliau susipažinti su „feminizmo biblijos", kaip ji buvo vadinama, turiniu, išvadomis ir idėjomis[66].

Betty Friedan. The feminine mystique
W. W. Norton and Company, Inc., New York, 1963

Nors knyga buvo pavadinta „Moteriškumo mistika", nors apie tą mistiką buvo kalbama daugelyje puslapių, bet ji niekur nebuvo apibrėžta ar apibūdinta. Tuo vardu autorė pirmiausia vadina tam tikrą patraukliai pateikiamą ir mielai priimamą pavyzdį, kartu ir moters gyvenimo etaloną, deramai pagrįstą ideologiškai. Tuo pačiu pavadinimu ji apibūdina ir tą faktą, kad visuomenė šį reiškinį priima plačiai, nors čia gal labiau tiktų pavadinimas „susižavėjimas moteriškumu" ar netgi „moteriškumo beprotybė"[67]. Galiausiai ši sąvoka kartais nusako ir tikrąją visuomenės, skatinančios tą beprotybę praktikuoti, būseną.

Etaloną galima nusakyti trumpai: žmona–motina–namų šeimininkė. Akivaizdus ir neišvengiamas šio etalono papildymas yra vyro etalonas: vedęs–tėvas–išlaikantis šeimą. Visa tai buvo taip aišku, kad vyrų nereikėjo raginti ir įkalbinėti laikytis šio etalono. Įkalbinėti teko

[66] Garsus moterų judėjimo JAV istorijos žinovas praėjus šešeriems metams rašo apie tą autorę kaip apie naują Mary Wollstonecraft įsikūnijimą: „Jeigu kyla naujo feminizmo banga, ponia Friedan turi būti jo Mary Wollstonecraft" (W. L. O'Neill. *Everyone was brave*, min. veik., p. 342), tačiau gale priduria, kad vis dėlto bus reikalingas ir „Marksas", jeigu naujasis moterų judėjimas norės išvengti trečiojo dešimtmečio pralaimėjimų. Radikaliojo feminizmo „retorikos" nepakanka, reikia ir „teorijos". Ten pat, p. 358.

[67] Toks pavadinimas prigijo vertime į vokiečių kalbą – žr. B. Friedan. *Der Weiblichkeitswahn oder die Selbstbefreiung der Frau. Ein Emanzipationskonzept*, Reinbek bei Hamburg, 1970.

moteris, reikėjo sklaidyti jas apimančias abejones, nes formaliai jos turėjo tokią pat teisę į profesinį darbą. Bet ta teise pasinaudoti nederėjo. Moters gyvenimo tikslas ir didžiausia vertybė yra šeima. Joje garbingiausia ir vertingiausia užduotis – pagimdyti daug vaikų, taip pat juos auginti, auklėti ir mokyti, kol jie taps savarankiški. Dėl to, be abejo, pirmiausia reikėjo ištekėti, paskui tvarkyti namų ūkį ir kurstyti namų židinį, kad vyras jaustųsi saugus ir šaunus. Moters pasaulis apsiriboja šeima ir jai funkcionuoti būtina aplinka: ryšiai su giminėmis, pažįstamais, mokyklomis, parduotuvėmis – štai ir beveik viskas. Visa kita priklauso vyrams. Atkreipiame jūsų dėmesį, kad siūlomoje vizijoje moteris, tarsi tai būtų savaime suprantamas dalykas, yra priversta rinktis: *arba* šeima, *arba* darbas. Vyravo įsitikinimas, kad šių abiejų sričių neįmanoma sujungti. Vadinasi, atsisakyti reikia darbo.

Išsamesnis modelis, toks visam moters gyvenimui, numato: nuo gimimo ugdyti savo individualybę, sugebėjimus moters misijos požiūriu. Mokslai – tik būtiniausios apimties ir praktiškai pritaikomi. Mokyklas lankyti ne ilgiau nei tai būtina, vadinasi, iki tos valandėlės, kai atsiranda kandidatas į vyrus, ir juo greičiau jis atsiranda, juo geriau. Reikia prisiminti, kad moteris pirmiausia turi rūpintis savo seksualiniu patrauklumu ir kaip ugnies vengti rodyti savo inteligenciją ir šaltą, atstumiantį racionalumą (juos ugdyti reikėtų minimaliai, kad neviršytų šeimos gyvenimui būtino lygio). Jei, neduok Dieve, dirbi, sėkmingai ištekėjusi turi tučtuojau mesti darbą. Bet kokiu atveju privalai rūpintis tik namais. Ir kuo greičiau gimdyti, gimdyti ir dar kartą gimdyti. Kas toliau? Ką gi, rūpestingai auginti savo atžalas, auklėti... Netgi daug skaityti, bet pirmiausia namų šeimininkių vadovus, moterų žurnalus, laikraščius – ten irgi apstu patarimų apie namų ūkį ir madas, truputį meilės romanų – pramogai. Skaityti, nes vaikus reikia auginti ir auklėti pagal paskutinį mados žodį. Taip pat reikia deramai tvarkyti namus, mokėti naudotis naujausiais buitiniais prietaisais. Išmanyti higieną – savo pačios ir šeimos narių, elementarius sveikatos apsaugos dalykus. Būtinai turi turėti gastronomijos žinių ir išmanyti apie dietas, būtų gerai mokėti, pavyzdžiui, kepti duoną. Be abejo, sugebėti įrengti jaukius namus, gražiai sutvarkyti sodą. Reikia mokėti sukurti namuose tinkamą klimatą augantiems vaikams ir pavargusiam vyrui, kuris vėlų vakarą grįžta iš darbo. Kaimynams ar vyro bendradarbiams surengti sode smagų vakarėlį *(grill-party)*. Apstu darbo! O toliau? Ką reiškia – toliau? Aha, kai vaikai išskrenda iš gimtojo lizdo? Kam dabar apie tai galvoti! Namus ir toliau reikės tvarkyti, vaikai norės retkarčiais apsilankyti... Pagaliau tos, kurios turi profesiją ir netgi dirbo,

galės grįžti į tą savo darbą... Bet jau įvykdžiusios savo misiją, moters pašaukimą – pagimdžiusios vaikus. Ar to iš tikro reikia? Mielos moterys, nesukite sau galvos dėl ateities.

Moterims siūlomas gyvenimo etalonas nėra karikatūra. Betty Friedan daugelyje puslapių cituoja savo paprastu iškalbingumu pribloškiančias ištraukas iš tuometinių moterims skirtų žurnalų. Kas be ko, „mistika" tą etaloną padabina gražiausiais žiedais, nes pateiktas toks, koks yra iš tikrųjų, ne kiekvienai, ypač išsilavinusiai, moteriai atrodys patrauklus. Visa armija moralizuojančių žurnalistų ir pedagogų dirbo išsijuosę, kad siūlomas modelis žavėtų, o minčių jie semdavosi ir paramos kreipdavosi į tuometinio mokslo pasiekimus. Buvo kalbama ir iškilmingu tonu, ir visai paprastai, nors, tiesą sakant, tada balsas nusileisdavo iki reikšmingo šnibždesio. Abiem atvejais buvo kalbama apie tą patį – apie tai, kuo iš esmės vyras skiriasi nuo moters, ką gali daryti tik moteris: gimdyti.

Gimdymas – tai taurus, stebuklingas ir visuomenei būtinas dalykas. Galiausiai vieną kartą ir visam laikui tai įrodo jūsų vertę. Tad gimdykite! Ir palikite vyrams visą pasaulį, nes nieko nėra vertesnio už kūrybos džiaugsmą! Likimo loterijoje ištraukite laimingą bilietą. Truputis skausmo gimdant, o paskui... Darbo ir pastangų dedate daug, tačiau dirbate savo namuose, tarp savo daiktų ir žmonių, nuosavoje karalystėje. Vyras kiekvieną rytą išeina ir netrukdo. Turite čekių knygelę. Koks malonumas – leisti pinigus! Dideliuose prekybos centruose net akys raibsta nuo prekių gausos. Šitiek nuostabiausių dalykų dar galima nusipirkti: sau, vaikams, namams. O jeigu juos jau turite – anokia čia problema: nusipirkite naujų modelių ar naujų gaminių. Kiek džiaugsmo, kiek smagumo kiekvieną dieną: galima pasiūti naujas užuolaidas arba sukneles dukterims, išbandyti naujus skalbimo miltelius, iškepti pyragą pagal naują receptą, dar geriau išblizginti svetainės grindis... Ir pokalbiui su bičiule rasite laiko. Vyrui vakare veikiausiai pasakysite, kad esate visai nusivariusi nuo kojų, nes tai gryna teisybė. O jis padėkos už triūsą.

Taip buvo rašoma, taip buvo kalbama. O ir pedagogai, kaip teigia autorė, nepalikdavo mergaitėms abejonių. Jokių ten profesijų. Kas be ko, galima lyžtelėti šio ir ano, bet nereikia persistengti, nes tai užmuša moteriškumą. O „moteriškumas" – nuostabus dalykas. Pasak psichologų ir pedagogų, moteriškumas – tai tam tikras įgimtų moterims psichinių ir individualių savybių rinkinys, iš esmės skiriantis jas nuo vyrų. Ir gal net suteikiantis viršenybę? Šiaip ar taip, dėl to jos yra kitokios ir tik dėl to kitoniškumo reikalingos visuomenei ir randančios

laimę. Vienas iš cituojamų pedagogų sako, kad moteriškumas – tai „sugebėjimas suprasti žmones, suprasti visa tai, kas turi tiesioginę prasmę ir vertę, nematerialius kokybinius santykius, tai bjaurėjimasis statistika ir skaičiais", tai intuityvumas, emocionalumas ir apskritai viskas, kas „ugdo tai, kas gera, teisinga, gražu, naudinga ir šventa". O vyriškumas? Nėra ko pavydėti. Tai „smarkiai pervertintas kultūrinis kūrybiškumas, nekritiškas požiūris į „pažangą" kaip į savaime gerą dalyką, egoistinis individualizmas, naujoviškumas, abstrakčių konstrukcijų kūrimas, kiekybinis mąstymas", – galiausiai viso to yra liūdnas efektas – komunizmas arba atominė bomba[68].

Be abejo, nuomonė, kad likusios namų šeimininkėmis moterys „nedirba profesinio darbo", yra didelis nesusipratimas. „Jūsų problema yra ta, – kantriai, bet su lašeliu irzlumo Dorothy Thompson, *„Ladies' Home Journal"* žurnalistė, aiškina kažkokiai sunerimusiai namų šeimininkei, – kad, pati to nesuprasdama, jūs atliekate tuziną įvairių darbų. Užuot rašiusi „namų šeimininkė", galėtumėte parašyti: buhalterė, virėja, auklė, vairuotoja, siuvėja, interjero dizainerė, maisto prekių žinovė, mokytoja, asmeninė sekretorė – arba tiesiog: žmonių bičiulė..." Neįgyvendinote savo gyvenimo planų? Norėjote būti muzikantė? „Argi ne iš jūsų vaikai paveldėjo muzikalumą?" Žinoma, pripažįsta garsioji žurnalistė, reikia sutikti, kad namų ūkiui tvarkyti didelio proto nereikia, bet „turtingas moteriško proto, bet neturintis vaikų pasaulis beregint liautųsi egzistavęs... Didieji sūnūs turi didžias motinas"[69].

Ir pavyko. Moteriškumo mistikos plitimo poveikis buvo stulbinantis, vidurinės klasės moterys gimdė daugybę vaikų ir nuo ryto iki vakaro sukosi po namus. Galop motinystės kulto padariniai išgąsdino net jo skleidimo bendrininkę Margaretą Mead, kuri, kaip rašo autorė, septintojo dešimtmečio pradžioje šį reiškinį pavadino posūkiu „urvinės moters" link[70].

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje išryškėjo tokio modelio trūkumai. Autorė atrado, kad daugelis moterų prarado gyvenimo džiaugsmą, nemato gyvenimo prasmės ir netgi nejaučia savo egzistavimo tikrumo. Moteriškumo mistika buvo akstinas atsirasti bevardei problemai *(problem that has no name)* – taip paradoksaliai ji buvo pavadinta. Ji sukelia psichikos sutrikimus, depresiją, alkoholizmą, promiskuitetą ir t. t. O tarp padarinių – nelaimę lemiančios gyvenimo pozicijos defor-

[68] Ten pat, p. 110–111.
[69] Ten pat, p. 35–36.
[70] Ten pat, p. 100.

macijos tarp jaunimo. Ką gi, stebėtis nėra ko. Tų moterų brendimas buvo sustabdytas esant maždaug ūgtelėjusio vaiko lygio. Jos infantilios, tad savo vaikus išauklėja dar infantilesnius. O tos, kurios sugebėjo išugdyti savo protinius gabumus, gal net įgijo profesiją, gal net dirbo, tos moterys dūsta, serga. Kaip joms pagelbėti?

Ilgas citatų, tiesiog neįtikėtinai iškalbingų, sąrašas parodo, kad pedagogai ir ideologai šių neigiamų reiškinių priežastimi laikė ne paklusnumą moteriškumo mistikai, o nepakankamai nuolankų jos postulatų laikymąsi, nesugebėjimą ar nenorą visiškai atsižadėti kokių nors kitų, „nesveikų" ambicijų. Jų siūlomi receptai sukosi apie būdus, kaip priversti moteris dar tobuliau vykdyti savo misiją, atsisakyti dar daugiau žmogaus funkcijų. Buvo patariama: dar mažiau švietimo, elementarių žinių, dar daugiau veiklos namuose. O jeigu taip vėl atėmus iš moterų balsavimo teisę, kuri, kaip matyti, sumaišė joms protą?

Autorė, remdamasi tais laikais madinga nauja Rollo Maya ir Abrahamo Maslowo raidos psichologija, išeities siūlo ieškoti priešingoje pusėje: namai yra namai, šeima yra šeima, tačiau moterys dar *turi ir dirbti*. Ir ne visuomeninius darbelius, užsiimti ne kokiu nors pomėgiu, o dirbti rimtą darbą. Atliekamo darbo rimtumo ir reikšmingumo matas yra gaunama alga. Vadinasi, moterys turi dirbti už atlyginimą. Tik per darbą žmogus dalyvauja visuomenės gyvenime, yra priverstas nuolat įveikti save ir prisitaikyti prie naujų situacijų, vadinasi, išreikšti save išnaudodamas visą viduje slypinčią potenciją. Tasai nuolatinio tobulėjimo, savo galimybių tikrinimo poreikis yra duotas ne tik vyrams, kaip manė žymieji teoretikai. Kodėl tai, kas kenkia vyrų psichinei sveikatai – sąstingis, rutina, neveiklumo būsena, – turėtų dėl nesuprantamų priežasčių būti moterų išsigelbėjimas? Joms kenkia lygiai tas pat. Ir į akligatvį jas nuvedė būtent moteriškumo mistika.

Ką daryti? Štai autorės programa: kaip jau buvo sakyta, visos moterys turi dirbti. Kaip vyrai ir lygiai su vyrais. Už atlyginimą, ir net ne kokį nors specifinį, moterišką darbą ir ne žemesniuose postuose. Skirtumas tarp moterų ir vyrų (tai yra jos lyčių antropologija, pateikta kaip teisinga, nors prieštaraujanti viešpataujančioms tendencijoms) apsiriboja fiziologija ir genitalijomis. Talentų, galimybių, proto abi lytys savo gyvenimo pradžioje turi vienodai, taip pat nelygu individas. Vadinasi, moterys gali funkcionuoti visuomenėje visai kaip vyrai. Tad kodėl nefunkcionuoja? Nes pasiduoda moteriškumo mistikai, nes jaunystėje padaro „netinkamą pasirinkimą", atsisakydamos įgyti profesiją arba dirbti pagal ją. Vadinasi, jos pačios kaltos. Žinoma, smarkiai

prisidėjo pedagogai, psichologai ir t. t., tačiau moterys rinkosi pačios, tad ir išlįsti iš žabangų padės tik jų asmeninis apsisprendimas ir pastangos.

Štai ką reikia daryti: pirmiausia iš savo sąmonės išstumti moteriškumo mistiką. Santuoka, šeima, vaikai, namai – tai vertybės, stovinčios greta, o ne aukščiau kitų, juo labiau jos nėra vienintelės. Paskui įveikti aplinkos spaudimo baimę, nes aplinka skuba pasmerkti moteris, norinčias eiti dirbti, o jei kuri susiranda darbą, tik ir tyko progos apkaltinti dėl nesėkmių šeimoje, kilusių dėl priežiūros stokos. Ir... pradėti dirbti. Jei moteris neturi reikiamų kvalifikacijų, tegu eina mokytis arba tęsia nutrauktus mokslus. Taip, nesigėdyti sėsti į mokyklos suolą greta savo dukters. O kai galop pradės dirbti, pamatys, kaip puikiai viskas klostosi. Išnyks „bevardė problema", grįš psichikos sveikata ir gyvenimo džiaugsmas. Netgi šeiminis gyvenimas klostysis sėkmingiau ir vaikai augs normaliais piliečiais. Šeima moteriai neturi būti didesnė vertybė nei vyrui. Mus sužmogina tik darbas, kūrybiškas darbas, reikalingas visuomenei, vadinasi – už atlyginimą.

Tačiau tam, kad būtų galima įgyvendinti šią paprastą programą, visuomenėje turi įvykti tam tikrų pakitimų, tai autorė, žinoma, puikiai supranta. Ji nemano, kad bus priešinamasi jos siūlomam naujam moterų gyvenimo modeliui, ji nė vieno nelaiko priešu ar priešininku, bet visuomenėje būtinai turi įvykti tam tikrų pokyčių. Postulatų adresatas, be moterų, yra visuomenė ir pedagogai, paminėti atskirai. Autorė kreipiasi į pedagogus, nes žino, jog skleisdami moteriškumo mistiką jie nori tik gero, todėl, sužinoję apie tos mistikos kenksmingumą, ims propaguoti jos siūlomą koncepciją. Pavyks įtikinti ir visuomenę, kai tik toji suvoks, kiek praranda nesinaudodama moterų talentais ir gabumais. Visuomenė turėtų pasijusti nejaukiai sužinojusi, kad dėl savo patogumo ji moteris nužmogina. Vadinasi, pirmiausia bus pakeista ugdymo sistema. Nuo šiol mergaitės ir berniukai mokysis to paties ir taip pat, jiems bus vienodai perteikiamas turtingas ugdymo turinys, kurį įsisavins įvairiomis formomis. Švietime įsitvirtinus lygių galimybių nuostatai, galės pasirinkti tinkamą gyvenimo kelią. Be to, autorė tikisi, kad visuomenė nedelsdama pasirūpins moterimis, kurios tapo nuskriaustos moteriškumo mistikos, ir sukurs joms ypatingas sąlygas grįžti į normalų gyvenimą. Taip, kaip grįžusiems iš karo kareiviams. Vadinasi, jų lauks specialūs profesiniai kvalifikacijos tobulinimo kursai, galimybė greitai baigti nutrauktus mokslus ir įgyti naujas profesijas. Ir lengvatos gaunant darbą. Galiausiai, – o tai yra nepaprastai svarbu, – visuomenė turi sukurti platų ir optimalų dieninės vaikų prie-

žiūros įstaigų tinklą. Moteris turi būti išvaduota nuo nepageidaujamo nėštumo ir jo pasekmių.

Toliau viskas turėjo klostytis gerai. Tik nežinia, ar labai gerai. „Kas žino, – baigia ji knygą, – kuo dar taps moterys, kai pagaliau galės būti savimi? Kas gali atspėti, ko pasieks jų protas, kai galės laisvai plėtotis gebėjimai. Poreikis mylėti, savaime aišku, išliks, jo niekas neneigia. [...] Kai vyrus ir moteris sies ne tik vaikai, namai ir sodas, ne tik biologinės užduoties priedermės, bet ir atsakomybė, ir malonumas dirbti darbą kuriant ateitį"[71]?

Tam tikras knygos naivumas, kuris aiškiai matomas ne tik šiandien, bet ir pasirodžius knygai buvo akivaizdus, tuomet dar nekrito į akis, ypač skaitytojams, išauklėtiems liberalia Amerikos dvasia. Tačiau dalies visuomenės priešinimasis mėginimams įgyvendinti jos pasiūlymus kaipmat iškėlė į viešumą nevykusias knygos vietas. Programa turėjo, privalėjo turėti priešininkų, kurie ją įgyvendinant galėjo patirti nuostolių, net jeigu visuomenė apskritai turėtų naudos. Be to, autorė visą laiką kalbėjo moterų vardu naiviai nepastebėdama, kad žvelgia ir kalba tik tam tikros jų grupės vardu. Toji grupė – tai vidurinės klasės moterys, kurios iš ištuštėjusių namų veržėsi į darbą, ir ne bet kokį, o profesinį. Tik jos pritariamai linksėtų galva perskaičiusios, kad namų židinys – tai „komfortabili koncentracijos stovykla". Daug Amerikos moterų dirbo neturėdamos kito pasirinkimo, dirbo be džiaugsmo ir pasitenkinimo, o savo pilką, sunkų, monotonišką darbą laikė vergija. Anaiptol ne džiaugsminga laisvės versme. Itin liūdna lemtis buvo spalvotųjų Amerikos moterų, kurioms dažnai tekdavo vienoms išlaikyti šeimą, nes jų vyrai nedirbo. Pasisakymas visų amerikiečių, o kartais ir apskritai visų moterų vardu nėra tik neapsižiūrėjimas: tai atgimstančio feminizmo ženklas. Net kalbant apie tam tikros moterų grupės likimą visada pabrėžiama, kad visų bėdų šaltinis yra jų lytis. Bet ir moteriškumo mistikos kūrėjų, kuriuos atakavo autorė, intencijos buvo tos pačios: jie gynė moters pašaukimą apskritai. Galop – ir vėl su tam tikru naivumu – autorė rėmėsi aksiologinėmis individualaus hedonizmo ir turbūt egalitarizmo nuostatomis, suprantamomis anaiptol ne visiems, bet jai pačiai visiškai aiškiomis. Net jeigu neabejojame nė viena jos išvada, net jeigu pripažintume, kad viešpataujantis moterų gyvenimo modelis daro jas nelaimingas, galima būtų paklausti: na ir kas? Argi žmonės privalo būti laimingi? Ir negi visada

[71] Ten pat, p. 242–243 (B. Friedan. *The feminine mystique*, London, 1963, p. 378).

jų veiksmus reikia pateisinti laimės siekiu? Be to, laimės, aiškiausiai sutapatintos su malonumo potyriu, kažkokiu hedonistiniu gyvenimo džiaugsmu? Tai gal nereikia moterų apgaudinėti, gal verčiau pasakyti tiesiai: kentėkite, ir viskas! To iš jūsų laukia visuomenė. Arba: tokia yra Dievo valia. Autorė išvengia konfrontacijos su visuomenės gerovės idėja, nes įrodinėja, kad dėl susiklosčiusios padėties kenčia ne tik moterys, bet ir visuomenė, nes nesinaudoja moterų talentų lobynu. Tačiau ką ji pasakytų, jei būtų įrodyta, kad dabartinis modelis yra ekonomiškesnis už siūlomąjį ir jo įdiegimo sąnaudos viršytų laukiamą naudą? Turbūt tada imtų kalbėti apie individo gerovės viršenybę, draudžiančią kurti visuomenės gerovę apeinant atskirus jos narius, tačiau šito jai pavyksta išvengti. O ką reikės daryti, jei ims protestuoti vyrai, tvirtindami, kad nukentėjo dėl įvykdytų pokyčių? Veikiausiai atsakytų, kad sunkumus ir malonumus reikia dalyti visiems visuomenės nariams po lygiai. Bet ir šito ji knygoje nemini, nes tikisi pagerinti moterų padėtį nepablogindama vyrų padėties, atvirkščiai, šiuo atveju laimės visi. Įdomu, kad ji neketina įtraukti vyrų į namų ūkio darbus, o tik norėtų pagerinti moterų darbo organizavimą, nes tai galėtų padėti moterims puikiai suderinti viena ir kita.

Tačiau nenorėkime per daug. Tai buvo pati pradžia, šuolis į nežinią[72]. Toliau įvykiai griuvo tarsi lavina, knyga pakurstė vaizduotę, o nuo čia nebetoli ir iki gaisro. Daugybė moterų, vėliau pasakojo Betty Friedan, – o perskaičius knygą tuo patikėti nesunku, – nepabaigiamų autorinių susitikimų metu jai yra sakiusios: „Jūsų knyga visiškai pakeitė mano gyvenimą"[73]. Po trejų metų plykstelėjo pirmasis ugnies liežuvėlis: atsirado NOW partija, dar po dvejų metų – bet jau imdami energiją iš kitų šaltinių – įsiliepsnojo *Women's Liberation*, Moterų išlaisvinimo sąjūdžio, laužai.

[72] Britų liberalios feministės kartais remiasi nuosava „Betty Friedan", būtent – sociologės Hannah Gavron knyga *The captive wife. Conflicts of housebound mothers*, išleista Londone 1966 metais. Tai nedidelis ir fragmentiškas kūrinėlis, paremtas tyrimų ataskaita apie šeimas, gyvenančias Kentis Taune Londone. Jei ne priešlaikinė autorės mirtis, be abejo, knygelė būtų sustiprėjusi, prasiplėtusi, tačiau dabar ji tebuvo diskusijų, panašių į tas, kokias jau anksčiau buvo sužadinusi Betty Friedan darbas, užuomazga. Iš tikro tose dviejose knygose dėstomi panašūs požiūriai. Autorė irgi bando išspręsti problemą, kaip moteris galėtų suderinti profesinį darbą ir tradicinį motinos vaidmenį. Be kita ko, šalia žinomo raginimo steigti nebrangias ir lengvai pasiekiamas vaikų dienos priežiūros įstaigas ji siūlo šį tą visiškai naujo: transporto priemonėse ir viešuosiuose pastatuose, ypač skirtuose sveikatos priežiūrai, įrengti vietas, pritaikytas motinoms su mažais vaikais. Ten pat, p. 151.

[73] B. Friedan. *Der Weiblichkeitswahn...*, min. veik., p. 11.

Prieš tęsiant pasakojimą, kaip įvykiai klostėsi toliau, reikėtų stabtelėti prie dar vienos knygos. Ji nepadarė tokios akivaizdžios parodomosios įtakos – juk iš esmės pritarė *Moteriškumo mistikai,* tačiau tas faktas, kad dažnai buvo remiamasi vienu tos knygos straipsniu, leidžia daryti išvadą, kad bent feminisčių aplinkoje ji buvo plačiai skaitoma. O tai, kad iš visų ten išspausdintų darbų palankiai buvo vertinamas tik Alice Rossi straipsnis, be abejo, siejasi su vėlesniu šios autorės, kaip vienos iš svarbiausių liberaliojo feminizmo figūrų, išgarsėjimu. Daugeliui vėlesnių feministinių tekstų – šiek tiek per nesusipratimą – blogą įtaką padarė Eriksono pranešimas. Kiti šios knygos straipsniai galėjo daryti netiesioginį poveikį, šio reiškinio pėdsakų kartais aptinkame.

Kalbame apie knygą, straipsnių rinkinį, kuris vadinasi *The woman in America (Moteris Amerikoje).* Joje surinkti tekstai – Bostone (šiame mieste ne kartą vyks feministėms svarbūs įvykiai!) surengto rudens simpoziumo, skirto moterų padėčiai ir frustruojančio „neprisitaikymo" priežastims išnagrinėti, pranešimai. Ji išleista 1964 metų pavasarį, praėjus pusei metų po *Mistikos* pasirodymo. Iš pradžių tai buvo sunkiai įkandamas specialus prestižinio mokslinio žurnalo „Daedalus" numeris, o netrukus pasirodė atskira knyga. Matyt, buvo didelė tokios literatūros paklausa.

The woman in America

„Daedalus", Journal of the American Academy of Arts and Sciences. Issued as Vol. 93, No. 2, of the Proceedings of the A. A. of A. & Sc. Spring, 1964

Be Alice Rossi straipsnio, kuriam feministės pritarė ir vėliau savo literatūroje dažnai citavo, knygoje rasime dar aštuonis straipsnius, iš jų du, parašytus neabejotinų mokslo pasaulio autoritetų – Eriko H. Eriksono ir Davido Riesmano.

Eriko H. Eriksono, garsaus psichiatro ir raidos psichologo, straipsnis „Vidinė ir išorinė erdvė"[74] kartu su po juo einančiu Alice Rossi tekstu sudaro tarsi greta einančius bėgius, nes pristato du skirtingus požiūrius, iš kurių antrasis, androgeninis, bus būdingas besiskleidžiančioms visuomeninėms ir antropologinėms feminizmo idėjoms. O Eriksonas mano, kad lyčių skirtumai glūdi psichikos gelmėse ir yra nekintantys, nors nebūtinai įgimti. Tačiau – tuo jis skiriasi nuo moteriškumo mistikos dainių, kurie irgi buvo tos pačios nuomonės, – nemato priežasčių, dėl kurių moteris reikėtų išstumti iš visuomenės gyvenimo.

[74] *Inner and outer space. Reflection on womanhood.*

Verta pažymėti, kad pačioje pradžioje autorius pastebi vieną dalyką, nusakantį to meto atmosferą: lyčių skirtumų klausimas tarp mokslininkų tapo labai madingas, jie karštligiškai, nors ne itin sistemingai, darė tyrimus, o gausiuose moksliniuose susirinkimuose buvo svarstoma, ar moteris apskritai gali būti „visaverčiu žmogumi" (sic! tai citata!)[75]. Startuojant iš tokios abejotinos pozicijos, moterų, dalyvavusių tose diskusijose, padėtis buvo nepavydėtina, o jų emocionalūs pasisakymai tik didino jų akademinių kolegų abejones. Bet grįžkime prie dalyko esmės. Autorius pateikia ikimokyklinukų tyrimų duomenis. Vaikams buvo duota kaladėlių ir žmonių bei žvėrelių figūrėlių, iš kurių reikėjo kurti įvairias situacijas. Tyrimas parodė, kad berniukai situacijas kuria atviroje erdvėje, o joje vykstančios istorijos yra dinamiškos (eismo įvykiai, policijos gaudynės), o mergaitės situacijas kuria uždaroje erdvėje, atitvertoje sienų ar pastatų, su nejudamais elementais ir ramaus veiksmo. Kitaip sakant, berniukus apibūdina „atviros erdvės" pomėgis, mergaites – „uždaros erdvės". Šį skirtumą lengva paaiškinti skirtingu socializacijos ir patyrimo lygiu, palaikančiu susidariusį stereotipą: mergaitės privalėtų rūpintis vidiniu namo, buto, sodo pasauliu, berniukai – atviru gatvių, kovos lauko, gamtos pasauliu. Tačiau Eriksonas – turbūt nemėgstantis socializacijos koncepcijų – iškelia hipotezę, kad meilė uždaroms erdvėms siejasi su mergaičių kūno specifika, su jo vidaus erdve, vaisingumu. Šis ir panašūs psichiniai lyčių skirtumai, pasak autoriaus[76], yra pastovūs, nulemti biologijos. Tačiau moteriškumo dainiai klysta tvirtindami, kad būtent dėl šios natūralios priežasties reikia išstumti moterį iš visuomenės gyvenimo. Nors Eriksonas savo išvadas grindžia visai kita teorija nei Margareta Mead, tačiau eina vienu keliu su ja – nemato jokios rimtos priežasties, dėl kurios moterys turėtų sėdėti namie. Jo nuomone, moterys gali ir netgi turi išreikšti save viešojoje srityje, ypač politikoje, bet be maskulinizacijos, nemėgdžiodamos vyrų, o kaip tik i š s a u g o d a m o s savo moteriškumą. Jos gali ir privalo atlikti tą patį vaidmenį kaip vyrai, bet ne tuo pačiu būdu, o kitaip (!), moteriškai! Vyrai pasisavino politinę areną ir apskritai visą visuomeninį gyvenimą, kad galėtų žaisti savo berniokiškus žaidimus, patirtų nuotykius ir stotų į kovą, tad jau pats laikas moterims ten įsiveržti ir juos sutramdyti, nes tie dideli

[75] *The woman in America*, „Daedalus", 93, 1964 m. pavasaris, p. 583.

[76] Tasai „paskui" ištraukiamas iš skrynelės, kurion autorius jį prieš tai įdėjo – galimybės priešingai interpretuoti tuos pačius empirinius duomenis klausimu užsiimsime vėliau.

berniukai prarado *prisitaikymo vaizduotę*, nemato mirtinos grėsmės žmonijai (autorius turėjo galvoje atominę grėsmę) ir stumia pasaulį į pražūtį. Visa viltis – kitokia moterų vaizduotė! Kaip matyti, jis netgi pritaria „moteriškumo mistikos" antropologinėms prielaidoms dėl abiejų lyčių psichinių skirtumų pastovumo, tačiau tezę apie neišvengiamai skirtingus jų vaidmenis visuomenėje siūlo atmesti. Atvirkščiai, kaip tik todėl moterys petys petin su vyrais (tai, matyt, reiškia, kad kartais reikėtų pasipriešinti jiems) turi atlikti *tuos pačius vaidmenis*[77].

Alice S. Rossi savo straipsnį *Lyčių lygybė – nekuklus pasiūlymas*[78] grindžia priešinga antropologine pozicija, remdamasi prielaida, kad lyčių skirtumus nedaug lemia biologija, daugiausia tie skirtumai yra sociogeninės kilmės. „Šiame straipsnyje remiamės prielaida, – rašo ji, – kad didžioji lyčių skirtumų, pastebėtų visuomenės tyrimų metu, dalis veikiau yra apibrėžta visuomenės, o ne psichologijos"[79]. Tegu biogeninės ir sociogeninės lyčių skirtumų kilmės šalininkų ginčai trunka amžius, galima siūlyti palikti tuos skirtumus ramybėje. A. S. Rossi manymu, reikia padaryti kitaip. Skirtumus reikia ištrinti, ištrinti, be abejo, tik tuos, kuriuos galima, kurių nediktuoja biologija. Kodėl *reikia?* Todėl, kad tik tai gali atvesti prie faktinės lyčių lygybės. Ką gi, vis dėlto kalbama apie lygybę[80]. Tačiau nereikia pakartoti pirmojo moterų judėjimo klaidos, leistinos XIX amžiuje: kalbama ne apie tai, kad vyrai liktų tokie, kokie yra, o keistųsi tik moterys, netekdamos savo moteriškumo ir tapdamos vyriškos. Turima galvoje lyčių suartėjimas – per moterų maskulinizaciją ir vyrų feminizaciją. Autorė reikalauja taip suvokiamos *social androgyny – visuomeninės androginijos*[81]. „Visuomeninės androginijos vyrų ir moterų vaidmenų srityje koncepciją per l y č i ų l y g y b ę *(sex equality)* suvokiu taip: vyrai ir moterys yra lygūs ir gali vienodai sėkmingai dirbti intelektualaus, meninio, politinio ir

[77] Deja, šios originalios emancipaciškos autoriaus mintys tada liko visiškai nepastebėtos, užtat jis buvo puolamas už biologinį pateiktų duomenų aiškinimą. Analogiškos idėjos atsirado tik vėlesniame kultūriniame feminizme.

[78] *Eguality between the sexes. An immodest proposal.*

[79] *The woman in America*, min. veik., p. 608.

[80] Tai, kas – kaip reformatoriškos veiklos tikslas – jai atrodo savaime suprantama, giliai įsišaknijęs egalitarizmas jau nereikalauja iš jos jokio pagrindimo, aksiologinio įtvirtinimo.

[81] Įsidėmėkime šį žodį. Pavartotas tokia neseksologine reikšme (taip jau buvo V. Woolf *Nuosavame kambaryje)*, jis feminizmo istorijoje suvaidins reikšmingą vaidmenį.

profesinio darbo srityse, bet jie papildo vienas kitą tose srityse, kurias apibrėžia fiziologiniai lyčių skirtumai"[82]. Ir autorė atsako į tris klausimus, kurie iškyla iš šio teiginio: „Kodėl atvėso ankstesnio feministinio judėjimo įkarštis? Kodėl amerikiečių visuomenė turi stengtis pasiekti tokią lyčių lygybę, kokią įvardijau? Kokiais metodais galima pasiekti lyčių lygybės"[83]?

1920 metais amerikietės sustojo pusiaukelėje. Išsikovojusios lygias politines teises, jos atsisakė tolesnės kovos dėl lygybės darbo ir visuomeninio aktyvumo srityse. Iš esmės laisva valia atsisakė netgi to, ką jau išsikovojo. Pataisą, įvedančią į ERA „lytį", Kongresas atmeta jau septyniolika metų paeiliui, ir moterys tyli. Baigiančių koledžus moterų dabar mažiau nei prieš trisdešimt metų. Atviro priešiškumo feminizmui, tiesą sakant, šiandien Jungtinėse Valstijose nematyti, bet nebeliko ir senosios feministinės dvasios. Studentės, netgi pačios gabiausios, paklaustos apie gyvenimo planus, aiškina, kad tokių neturi – išskyrus norą ištekėti, o paskui – kaip vyras pasakys. „Šiuolaikinėje Amerikos visuomenėje retai atsiranda kokia nors Nora, nes moterys viliasi, jog lėlių namai bus ganėtinai erdvūs ir tarp jų sienų galima surasti asmeninę laimę"[84]. Šią liūdną situaciją lemia trys veiksniai: moterys iki šiol kovojo tik dėl teisių modifikacijos, nereikalaudamos institucinių pokyčių, ypač šeimos gyvenimo modelio pritaikymo dirbančioms moterims srityje. Sąjunginiai emancipaciniai judėjimai jau pasiekė savo tikslą (abolicionistinis, darbininkų judėjimas), ir moterys kovos lauke liko vienos. Be to, visuomeniniai ir psichologijos mokslai Jungtinėse Valstijose po karo buvo maksimaliai konservatyvūs.

Lyčių lygybė yra būtinas dalykas, nors egzistuojanti lyčių vaidmenų sistema funkcionuoja tvarkingai, o didžioji dalis moterų nejaučia poreikio ją pakeisti. Ar tai reiškia, kad norime suteikti moterims laimę per prievartą? Ką gi, dalis vergų ir baudžiauninkų irgi buvo patenkinti savo likimu, bet negi dėl to nereikėjo jo pakeisti? Priespaudą reikia naikinti netgi prieš prispaustųjų valią, nes priespauda skurdina ir luošina ir išnaudotoją, ir išnaudojamąjį. Be to, lyčių lygybė turi rūpėti visai visuomenei. Dabartinė sistema luošina jaunimą. Nuolatinė, ištisą parą trunkanti motinos priežiūra sukelia tik lėtinį palikuonių nesubrendimą ir ilgalaikę priklausomybę nuo tėvų, fizinį silpnumą, alkoholizmą, kompulsyvų seksą ir t. t. O pradėjus moterims dirbti, kita šio reiškinio dalis

[82] Ten pat, p. 608 (pabraukta mano – *aut.*)
[83] Ten pat, p. 609.
[84] Ten pat, p. 608.

bus tėvų participacija, labai naudinga vaikų auklėjimui. Įdomu, kad motinos nebuvimas prie vaiko populiariuose vadovėliuose vadinamas *maternal deprivation* (motinos atėmimas), o tėvo nebuvimas – *paternal absence* (tiesiog tėvo nebuvimas). Matyt, kaip tik čia slypi didžiausia ligšiolinių auklėjimo koncepcijų klaida. Be to, visuomenei paprasčiausiai per brangi tokia sistema, kai suaugusios, sveikos dvasia ir kūnu, inteligentiškos žmogiškos būtybės, motinos, ištisomis paromis būna prie savo vaikų. Jos yra išlaikomos tik todėl, kad rūpinasi vyru, vaikais ir namais? Tai pirmas toks atvejis žmonijos istorijoje![85]

O kaip įvykdyti pakeitimus visuomenėje? Kaip tik šitai autorė (aiškiau negu Betty Friedan) laiko užduotimi visai visuomenei. Vienos moterys tam per silpnos, be to, joms įdiegtas klaidingas požiūris. Tik ryžtingai palikusios savo namus ir padirbėjusios jos supras, kokiuose spąstuose iki šiol lindėjo. Tačiau visus šio pasikeitimo privalumus suvoks tik ta moterų karta, kuri išaugo naujomis sąlygomis. Reikia įgyvendinti tris programos punktus: pakeisti ir išplėsti vaikų priežiūros įstaigų tinklą, pakeisti gyvenamąją vietą ir gyvenimo būdą, pertvarkyti bendrojo lavinimo sistemą. Visa tai padaryti turint galvoje, kad šeimos ir toliau vykdys savo įprastines funkcijas. O autorė tai ir turi galvoje. Lengvai pasiekiamos vaikų priežiūros įstaigos kaip profesinio moters darbo sąlyga – suprantamas dalykas. Gyvenamosios vietos problema ta, kad dabar egzistuojantis atstumas nuo darbo vietos iki namų atskiria moteris nuo pasaulio ir darbo, o vyrus nuo šeimos. Autorė pateikia švedišką šios problemos sprendimo pavyzdį – senamiesčio pastatų sanavimą. Tik tada moterys galės dirbti, o vyrai prisidėti prie vaikų auklėjimo. Dėl išsilavinimo – vyrus ir moteris reikia išmokyti tiesiog norėti. Norėti tokių permainų. „Vyrai ir moterys ne tik turi sugebėti vienodai dalyvauti visuomenės gyvenime; jie turi šito norėti"[86]. Iki šiol edukacijos metu mergaitės yra lytiškai orientuojamos *(sex-typed)*, jos negauna jokio profesinio mokymo, pagaliau ir pačios, matydamos, kad visose srityse, išskyrus šeimos gyvenimą, pirmauja vyrai, nori būti tik motinos. Mergaites reikia mokyti, pavyzdžiui, medžio apdirbimo darbų, o berniukus – siūti ir prižiūrėti kūdikius. Reikia sukurti sistemą, kuria nėra iš anksto numatyti lyčių vaidmenys, atvirkščiai, kiekvienam paliekama teisė laisvai pasirinkti veiklos kryptį[87].

[85] Ten pat, p. 615.
[86] Ten pat, p. 638.
[87] Jau po poros metų visa ši autorės programa bus laikoma labai nuosaikia, bet kol kas stebino drąsa ir nonkonformizmu.

Pabaigoje autorė siūlo šią programą įgyvendinti palengva, mažais žingsneliais – turbūt išsigando tuometinių revoliucingų kairuoliškų jaunimo judėjimų. Taip pat nuramina tuos, kurie baiminasi dėl lytinio gyvenimo apmirimo ir gimstamumo sumažėjimo. „Galiausiai seksualine prasme kiekviena lytis turi tai, ko trūksta kitai, todėl jos yra viena kitai reikalingos“[88]. O jeigu seksualumo vaidmuo bus iškeliamas ne taip perdėtai kaip dabar, šitai išeis tik į naudą.

Kiti septyni straipsniai turbūt irgi darė poveikį atgimstančiam feminizmui. Jei jau kas nors paėmė į rankas tą knygą, tai veikiausiai peržvelgė ir kitus tekstus. Istorikas Carlas N. Degleris savo esė *Revoliucija be ideologijos – Amerikoje kinta moterų vieta*[89] ieško priežasčių, dėl kurių taip priešinamasi moterų profesiniam darbui ir jų dalyvavimui visuomenės gyvenime – ir tai šalyje, kurią XVIII amžiuje keliautojas pavadino „moterų rojumi“. Tiesą sakant, po karo Jungtinėse Valstijose moterų įdarbinimas absoliučiais skaičiais ne tik nemažėjo, bet netgi augo, tačiau 1950 metais trys ketvirtadaliai moterų dirbo tipiškai moteriškus darbus (sekretorės, mašininkės, tarnaitės, mokytojos, valdininkės, slaugės, telefonininkės ir t. t.), gaudamos gerokai mažesnį atlyginimą nei vyrai, o jei bandydavo prasibrauti į prestižines vietas, susidurdavo su nemažomis kliūtimis. Taip pat palyginti su Europa smarkiai smuko moterų išsilavinimas. Autorius mano, kad dėl to kaltas amerikiečių individualistinis mąstymo būdas. Moterys nesijaučia reikalingos visuomenei, joms trūksta ideologijos, kuri Izraelyje ar SSRS daro teigiamą įtaką moterų situacijai. Amerikai reikia feministinės ideologijos renesanso, pranašiškai pareiškia jis. Esther Paterson kitame straipsnyje – „Dirbančios moterys“ – dar aiškiau, pasitelkdama statistiką, įrodinėja, kad darbo rinkoje moterys yra skriaudžiamos. Ji vylėsi, jog padėtį pagerinti galės naujos darbo rinkos, pavyzdžiui, kompiuterių aptarnavimas.

Lotte Bailyn, Harvardo visuomenės psichologė, savo straipsnyje *Pastabos apie laisvų profesijų pasirinkimo vaidmenį moterų psichologijoje*[90] tarsi patikslino mintis, išsakytas Betty Friedan knygoje. Klausimas, ar eiti dirbti dėl atlygio, ar ne, svarbus ne visoms moterims. Turtingoms – tai grynai asmeninis pasirinkimas. O daugybei neturtingųjų apskritai nėra kito pasirinkimo, kaip tik eiti dirbti, nors dėl to kiltų rimtų problemų namuose. Pasirinkimo problema kyla tik vidurinės

[88] Ten pat, p. 648.

[89] *Revolution without ideology. The changing place of women in America.*

[90] *Notes on the role of choise in the psychology of professional women.*

klasės moterims. Tai iš tikro rimtas sprendimas, kurio padarinius jausi visą gyvenimą, o jei nuspręsi likti namuose, tai bus „klaidingas pasirinkimas" dėl priežasčių, kurias, autorės manymu, taikliai apibūdino Betty Friedan. Deja, visuomenė nepadeda teisingai pasirinkti, nes moterys pirmiausia vertinamos pagal pasiekimus ir nesėkmes šeimos gyvenime. Reikia padaryti viską, kad būtų galima išlaisvinti moteris iš nuolatinės kaltės jausmo grėsmės. Davidas Riesmanas *Dviejose kartose*, palyginęs dvi – motinų ir dukterų – kartas, konstatuoja, kad vienu klausimu niekas nepasikeitė. Kaip pavadino Simone de Beauvoir, moterys tebėra „antroji lytis" ir bus tokia toliau, nes viską sprendžia vyrai. Net jeigu dabartinė moterų karta atsisakys klaidingo pasirinkimo ir grįš į darbą, vis tiek nemurmėdamos imsis žemesnės kategorijos darbų.

Kaip išskirtinį atvejį reikia atidžiau panagrinėti siaurai apibrėžtą Ednos G. Rostow analizę *Konfliktas ir suderinimas*[91]. Ji aprašo vidurinės klasės moterų, Rytų pakrantėje įgijusių universitetinį išsilavinimą, šeimos gyvenimo modelį[92]. Autorė kalba kaip tik apie tą aplinką, kurioje brendo jauno radikaliojo feminizmo sprogimas, tačiau tuomet ji negalėjo šito žinoti. Ji pamatė, kad toje grupėje papročiai smarkiai pasikeitę. Iš turtingesnių namų kilusios studijuojančios dukterys arba jau baigusios jaunos moterys nė neketina atsisakyti darbo ar profesinės karjeros, ištekėjusios jos dirba toliau ir siekia karjeros. „Moterų klausimas" joms apsiriboja vadinamuoju šeimos gyvenimo „suderinimu" su profesiniu darbu[93]. Ir tėvai, ir pedagogai abiem lytims vienodai rūpestingai perteikia šiuolaikines žinias – tie pirmieji norėdami apsaugoti dukteris, jei ateityje joms nenusisektų šeiminis gyvenimas. Bent daroma prielaida, kad tokios šeimos narių santykiai – iki šiol niekur kitur nematytas dalykas – yra partneriški, lygūs, vyrai įsitraukia į namų ūkio darbus, o žmonos dažnai į vyrų, jau nekalbant apie savo pačių profesinius reikalus[94]. Tai nelengva sutartis, čia jau negalioja M. Mead formulė, kad „berniukus kompromituoja nesėkmė, o mergaites – pasisekimas"[95], jaunos moterys ėmė vertinti pasisekimą profesinėje veikloje[96].

[91] *Conflict and accomodation.*
[92] Ten pat, p. 740, 741.
[93] Ten pat, p. 742.
[94] Netrukus jos įsitrauks ir į politinę kairuolišką vyrų veiklą.
[95] Ten pat, p. 743.
[96] Rytinių universitetų aplinka straipsnyje parodo savo nekasdienį veidą. Įsidėmėkime tą aprašymą. Kaip Destutt de Tracy kalba kitame kontekste, revoliucija prasideda ne ten, kur padėtis blogiausia, o ten, kur ji gerėja, bet

Moteris Amerikoje nemažai prisidėjo prie pokyčių amerikiečių sąmonėje, tačiau *Moteriškumo mistikos* įtaka buvo triukšmingesnė. Rinkinys skelbė ambivalentiškas idėjas, autorių buvo daug, ir tik viena Alice S. Rossi buvo pripažinta augančio feministinio visuomenės pasipriešinimo atstove. Vis daugiau rasdavosi leidinių apie moterų padėtį visuomenėje, buvo aptariamos Kennedy komisijos išvados. Komisija nustatė, kad 1960 metais moterys, dirbančios visu etatu, uždirbo 60,6 proc. to, ką vyrai, o negrės – 42 proc.; baigusios koledžus moterys gaudavo mažiau nei vyrai, turintys vidurinį išsilavinimą. Tiesą sakant, pats prezidentas, rūpindamasis šeimos gerove, nepritarė kasmet siūlomai ERA pataisai, nes jos priėmimas galėjo panaikinti moteris apsaugančią darbo teisę, tačiau jo komisija, be kita ko, siūlė įvesti bendros sutuoktinių nuosavybės teisę, užtikrinti, kad vaikų priežiūros įstaigos būtų pasiekiamos visiems, kad už tokį patį darbą būtų mokamas toks pat atlyginimas, taip pat pasirūpinti, kad privačios firmos valstybinius užsakymus gautų atsižvelgiant į tai, ar vyrams ir moterims sudaro vienodas sąlygas kelti kvalifikaciją[97].

Kaip jau minėjome, silpsta ankstyvų, skubių ištekėjimų mada, jaunimas, ypač vidurinės klasės atstovai, ima naudotis anksčiau nematyta papročių laisve. Vyksta „seksualinė revoliucija". Visi žavisi bitlais, jų garbinimo kultas – maišto prieš įgrisusią tėvų visuomenės tvarką forma[98]. Kuriasi įvairios jaunimo subkultūros formos.

Įvairias moterų kartas sieja darbo paieškos, ir ne bet kokio, o geriau mokamo, perspektyvesnio, ne blogesnio nei siūlomas vyrams. O pirmiausia moterys reikalauja, kad jas traktuotų ne blogiau kaip vyrus. Skausmingiau reaguojama į kiekvieno lyties diskriminavimo atvejį darbe. Dabar dėl taisyklių ir papročių, kurie iki šiol buvo laikomi savaime suprantamais, moterys linkusios ir paprieštarauti, atsitrenkdamos į ryžtingą darbdavių, aiškus dalykas – vyrų, pasipriešinimą.

nepakankamai greitai. Tai iš to jaunimo merginos ir jaunos moterys bus mažiausiai atlaidžios savo jauniems partneriams, kai tie bandys traktuoti jas ir išnaudoti savo veikloje taip, kaip iki tol reikalavo revoliucionierių tradicijos: kaip pagalbinį personalą ir provizijos tiekėjas. Pasipiktinusios dėl partneriško traktavimo, tiksliau, nepakankamai partneriško jų traktavimo, pirmosios pasiryš milžiniškai schizmai ir pačios įsteigs nuosavas revoliucines grupes. Jų tikslas bus – kaip nusakė jos pačios, – revoliucinis, o ne reformatorinis feminizmas.

[97] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik.

[98] Žr. B. Ehrenreich, E. Hess, G. Jacobs. *Re-making love. The feminization of sex*, New York, 1986, kur buvo nuodugniai atlikti „seksualinės revoliucijos" tyrinėjimai.

Jau minėtas stiuardesių įdarbinimo atvejis yra klasikinis šio reiškinio pavyzdys. Tą faktą, kad reikia išeiti iš darbo iškart po vedybų arba sukakus per trisdešimt metų, jos priimdavo kaip nediskutuotiną, nors kai kurios protestuoti bandė jau nuo šeštojo dešimtmečio. Tačiau apie tai, kad tapo lyčių diskriminacijos, o ne tiesiog aviacijos bendrovėms patogių taisyklių aukomis, jos sužinojo – taip šį dalyką pateikia F. Davis[99] – tik iš Betty Friedan knygos. Ir iš galiausiai priimto teisės akto septintojo straipsnio, kurį 1964 metų liepos mėnesį pasirašė prezidentas Johnsonas, pavadinimo – *Civil Rights Act* (CRA).

Vadinamojo VII straipsnio *(Title VII)* projektas kalba apie draudimą diskriminuoti darbe, ir dėl jo likimo buvo ilgai diskutuojama, nes jis draudė diskriminaciją darbe dėl „rasės, odos spalvos, religijos ar etninės kilmės". Aštuoniasdešimtmetis kongresmenas iš Pietų, Virginijos valstijos, Howardas W. Smithas, nenorėdamas, kad šis aktas būtų priimtas, pasiūlė dar pridėti žodį „ir lyties". Pasiūlymas sukėlė daug juoko. Bet kai parlamento narė Martha Griffith paaiškino susirinkusiesiems, kad dokumentas, priimtas be šios pataisos, gins negres (rasinės diskriminacijos draudimas), o baltųjų moterų negins, didelei autoriaus nuostabai, ji buvo priimta, o paskui patvirtintas ir visas Aktas[100]. Nuo tada buvo negalima darbe diskriminuoti ne tik negrų (kaip tik šito bijojo Pietūs), bet ir moterų – tiek juodųjų, tiek ir baltųjų. Tad stiuardesės savo kovoje dabar galėjo remtis šia nuostata. Bet turėjo praeiti dar ketveri metai, kol Lygių įsidarbinimo galimybių komitetas (EEOC – *Equal Employment Opportunity Comittee)* privertė aviacijos bendroves atsisakyti stiuardesių priėmimo į darbą vidaus taisyklių. Šiandien stiuardese galima dirbti iki pensinio amžiaus, santuokos galima nebeslėpti, ir daugelis stiuardesių dėl didelio darbo stažo gauna gerą algą... Tačiau vyrų, kurie aštuntąjį dešimtmetį susidomėjo šiuo darbu, pareigybė vadinasi *flight attendant* ir jie uždirba dar daugiau[101]. Betty Friedan tarp stiuardesių tapo tokia populiari, kad, – rašė ji po poros metų, – lėktuvų įgulos ją visą laiką atpažįsta ir dėkoja.

Ne visa visuomenė žavėjosi pertvarkymų projektais, kuriuos taip karštai propagavo Betty Friedan. Tarp moterų, kurios kovojo su diskriminacija, ji tapo tikra didvyre – susitikdavo su daugybe žmonių,

[99] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 17.
[100] Ten pat, p. 41.
[101] Ten pat, p. 17.

keliavo po šalį į susitikimus, dalijo interviu, rašė straipsnius. Vis dėlto įgijo ir daugybę priešų, ypač tarp privačių darbdavių. Jie nenorėjo nusileisti, nes manė, kad turi teisę šitaip elgtis – tai garantavo pilietinės liberalios santvarkos teisės. Galiausiai juk kalbama apie įdarbinimo jų privačiose įmonėse tvarką. Padėti galėjo tik valstybė: be abejo, ne tiesiogiai, o priimdama tinkamus įstatymus ir leisdama potvarkius, reglamentuojančius įmonių funkcionavimo sąlygas, taigi ir įmonių vidaus darbo tvarką.

Tačiau jau minėtasis EEOC, įkurtas prie Darbo ministerijos, pirmiausia nagrinėjo skundus dėl rasinės diskriminacijos, o į moterų pasiūlymus – jie sudarė ketvirtą visų nusiskundimų dalį – žiūrėjo atsainiai. Moterų nepasitenkinimas tolydžio augo. Galima pasakyti, – praėjus ketvirčiui amžiaus pažymėjo F. Davis[102], – kad vilkinimas įgyvendinti CRA VII straipsnį Jungtinėse Valstijose išprovokavo „antrąją feminizmo bangą". Bet prieš tai Komisija dar paskelbė keletą draudimų: renkantis būsimų darbuotojų lytį draudžiama vadovautis klientų skoniu; draudžiama nepriimti į darbą ištekėjusių moterų, jeigu priimami vedę vyrai, tas pat galioja ir atleidžiant iš darbo; draudžiama nepriimti į darbą moters tik todėl, kad ji turi mažų vaikų; įmonėms ligos pašalpą reikalauta mokėti ne tik vyrams, bet ir moterims, tas pat taikytina ir gyvybės draudimui. Tai atrodė beveik kaip revoliucija, nes atskleidė egzistuojančią lyčių diskriminaciją ten, kur jos iki šiol niekas nepastebėjo. Kitas dalykas, kad tų EEOC nutarimų dar ilgai niekas nesilaikė.

Persilaužimas įvyko 1966 metais. Birželio mėnesį į Vašingtoną buvo pakviestos visų valstijų komisijos lygių įsidarbinimo galimybių klausimams nagrinėti. Neslėpdamos savo vilčių, į sostinę susirinko ir kol kas nedidelis skaičius šioje srityje dirbančių visuomenės veikėjų, tarp jų Betty Friedan. Konferencijos eiga labai jas nuvylė. Susirinkę valdininkai neturėjo įgaliojimų priimti svarbių sprendimų, be to, dar mažiau turėjo noro tai daryti. Vienintelis valdininkas, kuriam šis klausimas iš tikro rūpėjo, buvo atleistas.

To jau buvo per daug. Baisiausiai pasipiktinusi matydama, kad joks lobistinis spaudimas neprivers valdžios institucijų priimti reikiamus sprendimus ir juos įgyvendinti, Betty Friedan, raginama visos grupės, kuri iki tol veikė neformaliai, pasiūlė įkurti politinę partijos tipo organizaciją. Sugalvojo pavadinimą: *National Organization for Women* (NOW) – Nacionalinė organizacija moterų labui. Įžvalgiai ir ap-

[102] Ten pat, p. 41–48.

sukriai, klausydama savo vidaus balso, ji pridėjo prielinksnį „labui". Tai paliko atvirą kelią vyrams, kurie paskui prisijungė prie partijos – toks dalykas pasitaiko retai, nes dažniausiai moterų organizacijos nė už ką neįsileidžia vyrų. Dvidešimt septynios iniciatorės padarė pirmąją rinkliavą – susimetė po 5 dolerius ir nusprendė sušaukti steigiamąjį susirinkimą. 1966 m. spalio 29 d. Vašingtone trisdešimties delegačių ir delegatų grupė įkvėpė gyvybę Nacionalinei organizacijai moterų labui. Partija turėjo tris šimtus narių, tarp jų daug prominentinių veikėjų iš valdžios elito.

Greitai kūrėsi gausios teritorinės organizacijos. Moterų judėjimas ne itin paisė formalių dalykų, todėl dabar neįmanoma nustatyti tikslaus narių skaičiaus. Buvo dirbama mažomis grupėmis, kuriose kiekvienas narys rūpinosi kuria nors pasirinkta sritimi, pavyzdžiui, diskriminacija darbe arba mokykloje, santuokinės ir skyrybų teisės, veikiančios atitinkamoje valstijoje, analizė, moterų paveikslai žiniasklaidoje ir pan. Vykstant protesto akcijoms baruose „tik vyrams", pamažu tokios institucijos buvo likviduotos[103], būdavo piketuojami dideli prekybos centrai, pavyzdžiui, atsisakant pirkti Colgate-Palmolive gaminius, nes toji firma diskriminuojanti moteris, ir t. t. O Centro grupė leido biuletenius, per kuriuos atskiros grupės palaikė ryšius. Kartu su moterimis šioje partijoje visada dirbo ir vyrai, tik jų, tiesa, buvo nedaug. Narių skaičius ėmė smarkiai augti po 1970 metų[104]. Pasak F. Davis, 1970 metais NOW buvo 3000 narių, o 1974 metais jų jau buvo 50000[105]. Savo populiarumo viršūnę partija pasiekė 1982 metais, kai ji telkė 210000 narių[106]. Ji niekada nebuvo masinė organizacija, bet kaip spaudimo ar atakų organizatorė veikė ir tebeveikia labai veiksmingai.

Programinėje deklaracijoje, priimtoje steigiamajame suvažiavime, be kita ko, galima perskaityti:

[103] Dar 1975 metais, bet jau Meksiko mieste, I Pasaulinio Jungtinių Tautų kongreso moterų klausimu metu Betty Friedan organizavo šią akciją, mokydama tokios veiklos formos kitų pasaulio šalių aktyvistes. Žr. B. Friedan. *It changed my life. Writings on the Womens' Movement*, New York, 1976. Jungtinėse Amerikos Valstijose NOW aktyvistės tuomet pradėjo nuo baro tik vyrams okupacijos Baltimorės viešbutyje.

[104] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 55.

[105] Ten pat, p. 107, nors gal tai šiek tiek padidintas skaičius, nes pagal sąžiningąją Yates (žr. G. G. Yates. *What women want. The ideas of the Movement*, Cambridge, Massachusetts, 1975, p. 6) NOW 1973 m. sudarė tik 5000 narių iš 50 teritorinių organizacijų, veikiančių daugiau nei pusėje valstijų.

[106] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 383.

„Mes, vyrai ir moterys, kurie telkiamės į NOW, esame įsitikinę, kad atėjo laikas įsteigti naują judėjimą, kurio tikslas – siekti tikros lygybės visoms Amerikos moterims ir lygiateisiško abiejų lyčių bendradarbiavimo, o tai yra dalis pasaulinės žmogaus teisių revoliucijos, kuri vyksta mūsų šalyje ir už jos ribų.

NOW tikslas – veikti tol, kol moterys visiškai įsitrauks į dabartinės Amerikos visuomenės gyvenimą, išnaudodamos visas galimybes, lygiomis teisėmis su vyrais [...] NOW mano, kad moterys pirmiausia ir neabejotinai yra žmogiškos būtybės, kurios, kaip ir visi kiti mūsų visuomenės nariai, turi turėti galimybę tobulinti savo žmogiškąjį potencialą“[107].

Tad NOW įsiliejo į b e n d r ą judėjimą dėl žmogaus teisių, kuris Jungtinėse Valstijose tuomet plėtojosi įvairiais pavidalais. Tai reiškė, kad aksiologinis reikalavimo likviduoti visokias lyčių diskriminacijos formas pagrindas turi būti įsitikinimas, jog *visi žmonės yra lygūs*, lytis šiuo atžvilgiu *nesvarbu*. Toks požiūris netrukus neleis ar bent sutrukdys NOW veikėjoms užsiminti apie bet kokias privilegijas moterims dėl jų lyties. Atvirkščiai, kai kitos grupuotės reikalaus ypatingų lengvatų ir išimčių nėščioms ar krūtimi maitinančioms moterims, NOW veikėjos ir veikėjai dažnai atsidurs opozicijoje. Tokia padėtis moterų judėjimuose susidarė ir Europoje, tik mažesniu mastu.

Už aptakiai surašytų deklaracijos reikalavimų nuo pat pradžių ir pirmiausia slypėjo moterų įdarbinimo, jų diskriminacijos darbo rinkoje ir darbe problema, pirmiausia tų moterų, kurios buvo įgijusios aukštąjį išsilavinimą. Papildomai buvo paminėtas reikalavimas, kad moterys turėtų galimybę pagal tinkamą proporcijų sistemą, siekiančią 51 proc., dalyvauti visose viešojo gyvenimo srityse: ne tik profesiniame darbe, bet ir visuose vadovaujamojo darbo lygmenyse, tiek ūkio, tiek ir valstybės valdymo. Staiga labai svarbi tapo moterų dalyvavimo mokymo ir mokslo, ypač aukštojo, institucijose, iš kur buvo išėjusios nemažai aktyvisčių.

Kiti metai, 1967-ieji, buvo parodomojo NOW aktyvumo laikotarpis. Surengta daugybė akcijų, kuriose reikalauta likviduoti moterų diskriminavimo darbe instrukcijas. Garsiai nuskambėjo akcija, nukreipta prieš atskiras darbo skelbimų rubrikas. Jau 1965 metais EEOC uždraudė spausdinti skelbimus dėl darbo atskirai juodiesiems ir baltiesiems, tačiau išreikalauti tokio paties draudimo dėl skelbimų atskirai vyrams ir moterims buvo labai sunku. Jis tais pačiais metais buvo priimtas

[107] G. G. Yates. *What women want*, min. veik., p. 6.

pirmiausia Niujorke, o visoje šalyje tik 1973 metais šią praktiką uždraudė Aukščiausiasis Teismas[108].

Kai po metų, 1967 metų lapkričio mėnesį, Vašingtone buvo sukviesta visos šalies NOW konferencija – o joje dalyvavo per 300 moterų ir vyrų – įvyko pirmas organizacijos skilimas. Nuskambėjo pasiūlymas kovą dėl lygių teisių priimant į darbą (tai garantavo jau minėtasis CRA VII straipsnis) praplėsti iki kovos dėl lygių teisių apskritai (apie tai buvo kalbama vis atidedamojoje ERA konstitucijos pataisoje). Šiam pasiūlymui pritarė dauguma. ERA pataisos 1943 metais pakeista versija skambėjo taip: „Pagal JAV įstatymą visi žmonės, nepriklausomai nuo jų lyties, turi lygias teises, todėl nė vienoje valstijoje negalima šito nepaisyti"[109]. Jau buvo tapę tradicija amerikietes (galbūt ir amerikiečius) gąsdinti, kad, priėmus šią ERA pataisą, viešieji tualetai bus bendri vyrams ir moterims, be to, moterys turėsiančios atlikti būtinąją karo tarnybą. Prie šios problemos grįšime vėliau, nes antrasis šios kovos, pasibaigusios daline pergale, veiksmas vyks 1970–1972 metais, galutinai susiformavus radikaliajam feminizmui.

Posūkis į kovą dėl ERA priėmimo paskatino pasitraukti iš NOW dalį aktyviščių, kurios baiminosi, kad priėmus ERA moterys praras įteisintą ypatingą apsaugą darbe, tačiau šiam žingsniui karštai pritarė nedaug teišlikusių Nacionalinės moterų partijos, veikiančios nuo 1920 metų, narių, kurios kasmet Kongresui teikė ERA pataisą. Tai trumpam atgaivino seną jėgų pasidalijimą: turinčios aukštesnįjį išsilavinimą ir daugiau galimybių bei norų užimti aukštus postus moterys buvo suinteresuotos sulyginti visas moterų ir vyrų teises, o moterys, turinčios žemą kvalifikaciją, buvo linkusios išsaugoti tam tikras privilegijas. Apsaugos taisyklės, anksčiau saugojusios moteris nuo sunkaus darbo, dabar tam tikrai moterų daliai neleido daugiau uždirbti, pavyzdžiui, dirbant viršvalandžius ar einant kontrolieriaus pareigas. Kaip paprastai tokiais atvejais, ginčas apaugo ideologiniais skirtumais. Šiuo atveju tai buvo nuolat atsikartojantis pasidalijimas į „lygybės feministes" ir „skirtumų feministes"[110], tai yra į manančiąsias, kad nuolatiniai lyčių skirtumai yra nedideli ir jų poveikis skirstant lytims vaidmenis yra neženklus, ir tas, kurios stengėsi pabrėžti tuos skirtumus, nes jie nuolatos veikia abi lytis ir reikalauja privilegijų moterims kaip žmonoms ir motinoms.

[108] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 60.
[109] Ten pat, p. 29.
[110] Ten pat, p. 29.

NOW rėmė veiklą, kurios tikslas – anuliuoti moterų privilegijas. Jos teisininkų biurai padėdavo moterims, ieškančioms teisybės teisme. Pirmąją pergalę laimėjo Lorena Weeks. Ji laimėjo bylą prieš Southern Bell firmą, kuri nenorėjo perkelti jos į nuolatinį darbą telefonų kontrolės skyriuje motyvuodama tuo, kad ten reikės „kilnoti sunkumus". Be abejo, tai buvo kur kas geriau mokamas darbas nei tas, kurį L. Weeks dirbo iki tol. Bet anksčiau, kai L. Weeks tame „sunkiame" poste dirbo gana ilgai, pavaduodama sergantį bendradarbį, firma ja nė kiek nesirūpino[111].

NOW aktyvistės, prieštaraujančios, kad moterų privilegijos būtų panaikintos, įkūrė konservatyvesnę Moterų lygybės lygą – WEAL *(The Women's Equity Action League)*, kuri kovojo su moterų diskriminacija edukacijos srityje[112]. Papildoma dingstis joms pasitraukti buvo ir NOW politikos pokyčiai, tai yra pagalba kovojant dėl nuostatų abortų legalizavimo klausimu. Dėl šito NOW netrukus turėjo gauti stiprią gimstančio radikaliojo feminizmo paramą, kuris ERA problemai, kaip ir visoms kitoms įstatymų leidybos problemoms, buvo abejingas.

Vėliau NOW veikla apskritai nesilpnėjo, bet kartais ją užtemdydavo rėksmingesnės radikaliųjų feminisčių akcijos, be to, abi šios srovės netrukus ėmė slopinti viena kitą, nes į NOW gretas įsiliejo jaunos kraštutinių pažiūrų veikėjos. Kita vertus, prie NOW prisijungdavo kitos liberalios profeministinės grupės, tarp jų Carolos Lopate grupė, suburta konferencijos, skirtos moterų, dirbančių sveikatos apsaugoje, klausimams nagrinėti, metu (1968 m. spalio mėn.)[113]. Akcija dėl abortų legalizavimo netrukus smarkiai išsiplėtė, nes egzistuojanti tvarka labai ribojo moterų pasirinkimą, tad buvo manoma, kad šalyje padaroma daugybė nelegalių abortų, o tai kėlė didelę grėsmę moterų sveikatai ir gyvybei. Kitais metais NOW veikla tapo intensyvesnė, apie tai užsiminė ir žiniasklaida, nors, tiesą sakant, vos vienu kitu žodžiu. Per Motinos dieną NOW narės, sekdamos senųjų sufražisčių pavyzdžiu, prisirakino prie Baltųjų rūmų tvoros, reikalaudamos „teisių, o ne rožių!". NOW lyderė, kuria nuo pat pradžių tapo *Moteriškumo mistikos* autorė, išgarsėja ir už Jungtinių Valstijų ribų, įveikia net geležinę uždangą – 1967 metais lankosi Čekoslovakijoje[114].

[111] Ten pat, p. 61–64.
[112] Ten pat, p. 64–69.
[113] Šioje grupėje programinį vaidmenį suvaidino Carolos Lopate knyga *Women in medicine*, Baltimore, 1968.
[114] Autorės šlovė ir jos judrumas išliko iki šios dienos. 1974 m. ją priėmė popiežius Paulius VI ir įteikė medalį. Žr. B. Friedan. *It changed my life*, min. veik.

Europoje toms idėjoms tarpti dirva buvo palanki, nes, nepaisant akivaizdžių skirtumų, randama daug panašių veiksnių, sudarančių sąlygas feminizmui augti: daug vidurinės klasės moterų turi aukštąjį išsilavinimą, tačiau arba nedirba, arba dirba neišnaudodamos visų savo galimybių ir gauna mažą atlyginimą; daugėja skyrybų, nes santuoka jau nebėra garantuotas būdas sutvarkyti savo gyvenimą; ilgėja gyvenimo trukmė ir nežinia, ką su tuo gyvenimu daryti, kai užaugę vaikai palieka namus[115].

NOW aktyvumą valdžia laikė labai radikaliu. Tik *Women's Liberation* judėjimo sprogimas 1968 metais atvėrė valdžiai akis, ir ji tada suprato, koks taikus ir civilizuotas buvo pirmasis moterų pasipriešinimas. Tuo metu, maždaug nuo 1964 metų, brendo radikalusis judėjimas – tolimuose užkampiuose, privačiuose butuose, taip pat kitų gerai matomų ir jaučiamų pilietinio nepaklusnumo judėjimų gelmėse[116]. Nuo 1968 metų NOW ima radikalėti, ir ne tik iš vidaus, dėl naujų teritorinių grupių narių pažiūrų, bet ir dėl išorinio spaudimo – jaunų, agresyvių feminisčių iš savarankiškų grupių radikalių pasisakymų. Radikalaus sparno ekstremizmas priverčia valdžią atkreipti dėmesį į nuosaikesnius NOW reikalavimus, tad tik dabar padaromos kai kurios nuolaidos ir įvykdomi iki tol buvę atmetami ar atsainiai svarstomi reikalavimai.

Liberalusis feministinis judėjimas – kitaip nei radikalusis – kėlė konkrečius reikalavimus, kuriuos įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia, taip pat įmonių, mokyklų, ligoninių ir kitų įstaigų vadovai lengvai gali įgyvendinti. Radikaliojo feminizmo šūkiai skambėjo labai revoliucingai, vieniems keldami juoką, kitiems nerimą, bet buvo visai netinkami vykdyti, net jei antroji pusė dėl to neprieštarautų – tačiau nebuvo visiškai aišku, kas toji antroji pusė. Vis dėlto nereikia menkinti jų reikšmės, nes tai kūrė bendrą atmosferą, kuriai esant nuosaikūs feministiniai šūkiai atrodė labai racionalūs ir pagrįsti. Apie 1970 metus, o gal šiek tiek anksčiau, prasidėjo nesutarimai pačioje NOW, nes dalis ką tik įstojusių narių papildė – pirmiausia savo teritorinių grupių – programą, bet paskui šis reiškinys plėtėsi tolydžio pasipildydamas radikaliojo feminizmo reikalavimais. Vis garsėjo vidutiniam Amerikos abiejų lyčių piliečiui netikra gaida skambantis destruktyvus balsas, skatinantis priešiškumą vyrams, taip pat kapitalistinei santvarkai – dabar šiuo vardu Naujosios Kairės pavyzdžiu (iš kur ši idėja ir atėjo)

[115] Taip šitai mato F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 55.
[116] Žr. kitą poskyrį.

buvo pavadinta amerikiečių demokratija. Taip pat NOW gretose, ypač autonominėse radikaliose organizacijose, išryškėjo politinio lesbizmo problema – pasirinkimą lemia ne asmeninė nuomonė, o moteriškas solidarumas. Judėjimai ir grupuotės skyrėsi ir skilo. 1970 metais Betty Friedan, niekada nemėgusi radikalizmo ir visuomeninio konflikto politikos, buvo priversta užleisti organizacijos vadovo postą. Septintojo ir aštuntojo dešimtmečių sandūroje NOW išgyveno neramų lūžio laikotarpį ir kitus sunkumus, bet ji ir šiandien funkcionuoja kaip institucija, puikiai deranti prie amerikietiškosios demokratijos. Tiesa, kartais NOW lemta tapti rimta politine jėga, kurios nuomonės paisoma sprendžiant tiesiogiai su moterimis susijusius klausimus ar apskritai nagrinėjant lyčių visuomeninio funkcionavimo dėsningumus. Šios partijos politinė nuostata svyruoja tarp liberaliojo ir radikaliojo feminizmo.

Dar kartą grįžkime prie leidinių problemos. Pirmiausia reikia konstatuoti, kad pradedant nuo antrosios septintojo dešimtmečio pusės feministinės literatūros erdvėje vyrauja gerokai radikalesnės pozicijos, apie kurias kalbėsime vėlesniuose skyriuose. Anksčiau ir, aišku, dabar yra leidžiamos knygos, parašytos liberaliojo feminizmo dvasia, nes feminizmas pamažu tapo pelninga ir madinga leidybos veikla, niekaip nepasotinančia rinkos poreikių. Tačiau liberalioji pakraipa nuėjo į antrąjį planą ir liko ten ilgesniam laikui.

Čia verta paminėti keletą knygų, parašytų šiuolaikinio liberaliojo feminizmo dvasia. 1968 metais pasirodė Mary Daly, vėliau tapusios radikaliojo kultūrinio feminizmo klasike, knyga *Bažnyčia ir antroji lytis (The Church and the second sex).* Teologijos ir filosofijos studijų absolventė joje nuodugniai išnagrinėjo bažnyčių teoriją ir praktiką, kurioje rado daug moters diskriminavimo apraiškų. Išleidusi ir kitas knygas, ji tapo garsiausia kultūrinio feminizmo, o gal ir feminizmo apskritai filosofe. Prie jos dera anksčiau minėta C. Lopate knyga *Moterys medicinoje,* pateikianti iškalbingą moterų diskriminacijos sveikatos apsaugos sistemoje paveikslą. Galop Caroline Bird knygos *Gimti moterimi (Born female),* išėjusios irgi 1968 metais, pozicija tarsi pavėlavusi, nepastebima ideologiniame radikalių deklaracijų šurmulyje. Autorė skrupulingai tyrinėja moterų diskriminaciją, pasireiškiančią profesinėje veikloje. Ji pateikia ne abstrakčiai humanistinius, o pragmatiškus argumentus: moterys – tai pernelyg didelis darbo jėgos rezervuaras, be to, turintis didelį proto potencialą, kad jo būtų galima taip nerūpestingai atsisakyti, ir visuomenė labai daug praranda nesinaudodama moterų darbu, ypač kūrybiniu, koncepciniu.

Visos šios knygos dar prieš metus būtų buvusios palaikytos labai radikaliomis, bet dabar jų balsas atrodė ne toks intensyvus. Tačiau jų, ypač paskutinės, paliktus pozityvius pėdsakus galima pastebėti suradikalėjusių ir maištaujančių studenčių pažiūrose, nors jos tas knygas vadino naudinga, bet pernelyg prisitaikėliška ir „reformistine" lektūra, slystančia problemos paviršiumi. Jaunų įniršusių feminisčių nuomone, reikia pasikasti po moteris žeminančios patriarchalinės santvarkos pamatais. 1968 metais šalį užlieja lakoniškos manifestinės radikalios literatūros, kol kas spausdinamos dauginimo technika, banga. Tai trumpi mitinginiai tekstai, telpantys ant proklamacinio lapelio ar mažoje knygelėje. Nuodugnesnės analizės kol kas nebuvo, užtat netrūko atsišaukimų ir manifestų. Galop su Kate Millett knyga *Sexual politics*, išėjusia 1969 metais, įvyko persilaužimas: dabar ir radikalusis feminizmas turi savo „bibliją".

REVOLIUCIONIERIAI IR REVOLIUCIONIERĖS: MARKSISTINIS FEMINIZMAS? (1964–1968)

Moterų išlaisvinimo judėjimas, dažnai vadinamas *radikaliuoju feminizmu* (nuo pavadinimo, kurį pasirinko viena Niujorko grupė), amerikiečių visuomenę nustebino savo staigiu, garsiai nuskambėjusiu ir nemenkos apimties pasirodymu 1968 metais. Iš kur dideliuose Rytų pakrantės miestuose, Čikagoje, o netrukus ir daugelyje nedidelių miestelių atsirado šitiek energingai protestuojančių moterų? Juolab kad tai nebuvo nei NOW narės, nei tai organizacijai prijaučiančios. Jos jaunos, visai dar jaunutės, veikiausiai studentės, mokytojos, žurnalistės. Jos reikalavo ne lygybės ir ne vien panaikinti diskriminaciją, dėl to NOW kovėsi su darbdaviais, o išlaisvinti moteris.

Kad suprastume, iš kur jos pasipylė į gatves, grįžkime į keleriais metais ankstesnį laikotarpį. Praėjus metams po to, kai pasirodė *Moteriškumo mistika,* liberalusis feminizmas darėsi vis labiau matomas – spaudoje, televizijoje, vis labiau jaučiamas Kapitolijaus ir oficialiuose valstijų koridoriuose, kartais netgi gatvėse. Tačiau būsimosios radikaliosios feministės šiame judėjime nedalyvavo. Be abejo, akies krašteliu jos stebėjo smulkiosios buržuazijos sluoksnio moterų pastangas ir, jausdamosi pranašesnės, nes tuos dalykus išmanė geriau, skaitė jų tekstus, klausėsi pasisakymų, vertindamos tai kaip maištą klūpant. Ne tuo keliu reikia eiti, mąstė jos; esminės problemos, kurias turi spręsti pasaulis, slypi visai kitur: tai klasių kova, kova tarp viso pasaulio proletariato (senųjų kolonijų liaudies ir spalvotosios mažumos JAV) ir imperialistų, pirmiausia amerikiečių. Vyresnės karingos moterys galvoja tik apie save, o čia laukia išlaisvinimo iš tikro engiamos tautos. Būsimosios radikalios feministės kol kas kartu su kolegomis buvo užsiėmusios revoliucine kova dėl pilietinių negrų teisių, paskui kovojo prieš karą Vietname ir atominę grėsmę. Jos buvo SNCC, paskui SDS, studentiškos Naujosios Kairės,

aktyvistės[117]. Jų pasaulio sampratą suformavo fragmentiškas mitinginis marksizmas ir maoizmas. Apie vadinamąjį moterų klausimą jos manė, kad tai miesčioniška, joms neegzistuojanti problema. Apie save iš pradžių apskritai nemąstė lyties kategorijomis. Jautėsi esančios lygios su kolegomis, „seksualinės revoliucijos" išlaisvintos, joms neegzistavo moraliniai ir papročių barjerai, būdingi buržuazijai, kuriai dažniausiai priklausė jų tėvai. Tos merginos buvo drąsiausios iš drąsiausiųjų (arba labai frustruotos): jos įstengė palikti komfortabilias vilas, esančias didžiųjų miestų centruose, mesti sėkmingas studijas garsiuose universitetuose ir koledžuose ir drąsiai patraukti į centrus, kuriuose tada vyko svarbiausia kova dėl lygių Amerikos negrų teisių.

Baltosios studentės ir studentai iš Rytų pakrantės, patraukti SNCC protesto romantizmo, traukė į Pietus, į maištinguosius koledžus. Per „laisvės vasarą" į Misisipę atvyko apie 800 savanorių. Baltasis jaunimas staiga atsidūrė tarp negrų, ir tai iš esmės pakeitė jų mąstyseną. Pabrėžiame dar kartą: tokiam žingsniui ryžtis galėjo tik iš tikro drąsios, gal net lengvabūdės maištininkės iš baltųjų buržuazinių šeimų.

SNCC labai gerbė „dalyvavimo demokratijos" principus, numatančius „radikalią lygybę". Jame viešpatavo tiesioginė demokratija, sprendimai turėjo būti priimami bendrai, negalėjo būti akivaizdžių lyderių. Tačiau judėjime susidarė neformali hierarchija: juodieji vyrai–juodosios moterys–baltieji vyrai–baltosios moterys[118]. Be to, šią tvarką dar komplikavo tas faktas, kad juodieji kolegos seksualinę pirmenybę teikė baltosioms bendražygėms, kurios šį išskirtinumą iš pradžių laikė galimybe atlikti išlaisvinantį aktą, apvalantį jas nuo rasistinių protėvių kalčių[119]. Tačiau visos jaunos moterys, tiek baltosios, tiek juodosios, turėjo dirbti tik juodą darbą. Kai prie judėjimo prisišliedavo nauja mergina, pirmiausia jos paklausdavo: „Ar moki spausdinti mašinėle?"[120] Studentai revoliucionieriai su kolegėmis elgėsi vienodai – žvelgė į jas iš aukšto, nors ir gana draugiškai. Tokį elgesio modelį jiems padiktavo pagarba tuo metu madingam Lotynų Amerikos revoliucionizmui,

[117] Žr. 60 ir 61 ankstesnio skyriaus išnašas.

[118] Taip savo atsiminimuose rašo Linda Sees, juodaodė aktyvistė, vėliau viena iš moterų išsilaisvinimo judėjimo kūrėjų Kanadoje. Žr. *You've come a long way, baby — Women in the Movement*, kn. *On the liberation of women, „Motive": A special double issue*, XXIX, 6, 7, 1969, p. 68.

[119] Šitaip tuos laikus prisimena Anna Ferguson knygoje *Sexual democracy. Women, oppression and revolution*, Boulder, 1991, p. 4, kurioje primena, kad tai labai erzino jų juodąsias koleges, ypač juodųjų revoliucionierių žmonas.

[120] Linda Sees. *You've come a long way, baby*, min. veik., p. 68.

pirmiausia kubietiškajam ir pirmiausia Che Guevarai. Revoliucionieriaus verta pozicija buvo *il machismo*. Vėliau šis stilius sustiprėjo Naujosios Kairės studentiškose organizacijose, kai į jas perėjo daug SNCC veikėjų. Machizmas liepė moteris laikyti antrarūšėmis būtybėmis, tik joms nevalia rodyti paniekos, būdingos revoliuciškai neapsišvietusioms klasėms. Šią poziciją stiprino ir savotiško mistikos ar vyriškumo kulto ideologija, papildanti „moteriškumo mistiką". Šeštąjį dešimtmetį machizmą amerikiečių kultūroje sėkmingai išpopuliarino Ernestas Hemingway, paskui Henry Milleris, Normanas Maileras ir kiti.

Jaunų revoliucionierių gretose aktyvistėms darėsi vis nejaukiau. Mašinėle spausdinti kolegų atsišaukimus, ruošti jiems sumuštinius ir kavą, teikti seksualines paslaugas, atpalaiduojančias nuvargusių kolegų protus ir kūnus, – negi tai viskas?[121] Juk jos atėjo čia tam, kad drauge vykdytų revoliuciją, o ne ją aptarnautų. Žinoma, per susirinkimus joms leisdavo netgi pasisakyti, bet kolegei užlipus ant pakylos salėje kažkodėl pasigirsdavo murmesys, visi imdavo šnekučiuotis. Susidomėjimas grįždavo, kai tribūnoje pasirodydavo vyriškos lyties kalbėtojas[122].

[121] Taip Anne Koedt rašo savo atsiminimuose *Women and the radical movement*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, New York, 1974, p. 318.

[122] Garsiajame „Floridos straipsnyje" (*Florida paper*), kuris vėliau plačiai paplito tarp SDS studenčių, Beverly Jones taip rašo apie tą dalyką: „Jie leidžia tau dalyvauti ir kalbėti iš tribūnos, bet vos prasižioji, vyrai tučtuojau nustoja klausytis. Šnibždasi, išeina, o tau baigus kalbėti grįžta prie nutrauktos temos, tarsi apskritai nebūtum pasakiusi nė žodžio. Tai matydama moteris, be abejo, kalba prastai, piktai arba apsimestinai ramiai, neteisingai formuluoja išvadas ir pan., o tai tik patvirtina vyrų nuomonę. Jei vis dėlto kuri nors yra tokia užsispyrusi ir protinga, kad nepastebėti jos tiesiog neįmanoma, tada paveda jai parengti kokį nors projektą, bet visi žino, kad tai ji daro vyrų pavedimu. Ir nėra ko tikėtis, kad kolegų iš SDS elgesys pasikeis. To judėjimo valdžioje nėra nė vienos moters". Žr. Beverly Jones. *Radical women as students*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine. Readings in sexual mythology and the liberation of women*, New York, 1969, p. 217. Anksčiau autorė buvo atkreipusi dėmesį į ypatingą padėtį studenčių, kurios, kitaip nei kitos moterys, studijų metais priprato dalyvauti visuomenės gyvenime, išsakyti savo nuomonę seminarų metu, tad net ir ištekėjusios jos neužsisklendžia ir toliau dalyvauja vietos visuomenės gyvenime. Toks požiūris į jas, dalyvaujančias judėjime, ypač erzina. O ir po studijų jos nematys nieko geresnio. „Iš jų bus atimta galimybė dalyvauti visuomenės gyvenime, jos bus nustumtos į privačios nuosavybės rangą. Vergovė taps joms dovana prie diplomo. Jeigu niekas nepasikeis, jos pasmerktos tapti kieno nors sekretore, kieno nors gydyklos pagalbininke, kieno nors žmona arba kieno nors meiluže. Tada, jeigu turės

Dalies revoliucijos savanorių kantrybė išseko 1964 metais, kai dvi baltosios SNCC aktyvistės King ir Hayden parengė tekstą *SNCC moterų pozicija*, kuriame reiškė protestą dėl niekinamo požiūrio į judėjime dalyvaujančias moteris, reikalavo lygių vaidmenų su kolegomis, ir susirinkimo metu perskaitė šį tekstą[123]. Stokeley Carmichealas, tuometinis charizminis judėjimo lyderis, į tą dokumentą reagavo trumpa fraze: „*The only position for women in SNCC is prone*". Dėl žodžio „prone" dviprasmiškumo šią frazę galima išversti taip: „Vienintelė moterų pozicija SNCC gretose yra horizontali"[124]. Šią išraiškingą frazę, nukirtusią nė neprasidėjusią diskusiją, garsiu juoku pasveikino ne tik kolegos, bet ir daugelis kolegių, kurios visuomet paslaugiai juokdavosi iš pašaipų moterų adresu, kad tik nebūtų palaikytos apsimetėlėmis. Galbūt juokėsi ir pačios autorės. Šiaip ar taip, bet praėjus dvidešimt trejiems metams King prisimena, kad savo dokumento nelaikė labai rimtu, todėl būtų gerokai perdėta tą dokumentą (vadinamą *King-Hayden paper)* laikyti radikaliojo feminizmo pradžia.

Juodojo SNCC lyderio frazė tapo „pasipiktinimo akmeniu", vėliau dažnai minimu feministiniuose tekstuose. Dalis ten buvusių aktyvisčių tikrai pasijuto įžeistos, ir pasakojimus apie šį incidentą išgirdo ir kitos kolegės. Tiesa, tuo metu skilimo neįvyko, bet prisiminimai apie tokią nepagarbą pasklido į kitas organizacijas, kurios suvaidino dar vieną dramos apie jaunimo maištą veiksmą.

Akademinis jaunimas pradėjo protestuoti prieš karą Vietname. Tai buvo pagrindinė studentiškos Naujosios Kairės, plataus, iš tikro antikapitalistinio ir prosocialistinio judėjimo, veikla. Jo gretose vyrų ir moterų santykiai buvo panašūs į anksčiau aprašytuosius, gal net

ką duoti visuomenei, galės tai daryti privačiai, per vyrą, kuriam iš dalies priklauso." Ten pat, p. 215.

[123] Šio dokumento autorystė ankstesniuose feministiniuose tekstuose priskiriama juodaodei SNCC aktyvistei Ruby Doris Smith Robinson – pavyzdžiui, kn. Linda Sees. *You've come a long way, baby*, min. veik., p. 69; tačiau paskutiniai du istoriniai darbai, ankstesniame skyriuje cituota F. Davis *Moving the mountain. The Women's Movement in America since 1960*, New York, 1991, o ypač A. Echols *Daring to be bad. Radical feminism in America 1967–1975*, Minneapolis, 1989, panaikina paskutines abejones šiuo klausimu.

[124] Žodį *prone* galima suprasti kaip „pasirengimo teikti paslaugas pozicija", bet ir šį švelnesnį variantą dalis aktyviščių priėmė kaip gana žeminantį. Egzistuoja aiškinimas, kad Carmichealas norėjo pasakyti *The position of women in SNCC is prone!*, o tai norminį sakinį paverčia apibūdinančiuoju – veikiausiai taip ir buvo norima pasakyti. Žr. A. Echols. *Daring to be bad*, min. veik., p. 30–31.

drastiškesni. Tuometinė kairiųjų aktyvistė poetė Robin Morgan, vėliau viena iš aktyviausių radikaliųjų feminisčių, prisimena: „Manėme, kad kovojame dėl naujos visuomenės kūrimo, tačiau pamažu padarėme slegiantį atradimą, kad judėjimo *viduje* dirbame tą patį darbą ir atliekame tą patį vaidmenį, kaip ir išorėje: perspausdiname vyrų parašytas prakalbas, darome kavą, o ne politiką, esame vyrų, kurių politinis aktyvumas neva turėtų išmesti iš balno Senąją Tvarką, priedėlis. O kieno bus ta Naujoji Tvarka? Tai jau tikrai ne mūsų"[125]. Mary King ir Casey Hayden rašo antrąjį memorandumą, šį kartą atliepiantį SDS tikslus ir kur kas rimtesnį[126]. 1965–1967 m. jaunos judėjimo aktyvistės buriasi į atskiras grupeles, o jų forumas iškelia diskriminacinio požiūrio į moteris klausimą – požiūrio ne tik judėjimo viduje, bet ir visuomenėje apskritai. Veikiausiai ir šiuo atveju nemažą poveikį padarė liberalusis feminizmas, vis stipriau veikiantis amerikiečių visuomenės gyvenimą. Tačiau maištingosios revoliucionierės pirmiausia remiasi kultiniais judėjimo tekstais – marksizmu. Perimtu, tegu paviršutiniškai, marksistinių sąvokų aparatu jos nagrinėjo visuomeninę lyčių sistemą. Šalia engiamosios klasės kaip analogija atsiranda ir kenčiančios priespaudą trečiojo pasaulio tautos[127]. Judėjime kuriasi vis daugiau „moteriškų grupių".

Labai anksti, jau 1966 metais, „New Left Review" redakcija paskyrė laikraščio skiltis Julietai Mitchell, vienai iš maištaujančių kolegių, kad pristatytų vis dar marksistinį mąstymo apie moterų klausimą variantą. „Moterys – ilgiausioji revoliucija" – tai labai brandus ir nuodugnus jaunų marksisčių pozicijos išdėstymas tuo laikotarpiu, kai jos nuo marksistinio mąstymo pasuka prie savarankiškos klasinio išnaudojimo ir moterų priespaudos (vėliau prie jos prieina ir radikalusis feminizmas) koncepcijos. Pačios autorės pažiūros vėliau pakito, ji pasuko socialistinio ir kultūrinio feminizmo link, o vėlesnių jos tekstų pagrindu plėtojosi feministinė mintis. Bet nei ji pati, nei kitos paskui atėjusios socialistinės feminizmo orientacijos autorės to ankstyvojo teksto nelaikė ydingu. Daugelį metų ir netgi šiandien minėtasis tekstas yra dažnai cituojamas ir įtraukiamas į įvairius rinkinius. Tad verta čia pristatyti pagrindinius jo postulatus kaip feminizmo aktyvisčių dva-

[125] Robin Morgan. *Introduction*, kn. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerful. An anthology of writings from the Women's Liberation Movement*, New York, 1970, p. XX.
[126] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 75.
[127] Tam padeda stipriai išgyventas Fanono *Prakeiktųjų žmonių žemės* skaitymas.

sinės būsenos išraišką, tų aktyvisčių, kurios jau sukasi nuo Naujosios Kairės, bet kurių dalis, kartojame, ateityje nuo šios pozicijos netoli tenueis. Radikalesnės kolegės netrukus pavadino jas *politicos*, o kaip revanšą išgirdo esančios *supremacists* (nuo vyriškos „supremacijos" reikšmės visuomenėje pabrėžimo). Pačios *politicos* jau tada buvo linkusios vadinti save socialistinio feminizmo šalininkėmis. Galima manyti, kad šis tekstas buvo parašytas norint sulaikyti maištaujančias koleges, kad jos neatsimestų nuo marksizmo, taip pat tai yra marksistinė reakcija į vis populiarėjančias liberaliojo feminizmo idėjas.

Juliet Mitchell. „Women: The longest revolution"
„New Left Review", No. 40, Nov./Dec. 1966, p. 11–37

Įžangoje pati žurnalo redakcija pripažįsta, kad nors socialistams kova dėl moterų lygiateisiškumo visada buvo sudedamoji kovos dėl socializmo dalis, ištisus dešimtmečius požiūris į šią problemą nesikeitė, o kai kurios sritys, pavyzdžiui, seksualumas, apskritai liko be jokio dėmesio.

Autorė negaili kritikos klasikų požiūriui į „moterų klausimą". Jie beveik visuomet matė „moters priklausomumo problemą" ir jautė „poreikį ją išlaisvinti"[128], tačiau Marxas, Engelsas, Bebelis ar Leninas apsiribodavo bendromis frazėmis ir, tiesą sakant, manė, kad socializmo sąlygomis šis reikalas išsispręs savaime. „Moterų išlaisvinimas lieka tam tikru norminiu idealu, socializmo teorijos priedu, o ne jos sudedamąja dalimi."[129] Kad užpildytų tą spragą, turėjo pasirodyti nefeministinio judėjimo narės Simone de Beauvoir parašyta *Antroji lytis,* bet ir jos autorė daro prielaidą, kad socializmas viską išspręs. Pagaliau socialistinis judėjimas į šią knygą žvelgė abejingai.

Moters vieta visuomenės gyvenime yra, straipsnio autorės nuomone, ypatinga, jei palyginsime su kitais išnaudojamaisiais: jos sudaro net pusę visos žmonių rūšies individų, ir tai reikšmingą ir nepakeičiamą pusę dėl savo reprodukcinės funkcijos. Viena, jos atlieka visuomeniškai „fundamentalų" vaidmenį (reprodukcija), kita vertus – pagalbinį (ekonominis, visuomeninis ir politinis vaidmuo). Egzistuoja du savarankiški pasauliai: „vyrų pasaulis", kuriame moterims tenka padėtis, analogiška engiamoms mažumoms, ir „moterų pasaulis", jų nuosava visata, šeima, sutapatinta su tikrąja „moters vieta", kurią jai

[128] J. Mitchell. *Women: The longest revolution*, „New Left Review", 40, 1966, lapkritis/gruodis, p. 12.
[129] Ten pat, p. 15.

paskyrė gamta. Todėl ir šeimą, ir pačias save moterys laiko gamtiniais, natūraliais objektais. Tas natūralizmas – tai gryniausia ideologija, nes šeima, autorės manymu, apibrėžta kultūriškai ne mažiau kaip kitos institucijos.

Simone de Beauvoir yra teisi manydama, kad reikia išnagrinėti keturias visuomeninio gyvenimo sritis, nusakančias moterų padėtį, o ne vieną – produkciją, kaip siūlo marksizmas. Šios sritys – produkcija, reprodukcija, lytinis gyvenimas ir vaikų socializacija. Aprašiusi moterų padėtį kiekvienoje iš šių sričių, autorė konstatuoja, kad jos tarp savęs yra taip susijusios, jog neįmanoma analizuoti jų pavieniui arba be vienos kurios nors iš jų. Iš to galima daryti išvadą, – o tai programiškai reikšminga išvada! – kad reikia vienu metu pradėti pulti iš tų visų keturių pusių. Tik tuomet galima pasiekti „moterų išlaisvinimo" *(feminine liberation, the liberation of women).* Antraip „pertvarkius tik vieną kurią sritį, kitose gali atsirasti kompensacinės modifikacijos, tad rezultatas bus toks, kad atsiras nauja išnaudojimo forma"[130]. Pavyzdžiui, iškovota balsavimo teisė, nesuderinta su kitais pokyčiais, beveik nieko nedavė, netgi vėliau kai kurioms sufražistėms leido atlikti politikoje reakcinį vaidmenį. Arba: seksualinė laisvė SSRS, nepasikeitus kitiems moters padėties aspektams, padarė tokią žalą, kad Stalinas buvo priverstas pasmerkti ją ir pašventinti tradicinę santuoką. Kinijoje moterų paaukštinimas tik produkcijos srityje, tuo pat metu paaštrėjus elgesiui seksualinėje srityje, irgi nesuteikė moterims laisvės. Tačiau visa šitai nestebina, nes norint išlaisvinti moteris apskritai reikalingas tam tikras visuomenės pažangos lygis. *Ergo:* „tikro moterų išlaisvinimo" kol kas galima tikėtis tik Vakarų šalyse[131], ir tai tik „globalių pertvarkymų" būdu.

Kompleksiškai veikti visas keturias sritis reikia pradėti nuo „silpniausios grandies". Vakaruose produkcija, reprodukcija ir vaikų socializacija ilgą laiką išliko nepakitusios, esminių pokyčių įvyko tik seksualinėje srityje (seksas kaip atsipalaidavimas – čia autorė remiasi Riesmano *Vieniša minia* ir Marcuse *Erosu ir civilizacija),* apskritai nepadariusiais įtakos moters padėčiai. Tad ką siūlo Naujosios Kairės veikėja?

Negatyvioje plotmėje: vengti dviejų kraštutinumų – „reformizmo" ir „voliuntarizmo". Reformizmas (veikiausiai turima galvoje liberaliųjų feminisčių veikla po Betty Friedan ženklu) išdėsto tik ribotų pa-

[130] Ten pat, p. 29.
[131] Ten pat, p. 30.

taisų reikalavimus: vienodas atlyginimas vyrams ir moterims, daugiau vaikų lopšelių ir darželių, geresnės sąlygos kelti profesinę kvalifikaciją arba persikvalifikuoti ir t. t. Visa tai gali tik pakoreguoti ir sustiprinti egzistuojančią sistemą, tad iš esmės nė kiek nepakeis bendros moterų padėties. O voliuntarizmas (čia turime galvoje jau tada skelbiamus kai kuriuos radikaliojo feminizmo šūkius) iškelia maksimalius reikalavimus: atsisakyti šeimos ir visokių seksualinių apribojimų, prievarta vaikus atskirti nuo tėvų ir pan., kurie nepritraukia platesnio visuomenės rato ir todėl išstumia feminizmą už prasmingos politinės diskusijos ribų.

Autorė pozityviai pataria: deramai sujungti neatidėliotinų, artimiausių pokyčių reikalavimus su fundamentaliais, toli siekiančiais reikalavimais – visa tai sukasi „moterų padėties visumos [...] nefetišizuojant nė vieno iš aspektų" kritikos rate. Tik šitai leis išsaugoti „reikiamą revoliucinį nusiteikimą"[132]. Reikia iškelti „tarp savęs susijusius reikalavimus", kiekvienoje plokštumoje juos sukoreliuotus su kitais. Dabartinis „moters pasaulis", tai yra miesčioniška šeima, jungia tris funkcijas: seksualinę, reprodukcinę ir auklėjimo, o „vyro pasaulis", viešoji sritis, atlieka vieną funkciją, kurią apibrėžia ekonomikos teisė. Socialistų klaida buvo įtikėti, kad visi elementai (vadinasi, ir tie įgyvendinamieji šeimoje) apsiriboja ūkiu. Ir tikra teisybė, kad „platus moters dalyvavimas viešojoje pramonės srityje", kurį įgyvendinti socialistai labai stengiasi, yra raktas norint pakeisti moters padėtį. Tiesa, tai neuniversalus raktas, neišsprendžiantis automatiškai kitų moters klausimo ypatumų. „Ekonominiai reikalavimai ir toliau lieka pirmoje vietoje, bet kartu turi eiti suderinti su jais permainų likusiose trijose plokštumose projektai, kurie tam tikrais svarbiais momentais gali net išsiveržti į pirmąją vietą."[133]

Ekonomikos srityje reikia reikalauti ne tik teisės į darbą ar vienodo atlygio už tą patį darbą, bet „teisės į lygybę darbe", tai yra kad moterims būtų prieinamos visos profesijos ir visos tarnybinės pozicijos. Švietime reikia reikalauti „vienodo išsilavinimo sistemos". Bet svarbiausia yra išlaisvinti šeimą iš dabar egzistuojančio priverstinio funkcijų – reprodukcinės, seksualinės ir auklėjimo – sujungimo. Kalbama ne

[132] Ten pat, p. 34.

[133] Ten pat. Čia autorė rasi nujautė, kad šeimos, pernelyg žiauriai atakuojamos ekstremisčių, reformos klausimas gali suvaidinti pagrindinį vaidmenį, išlaikant feministinį judėjimą visuomenei priimtinų reformos jėgų rate; priešingu atveju jam grėsė tapti tik statistu ar apskritai būti nustumtam nuo rimtos politikos scenos.

apie šeimos panaikinimą, o apie laisvę ją diferencijuoti ir laisvę rinktis jos įvairių funkcijų įgyvendinimo būdus. Reikia sulyginti santuokinių ir nesantuokinių vaikų teises, kontracepciją padaryti visuotinai prieinamą, pripažinti homoseksualų teisę laisvai patenkinti savo poreikius. Reikia leisti šeimai būti įvairių formų: šalia įprastų porų, gyvenančių po vienu stogu, gali būti poros, gyvenančios atskirai arba, atvirkščiai, kartu su didele grupe giminaičių; šalia ilgalaikių poros su vaikais ryšių – galimybė auginti vaiką vienam iš tėvų arba įtėviams ir t. t.[134] Autorė daro išlygą, kad tai tik pavyzdžiai, gyvenimas socializmo sąlygomis pats sukurs įvairius šeimos gyvenimo modelius.

Julietos Mitchel tekstas buvo esminis ginčo, kuris kaip tik tuo metu skleidė sparnus, elementas. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad autorė moterų „priespaudą" *(oppression)* ir „išnaudojimą" *(exploitation)* ir iš čia kilusį poreikį jas „išlaisvinti" *(liberation)* laiko visiškai akivaizdžiu, savaime suprantamu dalyku, apie anksčiau madingą „lygiateisiškumą" apskritai neužsimena, o „lygybė" pasirodo tik prabėgomis, lyg tarp kita ko. Čia susiduriame su visuomenės konfliktine vizija, su kovos ir skirtumo tarp dviejų šalių nusitrynimu, o tai yra būdinga ir marksizmui, tuo tarpu liberaliajame feminizme vyrauja organizacinė, funkcionaliai struktūrinė visuomenės vizija, kurioje visuomenės negalavimai veikiau yra klaidų padarinys ir visi visuomenės nariai yra daugiau ar mažiau nukentėję, net jeigu patys mano kitaip. Liberalioje vizijoje tai, nuo ko kenčia moteris, yra „diskriminacija", kurią reikia paprasčiausiai likviduoti. Moterų nereikia „išlaisvinti", nes jos laisvos – laisvos nuo tada, kai gavo lygias su vyrais pilietines teises. Nepaisant vėlesnių skirtumų, J. Mitchell aiškiai priklauso tai pačiai feminizmo šakai, kuriai vėliau priklausys radikalusis feminizmas ir vėlesnės jo atmainos, pabrėžiančios, kad egzistuoja asmenys ar klasės, turinčios naudos iš moterų skriaudų.

Antra, reikia atkreipti dėmesį į kirtį, kurį autorė deda ant šeimos reformos klausimo. Tai artėjančių akcentų feminizmo programoje perkėlimo požymis: nuo vienodo darbo užmokesčio už tą patį darbą ir apskritai lygybės darbe (čia liberaliojo feminizmo ir marksizmo interesai labai panašūs, nors šiuo atveju labiau teoriškai) ant neteisingumo

[134] Šitai skamba dar ne taip revoliucingai, kaip vėliau teigs Shulamith Firestone – žr. kitą skyrių, *The dialectics of sex* aprašymą, – tačiau einama ta pačia kryptimi. Nepaisant plačiai paplitusio požiūrio, Firestone irgi netroško beatodairiškai sugriauti šeimos institucijos.

ar skriaudų, kurias moterys patiria santuokoje ir šeimoje, problemos. Kaipmat išgirsime principinę frazę „Privatumas yra politiškas" *(The personal is political)*, o paskui paaiškės, kad viską reikia pradėti nuo šeimos, galbūt net nuo lovos. Mitchell šią nuostatą stengiasi kaip nors įkomponuoti į marksizmą: iš tikrųjų ne tik nuo šeimos, bet šiuo metu šeima gali tapti „silpniausia grandimi". Gal net seksas? Tačiau jos slaptas kreipimasis į maištaujančias feministes skamba taip: jokiu būdu neatsisakykite marksizmo kaip teorinio pagrindo ir marksistinio judėjimo, kurio įsčiose buvote pradėtos.

Tasai kreipimasis davė tik pusinių vaisių. Ilgainiui jo autorė, bent jau jos teoriškas susidomėjimas ir požiūris, nuplaukė kitų žemynų link, pirmiausia prie froidizmo, o naujausiojo feminizmo idėjų konfigūracijoje rado vietą vienoje iš jo kultūrinių atmainų.

Žodžiu, moterų išvadavimo judėjime, kuris nesulaikomai augo tarsi lavina, kurį laiką tekės dvi srovės, kiekvieno bendro susitikimo metu vis labiau panėšėjančios viena į kitą: tai anksčiau minėtos *politikės* ir *suprematistės*. Tas pirmąsias antrosios laiko gana radikaliomis. Antrosios mano, kad pirmosios, bijodamos pasakyti, jog dėl moterų priespaudos kalti „vyrai", kaltina „sistemą". O bijo nenorėdamos galutinai nutraukti ryšių su savo Naujosios Kairės kolegėmis. Po kelerių metų iš tų *politicos* susiformuos „socialistinio feminizmo" srovė, o feminizmą suskaldys kiti klausimai: požiūris į „skirtumo" (lyčių) problemą, į „heteroseksualumą" ir, žinoma, į liberalųjį „reformizmą".

DUKTERYS NORI PAKEISTI PASAULĮ: WOMEN'S LIBERATION – ANKSTYVASIS RADIKALUSIS FEMINIZMAS (1964–1968)

Kai moterys, sukaupusios jėgas,
iškels visus savo reikalavimus, šalis sudrebės, o vyrai, ypač tie,
kurie valdo tą šalį, ims ilgėtis tų ramių laikų,
kai savo reikalavimus kėlė sufražistės. [...] Moterys bunda.
Linda Sees

Women's Liberation – kelio pradžia

1967 metais visos šalies SDS vasaros konferencijoje, kuri vyko Čikagoje, judėjimo dalyvės reikalavo moterims centrinės valdžios struktūrose skirti 51 proc. vietų, bet joms buvo atsakyta neigiamai; maža to, kolegos apskritai neketino į valdžią rinkti kolegių[135]. Aktyviščių pasisakymai buvo sutikti nedraugiškai[136]. Tada judėjimo aktyvistės organizavo atskiras „Moterų išlaisvinimo sekcijas", kuriose buvo diskutuojama apie *vyrų viršenybę* ir rašomas *Moterų manifestas*. Daugelio nuomone, kaip tik šis įvykis laikytinas *Women's Liberation Movement* – Moterų išlaisvinimo judėjimo – susikūrimo pradžia[137], nors minėtas pavadinimas netapo judėjimo vardu, nes pačioms įkūrėjoms jis pasiro-

[135] F. Davis. *Moving the mountain. The Women's Movement in America since 1960*, New York, 1991.

[136] Marilyn Salzman Webb prideda „brolių" iš SDS judėjimo šūksnius, kai kolegė prabilo apie moterų išlaisvinimą: „Nutempkite ją nuo tribūnos ir išdulkinkite"; arba „Grįžk namo! Mūsų visuomenėje moterys gyvena puikiai". Žr. M. S. Webb. *Woman as: secretary, sexpot, spender, sow, civic actor, sickie*, kn. *On the liberation of women*, „Motive", XXIX, 6, 7, 1969, p. 53.

[137] Taip pasakyta G. G. Yates. *What the women want. The ideas of the Movement*, Cambridge, Massachusetts, 1975.

dė pernelyg radikalus[138]. Tiesą sakant, šis pavadinimas netapo ir oficialus, nors žiniasklaidoje jį buvo pradėta rašyti didžiąja raide[139]. Iš tikrųjų egzistavo daug neformalių grupių, turinčių įvairius pavadinimus. Minėtasis manifestas moters statusą šiuolaikinėje amerikiečių visuomenėje prilygina trečiojo pasaulio tautų statusui tarptautinėje visuomenėje: moterys turi kolonizuotos tautos statusą, tautos, kurią visuomenės viduje kolonizavo vyrai. Netrukus šią idėją pasigavo pirmoji naujojo judėjimo frakcijos klasikė Kate Millett. Shulamith Firestone, antroji klasikė, pirmenybę teikė klasės sąvokai. Abi analogijos, o gal greičiau struktūrinės tapatybės, dar ilgai radikaliojo feminizmo tekstuose kovos dėl pirmenybės, o dažniausiai tiesiog eis greta ar netgi bus sinonimai, nes autorėms iš pradžių ne itin rūpėjo tiksli terminologija. Kalbant apie moteris, šalia „klasės" ir „kolonizuotos tautos" buvo vartojami žodžiai „kasta" ir „luomas".

Dabar jau žaibiškai tarsi lavina ima burtis moterų grupės, kol kas organizuodamosi prie Naujosios Kairės, bet kartais prasiverždamos ir už jos ribų. „Moterų išlaisvinimą įkūrė judėjimo (SDS – *K. Š.)* moterys, vyresnės nei dvidešimties metų, baltosios, iš vidurinės klasės, – rašo viena iš pirmųjų aktyviščių, – o dabar prisijungdavo grupės, kurias sudarė iki šiol apolitiškos namų šeimininkės, judėjimo aktyvistų žmonos, anksčiau neturėjusios savo politinių pažiūrų, koledžų studentės ir vidurinių mokyklų mokinės."[140] Ir beveik tučtuojau judėjimo viduje prasideda eižėjimo, skilimo, vienijimosi procesai, sudarydami naujas konfigūracijas ir t. t. Šio reiškinio priežastys arba neformalios (aktyviščių pasidalijimas į tebesilaikančias marksizmo *politicos* ir *supremacists* – teorijos apie pagrindinį vyrų viešpatavimo vaidmenį šalininkes[141]), arba yra paprasčiausių gyvenimo aplinkybių pasikeitimo – kai kurių aktyviščių studijų, darbo ar gyvenamosios vietos pakeitimo –

[138] A. Echols. *Daring to be bad. Radical Feminism in America 1967–1975*, Minneapolis, 1989, p. 53.

[139] Pagal nepatvirtintą informaciją pats FTB šefas Edgaras Hooveris, 1969 m. duodamas nurodymą įregistruoti judėjimą, užrašė pavadinimą *Women's Liberation Movement* didžiosiomis raidėmis, taip paskui ir liko (žr. F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik.).

[140] Linda Sees. *You've come a long way, baby – Women in the Movement*, žr. *On the liberation of women*, min. veik., p. 71.

[141] Juliet Mitchell knygoje, parašytoje pirmiausia britų skaitytojui, apibrėžia tai kaip *Liberationists* ir *Radical Feminists* ir teigia, kad niekur kitur, išskyrus JAV, šis suskilimas nebuvo žinomas. Žr. Juliet Mitchell, *Woman' estate* (I leid. 1971), Harmondsworth, 1986, p. 51.

padarinys. Ko gero, pirmoji nepriklausoma moterų išlaisvinimo grupė susikūrė 1967 metų rudenį Čikagoje, kur Joreen Freeman organizavo WRAP *(Women's Radical Action Project* – Radikalios moterų akcijos projektas). Grupė pradeda leisti savo laikraštį „Moterų išlaisvinimo judėjimo balsas" *(Voice of Women's Liberation Movement)*[142]. Nelengva nustatyti, kuri grupė buvo pirmoji, nes netgi išsamesnėje naujausioje literatūroje šiuo klausimu stokojama aiškių teiginių. Bostone susikuria grupės „Celė Nr.16" (1968 m., palaikanti radikalųjį feminizmą) ir „Duona ir rožės" (*Bread and Roses*, 1969 m., tuo tarpu palaikanti SDS), Berklyje – „Moterų išlaisvinimo grupė" *(Women's Liberation Group)*. Skyriaus pradžioje paminėtos Šalies naujosios politikos konvencijos, vykusios Čikagoje, metu susitiko Shulamith Firestone (netrukus tapsianti ideologinio standarto „Lyties dialektika" autore) ir Pamela Allen, o jų bendradarbiavimą vainikuoja tų pačių 1967 metų rudenį įsteigta labai stipri Niujorko grupė NYRW – Radikaliosios Niujorko moterys *(New York Radical Women)*, kuri – kol gana greit suskils į kelias grupeles – spės išgarsėti daugeliu akcijų[143]. Žodis *radical* kartu su *women's liberation* kaipmat taps viso radikalaus judėjimo etikete.

Radikaliosios feministės pasirodo scenoje ir per akcijas, kurias organizuoja nuosaikesnės feministės iš NOW aplinkos. Pavyzdžiui, 1968 metų sausio mėnesį pacifistinių moterų grupių koalicija, protestuodama prieš karą Vietname, organizavo Jeanetos Rankin brigados maršą, kuriame žygiavo ir radikaliosios feministės. Visų žvilgsnius traukė jų nešami radikaliausi transparantai ir kovingas šūkis „Ne inkšk, o priešinkis!" Robin Morgan šitai laiko judėjimo pradžia, tačiau, pasak F. Davis, tai buvo tik dar viena veiklos fazė. NYRW nuo pagrindinės scenos atitraukė apie 500 moterų (iš 5000 dalyvių) ir suorganizavo kontrdemonstraciją, kurios metu įvyko lėlės „Tradicinis moteriškumas" laidotuvės ir pasirodė vėliau tapęs garsus šūkis *Sisterhood is powerful* (Seserija – tai jėga)[144]. Šį šūkį iškėlė Kathie Amatniek, pasivadinusi Sarachild (protestuodama prieš

[142] G. G. Yates. *What women want*, min. veik., p. 10.

[143] Vykusią Rytų pakrantės grupių ir biografinių duomenų apie jų įkūrėjas, kurių didžioji dalis tapo garsiomis feministėmis, apžvalgą galima rasti Alice Echols knygoje *Daring to be bad*, min. veik., priedas.

[144] Žr. G. G. Yates. *What women want*, min. veik., p. 101; Robin Morgan. *Introduction*, kn. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerful*, New York, 1970, p. XIV; F. Davies. *Moving the mountain*, min. veik., p. 77–78. Demonstracijos data abiejuose tekstuose skiriasi, šalia 1968 m. sausio mėnesio yra minimas ir 1967 m. lapkritis. Poetei Amatniek vel Sarachild priskiriamą garsųjį šūkį *Sisterhood is powerful* išversti labai sunku. Kai kuriuose lenkų vertimuose pasirodė „seseri-

niekuo nepagrįstą reikalavimą moterims vadintis tėvo, o vėliau vyro pavarde: Sarachild – tai Saros, jos motinos, vaikas).

Atmosferą, kurioje visa tai vyko, vaizdingai ir gyvai perteikia to garsaus pradedančiųjų feminisčių 1968 metų suvažiavimo Čikagoje apžvalga. 1968 metų lapkričio pabaigoje buvo bandyta suvienyti tuo metu pabirą judėjimą. Savaitgalį prieš Padėkos dieną kandidatės iš Jungtinių Valstijų ir Kanados suvažiavo į Moterų išlaisvinimo konferenciją. Lake Villa palei Čikagą susirinko per du šimtus moterų iš maždaug trisdešimties miestų. Konferencijoje dalyvavo Joanne Cooke iš Bostono, studentų mėnraščio „Motive" redaktorė. Vėliau išspausdintoje apžvalgoje ji perteikė dvasios būseną, nuotaikas, lydėjusias besikuriantį judėjimą. Išgyvenimai, vidiniai potyriai primena tipišką sektoms atsivertimą, vėliau uolų aktyvumą, įsitikinimą, kad surastas universalus raktas, kuris leis perprasti ir išspręsti visas visuomenės gyvenimo problemas.

Joanne Cooke. Here's to you, Mrs. Robinson (Editorial). On the liberation of women

„Motive". A special double issue. March–April 1969, Vol. XXIX, Numbers 6 and 7, s. 4–5, Nashville, Tenn

Joanne Cooke nuvyko į konferenciją iš pareigos, ji, – kaip kiekviena tipiška mergina iš tipiškos amerikiečių šeimos, – nepritarė feminizmui, – vėliau prisimena autorė. Ji nenorėjo ten važiuoti. „Niekas [redakcijoje – *K. Š.*] taip kaip aš neprotestavo dėl būtinybės Padėkos dienos savaitgalį praleisti su kaimene karingų išlaisvintų moterų, niekas labiau už mane nelaikė tai farsu ir niekas labiau už mane tuo nesibjaurėjo. Buvau laiminga, kad esu moteris. Kas su *tomis bobomis* buvo ne taip? Jos pačios man pasakė."[145]

Po to savaitgalio Joanne gyvenimas esmingai pasikeitė. „Viskas tapo kitaip negu anksčiau. Dabar į kiekvieną per radiją skambančią dainelę, į kiekvieną savaitraščio reklamą, kiekvieną televizijos skelbimą, kiekvieną paprasčiausią pokalbį, kiekvieną vitriną žiūriu kaip į politiką. Prieš tai irgi nebuvau visiška naivuolė, tačiau maniau, kad politika

ja" – kaip analogija „brolijai", ir galimas dalykas, kad šis žodis prigis, nors kol kas jis rėžia ausį. Ko gero, tiksliausias vertimas toks ir būtų: „Seserija – tai jėga". Bet iš tikrųjų kalbama apie „seseriško solidarumo jėgą". Taip šį šūkį vienareikšmiškai interpretuoja Yates, rašydama viename sakinyje: „moteriškas solidarumas, arba seserija" (*What women want*, min. veik., p. 77).

[145] J. Cooke. *Here's to you, Mrs. Robinson (Editorial)*, „Motive, XXIX, 6, 7, 1969, p. 4.

nevērčia keisti gyvenimo stiliaus; galop pamačiau, kad esu engiama ir aš pati." Į ką gi ji staiga pažvelgė kitomis akimis?

Štai kad ir mis Amerikos rinkimai ir kampanija, nukreipta prieš juos. Jai tie rinkimai irgi nepatiko, bet niekada nepagalvojo, kodėl taip yra. „Tos moterys man viską išaiškino. Jos *iš tikrųjų* buvo nuodugniai išnagrinėjusios tą klausimą. Išvados, kurias padarė, veikiausiai kėlė nuostabą joms pačioms. Pasirodo, moterys mūsų visuomenėje nuolatos, nuo pat savo gimimo, yra mokomos linksminti, tenkinti ir aptarnauti pirmiausia vyrus. Moterų neauklėja tiesiog būti žmonėmis – visaverčiais individais, dalyvaujančiais visuomenės gyvenime." Pasirodė, kad tos 200 moterų iš Jungtinių Valstijų ir Kanados kalbėjo apie tai, kas jau seniai kėlė nerimą ir Joanne, bet per dvidešimtį gyvenimo metų nė krislelis jai nesutrukdė manyti, „kad viskas taip ir turi būti". Tada iškilo esminiai klausimai: „Kokios gi moterys turi problemų, kurios vyrams yra svetimos? Kodėl moterys steigia „dar vieną nepriklausomų interesų grupę"? Kas tokio atsitiko, kad moterys Padėkos dienos išvakarėse paliko savo šeimas ir bičiulius ir patraukė į kažkokią sniegu užpustytą YMCA stovyklą ant užšalusio ežero kranto, norėdamos pasikalbėti su kitomis moterimis?" O problemos buvo senos kaip pasaulis, ne kartą jos buvo aptarinėjamos skautų susibūrimuose, mergaičių miegamuosiuose, šokių vakaruose, prie bridžo partijos, kartais kaimynėms šnekučiuojantis virtuvėje, per kavos pertraukėles ir priėmimuose. Skirtumas buvo toks, kad čia buvo kalbama kitaip. Čia kalbėta visiškai rimtai. Ir niekas nemanė, kad yra taip kaip yra, ir baigtas reikalas, nieko dėl to nepadarysi.

Joanne ypač stebino ir žavėjo moterų solidarumas. „Kiekviena moteris buvo tarsi tikra sesuo, ir jokia sesers problema, sumanymas ar klausimas negalėjo būti laikomas banaliu ir todėl nevertu dėmesio." Ir ko čia reikėjo stebėtis? „Kodėl tai turėtų būti kažkas nepaprasta, kad moterys susiburia, nori bendradarbiauti ir padėti viena kitai? Kodėl jos turėtų būti įpratusios tik tarp savęs konkuruoti – dėl vyrų dėmesio?" Tačiau Joanne buvo įpratusi kaip tik prie šito. Todėl tos moterys taip smarkiai ją patraukė, ledai ištirpo, aliarmo sistema išsijungė, durys atsivėrė, nepasitikėjimas išgaravo, „sutikau su tuo faktu, kad esu viena iš jų". Ji pasijuto tarsi pagaliau būtų išėjusi iš ankštos slėptuvės ir „laisva, su šypsena lūpose išbėgusi į gryną orą". Jau nebijojo, kad, atvėrusi slapčiausias abejones, staiga išgirs esanti *maskulinizuota, lesbietiška, kastruojanti komunistų kalė.*

Taip, tokių pravardžių, daug sykių girdėtų, joms buvo per akis, jos daugiau nesileis niekinamos, kaip atsitiko jaunai aktorei Shirley Tem-

ple. Šiai pasakius, kad norėtų būti jūrininke, kapitonas January atšovė, jog tai neįmanoma, nes jai dera likti dama. Ar jos pagaliau sulauks laikų, kad joms komplimentą pasakys ne dėl žavaus veidelio ar dailios figūros, o dėl išmintingo sumanymo?

O štai sąrašas senų klausimų, į kuriuos moterų išlaisvinimo judėjimas ieško atsakymų:

„Kokie tai klausimai? Kodėl didžioji dalis tėvų, laukiančių vaiko, norėtų berniuko – bent jau pirmagimio? Kodėl vaikinų klausia, kuo jie norėtų būti, o merginų – kas yra jos vaikinas? Kodėl moterys turi laikytis policijos valandos, o vyrai ne? Kodėl mus terorizuoja mada ir kosmetikos pramonė? Kodėl direktorės nesamdo sekretorių vyrų? Kur apskritai pradingo direktorės? Kodėl ir moterys, ir vyrai noriau renkasi vyrų draugiją? Kodėl turime tekėti? Kodėl turime turėti vaikų? Kodėl net tuo atveju, jei dirba abu tėvai, atsakomybė už vaikų priežiūrą, maitinimą ir auklėjimą gula ant moters pečių, nors tuos vaikus darė abu – ir moteris, ir vyras? Kodėl žvelgdamos į vyrus ieškome savęs pačių apibrėžimo, gyvenimo krypties ir strategijos? Kodėl turime gyventi poromis? Kodėl į lesbietes žiūrima su pagaila ar baime, kodėl nuo jų nusigręžiama? Kodėl kai kas mano, kad norime rūkyti papirosus, pagamintus specialiai mums, moterims? Kodėl visose reklamose ir skelbimuose naudojamasi moters atvaizdu? Kodėl visą savo laiką leidžiame rūpindamosi vyrais, o jie didžiąją savo laiko dalį rūpinasi savo darbu? Kodėl į savo darbą nežiūrime rimtai? Kodėl moterims nemoka tiek pat, kiek vyrams už tokį patį darbą? Kodėl moterys nepasitiki viena kita?"[146]

Už šių klausimų yra kiti, bendresnio pobūdžio, kurie veikiausiai nurodo teisingą ieškojimų kryptį: „Kodėl vis tikime, kad moterys kuo nors skiriasi nuo vyrų – gabumais, inteligencija, talentais, gyvenimo tikslų rimtumu? Jei tokių atsiranda, kodėl iki šiol niekas nepaklausė „kodėl" tokiu pat tonu, kaip imta klausinėti, kodėl getų gyventojai stereotipiškai laikomi „nerūpestingais ir tingiais"? Kodėl iki šiol niekas rimtai nesusidomėjo moterų getizacijos reiškiniu? Kodėl mūsų problemos laikomos nesvarbiomis arba geriausiu atveju antraeilėmis? Kodėl iki šiol nepasirūpinome, kad galėtume reikalauti ir saugoti savo teises, kad gintume savo interesus? Kur pradingo mūsų istorija, istorija moterų, o ne tik vyrų? Kas nutiktų visuomenei – tokiai, kokią turime, – jei užsibrėžtume ieškoti atsakymo į kai kuriuos iš anksčiau keltų klausimų?

[146] Ten pat, p. 5.

Galop autorė pripažįsta dabar esanti įsitikinusi, kad tai anaiptol ne juokai. „Man tapo aišku, kad „moterų klausimas" [...] – gal net labiau nei „juodųjų klausimas", „studentų problema", „karas", „šaukimas į kariuomenę" ar „bomba" – verčia iš esmės peržiūrėti savo požiūrį į žmonių bendradarbiavimą ir atsakomybę". Čia nekalbama nei apie patį suvokimą, nei apie vienokius ar kitokius esamos visuomeninės sistemos pataisymus. Sprendžiant „moterų klausimą" reikia pakeisti visos visuomenės sandarą – nuo šeimos iki mokyklos, bažnyčios, ūkio ir valstybės. „Tai gal kalbama... apie r e v o l i u c i j ą? [...] Jeigu poreikis įveikti neteisybę, nelygybę ir išnaudojimą reiškia tokią svarbią permainą, kad galima ją vadinti revoliucija... Amen", – koketiškai užbaigia Joanne Cooke savo straipsnį, skirtą metodistų bažnyčios išlaikomam studentų laikraščiui. Bet šitai laikraščio neapsaugojo pirmiausia nuo laikinų leidybinių pokyčių, galop nuo uždarymo apskritai.

Savo tonu labai asmeniškas Cooke straipsnis taip pat rodo, kad feministėmis tampama nebūtinai dėl to, kad buvo išklysta iš tradicinio moters gyvenimo kelio, nors, žinoma, ir tokioms moterims feminizmas teikdavo naujų galimybių. Daugelis iš jų, tapusios feministėmis dėl neasmeninių, nebiografinių priežasčių, pamažu išgyvendavo metamorfozę ir imdavo priešintis tradiciniams etalonams ir įprastoms normoms.

Anksčiau cituota poetė Robin Morgan, vieno iš pagrindinių ankstyvųjų feministinių tekstų rinkinio autorė, taip rašo apie, tarkim, pasikeitimus, kurie įvyko joje ir jos asmeniniame gyvenime tik feministinės veiklos metu, kai ji redagavo antologiją: „Per pastaruosius metus dukart stovėjau ant savo santuokos žlugimo slenksčio, buvau atleista iš darbo (už pastangas įkurti sąjungą ir aktyvų dalyvavimą moterų išlaisvinimo judėjime), pagimdžiau vaiką, dirbau steigiant moterų laikraštį, dalyvavau maršuose ir piketuose, maitinau kūdikį krūtimi, šiek tiek teko pasėdėti kalėjime, nustojau daryti makiažą ir skustis kojas, ėmiau mokytis karatė ir iš esmės pakeičiau savo gyvenimo politiką. Tai yra tapau „feministe", atsidavusia Moterų revoliucijai"[147]. Paskui visiškai pasikeičia požiūris į pasaulį, kuris tebėra lygiai toks, koks buvo anksčiau. „Dėl to [naujo] suvokimo moteris tampa labai jautri, netgi rūsti. Viskas, pradedant užkabinimu gatvėje, tavo vyro seksistiniu sąmojumi („nemanant nieko bloga"), mažesniu atlyginimu už darbą, už kurį vy-

[147] Robin Morgan. *Introduction*, kn. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. XIV.

ras gautų daugiau, televizijos reklamomis, roko tekstais, rausvais ir žydrais apklotėliais (atsižvelgiant į vaikų lytį) ligoninės skyriuje, baigiant vyrų „revoliucionierių" prakalbomis, iš tolo trenkiančiomis vyriška arogancija, – viskas bombarduoja tavo jautrias smegenis, kurios pamažu praranda apsauginį gebėjimą tuos dalykus pateisinti. Imi pastebėti, koks landus yra seksizmas – kai pusė žmonijos apibrėžia ir diskriminuoja kitą žmonijos pusę. Jeigu jau šitai sykį prasidėjo, sustabdyti jo nebeįmanoma, tai prasibrauna ir per kasdienybės šurmulį."[148]

Moterų išlaisvinimo kalba ir teorijos

Labai greitai kuriasi – J. Cooke pranešime dar nepastebimas arba kol kas nevartojamas – ypatingas, smarkiai ideologizuotas ir emocionalus judėjimo žargonas, kurio dalis terminologijos bus paaukštinta iki besikuriančio radikaliojo feminizmo sąvokų. Anksčiausiai karjerą padarė *male chauvinism* – vyrų šovinizmas, kuris netrukus pereis į *male supremacism* – vyrų suprematizmą, tapusį patriarchato, kuris bus vartojamas vėliau, prototipu[149]. Vyrų šovinizmo vardu ženklinamas tuo metu tipiškai antimoteriškas (arba tokiu laikomas) elgesys, nuostatos ir pažiūros, ypač jaunų vyrų – vyriškų šovinistinių kiaulių (MCP – *a male chauvinist pig).* Taip buvo vadinamas prasčiokiškas, kartais įžūlus vyrų, kurie, be to, buvo įsitikinę, kad šitai moterims turėtų patikti, elgesys su moterimis. Bet tokiu MCP galima tapti – tai lenkėms būna visiškai nesuprantama – ir galantiškai elgiantis su damomis, pavyzdžiui, užleidžiant joms vietą metro. Nes šitai irgi pažemina moterį, taip esą jai parodoma, kad ji silpnesnė būtybė, kuria reikia ypatingai rūpintis (ir kaip šito pasekmė – praradusi daugelį teisių ir daugelį visuomeninių vaidmenų)[150].

[148] Ten pat, p. XV–XVI.

[149] 1970 metais Robin Morgan paaiškina: „vyrų šovinizmas – tai *pozicija,* vyrų viršenybė – tai *objektyvi realybė,* faktas". Žr. R. Morgan. *Goodbye to All That,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine. Readings in sexual mythology and the liberation of women,* New York, 1969, p. 244.

[150] Pasibaigus 1969 metams, sociologė Marlene Dixon su pasitenkinimu konstatuoja, kad šios terminologijos jau atsisakoma. Ji rašo: „Prieš metus mūsų judėjimas didžiausią dėmesį skyrė vyrų šovinizmui; dabar pirmiausia stengiamės nustatyti ekonominius ir visuomeninius moters priespaudos šaltinius, o mūsų analizė apima nuo socialdemokratizmo iki marksizmo." Žr. Marlene Dixon. *The rise of Women's Liberation,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine,* min. veik., p. 187–188.

Paskui į madą ateina *patriarchatas (patriarchy)*, ir šis žodis kaipmat tampa, beje, nepakitęs iki šiol, pagrindiniu teoriniu terminu. Feministiškai suprantama patriarchato sąvoka yra kur kas platesnė nei paprastai. Ji taikoma visoms visuomenės sistemoms, kuriose moterys dėl savo lyties yra vyrų, visą valdžią visuomenėje laikančių savo rankose, priespaudos ir išnaudojimo objektas, vadinasi, šitaip feministės vadina visas iki tol žinomas visuomenines santvarkas, išskyrus hipotetines, gal kada nors ir egzistavusias matriarchatines visuomenes (tačiau tada moterys neengė vyrų, tik atliko vadovaujantįjį vaidmenį). Patriarchate vyrai *pirmauja* visose visuomeninio gyvenimo srityse. Moterys sudaro klasę, kastą, luomą, kolonizuotą mažumą ir pan., atiduotą vyrų, irgi sudarančių atskirą struktūrinį vienetą, valdžion. Atkreiptinas dėmesys į konfliktinę, antagonistinę visuomenės viziją. Šiek tiek vėliau šalia *patriarchato* atsiranda itin imlus ir nuo tada taikomas irgi teorinis terminas: *seksizmas* ir jo vedinys *seksistinis (sexism, sexist)*[151]. Šis terminas sudarytas pagal rasizmo *(racism)* termino analogiją. Rasizmas – tai visuomenės sistema ir ją grindžianti ideologija, kurioje žmonės yra engiami ir išnaudojami (silpniau: diskriminuojami) dėl savo rasės *(race)*. Seksizmas – analogiškai – tai visuomenės sistema ir ją grindžianti ideologija, pagal kurią žmonės yra diskriminuojami, o, pasak radikaliųjų feminisčių, taip pat engiami ir išnaudojami dėl savo lyties *(sex)*. Abiem atvejais susiduriame su tam tikros biologinės savybės, kaip kriterijaus, taikymu (rasė arba lytis), kuri, tų terminų vartotojų nuomone, visuomenėje neturi būti svarbi dalijantis vaidmenis ar gėrybes, tačiau vis dėlto ji yra svarbi ir praktiškai tampa kriterijumi[152]. Jau kurį laiką anglų kalboje sutinkame apibrėžimus, sukurtus ta pačia žodžių darybos dvasia, – *klasizmas (classism)* ir *eidžizmas (ageism, agism* – diskriminacija dėl amžiaus). Ko gero, nereikia nė aiškinti, kad seksizmo atveju istorija, pasak feminisčių, žino tik vieną, užtat visuotinį, jo variantą: seksistinę moterų priespaudą ir išnaudojimą (moteris išnaudoja vyrai, bet ne atvirkščiai). Atvirkštinis

[151] Kartais terminas „seksizmas" tapatinamas su „*sexual politics*" – „lyčių politika" – apibrėžimu, kurį pirmą kartą pavartojo Kate Millett savo to paties pavadinimo knygoje, bet tai nėra visuotinai pripažintas terminas. Šiaip ar taip, bet būtent šitaip interpretuoja jį patikima liudytoja, viena iš Raudonųjų Kojinių įkūrėjų, kitados artima Kate Millett bendražygė. Žr. įžangą, kurią Ellen Willis parašė A. Echols knygai *Daring to be bad*, min. veik., p. IX.

[152] Be abejo, tie, kurie elgiasi kaip rasistai ar seksistai, sau šių apibrėžimų netaiko, nes arba mano, kad privalu kreipti dėmesį į rasę ar lytį, nes tai yra e s m i n i s dalykas, arba yra įsitikinę – nepaisant akivaizdžių faktų, – kad elgiasi taip, tarsi tų skirtumų nematytų.

variantas vis dar lieka teorinės galimybės sritis ir netgi, kaip įrodinės kai kurios feministės, dėl antropologinių ir ontinių priežasčių apskritai neįmanomas, nes moteris pagal savo prigimtį negali išnaudoti ar diskriminuoti kitos lyties[153].

Seksizmas, suvokiamas kaip seksistinė visuomenės sistema, tampa tapatus patriarchato sąvokai, o kaip idėjų ir pažiūrų kompleksas persikelia ant „patriarchalinių ideologijų ir pažiūrų". Praktiškai seksizmo terminas ir jo vedinys yra noriai vartojamas akivaizdžiai ideologiniuose ir emociškai nuspalvintuose kontekstuose kaip ginklas kovoje, kaip įžeidimas ar šmeižtas, o patriarchato terminas ir jo vediniai pasirodo kontekstuose, turinčiuose teorinių, mokslinių ar akademinių ambicijų, nes jo emocinis turinys priklauso nuo vartotojo pozicijos ir pačiame termine tasai turinys nėra iš anksto vienareikšmiškai apibrėžtas. Žodžiai „seksizmas" ir „rasizmas" morfologiškai artimi, todėl žodžio „seksizmas" emocinio atspalvio išvengti neįmanoma.

Ypač didelį svorį feminizmo teorijoje įgijo garsioji tezė *„Personal is political"* – „Privatumas yra politiškas". Pritariu tokiam vertimui, nes, regis, pirmiausia norima patvirtinti, kad žmonių privataus, asmeninio gyvenimo sritis, kuri iki šiol visuotinai buvo laikoma apolitiška, neturinčia jokio ryšio su politika, yra politinio pobūdžio. Termino *personal* daugiareikšmiškumas vis dėlto kartais verčia ieškoti kitokio vertimo. Pačios autorės tai tezei, radikaliajame feminizme svarbiausiajai, kartais suteikia įvairių reikšmių (panašiai kaip terminui *sexual politics* – seksualinė politika). Iš pradžių toji tezė konstatavo vyrų pirmavimo skalės gylį – nuo valstybinės valdžios, kuri yra akivaizdi, per visą prievartos aparatą, visą gamybos sritį, taip pat kultūrą, mokslą, švietimą ir t. t., net iki privačių namų vidaus, iki visokių asmeninio gyvenimo užkaborių, iki asmeninių, intymių ryšių. Neliko nieko, prie ko neprisiliestų pražūtingas vyrų viešpatavimas (tai yra politika), galop visur išryškėdavo seksistinis aspektas. Nusprendusios – nors tai nėra savaime aišku, bet radikalioms feministėms taip atrodė, – kad visuotinio vyrų pirmavimo šaltinis ar pagrindas yra jų viešpatavimas privačiame, asmeniniame gyvenime (o ne, pavyzdžiui, atvirkščiai, jų viešpatavimas viešajame gyvenime), jos kaip savaime suprantamą dalyką siūlė išsilaisvinimo iš vyrų pirmavimo kovą pradėti nuo pačių šaknų, tai yra nuo asmeninių, privačių ryšių su vyrais, nuo namų, nuo šeimos,

[153] Pirmasis tekstų rinkinys, kuriame kalbama apie seksizmo sąvoką stiliumi, pretenduojančiu į mokslinį, tai Clarice Stasz Stoll (red.) knyga *Sexism. Scientific debates. Reading,* Massachusetts, 1973. Joje nėra jokios aiškios tezės.

nuo santuokos, o santuokoje – nuo lovos. Marksistui visa ko pagrindas buvo gamybiniai santykiai ir pradėti viską reikėjo nuo jų – ir teoriškai, ir praktiškai. Radikaliajame feminizme pasirodo analogiška visuomenės vienakryptės struktūrinės hierarchijos vizija: pamatu pasirodo esąs šeimos gyvenimas, asmeninė sritis, privačių santykių sritis, kuri „apibrėžia" likusią visuomeninio gyvenimo dalį.

Sąmoningumo ugdymo grupės (Consciousness Raising Groups – CRG)

Kartu su grupėmis, viešai demonstruojančiomis savo buvimą, plečiasi tinklas su jomis susijusių – iniciatyvą parodė Radikaliosios Niujorko moterys[154] – mažų ir ne itin patvarių moterų grupelių, kurių pagrindinis tikslas yra „ugdyti sąmoningumą" *(consciousness raising)* arba, kaip dažniausiai yra verčiama į lenkų kalbą, „žadinti sąmoningumą", o gal jį ir „stiprinti"[155]. Viena iš pagrindinių šios veiklos formos iniciatorių ir metodininkių jau minėtoji Kathie Sarachild aiškiai kalba apie *consciousness raising*[156] – savo pačios sąmoningumo ugdymą dėl savo pačios asmeninės naudos (bent kol kas). Sąmoningumo ugdymo grupės veikė tyliai, nedarė reklamos, jų dalyvės buvo savanorės, pačios turinčios interesų dėl šios veiklos, nors netrukus tose grupėse ėmė reikštis ostrakistinės tendencijos kai kurių kandidačių (ištekėjusių moterų, nenutraukiančių santykių su vyrais) atžvilgiu. Taip pat tose grupėse nesilaikyta hierarchijos. Jose buvo dalijamasi asmeniniais bendravimo su vyrais potyriais, jie siejami su vis gausėjančia feministine literatūra, vyravo atvirumo, nuoširdumo ir pasitikėjimo viena kita at-

[154] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 87.

[155] Išversti terminą *consciousness raising* nėra taip paprasta. Jau įsigalėjęs Lenkijoje vertinys „sąmoningumo žadinimas" reikštų, kad ketinama žadinti tai, kas jau yra, tik dar snaudžia. Tačiau *raising* šiuo atveju reikštų egzistuojančio moters sąmoningumo ugdymą, kad jos ligšiolinė esmė naujajame ateities feminizme įgytų kitą prasmę, nes smarkiai prasiplėstų horizontas. Sąmoningumo ugdymo ar žadinimo metu iš naujo bandoma išsiaiškinti jos ligšiolinio turinio, ligšiolinės moteriškos patirties, tiesą sakant, to ugdymo ar žadinimo sąlygos, prasmę. Galų gale *raising* – tai sąmonės, tarsi kokio akumuliatoriaus, „įkrovimas" nauja energija, tekančia iš bendro apsikeitimo patirtimi ir bendrų pastangų ją iš naujo išaiškinti.

[156] Žr. sutrumpintus patarimus, kaip dirbti su tokia grupe: R. Morgan. *Introduction*, kn. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerfool*, min. veik., p. XXIII–XXIV.

mosfera. Labai dažnai būdavo aptariami tokie išgyvenimai, kaip „atsivėrė akys“, „pasikeitė visas gyvenimas“, „staiga suvokiau“, „pamačiau kitomis akimis“ ir t. t. Kaip tik čia su nuostaba būdavo atrandama, o paskui tas atradimas įtvirtinamas, kaip smarkiai tai, kas asmeniška, privatu, yra politiška, tai yra paženklinta vyrų viešpatavimu ir apgaubta jiems patogiomis pažiūromis.

Tokia grupė egzistuodavo neilgai, tol, kol jos narės pasiekdavo tam tikrą feministinio sąmoningumo lygmenį, o paskui jos išsiskirstydavo, kartais suburdamos naujas grupes. Daug tokių grupių narių papildydavo judėjimo aktyviščių gretas, kitos pasitenkindavo nauju pasaulio suvokimu, bet ir šitai reiškė, kad pasikeitė jų pozicija privačiame ir viešajame gyvenime, šeimoje ir darbe. Tas naujas feministinis žvilgsnis į tikrovę buvo paplitęs kur kas labiau nei galima spręsti iš aktyvių feministinių grupių skaičiaus. Nėra nė menkiausių abejonių, kad sumanymas kurti sąmoningumo ugdymo grupes davė itin gerų rezultatų[157]. Nieko nestebina, kad šis sumanymas kilo studenčių aplinkoje, tačiau faktas, kad tose grupėse netrukus atsirado daug vadinamųjų pilkų moterų, liudija didelį visuomenės tokio žvilgsnio į tikrovę poreikį.

Niekas niekada nėra suskaičiavęs sąmoningumo ugdymo grupių, kurių visuma sudarė plačiau suvokiamą Moterų išlaisvinimo judėjimą, nors šio judėjimo branduolys buvo aktyviščių grupelės, organizuojančios vaizdingas akcijas publikos naudai[158]. Turbūt daugiausia jų buvo Rytų pakrantėje, ypač Bostone ir Niujorke, galbūt Čikagoje, ir greitai prie jų prisijungė Berklis iš Vakarų pakrantės[159]. Dalis grupių

[157] Panašiai veikė marksistai XIX a. pabaigoje darbininkų aplinkoje.

[158] 1970 m. britų standartinėje pagalbinėje knygelėje autorė rašo apie feminizmą JAV: „Susidaro įspūdis, kad judėjimas yra visur, – bet dažnai nepavyksta jo aiškiai pamatyti“. Žr. Juliet Mitchell. *Woman's estate*, min. veik., p. 49.

[159] Pasak Robinos Morgan, 1970 m. pradžioje tokios grupės egzistavo visuose pagrindiniuose ir daugelyje mažesnių JAV miestų. Didžiausiuose miestuose jų skaičius svyravo nuo 50 iki 200, šiaip ar taip Niujorke jų buvo priskaičiuota du šimtai ir jų skaičius tolydžio augo, jų buvo beveik visuose universitetuose. Žr. R. Morgan. *Introduction*, kn. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. XXV. Pasak G. G. Yates, aštuntojo dešimtmečio pradžioje tų grupių narių buvo priskaičiuojama mažiausiai dešimt, o gal ir visi penkiasdešimt tūkstančių, žr. G. G. Yates. *What women want*, min. veik. Jo Freeman knygoje, kurią apdovanojo *American Political Science Association*, 1975 m. rašo, kad čia pasireiškė grybo efektas, *mushroom effect*, kaip buvo pavadintas 16 puslapių feministinių grupių leidinukas 1970 m. pabaigoje. Tuomet jų buvo išvardyta keli šimtai, tačiau jau išleidimo dieną tas sąrašas tapo neaktualus. Po trejų

sklandžiai virto kolektyvais, aktyviai dirbančiais ir už organizacijos ribų. Aiškių kriterijų nėra, todėl negalima nustatyti, kada buvo persitvarkyta, nes feministinės grupės – kitaip nei NOW – visada buvo neformalios, neturėjo aiškios sandaros ir ryškių vadovų. Beje, kartais kai kurios feministės išsiveržsaid į priekį, bet kitoms tai labai nepatikdavo, todėl atsitikdavo stebinančių dalykų. Pavyzdžiui, „Rat" redakcijos kolektyvas privertė Robiną Morgan pabloginti savo eilėraščių stilių, kad kas nors, nepaisant iš anksto sutarto ir jai primesto anonimiškumo, tose eilėse neatpažintų autorės. Paskui ji buvo paprašyta apskritai neberašyti eilėraščių. Po mėnesio tokių pastangų išsaugoti kolektyvinį anonimiškumą ji išėjo iš redakcijos[160]. Susan Brownmiller pasakoja, jog rūpinimasis, kad nė viena iš aktyviščių neišsiveržtų į priekį *(antyleadership thing)*, galop peržengė bet kokias ribas. Kaip tik dėl šios priežasties grupės ilgai neišsilaikydavo. Iki aštuntojo dešimtmečio vidurio – dėl daugybės įvairių priežasčių – subyrėjo beveik visos. Iki šiol išliko viena: *the Boston Women's Health Book Collective*, bet tik todėl, kad ji ėmė leisti knygas apie sveikatą ir patarimus moterims, šios knygos tapo labai perkamos ir nuolat atnaujinamomis versijomis leidžiamos iki šiol[161].

Iš daugelio aktyvesnių grupių paminėsime tik keletą itin įstrigusių į atmintį – šalia tų, kurios buvo minimos šio skyriaus pradžioje. Niujorke – kur vyko audringiausias gyvenimas – Radikaliosios Niujorko moterys po daugelio akcijų, vėliau pripažintų pavyzdinėmis, suskilo į Raganas *(Witches)*, užvaldytas *politikių*, ir Raudonąsias Kojines *(Redstockings)*, radikaliąsias feministes, kurios susijungė su savarankiška Feminisčių *(The Feminists)* grupe, suburta disidentės iš NOW Ti-Grace Atkinson, ir sukūrė naują, vėliau tapusią kūrybinga programų kūrėja,

metų „Women Today" skelbė esant kelis tūkstančius grupių, kilusių iš abiejų orientacijų, tačiau, autorės nuomone, tai jau nebeturėjo reikšmės, nes „dviejų šalia augančių medžių šakos taip susipynė apie abu kamienus [liberaliojo feminizmo ir radikaliojo feminizmo], kad būtų nelengva atrasti skirtingas tos lapijos šaknis." Žr. Jo Freeman. *The politics of Women's Liberation. A case study of an emerging social movement and its relation to the policy process*, New York, 1975, p. 147.

[160] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 99.

[161] The Boston Women's Health Book Collective. *Our bodies, ourselves. A book by and for women*. Pirmasis leidimas pasirodė 1971 m. Paskui jų buvo daug, taip pat leista ir kitose šalyse. Paskutinį naujausią britų leidimą su gerokai pakoreguotu turiniu, papildytą ir šiuolaikiškai apipavidalintą, 1996 m. išleido *Penguin Books*.

grupę NYRF – Niujorko radikaliąsias feministes *(New York Radical Feminists)*. Bostone ne tokia radikali „Duona ir rožė" virto daugybės grupių tinklu, nes 1969 metų rudenį į susirinkimus jau sueidavo šimtai moterų[162]. Ten veikianti radikali Celė Nr.16, kurią 1970 metų rudenį užvaldė trockininkės[163], vėliau pasuko separatistinio kultūrinio feminizmo link. Daugelis grupių pasisavindavo kriptonimą WITCH (angl. ragana – feminizme ragana buvo vertinama palankiai – kaip viduramžių feministės prototipas), garsiausia iš jų būtų Niujorko grupė, viena iš ankstyviausiųjų, kuri savo trumpo gyvavimo laikotarpiu (nuo 1968 metų iki 1969-ųjų žiemos) sugebėjo išgarsėti itin vaizdingais renginiais – protesto akcijomis, paveldėtomis iš kairuoliškų studentų judėjimų[164]. Kaip tik joje patirties įgijo Robina Morgan, kuri labai anksti tapo kultūrinės orientacijos atstove. „RAGANA „netampama", – skelbia tos grupės skrajutė. – Jei esi moteris, esi viena iš mūsų. Tik turėk drąsos pažvelgti į savo vidų."[165]

Nei sąmoningumo ugdymo grupių veikla, nei gausėjančios vis išradingesnės akcijos nebūtų įstengusios pačios vienos, ir dar taip greitai, iš feminizmo padaryti itin populiarų visuomenėje reiškinį[166], jeigu ne žiniasklaidos pagalba – pagalba tikrai neplanuota. Savo įtaką darė vis dažniau pasirodantys leidiniai, nes leidyklos patyrė, kad feministinė literatūra – nemenko pelno šaltinis. Bet labiausiai nusipelnė televizija, kuri feminizmą išjuokiančiomis laidomis atkreipė į jį visuotinį dėmesį[167].

[162] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 80–86.

[163] Šiuo klausimu žr. p. 174.

[164] Šiuo atveju WITCH – tai *Women's International Terrorist Conspiracy from Hell*, Moterų tarptautinė konspiracinė teroristinė grupė iš pragaro. Žr. Linda Sees. *You've come a long way, baby*, min. veik., p. 71; bet ši santrumpa būdavo iššifruojama įvairiai (ilgas jų sąrašas pridėtas R. Morgan [red.]. *Sisterhood is powerful*, min. veik.).

[165] W.I.T.C.H. *Witch power*, kn. *On the liberation of women*, „Motive", min. veik., p. 77.

[166] Pirmojo naujojo judėjimo tekstų rinkinio, skirto plačiam skaitytojų ratui, sudarytojai Roszakai pratarmėje rašo, kad dar tada, 1968 metų pabaigoje, idėjos, koledžuose ir mažuose, uždaruose didelių metropolijų aktyviščių rateliuose laikomos truizmais, už jų ribų buvo „svetimos, keistos ir absurdiškos". Taip storas „seksizmo apologetikos ir metafizikos apklotas dar dengė visuomenės sąmonę" (B. Roszak, T. Roszak [red.]. *Masculine/Feminine*, min. veik., p. VIII).

[167] Anot 1970 m. istoriko O'Neillo, televizijos laidos dalyvaujant feministėms ir jų įvairios viešos akcijos sukeldavo daug juoko, bet niekada nebuvo aišku, ar visuomenė juokiasi kartu su feministėmis, ar iš jų. Žr. W. O'Neill. *Coming apart. An informal history of America in the 1960's*, Chicaga, 1971, p. 197. Jis

Mas media skelbia feminizmą

Maždaug nuo 1970 metų televizija ėmė rengti rimtesnius pokalbius ir diskusijas su feministinio judėjimo atstovėmis, o tai labai padėjo išgirsti feminizmo idėjas tiems asmenims, kurie niekada neištiestų rankos, kad paimtų feministinį laikraštėlį ar knygelę. Tačiau prieš tai, maždaug prieš dvejus su trupučiu metų, televizija rodė spalvingus pranešimus apie feminisčių organizuojamas akcijas ir ilgam, iki šių dienų, žmonių sąmonėje įtvirtino nuostatą, kad feminizmas – tai neabejotinai pakvaišusių ekstremisčių judėjimas (šitai įrodinėjo komentaras, akivaizdžiai iškraipantis tų protestų esmę). Pasak F. Davis, ypač intensyviai feminizmas buvo juodinamas šešis mėnesius 1969–1970 metų sandūroje. Tuomet beveik kiekvienas laikraštis išleido specialų tai temai skirtą numerį, o per radiją ir televiziją viena laida keitė kitą[168]. Žiniasklaidos priemonės pasirinkdavo vaizdingiausius ir labiausiai miesčionis „piktinančius" elementus, dažnai tik paviršutiniškai ir fragmentiškai susijusius su tikruoju feministiniu judėjimu ir kitomis jo akcijomis, o pirmiausia išplėštus iš ideologinio konteksto ir suvokiamus atvirkščiai. Buvo rodomos vietinės vis gausėjančios demonstracijos ir žygiai, kurių skaičius ir agresyvumas augo, kol 1970 metais pasiekė kulminaciją. Ypač populiarus kasdienėje sąmonėje tapo *bra bruners* (liemenėlių degintojų) atvaizdas – nors iki šiol tebesitęsia ginčas, ar iš tiesų kur nors oficialiai buvo deginamos liemenėlės[169]. Taip, žinoma, jos buvo viešai, fiksuojant televizijos kameroms, išmestos į didįjį „laisvės šiukšlyną" kartu su korsetais, aukštakulniais bateliais, moterų žurnalais ir kitais moterų gyvenimo, kuriame joms primestas vaidmuo patikti vyrams, aksesuarais[170]. Tai vyko plačios akcijos, protestuojančios prieš

priduria, kad juokas visada buvo reakcija į feminizmą, o „vienintelė priežastis, kodėl į feminizmą visada buvo žiūrima su pašaipa, yra ta, kad rimtas žvilgsnis galėjo atverti nemalonias alternatyvas. Juk kas atsitiktų, jei išaiškėtų, kad moterų lygybė nesiderina su santuokos ir šeimos išsaugojimu? [...] Rimtas požiūris į moterų klausimą reiškė kaip tik tokią riziką" (ten pat, p. 199).

168 F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 107.

169 Betty Friedan nežino nė vieno liemenėlės deginimo fakto, o dėl to, kad atėjo mada nedėvėti liemenėlės, ji kaltina vieną iš madų diktatorių. 1970 m. Robin Morgan irgi pažymi: „Liemenėlės niekada nebuvo deginamos. *Bra-burning* nuo pradžios iki galo buvo žiniasklaidos išmonė". Žr. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 521.

170 Priešiškumą išmetamiems „reikmenims" lengviau suprasti, kai skaitai Beverly Jones pastabas apie tai, kiek daug brangaus laiko studentės turėjo kas-

mis Amerikos rinkimus Atlantik Sityje, metu 1968 metų rugsėjo mėnesį. Tada feministės sudrumstė tas populiarias, per daugelį televizijų žiūrimas iškilmes. Jos įsiveržė į salę ir apmėtė sceną popierinėmis kregždutėmis, paskui karūnavo avį ir, šokdamos aplink ją, dainavo: „Kokia ji meilutė, kad parduoda savo mėsą maistui. Amerikoje tai svarbiausia prekė. Argi ji ne meilutė?"[171] Taip Radikaliosios Niujorko moterys protestavo prieš tai, kad „mūsų visuomenėje moterys yra priverstos kasdien varžytis dėl vyrų dėmesio, vyrų, kurie pavergė jas juokingais „grožio" etalonais..."[172] Tada publika nesuprato jų intencijų, nes didžioji televizijos žiūrovų dalis, taip pat iškilmių dalyvės ir organizatoriai tame konkurse neįžvelgė nieko, kas įžeistų moters garbę ir orumą. Atvirkščiai, jis iškelia moterį ant pjedestalo! Bet kas žino, gal nuo tos valandėlės kai kurios moterys ėmė mąstyti apie tai, ką reiškia daryti iš moters „sekso objektą"? Nuostabą, netgi nerimą sukėlė feministinių raganų Volstrito biržos užpuolimas Halovyno šventės dieną, dėl šios atakos netgi krito akcijų kursas. Smūgis buvo nukreiptas į vieną labiausiai „vyriškų" ir „patriarchalinių" institucijų.

Aiškus dalykas, buvo puolama ir žiniasklaida, nes anuomet ji buvo kritikuojamo patriarchato buveinė. „Newsweek" laikraščio redakcijoje iš 35 redaktorių padėjėjų buvo tik vienas vyras, užtat iš 52 savarankiškų rašančių redaktorių buvo net... viena moteris. Galop redaktorės, parašiusios skundą dėl lyties diskriminacijos, bylą laimėjo. Jų pėdomis pasekė kolegės iš „Time" ir NBC. 1970 metų kovo mėnesį, o tai jau buvo žiniasklaidos pozicijos keitimosi laikas, buvo prieita iki aiškinamosios akcijos tradicinio moteriškumo tvirtovėje, „Ladies' Home Journal" redakcijoje. Diskusija su vyriausiuoju redaktoriumi truko daug valandų ir baigėsi kompromisu: feministėms buvo atiduotas žurnalo priedas, tad palankiai pateiktos feministinės idėjos pasiekė tradiciškai nusiteikusias to žurnalo skaitytojas. Jų sąmonėje persilaužimo neįvyko.

dien eikvoti, kad tenkintų joms primestą poreikį patikti – 1/8 dalį laiko neskaitant miego, o pridėjus žurnalų apie grožį ir madas skaitymą – net 1/4. Ir viskas dėl to, kad joms buvo nurodomas vienintelis gyvenimo kelias – kuo greičiau ištekėti. Taip pat ir kuo greičiau pabėgti iš namų, nuo tėvų priežiūros. Žr. Beverly Jones. *Radical women as students*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 219–220.

[171] *„Ain't she sweet/Making' profit off her meat./She's just America's prime commodity,/Ain't she sweet"*. Toks, pasak Marilynos Salzman, yra dainelės turinys, žr. *Woman as: secretary, sexpot, spender, sow, civic actor, sickie* leidinyje „Motive", XXIX, 6/7, 1969, p. 53.

[172] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 107.

Bent jau ne iš karto. O iliustruoti žurnalai, skirti jaunoms moterims, persiorientavo kur kas greičiau[173].

Šoką sukėlė nauja veiklos forma, pavadinta *speak-out*, viešu prisipažinimu, kuris buvo naudojamas ne vieną kartą. Niujorko bažnyčioje Raudonosios Kojinės viešai prisipažino dariusios abortus – tuomet dar nelegalius. Tai paskatino apie du šimtus klausiusių moterų prisipažinti tą patį. Paskui buvo organizuoti prisipažinimai dėl patirto smurto, seksualinio priekabiavimo ir seksualinio piktnaudžiavimo šeimoje. Pašaipa atsitiktinių klausytojų veiduose pamažu nyko.

Bet kokia proga kameros minioje surasdavo ir priartindavo transparantus su šūkiais, nukreiptais prieš vyrus, – nes, suprantamas dalykas, pasitaikydavo ir tokių. Išvada piršosi pati: feministės – tai iškrypėlės, vyrų nekenčiančios raganos. Šitai, regis, patvirtino tai, kad jos atakavo tradicinę, tai yra patriarchalinę šeimą. Nenorėjo turėti tėvo, o paskui vyro pavardės. 1969 m. rugsėjo 23 d. Ti-Grace Atkinson organizavo Niujorko civilinių aktų įregistravimo biuro užpuolimą, kurio metu mėtė skrajutes, skelbiančias, kad atėjo laikas baigti su santuoka, o vaikus turinčios auklėti bendrijos. Mat šeima – tai vyrų viešpatavimo buveinė. Taip pat vyrams nebuvo palikta jokios galimybės pasitaisyti. „Tai tarytum viščiukai ketintų išauklėti juos auginantį fermerį", – po poros metų vaizdžiai paaiškino Marge Piercy, kai NOW siūlė įkurti vyrų sąmoningumo ugdymo grupes[174].

Feminizmas ir lesbizmas

Kiek anksčiau daug negeros šlovės ant radikaliųjų feminisčių užtraukė viena kolegė, pati viena užpuolusi garsų menininką Andy Warholą. Valeria Solanas norėjo, kad tasai *macho* prarastų tik savo vyriškumą, bet kulka nuskriejo aukščiau ir pataikė į pilvą. Jos baisiai vyrų kraujo trokštantį manifestą *SCUM Manifesto*, vėliau parašytą psichiatrijos klinikoje, pavogė ir išspausdino jau minėta žurnalistė Ti-Grace Atkinson, išgarsėjusi savo posakiu: „Feminizmas – tai teorija, lesbizmas – tai praktika". Kas yra matęs ją arba jos nuotrauką, puikiai žino, kad požiūris, jog visos feministės yra baisiai negražios, tikrai neteisingas. Visas tas atsitikimas parėmė feminizmo priešininkų pastangas įrodyti, jog šis moterų judėjimas tėra psichikos ligos atmai-

[173] Ten pat, p. 110.
[174] Ten pat, p. 92.

na. Tos moterys yra neprisitaikiusios prie gyvenimo (Jungtinėse Valstijose tai beveik tas pats, kas pavadinti jas psichikos ligonėmis), prie normalaus gyvenimo su vyrais – taip buvo teigiama. Jos kompleksuotos, frustruotos ir išklydusios iš teisingo kelio būtybės, kurios dėl savo gyvenimo nesėkmių stengiasi atkeršyti vyrams.

Verta pažymėti, kad ir jaunieji kairuoliai bandė sutramdyti feminizmo link sukančias koleges, kaltindami jas homoseksualizmu, taip, daugelio jų nuomone, visiškai jas diskvalifikuodami. Kiek kartų savo adresu jos girdėjo su panieka tarstelint „Lesbietė!" – prisimena daugelis senųjų Naujosios Kairės aktyviščių, o tada jos dar stengėsi įrodyti, kad „šiuo požiūriu joms viskas gerai"[175]. Tuo metu jos lesbizmą dar laikė savotišku nukrypimu nuo normos, dėl kurio asmuo tampa nepatikimas. Bet šis požiūris staiga pakito ir – tikras paradoksas – savo kolegių feminisčių būrelyje tekdavo pasiaiškinti, *kodėl nesi lesbietė*.

Daugybėje radikalių feminisčių grupių lesbizmas pamažu išaugo iki politinės pozicijos rango, be to, vienintelės teisingos, vienintelės tinkamos politinės pozicijos. Tikra feministė nemiega su priešais! Tikra feministė yra *women-identified-women*, moteris, kuri tapatina save su moteriškumu ar solidarizuojasi su moterimis, moteris, atsisukusi į moterį. Knygoje su tokia štai dedikacija: „Šią knygą skiriu savo motinai, kuri turėjo būti lesbietė, ir savo dukteriai su viltimi, kad ji tokia taps" autorė daro išvadą: „Vos per dvejus metus žodžio „lesbietė" reikšmė nuėjo kelią nuo asmeniško, maištingo aktyvumo iki politinio revoliucinio tapatumo. [...] Tavo pasirinkimas, su kuo miegoti, yra politinis pasirinkimas. Šiandien jau negalima paprasčiausiai apeiti feministinės heteroseksizmo institucijos, leidžiančios engti moteris, tyrimo rezultatų"[176].

[175] J. B. Brown. *Female liberation first, and now*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik.

[176] Jill Johnston. *Lesbian nation. The feminist solution*, New York, 1973, p. 275. Trys socialistinės orientacijos feministės, 1983 m. išleisto straipsnių rinkinio apie moterų seksualumą pratarmėje nusakydamos tuometinę padėtį, rašo, kad feministės iš pat pradžių nesutarė dėl to, kokie seksualinės praktikos pokyčiai tarnauja moterų interesams. „Nuo 1968 m. dėl įtikinamų argumentų nebuvimo moterų judėjimas skilo dažnai negražiu būdu. Viena frakcija po kitos vis teikdavo pasiūlymus tuo klausimu – kai kurie iš tų pasiūlymų buvo visa apimantys kaip feministinė revoliucija, kiti iš pažiūros banalūs tarsi vibratorius – ir kiekvienas iš jų išaugdavo iki tikros doktrinos dydžio arba karštos diskusijos metu būdavo triukšmingai atmetamas." Žr. *Introduction*, kn. A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson (red.). *Desire. The politics of sexuality* (I leid. 1983 m.), London, 1984, p. 16.

Kaip iki to buvo prieita?

Iš pat pradžių feminisčių judėjimas ėmė traukti ir homoseksualinės orientacijos moteris. NOW apie tai žinojo, bet seksualinę orientaciją laikė privačiu dalyku. Interesų turinčios moterys viešai apie tai nekalbėjo. Kitaip buvo jaunų feminisčių judėjime. Jau egzistuojanti jaunų lesbiečių aplinka įžvelgė galimybę – per feminizmą, dedant ant svarstyklių lygias seksualinių mažumų teises, išsikovoti daugiau visuomenės pakantumo ir pripažinimo. Nelauktai reikalai ėmė klostytis sėkmingiau nei jos galėjo tikėtis. Į pagalbą atėjo mokslas ir politika. Mokslas – tuo požiūriu, kad pagal naujausius tyrimus išeitų, jog visos moterys, nelygu jų seksualinė orientacija, vienodai išgyvena orgazmą, o vyrai tėra tarsi pagalbinis įrankis, o ne būtina „normalaus" seksualinio pasitenkinimo sąlyga. Politika – tuo požiūriu, kad buvo pastebėta, jog moterų, kurios neatsisakė intymių santykių su vyrais, požiūris į feministinę kovą būna ne toks nuoseklus.

Pirmiausia, remdamasi Kinsey atradimais ir Masterso ir Johnson tyrimais, Niujorko feministė Anne Koedt išspausdino vėliau išgarsėjusį straipsnį „Makštinio orgazmo mitas", kurio pagrindinė tezė ta, jog Freudas ir froidistai padarė ir tebedaro klaidą teigdami, kad pagrindinė moters lytinio šaltumo priežastis yra nesugebėjimas patirti vadinamojo vaginalinio orgazmo. Tačiau paaiškėjo, kad tokio dalyko, kaip vaginalinis orgazmas, apskritai nėra! O psichoanalitikai su savo mokytoju priešaky mano, kad moterys, kurios „sustojo" klitorinio orgazmo etape, nėra subrendusios, jas kamuoja seksualinis šaltumas, nes tikrasis moters subrendimas pasireiškia tuo, kad ji gali patirti vaginalinį orgazmą. Tai gryniausia nesąmonė, rašo Koedt, nes tyrimai rodo, jog vienintelis moters orgazmo šaltinis kaip tik yra klitoris. Kad ir kokia būtų santykių technika, galutinis moters seksualinio pasitenkinimo šaltinis yra klitorio (galbūt grynai psichinis) sužadinimas. O makštis mažiausiai yra jautri seksualinių potyrių vieta, nes beveik neturi nervų[177]. Tai vyrai primetė moterims patogų sau įsitikinimą, kad be

[177] Kinsey raporte, be kita ko, buvo tvirtinama, kad iš 8000 apklaustų moterų daugių daugiausia 14 proc. turėjo bent kokių nors pojūčių makšties srityje, kadangi didžiosios dalies moterų šis organas praktiškai neturi nervų, todėl negali būti vadinamojo „vaginalinio orgazmo", kurį Freudas įvardijo kaip vienintelį teisingą orgazmo, rodančio moters subrendimą, šaltinį. – Žr. A. C. Kinsey, W. B. Pomeroy, C. E. Martin, P. H. Gabhard. *Sexual behavior in the human female*, Philadelphia, 1953, p. 159, 581–582. Williamas H. Mastersas ir Virginia E. Johnson moters orgazme klitoriui skiria pagrindinį vaidmenį – žr. *Human sexual response*, Boston, 1966, p. 45, o dar įtikinamiau tai išdėsto savo

vagininių santykių moterys negali patirti – šiaip ar taip, negali patirti „normalaus", teisingo – orgazmo. Tiesą sakant, – rašo Koedt, – vyrai nėra būtina moters seksualinio gyvenimo dalis, šiaip ar taip, jie nėra vienintelė, juolab „vienintelė natūrali" – nieko sau! – galimybė. Klitorinio orgazmo reabilitacija tiesia linija vedė prie nepriklausomybės nuo vyrų seksualiniame gyvenime, ir lesbiečių samprotavimai pasuko kaip tik ta kryptimi, nors tai prieštaravo straipsnio autorės intencijoms, kuri tikrai neketino garbinti lesbiškos meilės, o tik norėjo išlaisvinti moteris nuo primesto joms kaip vienintelio normalaus moteriško sekso – nuolankaus, pasyvaus, būtinai susijusio su vyro malonumu – modelio prievartos.

Šis straipsnis drauge su kitu analogiškos prasmės straipsniu[178] smarkiai pagyvino diskusiją apie veiklos formas, būdus ir metodus, kurių griebiasi vyrai, norėdami pavergti moteris ir padaryti jas nuo savęs priklausomas. Nemėgstantys feminizmo recenzentai, žinoma, išpūtė kaip tik šią – plačiąją visuomenę šokiruojančią – temą. Normanui Maileriui, seniai žinomam vyriškumo mistikos atstovui[179], ji tapo nesantaikos akmeniu. Tačiau šią temą iškėlė ir daugelis feminisčių, nes joje būta politinio klausimo aspekto. Jei nėra nenatūralu pasitenkinti lytinio akto, kuriame nedalyvauja vyras (nebūtinai kitos moterys, nes tuo metu masturbacija jau buvo deramai įvertinta), metu, tai tegu moterys sąmoningai renkasi savo lytinio gyvenimo būdą, ir tasai pasirinkimas, pasirodo, yra vienintelis teisingas politinis sprendimas: tegu visos renkasi lesbizmą![180] Esą tik lesbietės, *moterys, tapačios su moterimis*, yra tikros, nuoseklios, neverčiamos taikstytis su kompromisais kovotojos dėl moterų siekių. O jeigu moteris tam nesiryžta, ji gali pasitenkinti pati arba – ši tema hedonizmą išpažįstančioje amerikiečių visuomenėje atsiranda vėliau, kai Naujoji Dešinė bandė primesti postfeminizmą – pasirinkti lytinę abstinenciją. Šiaip ar taip, feministinio judėjimo avangarde

straipsnyje, išspausdintame J. Money redaguotame rinkinyje *Sex research. New developments*, New York, 1965, p. 104. Minėta Masterso ir Johnson knyga, nors išleista mokslinėje leidykloje, neginčijamai tapo perkamiausia; „be jokios abejonės, tai seksualinės revoliucijos apogėjus, kraštutinė orgazmo kulto išraiška – Amerikos svajonė pagaliau išsipildė" (W. L. O'Neill [red.]. *The American sexual dilemma*, New York, 1972, p. 84).

[178] S. Lydon. *The politics of orgasm*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik.

[179] N. Mailer. *The prisoner of sex*, New York, 1971.

[180] Tai padaryti ragina anksčiau cituota *Lesbian nation* autorė Jill Johnson, garsi „Village Voice" žurnalistė. Žr. 176 išnašą.

turi atsidurti lesbietės, supamos ypatingos pagarbos. Daugelis iš jų ten ir atsidūrė[181].

Šiose grumtynėse kilo daug susidūrimų ir polemikų, taip pat skilimų, atskilimų, kai kurios aktyvistės netgi pasitraukė iš judėjimo. Atsirado reiškinys, ko gero, iki tol istorijoje negirdėtas: daugelis aktyvisčių dėl grynai politinių priežasčių pasirinko kaip tik tą seksualinę orientaciją ir išdidžiai šitai skelbė. Levandų spalvos palaidinukės tapo madingu šio reiškinio atributu. Taip pat nuskambėjo kaltinimai dėl dviveidystės ar apskritai apgaulės. Pavyzdžiui, Kate Millett, kuri pasiskelbė esanti lesbietė. Vėliau buvo priekaištaujama, kad ji vėl palaikanti santykius su vyru ir todėl yra netinkama vykdyti pavestų funkcijų. Tada ji pasiskelbė esanti biseksuali ir taip sukūrė judėjime trečią politinę kategoriją, kuri vis dėlto neturėjo tokio prestižo. Jungtiniame kongrese, vykusiame 1970 metais Niujorke, susijungimas taip ir neįvyko, nes lesbietės taip sėkmingai atakavo valdžios postus, kad ne tik ėmė, tiesa, laikinai, vadovauti Niujorko NOW organizacijai, bet ir privertė pasitraukti nemažai kitų veikėjų[182].

[181] „Po salvių, kurias paleido Koedt ir Atkinson, – po keliolikos metų prisimena tų įvykių dalyvės, – praktiškai išnyko visos priežastys, dėl kurių dar būtų galima norėti seksualinių santykių su vyrais; gal nebent išskyrus tai, – priduria jos, – kad pasyvumas teikia savotišką pasitenkinimą; kad kitas meilužis, išskyrus mane pačią, suteikia šiek tiek džiaugsmo, kad kitas kūnas lovoje šildo patalą. Be abejo, feministėms buvo labai sunku oficialiai pripažinti, kad penetraciją jos laiko maloniu dalyku, padedančiu patirti orgazmą; vėliau, susikūrus lesbietiškai feministinei ideologijai, tapo sunkiai įsivaizduojamu dalyku, kad teoriškai arba anatomijos ar visuomenės žinių pagrindu galima būtų paaiškinti, kodėl kokia nors moteris turėtų norėti gultis į lovą su vyriškiu." Žr. *Introduction*, kn. A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson (red.). *Desire*, min. veik., p. 20. Toji „lesbietiška feministinė ideologija", – paaiškina autorės, – tai „feministinių požiūrių sintezė su galima lesbietiško sekso perspektyva, pristatančia lesbizmą kaip politinį feministinį pasirinkimą" (ten pat, p. 37). Taip pat žr. pažiūrų heteroseksualumo ir lesbizmo tema dėstymą Adrienne Rich tekste, pateiktame p. 190–192.

[182] Trys tų įvykių dalyvės po keliolikos metų prisimena, kad ankstesnės kartos lesbietės, pavyzdžiui, susitelkusios į DOB *(Daughters of Bilitis)*, anksčiau NOW užėmė kuklią vietą, jos nemėgo naujojo lesbizmo, kaip politinio pasirinkimo, šalininkių. Nepatiko joms ir šūkis „Feminizmas – tai teorija, lesbizmas – praktika", nes jame įžvelgė bandymą priversti visas lesbietes remti nebūtinai joms artimus politinius tikslus. Pačią agresyviausią Ritą Mae Brown, kaltinančią NOW lesbiečių diskriminavimu, buvo bandyta nutildyti. Juk tai jos, vadovaujamos apie dvidešimties jaunų moterų, vilkėdamos levandos spalvos palaidinėmis su užrašu „Levandų pavojus", įsiveržė į Kongreso sceną, apkaltino NOW homofobija (priešiškumu homoseksualistėms) ir paragino

Prie lesbizmo problemos feminizme dar grįšime, nes jis iki šiol yra stipri feminizmo, ypač kultūrinio ir viktiminio, sudedamoji dalis, taip pat ir teorinė.

Teorija kristalizuojasi

Radikaliojo feminizmo teorinei koncepcijai susikurti 1970 metai tapo persilaužimo metais. Išėjo dvi itin reikšmingos knygelės: Kate Millett *Seksualinė politika* (ji pasirodė 1969 m., bet tik dabar buvo išleista plačiajam skaitytojų ratui) ir Shulamithos Firestone *Lyties dialektika*. Išbarstytas po ankstesnius leidinius[183] idėjas autorės stengiasi sujungti į visumą, į vientisą teoriją. Pirmą kartą visos šalies skaitytojas, kurį domina tie klausimai, gauna lengvai pasiekiamą, išvaizdų naujos doktrinos vaizdą. Netrukus prie jų prisijungia – nepaisant Amerikos vadovaujančiųjų feminisčių prieštaravimo – Germaine Greer *Moteriškasis eunuchas*. Kanoniškų tekstų

kitas feministes prisijungti prie jų kaip „feminizmo kvintesencijos". Nuo tada lesbizmas tapo, viena, politiniu pasirinkimu, kita vertus – vis dėlto pasidavė „deseksualizacijai", nes – buvo skelbiama – pasipiktinimas, o ne erosas turėjo būti jo pagrindas. Dabar buvo pabrėžiama, kad ryšys tarp moterų skiriasi tik savo intensyvumu: nuo paprastos draugystės ir solidarumo net iki sekso. Dalis tvirtos heteroseksualinės pakraipos feminisčių pasitraukė iš judėjimo, o netrukus iškilo aprašyta knygoje, iš kurios pratarmės paimti šie duomenys, dar viena problema: pačiam lesbizmui ėmė grėsti maskulinizacija, kaip tik tada, kai jame atkartojami viešpatavimo ir paklusnumo santykiai, įprasti heterosekse. Žr. ten pat, p. 21–26.

[183] Tuomet buvo nelengva suieškoti anksčiausius radikaliųjų feminisčių leidinius, nes jie buvo atsitiktiniai, vienkartiniai, parašyti mėgėjiškai, o pirmieji straipsniai buvo spausdinami vietos reikšmės studentiškuose laikraštėliuose mažais tiražais. Po poros metų padėtis pasikeitė taip, kad didžioji dalis vertingesnių tekstų buvo išleisti kaip deramai parengtos antologijos. Tiesa, jau 1969 m. NYRW išleido *Notes from the first year (Pirmųjų metų užrašai*, paskui pasirodė antrųjų ir trečiųjų metų *Užrašai)*, tačiau tai buvo leidiniai atsidavusiems, o visiems prieinami rinkiniai ėmė rastis po to, kai Millett ir Firestone išleido savo knygas, jie buvo tarsi šiek tiek pavėluota ankstesnės radikaliosios feministinės visuomenės vizijos formavimosi dokumentacija. Kitos tos vizijos formos, kaip, pavyzdžiui, atrodo sukrečiančio įtaigumo paroda *Womanhouse*, kurią Kalifornijoje sugriautame name organizavo 26 menininkės feministės, vadovaujamos Judy Chicago ir Miriamos Shapiro, ar Karenos Mitnick filmas apie mis Amerikos rinkimus *Up against the wall, Miss America!* (prieš kuriuos feministės vėl protestavo 1969 m. rugsėjo mėn. Atlantik Sityje) galėjo turėti tik vietinį poveikį.

sąrašą po penkerių metų užbaigs Susan Brownmiller, rašanti, tiesą sakant, viena tema – apie prievartą, tačiau prievarta knygoje *Prieš mūsų valią* iškyla kaip moterų padėties patriarchate pamatas.

Kate Millett. Sexual politics
Rupert Hart-Davis, London, 1971 (orig. leid. 1969, JAV, 1970)

Daugelio nuomone, kaip tik iš šios knygos puslapių atėjo „seksizmo" koncepcijos pagrindas, kaip tik joje pirmą kartą buvo pagrįsta „patriarchato", kaip tam tikros visuomeninės santvarkos, teorija. Tiesa, žodis „seksizmas" diskusijoje pasigirsta tik vieną kartą, bet kontekstas diktuoja šio termino tapatumą su „patriarchato" sąvoka ir „seksualine politika" *(sexual politics)*[184]. Autorė aprašė pasaulį, matomą žvelgiant į ateitį, kuri dar neturėjo pavadinimo. Taip pat ji svarstė, kuri sąvoka geriau apibrėžia moters statusą – klasė, luomas ar kasta. Be to, ji nesuvokė, kad rašo tekstą, tapsiantį kanonišku feminizmo teorijai. Iš pradžių tai buvo humanitarinio fakulteto disertacija, skirta seksualinės politikos studijai literatūroje. Tačiau teorinė dalis savo reikšme peraugo pagrindinę temą – E. D. H. Lawrence, Henry Millerio, Normano Mailero ir Jeano Geneto kūrybos analizę.

Pirmojoje iš trijų knygos dalių, pavadintoje *Seksualinė politika*, pateikiama sociologinė-teorinė kvintesencija: patriarchalinės (arba seksistinės) santvarkos sąvoka, ją lydinčios ideologijos ir ypatingo visuomeninio moterų statuso kaip tam tikro visuomeninio vientisumo apibrėžimas. Antrojoje dalyje po istorinės apžvalgos pasakojama apie staigų šiuolaikinio feministinio judėjimo suaktyvėjimą, pavadintą 1830 metais prasidėjusios „seksualinės revoliucijos", kurią 1930–1960 metais buvo nutraukusi „kontrrevoliucija", antrąja faze. Reikia mokytis iš pirmtakių klaidų ir atpažinti tikruosius priešininkus (reakcinės kontrrevoliucijos ideologus, pirmiausia Freudą ir funkcionalistus). Trečioji dalis – tai tikroji disertacija iš literatūros istorijos, pasirinktais pavyzdžiais parodanti literatūrinės kūrybos seksistinį atvaizdą.

Pirmas skyrius *Seksualinės politikos pavyzdžiai*, nors veikiausiai numatytas padaryti stiprų poveikį, patriarchato santvarkos koncepcijos požiūriu turi neatsitiktinę, principinę prasmę. Autorė pribloškia bru-

[184] Terminą „seksizmas" neabejotinai sukūrė Vanauken straipsnyje *Freedom for Movement Girls – Now*, išspausdintame žurnale „No More Fun and Games", 1968 m. lapkr. – žr. C. Kramarae, P. A. Treichler. *A feminist dictionary*, Boston, 1985, p. 411.

talaus, agresyvaus sekso scenomis, paimtomis iš anksčiau minėtų autorių, ypač Henry Millerio ir Normano Mailero, kurias visas sieja vienas aspektas: vyras yra viršesnis už moterį, primeta jai savo valią, „sudaiktina" kaip savo nežabotų geidulių objektą. Moterys tam pasiduoda, leidžiasi išnaudojamos kaip tik šitokiu būdu, o jeigu kuri nors pasipriešina, tai paskui, kai visiškai pasiduoda ją nugalėjusiam vyrui, rodo aiškų pasitenkinimą, netgi vergiškai nuolankiai jį garbina. Tie pavyzdžiai tarsi sako: štai koks, vyrų akimis žiūrint, yra seksas, tai moterų sudaiktinimas, kad jos vykdytų vyrų valią ir tenkintų poreikius, tai instrumentuotė.

Skaitytojas, pripratęs, kad politika rodosi parlamento, vyriausybės, valdančiųjų institucijų arba gatvių ir aikščių scenoje (arba užkulisiuose), gali baisiai nustebti dėl tokių „politikos" pavyzdžių. Bet autorei tai yra pavyzdžiai, maža to, jie sudaro paradigmą. Seksualinis santykis – tai mikrokosmas, kurio sandara atskleidžia kuriančiųjų visos kultūros kosmosą, vadinasi, ne vien tik politiką, elgesį ir vertybes![185] Be kita ko, tai yra ir pavyzdinis lyčių politikos intymiausioje visuomenės gyvenimo srityje atvejis (ne šiaip pavyzdys)[186]. Politika autorė vadina tokius valdžios santykius, kai viena žmonių grupė valdo kitą. *Visa* politika yra kaip tasai seksas: vyrai, pavertę moteris vergėmis (kaip kolonizatoriai ištisas trečiojo pasaulio tautas ir atvežtus į šalį negrus), viešpatauja ir valdo viską taip pat kaip moters kūną sekso metu. Moterys tapo itin klastingos *vidaus kolonizavimo (interior colonization)* formos aukomis. Todėl pavadinimas „lyčių politika" puikiai atspindi visą – dvejopą lyčių ar seksualinę – politiką, politinės valdžios pobūdį: tai vienos lyties *(sex)* viršenybė pavergiant kitą, ir toji viršenybė tokia pati kaip ir seksualiniame ryšyje, imanti iš ten ne tik pavyzdį, o tiesiog asmens tapatybės liudijimą ir savo galią[187]. Vis dėlto dar nepraėjo laikai, kai valdžia buvo paveldima. Žmogus gimsta tam tikros lyties ir per tai atsiduria arba viešpataujančioje, arba išnaudojamųjų ir engiamųjų grupėje. Lytis – tai kategorija su stipriu politiniu

[185] K. Millett. *Sexual politics*, London, 1971, p. 23.

[186] Tai skamba pagal vis labiau populiarėjantį radikaliųjų feminisčių šūkį – *personal is political*, privatumas yra politiškas. Juk jau ten, lovoje (arba vonioje), tarp dviejų žmonių, intymioje aplinkoje prasideda – ne tik *irgi būna* – politika, tikroji politika.

[187] Kai moterys bando būti nepaklusnios, jos pastatomos į vietą ne policijos bananais gatvėse, ne išmetant iš darbo, ne deportuojant iš šalies, o – primetamo sekso jėga, prievarta. Taip teigia kitos feministės, ypač Susan Brownmiller.

komponentu, nusakanti vietą hierarchijoje[188]. Jei norėtume apibūdinti lyčių santykių tipą, geriausiai tam tinka kategorija „politika", nes pirmiausia tai viešpatavimo santykiai. Viešpatavimo pagal Weberį: sugebėjimas primesti savo valią kitų elgesiui[189].

Toji visuomeninė valdžios santvarka – tai p a t r i a r c h a t a s. Daugeliui tokia santvarka atrodo visiškai natūralus dalykas, nes ji viešpatauja nuo neatmenamų laikų, keičiasi tik jos formos. (O dėl matriarchato autorė nėra įsitikinusi, kad jis kada nors egzistavo). Kariuomenė, pramonė, technika, universitetai, politinės pareigos, policija, finansai – žodžiu, visi keliai, vedantys į valdžią, yra okupuoti vyrų. Taip pat ir pasisakymo sritis, kultūra[190]. Čia slypi nepaprasto sistemos stabilumo priežastis: pavergtoji pusė negali nei pasinaudoti teisinėmis priemonėmis, nei turi galimybių susivienyti į opoziciją[191]. Patriarchatas – tai „institucija, kurioje pusę populiacijos, būtent moteriškąją pusę, kontroliuoja kita pusė – vyriškoji". Čia autorė vis dėlto priduria dar vieną priklausomybės ryšį. Ji sako: „Patriarchato taisyklės turi dvejopą pobūdį: vyras turi valdyti moterį, vyresnis vyras turi valdyti jaunesnį" [192].

Patriarchatas kaip institucija sudaro visuomeninę konstantą, jis išlieka visose kitose politinėse, visuomeninėse ir ekonominėse santvarkose, ar tai bus kastų, ar klasių sistema, feodalizmas ar biurokratizmas, ar didelės teokratinės visuomenės. Kas be ko, atsiranda įvairūs jo variantai, tačiau netgi šiuolaikinė demokratija išsaugo patriarchatą, nes čia moteris valdžioje – tai tik išimtis. „Nors reikia pripažinti, – pažymi pati autorė, – kad Jungtinių Valstijų ir Europos patriarchate įvyko daug pokyčių ir reformų, kurios sušvelnino padėtį."[193]

Taip autorė iš trijų pusių nubraižė, pasak jos pačios, „eskizą, kuris gali būti «įvadas į patriarchato teoriją»"[194]. Žodžio „seksizmas" čia nerasime, jis pasirodo vėliau, kai aptariamas klasinio požiūrio vaidmuo suvokiant patriarchato reiškinius. Svarstydama rasizmo vaidmenį amerikiečių visuomenėje ir jo ryšį su „lyčių politika", autorė pažymi, kad anksčiau keliama į pirmą vietą baltojo vyro viršenybės juodojo vyro

[188] Ten pat, p. 24.
[189] Ten pat, p. 24–25.
[190] Ten pat, p. 25.
[191] Ten pat, p. 24.
[192] Ten pat, p. 25. Galų gale tai „tėvų" taisyklės, tas antras teiginys yra netgi akivaizdesnis.
[193] Ten pat.
[194] Ten pat, p. 24.

atžvilgiu ideologija šiandien, patyrusi smarkią visuomenės kritiką, pasitraukia į antrąjį planą, taip pat ne tokia svarbi tampa „baltosios moters", kaip baltojo vyro nuosavybės, apsauga nuo juodojo vyro, todėl priekyje atsiduria vyrų viršenybė (moterų atžvilgiu), aplenkdama baltųjų viršenybę (juodųjų atžvilgiu). Vadinasi, sako ji, gali pasirodyti, kad „seksizmas" yra įsišaknijęs kur kas labiau nei rasizmas[195]. Kaip minėjau, žodis, kuris feminizmo žodyne staiga padarė stulbinančią karjerą, čia pasirodo netiesiogiai, lyg tarp kita ko[196]. Pirmiausia jis siejamas su biologine patriarchato ideologija, vėliau reikš ir patį patriarchatą, lygiai kaip ir lydinčias jį ideologines formas.

Toliau apžvelgiami ir kritikuojami įvairūs patriarchato supratimo būdai, kurie drauge atlieka jį saugančių ideologijų vaidmenį. Iškart po įžangos autorė išduoda savo požiūrio tašką: įkandin Hannos Arendt ji pripažįsta, kad valdžia visuomenėse, kuriose ji neužgrobiama prievarta, remiasi – o taip yra esant patriarchatui – daugumos, taip pat tų, kurie tai daugumai pavaldūs, pritarimu. Tasai pritarimas pasiekiamas, kai socializuotiems individams peršama nuomonė apie hierarchijos svarbą ir apie jų atitinkamus vaidmenis, taip pat – tai dažnai aplenkia anuos elementus – jų asmenybes sukūrus pagal atitinkamus pavyzdžius. Ratas užsidaro: „moteriškos" moterys tinkamos tik prižiūrėti namus, gimdyti ir auginti vaikus, o „vyriški" vyrai – visam kam kitam, vadinasi, ir valdyti, – tai patvirtina ir faktas, kad vyriškumas yra laikomas vertingesniu. Temperamentas, vaidmuo ir rangas – tai trejybė, verčianti moterys pripažinti vyrų viršenybę[197]. Galima rasti nemažai įsitikinimų, pagrindžiančių tokią padėtį.

Dažniausiai pasitaiko b i o l o g i n i s požiūris: abiejų lyčių individų skirtumai turėtų būti įgimti, o vyrų viešpatavimas, be kita ko, remiasi didesne jų fizine jėga. Autorės nuomone, nėra jokių įrodymų, išskyrus fiziologinius, kad abi lytis skiria įgimti biologiniai skirtumai, o didesnė vyrų fizinė jėga šiandien neturi jokios reikšmės. Lyties

[195] *„And the priorities of maintaining male supremacy might outweight even those of white supremacy;* sexism *may be more endemic in our society than racism."* Ten pat, p. 39.

[196] Vokiečių vertėja 1971 m. dar nesuvokė šio žodžio reikšmingumo, todėl šalia *Rassenideologie* išvertė jį kaip *Sexualideologie*, ir reikėjo, kad praeitų dar keleri metai, kol Vokietijoje Marie Louise Janssen-Jurreit išleido didelį veikalą *Sexismus* ir taip išpopuliarino šį terminą šalyje, kurioje jau keletą metų feminizmas vešėte vešėjo. Žr. Kate Millett. *Sexus und Herrschaft, Die Tyrannei des Mannes in unserer Gesellschaft,* München, 1974, p. 41.

[197] K. Millett. *Sexual politics*, min. veik., p. 26–27.

kategorija kaip individualybės tipas – autorė paskui Stollerą siūlo terminą *gender*[198] *(kultūrinė lytis)* – pirmiausia turi kultūrinį pobūdį, kitaip negu *biologinė lytis (sex),* ir tai patvirtina klaidingos individų biologinės lyties tapatumo tyrimų rezultatai. Kai klaidos buvo atrastos, individo biologinę lytį buvo lengviau pritaikyti prie jau susidariusios jo kultūrinės lyties, o ne atvirkščiai – taip smarkiai auklėjimas, neatitinkantis biologinės lyties, paveikė individo charakterį. Čia autorė remiasi J. Money[199] tyrimais. Plačiai paplitusi nuomonė, kad „agresija yra vyriška savybė", o „pasyvumas – moteriškas bruožas", didelę galią turi todėl, kad šis įsitikinimas įdiegiamas socializacijos metu, jau nekalbant apie tai, jog tokias sąvokas kuria vyrai, ir galbūt iš moteriško taško – susimąsto autorė – reikėtų sakyti, kad moterys yra aktyvios, o vyrai – perdėtai aktyvūs arba perdėtai agresyvūs. Šiaip ar taip, atmetus biologinį požiūrį, galima prieiti prie išvados, kad įsigalėjus patriarchalinei pedagogikai kiekviena iš dviejų žmonijos pusių įgyvendina daugiausia pusę savo galimybių. Vyrai ir moterys gyvena tarsi dviejose skirtingose kultūrose.

[198] *Gender* apskritai verčiu kaip *kultūrinė lytis,* bet tik iš bėdos. Žodį *giminė* vartoti kaip *gender* atitikmenį tik todėl, kad jis įprastas gramatikoje, feminizmo kontekste visiškai netinka. Ten, kur originaliame tekste *gender* priešpriešinama žodžiui *sex, sex* verčiu kaip *biologinė lytis.*

[199] Amerikiečių literatūroje tapo įprasta *gender* ir *sex* atskyrimą sieti su Robertu J. Stolleru, galbūt todėl, kad jo 1968 m. išleista knyga vadinasi *Sex and gender. On the development of masculinity and femininity.* Tačiau tuo atskyrimu jau buvo naudotasi anksčiau, pavyzdžiui, cituojamame rinkinyje, kurį redagavo Johnas Money. *Sex research. New developments,* New York, 1965. Juo naudojasi ir Robertas R. Sears, Lucy Rau ir Richardas Alpertas, 1965 m. išleistos knygos *Identification and child rearing* autoriai; jie tyrinėja vadinamąjį *sex typing,* „procesą, kurio dėka vaikas ugdosi elgesio stereotipus, atitinkančius priskiriamą jam lytį *(ascribed gender).* Pasirodo, kad tas elgesys gana tvirtai įsitvirtina vaikui esant dvejų su puse–trejų metų, ir jei paskui paaiškėja, kad vaikui per klaidą buvo priskirta ne ta lytis *(gender),* pakeisti ją būna nepaprastai sunku, ir gali būti, kad *gender* ir *sex* tarp savęs nesiderins" (min. veik., p. 171–172). Tuo pačiu laikotarpiu 1966 m. išleisto Eleanoros E. Maccoby redaguoto rinkinio *The development of sex differences* epilogo autorių biologinės (ypač hormonų) įtakos ir socializacijos įtakos tyrimai nuveda iki konstatavimo, kad kiekvienu atveju šiuolaikinis „žmogiškųjų vertybių poveikis [kalbama apie kultūrinius etalonus – *K. Š.]* darosi gerokai svarbesnis nei įgimtų predispozicijų ar sugebėjimų visuomenėje vykdyti tam tikras funkcijas skirtumai". Galiausiai, kai kiekviena nėščia moteris gali vairuoti automobilį, išnyksta garsusis argumentas apie biologiškai nulemtą didesnį vyrų judrumą. Jei skirtumai išlieka, tai pirmiausia dėl „sąlyginio visuomenės jėgų reikšmingumo didėjimo" (min. veik., p. 214–215).

Toliau autorė kritikuoja sociologinį požiūrį, pagal kurį vienintelę galimybę gimdyti ir socializuoti vaikus sukuria šeima – pagrindinė visuomenės sandaros ląstelė. Jos nuomone, galimi ir kitokie sprendimai[200], bet patriarchatas buvo ir tebėra linkęs neleisti jų įgyvendinti. Juk šeima, nepaisant kultūrinių skirtumų, visur ir visą laiką iki pat šių dienų yra dvigubai patriarchalinė: joje viešpatauja vyras (tai tikra visuomeninio patriarchato kopija) ir – kaip šito pasekmė – vykdo joje propatriarchalinę socializaciją. Net jei šių dienų namų šeimininkas nėra žmonos ir vaikų gyvybės ir mirties viešpats, jis ir toliau disponuoja materialinėmis lėšomis, kuriomis šeima užsitikrina egzistavimą kaip ūkinis vienetas, vadinasi, ir toliau viešpatauja šeimoje. Kelia abejonių ir teiginys, esą dalijimas į visuomenines klases buvo svarbesnis nei dalijimas į lytis, kurį dabar autorė tapatina su dalijimu į kastas. Jos nuomone – bet ši išvada nėra labai aiški, – nors vienos klasės moterys kartais gali užimti aukštesnę poziciją nei kitos klasės vyrai, tai nekeičia to fakto, kad apskritai jos yra išstumtos iš visuomenės gyvenimo. Be to, moterys turi tik antrinį klasinį statusą; jis nebūtinai turi sutapti su klasiniu jos tėvų statusu, nes galutinai tai priklauso nuo klasinio jos vyro statuso. Jos gyvena iš pridedamosios vertės, tartum parazitiškai. Taigi dažniausiai jos būna konservatyvios ir nė nemano pačios keisti savo padėties[201]. Taip pat nederėtų pasitikėti galantiškumu, kurį kartais rodo viešpataujanti klasė. Jis tik maskuoja moterų pavergimą. Kaip dalijimas į lytis, taip ir dalijimas į rases tarsi skersai kerta dalijimą į klases, ir jis taip pat yra svarbesnis už klasinį, nes baltieji darbininkai, tarkim, gali niekinti juodos spalvos daktarą ir menkai jį vertinti. Vis dėlto autorė lyčiai suteikia aukštesnį rangą nei rasei, vadinasi, seksizmą iškelia aukščiau nei rasizmą[202].

Ypač veiksmingas patriarchato išsaugojimo būdas yra laikyti moteris ekonomiškai nesavarankiškas. Vidurinės klasės moterų atžvilgiu – išskyrus klestėjimo laikus ir karo metą – forsuojamas (bažnyčia, psichologai, reklama) gyvenimo namuose modelis; žemesniųjų klasių moterys noriau priimamos į darbą (kaip „darbo armijos rezervas"), bet joms mokama tiek mažai, kad nuogąstauti dėl ekonominio savarankiškumo įgijimo būtų beprasmiška. Tiesa, šiandien dėl atlygio dirba nemažai vidurinės klasės moterų, bet jos eina žemesnes pareigas, turi neprestižines ir menkai mokamas darbo vietas.

[200] Tai tarsi Shulamithos Firestone knygos požymis – žr. toliau šiame skyriuje.
[201] K. Millet. *Sexual politics*, min. veik., p. 38.
[202] Ten pat, p. 39.

Be to, ant moterų pečių tebegula visi namų darbai ir vaikų auklėjimas. Rezultatas toks, kad moterų ekonominė padėtis tebėra priklausoma nuo jų vyrų. O kad pamažu jos neįsitvirtintų geriau mokamose ir reikšmingesnėse valdžios pozicijose, auklėjimas ir švietimas palaiko ypatingų moteriškų talentų mitą ir orientuoja jas į humanitarinius mokslus, o prie technikos ir gamtos mokslų jos neprileidžiamos.

Šiandien patriarchatas kasdien s m u r t o nenaudoja, nes socializacija yra pakankamai veiksminga. Bet prireikus jis pasiryžęs smurtą panaudoti, dėl viso pikto kartkartėmis moterys pagąsdinamos. Drastiškas, o kartu pavyzdinis būdas naudoti smurtą yra prievarta. Jei prievartautojas nubaudžiamas, tai įvyksta pirmiausia todėl, kad kėsinosi ar pasinaudojo privačia kito vyro nuosavybe. Žiaurumui sekse vyrai plačiai pritaria, tai ypač iliustruoja pornografija, taip pat dalis grožinės literatūros (pavyzdžiui, trys autorės paminėti rašytojai). Įvairiose kultūrose prievarta iki šiol yra tradicinė jų sudedamoji dalis. Autorė pateikia įprastą feministėms sąrašą: našlių deginimas Indijoje, iškreiptos moterų pėdos Kinijoje, kančia vaikščioti uždengtu veidu, skaistybės diržas, užrakinimas nuo pasaulio izoliuotose patalpose, žinoma, klitoridektomija, taip pat visaip maskuojamas moterų pardavimas ir vergija, prievartinė prostitucija, prievartinis ištekinimas, netgi visai jaunučių mergaičių, gyvenimas susidėjus, jau nekalbant apie tai, kad Saudo Arabijoje neištikimos žmonos apmėtomos akmenimis. Visa tai kasdienėje sąmonėje pagardinama įsitikinimu, jog moteris iš prigimties esanti žemesnė ar bent jos prigimtis esanti specifinė. Tam padeda plačiai paplitę sąmojai, sklidini mizoginijos – liguistos neapykantos moteriai.

Tokius įsitikinimus palaiko daugybės pasaulio tautų mitai ir religija, tik prisiminkime mizoginišką didžiųjų religijų, pirmiausia judaizmo ir krikščionybės, turinį (moters sutapatinimas su seksualumu kaip nešvariu, gėdingu dalyku, Dievui priskyrimas vyriškosios lyties ir t. t.). Mitas apie Adomą ir Ievą skelbia žemesnį moters statusą ir amžiną jos kaltę. Prie jo prisišlieja tūkstančiai kitų būdų, kuriais perduodama moterims, kad jos esančios žemesnės būtybės; todėl jų sąmonėje susiformuoja nevisavertei asmenybei tipiška reakcija – panieka sau ir savo lyčiai.

Galop ratas užsidaro. Viskas su viskuo suderinta, ir patriarchatas pasirodo esąs stabiliausia istorijoje visuomenės gyvenimo sistema. Nors tiesą sakant, mano autorė, biologiniai vyrų ir moterų skirtumai absoliučiai to nepagrindžia, tačiau patriarchatas iki šiol tebelaikomas „natūraliu" dalyku. Panašius stabilizacijos mechanizmus turi ir klasinė sistema, bet jie savo pastovumu patriarchatui neprilygsta. Betgi ir

patriarchatui gali tekti patirti išbandymus, jeigu jo mechanizmai apvils. Taip buvo pirmojoje praėjusio amžiaus pusėje.

Čia autorė ima piešti savo istoriosofinę viziją, aprašydama lyčių revoliucijos *(sexual revolution)*[203] teoriją ir istoriją. Galą patriarchatui gali padaryti tik lyčių revoliucija. „Seksualinės revoliucijos" vardu žinomi ir garsiai aptariami pasikeitimai, įvykę septintąjį dešimtmetį, susiję su tik vienu, nors, be abejo, svarbiu lyčių revoliucijos aspektu – būtent seksualinės laisvės sritimi. Seksas buvo išlaisvintas iš jį apraizgiusių visuomeninių tabu ir draudimų, beje, abiem lytims skirtingų. Patriarchato pamatui – monogaminei šeimai – iškilo grėsmė. Visuomenė liovėsi smerkti priešvedybinį seksą, santuokinę neištikimybę, lygiai kaip ir homoseksualizmą, taip pat ir tarp nepilnamečių. Nuplėšus seksą gaubusią neigiamą aurą, išnyksta dviguba moralė ir prostitucija. Abi lytys turi turėti vienodą seksualinę laisvę, o jos ribos turi būti pačių suinteresuotųjų reikalas[204]. Bet tikrasis r e v o l i u c i j o s t i k s l a s – visiškai panaikinti patriarchatą, ir ne tik seksualinėje srityje. Tada išnyks vyrų viršenybės ideologija, socializacija nebegalės auklėti vaikų tradicinės lyčių hierarchijos dvasia ir nebekurs skirtingų asmenybės tipų. Ims integruotis iki šiol atskiros lyčių kultūros atmainos, supanašės iki šiol skirtingai išgyvenami gyvenimo išmėginimai. Į „vyriškumo" ir „moteriškumo" etalonus bus pažvelgta naujai, atmetant kaip nebenaudingą iki šiol perdėtai iškeliamą vyrų agresyvumą ir moterų pasyvumą. Užtat bus vienodai ugdoma tai, ką gero ir naudingo turi kiekviena lytis: vyriškas mąstymo aiškumas, temperamento intelektualumas – ir moteriškas jautrumas, gebėjimas įsijausti į kito asmens problemas. Bet pirmiausia ir labiausiai keisis šeima, šiandien esanti patriarchalinė, sukurta valdyti. Kadangi išnyks skirtingi lyčių vaidmenys ir moterys bus ekonomiškai savarankiškos, be pėdsako išnyks finansinis šeimos gyvenimo aspektas ir šeimoje vyraujanti valdžios hierarchija. Kaip šių pasikeitimų pasekmė išnyks dabartinis suaugusiųjų požiūris į vaikus kaip į savo nuosavybę, o nepilnamečiai įgis teisę patys spręsti su jais susijusius klausimus. Pavedus visuomenei (vadinasi, ją patobulinus) globoti vaikus ir tą globą padarius profesionalią, bus dar labiau pasikasta po šiuolaikinės šeimos pamatais, o moterys kartu įgaus daugiau laisvės. Apskritai santuoką pakeis savanoriškas poros gyvenimas kartu. Ta pačia proga išnyks žmonių

[203] Terminą *sexual revolution* – pagal autorės sumanymą – čia verčiu dvejopai. Lyčių revoliucija apima seksualumo revoliuciją, bet neveda prie jos.

[204] Ten pat, p. 59.

pertekliaus planetoje problema, kuri iki šiol tiesiogiai siejosi su menku moterų emancipacijos lygiu[205]. Štai kur taikosi istorinis procesas nuo tada, kai moterys pakėlė maištą.

Bet vis dėlto kaip moterys galėjo pradėti maištauti, – klausia autorė, – jeigu patriarchatas geriau už visas kitas istorines sistemas pasirūpino sutvirtinti savo pozicijas? Į vieną krūvą susidėjo daugybė veiksnių: švietėjiškas humanizmas, žmogaus teisių revoliucija Prancūzijoje ir Amerikoje, reformų sąjūdis Didžiojoje Britanijoje ir abolicionistų judėjimas Jungtinėse Valstijose, taip pat tas faktas, kad Viktorijos epocha, ribodama lyčių laisvę, nuėjo taip toli, kad moterims neliko nieko kito, kaip tik kontratakuoti. Visą šimtmetį atrodė, kad įvyks esminės permainos, bet viskas baigėsi reformomis – kas be ko, labai svarbiomis. Dabar reikia mokytis iš klaidų, padarytų per tą pirmąją revoliucijos fazę, nes po trisdešimt metų trukusio pakartotinio patriarchato sustiprėjimo laikotarpio viskas aiškiai rodo, kad kyla nauja revoliucinės dvasios banga[206].

Autorė atkreipia dėmesį į tai, kad kiti tų laikų revoliuciniai perversmai – pramoninė, politinė ir ūkinė revoliucijos – atnešė permainų pirmiausia vyrams. Lyčių revoliuciją buvo nepaprastai sunku įvykdyti, nes jos esmė – pakeisti mąstymą ir gyvenimo stilių. Todėl pirmoji fazė baigėsi daline pergale: įvyko didelių institucinių pokyčių – moterys gavo balsavimo teisę, joms atsivėrė mokymo įstaigų durys ir t. t., tačiau mąstymo būdas liko nepakitęs.

Toliau pateikta trumpa pirmosios bangos moterų judėjimo istorija, po jos autorė savo dėmesį sutelkia į reakcijos, arba „kontrrevoliucijos", kaip dabar įprasta sakyti[207], laikotarpį. Ligšiolinės lyčių revoliucijos istoriją ji užbaigia reakcinių (savo idėjų atžvilgiu) Freudo ir psichoanalizės, taip pat funkcionalizmo pažiūrų analize. Pagrindinis priekaištas Freudui ir froidistams yra toks, kad normalaus žmogaus etalonu jie laiko vyrą, todėl moteris tampa nevisaverčiu žmogumi, žmogumi su defektu, nes neturi varpos, – tai sudaro garsiosios „pavydo dėl penio" koncepcijos pagrindą, ir tuo menamu trūkumu grindžia moters antropologiją. O dėl to neįmanoma atskirti biologinės lyties nuo kultūrinės, *sex* nuo *gender*. Normaliomis moters individualybei

[205] Ten pat, p. 59–60.

[206] Ten pat, p. 59. Įdomu, kad apie tai, kas tada dėjosi JAV, autorė daugiau nieko nepasako. Jokių nuorodų, kvietimų, programų. Dabar prasideda pirmosios bangos ir reakcijos laikotarpio istorijos analizė.

[207] Ten pat, p. 157.

būdingomis savybėmis Freudas pripažino pasyvumą, mazochizmą ir narcisizmą, o tai sutvirtino pirmosios revoliucijos fazės metu susvyravusią nuomonę apie „moteriškumo" esmę. Plati kritiška froidizmo analizė suvaidino reikšmingą vaidmenį Amerikoje, kur, kaip žinome, psichoanalizė yra tapusi kone religijos kultu[208]. Dar griežčiau yra vertinami amerikiečių psichoanalitikų darbai: Helenos Deutsch ir poros Ferdinando Lundbergo ir Marynios F. Farnham. Taip pat sukritikuotas Erikas Eriksonas už neva tik moterims būdingą vidinės erdvės pojūčio koncepciją[209]. Kritikuodama Jungtinėse Valstijose populiarų funkcionalizmą, autorė pirmiausia pateikia lyčių vaidmenų diferencijavimo naudingumo koncepciją, kuri, jos nuomone, užtušuojanti dėl to atsirandančią lyčių nelygybę. Amerikiečių sociologija skuba į pagalbą patriarchatui ir todėl palaiko tezę, esą patriarchatas yra visiems naudingas.

Paskutinė, kritiška literatūrinė knygos dalis demaskuoja propatriarchalinį trijų kaltinamų autorių kūrybos pobūdį. Kaip jų priešingybę autorė pateikia Geneto kūrybą, kurioje teisingai atspindėtas svarbiausias seksualinio pavaldumo santykių vaidmuo.

Solidesni ir išsamesni patriarchato ir seksizmo teorijos veikalai atsiras vėliau, *women's studies* (moterų studijų) laikotarpiu. Tačiau Millett pasiūlė judėjimui labai reikalingą vientisą visuomenės formacijos, paremtos kitokiu išnaudojimu nei klasinis, viziją, ir tas jos pasiūlymas buvo priimtas entuziastingai. Patriarchatas, nepaisant socialistinių feminisčių *(politikių)* nuomonės, pasirodo čia ne kaip klasinės sistemos atmaina ar jos papildymas, ne tiesiog scheminė, pradinė klasinė sistema, jis pasirodo kaip savarankiška, fundamentali vienos lyties išnaudojimo sistema. Jeigu čia taikomos visuotinai vartojamos kategorijos, tai nebent tiktų „kastos" sąvoka, priklausomybę kuriai apibrėžia prigimtis. Šioje knygoje liko neaptarti nepaprastai svarbūs šeimos ir jos pokyčio klausimai, beje, tai suvokė pati autorė.

[208] Prieš metus panašiai Freudą užsipuolė britų autorė Eva Figes *(Patriarchal attitudes)*, anksčiau ir Betty Friedan. Freudo, kaip antifeministo, paveikslas (nors nebūtinai mizoginiškas) dar keletą metų karaliaus feminizme, kol pačios feministės pasistengs reabilituoti psichoanalizę ir reabilitaciją lydės bandymai keisti ją kūrybiškai, taip, kad ji taptų teisingesnė moterims.

[209] Žr. šios koncepcijos aptarimą specialiame „Daedalus" numerio išdėstyme 93–94 ir šiame puslapyje.

Šią spragą užpildė Shulamith Firestone, pateikusi kur kas išsamesnę analizę ir nubrėžusi – tuo sukeldama tradiciškai mąstančių skaitytojų nerimą – būsimosios santuokos ir šeimos evoliucijos perspektyvas, kurios, tiesa, buvo paminėtos ir Millett knygoje, bet taip banaliai, kad dar nešokiravo. *Lyties dialektika* taip pat pasiūlė viską apimančią istorinę teoriją, šiek tiek (ne taip smarkiai, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio) besiskiriančią nuo Millett sampratos, nes čia patriarchatas matomas žvelgiant iš marksistinės klasinės perspektyvos. Štai pagrindinės tos knygos, kurią kai kurios feministės laiko svarbesne net už *Lyčių politiką,* idėjos.

Shulamith Firestone. The dialectic of sex. The case for Feminist Revolution

Jonathan Cape, London, 1971 (1 originalo leidimas JAV 1970)

S e k s i z m o t e o r i j a. Knygos pavadinimas sąmoningai siejamas su marksizmu ir gamybinių jėgų kaip istorijos variklio dialektika (taip autorė interpretuoja pagrindinę istorinio materializmo tezę). Jos nuomone, Marxas, ieškodamas istorijos varomųjų jėgų ir dialektinio konflikto pamatų, žvelgė nepakankamai skvarbiai. Gamybos priemonių nuosavybe, iš kurios kildinamos ekonomikos klasės, ir tų klasių kova iš tikro galima labai daug ką paaiškinti, tačiau tai neteisingai buvo pavadinta visuomenės gyvenimo baze. „Šioje knygelėje buvo pabandyta, – rašo autorė, – šiek tiek toliau žengtelėti tiriant klases link jų šaknų ir biologinio padalijimo į lytis." Tokiu atveju gamyba, ūkis pasirodo esąs antstatas, ekonomikos antstatas dar fundamentalesnės srities atžvilgiu: reprodukcijos srities (fizinės, žmonių rūšies) ir jos dirvoje atsiradusios klasinių santykių – lyčių klasių *(sex classes).* Tai biologija nusprendė, kad moterys yra reprodukcijos instrumentas, ir kaip vaikų gimdymo ir priežiūros instrumentą jas nusavino kita lyčių klasė – vyrai. Radosi biologijos nustatyta „lyčių klasių sistema", lygiai kaip ekonomikos klasių sistema nustatė gamybos jėgų pobūdį ir lygį[210]. Gamybos jėgų dialektiką reikia pakeisti *lyčių dialektika.*

Taip modifikuotą naują istorinį materializmą, autorės nuomone, galima nusakyti štai tokia teorija: „Istorinis materializmas – tai toks požiūris į istorijos raidą, kuris svarbiausia jos priežastimi ir pagrindine varomąja jėga laiko lyčių dialektiką: visuomenės pasidalijimą į dvi biologiškai skirtingas klases, atliekančias skirtingas reprodukcines

[210] S. Firestone. *Dialectics of sex. The case for Feminist Revolution,* London, 1971, p. 11.

funkcijas, ir tų klasių tarpusavio kovą; į santuokos, reprodukcijos ir vaikų globos organizavimo pokyčius; į su tuo susijusią kitų fiziškai skirtingų klasių (kastų) raidą; ir į pirminį darbų padalijimą pagal lytį, kuris išsirutuliojo į (ekonominių) klasių sistemą"[211]. Nesunku pastebėti, kad autorė, kalbėdama apie lytis, visoje knygoje svyruoja tarp dviejų terminų – „klasė" ir „kasta". Kartais jie vartojami kaip sinonimai, kartais pirmumas teikiamas klasės sąvokai, tačiau gale pridėtoje istorijos schemoje klasės sąvoką autorė palieka marksistiškai suprantamoms ekonomikos klasėms įvardyti, o kalbėdama apie lytis, taip pat skirstydama pagal rases ir amžių vartoja kastos sąvoką. Kitaip nei Kate Millett patriarchato teorijoje, s e k s i z m o t e o r i j o j e (nes Firestone vartoja kaip tik šį terminą) skirstymas į lytis siejamas su skirstymu į (ekonomines) klases, tai yra tas pirmasis tampa antrojo vėlesnio atsiradimo priežastimi. Vis dėlto tas skirtumas ne itin reikšmingas vertinant pagrindinį ir abiejose knygose vienodai suprantamą lyčių revoliucijos, arba „feministinės revoliucijos", kaip autorė mėgsta ją vadinti, klausimą, o seksizmas, Firestone suprantamas kaip klasių (kastų) sistema, aiškiausiai yra tas pat, kas Kate Millett patriarchatas. Apibrėžimas „seksizmas" čia pasirodo sugretinimo su „rasizmu", apie kurį autorė sako, kad jis lengviau pastebimas nei seksizmas[212], kontekste. Klasinis lyties charakteris taip giliai įsirėžė į patį žmogaus pasaulėžiūros pagrindą, kad tapo visiškai nematomas[213] arba yra pastebimas (dabar) tik kaip tam tikras paviršiaus nelygumas, kurį galima panaikinti saujele reformų arba, pavyzdžiui, integravus moteris į darbo jėgos korpusą.

Lyčių diskriminacijos, arba moterų priespaudos *(female oppression)*, kurią būtinai reikia pašalinti[214] feministinės revoliucijos būdu, esmė ta – ir šitai autorė kartoja pabrėžtinai, – kad moterys supančiojamos vaikų gimdymo ir jų auginimo funkcijos. Tai tikra „biologinės šeimos tironija"[215], išstumianti moteris ir vaikus (sic!) iš visuomenės gyvenimo. Tai toje pagrindinėje struktūrinėje visuomenės ląstelėje yra „tolesnių priespaudos formų kaspinuočio"[216] pradžia. Atkreipkime dėmesį į tai, kad čia nuolatos pabrėžiama tam tikra susiklosčiusios situacijos biologinė neišvengiamybė, kalbama apie „pamatinį biologinį sąlygotumą"[217] ir

[211] Ten pat, p. 13. Papildymai skiausteliuose įrašyti autorės ranka.
[212] Ten pat, p. 2.
[213] *„Sex class is so deep as to be invisible"*, ten pat, p. 1.
[214] Ten pat, p. 2.
[215] Ten pat, p. 12.
[216] Ten pat.
[217] Ten pat, p. 1.

apie tai, kad dėl klasinio moterų pavergimo kaltesnė yra biologija, o ne kita klasė – vyrai; nors jie iš to turi naudos ir savo poziciją gins netgi tada, kai bus nustatytos objektyvios sąlygos, verčiančios egzistuoti tą nelygybę, dėl kurios „viena lytis atlieka reprodukcinę funkciją abiejų lyčių naudai"[218]. Kol egzistuoja šeima, tol egzistuoja lyčių klasių santvarka.

Lyčių revoliucija, feministinė revoliucija. Ištisus amžius nebuvo sąlygų išlaisvinti moteris, tai yra sugriauti lyčių klasių sistemą, nors jau XIX amžiuje, o juo labiau dabar, galima buvo sėkmingai veikti ir yra veikiama moterų emancipacijos srityje, tai yra stengiantis suvienodinti lyčių vaidmenis jų nepanaikinant. Tame darbe specializavosi liberalusis feminizmas ir XIX amžiaus pirmosios bangos feminizmas, kuriuos galima pavadinti judėjimu dėl moterų teisių *(Women's Rights Movement)*. Radikalusis feminizmas *(Radical Feminism)*, kaip autorė yra linkusi vadinti judėjimą, kuriam atstovauja ir kuris yra tapatus moterų išlaisvinimo judėjimui *(Women' Liberation Movement* – žodis „išlaisvinimas" jai pernelyg atsiduoda studentiškos Naujosios Kairės retorika), kelia sau ne reformistinį, o revoliucinį tikslą: panaikinti dalijimą į lyčių klases, tai yra įvykdyti feministinę revoliuciją[219]. Čia galima išvesti analogiją tarp reformistinio socializmo ir revoliucinio marksizmo tikslų. Taip, kaip „norint panaikinti ekonomines klases yra būtina, kad priklausoma klasė (proletariatas) sukeltų maištą ir pereinamajam diktatūros laikotarpiui nusavintų gamybos priemones, taip ir norint panaikinti lyčių klases yra būtina, kad priklausoma klasė (moterys) sukeltų maištą ir perimtų reprodukcijos kontrolę: moterys turi atgauti valdžią savo pačių kūnui, kontroliuoti žmonijos gimstamumą naudojant tiek naujas technologijas [gimdymo ir gimstamumo kontrolės – *K. Š.]*, tiek visuomenines gimdymo ir vaikų ugdymo institucijas. – Ir taip pat kaip galutinis socialistinės revoliucijos tikslas buvo ne tik panaikinti ekonominės klasės *privilegijas*, bet ir patį ekonominių klasių *išskirtinumą*, taip ir galutinis feministinės revoliucijos tikslas turi būti panaikinti ne tik vyrų *privilegijas*, bet ir patį lyčių *skirtumą*: genitalijų skirtumai, kurie dalija žmones į dvi dalis, daugiau nevaidins jokio vaidmens kultūrinėje srityje"[220].

Ar tai nėra utopija? Kodėl feministinė revoliucija yra galima dabar,

[218] Ten pat, p. 12.
[219] Ten pat, p. 36.
[220] Ten pat, p. 11–12.

jei ištisus amžius biologija buvo padariusi ją negalimą?[221] „Kol evoliucija nepasiekė tam tikro lygio, kol technika nepasiekė dabartinių aukštumų, kelti klausimą dėl pamatinių biologinių sąlygotumų būtų stačiai kvaila, – pripažįsta autorė. – Tačiau kai kuriose šalyse pirmą kartą istorijoje atsirado feministinės revoliucijos prielaidos, maža to, situacija tokios revoliucijos pradėjo reikalauti."[222] Taigi ištisus šimtmečius biologija ir tinkamų techninių sprendimų trūkumas lyčių klasių egzistavimą darė neišvengiamą, o dabar atsiradusi tinkama technika pašalina biologinio determinizmo egzistavimo pagrindą. Pamatinis technologinis pasiekimas, kurį autorė turi galvoje ir kuriuo yra susižavėjusi, – tai *artificial reproduction*, laikraštininkų pramintas „nėštumu mėgintuvėlyje".

Dėl nėštumo ne moters organizme (kartu su kontraceptika), autorės nuomone, „vaikai gims vienodai abiem lytims ar nepriklausomai nuo jų abiejų, kaip kam labiau patinka; o vaiko priklausomybė nuo motinos (ir atvirkščiai) bus pakeista labai sutrumpinta priklausomybe nuo nedidelės grupės kitų žmonių, vaiko fizinės jėgos (palyginti su suaugusiųjų) trūkumas bus kompensuotas kultūrine tvarka". Be to, naujausia technologija iki galo prives ir socialistinę revoliuciją, tai yra nušluos ekonomines klases, nes nušluos darbą. „Darbo pasidalijimas baigsis išnykus pačiam darbui (kibernetizacija)." Kartu su biologinės šeimos tironija išnyks ir jos pamatą sudaranti „jėgos psichologija"[223].

Be abejo, savaime taip nenutiks. Panaikinti lyčių klases, taip pat išlaisvinti vaikus tapo objektyviai įmanoma, bet suinteresuotieji išsaugoti *status quo* gins esamą padėtį, ir neduok Dieve, jeigu jie, remdamiesi naujausia technologija, išlaikys savo rankose vaisingumo kontrolę. Tuomet tai gali būti panaudota „giliai įsišaknijusiai išnaudojimo sistemai sustiprinti"[224]. Tam ir reikalingas radikalusis feministinis moterų judėjimas, kuris prižiūrės, kad lyčių revoliucija iš tikro įvyktų. Panaudojant naujausią techniką, žmogus bus išlaisvintas iš dvigubo prakeiksmo – nuo darbo liejant prakaitą ir gimdymo skausmuose – ir pirmą kartą istorijoje galės gyventi tikrą gyvenimą. Ekologinę Žemės pusiausvyrą pavyks apsaugoti nuo iki

[221] Čia autorė patvirtina savo istorinį materializmą: patriarchato viešpatavimo priežastis yra ne moterims priskiriamas sąmoningos valios ar permainų noro trūkumas, o objektyviai susiklosčiusios sąlygos.

[222] Ten pat, p. 1.

[223] Ten pat, p. 12.

[224] Ten pat, p. 11.

šiol nekontroliuojamo gimstamumo padarinių, o tai irgi yra feministinio judėjimo misija[225].

Feministinės revoliucijos programa. Programinė autorės mintis sukasi apie vienintelį klausimą: šeimos pasikeitimą, tiesą sakant, netgi jos panaikinimą. Kitas problemas išspręs lygiagrečiai vyksianti socialistinė revoliucija, kuri galutinai nušluos ekonomines klases, nes išnyks darbas, ir kultūrinė revoliucija, kuri nutrins skirtumą tarp fantazijos ir tikrovės, nes bus likviduota kultūra kaip meno priešprieša realybei[226].

O kas ištiks šeimą? Negi išnyks paskutinė privatumo, intymumo, žmogiškos šilumos salelė? Negi bus įgyvendinta pasibaisėtina „1984 metų" vizija? Žinoma, atsako autorė, tokia šeima, kokia yra dabar, turi išnykti, tačiau tai nereiškia, kad nebeliks žmogiškos šilumos, kuri buvo ten įkalinta kartu su moterimi. Atvirkščiai, įvyks kitaip nei galėjo įsivaizduoti Orvelas pagal savo viziją: likvidavus privatumą šiluma pateks į išorę ir pasklis po visuomenę. Gerosios „moteriškos" savybės anaiptol nepradings, nes jos visuotinės. Grįžtant prie šeimos ir jos funkcijų pažymėtina:

1. Moterys pamažu bus išlaisvintos nuo būtinybės gimdyti (atsiradus galimybei gemalui augti ne moters organizme) ir nuo būtinybės auginti vaikus, nes šios užduoties imsis platesnės namų bendriją sudarančios moterų ir *vyrų* grupės, vėliau visuomeninės auklėjimo institucijos.

2. Išnyks ekonominė šeimos funkcija, nes išnyks dabar egzistuojantis darbas už atlygį, moterys ir vaikai taps ekonomiškai ir politiškai nepriklausomi.

3. Moterys ir vaikai visiškai integruosis į visuomenę ne tik nunykus šeimai, izoliuojančiai juos nuo visuomenės, bet taip pat ir visoms izoliuojančioms institucijoms, pirmiausia mokykloms – kompiuterio, televizijos ir t. t. eroje mokyklos nereikalingos.

4. Atsiras absoliuti moterų ir vaikų seksualinė laisvė, nes seksualinio aktyvumo formos bus ribojamos tik vienu aspektu – nekenk kitiems.

Toliau autorė dėsto drąsias idėjas apie įvairiausius intymaus gyvenimo poreikių sprendimų variantus, kur šalia savanoriškais pagrindais susikūrusių monogaminių porų gali būti įvairių bendrijų, kurių nariai, nelygu jų lytis ir amžius, irgi susiburia savo noru. Vaikai priva-

[225] Ten pat, p. 228–229.
[226] Tai galima perskaityti knygos pabaigoje pateiktoje schemoje.

lo tapti savarankiškais subjektais, patys pasirinkti bendrijas, kuriose norėtų gyventi, ir intymiau traktuojamus globėjus. Autorė numato ir vaikų seksualinę laisvę, kurioje galima aptikti analogijų su suaugusiųjų gyvensena, o sekso su vaikais nelaiko neleistinu, netgi atvirkščiai, esą tai sujungia kartas.

Tai pagrindiniai knygos teiginiai, sukėlę didžiausią reakciją. Ten dar pateikiama įvairių amerikiečių feminizmo srovių, ankstesnių ir dabartinių, visuomeninio vaikystės statuso (vaikystę reikia panaikinti, kai tik tai pasidarys įmanoma), rasizmo kaip rasinio seksizmo[227], meilės kaip ideologijos, moters buitį užklojančios romantiška ir patrauklia skraiste, kultūros kaip gaminančios skilimą tarp projektų ir tikrovės, ekologijos ir feminizmo sąjungos politinė analizė. Ypač didelio dėmesio nusipelno skyrius, skirtas psichoanalizei. Kitaip nei daugelis tuometinių feminisčių, autorė palankiai žiūri į psichoanalizę, o froidizmui metamų seksistinių kaltinimų priežastimi pirmiausia laiko tą faktą, kad Freudas anistoriškai vertino istorijos sąlygotą moteriškumą; tačiau toje istoriškai apibrėžtoje srityje jo analizę laiko vykusia.

Nesunku suprasti, kurie Firestone knygos fragmentai labiausiai sujaudino ne tik feminizmui abejingą visuomenės dalį, bet ir daugelį feminisčių. Jos nesutramdoma, nors teoriškai gerai pagrįsta neapykanta tradicinei šeimai, ypač siūlomos alternatyvos ir laisvas požiūris į vaikų seksualumą mirtinai išgąsdino nedalyvaujančias judėjime moteris, o feminizmo priešininkams suteikė parankių argumentų polemikai ir šiaip paprastiems užsipuolimams. Liberalios feministės, kurių dauguma buvo sukūrusios šeimas, taip pat daugelis radikalių feminisčių (net jei širdies gilumoje pritarė autorei) manė, kad stačiai nepadoru koneveikti pačią šeimos instituciją, o ne jos atskiras funkcijas ar formas, nes tai pakenks judėjimui ir atbaidys dalį potencialių narių. O lesbietės, neslėpdamos aiškaus pasitenkinimo, į tą programą žiūrėjo visai palankiai.

Krinta į akis pagrindinių teiginių panašumas abiejuose darbuose, kuriuose buvo bandyta teoriškai nubrėžti radikaliojo feminizmo veiklos viziją ir programą. Nuo tada Kate Millett ir Sulamitha Firestone, Niujorko radikaliojo feminizmo lyderės, buvo laikomos judėjimo teorijos autoritetais. Prie kanono prisijungdavo ir kiti darbai, bet jie dažnai buvo fragmentiški ir pasižymėjo idėjų sklaida.

Kitaip lyderės įvertino trečiąją knygą, kurią visuomenė irgi laikė

[227] Čia matome atvirkštinę terminų genezės tvarką.

pristatančia radikalųjį feminizmą, – tai Germaine Greer *Moteriškasis eunuchas*. Maža to, kad autorė, Anglijoje gyvenanti australė, iki tol nebuvo susijusi su judėjimu, maža to, kad ji nebuvo radikali kaip derėjo ir nerodė vyrų atžvilgiu nepalankumo; be viso to, dar žiniasklaida palaikė ją feminizmo teorinės minties įsikūnijimu, o televizijos ir radijo žurnalistai, daugybę kartų imdami iš jos interviu, padarė ją svarbiausia feministinio judėjimo figūra. Tikrosios judėjimo lyderės negalėjo to pakęsti. *Village Voice* žurnalistė, feministė ir lesbietė Jill Johnston jos diskusiją su Normanu Maileru, vykusią 1971 metų gegužės mėnesį miesto rotušėje, pavadino Tarzanės išpuoliu ir teigė, kad ji nepaprastai pakenkusi judėjimui[228]. Bet knyga buvo plačiai skaitoma, taip pat ir feminisčių, todėl – nepaisant iki šiol kartais atgyjančių ginčų – derėtų ją pripažinti trečia radikaliojo feminizmo teorijos kanono nare. Pirmą kartą ji, kaip ir pirmosios dvi anksčiau minėtos knygos, buvo išleista 1970 metais, tik pirmiausia Londone[229], netrukus po to pateko į Amerikos rinką. Kitaip nei anos dvi, ji neturėjo ambicijų tapti feminizmo teorijos vadovėliu ir šiuo požiūriu tegalėjo būti antrinė, tačiau joje buvo apstu daugelio moterų (baltųjų, Vakarų pasaulio – kaip vėliau prisipažino autorė) gyvenimo sričių kritikos visur esančio ir jas luošinančio pavergimo požiūriu. Pagrindinė knygos teorinė tezė reiškia tvirtinimą, kad toks pažįstamas moterų „moteriškumas", kokį atpažįstame, yra nuo pat gimimo moteris kastruojančios socializacijos poveikio padarinys, o toji socializacija iš moteriškosios lyties individų daro personas, tiksliai įgyvendinančias vyrų troškimus: pasyvias, baugščias, ieškančias saugumo šeimos rate, kankinančias savo kūną visokiais būdais, kad tik patenkintų seksualinius vyrų pomėgius. Šiuolaikinės moterys – ir taip nuo amžių glūdumos – tai eunuchai, praradę savo vidinį savarankiškumą ir energiją; visa tai savo nedalomon nuosavybėn pasiėmė vyrai. Visas jų gyvenimas sukasi aplink vyrus. Čia prisimenama garsioji Bernardo Shaw metafora apie moterį kaip papūgą, nuo mažumės išaugintą narvelyje[230] – ir ji visiškai kitokia nei galėtų būti išaugusi natūralioje, nežabotoje laisvėje. Narvelio durys atvertos, bet išsigimę paukščiai taip vertina savo saugumą, kad nepasinaudoja laisve, maža to, jie bijo jos.

Greer nuomone, feminizmas – tai judėjimas, kuris, kitaip nei ankstesnis reformistinis feminizmas ir dabartinis liberalusis feminizmas,

[228] Žr. Jill Johnston. *Lesbian nation*, min. veik.
[229] G. Greer. *The female eunuch*, London, 1970.
[230] Žr. 19 šios dalies išnašą.

siekia išlaisvinti moteris iš pančių, uždėtų joms nuo pat gimimo akimirkos, stengiasi padėti moteriai tapti visaverte asmenybe, tikinčia savimi, savo autonomine verte, kad tobulėtų jos moteriška dvasia ir kūnas, net galima pasakyti: kad ji taptų tikra moterimi. Po dvidešimties metų keturiolikto leidimo anglų kalba jubiliejinėje prakalboje sakoma: „Laisvė, kurios reikalavau prieš dvidešimt metų, turėjo būti laisvė tapti asmenybe – oria, vientisa, garbinga, kupina aistros ir išdidumo, žodžiu, kupina viso to, kas sudaro asmenybę. Tai turėjo būti laisvė bėgti, šaukti, garsiai kalbėti ir sėdėti patogiai, praskėtus kelius. Laisvė pažinti ir mylėti Žemę ir viską, kas po ją bėgioja, plaukioja, šliaužioja. Laisvė mokytis ir išmokti. Laisvė nuo baimės, bado, žodžio laisvė ir įsitikinimų laisvė"[231].

Požiūris į feministinį moterų išlaisvinimą kaip į kiekvienos moters išlaisvinimą iš ją kastruojančių etalonų spaudimo nepatiko ne tik liberaliosioms feministėms, kurios svarbiausiu savo tikslu laikė suteikti

[231] G. Greer. *The female eunuch*, London, 1991, p. 11. Autorė prisipažįsta, kad tada negalvojo apie skurde gyvenančias daugybės šalių moteris, kurioms tai, ką Vakarų pasaulio feministės laikė sunkia padėtimi, turėjo atrodyti kaip tikra laisvė. Šį aplaidumą iš dalies ištaisė vėliau kituose leidiniuose kalbėdama apie trečiojo pasaulio moterų problemas. Ir savo gyvenimu įrodė, kad galima įgyvendinti taip suprantamo feminizmo programą. Daugiau nei dvidešimt metų ji buvo nepriklausoma žurnalistė ir rašytoja, Kembridžo mokslinė bendradarbė, ją mielai kviesdavo į televizijos, ypač britų, laidas, kuriose nagrinėjo ne tik feminizmo, bet ir daugelį kitų problemų. Feministinė revoliucija, kurią ji skatino naujais savo knygos *The female eunuch* leidimais, nepateisino visų lūkesčių. Ant dvidešimtojo amžiaus paskutinio dešimtmečio slenksčio moterų padėtis nepaprastai pasikeitė, – sako ji, – „žemėje atsirado daug kokybiškai naujų moterų rūšių": savo muskulatūra vyrams nenusileidžiančios kultūristės ar maratono bėgikės, tokios pat galios kaip vyrai vadybininkės ir t. t. Bet „moteriškas eunuchas" neišnyko, „jį gali sutikti visame plačiame pasaulyje; visą tą laiką, kai manėme, jog mums pavyks išguiti jį iš mūsų protų ir širdžių, jis plito po pasaulį, jį galėjai aptikti visur, kur tik esama džinsų ir kokakolos. Kur pamatysi lakuotus nagus, lūpų dažus, liemenėles ir batelius su aukštomis pakulnėmis, žinok, kad eunuchas, išskleidęs savo palapinę, ten jau apsigyveno. Gali jį triumfuojantį pamatyti netgi po čadra" (ten pat, p. 11–12). Ten, kur moters gyvenimo lygis pakyla tiek, kad jai nereikia galvoti vien tik apie tai, kaip išgyventi, ji bemat perima koketuojančią moteriško eunucho elgseną.

Taip praėjus daugeliui metų mato britų feministė, kurią galima priskirti prie vienišų feminisčių, veikiančių individualiai (D. Campbell jas vadina *maverick feminists*, nepriklausančias jokiai gaujai. Žr. D. Campbell. *With friends like these... the media, the mavericks and the movement*, „Trouble and Strife", nr. 31, 1995 m. vasara, p. 65–72. Išsamiau apie tokį feminizmą žr. p. 252–254).

moterims galimybę daryti karjerą, bet ir daliai radikaliųjų feminisčių, nerimavusių dėl autorės individualizmo, kuris atsiskleidė pabrėžiant asmeninę, o ne bendrą laisvę. Vis dėlto knyga buvo mėgstama, plačiai skaitoma, nes jos stilius buvo skaidresnis, dėstymo maniera skaitytojui suprantamesnė nei anksčiau minėtų knygų, turinčių teorinių ambicijų.

Šalia tradiciškai būtinų straipsnių atsirado ir keletas areopagą papildančių pozicijų, jau nekalbant apie nemažą kiekį antrinių, bet gerai parašytų ir puikiai feministines idėjas populiarinančių tekstų. Tuo metu plačiai skaitoma įžymybe buvo Lizabethos Gould Davis knyga, kurios tik antrasis leidimas, išėjęs praėjus dvejiems metams po pirmojo, buvo pastebėtas ir sulaukė tam tikro pasisekimo. Knygoje *Pirmoji lytis (The first sex)*, kurios pavadinimas polemizuoja su Simone de Beauvoir *Antrąja lytimi*, autorė pateikia savo visuomenės istorijos sampratą – esą prieš dabartinę civilizaciją ilgus amžius klestėjusi moterų civilizacija. Patriarchato revoliucija ją nušlavė nuo žemės paviršiaus, nors – tų pačių moterų dėka – daugelį pirmykščių pasiekimų pavyko išsaugoti ir naujoje epochoje. Abejotinos vertės moksliniai įrodymai buvo priimti už gryną pinigą, nes knygos iškalba kėlė iki tol nepakankamai vertinamos žmonijos pusės dvasią. Pripažinimą įgijo ideologinė taisyklė, kuria teigiama, kad lengviau patikėti galimybe ateityje sukurti tai, kas *jau* egzistavo praeityje. Vokiško leidimo pratarmėje rašoma, jog knyga, nepaisant tam tikrų klaidų ir netikslumų, „turėjo didžiulę įtaką daugeliui moterų jų teorinio ir praktinio judėjimo plėtrai, nes įkvepia jas, daugelį dalykų nušviečia kita šviesa ir *yra teisinga tikra žodžio „tiesa" reikšme*"[232]. Moterys gavo savo aukso amžiaus mitą, o vietoj pirmosios Ievos nuodėmės atsirado pirmoji vyrų nuodėmė – patriarchalinė revoliucija.

Taip pat reikėtų paminėti kai kuriuos darbus, kuriuos galima pavadinti nedideliais škicais, tačiau jie inicijavo svarbiausias tuometinės diskusijos temas. Pamflete *Namų darbų politika (The politics of housework)*[233] Pat Mainardi su didžia pompastika kalba apie tai, kad moterų darbą namuose reikia pripažinti kuriančiuoju vertę. Taip ji meta iššūkį marksistams (nes marksizme vertę kuriančiu darbu yra laikomas tik gamybinis darbas), taip pat nuteikia prieš save visą Vakarų ekonomikos isteblišmentą, nes ir jis moterų darbą namuose laiko veikla savo pačių poreikiams tenkinti, nors apskritai paslaugos įskaičiuojamos į

[232] Tekstas ant paskutinio viršelio, žr. L. Gould Davis. *Am Anfang war die Frau*, München, 1977.

[233] Žr. kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik.

bendrą sukuriamą produktą. Šią temą tęsia Dalla Costa 1972 ir 1973 metų škicuose, ir diskusija pamažu įkaista[234], panašiai kaip šiek tiek anksčiau buvo Prancūzijoje. Šios knygos patenka ir į amerikiečių sceną: be anksčiau minėtosios Greer, tai pirmieji anglų kalba leidiniai užsienyje, tarp jų ir itin reikšminga pozicija – Evos Figes iš Anglijos *Patriarchaliniai pagrindai (Patriarchal Attitudes)*, išleista ten 1970 metais[235]. Tai itin sistematizuota, kritiška tradicinių Vakarų korifėjų patriarchalinių idėjų, apibūdinančių moteris kaip individus, iš prigimties stovinčius žemiau nei vyrai, apžvalga. 1975 metai atnešа keletą pirmųjų rimtesnių apibendrinimų[236], ir tai dar labiau priartina judėjimo atsiradimą. Atnešа ir *Feministinę revoliuciją* – ortodoksinės radikaliosios Raudonųjų Kojinių grupės iš Niujorko testamentą, grupės, kuri nenori ir negali susitaikyti su ją pribloškusiu radikaliojo feminizmo posūkiu – vėl – kultūrinio moteriškumo gerbėjų separatizmo link.

Pirmosios sėkmės: ERA

Apie 1973 metus baigėsi pirmoji šiuolaikinio feminizmo kūrimosi Jungtinėse Valstijose fazė dviejose formacijose: liberaliojoje ir radikaliojoje. Pasak Yates, nuo 1970 metų pradžios veikė nuo 10 iki 50 tūkstančių radikaliosios orientacijos feministinių grupių narių, buvo leidžiama daug biuletenių, keletas laikraščių. Pagrindinė radikaliojo feminizmo srovė jau aiškiai nutraukė organizacinius ir idėjinius ryšius su Naująja Kaire. Išsiskyrimą sutvirtino specialus kairuoliško studentų laikraščio „Rat" numeris, kurį redaktoriai atidavė į maištaujančių kolegių rankas, norėdami jas palankiai nuteikti ir bet kokia kaina išlaikyti judėjime. Vis dėlto numeris buvo tarsi nežinantis pasigailėjimo kaltinimas, o viena iškiliausių redakcijos narių Robin Morgan deklaravo galutinį feminisčių atsiskyrimą emocionaliame straipsnyje labai iškalbingu pavadinimu: *Sudie visam tam! (Good-bye to All That)*. „Visa tai", su kuo ji ir kitos dvidešimt kolegių, padėjusių parašą po straipsniu, atsisveikino „sučiaupusios lūpas, kad sulaikytų besiveržiantį nerimo,

[234] M. Dalla Costa, S. Jones. *The power of women and the subversion of the community*, Bristol, 1972.

[235] E. Figes. *Patriarchal attitudes. Women in society*, London, 1970. Vėliau dar keli leidiniai.

[236] Svarbiausios yra dvi knygos: anksčiau cituotoji G. G. Yates. *What women want*, ir Sinclair Deckard. *The Women's Movement. Political, socioeconomic, and psychological issues*, New York, 1975.

neapykantos ir užuojautos vyrams, kuriuos mylėjome ir dar tebemylime, šūksnį"[237] – pirmiausia čia buvo kalbama apie kolegas iš Naujosios Kairės su jų nepakenčiamu „revoliuciniu" seksizmu, kurio buvo sklidinos karikatūros, pašaipos ir pokštai, sklindantys iš protekcionalaus tapšnojimo per petį atstovaujančiai „vištyčių jėgai", kaip švelniai jie vadino *Women's Liberation*[238]. Bet tai buvo ir pogrindinio, linkstančio į terorizmą Weathermano judėjimo kolegės, ekologinio judėjimo veikėjai ir veikėjos (baltieji vyrai sunaikino aplinką ir dabar dar uzurpuoja teisę vadovauti judėjimui dėl jos atkūrimo!), hipiai ir visos kitos studentiškos kairės grupuotės. „Revoliucinių feminisčių uždavinys, – reziumuoja autorė, – yra sukurti dar stipresnį, nepriklausomą Moterų išlaisvinimo judėjimą", nes būtent „moterys yra tikroji kairė"[239].

Organizuojama daug regioninių konferencijų, netgi II Visuotinis moterų kongresas *(Congress to Unite Women)* Niujorke. Suvažiavimas įrodė, kad judėjimas ne tik jungiasi, bet ir skyla, o tai kartais laikoma subrendimo požymiu. Daugelyje gamybos sričių kuriasi moterų sekcijos, pavyzdžiui, žiniasklaidoje, Amerikos politinių mokslų ir kitose mokslinėse draugijose, nors jas daugiausia sudaro liberaliai nusiteikusios feministės. Nuo 1969 metų plečiasi WEAL – *Women's Equity Action League* – veikla, pritraukianti teisininkes, administratores, mokslininkes, taip pat vyrus, o lygos tikslas – panaikinti moterų teisinę ir švietimo diskriminaciją, pirmiausia koledžuose ir universitetuose[240].

Tuo pačiu metu visose šalies aukštosiose mokslo įstaigose toliau kuriasi mokymo ir moterų problematikos tyrimo centrai – moterų studijų centrai *(Women's Studies Centers)*, kurie pasirodys esąs rimtas sumanymas, naudingas ne tik feminizmui, bet mokslo plėtrai[241]. Tradicinių akademinių sluoksnių pasipriešinimas pamažu nyko, ilgainiui centrų rangas tolydžio didėjo, ir šiandien daugeliu atvejų jis nekelia abejonių, nes tų kolektyvų darbo pasiekimų paneigti nebeįmanoma, nors

[237] Robin Morgan. *Goodbye to All That*, pirmiau išspausdinta leidinyje „Rat. Subterranean News", New York, 2, 27 (1970 02 06), žr. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 249.

[238] Ten pat, p. 242.

[239] Ten pat, p. 248–249.

[240] G. G. Yates. *What women want*, min. veik., p. 46–47.

[241] Nelengva išversti terminą *women's studies*. Knygos autorius į lenkų kalbą jį verčia kaip „studia kobiece" – moterų studijos. Šitaip siūlau jį versti ir į lietuvių kalbą (vertėja).

dažnai jie būna sklidini emocijų[242]. Didėja mokslinių konferencijų, kurias organizuoja tie centrai, skaičius, ir jau antrojoje aštuntojo dešimtmečio pusėje ir vėliau buvo išspausdinta daug kolektyvinių veikalų.

Toliau organizuojami maršai, protestai ir eitynės, o tai iš tikro padeda prasiveržti legalesniam feminisčių aktyvumui po NOW ir WEAL vėliavomis. Dažnai organizuojamos „Moterų išlaisvinimo dienos". Galop 1970 m. rugpjūčio 26 d. surengiamas garsusis maršas Niujorke, kurio aprašymu pradedamas šis knygos skyrius, ir organizuojamos demonstracijos daugelyje kitų miestų moterų balsavimo teisės išsikovojimo penkiasdešimtmečio proga. Kaip jau esame minėję, maždaug nuo tada politinės jėgos nustojo feminizmą laikyti antraeiliu reiškiniu, kurio galima nepaisyti. Prasideda keleri sėkmės metai, kuriuos vainikuoja 1972 metais priimta ERA ir 1973 metais priimtas naujas abortų įstatymas.

Nuo 1968 metų konstitucijos pataisa, žinoma ERA pavadinimu *(Equal Rights Amendment)*, buvo plataus masto kampanijos tikslas. Be to, Kongrese buvo vykdoma intensyvi užkulisinio pobūdžio lobistinė veikla. Pataisos likimas svyravo keletą metų, bet požiūris į ją visiškai pasikeitė tada, kai jos priėmimo iniciatore tapo ne mažutė istorinė partija NWP, o nauja, tiesiog akyse stiprėjanti NOW. Ko feministės reikalavo?

Reikalas toks, kad amerikiečių konstituciją mūsų tėvai surašė aiškiausiai galvodami tik apie vyrus, – argumentavo feministės, – nes visur be išimties vartojamas įvardis „jis" *(he)*. Moteris, matyt, buvo laikoma vyro nuosavybe. Kai 1868 metais buvo priimta keturioliktoji pataisa, draudžianti neleisti *žmonėms* balsuoti per rinkimus, jos adresatas buvo *tik vyrai*. Ir tik 1920 metų devynioliktojoje pataisoje buvo uždrausta neleisti balsuoti dėl kieno nors „lyties". Bet tai ir viskas. Reikalaujančios naujos pataisos moterys norėjo, kad *visa* konstitucija kalbėtų apie visus piliečius – tiek vyrus, tiek moteris. Kaip tik šitai turėjo užtikrinti ERA.

Pirmą kartą jau 1970 m. rugpjūčio 10 d., prieš dvi savaites iki didžiosios demonstracijos Niujorke, ERA buvo priimta žemesniuosiuose rūmuose, tačiau Senatas, kurio vienas narys, senatorius Emanuelis Cellera iš Pietų, buvo atkaklus jos priešininkas, jos neaprobavo. „Sakote, kad nėra esminio skirtumo tarp vyro ir moters? – klausė jis. – O koks skirtumas tarp kaštono medžio ir kaštoninės spalvos arklio? Ir čia

[242] Dabar pasitaiko ir apibrėžimas *gender studies*, kultūrinės lyties studijos, tyrinėjančios moterų problemas bendrais bruožais projektuodamos į ateitį lyties vaidmenį visuomenėje ir kultūroje.

kaštonas, ir čia neva kaštonas..."[243] Po metų jis praturtino argumentaciją: „Panašumas tarp vyro ir moters iš tikro nedidelis – kaip tarp žaibo ir jonvabalio. Ir tas, ir anas šviečia..."[244] Dar ne kartą buvo argumentuojama prieš ERA priėmimą, ypač dažnai grasinta įvesti būtinąją karo tarnybą moterims ir pabrėžta kilsianti grėsmė šeimos gyvenimui, jei moterys lygiai su vyrais turės viešųjų pareigų (ypač dėl to jaudinosi senatorius Ervinas). Daugybės gudrybių Kongreso kuluaruose, taip pat triukšmingų, kelerius metus gatvėse nenutylančių piketų dėka galop abiejų rūmų kongresmenai 1972 m. rugpjūčio 22 d. priėmė ERA[245]. Vos po pusvalandžio pirmoji šią pataisą ratifikavo Havajų valstija. Kad pataisa įsigaliotų, ją turėjo ratifikuoti du trečdaliai, arba 38 valstijos. Septyneri metai, skirti ratifikacijai, atrodė nepagrįstai ilgas laikotarpis.

Karaliavo pergalingos nuotaikos. Kas be ko, šia pergale džiaugėsi ne visi. Dešinieji ERA priešininkai atsitokėjo ir tik dabar suvokė, kad su feminizmu – liberaliuoju feminizmu – juokauti nedera. Jų pusėje atsidūrė ir dalis feminisčių, visą laiką nepritarusių ERA, bijančių, kad moterys, būtybės iš tikro nelygios su vyrais, gal net ir geresnės, tačiau silpnesnės, neatlaikys lygaus visuomeninio starto reikalavimų ir tik pablogins savo padėtį, drauge prarasdamos privilegijuotą padėtį privačioje – šeimos – srityje. Priėmus ERA turėjo atsirasti šie pakitimai: būtinoji karo tarnyba moterims, lygybė mokymo įstaigose, vienodas brandos ir pensinis amžius, nėštumas traktuojamas kaip kiekvienas kitas negalavimas, skiriant laisvės atėmimo bausmę išnyks bet kokie skirtumai ir t. t. Taip pat vienodai reikės traktuoti į armiją einančius savanorius. Jau iš šio sąrašo matyti, kad skirtingi sluoksniai turėjo skirtingai vertinti naują grobį.

Galop susimobilizavusi dešinė, kurią kai kuriais klausimais rėmė dalis feminisčių, puolė į nuožmią kontrataką, kuri truko tol, kol toji pataisa buvo atšaukta, bet tai įvyko tik 1982 metais (apie tai skaitytojui bus papasakota atitinkamoje vietoje).

Liberaliosios orientacijos feminisčių ir dalies radikaliųjų feminisčių

[243] Neišverčiamas žodžių žaismas: „*as much difference between a male and a female as between a horse chestnut and a chestnut horse*".

[244] Vėl žodžių žaismas: „*between lightning and a lightning bug*".

[245] Galutinė ERA pataisos redakcija skambėjo taip: „*1. Equality of rights under the law shall not be denied or abridged by the United States or by any state on account of sex. 2. The Congress shal have the power to enforce, by appropriate legislation, the provisions of this article. 3. This amendment shall take effect two years after the date of ratification.*" Žr. F. Davis, min. veik., p. 134–135.

nuotaika buvo puiki, kovinga. Štai jų judėjimas tampa reikšminga politine jėga. Aukščiausiojo Teismo verdiktas, pripažįstantis negaliojančiais valstijų abortų draudimo įstatymus, dar labiau sustiprino pasitikėjimą savimi – dabar pergalę solidariai šventė beveik visos (nors nevisiškai visos!) feministės, daugybė moterų, nesančių judėjimo narėmis, ir vyrų[246].

Keitėsi ir žiniasklaidos požiūris į feminizmą. Atsiranda pirmosios rimtesnės literatūrinės publikacijos, kritikuojančios feminizmą: minėta Mailero knyga, taip pat dažnai minėtas Joan Didion 1972 metų straipsnis „New York Times Book Review", kuriame autorė žeria priekaištus radikaliosioms feministėms, be kita ko, ir tokį: vos proletariatas atsikratė marksizmo jam primesto vaidmens, jos užsimanė pasikasti po juo[247]. Apie pasikeitusį požiūrį į feminizmą liudija ir tas faktas, kad jau keletą metų juo rimtai užsiima FTB ir CŽV, ir tai išlenda į viešumą išaiškėjus politinėms aferoms feministiniuose sluoksniuose, tą skandalą dar išpučia kovojančios feminisčių grupelės, bet veikiausiai ne be minėtų institucijų pagalbos, kurios galbūt tikisi susilpninti judėjimą. Vienai iš vadovių Gloriai Steinem, pagrindinio feministinio žurnalo „Ms" redaktorei, pateikiamas kaltinimas dėl bendradarbiavimo su CŽV – tad ji turėjo nuolat aiškintis savo bendražygėms, kurios negreit visa tai užmiršo. Senasis SDS sukūrė pogrindinę teroristinę organizaciją Weatherman, kurioje veikė ir moterys Weatherwomen, kai kuriuose feminisčių sluoksniuose (ypač socialistinės orientacijos) apsuptos tikru kultu[248]. Viena iš jų po suėmimo rašo itin agresyvų feministinį manifestą, kuris dar labiau paryškina vidinį susiskaidymą. Esant tokiai atmosferai vis dažniau pasigirsta įtarinėjimai, kartais net pagrįsti, kad slaptosios amerikiečių tarnybos stengiasi į judėjimą infiltruoti savo žmonių ir jį suskaldyti, kaip buvo padaryta su anksčiau veikusiais jaunimo protesto judėjimais. Provokacija turėjo būti ypač radikalios akcijos. Kita vertus, praėjus daugeliui metų buvo įrodyta, kad žmonių infiltruoti nepavyko, nes slaptosiose tarnybose apskritai trūko agentų, juolab tokių, kurie suvoktų feminizmo dvasią. Bet šiaip ar taip, specialiųjų tarnybų susidomėjimas judėjimu rodė, kad tas judėjimas yra laikomas rimta jėga.

[246] Išsamesnis įvykių, kurie atvėrė kelią šiai ir kitoms sėkmėms, aprašymas pateiktas kitame skyriuje.

[247] J. Didion. *Moterų judėjimas*, „Literatura na Świecie", 1988, 4, p. 241.

[248] Apie tai užsimena Sinclair Deckard. *The Women's Movement*, min. veik., išsamiai pasakoja A. Echols. *Daring to be bad*, min. veik.

Amerikiečių tarnybų susidomėjimą galėjo skatinti ir konkurencija. Betty Friedan ir kiti šaltiniai mini komunistinės infiltracijos bandymus, kurie tapo visiems žinomi, kai Jungtinės Tautos ėmėsi moterų diskriminacijos temos ir buvo nuspręsta 1975 metus paskelbti Tarptautiniais moterų metais. Rytų blokas nuo neigimo perėjo prie intensyvios veiklos, stengdamasis feministinius judėjimus paimti į savo rankas. Po nepavykusio bandymo sušaukti Jungtinių Tautų konferenciją moterų klausimu Rytų Berlyne – ji įvyko Mechike, o Berlyne tik jos imitacija – tęsėsi nesibaigiančios komunistinių jėgų pastangos vyrauti tarptautiniame feministiniame judėjime, dėl to keletą kartų buvo sabotuotos tarptautinės konferencijos, ypač Jungtinių Tautų organizuotos Kopenhagoje ir iš dalies Nairobyje.

Visa šitai kartu su politiniais aštuntojo dešimtmečio pradžios laimėjimais liudija politinį judėjimo pripažinimą. Vadinasi, pergalė? Galima ilgus metus dirbti ramiai? Jau kova dėl ERA parodė, kad yra feminisčių, kurioms nepatinka laimėjimai toliau vienodinant abiejų lyčių teises. Be vis didėjanti įtampa tarp radikaliojo ir liberaliojo feminizmo paties radikaliojo feminizmo gelmėse brendo, žinoma, ne be minėtos išorinės nesantaikos įtakos, vyko kažkoks naujas skilimas, tik vis dar neaiškus, neapibrėžtas. Vėliau atsigręžę į praeitį suprasime, kad jį buvo galima pastebėti iš pat pradžių, – mat feminizmo teorijoje tasai prieštaravimas yra fundamentalus, bet kovojant dėl paties judėjimo egzistavimo jis galėjo likti nepastebėtas. Dabar padėtis pasikeitė – judėjimas tapo pripažintu faktu. Naujas skilimas netrukus bus suformuluotas ir nustebins ne tik išorinį pasaulį, bet ir pačias feministes.

Feminizmas keičia amerikiečių visuomenę

Antrosios septintojo dešimtmečio pusės feministinis judėjimas, nors pasidalijęs, iš esmės pakeitė amerikiečių visuomenę. Atsirado naujas moters tipas, be to, palikęs gana siaurą feminisčių ratą tarsi išaugtinį drabužėlį. Baigdami aptarti tą laikotarpį, paklausykime, kaip „naująją moterį" aprašo ankstesnės kartos autorė. Kai 1966 metais ji parašė straipsnį apie tai, kad nenaudojami moterų talentai žūva, šefas tas vos beįžiūrimas feministines pažiūras palaikė pernelyg agresyviomis, ir šitai privertė ją išplėsti straipsnį, kuris po dvejų metų buvo išleistas atskira knyga. Atmosfera jau buvo taip pakitusi, kad *Gimti moterimi* tapo perkamiausia knyga. 1970 metų antrajam leidimui parašytoje pratarmėje autorė taip apibūdina „naująją moterį" (neslėpdama prielankumo jai):

„Bet labiausiai pribloškianti naujiena, kokia atsirado po 1966 metų, yra naujos moters rūšies atsiradimas, dar labiau nutolusios nuo amerikietiškos tradicijos nei jos lengvabūdiška trečiojo mūsų amžiaus dešimtmečio pirmtakė, nei vyrišką kostiumą vilkinti vieniša karjerą padariusi ketvirtojo dešimtmečio moteris, nei pagaliau garsioji Rosie, montuojanti bombonešį Antrojo pasaulinio karo metais[249]. 1966 metais ji dar neegzistavo[250], o šiandien naujoji išlaisvinta moteris gyvena kiekviename koledžo kambaryje ir kiekvienoje didesnėje 1970 metų Jungtinių Valstijų gyvenvietėje. [...] Tačiau ta naujoji išlaisvinta 1970 metų moteris skiriasi nuo senosios „žiežulos"[251]. Puikiai išsilavinusi, privilegijuota, dažnai patraukli ir beveik visuomet jauna – 1970 metais ji retai būdavo perkopusi dvidešimt penkerius metus. Be to, atsidavusi idėjai, emocionali, bet ne šiurkšti, ir pirmiausia energinga.

Vyrai negali patikėti, kad ji egzistuoja, net jeigu ją mato savo akimis. Kalbant jų kategorijomis, tai neįmanoma: graži, šiaip ar taip, potencialiai graži moteris, sąmoningai atsisakanti naudos, kurią jai teikia lytis. Ji nekovoja dėl laisvės sekso srityje, nes tai jau padarė jos motina ir dažnai močiutė. Palankiai žiūri į ikivedybinį seksą ir dažniausiai jau būna jį išbandžiusi. Bet jaučiasi nusivylusi: geriausiu atveju seksas nevertas jos pastangų („Negi masturbuotis nėra paprasčiau?"), blogiausiu atveju jis tampa pasipelnymo šaltiniu. Mano, kad vaidinti orgazmą arba sutikti santykiauti, jei neturi noro, yra užgaulu. Nori reformuoti seksualinę praktiką remdamasi madingais eksperimentais, įrodančiais, kad vienos ir kitos lyties patiriami orgazmai yra gerokai panašesni nei buvo manoma iki šiol. Kodėl – klausia ji – moteris turi būti „po" vyriškiu, pozicijoje, kurioje beveik neįmanoma dirginti klitorio? Tiesą pasakius, beveik kiekviena moteris yra apie tai galvojusi, bet tik nedaugelis iš pirmosios seksualiai išlaisvintų moterų kartos turėjo drąsos apie tai kalbėti.

Išsilaisvinama ne tiek iš lyties, kiek iš viso to, kas būdinga mergaitės aplinkai – visokių paikinimų ir meilinimųsi, kurie šaltoms moterims kartais atrodo itin patrauklūs. [...] Pirmiausia norima išsilaisvinti iš mergaitės etalono tironijos. [...]

Išsilaisvinusios moterys pirmiausia su pasipiktinimu atmeta privilegijas, supančias jų lytį. Jos nemėgsta, kai vyrai joms atidaro duris,

[249] Rosie Riveter atvaizdą išpopuliarino plakatai ir karo laikų filmas, kviečiantis moteris dirbti karo pramonėje.

[250] Tuomet ją jau galėjai sutikti tarp Bostono jaunosios inteligentijos, apie tai rašė Edna G. Rostow 1964 m. „Daedalus" leidinyje. Žr. medžiagą p. 99.

[251] *Battleaxe* – taip vadino agresyvias XIX a. pabaigos sufražistes.

apmoka kavinės sąskaitą ar keičia ratus jų automobiliui, tad daugelis iš jų stiprina raumenis ir mokosi karatė pratimų, kad apsigintų nuo užpuolikų ar tiesiog nepageidaujamų kavalierių. „Užvežk jai! Ji lygi tau!" – šaukė išsilaisvinusi moteris vyriškiui, kurį demonstracijos metu užpuolė kita išsilaisvinusi moteris.

Bjauri kalba – tai būdas įrodyti, kad nesi dama, todėl iš išsilaisvinusių moterų burnos nesibaigiančia srove gali lietis keiksmažodžiai, kurie besiklausantiems vyrams sukelia seksualinių emocijų virpulį"[252].

Toliau autorė dar priduria tokias ypatingas naujųjų moterų savybes: jos nesipuošia „bobiškai", o mūvi džinsus, plaukus nešioja palaidus arba surištus raišteliu. Jokio makiažo. Nedėvi liemenėlės.

Santuoką pripažįsta tik esant visiškos partnerystės santykiams.

O štai pagrindinių požiūrių sąrašas: MEILĖ – nepainioti su romantiška meile, dėl kurios moteris praranda tapatybę; bet kodėl gi ne, lytis nesvarbu. NAMAI IR ŠEIMA – leidžiamos įvairiausios jos formos. VAIKAI – vyrai ir moterys kartu augina vaikus ir kartu už juos atsako. SKYRYBOS – laisvai prieinamos, nepaliekančios jokio kaltės jausmo. ALIMENTAI – įžeidžia moterį, juk tai mokestis už seksualines paslaugas. TARNYBA – visos darbo vietos vienodai prieinamos abiem lytims. VARTOJIMO PREKĖS – išlaisvinti iš lyties apvalkalo, kaip ir ŽINIASKLAIDĄ, primetančią moterims ir merginoms naminius vaidmenis, kaip ir MOKYKLAS. LYČIŲ SKIRTUMAI – kol nebus įrodyta, kad yra kitaip, laikyti juos socializacijos padariniu. LYČIŲ VAIDMENYS darbų pasidalijime – tai, kad šitaip buvo iki šiol, nereiškia, kad taip turi būti ir toliau. PSICHOANALIZĖ luošina moteris, versdama jas priimti niekam vertos laisvos žmogiškosios būtybės vaidmenį. PAVYDAS DĖL PENIO – tai berniukai skiria didžiulį dėmesį savo lyties organams. Jau labiau būtų galima kalbėti apie „pavydą dėl klitorio", nes jis suteikia galimybę patirti kelis orgazmus vieną po kito. FREUDAS Viktorijos laikų santuoką laikė amžinu pavyzdžiu. MARXAS žinojo, kad miesčioniška šeima pavergia moteris, paversdama jas sutuoktinių nuosavybe[253].

„Naujosios moterys" amerikiečiams tapo kasdieniu peizažo elementu, kol kas stulbinančiu europiečius, – mat Europoje feminizmas vėlavo ir žengė tik pirmuosius žingsnius, anaiptol ne visur sekdamas užjūrio pavyzdžiu[254].

[252] C. Bird. *Born female* (1 leid. 1968), New York, 1970, p. 242–243.

[253] Ten pat, p. 244–250.

[254] VFR, kur egzistavo panašios stiprios kairuoliškos studentiško jaunimo grupės, beveik taip pat greitai, 1968 m., atsirado feministiškai nusiteikusių mark-

sistinės orientacijos studenčių grupių. Tai įdomus dalykas, nes – pagal galbūt didžiausios britų feministės liudijimą, taigi patikimą – Didžiojoje Britanijoje feministinis judėjimas atsirado pavėluotai ir niekada netapo toks autonomiškas marksizmo ir partijos, taip pat kairuoliškų judėjimų atžvilgiu kaip JAV. „1968 m. rudenį – prisimena Sheila Rowbotham, – Didžiąją Britaniją pasiekė neaiškios žinios apie moterų judėjimą Amerikoje ir Vokietijoje. Turėjome tik miglotą supratimą apie tai, kas buvo pasakojama. Nė viena iš mano pažįstamų nebuvo skaičiusi jokio teksto, parašyto feministės ranka. Viskas, ką mes žinojome, buvo tai, jog moterys, ten susibūrusios į atskiras grupes, susidūrė su dideliu pasipriešinimu kairuoliško judėjimo viduje" (žr. S. Rowbotham. *The beginings of Women's Liberation in Britain*, kn. M. Wandor. *Body Politics*, London, 1972, p. 91). Toliau ta pati autorė prisimena, kad joms didžiulį įspūdį padarė atvykusi iš Vokietijos SDS aktyvistė Helke Sanders, kurios pasisakymas šiek tiek paskubino nelengvą pirmųjų studentiškų ratelių kūrimąsi. Pirmasis didelis susirinkimas įvyko 1970 metų vasario mėnesį Oksforde, Raskino koledže, kur vietoj laukiamo šimto susirinko penki šimtai dalyvių. Tada buvo įkurtas Krašto koordinavimo komitetas, kitų metų rugsėjo mėnesį jis buvo reorganizuotas. Įpusėjus 1969 metams, buvo pradėtas leisti laikraštėlis „Shrew", turėjęs nemenką pasisekimą. Autorė rašo, kad jį leidžiančios grupės Londone sudėtis buvo nuosaikiai eklektiška: „komunistės, šalia jų maoistės, trockininkės, sindikalistės, adventistės, vienuolės, anarchistės, Darbo partijos narės ir t. t., trumpai sakant – feministės" (ten pat, p. 95). Kaip matyti, eklektizmo sąvoka pirmiausia buvo taikoma įvairiems marksistinių ir kairiųjų judėjimų atspalviams. Toks daugelį metų buvo ir – savo pagrindine srove – liko britų feminizmas: artimas marksizmo teorijai, pagal socialistinį pavyzdį pabrėžiantis, jog moterų išlaisvinimo reikalas yra tik vienas iš visuotinio išlaisvinimo elementų. Judėjimas kėlė keturis pagrindinius reikalavimus: vienodas atlyginimas, geresnis išmokslinimas, visą parą dirbančios vaikų priežiūros įstaigos, galimybė laisvai naudotis kontracepcijos priemonėmis ir pasirinkti abortą *(The Four Demands*, ten pat, p. 2, 97). „Kitaip nei Amerikoje, – rašo S. Rowbotham, – kur judėjimas kai kuriais atvejais pasuko į vidų dėl didelio sąmoningumo formavimosi, Anglijoje mes perdėtai neigiamai reagavome į tokią reorientaciją, todėl niekada netapome tokia nepriklausoma jėga, kaip JAV feminizmas." Užtat, panašiai kaip JAV, feminisčių gretose vis dažnėjo savotiškos diversijos atvejų – tai veikė trockininkės, o čia dar ir maoistės, bandančios pajungti judėjimą savo partijos reikmėms. Susikūrė trockistinis *Women's Liberation Front*. Ilgainiui į judėjimą, be studenčių, ateidavo vis daugiau vidurinės klasės moterų, nuo dvidešimties iki trisdešimt kelerių metų amžiaus, namų šeimininkių ir dirbančių valstybinėse įstaigose. Kai kuriose grupėse buvo ir vyrų. (S. Rowbotham. *The beginings of Women's Liberation in Britain*, min. veik., p. 97.) Ta pati autorė teigė, kad buvo nelengva užmegzti ryšį su aktyvistėmis darbininkėmis, nes žiniasklaida buvo sukūrusi neigiamą feministės įvaizdį („ištroškusios vyrų kraujo liemenėlių degintojos"). Kai nedidelė komunisčių grupelė laikraštyje „Morning Star" iškėlė šeimos ir seksualumo pertvarkymo klausimą, komunistų partijoje kilo nemenka sumaištis (ten pat, p. 99).

TAISYTI PASAULĮ AR KURTI NAUJĄ: LYGYBĖS FEMINIZMAS IR SKIRTUMŲ FEMINIZMAS (1970–1980)

Moterys nesiskiria nuo vyrų! Visi žmonės vienodi! Su tokiais šūkiais žengė liberalusis feminizmas, o radikalusis feminizmas veikiausiai ėjo pavymui. Kai kurie iškilių autorių pasisakymai nuskambėjo gal ne visai derama tonacija, tačiau ant bangos keteros virte virė nuo emocijų ir ne visada tinkamų pasiūlymų, todėl disonansas nebuvo ryškus. Naujasis feminizmas ištisai buvo susijęs su opozicija prieš *moteriškumo mistiką*, prieš moteriškumo mistifikaciją, tad atrodė savaime aišku tai, kad kiekviena feministė yra linkusi mažinti skirtumo tarp lyčių reikšmę. Kaip tik tai buvo pagrindas liberaliajam feminizmui vienodai traktuoti vyrus ir moteris, nes skirtinga traktuotė atrodė niekuo nepagrįsta ir diskriminuojanti. Šis reikalavimas derinosi su skelbiama antropologija. Nuo kaltinimo, kad moterys yra diskriminuojamos, galima buvo gintis vieninteliu argumentu: lyčių skirtumai yra esminiai, todėl „specialus" požiūris į moteris yra pateisinamas. Būtent tokią padėtį užėmė tradicijų gynėjai, taip pat atkaklūs feminizmo priešininkai[255].

Ką turėtų reikšti feministinis įsitikinimas, kad moterys nesiskiria nuo vyrų? Apie fiziologinius skirtumus nekalbėsime, jie akivaizdūs. Vadinasi, tai kažkas kita, greičiausiai neanatominiai skirtumai. Bet argi kiti skirtumai, – siejami su elgesiu, kalbėjimu, mąstymu, polinkiais ir pomėgiais – irgi nėra akivaizdūs? Kaip tik šį argumentą naudojo tradicijų sergėtojai. Vadinasi, šūkis apie tų skirtumų „nebuvimą" yra

[255] Ir vieni, ir kiti nepastebėjo, kad toks samprotavimas yra klaidingas. Netgi ryškūs ypatumai, kuriais moterys skiriasi nuo vyrų, negalėtų pateisinti moterų teisių apribojimo; daugių daugiausia galėtų pagrįsti skirtingų vertinimo matų taikymą. Nebent moterys nebūtų laikomos žmonėmis arba jų žmogiškumas būtų laikomas ne visa apimančiu.

visiems suprantama minties santrumpa: dabar *egzistuojantys skirtumai* nėra amžini, nėra biologiškai įgimti, juos sukūrė visuomenė ir kultūra. Vadinasi, keičiant socializacijos sąlygas, t. y. suvienodinus jas abiem lytims, tuos skirtumus galima ir panaikinti. Ir privalome tai padaryti – kaip kad rašė Alice S. Rossi[256], nes tik šitai užtikrins tikrąją moterų lygybę, o demokratija taps demokratija visiems, ne tik pusei visuomenės. Skirtumas tarp pirmojo moterų judėjimo (jo radikalesnės srovės), vykusio prieš šimtą metų, ir dabartinio turėjo būti toks, kad anuomet moteris norėta prilyginti prie vyrų, o šiandien kalbama apie androginijos sukūrimą, kurioje įvairūs „moteriški" ir „vyriški" bruožai laisvai pasiskirstys abiejų lyčių individuose arba įsiviešpataus tarpinis moteriškas-vyriškas tipas – daiktas pats savaime ginčytinas[257].

Gausūs radikaliųjų feminisčių pasisakymai atskleidė štai tokią padėtį: faktiniai skirtumai šiandien egzistuoja, bet to neturėtų būti. Autorės

[256] Žr. straipsnį žurnale „Daedalus", paminėtą 95–96 puslapyje.

[257] Galimybę dvejopai suprasti „androginiją " 1975 m. parodė Joyce Trebilcot, įvesdama „m-androginijos" (tai yra monoandroginijos) ir „p-androginijos" (tai yra poliandroginijos) sąvoką. Pirmoji pozicija reiškia vieną idealų pavyzdį visiems, apimantį vien tik geras vyriškas ir moteriškas savybes, antroji leidžia visiškai laisvai jungti savybes, iki šiol kultūrinėje lytyje išskiriamas. Diskusijoje dėl vienos iš tų dviejų programų pasirinkimo autorė pasisako už antrąją poziciją, kuri suteikia individams pasirinkimo laisvę, nors garbingai pacituoja pasisakymus apie pavojus, tykančius esant tokiai laisvei: psichologė feministė Bardwick mano, jog tas faktas, kad visuomenės lūkesčiai lieka neįvardyti, gali turėti pragaištingų pasekmių su tuo susijusiems individams, o neišeliminuota agresija išsaugos karų pavojų. Šiaip ar taip, androginija kaip programa abiem atvejais daro prielaidą, kad „nėra ryšio tarp biologinės ir kultūrinės lyties". Žr. J. Trebilcot. *Two forms of androginism* (1 leid. 1975), kn. M. Vetterling-Braggin, F. A. Elliston, J. English (red.). *Feminism and philosophy* (1 leid. 1977), Totowa, New Jersey, 1981, p. 70–78). Po 5 metų išėjusiame feministiniame filosofiniame rinkinyje, skirtame kultūrinės lyties klausimams, atsiranda kur kas gilesnė diferenciacija ir niuansai, tačiau androginijos dalijimas į dvi pozicijas išlieka. Abiem atvejais kalbama apie tai, „kad turime sugriauti visuomeninę struktūrą, kurioje visi elgesio pagal vaidmenis pavyzdžiai yra skirstomi pagal lytis", o p-androginija suteikia visišką laisvę pasirinkti elgesį nepriklausomai nuo lyties, m-androginija nurodo kiekvienam atlikti visus pagrindinius vaidmenis, pirmiausia ir šeimoje, namuose, ir darbe, be to, darbe turėti ir viršininko, ir pavaldinio funkcijų. (žr. M. Vetterling-Braggin (red.). *„Femininity", „masculinity" and „androgyny". A modern philosophical discussion*, Totowa, 1982, p. 153–155, ir visą IV.B dalį: *Behavioral androgyny*).

nuolat iškeldavo moterų žmogiškas savybes *nepaisant* faktiškai pasireiškiančių skirtumų, o šis dalykas liudija ir tai, kad tą moterų „moteriškumą", kol kas jas apibūdinantį, jos vertino neigiamai kaip tam tikrą bruožų rinkinį, leidžiantį suabejoti moteriškosios lyties visaverčiu žmogiškumu. Jos ieškojo, kas dėl to kaltas, ieškojo tų, kurie iš moterų atima dalį jų žmogiškumo, darydami jas „moteriškas". Ir atsakomybę suvertė jau ne tik anoniminiam socializacijos procesui, bet ir atsakingiems už vadovavimą tam procesui vyrams. Tai jie, žemindami ir išnaudodami moteris (ne tik diskriminuodami), sukuria atmosferą, verčiančią moteris priimti „moterišką" formą – prisitaikėlišką, išjuokiamą, berniukų nekenčiamą, dažnai primygtinai siūlomą mergaitėms ir garbinamą moterų. Mergaitės žengia į gyvenimą sekdamos savo motinų pavyzdžiu, kurios, rūpindamosi dukterų ateitimi, bendradarbiauja su vyrais primesdamos joms tą pavyzdį. Tęstinumas užtikrintas. „Moterų išlaisvinimo" šūkį buvo galima interpretuoti, o daugelis taip ir darė, visų skirtumų panaikinimo dvasia, skirtumų, atsiradusių kultūriškai, dabar gavusių *kultūrinės lyties (gender)* vardą, kuri skiriasi nuo grynai biologinės lyties *(sex)*[258].

Vis dėlto „moterų išlaisvinimo" šūkio esmėje glūdėjo tam tikras įskilimas, gal net teorinis prieštaravimas, kuris akivaizdžiai tapo matomas pirmųjų radikaliojo feminizmo tekstų rinkiniuose, kur greta atsidūrė darbai, siejami to paties karingo šūkio, bet antropologiškai visiškai skirtingi. Kovos įkarštyje autorės šito nepastebėjo. Bet atėjo laikas, ir tie skirtumai išryškėjo. Judėjimas vis labiau skilo į dvi dalis, o skirtumus gilino visuomeninė padėtis, susiklosčiusi aštuntojo dešimtmečio pradžioje. O gal moterys, – klausė kai kurios feministės, – vis dėlto *iš esmės skiriasi* nuo vyrų? Tik kitokiu būdu nei sufleruoja moteriškumo, suprantamo seksiškai, patriarchališkai, dainiai? Gal egzistuoja tikrasis moteriškumas, kurį patriarchalinė pedagogika iškraipo? Ir gal nereikia neigti jo buvimo, gal verčiau leisti jam laisvai atsiskleisti? Gal „išlaisvinti moteris" – tai šis tas daugiau nei panaikinti jų diskriminaciją ir akivaizdžias išnaudojimo formas, gal svarbiau išlaisvinti tikrąjį moterų moteriškumą ir sudaryti sąlygas tam moteriškumui, vyriškų poreikių ir reikalavimų nedeformuotam, plėtotis? Gal svarbu skatinti moteris siekti tikrojo moteriškumo? O ne įtartino, hermafroditiško žmogiškumo, kuris iš tolo atsiduoda vyriškumu?[259]

[258] Žr. 198 ir 199 išnašas.

[259] Dalis feminisčių pradėjo nuogąstauti, kad dėl androginiško skirtumų suvienodinimo procesų moterys galop taps tik „vyrų klonais", kaip tai supranta

Didesniosios radikaliųjų feminisčių, nusiteikusių veikiau androginiškai, dalies ir visų taip nusiteikusių liberalių feminisčių nuostabai, anksčiau aprašytasis požiūris išplaukė į paviršių ir – maža to – netrukus įsivyravo visame radikaliajame sparne. Feminizmas, kovojantis su veidmainiškomis sirenų giesmėmis, kurias traukia moteriškumo mistikos vaidilos, – koks paradoksas! – virto dar karštesnio jo kulto rėmėju, tapo sekta, mažne religingai dievinančia vaidilučių moteriškumą, moteriškumą tikrą, apvalytą nuo melo, tik dabar įsisąmonintą. Istorija apsuko ratą? „Moteriškumo mistika", ką tik iš esmės demaskuota ir įveikta, ir įveikta ginant moteris, pakilo iš pelenų taip greitai, kad net sunku tuo patikėti, be to, pakilo pačių feminisčių pastangomis ir entuziazmu.

Kaip šitai atsitiko? Juk vis dėlto atsitiko. Feminizmas suskilo, dabar jau neabejotinai, o vakarykštės „seserys" stačiai susikivirčijo. Atsidarė akivaizdus vidaus frontas, nes didžioji liberaliųjų feminisčių dalis liko ištikima pirminėms androgeninėms prielaidoms, o ir nemaža dalis radikaliųjų feminisčių nesileido įkalbamos garbinti tą naują, o gal tik naujai apsireiškusią Dievaitę, tūnančią kiekvienoje moteryje. Tasai *great divide*, didžioji takoskyra, perskyrė ligtolinę feminizmo tėkmę į dvi lygiagrečias, bet skirtingas sroves, kurių vagas nuo tol visada skirs aukštas – kaskart vis aukštesnis? – kauburys. Ilgainiui šis pasidalijimas tapo toks aršus, kad abi pusės sudarydavo sąjungą su feminizmo priešininkais, kad tik pasiektų savo[260].

Pergalės, pasiektos pirmojoje aštuntojo dešimtmečio pusėje, išvadavo feministes nuo būtinybės būti solidarioms, nors, beje, tai ir anksčiau nebuvo privalu. Kol liberalusis feminizmas ir toliau skynė

istorikė Flora Davis (F. Davis. *Moving the mountain. The Women's Movement in America since 1960*, New York, 1991, p. 146). Alice Echols pateikia dar vieną tokios staigios „moters biologijos reabilitacijos" priežastį: noras pritraukti kasdieniškai mąstančias moteris, nes (sub)kultūriška-feministiška „moteriškumo" sąvoka yra labai artima kasdieniškiems įsitikinimams. Taip pat buvo tikimasi, kad moteriškumo kultas sutaikys susipykusias hetero- ir homoseksualistes (A. Echols. *Daring to be bad. Radical Feminism in America 1967–1975*, Minneapolis, 1989, p. 244–245).

[260] F. Davis čia remiasi po daugelio metų nuskambėjusiu buvusios Niujorko radikaliųjų feminisčių aktyvistės Annos Snitow pasisakymu, esą septintasis dešimtmetis, kada tas pasidalijimas feminizme kuriam laikui išnyko ir beveik visas judėjimas laikėsi vienodo požiūrio, buvo tik trumpas epizodas. Juk aprašomas „klausimas" iš pat pradžių skaldė moterų judėjimus, aštuntąjį dešimtmetį vėl atgijo, o devintąjį šis smarkus ir įsisenėjęs ginčas įsiplieskė su nauja jėga (F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 48).

pergales, radikaliosios grupės viena po kitos iro, ir iki 1975 metų jų beliko vos keletas. Jas draskė vidiniai prieštaravimai – *thrashing* (nutildymas, neleidimas kalbėti iškilesnėms aktyvistėms ar tiesiog turinčioms ką pasakyti daugiau nei kitos), konfliktai tarp homoseksualių moterų ir kitų *(gay-straight split),* taip pat klasiniai skirtumai, nes išsilavinusių moterų ir darbininkių interesai ir domėjimosi objektai ne visada sutapdavo[261]. Prisidėjo ir išorinės priežastys, būtent: svetimų asmenų infiltravimas į grupes ir jų narių perviliojimas, kurį vykdė atsiųstos aktyvistės iš trockininkų YSA *(Young Socialist Alliance* – Jaunųjų socialistų aljansas), nuo 1925 metų veikiančios trockininkų *Socialist Worker's Party* (SWP), Socialistinės darbinkų partijos, jaunimo grupės. Jos diskusijas paversdavo nesibaigiančiomis šnekomis, šitaip atstumdamos daug potencialių kandidačių, neleisdamos priimti sprendimų ir tuo pačiu metu verbuodamos nares į savo, t. y. konkurencines, organizacijas. Tokia savo veikla 1970 metų rudenį joms pavyko Bostone sužlugdyti grupę „Celė Nr.16", veikiančią savarankiškai ir labai aktyviai, kurioje dirbo garsioji Betsy Warrior. Pasinaudojusios tuo, kad ji pernelyg įsitraukė į redaktorių darbą leidžiant „No More Fun and Games" („Daugiau jokių linksmybių ir žaidimų"), trockininkės nepastebimai perviliojo jos grupės nares į naująjį „Moterų išlaisvinimą" *(Female Liberation),* visiškai palenktą „socialistinės revoliucijos" siekiams – kaip kad tuos siekius suprato trockininkai[262]. Iki šiol nėra visiškai aišku, kiek veiksminga ir griaunanti buvo anksčiau minėtoji FTB infiltracija. Šiaip ar taip, aštuntojo dešimtmečio viduryje tapę prieinami „Ms" ir „Los Angeles Times" aktai sudarė 1400 puslapių. Susan Brownmiller, tiesa, mano, kad viena avantiūristė atnešdavo daugiau bėdos nei dešimt provokatorių. Bet dėl viso pikto daugelis susirinkimų prasidėdavo sveikinimu: „Seserys ir specialiosios agentės!"[263]

[261] Pavyzdžiui, 1973 m. Bostono grupėje kilo ginčas, ką verčiau organizuoti – ar mokyklą, kurioje vyks kursai moterims, – tam pritarė akademinės aplinkos moterys, ar mušamų žmonų ir išprievartautų moterų globos centrą, labiau rūpimą darbininkėms. Galop buvo organizuota ir viena, ir kita. Santarvė buvo pasiekiama ne visada (F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik.).

[262] Ten pat, p. 138–139.

[263] Ten pat, p. 140.

Liberaliojo feminizmo aštuntojo dešimtmečio pergalės

Kai radikaliosios grupės silpo ir iro, kovos lauke liko pergales skinantis liberalusis feminizmas. Laimėjimai buvo pelnytai įrašomi į jo sąskaitą, nors jeigu radikalesnės seserys nebūtų dariusios spaudimo, jų veikiausiai ir nebūtų buvę. Jos dirbo greta ir, nors iš dalies skirdamosi savo pažiūromis, sugebėjo suvienyti savo pajėgas svarbiausiems tikslams siekti. Minėtini šie susivienijimai: NOW, WEAL, *League of Women Voters* (Moterų rinkėjų lyga), AAUW *(American Association of University Women* – Amerikiečių universitetų moterų draugija), kitos liberalios moterų grupės ir organizacijos. Kūrėsi *moterų studijos,* kol kas jose buvo laikomasi liberalių nuostatų[264].

Po ERA patvirtinimo[265] būta kitų pergalių. Kitais metais feminisčių kova dėl abortų draudimo panaikinimo galop baigėsi sėkmingai. Šioje kovoje solidariai dalyvavo abiejų orientacijų ir visų kartų moterys. Septintojo dešimtmečio pabaigoje kovoje dėl abortų draudimo panaikinimo ypač pasižymėjo grupė „Jane" iš Čikagos moterų išlaisvinimo unijos, o visai akcijai iki pergalingos pabaigos vadovavo NARAL (*National Association for the repeal of Abortion Laws* – Nacionalinė draugija kovai dėl abortų draudimo panaikinimo). Feministės laikėsi nuostatos, kad tol, kol pačios moterys negalės kontroliuoti savo vaisingumo, tol neturės lygių galimybių su vyrais visuomeniniame gyvenime ir negalės lavinti visų savo gebėjimų. Abortą jos laikė paskutine priemone, bet, šiaip ar taip, jų nuomone, vaikus reikia gimdyti tik tuomet, jei yra tinkamos sąlygos jiems auginti. Buvo laikomasi nuostatos, kad gemalas dar nėra žmogus[266]. Tik abortų laisvė (be to, žinoma, ir laisvai

[264] Ten pat, p. 148. Bet netrukus daugelį centrų, perėjusių prie metodologinių svarstymų, užvaldė kultūrinės ir/arba marksistinės nuotaikos, tad, pavyzdžiui, jau 1973 m. vykusioje Vakarų pakrantės moterų studijoms skirtoje konferencijoje kilo ginčas ir moterys suskilo į „marksistes" ir „matriarchalistes" arba į „socialistines feministes" ir „kultūrines feministes" *(socialist feminists ir cultural feminists),* apie liberaliąsias feministes čia ir apskritai nekalbama – žr. M. J. Boxer. *For and about women. The theory and practice of women's studies in the United States,* kn. N. O. Keohane, M. Z. Rosaldo, B. C. Gelpi. *Feminist theory. A critique of ideology,* Brighton, 1982, p. 238.

[265] Žr. ankstesnio skyriaus pabaigą, p. 163–164.

[266] Gana dažnai vyravo įsitikinimas, kurį feministė filosofė išdėsto taip: „Vaisius yra ne individas, o tik moters kūno dalis. Kiekvienas turi teisę su savo kūnu daryti tai, ką nori. *Ergo,* tu turi teisę daryti abortą". O štai tokia – kaip autorė

prieinamos kontraceptinės priemonės) gali suteikti moterims galimybę lygiai su vyrais dalyvauti visuomenės gyvenime, ypač darbe. Juk jei ne būtent šitas skirtumas (vaikų gimdymas), vyrai ir moterys nelabai kuo ir skirtųsi.

1973 metų sausio mėnesį Aukščiausiasis Teismas paskelbė savo nuosprendį klausimais, pavadintais kriptonimais Roe (iš Teksaso) ir Dow (iš Džordžijos). Nuosprendis skelbė, kad 46 valstijose veikiantys įstatymai, draudžiantys abortus, yra nelegalūs[267]. Iškovotas sutikimas nebuvo – kaip norėjo didžioji dalis feminisčių – tas pats, kaip „abortas pagal pareikalavimą", tačiau tai, kas buvo pasiekta, reiškė *de facto* išlaisvinimą nuo nenorimo nėštumo naštos. Dėl trijų mėnesių nėštumo dar galėjo spręsti pati moteris, po šešių mėnesių abortui daryti reikėjo valstybinių institucijų leidimo, kuris būdavo išduodamas tik gelbstint moters sveikatą. Šis laimėjimas, sutiktas ypač garsiomis ovacijomis, paskui pasirodė feministiniam judėjimui itin nepalankus, nes su juo sėkmių banga ėmė slūgti. Jis sutelkė kovai su abortų laisve, vėliau ir su daugeliu kitų liberaliosios srovės laimėjimų nemenkas konservatyviai nusiteikusias visuomenės grupes, kurias sudarė anaiptol ne vien vyrai, buvo ten ir daugybė moterų (kaip paaiškėjo, net dalis feminisčių!). O pirmiausia aiškiausiai parodė, kad feminizmas nėra ir tikriausiai niekada nebus *visų* moterų balsas, nepaisant išdidžių patikinimų ir pačių feminisčių įsitikinimo, kad yra būtent taip. Moterys suskilo į dvi dalis, skilimas buvo labai gilus, jis skyrė ne feministes nuo nefeminisčių, o moteris, pritariančias, kad būtų panaikinti visuomeniniai lyčių skirtumai, nuo moterų, norinčių, kad tie skirtumai būtų išsaugoti, gal net išplėsti, nors nebūtinai jie turi išlaikyti dabartinį savo pavidalą.

Už griežtai tradicinį moters kaip vaikų gimdytojos ir augintojos funkcionavimą pasisakė organizacija *Right-to-Life*, Teisė gyventi (ji rėmėsi katalikiška aplinka), bet pagrindinę poziciją *pro life* (už gyvenimą) – opozicijoje iki pozicijos *pro choise* (už pasirinkimą) – buvo užėmę daugybė vyrų ir moterų, jau apimtų antifeministiškų nuotaikų arba tik dabar įstojančių į antifeministų gretas. Be to, toje pačioje barikadų

ją vadina – „konservatyvi" pozicija, priešinga „liberaliai": „Vaisius yra žmogiška būtybė. Visos žmogiškos būtybės turi teisę gyventi. Nužudyti žmogų, kuris turi teisę gyventi, yra blogai. *Ergo*, abortas yra blogis". Žr. J. English. *Abortion*, kn. M. Vetterling-Braggin, F. A. Elliston, J. English (red.) *Feminism and philosophy*, min. veik., p. 378–379.

[267] G. G. Yates. *What women want. The ideas of the Movement*, Cambridge, Massachusetts, 1975, p. 1.

pusėje atsidūrė dalis radikaliųjų naujos kultūrinės orientacijos feminisčių. Priešpriešiais, abiejose pasidalijimo *už gyvenimą – už pasirinkimą* pusėse stovėjo dvi pasaulėžiūros ir dvi moterų koncepcijos: lyčių skirtumo nesvarbumo koncepcija ir tų skirtumų pastovumo ir gilumo koncepcija, specifinių moters vaidmenų panaikinimo koncepcija ir specifinių moters vaidmenų išsaugojimo koncepcija. Dešiniosios pakraipos aktyvistės nuogąstavo, kad dėl abortų laisvės (ir prieinamos kontracepcijos apskritai) vyrai galutinai neteks atsakomybės už žmoną ir vaikus ir galutinai bus pakirstos tradicinės šeimos institucijos šaknys[268].

Eilinę pergalę liberalios feministės iškovojo kitais, 1974 metais, kai sėkmingai baigėsi kova dėl lygių teisių su vyrais imti kreditus. Ši problema buvo sprendžiama daugelį metų. Nors feministinis judėjimas plėtėsi ir vyko kova su diskriminacija, dar 1972 metų tyrimai rodė, jog bankai tiesiog nenori skirti moterims kreditų. Buvo teisinamasi tuo, kad moterys neva bet kurią dieną gali mesti darbą – ištekėjusios ir pagimdžiusios vaikus, todėl jos esančios nepatikimos. Kaip mano F. Davis, kreditoriai „nenustoja žiūrėti į visas moteris taip, tarsi tos būtų vaikščiojančios gimdos – nuolatos nėščios arba ketinančios pastoti"[269], nors nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios 42 proc. ištekėjusių moterų dirbo. Jei pasitaikydavo, kad moteris jau buvo paėmusi kreditą, turėjo sąskaitą banke ir pan., po jos vedybų bankai visa tai automatiškai perrašydavo vyro vardu, ir moteris po skyrybų nieko nebeatgaudavo. Dabar praėjus keletui metų linkęs daryti nuolaidas parlamentas priėmė sprendimą, kuriuo nurodyta bankams vienodai traktuoti kreditus imančius abiejų lyčių klientus.

Institucine tapusi įvairių liberaliojo feminizmo organizacijų veikla žadino tikėjimą jų reformatorišku ir intervencišku ateities potencialu,

[268] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 157–184. Nesunku numanyti, kad už šio pasidalijimo stovėjo skirtingos patirties moterys, turinčios skirtingus gyvenimo tikslus. Kova, kuri dabar įsiplieskė ir kuri 1982 m., į valdžią atėjus konservatoriams, atnešė dešiniesiems pergalę – buvo atmesta ERA, ji tebesitęsia iki šiol, ir tai vyksta visame Vakarų pasaulyje, taip pat ir Lenkijoje. Visur kovos esmė ta pati: vieni nori išsaugoti abortų ribojimo įstatymus arba įvesti juos ten, kur nėra, kiti siekia išsaugoti arba įvesti abortų laisvę. Todėl, regis, liberaliojo feminizmo požiūris, esą moters sugebėjimas gimdyti vaikus atlieka pagrindinį vaidmenį išsaugant tradicinį lyčių vaidmenų pasidalijimą, čia yra visiškai patvirtinamas: skirtingo lyčių funkcionavimo visuomenėje šalininkės daro viską, kad būtų sunkiau pašalinti pasekmes, sukeltas to lyčių skirtumo.

[269] Ten pat, p. 149.

juolab tą veiklą vykdė profesionalios feministės, turinčios etatus valdžios centruose, kuriuose buvo susibūrę valstybės ir įvairių fondų finansuojami biurai ir institutai. Kai kurioms aktyvistėms feminizmas tapo profesija[270]. Ne tokie sėkmingi buvo bandymai Amerikoje įvesti moteris į tikros valdžios institucijas, bet ir šioje srityje būta poslinkių į gerąją pusę. Pagaliau netgi nepavykusios rinkimų akcijos griovė psichologinį iki šiol egzistuojantį įsitikinimą, kad politika apskritai nėra moters veiklos sritis, barjerą. Pergale, ypač šokiravusia visuomenę, 1972 metais baigėsi kova dėl vietos Kongrese, kurią pradėjo Elizabeth Holtzman prieš Emanuelį Cellerą, beveik pusę amžių ten posėdžiavusį be jokios pertraukos ir besijaučiantį taip tvirtai, kad leido sau cituoti anksčiau minėtas pašaipias pastabas moterų atžvilgiu[271]. Tais pačiais metais Shirley Chisholm nepavyko įveikti McGovernemo ir tapti demokratų kandidate į prezidentus, tačiau pačios pastangos ja tapti sulaužė tam tikrus tabu. Visa tai žadino viltį ir apetitą ateičiai, nes iki, atrodytų, natūralaus abiejų lyčių pariteto 1:1 valdžioje buvo toli. Vis dėlto devintasis dešimtmetis turėjo atnešti nusivylimą, nes konservatorių grįžimas į valdžią nežadėjo nieko gero. Amerikiečių liberalus mentalitetas negalėjo pritarti – kitaip nei kai kuriose Europos šalyse – jokiems sumanymams įdiegti „kvotas" ir vykdyti „rėmimo akcijas", nes tai būtų reiškę atvirkštinės krypties diskriminacijos įvedimą (pastaroji Europoje vadinama „pozityviąja diskriminacija"), be to, – kaip rašo F. Davis, – amerikiečiai atkakliai mano, kad politikoje moterys yra mažai naudingos, bet kokiu atveju už jas esą „mažai kas balsuoja"[272]. Tokiu būdu, nepaisant teigiamo pokyčio, kad moterys ėmė dalyvauti lobistinių ir valdžios aplinką sudarančių institucijų darbe, pačioje valdžioje jų skaičius nedidėjo. Ir nors buvo dedama daug pastangų, moterų skaičius amerikiečių Kongrese iki šiol yra apie 5 proc.[273]

Dar viena svarbi veiklos sritis buvo intensyvus spaudimas siekiant pokyčių švietime. Tai buvo sunkus darbo baras, čia pažanga matoma ne iš karto. Reikalas toks, kad įrodyti, jog ir čia klesti diskriminacinė praktika, ne visada buvo lengva. Tam tikra lyčių segregacija renkantis

[270] Ten pat, p. 152.

[271] Žr. ankstesnį skyrių, p. 163–164, 243 ir 244 išnašas.

[272] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 196.

[273] Tiesa, pasak F. Davis, iš kurios darbų paėmėme šiuos duomenis, moterų dalyvavimo valdžios struktūrose problema paskutinį praeito amžiaus dešimtmetį JAV, feminisčių nuomone, buvo kitokia. Ne tiek svarbu, kiek procentų moterų yra valdžioje, kiek tai, kad jos, patekusios į parlamentą, neatsisakytų moteriškų vertybių. Žr. ten pat, p. 185–204.

būsimąją specialybę atsiranda dėl laisvo pačių jaunuolių pasirinkimo, ir tik panaikinus šioje srityje viešpataujančius stereotipus galima būtų atskleisti tam tikrų neišlavinta akimi nematomų barjerų egzistavimą. 1972 metais buvo patvirtintas įstatymas, draudžiantis lyčių diskriminavimą švietimo programose ir darbe, tačiau tik tų, kurie gaudavo federalines subsidijas. Ypač daug emocijų sukėlė lengviau pastebima lyčių segregacija fizinėje kultūroje ir sporte. Kartu su reikalavimais pakeisti tam tikrų dėstomų dalykų turinį gana greitai pavyko įvesti koledžuose naujus specialius kursus. Jų objektas buvo moteris įvairiais aspektais: biologiniu-medicininiu, antropologiniu, sociologiniu, istoriniu, psichologiniu ir t. t. Iš karto išpopuliarėjo pavadinimas *women's studies (moterų studijos)*, kuris nuo tada pradėtas plačiai vartoti. Pasak Davis, Amerikos koledžai 1969 metais siūlė 17 tokių kursų, kitais metais – jau 100, o po trejų metų, t. y. 1973-iaisiais, – net 2000. Kartais mokymo įstaigos administracijos sutikimą reikėjo išplėšti okupaciniais streikais. Nuo 1974 metų šią veiklą plėtoti padėjo Vašingtone įkurta NCWGE (*National Coalition for Women and Girls in Education* – Nacionalinė moterų ir merginų švietimo koalicija).

Lygia greta vyko permainos universitetuose, kurios iš dalies buvo susijusios su viduriniu ir kolegijų teikiamu išsilavinimu. Čia, prisidengusi pačiu *moterų studijų* pavadinimu, vyko moterų invazija į akademinius krėslus. Ne be daugybės sunkumų mokyklose buvo organizuoti *moterų studijų* centrai, kurie analizavo iki tol visiškai netyrinėtą žinių apie moteris ir jų vaidmenis sritį visuomenės, psichologijos, istorijos, literatūros kritikos ir kt. teoriniais aspektais. Kartu buvo rengiami būsimieji šios srities pedagogai, galop kuriamas iš pat pradžių dirbantiems mokytojams (didžioji jų dalis – mokytojos) kažkas panašaus į neišvengiamą „mokslinį ešafotą" (taip pavadino F. Davis). Devintąjį dešimtmetį prie to prieis nuolatiniai tobulinimosi kursai vidurinių mokyklų mokytojams, kurie turėjo skleisti įgytas žinias savo aplinkoje (kursai veikė Veslio koledže, kuris savo iniciatyvomis buvo išgarsėjęs *moterų studijų* dirvoje)[274].

Pamažu stiprėjo akademinė *moterų studijų* aplinka, kaupdama vis didesnį ir reikšmingesnį mokslinių laimėjimų kraitį. Daugėjo išleistų knygų, dažniausiai tai buvo straipsnių rinkiniai, bet pasirodė ir atskirų autorių parašytų. Kai kurios iš jų skirtos išimtinai akademiniam skaitytojų sluoksniui, bet buvo ir tokių, kurias galėjo skaityti daugelis gyventojų. Daugėjo populiarinančiųjų to darbo rezultatus. Šie autoriai

[274] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 220.

savo kūrybą skyrė paprastam skaitytojui. Mokslinė aplinka sunkiai, bet pamažu įprato prie emocionaliai nuspalvintų, o ne įprastai akademiškų mokslinių leidinių, ir iš pradžių kaip tik dėl tų emocinių atspalvių tradiciškai nusiteikę asmenys bandė sumenkinti veikalų pažintinę vertę. Ilgainiui jie ima laikyti akivaizdžiu dalyku tai, kad, nepaisant emocionalių intarpų, feminologiniai tyrimai teikia naujų, gal ir labai reikšmingų atradimų ir užpildo baltas dėmes, kurios iki tol dažnai apskritai nebuvo pastebėtos. Paveikti šios nuostatos daug tradiciškai nusiteikusių mokslininkų irgi imasi lyčių problematikos tyrinėjimų, dėl kurių kyla diskusija, tiesa, retai kada grynai akademinė. 1977 metais sukuriama NWSA (*National Women's Studies Association* – Nacionalinė moterų studijų draugija), kuriai tenka svarbiausias vaidmuo toliau formuojantis ir plečiantis tiems tyrinėjimo centrams[275].

Pirmieji moterų mokslininkių, kurios, veikiamos feminizmo, kelia naujus klausimus jau išnagrinėtose srityse, atradimai kelia nuostabą joms pačioms ir jų aplinkai. F. Davis pateikia keletą tokių pavyzdžių. Štai Joan Kelly, kuri 1971 metais jau buvo garsi renesanso specialistė, paklausta apie moters padėtį ir vaidmenį toje epochoje, nustebusi atranda, kad renesansas moterims buvo nepalanki epocha ir kad šiuo požiūriu viduramžius reikėtų laikyti palankesniais. Catharine R. Stimpson, apžvelgusi ligtolinių mokslo žinių visumą, priėjo prie išvados, kad bus sunku mokslo (kaip ji ligi tol jį suprato) priemonėmis ir metodais tirti moterį – tas žinias išimtinai sudaro vyriški standartai ir stereotipai; vadinasi, pirmiausia tas žinias ir jų metodologiją reikia dekonstruoti[276]. Garsiausiai toli už mokslo įstaigos sienų jau devintojo dešimtmečio pradžioje nuskambėjo psichologės Carolos Gilligan atradimai. Ji apstulbo pamačiusi, kad garsieji Kolbergo pažinimo psichologijos tyrimai rėmėsi vertinimo skale, sudaryta pagal berniukų mentalitetą. Todėl gerokai prastesnius mergaičių rezultatus galima buvo aiškinti ne menkesnėmis galimybėmis, o jų skirtingumu. Panaudojus vertinimo skalę, sudarytą pagal moteriškos asmenybės tipą, mergaitės parodė maždaug tokius pačius rezultatus kaip ir berniukai[277]. Labai svarbu, kad buvo atkreiptas dėmesys – irgi tik devintąjį dešimtmetį – į daugiakultūriškumo reiškinius, kurie paskatino tyrinėtojas feminizmo aspektu susidomėti spalvotųjų moterų pa-

[275] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 223.
[276] C. R. Stimpson, N. K. Cobb. *Women's Studies in the USA*, New York, 1986, p. 32.
[277] C. Gilligan. *In a different voice. Psychological theory and women's development*, Cambridge, Massachusetts, 1982.

dėtimi[278]. Užbėgant už akių galima pasakyti, kad iš tos pačios feminologinės aplinkos dešimtojo dešimtmečio pradžioje išplaukė į viešumą ir labai išpopuliarėjo *politinio teisingumo (political correctness)* problema. Iš pradžių šis šūkis buvo skirtas tų studijų tematikai, kurių turinys – jų iniciatorių nuomone – pernelyg sukosi apie baltųjų amerikiečių, atvykusių iš Europos, problemas[279]. Vėliau jis pradėjo savarankišką gyvenimą ir galbūt šiuo metu varžo pasisakymų laisvę.

Vadovaujantis principu, kad „pati moteris turi teisę nuspręsti, kas vyks su jos kūnu"[280], buvo išplėtotas platus sveikatos priežiūros tarnybų puolimas. Iš pradžių, kaip esame minėję anksčiau, kūrėsi daug feministinių moterų sveikatinimo ir konsultacinių centrų. Buvo puolami seksistiniai stereotipai, kuriais gydytojai dažnai vadovaudavosi, kritikuojamas tas faktas, kad ši profesija maskulinizuojama, pripažįstama, kad visiškai nepriimtina yra palikti gydytojų vyrų rankose moterų vaisingumo kontrolę. Ypatingo dėmesio susilaukė dažnai tarp moterų pasitaikanti vaistų manija: teigta, kad jos priežastis – ne tik moterims nepalanki aplinka, bet ir tam tikros gydytojų nuostatos. Buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad kai kurie kontraceptiniai vaistai yra kenksmingi sveikatai, taip pat į tai, kad kai kurios operacijos – cezario pjūvis, mastektomija – ne visada yra būtinos, tačiau atliekamos, nes teikia gydytojams nemažą pelną. Analizuojama sterilizacijos praktika, nes kilo įtarimų, jog šioje srityje gali pasitaikyti piktnaudžiavimų. F. Davis, kurios pranešimu dabar daugiausia remiuosi, tvirtina, kad ši veikla ilgainiui atnešė nemažų permainų, o svarbiausia, – keitėsi ir gydytojų nuostatos. Įtikinėjimui ir spaudimui ypač lengvai pasidavė jauni gydytojai. Pavyzdžiui, šiandien daugelis gydytojų paaiškina pacientui apie jo ligą ir leidžia jam pačiam spręsti dėl gydymo būdo, o šitai, be kita ko, buvo vienas iš feminizmo postulatų (pacientas tampa subjektu). Daugeliui gydytojų moters kūnas kelia baimę, tad jiems buvo pasiūlyta – ir kai kuriais atvejais pasiūlymas buvo priimtas, – kad jauni gydytojai pirmus kartus apžiūrėtų ne užmigdytas pacientes, o feminizmo aktyvistes, kurios akis į akį paaiškins jiems, kaip tai atlikti, kad nesutrikdytų nei pacientės, nei savęs[281]. Be to, savaime suprantama,

[278] Pavyzdžiui, 1994 metais Šv. Marko universitete (Teksasas) pagrindinė ir beveik vienintelė *moterų studijų* tema buvo *chicanos*, meksikietiškos kilmės amerikiečių, problemos.
[279] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 224–225.
[280] Ten pat, p. 229.
[281] Ten pat, p. 257.

kad gydytojų moterų atsirado gerokai daugiau, ir tai iš esmės pakeitė toje aplinkoje vyraujančias nuotaikas ir nuostatas.

Ne taip vienareikšmiškai derėtų vertinti pavykusių feministinių kampanijų, orientuotų į šeimą, padarinius. Ši tema padalijo ir vis dar dalija feministes. Ankstesnioji radikali orientacija buvo labai kritiška tradicinės šeimos atžvilgiu, nors dauguma feminisčių nežengė taip toli kaip Shulamith Firestone. Iš pradžių buvo madingas šeimos, grindžiamos absoliučiai partneriškais santykiais, modelis, po lygiai abiem sutuoktiniams dalijantis visas namų pareigas. Liberaliosios feministės propagavo modifikuotą tradicinį modelį, pagal kurį moteris šalia namų pareigų dar dirba gaudama už tai algą. Betty Friedan patikino, kad geras darbo organizavimas namuose ir racionalus namų ūkio technikos panaudojimas leis moteriai iki minimumo sumažinti laiką, skiriamą namų ruošai, o kalbant apie vaikų priežiūrą būtina išplėsti lengvai pasiekiamų vaikų dienos priežiūros centrų tinklą (tada šiuo klausimu abiejų feminizmų požiūris sutapo). Paskui radosi idėja, kad vyras turi „padėti" žmonai dirbti namuose, ypač aktyviai jam reikia prisidėti prie vaikų auklėjimo, nes vaikams tai nepaprastai svarbu. Šis sumanymas vis dėlto neatnešė didelio efekto, tad dirbančioms motinoms teko nešti vadinamąjį dvigubą krūvį. Dėl šios priežasties nuo devintojo dešimtmečio pradžios kontratakuojanti Naujoji Dešinė apkaltino feministes ir užkrovė joms atsakomybę už visus amerikiečių šeimos negalavimus. Geriausias vaistas, aiškus dalykas, buvo siūlymas moterims atsisakyti pasirinkto kelio ir grįžti į šeimos užuovėją.

Feminizmo nemėgstantys sluoksniai taip pat priekaištavo, kad pražūtingą poveikį šeimai daro radikaliame rate vis labiau plintantis lesbizmas. Ir dalis feminisčių lesbizmą laikė ir tebelaiko iki šiol tam tikra kupra, o lesbietės atsirevanšuoja joms kaltinimu, esą jos kolaboruojančios su priešais, tai yra vyrais, kurie paprastai būna ne šiaip seksistai, o „heteroseksistai". Lesbiečių, veikiausiai ir dalies kitų feminisčių, manymu, pastangos įtikinti moteris, kad vienintelis „normalus" seksas – tai seksas su vyriškiu (kaip tik šitai jos vadina „heteroseksizmu"), yra dar vienas įrankis, padedantis išlaikyti moterį priklausomą. Heteroseksizmas – tai vienas iš seksizmo veidų[282].

Tiesą sakant, daugelis feminisčių nesileido šiuo klausimu perkalbamos, ir, kaip matysime kitame skyriuje, devintąjį dešimtmetį šitai

[282] Vis dėlto jos pačios tapo kovotojomis už „homoseksizmą", tokią pačią pavergiančią ideologiją, tik promoterišką. Dėl kovos su „heteroseksizmu" žr. toliau A. Rich straipsnio santrauką – p. 190.

feminizmo stovyklą privedė iki tikro karo, tačiau tradiciškai nusiteikusių vyrų ir moterų akyse feminizmas bet kokiu atveju – ir todėl, kad kovojo dėl lygių teisių pagal įstatymą, ir todėl, kad pasisakė už lygias seksualinių mažumų teises (jau nekalbant apie lesbizmo kultą), galop ir todėl, kad iškovojo abortų laisvę, – darė pragaištingą įtaką šeimos tvirtumui ir dėl tos priežasties reikėjo su juo kovoti. Taip ir bus daroma devintąjį dešimtmetį, kai laimėjo konservatoriai.

Radikalusis feminizmas keičia veidą

Palyginti su liberaliojo feminizmo pergalėmis, radikaliųjų feminisčių šūkiai ėmė atrodyti neveiksmingi ir utopiški. Jie buvo įdomūs septintąjį dešimtmetį, pakilus revoliucinio jaunimo naivaus optimizmo bangai. Tuomet buvo tikima – tai dar 1975 metais Raudonosios Kojinės manifeste *Feministinė revoliucija* skelbė kaip savo programą, bet jų raginimų jau niekas nenorėjo klausytis[283], – kad galima organizuoti platų visuomeninį revoliucinį judėjimą, kuris įvykdys antiseksistinį perversmą visoje visuomenėje, išlaisvindamas vyrus ir moteris iš seksizmo pančių. Tačiau dabar, kai „reformizmas" pasirodė esąs veiksmingas, o „revoliucionizmas" tik įdomus, nuotaikos kito. Daug moterų, artimų feminizmui, nusprendė – panašiai kaip 1920 metais, – kad svarbiausi tikslai jau pasiekti. O jei dar yra tvarkytinų dalykų, tuo pasirūpins gerai politinėje aplinkoje besitvarkančios liberaliojo feminizmo grupės ir organizacijos. Galima ramiai miegoti. Arba dirbti tose grupėse. Taigi visuomenė pavargo remti radikalųjį feminizmą tokį, koks jis buvo iki šiol. Be to, juo liovėsi domėtis žiniasklaida.

Radikaliajam feminizmui grėsė nuošalė. Kai kurios jo vadovės ir

[283] Separatistėms užvaldžius radikalųjį judėjimą, grupė nusivylusių radikaliųjų feminisčių iš Niujorko bandė gelbėti padėtį ir paskelbė manifestą *Feminist Revolution*, kuriame priekaištauja separatistėms dėl judėjimo pavadinimo ir tradicijų uzurpavimo, dėl didžiosios dalies jo veikėjų suvedžiojimo ir stumtelėjimo į moteriškos subkultūros glėbį. Jos nuolat deklaruoja androginiją, įsitikinimą, kad psichinė ir kultūrinė lytis yra nulemta istoriškai ir kad veikiausiai ji ateityje išnyks, taip pat palaiko programinį radikalizmą: būtinybę įvykdyti revoliuciją, sugriaunant pačius pamatus, pradedant nuo asmeninių ryšių su vyrais srities. Skaudama širdimi konstatuoja, kad didžioji dalis sąmonės plėtimo grupių tapo terapijos grupėmis, seseriškumas tarnauja tik bendrumo jausmui stiprinti – o juk turėjo vesti į kovą! Jos judėjimo „radikalizmą" suprato praktiškai – kaip revoliucines akcijas. Ten pat, p. 120.

aktyvistės turėjo pajusti tai kaip grėsmę savo buities pamatams – tos, kurioms šis aktyvumas tapo *pragyvenimo šaltiniu*. Tikėjimas revoliucijos – kaip politinio perversmo, keičiančio visą ligtolinę visuomenę – galimybe ir reikalingumu tolydžio silpnėjo[284]. Juk argi nebuvo teisingas, – buvo klausiama, – teiginys, kad egzistuojanti tvarka tvirtėja tik ją taisant, o ne keičiant? Kad „reformistinė" veikla atneša moterims tam tikros naudos, bet tik tada, jei nekeičiama patriarchalinė sistema, kurioje moterys ir toliau patiria prievartą ir išnaudojimą? Kad tikrasis moterų išlaisvinimas reikalauja totalinio visuomenės pakeitimo? Patriarchate šį tą gali pasiekti nebent supanašėjusi su vyrais ir naudodama jų vyriškus metodus.

Kelias veda ne ten. Dar likusios kovos lauke radikaliosios feministės, ištikimos savo radikalizmui, sako: Revoliucija, vien tik r e v o l i u c i j a gali išlaisvinti moteris. Nes moterims reikia i š l a i s v i n i m o, o ne l y g y b ė s su vyrais, kurios, beje, be išsilaisvinimo ir taip niekada nepasieks. Revoliucija – tai vienintelis kelias, bet revoliucija, vykdoma kitokia tvarka. Reikia pradėti nuo vertybių sistemos, nuo revoliucijos kultūros pasaulyje, nuo kultūrinės revoliucijos. Ir antra – tą revoliuciją pirmiausia reikia įvykdyti pačioje savyje! Kol kas moterys gali: iš pradžių išsilaisvinti pačios, o paskui gal ateis laikas ir visam pasauliui. Blogiausiu atveju, jeigu vyrų pasaulis pasirodys esąs neįveikiamas, kultūrinė revoliucija duos moterims nors vidinį išsilaisvinimą – per kitokį gyvenimo stilių ir kitokių vertybių ugdymą. Per nuosavo, alternatyvaus, moteriško pasaulio sukūrimą.

Dažnai pabrėžiama, atkartojant pačias ankstyviausias radikaliąsias feministes, kad feminizmas, kuris vėliau ima vadinti save radikaliuoju, yra uzurpatorius, nes pagrindiniu klausimu atsitraukė nuo savo šaknų. Vietoj *lyčių metamorfozės programos (the transformation of gender)* imta skelbti *moteriškumo išsaugojimo ir puoselėjimo programą (preservation and celebration of femaleness)*[285]. Tačiau šis priekaištas atrodo teisingas tik iš dalies. Iš tikrųjų čia buvo pereita nuo androginijos į priešingą jai antropologinę ir aksiologinę poziciją. Vis dėlto liko vienas bendras esminis bruožas, siejantis pirminį ir vėlesnį radikalųjį feminizmą: visuotinis atsisakymas priimti tikrovę, susijęs su įsitikinimu, kad tikrąjį išsilaisvinimą moterims gali atnešti tik revoliuciniai pertvarkymai. Taip

[284] Ar jos pačios kada nors tuo tikėjo? Ar tai nebuvo tik pagrindas puikiai pažaisti? sukurti nelaisvės pojūtį? įteisinti savo skirtingumą nuo „suaugusiųjų" pasaulio? Bent daliai veikėjų tikrai taip buvo.

[285] Taip šitai pateikia Alice Echols (A. Echols. *Daring to be bad*, min. veik., p. 287).

pat liko bendras požiūris į reformizmo bejėgiškumo šaltinį: einant nuolaidų ir reformų keliu, ne tik kad nepanaikinsi vyrų viešpatavimo, bet dar labiau jį sustiprinsi. Kaltinimai vyrams dėl egzistuojančios tvarkos ir bet kokio reformizmo neigimas – tai nekintantys radikaliojo feminizmo bruožai. O dabar išpažįstama antropologija, kuri teigia, kad lyčių skirtumai yra nuolatiniai ir nekintami, taigi skelbiamam radikalizmui tinka gal net labiau nei jos androginiška pirmtakė. Tai, kad išnyko tikėjimas, jog artimiausiu metu – arba kada nors ateityje? – bus galima organizuoti politinę antipatriarchalinę revoliuciją, yra itin racionali reakcija į ligtolinį patyrimą. Pastangos ugdyti feministinę moterų sąmonę davė tam tikrų vaisių, tačiau dalis moterų pasuko liberaliojo feminizmo link, o jį pasirinko vildamasi, kad daugiausia galima pasiekti koreguojant egzistuojančią teisinę sistemą ir teikiant pagalbą konkrečioms nukentėjusioms moterims. Tuomet ir vyrai taps nuolaidesni. Radikaliosios feministės samprotavo taip: išvada, kad teisingas kaip tik šis kelias, be abejo, klaidinga, bet ją konstatuoja tik pusiau pažadintos moterys, todėl stebėtis čia nėra ko. Vadinasi, reikia tęsti darbą ugdant jų sąmonę, kad moterys atsisakytų liberaliojo arba socialistinio feminizmo ir pasirinktų radikaliąją pasaulio sampratą. Galutinis tikslas tebelieka visos visuomenės revoliucija, o kol kas ir pirmiausia reikia įvykdyti revoliuciją savyje, pakeisti savo mąstyseną, savo gyvenimo būdą.

O kaip tai padaryti? Vien tik diskutuoti, skaityti, mokytis yra maža, nors ir šios veiklos formos išlieka svarbios. Kadangi daugelis feministiškai nusiteikusių moterų mielai imasi padėti kitoms, toms, kurios asmeniškai nukentėjo nuo vyriškių, reikia įtraukti jas į šį darbą ir, pasinaudojus tokios pagalbos patyrimu, toliau „ugdyti" visų suinteresuotų moterų sąmonę. Jos turi pamatyti, kad moterų, kurioms teikiama pagalba, likimas nėra nei pasigailėjimo vertas atsitiktinumas, nei egzistuojančios sistemos klaidos rezultatas, o visuotinai pavergtų moterų padėties pasaulyje, kuriame vyrauja vyrai ir vyriškos vertybės, demaskavimo forma. Juk tai nuo vyriškų vertybių viešpatavimo reikia išlaisvinti moterų protus, vietoj jų įdiegiant moteriškų vertybių kultą. Štai šitai ir vadinsis feministine kultūrine revoliucija.

Matyt, šia logika vadovavosi to radikaliojo feminizmo sparno, kuris nesubyrėjo po pirmųjų liberaliojo feminizmo pergalių, aktyvistės, ir toliau pasisakančios dėl skirtingų veiklos formų. Jų antropologinį požiūrį dabar imta vadinti „esencializmu", nes jos buvo įsitikinusios egzistuojant kažkokią pastovią fundamentalią moteriškumo „esenciją", kuri konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis iki šiol visada

atsiskleisdavo deformuotu pavidalu, bet apskritai ji esanti pastovi. Buvo kalbama, kad visuomenės gyvenime egzistuoja kažkoks „moteriškumo pradas" *(feminine principle)*. Tokio požiūrio reiškėjos ryškiai skyrėsi nuo kitų moterų, vakar dar buvusių kolegių, o šiandien jau konkurenčių į vadovaujamuosius silpnėjančio judėjimo postus. Tai padėjo sulaikyti dezorientuotas šalininkes, kurios jau buvo beišsibėgiojančios, be to, galėjo tapti naujo pavidalo masalu, kuris leis palenkti į savo pusę visuomenės jėgas ir kartu atitrauks jas nuo liberaliojo feminizmo.

Reikalai iš tikrųjų buvo šitaip susiklostę. Svarbiausiu dalyku jau tapo ne bendras feminizmo tikslas, o asmeninis radikaliojo sparno interesas. Galimybę tęsti savo feministinį egzistavimą čia galėjo įžvelgti ligtolinės radikaliosios aktyvistės, ypač jų vadovės, kurios dėl įvairių priežasčių, kartais perdėm biografinių ar netgi luominių, negalėjo prisijungti prie liberaliųjų feminisčių. Be to, prielaida, kad moteris turi beveik dievišką moteriškumo pradą, leido pamažėle plėsti kultinę magiško ir religinio pobūdžio veiklą, taip pritraukiant į judėjimą kitokias moteris nei tos, kurioms buvo patrauklus blaiviai, racionaliai apmąstytas lobistinis ir politinis darbas[286].

Radikalusis feminizmas pasisuka skirtumų feminizmo link (tai daugelis laiko 180° posūkiu), ir sukimasis vyksta tuomet, kai daug moterų jau perėjo vidinio „pasikeitimo" fazę ar apskritai „atsivertė" sąmonės žadinimo/plėtimo grupėse. Tai jau buvo egzistencinio laisvės atradimo pozicija, išsilaisvinimo nuo ligšiolinės savikontrolės, nuo lyties stereotipų. Šis atradimas, kaip žinoma, tik išlaisvina nuo jausmo, kad tave pavergė sveiko proto diktuojamos akivaizdybės, tačiau nenurodo, kokiu keliu toliau eiti. Dalis moterų grįžo prie tradicinių vaidmenų, bet dabar jos buvo sąmoningai pasirinkusios kaip tik šį kelią. Bet netgi tokiu atveju dėl feministinio „pasikeitimo" išgyvenimų tie patys vaidmenys buvo atliekami jau kitaip. Kitos nusprendė pačios rūpintis savimi ir pradėjo mokytis ar dirbti, dažnai gana sėkmingai, kartais nutraukdavo nevykusią santuoką ir t. t. O kai kurios panoro šio to daugiau: įsitraukti į *praktinę* veiklą moterų labui. Tai ne tik demonstracijos, protestai, bet ir konkreti pagalba, teikiama bent daliai nukentėjusiųjų[287].

[286] Tai mano asmeniniai pamąstymai apie subjektyvųjį reiškinio ypatumą, nes feministinėje literatūroje šis aspektas niekur nenagrinėtas.

[287] Taip mano daug kartų šiame skyriuje cituota Flora Davis (F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 143).

Kartais prie tuometinių radikalių grupių, nors tokia veikla nebuvo svetima ir liberalioms bei socialistinėms feministėms, o kartais prie naujai kuriamų centrų buvo steigiami pagalbos punktai moterims, patyrusioms smurtą šeimoje ir paliktoms vyrų, ligonėms, verčiamoms užsiimti prostitucija, kartais skriaudžiamoms tik darbe, kartais, o tai dar blogiau, namuose ir t. t. Taip pat buvo organizuojami, dažnai tose pačiose patalpose, moterų švietimo centrai – ne tik norint pakeisti jų pasaulėžiūrą, bet ir stengiantis, kad jos įgytų konkrečių žinių, kurias galėtų panaudoti gyvenime, ar naują profesinę kvalifikaciją (pvz., buvo dėstomi automobilių mechanikos kursai), kad sugebėtų apsiginti (karatė, pasinaudojimo teisinės veiklos galimybėmis kursai)[288]. Nemenkas dėmesys buvo skiriamas švietimui sveikatos klausimais, nemažai vietos užėmė seksualinė tema, į kurią, beje, vis dažniau buvo įterpiama homoseksualumo temos elementų[289]. Visa tai vyko kartu su leidybine veikla: buvo leidžiami laikraštėliai, skrajutės, pagalbinės priemonės. Kelios feminisčių grupės ėmėsi investavimo (iš pradžių tokią veiklą lydėjo sėkmė), norėdamos užsidirbti lėšų savo centrams išlaikyti.

Tokios veiklos iki šiol nematyto stiprumo banga ritosi per visas Jungtines Valstijas. Nors ir anksčiau būta panašių dalykų, tačiau ankstesnė veikla, dažniausiai vykdyta bažnyčios ir visuomeninių draugijų, labiau pasižymėjo labdara ir buvo kuklesnė. Jų ideologija ir kuriama atmosfera smarkiai skyrėsi nuo dabartinių. Ankstesnioji nepatenkintai moteriai nepalikdavo abejonių, jog ji arba tapo atsitiktinio aplinkybių sutapimo auka, arba, dar blogiau, srebia savo pačios „nuopuolio" pasekmes, ir tik geri žmonės ir institucijos savo gera valia padeda joms bėdoje, kurią jos arba pačios užsitarnavo, arba patyrė per nelemtą atsitiktinumą. Feministinėse grupėse buvo kitaip: čia moterys stengėsi padėti moterims iš solidarumo. Bet ir čia vyravo esminis skirtumas, tik jis ne visada buvo pabrėžtinai demonstruojamas. Liberaliojo feminizmo požiūriu moterų nelaimių ir skriaudų šaltinis yra neteisinga visuomeninė sistema, ypač jos lyčių vaidmenys, institucijos ir teisė, o nuskriaustai moteriai buvo stengiamasi padėti grįžti į tą netobulą

[288] G. G. Yates. *What women want*, min. veik.

[289] Tai teigia anksčiau minėti nepaprastai populiarūs leidiniai sveikatos klausimais, skirti moterims, kuriuos nuo 1971 m. iki šių dienų leidžia Bostono feminisčių grupė – žr. The Boston Women's Health Book Collective. *Our bodies, ourselves. A book by and for women*. Žr. taip pat 161 išnašą, p. 132. Taip pat pasikeitė požiūris į masturbaciją, jis tapo palankus (ten pat). Europoje šiuo požiūriu ypač aktyvi buvo Anja Meulenbelt, kuri paskelbė būtent tam klausimui skirtą medžiagą.

visuomenę ir kuo sėkmingiau susitvarkyti gyvenimą. Tuo tarpu vis gausėjančiuose centruose, kuriems vadovavo radikaliosios feministės, nuskriaustosios būdavo sutinkamos kaip pabėgėlės iš koncentracijos stovyklos, kurioms pavyko „išlikti" (*survivors*)[290].

Dėmesys krypo į globotinių požiūrio suformavimą. Išprievartauta ar vyro primušta moteris, patekusi į centrą, sužinodavo, kad jos istorija tėra vienas iš daugelio seksistinio vyrų požiūrio į moterį atvejų. Visų vyrų į visas moteris. Tai, kad ji atsidūrė centre, – didelė laimė: jai pavyko pabėgti iš pasaulio, kuriame moteriai nėra išsigelbėjimo. Tikrąjį išsigelbėjimą gali suteikti vien solidari visų moterų kova, kovojant kartu su tokiomis kaip tos, kurios dabar padeda jai, gina nuo vyrų, kurie, kol pasikeis, o kol kas neatrodo, kad pasikeis, lieka priešai, net jeigu kai kurie atrodo gana malonūs. Nėra prasmės derėtis su jais ir negalima to daryti, nes tai būtų visų kitų moterų išdavystė. Vyrus reikia tiesiog palikti. Nevalia pas juos grįžti – nei pas tą, kuris nuskriaudė, nei pas jokį kitą. Visi vyrai, nori jie to ar nenori, yra moterų skriaudėjai, nes kitaip jiems neišeina. Juk pasaulis, kuriam jie vadovauja, nuo pamatų iki pačios viršūnės semia energiją iš moterų išnaudojimo ir jo vaisiais apdovanoja – tiesa, ne po lygiai – visus vyrus. Taip, su tuo pasauliu, kuriame vyrauja vyriškos vertybės, reikia nutraukti ryšius visam laikui. Ir užmegzti nuolatinį ryšį su seseriška grupe, kuri supras, paguos ir visada padės kaip sesuo seseriai, moteris moteriai. Nes „seseriškumas yra visuotinis". Tai irgi pasaulis, bet kitoks, tai pasaulis, kuriame vyrauja moteriškos vertybės. Kol kas tik mažas, izoliuotas pasaulėlis, bet tai pradžia naujo būsimo pasaulio, kurį sukurs moterys. Reikia sukurti moterišką „prieš-realybę" (*counter-reality*), taip šitai jau 1971 metais vadina dvi niujorkietės feministės. Reikia formuoti „naują erdvę" ir joje kurti „moterišką kultūrą", kuri yra „revoliucinga, o ne eskapistinė ar antraeilė", – kviečia žymiausia feministinės filosofijos guru Mary Daly[291].

[290] Veiksmažodis *survive* (išlikti, išgyventi) ir jo daiktavardinis vedinys *survivor* greitai tampa tos feminizmo srovės atpažinimo ženklu, o šių apibrėžimų vartojimas turi aiškų ideologinį tikslą, nes juose slypinčiame patose telpa ir kuklesni reiškiniai, kurie siejasi su vienos lyties pavergimu. Pavyzdžiui, apie išprievartautas moteris nesakoma, kad jos „buvo išprievartautos" ar „patyrė prievartą", o „išgyveno prievartą" (*rape survivors);* panašiai sakoma ir apie žeminimą, prostituciją ir t. t. *Survivor* – tai asmuo, kuris „išgyveno tam tikrą siaubą ir liko gyvas".

[291] A. Echols. *Daring to be bad,* min. veik., p. 270. Žr. citatas iš Mary Daly „Dokumentacijos", esančias III dalies skyriuje apie kultūrinį feminizmą.

Taip pat buvo kalbama apie poreikį kurti „kontrinstituciją"[292], alternatyviųjų instituciją.

Visa tai vyko tvyrant ne itin optimistinei ir nelabai guodžiančiai atmosferai. Toks centras dažnai būdavo niūrus, apleistas, panašesnis į klubą ar jaunimo organizacijos biurą nei į jaukų, mielą kampelį nuskriaustoms moterims, kurioms reikia šilumos ir supratimo. Bet kokie pagražai buvo laikomi „nevertais feministės" *(unfeminist)*[293]. Moterys iš čia neturėjo išeiti palengvėjusia širdim, kupinos vilčių dėl savo ateities pasaulyje, kuriame jos patyrė didelę neteisybę. Jos turėjo baisiai ant to pasaulio įsižeisti, nusisukti nuo jo ir jį apleisti, o iš visų likusių jėgų tarnauti bendram moterų reikalui. Taip formavosi eskapistiškai orientuotos, *separatistinės* radikaliojo feminizmo grupės; tai buvo antrasis radikaliojo feminizmo variantas, egzistuojantis iki šiol: kentėjimo, aukos, kultūrinis variantas, kuris susiformavęs vėl ėmė reikštis viešai. Kadangi į viešumą jis išėjo kiek vėliau – protesto maršais, netgi teismo ir juridinėmis procedūromis. Ir išėjo tada, kai subkultūriniuose pašaliuose surinko naujų jėgų.

Tos iniciatyvos skatino greitai kurtis staiga ėmusios vešliai lapoti *feministinės subkultūros* tinklą. Atsirado feministinių klubų, kavinių, restoranų, knygynų, leidyklų, plokštelių leidybos firmų, kredito sąjungų ir t. t., jau nekalbant apie sveikatos centrus ir abortų konsultacijas, taip pat vaikų priežiūros centrus. Be to, kūrėsi pelno siekiančios firmos, kartais dirbančios labai našiai[294], kurių dažna vyrų nei priimdavo dirbti, nei aptarnaudavo. Nors nesantaika tarp lesbiečių, kurios vyravo Vakarų pakrantėje, ir kitų feminisčių tebesitęsė, jas siejo tai, kad ir vienos, ir kitos bendrai ugdė ir puoselėjo atskirą moteriškų vertybių pasaulį, vertybių, kurios iš esmės skyrėsi nuo vyriškų[295].

Politinio lesbizmo klausimas nė kiek nebuvo prislopintas. Anaiptol, jam buvo padėtas teorinis pagrindas – apmąstytas gerokai nuodugniau nei ankstesnės deklaracijos, apie kurias buvo kalbama praeitame skyriuje. Rašytoja Adrienne Rich pateikė psichologinio pobūdžio argumentus, pagal kuriuos išeitų, kad lesbizmas yra ne pasirinkimas,

[292] B. Sinclair Deckard. *The Women's Movement. Political, socioeconomic, and psychological issues.* (I leid. 1975), New York, 1979.

[293] Toks įspūdis susidarė Naomi Wolf, kai ji dirbo centruose, apie tai ji pasakojo 1993 m., praėjus daugeliui metų po tų įvykių. Žr. N. Wolf. *Fire with fire*, min. veik., p. 164–165.

[294] Kaip pavyzdį A. Echols nurodo FEN *(Feminist Economic Network)*, įkurtą 1975 m. Detroite – žr. A. Echols. *Daring to be bad*, min. veik.

[295] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 145–146.

o įgimtas, natūralus dalykas. Jeigu dar tiksliau – natūrali yra tik meilė moteriai, be to, meilė jai abiejų lyčių individų. Vyrai nebūna mylimi. Moterų meilė vyrams yra dirbtinis gaminys, jį primetė patriarchatas. A. Rich knyga *Gimusi iš moters*[296], o vėliau glaustesnis ir gerokai aiškesnis straipsnis *Kompulsyvus heteroseksualumas ir lesbinė egzistencija* feminisčių lesbiečių rankose tapo beveik kanoniniais tekstais, tų feminisčių, kurios, pasinaudojusios tuo, kad ėmė plėtotis anksčiau aprašyta savitarpio pagalba, stengėsi priversti moteris atsisakyti neva jėga joms primesto heteroseksualumo – heteroseksizmo pagrindo, vieno svarbiausių patriarchato viešpatavimo įrankių. Tad peržvelkime pagrindines minėto straipsnio idėjas.

Adrienne Rich. Compulsory heterosexuality and lesbian existence
„Signs" 5, 1980, Nr. 4 (perspausdinta: A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson [red.]. *Desire. The politics of sexuality* [1 leidimas 1983], London, 1984, p. 212–241)

Viešpatauja visuotinė nuomonė, kad moterims yra būdingas įgimtas kompulsyvus (šiuo atveju – išplaukiantis iš vidinio, įgimto poreikio), natūralus potraukis vyrams, ir *vice versa.* Lesbinė meilė arba apeinama tylėjimu, arba laikoma „iškrypimo pasireiškimu ar tiesiog pasibjaurėtinu dalyku"[297], o dažnai ir karčios bendravimo su vyrais patirties kompensavimo forma. Atėjo laikas, kai feminizmas turi stoti į kovą su tokiu požiūriu[298].

Visiškai nedera lesbinę meilę tempti į neva bendresnį homoseksualizmo reiškinį. Dėl to, kad vaikus augina tik motinos (čia yra remiamasi Chodorow, Dinnerstein ir J. Baker Miller[299] darbais), abiejų lyčių vaikų meilė iš pradžių natūraliai krypsta tik viena linkme: į moteris[300]. (Tad vyrų homoseksualumas iš tikrųjų apgręžia natūralią kryptį, o lesbizmas ją palaiko). Vien tik turima valdžia teikia galimybių vyrams prievarta primesti moterims heteroseksualumą. Autorė be užuolankų teigia: „Heteroseksualumas moterims primetamas jėga ir tuo pat metu per pasąmonę, tačiau nepaisant to moterys visur priešindavosi ir tebesipriešina dažnai patirdamos kankinimus, įkalinimą, psichochirurgiją, visuomenės

[296] A. Rich. *Of female born,* Boston, 1976.

[297] A. Rich. *Compulsory heterosexuality and lesbian existence,* kn. A. Snitow et all (red.). *Desire,* London, 1984, p. 212.

[298] Ten pat, p. 213.

[299] Žr. išdėstymą toliau.

[300] Ten pat, p. 217.

ostrakizmą ir gyvenimą visiškame skurde[301]. Kitaip sakant, lesbizmas yra natūralus dalykas, ir tik vyrų prievarta atkreipia moterų dėmesį į juos.

Vyrų viešpatavimą autorė supranta kaip keletą jiems būdingų elgsenų: (1) iš moterų atimamas jų pačių seksualumas; (2) joms jėga primetamas vyriškas seksualumas; (3) vadovaujama moterų darbui, jos išnaudojamos, idant būtų galima pasisavinti produkciją; (4) pasisavinami arba tiesiog atskiriami nuo jų vaikai; (5) varžomas jų kūnas ir ribojama judėjimo laisvė (smurtas, gąsdinimas, išstūmimas iš gatvių, veido dangstymas, pėdų raišiojimas, aukštos pakulnės, šydai, ištisas paras buvimas motinomis, priverstinė ekonominė žmonų priklausomybė nuo vyrų ir t. t.); (6) jos naudojamos kaip daiktai vyrų sandoriuose (ne tik kraitis, bet ir prievartinis leidimas už vyro, prostitucija, geišos, sekretorės, padavėjos ir t. t.); (7) joms neleidžiama pasinaudoti savo kūrybine potencija (pradedant nuo burtininkių persekiojimo ir baigiant vertimu pasitenkinti motinyste); (8) nuo jų užrakinamos plačios žinių ir kultūros pasiekimų visuomeninės ertmės (ir dabar tebėra maskulinizuoti klubai, laisvosios profesijos, technika ir t. t.). Tai yra pasiekiama kontroliuojant sąmonę, bet prireikus panaudojama net brutali fizinė prievarta. Kiekvienu atveju primetamas tariamai natūralus heteroseksualumas[302].

Natūralus tik lesbizmas. Bet, kadangi šiam žodžiui būdingas klinikinis prieskonis, autorė siūlo pavadinimus „lesbiškoji egzistencija" ir „lesbiškasis kontinuumas". Antrasis, tiesą sakant, gerai išreiškia jos intenciją: lesbizmas – tai nebūtinai seksas su kita moterimi. „Savo tapatybę ryšyje su kitomis moterimis *(woman-identified experience)* randančios moters patirtis" apima ir „dalijimąsi turtingu vidiniu gyvenimu, jungimąsi kovai prieš vyrų tironiją, praktinės ir politinės tarpusavio paramos teikimą" ir t. t. Tai yra tiesiog moters, o ne vyro asmeniniame gyvenime pasirinkimas. „Lesbiškoji egzistencija [...] – tai, žinoma, tiesioginė ar netiesioginė ataka prieš vyrų teisę prieiti prie moterų [...], tai būdas pasakyti „ne" patriarchatui, tai pasipriešinimo aktas."[303] Iš moterų yra atimta jų lesbiškumo istorinė sąmonė, primestas įsitikinimas, neva lesbizmas esąs su gėjais bendro homoseksualumo variantas, o čia juk svarbus visai kitas ir daug didesnis dalykas, amžius trukęs, įvairius pavidalus įgaudavęs „sudėtingas moterų pasipriešinimo pavergimui vientisumas". Tačiau šitai norima nuo mūsų nuslėpti[304].

[301] Ten pat, p. 231.
[302] Ten pat, p. 218–220.
[303] Ten pat, p. 227.
[304] Ten pat, p. 228.

Taip, v i s o s moterys yra lesbietės. „[...] visos moterys egzistuoja lesbiškajame kontinuume, galime žiūrėti į save kaip į judančias tame kontinuume gilyn ar išorėn neatsižvelgdamos į tai, ar pačios save laikome lesbietėmis, ar ne“[305]. Vis dėlto sąmoningas tapatinimasis yra labai pageidautinas. „Moterų tapatinimasis su moterimis *(woman-identification)* yra energijos šaltinis, sprogstamasis potencialas moterų galios, kuri, įsigalėjus heteroseksualumo institucijai, buvo negailestingai nugrūsta į nuošalę ir sunaikinta. Atsisakymas pripažinti moterų potraukį moterims kaip rimtą, realiai besireiškiantį, atėmimas iš moterų galimybės pasirinkti moteris savo bendrininkėmis, savo gyvenimo draugėmis, bendrijos narėmis“ – visa tai atėmė iš moterų galią keisti visuomenės tvarką. Tariamasis „kompulsyvus moterų heteroseksualumas yra didžiulė apgaulė“[306]. O tiesos atskleidimas apie taip suprastą „lesbiškąją egzistenciją [...] potencialiai išvaduoja visas moteris“[307].

Jeigu taip, tai galiausiai turi iškilti principinis klausimas, ir autorė jį užduoda: „Tad ar galima smerkti bet kokius heteroseksualinius ryšius, neišskiriant nė tų, kur prievartos yra mažiausiai?“[308]. Aiškaus atsakymo į jį vengia. Tačiau jau formuluodama klausimą tarsi siūlo atsakymą: visi seksualiniai ryšiai su vyrais yra prievartiniai, geriausiu atveju kai kuriuose prievartos mažiau.

Lesbiečių prozelitizmas kartais duodavo laukiamų rezultatų, bet tiek pat dažnai ar gal net dažniau moteris atstumdavo nuo feminizmo. O juk feministės iš moterų centrų ieškojo sąlyčio su kuo didžiausiu skaičiumi moterų, ne tik su skriaudžiamomis ir kenčiančiomis, ne tik su vis dar nepatenkintomis. Vis dėlto dauguma Amerikos moterų aiškiausiai buvo patenkintos tuo, ką jau buvo gavusios, taip pat buvo kupinos optimizmo manydamos, kad visa, kas liko, ranka pasiekiama. Tik nereikia liautis kovojus legaliais būdais, daugiausia keičiant teisę, kaip tai daro NOW ir kitos organizacijos. Maža to, visas pasaulis sudrebėjo ir pajudėjo tinkama linkme: Jungtinės Tautos pripažino moterų argumentus ir pradėjo jų rėmimo akciją, 1975 metus paskelbdama Tarptautiniais moterų metais, įvyko I pasaulinis moterų kongresas Meksiko mieste, paskui visas dešimtmetis paskelbtas Moterų dešimtmečiu, o kongresus nutarta rengti kas penkeri metai. Ypač svar-

305 Ten pat, p. 229.
306 Ten pat, p. 234.
307 Ten pat, p. 236.
308 Ten pat.

bus įvykis tikriausiai buvo tada, kai Jungtinės Tautos 1979 m. gruodžio 18 d. priėmė Meksikos kongrese pasiūlytą „Konvenciją dėl bet kokių moterų diskriminacijos formų panaikinimo". Dokumente priimtas toks „moterų diskriminacijos" apibrėžimas: „Įgyvendinant šią Konvenciją, apibrėžimas „moterų diskriminacija" reikš visokį nevienodumą, draudimą arba apribojimą ar galimybės atėmimą moterims, nepaisant jų civilinės būklės, pripažinti, įgyvendinti ar lygiai su vyrais naudotis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis politiniame, ūkiniame, visuomeniniame, kultūriniame, pilietiniame ar kokiame nors kitokiame gyvenime"[309]. Iš tikro daugelio valstybių praktikoje deklaracija ir liko tik deklaracija, net ir jos signatarėms (prie kurių iki šiol neprisijungė Jungtinės Valstijos, nors nemažai prisidėjo prie jos atsiradimo), bet vis dėlto pats jos atsiradimas sustiprino moterims palankias nuotaikas tarptautinėje aplinkoje.

Dabar suaugusiųjų gyvenimą pradedančios moterys savo motinų ir vyresniųjų seserų iškovotą naują padėtį laikė savaime suprantamu dalyku. Jos nenoriai atkreipdavo dėmesį į skelbiamus duomenis apie nelaimes ir moterų persekiojimą. Apskritai kažkur kažką nuolat prievartauja, reikia būti atsargiai, galiausiai tai nelaimingas atsitikimas; kai kurie vyrai muša žmonas, žinoma, tai girtuokliai, tikra nelaimė turėti tokį vyrą, bet juk tai būdinga visuomenės padugnėms; seksualinis priekabiavimas prie vaikų – tai nebent jau visiška išimtis, o prie moterų darbe – Dieve mano, tokie jau tie vyrai, dar kiek laiko užtruks, kol nuo to išsigydys, be to, feministės truputėlį perdeda, paprastus juokelius ir užuominas laikydamos įkyrumu. Jeigu šiek tiek užkabinėja, tai netgi malonu... Prostitucija? O kas ką verčia? Be to, yra laisvė, juk, jeigu moteriai tai tinka, – jos valia. Prekyba gyvais žmonėmis? Tai kažin kur Tolimuosiuose Rytuose? Jungtinės Tautos greit visa tai sutvarkys.

Taigi kad ne! – vis garsiau prieš tokį mąstymą protestavo radikaliosios feministės. Ir jūs, ir kiekviena iš jūsų kiekvieną akimirką gali tapti *auka (victim)*. Gali būti išprievartauta. Pagaliau argi kartais jūsų neprievartauja vyras, netgi jūsų mylimas? Arba sužadėtinis? Argi nesijaučiate kasdien prievartaujamos gašlių šalikelėje stoviniuojančių darbininkų žvilgsnių? Metro keleivių? Savo profesorių? Kunigų? O tai tik požymis.

Feminisčių pateikiami statistiniai duomenys turėjo nuliūdinti paprastą

[309] *Prawa czlowieka,* parengė ir išvertė B. Gronowska, T. Jasudowicz, Z. Mik, Torun, 1993, p. 77.

amerikietę ir paprastą amerikietį (jeigu jie būtų skaitę). Iš jų aiškėjo, – kaip cituoja F. Davis[310], – kad viena iš trijų Amerikos moterų, prieš sulaukdama aštuoniolikos metų, galėjo tapti seksualinio piktnaudžiavimo šeimoje, dažniausiai giminaičio ar šeimos draugo, auka. Atsidūrusios koledže, jos laukė išžaginimas per vieną iš penkių pasimatymų (*date rape*). Prie devynių iš dešimties neabejotinai buvo seksualiai kabinėjamasi darbe (*sexual harassment*). Septyni procentai, – o kas žino, kiek iš tikrųjų? – kasmet buvo žeminamos savo vyro ar vyriškio, su kuriuo palaikė ryšius, o neretai buvo ir išprievartautos (*marital rape, domestic rape*). Tai visiškai nebuvo mažai. Tačiau, nepaisant konkrečių skaičių (dėl kurių priešininkės stengdavosi abejoti), reikalas toks, kad su tais reiškiniais susiduria *visos* moterys, o ne tik tos, kurios su jais susijusios tiesiogiai.

Kiekviena moteris kiekvieną akimirką gali būti išprievartauta bet kurio vyro, – argumentuoja radikaliosios feministės. Taip yra lėmusi prigimtis, sukūrusi mus šiuo atžvilgiu visiškai nesaugias. Ir sukūrusi vyrus, atrodo, visada į tai linkusius ir dar reikiamai aprūpintus. Ir nemanykite, kad tai tik kitos žmonos vyrų yra mušamos. Ir išdavinėjamos. Ir paliekamos su vaikais ir be lėšų gyventi, aplinkai tyliai sutinkant. Tai gresia *kiekvienai* iš jūsų, kiekvienai iš mūsų *kaip moteriai*. Ir nežiūrėkite į prostitutes kaip į puolusias, nelaimingas ar specifiškai pasileidusias moteris. Tai nelaimė įstumia moteris į prostituciją, o dabar vis dažniau – prievarta. Yra spąstai be išėjimo. O jeigu net susidursite su moterimi, kuri pasirinko prostituciją, neužmirškite, kokios sąmoningumo ar veikiau nesąmoningumo būklės būdama ji taip pasirinko. Dažniausiai jos laukia kartus nusivylimas, kai jos uždarbį skaičiuoti imsis sąvadautojas. Kiekviena iš jūsų gali tapti prostitute. Maža to, daugelis jūsų jau yra tapusios prostitutėmis savo vyrams, kurių visiškai nemylite. Nusileidote gyvenimo poreikių spaudžiamos. O argi nė viena iš jūsų neužsiima prostitucija su savo viršininku – dėl avanso? Ne, nesiginkite, mes jūsų nekaltiname, tai ne jūsų kaltė. Visa tai daryti mus verčia jie, vyrai, kurie taip sutvarkė pasaulį, kad dažnai neturime kitos išeities. Gyvename tarsi koncentracijos lageryje. Pagaliau pažiūrėkite, kuo jie minta! Apžiūrėkite tuos jų „svirpliukus", tuos šlykščius filmpalaikius... Pornografija augina prievartautojus ir prostitučių pirklius. Ji prostitutėmis paverčia visas moteris, apskritai moters paveikslą. Nuo to nėra kur dingti. Yra tik viena išeitis: likviduoti pornografiją!

[310] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 308.

Apskritai dabartinis radikalusis feminizmas jau aiškiai yra paskelbęs, kad visoms moterims nuolat pavojingi visi vyrai, kurie tą grėsmę specialiai puoselėja, idant tokioje aplinkoje galėtų nekliudomi laikyti moteris paklusnias, išnaudoti ir engti jas kaip tinkami. Visos moterys – potencialios aukos, o dėl to – jau aukos[311]. Išmintinga moteris neatsiskiria nuo kitų moterų, kad jai dėl to yra geriau, nebendradarbiauja su savo ponu, kad ponas kaip tyčia yra maloningas. Išmintinga moteris – tai moteris feministė (aišku, radikalioji, bet kitokių ir nėra, kitos tik apsišaukėlės!), kuri neskubės į kiekvieną saldų vyrišką pažadų musgaudį, kuri vyrų šalinasi ir turi su jais tik tiek reikalų, kiek būtiniausiai reikia. Tarp kita ko, feministė apskritai nesivelia į intymius ryšius su vyrais. O vaikai? Hm, keiskime temą. (Čia dažniausiai stoja tyla. Tikriausiai manoma, kad, aišku, vaikų ir taip visuomet atsiras). O seksas? Pasirinkite seksą su savo seserimis. Arba masturbuokitės. Arba, – jeigu sugebėsite, – palikite jį ramybėje. Taip, kaip skelbia ir pataria Adrienne Rich.

Šį „viktimistinį" požiūrį ryškiai pristato Susan Brownmiller 1975 metais išleistoje knygoje *Prieš mūsų valią,* vainikuojančioje klasikinį radikaliojo feminizmo standartų aruodą. Knyga buvo labai šiltai priimta ir užpildė dar esančią spragą feministinio separatizmo pamatuose, nors tam tikra prasme ją aplenkė poetė Susan Griffin, jau 1971 metais parašydama po feministinę aplinką plačiai išnešiotą straipsnį antrašte *Išprievartavimas*[312]. Tik vis dėlto Brownmiller knyga pakliuvo į platesnį skaitytojų ratą, taip pat ir už feminizmo aplinkos ribų. Štai jos pagrindinės idėjos.

Susan Brownmiller. Against our will. Men, women and rape
Secker and Warburg, London, 1975

Jos klausinėdavo, ar buvo kada nors išprievartauta. Ne, nebuvo. Tad kodėl gi ėmėsi šios temos? Jeigu tai nėra reagavimas...? Tai dėl to, kad priėjo prie išvados, jog čia kalbama ne tiesiog apie vieną brutalaus nusikaltimo tipą, vieną iš daugelio, kai kurių vyrų padaromą

[311] Iš čia kilo viso vėlesnio radikaliojo feminizmo apibūdinimas *victim feminism* – viktimistinis feminizmas ar galbūt lenkiškai – gerai jo nuotaiką išreiškiantis kankinių feminizmas. Tokį apibrėžimą smarkiai forsuoja jauniausios kartos feministė Naomi Wolf, šiame feminizmo posūkyje į moterų kankinystę įžvelgianti ypatingą grėsmę moterų reikalui (žr. N. Wolf. *Fire with fire,* min. veik.).

[312] „Ramparts", 1971 m. rugsėjis. Žr. S. Griffin. *Rape. The politics of consciousness* (I leid. 1979), San Francisco, 1986.

prieš kai kurias moteris, o apie patriarchatui atsirasti ir išsilaikyti fundamentaliai svarbų dalyką. „Parašiau tą knygą, nes esu moteris, pakeitusi savo požiūrį į išprievartavimą." Prie to esmingai prisidėjo aštuntojo dešimtmečio pradžioje įvykusi konferencija išprievartavimo klausimais. Iš pradžių maniau, kad „išprievartavimas yra seksualinis nusikaltimas, ligotos, pablūdusios sąmonės ekscesas, bet vis dėlto ne feministinių svarstymų tema"[313].

Kai pavarčiau specialią literatūrą, nuliūdusi įsitikinau, kad psichologų ir psichiatrų ši tema apskritai nedomina. Net Freudui neatėjo į galvą užsiimti „penio kaip ginklo panaudojimu". Tyli Adleris ir Jungas. Deutsch ir Horney svarsto moterų baimes būti išprievartautomis, bet ne prievartavimą. Tyli marksizmo klasikai, o Wilhelmas Reichas, daug pažadėjęs įvesdamas apibrėžimą „vyriškoji išprievartavimo ideologija", pabėga nuo temos. Tik feministės labai greitai prievartavime įžvelgė bendrą problemą, „mūsų pačių viktimizaciją"[314].

Prievartavimas yra grynai žmogiška technika. Žinduolių lytinių organų anatomija sudaro galimybes išprievartauti. Tačiau gyvulių patinai patelėmis domisi tik rujos metu, todėl neprievartauja, nesikergia prieš patelės valią. O kaip tik čia yra prievartavimo esmė. „Moteris apibrėš išprievartavimą vienu sakiniu: jei nenoriu miegoti su kokiu nors vyru, o jis verčia tai daryti prieš mano valią, tai yra nusikalstamas prievartavimo veiksmas. Niekada iki tol ši formuluotė nebuvo priimta kaip teisinis apibrėžimas, o gaila. Tačiau moterų nuomonės nebuvo klausiama."[315]

„Kai vyrai atrado, jog gali prievartauti, jie ėmė tai daryti. Vėliau, daug daug vėliau jie pradėjo išprievartavimą tam tikromis sąlygomis laikyti nusikaltimu." Galėjimas išprievartauti esmingai skiria vieną lytį nuo kitos, jis yra nesimetriškas. Moteris gali gintis, spardytis, kandžiotis, svaidytis akmenimis, bet „negali atsilyginti tuo pačiu". Vyrai tai greit suprato. [...] prievartavimas ne tik tapo vyro prerogatyva, bet ir jo svarbiausiu ginklu smurtaujant prieš moteris, pagrindiniu jo valios vykdymo ir moters įbauginimo veiksniu. Jo įsibrovimas į jos kūną per prievartą, nepaisant jos fizinio priešinimosi ir kovos, tapo įrankiu pergalingai įveikiant visą jos būtybę, galutiniu jo pranašumo jėga įrodymu, jo vyriškumo triumfu."[316]

[313] S. Brownmiller. *Against our will. Men, women and rape*, London, 1975, p. 7–9.
[314] Ten pat, p. 11–12.
[315] Ten pat, p. 17.
[316] Ten pat, p. 14.

Autorės supratime prievartavimas įgauna grynai istoriosofinę svarbą. „Vyro atradimas, kad jo lytinis organas gali būti baimę sukeliantis ginklas, privalo būti įvertintas kaip vienas svarbiausių priešistorinių atradimų, lygia greta su ugnies ir pirmojo primityvaus akmeninio kirvio panaudojimu. Nuo priešistorinių laikų iki pat šių dienų, – esu tuo tvirtai įsitikinusi, – prievartavimas turėjo labai svarbią funkciją. Prievartavimas yra ne kas kita, o sąmoningas bauginimo procesas, kurio dėka *visi vyrai palaiko visų moterų* amžinos grėsmės jauseną."[317]

Tik prievartavimas įstūmė moteris į sutuoktinių glėbį, į monogaminę santuoką, nes jos suprato, kad tai vienintelis išsigelbėjimas. Jos negalėjo pasikliauti moterų savitarpio pagalba, nes moterys yra per silpnos. Prievartavimas tapo ir pirmuoju privataus pasisavinimo pavidalu, pavyzdžiu, kaip gauti privačion nuosavybėn ir vaikus, belaisvius, žemę ir t. t. Tik tuomet susitarta išprievartavimą kartais laikyti nusikaltimu, bet tik vyro asmeninio turto, o ne pačios moters pažeidimu[318]. Štai taip, autorės manymu, pagrindinis istorinis ir politinis vaidmuo atitenka prievartavimui

Ir kaip tik tuo išsemiamas pagrindinis teorinis knygos turinys. Toliau pateikiama plati istorinė ir šiuolaikinė išprievartavimų temos empirinė medžiaga. Prievartautojai pasirodo besą nebūtinai vien tik išsigimę vyrai, o išprievartaujamos nebūtinai tik tos moterys, kurios savo elgesiu ir/ar apdaru neva provokuojančios išprievartavimą. Autorė itin pabrėžia, kad moterys niekuomet netrokšta būti išprievartautos, net jeigu taip atsitinka jų svajonėse. Jos puikiai atskiria sapną nuo tikrovės. Cirkuliuojantys aforizmai, kaip antai: „Kiekviena moteris nori būti išprievartauta", „Nė vienos moters negalima išprievartauti prieš jos valią", „Juk pati to prašė..." yra netiesa.

Taigi visi vyrai prievartauja visas moteris. Tai geriausiai matyti karų ir visuomenės sąmyšių metu. Moteris tuomet ištinka vis toks pat likimas: jos masiškai prievartaujamos. Autorė ilgai ir spalvingai aprašinėja tokius istorinius įvykius, neišskirdama ir paskutinių karų.

Moteris prastai saugo ir teisė. Policija dažniausiai išžagintosiomis netiki, nes įtaria, kad jos nori atkeršyti vyrui. Pagaliau ir pati nusikalsta prievartaudama. Teisė paprastai yra palanki kaltinamiesiems išprievartavimu ir labiau linkusi tikėti jais negu ieškovėmis. Į prievartavimą santuokoje teisė apskritai nekreipia dėmesio. Prievartautojai būna teigiami mitų herojai.

[317] Ten pat, p. 14–15.
[318] Ten pat, p. 16–18.

Baigdama autorė ragina moteris pradėti solidarumo akciją. Kodėl jos privalo nuolat bijoti, vengti tamsių gatvių, protingai rengtis, rūpintis, kad netyčia neišprovokuotų ir t. t. Laikas visa tai baigti. Ji žino, kad tai užtruks ilgai ir kad tai turi būti bendras daugelio moterų ir vyrų reikalas.

Iki šios vietos, nepaisant nieko, radikaliųjų senosios ir naujosios pakraipos feminisčių pažiūros daugiau sutapo negu skyrėsi. Jų keliai visiškai išsiskyrė dėl kitos priežasties.

Moteriškumo išaukštinimo link

Dabartiniu metu stiprėja dalies, didesnės dalies radikaliųjų feminisčių specifinis „kankinystės" tonas: Ir visa tai ištinka moteris, tas geras, kilnias, už vyrus daug geresnes būtybes! Tai ne kažkuri atsitiktinė viena žmonijos pusė įsigalėjo virš kitos remdamasi atsitiktiniu, bet lengvai atpažįstamu biologiniu skirtumu, kaip, tarkim, akių spalva. Tai geresnioji žmonijos pusė blogesniosios pusės buvo įveikta. Feministė ne dėl to kovoja dėl moterų dalios pagerinimo, kad tai yra kitų žmonių skriaudžiami žmonės. Feministė visur ir visada kovoja dėl moterų interesų, *nes tai yra moterys.* (Teoriškai iš to išplaukia, kad kovotų dėl jų interesų netgi tuo atveju, jei moterims sektųsi geriau nei vyrams, net jeigu jos išnaudotų vyrus. Vis dėlto iki tokios išvados tekstuose tiesiog neprieinama.) Su tokiu požiūriu akivaizdžiai nesutiktų liberalioji feministė. Bet su juo nesutinka ir dalis, kaip dabar pasirodo, ligtolinių radikaliųjų feminisčių, tų, kurios ne kartą yra pabrėžusios, kad joms rūpi tik teisingumas, kad, jeigu vyrai būtų blogiau vertinami, jos užtartų vyrus netgi prieš moteris; ir pridurdavo, kad iš esmės moterų išlaisvinimas paskui save patrauks ir vyrų išlaisvinimą – nuo ir juos pavergiančio bei deformuojančio seksizmo[319]. Tai šiame taške dabar išsiskyrė pirmykščio androginiško ir dabar tepradedančio įsigalėti ginecentriško radikaliojo feminizmo keliai.

[319] Šiam esminiam vertybių perkainojimui feminizmo aksiologijoje nemažai kritiško dėmesio yra skyrusi anglų visuomenės filosofė ir drauge feministė Janet Radcliffe Richards. Žr. J. R. Richards. *The sceptical feminist. A philosophical enquiry,* London, 1980. Čia kaip tik kalbama apie viso aksiologijos tipo pakeitimą, apie perėjimą nuo humanizmo prie partikuliaraus moterų, kaip žmonių padermės geresniosios dalies, išskyrimo.

Grupinio, šiuo atveju lytinio partikuliarizmo deklaravimas, nors ir susijęs net su pusės žmonijos, ir dar tos pusės, kuri, daugelio manymu, iki šiol iš tiesų buvo skriaudžiama, interesais, nemaloniai skamba liberaliosios demokratijos, humanistinio egalitarizmo dvasia išauklėto amerikiečio ausiai. Jis negali patikti ir daugeliui europiečių, kurie turi bjaurios specialias geresnių tautų, rasių ar geresnių santvarkų teises gyventi kitų sąskaita skelbiančių ideologijų patirties. Nepaisant to, feminizmas kartkartėmis atvirai jį skelbia. Blogą įspūdį turi sušvelninti tezė apie lyčių skirtingumo nuo niekieno valios nepriklausomą tvarumą. Moterų, kaip iš principo geresnių už vyrus, tad ypatingų privilegijų vertų būtybių, *išaukštinimas, glorifikavimas,* moterų neapsunkina, nes juk nėra jų pasirenkamas. Tokia esanti dangaus, gamtos ar antgamtinių jėgų dovana ir valia. Moterys negalinčios rinktis, jos yra geresnės. Tiksliau, jos reprezentuoja geresnes, „moteriškąsias vertybes", kurios aukštesnės už „vyriškąsias". Ir tas gerumas jas įpareigojąs kovoti dėl jam deramų privilegijų. Tai turi įtikinti ir nuraminti moteris. O dėl vyrų, tai... šitiek amžių begėdiškai aukštinosi, ir dar neturėdami tam jokio pagrindo... Idant atsikabintų, kartais numetama pastaba, jog moteriškumas, įsiviešpatavęs visame pasaulyje, ir vyrus išgelbėsiąs nuo jų pačių.

Tad moterys – aiškus dalykas! – patvariai skiriasi nuo vyrų. Net tas skirtumas, kurį visi be išimties pripažįsta ir dažnai niekina arba laiko jį moterų silpnumo šaltiniu – jų gebėjimas gimdyti vaikus liepia išaukštinti moterų lytį. Bet čia dar ne galas. Dabar kaip iš gausybės rago byra pagyros moteriškumui. Prieš jas nublanksta senosios panegirikos, beje, ne tokios jau ir sąžiningos, nes moteryse giria tai, kas patinka vyrams. Moteriškumas – tai tobulų patvarių charakterio bei intelekto savybių kompleksas. Ir daugeliu atvejų jos yra pagirtinas vyriškumo neigimas.

Moteriškumas yra toks tobulas dalykas, kad nenuostabu, jog norisi būti tik jame, vien tik tarp moterų. Jei tik būtų galima, visai pabėgti nuo vyrų. Bet, jeigu tai neįmanoma, tai bent jau reikia ryšius su jais apriboti iki minimumo. Jų pasaulis baisus ir pasmerktas sunaikinti. Dar vakar norėjome įeiti į tą pasaulį ketindamos jį pakeisti. Bet dabar jau žinome, kad vyrai nelinkę reformuotis, bent jau artimiausiu metu, taip pat neleis sau pakeisti to „jų" pasaulio. Kas gi lieka? Apleisti tą jų pasaulį, tegu sau žinosi. Ir sukurti mūsiškį, izoliuotą, šiltą, moterišką, širdingą, atvirą, garbingą, draugišką – dirbtinį, bet – mūsų. Kurkime savą, moterišką, alternatyvų pasaulį! Kai sukursime, – kas žino, – gal vyrai, jeigu iki to laiko bus ištvėrę, ateis pas mus pasirengę keistis,

susigraudinę ir jau kitokie. Tačiau liaukimės sukę dėl jų galvas, tai pagaliau jų interesas, jų reikalas. Kad tik pavyktų neutralizuoti jų įtaką mums ir mūsų pasauliui.

Kol kas tai tik graži svajonė. Moterys dar gyvena priklausomos nuo vyrų, yra jų valdomos. Ir todėl turi nepaliaudamos, bendromis jėgomis organizuoti savo gynybą. Kaip? Reikia išnaudoti visas galimybes, taip pat ir vyrų ginklą: demokratines laisves, žmogaus teises. Ir moterų ginklą: atsisakyti bendradarbiauti, atsisakyti gyventi su vyrais.

Tokia srovelė iš pradžių buvo gyva, netgi centrinė jau šiuolaikiniame radikaliajame feminizme. Bet tuo metu ji turėjo tenkinti suprantamą laikiną moterų poreikį izoliuotis, idant sustiprėtų, įgautų pasitikėjimo savimi, taptų judėjimu. Tačiau dabar, vis dar tęsiama, ji, remdamasi moterų skirtingumu nuo vyrų ar netgi pranašumu, ima tarnauti izoliavimuisi, atsiskyrimui, užsidarymui į subkultūrinį moteriškumo getą.

Skirtumo feminizmas, kaip jis irgi buvo vadinamas, gali būti įvairiai ontologiškai grindžiamas. Dažniausiai po ranka pasitaiko vakarykštis biologizmas[320]. Tačiau reikalas ne toks paprastas. Pats feminizmas yra gerokai prisidėjęs prie nesėkmės, o jau tikrai – prie biologizmo išjuokimo iš mokslo pusės, bent jau rodymo, kad moksliškai negalima įrodyti jo tinkamumo (tiesą sakant, tik neišsprendžiamam biologizmo ir sociologizmo ginčui įprasminti). Grynas senasis biologizmas atrodo nepriimtinas rafinuotesnio intelekto feministėms, bent jau neskelbtinas viešai. Taigi šios pakraipos autorės, tos iškiliausiosios, o dėl savo kūrybos tematikos priverstos padaryti kokią nors deklaraciją (nes dauguma šios temos apskritai vengia), pavyzdžiui, Mary Daly ar Andrea Dworkin, lyčių skirtingumo prigimties problemą palieka atvirą. Gal jis yra biologinio pobūdžio, o gal vis dėlto yra svarbios sociogeninės sąlygos, tačiau ilgalaikės ir nekintančios, nes kiekvienoje visuomenėje jos neišvengiamai plėtojosi ilgalaikio fiziologinio skirtingumo pagrindu[321]. Šia kryptimi nuėjo dvi garsios vėlesnio aštuntojo dešimtmečio

[320] Biologizmo dvasia moteriškumą revalvuoja kalėjime rašanti Weather woman veikėja Jane Alpert straipsnyje *Mother right, a new feminist theory*, kuris 1973 m. rugpjūčio mėnesį buvo paskelbtas žurnale „Ms“, paskui daugelį kartų perspausdintas; tačiau ši koncepcija susidūrė su nemažu pasipriešinimu, nors kai ką ir sužavėjo. Žr. A. Echols. *Daring to be bad*, min. veik., p. 248.

[321] Pavyzdžiui, seksualinių polinkių klausimu D. Leidholdt sau artimą radikaliojo feminizmo laikyseną pateikia kaip sociokonstruktyvistinę. Seksualinių polinkių, – sako ji, – esame išmokomi, tad galima nuo jų atprasti. Galima atprasti nuo heteroseksualizmo, taip pat nuo polinkio į pirmavimą ir prievartą netgi

autorių Nancy Chodorow ir Dorothy Dinnerstein knygos, kuriose moterų ir vyrų psichinis skirtingumas vaizduojamas kaip (santykinai?) pastovus, nors yra kildinamas ne tiesiog iš genų, o tik iš biologinio skirtingumo (moterų gebėjimo gimdyti vaikus) visuomeninių pasekmių.

Jau anksčiau šią mąstymo kryptį pranašauja ką tik atsitolinimo nuo marksizmo momentu pristatytoji Juliet Mitchell[322], kuri 1974 metais knygoje *Psichoanalizė ir feminizmas* pabandė reabilituoti froidizmą. Prieš pristatydami ką tik minėtų dviejų knygų turinį, pradėkime nuo jos pozicijos, taip pat atliekančios vienos iš paradigmų vaidmenį, pateikimo.

Juliet Mitchell. Psychoanalysis and feminism
Penguin Books, Harmondsworth, 1975 (I leid.: Allen Lane 1974)

Autorės nuomone, Freudui priskiriamas biologinis determinizmas yra būdingas ne pačiam psichoanalizės kūrėjui, o vėlesniam populiariam Amerikos froidizmui, kuris dėl neva biologinių priežasčių moteris, siekiančias tikrojo moteriškumo, pasmerkia vaidinti tik žmonos ir motinos vaidmenį. Autentiška psichoanalizė nebuvo, kaip mano daugelis feminisčių, patriarchalinės visuomenės rekomendacija, o tik jos analizė. Vyriškasis organas, apie kurį kalbama „pavydo dėl penio" sąvokoje, tai iš tiesų penio idėja, o jo valdžia – tai šios idėjos viešpatavimas kultūros pasąmonėje. „[...] psichoanalizė kalba apie materialų idėjos realumą", – teigia autorė[323]. Garsusis (ir nelaimingas) Freudo pasakymas „anatomija yra lemtis" buvo taikomas tai skelbiančioms pažiūroms, o ne faktinei būklei; bet tokioms pažiūroms, kurių poveikis dėl jų visuotinio paplitimo yra lygus fakto poveikiui[324]. Betgi kas iš to, kad ne biologija yra lemtis, kad tik visuomenės įsivaizdavimas apie tokį biologijos vaidmenį veikia kaip nepermaldaujama lemtis, jeigu, – čia autorė seka Lacano išplėtotu froidizmo tęsiniu, – bet kuri civilizacija yra kilusi iš to, kad falas yra suardęs rojaus arba gyvuliškojo žmogaus vienybę su gamta, ir dėl to nuo pat pradžių yra patriarchalinė[325].

homoseksualiniame sekse (D. Leidholdt, J. G. Raymond. *The sexual liberals and the attack on feminism*, New York, 1990). Arčiau – žr. kitame skyriuje apie 1987 m. konferenciją Niujorke, p. 221.

322 Žr. p. 115.

323 J. Mitchell. *Psychoanalysis and feminism* (I leid. 1974), Harmondsworth, 1975, p. XV–XVI.

324 Ten pat, p. 402.

325 Ten pat, p. 364–366.

Jeigu taip yra, visuomenės tikėjimas falo galybe pasirodo esąs buvimo žmogumi pagrindas, civilizacijos ir kultūros pamatas, ir niekur nuo tos lemties nepabėgsi. Panašiai būtų ir tuomet, jei iš tikrųjų visa ką lemtų biologija.

Autorė randa išeitį. Ji atskiria klasinę kapitalizmo sistemą, kuri linkusi žlugti dėl išsemtos jo ekonominės buvimo prasmės, nuo šeima pagrįstos patriarchato sistemos, kurios egzistavimas tęsiasi dėl idėjų, visuomenės įsitikinimų tvirtumo[326]. Bet ir ta antroji sistema yra tapusi nebereikalinga, redundancinė. Tai, pavyzdžiui, rodo paskutinio karo ir pirmųjų pokario metų britų patirtis, kai valstybė buvo prisiėmusi sau daugumą šeimos funkcijų. „Pirmą kartą atsirado tikra alternatyva šeimai planinio visuomenės organizavimo pavidalu, – žavisi autorė. – Išplėstas privalomas mokymas, susirūpinta ikimokyklinio amžiaus vaikų globos įstaigomis, įvykdyta plataus masto organizuota vaikų evakavimo akcija, valstybė prisiėmė sau būtinų maisto produktų tiekimo rūpestį ir užtikrino pagrindinį mažų vaikų maitinimą, aprūpindavo ir valgyklas – visa tai paprastai yra dinastinei šeimai paliekami uždaviniai."[327] Deja, paskui ėjo reakcija ir grįžimas prie tradicinio šeimos funkcionavimo.

Tačiau atėjo laikas išvaduoti žmoniją ne tik nuo klasių, bet ir nuo šeimos. Šalia socialistinės dar yra reikalinga – atskira! – „kultūrinė revoliucija". „Perėjimas prie socialistinio ūkio, – perspėja autorė, – anaiptol nereiškia, kad automatiškai ir mums patogiai tai padarys galą ir patriarchatui. Neišvengiama atskira kova su patriarchatu – kultūrinė revoliucija. Kautynės irgi privalo turėti autonomiją. Iš to, kaip atrodo, išplaukia mintis, kad moterys, tiek, kiek leidžia revoliucinio feminizmo ideologija, gali pasirodyti esančios bendros ideologinės transformacijos avangardas, panašiai kaip darbininkų klasė yra specifinio kapitalistinio gamybos būdo griovėja. [...] Kadangi patriarchatas jokiu būdu nėra tapatus kapitalizmui, abiejų revoliucinių judėjimų laimėjimai ir pasiekimai nebus pasiekti lygiagrečiais keliais.[328]"

Biologija nėra tiesioginė vyrų ir moterų psichikos skirtumų vykdytoja. Ar tai reiškia, kad panaikinti lyčių skirtumus androginiškojo feminizmo dvasia (apeinant problemą, ar tai būtų pageidautina) dėl to turėtų būti nesunku? Nebūtinai. Mat gebėjimas gimdyti vaikus, kuris būdingas tik moterims, *kiekvienoje visuomenėje* vienodai gali būti pa-

[326] Ten pat, p. 412.
[327] Ten pat, p. 411.
[328] Ten pat, p. 414.

skata formuotis moteriškumui ir vyriškumui jų ligtoliniu pavidalu. „Tėvo teisė", kurią įvedė tėvažudystę įvykdę sūnūs ir kuri buvo civilizacijos atsiradimo pradžia, gali būti ir tos civilizacijos sąlyga, o tai gali reikšti, kad jos sąlyga pasirodys ir ją papildantis kastracijos kompleksas, ir moterų pripažinimas, kad jų statusas žemesnis. „Tai ne *vyrai*, o *tėvai* turi sprendimo galią, – rašo Mitchell. – Ir tai ne biologijos, ne kokio nors apibrėžto visuomenės tipo, o apskritai *žmonių* visuomenės reikalas."[329] Vien autorės tikėjimas socializmu kužda jai patriarchato nuvertimo, o drauge ir moterų bei vyrų išvadavimo nuo juos poliarizuojančių kultūrinės ir psichinės lyties tipų viltį.

Paprastų bandymų reabilituoti froidizmą perdirbant jo tariamą ar tikrą biologizmą į vis dėlto sociologizmą ėmėsi Dinnerstein ir Chodorow. Trumpai pristatome jų koncepcijas.

Dorothy Dinnerstein. *The murmaid and the minotaur*
(I leid. Harper and Row Inc. 1976. II leid. kitu pavadinimu: *The rocking of the cradle and the ruling of the world*, The Women's Press Ltd, London, 1987)

Autorę, 1974 metais buvusią Rutgerso universiteto psichologijos profesorę, paveikė ne feminizmas, – jis pasivijo ją pakeliui, dirbančią prie tos knygos jau gerą dešimtmetį, – o susirūpinimas dėl gyvybės Žemėje, kuriai dėl technikos plėtros ir tarptautinės politikos ėmė grėsti sunaikinimas[330]. Išeitį iš mirtino pavojaus ji atrado tokią, kokios, nors dėl kitokių priežasčių, labai pageidautų ir feminizmas: atsakymą į klausimą, kaip „ištrūkti iš egzistuojančių visuomenės gyvenimo taisyklių lyčių plotmėje, kaip išsivaduoti nuo suakmenėjusių, simbiotinių ligi tol vyrų ir moterų santykiuose vyravusių šablonų"[331]. Pastarieji iš esmės išreikšti knygos pavadinimą sudarančios opozicijos nariais: moterys „supa lopšelį", o vyrai „valdo pasaulį"[332], moterys yra „sirena", simbolizuoja gelmę, iš kurios tikrai yra kilusi gyvybė, bet kurioje negalima gyventi, o vyrai yra „minotauras", žmonėmis mintantis besotis[333]. Nepaisant visokių per

[329] Ten pat, p. 409.
[330] D. Dinerstein, *The rocking of the cradle and the ruling of the world*, London, 1987, p. XX.
[331] Ten pat, p. 10–11.
[332] Ten pat, p. 8.
[333] Ten pat, p. 4.

istoriją buvusių visuomeninių skirtumų, ligi šiol visuotinis buvo „moterų principinės atsakomybės už kūdikius ir mažus vaikus faktas"[334]. Autorė knygoje ne kartą pabrėžia, – ir tai ją skiria nuo daugumos feminisčių, – jog tas gyvenimo sričių dalijimas į naminę ir viešąją, iš kurio gimsta ligoti, tik pusiau žmoniški, baidykliški individai, remiasi „a b i e j ų lyčių bendru veikimu *(collaboration)*"[335], moterys šiuo atveju, net ir rodydamos savo nepasitenkinimą, yra vyrų bendrininkės. Abu dabar dažniausiai sutinkamus atsakymus, „dėl ko žmonės nesipriešindami užima jiems šios sistemos skirtas vietas"[336], autorė laiko abejotinais. Nėra teisūs nei konservatoriai, anot kurių, tas padalijimas esąs biologiškai įgimtas, „natūralus" (dabar gėdijamasi sakyti – „Dievo duotas"), nei greitos permainos šalininkės, manančios, kad tai yra „jėga primesta ir/ar išmokta"[337]. Ne hormonai, ne anatomija, ne vaikų įgimti poreikiai, bet ir ne teisė, papročiai, ekonominis spaudimas, pedagoginė praktika visa tai paaiškina, nors pastarieji įtvirtina esamą padėtį.

Autorės nuomone, abi šalys čia tąsosi su „didelio masto psichologinėmis problemomis, kurios slypi pačiame mūsų giminės situacijos centre"[338]. Vyrai, valdydami pasaulį, visą gyvenimą bėga nuo kažko slypinčio juose, nuo juose slypinčios moters. Tas bėgimas verčia juos nuolat kurti, peržengti savo ribas, atsiskirti nuo savęs – ir tai dabar yra mirtino pavojaus pasauliui šaltinis (tai iš Simone de Beauvoir)[339]. Jie pakeitė pasaulį megamašina, nes tik taip geba jį valdyti (tai iš Levio Mumfordo). Jie viską stengiasi numatyti, sutvarkyti, kontroliuoti, – pasitelkę visa kas gyva[340]. Iš tikrųjų moterys į tai žiūri kritiškai, tačiau, nors yra vyrų verčiamos, turi ir savo interesą nebūti, nedalyvauti kuriant istoriją. Pirma, jos bailiai vengia atsakomybės už pasaulį, savo patogumui visa tai palikdamos vyrams. Bet čia yra kažkas daugiau, ir to atskleidimas sudarytų pagrindinę knygos tezę. *„Neangažuoto gyvenimo* (immunity life) *teisė moteris atleidžia ne tik nuo rizikos ir pastangų kurti istoriją naštos, bet ir nuo suprantamo istorijos kūrėjų vidinio nerimo dėl to, kam kurti eikvojamos visos gyvenimo jėgos, vertingumo. Abiejų lyčių iš to moterų imuniteto gaunama nauda, jų tarpusavio suinteresuotumas jį išsaugo-*

[334] Ten pat.
[335] Ten pat, p. 5.
[336] Ten pat, p. 6.
[337] Ten pat, p. 7.
[338] Ten pat.
[339] Ten pat, p. 213.
[340] Ten pat, p. 217.

ti, mano nuomone, yra pats mūsų lyčių sanglaudos l i g ą s u k e l i a n t i s *branduolys.*"[341]

Autorė nesutinka su Margareta Mead, neva moterys, gimdydamos vaikus, patenkino savo kūrybinius poreikius ir jau nebejautė reikalo kūrybiškai angažuotis į pasaulį. Moterys tiesiog palieka vyrams daryti tai, ko ir joms labai reikia: arenoje su užrašu „Tik vyrams" vyksta „iš vidinio poreikio kylantis viešai nuolatos kartojamas kūno mirtingumą neigiantis įsitvirtinimas". Mainais vyrai moterims palieka kitą funkciją, kurios ir patys neurotiškai trokšta: anapus arenos ribų kalbėti, – o tai galima kalbėti tik už arenos ribų, – kad „visame tame, ką daro vyrai, yra kažkas trivialaus, tuščio, bjauraus ir liūdno"[342]. Taip pasitenkina abi šalys, net kai vaidina nepasitenkinimą. Moteriai atitenka „lojaliosios opozicijos", rūmų juokdario, kurio kandumas remia dvaro funkcionavimą, vaidmuo. Moteris „nėra tikras priešas, tik namų ruošos išmokyta tarnaitė, noriai pasiduodanti valdytojo, iš kurio šaiposi, viešpatavimui". Moters liejamos ašaros dėl vyro darbų sukelto pavojaus gyvybei „neprivalo atgrasinti vyro nuo to, ką jis daro; priešingai, turi palengvinti tęsti jo veiklą, nes tai ji, moteris, išverkia jo verksmą, o jis vaduoja ją, darydamas tai, dėl ko ji verkia"[343]. Ir taip išaiškėja, kad moterys yra tos veiklos, kurią kritikuoja, bendrininkės, turi visame tame savo ne tik „aiškų, bet ir slaptą" interesą[344]. Dėl to jos yra suinteresuotos palaikyti pačią poliarizaciją į dvi kultūrines lytis, o ji dabar pasirodo esanti mirtinai pavojinga žmonijai.

Ar yra išeitis iš lyčių priešingybės? Atsakymas priklauso nuo to, kaip yra aiškinama šios dichotomijos kilmė. Jau žinome, kad autorė atmeta tiek biologizmą, tiek ir radikalųjį sociologizmą ir garsiame ginče, kuris žinomas kaip *nature-nurture controversy,* nepasisako nei už išskirtinį prigimties, nei auklėjimo vaidmenį. Lytinio bipoliariškumo ištakų ieškoma vienoje, ligi tol universalioje istorinėje institucijoje: tame, kad vaikus auklėja tik moterys. Šios institucijos pamatuose neabejotinai slypi biologija, bet jos prigimtis visuomeninė. Ir, kaip pamatysime, esamas sprendimas, nors atrodo „natūralus", nėra vienintelis galimas. Dabar, – bet tik dabar, – ji yra pribrendusi principinei permainai: abiem lytims tarp savęs dalytis pareigas namuose ir viešajame gyvenime.

[341] Ten pat, p. 213. Šių teiginių svarbą pati autorė pabrėžia kursyvu, išretinta mano – *K. Š.*

[342] Ten pat, p. 214.

[343] Ten pat, p. 226.

[344] Ten pat, p. 227.

Pirmykštis moterų užimtumas vaikais buvo kilęs iš fakto, kad juos tolydžio, vieną paskui kitą, gimdydavo, tad beveik visą laiką būdavo nėščios, tuo pat metu maitindavo krūtimi paskutinį mažiausiąjį. Todėl iš pradžių ne moterys kūrė istoriją[345], nors, antra vertus, autorė nepamiršta galimos jų labai daugelio išradimų, taip pat ir kalbos autorystės. Bet kodėl tokia padėtis išliko ir tebesilaiko? Atsakymą ką tik citavome: todėl, kad abi lytys, kiekviena savaip, turi iš to naudos. Kokių pasekmių atneša tai, kad vaikai nuo pat gimimo turi reikalą beveik vien tik su moterimi ar moterimis kaip su globėjomis ir auklėtojomis? Tyrimui froidizmo dvasia autorė yra paskyrusi penketą skyrių. Trumpai tariant: moteris vaikui yra visokios patirties pradžia, iš jos vaikas sukaupia „priklausomybės nuo iš principo nekontroliuojamos išorinio gerumo versmės" patirtį, ji pasirodo esanti pirmutinis malonumo šaltinis, bet taip pat ir šališka jos teikėja. Dukterys tiesiogiai iš motinų mokosi savo būsimojo vaidmens, sūnūs mokosi dvigubo lyčių standarto: vyras visuomet gali išeiti ir užsiimti pasauliu, moteris turi vyro laukti ir būti pasirengusi jam patarnauti. Moteris asocijuojasi su kūniškumu, nes tokio pobūdžio yra kūdikio ryšiai su motina, o vyriškumas asocijuosis su dvasiniais pasiekimais. Vyras pasaulyje atsirevanšuoja už vaikystės skriaudas. „Vyrų valdžios pasauliui, – daro išvadą autorė, – [...] emocinės šaknys siekia moterų valdomos ankstyvosios vaikystės laikus."[346] Faktas, kad tik moterys, kurdamos feminizmo judėjimą, kelia poliarizuotos lyčių sanklodos pakeitimo problemą, paaiškinamas tuo, kad, nors toji poliarizacija turi žalingą poveikį abiem lytims, kiekvieną iš jų padarydama „nebaigtinę", tik moterys gali prisipažinti esančios šitaip suluošintos. Vyrai, privalėdami gerai funkcionuoti, turi be paliovos įrodinėti esą „visiški" ar baigtiniai. Moterys regi, kad abi lytys yra kažkaip sužalotos, vyrai – kad tik moterys. Todėl permainų iniciatyva eina tik iš moterų. Abi lytys turi vienodą kūrybos potencialą, bet tik moterys visiškai neturi galimybės jį panaudoti. Vyrai, kad ir neurotiškai, jį panaudoja[347].

Faktas, kad vyriškasis istorijos kūrimo būdas atvedė žmoniją iki pražūties slenksčio, pranašautų tragediją, jei ne laiminga aplinkybė – beje, laiminga ir lytinio vaidmenų pasidalijimo panaikinimo trokštančioms moterims – kad tuo pačiu metu žmonija ištobulino technines bei organizacines priemones, kurios ligšiolinį lyčių funkcionavimą, ypač

[345] Ten pat, p. 21.
[346] Ten pat, p. 200.
[347] Ten pat, p. 216–217.

moterims perleistą teisę auklėti vaikus, padarė nebereikalingu, „atgyvenusiu“ dalyku[348]. Paskutinis vaistas ir nuo pasaulinės katastrofos, ir nuo moterų nepasitenkinimo, anot autorės, turi būti „vienodas nuo pat pradžios abiejų gimdytojų dalyvavimas vykdant tėvų funkcijas“ (vad. *shared early parenthood)* ir panašiai bendras dalijimasis užduotimis viešajame gyvenime. „Jau yra prieinamos reikalingos techninės sąlygos: praktiškai galima padaryti tėvystę pasirinkimo dalyku, galima taip lanksčiai sutvarkyti konkrečias suaugusiųjų darbo sąlygas, kad moterys ir vyrai galėtų lygiomis dalimis dalyvauti ir namų, ir viešajame gyvenime.“[349] Kodėl vienodas tėvų funkcijų pasidalijimas yra toks svarbus? Iki šiol, išaugdami iš vaikystės, kaltę už savo ribotumus ir nesėkmes visuomet suversdavome savo motinai, o paskui tuos kaltinimus perkeldavome visai jos lyčiai, visoms moterims, iš moterų lyties padarydami atpirkimo ožį. „Moterys nori pagaliau liautis buvusios atpirkimo ožiu (ir sau, ir vyrams, ir vaikams) [...]“. Yra vilties, kad lygus vyrų dalyvavimas atliekant tėvų funkcijas bus akstinas vaikui kaltės už visokias nesėkmes ir bjaurią patirtį nebepriskirti vien motinai ir jos lyčiai – moterims[350].

Viena yra tikra, – mano autorė, – kad „vyrų veikla ranka rankon su moterimis, siekianti palaikyti išprotėjusią istoriją, daugiau jau nebegalima“[351]. Gydant sergančią žmoniją reikia skirti jai tokius vaistus-programas, kaip antai: gamtosauga, karų išgyvendinimas, teigiamų emocijų kūnui sukūrimas, darbo sujungimas su pramoga, racionalumo suderinimas su emocionalumu ir pan. Tai neįmanoma esant dabartinei lyčių sanklodai. Bet „mūsiškė simbiotiškoji lyčių darna“ turi sugriūti, o podraug – ir visas mūsų tvarkos likutis“[352]. Gal dėl to atsiras „naujieji žmonės“?[353] Autorė nežino, ar toks bus rezultatas, bet geresnės išeities nėra.

Nepaisant samprotavimų motyvų, autorės, kuri, kaip teigia įžangoje, nesivadovavo feminizmui būdingomis dingstimis, knyga suvaidino svarbų vaidmenį feminizmo idėjų plėtotei. Įdomu, kad joje lyčių skirtingumas pateikiamas kaip labai tvarus ir ryškiai apibrėžtas dalykas,

[348] Ten pat, p. 6.
[349] Ten pat, p. 256.
[350] Ten pat, p. 234.
[351] Ten pat, p. 100.
[352] Ten pat, p. 277.
[353] Ten pat, p. 256.

vis dėlto atmetamas biologizmas ir, antra vertus, lėkštas sociologizmas, kuris viską aiškina išmokimu ir lyčių vaidmenų prievarta. Amžių būvyje biologija verčia spręsti vaikų globos problemą, neišvengiamą dėl visuomeninių priežasčių, tik vienu būdu, o tai savo ruožtu sukelia vienareikšmę abiejų lyčių psichologinę diversifikaciją.

Dabar pažvelkime, kaip į šį reikalą žiūrėjo kita autorė, laikyta tokia pat didele šios problemos žinove kaip ir Dinnerstein.

Nancy Chodorow. ***The reproduction of mothering. Psychoanalysis and the sociology of gender***
University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1978

Kaip teigia darbo paantraštė, autorę domina *gender* – psichinės ir kultūrinės lyties – susidarymo mechanizmas, kuris nagrinėjamas sociologiškai kaip visuomeninė institucija, iš anksto pažadėjus, kad psichologinių prielaidų bus ieškoma remiantis psichoanalize. O pagrindinė antraštė išduoda autorės įsitikinimą, kad mįslės sprendimo rakto reikia ieškoti funkcijos, įvardytos kaip *mothering*, reprodukcijoje; lenkiškai tai vadinu šiek tiek buitišku atitikmeniu „matkowanie" (lietuviškai – „buvimas motina" – *vert. past.).*

Panašiai kaip ir Dinnerstein, nors abu darbai atsirado lygia greta ir sprendimai artimi ne dėl tarpusavio įtakos, Nancy Chodorow, – kitaip nei Dinnerstein, pabrėžtinai besiangažuojanti kaip feministė[354], – abi ligi tol dažniausiai pasitaikančias pozicijas laiko klaidingomis arba nepakankamomis. B i o l o g i z m a s (apeliavimas į prigimtį) duoda apgaulingą atsakymą, nes, jeigu remiamės tariamu motinystės instinktu, paprasčiausiai sukamės ydingu ratu, nes vienintelis šio instinkto buvimo įrodymas yra kaip tik elgesys, kurio apraiškas tas instinktas privalo paaiškinti. Kitais atvejais sociologai kažkaip yra linkę parodyti didelį visuomenės atsakomybės už biologinius veiksnius lankstumą, o šiuo atveju moterų „buvimą motina" laiko vieninteliu „natūraliu" sprendimu[355]. Pati autorė, remdamasi gausia moksline medžiaga, parodo, jog nėra prielaidų priimti kaip įrodytą instinkto ar hormonų poveikį. O jeigu biologizmas reiškiasi „bioevoliucine", o iš esmės funkcionalistine evoliucine versija, tai irgi šauna pro šalį, nes „buvimas motina" šiandien jau liovėsi buvęs neišvengiamas spren-

[354] N. Chodorow. *The reproduction of mothering. Psychoanalysis and the sociology of gender*, Berkeley, 1978, p. 7.
[355] Ten pat, p. 14.

dimas[356], tačiau tęsiasi – nuo amžių – nekintamai. Kaip autorė rašo įžangoje, „moterų buvimas motinomis yra vienas iš nedaugelio lytinio darbo pasidalijimo universalių ir atkakliai besilaikančių elementų"[357]. Viena biologija čia nieko nepaaiškina, nes buvimas motina – tai visuomeninė forma, visuomeninis atsakymas į biologinius reikalavimus: „Tai, kad moterims tenka platus ir tikrai išskirtinis vaidmuo būti motina, yra jų gebėjimo gimdyti ir duoti pieno vertimo į visuomeninio ir kultūrinio elgesio kalbą proceso kūrinys. To negarantuoja nei patys tie gebėjimai, nei tai randasi iš jų pačių."[358] Savo ruožtu vien s o c i o l o g i z m o (t. y. apeliavimo į praktikavimąsi atlikti tam tikrus vaidmenis) tam paaiškinti nepakanka. O jis neapsakomai populiarus tarp feminisčių ir tarp visuomenės bei pažinimo psichologų. Teigiama, kad vaikai yra sąmoningai skirtingai socializuojami ir patys sąmoningai prisiima skirtingus lyčių vaidmenis, kai tik tapatinasi su savo lytimi. „Yra laikoma, kad moterų buvimas motina, panašiai kaip ir kiti kiekvienai lyčiai atskirai priskiriami aktyvumo požymiai, yra praktikavimosi atlikti moterų vaidmenis ir susitapatinimo su ta lytimi vaisius. Mergaitės yra mokomos būti motinomis, ugdomos būti aktyviomis globėjomis ir auklėtojomis *(nurturance)*, joms yra diegiama, kad privalančios būti motinos. Jos yra vystomos į rožines antklodėles, joms duodama žaisti su lėlėmis, iš rankų traukiamos brolio mašinytės, mokoma, kad būti mergaite nėra taip gerai kaip būti berniuku, neleidžiama išsimurzinti, neskatinamos jų pastangos gerai mokytis, ir pagaliau mergaitės tampa motinomis. Nuo ankstyvos vaikystės iki pat brandos metų jos būna tiesiogine žodžio reikšme užverstos knygomis, žurnalais, reklamomis, mokykliniais kursais ir televizijos programomis, kurie propaguoja pronatalistinius ir promotiniškus lytinius stereotipus. Augdamos jos „tapatinasi" su savo motinomis, ir šis susitapatinimas iš mergaitės padaro motiną. [...] Visos šios pažiūros paremtos prielaida, kad moterų buvimas motinomis yra biheviorinio konformizmo ir individualios intencijos kūrinys."[359] Taigi, autorės nuomone, ši mąstymo mokykla leidžia parodyti, kaip žmonės yra mokomi atlikti tam tikrus su vaidmeniu susijusius veiksmus, ir tam ji tinka. Mokant būti motina galima išmokyti tenkinti kūdikio fizinius poreikius, jį maitinti ir prižiūrėti. Tačiau vaikui reikia šio to daugiau, negu tik tiek

[356] Ten pat, p. 28.
[357] Ten pat, p. 3.
[358] Ten pat, p. 30.
[359] Ten pat, p. 31.

patarnauti, ir jis tai gauna. Jam reikia jausminio ryšio ir įvairialypių, nuolatinių, visa apimančių asmeninių saitų su kuo nors, – nebūtinai su motina ar apskritai su moterimi. To negalima išmokyti biheviorine treniruote, pavyzdžiui, duodant žaisti lėlėmis, o ne mašinėlėmis ir įsakant mergaitei, kad turi būti motina. Ji „privalo turėti *šiokį tokį* gebėjimą ir *bent kokiu pasąmonės ar sąmonės lygmeniu* suprasti save kaip motiną. Pavyzdžiui, juodaodės vergės, priverstinai atlikdavusios auklių vaidmenį, buvo puikios motinos, turėdavo autentišką emocinį ryšį su vaikais, ne tik žinodavo, ką reikia daryti prižiūrint vaikus, ir tai darydavo, bet dar ir reikšdavo jiems autentiškus motiniškus jausmus. Tad, kaip matyti, ugdymo atlikti vaidmenį koncepcija nėra klaidinga, tačiau šiuo atveju jos nepakanka[360].

Būtina paaiškinti, kodėl moterys ne tik žino, kaip būti motinomis, bet ir to geidžia. Atsakymo reikia ieškoti gilinantis į jų s a v i t u m ą, šiuo atveju – į jų moteriškąjį savitumą, jų moteriškumą. O savitumas nėra kuriamas paprasto treniravimo, sąlygų sudarymo būdu, tai yra sudėtingo psichologinio proceso, kuris, kaip rodo psichoanalizė, vyksta šeimoje, rezultatas. Dėl to autorė ieško psichologinio, bet nuo sociologinio konteksto neatskirto atsakymo. Apskritai šeimoje kuriamas ir moterų, ir vyrų savitumas, bet tai, kad jie susidaro tokie, o ne kitokie, yra paaiškinama visos visuomeninės sistemos paklausa, į kurią šeima atsiliepia. Sekdama Parsonsu, autorė primena, kad šeima kuria tokį savitumą, už kokį vėliau premijuojami tiems žmonėms atitinkamai numatyti vaidmenys[361]. Kadangi šeimose tokius vaidmenis atlieka bemaž tik moterys, tai neturėtų būti atsitiktinumas.

Šeimos funkcionavimą sąlygoja globali visuomeninė lytinio elgesio organizavimo sistema *(the social organization of gender)*, savotiškas visuomeninio darbo pasidalijimas pagal lytį, analogiškas marksistinei *„gamybos* būdo" kategorijai. Čia autorė pritardama naudojasi Gayle Rubin tuo pačiu pagrindu priimta *„the sex-gender system"* sąvoka[362]. Šis lytinis darbo pasidalijimas atrodo taip, kad, – čia remiamasi Michele Rosaldo ir Sherry Ortner[363], – visose visuomenėse egzistuoja „namų

[360] Ten pat, p. 33.
[361] Ten pat, p. 36–37.
[362] Ten pat, p. 8–9. Kalbama apie G. Rubin straipsnį *The traffic in women. Notes on the Political economy of sex* (žr., pvz., kn. R. R. Reiter (red.). *Toward an anthropology of women,* New York, 1975).
[363] Žr. M. Z. Rosaldo, L. Lamphere (red.). *Woman, culture and society,* Stanford, California, 1974. Ortner straipsnis yra T. Hołówkos redaguotoje antologijoje *Nikt nie rodzi się kobietą,* Warszawa, 1982.

aplinkos *(domestic)* ir viešieji *(public)* visuomenės gyvenimo organizavimo aspektai"[364]. Namų aplinka turi būti sąlygota prigimties ir biologijos (motina ir vaikai), viešasis gyvenimas (pirminė vyrų lokacija visuomenėje) yra pagrįstas normomis ir tapatinamas su visuomene ir kultūra. Namų aplinką organizuojančios giminystės taisyklės yra sukonstruotos taip, kad į vyrų rankas atiduoda namų srities grupių kontrolę, dėl to vyrai pirmauja giminystės sistemoje. Rezultatas: „kultūriniu ir politiniu atžvilgiu viešasis gyvenimas vyrauja namų aplinkos atžvilgiu, o iš čia ir vyrai vyrauja moterų atžvilgiu"[365].

Ir štai tokioje visuomenėje (feministės vadina ją patriarchatu) funkcionuoja šeima, kurioje kuriamas abiejų lyčių vaikų savitumas. Jeigu viešasis gyvenimas yra vyrų veikimo aplinka, atitinkamai vyksta buvimo motina procesas. „Moterų buvimas motinomis nurodo joms pirminę lokaciją namų aplinkoje ir sudaro struktūrinio skirstymo į namų ir viešąjį gyvenimą pagrindą."[366] Čia vyksta *cikliška buvimo motina reprodukcija*, kuri yra „centrinis ir lemiamas lyčių sistemos visuomeninio organizavimo ir reprodukavimo elementas"[367]. Tai atrodo šitaip: „Moterys kaip motinos kuria gebėjimu ir troškimu būti motinomis aprūpintas dukteris. Šie gebėjimai ir poreikiai telpa pačiame motinos ir dukters santykyje ir yra iš jo kilę. Kontrasto pagrindu moterys kaip motinos (ir vyrai kaip ne motinos) kuria sūnus, kurių gebėjimo auklėti ir globoti raida sistemingai varžoma ir slopinama. Tai rengia vyrus jų būsimajam, toli gražu ne tokiam jausmingam, vaidmeniui šeimoje ir pirmaplaniam jų dalyvavimo neasmeniniame, nesusijusiame su šeima, darbo ir viešojo gyvenimo pasaulyje vaidmeniui. Lytinis ir šeiminis darbo pasidalijimas, kur moterys yra motinos ir būna labiau už vyrus susisaisčiusios tarpasmeniniais ir emociniais ryšiais, sukuria dukterų ir sūnų psichinių gebėjimų pasidalijimą, kuris skatina juos tokio pat lytinio ir šeiminio darbo pasidalijimo reprodukcijai"[368].

Autorei labai svarbu, kad knygoje pateikta pozicija nebūtų painiojama su biologizmu, nes, atsižvelgiant į jos tyrimų rezultatus, moteriškumas, čia beveik sutapatintas su motiniškumu, pasirodo esąs labai tvarus, universaliai istorinis elementas – panašiai kaip ir biologizmo pagrindu. Atmesdama biologizmą, ji, – panašiai, kaip tai darė Mitchell, – gina Freudą

[364] N. Chodorow. *The reproduction of mothering*, min. veik., p. 9.
[365] Ten pat, p. 10.
[366] Ten pat.
[367] Ten pat, p. 7.
[368] Ten pat.

nuo feminisčių, priekaištavusių jam dėl biologizmo. Tezė „anatomija yra lemtis", jos nuomone, privalėjusi turėti funkcionalizmo, o ne biologizmo prasmę, t. y. Freudas norėjęs parodyti, jog dėl visuomeninio reprodukcijos poreikio ir dėl anatominės moterų paskirties gimdytojų vaidmeniui visuomenė neišvengiamai pasmerkia moteris ir būti motinomis, ir prisiimti šiam vaidmeniui pritaikytą savitumą[369].

Tai jau išduoda galutines autorės intencijas. Taip, kaip yra, juk neprivalo būti. Vis dėlto kodėl, nors jau neprivalo būti, dar ir neturi būti? Čia autorė tarsi glaustai projektuoja feminizmo argumentus, kurie paremtų idėją sudaryti abiem lytims vienodas galimybes kurti visavertę asmenybę. Knygoje parodytos tik pasekmės, kurias sukelia moterų buvimo motinomis sistema. Štai merginos apibūdina save kaip „nenutrūkstamai pereinančias į kitus", o vaikinai laiko save „išskirtinesniais ir atskirais". „Pagrindinis moters pačios savęs jutimas sieja ją su pasauliu, vyro tapatybės pojūtis asmenybę daro atskiru dalyku."[370] Mergina bręsta sklandžiai pagal pirminį motinos pavyzdį, o vaikinas, priverstas atsiriboti nuo vienintelio iš pat pradžių jam pažįstamo motinos etalono, bręsta dramatiškai[371]. Ypač neigiamos įtakos berniuko brendimui turi šiuolaikinė padėtis šeimoje, kurioje susiduriame su „nuolatiniu tėvo nebuvimu" (nes anksčiau, nors tėvai irgi neužsiimdavo motinyste, vis dėlto visuomet būdavo pasiekiami namuose kaip etalonas, pavyzdžiui, ūkyje

[369] Vėlesniame darbe, praėjus daugeliui metų, šią mintį ji rutulioja dar tiksliau. Anot jos, Freudas juk manęs, kad „nėra nei įgimto moteriškumo, nei vyriškumo. Esame potencialiai biseksualūs, aktyvūs ar pasyvūs, polimorfiškai perversiški, o ne tiesiog vislūs. [...] Freudas mus moko, jog moteris yra sukurta, o ne pagimdyta", – sako autorė (žr. N. J. Chodorow. *Feminism and psychoanalytic theory,* New Haven, 1989, skyrius *Feminism, feminity and Freud,* p. 168). Tik kad Freudas, nebūdamas biologistas, vis dėlto buvo istoriškai sąlygotas seksistas, nes nė akimirkos nesusimąstė apie tai, kad būti motinomis galėtų ir vyrai. Todėl atsižvelgdamas į moterų anatomiją ir visuomeniniam prokreacijos labui pasmerkė moteris jų „moteriškumui". „Freudas mums kalba, kaip prigimtis tampa kultūra ir kaip ta kultūra, darydama „antrinės prigimties" įspūdį, tampa taip patiriama, kad atrodo natūrali" (ten pat, p. 176).

[370] N. Chodorow. *The reproduction of mothering,* min. veik., p. 169.

[371] Ten pat, p. 173–174. Po kurio laiko autorė aiškiai rašo, kad dėl savo motinų motinystės moterys įgyja „savojo aš tolydumą su kitais *(continuous with others)* išsaugančią prasmę", o vyrai – „aš, labiau paremtą bendrumo ir ryšių atmetimu *(denial of relation and connection),* iš kurio paskui kyla jų segregacinis, mokslinis objektyvizmas ir techniškasis racionalizmas" (žr. N. J. Chodorow. *Feminism and psychoanalytic theory,* min. veik., p. 184–185).

ar dirbtuvėje; dabar jie dingsta švintant ir grįžta vėlai vakare ar po keletą dienų trukusios tarnybinės kelionės). „Mūsų visuomenėje mergaitės motina jai yra duota, esanti taip, kaip berniukui tėvas ir kiti vyrai nėra duoti, jų nėra."[372] Dėl to berniukai mokosi kontrastuodami, atsiribodami nuo asmens, su kuriuo yra gyvai susiję, o ne perimdami jo pavyzdį, kaip tai daro merginos. Jie yra priversti pavyzdžio ieškoti kažkur kitur ir atranda jį kultūriniuose įvaizdžiuose, o ne tarp gyvų, drauge esančių žmonių. Jie, tapatindamiesi su kultūriniais stereotipais, pavyzdžiui, televizijoje ir t. t., dažnai fantazuoja, o ne gyvena su gyvais modeliais, kaip tai daro merginos. Tai lemiamas veiksnys, kad vyras „tapatinasi su lytiniu vaidmeniu", o merginų tapatinimasis „daugiausia gimdytojiškas" ir savo ruožtu sudaro sunkumų merginai išsiskirti kaip asmenybei[373].

Tokia padėtis, gerai sinchronizuota su namų ir viešojo gyvenimo pasidalijimu bei vyrų viešpatavimu pasaulyje, pagrįsta egzistuojančios visuomeninės sistemos *(sex-gender system)* poreikiais. Net dabartinis moterų ir vyrų tarpusavio įžengimas į abi sritis nedaug ką tepakeitė, nes jie ten funkcionuoja pagal savo ligšiolinį savitumą[374].

Autorės manymu, tai būtinai turi pasikeisti. Receptas turi būti *equal parenting*, motinų ir tėvų lygus dalyvavimas atliekant motinos vaidmenį. Kaip tik atliekant motinos vaidmenį! Mat svarbu ne tik tai, kad tėvai rodytų berniukams gyvą vyro etaloną, daugiau laiko būdami namuose. Tik jų autentiškas dalyvavimas prižiūrint vaikus, juos globojant ir auklėjant gali atverti permainoms ištisą ligšiolinę sistemą[375]. Tai galima jau dabar, nes dauguma šeimos funkcijų (ekonominė, nesibaigianti prokreacija) nuėjo į praeitį[376]. Tačiau pasipriešinimas didžiulis. Autorė viliasi, jog įtampa, atsiradusi dėl moterų dalyvavimo darbe ir apskritai viešajame gyvenime, privers – simetriškai – ir vyrus įsitraukti šeimos gyvenimą.

Šalia koncepcijų, kurios lyties psichosocialinį skirtingumą aiškina grynai psichoanalitiškai interpretuojamos sociogenezės pagrindu, atsiranda ir ne tokių aiškių sociogenetinių sampratų, kurios iš

[372] N. Chodorow. *The reproduction of mothering*, min. veik., p. 175.
[373] Ten pat, p. 176–177.
[374] Ten pat, p. 190.
[375] Ten pat, p. 218. Už tėvų įtraukimą į buvimo motina procesą pasisako ir Nancy Friday, dabar labai populiarios knygos autorė (N. Friday. *My Mother/My Self*; I leid. JAV 1977 m., paskui ir kitose šalyse).
[376] N. Chodorow. *The reproduction of mothering*, min. veik., p. 6.

motinystės kildina „moteriškumo", kaip pastovaus dalyko, bruožų kompleksą. Iš tikro įgimtas yra tik gebėjimas gimdyti, o ne tokie bruožai kaip globėjiškumas, kooperatyvumas ir t. t., tačiau visuomenės gyvenimo, k i e k v i e n o visuomenės gyvenimo pagrindu motinystė neišvengiamai suformuoja moteriškus bruožus. Tam turi įtakos psichinis motinos ryšys su vaiku, iš tikro – jau su vaisiumi, taip pat motinas užgriūvanti rūpesčių dėl vaiko našta, čia suvokiama ne tik kaip kultūrinis verdiktas, bet kaip tam tikras neišvengiamas visuomeninis mechanizmas. Galop išaiškėja toks pat kaip biologizmo sampratoje įsitikinimas „,moteriškumo" pastovumu, nors tas pastovumas nėra grindžiamas sunkiai įrodoma „įgimtimi". Nepaisant viso to, tai vis dėlto sukuria tam tikrą skirtumą: palieka atvirą lauką galimoms spekuliacijoms apie tai, kokią įtaką galėtų padaryti kažkaip visiškai pasikeitęs visuomenės gyvenimo būdas – kratantis, tačiau kuriam galui?! – to amžino moteriškumo. Ir vyrams atsiveria galimybė išsivaduoti nuo taip visuomeniškai slegiančio „vyriškumo". Būna ir deklaracijų apie kažin kokį smulkiau nepaaiškintą ilgalaikį kultūrinį skirtumą. Kultūrinė lytis *(gender)*, nors apibrėžta kultūrų viduje, vis dėlto, – nepaisant androginijos šalininkių vilčių, – turi pasižymėti atkakliu paties savo branduolio tvarumu, turi būti fundamentalus dalykas kultūrai apskritai neatsižvelgiant į jos istorinį pavidalą. Tad, nors *gender* ne tas pat, kas yra *sex*, vis dėlto kiekvienoje kultūroje drauge su biologine lytimi neišvengiamai būna tam tikras tvarus psichinės ir galbūt visuomeninės biheviorinės lyties branduolys, tad dingsta viltis, – jei kam tokia buvo reikalinga? – kad bus dekonstruota psichinė ir kultūrinė lytis. „Moteriškumas" psichine prasme turi patvarų, nekintamą branduolį, panašiai ir „vyriškumas". Istorijoje, įvairiose kultūrose, pasireiškia įvairūs jų variantai. Moteriškumo branduolys yra absoliučiai geras, o istoriniai jo pavidalai gyvenimo patriarchato sąlygomis ligi šiol buvo deformuoti. Tik išsivadavęs nuo vyrų moteriškumas įgauna savo gryną, autonomiškai ištobulintą visomis tauriomis potencijomis formą. Kalbant apie vyriškumą, vienas dalykas yra tikras: jo istorinės formos yra atsakingos už ištisą virtinę žmonijos kančių. Jei blogio šaltinis slypi pačiame vyrų psichikos branduolyje, iš to išplaukia išvada, kad joks švarinimas ir autonomiškas šios esencijos plėtojimas neduos visuomenei naudingų rezultatų. Juolab feminisčių separatisčių pasisakymai vyrų ateities tema tebelieka itin migloti ir veikiau nerūpestingi. Tai taikytina ir moteriškumo filosofinės antropologijos pradininkei Mary Daly.

Mary Daly savo literatūrinę veiklą pradėjo nuo religijos ir bažnyčios kritikos *The church and the second sex*[377], parašytos dar iš liberaliojo feminizmo pozicijų. Turėdama teologijos ir filosofijos išsimokslinimą, ji buvo labai kompetentingas asmuo tęsti dar praėjusio amžiaus pirmtakių, kurios „iš naujo parašė *Bibliją*"[378], darbus. Betty Friedan su didžiule pagarba prisimena savo bendrą su Mary Daly pasirodymą 1970 metais, kai savaitę prieš demonstraciją, skirtą Amerikos moterų rinkimų teisės gavimo penkiasdešimtmečiui paminėti, drauge kalbėjo Bostone apie moterų diskriminavimą bažnyčioje. Užuot klaususios, kaip ligi tol, „Ar Dievas yra miręs?", jos iškėlė naują aktualesnį klausimą: „Ar Dievas yra vyras?"[379] Pati Daly po daugelio metų šią poziciją (ir savo to meto laikyseną) vertina santūriai ir atsargiai, nes keliose kitose nuoseklią seką sudarančiose knygose, kurios jai atnešė pirmosios didelės feminizmo filosofės šlovę, ji pereina į klasikiniu būdu artikuliuotą radikaliojo, separatistinio ir tuo pat metu kultūrinio feminizmo pozicijas. Iš jos pavyzdžio matyti, kaip sunku atskirti šias kryptis. Veikiausiai yra taip, kad jos kultūrinis feminizmas (ko jau nebegalima pasakyti apie srovę, krypstančią į prancūzų postmodernizmą) yra idėjinis radikaliojo feminizmo antstatas. Toliau rekonstruojame filosofinį Mary Daly projektą, du iš eilės darbus laikydami vieno veikalo skyriais, kaip ir ji pati yra siūliusi dar viename autobiografiniame tome *Outercourse*[380]. Abi pozicijos – *Anapus Dievo Tėvo* ir *Gin/Ekologija* – sudaro tam tikrą visumą, nors antroji nėra paprastas papildantis pirmosios išplėtojimas, o vieno iš galimų pratęsimo kelių pasirinkimas. *Outercourse* autorė suvokia, kad su kiekvienu savo parašytu darbu ji žengia į naują nesiliaujančios kelionės ratą. „Esu veiksmažodis, o ne daiktavardis", – sako ji apie save[381]. Šia prasme ir dar vienas tomas *Grynas geismas (Pure lust)* reiškia išėjimą iš *Gin/Ekologijos;* vis dėlto tai yra labai poetiška maniera parašytas, diskursyviai sunkiai perprantamas veikalas, tad nepateikiu jo visumos, o parinktos jo citatos pateikiamos kultūrinio feminizmo dokumentų dalyje.

[377] Žr. cituotus skyriaus apie liberalųjį feminizmą „Dokumentų" fragmentus.

[378] Žr. p. 58.

[379] Žr. B. Friedan. *It changed my life. Writings on the Women's Movement,* New York, 1976.

[380] M. Daly. *Outercourse. The be-dazzling voyage. Containing recollections from my Logbook of a radical feminist philosophy (Be-ing an account of my time/space travels and ideas – then, again, now, and how)*, Boston, 1992.

[381] 1991 metų įžangoje – žr. M. Daly. *Gyn/Ecology. The metaethics of radical feminism. With new intergalactic introduction by the author*, London, 1991, p. XXXI.

Mary Daly. ***Beyond God the Father. Toward a philosophy of Women's Liberation***
Beacon Press, Boston, 1973

Autorė pradeda nustatydama esamą padėtį ir jos mechanizmus (priežastis), kurių dauguma radikaliajam feminizmui yra akivaizdūs. Egzistuoja „visos planetos lytinių kastų sistema" [...], iš principo tokia pat, ar gyventum Saudo Arabijoje, ar Švedijoje". Į kastą patenki gimdamas. Abi kastos ne funkcionuoja lygia greta, o sudaro hierarchiją, kurios nariams „nevienodai prieinamos gėrybės, paslaugos, prestižas, kūno ir dvasios pasitenkinimui turinčios įtakos aplinkybės". Kastų sistema yra „išnaudotojiška". Tai vyksta ne be išnaudojamosios kastos sutikimo. Jos sutikimas gaunamas per „socializaciją, kreipiančią į lytinius vaidmenis", kuri prasideda nuo gimimo momento, o jos eigą stebi „tėvai, draugai, mokytojai, vadovėlių autoriai ir iliustratoriai, žiniasklaidos vadovai, žaislų ir drabužių gamintojai, specialistai gydytojai ir psichologai". Jie įtvirtina sistemai tarnaujančius „įsitikinimus, laikysenas, stereotipus, papročius bei santykius". Moterų kastos žemesnis statusas maskuojamas „lytinių vaidmenų segregacija", kuri subtilesnė už erdvinę segregaciją (kaip getuose), tad moterys pasiduoda iliuzijai, jog yra lygios, nors ir skirtingos. Kastas maskuoja ir *išvestinis* moterų visuomeninis *statusas,* jų įgyjamas per asmeninius ryšius su vyrais. Todėl moterys turi dvejopą visuomeninį statusą, ir, deja, tas išvestinis, kurį turi, pavyzdžiui, kaip dukterys ar žmonos, dažnai supriešina jas su kitomis moterimis ir skatina tapatintis „su patriarchalinėmis institucijomis, kurios per moteris tarnauja vyrams". Visumą dar sustiprina kastų struktūrą maskuojančios „ideologijos, kurios moteris ir vyrus aprūpina klaidinga tapatybe". Ypatingą vaidmenį šioje srityje vaidino ir tebevaidina „patriarchalinė religija", kuri palaiko tas iliuzijas tą tvarką vadindama „natūralia" ir ją, kaip atitinkančią Dievo planą, sutvirtindama antgamtiniu palaiminimu. Ypač sėkmingai moterims diegiamas įsitikinimas, kad „tapdamos motinomis" jos atsiliepia į savo „pašaukimą". Vadinasi, „visa teologijos ir etikos sąvokų sistema, susikūrusi patriarchato sąlygomis, buvo ir tebėra vyrų kūrinys ir iš principo tarnauja seksistinės visuomenės interesams". Psichiatrai ir psichologai jungiasi prie šio choro nelyginant savotiška šių laikų pasaulietinė bažnyčia, kiekvieną antiseksistiškai besielgiančią asmenybę vadindami „sergančia", „neurotiška" ar, pavyzdžiui, „nemoteriška"[382].

[382] M. Daly. *Beyond God the Father. Toward a philosophy of Women's Liberation,* Boston, 1977, p. 2–4.

Vis dėlto neseniai prasidėjo keisti dalykai. Pirmyn žengia „moterų jungimasis glaudžiais ryšiais į seserišką bendriją, seserystę *(sisterhood)*, kurios tikslas yra i š s i v a d u o t i[383]. Tos *seserystės* nereikia painioti su paprastu moterų susibūrimu, būdingu egzistuojant tam tikrai sistemai, kuris tuo metu sudaro kažką panašaus į „pavaldžią (vyrams) minibroliją" (kaip, tarkim, moterų vienuolynai). Seserystė – tai „autentiškas ryšys *(bonding)* tarp labai įvairių moterų, o jo tikslas yra mūsų išsivadavimas"[384]. Seserystės viduje vyksta *ginizacijos (becoming of woman)* procesas, kuris yra „kontrkultūrinis fenomenas *par excellence* ir gali nužymėti būsimą žmogaus dvasios evoliucijos eigą"[385]. Seserystė turi ypatingą užduotį išeiti už planetinės seksizmo sistemos ribų. Kito išsivadavimo kelio nėra, visa, kas egzistuoja šiame pasaulyje, simbolių sistemos ir sąvokų aparatai yra vyrų kūriniai, netinkami perteikti moterų patirčiai, netgi ją iškraipantys. Šioje sistemoje moterys ne tik išnaudojamos, bet dar ir neturi kalbos, yra nebylės, neturi savo regėjimo, yra aklos[386]. Reikia revoliuciniu būdu išeiti už tų ribų, reikalinga fundamentali sąmonės revoliucija. „[...] moterų revoliucija, likdama ištikima savo esencijos dinamikai, yra ontologinė dvasios revoliucija, išvedanti iš seksistinės visuomenės stabmeldysčių ir uždeganti kūrybinius veiksmus, kurie per transcendenciją veda į transcendenciją". Vyksta ginizacija, „vedanti į universalią antropizaciją *(universal human becoming)*"[387]. Šiame procese „lošiama dėl moterų inicijuoto tikro šuolio žmonių evoliucijoje. Kūrybinės vilties pamatas čia yra buvimo intuicija, kuri [...] *yra* žmogaus integralumo arba, kitaip tariant, androginiškos būtybės intuicija"[388]. Tai yra „intensyvaus psichinės pilnatvės arba a n d r o g i n i j o s siekimo" procesas, čia reiškiasi sintezės poreikis[389]. Ginizacija, kuriai yra būtina sukurti naują erdvę [...], moterims suteikia laisvę tapti tuo, kuo jos yra *(women are free to become who we are)*"[390].

[383] Ten pat, p. 1.
[384] Ten pat, p. 8.
[385] Ten pat, p. 11.
[386] Ten pat, p. 7.
[387] Ten pat, p. 6.
[388] Ten pat, p. 35–36. Čia autorė dar laiko androginiją feministinės revoliucijos tikslu. Ginizacija pasirodo esanti tik absoliučiai visą žmonių padermę, ligi šiol dėl pasidalijimo į lytis suluošintą abiem savo lytiniais variantais, apimančio androginizavimo arba antropizavimo pradžia.
[389] Ten pat, p. 26.
[390] Ten pat, p. 40.

Ginizacija, kaip ontologinė revoliucija, – tai akivaizdus ieškojimas galutinės prasmės ir realybės, kai kas tai vadina Dievo vardu". Reikia uždėti taškelį ant i: visa tai yra „išėjimas iš patriarchalinės filosofijos ir religijos Dievo ribų"[391]. Toks Dievas pasirodo esąs riba, kurią reikia peržengti, nes Dievas – tai Vyras, dievas – tik vyrų. „Jei Dievas yra vyras, tai vyras yra Dievas." Dievas pasirodo esąs *Supreme Phallus, Arkifalas.* „Dievas patriarchas kastruoja ir kastruos moteris, kol jam bus leidžiama gyventi žmonių vaizduotėje."[392] Toliau autorė sako, kad, jei moterys kalbės apie Dievą, tai kalbės jau ne apie Dievą daiktavardį, Dievą personifikaciją, o tik apie Dievą veiksmažodį. Dievas – tai veiksmažodis, tai būtis[393].

Taip autorei atrodo radikaliojo feminizmo programos projektas knygos rašymo metu ir taip galima būtų suglausti jos turinį. Tad ką daryti, – tikriausiai klausinėjo skaitytojos feministės, – „idant taptume tuo, kas esame"? Tai tikriausiai reiškia: iš tikro tapti tuo, kuo esame potencialiai, išplėtoti savyje visą moters – o tai tuo pat metu turi reikšti androginiškos, universalios būtybės – potenciją. Autorė, neatsisakydama itin aukšto filosofinės abstrakcijos lygio, pateikia keletą scheminių nuorodų. Trumpai tariant: reikia sukurti Naują Erdvę, Naują Laiką, Naują Gyvenimą[394], o tai gali būti ir Naujos Būties atėjimas[395], ir jau tikrai yra Kontrpasaulio[396], arba Antipasaulio[397], kūrimas dar šiame, patriarchijos pasaulyje. Nieko nuostabaus, kad, atlikdamos tokį vaidmenį, moterys nesunkiai užsitarnauja Antikristo vardą (jo atėjimas – ne kas kita, kaip tik *antrasis moterų atėjimas*[398]) ir pasirodo kaip Antibažnyčia. Tačiau taip iš tikrųjų, – švelnina autorė, – kalbama ir apie pačių tų opozicijų peržengimą, apie didžiąją sintezę[399]. Besiginizuojančios moterys, jas apėmusio „pasiutimo" kaip „pozityvios kūrybinės jėgos" dėka išplėštos iš ligtolinės uždaros erdvės, išjudina sintetinį, androginizuojantį, pagaliau holistiškai žmogų antropizuojantį procesą, atskleidžiantį, „kuo gali būti žmogiška (skirtingai nuo pusiau žmogiškos) būtybė"[400].

[391] Ten pat, p. 7.
[392] Ten pat, p. 19.
[393] Ten pat, p. 33.
[394] Ten pat, p. 40–43.
[395] Ten pat, p. 68.
[396] Ten pat, p. 132.
[397] Ten pat, p. 138.
[398] Ten pat, p. 97.
[399] Ten pat, p. 153–154.
[400] Ten pat, p. 43. „Pusiau būtybė" – tai ligšiolinis lyties pusiau perskeltas žmogus.

Galima būtų paklausti, kodėl tik moterys turėtų išlaisvinti žmonėse tą dėl pasidalijimo į dvi lytis ir abiejų lyčių sužalojimo užblokuotą antropizacijos, žmonių tapsmo visaverčiais žmonėmis procesą, kodėl kelias veda kaip tik per ginizaciją, moterų tapsmą visavertėmis moterimis, o tai (dar šioje knygoje) prilygsta androginizacijai. Ar ir patys vyrai, kai kurie iš jų, jau dabar negali pasukti tuo pačiu keliu, tarsi iš savo pusės naikindami savo žmogystės pusiauskilumą? Arba angažuodamiesi besivaduojančių moterų pusėje? Ir prieš savo lytį? Lengvai ateinantis į galvą atsakymas, kad vyrai, būdami šioje sistemoje privilegijuotieji, neturi intereso ją sugriauti, vis dėlto galėtų kelti tam tikrų abejonių. Taip kaip ne visos moterys tampa feministėmis ir kai kurios lieka tiesiog priešiškos feminizmui, taip, kita vertus, ne visi vyrai yra ir buvo seksistai, buvo ir tokių, kurie pralauždavo savo kastos solidarumą ir imdavo kovoti engiamosios lyties pusėje.

Tarsi atsakydama į šias abejones, autorė užkliudo vyrų feministų temą. Nagi buvo tokių. „Ideologinėje plotmėje [...] nuo Johno Stuarto Millo iki Theodoro Roszako labai dažnai atsitikdavo jiems daug ką suprasti, tačiau jų tyrinėjimai iš tikrųjų nepasiekdavo ontologinių pamatų. Jie nėra nagrinėję būties ir nebūties lygmenį siekiančios kovos masto." Ir nieko nuostabaus. Juk „moterys ir vyrai gyvena dviejuose skirtinguose pasauliuose"[401]. Tuos pasaulius skiria „siena", mūras, kuris egzistuoja kiekvieno žmogaus asmenybėje. Vyrai, norėdami tapti tikrais žmonėmis, turėtų iš savo pusės griauti tą mūrą savyje, kaip tai daro moterys iš savo pusės. „Tai pareikalaus iš vyrų, kaip ir iš moterų, noro tapti androginiškais arba, kitaip sakant, tapti pačiais savimi."[402] Tačiau reikalas toks, kad vyrai mažiau linkę į tai, nes neabejotina dauguma nenori susitaikyti su privilegijų praradimu. O kodėl gi ta siena vyrams ne tokia slogi kaip moterims? Nes ta siena pusiau laidi. Ji ne taip smarkiai riboja vyrus kaip moteris; atvirkščiai, leidžia iš moterų osmosiškai siurbti jų energiją ir padaro negalimą panašų jos tekėjimą priešinga kryptimi. „Vyrams praeityje, – o dauguma jų gyvena veikiau praeityje nei dabartyje, – gyventi buvo tolygu maitintis moterų kūnais ir protais, siurbti iš jų energiją jų gyvybės sąskaita. Vyras tarsi Drakula mito moterų krauju."[403]

Taigi vyrai labai retai pasirodo esą sąjungininkai (pagaliau ontologiniu požiūriu ir nesugeba susitapatinti su moterimis), o jie sudaro

[401] Ten pat, p. 171.
[402] Ten pat.
[403] Ten pat, p. 172.

svarbiausią kliūtį moterų išsivadavimo kelyje. Ar šio kelio gale ir jie bus moterų revoliucijos beneficientai? Ne visi! Tik tie, kurie pagaliau nutils ir panorės klausytis. Neužtenka šį bei tą pasidalyti su moterimis per pusę. Ištisus amžius vyrai gyveno moterų sąskaita, dabar tiesiog reikia grąžinti joms visa tai, kas buvo atimta. Moterys nepasitenkins paprasčiausiu leidimu kalbėti – pagaliau kokia kalba? Vyrų? Čia moteris yra nebylė. Laikas vyrams nutilti! „Dar neatėjo laikas „dialogui" su tais, kas atėmė gebėjimą kalbėti ir visą kalbą pavertė iškreiptų žodžių sistema, leidę daliai užimti visumos vietą. Priešingai, atėjo laikas vyrams pagaliau išmokti klausytis ir girdėti, žinant, kad to dėka [...] pagaliau atras kelią į adekvačią kalbą." Kiek tokių atsiras? „Bet tie, kurie nesiklausys, patys bus kalti, nes pasirinko kelią į savo nebūtį."[404]

Tai nereiškia, kad moterys nori tiesiog revanšo, ligšiolinę osmoso kryptį nori pakeisti priešinga. Juk tikras žmoniškumas, kurio jos siekia, reiškia, kaip minėjome anksčiau, prieštaravimų ir susiskaldymų panaikinimą. Tas mūras ar siena, ta osmosinė membrana tarp lyčių turi tiesiog išnykti. „Tiek vyrų, tiek moterų išlaisvinimui būtina, kad griūtų toji gyvenimo tėkmę tarp suskaldytų asmenybių sulaikanti kliūtis, toji priešybių priešybės siena." Moterys nori „osmozę" pakeisti „kosmoze" *(cosmosis),* kai sienos pavienėse psichikose nugriovimas bus įkūnytas kaip naujos visuomenės pilnatvė ir prasidės „plataus ir darnaus persitvarkymo procesas, kuris semsis jėgų iš nebevaržomo laisvo energijos srauto"[405].

Bet kaip pasiekti šį ambicingą tikslą, jei vyrai priešinasi ir turi valdžią? O moterys yra bejėgės ir valdžios neturi? Taigi kad ne visai. Moterys disponuoja ypatinga valdžia, tai yra „moterų absencijos jėga"[406]. Reikia apleisti uždaras patriarchalinių institucijų erdves, kurios aprūpina moteris „surenkamosiomis tapatybėmis". „Kitaip nei tos iš anksto uždaros tapatybės, mums priskirtos anose erdvėse, egzistuoja erdvi ir laisva tapatybė *(a diffused identity)* – atviras kelias pačios savęs ir viena kitos atradimui." Kur ieškoti tos *naujos erdvės?* „Naujos erdvės vieta visuomet „prie ribos" (*on the boundary).* Jos centras yra patriarchalinių institucijų, tokių kaip bažnyčios, universitetai, tautų ir tarptautinė politika, šeimos – paribyje. Jos centras glūdi moterų gyvenimo procesuose, o jų tapsmo patirtis centro sąvokai suteikia teisingą

[404] Ten pat, p. 173.
[405] Ten pat.
[406] Ten pat, p. 42.

prasmę, suranda jai vietą viso to, kas ligi šiol buvo laikoma centru, pariby."[407] Pavyzdys galėtų būti moterų studijų centrai universitetuose; moksliniai kadrai ir administracija laiko juos marginaliu dalyku, o juose studijuojančioms ir dirbančioms moterims jie yra kaip tik vienintelis gyvas jų studijų ar darbo mokykloje elementas. Panašiai yra ir su moterų grupėmis bažnyčiose.

Tuose moterų centruose besikurianti erdvė „yra nepastebima tiems, kas į ją neįėjo, ir todėl negali būti jų užgrobta". Moterys juose patiria dalyvavimo ir absencijos jėgą. Tačiau tai nėra politinė jėga kasdiene prasme, o „gydančios energijos, kurią teikia dalyvavimas būties jėgoje, srautas". Eiti ta linkme galima nusikračius nuo savęs *Kitą* vaidmenį arba atsisakius *būti niekuo* seksistiniame pasaulyje. „[...]čia atsiskleidžianti moteris atsisako savo apibrėžimo per vaidmenis ir eina androginiškosios būtybės link. Tai nėra tiesiog „virtimas lygia su vyrais vyrų pasaulyje" – tai būtų tolygu įsišaknijimui patriarchalinėje erdvėje. Veikiau tai panašu į paties Dievo raišką naujojoje moterų tapatybėje."[408]

Absencijos esmę sudaro arba fizinis nebuvimas, kaip antai nedalyvavimas susirinkimuose ir pan., arba atsisakymas bendradarbiauti, arba pagaliau priešinimasis. Tai yra pavojinga, nes vyrus ta „absencijos jėga", pastebėjimas, kad nebėra to *Kito*, su kuriuo ligi šiol buvo ryšys, nebūties atradimas veda į pasiutimą. Slėpdami pyktį, jie patys ateina pas moteris, kurios paliko jų pasaulį, siūlosi padėti (ir, žinoma, vadovauti). Kai kurie neslepia priešiškumo[409]. Nors pasitaiko ir tokių, kurie „akceptuoja raginimą išgyventi nebūtį, kuri atsiranda, kai „Kitas" liaujasi buvęs „Kitu" ir pasitraukia sakydamas „aš esu". Taip darydami vyrai pradeda patys vaduotis visavertiškumui, androginiškajai egzistencijai. Tokią naują galimybę dalyvauti būties jėgoje vyrams teikia į naują erdvę įžengusios moterys"[410].

Knygoje pasirodo ir pasaulio gelbėjimo nuo globalių pavojų tema. Vyrų valdomas pasaulis pasirodė esąs Pasaulis Mašina, o dabar – Pasaulis Kompiuteris, kuris tarsi vampyras, – vėl tas palyginimas, – čiulpia kraują iš visų[411]. Savo padarytą blogį, pirminiu jo šaltiniu laikydami „gundytoją Ievą", vyrai permetė ant atpirkimo ožio nugaros.

[407] Ten pat, p. 40–41.
[408] Ten pat, p. 41.
[409] Ten pat.
[410] Ten pat.
[411] Ten pat, p. 173.

Patriarchatui būdingą gėrio ir blogio opoziciją reikia peržengti tokiu būdu, kokio net Nietszhe nebūtų įstengęs įsivaizduoti. „Jei neateis galas fališkajai moralei, galime būti žmonių padermės galo mūsų planetoje liudytojai."[412] Taip pat reikia peržengti vyrų primestą gėrio ir blogio dualizmą pačiose moteryse, garsiąją opoziciją: prostitutė arba žmona. Tai yra tolygu prisiimti sau burtininkės ir pamišėlės vaidmenį[413]. Tai, ko siekia moterys, patriarchalinės etikos ir religijos požiūriu yra *Nuopuolis,* „kuriame būdamos moterys save, o paskui ir kitą lytį paskatina suvalgyti uždraustąjį vaisių – patriarchalinės visuomenės draudžiamą žinojimą. Tai bus Nuopuolis – kritimas iš netikros nekaltybės į naujo pobūdžio pilnametystę. Senoji pilnametystė reikalavo stabdyti brendimą, o ši reikalauja raidos, kuri niekuomet nesibaigia, niekuomet neprieina galo"[414].

„Kadaise, staigaus nušvitimo akimirką, – prisimena autorė, – viena radikalioji feministė sušuko: „Mes esame *causa finalis*". Manau, – priduria ji, – kad buvo teisi."[415] Tačiau „tas karas, kurio tikslas padaryti galą visiems karams", yra kitoks negu vyrų karai. Seserystės galybė laikosi ne karais. Konfliktų būdavo ir bus, bet *Causa Finalis* verčia judėti ne dėl konflikto, o dėl traukos."[416]

Po penkerių metų išleista kita knyga kelia nutrūkusias pastarosios temas. Tačiau dar kartą pasirodo, kad tai jau nebėra ta pati autorė, ji turi pagrindą kalbėti tiksliau, aštriau ir vienaprasmiškiau. Prieš tai parašytame traktate dar buvę šilumos „antrajai žmonių padermės pusei" likučiai beveik visiškai išnyksta. Galbūt prie to prisidėjo patriarchalinės akademinės aplinkos elgesys. Turėdama tris daktaratus, šiame Šveicarijos Freiburgo universitete 1975 metais ji negavo profesoriaus vietos. Galutinai numojusi ranka į akademinę karjerą, ji dar labiau atsidėjo moterų kovai dėl išsivadavimo. Po trejų metų pasirodė *Gin/Ekologija,* kuri „gali būti regima, girdima kaip furijos perkūnija, mano mesta į pasaulį prieš patriarchus, niekad nesiliovusius kankinti moterų ir mūsų Sesers Žemės"[417].

[412] Ten pat, p. 97.
[413] Ten pat, p. 65–66.
[414] Ten pat, p. 67.
[415] Ten pat, p. 180.
[416] Ten pat, p. 189.
[417] M. Daly. *Gyn/Ecology,* min. veik., p. XXXIII.

Mary Daly. ***Gyn/Ecology. The metaethics of radical feminism***
Beacon Press, Boston, 1978

Į prieš tai pateiktos knygos pabaigą vis stiprėjusi vyrų, kaip patriarchato ir visokių globalių grėsmių žmonijai vykdytojų, kritika čia iš karto jau įžangoje pratrūksta tikra, jau nė kiek neslepiama rūstybe. Ar tai „antivyriška knyga"? Taip, tikrai taip, – sako autorė[418]. Nebus jokių išsisukinėjimų tikinant, kad ji prieš patriarchatą, bet ne prieš vyrus. O kas gi tarsi daro persekiojimų aukomis „moteris ir mūsų sesutes – žemę, jūrą, padangę ir mumyse mato patriarchato Priešą"? Sako, jog tarsi kažkokios „jėgos", „vaidmenys", „stereotipai", „prievartos", „pozicijos", „įtakos"... Nesiduokime suklaidinamos! „Tiesa yra tokia, kad gyvename iš esmės antimoteriškoje visuomenėje, mizoginiškoje „civilizacijoje", kurioje vyrai bendromis jėgomis v i k t i m i z u o j a moteris, puldami mus kaip savo paranojiškų baimių įsikūnijimą, kaip Priešą."[419] Šitaip mąstydama, o veikiau numanydama, autorė, kaip pati prisipažįsta įžangoje, atsisakė kai kurių anksčiau dar vartotų terminų: vietoj „androginijos", kaip bandė vadinti „būties integralumą", – tai priminė bandymą lipnia juosta suklijuoti Johną Trawoltą su Farrah Fawcett-Majors, – dabar verčiasi sąvoka *woman-identified (ginecentriškas)*, nors irgi su išlygomis; vietoj „Dievas" ryžtingai atsiranda Deivė *(Goddess)*, nes „Dievas reprezentuoja patriarchato nekrofiliją"; autorė atsisako apibrėžimo „homoseksualizmas", kuris redukcionistiškai „įjungia", o tai verčiama kaip „išjungia" ginecentriškąją būtį/lesbizmą"[420]. Pastaroji pataisa praneša, ir knygoje visą laiką sufleruojama, kad prieš tai siūlyta „absencijos jėga" dabar įgauna aiškesnį lesbizmo jėgos pavidalą. Tačiau jis netapatinamas su subkultūriniu izoliavimusi savose aplinkose. Tuo pat metu autorė nešykšti kritikos aštuntojo dešimtmečio pirmosios pusės „moterų judėjimo" išsigimimo į „moterų visuomenę" reiškiniui, nes tai yra „atsitraukimo nuo tolesnės kovos dėl pernelyg mažos kainos požymis, surimtėjimo, pernelyg patogaus įsitaisymo požymis". Knyga kviečia visas tas moteris toliau darbuotis judėjime, kurio laukia vis dar tolimas kelias. Ji perspėja dėl kito klaidingo feminizmo tapatinimosi su reformisčių veikla (turi galvoje liberalųjį feminizmą)[421]. „Radikalusis feminizmas" lieka tuo, kuo buvęs:

[418] Ten pat, p. 27.
[419] Ten pat, p. 29, pabrėžta mano – *K. Š.*
[420] Ten pat, p. XLVII–XLVIII.
[421] Ten pat, p. LI.

kelione į tapsmą moterimi *(the journey of women becoming).* Tai nelengvas kelias, tai „Kelionė į Aną Pasaulį" *(an Otherworld Journey),* mat „susidaro įspūdis, kad patriarchatas yra „visur", net kosminė erdvė ir ateitis yra jo kolonizuotos"[422].

Todėl – jokio pasigailėjimo vyrams! „Faktas, kad vyras pats yra apsėstasis, neturi būti moterų rūpestis. Klaida žiūrėti į vyrus kaip į užuojautos vertas aukas [...], kurioms „gelbėti" turėtų pasiaukoti moterys, progai pasitaikius, paaukodamos pačios save. Tegul sau vyrai patriarchate bus apsėstieji, tai pagaliau *jų* tvarka; tai jie minta iš moterų vogta energija. Tai spąstai, jei manoma, kad moterys privalo „gelbėti" vyrus, išlaisvindamos juos iš demoniško apsėdimo dinamikos; o kas bando tai daryti, dar giliau įkrinta į patriarchalinio apsėdimo tinklus. Moterys pačios turės išvaryti iš savęs Tėvą, pačios sau pabūti egzorcistėmis."[423]

Kodėl antraštė *Gin/Ekologija?* Francoise d'Eaubonne sukūrė naują terminą *ekofeminizmas* (knygoje *Le feminisme ou la mort),* išreikšdama įsitikinimą, kad tik moterys galinčios išgelbėti planetą. Autorė pritaria tam požiūriui, bet mano, jog moterys turi iš anksto išvalyti „patriarchato mito ir kalbos visais lygiais apnuodytą proto, dvasios, kūno sritį. [...] Tai ana fališka kalba ir mitas gimdo, legitimuoja ir maskuoja materijos darkymą, keliantį bet kokios gyvybės Žemėje sunaikinimo pavojų"[424]. Tad Gin/Ekologija yra sumanymas išgelbėti apnuodytą moterų dvasios aplinką.

Visos patriarchato sistemos esmė čia suvokiama nepaprastai glaustai: tai yra „visuomenė, kurios esminė egzistencija pagrįsta nelygybe, o tiksliau – tuo, kad vyrai pasisavina moterų energiją, minta „ginenergija"[425]. Iš principo knyga yra neigiamo, demaskuojančio pobūdžio. Teigiama kelionės, kuri prasideda nuo to momento, kai moterys patiki prieš tai buvusiame leidinyje išreklamuota savo „absencijos jėga", programa yra grindžiama dar vienu moteris jų kelionėje paklaidinti ir užgaišinti besistengiančių vyriškų demonų įveikimu. Kitaip tariant, autorė toliau demaskuoja visą patriarchalinę tikrovę bei kultūros falo- ir androkratinę prigimtį nė kiek nesigailėdama religijos ir jos mitų. Ji parodo visą „sadoritualinio" sindromo siaubą", kuris, kaip rašoma naujojoje 1991 metų leidimo pratarmėje, tebesitęsia. Pornografija,

[422] Ten pat, p. 1.
[423] Ten pat, p. 2.
[424] Ten pat, p. 5.
[425] Ten pat, p. 12. Terminas paimtas iš Emily Culpepper.

išžaginimai, seksualinės žmogžudystės, moterų žeminimas, seksualinis vaikų išnaudojimas namuose, prostitucija, tarptautinė prekyba moterimis ir vaikais – sąrašas ilgas. Prie viso to dera dirbtinės reprodukcijos technikos, kurios iš moterų padaro eksperimentavimo objektą. Tebesitęsia žvėrelių kankinimas laboratorijose. Neatsisakyta ir senovinių technikų, kaip pėdų varžymas ir klitoridektomija. Galvažudžiai turi darbo į valias[426].

Autorė medžiagą dėsto pagal aštuonerių paeiliui stovinčių vartų, kuriuos sergsti demonai vyrai, schemą. Kiekvieni vartai atitinka vieną iš didžiųjų nuodėmių, tik įžangoje pridėta „pagrindinė falokratijos nuodėmė – klaidinimas *(deception)*"[427]. Dalis kelio nueinama šioje knygoje, kiti kelionės etapai – vėliau viena paskui kitą parašytose knygose: *Grynajame geisme* (kalbama apie moterų *geismą* pirmiausia keliauti toliau), *Wickedary* ir jau minėtoje *Outercourse.* Ieškodama naujos kalbos, autorė vis labiau nuklysta į naujus terminus ir reikšmes, teksto diskursyvumas užleidžia vietą spiraliniam minčių judėjimui, nors neabejotinai iš to galop susiklosto vis aštresnis, be to, bemaž judamas, įvairiose vietose vis papildomas vaizdas. Čia pasireiškia kūrybos technika, kurią autorė vadina verpimu *(spinning)*, siedama su žodžiu *spinster (senmergė)*, turinčiu neigiamą atspalvį kalbant apie moteris. Pagaliau perkainoja ištisą plejadą neigiamų moterų apibūdinimų, kaip antai ragana, burtininkė, harpija, furija ir t. t. Trečiojoje knygos dalyje ne pristato ar pateikia, o *verpia* (kaip tik tuo sukamuoju, o vis dėlto į tikslą vedančiu judesiu, kaip verpiant rateliu – irgi raganų mėgstamas užsiėmimas), būtent verpia „naująją laiko erdvę" *(spinning new time/space).*

Knyga, kurios turinio tolesnė santrauka būtų ir sunki, ir netikslinga[428], baigiama spalvingu demonų vyrų žygio pavaizdavimu. Jie lanko savoje moterų Erdvėje, t. y. Namie, susirinkusias ir, matyt, jau pakankamai išsivadavusias, kad su vyrais susidorotų, „Raganas, Senes, Harpijas, Furijas, Amazones (visas sudėjus: *Spinsters*[429])". Pirmąja grupe, kaip puikybės mirtinos nuodėmės personifikacija, artinasi laisvųjų profesijų *(Professions)* atstovai – gydytojai, mokslininkai, klero hierarchai. Jie siūlo pagalbą: gydymą poilsiaujant, religiją ir psichoterapiją,

[426] Ten pat, p. XXVII ir išnaša.

[427] Ten pat, p. 30.

[428] Esmingiausios, neretai grakščiai sąmojingos analizės ir formuluotės yra cituojamos kultūrinio feminizmo „Dokumentuose".

[429] Ypač teigiamai autorės įkainota *spinster*, arba „senmergė", tai yra moteris, kuri nenorėjo vyro!

hormonus, palaikomąjį veikimą, lygias teises, moterų atradimo istorijoje kursus... Juos sutinka šalta tyla, paskui švilpimas. Antrąja grupe ateina Savininkai *(Possessors),* reprezentuojantys šykštumo nuodėmę. Jie siūlo sveikatos draudimo sistemas – šeimines, socialines, pensines, iki gyvos galvos ir pomirtines... Harpijos murma, raganos piktai purkštauja. Trečiąja grupe ateina Agresoriai – policininkų, kariškomis uniformomis arba civiliai. Jie siūlo pačias šiuolaikiškiausias saugos priemones ir metodus tuo atveju, jei amazonės nusiginkluos. Ketvirtoji grupė – tai Maniakai, mosikuoja avalyne (grakštūs bateliai aukšta pakulne), nailonais, kosmetika, bižuterija, į „Cosmopolitan" ir „Playgirl" panašiais žurnalais, elastiniais diržais, piliulėmis. Dvi harpijos nesunkiai juos išvaiko. Penktąją grupę sudaro rafinuotesni Asimiliatoriai, moteržudiško apsirijimo ir vampyrizmo specialistai. Jie siūlo darbo vietų ambicingoms moterims kūrimo programą. O kaipgi, jie vadinasi „Atėnės draugija" (anot autorės, Atėnė – tai moterų reikalų išdavikė). „Vadovas skelbia, kad atėjo drąsių moterų ir mažumų įtraukimo į verslą ir laisvąsias profesijas metas." Juodoji Ragana įkanda jam į kaklą, ir kolegos jį išneša. Artinasi šešta grupė: demoniškieji burtininkių naikintojai, žinomi kaip mirtinos pavydo nuodėmės specialistai. Ne viena iš esančiųjų nemažai nuo jų prisikentėjo. Jie siūlo pagalbą „kritiškoje situacijoje, kurioje yra atsidūręs feminizmas". Ypač nori padėti pakelti lygį literatėms ir rašančioms mokslo moterims, iš pradžių net taikyti nuolaidų tarifą, nes juk dauguma feministinių publikacijų yra „pavojingai žemo lygio". Nepaisant viso to, jiems buvo maloniai leista išeiti sveikiems ir gyviems, nors jau darėsi karšta. Pagaliau pasirodo Fragmentuotojai *(Fragmenters),* tingėjimo nuodėmės ekspertai bei praktikuotojai. Jų manymu, „verpimas" yra nereikalingas jėgų eikvojimas. Reikia „pasidalyti ir nugalėti etapais". Išskirti atskirus laukus, drausmę, paskirstyti užduotis. Nepainioti darbo su žaidimu. Atskirti personalą nuo politikos. Susirasti sau konkurencijos draskomo pasaulio grūstyje kokią nors dar laisvą nišą ir joje veikti laikantis žaidimo taisyklių. Kur galima, panaudoti pavaduotojus robotus... Ant jų buvo užmestas stiprus tinklas. Persigandę dematerializavosi. Visi pasirodė besą demonai, arba Niekas, Nebūtis. Deja, nors po šito priešų sutriuškinimo yra knygą dabar užbaigiantis Ekstazės aprašymas, autorė primena, kad tie demonai yra ir toliau bus pavojingi, nes materializuosis iš naujo. Reikia, kad tiesą apie juos mūsų dukterys perpasakotų savo dukterims[430].

[430] Ten pat, p. 419–422.

Taip baigiasi re-konstravimas, *Un-Creation*, atsisakymas to, kas anksčiau buvo su-konstruota, „Gin/Ekologija – tai De-Kreacija; Gin/Ekologija – tai Kreacija". Baigiamieji knygos žodžiai žada, kad toliau verpdamos Moterys su-verps tą Naują Pasaulį, Kitą Pasaulį (*Otherworld* – nes jos juk yra *Other*, Kitos). Šiokį tokį supratimą apie tai duoda kitos šios autorės knygos, tačiau tai yra vis „intergalaktiškesnė kelionė", ir išversti ją į daugeliui skaitytojų, taip pat ir feministėms suprantamą kalbą pasirodo taip sunku, kad šie paskesni kūriniai, ko gero, turės jau mažiau skaitytojų.

Apie Gin/Ekologiją, berods, yra rašęs vienas kritikas iš „New Society": „kai pirmą kartą sviedžiau tą knygą į kertę, iš karto žinojau, kad vėl prie jos prieisiu". Atrodo, tokia patirtis nesvetima daugeliui skaitytojų vyrų ir net moterų.

Esant tokiai dvasinei aplinkai senasis radikalusis feminizmas su savo androginizmu tiesiog kažkur dingo. Dalis jo veikėjų, nepasukusių paskui subkultūrinio feminizmo vaidilutes, sustiprino liberaliojo feminizmo gretas, rečiau grįžo prie marksizmo (kaip Roxanne Dunbar) arba tiesiog nutraukė veiklą. Tačiau netgi liberaliojo feminizmo sekėjoms šis tas teko iš to naujo nusiteikimo, ir apie moteriškumą imta kalbėti ne tik kaip apie dabar egzistuojantį, bet galbūt ir tvarų, labai seną bei vertingą dalyką (kaip Betty Friedan knygoje *The second stage*)[431]. Bent jau alternatyva, su kuria neva buvo susidūręs feminizmas, – „ar jo tikslas yra lyčių lygybė, ar moterų skirtingumo patvirtinimas", – liberaliosioms feministėms išnyksta. Netgi jei vyriškumas ir moteriškumas būtų patvarūs skirtumai, nematyti dingsties, kuri prieštarautų vienodam jų traktavimui, lygybei. Tačiau naujojo radikaliojo feminizmo atstovės yra kitokios nuomonės: skirtingumas reikalauja skirtingo traktavimo, mat moteriškumas tiesiog geresnis, vertingesnis. Argi galima dėl to dar abejoti, perskaičius Mary Daly veikalus?

Tad apie 1975 metus radikalusis feminizmas, jo kultūrinė atmaina atsikratė savo buvusių vadovių (kelintą jau kartą revoliucija surijo ar bent jau išvarė savo vaikus?) ir jų egalitaristinių lyties koncepcijų ir, kreivai žvelgdamas į savo vyresniosios sesers, liberaliojo feminizmo, veikimą ir laimėjimus, ėmė rodyti Amerikos visuomenei, ką j i s gali. Nuo vidinės kultūrinės revoliucijos, kuri vyksta feminisčių protuose ir širdyse, jis perėjo prie veiksmų, kuriuos diktavo naujasis mąstymas. Būdamas ištikimas radikaliajai tradicijai, nuo pagalbos kai kurioms moterims, toms, kurias pasiekė engėjų žodžiai ar budelių rankos, jis

[431] Tokius stebėjimus atlieka A. Echols. *Daring to be bad*, min. veik., p. 197–199.

perėjo prie pasirinktų gyvenimo aspektų puolimo *en bloc* – visų moterų – ir tų, kurios to neprašė, – labui. Iš pradžių atakavo žodžiu – daugėjo straipsnių išprievartavimo, moterų ir vaikų žeminimo, seksualinio priekabiavimo ir t. t. tema. Tačiau visa tai nesusilaukė platesnės opinijos, tad negalėjo mobilizuoti reikšmingesnių visuomeninės paramos pajėgų. Tuo tarpu su ERA kovojančioms liberaliosioms feministėms ir toliau sekėsi palaikyti įtemptą visuomenės susidomėjimą.

Bet štai pagaliau radikalusis feminizmas rado už ko užsikabinti. Pagal revoliucinės metodologijos kanonus buvo užpulta viena, kaip atrodė, nežadėjusi būti stipri, o drauge, tuometinės judėjimo vadovės A. Dworkin nuomone, visai vyrų prievartos bei valdžios moterims kūrimui idėjiškai itin svarbi grandis – pornografija! Ji manė, kad smūgis pornografijai, pagaliau sudominsiąs žiniasklaidą, platesniam moterų ratui leis priminti, kad jos vis dar tebėra pavergtos, nors apie tai jau užmiršusios. Ir neklydo. Tačiau savo kulminaciją šis aktas pasiekė jau pasikeitusioje scenoje. Taip nusprendė Amerikos visuomenė 1980 metų rinkimuose. Todėl radikaliojo feminizmo dar aštuntojo dešimtmečio antrojoje pusėje pradėtų akcijų aprašymą perkėliau į kitą skyrių, nes jos galutinai išsirutuliojo tik devintąjį dešimtmetį.

Į kitą skyrių perkėliau ir jau 1975 metais pradėtų Jungtinių Tautų akcijų moterų klausimais aptarimą, nes jos suintensyvėjo tik kitą dešimtmetį.

Socialistinis feminizmas ieško tapatybės

Pagaliau tenka dar keliais žodžiais priminti Amerikos feminizmo socialistinę srovę. Didžiojoje Britanijoje ši kryptis vyravo bent jau iki pusės aštuntojo dešimtmečio, kai jo veikėjos pasitraukė į labiau lokalizuotą ir praktiškesnę veiklą ir jų pastebimai padaugėjo leiboristų partijoje bei profesinėse sąjungose. Tečerizmui spaudžiant, jis prarado paskutinius savo veržlumo likučius, iš dalies persitvarkydamas į analogišką amerikietiškajam separatistinį radikalųjį kultūrinį feminizmą[432]. Jungtinėse Valstijose socialistinis feminizmas reiškėsi ne itin aiškiai, praktinėje veikloje daugeliu atžvilgių likdamas artimas radikaliajam feminizmui, o neretai jo politinio lesbizmo variantui. Nepaisant to, grupė veikėjų atkakliai bandė susikurti sau atskirą socialistinę tapatybę, apsibrėždama neigimo būdu – per kontrastą su marksistėmis, vis besistengiančio-

[432] Žr. L. Segal. *Is the future female?* London, 1987.

mis to neleisti, – bet taip pat pabrėždama savo atskirumą nuo radikaliojo ir liberaliojo feminizmo. Praėjus dvejiems metams po dramatiškų ginčų 1973 metais Vakarų pakrantėje[433], socialistinės feministės bandė organizuotis vienoje Socialistinių feminisčių konferencijoje Ohajo valstijos Jelou Springso Antiocho koledže (1975 m. liepos 5 d.), tačiau užkietėjusioms marksistėms dar kartą pavyko niekais paversti organizatorių pastangas[434]. Nepadėjo ir grakščiai suformuluota įžanginė deklaracija: „I. Pripažįstame autonominio moterų judėjimo reikalingumą ir remiame jo buvimą visoje revoliucinio proceso erdvėje; II. Sutinkame, kad visoks engimas, – nesvarbu, ar būtų pagrįstas rase, ar klase, ar lytimi, ar lesbizmu, – yra tarp savęs susijęs, o kovoti dėl išsivadavimo nuo engimo būtina lygiagrečiai ir bendromis jėgomis; III. Sutinkame, kad socialistinis feminizmas yra revoliucijos strategija; IV. Savo judėjimą traktuojame rimtai; diskusijos konferencijoje turi vykti kovos ir vienybės dvasia, idant sustiprintų socialistinį feminizmą"[435]. 1600 dalyvių buvo įveiktos agresyviai besielgiančių klasinio konflikto viršenybės šalininkių. Nors, Zillah Eisenstein nuomone, „socialistiškai feministinė moterų judėjimo dalis" tuomet įžengė į naują savo raidos etapą, bet, – kaip pati pripažįsta, – ir 1977 metais „vis dar trūko ryžtingumo sprendžiant neretai konfliktiškus marksizmo ir feminizmo tarpusavio santykius". Be abejo, žinojome, kad tyrinėjant reikia jungti patriarchatą su kapitalizmu, bet neišmanėme, „*kaip* pasinaudoti koncepcijomis, kurios, mūsų manymu, tokios vertingos, – prisipažįsta autorė. [...] Kaip tada pasistūmėsime pirmyn valdžios perėmimo klausimu, jei mums, kaip moterims, tuo pat metu rūpi išsaugoti autonominę socialistinio feminizmo struktūrą"[436]. Tačiau reikia pakartoti, kad riba tarp radikaliojo ir socialistinio feminizmo, ypač mokyklų aplinkoje, nebuvo itin griežta. Pavyzdžiui, visoje feminizmo aplinkoje, nepaisant jo veikiau socialistinės pakraipos, buvo labai populiarus nuo 1974 metų ėjęs periodinis feminizmo teorijos leidinys „Quest"[437].

[433] Žr. ankstesnę 264 išnašą.
[434] Žr. C. Bunch ir kt. *Building feminist theory. Essays from Quest, a feminist quarterly,* New York, 1981, p. 73, 174.
[435] Zillah R. Eisenstein (red.). *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism,* New York, 1979, p. 349.
[436] Ten pat, p. 350–351
[437] Apie jo istoriją žr. C. Bunch ir kt. *Building feminist theory,* min. veik. Leidinių tikslas buvo praktinis: apibrėžti feminizmo „ideologiją bei strategiją", o konkrečiai jo redaktorės prisimena: „Norėjome feminizmo teoriją kildinti iš kasdienio moterų gyvenimo ir judėjimo veiklos, norėjome, kad ji padėtų sukurti tinkamą ateityje praktiškai naudoti strategiją" (ten pat, p. XVII).

Moteris su „nauja sąmone"

Baigdamas šį skyrių, analogišką prieš tai cituotam praėjusio dešimtmečio pabaigos „naujosios moters" aprašymui, cituoju „feminizmo įkąstos" (pavadinkime taip; tai buvo lemta išgyventi daugeliui per šį dešimtmetį gimusių feminisčių) moters sąmonės aprašymo fragmentus. Tai patikimas ir išmoningai aprašytas paveikslas, nes jo autorė yra moteris psichologė, pati savyje patyrusi feministinę sąmonės metamorfozę.

Sandra Lee Bartky taip aprašo moters, įgijusios „naują sąmonę", vidinius išgyvenimus ir joje prasidedančias permainas:

„Nors moterų engimas yra visuotinai paplitęs reiškinys, feministinė sąmonė tokia nėra."[438] Ji pasirodo, kai pasireiškia prieštaravimas ir atsiranda jo sprendimo galimybės, „kai galima iš dalies arba visiškai išlaisvinti moteris". Nes „feministinė sąmonė *yra* galimybės įžvelgimas"[439].

„Dirbančios moterys, nebūdamos feministės, žino, kad už vienodą darbą gauna nevienodą atlyginimą, bet vis dėlto gali manyti, kad tokia tvarka teisinga. Feministė šią situaciją regi kaip išnaudojimo pavyzdį ir kovos dingstį. Feministės nepamato kitų dalykų negu kiti žmonės; tuos pačius dalykus jos pamato k i t a i p. Galima rizikuoti teigti, jog feministinė sąmonė „faktą" pakeičia „prieštaravimu": neretai būna, kad kai kurie visuomeninės tikrovės bruožai yra matomi kaip prieštaravimai vien tik iš radikalios jų pertvarkymo programos pozicijų. Štai šitaip suvokiame, kas esame ir kur esame, lygindami su tuo, kas dar n e s a m e."[440]

„Feministinė sąmonė – tai viktimizacijos *(victimization)* sąmonė. Save suvokti kaip auką reiškia žinoti apie svetimą ir priešišką jėgą, kuri yra atsakinga už tą sukrečiamai neteisingą moterų traktavimą ir už gniuždančią bei engiančią visuomeninių vaidmenų sistemą; taip pat reiškia suprasti, kad ta viktimizacija, niekaip nepelnyta ir neišprovokuota, yra nusikaltimas. Daliai feminisčių priešiška jėga yra „visuomenė" arba „sistema", kitai daliai – tiesiog vyrai. Aukos pasirenka-

[438] S. Lee Bartky. *Toward a phenomenology of feminist consciousness*, kn. M. Vetterling-Braggin, F. A. Elliston, J. English (red.). *Feminism and philosophy*, min. veik., p. 23.

[439] Ten pat, p. 25. Aiški asociacija su Lenino revoliucinės sąmonės atsiradimo sąlygų koncepcija yra susijusi su socialistine autorės feminizmo kryptimi.

[440] Ten pat, p. 26, pabr. mano – *K. Š.*

mos aklai, nereikia ieškoti ypatingų asmeniškai patiriamos skriaudos dingsčių. Esi viktimizuojama kaip moteris, kaip viena iš daugelio, o supratimas, kad kitos yra pasmerktos kentėti taip kaip aš, tampa solidarumo su kitomis aukomis jausmo pradžia. Priėjimas prie įžvalgos į save pačią kaip į auką neapsiriboja tuo, kad viskas yra matoma senoviškai, tik vertinama kitaip, arba kad naujos nuostatos užtepamos kaip glajus ant torto. Viktimizacijos sąmonė yra tiesioginė ir nušviečianti: leidžia atrasti, kokia iš tiesų yra visuomeninė tikrovė."[441] *Nota bene:* vidurinės klasės baltaodės feministės turi papildomą savo problemą, nes regi save kaip „kaltės slegiamas aukas" *(guilty victim)*[442].

„Matyti save kaip auką seksistinėje visuomenėje reiškia tą patį, kaip žinoti, kad mažai yra vietų, kur galėtum pasislėpti, kad gali būti praktiškai kiekvieno užpulta bet kurioje vietoje, bet kokiu laiku. Nekaltas pašnekesys (normalus dalykas visuomenės gyvenime) ar galbūt komplimentas („Galvoji kaip ne moteris"), su geriausiomis intencijomis duotas psichologo patarimas, informacija per žinias, sąmojis, kosmetikos reklama – niekas nebelieka tuo, kuo buvo. Viskas pasirodo (paisant aplinkybių) kaip grasinimas, įžeidimas, akibrokštas, kaip priminimas, gal netgi labai subtilus, kad priklausai žemesnei kastai – trumpai tariant, viskas tampa engimo įnagiu arba seksistinės institucijos ištarme. Kadangi daugelis dalykų jau nebėra tuo, kuo atrodo, ir kadangi daugelis iš pažiūros nepavojingų daiktų rūšių staiga gali atskleisti kokį nors niūrų savo aspektą, visuomeninė tikrovė pasirodo kaip nepatikimas dalykas."[443]

Kai pasirodo, kad nelengva įtikinti kitus žmones („feministiškai neįjautrintus ar nepažadintus"), kad daugelyje reiškinių esama „seksistinių aspektų", moters, kuri prasiplatino sąmonę iki feministinių matmenų, „frustracija auga, izoliacija gilėja". Kiek lengviau parodyti rasinės segregacijos arba ekonominės diskriminacijos reiškinius. Pavyzdžiui, kieno nors kalbos ar reportažo „tonas" yra nevienaprasmis ir sunkiai pagaunamas daiktas. „[...] sunku aprašyti, kaip jaučiasi dešimtį, šimtą kartų per dieną šiais tik pusiau užmaskuotais seksistinės sistemos šoviniais bombarduojamas žmogus." Kiti to nemato, pradeda į mus žiūrėti kaip į ligones[444].

441 Ten pat, p. 25–27.
442 Ten pat, p. 27.
443 Ten pat, p. 28.
444 Ten pat.

„Feministinė sąmonė pasirodo kaip tam tikra paranojos forma, ypač kai feministė tik pradeda atviromis akimis regėti visą lytinės diskriminacijos mastą ir subtilius, diferencijuotus jos įkūnijimo gyvenime metodus. Sistema ir jos agentai yra visur, netgi jos protė, jei tik suabejotų ar pasiduotų pagundai nebesipriešinti. Turėdama tai omeny, feministė darosi įtari ir visą laiką budi. Jos maniera stebėti daiktus, o ypač tiesiogiai ar netiesiogiai bendrauti su kitais žmonėmis, pasižymi, sakyčiau, nuolatiniu budrumu. Tas budrumas – tai galimo puolimo, akibrokšto ir įžeidimo, pažeminimo, pajuokos ar stulbinančio kitų aklumo numatymas; tai toks tyrimo būdas, kuris tam tikra prasme anticipuoja patirtį." Privalai visą laiką save trumpai laikyti už pavadžio, kad nesprogtum nuo staigaus verksmo ar nesuprantamos agresijos[445].

Atsiranda manija nuolat demaskuoti visur esantį seksizmą, ir tai turi įrodyti nemažėjantį ryžtą ir valią kovoti. Spaudimas darosi nepakeliamas. O abejonės niekuomet nesibaigia, ypač kai šia proga sužeidžiami kiti. Lieka moralinė ambivalencija. Feministė „tampa prašalaite savo visuomenėje, daugelio savo mylimų žmonių ir netgi dar neemancipuotų savo asmenybės sudedamųjų dalių atžvilgiu"[446].

Bet vis dėlto tai apsimoka. „Įgyti feministinę sąmonę – tai išgyventi ėjimą prie tiesos apie save pačią ir savo visuomenę pažinimo. Šis išgyvenimas, „platesnės" sąmonės siekimas yra toli siekiantis iškreiptos sąmonės, kurios vieta užimama, peržengimas. Akys atsiveria. Pagaliau nebesame verčiamos kovoti su netikrais priešais, kitų interesus kelti aukščiau savųjų arba savęs pačių neapkęsti. [...] Dalykų supratimas teikia galimybių juos keisti. Kai pradedame juos kitaip matyti, atsiduriame prieš galimybę organizuoti kolektyvinius išlaisvinimo veiksmus, taip pat neregėtai negirdėtai ištobulinti savo asmenybę – visas tas galimybes ligi šiol nuo mūsų slėpė apgavikiškoji seksistinė visuomenės tikrovė. [...] o išskyrimo iš įprastinės visuomeninės aplinkos potyrį, tokį būdingą feministinei patirčiai, atsvers nauja galimybė tapatintis su visokios visuomeninės padėties moterimis ir augantis solidarumo su kitomis feministėmis jausmas." Ir kaip tik tai yra „išlaisvinimo patirtis"[447].

Su taip pakeista sąmone nemažas būrys feminisčių įžengė į devintąjį dešimtmetį. Tos pačios visuomeninės tikrovės matymo skirtumai dar turėjo didėti ir tapti pačių feminisčių tarpusavio susiskaldymo pagrindu.

[445] Ten pat, p. 31.
[446] Ten pat, p. 33.
[447] Ten pat, p. 29–33.

PRIEŠ SAVE: SESERŽUDIŠKOS KOVOS (1980–1992)

Atėjo devintasis dešimtmetis, sunkiausi metai Amerikos feminizmui. Praėjus dešimčiai metų po Niujorko moterų triumfo maršo, eilinių, jau šešiasdešimtųjų Amerikos moterų rinkimų teisės gavimo metinių šventė atrodė visiškai kitaip. Ta pati, tik dešimčia metų vyresnė liberaliojo feminizmo vadovė Betty Friedan taip aprašo tą dieną:

„Kai pagalvoju apie moterų judėjimo sprogimą dešimtmečio pradžioje... apie tūkstančius moterų, kurios žygiuoja Penktąja aveniu 1970 metų rugpjūčio 26-ąją, pirmosios visos šalies moterų demonstracijos dėl lygybės dieną, nešdamosi transparantus su užrašais „Lygių teisių darbe ir mokykloje!", „Aborto teisės!", „Daugiau lopšelių ir darželių!", „Politinė valdžia moterims!" – kaip paprasta buvo anuo metu tvarkyti mūsų reikalus, kaip aišku. NOW vadovės aštuonis kartus veltui bandė palenkti Ilinojų ratifikuoti ERA. [...] 1980 metų rugpjūčio 26 dieną tik penki šimtai asmenų pasirodė Penktojoje aveniu. [...] Aš likau namuose, Long Ailende, ir, pagerbdama mūsų istoriją, su savo kaimynėmis, pažįstamomis ir mūsų dukromis žygiavau į ganyklas. Tačiau versti istoriją kartotis – nesąmonė." O kokios tai lydi mintys ir nuotaikos? „Neramu. Laimėtos kautynės, kurias reikia pradėti iš naujo; kautynės, kurios pagal visas taisykles turėjo būti laimėtos, bet nebuvo; kautynės, kurių, po teisybei, taip staiga laimėti nesinori; o apskritai – nuovargis po tų kautynių... Kiek moterų tai jaučia? Kas už to slypi? Tas moterų judėjimo nervingumas, pavojai ir priešai, visur esantys, nematomi, gal tik išgalvoti, idant būtų pateisinta kova... Gal tai vaiduokliai? Jei taip, tai kodėl vis laimi? Gal ta neartikuliuota liga *(unarticulated disease)* – tai per ilgo buvimo kelyje, o gal per greito kelionės užbaigimo prieš pasiekiant tikslą pasekmė? Nors moterų judėjimas pakeitė visų mūsų gyvenimą, o jo mastai viršijo bet kokį įsivaizdavimą, ir mūsų dukterys teisę turėti savo asmenybę ir būti lygiai laiko savaime suprantamu dalyku, bet ir jos, ir mes suvokiame, kad nelengva *gyventi* su vyrais ir vaikais ar be jų, laikantis tik tos pirmosios feministinės darbotvarkės. Taip, manau sau iš tikrųjų,

kad moterų judėjimas nuėjo taip toli, kaip toli gali nueiti pačios moterys. [...] Manau, kad pirmasis etapas pasibaigė; pirmasis etapas – tai reiškia moterų judėjimas. O vis dėlto ta platesnė revoliucija, evoliucija, išlaisvinimas, dėl kurių moterų judėjimas išsirengė į kelią, vos tik prasidėjo. Kaip judėti toliau? Kuo turi remtis antras etapas?"[448]

Su tokia nuotaika, tokiais klausimais žvelgė prieš save, į ateinančiojo dešimtmečio tamsą, ne kas kitas, o viso judėjimo iniciatorė. Kiek kitų feminisčių buvo apėmęs panašus nuovargio ir netikrumo jausmas? Ar pagaliau baimės? Tokia dvasios būklė turėjo būti nereta tarp pirmosios kartos feminisčių, kurios pradėjo įveikdamos „moteriškumo mistiką". Kita garsi jaunesnės kartos aktyvistė Gloria Steinem, ta pati, kuri įsteigė ir anuo metu toliau leido „Ms", 1992 metais prisimena, kad devintojo dešimtmečio pradžioje supratusi, jog „kelyje į moterų lygybę" egzistuoja ne tik „išoriniai barjerai", bet ir „vidiniai", netgi toms moterims, kurioms išorinės aplinkybės palankios. Moterys nenorėjo ar nesugebėjo pasinaudoti išsikovotomis galimybėmis; deja, žvilgčiojo sau už nugaros, į pavėsį, kuriame vis dėlto jautėsi saugesnės. Parafrazuodama (gal netyčia?) garsųjį Shaw palyginimą, autorė rašo: „Moters psichika pasirodė panaši į daržą, kuris taip ilgai augo statinių tvoros pavėsyje, kad jau nebemokėjo augti kitaip, nors dalis tvoros buvo išardyta"[449]. Moterims stigo orumo ir savo vertės jausmo, naujos galimybės jas atbaidydavo. Kitos feministės iš pažiūros neprarasdavo kovingumo. Tačiau, pagautos labai įtartinos naujos „feminizmo mistikos", naujo feministinės subkultūros miglose reinterpretuoto ir perkainoto moteriškumo kulto, praradusios viltį ir ambicijas nugalėti sistemą, savo kovingumą jos apribojo neišvengiamais susidūrimais su ja. „Jaunos moterys atsidūrė sunkaus konflikto tarp senosios moteriškumo mistikos ir naujosios feminizmo mistikos *(the feminine and feminist mystiques)* spąstuose" – daro išvadą Betty Friedan[450].

[448] B. Friedan. *The second stage* (I leid. 1981), London, 1982, p. 29–33.

[449] G. Steinem. *Revolution from within. A book of self-esteem* (I leid. 1992), London, 1993, p. 9.

[450] B. Friedan. *The second stage,* min. veik., p. 78. Bet argi viskas buvo veltui? Baigdama savo stiprų romaną apie septintojo dešimtmečio pabaigos feminizmo audros ir veržimosi laikus, jo dalyvė ir rašytoja iš Niujorko cituoja Jelizavetos Kovalskos iš Kijevo žodžius: „Neretai, kai žmonės nori pasverti kokios nors grupės ar individo aktyvumą ir nesugeba nurodyti jokio tiesiogiai apčiuopiamo efekto, jie padaro išvadą, kad tai nieko nedavė. Bet kaip galima suskaičiuoti vandens ratilus nuo įmesto akmens?" Žr. A. Kates Shulman. *Burning questions* (I leid. 1978), [bmw.], 1979, p. 347.

Kontrsmūgis

Blogiausia dar buvo prieš akis. Reagano pergalė sustiprino su feminizmu kovojančius naujuosius dešiniuosius. Nuo pirmųjų žingsnių jie parodė, ką gali. 1982 metais galutinai žlugo ERA. Į devintąjį dešimtmetį feminizmas įžengė vis aiškiau skildamas iš vidaus ir dėl abiejų sparnų tarpusavio priekabių bei kaltinimų nusilpęs. Tai nežadėjo nieko gero. Netrukus feministės, daugiau kovodamos tarp savęs, negu gindamosi nuo begėdiško antifeministų puolimo ir pastarųjų priverstos trauktis, ieškos paramos neretai stebinančiose sąjungose su tradicinėmis jėgomis. Nuo jų nusigręš jaunos moterys, kartais jų pačių dukros, paragavusios ginčų problematikos ir nematančios reikalo toliau tęsti judėjimo veiklą. Jos naudosis feminizmo dėka moterims duotomis laisvėmis, teisėmis ir galimybėmis kaip savaime suprantamu dalyku. Pačias feministes apims abejonės, ar verta buvo paaukoti jaunystę kovai dėl teisių kitoms moterims, kurios, kitaip nei jos, kūrė šeimas ir gimdė vaikus. Atsiras nelinksmų refleksijų, kartais graudulio, kartais autoironijos, o ir savo jaunų dienų bei sąjūdžio nostalgijos. Ant madingos *post*modernizmo bangos tai kažkam pakiš mintį, kad turime reikalą jau tik su *post*feminizmu. Ypač kad tuo pat metu kitas feminizmo sparnas, reikia pripažinti, nieko nesigailėdamas, vis labiau skęs ir tols nuo pasaulio savo moteriškos subkultūros anklavuose.

Kaip aštuntajam dešimtmečiui baigiantis prieš laiką buvo trimituota feminizmo pergalė, taip dabar prieš laiką skambinta varpais. Nei dešiniesiems antifeministams nepavyko perbraukti sąjūdžio laimėjimų ir užblokuoti jo idėjų įtakos, nei pačios feministės viso savo laiko neišeikvojo išdavikiškoms tarpusavio kovoms. Ir toliau veikė reikalingi pagalbos moterims centrai, mokyklose nenutrūkstamai buvo atliekami tyrimai ir kuriami eiliniai *moterų studijų* metiniai leidiniai, paskelbta įdomių publikacijų. Užmegzti tarptautiniai ryšiai ir sudarytas jų tinklas. Pasiekti rezultatai kartais peržengdavo daugelio šalių sienas, nes ir reiškiniai, su kuriais imta kovoti, nepaiso valstybių sienų, kaip, pavyzdžiui, seksualinis turizmas arba prekyba gyvais žmonėmis. Feminizmas globalizavosi, nors tuo pat metu savo viduje įvairėjo, be ligšiolinio balto, atskleisdamas ir kitokius, spalvotus veidus. Retrospekcinis saulėlydžio šaltis daugiausia dvelkė Jungtinėse Valstijose, bet ir tai labiau iš tokio reikalų pasisukimo geidžiančios dešiniosios spaudos nei iš tikrovės. Ir Jungtinėse Tautose, ir daugelyje šalių tas judėjimas tik dabar įsibėgėjo, o to požymis bei įrodymas

buvo jau Jungtinių Tautų Moterų metai ir 1975 metų Meksikos konferencija. Kitus kraštus jis turėjo pasiekti dar vėliau, griūvant jas supančioms sienoms ir pylimams. Dešimtasis dešimtmetis turėjo nuvilti paskubėjusius laidotuvininkus.

Kaip minėjome ankstesniame skyriuje, 1972 metais parlamento priimta ERA reiškė ištisos grandinės tolesnių feminizmo laimėjimų pradžią. Bet taip pat privertė atsipeikėti tradicininkus. Kai kurie, visą laiką į feminizmą žvelgę su panieka, galutinai atsibudo po metų, kai sugriuvo abortų laisvę varžę barjerai. Tradicinių moterų vaidmenų gynėjai pakilo į ataką gindami jau pradėtą gyvybę ir tradicinę šeimą. Juos smarkiai parėmė daug moterų, jau kurį laiką su siaubu ir priešiškumu stebėjusių kovas ir, – o tai blogiausia, – feminisčių laimėjimus. Šią daugelio Amerikos moterų poziciją po kelerių metų taip aiškina anglų feministė, buvusi priversta daugiau kaip dešimt metų vargti, derindama puikios ekonomistės bei vadybininkės Niujorke karjerą su savo branginama žmonos ir motinos funkcija:

„Didelė dalis Amerikos moterų visas (ne tik radikaliosios, bet ir pagrindinės [liberaliosios – *K. Š.*] krypties) feministes laiko destrukciniais visuomenės elementais. Taip mano Amerikos vidurinės klasės tradicinės moterys, kurios ankstesniais aštuntojo dešimtmečio metais visas savo viltis susiejo su Amerikos sapnu. Jų ambicijos buvo labai paprastos: norėjo galėti toliau gyventi tik kaip žmonos ir motinos". Dabar jos jaučiasi nesaugios dėl skyrybų, seksualinės revoliucijos ir t. t., o svarbiausiu savo priešu laiko *women libbers, moterų išvaduotojas.* Ir tai nėra „kvailos lėlės Barbės", tik pilkos realistės. „Iš principo jos ne visai klysta, kalbėdamos, jog namuose esančios vertingesnės negu iš jų išėjusios. Žmona ir toliau daugiau pinigų gauna iš vyro, negu galėtų uždirbti pati." Joms feministės yra „išdavikės ir idiotės". Išdavikės, nes „griauna tradicinę, šeiminę moterų ir vaikų išlaikymo sistemą". O idiotės, kad „nesupranta, jog vyrų atstūmimas neduoda jokios naudos". Ir toliau „dauguma moterų nori turėti vaikų, ir dauguma moterų neturi kitos išeities kaip santuoka, jeigu pačios nori šiaip taip gyventi ir užtikrinti vaikų buitį". Autorės nuomone, tos „antifeministinio judėjimo" talkininkės aiškiai gyvena iliuzijomis, nes nebėra kelio atgal į senuosius laikus, nebepadarysi kiaušinių iš kiaušinienės. Tačiau „Amerikos politinėje srityje tų moterų balsas nuaidi plačiai". Jos yra prieš abortus ne tik dėl religinių įsitikinimų, bet ir dėl to, kad nėštumas yra metodas vyrui pasigauti. Panašiai jos yra prieš seksualinę laisvę, nes nori, kad vyras už seksą mokėtų vedybomis. „Jos norėtų laikrodį atsukti atgal, sugrįžti prie paprastos vakarykštės tvarkos, kai moterys

turėjo garantuotą svarbiausią apsaugą, paramą ir meilę. Jos kelia kampaniją prieš dirbtinį apvaisinimą, prieš skyrybas nenurodant kaltės ir prieš homoseksualistų teises. Stengiasi sukliudyti priimti ERA. Remia maldas mokyklose. Visas šitas politinis aktyvumas turi palaikyti senovinius, į šeimą atremtus moterų gyvenimo stulpus"[451].

Konservatyviam *Pro-Family Movement*, Judėjimui už šeimą, ėmė vadovauti moteris, kuri, prieštaraudama savo pačios propaguotai tradicinio moteriškumo vizijai, savo asmeniniu pavyzdžiu parodė, ką moteris geba nuveikti viešojoje srityje. Teisininkė Phylis Schlaffly jau 1972 metais išspausdino raportą, iš kurio buvo matyti, kad niekas taip nekenkia moterims, kaip lytinio neutralumo taikymas teisėje. Ji subūrė aplink save nemažas keršto liberaliosioms feministėms trokštančiųjų pajėgas. Petys į petį su jomis stojo ir dalis feminisčių, nors ir kitais motyvais. Būdamos įsitikinusios lyčių skirtingumo tvarumu, jos laikė, kad tik privilegijos moterims gali kompensuoti natūralią visuomeninę skriaudą, be to, dar ir geresnei lyčiai, ir užtikrinti moterims lygias galimybes konkuruoti su vyrais[452]. Taip jos torpedavo kitų feminisčių, kurias buvo pagavusi teisinio egalitarizmo idėja, pastangas. Jos nekreipė dėmesio, kad taip remia aiškiai antifeministiniu pasiskelbusį judėjimą. Pro-Family griebėsi tiesiog antifeministinio pjudymo, kuris, tiesa, ne iš karto, bet sistemingai silpnino liberaliojo feminizmo pozicijas. Didėjo tradicininkių įtaka valdžios sluoksniuose ir Kongrese, kur niekad netrūko ne tik praeities šalininkų, bet ir į Cellerį panašių mizoginistų.

Valstijos viena po kitos ratifikuodavo ERA, bet sutikdavo vis didesnį pasipriešinimą. Paskutinį kartą buvo ratifikuojama 1977 metais. Paskui trys valstijos, net prieštaraudamos įstatymui, bandė atšaukti savo ratifikacijas. Aštuntojo dešimtmečio pabaiga jau priklausė antifeministams. Jų kampanijai pritarė radikaliojo feminizmo kentėtojų choras, kaip tik tuo metu su moterų kankinystės šūkiais pradėjęs smarkų pornografijos ir prostitucijos pjudymą. Tradicininkėms tai tiko. Mat, jų nuomone, iš to išplaukė viena išvada: dėl savo pačių saugumo moterys privalo grįžti į uždaros, mylinčios šeimos prieglobstį, į rūpestingų jas nuo išorinio pasaulio smurto saugančių vyrų glėbį.

[451] S. A. Hewlett. *A lesser life. The myth of Women's Liberation* (I leid. 1986), London, 1987, p. 217–219. Šių žodžių autorė abiejų stovyklų Amerikos feministėms tapo tiesiog standartiniu renegatės pavyzdžiu.

[452] F. Davis. *Moving the mountain. The Women's Movement in America since 1960,* New York, 1991, p. 386–387.

Tačiau dar ne viskas atrodė prarasta. 1978 m. kovo 22 d. baigėsi paskutinis ERA ratifikavimo terminas. Jei iki to laiko nebūtų ratifikavusios 2/3 valstijų, pataisa būtų žlugusi. NOW pavyko 1978 metų liepos mėnesį Vašingtone organizuoti apie šimto tūkstančių ERA šalininkų, reikalaujančių pratęsti ratifikavimo terminą, eitynes. Ir Kongresas sutiko atidėti verdiktą trejiems metams – iki 1982 metų birželio.

Dėl to smarkiai sustiprėjo puolimai prieš ERA. Schlaffly nėrėsi iš kailio, parodydama didžiulį demagogės ir politikės talentą. Vienu iš svarbiausių argumentų, kaip ir visą laiką iki tol, tapo moterims gresianti karo tarnybos prievolė. Nelaukta pagalba atėjo iš prezidento. 1980 metais Carteris panoro Kongreso leidimo vienodomis sąlygomis imti į kariuomenę vyrus ir moteris. Kongresas nesutiko, bet daugelis vyrų jo sprendimą, kaip diskriminuojantį vyrus, apskundė Aukščiausiajam Teismui. Schlaffly puikiai sužaidė šia korta, piešdama, – anais laikais, kai pasaulyje įsiliepsnodavo nauji karai, – vaizduotę itin veikiantį frontuose prievartaujamų ir žudomų nekaltų Amerikos moterų paveikslą kaip neabejotinai jų laukiančią ateitį. Parama ERA vis menkėjo. Šioje atmosferoje rinkimus laimėjo dešiniųjų kandidatas, nors reikia pažymėti, kad Reaganą parėmė aiškiai mažiau moterų nei vyrų. Vėjas pūtė į antifeminizmo bures.

Paskutinis ratifikavimo terminas, nors pratęstas trejiems metams, praėjo neatnešęs reikalingos paramos ERA. Pataisa žlugo. Feminizmas grįžo prie šios problemos pradinio taško, bet šiuokart visiškai jam nepalankiu istoriniu momentu. Triumfuojanti Schlaffly neslėpė savo ketinimų. Jos Pro-Familie Movement dabar turėjo pradėti kovą dėl daugelio kitų feminizmui spaudžiant iškovotų dalykų atšaukimo. Ypač turėjo būti puolama edukacijos sritis, kurioje feministėms buvo pavykę forsuoti kai kurias permainas. Pertvarkytas vadovėlių turinys turėjo būti vėl iš naujo peržiūrėtas, o pirmiausia turėjo būti panaikintas jau įvestas į mokyklą seksualinis švietimas, kuris, Schlaffly manymu, buvo atsakingas už paauglių nėštumus. Jos judėjimas išaugo ir sustiprėjo.

Kova dėl ERA, kuri paskutinėje fazėje buvo mobilizavusi visus dar esančius liberaliojo feminizmo rezervus, radikaliojo feminizmo sparno nesudomino. Radikalistės tuo metu buvo užsiėmusios kurstymu kitokios kampanijos, kuri įsidegė dar aštuntąjį dešimtmetį, o dabar turėjo įvykti svarbiausi jos aktai. Žlugus ERA, į du srautus suskilęs feminizmas labai netikėtai susigrūmė seseržudiškoje kovoje, kur dešiniosios išorinės priešininkės, dabar likusios antrajame plane, pasirodė kaip radikaliosios šalies sąjungininkės.

Antipornografinė kampanija

Vyrų smurtui prieš moteris radikaliojo feminizmo teorijose, kaip jau rašėme, iš pat pradžių teko svarbiausias vaidmuo. Galiausiai smurtu, naudodamiesi savo fiziniu pranašumu, vyrai kadaise neva turėję pavergti ir pajungti sau moteris. Smurto griebdavęsi ir šiais laikais, visur, neišskiriant civilizuotų kraštų. Anot liberaliųjų feminisčių, fizinis lyčių skirtingumas vis dėlto jau yra praradęs savo svarbą, nes demokratinėje valstybėje smurto panaudojimas yra nusikaltimas. Antra, fizinės jėgos persvara jau beveik nekeičia žmonių padėties gamyboje ir apskritai visuomenės gyvenime. Taigi tai yra vienas iš tų (faktiškai dar pasireiškiančių) skirtumų, kurių pasekmės visuomenėje nyksta ir kuris jau nebepateisina skirtingo lyčių traktavimo[453]. Su fiziniu smurtu, pasireiškiančiu kaip moterų žeminimas, seksualinis priekabiavimas, o pirmiausia žaginimas, dabar susiduriame kaip su patologiniu reiškiniu, kurį reikia nuosekliai įveikti teisinėmis priemonėmis, ir kaip tik šito reikalavo feministės. Liberaliosios feministės.

Radikaliosios feministės, kaip tai plačiau pateikėme prieš tai buvusiame skyriuje, į smurtą žiūri kitaip. Čia nekalbama tik apie patologiją ir reikalingumą izoliuoti – gal ir gydyti? – „sergančius" vyrus. Šiuo atžvilgiu ne tik žagintojus ir nuotykių ieškotojus, bet ir visus vyrus reikėtų pripažinti „ligoniais". Skirtingas lyčių fizinis pajėgumas yra principinės svarbos ir susijęs su įgimtu vyrų agresyvumu ir anatomine asimetrija. Žvelgiant iš šio taško, net moterų pasiektas toks pat ar didesnis fizinis šaunumas nepanaikins to principinio skirtumo. Moterys, jei norėtų, – bet tai prieštarauja jų prigimčiai, ir, jei tai kartais ir daro, tai pasidavusios maskulinizacijai arba, išdavusios savo moteriškumą, mėgdžiodamos vyrus, – galėtų vyrus žeminti, sumušti, įkalinti; tačiau negali jų išprievartauti. Ir vyrai seniai iš žaginimo yra pasidarę standartinę smurto prieš moteris formą. Tai prievartaudami jie išaiškina moterims jas nuo jų atskiriantį *skirtumą*. Prievartautojai, – kartojame tą garsiąją tezę, – žagina tarsi visų vyrų vardu. Perspėdami visas moteris.

Todėl daugėjanti literatūra smurto prieš moteris tema kaipmat ima telktis apie tą vieną išskirtinę jo formą. Prieš tai buvusiame skyriuje

[453] Kai kurios feministės taip pat laikosi nuomonės, kad skirtingas lyčių fizinis pajėgumas buvo rūpestingai išugdytas ir kad ilgainiui pavyks jį visiškai panaikinti. Žr. M. Lowe. *The dialectic of biology and culture*, kn. M. Lowe, R. Hubbard (red.). *Woman's nature. Rationalizations of inequality*, New York, 1983.

esu pateikęs standartinę Susanos Brownmiller poziciją. Nuo pačios aštuntojo dešimtojo pradžios feministės steigia institucijas išprievartavimo sukeltas psichikos krizes išgyvenančioms ir žeminamoms moterims, taip pat, – nepaisydamos ideologinės orientacijos, vykdo intensyvų lobizmą, kad būtų pakeisti įstatymai, ypač valstijų, kurie ligšioliniu pavidalu labai apsunkindavo prievartautojų ir moterų žemintojų nubaudimą. Iš to pamažu kūrėsi specializuotų būrių tinklas, kuris sudaro pagrindą naujam judėjimo savitumui. Be prievartavimo ir moterų žeminimo, prie smurto formų, prieš kurias kovoja judėjimas, repertuaro aštuntąjį dešimtmetį prijungiamas seksualinis priekabiavimas darbo vietose ir apskritai viešajame gyvenime bei seksualinis vaikų išnaudojimas šeimose. Paskelbiamas karas prostitucijai kaip daugiau ar mažiau slaptai prievartos ir smurto prieš moteris formai.

Pagaliau pačioje aštuntojo dešimtmečio pabaigoje Andrea Dworkin atranda temą, kuri nuo tol dar labiau nei prievartavimas kelia visą judėjimą. Jos *Pornografija*[454] tampa perkamiausia knyga.Tik dabar radikalusis feminizmas išsiaiškina savo naują tapatybę. Jam padeda, tiesiog įstumia į šitą tapatybę kita feminizmo srovė. Pralaimėjus kovą dėl ERA, daugelis liberaliųjų feminisčių įsivelia į kovą su antipornografine kampanija, kuriai vadovauja dar neseniai buvusios seseriškos pajėgos. Devintąjį dešimtmetį prieinama net iki (*pars pro toto*) abiejų srovių tapatinimo pagal santykį su tuo vienu reikalu ir kalbama apie „antiporno feminizmą" ir anti-antiporno feminizmą"[455]. Devintąjį dešimtmetį antipornografinis feminizmas, jo nemėgstančių kitų feminisčių dar vadinamas kentėtojų feminizmu, toliau kreipia savo veiklą į specifines smurto rūšis: į moterų afroamerikiečių, į žmonų prievartavimą ir išprievartavimus per pasimatymą, taip pat pradeda kariauti su seksualiniu turizmu ir prekyba gyvais žmonėmis. O pačiuose pamatuose pagaliau išryškėja dar gilesnis, kai kas sako, kad *pagrindinis*, feministinį judėjimą skaldantis *skirtumas*: vienoje pusėje – heteroseksualizmo, taip pat homoseksualizmo su vaidmenų pasiskirstymu į vyraujančius ir pavaldžius šalininkės, kitoje pusėje – švelnesniojo, partneriškojo homoseksualizmo varianto ar visiško lytinio susilaikymo šalininkės. Pastarųjų supratimu, bet koks seksas su vyru iš tikro yra išžaginimas[456]. Šioje perspektyvoje matomą

[454] A. Dworkin. *Pornography. Men posessing women*, New York, 1981.

[455] Žr. C. S. Vance. *More danger, more pleasure: A decade after the Barnard Sexuality Conference*, kn. C. S. Vance (red.). *Pleasure and danger. Exploring female sexuality* (I leid. 1984), London, 1992, p. XXII.

[456] K. Barry. *Female sexual slavery*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1979, p. 34.

moterų situacijos pasaulyje paveikslą gražiai perteikia kaip tik taip mąstančios nusipelniusios feministės Marge Piercy žodžiai: „Gyvename miestuose tarsi auginami fazanai. Iš pradžių mus rūpestingai maitina ir globoja, o paskui paleidžia laisvai į gatves, idant medžiotojai turėtų į ką šaudyti, nes juk tai tam tikras sportas. Mūsų medžioklė, mūsų, mūsų motinų, močiučių, dukrų, dukraičių žalojimas, žudymas – tai ištisas didelis verslas. [...] Sekso jungimas su prievarta turi pasibaigti dar tebegyvenant mūsų kartai, ir pasibaigti geruoju, jeigu savo vaikams norime palikti ateitį, kurioje apskritai galima gyventi"[457].

Kai liberaliosios feministės baigė pralaimėtą kovą dėl ERA, radikalusis feminizmas jau įsibėgėjęs varė kampaniją prieš pornografiją. Viskas prasidėjo 1976 metais Los Andžele nuo puolimo prieš skydą, reklamuojantį grupės Rolling Stones plokštelę. Jame buvo pavaizduota grandinėmis surakinta gulinti moteris žaizdotomis kojomis ir veidu, skelbianti, jog „tai mėgsta" (beje, *rolling stones* reiškia „riedantys akmenys")[458]. Tai buvo palaikyta sadomazochizmo rėmimu, o feminisčių protestai Warner Brothers studiją privertė atsisakyti reklamos. Dabar kaip lavina pasipylė pasisakymai prieš kitas reklamas ir smurtą bei prievartą prieš moteris remiančius filmus, netrukus – ir prieš pornografiją. Prasidėjo garsusis puolimas prieš pornografinį leidinį „Hustler". Atsiranda Lauros Lederer vadovaujamas WAVPAM (*Women Against Violence in Pornography and Media* – Moterys prieš smurtą pornografijoje ir žiniasklaidoje), kuris 1978 metais turėjo tūkstantį narių. Prieinama pirmoji šios kampanijos kulminacija: visos šalies konferencija „Feminizmo požiūrių į pornografiją" tema San Francisko mieste (1978 11 17–19), pasibaigusi eitynėmis su šūkiu *„Take Back the night"* (Atimkite iš jų naktį!) per pornografijos ekspozicijomis garsėjantį rajoną. Nuo tada net iki šių dienų tokios eitynės vyks daugelyje studentų miestelių[459]. Randasi nemažai kovoti prieš pornografiją susitelkusių

[457] M. Piercy. *Open letter*, kn. L. Lederer (red.). *Take back the night. Women on pornography* (I leid. 1980), New York, 1982, įžanginis puslapis, be numerio.

[458] Parašas skelbė: *I'm black and blue from the Rolling Stones and I love it.*

[459] Spalvingą, nors greičiau nepalankų tokių eitynių paveikslą 1993 metais pateikia Katie Roiphe, rašytojos feministės duktė, pati laikanti save feministe, bet labai nepriimanti kankiniškos orientacijos, kuri įsigalėjo judėjime. Minėtos eitynės „Atimkite iš jų naktį" išsigimė į visą ritualą, kas pavasarį Prinstoune sutelkiantį nuo kelių šimtų iki tūkstančio dalyvių, išgyvenančių jas kaip savotišką religinę procesiją, baigiamą labai pakiliais iki pat ryto užtrunkančiais liudijimais. Būdavo mušami būgnai, rėkaujami šūkiai, deginamos žvakės. Štai kai kurie šūkiai: *Princeton unite, take back the night!*, *No matter what we wear,*

organizacijų, toje kovoje pradeda dalyvauti ir vyrai. Niujorke Johnas Stoltenbergas Vyrų pakeitimo liaudies organizacijoje įkuria specialią kovos su pornografija uždavinių grupę, o paskui bendradarbiauja telkiant Niujorko Vyrus prieš pornografiją. Feministinėje veikloje dalyvaujančių vyrų padėtis, aišku, buvo nelengva, tačiau jie tai išgyveno kaip vyrų kaltės išpirkimą už visą savo lytį[460].

Prasidėjo Andreos Dworkin ir Catherinos MacKinnon vadovaujama kampanija dėl pornografijos uždraudimo. Antiporno judėjimo veikėjos važinėjo po visą šalį ir dalyvaudavo televizijos laidose, pateikdamos (kritikai teigia, kad labai tendencingai parinktą) skaidrių komplektą, kaip patinka interpretuodamos rodomas scenas. Tai susilaukė konservatyviosios Amerikos paramos; jai nekliudė, kad MacKinnon išaugo iš marksizmo ir perėjo prie feminizmo gana vėlai ir niekada pagaliau visiškai, o gal ir apskritai neatsisakė anos perspektyvos. Bent jau išsaugojo tą patį griežtą radikalizmą. Antipornografinės kampanijos kovotojos ėmėsi ir kitokių veiklos formų. Pavyzdžiui,

no matter where w ego, yes means yes and no means no! Hey ho! Hey ho! Sexizm has to go! (Prisijunk, Prinstoune, atimk iš jų naktį!, Nesvarbu, ką vilkime, nesvarbu, kur einame, „taip" reiškia „taip", o „ne" reiškia „ne", Hey ho! Seksizmas turi pasitraukti!) Liudijimuose vyravo pasisakymai tų, kurios „išgyveno *(survived)* – išgyveno ar ištvėrė, kaip reikia suprasti, išprievartavimą, nors, kaip pasirodo, ši sąvoka suprantama labai plačiai, pavyzdžiui, kartais tik po daugelio metų prieina prie išvados, kad ten ir ten kaip tik buvo išprievartavimas; daugiausia toks išprievartavimas būdavo arba trūkstant drąsos pasakyti „ne", arba pasakant „ne" per silpnai, arba nepasakant „ne", nes būta, kaip ir partnerio, smarkiai pasigėrus (K. Roiphe. *The morning after. Sex, fear, and feminism* [I leid. 1993], London, 1994, p. 30). Visos „nutraukia tylą", – ir taip jau daugiau kaip dešimt metų! – nes kiekviena buvo „nutildyta" (ten pat, p. 34). Aplink „išprievartavimą per pasimatymą" *(date rape)* tarsi viešpatauja tylėjimo suokalbis. Kiekviena „sveikina save", kad išgyveno, kad netgi kartais gali valgyti, netgi su vyru kartais gali ramiai pasikalbėti. Tose eitynėse anuo metu dalyvaudavo daug vyrų, laikančių save „profeministais" (vadinti save „feministais" šviesiausieji iš jų laikydavo arogancija) ir visiškai akceptuojančių kaltinamąjį vyriškumo vaizdą, kurį forsavo radikalusis feminizmas. Save jie dar vadindavo „naujaisiais vyrais" ir „antiseksistais" (ten pat, p. 130).

460 Katie Roiphe taip sumuoja išvadas, kurias padarė pasikalbėjusi su daugeliu profeministų: „Feminizmas laiko, kad vyrus slegia kaltė. Pirmutinė nuodėmė yra gimti vyru. Laikytis ideologijos, kurioje apibūdinimas „falocentriškas" yra baisus kaltinimas, negali būti lengva tam, kas atsitiktinai kaip tik turi prie kūno pritvirtintą falą". Nieko nuostabaus, kad Johnas Stoltenbergas knygoje *Refusing to be a man* siūlo pasaulio viziją, kurioje žmonės apskritai nebeturi vyriškų organų. Taigi „naujasis Adomas pagimdomas iš Ievos šonkaulio". Ten pat, p. 136–137.

Moterys prieš pornografiją Niujorke 1979 metais organizuodavo grupių po dvidešimt asmenų ekskursijas į Times Square rajoną, idant moterys vietoje pamatytų, kaip tai atrodo. Jų pornografijos supratimas labai platus, apima bet kokį vaizdavimą seksualinių situacijų, kur moteris rodoma kaip „pavaldi"*(subordination* ir *submission),* ir tai, jų nuomone, nuvertina visą moterų lytį. Jos laiko, kad pornografija teigia moteris vyrų atžvilgiu iš esmės esant pagalbine lytimi, be to, propaguoja smurtą ir sadomazochizmą. Jų supratimu, išeitų, kad iš tikrųjų bet koks seksas su vyru yra vyrų viršenybės ir prievartos aktas ir dėl to blogas. Geras seksas, kaip reikia manyti, tai dažniausiai seksas tarp moterų, bet ir tai tik tuo atveju, jei nemėgdžiojami vyrų ir moterų vaidmenys (vad. *butch-femme relation*). Seksas turi būti švelnus ir saugus (vėliau tai praminta *vanilla-sex,* vaniliniu seksu) arba jo visai neturi būti. Bet kuriuo atveju visoks kitoks seksas tinka tik vyrams ir sudaro jų moterų pajungimo sau politikos elementą[461].

Antipornografiniam judėjimui būdingas sekso supratimas įsigalėjo feministinėje aplinkoje, ir kurį laiką galėjo atrodyti, kad kiekviena feministė mano panašiai. Aišku, taip nebuvo. Dėl šios invazijos sunerimusios feministės akademikės Niujorke rengė konferenciją moterų seksualumo tema, norėdamos šią tematiką nuodugniai apvalyti nuo melo ir plačiau padiskutuoti. Vykstant metus laiko užtrukusiems parengiamiesiems susitikimams, išryškėjo aiškesnė pozicija, pagal kurią „antiporno" aktyviščių skleidžiamos moterų seksualumo koncepcijos pripažintos esančios iškraipytos ir žalingos. Netiesa, kad seksas visuomet žemina moteris, nors patriarchato sąlygomis dažnai taip būna. Ir netiesa, kad moterys mėgsta tik partnerišką ir nepavojingą elgesį. Seksualinio malonumo problema yra labai sudėtinga, daliai moterų reikia, pavyzdžiui, tam tikros rizikos, o tai, be abejo, kelia ir grėsmę. O pirmiausia, moterų pomėgiai yra labai skirtingi, ir bet koks bandymas matuoti moterų seksualumą vienu masteliu yra labai žalingas.

Konferencija, pavadinta *„Toward a politics of sexuality",* turėjo įvykti 1982 metų pavasarį Niujorko Barnardo koledže. Organizatorių nuostabai, – kaip prisimena svarbiausia šio renginio iniciatorė bei organizatorė Carole S. Vance[462], – savaitei likus iki pradžios, koledžo valdžią pasiekė antiporno aktyviščių informacija, įspėjanti, kad mokykloje turėsiančios būti skelbiamos „feminizmui priešiškos pažiūros", o

[461] Žr. citatų šia tema rinkinį radikaliojo feminizmo „Dokumentuose".
[462] C. S. Vance. *More danger, more pleasure,* kn. C. S. Vance (red.). *Pleasure and danger,* min. veik., p. XX–XXI.

svarbiausios konferencijos organizatorės esančios seksualinės iškrypėlės. Mokyklos vadovė puolė į paniką (anglosaksų kraštuose gerai žinomą *sexual panic*), neleido tarp dalyvių platinti paruoštos ištisus metus trukusio seminaro medžiagos ir apskritai ėmė tiesiogiai kontroliuoti konferencijos programą. Balandžio 24-ąją, konferencijos atidarymo dieną, atvykstančias jos dalyves pasveikino vadovybę įžeidinėjančias skrajutes dalijantys ir konferenciją kaip propaguojančią „feministei nederamą seksualumą (*antifeminist sexuality*)" smerkiantys antiporno piketai. Dalį atvykstančiųjų joms pasisekė pasigauti į savą, lygiagrečiai vykusią konferenciją, kurios išskirtine tema tapo sadomazochizmas, pornografija ir nepartneriškasis lesbizmas. Nepaisant viso to, tikroji konferencija įvyko, o kaip jos pasekmė išėjo vėliau labai išpopuliarėjusi knyga *Malonumas ir grėsmė* (pirmasis leidimas 1984 m.).

Nuo šios akimirkos įsisiautėjo tikri seseržudiški „*lytiniai karai*" ir bent jau iki 1986 metų feministinėje aplinkoje tęsėsi labai emocingos, o iš antipornografininkių pusės agresyvios diskusijos apie moterų seksualumą ir jo, – radikaliųjų feminisčių nuomone, – neleistinas formas. Jų oponentės, skelbusios laisvės šioje dirvoje reikalingumą (nes kuriam galui moterys turinčios susivaržyti labiau nei vyrai), buvo pramintos „seksualinėmis liberalėmis (*sexual liberals*)" ir apskritai buvo neigiama jų teisė vadintis feministėmis[463].

Puolimai prieš pornografiją, iš tikro susiję su atakomis prieš bet kokį heteroseksualumą ir nemažą moterų seksualumo barą, buvo tęsiami. Su pasitenkinimu į tai žvelgė dešinieji tradicininkai, kurie juk dažnai buvo įsitikinę, kad moterų seksualumas pats savaime yra nuodėmingas, o moterų siekis rasti jame malonumą yra egoistiškas ir asocialus[464]. Ir kaip tik šios visuomeninės jėgos, inspiruotos Dworkin ir MacKinnon, 1983 metų pabaigoje Mineapolyje bandė forsuoti municipalinio potvarkio pataisą, kuri abiejų autorių labai plačiai apibrėžiamą pornografiją pripažįsta tam tikra lytinės diskriminacijos rūšimi, sukuriančia pagrindą individualiems skundams dėl pornografinių leidinių. Autorių nuomone, rūpėjo jau ne tiek „kažkieno papiktinimas", kiek

[463] Dešimtąjį dešimtmetį kova tęsiasi, o feministinių sekso laisvės gynėjų pusėje ypač reiškiasi anksčiau minėtoji Katie Roiphe (min. veik.) ir vadinamojo jėgos feminizmo pagrindinė atstovė N. Wolf (N. Wolf. *Promiscuities. A secret history of female desire*, London, 1997), ankstesnės perkamiausios knygos *Fire with fire* autorė. Anot K. Roiphe, moters seksualumo, kaip malonių, partneriškų santykių, norma daugeliui moterų nepriimtina.

[464] C. S. Vance. *More danger, more pleasure*, kn. C. S. Vance (red.). *Pleasure and danger*, min. veik., p. XVIII.

daug svarbesnis dalykas: „nusižengimas prieš moterų statusą ir saugumą". Du kartus pataisai buvo pritarta ir du kartus meras atsisakė ją pasirašyti. Užtat Indianapolyje reikalai klostėsi sėkmingai. Šiek tiek pakeisto turinio priimtą pataisą meras pasirašė. Tik kad bematant dėl to atsirado leidėjų ir knygininkų konstitucinis skundas[465].

Liberaliosios feministės, ligi šiol nesikišusios į ginčus moterų seksualumo tema, kad ir vengdamos kovos savo stovykloje, dabar jau negalėjo likti neutralios. Mat bandyta užsimoti prieš visiems liberalams šventą žodžio laisvę. Kaip domino žaidime, – sakė jos, – pirmas draudimas truktelės paskui save kitus, ir neilgai trukus dings iš knygynų *Huckleberry Finn* ir *Ulisses.* Įdomu, kad ne liberaliai nusiteikę vyrai pakėlė pirštinę, o moterys. Galima buvo tikėti, kad gina ne pornografiją, o patį principą. Nors kai kurios iš jų irgi neslėpė, kad pornografijos žalingumas joms atrodo labai problemiškas. Kai konservatoriaus generalinio prokuroro Meese sudaryta Komisija dėl pornografijos klausimo 1985–1986 metais darė apklausą, kviesdama liudytojais ir Andreą Dworkin bei kitas antipornografinio judėjimo feministes, kai už įstatymo projektą entuziastingai pasisakė, pavyzdžiui, Biblijos fundamentalistai, kitos Niujorko rajono feministės įkūrė FACT *(FeministAnti-Censorship Taskforce* – Feministinę veiklos prieš cenzūrą grupę), įspėjančią dėl grėsmės, kurią su savimi atsineša siūlomasis teisės aktas. Visišką paramą FACT'o veiklai pareiškė ištisa plejada feminizmo garsenybių, kurioms kitais klausimais yra tekę ne kartą stoti vienai prieš kitą. Tarp daugiau nei šimto parašų nestigo nei Betty Friedan iš vienos, nei Kate Millet iš kitos senųjų barikadų pusės, prisijungė ir kultūrinio feminizmo aukštintoja rašytoja Adrienne Rich. Nepaisant to, kovotojos dėl antipornografinių siekių sviedė nedvejodamos visoms oponentėms į veidą kaltinimus, esą būdamos *seksualinės liberalės* ir *libertarės* jos sudaro pagrindinę grėsmę judėjimui; kaip tik tuomet, – priekaištaudama 1992 metais rašo Vance, – kai feminizmui grėsė sunaikinimas iš reiganiškojo konservatizmo pusės[466].

[465] D. Leidholdt. *Introduction,* kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism,* Elmsford, New York, 1990, p. XIV. Čia taip pat remiamasi F. Dworkin, C. A. MacKinnon. *Pornography and civil rights. A new day for women's equality,* Minneapolis, Organizing Against Pornography, 1988.

[466] C. S. Vance. *More danger, more pleasure,* kn. C. S. Vance (red.). *Pleasure and danger,* min. veik., p. XXV. Apie FACT 1987 metais Catherine MacKinnon rašo: „Juodaodžių judėjimas turi savo Dėdžių Tomų, darbininkų judėjimas turi savo streiklaužių, moterų judėjimas turi FACT'ą". Žr. C. MacKinnon.

1986 metais Aukščiausiasis Teismas paskelbė, kad Indianapolio teisės aktas pažeidžia pirmąją konstitucijos pataisą (žodžio laisvė), ir dėl to nebeliko teisinio pagrindo kelti bylą dėl pornografijos. Neilgai trukus į antipornografinę kampaniją įsivėlusios feministės galėjo pasijusti truputį vienišos. Judėjimo parama FACT'ui buvo labai svarbi, o pralaimėję Aukščiausiajame Teisme dešinieji paliko jas vienas. Bet audra dar nebuvo nutilusi. Idant pakeistų nenaudingą įspūdį, jog dauguma feminisčių neremia pastangų uždrausti pornografiją ir kovoti su heteroseksualizmu, įžymios lesbiškojo feminizmo atstovės britės Sheilos Jeffrey paskatintos, jos sukvietė į Niujorką keleto garsių feminisčių, tarp jų MacKinnon (tai nenuostabu) ir „Ms" vyriausiosios redaktorės Glorios Steinem, turinčios didelį autoritetą visoje feminizmo aplinkoje, oficialiai remiamą konferenciją tema „Seksualiniai liberalai ir ataka prieš feminizmą". Didžiojoje Universiteto teisės mokyklos salėje tilpo tik 800 dalyvių, šimtai kitų, – prisimena konferencijos organizatorė ir vėliau tokia pat antrašte išleisto tomo redaktorė Dorchen Leidholdt, – dalyvavo sėdėdamos susispietusios prie televizorių. Konferencijos, sumanytos kaip mokslinė, tikslas buvo ideologinis: „duoti atkirtį ideologijai ir programai, kurios, apsimesdamos jo geriausiais draugais, susilpnino feminizmą iš pačių pagrindų"[467]. Jau pats konferencijos pavadinimas kaip akivaizdų dalyką teigė tai, kad puolamos „seksualinės liberalės" apskritai n ė r a feministės, o paskelbti tekstai (daugiausia ne akademikių, o labiau judėjimo aktyvisčių, rašytojų ir žurnalisčių) nekėlė nė menkiausios abejonės, jog tai apskritai yra pikčiausios feminizmo priešės. Ką gi jos skelbia? Teigia, kad „seksualinė raiška savo esme yra išlaisvinantis dalykas, ir jos nereikia niekaip riboti, net jei į ją įeina kitų išnaudojimas ir brutalus elgesys su jais". Jos, radikaliosios feministės, manančios, kad seksualiniai polinkiai susikuriami kultūrinėje dirvoje, tad galima juos pakeisti, todėl skelbiama perauklėjimo programa demoralizuotoms moterims (kurios, netgi būdamos lesbietės, mėgsta prievartą sau ir kitiems) ir tikimasi, kad atstumti

Liberalism and the death of feminism, kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism*, min. veik., p. 12. Kita garsi radikaliojo feminizmo aktyvistė 1995 m. rašo apie FACT'o pasirodymą: Feminisčių ataka prieš pornografiją išprovokavo „seksualinių tremtinių" atsiradimą. Lesbietės sadomazochistės ir heteroseksualios moterys, slaptai gyvenančios pornografišką lytinį gyvenimą, sujungė savo pajėgas ir įkūrė FACT'ą". Žr. K. Barry. *The prostitution of sexuality*, New York, 1995, p. 3.

467 D. Leidholdt. *Introduction*, kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism*, min. veik., p. IX.

vyrai patys atmes savo brutalų ir į vyravimą linkusį seksualinį stilių, kai supratę, jog moterys juos pametė, atsitokės. O „seksualinės liberalės", – bent jau taip reikalą mato jų radikaliosios oponentės, – seksualinius polinkius laiko biologiškai įgimtu dalyku, su kuriuo reikia elgtis delikačiai ir pagarbiai ir palikti žmonėms pasirinkimo laisvę. Tokią poziciją radikaliosios feministės laikė papiktinimu, nes ji įtvirtina vyrų pirmavimą[468]. Šioje situacijoje jų jau nebegalėjo nustebinti tai, kad viena liberaliųjų feminisčių grupė net pasišovė ginti prostitučių teisę rinktis šią „profesiją ir netgi teisę kurti savo profesines sąjungas. Seksualinės liberalės gina aborto laisvę, nors ji daugiausia reikalinga vyrams, geidžiantiems lengviau pasiekiamo moterų sekso. Neseniai jos netgi, – 1990 metais rašė Dorchen Leidholdt, – ėmė ginti surogatinę motinystę pagal sutartį. Štai prie ko priveda „seksualinis liberalizmas"![469] Konferencija, – prisimena autorė, – sustiprino radikaliųjų liberalizmo praktikuojant seksą priešininkių kovingumą. Paaiškėjo, kiek daug yra jų, tų, kurios neketina toleruoti smurto sekse arba atmeta bet kokį seksą su vyrais, nes jame, kaip rodo pornografija, „vyrai yra subjektai, o moterys – objektai"[470]. „Kalbėtojos buvo piktos, šmaikščios, įkvepiančios. Jos buvo išgyvenusios (*had survived)* alfonsus ir mormonų patriarchus, cenzūrą žodžio laisvės labui, pasirinkimo laisve pridengtą prievartą. Jos buvo juodinamos, jų pasisakymai būdavo iškraipomi, tačiau jos ištvėrė poste – dar sąmoningesnės, labiau atsidavusios siekiui, drąsesnės nei kada nors anksčiau", – baigia šios konferencijos medžiagą pateikiančios knygos įvadą jos redaktorė[471].

Po viso to jau nebebuvo abejonių, kad Amerikos feminizmo judėjime egzistuoja gilus plyšys; abi šalys pirmą kartą kovojo tarp savęs, ir tai buvo svarbiau negu anuomet taip reikalinga kova dėl iki tol iškovotų laimėjimų išlaikymo. Nieko nuostabaus, kad daugelis aktyviščių

[468] Ten pat.

[469] Ten pat, p. XVI. Radikaliosios feministės vedė ryžtingą kampaniją prieš visokius išradimus motinystės srityje. Nuo 1984 metų veikė po Leeds konferencijos įkurtas FINNRET: *Feminist International Network on the New Reproductive technologies*. Po metų atsiranda FINRRAGE: *Feminist International Network of Resistance to Reproductive and Genetic Engineering*. Ypač nusipelniusi aktyvistė šiame bare buvo Gena Corea, viena iš *National Coalition Against Surrogacy* vadovių ir žurnalo „Reproductive and Genetic Engineering: International Feminist Viewpoints" leidėja (žr. G. Corea. *The mother machine. Reproductive technologies from artificial insemination to artificial wombs* [I leid. 1985], London, 1988).

[470] Ten pat, p. XV.

[471] Ten pat, p. XVII.

pasitraukė ne tik nuo antipornografinės kampanijos veikėjų, bet ir apskritai nuo feminizmo. O žiniasklaida tuomet su malonumu piršo feminizmo, kaip išskirtinai ir maniakiškai vienintele problema – pornografijos uždraudimu užsiėmusio judėjimo – paveikslą.

Postfeminizmas?

Dideliam barniui šeimoje, o gal ir jau nebe šeimoje, vis dėlto nereikia skirti per didelės reikšmės. Jis vyko feminizmo aplinkoje ir atsispindėjo daugiausia feministinėje literatūroje. Žiniasklaida ignoravo vidines kovas, feministinius forumus supurtančius skilimus ir kaltinimus. Pavyzdžiui, ką tik parodyta konferencija apskritai joje neatsispindėjo[472]. Vien tik kampanija prieš pornografiją vyko prieš platesnės publikos akis, ypač kai Meese komisija darė savo apklausą. Išskyrus tai, apie feminizmą nedaug ką galima buvo išgirsti.

Tad nieko nuostabaus, kai, įpusėjus devintajam dešimtmečiui, pasidarė madinga žiniasklaidoje, daugiausia dešiniojoje spaudoje, platinta tezė „feminizmas yra miręs", senosios veikėjos ir organizacijos beveik nutraukė veiklą, o į sceną įžengė „postfeministinė karta", kaip ją jau 1982 metais („New York Times Magazin" spalio mėnesio numeryje) apibūdino Susan Bolotin[473]. Žodis „postfeminizmas" ypač daro karjerą antrojoje devintojo dešimtmečio pusėje. Alice Echols, kuri pati šios dekados pabaigą jaučia kaip feminizmo dekadansą, čia kaip tik prisimena Deborah Rosenfelst ir Judithos Stacey straipsnį, kuriame jos rašo, jog „postfeminizmas – tai pradžia kultūros ir ideologijos, kurios tuo pat metu priima į save, patikrina ir depolitizuoja daugelį antrosios bangos feminizmui būdingų pagrindinių temų"; taip pat priduria, kad postfeminizmas nėra antifeminizmas[474].

Klausimas, ar jau atėjo postfeminizmo era, daugelį kartų pasirodo feministinėje literatūroje devintojo dešimtmečio pabaigoje apskritai dėl to, idant būtų paprieštarauta. Pavyzdžiui, viena iš įtakingų ir madingų Europos feminisčių olandė Anja Meulenbelt liūdnų refleksijų kupinoje knygoje mano, kad tas vis dėlto neteisingas įsitikinimas, jog

[472] Konferencijos organizatorė prisimena tai su kartėliu. Ten pat, p. IX.

[473] *Voices from the post-feminism generation,* „New York Times Magazine", 1982, spalio 17; pateikiu pagal F. Davis. *Moving the mountain,* min. veik., p. 472.

[474] D. Rosenfelst, J. Stacey. *Second thoughts on the second wave,* leid. „Feminist Studies", 13, 2, 1987 m. vasara, p. 341; cituoju pagal A. Echols. *Daring to be bad. Radical Feminism in America 1967–1975,* Minneapolis, 1989, 365 išnaša.

feminizmas praėjo, daugiausia yra gyvas judėjimo ir jo minties sustabarėjimu, dogmatizavimusi, tuo, kad feminizmą pasisavino į apsigyvenimą getuose linkusios autonomistės. Feminizmą ji prilygina kraitelei su krabais, kuriai nereikia dangtelio, nes krabai patys save traukia į dugną. Tačiau tikisi, kad judėjimas išeis iš tos krizės per praktinę veiklą, kuri dabar tapo svarbesnė už pirmiau buvusį būtiną ideologinį darbą; mūsų laukia naujas atgimimas, – pranašauja ji[475]. 1986 metais britų istorikė ir feministė rašo: „Tikrai būtų kvaila tikėtis, jog feminizmo aktyvumas išliks dabartinio lygio, iš tikrųjų jau dabar matyti požymių, kad didysis feminizmo pakilimas jau praeity“[476]. Jaunos moterys, gerai išugdytos *moterų studijų* kursuose, manė žinančios, kas reikalinga, ypač gerai išmanė lytinės diskriminacijos sritį, ir neabejojo, kad feminizmo dėka atsiradusiomis naujomis visuomeninėmis sąlygomis gerai susitvarkys, dėl to feminizmas daugiau nebereikalingas. Jos negirdėtu iki tol mastu naudojosi pilietinėmis ir papročių laisvėmis. Moterų policininkių, gydytojų, teisininkių vaizdas, moterų buvimas kariuomenėje, sakykloje, kosminėje erdvėje ir tiesiog jau visur joms buvo savaime suprantamas. Pačios jos, užsiėmusios profesine karjera, dalyvauti feministinėje veikloje neturėjo laiko. Nepaisydamos radikaliojo feminizmo gąsdinimų vyrais, jų visiškai nebijojo, priešingai, manė atbaidysiančios juos nuo savęs, jei apsiskelbs feministėmis; būgštaudamos, kad vyrai nepasibjaurėtų, netgi atsisakydavo toliau skaityti feministinius tekstus[477]. Dėl to jos dideliu lanku apeidavo feminisčių būrelius[478].

Tarp kai kurių senų feminisčių pasireiškė krizės nuotaikos, interpretuotos kaip dekadansas. Betty Friedan 1981 metais išleistame *Antrajame etape* aiškiai yra susirūpinusi dėl šeimos, kuri, nesutrukdžius lengvabūdiško radikaliojo feminizmo puolimo prieš ją, gerokai apsilpo, ateities. Kiek jaunesnės feministės neslepia savo frustracijos, kad nesusiklostys šeiminis gyvenimas, tačiau viltys susiorganizuoti jį

[475] A. Meulenbelt. *Zwischen zwei Stuhlen. Standortbestimmung einer kritiswchen Feministin,* Reinbek ir Hamburg, 1988, p. 10–15.

[476] O. Banks. *Faces of feminism. A study of feminism as a social movement* (I leid. 1981), Oxford, 1986, p. 258.

[477] Tokį dešimtojo dešimtmečio pabaigos jaunų moterų paveikslą piešia Flora Davis. Žr. F. Davis. *Moving the mountain,* min. veik., p. 473.

[478] Socialistė feministė Anna Ferguson irgi prisimena, kad devintąjį dešimtmetį jos dukteriai, užaugusiai šalia jos, feminizmas atrodė visiškai nereikalingas. Žr. A. Ferguson. *Sexual democracy. Women, oppression, and revolution, Boulder,* 1991, p. 12.

vėliau yra menkos[479]. Atsiranda neįkūnytos motinystės, kuri feminizmo imta labai branginti, ilgesys[480]. Nostalgiškai skamba feministės Lizos Heron, teigiančios, kad feminizmas pasiekė tiek daug, o vis dėlto kažkaip liūdna, knyga... Mat norėtųsi gyventi su vyrais, tik kaip? Ir jie feminizmo dėka bent kiek pasikeitė, bet per mažai. Kaip gyventi susisaisčius su vyru, neprarandant gautos ir jau įmanomos nepriklausomybės?[481] Visuotinai skelbiamas požiūris, kad *superwomen, supermoters* modelis, išreklamuotas dėl feminizmo įtakos, nebuvo pripažintas, kartelė buvo iškelta per aukštai. Dėl to tik padidėjo skyrybų skaičius[482] ir apskritai moterys tapo nelaimingesnės. Iš šios pusės feminizmą smarkiai puola Sylvia Hewlett[483]. Feministės, tiesa, ginasi teigdamos, kad žalingos jų siūlytos reformos pasekmės kyla ne iš jos projekto, o dėl to, kad buvo sustota pusiaukelėje iki jos įgyvendinimo. Sena aktyvistė Laudie Porter kalbėdamasi su Flora Davis sako, kad bent jau ne tokį būsimos išlaisvintos moters paveikslą turėjo prieš akis, kokį galima pamatyti dabar: jauna motina rytą su vaikais skuba į darželį ir į mokyklą, paskui į darbą, o po darbo vėl uždususi, su pirkiniais rankose, atsiima vaikus ir t. t. Taip neturėjo būti, tai vyrai turėjo solidariai pasidalyti pareigas namuose[484].

Dėl tokios padėties smarkiai sumažėjo moterų, dalyvaujančių feminizmo judėjime, skaičius. Organizacijos netekdavo savo narių (NOW

[479] 1986 m. „Newsweek" rašo, kad keturiasdešimtmetei moteriai yra daugiau galimybių būti teroristo užmuštai negu ištekėti. („Newsweek", 1986, birž. 2, p. 54, cituoju pagal F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 473).

[480] Anot Annos Burr Snitow, Rutgerso universiteto anglistės ir *moterų studijų* dėstytojos, anksčiau buvusios aktyvistės, 1970 metais vienos iš Niujorko radikaliųjų feminisčių įkūrėjų, feminizmas perėjo tris fazes: pirmiausia buvo kovojama prieš pronatalistines pozicijas ir apie motinystę kalbėta be susižavėjimo, o kartais netgi jai buvo suverčiama svarbiausia atsakomybė už moterų skriaudas, paskui, įpusėjus aštuntajam dešimtmečiui, prasidėjo neutralumo fazė, kol pagaliau devintąjį dešimtmetį įvyko paties feminizmo posūkis pronatalizmo pusėn, o nėštumas, gimdymas ir vaikų priežiūra bei auklėjimas imti net romantizuoti. Autorė siejo tai su dvasios nuosmukiu tarp veikėjų reiganiškojo konservatizmo metais. Bet sakydama tai 1990 m. konferencijoje kreipėsi į dalyves iškeldama klausimą, kuris labai suerzino dalyves: Ar moterys iš tiesų norėtų pasidalyti su vyrais motinyste? Juk tai jų specialybė ir valdžios šaltinis. Ar ką nors už tai gausiančios? („Ms", V/VI 1991, p. 34; cit. pagal F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 480).

[481] L. Heron. *Changes of Heart. Reflections on women's independence*, London, 1986.

[482] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 473.

[483] S. A. Hewlett. *A lesser life*, min. veik.

[484] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 475.

1985 metais turėjo 130 tūkstančių, o dar neseniai buvo viršijusi 200 tūkstančių), įsiskolindavo. Prie to gerokai prisidėjo naujosios vyriausybės pozicija. Ji atsisakė dotacijų feministiniams projektams ir davė blogą pavyzdį fondams: jie pasekė vyriausybės pėdomis[485].

Daugelis ir toliau aktyviai veikiančių feminisčių tapo tarsi nematomos, nes jų gyvenimas bėgo studentų miestelių teritorijose uždaresniame *moterų studijų* rate. Pirmojoje dešimtmečio pusėje kaip tik čia vyko didžiosios kautynės tarp liberaliosios pakraipos feminisčių ir radikaliosios kultūrinės arba, rečiau, socialistinės pozicijos šalininkių, taip pat ginčai tarp ligšiolinio baltųjų moterų feminizmo ir atskiro spalvotųjų moterų feminizmo skelbėjų (daugiausia pietiniuose Amerikos universitetuose). Iš išorės mažai kas apie tai galėjo žinoti, išskyrus tuose disputuose dalyvaujančias feministes iš prieglaudų ir pagalbos moterims centrų bei kitokių paprasto žmogaus iš gatvės akiai nepasiekiamų slėptuvių[486]. Buvo galima apie tai nežinoti, juo labiau jei ir nesinorėjo žinoti. Nieko nuostabaus, kad žurnalistė Ann Taylor Fleming 1986 m. „New York Times Magazine" parašė, jog „yra išnykęs bet koks moterų judėjimo pėdsakas..."[487]

Štai ši tezė teisinga su viena, bet labai esmine išlyga. Iš tikro feminizmas savo populiariu, prozelitišku pavidalu, atakuojantis vidutinių Amerikos moterų ir vyrų sąmonę, tapo mažai pastebimas viešojoje arenoje (išskiriant garsiąją kampaniją prieš pornografiją). Liberalusis feminizmas, pralaimėjęs ERA bylą, nusilpo ir laikinai bent kiek prarado užmojį. O radikalusis feminizmas bent jau nepažemino tono, bet vis dėlto tik anklavuose. Toli nuo didmiesčių centrų šurmulio jis pradėjo įgyvendinti savo idėjas studentų miesteliuose, eksperimentuodamas su gyvais žmonėmis. Ne visada dėl to sužavėtais. Šiuos poligonus jis pajungė savo vaizduotei ir įtakai.

Kai Katie Roiphe, minėtoji feministinės rašytojos Annos Roiphe duktė, 1986 metais atvyko studijuoti į Harvardo universitetą, iškart prie įėjimo ją pasveikino plakatai, kurie rėksmingai perspėjo, kad visur jos tyko pavojus būti išprievartautai būsimųjų kolegų ir toks pat pavojingas pasislėpęs ŽIV virusas, o ant dekanato laiptų budinčios vyresniųjų

485 Ten pat, p. 472.

486 1987 metais buvo, – kaip nustatė *National Women's Conference Committee*, – per tūkstantis du šimtai prieglaudų žeminamoms moterims ir per šeši šimtai pagalbos centrų krizės po išprievartavimo ištiktoms moterims. Žr. M. M. Ferree, B. B. Hess. *Controversy and coalition. The new feminist movement across three decades of change*, London, 1995, p. 229.

487 Cit. pagal F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., 471.

kursų aktyvistės naujoms studentėms įteikinėjo švilpukus, su kuriais nuo šiol jos neturėsiančios persiskirti, nes tikriausiai būsiančios seksualiai užpuldinėjamos. Jau pirmąją savaitę pagal programą susitikimų su naujokais metu gavo didžiulę porciją perspėjimų, iš kurių į pirmą vietą buvo iškeltas išprievartavimo per pasimatymą pavojus. Joms buvo parodytas filmas apie kaip tik tokį poelgį su niekuo nekalta visiškai skaisčia naivia mergina, kurią sužavėjo inteligentiškas vaikinas. Kai po dvejų metų Katie pratęsė studijas Prinstone, visą tą tylų ir ramioje vietoje išsidėsčiusį studentų miestelį išvydo apšviestą naktį septyniomis dešimtimis lempų. Po kiekviena iš tų lempų buvo lengvai pasiekiamas aliarmo telefonas, jei iškiltų seksualinio priekabiavimo ar prievartavimo pavojus. Panašūs tokių „žydrųjų šviesų" tinklai buvo instaliuoti daugelyje studentų miestelių. Pradėta nuo penkiolikos lempų pagal miestelių feminisčių pageidavimą, paskui metai po metų buvo įrengiama naujų. Jau jos studijų metais feministės laimėjo kautynes su astronomais dėl dar vienos serijos tokių įrengimų išdėstymo aplink observatoriją; sulygta susitarus, kad lempos bus įtaisytos prie pat žemės, idant netrukdytų stebėti dangaus[488]. Tų šviesų rezultatas buvo tik toks, kad studentės bijojo vaikščioti naktimis. „Raudonos reiškia „stok", geltonos – „eik", o žydros reiškia „bijok"[489].

Toliau autorė, neslėpdama susierzinimo, parodo visą feministinių centrų poveikio akademiniam gyvenimui sistemą. Jos, išauklėtos savo motinos – valdingos feministės, nuomone, devintojo dešimtmečio radikalusis feminizmas viską apsuko atgal vietoj laisvės, dėl kurios iš pradžių kovojo moterys, gaudamas barjerų, draudimų, laisvės apribojimų sistemą. Jis propagavo skaisčios, švelnios, naivios, „didžiaakės" moters, tarsi šeštojo dešimtmečio filmų būtybės, kuriai visą laiką gresia seksualinis amžinai to išalkusių brutalių ir agresyvių vyrų įkyrumas, paveikslą[490]. Daugelis moterų pasidavė tam spaudimui. Užsie-

[488] K. Roiphe. *The morning after*, min. veik.

[489] Ten pat, p. 28.

[490] Roiphe rašo: „Iš maniakiško feminisčių užsiiminėjimo prievartavimais ir seksualiniais priekabiavimais atsiranda moterų – aukų, kurias užgauna nešvankus profesoriaus sąmojis ir kurias visą laiką prie sekso stumia kolegų užuominos, paveikslas. Šis subtilios moters paveikslas turi stulbinamo panašumo, jei lyginsime su šeštojo dešimtmečio idealu, nuo kurio mano motina ir jos kartos moterys didelėmis pastangomis bandė išsivaduoti. Joms buvo per akis to jos pasyvumo, tų jos nekaltų akučių. Per akis buvo jos perdėto jautrumo seksualinėms dviprasmybėms. Per akis buvo jos perdėto poreikio būti saugomai. Ji pačia savimi reprezentavo bet kokių asmenybinių, visuomeninių, psichinių

mimai ir visokios diskusijos buvo kaustomi „taisyklingumo" bei feminisčių primesto žiūrėjimo ir mąstymo būdo, bet kokie individualizmo bandymai solidariai būdavo žlugdomi. Mokytojų kadrai jautėsi terorizuojami dėl galimybės būti apkaltintam seksualiniu priekabiavimu[491], dėl to profesorius įvairių pokalbių, o juo labiau egzaminų metu, jei pašnekovė būdavo studentė, atsidarydavo duris. Feministinis „smegenų plovimas" neaplenkė ir daugelio studentų, kurie kas pavasarį į Prinstoną nuo kelių šimtų iki tūkstančio dalyvių sutraukiančiose eitynėse „Atimkite iš jų naktį!" garsiai mušdavosi į krūtinę už visą vyrų padermę. Atsirado nauja „dogmatinė ortodoksija"[492].

Tad, kaip matyti, daugelyje, galbūt daugumoje akademinių centrų radikaliajam feminizmui pavyko pasiekti tai, ko negavo visos visuomenės gyvenimo forume. Kai kuriose aukštosiose mokyklose jis turėjo valdžią. Kitose bent jau paėmė viršų pirmutiniai feminizmo tikslai[493]. Pagaliau, jeigu kalbama apie pačių idėjų pergalę, tai didelis feminizmo priešininkas, iki gyvo kaulo konservatorius rašytojas manė, kad jos laimėjo visur ir visiška nesąmonė yra atkakliai skelbti feminizmo galą: „Toks pat nepagrįstas, kaip požiūris į feminizmą kaip į judėjimą dėl liberalių reformų, yra įsitikinimas, kad feminizmas – tai jau praeitis. Neįprasta dvidešimties metų senumo kalba dabar yra

potencijų praradimą. Todėl jos darė viską, kas galima, idant išvaduotų savo dukteris nuo to etalono naštos: žygiavo, rėkavo šūkius, rašė... Ir štai ta moteris vėl sugrįžo – su savo grynomis intencijomis ir plačiai atvertomis akimis. Skirtumas tik tas, kad šį kartą ją reanimuoja pačios feministės". Ten pat, p. 6.

491 *Sexual harassment* (seksualinį priekabiavimą) Aukščiausiasis Teismas 1986 m. vieningai pripažino „seksualinės diskriminacijos" forma. Žr. C. A. MacKinnon. *Feminism unmodified. Discourses on life and law*, Cambridge, Mass., 1987, p. 1. Nuo tada prasidėjo skundai, procesai ir nuolatinė baimė dėl galimybės būti apkaltintam.

492 Ten pat, p. 5. Žr. ir ankstesnes pastabas apie eitynes „*Take back the night*" anksčiau šiame skyriuje p. 241 ir 459 išnašą.

493 Apie feminizmo idėjų pergalę Amerikos mokyklose 1987 metais rašo feminizmui griežtai nepalankus autorius: „Vyrai ir moterys dabar laiko natūraliu dalyku, kad gyvena lygiai taip pat, studijuoja lygiai tuos pačius dalykus ir turi lygiai tokių pat lūkesčių dėl savo būsimos profesinės karjeros. [...] Kautynės laimėtos. Studentės apskritai nesijaučia diskriminuojamos ar menkinamos dėl savo ambicijų". Niekas nebesitiki, kad jos pasirinks šeimą, o ne profesinę karjerą. Jos užjaučia savo motinas, kartkartėmis jas šiek tiek niekina, kad taip leidosi įvaromos į virtuvę. Apie seksą žino daugiau negu jų dėstytojai. „NOW gynyba joms reikalinga nė kiek ne daugiau kaip kitoms moterims, kurios žino, jog Reagano laikais joms sekasi bent jau taip pat gerai, kaip ir Carterio laikais." Žr. A. Bloom. *The closing of the American mind*, New York, 1987, p. 107.

sutinkama rečiau, tai tiesa, bet jokia doktrina neturi tokios įtakos kuriant institucijas ir visuomeninį gyvenimą kaip feminizmas". Levino nuomone, pagaliau įsisiautėjo feministinis teroras, visur gresia kaltinimai seksualiniu priekabiavimu, prieš kiekvieną pasakytą žodį užsimoja politinio taisyklingumo puristai... Įsigalėjo „biurokratinis feminizmas"[494]. Tačiau, – kartojame, – vidutinis amerikietis galėjo nesuprasti, kad tai feminizmo įtaka, galėjo mąstyti taip, kaip „NYT" žurnalistė Ann Taylor Fleming, – kad feminizmas „išnyko be pėdsako".

Iš tikrųjų būstinės, iš kurių sklido įtakos, spaudimas, pageidavimai, grasinimai, verčiantys administracinę valdžią ir akademinius kadrus daryti nuolaidas, pirmiausia buvo *moterų studijų* centrai. Į feministinės ortodoksijos įtaką pirmiausia pakliuvo humanitariniai skyriai, ir greta daugiau ar mažiau mokslinio varianto (pirmiausia mokslinės kritikos) atsirado vidutiniam vartotojui nesuprantamas ir mažai patrauklus *kultūrinis feminizmas*[495]. Klasikiniu pavidalu jis užgimė Prancūzijoje jau baigiantis aštuntajam dešimtmečiui, tačiau pasaulis apie jo egzistavimą sužinojo tik devintąjį dešimtmetį, kai vertimai į anglų kalbą padarė juos prieinamus tarptautinei visuomenei. Pagaliau žodžiai „padarė prieinamus" čia pavartoti grynai formaliai, nes šių filosofinių traktatų nei originalai, nei vertimai nėra prieinami. Tiesiog dabar plačiau sužinota apie jo egzistavimą, jis tapo madingas, taip kaip tapo madingas postmodernizmas, kurio variantu jis gali būti laikomas. Imta vienas kitą stulbinti žargoniniu *dekonstrukcijos* žodeliu. Šalia „naujojo prancūzų feminizmo" (*new French feminism)* atstovėmis laikomų autorių rinkinių ir antologijų pasirodė studijų jo tema, pirmiausia Anglijoje, iš kur, žinoma, pasiekė Jungtines Valstijas, kol pagaliau šviesą išvydo amerikiečių tyrinėjimai paprastai jau savaime hermetiškoje literatūros kritikos ir kalbos srityje. Pasirodė, kad daugelis ankstesnių moteriškumo kulto pagrindu atsiradusių amerikiečių, pirmiausia Mary Daly, leidinių ir Kuhno inspiruotų mokslinės epistemologijos kritikos darbų sudaro savotišką šiek tiek pirmeivišką ir amerikietiškai skirtingą kultūrinio feminizmo variantą, kad net pradėta juos jungti į vieną platesnę radikaliąją kultūrinę srovę. Tam tikras maišymasis prasidėjo, į Amerikos akademinį gyvenimą įsitraukus vienai iš keleto svar-

[494] M. Levin. *Feminism and freedom*, New Brunswick, 1987, p. 8–9.

[495] Tikriausiai tai jam taikoma K. Roiphe pastaba, kad „nežinia kada feminizmas pradėtas tapatinti su piktumu ant žiopsančių į tave gatvėje vyrų ir su rašymu apie „moterų diskurso kolonizavimą". K. Roiphe. *The morning after*, min. veik., p. 5.

biausių prancūzų feminizmo figūrų Monique Wittig, kuri yra dažnai spausdinama ir désto Jungtinėse Valstijose. Bet kuriuo atveju kultūrinis feminizmas tapo žiniasklaidos priemonių kultūrinių skyrių didvyriu kaip itin ezoteriškas ir kultūriškai rafinuotas reiškinys, veikiau sutinkamas menininkų salone ir literatų kavinėje ir todėl priskirtas prie visokių madingų „post" -izmų arba šiuo atveju – prie postfeminizmo. Manyta, kad ta keistuoliška kultūrinė aberacija, tas slopstantis feminizmo alsavimas jau netrukus amžinai sustings tarp knygų viršelių ir įrėmintose drobėse. Feminizmas, – manyta, – tai jau išsisėmė iki dugno, tai jau priėjo witgenšteiniškąją kalbos ribą. Jeigu, nepaisant viso to, nenutyla, tai girdisi jau tik murmėjimas.

Vis dėlto teisi Flora Davis teigdama, kad feminizmas visiškai nepasakė paskutinio žodžio ir nesuvaidino paskutinio veiksmo[496]. Nenutilo, nenutraukė veiklos ir tada, kai labai norėta tuo patikėti, o ką jau kalbėti apie dešimtojo dešimtmečio renesansą[497]. Jeigu kalbėtume apie respublikonų dešimtmetį Jungtinėse Valstijose, pakanka peržvelgti feministinę devintojo dešimtmečio bibliografiją, kad įsitikintume, jog tuo metu pasirodė daug rimtų ne tik akademinio užmojo, bet *par excellence* ideologinių ir programinių darbų, mobilizuojančių, – kaip dabar žinoma – sėkmingai, – moterų pastangas spręsti specifines, bet svarbias problemas. Jau įpusėjus devintajam dešimtmečiui buvo organizuoti veiksmai dėl kovos su prostitucija, o veikiau su visuomeninėmis sąlygomis, kurios sukelia prostituciją (o ne su prostitutėmis!). Atsirado WHISPER (*Women Hurt in Systems of Prostitution Engaged in Revolt* – Organizuotos prostitucijos sužalotos maištaujančios moterys, santrumpa sudaro žodį „šnabždesys"), kurią įkūrė Evelyn Giobbe, paskui Susan Hunter organizuoja pagalbos buvusioms prostitutėms centrą *Council for Prostitution Alternatives.* Tačiau prostitucija – tai didelio masto tarptautinis reiškinys, ir į ten persikėlė tuo užsiėmusių feminisčių veiksmai, kad net matomesnės jos tapo Jungtinių Tautų forume ir pasaulinėje arenoje, kur jau kelerius metus vyko kautynės šiame fronte. 1988 metais Niujorke įvyko

[496] F. Davis. *Moving the mountain,* min. veik., p. 471–472.

[497] Naujoje 1991 metais rašytoje įžangoje *Gin/Ekologijai* Mary Daly prisimena, kad jau 1976 metais „Harper's" (Veronikos Geng lapkričio mėnesio straipsnyje *Requiem for the Women's Movement)* paskelbė feminizmo pabaigą, o paskui šį linkėjimų ritualą daugelį kartų kartojo devintąjį dešimtmetį ir dešimtojo pradžioje. „Aiškus dalykas, – rašo ji, – Moterų sąjūdis gyveno ir toliau. Šiek tiek įlindo į požemį/ pojūrį, bet/ir buvo kaip ir dabar yra alsuojantis gyvybe, kupinas vilčių ir lūkesčių." M. Daly. *Gyn/Ecology. The metaethics of radical feminism. With new intergalactic introduction by the author,* London, 1991, p. XVII.

didelė kovai su seksualiniu turizmu skirta konferencija. Kaip jos rezultatas atsirado tarpvalstybinė organizacija Koalicija prieš prekybą moterimis (*The Coalition Against Trafficking in Women)*, veikianti su Jungtinių Tautų auspicijomis, o jos sukūrimas buvo jau daugelį metų šioje tematikoje besispecializuojančios Kathleenos Barry nuopelnas. O reikėjo eiti kaip per gruodą, – prisimena ji, – nes dar 1983 metais Roterdame tarptautiniame simpoziume prekybos moterimis tema prisiklausiau daugelio bjaurių žodžių dėl to, kad pareiškiau esanti radikali feministė[498]. Visa tai vis dėlto galėjo likti nežinoma vidutiniam amerikiečiui.

Vidutinis amerikietis taip pat galėjo nežinoti, kad nuo devintojo dešimtmečio pradžios guviai demonstravusiame savo aktyvumą ekologiniame judėjime ne kartą pagrindinis vaidmuo teko feministėms, jei nekalbėsime apie tai, kad judėjime veikė daugelis autonominių feminisčių grupių. O nuo feminizmo iki kovos dėl aplinkos, pasaulio, gyvūnų ir pan. gelbėjimo vedė ypač gerai logiškai pagrįstas kelias[499]. Katastrofos atominėje Three Mile Island grėsmė, o paskui tikra Černobylio katastrofa pakeitė platesnių visuomenės sluoksnių mentalitetą ir paskatino judėjimo plėtrą. Nuo 1980 metų vyksta daug visos šalies konferencijų, daugėja nepriklausomai veikiančių organizacijų. Atsiranda ekofeminizmu vadinama srovė, kuriai pradžią duoda Starhawk grupė iš Kalifornijos, įkūrusi *Woman Earth Institute* (Žemės – moters institutą). Pradiniu šūkiu tampa „kova su pirmavimu": baltųjų prieš spalvotuosius, vyrų prieš moteris, žmonių prieš gyvūnus ir gamtą, taigi feministinė patriarchato, kaip vyravimo moterų atžvilgiu šaltinio, teorija yra išplečiama: patriarchatas pasirodo esąs daugelio įvairių žalingų pirmavimų ne tik visuomenėje, bet ir gamtos pasaulyje šaltinis ir juo labiau turi būti nugalėtas[500].

Panašų pasaulio matymą, iš dalies apimdamas ir ekologizmą, reprezentuoja New Age judėjimo tinklas, kuriame moterų ir feministinės ideologijos dalis, galimas daiktas, yra svarbi[501]. Gerai į jį tinka devin-

[498] K. Barry. *The prostitution of sexuality*, min. veik., p. 3–5.

[499] Tiesa, Simone de Beauvoir labai kritiškai pasisakė dėl skelbiamos teorijos, neva moterys kažkaip ypatingiau buvo nusiteikusios ekologinio ir už taiką judėjimo atžvilgiu, nes, jos nuomone, tai vis dėlto yra grindžiama kažkokio „amžino moteriškumo" egzistavimu, o ji buvo šios idėjos nuoširdi priešininkė ir į šiuo keliu einančius judėjimus žvelgė labai kritiškai. Žr. A. Schwarzer. *Simone de Beauvoir heute. Gespraeche aus zehn Jahren 1971–1982*, Reinbek ir Hamburg 1983, 1980 metų interviu „Emmai" antrašte *Eine Wahl gegen diese Welt*.

[500] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 483–484.

[501] Teigiamai šiame kontekste į feminizmą žvelgia Fritjof Capra, vienas iš judėjimo klasikų. Žr. jo *Punkt zwrotny*, Warszawa, 1987.

tąjį dešimtmetį plačiai išsišakojusi feministinė religijos kritika, taip pat šiame kontekste atsirandančios feministinės religinės ar kvazireliginės grupės, grįžtančios prie naujai atrastos Deivės Motinos kulto. Randasi ištisa plejada moterų kulto grupių su savo iškilmėmis, šventėmis ir ritualu. Plinta „naujasis pradžios mitas" (tik ar toks jau naujas?), apie kurį Mary Jo Weaver rašo, jog žmonija kadaise gyvenusi taikingos lyčių lygybės pasaulyje[502]. Tačiau ir pats Naujasis Amžius, ir tos sektantiškos feminisčių grupės irgi liko anapus visuomenės dėmesio lauko. Kartkartėmis galėdavo į jį trumpam įsibrauti kaip „Politinės nusivylimo apeigos" (*„A political Despair Ritual")*, Starhawk organizuota manifestacija perrinkus Reaganą 1984 metais, užbaigta žvakių deginimu kaip ženklu, kad nenutrauks savo darbo dėl geresnės ateities. Tačiau žiniasklaida dabar nenoromis skelbė panašius įvykius.

Plačioji visuomenė galėjo nepastebėti ir nepastebėjo labai svarbaus turinio naujai įsiliepsnojusiame teisininkių ginče dėl to, ar moterims yra geresnis ir teisingesnis „lygus traktavimas", ar „specialus traktavimas". Iš abiejų šalių kartojosi jau žinomi argumentai, bet atsirado ir naujų elementų, o svarbiausias pasirodė besąs naujas riešutėlis, kurio svarba iki šiol vis dėlto daugeliui suinteresuotųjų tebėra nesuprantama. Garsi teisininkė Wendy Kaminer, sumuodama liberaliosios šalies pozicijas, specialių teisių moterims šalininkėms prikiša norą laikytis tradicinių vaidmenų namuose iš baimės pasinaudoti pasirinkimo laisve, kurią sukuria lygios teisės. Lengviau yra laikytis tradicijų. O šios pozicijos dangstymą dabar madingu moteriškųjų vertybių kultu ji įvardija kaip „moteriškąjį šovinizmą"[503]. Jos kolegės priduria, kad ypatingos apsaugos moterims reikalavimas siejasi su anuo „viktimiškuoju" arba kankiniškuoju įsitikinimu, jog moterys visuomet liks aukomis. Kaip atsakymą iš feminisčių lūpų išgirdo naują dalyką, derantį prie pasikeitusios tų metų atmosferos: moterys ne visada vyrų spaudžiamos prisiima tradicinį namų šeimininkės vaidmenį, labai dažnai jis atitinka jų pačių pasirinkimą. O jei taip bus ir toliau, turi gauti įteisintą kompensaciją už gimdymo, maitinimo ir mažų vaikų priežiūros laikotarpį. Iš teisės profesoriaus Kennetho Karsto, kuris yra akceptavęs feministės ir psichologės Gilligan nustatytą skirtumą tarp vyrams būdingo „kopėčių" matymo taško ir moterims būdingo „audeklo" matymo taško (opozicija *ladder–web)*, 1984 metais pasigirsta teiginys, kad

[502] „Journal of Feminist Studies in Religion", 5, nr. I, 1989 m. pavasaris, cit. pagal F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 485.
[503] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 480.

JAV konstitucija pernelyg respektuoja kopėčių perspektyvą ir, palyginti su Europa, Jungtinėse Valstijose stokojama mąstymo audinio, arba bendro visuomenės labo, kategorijomis. Jo universiteto kolegė Carrie Menkel-Meadow papildo šią mastymo tėkmę teiginiu, jog pats laikas atsisakyti amerikiečiams būdingo nėštumo kaip fizinio nedarbingumo supratimo, kai tuo metu, – žvelgiant į visuomenę kaip į audinį, – nėštumas pasirodo esąs darbas visai visuomenei ir, būdamas toks, turi būti mokamas.

Vis dėlto, nepaisant viso to ir pozicijos ginče dėl lyčių skirtumų tvarumo ar netvarumo, – ir čia pasirodo minėtasis *novum*, – pats tų skirtumų pripažinimas esant giliais ir palyginti tvariais niekaip nesumenkina moterų teisės į lygybę ir kompensacijų už tai, kad jų skirtingumas daro jas pažeidžiamas, galimybių. Panašiai kaip etninių mažumų atveju, lygybės įvedimas neturi reikšti skirtumų suniveliavimo. Jei pasirenka išlaikyti savo kultūrinį atskirumą, tai jų reikalas, o teises turi turėti bent jau lygias su vyrais, galbūt netgi papildomai paremtas galimybes išlyginančiomis privilegijomis[504]. Į moteriškųjų vertybių ir moterų kultūros skirtingumą šiuo atveju pažvelgta iš to paties naujo matymo taško, koks pribrendo amerikiečių etninės ir kultūrinės įvairovės atžvilgiu: vietoj senosios tiglio, kuriame skirtumai išnyksta daugiausia supanašėdami su vidurinės klasės baltųjų kultūra, teorijos atsirado salotinės, kurioje visos mišrainės sudedamosios dalys išlaiko savitumą, o iš jų susidaro vidinius skirtingumus apimanti vienybė, teorija. Kaip tik šį principą reprezentuoja ir nebaltosios feministės, kurios devintąjį dešimtmetį susiorganizuoja savo kultūros pagrindu ir skelbia įvairovės ir tuo pat metu lygybės išsaugojimo šūkį[505]. Paraštėje pažymėsime, kad tik dabar pabudo rimtas juodųjų moterų susidomėjimas feminizmu, nes anksčiau jos buvo užsiėmusios kova dėl lygių teisių negrams. Tik kovai, kurioje jos vaidino svarbų vaidmenį, pasibaigus sėkme pirmiausia juodiesiems jų broliams, suprato, kokių pasekmių gali turėti lyčių nelygybė[506].

Kartojame: šios ir panašių diskusijų, nei daugelio feminisčių inspiruotų konferencijų, nei kasdienės veiklos nuskriaustų moterų labui, nei tarptautinio tinklo, užkertančio kelią moterų skriaudimo praktikai, organizavimo, nei jų vaidmens kituose visuomeniniuose judėjimuose, kur ne kartą buvo vadovės, buvo galima nepastebėti. Bet kai

[504] Ten pat, p. 480–483.
[505] Ten pat, p. 385.
[506] A. Echols. *Daring to be bad*, min. veik., p. 290.

1989 metų balandžio mėnesį į Vašingtono gatves vėl išėjo 300 tūkstančių demonstrančių ir demonstrantų, tarp jų daug jaunų moterų, protestuojančių prieš bandymus sugrąžinti abortų apribojimus, kurių devintąjį dešimtmetį vis daugėjo ir kurie jau davė tam tikrų rezultatų – sunkumų, ypač prislegiančių vargingesnes moteris (Reagano vyriausybė panaikino dotacijas), – tuo metu niekas jau neabejojo, kad tai vėl duoda žinią apie save feminizmas, o ne kažin koks postfeminizmas[507]. Dalis tų jaunų moterų, kaip tik susirūpinusių gautų teisių išsaugojimu, savo studentų miesteliuose ir darbovietėse įsitraukė į neva niekam nebereikalingų feministinių organizacijų veiklą. Paskui prieita iki istorinių 1992 metų rinkimų ir iki konservatoriaus Busho pralaimėjimo, ir kova prieš bandymą atsisakyti ne tik aborto teisės, bet ir kitų moterų teisių, kurias jaunesnė jų karta jau laikė savaime suprantamu dalyku, įsibėgėjo. Profeministinės gaidos gerokai jaunesnio Clintono ir ypač su juo bendradarbiaujančios žmonos Hillary kalbose tikriausiai daugiau žadėjo vėl aktyvių feminisčių ir dar didesnio skaičiaus feministinių idėjų paveiktų moterų ausims.

Paradoksas, kad tuo pačiu metu, kai feminizmo nuostoliai Amerikos piliečių akyse pamažu didėjo, jis rado vis didesnį atgarsį tarptautinėje scenoje, ir daugiausia dėl Amerikos feminisčių įtakos. Jungtinių Tautų ir jos agentūrų arenoje bei daugelyje kitų pasaulinių organizacijų centrine tapo moterų, visų moterų, moterų pasaulyje problema. Ir, nors tai atsitiko dėl feminisčių spaudimo, tą iniciatyvą į savo rankas vikriai paėmė daugelio valstybių oficialios vyriausybinės jėgos (dažnai pasinaudojusios joms pavaldžiomis oficialiomis moterų organizacijomis, ypač socialistinėse ir trečiojo pasaulio šalyse), kurios stengiasi atitolinti tiesioginę paprastai autonomiškai veikiančių feministinių organizacijų įtaką. Tačiau šios nepraleido nė vienos tarptautinės progos pristatyti savo matymo tašką, paprastai posėdžiaudamos lygiagrečiuose nepriklausomuose forumuose, organizuodamos žiniasklaidos dėmesį patraukiančias demonstracijas ir kontrdemonstracijas, eitynes ir pan. Šia proga užsimezgė tarptautinio feminisčių bendradarbiavimo, kuris dabar iš tų judėjimų nunėrė pasaulinį tinklą, gijos[508].

[507] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 414 nn. Kitame leidinyje nurodomas skaičius 400 tūkstančių (M. M. Ferree, B. B. Hess. *Controversy and coalition*, min. veik., p. 230).

[508] Tuo lengva įsitikinti internete. Ypač rekomenduoju prie NOW atsiradusį informacijos centrą: Feminist Internet Gateway. Adresas internete http://www.feminist.org/gateway.

1975 metais prieita iki pirmojo Tarptautinius moterų metus užbaigusio Pasaulinio Jungtinių Tautų kongreso Meksiko mieste. Kaip jau minėjau, nesėkme pasibaigė pastangos suorganizuoti šią konferenciją Vakarų Berlyne, kur komunistai tikėjosi pajungti sau feministinį judėjimą ir moteris, izoliuodami nuo Amerikos moterų įtakos. Meksike – priešingai, Amerikos feminisčių balsas buvo svarbus, ypač šalia oficialių posėdžių esančioje atskiroje tribūnoje, kurioje dalyvavo apie 6 tūkstančiai moterų beveik 200 darbo grupių. Oficialioji konferencija priėmė dokumentą *Pasaulinis veiksmų planas Tarptautinių moterų metų tikslams įgyvendinti,* pagal kurį Jungtinės Tautos visą būsimąjį dešimtmetį paskelbė Moterų dešimtmečiu, dešimtmečiu, kurio metu vyriausybės turėjo įgyvendinti 155 dokumento straipsniuose esančias direktyvas „dėl lygybės, plėtros ir taikos". Oficialius šios organizacijos moterų siekiams skirtus kongresus nutarta šaukti kas penkeri metai.

Kitą kongresą 1980 metais Kopenhagoje beveik pavyko suparalyžiuoti socialistinių kraštų ir Palestinos atstovėms, kurios bandė primesti sionizmą smerkiančias rezoliucijas. Jos teigė, kad trečiojo pasaulio moterims (o kongresas turėjo būti skirtas kaip tik joms) „moters" tema yra viskas, o ne tik „moteriškos" problemos, kurioms iš tikrųjų šią valandą gaila laiko. Pagaliau socializme moterų problemos jau išspręstos, o trečiasis pasaulis pirmiausia turi išsivaduoti nuo Vakarų imperializmo. Dėl to iki rezoliucijų, ginančių trečiojo pasaulio moteris, priėmimo neprieita[509], o viso pasaulio feministės, atskirame forume susitikusios jau su dešimtimis tūkstančių moterų, čia gavo dar daugiau naudos.

Ir III pasaulinis kongresas Nairobyje 1985 metais su dideliu vargu brovėsi prie moterų reikalų per vėl primestą Palestinos–Izraelio ir dar aparteido problemą. Reikia pažymėti, kad tuokart moterų skaičius oficialiose delegacijose išaugo net iki 80 procentų, o posėdžius vis dėlto pavyko užbaigti priėmus dokumentą *Ateities strategijos,* kuriame, be kita ko, nutarta, kad vyriausybės turi įvesti vienodo užmokesčio už vienodą darbą principą, skatinti ir remti vaikų priežiūros raidą ir sudaryti galimybę tėvams dirbti pagal lankstų darbo grafiką. Delegatės iš Vakarų išgirdo apie daugelį trečiojo pasaulio moterų gyvenimo faktų, apie kuriuos neturėjo supratimo. Drauge su kongresu vykstančiame nepriklausomame moterų forume šį kartą dalyvavo jau 16 tūkstančių moterų iš 130 pasaulio šalių. Feministės skleidė tarp jų savo

[509] G. Ashworth, L. Bonnerjea. *The invisible decade. UK women and the UN Decade 1976–1985,* Aldershot, Hants/Brookfield, Vermont, 1985.

idėjas, pačios mokydamosi dar nežinomų konkrečių dalykų ir skirtingų moters žiūrėjimo į pasaulį būdų. Per diskusiją tema „Kas būtų, jei moterys valdytų pasaulį?" viso pasaulio parlamentarės sutarė dėl vieno dalyko: tikriausiai būtų kitaip. Ir sužinojo, kad reikia veikti ir anapus dabar esančių vyriausybinių struktūrų[510]. Ir šis, ir prieš tai buvęs kongresas tikrai turėjo reikšmingos įtakos atsirasti spalvotųjų moterų Jungtinėse Valstijose tematikai ir jų atskiroms feministinėms grupuotėms; jie taip pat į patį tradicinio feminizmo dėmesio centrą įvedė problematikos atskirumo, atsižvelgiant į skirtingas kultūros sąlygas, temą.

Kongresai prisidėjo prie vidutinį Vakarų pilietį kartais liūdinančių duomenų apie moterų likimą pasaulyje nustatymo ir labai pagarsino tą problematiką. Flora Davis, iš kurios knygos semiame daugelį anksčiau pateiktų faktų, nurodo, kad oficialiame Jungtinių Tautų pranešime Kopenhagoje, be kita ko, buvo girdimi tokie teiginiai: „Moterys, sudarančios pusę pasaulio žmonijos, atlieka du trečdalius viso darbo, gauna 1/10 pasaulinių pajamų ir turi 1/100 pasaulio nuosavybės". Ta pati autorė cituoja dabar šia problema susidomėjusį 1988 metų lapkričio trečiosios dienraštį „New York Times", kuris pranešė, kad 1/3 pasaulio namų ūkių moterys yra vieninteliai jų maitintojai ir kad 2/3 skurdžiausių pasaulio šeimų turi vienišos moterys[511]. Praėjęs dešimtmetis visame pasaulyje regimai pakeitė nuotaikas moterų problemų atžvilgiu, nors, žinoma, Nairobio rezoliucija nebuvo ir nėra vykdoma. Nepaisant visokių abejonių, pavyko patvirtinti, kad pačios savaime pažangios permainos trečiojo pasaulio šalyse moterims, ypač kaimietėms, situaciją kartais pablogindavo. Pažymėta gyva problema: augančio religinio fundamentalizmo kontrpuolimas prieš permainas, kurios atitolina moteris nuo ligtolinių tradicinių ir pasaulinių religijų remiamų gyvenimo etalonų. Nairobyje per šimtas darbo grupių buvo skirta didžiųjų religijų, ypač katalikybės ir islamo, santykių su moterimis problemai ir šių institucijų ryšiams su patriarchato struktūromis.

Vis dėlto nedera užmiršti, kad užsiimti moterų likimo pasaulyje gerinimu nėra tolygu feministinei veiklai. Buvimas feministe daugelyje šalių yra susijęs su radikaliuoju separatistiniu kultūriniu feminizmo variantu, kuris veikiau priešiškai nusiteikęs vyrų ir tradicinių šeimos, nebūtinai tik patriarchalinės, etalonų atžvilgiu, taigi visuose

[510] Šitaip tas dalykas atrodo Ynestros King atsiminimuose. Žr. Y. King. *If I can't dance in your revolution, I'm not coming*, kn. A. Harris, Y. King (red.). *Rocking the ship of state. Toward a feminist peace politics*, Boulder, 1989, p. 291–292.

[511] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 486.

kongresuose feminisčių buvo mažuma, o oficialiosios delegacijos ne kartą nuo jų atsiribodavo. Tarp moterų siekiais besirūpinančių veikėjų daug yra liberaliųjų feminisčių arba analogiškų pažiūrų moterų, kurios savęs feministėmis nebevadina kad ir dėl to, idant išvengtų klaidingo tapatinimo su minėtu kitu – išreklamuotu – feminizmo variantu. Pagaliau dėl paties žodžio „feministė" vyko smarkūs ginčai.

Galima teigti, kad devintąjį dešimtmetį buvo sukurtas pasaulinio feminizmo tinklas. Tai prasidėjo nuo kvietimo dalyvauti konferencijose kitų šalių atstoves, paskui prisidėjo pasauliniai Jungtinių Tautų kongresai, konferencijos, kurios laikytos tarptautinėmis, ypač kai nagrinėjo tarptautines moterų problemas. 1976 metais du tūkstančiai moterų dalyvavo Tarptautiniame nusikaltimų prieš moteris tribunole ir tais pačiais metais feminizmo bare labai aktyviame Velslio koledže buvo suorganizuota konferencija pasaulinės raidos pasekmių moterims tema. Paskui įvyko eilinės konferencijos moterų teisės kontroliuoti savo dauginimąsi, moterų sveikatos, lesbiečių teisių, religijos ir pan. temomis. Buvo organizuotos regioninės konferencijos Lotynų Amerikoje ir Pietryčių Azijoje. Dokumentas antrašte DAWN (santrumpa sudaro žodį „aušra")[512] buvo oficialiai diskutuotas Nairobyje. Feminisčių veikėjas tautų ribas peržengiančioje plotmėje ypač vienijo ryžtas kovoti su vadinamuoju seksualiniu turizmu ir tarptautine prekyba moterimis. Karas Vietname sukūrė ir paliko ištisas daugiausia labai jaunų moterų ir merginų seksualinių paslaugų kasyklas Tailande ir Filipinuose. Pasitraukus amerikiečiams, į šią rinką įėjo japonai, o po jų – kiti. Sėkmingai baigėsi norvegių ataka prieš tokias sekso ekskursijas organizuojančius turizmo biurus. Pagaliau atsirado organizacija Tarptautinis feministinis kovos su moterų seksualine vergija tinklas[513], kuris, veikdamas nuo 1983 metų, kovojo ir su tarptautine prekyba moterimis. Pasauliniu mastu, be kita ko, buvo keliama kenksmingų kontraceptinių priemonių, kurių atsisakyta vienose šalyse ir kurios buvo propaguojamos trečiajame pasaulyje, kaip tai buvo su Jungtinėse Valstijose uždraustu preparatu *dalkon shield,* tema. Devintojo ir dešimtojo dešimtmečio sandūroje, kaip rašo F. Davis, žodis *global* (pasaulinis, globalus) tarp Amerikos feminisčių tapo labai madingas, o iniciatyvos su tokia iškaba vėl gauna sau įvairių fondų paramą. Pasaulinis feminizmas sudaro tam tikrą erdvų, neformalų tinklą iš didelės daugybės organizacijų ir susibūrimų, besidarbuojančių su atskiromis spe-

[512] *Development Alternatives with Women for a New Era Project.*
[513] *International Feminist Network Against Female Sexual Slavery.*

cifinėmis moterų problemomis. Yra pasaulinį judėjimą aptarnaujančių specializuotų mokymo centrų, kaip, pavyzdžiui, Rutgerso universitete. Šiam centrui dešimtojo dešimtmečio pradžioje vadovauja žinoma radikalioji feministė ir tuo pat metu mokslininkė Charlotte Bunch. Vis platesnio pripažinimo feministiniuose sluoksniuose ėmė susilaukti požiūris, kad moterų problema sėkmingai gali būti išspręsta tik tuomet, kai moterys veikia solidariai viso pasaulio mastu.

DUKRAITĖS EINA UŽKARIAUTI PASAULIO: JĖGOS FEMINIZMAS
(dešimtasis dešimtmetis)

Kol egzistuoja stiprus moterų judėjimas,
tolesnės permainos yra neišvengiamos.
F. Davis

„Moterys norėjo turėti viską – ir dabar už tai moka!"[514] Taip postfeminizmo eros atėjimą komentavo jos konservatyvūs šaukliai. Norėjo visur kur susilyginti su vyrais, o tuo pat metu išsaugoti šeimą ir savo padėtį joje. Pasirodo, kad tai neįmanoma. Feminizmas patraukė daugelį moterų, o dabar jos kenčia. Kas iš to, kad padarė profesinę karjerą (kiek ją apskritai padarė, o gal tiktai bandė?), jeigu šeima yra, vaikams blogai sekasi... arba galbūt apskritai nepasisekė sukurti šeimos, negimė vaikų... ir jau dabar per vėlu? Jei pačias feministes, kaip Betty Friedan, apėmė abejonės ir dabar jos ilgisi tokios šeimos, kokioje dar turėjo laimę užaugti, arba net dar įstengė pačios ją sukurti, o paskui sužlugdyti... Argi tai nėra jau *postfeminizmas*? Betty Friedan tiesiog teigia, kad moterys padarė, ką galėjo, o dabar atėjo laikas „antrajam etapui"[515] jau drauge su vyrais, gal net jiems vadovaujant... Tai koks gi čia feminizmas? Iš tiesų scenoje ir toliau tebėra radikaliuoju besivadinąs feminizmas (iš esmės lesbiškasis separatistinis), iš tiesų po senovei kovoja su vyrais, tačiau jis kažkaip susigūžė savyje, suvargo, pasišiaušė... Tai jau tik feminizmo pėdsakas. Jaunos moterys bėga nuo jo kaip velnias nuo švęsto vandens! Jis jas atstumia, nes kiekviena iš jų yra heteroseksuali, nori sukurti šeimą ir, – teisybė, – taip pat nori dirbti pagal profesiją, bet kaip tik bendrame pasaulyje su vyrais ir

[514] S. Faludi kn. *Backlash. The undeclared war against women* (I leid. 1991), London, 1992 viršelyje.

[515] B. Friedan. *The second stage* (I leid. 1981), London, 1982. Žr. ankstesnio skyriaus pradžią.

tarp jų. Šioms jaunoms moterims dabartinė epocha taip pat jau *postfeministinė*: leidžia naudotis feminizmo (ano, liberaliojo) vaisiais nereikalaudama tęsti jo pastangų. Beje, feminizmo idėjos joms artimos, šio sąjūdžio nuopelnai – didžiuliai, bet tai, kas iš jo liko, yra tik karikatūra, tai *postfeministiška* ir ta prasme, kad tęsia senojo feminizmo liniją kažkokiu išsigimusiu, tikriausiai mirštančiu pavidalu[516].

Su tokiomis nuotaikomis į dešimtąjį dešimtmetį žengė žiniasklaida. Iš feminizmo neva belikusios subkultūrinės pabiros visuomenės gyvenimo paraštėse ir nostalgiškos postfeministinės filosofinio, mokslinio ir meninio moterų elito deklaracijos. Iš tikrųjų nuo seno judėjimą sudarė saujelė charizminių vadovių ir pasklidi būreliai, maži moterų centrai, kavinukės, lesbiečių aplinka, o mokyklose – *moterų studijų* centrai, kur dėl šventos ramybės jam buvo leista laisvai kerotis ir netgi įžeidinėti mokyklų valdžią ir kolegas profesorius[517]. Bendroje visuomenės perspektyvoje jo iš tiesų nebėra, jo laikas pasibaigė. Deja, per vėlai, suspėjo padaryti nemažai žalos, – kalbėjo tradicininkai. Pačiu laiku, padarė, kas reikia, o toliau lieka tik asmeninės kai kurių moterų problemos su savo moteriškumu, o jos pagaliau turi teisę rūpintis savimi, kad tik nekenktų kitoms ir nekalbėtų jų vardu, ką, deja, visur daro, – kalbėjo jaunos ponios ir dalis senųjų feminisčių.

Tarsi nepastebėta, kad feminizmas yra ir NOW bei panašių organizacijų, kurios dar turėjo daug ką padaryti, ypač ginant ankstesnius pasiekimus, veikla. Tiesa, kad daugelis šio baro aktyvisčių jau nebebuvo linkusios vadinti save „feministėmis". Jos tapo tiesiog moterų veikėjomis ir nenorėjo turėti nieko bendro su visų vyrų kaltinimu dėl visų kiekvienos moters nesėkmių. Jos ir toliau norėjo padėti tiems, kam to reikia, bet atmetė tezę, jog visos moterys, būdamos moterys, neišvengiamai yra visų vyrų *aukos*, jog moterys yra geros, kilnios ir iš prigimties bejėgės, o vyrai kaip tik atvirkščiai.

Pačios feministės įvairiai vertino situaciją. Pavyzdžiui, anot Floros Davis, feminizmas ant dešimtojo dešimtmečio slenksčio laikėsi visai gerai, bet tas optimistinis vertinimas buvo susijęs su tuo, kad ji feministinėmis

[516] Jaunų moterų atsiribojimas nuo feminizmo devintąjį dešimtmetį nebuvo toks vienaprasmis. Dar 1986 metais „Newsweek" išplatintoje anketoje 56 procentai moterų laikė save feministėmis, o 71 procentas teigė, kad feminizmas pagerino jų dalią (F. Davis. *Moving the mountain. The Women's Movement in America since 1960,* New York, 1991, p. 493). Tačiau jos tikriausiai turėjo galvoje ankstesnįjį – aštuntojo dešimtmečio pradžios feminizmą.

[517] C. H. Sommers. *Who stole feminism? How women have betrayed women,* New York, 1994. Žr. santrauką toliau šiame skyriuje.

laikė bet kokią veiklą ir organizacijas, siekiančias toliau gerinti moterų likimą. Jos nuomone, feminizmas – tai darbas didelės daugybės bevardžių aktyviščių, kurių nėra jokių organizacijų sąrašuose, nes jos ateina ir išeina, neformaliai dirba įgyvendindamos atsirandančius tikslus ir vėl išnyksta minioje. Taip suprantamas feminizmas buvo ir lieka reikšmingas judėjimas, kuris žengia į dešimtąjį dešimtmetį kaip į „vėl geresnius moterims, nors tikriausiai nelengvus metus"[518]. Tai, kad feminizmas neįsitvirtino formalių organizacijų pavidalu, kad pulsuoja mažų, dažnai efemeriškų ir besikeičiančių grupių gyvenimu, kad kiekvieną akimirką atsiranda nauji būreliai su naujais uždaviniais, – visa tai rodo, jog „šaknys, iš kurių feminizmas semia savo galybę, nepraranda gyvybingumo ir jėgos", o kaip tik tai ir svarbu. Autorė kaip feministines mini ir daugelį formaliai veikiančių organizacijų, ne visada turinčių ką nors bendro su feminizmu, bent jau ne su radikaliuoju, kaip netgi YWCA ir Amerikos skautės, o kaip feminizmui būdingas pateikia veiklos formas, kuriose radikalusis feminizmas dalyvavo tik iš dalies: moterų politiniai komitetai, feministiniai teisininkių būreliai, moterų socialinės politikos institutai ir daugybė moterų sekcijų ir komitetų įvairiose organizacijose. Čia priklauso moterų judėjimas dėl taikos, vėl atgaivintas judėjimas dėl socialinių teisių ir pagaliau grupės, kovojančios dėl geresnio požiūrio į AIDS sergančias moteris. Daugėja ir spalvotųjų moterų organizacijų, taip pat dėl „moterų sveikatos ir moterų dvasingumo" besidarbuojančių būrelių (čia jau kalbama apie religinius būrelius ir sektas, panašias į Deivės Motinos garbintojas). Yra moterų meno galerijų, įskaitant Vašingtono meno moterų liaudies muziejų. Aiškiai žydi *moterų studijų centrų* veikla koledžuose, yra daug prieglaudų žeminamoms moterims, pagalbos telefono linijų išprievartautoms moterims ir t. t.

Ir pačios radikaliosios feministės ne visuomet praranda optimizmą. Mary Daly 1991 metais rašo: „Neįmanoma/įmanoma radikaliojo feminizmo svajonė niekada nebuvo mirusi, [...] dabar feminizmas vėl iškyla į paviršių [...]. Manau, kad, kai tik įžengsime į dešimtąjį dešimtmetį, vėl ateis Mūsų Laikas". Gresia tik pavojus nuskęsti į subkultūrinį izoliacionizmą, „nuolatinis pavojus pakliūti į psichikos sąstingį. Tuomet ir toliau dreifuotume kaip vyrų vairuojami laivai"[519]. Optimistiškai žvelgia į ateitį kita radikalioji feministė, tarptautinio kovos su prekyba gyvais žmonėmis judėjimo aktyvistė Kathleen Barry:

[518] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 10.

[519] M. Daly. *Gyn/Ecology. The metaethics of radical feminism. With new intergalactic introduction by the author*, London, 1991, p. XXXIV–XXXV.

„Dabar, dešimtąjį dešimtmetį, moterų judėjimas yra gyvesnis negu kada nors anksčiau. Bet, nepaisant visos jo kūrybinės energijos ir politinio ryžtingumo, per pastaruosius dvidešimt metų žiniasklaidoje nestigo „blogų pranašų", kurie be paliovos skelbė jo mirtį, o akademinė aplinka mūsų smukimą aprašinėjo tokiais terminais, kaip „postfeminizmas". Tuo tarpu feminizmas plėtojosi ir savo teorijomis bei veikla aprėpė patriarchalinį globalaus masto engimą, demonstruodamas dar ryžtingesnę politiką ir nuodugnesnę lyčių klasinių sąlygų analizę nei anksčiau. Moterų rasinis, kultūrinis ir tautinis skirtingumas tarptautinio feminizmo aktyvumui suteikia gelmės, ir jis, nepaisydamas skirtumų, pasveria ir įvertina visa tai, kas jungia moteris, ir politiškai mus vienija prieš patriarchalinį vyravimą. Moterų judėjimas septintąjį ir aštuntąjį dešimtmetį įrodė, kad yra sėkmingiausias visuomeninis judėjimas, devintąjį dešimtmetį pasirodė esąs gyvybiškai būtinas, o dabar, dešimtąjį dešimtmetį, yra viena iš didžiausių vilčių. Feminizmas pastatė barjerą konservatyvioms ir fundamentalistinėms pastangoms redukuoti moteris iki jų dauginimosi funkcijų, taip pat pasipriešino liberaliajai moterų, kaip pornografinių seksualinių objektų, koncepcijai. Feministinis mokslas savo geriausiais darbais juda pirmyn savo keliu ir, remdamasis pačiu moterų gyvenimu, kuria teorijas ir atlieka mokslinius tyrimus visame pasaulyje."[520]

Populiariai mąstant, vis dėlto veikiausiai nepakankamai įvertintas, – beje, labai įvairiai pripažįstamas ir vertinamas, – faktas, kad pagrindinės feminizmo idėjos daugeliui moterų tapo tiesiog akivaizdžios. Daugelis iš jų ėmė manyti, kad savo vertingumu, o dėl to ir teisėmis niekuo nenusileidžia vyrams, neatsižvelgiant į tai daugiau ar mažiau skiriasi nuo vyrų, tik klausimas, ar tie skirtumai yra laikomi įgimtais, ar tik socializacijos sąlygotais. Skirtingos, ir kas iš to? Teises privalo turėti tokias pat, taip pat ir teisę išsaugoti savo skirtingumą ar jo neišsaugoti. Kaip kiekvienas žmogus. Lygių teisių siekimas vien tik tam, kad nesiskirtų nuo vyrų, devintąjį dešimtmetį ėmė atrodyti veikiau juokingas. Juk tai neturi nieko bendro! Galima būti skirtingam ir norėti lygybės tiesiog kaip žmogui.

Betgi tokia nuostata kiekvieną akimirką galėjo sukelti, – vis dėlto savo esme feministinį, – sprogimą, būtent jei būtų bandoma sugrįžti prie senojo niekinamo ir patriarchalinio požiūrio į moteris. Mat moterys kartą visiems laikams liovėsi laikyti savo nesėkmes vien asmeniniu

[520] K. Barry. *Foreward*, kn. D. L. F. Graham. *Loving to survive. Sexual terror, men's violence, and women's lives*, New York, 1994, p. XI.

dalyku, kažkuo, ką galima ir reikia reguliuoti privačiai. Pavyzdžiui, 1990 metais beveik 60 procentų iš trijų tūkstančių anketuotų moterų teigė, kad susiduria su lytine diskriminacija siekdamos aukštesnių pareigų, ir dėl to šiuos sunkumus suprato feministiškai kaip susijusius su savo lytimi, o ne su kiekviena iš jų atskirai[521]. Nors nelaikė savęs feministėmis, vis dėlto skaitė feministinę literatūrą ir jų ausis pasiekdavo, – jų nuomone, perdėti, – feministinių organizacijų teberengiamų eitynių šūkiai. Todėl kiekvieną minutę buvo pasirengusios vėl pakelti kovos su seksizmu vėliavą. Su seksizmu, o ne su vyrais, kaip tai aiškiai skiria naujoji feminizmo autorė[522]. Jau praėjusiam dešimtmečiui baigiantis kėsinimasis į aborto teisę pažadino jų budrumą.

Ir štai 1991 metų rudenį į sceną sugrįžta jau nebevaidintas spektaklis. Prieš nustebusių televizijos žiūrovų akis, – kadangi konservatorių televizija jų nepratino matyti savarankiškas ir savo orumą branginančias moteris, – teisės profesorė iš Oklahomos Anita Hill kaltina kandidatą į Aukščiausiąjį Teismą seksualiniu priekabiavimu. Tai ji daro labai ramiai, šaltai, sistemingai kaip žmogus, jaučiantis savo vertę. Kaip iki nesenų laikų – tik vyrai. Kas galbūt buvo svarbu – tai faktas, kad vėl jie, vyrai, vadovaujantys kandidatus klausinėjančios komisijos darbui, bandė iš anksto bylą nuslėpti ir gautą kandidatą diskvalifikuojantį pranešimą padėjo į stalčių. Vis dėlto pati žiniasklaida paviešino bylą ir privertė komisiją pradėti apklausą. Visų akivaizdoje. Įvyko „lytinis žemės drebėjimas" – *genderquake*! – kaip tai vėliau apibūdino ką tik cituota Naomi Wolf[523], viena iš pirmųjų jaunų moterų, kurios priėjo prie išvados, jog senojo kovingojo feminizmo laikas visai nėra praėjęs. „Į ugnį atsakyk ugnimi!" – sviedė kvietimą taip pavadintoje knygoje, kuri žaibiškai tapo perkamiausia. Tuo tarpu juokai baigti, – praneša ji, – norime v a l d ž i o s ! Taip, jau ne tik lygių teisių, ne lygių galimybių, ne išsivadavimo nuo lytinių stereotipų – naujasis „jėgos feminizmas" (*power-feminism*) paprasčiausiai geidžia valdžios moterims. Feminizmas savo viktimistine srove yra išklydęs iš kelio, ir reikia atgaivinti jo tikrą, karingą, ambicingą, be to, optimistinį pavidalą.

Naujos šiuolaikinio feminizmo žvaigždės, – nes čia galima kalbėti apie savotišką žvaigždiškumą, – knyga nuodugniau užsiimsiu vėliau, kai kas joje įžvelgia netgi šiuolaikinę *Moteriškumo mistiką*, kuri vėl kelia

[521] F. Davis. *Moving the mountain*, min. veik., p. 493.
[522] N. Wolf. *Fire with fire. The new female power and how it will change the 21 st century*, London, 1993, p. 50, 57.
[523] Ten pat, p. XIV.

moteris į kovą. Dar stabtelėkime prie pirma jos buvusių ne tokių drąsių bandymų pakelti naujosios moterų kartos nuotaiką. Ir tos knygos pasirodė labai populiarios, nes tikriausiai atitiko laiko poreikius.

Nepailstantys įkyrūs antifeministinių dešiniųjų jėgų bandymai atsisakyti feminizmo rezultatų jau nebegalėjo sugrąžinti įpusėjusio septintojo dešimtmečio ar dar senesnės visuomeninės situacijos, tačiau ganėtinai erzino, ypač ambicingesnes moteris, kad sukeltų ne tik jų poreikį pasipriešinti toms atakoms, bet ir naujus svarstymus, ar vėl į dešiniųjų kalbas sugrįžtantis priedainis apie postfeminizmą nebuvo sumanytas kaip lopšinė. Jaunos autorės deda ant darbastalio naujausio feminizmo istoriją (joms jau istoriją!) ir rašo istorinius darbus, kuriuos smalsiai priima jų amžininkės ir šiek tiek atsargiai komentuoja jų veikėjos. Jaunosios aktyvistės juose ieško ne tik savo genezės, bet ir pasiūlymų artimiausiai ateičiai. Alice Echols[524] dėl nesėkmių vienaprasmiškiau kaltina subkultūrinę srovę, taikytoja Flora Davis[525] didįjį feminizmo skilimą laiko žalingu ir verčiau renkasi skirtumų užtušavimo taktiką (jos knygoje, aprašant devintąjį dešimtmetį, beveik nieko nekalbama, pavyzdžiui, apie ankstesniame skyriuje minėtą nesantaiką dėl moterų seksualumo supratimo). Aiškiai artinasi laikas atsiskaityti už judėjimo nuvytimą.

Trisdešimtmetė žurnalistė iš San Francisko, jau Pulitzerio apdovanojimą gavusi „The Wall Street Journal" korespondentė Susan Faludi dar kartą, kuo geriausiai argumentuodama, visą kaltę dėl feminizmo populiarumo sumažėjimo bando suversti jį atakuojančioms visuomeninėms jėgoms, kurios išgalvojo „postfeminizmą", idant vis dar gyvą judėjimą palaidotų visuomenės akyse. Ji kaltina ir radikaliajam feminizmui nepalankias feminizmo veikėjas bei autores. Pagrindinis kaltininkas yra *backlash,* reakcijos kontrsmūgis, kaip tai jau ne kartą buvo kartota praėjusį dešimtmetį ir kaip ji pavadino savo naują 1991 metais išleistą knygą. O kiekviena feministė (gink Dieve!), kuri priekaištauja radikaliosioms feministėms, tiesiog tarnauja toms reakcinėms jėgoms. Antifeministės atkakliai perša mintį, – deja, gana sėkmingai, – kad pikčiausias moterų priešas yra feminizmas. Iš visur, iš jų užvaldytos žiniasklaidos, iš moterų žurnalų, iš knygynų lentynų ir iš vyriausybės per ištisą devintąjį dešimtmetį moterys visą laiką girdėjo tą patį per tą patį. Taigi kad ne, – sako autorė, – ne dėl to dalis moterų išgyvena, – beje, tikslingai perdėtai eksponuojamus svyravimus ir nesėkmes, – kad

[524] A. Echols. *Daring to be bad. Radical Feminism in America 1967–1975,* Minneapolis, 1989.

[525] F. Davis. *Moving the mountain,* min. veik.

feministinės metamorfozės dėka pasijuto išlaisvintos ir žinančios savo vertę ir dėl to pražudytos, o dėl to, kad prasidėjo generalinis kontrpuolimas. Feminizmui laisvės ne per daug, o tik per mažai. Vėl iš naujo griaunamas moterų tikėjimas savimi, vėl iš naujo jos pasijunta išgąsdintos ir suklaidintos.

Nesąmonė būtų teigti, kad feminizmo kova pasibaigė iš principo visiška sėkme[526]. O kaip tik tai galima girdėti. Pavyzdžiui, kalbama: „Būti moterimi dvidešimtajam amžiui baigiantis – tai loterijoje išloštas likimas!" Politikai tikina: „Jau nebėra barjerų". Stiliaus žurnalai liaupsina: „Moterims pasisekė". Atviri mokyklų vartai, laukia pareigos, postai... *O vis dėlto...* – visuomet pabaigoje atsiranda tas „vis dėlto". Na, ir kas gi tas „o vis dėlto"? Taigi, – sakoma tiesiog arba leidžiama suprasti, – „Galite sau būti lygios ir laisvos [...], bet niekada nebuvote tokios nelaimingos kaip dabar". Žiniasklaidos priemonės tarpusavy lenktyniauja piešdamos sielvartingai liūdną paveikslą: nevaisingumo epidemija, išsemtas moterų mokslininkių kūrybinis potencialas, nuolatinis kandidatų į vyrus stygius, psichologų galvos skausmas – vienišos moterys, aukštas pareigas einančios moterys serga dėl įtampos: plinka, yra nervingos, suserga alkoholizmu, auga širdies ligų skaičius! Žinoma, dėl visko kaltas išgarbintasis *moterų išlaisvinimas.* „Moterys siekė auksinio nepriklausomybės žiedo, o prarado tą vieną vienintelį žiedelį, kuris yra vertingas – auksinį sutuoktuvinį."[527]

Žiniasklaidos suokalbis susuko moterims galvas. Autorės nuomone, nei taip jau gerai su feminizmo laimėjimais – vis dar daug patiria moterys skriaudų ir neteisingumo, nei tokia jau bloga jų sveikatos ir dvasios būklė[528]. Beveik šešiuose šimtuose puslapių punktas po punkto ji įrodinėja taip pateikto paveikslo neteisingumą. Ji pateikia daug žiniasklaidos apgavikiškos praktikos, reklaminių ir tendencingų filmų, psichologinio piktnaudžiavimo įtikinėjant moteris, kad visi rūpesčiai atsiranda vien tik jų galvose, pavyzdžių. O moterų sveikatą ypač žaloja ne moterų darbas ir ambicijos, o bandymai prilygti mados kūrėjų vyrų primestam liesos kaip giltinė madų demonstruotojos etalonui. Anoreksija renka siaubingą derlių[529].

[526] S. Faludi. *Backlash*, min. veik., p. I.
[527] Ten pat, p. 1–2.
[528] Ten pat, p. 9.
[529] Šiuo klausimu autorė cituoja klaidingus duomenis, kurie atsirado dėl apgaulės – žr. toliau prie C. H. Sommers knygos min. veik *Who stole feminism?* aptarimo. Taip jau labai blogai nėra, bet ir taip yra labai blogai.

Ypač skaudu autorei dėl grupės rašytojų feminisčių, kurios, atakuodamos radikalųjį feminizmą, kuo geriausiai patarnauja feminizmo priešams. Ji nepagaili Betty Friedan dėl jos paskutinės knygos (nors pripažįsta, kad jos iškalbingumas nėra vienaprasmis)[530], bet ypač griežtai kritikuojamos Sylvia A. Hewlett[531] ir dabar labai madinga Camille Paglia[532]. Kadaise buvusios pagrindinės revoliucinio radikaliojo feminizmo figūros irgi išdavė feministinės revoliucijos siekius: Susan Brownmiller, parašydama knygas *Moteriškumas* (1984) *ir Waverly Place* (1989), o Germaine Greer, parašydama *Lytį ir paskirtį* (1984) ir *Tėte, Tavęs beveik nepažinome* (1989). Kaltininkų sąrašas gana ilgas, į jį įeina akivaizdūs priešininkai iš vyrų tarpo, bet taip pat ir Warrenas Farrelas, NOW veikėjas, kuris paskutinėje knygoje *Kodėl vyrai yra tokie* (1990) užsipuolė feministes dėl jų seksistinės laikysenos vyrų atžvilgiu. Sąraše neabejotinai būtų atsidūrusi ir nauja tikra feministe save laikančios Naomi Wolf knyga, jei tik būtų suspėjusi pasirodyti.

Naomi Wolf radikalųjį feminizmą užsipuolė metais vėliau. Puolimas buvo labiau ištobulintas ir pagrįstas nei ankstesnė tarpusavio kritika feminizmo viduje. *Į ugnį atsakyk ugnimi* autorė jau buvo pagarsėjusi kaip slaptų moters grožio kulto intencijų, moteris pavergiančios prievolės patikti ideologijos demaskuotoja. Prieš trejus metus pasirodžiusios jos knygos *Grožio mitas*[533] jau buvo keletas leidimų. Buvo svarbu, kad jos pretenzijos radikaliosioms feministėms nebuvo aršios, priešingai, ji pasirodė gerai suprantanti separatistinio nukrypimo judėjime atsiradimo priežastis ir pritariamai vertino objektyviai teigiamus radikaliosios srovės pasiekimus. Jos kritika buvo, – ir tai buvo *novum*, – ir konstruktyvi: autorė siūlė visoms feminizmo atmainoms darbuotis išvien, o ne nagrinėti praeitį. Tai nulėmė, kad, nepaisant itin gyvos neigiamos reakcijos, bent dalis radikaliųjų feminisčių neatsisakė bendradarbiauti vėliau, kai autorė iš naujo pakvietė į kovą: nedejuok pakampėmis dėl amžinos, bejėgės aukos likimo, bet *į ugnį atsakyk ugnimi*! Naomi Wolf kelia moteris į mūšį su reabilituoto feminizmo vėliava. Bet su nauja, santykinai nauja užduotimi. Tai turi būti *power feminism* – jėgos feminizmas, jo tikslas yra gauti politinę valdžią. Ne įtakos valdžiai,

[530] B. Friedan. *The second stage*, min. veik.

[531] S. A. Hewlett. *A lesser life. The myth of Women's Liberation* (I leid. 1986), London, 1990 (žr. prieš tai buvusį poskyrį).

[532] Žr. toliau šiame skyriuje, p. 284 ir toliau.

[533] N. Wolf. *The beauty myth. How images of beauty are used against women*, London, 1990.

o tiesiog valdžios! Mat valdžia dabar jau yra ranka pasiekiama, reikia tik tai įsisąmoninti ir jos siekti. O iš tiesų dar daugiau, – valdžia jau ant delno, reikia tą delną tik sugniaužti. Tai reiškia: per rinkimus reikia padėti kryželį tinkamose vietose.

Šiek tiek išsamiau pateikiu tai, ką turėjo pasakyti autorė, vos dvejais metais jaunesnė už Susaną Faludi, kuri dar dėl visokių feminizmo nesėkmių kaltino visus aplinkui, tik ne pačias feministes.

Naomi Wolf. ***Fire with fire. The new female power and how it will change the 21 st century***
Chatto and Windus, London, 1993

Jau įžangoje skamba svarbiausias teiginys: „Moterys tapo viešpataujančia politine klase. Jos yra viešpataujanti klasė, kuri to nežino. Tai vienintelis toks atvejis istorijoje“[534]. Daryti tokią paprastą ir optimistinę išvadą leidžia jos nepajudinama pagarba demokratijai: moterų yra per 51 proc., vyrų mažiau nei 49 proc. – tad kieno dauguma?![535] Svarbu tik tai, kad moterys panorėtų iki galo pasinaudoti ginklu, kurį į jų rankas įdėjo vyrai. Nepaisant žinomos poetės feministės Audre Lorde išpopuliarinto posakio, pono įrankis kaip tik bus panaudotas pono namui sugriauti![536] Tas įrankis yra demokratija.

Dar neseniai moterims nė į galvą neateidavo mintis perimti valdžią. Beje, liberaliosios feministės parodė, ko galima pasiekti, sumaniai darant įtaką valdžiai, ieškant „priėjimų“, įtikinėjant, užsiimant lobizmu, šen bei ten tiesiog įterpiant į valdžią kokią nors moterį. Moterų išlaisvinimo radikaliosios feministės iš tiesų norėjo revoliucinio perversmo, bet ne per reformistines intrigas ir koketavimus buržuazinės demokratijos sąlygomis, tad valdžios iš viso negavo. O vėlesnės radikaliosios feministės visiškai įsižeidė ant valdžios (pridursime: kaip tik pralaimėjusios pornografijos uždraudimo bylą) ir kuria savo Naująją Erdvę nuosavame subkultūriniame pasaulėlyje. Valdžia juk dera

[534] N. Wolf. *Fire with fire,* min. veik., p. XIV.

[535] Ten pat, p. 19. Kažką panašaus jau 1979 metais turėjo galvoje Barbara Sinclair Deckard, kuri savo feminizmo vadovėlį baigia tokiu teiginiu: „Mūsų perspektyvos sukurti iš tiesų teisingą, neseksistinę visuomenę yra geros. Moterys pagaliau sudaro didesnę pusę žmonijos“ (žr. B. S. Deckard. *The Women's Movement. Political, socioeconomic, and psychological issues* [I leid. 1975], New York, 1979, p. 466).

[536] Kaip moto knygai – paneigdama – autorė įdeda Audre Lorde citatą „The master's tool will never dismantle the master's house“.

moterims, daugumai iš jų! Reikia tik nebijoti ją paimti. Ir nebijoti kovos, kurios pareikalaus bandymas ją paimti – čia mūsų autorė visai nėra naivi, ji žino, kad vyrai, kai iš tiesų pajunta grėsmę prarasti valdžią, liaujasi buvę galantiški ir griebiasi visų demokratijoje naudojamų priemonių, idant to neleistų. Juk turi savo rankose bent jau žiniasklaidą. Jie jau liovėsi būti galantiški. Mat jie anksčiau už moteris ima suvokti, kas bus.

Tad dėl to kova šiek tiek užtruks. Vienos aritmetikos nepakanka. Pirma, moterys turi liautis bijoti paimti valdžią ir apskritai liautis bijoti, turi patikėti pačios savimi. Antra, jos turi savo kovą gerai organizuoti, kovoti solidariai ir nuosekliai. Trečia, turi iš anksto duoti signalą išgąsdintiems vyrams, kad perėmusios valdžią neatsimokės jiems tuo pačiu, o paliks jiems prideramą dalį visuomenės gyvenime ir valdžioje[537]. Tik įvykdžius tas visas sąlygas atsiras galimybė laimėti. Priešingu atveju vyrai pašėlusiai priešinsis, o neužmirškime, kad kol kas prievartos priemonės priklauso jiems. Tokia labai suglausta naujojo jėgos feminizmo veiklos programa[538].

[537] Tarsi patvirtindamas autorės žodžius, tais pačiais metais gerokai išgąsdintas vyras (ne bet koks, o daugelį metų NOW aktyvistas, dabar susirūpinęs veikiau dėl vyrų nei dėl moterų ateities) rašo: „Siūlau mūsų paradigminį teiginį, kad gyvename seksistiniame, patriarchaliniame, vyrų vyraujamame pasaulyje, modifikuoti. Siūlau sutikti, kad ir Didžiojoje Britanijoje, ir JAV gyvenome ir tebegyvename pasaulyje, kuriame įvairiais būdais vyrauja *tiek* vyrai, *tiek* moterys, jis yra *tiek* patriarchalinis, *kiek* ir matriarchalinis, ir labiau biseksistinis, negu seksistinis" (W. Farrell. *The myth of male power. When men are the disposable sex* [I leid. 1993], London, 1994, p. XI). Vaikų gimdymas vadinamas „pasiaukojimu", o „vyrų pasiaukojimo sritis – uždirbti pinigus – vadinamas „valdžia". Negerai, kai „laimi tik viena lytis" – autorius turi galvoje moteris (taip, taip, 1993 metais!), nes tuomet „pralaimi abidvi lytys" (ten pat, p. XV). Šią valandą daugelis moterų gali rinktis: (a) arba tik gimdyti vaikus ir šeimininkauti namuose, (b) arba dar truputį „prisidurti", (c) arba visu krūviu dirbti dėl uždarbio. O vyras – ar jis turi kokį nors pasirinkimą? (Ten pat, p. XII.) Skyrybos juk moterims nepavojingos, nes prireikus dabar valstybė atlieka „surogatinio vyro" vaidmenį (ten pat). *Nota bene* tą knygą labai šiltai sutiko Camille Paglia (apie kurią bus kalbama toliau) ir Nancy Friday, kentėtojų feminizmo atžvilgiu labai kritiškai nusiteikusios autorės. Pastaroji panašiai sako apie Farrello knygą: „Seniai reikalingas atkirtis toms, kurios visą laiką verkia dėl savo „aukų" likimo ir dėl „kontrsmūgio" (ten pat, paskutiniame viršelyje).

[538] N. Wolf. *Fire with fire*, min. veik., p. XVII. Vis dėlto nesunku „jėgos feminizme" atpažinti naują liberaliojo feminizmo srovės atmainą. Kiek išsamesnę šios srovės ideologinių principų plėtotę skaitytojas ras trečiojoje dalyje.

Pakeliui į baimių ir pasitikėjimo savimi stokos pergalėjimą, – o tai kaip svarbiausią moterų uždavinį šiuo istoriniu momentu pateikia ir garsi pirmosios kartos feministė, vis dar labai aktyvi Gloria Steinem itin populiarioje, prieš metus išleistoje *Revoliucijoje iš vidaus*[539], – Wolf manymu, ypatingą kliūtį sudaro radikalusis feminizmas, kurį, kaip opozicinį jėgos feminizmui, ji apibūdina „viktimiškojo feminizmo", *victim feminism* vardu[540]. Ji supranta priežastis, dėl kurių radikalusis feminizmas užsisklendė savyje reiganiškuoju antifeministinės reakcijos laikotarpiu, bet dabar laikas to atsisakyti. Taip pat labai vertina veikimą nuo vyrų nukentėjusių ir kenčiančių moterų labui, bet, – sako, – baikime su lyčių karo frazeologija. Būna skriaudžiamų moterų, būna vyrų skriaudikų, bet nei visos moterys, nei visi vyrai tokie nėra. Moterys *iš prigimties nėra* aukos ir *iš prigimties nėra* bejėgės, nors *būna* aukos ir *būna* bejėgės. Ir jau visai kritiškai autorė žiūri į lesbiečių prozelitizmą[541]. Kelias į moterų kančių pabaigą vis dėlto pirmiausia eina per valdžios perėmimą.

Neseniai, – rašo autorė 1993 metais, – šiame reikale įvyko tikras perversmas. Daug įvykių rodo, kokia galinga politinė jėga yra moterys, jei veikia solidariai ir remia vienos kitas, taip pat su jomis dėl jų siekių bendradarbiaujančius vyrus. Svarbiausiu įvykiu, kuris ne tik pažadino Amerikos moterų drąsą, reikalingą ginant savo orumą ir pilietinį statusą, bet ir staiga parodė joms jų politinę jėgą, jai buvo prieš tai minėta Anitos Hill apklausa, kurią vykdė Clarencą Thomasą, Busho remiamą kandidatą į Aukščiausiojo Teismo teisėjus, vertinanti Senato komisija. Visuomet ištroškusi sensacijų žiniasklaida atskleidė bandymą ignoruoti prisiekusios profesorės Anitos Hill parodymus dėl seksualinio priekabiavimo, kurį ji patyrė, ilgą laiką dirbdama EEOC, kuriam vadovavo kandidatas, ir privertė komisiją susilaikyti prieš balsuojant ir viešai apklausti kaltinančią teisininkę. Visa Amerikos visuomenė labai susidomėjusi sekė juodaodės ponios profesorės paaiškinimus, ir nuomonės buvo labai prieštaringos, o komisija jų galutinai

[539] G. Steinem. *Revolution from within. A book of self-esteem*, London, 1992.

[540] N. Wolf. *Fire with fire*, min. veik., p. XVII.

[541] Pati naujausioje knygoje nepalieka abejonių, kad, būdama feministė, vis dėlto vertina vyrus kaip seksualinius partnerius, netgi kaip padėjėjus išsilaisvinant nuo apribojimų sąmonėje – žr. N. Wolf. *Promiscuities. A secret history of female desire*, London, 1997. Ką apie ją dabar gali galvoti svarbiausioji tezės apie feminizmo ir lesbizmo tapatumą skelbėja Sheila Jeffreys, kuri nuosekliai tebepalaiko tokią poziciją dar ir dešimtąjį dešimtmetį? Apie Jeffreys pažiūras rašoma toliau šiame skyriuje.

neįtikino. Bet svarbu ne tai. Laimėjo visos Jungtinių Valstijų moterys: buvo parodyta, kad moterų balsas tampa politiškai svarus, tad valdžios siekiantiesiems vertingas, net pavojingas. Atsirado *„Anitos Hill efektas"*[542]. Po Hill bylos į vadinamąjį Emily sąrašą, kaupiantį aukas, kad paremtų moterų kandidates į Kongresą nuo demokratų partijos, plūstelėjo pinigų srautas[543]. Ir daugelis Hill apklaususios komisijos narių, taip pat kai kurie vyresni senatoriai pralaimėjo kituose rinkimuose į Senatą. Kai kurie – varžovei moteriai; ir kitos kandidatės gavo išskirtinai daug balsų! Tai turėjo padaryti įspūdį visiems, ir moterims, ir vyrams. Tuo pačiu laiku prasidėjo garsūs procesai prieš įžymybes dėl išprievartavimo; negana, kad procesai pasibaigdavo, – o tai jau sensacija, – kaltinamieji dar ir pralaimėdavo (be kitų, pralaimėjo boksininkas Mike Tysonas). Kilo skandalas laivyne, kai paaiškėjo, kad konvencinėje Tailhuk bazėje grupė karininkų, pasižiūrėję pornografinį filmą, vakare užpuolė viešbutyje savo koleges[544]. Dėl šio įvykio armijoje kilus nemažam sumišimui, moterims pagaliau buvo leista skraidyti koviniais lėktuvais, o pulkininkė Patricia Fornes tapo pirmąja lėktuvų eskadrilės vade. Pagaliau atėjo kulminacinis momentas: respublikonai pralaimėjo prezidento rinkimus. Autorės nuomone, moterų indėlis į Clintono pergalę nepaprastai didelis. Bushas norėjo laimėti remdamasis tradicinėmis patriarchalinėmis vertybėmis ir tradiciniu moters modeliu, pagal tokius pačius reikalavimus konservatyvi žiniasklaida reklamavo jo žmoną ir menkino Clintonus. Tačiau iš to nieko neišėjo. Moterys savo jau žinojo. Be to, labiau nei oficialiąja propaganda jos pasitikėjo Oprah[545] ir Donahue vedamomis televizijos laidomis, kurioje parodytas už jos saldaininį paveikslėlį tikresnis amerikiečių šeimos veidas. Net dalis respublikonių pasitraukė iš savo stovyklos (46 proc. moterų ir 41 proc. vyrų buvo už Clintoną)[546].

Pasaulis neatsiliko. Kanadoje 1993 metais premjere išrinkta pirmoji moteris (Kim Campbell), o Australijoje tais pačiais metais daugiausia moterų dėka dar kartą laimėjo jų postulatus parėmęs Keatingas. Iš Airijos jau nuo 1990 metų spinduliavo moterų teises ginančios advokatės prezidentės Mary Robinson pavyzdys. Po rinkimų ji pareiškė,

[542] Įvykis, labai išgarsintas daugelyje kitų feministinių ir antifeministinių leidinių.
[543] N. Wolf. *Fire with fire*, min. veik., p. XIV.
[544] Ten pat, p. 5.
[545] Kaip vėliau pati prisipažino, vaikystėje ji pati patyrė tėvo seksualines priekabes.
[546] Ten pat, p. 7–8.

kad, užuot supusios lopšelį, jos įsiūbavo sistemą[547]. Jau kurį laiką Skandinavija rodė, kaip moterys gali sėkmingai tvarkytis su politika. Turkijoje premjere buvo Tansu Ciler. Pavyzdžių galima buvo padauginti. Atskirai paėmus, tai buvo tik pavyzdžiai, bet visi drauge jie sudarė naują kokybę. Autorės manymu, moterų dalis valdžioje artėjo į „kritinę masę". Kitaip tariant, visa tai matydamos moterys iš tiesų pirmą kartą patiki ne mažesne už vyrų savo politine jėga. Iš šių faktų išplaukia tik viena: „Moterys laikomos lygiomis su vyrais"[548].

Vis daugiau politikų supranta, kad moterų rinkėjų požiūris yra toks pat svarbus, o kartais gal net svarbesnis negu vyrų. Keičiasi, jau pasikeitė ir moterų, ir vyrų mentalitetas. Pakanka užmesti akį į televiziją, į kino ekraną, į knygyną. Beje, ten vis dar būna ir tradicinių pavyzdžių. Tačiau galima pacituoti vis daugiau filmų (autorė išvardija daug pavadinimų), kuriuose moterys yra stiprios, ryžtingos, netgi kriminaliniuose filmuose atlieka pagrindinius vaidmenis[549], tas pat beletristikoje (net Harlequin pradėjo seriją su sėkmės moterimis), reklamoje moterys nustoja būti ornamentais, dažnai jos yra stipresnės už vyrus[550]. Argi reklamos, filmų, knygų pasaulis pasikeitė? Ne, jį ir toliau veda tas pats motyvas – pelno troškimas. Tačiau pripažįstama, kad pasikeitė vartotojai! Dabar svarbus moterų požiūris! (Aišku, autorė turi omenyje *naująsias moteris*).

Tas pats jau atsitiko ir politikos pasaulyje. Wolf vieną po kito pateikia anuomet visiškai naujus įvykius, pavyzdžiui: priimtas, – po dvylikos metų kovos, – įstatymas dėl šeimos atostogų, kuris leidžia keturis mėnesius prižiūrėti vaiką ar sergantį šeimos narį negaunant atlyginimo, bet išsaugant darbo vietą; biudžete padidinamos išlaidos krūties vėžio tyrimams; moterys renkamos į vadovaujančiuosius administracijos ir teisėtvarkos postus (pavyzdžiui, Albright Jungtinėse Tautose); priimamas įstatymas, pripažįstantis nusikaltimu vadinamąjį *stalking* (atkaklų moters sekiojimą); Senatas patvirtina įstatymą dėl smurto prieš moteris, jį parėmė ir du prieš tai Anitą Hill apklausinėjusios komisijos senatoriai; Senatas pradeda tyrimą prieš senatorių Bobą Packwoodą,

[547] Ten pat, p. 11.
[548] *„Women matter as much as men do"*, ten pat, p. 150.
[549] Autorė mini *Widows, Minder, Oranges are not the only fruit, The manageress, Prime Suspect* su Helenos Mirren ir Lindos La Plaute scenarijumi, Annos Oakley *Seekers, The Camomille Lawn, The Men's Room*, taip pat *Tenko, Wish me luck, Selling Hitler, Rides*; naujojo vyro modelio ieškojimo pavyzdžiai – tai *Asmens sargybinis, Ugnies linijoje ir net Juros periodo parkas*. Ten pat, p. 280–281.
[550] Ten pat, p. 32–35, 25.

apkaltintą dėl seksualinio kabinėjimosi prie 23 savo bendradarbių; feministė sociolingvistė Deborah Tannen[551] veda seminarą senatoriams ir jų žmonoms apie komunikacinius lyčių skirtumus; Aukščiausiojo Teismo teisėja Ruth Bader Ginsburg po rinkimų viešai dėkoja vyrui už tai, kad apsiėmė rūpintis namais; valstybės sekretorius Christopheris Warrenas konferencijoje žmogaus teisių tema siūlo specialią rezoliuciją „Lygus statusas ir žmogaus teisės moterims", ir žodis „lytis" įvedamas į visus dokumentus, kuriuose kalbama apie lygias žmogaus teises; Karen Sorlucco laimi bylą dėl išprievartavimo poste prieš policininką Niujorke (žalos atlyginimas – per ketvirtis milijono dolerių), ir tai išjudina visą laviną tyrimų dėl policininkų seksualinio kabinėjimosi prie kolegių; ir t. t., ir pan. Viename iš Niujorko rajonų administracija iš karto neabejodama pradeda teismo procesą prieš berniukus, apkaltintus liūdnai pagarsėjusiu seksualiniu kabinėjimusi prie mergaičių baseine (jie gynėsi teisindamiesi, kad tik darė aplink jas „sūkurius"). Dabar darbotvarkėje yra bylos dėl seksualinio priekabiavimo įvairiuose federaliniuose biuruose[552]. Štai kaip pasikeitė padėtis. Vyrai sugėdinami, kartais išgąsdinami. Jie neturi naujų elgesio etalonų, o su senais patenka prie gėdos stulpo. Jų „įprastinis" elgesys šeimoje, pasimatyme ir pan. dabar pasirodo esąs „santuokinis išprievartavimas", „išprievartavimas per pasimatymą" ir t. t.[553]

Moterys dabar pasirodo esančios normalios konkurentės dėl valdžios. Ir dėl to autorė įspėja negąsdinti vyrų, nes tai gali paskatinti jų pernelyg agresyvią gynybą. Moterys nežino, kad reikalauti iš vyrų „pasidalyti valdžią" yra visai kas kita negu reikalauti iš jų „pasidalyti namų pareigomis"[554]. Tai nėra paprastas teisingumo, lygybės, pariteto reikalavimas. Tai yra noras atimti iš vyrų dalį to, kas jiems brangiausia, o brangiausia yra valdžia. Moterys dažniausiai neturi supratimo, ką tai reiškia – turėti valdžią ir ją atiduoti! Todėl šios svarbiausios kampanijos metu, moterims kovojant dėl valdžios, reikia būtinai nuraminti vyrus, užtikrinti jiems, kad moterims rūpi tik abiem lytims teisingai sutvarkyti pasaulį, kuriame moterys su vyrais elgsis kuo garbingiausiai[555]. Priešingu atveju jos gali būti vėl prievarta atgal

[551] Lenkiškai išleista jos knyga *Ty nic nie rozumiesz! Kobieta i mężczyzna w rozmowie (Tu nieko nesupranti! Kai kalbasi moteris ir vyras)*, Warszawa, 1994.
[552] Ten pat, p. 30–32.
[553] Ten pat, p. 25.
[554] Ten pat, p. 14–15.
[555] *„absolute fairness to men"* – ten pat, p. 28.

nustumtos į pirmykštes pavaldumo pozicijas. Ir tada tik vienas Dievas težino, kada vėl ateis tinkamas laikas gauti lygybę.

Autorė mano esant tikslinga dabar kurti didelę daugybę atskirų, bet tarp savęs bendradarbiaujančių moterų organizacijų, kurios kovoja dėl įvairių moteriškų siekių; jos neatitraukia moterų į pagrindinės visuomeninio gyvenimo tėkmės pakraščius, į feministinės subkultūros akligatvį, o per veiklą moterų labui kaskart daugiau jų atveda į patį visuomeninės scenos centrą. Veikti reikia rezultatyviai, populistiškai, atsidarius duris, su gera nuotaika, netgi pelningai[556]. Tokių organizacijų jau yra. Įžangoje autorė išvardija visą jų sąrašą, o asmenys, kuriems ji dėkoja, – tai daugiausia nauji vardai, ištisa naujosios kartos feminisčių plejada[557].

Šūkį *sisterhood*, seserystė, ji laiko problemišku, sentimentaliu, jį esą reikia pakeisti *affiliation*, įvairių grupių jungimusi į bendrą „tinklą", reikia sukurti „po visą pasaulį išsiskleidusį moterų galybės tinklą"[558]. Neslopinti individualizmo (tai būdinga radikaliojo feminizmo grupėms), bet darniai sieti asmeninę nepriklausomybę su ryšiais bendrų interesų labui[559]. Ir atakuoti. Neklausinėti „Kas skauda?", o „Ką reikia padaryti?"[560] Reikia atmesti sektantišką kankinystę. Ir kovoti su seksizmu, o ne su vyrais. Ir neturėti iliuzijų, kad moterys – tai kažkokios stebuklingos būtybės. Baigti su moteriškumo kultu. Polinkis vyrauti, agresija ir seksualinis pirmavimas nesvetimi ir moterims[561]. Kai gaus valdžią, tai visiškai iškils aikštėn. Vienu žodžiu, moterys turi atmesti į šalį savo senus krypt ir vypt, kaip lygios su lygiais grumtis dėl valdžios ir ją laimėti. Toks turi būti naujasis *jėgos feminizmas.*

Sprendžiant iš tolesnės situacijos raidos mūsų dešimtmetyje, Naomi Wolf numatytas moterų žygis į valdžią tebesitęsia ir, nors ne be klaidžiojimų ratu, yra vis sėkmingesnis. Ką tik iškeptas pavyzdys – tai naujasis britų premjeras Tony Blairas; ant Londono parlamento laiptų jis fotografuojasi su 101 deputate, kurios išrinktos pagal leiboristų partijos sąrašą! Tačiau abejotina, ar vidutinio piliečio sąmonėje tai turi ryšį su feminizmu. Nepaisant autorės siūlomo feminizmo sąvokos sugrąžinimo prie jo liberalistinių politinių šaknų, kasdienėje vakariečių

556 Ten pat, p. XIX.
557 Ten pat, p. XV.
558 Ten pat, p. 316.
559 Ten pat.
560 Ten pat, p. 309–310
561 Ten pat, p. XVIII.

sąmonėje ir toliau vyrauja įsitikinimas, kad feminizmas – tai separatistinis kultūrinis, ar kaip dar vadinama, aukų, kentėtojų judėjimas. Reta kuri iš pasižymėjusių politikoje ar ekonomikoje moterų save vadina feministe, nors jau kur kas lengviau prisipažįsta pritarianti feminizmo idėjoms (liberaliojo feminizmo dvasia). Panieka, kuri feminizmą sieja su mizoandriška subkultūra, tebesitęsia ir atstumia daugelį moterų, beje, atitinkančių Wolf pasiūlytąsias feministės apibrėžimo prielaidas.

Taip yra dėl to, kad bandymas atgauti radikaliųjų feminisčių pasisavintą (Naomi Wolf manymu – uzurpuotą) iškabą vis nepasiseka. Radikalioji srovė, nesiliaujanti veikusi sau būdingu stiliumi, labai ryžtingai gina savo eilių „idėjinį grynumą" ir teisę naudotis pasisavintuoju firminiu pavadinimu. Tik yra atviresnė ir labiau domisi viešaisiais reikalais, taip pat ir valdžios sritimi, ir šiame bare yra linkusi būti kitokios moterų veiklos sąjungininkė.

Todėl į klausimą *Kas pavogė feminizmą?* Christina Hoff Sommers po metų kaip tik tokiu pavadinimu išleistoje knygoje atsako nesunkiai. Argumentuodama daugelį puslapių užimančia anekdotinio pobūdžio medžiaga, ji parodo, „kaip moterys išdavė moteris" (knygos paantraštė). Suteikime žodį ir šiai autorei.

Christina Hoff Sommers: *Who stole feminism? How women have betrayed women*
Simon and Schuster, New York, 1994

Feminizmą neteisėtai yra pasisavinusios *gender feminism, kultūrinio skirtumo feminizmo* atstovės. Tokį dar vieną pavadinimą autorė siūlo radikaliajam feminizmui dėl jo maniakiško polinkio bet kokį pasaulio reiškinį interpretuoti lyties požiūriu ir absoliučiai priešiško santykio su vyrais kaip su kultūrinės lyties ilgam sąlygotais moterų priešais. Kaltinamosios feministės mano, kad „visos institucijos, pradedant valstybe, o baigiant šeima ir mokykla, stiprina vyrų viršenybę. Skelbdamos įsitikinimą, jog moterys praktiškai gyvena *apsiausties sąlygomis, kultūrinio skirtumo feministės* akivaizdžiai ima rekrūtus į savo gretas savo kariaujamam karui". Tačiau ne kiekviena moteris, net laikydama save feministe, nori tikėti jų teigimu, jog „šiuolaikinės Amerikos moterys gyvena jas slegiančiomis „vyrų hegemonijos" sąlygomis"[562].

[562] C. H. Sommers. *Who stole feminism? How women have betrayed women*, New York, 1994, p. 16.

Tam tikslui radikaliosios feministės rūpestingai renka ir skelbia visokiausius duomenis apie moterų, kaip aukų, statusą. Sommers demaskuoja daug plačiai paskleistų duomenų kaip neteisingus, nors pripažįsta, kad iškraipymai kartais atsirasdavo be piktos valios, dėl apgaulės. Tik anoms kovotojoms dėl moterų siekių trūksta valios kontroliuoti cituojamus duomenis. Juo baisiau skamba kokie nors skaičiai, juo geriau. Iš ten, pavyzdžiui, plačiai paplito, net ir į G. Steinem ir N. Wolf knygas pakliuvo[563] skaičius 150 tūkstančių moterų, neva kasmet Jungtinėse Valstijose mirštančių nuo anoreksijos. Pakako kelių telefono skambučių nustatyti, jog iš tiesų dėl tos priežasties miršta apie šimtas moterų (bet ir tai yra ganėtinai liūdna!), o cituoti duomenys – tai šios ligos ištiktų moterų skaičius. Kažkas blogai perskaitė informacinę skrajutę ir klaidingus duomenis paleido į apyvartą, tačiau niekas jų po to netikrino. O tai dėl to, kad skambėjo baisiai, ir kaip tik apie tai kalbama! Kitas pavyzdys – per internetą išplatinta ir, pavyzdžiui, *Times* laikraštyje ir kituose leidiniuose, daugelyje referatų ir pan. panaudota informacija, kad daugiau luošų vaikų gimsta dėl nėščių moterų sumušimo negu dėl visų kitų priežasčių. Autorė nustatė, kad konferencijoje, iš kurios pasklido ši informacija, buvo pasakyta, jog daugiau medicinos tyrimų skiriama įgimtų vaisiaus augimo ydų problemai nei sumušimams šeimoje, o medicina, kaip ją užtikrino, apskritai netyrė naujagimių ydų dėl nėščios motinos sumušimo atvejų[564]. Tokių pavyzdžių yra ir daugiau. Žinoma, tikslių duomenų apie moterims daromas skriaudas ir apie jų nederamą padėtį visuomenėje ir taip yra pakankamai daug. Tačiau *kultūrinio skirtumo feminizmas* visus juos platina daugiausia vieninteliu tikslu, būtent: idant „sutelktų moteris dėl jų pačių reikalų", o tam nepakanka priminti, kad daugelis brutalių ir egoistų vyrų skriaudžia moteris. „Jos (t. y. radikaliosios feministės, *kultūrinio skirtumo feministės – K. Š.)* turi mus įtikinti, jog moterų engimas iš kartos į kartą yra struktūrinė mūsų visuomenės ypatybė"[565].

Autorės nuomone, ši feminizmo srovė daro didelę skriaudą moterų siekiams. Daugelį iš jų atstumia nuo bendradarbiavimo su liberaliųjų feminisčių organizacijomis ir nuo talkos jų pastangoms panaikinti tikras skriaudas ir lyčių nelygybę.

[563] Kalbama apie jau minėtas G. Steinem. *Revolution from within*, min. veik., ir N. Wolf. *The beauty myth*, min. veik., publikacijas.
[564] C. H. Sommers. *Who stole feminism?*, min. veik., p. 11–15.
[565] Ten pat, p. 16.

O radikalusis feminizmas, kaip tai aiškėja iš tolesnių autorės aprašymų, užvaldė daugelį universitetinių *moterų studijų* centrų, kur laisvai šakojasi, nes mokyklos valdžia, norėdama išvengti kaltinimų seksizmu ir reakcingumu ar politiniu nelojalumu, yra linkusi apsimesti, kad nieko nepastebi[566]. Netgi feministės, tik kitokios pakraipos, bijo praverti burną, nes bematant pasmerkiamos kaip „išdavikės", „kolaborantės", „antifeministinės reakcijos bendrininkės" ir pan.[567] Ji pateikia Niujorko City universitete 1992 metų spalio mėnesį į pensiją išeinančiai profesorei Carolynai Heilbrun[568] pagerbti skirtos konferencijos pavyzdį. Sako, kad pasibaisėjusi žiūrėjo ir klausėsi, kaip, beje, inteligentiškos ponios tiesiog varžosi pabrėždamos, jog yra „įtūžusios", „įdūkusios", „furijos", įniršusios, įsiutintos, – aišku, dėl vyrų kaltės, – daug pasakoja apie save, kad *survived,* ištvėrė, išgyveno. Gloria Steinem, norėdama pasirodyti geriau už kitas, pareiškia: „O mane buvo pagavęs dar didesnis pasiutimas... Antraip būtų likusi tik depresija"[569]. Visos tos – o juk protingos! – moterys „laiko save antrąja feministinio judėjimo banga, moraliniu kovotojų dėl moterų išgelbėjimo autoritetu". Argi Amerikos moterys reikalavo to karo? Ir tokio išlikimo? Klausantis tų kultūringų ponių, dažnai ponių profesorių, tiesiog sunku patikėti, kad šią valandą Jungtinėse Valstijose yra daugiau studenčių nei studentų. Tuo tarpu tarp anų aktyviščių ir toliau yra privaloma aksioma, kad „vyrai kolektyvinėmis pastangomis moteris laiko pavergtas" ir todėl bet kokia kaina reikia palaikyti, puoselėti „širdingą feministinį ryšį" toje nuskriaustoje visuomenėje". Tokios dabar yra „Naujosios Feministės"[570]. Kaip jos skiriasi nuo tų senųjų, nuo tokios Betty Friedan, nuo tokios Germany Greer ir daugelio kitų, kurios, panašiai kaip dauguma Amerikos moterų, buvo už vienodą požiūrį į lytis.

Prašalaičio ausyse egzotiškai skambančių Naujųjų Feminisčių kalbų sąrašas Sommers knygoje labai ilgas. Iš kai kurių veikėjų netgi galima sužinoti, kaip sunkiai moteris prislegia Beethoveno IX simfonija.

[566] Ten pat, p. 117.
[567] Ten pat, p. 18.
[568] Paradigminės androginizmo programos feminizme formuluotės autorė. Žr. C. G. Heilbrun. *Toward androgyny. Aspects of male and female in literature,* London, 1973. Tai yra kritinis literatūrinis Virginios Woolf idėjų, kurios išreikštos *Savo kambaryje* (išleistame lenkų kalba – Warszawa, 1997), pagrindimas ir išplėtojimas.
[569] *„I have become even more angry... The alternative is depression."* C. H. Sommers. *Who stole feminism?,* min. veik., p. 22.
[570] Ten pat.

Jei būtų kalbama tik apie mažuose būreliuose aptarinėjamus individualius pojūčius, tai nebūtų rimta. Bet, autorės nuomone, tokio mąstymo ir matymo sekėjų Jungtinėse Valstijose labai daug ir, o tai svarbiausia, jos turi svarbius postus: vadovauja vietiniams moterų centrams, dirba svarbių politikų biuruose, yra rimtų mokyklų mokslo ir administracijos darbuotojos[571]. Dar blogiau, kad prie jų prisideda gausybė dar vienos, jauniausios kartos moterų, dar agresyvesnių ir dar nepagarbiau samprotaujančių apie faktų pateikimą[572]. Štai Visos šalies moterų studijų draugijos konferencijos Ostino mieste dalyvės pritardamos klausosi buvusios šokėjos Angelos prisipažinimų apie „skausmingus išgyvenimus" (kurie apibūdinami kaip „ouch experiences"). Angela aiškina: „Tokius „au!" išgyveni, kai patiri rasizmą, seksizmą, klasizmą, homofobiją, eiblizmą, eidžizmą ir lukizmą"[573]. Atrodo, kad moterų studijose dabar įsigalėjusi kultūralistinė pakraipa, jei kaip visiškai normalus dalykas priimamos, pavyzdžiui, buvusios marksistės MacKinnon 1993 m. vasarą žurnale „Signs" paskelbtos išvados, esą vyrams pažinimas yra tarsi seksualinis skverbimasis į gamtą[574]. Tai yra madingos feministinės mokslinės epistemologijos kritikos pavyzdys, į kurį, kaip matyti, Sommers žvelgia labai santūriai.

Autorė nevengia pripažinti tų kritikuojamosios feminizmo srovės veiklos sudedamųjų dalių, kurios yra artimos visoms feministėms: rūpinimosi moterimis ir ryžtingos veiklos siekiant joms teisingumo. Tačiau be išlygų atmeta jai būdingus ginecentrizmą ir mizoandriją. Deja, apkaltintoje srovėje viena su kitu neatskiriamai susiję. Tačiau autorė turi vilties, kad ateityje moterų siekiai vėl sujungs visas feministes, kai daugelis kultūrinio skirtumo feminisčių atmes senamadišką ideologiją ir prisijungs prie „lygybės feminisčių" *(equity feminists),* kurios pasilieka pagrindinėje visuomenės gyvenimo tėkmėje[575].

Su dideliu pritarimu ji pasveikino knygos *Į ugnį atsakyk ugnimi* pasirodymą, o sužinojusi iš jos autorės, kad ją dabar internetu persekioja buvusios sąjungininkės, tarp jų netgi viena ponia sociologijos profe-

[571] Ten pat, p. 29.

[572] Ten pat, p. 18.

[573] *„An 'ouch' is when you experience racism, sexism, classism, homophobia, ableism, ageism, or lookism"* – ten pat, p. 30. „Homofobija" čia reiškia pasibjaurėjimą homoseksualistėmis, „eiblizmas" (nuo *disabled,* nevisateisis) – tai priešiškumas nevisateisiams asmenims, „eidžizmas" – tai blogas elgesys su kuo nors dėl jo amžiaus, o „lukizmas" – tai tikriausiai įkyrus kokio nors žmogaus sekiojimas akimis.

[574] *„to know has meant to fuck"* – ten pat, p. 66.

sorė iš prestižinio universiteto, guodžia: „Mis Wolf, prie to reikia priprasti! Veikiai Jūs įsitikinsite, kaip jaučiasi žmogus, kai jis išvadinamas antifeministu tik dėl to, kad nenori visų vyrų laikyti savo priešais ir visų moterų – jų beginklėmis aukomis"[576]. Tokios figūros kaip *Fire with fire* autorė įkvepiančios jai optimizmo, lygybės feminizmas neišnykęs ir neišnyksiąs. Ir cituoja ne vieną pavardę feminisčių, kurios panašiai kaip ji kritikuoja separatistinį feminizmą. Jos dažnai darbuojasi vienos, nemėgsta bandos. Jų yra tarp vyriausios kartos atstovių, kaip antai Betty Friedan ar Wendy Kaminer, vidurinėje kartoje, kaip šią valandą ypač puolama Camille Paglia arba rašytoja Erica Jong, o kai kurios, kaip Naomi Wolf arba Katie Roiphe, – visiškai jaunos.

Sommers knygos gale minėtoms figūroms (autorė, žinoma, irgi joms priklauso) daugiausia būdingi bendri bruožai. Tai yra moterys individualistės, vaikščiojančios savais keliais, raiškios asmenybės, dažnai nepriklausančios nė vienai stovyklai. Joms nestinga drąsos, jos nepriklausomos, pasitiki savo ir moterų jėgomis. Jos labai kritiškos subkultūrinio, bet ne apskritai feminizmo atžvilgiu, priešingai – pačios laiko save feministėmis. Kadangi negaišo laiko kruopščiai skaitydamos ankstesnių feminisčių rašinius, kartais jos laužiasi pro atdaras duris. Kai kada pateikia primityvias, kritikuojamųjų kolegių atžvilgiu netgi užgaulias nuomones. Bet užtat joms būdinga vidinė ugnis ir optimistinis požiūris į aplinkinius. Apsiskaitymo, nuodugnesnio savo pačių judėjimo istorijos pažinimo stoka stiprina jaunųjų aktyvisčių šiek tiek barbarišką pasitikėjimą savimi, o jis pirmojoje dešimtojo dešimtmečio pusėje išties atgaivino bent kiek sustabarėjusį ir dogmatizuotą feminizmo judėjimą.

Moterys, kurioms sekasi, – ne naujiena. Tačiau reikalas toks, kad anksčiau jos pasižymėdavo tradiciniu požiūriu į moterų vaidmenį visuomenėje, save laikydavo išimtimi, o moterims patardavo paisyti ligtolinių etalonų. Taip darė Margaret Mead ar Helen Deutsch. Tokios, kaip antai Margaret Thatcher, dažniausiai būdavo politinės valdžios hierarchijos viršukalnes pasiekusios moterys. Kai kurios, kaip devintojo dešimtmečio antifeministinio kryžiaus karo Jungtinėse Valstijose vadovė Phyllis Schlaffly, tiesiog kovojo su feminizmu ir jo siūlymais moterims naujų vaidmenų. O dabar atsiranda naujas tipas moterų, kurios guviai daro politinę, mokslinę, meno karjerą ir tuo pat metu

[575] Ten pat, p. 275.
[576] Ten pat, p. 245.

laiko save ne išimtimi iš taisyklės, o tik daugelio moterų ateitį aplenkusiu modeliu. Jos laiko save feministėmis ir noriai bendradarbiauja su kitomis moterimis plėsdamos jų įtaką, kartais, nors tai ne taisyklė, savo karjerą irgi yra padariusios remdamosi feministinių organizacijų parama[577]. Tačiau tos moterys iš principo yra labai kritiškai nusiteikusios bet kokių lytinių privilegijų atžvilgiu, nes tai, jų manymu, niekuo nepagrįsta. Iš to išplaukia smarki radikaliojo feminizmo kritika, ir visa tai noriai pasigauna žiniasklaida pjudydama separatistes.

Minėtame sąraše matyti ir amerikietės meno istorikės Camille Paglia pavardė. Jos pavyzdys šiek tiek sudėtingesnis, nors pati ji priklauso aprašytajam tipui, be kita ko, ir dėl to, kad populiarumą jai atnešusioje knygoje *Sexual personae* su dideliu trenksmu įsilaužia pro atdaras duris. Jos knyga 1990 metais pataikė į panašių deklaracijų labai išalkusią dirvą. Nieko negali būti žiniasklaidai įdomiau už feministes atakuojančią moterį, kuri tai daro iš tradicinio biologizmo pozicijų, nors pati niekuo neprimena klasikinių tradicijos gynėjų. Juk yra gerai išauklėtos konservatorės priešingybė.

Savo knygoje Camille Paglia neigia feminizmo laimėjimus. Jos nuomone, jie niekaip negali pakeisti pačios santykių tarp lyčių esmės. Jų veiksmingumas pasibaigia pačiame paviršiniame visuomenės gyvenimo sluoksnyje. Skirtumas tarp moterų ir vyrų turi, – sako ji labai pakiliai, – grynai biologinį pagrindą, jis yra sąlygotas moters gimdytojos paskirties. Vien tik vyrai yra ir gali būti kultūros kūrėjai, moterys daugiausia, – vyrų dėka, – yra vartotojos, vyrų uždarbio parazitai.

[577] Jau 1971 m. radikalioji feministė panašiai yra rašiusi apie reikalingą sėkmės moterų, kurios liktų feministėmis, atsiradimą. „Tai, ko mums reikia, – tai moterys, kurios kalba, rašo ir veikia kaip moterys, – rašo kino kritikė iš Kalifornijos. – Visuomet yra buvę moterų, kurioms pavykdavo „įveikti sistemą" ir „tvarkytis vyrų pasaulyje". Deja, pernelyg dažnai praeityje tos moterys pavydžiai saugodavo savo sėkmę ir visiškai sąmoningai atsiribodavo nuo kitų moterų. Tai moterys, kurios savo tapatybę ir pasitikėjimą savimi grindžia manymu, jog yra visai kitokios ir geresnės už kitas moteris. Sakai joms, kad mąsto kaip vyras, o jos suvokia tai kaip komplimentą; pasakyk, kad elgiasi kaip moteris, ir tai joms reiškia, jog yra silpnos ir emocionalios. Nenorėtų dirbti kitos moters vadovaujamos, tačiau stebisi, kad nėra geriau atlyginamos ir kad joms nepatikima rimtos atsakomybės reikalaujančių pareigų. Tai turi pasibaigti. Tos iš mūsų, kurioms, nepaisant nieko, pavyksta pasiekti tam tikros įtakos ir atsirasti ten, kur mus girdi, turi išmokti viena kitai tarp savęs padėti kaip moterys" (S. S. Trumbo. *A woman's place is in the oven* [I leid. 1971], kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, New York, 1974, p. 424).

„Kai važiuoju Vašingtono tiltu ar kuriuo nors kitu iš didžiųjų Amerikos tiltų, mąstau sau: Dieve mano, tai jie padarė – *vyrai!* Statyba, konstravimas – tai vyrų poezijos viršūnė. Kai, stovėdama perone, matau didžiulį pro mane judantį keltuvą, stoviu išsigandusi ir nustebusi, kaip kiti išvydę procesiją. Kokia vaizduotės galia, kokia didybė – tie keltuvai pro amžių glūdumą jungia mus net su senovės Egiptu [...]. Jei civilizacija būtų likusi moterų rankose, ir toliau tebegyventume nendrinėse trobelėse."[578] Autorė priduria vyrams ir jų kapitalizmui esanti dėkinga už tai, kad štai dabar sėdi prie rašomojo stalo ir rašo knygą.

Jeigu, nepaisydamos tokių pareiškimų, dalis (liberaliai nusiteikusių) feminisčių pajuto jų autorei simpatiją, tai tikriausiai dėl to, kad pagrindinis jos atakos taikinys buvo kultūrinės feministės ir dar buvo panaudotas jų pačių ginklas. Kaip tik moters gimdytojos paskirtis, taip pat menstruacijos, netgi jau patys moters lytiniai organai, kuriuos, pavyzdžiui, Luce Irigaray ir kai kurios kitos kultūrinės feministės buvo padariusios estetinės adoracijos objektu, Paglios nuomone, pasmerkia moteris amžinai būti *žemesnėmis*, o ne viršesnėmis už vyrus. Tas moterų „gamtiškumas" ne vyrus, kaip to norėjo Mary Daly, o moteris padaro kitos lyties energiją siurbiančiais parazitais. *Vagina dentata* nėra klaidingas mitas[579].

Aiškus dalykas, už viso to yra ir Freudas, ir Nietzsche, ir visa ankstesnė biologistiškai grindžiama antifeministinė lektūra. Autorė aiškiai palaiko įsitikinimus dėl kalbos ir kultūros fališkojo pobūdžio, bet specialiai nesirūpina savo įsitikinimų istorine genealogija. Kopdama į sceną, gal dar ne visai suvokė, kad išpančioja audrą, ypač kad didelis reikalas yra labai hermetiško pobūdžio ir susijęs su meno istorija bei kritika. Svarbiausią vaidmenį ėmė vaidinti įvadinis pirmasis skyrius, kuris vėliau buvo išspausdintas atskirai[580]. Autorė tapo ypač agresyvios kultūrinių feminisčių kritikos objektu, išaugo tiesiog iki moters antifeministės simbolio. Tačiau ir Naomi Wolf priekaištavo jai, kad „naudojosi standartine antifeministine retorika iš 1890–1910 metų pirmosios reakcijos laikotarpio", nors, antra vertus, ji pasipiktino, kad nebuvo leista *Sexual Personae* autorei ir jos užsipultoms radikaliosioms ir kultūrinėms feministėms laisvai diskutuoti žiniasklaidoje[581].

578 C. Paglia. *Sexual Personae. Art and dekadence from Nefertiti to Emily Dickinson* (I leid. 1990), London, 1991, p. 38.
579 Ten pat, p. 13.
580 C. Paglia. *Sex and violence, or nature and art*, London, 1995.
581 N. Wolf. *Fire with fire*, min. veik. Paglia kritika atsakė į kritiką, N. Wolf pažiūras apibūdindama kaip „hipių kartos feminizmą". Ponias vieną nuo kitos iš tikrųjų skiria ištisa karta, tačiau, nepaisant nieko, feministinio separatizmo

Tik dabar, po *Sexual Personae* išspausdinimo ir tos knygos sukeltų ginčų, jos autorė ėmė vadinti save feministe. Tiesa, ji prisistatė kaip feminizmo priešininkė, tačiau – „oficialiojo feminizmo", kaip ji vadina radikalųjį subkultūrinės izoliacionistinės pakraipos feminizmą. O ji pati yra maištingojo, su septintuoju dešimtmečiu susijusio feminizmo sekėja. Jos nuomone, kaip tik oficialiosios feministės sunaikino tai, ką buvo pasiekęs anas autentiškas maištingasis feministinis radikalizmas. 1994 metais ji apie save rašo: „Manasis feminizmo tipas visiškai neprimena oficialiojo feminizmo"[582]. Panašiai kaip Naomi Wolf ji aiškiai kvestionuoja išskirtinę radikaliųjų feminisčių teisę reprezentuoti feminizmą, o jas pačias apibūdina kaip „politiškai lojalią feminizmo mokyklą". Deklaruoja: „Neketinu atmesti feminizmo. Bandau jį reformuoti iš vidaus"[583]. Įžangoje programiškai pareiškia: „Reikia išgelbėti pažangius septintojo dešimtmečio [feminizmo] principus, kurie buvo užpilti drungnu *politinio lojalumo* jovalu. Bent jau mano idealai – tai laisva mintis ir pasisakymų laisvė." Ji yra laikoma „karinga feminizmo ir akademijų reformatore, ištikima septintojo dešimtmečio protesto ir opozicijos etalonams". Sako, kad yra šalininkė „lygių galimybių feminizmo", kuris „reikalauja pašalinti visokius barjerus moteriai kilti politikos ir profesijų pasaulyje", tik be privilegijų moterims[584]. Tokias pažiūras su tokia vėliava ji pateikia tik po kelerių metų, kai ankstesnės knygos dėka tapo centrine figūra ir daugelio diskusijų žiniasklaidoje dalyve, taip pat skandalingų filmų bendraautore, o pirmiausia nesuskaičiuojamų atakų iš feminizmo aktyvisčių pusės didvyre ir veikiau paniekos objektu tarp mokytų feminologių. Jos kreipimasis dabar skamba: jūs, valdiškosios feministės, neturite išskirtinės teisės į feminizmą. Feminizmas gali būti linksmas, optimistinis, pasauliui artimas, išlaisvinantis, netgi įžūlus, gali būti kvietimas moterims dalyvauti viešajame gyvenime drauge su vyrais, nesuderinamas su bandymais uždaryti moteris į getą. Tačiau, kartojame, šiame viešajame gyvenime moterims privalo tekti iš tiesų lygus su vyrais vaidmuo, bet vaidinamas *kitaip,* moteriškai, kaip liepia visagalė biologija.

Yra požymių, kad paties radikaliojo feminizmo stovykloje prasideda permainos, kurios daro įmanomą susikalbėjimą. Šalia būdingų radi-

akivaizdoje jos yra kažkuo gimingos (žr. C. Paglia. *Wamps and tramps* [I leid. 1994], London, 1995).

[582] Ten pat, p. 460.

[583] Ten pat, p. 464.

[584] Ten pat, p. XI.

kaliųjų feminisčių priekaištų nepaklusnioms feministėms atsiskyrėlėms (kad išduoda bendrą reikalą, kad smeigia peilį į nugarą, kad tarnauja pikčiausiems moterų priešams, kad daro karjerą vyrų pasaulyje, o tai savaime yra išdavystė, nes taip stiprinamas patriarchatas) kartkartėmis pasigirsta svarstymai ar net pripažinimo balsai. Šiems naujiems tarp radikaliųjų feminisčių pasigirstantiems balsams būdinga yra labai kruopšti ir pasverta naujųjų feminisčių atsiskyrėlių fenomeno analizė, kurią britų socialistinio atspalvio radikaliojo feminizmo ketvirtiniame žurnale „Trouble and Strife" padarė Delilah Campbell. Šio tipo feminisčių palyginimas su avimis, kurios nepriklauso niekieno bandai (*maverick)*, atrodo labai taiklus[585]. Autorė mato reikalingumą sudaryti bendrą frontą kaip tik su tokiomis sąjungininkėmis, užuot sektantiškai atmetus kiekvieną moterį, kuri netelpa į siaurus subkultūrinių kriterijų rėmus.

Tačiau toli gražu ne visos pagrindinės feminizmo srovės sekėjos yra linkusios panašiai atsiverti ir pripažinti kitus feministinius požiūrio taškus. Yra ir kitas polius, sustingęs savo separatizme. Klasikinė tokio matymo atstovė yra daugiametė tarptautinė veikėja, devintąjį dešimtmetį labai įsitraukusi į antipornografinę kampaniją, savo lesbizmą kaip politinę poziciją demonstruojanti britė Sheila Jeffreys. Ryžtingai nedavusi teisės heteroseksualistėms vadinti save feministėmis, – o tai buvo padaryta būdingoje šiai pozicijai knygoje 1990 metais[586], – po dvejų metų ji jaučiasi priversta visas savo jėgas mesti į kovą dar viename, vidiniame fronte, nes arenoje liko kitas, dar grėsmingesnis priešas vėl su savo pajėgomis, nors jau apvalytomis nuo heteroseksualisčių. Ypač karštu uždaviniu autorė laiko feminizmui lojalių lesbiečių atskyrimą nuo visų kitų lesbinės meilės sekėjų. Mat, deja, ne visos lesbietės pasirodo esančios feministės, o kai kurios netgi kovoja su feminizmu, nes yra linkusios į viršenybės ir pavaldumo santykiu ar net sadomazochizmu (kopijuodamos heteroseksualinį etaloną) pagrįstą meilę. Ji skiria: „lesbietes feministes", „lesbietes, kurios yra ir feministės" ir pagaliau tokias, kurios šalinasi feminizmo. „Lesbiškojoje feministinėje filosofijoje, – rašo ji, – žodžiai „lesbietė" ir „feministė" integraliai susiję, *lesbizmas yra feministinis, o feminizmas – lesbiškas."*[587] Taip pat yra lesbiečių, kurios kovoja dėl kai kurių feminizmo

[585] D. Campbell. *With friends like these... the media, the maverics and the movement*, „Trouble and Strife", nr. 31, 1995 m. vasara, p. 65–72.

[586] S. Jeffreys. *Anticlimax. A feminist perspective on the sexual revolution*, London, 1990.

[587] S. Jeffreys. *Anticlimax. A feminist perspective on the sexual revolution*, London, 1994, p. XI.

tikslų, bet lesbizme nėra feministės, nes – taip kaip tos trečiosios – nori „vaidinti lytinius vaidmenis". Jos, kaip ir autorė, lesbietės feministės, dabar yra tiesiog „kraštutinė, visiškai nepopuliari mažuma", jos yra puolamos, kad yra „antiseksualios, politiškai lojalios, yra esencialistės ir idealistės"[588]. Nelieka nieko kito, kaip „labiau atsiskirti" nuo nefeministinių lesbiečių, reikia „intelektualiai ir etiškai atsiskirti nuo heteropatriarchalinių vertybių". Tik toks atsiskyrimas „gali padėti palaikyti lesbiškąją ereziją ir lesbišką feministinį patriarchatui mestą iššūkį"[589]. Autorės nuomone, „sadomazochizmas – tai erotinis fašizmo kultas", kaip skelbia į knygą įdėto dar 1984 metų straipsnio antraštė; tų metų, kai atsirado LASM (*Lesbian Against Sadomazochism* – Lesbietės prieš sadomazochizmą).

Sheilos Jeffreys atvejis greičiau yra kraštutinis, tačiau radikaliojo feminizmo uždavinių sąraše ir šiuo metu pirmoje vietoje matyti kova su įvairiomis prievartos prieš moteris formomis (taip pat ir su represijomis prieš homoseksualistes), o ne, kaip to norėtų Naomi Wolf ir panašiai mąstančios jėgos feministės, politinės valdžios paėmimas į moterų rankas. Yra požymių, kad dalis subkultūrinių feminisčių, neatsisakydamos sau būdingų veiklos barų ir jas dangstančios teorijos, tuo pat metu atsiveria platesniam bendradarbiavimui ir jau nebeniekina galimybių įžengti į viešąją areną ir netgi kovoti dėl valdžios. Kai viename poliuje buriasi subkultūrinio eskapizmo šalininkės, kitame didėja politinis aktyvumas, kur įvairios orientacijos feministės bendrai kovoja, idant gautų „pusei žmonijos – pusę valdžios", kaip skelbia šūkis internete „Foundations for majority". Dėl to jos, kaip parodė pastarasis Jungtinių Tautų IV pasaulinis moterų kongresas Pekine, tapo labai aktyvios tarptautiniuose forumuose. Tik politinės įtakos darymas daugeliui lieka ne pats sau tikslas, bet veikiau vienas iš moterų išvadavimo nuo vyrų prievartos įgyvendinimo metodų. Kai 1996 metų lapkritį Braitone vyko tarptautinė konferencija prievartos prieš moteris ir jų išnaudojimo bei moterų pilietinių teisių tema, ji po senovei buvo skirta daugiausia išprievartavimams, seksualiniams užpuolimams, seksualiniam priekabiavimui ir prievartai namuose, moterų lytinių organų sužalojimams, moteriškos lyties vaikų žudymams, prekybai moterimis drauge su prostitucija ir pornografija, vaikų seksualiniam išnaudojimui ir vaikų apsaugai. Tačiau greta pranešimų apie prievartos prieš moteris ir vaikus mastą ir formas (feminizmas jau kurį laiką ypač stiprino vaikų, – šiuo atveju,

[588] Ten pat, p. X.
[589] Ten pat, p. XVII.

aišku, abiejų lyčių, – apsaugos temą) svarbiausia pasirodė „moters teisių" tema, suprasta kaip žmogaus ir piliečio teisių, taip eksponuojamų Jungtinių Tautų veikloje, išplėtimas.

Ta perspektyva jau kurį laiką politinėje plotmėje jungia įvairių pakraipų feminisčių ir dalies nefeminisčių bei žmogaus teisių gynėjų pastangas. Jau 1979 metais, kaip esu minėjęs anksčiau, Jungtinės Tautos priėmė „Moterų diskriminacijos visokių formų likvidavimo konvenciją", 1996 metų rugsėjį ją buvo ratifikavusios 154 valstybės. Šio dokumento pagrindu galima suformuluoti nemažai kaltinimų, nes daugelio valstybių politinė ir visuomeninė praktika ir toliau skiriasi nuo deklaruotų intencijų.

Susumuokime: taigi šiuo metu Vakarų pasaulyje šalia viena kitos, kartais viena prieš kitą, o kartais bendradarbiaudamos veikia *trys pagrindinės* feminizmo *srovės*: radikalusis feminizmas, liberalusis feminizmas (senoji ir naujoji atmaina) ir socialistinis feminizmas. Ribos tarp jų ne visuomet griežtos. Pirmasis, *radikalusis feminizmas,* pats save laiko vieninteliu teisėtu feminizmu ir viešosios opinijos panašiai laikomas *tout court* feminizmu. *Socialistinis feminizmas,* daugiausia sutinkamas Didžiojoje Britanijoje ir Australijoje, ne toks reikšmingas Jungtinėse Valstijose, būna itin artimas radikaliajam feminizmui, kai paremia kovą dėl specialaus privilegijuoto požiūrio į moteris, kuris grindžiamas reikalu išlyginti lyčių biologinės nelygybės pasekmes. Tačiau jis atsiriboja nuo radikaliajam feminizmui būdingo moteriškumo kulto. *Liberalusis feminizmas* savo dėmesį sutelkia į veiklą įstatymų leidybos bare ir į politinio spaudimo bei įtakos organizavimą siekiant vyrų ir moterų lygybės; kurį laiką tai yra ir tarptautinė kova Jungtinių Tautų forume dėl moterų diskriminacijos visokių formų eliminavimo; Europoje tai gali būti reikalavimas moterims tam tikrų privilegijų, interpretuojamų kaip abiejų lyčių galimybių sulyginimo pagrindas (Jungtinėse Valstijose ši srovė tą dalyką yra atmetusi). Šioje srityje feminizmo skirtumai gerokai nusitrynę nuo tada, kai radikalusis feminizmas irgi sugrįžo prie politinės veiklos, ypač tarptautinėje arenoje. Tuo tarpu feminizme stiprėja nauja pakraipa (iš Naomi Wolf čia preliminariai perėmėme apibūdinimą jėgos feminizmas), artimiausia ligšiolinei liberaliajai tradicijai, bet politiniais siekiais žengianti gerokai toliau, tuo pat metu linkusi bendradarbiauti su kitomis feminizmo srovėmis ir su visokiais sąjungininkais, taip pat ir su vyrais. Keliamas tikslas – visiškai proporcingas moterų dalyvavimas valdžios ir administravimo aparate.

Galima, – netgi reikia, – išskirti *kultūrinį feminizmą,* jei jis suprantamas kaip moterų mokslininkių ir kūrėjų veikla – daugiausia universitetų centruose ir menininkų aplinkoje. Dalis iš jų pirmiausia

reprezentuoja pačią feministinę mintį arba kultūrą, neįsitraukdamos į judėjimo veiklą. Pagaliau tenka prisiminti ir su minėtomis feministinėmis organizacijomis nesusijusias, o vis dėlto save feministėmis laikančias moteris, kurios savarankiškai pasiekia postą valdžios hierarchijoje ir yra palankios feminizmui bei linkusios bendradarbiauti su judėjimu.

Iš tikrųjų niekas nepateisina dar ne taip seniai skelbto šūkio apie „feminizmo galą". Feminizmas egzistuoja, jo darbotvarkė ir toliau turtinga ir įvairi. Pasidalijimai, net vidinės kovos veikiau gali skatinti judėjimo gyvybingumą, o ne senėjimą. Daugelis jaunosios kartos moterų yra susidomėjusios feminizmo programa ir užmezga tarptautinius ryšius, bendradarbiauja, kurdamos apsikeitimo informacija ir bendros veiklos tinklą.

TREČIOJI DALIS

Feminizmų tipai – feministinės ideologijos

Trečiojoje dalyje atsitoliname nuo istorinės perspektyvos, idant geriau suprastume sistemą. Tiek feminizmo pasidalijimų nustatymas, tiek ir išskirtų pakraipų ideologijų rekonstrukcija turi sukelti įvairių abejonių ir pažadinti atsargumą. Mat iš tikrųjų feministės, – o juk tai jų veikla sudaro feminizmą, – nors pačios pastebi ir dažnai eksponuoja jas skiriančius idėjinius ir praktinius pasidalijimus, nei savo pažiūromis nebūna iki galo nuoseklios, nei nuosekliai yra atsiskyrusios nuo kitų srovių, nei veikloje nevengia kai kurių sąjungų ir bendrų platformų, kurios užtušuoja tuos pasidalijimus. Nėra ir absoliutaus idėjinių ir praktinių pasidalijimų atitikimo. Tad kiekvienas pasidalijimas lieka negriežtas, o jo pagrindas – šiek tiek abejotinas. Negausios literatūroje esančios klasifikacijos bei tipologijos dažniausiai sutampa bendrąja tendencija ir pagrindiniais skirstymais, tačiau, apibūdinant atskiras sroves, jas įvardijant, taip pat apibrėžiant atskirų grupių, veikėjų ir autorių priklausomybę, atsiranda nemažai skirtumų.

Literatūroje aptinkamus feminizmo apibrėžimus ir jo klasifikacijas lygindamas bandau sugretinti baigiamojoje knygos dalyje, o šioje pateikiu feminizmo srovių sistemą. Yra pabrėžiamos feministinės *pažiūros,* o ne *judėjimų praktinė veikla,* bet tai nereiškia, kad praktinis požiūrio taškas būtų parodęs iš esmės kitokį pasidalijimų vaizdą.

Kiekviena feminizmo pakraipa pristatoma tarsi dviem paveikslais. Pirmojoje dalyje pateikiu savo paties ir tik savo atsakomybe rekonstruotą tos srovės ideologinio vaizdo modelį, kurį esu susisteminęs pagal savo pasirinktą ideologijos supratimo schemą. Tai yra idealizuotas

tipas, ir tai lemia, kad tikriausiai nė vienas atskiras šią pakraipą reprezentuojantis veikalas su juo iki galo nesutampa ir galbūt nė viena iš autorių nepasirašytų po tokios konstrukcijos visuma. Žvelgdamas objektyviai supaprastinu ir atmetu dalinius nesutapimus, kurie išryškėja bandant sujungti ir suvienodinti daugelio autorių veikaluose reiškiamas pažiūras. Ideologijos nebūna visiškai vientisos, jų funkcijai yra reikalingos tam tikros vidinės dviprasmybės, kurios užtikrina būtiną elastingumą. Antra vertus, iš daugelio literatūroje išbarstytų idėjų, kartais tik jų skutelių susiklosto tam tikra aiškiai apibrėžtos struktūros pamatinė konstrukcija. Šioje pateikimo fazėje, nenorėdamas ideologijos vaizdui primesti nė vienos atskiros autorės individualaus stiliaus, nenukreipinėju į konkrečias nuomones ir jų necituoju. Ideologijose pirmiausia ieškojau jų vidinio skeleto.

Tačiau, nenorėdamas iš skaitytojo atimti malonumo pabendrauti su dažniausiai labai gyva ir spalvinga originalo kalba, jos stiliumi ir metaforomis, antrojoje kiekvieno skyriaus dalyje pateikiu pavyzdinių feministinės minties formuluočių, kurios sudaro savotišką anksčiau pasiūlytos rekonstrukcijos dokumentų komplektą ir padidina jos patikimumą. Nepriештarauju, kad iš teksto ištrauktos citatos apskritai daro atsitiktinio dalyko įspūdį. Bet gal tai nėra neleistina procedūra, nes iš tikro tekstai funkcionuoja fragmentais, kurie susiklosto į visumą atskirų feministinėje veikloje dalyvaujančių individų sąmonėje. Aktyvistas ar aktyvistė paprastai neturi laiko kruopščiai išnagrinėti pavienio veikalo, jis minta tarp tekstų laisvai besisukinėjančiomis atitrauktinėmis idėjomis. Taip apskritai funkcionuoja ideologiniai tekstai. Aišku, aš turėjau rinktis, ir šiek tiek atsitiktinis lektūros pobūdis (feministinės literatūros gausa neleidžia sistemingai su ja visa susipažinti) atsispindi ir dokumentų turinyje. Vis dėlto tikiuosi, kad tai nesumažins bendravimo su originaliais autorių feminisčių pasisakymais naudos, jei tik neužmiršime, kad turime reikalą tik su pavyzdžiu, paimtu iš didelio rinkinio. Būtų buvę galima literatūrą pasirinkti ir kitaip, tačiau manau, kad rezultatas būtų buvęs panašus. Taip pat tikiuosi, kad skaitytojas atleis (ir supras), jog cituoju skirtingos kokybės darbus. Ideologijoje yra svarbus formuluočių grakštumas ir paprastumas, ir kartais esmingesnį vaidmenį atlieka antraeiliai, pagrindinių standartų atžvilgiu išvestiniai tekstai. Pastarieji neretai atsirado kaip specializuoti ir didžiausia savo apimtimi su kokia nors specializuota tematika susiliečiantys darbai, o ideologinį poveikį kartais turėjo mažas jų fragmentas, dažniausiai esantis įžangoje, įvade ar pabaigoje. Kai kuriuos iš šių veikalų ištisai pristačiau istorinėje dalyje ir, taupy-

damas vietą, nebecituoju jų sisteminėje dalyje. Skaitytojas galės pasižiūrėti į tas santraukas, apie kurias informuoja išnašos. Kiekvieną dalį papildo bibliografinės nuorodos, kurių suma įdėta knygos gale.

Prieš pradėdami pristatyti mano išskirtas liberaliojo, radikaliojo, socialistinio, kultūrinio ir jėgos feminizmo sroves, dar valandėlę stabtelėkime prie analizės modelio, kurį sąlygojo čia nusistatytas ideologijos supratimas.

KAS TAI YRA IDEOLOGIJA?

TYRINĖJIMŲ SANDARA

Šiame darbe pasirinkta ideologijų koncepcija yra tik viena iš galimų. Čia ne vieta dažnai bergždiems ginčams dėl teisingo ideologijų supratimo. Tai visuomet daugiausia yra pasirinkimo klausimas. Svarbu, kad skaitytojas susigaudytų, kaip autorius operuoja šia sąvoka. Kadangi knygos uždavinys yra *pristatyti,* o ne įvertinti feminizmą, tai ir ideologijos sąvoka, kuria naudojuosi, yra funkcionalumu pagrįsto *aprašomojo* pobūdžio. Štai pagrindinės prielaidos ir sprendimai, kurie sudarė toliau taikomo *ideologijos* supratimo pagrindą[1].

Visuomenės gyvenime tarp savęs galynėjasi, kartais ir bendradarbiauja įvairios visuomeninės jėgos, siekiančios įgyvendinti skirtingas programas. Programos esmę gali sudaryti tikslas pasiekti arba išlaikyti kokią nors labai sudėtingą visuomenės būklę (taip paprastai būna su didžiųjų politinių partijų programomis), bet tai gali būti ir siekis išspręsti vieną problemą, pavyzdžiui, leisti ar uždrausti abortus. Pavieniai žmonės įeina į daugelio įvairių įvairiose plotmėse besidarbuojančių visuomeninių pajėgų sudėtį. Tai lemia, kad sąjungininkai dėl vieno reikalo gali konfliktuoti dėl kito, ir netgi tas pats individas gali turėti sunkumų prireikus suderinti savo veiklą ir mąstymą skirtingose plotmėse, kuriose nori veikti. Neretai vieno tikslo programos būna įterpiamos į sudėtingas programas, ir tai yra susiję su komplikuota vienos visuomeninės jėgos suaugimo su kita dinamika. Taip pat gali atsitikti, kad, susibūrus dėl vienos problemos, programa pati išauga, kai pasirodo, kad tos problemos neįmanoma išspręsti neįvykdžius daugelio kitų į tam tikrą sistemą susijusių pakeitimų. Atrodo, kad taip buvo ir su feminizmu, kurio pradžioje tebuvo iš keleto nesusijusių klausimų sudėtos programinės darbotvarkės (pavyzdžiui, moterų įdar-

[1] Kiek plačiau šie tema kalbu straipsnyje *Feminizm czy feminizmy. Feminizm jako wiązka ideologii*, kn. W. Gorczyńska, S. Kruszyńska, I. Zakidalska (red.), *Płeć – kobieta – feminizm*, Gdańsk, 1997.

binimas ir lygus užmokestis už tą patį darbą), kurios paskui išaugo į visiško visuomenės pertvarkymo projektą.

Programos visuomeninėje scenoje nepasirodo nuogos. Jos būna apsirengusios, o tas drapanėles čia kaip tik vadiname ideologija. Programa paprastai būna partikuliari, tarnauja tik dalies visuomenės interesams, o tai reiškia, kad, likusi nuoga, galėtų sumobilizuoti prieš save visus, kas dėl jos įgyvendinimo galėtų nukentėti. Visuomeninės jėgos daro viską, idant pritrauktų kiek galima daugiau naujų sąjungininkų, dalį potencialių priešininkų neutralizuotų, o likusius pavaizduotų kuo nepalankiausiai. Dėl to savo programą reikia parodyti arba kaip nepartikuliarią, o „visos visuomenės", „visos tautos" ir pan., arba, – jeigu jau jos partikuliarizmo negalima (ar netikslinga) paslėpti, – neigiamų padarinių mastą suinteresuotųjų sąmonėje reikia sumažinti arba juos užmaskuoti, o vykdytojų intencijas vaizduoti patetiškai, ne kaip siaurai egoistines, o kaip siekiančias įgyvendinti visuotinai pripažintas vertybes, to privalo ar turi teisę trokšti kiekvienas žmogus. Taip pat neblogai būtų suinteresuotųjų situaciją pavaizduoti esant smarkiai prastesnę už likusios visuomenės dalies situaciją, idant galimos neigiamos pasekmės likusiesiems atrodytų tik kaip nepelnytai iki tol jų turėtos naudos praradimas. Be lygiai tiek pat svarbios tiesiogiai suinteresuotųjų programa vidinio mobilizavimo funkcijos, minėtas ir dar kitas funkcijas vykdo ideologijos. Ideologijomis čia laikau apskritai sudėtingus kompleksus pažiūrų į pasaulį, visuomenę ir joje egzistuojančią situaciją. Jų skiriamuoju bruožu mūsų atveju bus tik minėtųjų programų drapanėlių funkcija. Funkcionalumo požiūris epistemologinį aspektą padaro šalutiniu klausimu. Aišku, ideologijose paprastai pasitaiko pažįstamo paveikslo iškraipymų ar bent jau tam tikrų spragų, žioplysčių ir filtracijų[2], – tai yra aprašyta plačioje vadinamosios žinių sociologijos perspektyvai pirmenybę teikiančioje literatūroje, – tačiau baltųjų dėmių ar deformacijų buvimo nustatymas čia daugių

[2] Gražiai tą problemos aspektą supranta anglų feministė filosofė: „Žmonės nori pasiekti iš anksto užsibrėžtą išvadą ir nori ją pagrįsti, apeliuodami į visuotinai priimtus moralinius principus. Tačiau, kadangi faktinė dingstis, dėl kurios jie nori tos išvados, neturi nieko bendro su tais principais, atsiranda būtinybė sulipdyti logišką perėjimą, sugalvojant patogius faktus arba statant logiką aukštyn kojom, arba darant ir viena, ir kita". Žr. J. R. Richards. *The sceptical feminist* (I leid. 1980), London, 1994, p. 371. (Ta pastaba atsiranda tradicininkų argumentų analizės kontekste; jie, autorės nuomone, norą privačiai valdyti moteris kaip jų privačių vaikų gimdytojas aiškina „natūraliu" abiejų lyčių skirtingumu, kuris lemia tai, kad moterys netinka funkcionuoti viešajame gyvenime.)

daugiausia apsiribos jų reiškimosi patvirtinimu {kai tai nekelia jokių abejonių}, nes, – kartojame, – pateikiamų tyrinėjimų tikslas nėra feminizmo ideologijų epistemologinė (ir nė jokia kita!) *kritika,* o tik jų *aprašymas.* Tuo tarpu, aiškus dalykas, pateikiame vienų ideologijų kritiką kitoms, nes tai priklauso pačiam jų aprašymui.

Funkcinio programos tikslo požiūriu ideologijoje galima išskirti: programos vaizdą (dažnai iš dalies užmaskuojantį tikrąją programą, kurią galima tik numanyti ir kuri gal ir patiems suinteresuotiesiems ne visada iki galo aiški) ir programos *pagrindimą,* kurie iš tikrųjų vienas nuo kito nėra aiškiai atskirti. Į tą pagrindimą pirmiausia įeina programos *aksiologizavimas,* arba programinių tikslų kaip iš esmės tam tikrų vertybių (paprastai labai branginamų šios visuomenės oficialiai pripažįstamoje vertybių hierarchijoje) įgyvendinimo pristatymas. Į jį taip pat įeina programos *pragmatizavimas:* parodoma, jog, remiantis turimomis žiniomis apie faktinę visuomenės būklę, – o į ją dažniausiai įeina ir numatoma tolesnė situacijos raida, – ir apie visuomenės gyvenimo mechanizmus, pasiekti užsibrėžtus tikslus yra galima, leistina ir protinga. Galima – jei imamasi programoje nurodytų praktinių priemonių ir panaudojami rekomenduoti veiklos metodai. Leistina – nes nepaliečiamos kitos svarbios vertybės, arba jos iš tiesų paliečiamos, bet priimtinu laipsniu, kuris pateisinamas įgyvendintųjų vertingumu. Protinga – nes galimi nuostoliai (jeigu tokie bus) atneš gerokai juos viršijančią naudą, dėl kurios apsimoka įgyvendinti programą.

Taip suprantama ideologija paprastai, nors dažnai jau tik entimemiškai, siejasi su tam tikra bendrąja aksiologija (pavyzdžiui, individualistine arba holistine, įvairiausiais variantais – bet tai lemia daugiausia faktiškas tokios, o ne kitokios aksiologijos vyravimas visuomenėje ar jos dalyje, į kurią ideologija apeliuoja), taip pat su tam tikra pasaulėžiūra, kuri implikuoja kokią nors bendrą ir visuomeninę ontologiją ir kokią nors antropologiją. Ji gali mažiau ar daugiau panaudoti mokslinių tyrimų rezultatus, dažnai partikuliariai apdorotus, gali kreiptis į religiją, meną ir t. t. Ji dažnai apeliuoja ir į kai kuriuos istorinius įvykius. Turi savo šventuosius ir savo šėtonus. Turi mėgstamus frazeologizmus, metaforas ir pan.

Realiai egzistuojančiose ideologinėse deklaracijose visi šie elementai būna simbiotiškai vienas su kitu suaugę ir dažnai vien tik analitinio mąstymo pastangomis galima išskirti minėtus dėmenis. Vidinė ideologijos logika veda programą iš aksiologijos, pasaulėžiūros ir faktinės būklės aprašymo, o iš programos, vėl jungiant su kiekvienos konkrečios situacijos aprašymu, išveda atskirus tos visuomeninės jėgos daro-

mus veiksmus, jos politiką ir netgi konkrečius žingsnius. Eidama drauge su judėjimu, ideologija yra koreguojama, kartais netgi iš esmės perdirbama taip, kad laiku galėtų vykdyti toliau savo funkcijas, kol egzistuoja ja besinaudojanti visuomeninė jėga. Ideologijos turi ir savo vidinę sanglaudą abstraktesniais sluoksniais, tad gatavi drapanėlių modeliai gali būti panaudojami kitų jėgų, ypač ką tik pasirodžiusių scenoje. Nemaža dalis XIX amžiaus feminizmo pasirodo pravarti naujai atsiradusioje šiuolaikinio feminizmo ideologijoje. O kai visuomeninis judėjimas dėl ligi šiol buvusios vientisos programos skilimo suskyla į dvi ar daugiau viena kitai iš dalies prieštaraujančių programų, gali suskilti ir ideologija į naujus variantus, kurie aptarnauja atskiras, naujas visuomenines jėgas. Tačiau gali atsitikti, o taip bus ir feminizmo kaip judėjimo (tiksliau, judėjimų ryšulėlio) atveju, kad naujos pakraipos (arba tos pačios visuomeninės jėgos filialai kitoje šalyje) panorės kitų drapanėlių elementų, geriau atrodančių toje visuomenėje, susikirpdamos iš to skirtingą savotiškai originalią ir nepakartojamą visumą. Taip, pavyzdžiui, Amerikos feminizmas iš pradžių turi stiprias liberalizmo ideologijos šaknis, o Europos feminizmas dažnai yra linkęs semtis iš socialistinės ideologijos aruodų, nepaisant to, kad programų skirtumai gali būti nedideli. Mat tos pačios programos gali turėti keletą skirtingų ideologinių drabužėlių – įvairiose šalyse arba įvairioms progoms. Namuose, – tarp saviškių, – dažniausiai būna labiausiai apsinuoginusios, tai yra tik šiek tiek pridengusios tikruosius tikslus.

Prieštaraudami jų vientisai prigimčiai, ideologijas privalome pristatyti iš dalies suskaldę į jų sandaroje galimus išskirti klodus. Būtų geriausia, jeigu nesivadovautume kilmės logika, ir dar dažnai tariama, o pradėtume sekvenciją nuo kieto, mažiausiai abejonių keliančio branduolio, būtent nuo toje ideologijoje esančio *faktinės būklės aprašymo,* paskui pereitume prie aprašytosios būklės *priežasčių išsiaiškinimo,* kuriuo siekiama parodyti už jos egzistavimą atsakingus ir drauge jos įmanomam pasikeitimui galinčius būti naudingus mechanizmus, ir pagaliau pridurtume prie to ypač svarbų žingsnį – esamos padėties įvertinimą, kuris daromas atsižvelgiant į tam tikrą tikslingą aksiologiją ir vertybių, kurias dažniausiai reikia beveik atspėti, hierarchiją. Šie trys žingsniai drauge sudaro ideologijos branduolį, kurį būtų galima pavadinti *faktinės būklės vaizdu,* arba kauzaliai interpretuotu ir įvertintu aprašymu. Iš tikrųjų, aprašydamos faktinę būklę, autorės tuoj pat griebiasi vertinamųjų terminų ir apeliuoja į numatytą kauzalinių mechanizmų teoriją, tad gauti neutralų aprašymą ne visada galima.

Daugeliu atvejų (kai srovės smarkiai ideologizuotos ir teoretizuotos) pasirodo esant tikslinga pradėti nuo priimtos visuomeninės teorijos ir toliau pereiti prie jungtinio faktinės būklės vaizdo, kuris tuo pat metu atsako į tris klausimus: *Kaip yra? Kodėl taip yra?Ar taip, kaip yra, yra gerai, ar blogai?* Jei įvertinimas teigiamas, atsiranda išsaugojimo ideologija. Feminizmo atveju įvertinimas paprastai būna neigiamas ir pateisina siūlomą visuomenės permainų programą.

Tačiau, kol atsiras padėtį pagerinti turinčios veiklos programa, dar yra būtini paprastesni tyrimai ir atsakymai į paprastus klausimus. Pirmiausia reikia įrodyti, kad pageidautinas permainas techniškai iš viso galima įvykdyti. Klausimas skamba taip: *Ar tai galima pakeisti?* Jeigu taip, tai reikia atsakyti į antrą klausimą, *ar leistina tai pakeisti?* T. y. ar vykdydami permainą nepažeisime kokių nors absoliučiai neliestinų vertybių ir ar morališkai nepriimtinam saugotinų vertybių pažeidimui bent jau galima rasti tokį pat moralinį pateisinimą. Jei ir šis atsakymas būtų teigiamas, galų gale lieka trečias klausimas: *Ar verta tai keisti?* Mat, nepaisant jau subalansuotos moralinės kainos, kaip visuomet reikia išnagrinėti kitokias permainos išlaidas. Tad ar išleistas lėšas ir nuostolius atsvers naujos padėties atnešta nauda. Akivaizdu, kad toks balansavimas nėra apsaugotas nuo etinės painiavos, mat reikia kalbėti apie nuostolius ir naudą ne tik *norinčiųjų* įgyvendinti programą, bet ir abejingųjų, ir tų, kurie jau iš anksto, kaip tik numatydami savo naudą (jeigu apskritai kokia nors būtų) viršijančius nuostolius, jai priešinasi. Kaip žiūrėti į programa nesuinteresuotų asmenų nuostolius – tai jau moralinė problema, ir čia jau nebus apsieita be apeliacijų į moralę, nors neretai ir šį problemos aspektą iš tekstų galima tik atspėti. Dažnai bandoma įrodinėti, kad tie, kurie patirs nuostolių, galų gale irgi išloš, arba netgi teigiama, kad nuostoliai iš viso tariami. Arba, kaip jau anksčiau esame minėję, galima įrodinėti, jog tai, ką programos priešininkai praranda, jie praranda teisingai.

Baigus tyrimą, ateina laikas pristatyti programą. Tačiau tai yra su konkrečiomis aplinkybėmis istoriškai labai susipynęs elementas. Šiame pristatyme apsiribojame tik pačia programos platforma, tam tikrų būdingų, bendrų tikslų, siūlomų metodų, taktikų, strategijų, sąjungų sąrašu, taip pat įgyvendinimo išdėstymu laike.

LIBERALUSIS FEMINIZMAS

Pavadinimai. Liberalusis feminizmas, moterų teisių feminizmas *(women's rights feminism).* Iš kritiško kitų feminizmo srovių požiūrio taško: konservatyvusis feminizmas, reformistinis feminizmas[3].

Genezė, veiklos formos. Liberalusis feminizmas pirmiausia atsirado Jungtinėse Valstijose įpusėjus septintajam dešimtmečiui. Pagrindinė jo inspiracija buvo Betty Friedan knyga *Moteriškumo mistika* (1963). Nuo 1966 metų veikia NOW (*National Organization for Women)* partija. Dabar yra daugelyje šalių, ne visada turi savo organizacijas. Tai veikiau tam tikras mąstymo ir veiklos stilius, o jo atstovės ir atstovai aktyviai dalyvauja daugelyje organizacijų ir judėjimų, siekiančių suvienodinti abiejų lyčių visuomeninę situaciją, ypač

[3] Būdvardis „liberalusis" atsirado Amerikos dirvoje, oponuojant Moterų išlaisvinimo sąjūdžio radikaliajam feminizmui. Taip buvo pabrėžiamas sisteminis to judėjimo pobūdis, jo pasisakymas dėl viešpataujančios JAV visuomeninės sistemos ir joje vyraujančios liberalizmo ideologijos. Janet Richards teigia, kad teisingas pavadinimas būtų egalitaristinis feminizmas, nes tos pakraipos savitumas remiasi reikalavimu lygiai traktuoti vyrus ir moteris (J. R. Richards. *The sceptical feminist* [I leid. 1980], London, 1994, p. 386–387), o tai galėjo būti bet kokioje visuomeninėje santvarkoje (netgi fašizme, – priduria autorė, ten pat, p. 390), o faktas, kad šiuo konkrečiu atveju kalbama apie lygybę liberaliojoje sistemoje, yra tik istorinė aplinkybė. Iš tiesų lygaus abiejų lyčių traktavimo idėja šioje pakraipoje labai smarkiai pabrėžiama. Bet tuo metu turima galvoje lygybė teisine prasme, tai apskritai būdinga JAV ir iš pradžių reiškiasi ir radikaliajame feminizme. Galima lygybę suprasti kitaip, kaip lygybę *de facto,* ir lygybės labui reikalauti specialių privilegijų moterims, kurios sukuria tik faktinę galimybių lygybę, o tai ypač gaju socialistinėje tradicijoje. Prieš tai aistringai protestuoja liberaliosios feministės. Dėl to geriau pasilikti prie populiaraus apibrėžimo „liberalusis feminizmas", juk čia aiškiai svarbi lygybė liberalizmo prasme. Neatsitiktinai kaip tik liberalizmas sudaro galimybę atsirasti feminizmui kaip autonomiškai formacijai. Pavadinimas „moterų teisių feminizmas" *(women's rights feminism)* ypač taiklus nurodydamas, apie kokią lygybę čia kalbama (žr., pvz., G. G. Yates. *What women want. The ideas of the Movement,* Cambridge, Massachusetts, 1975, p. 35). Šią valandą liberalusis feminizmas ypač smarkiai remiasi „žmogaus teisėmis", pabrėždamas, kad jam rūpi nei daugiau, nei mažiau, tik abiejų lyčių naudojimasis žmogaus teisėmis.

įstatymų leidyboje. Dešimtąjį dešimtmetį iš šios tradicijos gimsta naujas politinio aktyvumo tipas, kurio svarbiausias tikslas – įvesti moteris į valdžios organus (jėgos feminizmas, žr. p. 514–540).

Svarbiausios autorės. Betty Friedan, Alice S. Rossi, Carolyn Bird, Carol Lopate, Jessie Bernard, Gerda Lerner, Carole S. Vance, Wendy Kaminer.

Ypatingo domėjimosi sritys. Teisė, įdarbinimo sritis (darbo vietos ir atlyginimo galimybės), lengvatos dirbančioms moterims (vaikų globos įstaigos, lankstus darbo laiko grafikas ir darbas ne visu etatu; pasisako prieš specialias moterų teises), sveikatos apsauga, abortų laisvė, seksualinio auklėjimo ir kontraceptinių priemonių prieinamumas, švietimas, aukštasis mokslas, mokslas, moterų dalyvavimas valdžioje ir galimybė daryti valdžiai įtaką, žiniasklaida, reklama, religija ir bažnyčios, kariuomenė.

Pagrindiniai ideologiniai terminai. Lytinė diskriminacija, lygybė.

PAŽIŪROS
(ideologija)

Kaip yra?

Visuomenė – tai tarp savęs susijusių jos narių veiksmų bei poelgių sistema. Jei kiekvienas gerai atlieka savo vaidmenį, naudos iš esmės gauna visi, juk anas gamina produkciją ir teikia paslaugas, kurios tenkina individualius kitų poreikius. Vis dėlto visuomenėje pasigendama lygaus abiejų lyčių dalyvavimo visose jos veiklos srityse, visuose joje atliekamuose vaidmenyse. Moterims užkrauta pagrindinė atsakomybė už namų ūkio tvarkymą ir vaikų priežiūrą, vyrų indėlis į šių užduočių vykdymą yra menkas. Antra vertus, moterų, palyginti su vyrais, indėlis į darbą ir viešąją veiklą (vis dar daugelyje šalių) yra arba smarkiai mažesnis, arba/ir apsiriboja pareigomis ir vaidmenimis valdžios, prestižo ir atlyginimų hierarchijos apačioje. Daugelyje šalių lavinimosi galimybės abiem lytims vis dar nėra vienodos. Netgi joms esant lygioms, moterims, besirenkančioms skirtingus gyvenimo kelius, dažnai daromas spaudimas, susijęs su vis dar vyraujančiais stereotipais. Ten, kur jau pavyko pašalinti visus tuos apribojimus, požiūris į moteris jas įdarbinant ir mokant atlyginimą yra kitoks nei į vyrus, su kuriais jos konkuruoja, tai yra turėdamos tą pačią kvalifikaciją jos gauna žemesnes pareigas ir atlyginimą (diskriminacija). Ištisi viešosios veiklos plotai – politinė valdžia, kariuomenė, policija, bažnyčios – moterims lieka beveik nepasiekiami.

Daugelyje šalių moterys negali sėkmingai kontroliuoti savo vaisingumo. Šlubuoja seksualinis švietimas (arba jo apskritai nėra), kontraceptinės priemonės yra sunkiai prieinamos arba brangios, abortas – kaip paskutinis išsivadavimo nuo nepageidaujamo nėštumo metodas – dažniausiai apsunkintas ar tiesiog teisiškai uždraustas, be to, praktiškai ne visada prieinamas (būna brangus, nėra tinkamų sąlygų jį padaryti). Ten, kur moterys gavo aborto laisvę, be paliovos atnaujinamos pastangos vėl sugrąžinti jį draudžiančius įstatymus.

Antra vertus, vaikų priežiūra kaip savaime aiškus dalykas paliktas vienoms moterims. Nepakankamas dieninių vaikų priežiūros įstaigų skaičius ir dažnai aukštos naudojimosi jomis kainos apsunkina moterų darbą pagal profesiją arba padaro jį visiškai neįmanomą. Dėl to ekonominiu požiūriu moterys tampa visiškai priklausomos nuo vyrų. Be to, įvykus skyryboms vaikai beveik automatiškai paliekami moterų globai, o vyrai mažai teprisideda prie jų auklėjimo. Daugelyje šalių valstybė labai vangiai rūpinasi alimentais. Skyrybos vis dar lengviau pasiekiamos tuomet, kai jų prašo vyrai. Moterys priverstos gyventi santuokoje netgi tada, kai jos palaikymas moteriai yra kančių šaltinis.

Daugelio šalių teisė vis dar netraktuoja abiejų lyčių vienodai, o vyrai turi tam tikrų privilegijų. Jeigu esama kai kurių privilegijų moterims, dažnai jų rezultatai yra atvirkšti deklaruotiesiems. Pavyzdžiui, darbo saugos įstatymai apsunkina įsidarbinti moterims, nors jos turi prestižines profesijas, arba gauti pelningas pareigas. Padaryti šios srities pakeitimus sunku dėl to, kad valdžios institucijose absoliučiai pirmauja vyriškoji lytis. Vyrai pirmauja ir visose kitose viešojo gyvenimo srityse, taip pat ir tose, kurios, be kita ko, diegia įsitikinimus apie lyties vaidmenį visuomenės gyvenime. Bažnyčiose visiškai įsigalėję vyrai. Švietime, net jeigu moterų yra daugiau, jų dalis aukštesniuose mokymo lygmenyse sumažėja. Moksle vis dar viešpatauja vyrai ir vyrauja jų interesai, sutampantys su irgi vyriškų sričių, tokių kaip ūkis, kariuomenė, politika, lūkesčiais. Žodžiu, su tų institucijų, kurios turi ir duoda pinigų. O pinigais visuomenėje (ir pasaulyje) nuo seno daugiausia disponuoja vyrai. Nieko nuostabaus, kad visą laiką trūksta lėšų gamtosaugai arba kovai su ligomis, kurios neturi esminės įtakos valstybių politinei ir karinei galiai. Tiesa, moterų įnašas į mokslinius tyrimus didėja, bet jų interesai ir jų tyrimai yra nustumti į pakraštį (ir finansinį), netgi jei yra atsiradę *moterų studijų* centrų. Sveikatos tarnyboje arba ir toliau vyrai turi persvarą ar bent jau okupuoja prestižiškiausias specialybes ir vadovaujančiuosius postus. Daugelyje šalių ginekologija ir toliau lieka vyrų rankose. Tai jie formuoja įsitikinimus apie moters sveikatą ir jos biologines priedermes. Tradicinį moters stereotipą skleidžia ir kultūra, ypač masinė. Itin krinta į akis ir turi skaudžių pasekmių moterų kaip seksualinių objektų panaudojimas reklamoje, be to, jos pateikiamos kaip tradicinių moterų vaidmenų atlikėjos. Moterys smarkiai spaudžiamos rūpintis grožiu; tai sudaro pagrindinį daugelio verslų pelno šaltinį, o moteris primygtinai verčia skirti daugiau laiko kosmetinėms, higieninėms, siuvimo ir t. t. procedūroms, kurios irgi dažnai padaro esminės žalos sveikatai ir net sukelia psichines ligas.

Moterys, kurios paiso tradicinių stereotipų, yra pasmerktos varžyti savo dvasines potencijas ir asmenybės brandą užbaigti žemu, dažnai tiesiog infantiliu lygiu. Jų ypatinga priklausomybės nuo visuomenėje vyraujančių vyrų situacija yra palanki tobulinti nebent tam reikalingus intelekto ypatumus (gudrumą, paklusnumą, praktinius gebėjimus, tarpasmeninę manipuliaciją). Negalėdamos dalyvauti priimant viešuosius sprendimus, jos savyje ugdo afektyviuosius bruožus, turi menkiau išlavintą teisingumo jausmą ir objektyvizmą, dažnai užima pasyvią poziciją. Šių bruožų kompleksas yra laikomas vadinamuoju moteriškumu ir dažnai siejamas su įgimtu lyčių biologiniu skirtingumu. Šio asmenybinio sindromo visuotinis paplitimas tarp moterų tokius įsitikinimus stiprina.

Išvada: vaidmenų pasidalijimas visuomenėje iš esmės yra sąlygotas lyties, o vyraujančios pažiūros, nepaisant besireiškiančių ir kitokių orientacijų, konservuoja esamą padėtį, nors permainų leistinumas ir netgi būtinumas vis plačiau pripažįstamas. Tas vaidmenų pasidalijimas yra taip glaudžiai siejamas su jiems priskiriama svarba, kad moterų atlyginimas už vaidmens atlikimą yra smarkiai mažesnis nei vyrų. Ir ten, kur egzistuoja svarbos nustatymo laisvė, sprendimas paprastai būna moterų nenaudai (pavyzdžiui, už palyginti tokį patį darbą moterys negauna tokio pat atlyginimo kaip vyrai).

Kodėl taip yra?

Taip yra, nes moterys nenori, kad būtų kitaip. O visuomenė (arba likusi jos dalis vyrai) nemato reikalo keistis, nes vyrams apskritai jų vaidmenys patinka, o esanti sistema funkcionuoja gerai. Tačiau jeigu moterys panorėtų permainų, manydamos, kad, – kaip visi žmonės, – turi lygias teises gyventi visos visuomenės gyvenimą, jei atsisakytų taikytis su ligtoliniu modeliu, permainos neišvengiamai turėtų įvykti. Jeigu tik moterys panorėtų norėti. Tokia yra ankstyvosios fazės liberaliojo feminizmo pozicija.

Kodėl moterys nenori permainų? Arba paklauskime kitaip: kodėl apsiriboja (nors jau neprivalo!) ligšioliniu tradiciškai joms priskiriamu namų ir šeimos vaidmeniu? Apskritai manoma, – ir jos taip mano, – kad tik šis vaidmuo moteriai yra „natūralus“, nes dera su įgimtais moterų bruožais. Tačiau pažiūra apie įgimtą vadinamojo moteriškumo pobūdį yra klaidinga ar bent jau neįrodyta. Vien faktas, kad tas tariamai natūralus polinkis nėra visuotinis, – o kaip gamtos dėsnis

privalėtų toks būti, – turėtų kelti nepasitikėjimą. Nebent įgimtomis būtų laikomos pačios predispozicijos, o ne noras jas įgyvendinti. Bet niekas niekada nėra įrodęs, kad skirtingi asmenybių požymiai yra įgimti. O daug kas, kaip rodo žinomi M. Mead ir kitų kultūros antropologų tyrimai, o ir mūsų kasdienė patirtis, sako, kad yra priešingai. Kol kas nors neįrodė, kad yra kitaip, reikia sutikti, jog įgimti yra tik fiziologiniai ir anatominiai bruožai. Tačiau niekas neketina įsakyti vyrams gimdyti. Be to, – ir tai reikia labai įsakmiai pabrėžti, – net jeigu atliekamas namų vaidmuo derėtų su moters prigimtimi, klausiama, ne kodėl moterys nori atlikti tą vaidmenį, bet kodėl nori atlikti tik tą vaidmenį. Niekas jų neragina (jeigu kalbėsime apie liberaliąsias feministes!) atsisakyti motinos ir namų šeimininkės vaidmens, tačiau stebina faktas, kad, be šio, jos nenori imtis kitų viešojo gyvenimo vaidmenų, nors dabar visiškai nėra sunku namų priedermes suderinti su profesine veikla.

Čia paprastai, be „prigimties", imama apeliuoti į „Dievo valią", kuri neva įsakanti moterims pasiaukoti tik savo kilniai „misijai". Tai irgi atrodo bent jau įtartinai. Atkreipia dėmesį būdingi vyriški Dievo ir religijos paveikslai. Nereikia būti ateistu, pakanka suprasti religijų visuomeninį sąlygotumą: tai Žemės vyrai yra interpretavę Dievo paveikslą ir jo valią. Ir parašę *Senąjį* ir *Naująjį Testamentą*. Ir Koraną. Ir dabar nustato religijos mokymo turinį. Be kita ko: kodėl gi iš tiesų Dievas yra vyras?

Dar yra funkcionalistų koncepcija. Malonu, kad jie sutinka, jog esamas vaidmenų pasidalijimas pagal lytį yra sociogeninio pobūdžio. Tik kokiu pagrindu jie tvirtina, kad visiems tai patinka ir *privalo* patikti, o kiekvienas neatitikimas yra visuomeninio *neprisitaikymo* reiškinys?

Todėl vėl sugrįžta klausimas: kodėl? Kodėl moterys nenori norėti permainų? Atsakymas: nes būna taip išauklėtos, plačiau: taip yra socializuotos. Švietimo kaita, taip pat kitų komunikacijos formų (reklamos, literatūros, filmų, televizijos ir t. t.) turinio kaita padarytų esminę permainą. Tradicinio vaidmenų pasidalijimo pagal lytį išlaikymą, nepaisant to, kad liberali demokratinė visuomenė jau visiems suteikė pasirinkimo laisvę, galima paaiškinti tik, – kartojame, – tuo, kad moterys nerodo (masinio) pasipriešinimo, o sklandžiai prisitaiko prie vyraujančių stereotipų.

Tokio priežasčių aiškinimo ilgainiui ima nebepakakti. Kai vis daugiau moterų nori permainų, pasirodo, kad vien moterų valios negana. Ir vyrai turėtų norėti ar bent jau turėtų tam nesipriešinti. Reikėtų pakeisti visos visuomenės mentalitetą. Visų tų, kurie ligšiolinėje siste-

moje jaučiasi gerai, tai yra didžiosios daugumos vyrų ir daugelio moterų mentalitetą.

Dabar atsiveria tolesnė perspektyva, peržengianti sąmonės inerciją. Moteriai gali tik atrodyti, kad jos darbas dėl uždarbio – jos asmeninis pasirinkimas. Tuo atveju, jei jai pavyksta suderinti darbą pagal profesiją su šeimininkavimu namuose. Vadinasi, namai – tai viena problemos pusė. Net jeigu moterys nesusilpnintų šeimos gyvenimo ir namų ūkio funkcionavimo, – tuo jų sumanymo priešininkai, ypač tie iš vyrų, kurie nemano įsitraukti į „moterišką sritį", netiki, – didesnio skaičiaus moterų atsiradimas darbo rinkoje, jeigu kaip tik tuo metu lygiagrečiai neatsirastų didesnė darbo vietų pasiūla, reikštų didžiulį sukrėtimą jau dirbantiems arba laukiantiems darbo vyrams. Daugelis vyrų tai supranta greičiau negu darbo ieškančios šiek tiek naivios ponios, įgijusios vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą. Negi turėtų užleisti dalį gerai mokamų darbo vietų moterims ir pasitenkinti prastesnėmis pareigomis? Papildyti bedarbių gretas? O gal, – jeigu moterų apskaičiavimai bus klaidingi ir namų pareigoms atlikti jos ims stokoti laiko, – jų vyrai turėtų dalį jų prisiimti sau? Štai ryžtingesnio už mąstymo inerciją pasipriešinimo šaltinis. Čia svarbu apginti interesą, kuriam iškilo grėsmė. Panašią grėsmę savo interesams įžvelgia ir moterys, kurioms patinka namų šeimininkės vaidmuo, jos visai nepageidauja, kad jį perimtų vyras, juolab kad tektų pradėti darbą dėl uždarbio, kurio jos nei nori, nei, kaip pačios žino, yra bent šiek tiek jam pasirengusios.

Tad ar situacijos aktualumo ir jos santykinio pastovumo šaltinis yra kas nors daugiau nei mąstymo inercija? arba klaidingos prielaidos? Bent jau liberaliosios feministės sąmonei ir toliau priskiria lemiamą vaidmenį. Nemažai puslapių jos yra paskyrusios kritiškam sistemą stabilizuojančio poveikio sąmonei veiksmų aprašymui. Žmonės gyvena valdomi stereotipų, paisydami klaidingų įsitikinimų ir požiūrių, ypač į žmogaus prigimtį, bet taip pat ir į visuomenės gyvenimą ir netgi į savo interesus. Daugelis visuomenės narių net neįsivaizduoja, kad galėtų būti kitaip, o jeigu įsivaizduoja, tai mato nuodėmės ir išsigimimo kategorijomis apibūdinamus nukrypimus. Ir šios klaidingos išankstinės nuostatos palaiko sistemos egzistavimą. Be to, stabilizuojantį poveikį turi teisinis reguliavimas, bet juk teisė yra tik sutirštėjusi sąmonė. Nauja sąmonė pagimdys naują reguliavimą.

Kritikuojamuose išankstiniuose įsitikinimuose tikra yra tik tai, kad dabartinė sistema geba egzistuoti ir veikia palyginti gerai. Netiesa yra platinamas įsitikinimas, jog geriau nei yra negali būti; kad tokios

visuomenės narių laimingumo laipsnis yra didžiausias iš galimų; jog taip, kaip yra, ir turi būti. Tačiau, kol žmonės tuo tiki, sistema ištvers, tik didės jos vidiniai sunkumai, nes vis daugiau moterų sirgs psichikos ligomis, vaikai į visuomenės gyvenimą įeis jau iškrypę iš kelio, vyrai kaskart vis mažiau norės grįžti į neberamią namų užuovėją.

O juk kaltas neišmanymas. Išvada: jeigu norima permainų, – o tuoj pamatysime, kad norima ir kad norima pagrįstai, – reikia kantriai įtikinėti tuos, kurie nėra įsitikinę, ir daryti įtaką tiems, kurie priima sprendimus, irgi įtikinėjant (o ne bandant juos nustumti nuo valdžios).

Kodėl yra blogai?

Yra blogai ir labai blogai. Vis daugiau žmonių jaučiasi esą nelaimingi. Ne tik moterys – visos tos gabios ir ambicingos moterys, galinčios visuomenėje atlikti rimtesnį vaidmenį, bet tai joms neleidžiama vien todėl, kad yra moterys. Ir tos moterys, kurios, pradėjusios dirbti dėl uždarbio kartais tik ekonominėms aplinkybėms verčiant, įsitikina, kad jų pastangos yra prasčiau atlyginamos nei vyrų. Ir tos, kurios verčiamos gimdyti vaikus, kai to nenori. Ir tos, kurios yra priverstos visą savo gyvenimo energiją paaukoti namų ūkio tvarkymui ir vaikų priežiūrai, nors norėtų daryti kitus, įdomesnius dalykus. Ir tos, kurios, neturėdamos po kojomis jokio ekonominio pagrindo, turi pakęsti gyvenimą su sutuoktiniu, nors jis elgiasi nepagarbiai, arogantiškai, kartais žvėriškai. Ir tos, kurios, nepaisydamos nieko, norėtų nutraukti nelaimingą sąjungą su vyru, o teisė joms to neleidžia. Daugelis, daugelis moterų jaučiasi nelaimingos viešpataujančioje sistemoje, o kaltinama sistema. Ir daugelis vyrų jaučiasi blogai, būdami priversti įgyvendinti visuomenės lūkesčius. Ne visi nori be paliovos konkuruoti su kolegomis kovodami dėl naujų rezultatų ir atlyginimų. Ne visi nori imtis bet kokio papildomo darbo, kad tik padidintų pajamas. Ne visi nori praleisti savo gyvenimą toli nuo žmonos ir vaikų, būdami tik svečiai namuose. Ne visi nori būti visada tvirti ir ryžtingi ir niekada neparodyti silpnumo. Tad jei sistema kaip visuma iš tikrųjų funkcionuoja gerai, bet daugelio jos narių nelaimės kaina, tai paties sistemos gerumo nepakanka jai pateisinti. O prie šito didelio skaičiaus nepatenkintųjų dar reikia pridėti daugelį kitų, gal net daugelį kartų daugiau, kurie jaučiasi blogai, bet nežino, dėl ko, ir visą kaltę prisiima sau. Ir tokių, kurie jaučiasi netgi ne per blogiausiai, tačiau nežino, kad galėtų jaustis kur kas geriau, jei nelanksti lytinių vaidmenų sistema

neribotų jų pasirinkimo laisvės. Reikia pabrėžti, kad sistemos blogis dabar jau nebesireiškia daugiausia smurto, draudimų ir reikalavimų pavidalu, demokratija visiems suteikia lygią teisę rinktis. Vis dėlto praktiškai pasirodo, kad kai kurie pasirinkimai yra neįmanomi arba baudžiami dėl *lytinės diskriminacijos*. Ir prevenciškai jiems užkerta kelią jau *lytiškai profiliuotas švietimas*.

Daugeliui visuomenės narių lytinių vaidmenų sistema pasirodo esanti bloga. Ir jeigu net kitai daliai ji rodosi, – bent jau jie taip jaučia, – gera, tai kokią jie turi teisę norėti iš pirmųjų, kad dėl jų labo paaukotų savąjį? Net jeigu tie kiti savo naudą gudriai vadina „visuomenės gerove", „visos visuomenės labu", „tautos labu" ir pan.? Niekas neturi teisės reikalauti, kad kiti taptų svetimo labo įrankiu, ir versti juos tai daryti. O kai atsisako (jeigu apskritai įstengia atsisakyti), negalima jų už tai smerkti. Žmogus, kiekvienas žmogus yra aukščiausia vertybė – tai gražiai suvokė Kantas, ir tai yra šventas liberalizmo principas. Tačiau yra tiesa, kad dalis žmonių savo noru reiškia pasirengimą būti svetimo, arba „bendro", labo įrankiu. Kaip tik tai daro daugelis moterų. Ar feministės turi teisę joms tai drausti? kurstyti jas? Ką gi, net šiuo atveju ne viskas atrodo gerai. Galima sutikti būti svetimos laimės įrankiu ir netgi to norėti tik dėl tos priežasties, jog prieš tai buvai atitinkamai išugdytas gudrių auklėtojų. Klastingi tėvai auklėja savo dukteris žiūrėdami į praeities „savanores" verges. Užuot puoselėję jų laisvą valią, ją iš anksto užmuša. Taigi net egzistuojančios lyčių sistemos akceptavimas nėra argumentas jos naudai.

Viso to pakanka, kad reikalautume teisingai pertvarkyti visuomenės gyvenimą: lygiai traktuoti abiejų lyčių individus ir panaikinti priverstinai skirtingus kiekvienos lyties gyvenimo ir asmenybės modelius.

Humanistinė *individualizmo etika* ir gana akivaizdus amerikiečių hedonizmas mums teikia apsčiai prielaidų egzistuojančią padėtį įvertinti neigiamai. Būdinga, kad feminisčių priešininkės greičiau apeliuoja į kitokią, *holistinę etiką*, kuri aukščiau už individo gerovę kelia tautos ar visuomenės gerovę. Atmindamos, kad tai yra liberaliosioms feministėms nepriimtina aksiologija, daugelis jų įrodinėja, kad net jos požiūriu egzistuojanti sistema pasirodo bloga. Ji visada buvo bloga, nes pražudydavo pusę potencialių talentų atsargų. Ji buvo bloga, nes visada deformuodavo vaikus, primesdama jiems nelanksčias lyties apibrėžtas asmenybės ribas. O dabar ji tapo nusikalstama. Pirma, gresiant pasauliniam komunizmui, kuris didelėmis saujomis semia iš moterų talentų lobyno, Vakarų sistema, silpnėdama pati, gali užtraukti

komunizmo nelaimę visai žmonijai. (Atminkime, kad liberalusis feminizmas kūrėsi pasaulinės dviejų sistemų konkurencijos laikais). Antra, technologijų plėtra pastūmėjo prie situacijos, kai karinga ir agresyvi tarptautinė politika ir tokia pat laikysena gamtos atžvilgiu gresia žmonijai sunaikinimu. Tad leidimas ištisai pusei žmonių padermės lygiai dalyvauti kuriant politiką ir ekonomiką galėtų iš pagrindų pakeisti situaciją ir išgelbėti žmoniją.

Ar permainos galimos?

Ar visuomeninių lyčių vaidmenų prievartos panaikinimas, nors pageidautinas moraliniu atžvilgiu, yra įvykdomas? Taip, – atsako liberaliosios feministės, – įvykdomas, nors tam reikia laiko. Permainos turi vykti pamažu. Būsimoji visuomenė gali būti paremta kitokiu visuomeninių vaidmenų pasidalijimu. Moterys gali lygiai su vyrais atlikti visus vaidmenis viešajame gyvenime. Tai nebūtinai turi sietis su vyrų vertimu lygiai dalyvauti privačiame šeimos gyvenime, nors praverstų vaikų gerovei. Šiuolaikinė namų ūkio technika gali gerokai sumažinti namų krūvį, dalis darbų tampa išvis nereikalingi. Antra, galimybė naudotis dieninėmis vaikų priežiūros įstaigomis gali sumažinti moterų nebuvimą darbe iki nereikšmingo epizodo. Tėvams nereikalingos privilegijos, kurios vien galėtų sumažinti darbdavių norą įdarbinti moteris. Trečia, kontracepcijos technikos ir visuotinai prieinamas abortas (laikomas kraštutine priemone) išlaisvina moteris nuo nepageidaujamų nėštumų ir nepageidaujamų vaikų naštos. Ketvirta, lygus su vyrais išsimokslinimas ir vienodas abiejų lyčių traktavimas išvaduoja moteris nuo santuokos ekonominio būtinumo ir ypatingos priklausomybės nuo vyrų.

Ėjimas į tą būsimąją, androginiškąją visuomenę užims nemažai laiko, nes turi visuotinai pasikeisti mentalitetas. Naujasis švietimas duos rezultatų tik būsimosiose kartose. Bet jau dabar galima nemažai pasiekti, darant įtaką pozicijai tų moterų, kurios, pasidavusios tradicinio modelio pagundai, nesijaučia gerai. Jos privalo norėti dirbti pagal profesiją. Tuo pat metu atitinkamai keičiant įstatymus, pirmiausia uždraudžiant diskriminaciją, galima labai pakeisti darbdavių, taip pat valdžios, teismų, profesinių sąjungų, pedagogų, gydytojų ir t. t. poziciją. Tam, žinoma, reikalingas politinis spaudimas.

Ar permainos leistinos?

Moterys iš nieko nenori nieko atimti, niekam nenori pakenkti. Jos tik nori, kad vyrai pasislinktų ir padarytų šiek tiek vietos. Tik toms moterims, kurios to panorės, niekas nieko neverčia. Jos mainais noriai užleis vietą namuose, prie vaikų, virtuvėje... tiems, kurie turėtų norėti. Moteris, jeigu reikia, pati susidoroja ir su vienu, ir su kitu, bet leiskite jai dirbti pagal profesiją! Ir tegul valstybė rimčiau įsipareigoja pagelbėti auginant vaikus.

Čia neketinama kam nors primesti naujovišką elgesį, atvirkščiai: tai ligšiolinė sistema yra pagrįsta primetimu. Dabar svarbu atverti abiem lytims *tą patį,* laisvą *pasirinkimo lauką.* Kas norės pasilikti prie tradicijų, tegu lieka. Kad tik neskriaustų kitų ir netrukdytų jiems nueiti savo gyvenimo kelią.

Nebus pažeistos ir kitos saugotinos vertybės. Šeima ne tik nenukentės, bet priešingai – sustiprės, taps partneriška, sutuoktinius riš jausmai, o ne ekonominė būtinybė. Valstybės, kaip bendro gėrio, galia ne nusilps, o sustiprės. Savo protais ir talentais ją sustiprins visa antroji visuomenės pusė. Bažnyčios irgi gali laimėti iš lyčių lygiateisiškumo, priešingu atveju galutinai degeneruos. Feministėms kartais prikišama bedievystė. Taigi, kalbant apie jų siekimų nuodėmingumą ar prieštaravimą Dievo valiai, jau anksčiau buvo pasakyta: prieštaraujama dažniausiai būna prieš valią tų, kurie save laiko Dievo valios atstovais. Mokslas, menas, technika – visa kultūra gaus tik naudos kūrėjų pulkui ir jų mąstymo stiliui praturtėjus.

Todėl iš visko matyti, kad feministės nėra tik apie save galvojančios egoistės, kaip kartais yra kaltinamos. Niekas nebus nuskriaustas, o šiuo metu esanti skriauda moterims išnyks. Vaikai tikrai nebus nuskriausti. Priešingai, vaikai iš dirbančių motinų namų geriau bręsta ir sveikesni įeina į visuomenės gyvenimą. Dar geriau, jeigu į auklėjimo procesą įsitraukia tėvas. O vyrai? Jie, palyginti su dabartiniu gyvenimo stiliumi, tikrai patirs nuostolį, tačiau, pirma, jie dabar neteisingai privilegijuoti, o antra, ne vienu atžvilgiu jie yra *taip pat* esamų lytinių pasidalijimų *aukos,* netgi kartais apie tai nežinodami. Pernelyg apsunkinti pareigos išlaikyti šeimą, jie dalyvauja jų gyvenimą trumpinančioje alinančioje konkurencinėje kovoje. Ir dažnai nežino, kiek praranda, negalėdami bendrauti su savo vaikais. Be to, kai kurie iš jų neša visiškai svetimą jų sugebėjimams naštą ir daug mieliau būtų šeimoje, kurioje žmona yra prisiėmusi visus šeimos išlaikymo rūpesčius, o vyras tvarkosi namuose. Todėl jokios skriaudos, juolab

didesnės, nebus. O jeigu dabar kažkas kažką praras, tai tik tą, ką turi neteisėtai.

Ar permainos protingos?

O ar permainos, atnešdama lauktos naudos, nepadarys pelną viršijančių nuostolių? Kad šis klausimas būtų prasmingas, žinoma, reikia jį papildyti. Kieno naudą ir kieno nuostolius norime subalansuoti? Ar pačių suinteresuotų moterų? Ar kitų visuomenės narių? Ar visuomenės „kaip tokios"?

Kad ir kaip skaičiuotume, paprasto atsakymo nebus. Nei suinteresuotų moterų nauda, nei žala kitiems nėra akivaizdi, nors visuomet labiausiai diskutuojama dėl visuomeninės sąskaitos. Itin dažnai moterys gąsdinamos didžiule žala, kurią joms pačioms padarysiąs ligi šiol buvusių apribojimų panaikinimas. Mat drauge turinčios būti panaikintos ir bet kokios lytinės privilegijos, o liberaliosios feministės tai irgi pabrėžia. Bet tai reiškia ne tik lygias galimybes įsidarbinti pagal turimas profesijas ir gauti pelningesnes pareigas (tai rūpi tik labai ambicingoms moterims, daugiausia nebranginančioms šeimos gyvenimo vertybių) – tai reiškia ir vienodas vyrų bei moterų pareigas, o dėl to ir, pavyzdžiui, moterų tarnybą kariuomenėje. Be to, ir atsisakymą įvairių lengvatų, kurios susijusios su motinystės funkcijomis. Nekalbėsime apie tai, kad visiškas viešojo gyvenimo atvirumas moterims lems, jog net tada, kai kurios nors iš jų norės pasilikti prie tradicinio modelio, neatsiras vyrų, kurie norėtų suteikti joms tą galimybę. Be to, psichologai ir ypač psichoanalitikai perspėja dėl didelės tų permainų psichinės kainos, nes, jų nuomone, moterys nėra nei biologiškai pasirengusios darbui konkurencijos sąlygomis, nei pribrendusios sutikti su šeimos gyvenimo nuvertėjimu. Pagaliau, – šis argumentas prinoksta vėliau, kai daugelis moterų pradeda dirbti dėl uždarbio, o jų vyrai tuo pačiu metu palieka ant jų pečių visą ligi tol buvusią namų ruošos naštą, – „dvigubas krūvis" griauna moterų sveikatą, *superwomen* modelis pasirodo esąs apgaulė.

Feministės atsako: iš dalies tai tiesa. Tačiau su kai kurių privilegijų praradimu reikia susitaikyti, nes nauda moters asmenybei gerokai viršys patirtus nuostolius, nors visiškai tuo įsitikins tik naujomis sąlygomis išauklėtos moterys. O dalis sunkumų bus tik laikini, pakeliui į tikslą, jų nereikia laikyti permainų vaisiais, o ne iki galo įvykdytų pertvarkymų kaina. Turimas galvoje garsusis „dvigubas krūvis". Tai lai-

kinas dalykas, kai dar neįgyvendinta valstybės dotuojamų, visiems prieinamų dieninių vaikų globos įstaigų statybos programa, o vyrai dar nėra pertvarkę savo sąmonės, kuri lieptų jiems lygiai su žmona dalytis pareigas namams. Pagaliau gali atsitikti, kad iš pradžių prireiks tam tikrų laikinų privilegijų moterims, kaip „paramos akcijos" (pozityviosios diskriminacijos), kuri išlygintų abiejų lyčių galimybes, o ne iškeltų vieną virš kitos – nors tai veikiau kitų feminizmų programos elementas, ir dauguma aptariamosios krypties feminisčių tam nepritaria. Iš viso, *per saldo*, projektuojamos permainos moterims turi apsimokėti, net jeigu laikinai kai kurios iš jų patirs pablogėjimą. Dėl gąsdinimų karo tarnyba, tai, pirma, dalis jaunų moterų to nesibaido ir tai liudija jų savanoriškas dalyvavimas Amerikos armijoje, antra, pariteto pagrindais į politikos pasaulį įsileidus moteris, armija tikriausiai bus redukuota iki visai nereikšmingo minimumo.

Kalbant apie nuostolius kitų visuomenės narių, kurie nesuinteresuoti feministinių permainų programa, atžvilgiu, reikia pasverti prie tradicinio modelio prisirišusių moterų nuostolius, vaikų nuostolius ir, žinoma, vyrų nuostolius. Tradicinės moterys gali dėl savęs nesibaiminti, nes permainos neįvyks taip greitai ir jos dar suspės numirti ligšiolinėmis sąlygomis. O rūpintis būsimų kartų moterimis neverta. Naujoviškai išauklėtos norės besąlygiškai dalyvauti visuomenės gyvenime kaip sveikos, dinamiškos asmenybės. Daug kalbama apie skriaudą tradicinės šeimos netekusiems vaikams. Čia iš abiejų pusių sukaupta daugybė įrodymų ir vienas kitam prieštaraujančių argumentų. Liberaliųjų feminisčių nuomone, per didelis motinų vyravimas psichiškai luošina vaikus, o tėvų dalyvavimas mažų vaikų auklėjimo procese gali pasirodyti išganingas. Vaikų globos įstaigų vaidmuo, ne kartą vertintas neigiamai, gali pasikeisti į labai teigiamą, kai jiems bus teisingai vadovaujama, o tik tokios įstaigos čia turimos galvoje. Vaikai, kurių motinos yra visiškai brandžios, psichiškai sveikos, iš to patirs daugiau naudos, net jeigu ryšys su motina bus ribotas, negu turėdami nuolatinį sąlytį su frustruotomis, dažnai infantiliomis arba nevisavertėmis moterimis. O vyrai? Ką gi, jų laukia prisitaikymo stresai. Jie turės prisitaikyti platesniu mastu bendradarbiauti su moterimis, susitaikyti su daugelio iš jų širdžiai mielų nuolankių ir viršenybės jausmą patenkinančių „saldžių moteryčių" išnykimu, akceptuoti, kad nebėra dvigubo moralės mato, priprasti klausyti moterų įsakymų ne tik namuose – žodžiu, ištverti daugybę psichiškai alinančių metamorfozių. Tačiau neperdėkime. Dėl tų permainų jie atsikvėps. O kiek jų pagaliau džiaugsmingai užmegs artimesnį ryšį su vaikais?

Ir tegul funkcionalistai negąsdina didelėmis išlaidomis, kurių prireiks pritaikant darbui ligi šiol gamtos ne tam sukurtus mechanizmus. Galima tai laikyti pasaka. Moterys visiškai taip kaip vyrai tinka viskam. Žinoma, vienos labiau vienam, kitos kitam. Bet taip pat, kaip ir vyrai. Abiejų lyčių polinkių, talentų, pomėgių, ypač diegtų vienodoje laisvėje, skirtumai yra analogiški. Ir abiejų lyčių gyvenimo kelio pasirinkimas galės labiau atitikti individualias ypatybes. Ne sumažės, o išaugs savo gyvenimo linija patenkintų žmonių skaičius.

Pagaliau visuomenės išlaidos, t. y. išlaidos, kurias struktūriškai persitvarkydama turės pakelti visa visuomenė. Žinoma, išlaidų bus. Kad ir didelė ugdymo turinio, auklėjimo ideologijos, taip pat ir pačių pedagogų, kuriems reikalinga reedukacija ar veikiau pakeitimas naujais, jaunesniais, pertvarka. Daug ką reikės pakeisti ir už tai užmokėti. Tačiau nauda, kurią tai galiausiai atneš visiems, apie ką kalbėta anksčiau, tikrai viršys išlaidas. Beje, visiškai pateisinamas moraliai. Todėl dabar, – vis dar kaip prieš tūkstančius metų, – tebeegzistuojančią blogą visuomenės padėtį ne tik reikia pakeisti, leistina pakeisti, galima pakeisti, bet tai ir visiems apsimokės. Tik pati ji nepasikeis, permainų reikia norėti ir reikia jas vykdyti.

Ką ir kaip daryti? Su kuo ir prieš ką?

Tad kaip turi atrodyti veiksmų programa? Koks turi būti jos tikslas ir kokie metodai turi būti į jį nukreipti? Su kuo veikti ir prieš ką?

T i k s l a s – androginiška liberali ir demokratinė visuomenė, *kurioje nėra lytinės diskriminacijos.* Arba (Jungtinėse Valstijose) – ta pati, jau esanti visuomenė, tik pakeista vieninteliu esminiu atžvilgiu. Joje išnyks nevienodas individų išsidėstymas pagal lytį. Tikslo pasiekimas iš vidaus pasireikš tuo, kad moterų ir vyrų proporcija visuose vaidmenyse ir institucijose (išskyrus gimdymo namus) bus artima jų proporcijai populiacijoje su įprastais tokiais atvejais atsitiktiniais svyravimais. Tačiau tai *nereiškia,* kad išnyks skirtumai tarp žmonių individų, visi supanašės ir bus artimi šiuolaikinio vyro tipui ar netgi kažkokie tarpiniai, dvilyčiai. Androginiškoje ateities visuomenėje individų įvairovė gal netgi išaugs, tik asmenybinių, intelektualinių ir t. t. tipų įvairumas vienodai pasireikš abiejose lytyse. Dabartiniai moteriškumu ir vyriškumu vadinami struktūriniai dariniai bus suskaidyti į elementus arba, jei kaip du tipologijos poliai išsilaikys, duodami ištisą spektrą

galimų mišrių tipų, išnyks jų, nors ir statistinis, ryšys su kiekviena iš biologinių lyčių atskirai. Tolygus moterų ir vyrų išsidėstymas visuomenėje, žinoma, reiškia ir lygų jų dalyvavimą veiklos, valdžios ir pajamų hierarchijoje.

Kokiais m e t o d a i s to pasiekti? Pagrindinis akcentas turi tekti būsimų kartų socializacijai. Kaip minėjome, reikia pakeisti ugdymo turinį, lyties įvaizdį, sudaužyti ligšiolinę stereotipų valdžią, reikia pakeisti pačius pedagogus ir t. t. Bet ir iš karto, dabar galima daug ką pakeisti, sudaryti galimybę visoms norinčioms moterims pakelti savo kvalifikaciją arba persikvalifikuoti ir pradėti dirbti, o vyrams – perimti ligi tol moteriškomis laikytas funkcijas. Tačiau *nekalbama* apie kokį nors spaudimą žmonėms pakeisti gyvenimo etalonus. Viskas ir dabar, ir ateityje turi vykti savanoriškai, jokių unifikuotų etalonų. Viskas, kas kitiems nekenksminga, turi būti leistina.

Konkrečiai: reikia veikti esamos santvarkos pagrindu, legaliais metodais, jų pakanka pasiekti tolimiems tikslams. Nereikia naudoti jėgos. Jėgą turi valstybė, ir tegu turi. Svarbu jos jėgą įkinkyti feministiniams tikslams įgyvendinti. Juk santvarka yra gera, ir kaip tik jos įpareigojančių principų labui moterys kelia savo pageidavimus – nori turėti lygias galimybes su vyrais. Ir tai viskas. Reikia organizuoti viešąją nuomonę ir spaudimą, naudotis lobistine veikla, palengvinti moterims startą į ligi šiol vyriška laikomą karjerą. Daug rašyti, pristatinėti, prasibrauti į kiek galima didesnio skaičiaus žmonių sąmonę. Ir, – tai ypač svarbu, – daryti įtaką švietimo sistemai ir vykdyti reikiamas reformas. Bet tai taip pat reiškia, kad reikia turėti stiprius atstovus moksle, kultūroje ir žiniasklaidoje. Reikia kovoti su visokia, taip pat ir promoteriška mitomanija. Feminizmo programos naudai byloja mokslas ir empirika, nereikia jokių melagysčių, mistikos, mitų. Šiame kelyje reikia būti nuosekliems, t. y. kritiškai vertinti ir feminizme pasitaikančias ideologines klastotes. Visa tai žingsnis po žingsnio įmanoma įgyvendinti.

S u k u o i r p r i e š k ą? Objektyviai ši veikla tarnauja visoms moterims, kaip vyrams prilygstantiems (ne blogesniems ir *ne geresniems už juos)* žmonėms, tarnauja ir vyrams, visai žmonijai. Reikia būti viskam atviriems, sudaryti tik platformą, organizuojamų akcijų centrą. Nereikia lakstyti su ideologija, pabrėžti savo atskirumo, gal net pranašumo, dalyti žmones į patikimus ir nepatikimus, feministes ir nefeministes. Liberalusis feminizmas – tai naujoviškas, sąmoningas judėjimas dėl moterų teisių, tai visiems sąjungininkams atviras moterų judėjimas moterims.

Deja, visuomeninės tikrovės pasipriešinimas pasireiškia ne tik daugelio vyrų, bet ir moterų elgesiu. Tad ne kiekviena moteris bus sąjungininkė ir ne kiekvienas vyras – priešininkas. Tačiau nieko negalima laikyti priešu, greičiau priešininku dėl skirtingų interesų, paprastai tik kokiu nors klausimu arba dėl nelaisvo tradicinio mąstymo. Ir priešininkus visada reikia bandyti įtikinti arba rasti bendrą kalbą, kaip būna sprendžiant reikalus. Tad pasirenkant sąjungininkus lytis nėra svarbiausias dalykas. Pagrindinė jėga bus feministiškai sąmoningos moterys. Bet ne visos moterys. Reikės pasisakyti prieš moteris antifeministes. Bet ir prieš feministes, kurios palaiko demobilizuojančius ar avantiūristinius feministinius projektus; prieš tas, kurios puola liberaliojo feminizmo programą, kaltindamos jį tai „reformizmu", tai „kolaboravimu su priešu", t. y. vyrais. Ir prieš tas, kurios nori kiek galima daugiau moterų įkalinti lesbinės ginecentriškosios subkultūros gete. Svarbi jų gera valia. Daugelis iš jų jau suprato, o dar daugiau supras, kad feminizmo siekis – iš esmės abiejų lyčių išlaisvinimas nuo diskriminacijos ir individų deformacijos. Kai tai supras pakankamai daug vyrų, galbūt feminizmo tikslus pasigaus naujas, abiejų lyčių judėjimas?

Priešas iš esmės yra suasmeninta egzistuojanti įsitikinimų apie lyčių prigimtį ir jas atitinkančius skirtingus lytinius vaidmenis sistema. Patriarchatas? Seksizmas? Liberalusis feminizmas ne taip noriai naudoja šiuos apibrėžimus, bet jie neabejotinai atspindi ir jo intencijas. Priešininkas yra klaidingų įsitikinimų palaikoma visuomeninių lytinių vaidmenų ir diskriminacijos sistema. Sistema, o ne žmonės. Niekam nedera iš anksto priskirti blogos valios, tai būtų mąstymas stereotipais *à rebours*. Tam tikra prasme visi yra tos sistemos aukos, nors moterys labiau. Dėl to kaip tik jos pradeda išsivadavimo kovą.

Pagrindiniai veiklos barai – įstatymų leidybos permainos ir pasinaudojimas valstybe kaip teisės vykdytoja. Valstybė nėra priešininkė, ji permainų galimybės ir tvarumo garantė. Bet jokiu būdu neleistina siekti tikslo apribojant piliečių teises ir esmingai įsikišant valstybei. Jokios cenzūros, jokių išskirtinę lytį ginančių įsakymų ir draudimų. Laisvi piliečiai moterys ir vyrai, pakeitę savo mąstymą, turi norėti gyventi lygūs, o demokratinė valstybė turi užtikrinti jiems lygias galimybes ir padorias visiems vienodas laisvo pasirinkimo ir savęs atskleidimo sąlygas. Visa kita – pačių piliečių ir jų iniciatyvos rankose. Lytis turi tapti visuomenei skaidriu, nepastebimu, tik asmeniniu dalyku.

K o k i o s y r a p e r s p e k t y v o s? Ramiai, reformų keliu galima daug pasiekti, bent jau daugiau ir geresnių rezultatų nei vadinamuoju

revoliuciniu būdu. Jau ir dabar galima sukurti androginiškajai liberaliajai demokratijai artimą santvarką vienoje šalyje, tokioje kaip Jungtinės Valstijos. Žinoma, globalūs dabartinio pasaulio ryšiai daro tam tikrą įtaką atskiroms šalims, tačiau neperdėkime. Rezultatai priklauso nuo bendro tos šalies raidos laipsnio, nuo jos kultūrinių ir religinių tradicijų, nuo mokslo, švietimo ir t. t. lygio. Moterys turi padėti moterims visame pasaulyje, tarptautinis bendradarbiavimas yra svarbus, liberalusis feminizmas pasisako už tai ir pagaliau šioje srityje nemažai yra nuveikęs. Bet manyti, kad sėkmė savoje šalyje turi priklausyti nuo feminizmo sėkmės tuo pačiu metu visame pasaulyje, yra ne tik kvailystė, bet dar ir žalinga kvailystė. Pamažu, skirtingose šalyse skirtingai, artėjama prie visiško feministinės programos įgyvendinimo. Nebent kelią pastotų kitokios kliūtys, tarkim, aplinkos sunaikinimas arba karas. Feministės, kaip visi protingi ir dori žmonės, gali ir turi dalyvauti ir tokiuose veiksmuose, kurie užkirs kelią pasaulinėms katastrofoms. Bet tai nėra specialus, atskiras, „moteriškas" uždavinys. Galbūt dabar moterys iš tikro dažniau parodo tų grėsmių rimtumo supratimą, bet tai kyla ne iš jų „natūros", o iš mažesnio įsipainiojimo į vyrų karinius žaidimus. Išsigelbėjimas priklauso nuo sugebėjimo patraukti į savo pusę vyrus ir bendrai išspręsti problemą. Bet kokiu atveju, jeigu kitos kliūtys to nesutrukdys, androginiškoji moterų ir vyrų išlaisvinimo nuo lyčių diskriminacijos ir deformacijos programa galų gale pasiseks. Reikia tik norėti ir dėl to kovoti.

DOKUMENTAI

Pagrindinį visuomenės kritinio aprašymo moterų diskriminacijos požiūriu pjūvį yra nupiešusi Betty Friedan 1963 metais išleistoje *Moteriškumo mistikoje.* Ten taip pat atsirado pagrindiniai kritikuotos būklės teorinio aiškinimo ir jos neigiamo vertinimo elementai bei pirmieji programiniai teiginiai. Todėl skaitytojui bus pravartu susipažinti su pagrindinėmis šios knygos, taip pat Alice Rossi straipsnio žurnale „Daedalus" idėjomis, užmetant akį į jų pateikimą antrojoje dalyje[4]. Daugelis akivaizdžių šių publikacijų naivybių greitai buvo ištaisyta, pasimokius iš pirmosios liberaliai nusiteikusio moterų judėjimo patirties. Tai padarė ir anksčiau minėtos autorės. Toliau sugretiname vėlesnių publikacijų fragmentus, kurių atžvilgiu minėtosios dvi pozicijos buvo aiškus pradinis išeities taškas.

Visuomenės paveikslas: aprašymas, priežasčių aiškinimas (teorija), vertinimas

Pasidalijimas į viešąjį ir privatųjį gyvenimą

Visuomenė yra padalyta į viešojo ir privačiojo gyvenimo sritis. Tai daugelio feministinių svarstymų pradinis taškas. Visuomenės gyvenimo susidvejinime matomos pagrindinės moterų vargo, jų silpnumo susidūrus su neteisingumu priežastys. „Moterų problemą sudaro ne pats jų nedalyvavimas politikoje, o sąlygos, kuriomis iki to nedalyvavimo buvo ir yra prieinama", – rašo šio suskilimo kruopščios politologinės studijos autorė[5]. Apskritai paėmus, „viešas" jai maždaug tas pat

[4] Žr. p. 85–86 ir 96–97.

[5] J. B. Elshtain. *Public man, private woman. Women in social and political thought,* Princeton, New Jersey, 1981, p. XIV.

kaip „politinis", o „privatus" – tai „namų ūkis" arba „šeima", kažkas labai panašaus į apibrėžimą „asmeninis". Tas dualizmas atsispindi visų visuomenių, išskiriant gal paprasčiausias, kalboje ir mąstyme, dažnai yra susijęs su „natūros – kultūros" ir „moters – vyro" dualizmu, taip pat reiškia „tai, kas neišvengiamai yra kilę iš natūralių priežasčių" ir „tai, kas yra kilę iš kultūros sąlygoto pasirinkimo"[6]. Privatusis gyvenimas neturi balso sprendžiant viešuosius reikalus, o kadangi moterys (seniau ir vergės) visada priklausė privačiajai sričiai, politiškai jos buvo priverstos tylėti. „[...] Per visą Vakarų istoriją moterys sudarė populiacijos dalį, kuri buvo priversta tylėti viešojoje arenoje. [...] Moterys neturėjo balso iš dalies dėl to, kad tai, kas jas apibūdina ir su kuo jos neišvengiamai susijusios – seksualumas, gimdymas, žmogaus kūnas (nešvarumo vaizdiniai ir tabu, priklausomybės, bejėgiškumo, beginkliškumo vizijos) – būdavo aplenkiama politiniame diskurse."[7] Norėdamos ką nors savo situacijoje pakeisti, moterys privalo turėti įtaką politikoje, o tai reiškia to amžino padalijimo į dvi sritis panaikinimą.

Pasidalijimas į dvi sritis – tai drauge ir lytinis darbo pasidalijimas (*nota bene* taip aiškiai atsiradęs tik XIX amžiuje), – rašo vokiečių specialistė. „Priskyrimas arba profesijai, arba namų darbui – štai visuomeninis pagrindas lyčių vaidmenų tokiu pavidalu, kokiu juos dabar pažįstame. [...] Tai esminis momentas, kuris lemia vyro ir moters gyvenimo visumos skirtingumą."[8]

Tiesa, daugelis moterų nieko nepaisydamos dirba ir dėl uždarbio, bet tuomet jos paprastai neprileidžiamos prie geriau mokamų arba su valdžia susijusių darbų. Tokią padėtį pateisina paplitusios kasdieniškos pažiūros. „Moterys negali dirbti degalinėse, nes benziną pilstyti moteriai netinka, – paberia žiupsnį tokių akivaizdybių viena iš pirmųjų šiuolaikinio feminizmo istorijos ir teorijos apžvalgų autorė. – Vyrai negali mokyti mažų vaikų; gali tik prižiūrėti tuos, kurie mokosi. Moterys negali vairuoti sunkvežimių, nes joms stinga techninių gebėjimų; nors gali vairuoti asmeninius automobilius. Moterys negali kilnoti sunkių dėžių, gali kilnoti tik sunkius vaikus. Moterys negali projektuoti statinių; joms trūksta matematinių gabumų. Vyrai negali slaugyti ligonių; jie yra labai menki slaugytojai. Moterys negali vadovauti

[6] Ten pat, p. 5, 12.
[7] Ten pat, p. 15.
[8] E. Beck-Gernsheim. *Das halbierte Leben. Maennerwelt Beruf* (I leid. 1980), Frankfurt am Main, 1985, p. 24.

korporacijoms; jos neryžtingos ir nepastovios. Vyrai negali rašyti už kitus korespondencijos; jie sunkiai įsigilina į detales." Ir autorė paaiškindama priduria: „Visa tai buvo tiesa, nes tikėjome, kad tai tiesa, mokėme vaikus gyventi pagal tuos įsitikinimus ir vadovavomės jais ieškodamos darbo, vykdydamos įdarbinimo politiką, rengdamos žmones būsimajam darbui ir patarinėdamos darbuotojams"[9]. Konservatyvios pažiūros ir joms prieštaraujančios reformistinės nuostatos galimo moterų darbo klausimu evoliucionavo ir tebeevoliucionuoja, į tai atkreipia dėmesį Caroline Bird tarp septintojo dešimtmečio pradedančiųjų feminisčių labai populiarioje knygoje. Štai jos siūloma tokių pažiūrų sistema:

„Senojo tipo maskulinistai mano, kad moters vieta namuose, kad jos atliekamų darbų pobūdis yra iš anksto nulemtas anatomijos ir kad protiniu bei fiziniu atžvilgiu ji nėra pajėgi atlikti vyro darbų."[10]

„Naujojo tipo maskulinistai yra už šiuolaikiškesnį tradicinio moters vaidmens pakoregavimą. Visi pasisako už moterų darbą, tik vienu atveju: jei dėl moterų įsidarbinimo vyrų gyvenimas niekaip nepasikeis". Jie vis dar tvirtai įsitikinę, kad egzistuoja įgimti temperamento ir mąstymo būdų skirtumai[11].

Senojo tipo feministės [...] stengiasi įrodyti, kad moterys, jeigu tai būtina, gali būti tokios pat kaip vyrai netekėdamos už vyro. „Viską, ką tu gali padaryti, aš galiu padaryti geriau", – tai jų amžina dainelė."[12]

„Naujojo tipo feministės pasiskirstymą lytiniais vaidmenimis darbe laiko pasenusiu dalyku ir prieštarauja jo atkūrimui. Taip pat nemato jokio reikalo duoti moterims kokių nors ypatingų privilegijų ar daugelyje darbų taikyti lengvatinius tarifus."[13]

Lytiniai stereotipai

Anksčiau pateikti lyčių vaidmenų pasiskirstymo į dvi sritis šalininkų įsitikinimai sudaro sudedamąją dalį platesnės ideologinės formaci-

[9] G. G. Yates. *What women want. The ideas of the Movement*, Cambridge, Massachusetts, 1975, p. 184.

[10] C. Bird. *Born female. The high cost of keeping women down* (I leid. 1968), New York, 1970 pakeistas leid., p. 151.

[11] Ten pat, p. 152.

[12] Ten pat, p. 153.

[13] Ten pat.

jos, į kurią pirmiausia įeina įsitikinimas, kad abiejų lyčių skirtingumas yra pastovus. Liberaliosios feministės pateikia nemažai studijų apie lytinius stereotipus, kuriais remiasi ši ideologija. 1975 metais parašyto labai populiaraus *moterų studijų* vadovėlio autorė, savo neutralumu artima liberaliajam feminizmui, pateikia pluoštą citatų, kurios parodo stereotipinę nuomonę apie moteriškumą. Štai kai kurios: „moteris vadovaujasi veikiau emocijomis, o ne logika. Tiesą sakant, nėra itin nuovoki". „Vyras yra aktyvus ir nepriklausomas; moteris yra pasyvi ir priklausoma. Jis daro, o ji yra." „Moterys iš prigimties yra motinos; didžiausias jų troškimas ir vienintelis tikras išsipildymas yra motinystė. Tiesą sakant, tai vienas iš nedaugelio moterų turimų gerų dalykų." „Jei moteris iš prigimties yra kvaila, priklausoma ir pasyvi, tai, žinoma, taip pat iš prigimties ji yra pavaldi vyrui." „Kai moteris peržengia jai skirtą natūralų vaidmenį, būk pasiruošęs nelaimei." Visa tai susiklosto į (autorė čia pavartoja šioje feminizmo srovėje nedažnai sutinkamą sąvoką) „seksizmo ideologiją"[14]. Stereotipai yra įsišakniję taip giliai, kad jų buvimo nepastebima. Pavyzdžiui, kai pora kavinėje užsisako arbatos ir kavos, arbata paprastai pateikiama moteriai kaip silpnesnei būtybei, – pažymi autorė[15]. „Seksistinė ideologija yra gerai integruota ir išplėtota. Pagrindinė jos premisa yra tezė, kad moteris, palyginti su vyru, yra žemesnė. Ta ideologija yra gana lanksti (neglaudi), idant būtų galima, išeinant iš šios svarbiausios premisos, interpretuoti bet kokį moters elgesį. [...] Jos funkcija yra pateisinti ir palaikyti tam tikrą *status quo*, o šiuo atveju – vyrų viešpatavimą moterims."[16]

Egzistuoja atkaklūs vadinamojo moteriškumo ir vyriškumo stereotipai, kurie laikomi įgimtu dalyku. Iš tikrųjų šie bruožai, feminisčių nuomone, yra įgyjami auklėjimo arba, plačiau, socializacijos procese. Mičigano universiteto psichologė feministė viename iš ankstesnių darbų apie lyčių psichologiją sugretina kelis būdingų kiekvienos lyties ypatybių sąrašus. Kai vaikai pasiekia mokyklinį amžių, skirtumai dažniausiai jau būna įsitvirtinę. Berniukams būdinga: „savarankiškumas, ambicija, aktyvumas ir agresyvumas", mergaitėms – „pavaldumas, klusnumas kitiems, pasyvumas ir konformizmas"[17].

[14] B. S. Deckard. *The Women's Movement. Political, socioeconomic, and psychological issues* (I leid. 1975), New York, 1979, p. 3–6.

[15] Ten pat, p. 7. (Pridursime, kad sąskaitą padavėja[s] pateikia vyrui.)

[16] Ten pat, p. 11.

[17] J. M. Bardwick. *Psychology of women. A study of bio-cultural conflicts*, New York, 1971, p. 113.

Anot jos cituoto Juliano Silvermano referato, vyriškais bruožais laikomi tokie: „objektyvus, analitiškas, aktyvus, užsispyręs savo įsitikinimais, racionalus, nenuolaidus, linkęs diktuoti, greitas priešintis, nepriklausomas, ekonomiškai savarankiškas, valdo emocijas, pasitiki savimi". Moteriški bruožai tokie: „subjektyvi, vadovaujasi intuicija, pasyvi, linkusi keisti savo įsitikinimus, jautri, linkusi nusileisti, vadovaujasi pirmuoju įspūdžiu, atidi paveldui, empatiška, priklausoma, emocionali ir konservatyvi"[18]. Nors tie bruožų kompleksai yra sociogeninės kilmės ir gali būti sugriauti, tai daryti, autorės nuomone, reikia ne visiems vienodai primetant kokį nors naują modelį, o duodant pasirinkimo laisvę, idant ateityje kiekviena moteris galėtų pati spręsti, ar nori pasilikti prie tradicinių vaidmenų, ar, pavyzdžiui, daryti profesinę karjerą[19]. Įžengusios į ligi tol vyrams būdingų darbų sritį, moterys neprivalo ir joms nereikia perimti „vyriško" darbo ir mąstymo stiliaus, tokio, kokį pateikia vokiečių feministė teologė, kuri perspėja moteris, ateityje užimsiančias vadovaujančius postus Bažnyčioje, kad nesitaikytų prie to etalono: „vienašališkas valdžios siekimas, egoizmas, nepasirengimas kompromisams, į daiktus, o ne į žmones orientuotas mąstymas, menkas partnerio supratimas, persidirbimas, neindividualus elgesys ir t. t."[20]

Lytinio vaidmenų pasidalijimo žalingumas

Neminint žalos, kurią asmeniškai patiria moterys ir vyrai dėl savo individualaus brendimo deformacijos, kurią yra aprašiusi Betty Friedan savo *Moteriškumo mistikoje,* ir visuomenė kaip visuma patiria didelių nuostolių neišnaudodama moterų talentų potencialo (žr. dar Alice Rossi straipsnį žurnale „Daedalus"[21]). Šiuo atžvilgiu būdingiausia yra Caroline Bird knyga iškalbinga paantrašte *Aukšta moterų pavaldumo kaina.* Štai kokią, anot Caroline Bird, kainą moka visuomenė, neleisdama moterims kaip reikiant dalyvauti visuomenės gyvenime:

„Naikiname talentus. Kaina už sėkmę profesinėje veikloje moterims tokia aukšta, kad (neminint ypač laimingų atvejų) ją įkerta tik nepaprastai talentingos arba, atvirai pasakius, neurotiškos moterys. Merginos anksti apsiskaičiuoja ir atsisako tokių ketinimų.

[18] Ten pat, p. 100.
[19] Ten pat, p. 217.
[20] C. Wolf. *Frauen in der Kirche – Visionen, Grundlagen, Zahlen. Fakten,* kn. S. Kahl (red.). *Die Zeit des Schweigens ist vorbei,* Gutersloh, 1979, p. 31.
[21] P. 95–96.

Švaistome talentus. Kai darbdaviai teigia, kad jiems trūksta gabių darbuotojų, tegu žino, kad labai dažnai jų galėtų rasti pagalbinėse patalpose ir pastogėje, kur jų atliekamiems veiksmams reikia nedaug gebėjimų.

Slepiame talentus. Dalis pačių inteligentiškiausių piliečių ramiai tūno privačiuose namuose, o jų gebėjimai pridengti „namų šeimininkės" etikete."[22]

Išsamios 1970 metų studijos apie moterų dalį ir situaciją laisvosiose profesijose autorė irgi rašo: „Moterų talentų panaudojimas neišsemia jų galimybių, o mūsų visuomenė, nepaisydama klasinės priklausomybės, juos tiesiog slopina"[23]. Apie moterų įsidarbinimo Jungtinių Valstijų sveikatos tarnyboje padėtį rašanti Carol Lopate teigia, kad visuomenei per sunku tiek moterų išlaikyti namuose, pakanka pažvelgti į SSSR, kad pamatytum, ką ten gali moterys gydytojos. Absoliučiai „tikra, kad neturime tikros naudos iš moterų proto", ir tai yra nuostolis visai visuomenei[24]. Bet ir iš moterų yra atimama jų pačių raidos galimybė. Tapti gydytoja – „tai gyvenimo praturtinimas, tai visiškas savo talentų panaudojimas, tai autoekspansijos pojūtis, kurio vėliau nelengva atsisakyti netgi turint galvoje įvairias galimas kliūtis. Gal kaip tik į tą praturtinimą reikia atsispirti kovojančioms moterims, kurios, rinkdamosi mediciną, gyvenime ieško šio to daugiau, – baigia autorė kitados buvusią populiarią savo knygą[25].

Permainos vyksta

Vis dėlto pasaulis keičiasi. Jau 1964 metais Edna G. Rostow matė naujo, visiškai kitokio stiliaus gyvenimo užuomazgą jaunųjų Bostono inteligentų šeimose, kurių jaunos moterys darė profesinę karjerą, o vyrai aktyviai įsitraukdavo į namų ruošą[26]. Po keleto metų apie tą patį entuziastingai rašo Bird. Sveikindama Išsilaisvinimo sąjūdį, 1968 metais ji praneša, kad neišvengiamai žengiame „į androginišką pasaulį", kur „kieno nors lytis jau nebebus svarbiausias klausimas"[27]. Antai studentų šeimos jau gyvenančios androginiškai: jis gamina valgį, ji

[22] C. Bird. *Born female*, min. veik., p. XIV.
[23] C. F. Epstein. *Woman's Place. Options and limits in professional careers*, Berkeley, 1970, p. 2.
[24] C. Lopate. *Women in medicine*, Baltimore, Maryland, 1968, p. X.
[25] Ten pat, p. 189.
[26] Žr. jos straipsnio *Conflict and accomodation* specialiame žurnalo „Daedalus" numeryje aptarimą, p. 99.
[27] C. Bird. *Born female*, min. veik., p. XI.

lygina, skalbia abu drauge ir savo gyvenimu skelbia „nepriklausomybę nuo lyčių vaidmenų"[28].

Feminizmas padarė įtaką. Metams bėgant daugelis moterų patikėjo savo jėgomis, o vyrai įsisąmonino tą faktą. Betty Friedan devintojo dešimtmečio pradžioje čia įžvelgia net perėjimo į kažkokį „antrąjį etapą" drauge su vyrais (gal net jiems vadovaujant?) signalą. Ji pastebi vyruose vykstančias permainas – lėtas, netriukšmingas kaip moterų judėjimas. „Tai yra lėtas procesas, kurį nesunku pražiopsoti, orientacijų poslinkiai, sakymas „ne" seniems šablonams, naujų vertybių ieškojimas, kapstymasis po pagrindines problemas, kurias kiekvienas vyras tarsi turėtų išspręsti pats. [...] Kai kurie vyrai tiesiog žino, kad nenori būti tokie patys, kaip jų tėvai ar jų vyresnieji kolegos, kuriuos apie penktą dešimtį ištinka širdies smūgiai, bet dar nežino, kaip galima gyventi kitaip. Daugeliui vyrų tai prasidėjo beveik nepastebimai kaip reakcija į moterų judėjimą. Keisdamos savo gyvenimą, moterys privertė vyrus arba sudarė galimybę ir jiems pakeisti savąjį."[29] Autorė atkreipia dėmesį, kad tarp vyrų nyksta darbo pagal profesiją, kaip visiško pasitenkinimo ir gyvenimo sėkmės pajutimo, kultas. Ji mano, kad naujoje situacijoje „abiem lytims reikia abipusio pasitikėjimo savimi, saugumo, meilės ir intymumo"[30]. Tai nebuvo tie žodžiai, kuriuos būtų galėjusios priimti kitų pakraipų, ypač radikaliosios krypties, feministės. Juo labiau kad tuo pat metu (tai pripažįsta ir pati autorė) kaip tik tęsėsi masiškas kontrpuolimas, turėjęs nustumti feminizmą į visuomenės gyvenimo pakraštį ir atimti iš moterų jau iškovotus pasiekimus. „[...] iš tiesų vyksta kontrpuolimas prieš lygybę ir moterų asmeninę laisvę tiek Amerikoje, tiek islame, tiek ir Vatikane. Grėsmingos reakcinės jėgos apeliuoja į tas baimes ir troškimus [kurių esant moteryse nepripažino feminizmas – *K. Š.*], siekdamos likviduoti pasiekimus lygybės bare, sugrąžinti moteris atgal į buvusią priklausomybę, vėl užčiaupti joms lūpas ir užgniaužti jų naują energiją, kuri kelia grėsmę tų jėgų galybei [...]."[31]

Feminizmo kritika

Kaip susidarius tokiai situacijai turėjo elgtis feminizmo judėjimas? Radikaliojo feminizmo receptas – užsidaryti mažų subkultūrinių mo-

[28] Ten pat, p. XII–XIII.
[29] B. Friedan. *The second stage* (I leid. 1981), London, 1982, p. 131–132.
[30] Ten pat, p. 161.
[31] Ten pat, p. 45.

terų bendrijų viduje ir daugiausia iš ten atakuoti darant trumpus išpuolius į patriarchato užimtos visuomenės teritoriją, – visiškai netiko liberaliosioms feministėms. Nieko nepaisydamos jos buvo linkusios toliau naudoti patikrintus įstatymų leidybos ir apskritai politinės kovos metodus pagal pačios sistemos sukurtas galimybes. Jos buvo už atvirumą ir bendradarbiavimą su visais potencialiais sąjungininkais, taip pat ir su vyrais. Todėl konfrontacija su kitomis nuostatomis feminizme darėsi neišvengiama.

Feminizmo krizė

Devintąjį dešimtmetį jau atvirai kalbama apie feminizmo krizę. Nepaisant sėkmės feminizmas neišvengiamai tampa daugeliui nepatrauklus, – 1980 metais teigia britų filosofė Janet Richards ir klausia: kodėl? Iš kur tas atsiribojimas: „Nesu feministė, bet manau, kad ..."? Taigi, jos nuomone, atstumia pats feministinis problemų pateikimo būdas[32] ir jo susikurtas „nepatrauklus autoportretas"[33]. Jis yra tapatinamas „su jo labiausiai į akis krintančiais kraštutinumais, šokiruoja jo perdėtas radikalizmas, ypač neigiant visa, kas vyriška"[34], bet labiausiai atgrasina daugelio dalykų, kuriuos devyniasdešimt procentų žmonių laiko vertingiausiais gyvenime, puolimas. „[...] dauguma žmonių suvokia feministinį judėjimą kaip opoziciją tam, kas sudaro pačią jų svajonių šerdį. Tradiciniai romantiniai lūkesčiai dar tebegyvena devyniasdešimties procentų visuomenės vaizduotėje. [...] Dauguma moterų vis dar svajoja apie gražią išvaizdą, drabužius, jungtuves, dėl jų iš proto einančius mylimuosius, apie namų židinį ir vaikus; dauguma vyrų vis dar siekia pasisekimo tarp gražių moterų toje santvarkoje, kurioje viešpatauja, ir ilgisi namų, kuriuose laukia pašildytos šlepetės, o jų norai yra įsakymas. Nesvarbu, kad dauguma žmonių negali tikėtis, jog tos svajonės išsipildys. Jei feministės daro įspūdį (o daro!), kad nori likviduoti beveik visus tuos dalykus – grožį, seksualinius papročius, šeimas ir t. t. – daugumai žmonių tai tiesiog reiškia, kad nori pašalinti iš gyvenimo viską, dėl ko apskritai verta gyventi."[35] Problemos esmė ta, kad feminizmas negali tos programos atsisakyti, idant neprarastų savo tapatybės. Autorė pataria nekalbėti, kad visi tie dalykai

[32] J. R. Richards. *The sceptical feminist* [I leid. 1980], London, 1994, p. 329.
[33] Ten pat, p. 347.
[34] Ten pat, p. 355.
[35] Ten pat, p. 349–350.

yra blogi patys savaime, svarbu žinoti, jog dėl jų daugiau prarandama, negu gaunama[36].

Stiprų feminizmo krizės pojūtį aprašo ir įžymi vokiečių feministė bei akademikė. Šiuolaikinis feminizmas, – tai aiškiai pastebima *moterų studijų (Frauenforschung)* srityje, – rodo susiskaldymų, kuriuos ypač pagilina separatistės, sukeltos „sklerozės" požymius. „Užuot ieškojus vidinio dialogo tarp skirtingų frakcijų galimybės, pirmiausia separatistiškai pabrėžiami skirtumai: radikaliosios, socialistės, lesbietės, juodaodės moterys, ankstesnės ir vėlesnės, pirmosios ir antrosios feministės ir t. t. Kitų pakraipų feministės egzistuoja vien tam, kad kritišku požiūriu į jas sustiprintų savo (abstrakčią) tapatybę: prilygti pačiai sau. O juk tos pačios moterys kaip „vyrišką" atmeta tokį tapatybės supratimą, kuris neapima skirtingumų. Naiviai stebėtojai, – juk visos moterys galų gale yra moterys, o skirtumai tarp jų visai ne tokie jau svarbūs, – tai primena „mažo skirtumo narcisizmą" (Freud): juo mažesni skirtumai, juo karštesnė kova dėl bent menkiausio atstumo išlaikymo."[37] Ir mesteli plakatinę alegoriją: „virš susiskaidžiusių, susiskaldžiusių moterų judėjimų iškyla nepriklausoma esencialistinė moters idėja, kuri, pretenduodama į hegemoniją, teigia bylojanti vienu balsu visų moterų vardu"[38]. Atsirado stiprus „aseksualizmas", tiksliau, „aheteroseksualizmas". Jis turi padėti išvengti dialogo su vyrais, kurį visuomet skatina seksualinis ryšys[39]. Ką tik cituota Richards rašo netgi apie aktualių feminizmo pažiūrų „fosilizaciją"[40]. Liberaliųjų feminisčių nuomone, pagrindinė feminizmo krizės priežastis yra netikusi radikaliojo feminizmo evoliucija.

Radikaliojo feminizmo kritika

Radikalusis feminizmas, Elshtain nuomone, nusikalsta, pirma, ontologizuodamas moteriškumą ir vyriškumą. „[...] radikaliojo feminizmo pozicija vyro prigimties ir moters prigimties klausimu dažnai nepakyla aukščiau ontologijos lygio, t. y. teigiama, kad vyriškas egzistavimas ir moteriškas egzistavimas [...] yra duoti *a priori.* [...] Istorijoje turėjo būti taip, kad vyras, agresyvi ir pikta būtybė, viešpa-

[36] Ten pat, p. 352.

[37] I. Ostner. *Auf der Suche nach der einem Stimme. Frauenforschung im Prozess der Selbstvergewisserung,* žr. I. Ostner (red.). *Frauen. Soziologie der Geschlechterverhaeltnisse.* München, 1987, p. 2.

[38] Ten pat, p. 3.

[39] Ten pat, p. 5.

[40] J. R. Richards. *The sceptical feminist,* min. veik., p. 24.

tavo, engė, išnaudojo moterį, visiškai kitos rūšies būtybę, ir darė iš jos auką. Grįždamos prie ontologinių argumentų, radikaliosios feministės atgal atsuka filosofijos laikrodį."[41] Antra radikaliojo feminizmo metodologinė kaltė yra bandymas ištisą istoriją, visas visuomenes, kaip tai daroma patriarchato teorijoje, „aiškinti monokauzališkai". „Tam tikru metu sandaros skirtumai sukelia kokybinius skirtumus". Negalima, kaip tai daro Kate Millet, tą pačią sąvoką taikyti Mbuti pigmėjams ir šiuolaikinei visuomenei, nes tai būtų tas pat, kaip „dramblį kildinti iš slieko"[42]. Trečia, autorė baiminasi „radikaliojo feminizmo politikos antidemokratinių impulsų", kurie matomi Shulamith Firestone darbuose[43]. Ją juokina ir erzina ketinimai vyrus ir moteris sulyginti net gimdymo srityje, kai, pavyzdžiui, rašytoja Marge Piercy hormonais sukuria vyrams galimybę krūtimi maitinti kūdikius. Matyt, partenogenezė galima, tik mokslininkai patriarchai tas žinias slepia nuo visuomenės? Tai gal vyrams chirurgiškai įtaisyti gimdas, tegul irgi susipažįsta su „nėštumo barbarybe", – autorė daro užuominą į Firestone terminologiją[44].

Jau 1976 metais Betty Friedan atvirai ir griežtai kritikuoja radikalųjį feminizmą už „moterų šovinizmą" ir „moterų seksizmą", kurie atsirado jame kaip tokios vyrų laikysenos kopijos[45]. Po penkerių metų ji patikslina kritines pastabas, nepagailėdama ir savo stovyklos: „Populiarus (arba nepopuliarus) feministės portretas vaizdavo ją kaip karjerą darančią „superwoman", pasiryžusią viskam, kad tik laimėtų prieš vyrus jų pačių lošime, arba kaip jauną „Ms Libber", agituojančią prieš santuoką, motinystę, šeimą, intymius ryšius su vyrais ir prieš visus iš eilės bruožus, dėl kurių moterys praeityje patikdavo vyrams ir traukdavo juos prie savęs"[46]. Autorė laiko labai žalinga „kraštutinę seksualinės politikos retoriką"[47] tos kitos grupės, kuri septintojo ir aštuntojo dešimtmečio sandūroje, deja, įsibrovė į feminizmo sceną, taip pat į NOW, skelbdama tokio pobūdžio šūkius, kaip „visos ištekėjusios moterys – prostitutės"[48]. Per daug moterų energijos išeikvota „seksualinei

[41] J. B. Elshtain. *Public man, private woman,* min. veik., p. 205.
[42] Ten pat, p. 213–214.
[43] Ten pat.
[44] Ten pat, p. 212.
[45] B. Friedan. *It changed my life. Writings on the Women's Movement,* New York, 1976.
[46] B. Friedan. *The second stage,* min. veik., p. 49.
[47] Ten pat, p. 57.
[48] Ten pat, p. 53.

politikai", „pradedant asmeniniais karais su vyrais miegamuosiuose ir baigiant masinėmis eitynėmis prieš smurtą ar pornografiją, idant „atimtų iš jų naktį"[49]. „Kaip tai dabar nesvarbu, – teigia ji, – kaip netikra, kad moterys eikvotų savo jėgas, darydamos eitynes prieš pornografiją arba kokiu kitokiu su seksu susijusiu klausimu, kada sprendžiami jų ekonominio išlikimo klausimai."[50] NOW sudarančių liberaliųjų feminisčių įpareigota ji sako: „Niekada nelaikėme, kad revoliucija laimima miegamajame. [...] Jei moters padėtis visuomenėje pasikeistų, seksas jau pats savimi pasirūpintų". O „maniakiškas knaisiojimasis po smurtą [...] – tai tarsi plūduriavimas aukos statuse, bejėgiame įsiūtyje, bergždžioje poliarizacijoje", ir tai tik silpnina moterų jėgas[51].

Šiuo metu Betty Friedan kartos feministė, žinoma rašytoja Anne Roiphe koneveikia radikalųjį kultūrinį feminizmą už jo programinę tematiką. Tai ji daro netiesiogiai, atsakydama į klausimą, ką, jos manymu, feminizmas turi skubiai padaryti: „Tad ką aš daryčiau, jeigu galėčiau? Perkelčiau mūsų dėmesio centrą nuo seksualinės tematikos į praktines problemas. Parsitraukčiau vyrus į namus. Įsteigčiau tvarkingas, nedideles ir nebiurokratiškas dienines vaikų priežiūros įstaigas. Perkelčiau akcentą nuo *mano* vaiko į *mūsų* vaiką, priversčiau bendruomenę globoti vaikus. Liaučiausi be paliovos plepėjusi apie vyrų blogumą ir moterų dorybes, savo politikos objektu padaryčiau paprastas moteris, vyrus ir jų vaikus. Taip pat pasidomėčiau, ką patiria vyrai, o ne tik moterys. Sukurčiau įstatymus, kurie vienodai traktuoja vyrus ir moteris tokiais klausimais, kaip surogatinė motinystė, teisė auginti vaikus, skyrybos." Ji šiltai atsiliepia apie savo dukterį Kate. Matyt, neširsta ant jos dėl kur kas rūstesnės radikaliojo feminizmo kritikos knygoje *The morning after*[52]. Jau cituota britų feministė filosofė radikalųjį ir kultūrinį feminizmą labiau teoriškai kritikuoja už tai, kad atmeta tradicinę logiką, etiką, mokslą, racionalumo koncepciją kaip „vyriškus", „patriarchalinius" ar „falocentriškus"[53] dalykus ir nori sukurti juos savus, „grynai moteriškus savo kilme" ir „feministiškai pa-

[49] *„Take back the day!"* – tai žinomas kasmet visose Jungtinėse Valstijose atnaujinamų protesto prieš pornografiją ir prostituciją eitynių šūkis. Žr. K. Roiphe pranešimą p. 242, 490 išnašą p. 252–253.

[50] Ten pat, p. 26.

[51] Ten pat, p. 57.

[52] A. Roiphe. *A mother's eye. Motherhood and feminism* (I leid. 1996), London, 1997, p. 249–250. Žr. poskyrį „Prieš save: seseržudiškos kovos", kur nemažai nuorodų į K. Roiphe *The morning after.*

[53] J. R. Richards. *The sceptical feminist,* min. veik., p. 412–413.

grįstus"[54]. Epistemologinio pliuralizmo priėmimas išmuša iš rankų ginklą, kuris reikalingas kritikuojant patriarchalinius stereotipus, nes ką gi tuomet reiškia, kad tie stereotipai esą „klaidingi"?[55] Liaukimės, – sako ji, – kurti „feministinę filosofiją, feministinį mokslą ar istoriją arba feministinius visuomenės mokslus". Ir taip teliks išspręsti tik „feministines temas visų šių sričių teritorijoje"[56].

Aksiologija

Šios pakraipos autorės kaip akivaizdžiu dalyku remiasi liberalizmo pagrindą sudarančia individualistine vertybių hierarchija. Vis dėlto šiek tiek vėliau atsiranda aksiologinių minčių, kurias tikriausiai išprovokavo polemizuotojai.

„NOW ideologijos ir veiklos centre, – 1976 metais apie liberaliojo feminizmo pradžią rašo jo iniciatorė ir vyriausioji ideologė, – tiesiog buvo moteriai pritaikyti lygybės idėja ir individo vertingumas: orumas, saviraiška, savivoka, – tai iš tiesų nėra jokios ideologijos elementai, tik priklauso Amerikos revoliucijos (ir iš principo visų žmogaus revoliucijų) pripažįstamoms vertybėms"[57].

Metais anksčiau, pateikiant androginijos programą, jos aksiologinės prielaidos pristatomos taip: „Androginijos pozicija siūlo bendradarbiavimo ir racionalumo modelį. Ji remiasi įsitikinimu, kad ir moterys, ir vyrai gali keistis, kai pastebi vidinį prieštaravimą visuomenėje, kuri skelbia žmogaus laisvės vertingumą ir tuo pat metu nustato vaidmenis, kuriuos joje privalo atlikti vyrai ir moterys. Androginiškasis požiūris pripažįsta, kad į vaidmenis, priklausomus nuo lyties, nukreipti nelankstūs lūkesčiai dehumanizuoja tiek vyrus, tiek ir moteris."[58]

Aksiologinių liberaliojo ir radikaliojo feminizmo pagrindų skirtingumą, kai buvo paskelbtos ryškios pastarojo aksiologinės deklaracijos, aiškiai pastebi keletą metų vėliau rašiusi Richards. „Feminizmas nesivadovauja rūpesčiu dėl *tam tikros grupės žmonių, kuriems norėtų padaryti ypatingą paslaugą, jam rūpi panaikinti tam tikros rūšies*

[54] Ten pat, p. 400.
[55] Ten pat, p. 414.
[56] Ten pat, p. 421–422.
[57] B. Friedan. *It changed my life,* min. veik. (cit. pagal vokišką leidimą – B. Friedan. *Das hat mein Leben veraendert,* min. veik., p. 44).
[58] G. G. Yates. *What women want,* min. veik., p. 117.

neteisingumą."[59] O radikaliosios feministės, kaip tai matyti iš Raudonųjų Kojinių *Manifesto*, pareiškia, kad veikia tam tikros žmonių grupės, būtent moterų, interesais ne dėl to, kad yra nuskriaustos, bet kad yra moterys[60]. Tai visai kitokia aksiologija. Richards nuomone, feminizmas turi kovoti dėl moterų interesų ne todėl, kad moterys neva esančios geresnės, o kad visi žmonės yra lygūs[61].

Veiklos metodai ir organizacija

Veiklos metodai irgi nebuvo šios pakraipos feminisčių ypatingų diskusijų tema. Jos tiesiog vikriai pasigavo JAV politikos pasauliui būdingus papročius, įsteigė NOW partiją, kūrė savo grupes daugelyje organizacijų, steigė draugijas ir t. t. Jau veikiau dėl sklandaus moterų įėjimo į politines struktūras kartais kyla klausimų ir diskusijų. „Aštuntąjį dešimtmetį, – prisimena viena iš NOW aktyvisčių, – diskutavome apie tai, kokio pobūdžio lygybės norime. Ar norime lygaus dalyvavimo toje pačioje sistemoje, ar norime valdžios jai pakeisti? Ar galima pakeisti sistemą, kai tampi tik jos dalimi? Kai jau esi joje, gal tai ji tave keičia? Atradome, kad lengviau pavyksta prisitaikyti prie sistemos, negu ją performuoti."[62]

O polemizuojant su radikaliuoju feminizmu iš pat pradžių nesantaikos obuolys buvo pozicija dėl vyrų dalyvavimo judėjime. Pastarasis stūmė vyrus į nuošalę, o ilgainiui pradėjo visiškai jų atsisakyti, kai tuo tarpu liberalusis feminizmas noriai priimdavo į judėjimą įsitraukiančius vyrus ir turėjo naudos iš bendradarbiavimo su jais. Devintojo dešimtmečio pradžioje B. Friedan, paskelbusi „antrojo etapo" atėjimą, numato ne tik abiejų lyčių dalyvavimą, bet netgi svarbiausio akcento perkėlimą į vyrų aktyvumą. „Nėra kelio atgal, – rašo ji. – Moterų judėjimas buvo būtinas. Bet išlaisvinimas, kuris prasidėjo drauge su moterų judėjimu, dar nėra pasiektas. Lygybė, dėl kurios kovojome, blogai funkcionuoja gyvenime, tikrovėje, yra sunki toje perspektyvoje, kurioje formavosi mūsų kova. [...] Pasipriešinimo moteriškumo

[59] J. R. Richards. *The sceptical feminist*, min. veik., p. 25.

[60] Ten pat, p. 29–30 (žr. III dalyje atitinkamą šio Manifesto fragmentą p. 420. Ten pat ir kitos panašaus pobūdžio formuluotės).

[61] Ten pat, p. 425.

[62] Taip rašo Ellen Goodman laikraštyje „Washington Post" 1980 06 27. Cituojama pagal B. Friedan. *The second stage*, min. veik., p. 38–39.

mistikai parodymas ir susitelkimas prieš diskriminaciją buvo tik pirmasis etapas. Privalome kažkaip įveikti pirmojo etapo poliarizaciją (reikia baigti feministinę retoriką), privalome įveikti net mūsų protestą lydintį pyktį, privalome pereiti prie antrojo etapo: pertvarkyti mūsų institucijas tikros vyrų ir moterų lygybės pagrindu taip, kad sugebėtume gyventi pripažindami ir gyvenimą, ir meilę ir galėtume *pasirinkti*, ar turėti vaikų."[63] Toliau pateikiami esminiai antrojo etapo skiriamieji požymiai: „Antrasis etapas neturi būti tyrinėjamas vien tik moterų, mūsų atskiro savitumo ir lygybės su vyrais kategorijomis. Antrasis etapas naujomis sąlygomis sprendžia šeimos (meilės ir darbo suderinimo) problemą. Antrasis etapas net gali pasirodyti jau nebesąs moterų judėjimas. Vyrams jame gali tekti l e m i a m a s v a i d m u o. Antrasis etapas privalo neapsiriboti kova dėl lygaus valdžios pasidalijimo institucijose. Antrojo etapo rezultatas – institucijų restruktūrizavimas ir pačios valdžios prigimties pertvarkymas. Antrasis etapas galbūt jau dabar laipsniškai rutuliojasi iš to, ką laikome mūsų kova, gilumos, o gal ir šalia jos". Gali pasirodyti, kad šalia jos, jeigu pasitvirtins įtarimas, jog „moterų judėjime įsiveisė kažkokia neišgydoma vėžio atmaina, pasmerkusi judėjimą neišvengiamai mirčiai". Autorė turi omenyje „feminizmo mistiką" ir separatistinį užkliuvimą moterų seksualumo problemose bei pasitraukimą į svarbiausios politinės scenos pakraštį[64].

Ne taip labai kontroversiškai, bet panašia dvasia pasisako ir įžymi, taip pat ir Lenkijoje žinoma politikė, anuo metu buvusi *moterų studijų* instituto direktorė, tipiška vokiečių feminizmo liberaliosios pakraipos atstovė. Su vyrais reikia bendradarbiauti, – rašo Rita Süssmuth, – o ne kurti atskiros kultūros, mokslo, politikos ir t. t. pasaulį, kaip ir VFR ragino vadinamosios autonominės feministės, Amerikos kultūrinio radikaliojo feminizmo atitikmuo. „Mūsų visuomenę galima pakeisti tik veikiant išvien su vyrais, o ne prieš juos. Pusiau padalytos į vadinamąją vyrišką, patriarchalinę kultūrą ir į moterišką, švelnią kultūrą visuomenės negalima laikyti ateities modeliu. Veikiau yra kalbama apie kultūros išplėtimą, apie visuminio supratimo sustiprinimą, apie naują požiūrį į subjektyvumą, emocionalumą ir racionalumą. Moksle ir politikoje vyrai ir moterys gali mokytis vieni iš kitų."[65]

[63] B. Friedan. *The second stage*, min. veik., p. 46–47.
[64] Ten pat, p. 29–33.
[65] R. Süsmuth. *Frauen – der Resignation keine Chance. Sammlung wissenschaftlicher und politischer Texte 1980–1985*, Düsseldorf, 1985, p. 269.

Betty Friedan į deramų santykių su vyrais problemą žvelgia tiek iš politinio, tiek ir iš feminizmui labai svarbaus privataus, šeiminio požiūrio taško. Feminizmo laimėjimai vyrus galėjo išgąsdinti, o tai apsunkina moterų raišką privačioje srityje. „Ar galime visą laiką norėti iš vyrų, – klausia ji, – kad būtų stipresni už mus, dabar, kai džiaugiamės savo galia ir nebeapsimetinėjame silpnesnėmis būtybėmis? Ar jau bijoma mūsų jėgos, o gal tiesiog to, kad jų mums nebereikės? Kokie dar netikėtumai laukia vyrų ir mūsų, kai šeimoje atsisakome manipuliacinės valdžios, kuria naudojomės, idant išlaikytume juos didelio, nuo mūsų priklausomo vaiko emocinėje padėtyje, saugodami juos nuo įšaknydinančių, šiltų, žmoniškų kasdienio gyvenimo santykių? Kaip atrodys jų tikroji jėga, kai bus leista jiems nusiimti kaukes ir parodyti savo jautrumą, troškimus ir lūkesčius, jautrias vietas, ir net jeigu nebereikės mums vyrų tam, kad mus globotų ir pabrėžtų mūsų egzistavimo pilnatvę, kaip tai buvo praeityje, *todėl,* kad nebesame taip labai priklausomos, ar negalime vis dėlto laisviau pripažinti, jog vis dar reikia mums vyrų ir norime jų, idant mylėtume, idant turėtume su jais vaikų, idant bendrai dalytumės tėvų pareigomis ir kasdiene namų ruoša, ir džiaugsmais, ir ekonominiais sunkumais, ir įdomiais išgyvenimais naujoviškose šeimose ir namuose? Bet ar moterys gebės mylėti ir būti mylimos, kai ateis jų tikroji lygybė su vyrais? Ir ko iš tikrųjų nori vyrai?"[66] Ant devintojo dešimtmečio slenksčio naujųjų laikų feminizmo kūrėja ir vadovė jau neabejoja, kad dabar problema tapo šeimos gyvenimo išgelbėjimas naujomis feminizmo laimėjimų pakeistomis sąlygomis. „Kol moterys tūnos reagavimo į praeitį pozicijose, jos ir toliau blaškysis nuo vieno pusinio gyvenimo kraštutinumo prie kito – tarp moteriškumo mistikos ir jo feministinės priešingybės, negalėdamos įveikti baisaus pasimetimo, kuris ilgai kankina moteris, neįstengiančias aprėpti gyvenimo pilnatvės, kaip dar niekad praeityje dabar atsiveriančios moterims, jų meilei ir darbui."[67] Nebėra jau kelio atgal į buvimą „nedirbančia" namų šeimininke, kaip gundo dešiniųjų veikėjos, o ponios Phyllis Schlaffly ir Marabel Morgan tikina, jog viskas, ko reikia moteriai, – tai ne lygios teisės, o vyras, kuris ją išlaiko". Tai netiesa ir dėl to, kad vyrai dabar jau tiek nebeuždirba, jog galėtų vieni išlaikyti namus. Bet ir *„superwoman"* modelis viršija paprastų moterų galimybes. Tad ką gi daryti? „Naujos moterų patirtys turi iškelti tolesnius atvirus klausimus: kaip sukurti naujus standartus ir namuose, ir darbe, kad būtų galima žmoniškiau ir tikriau

[66] B. Friedan. *The second stage,* min. veik., p. 128–129.
[67] Ten pat, p. 51.

gyventi ne tik moterims, bet ir vyrams [...] Dabar turi prasidėti tariamų prieštaravimų tarpusavio taikymas, dialektiškas perėjimas nuo poros tezė–antitezė (moteriškumo mistika–vyriškumas) prie sintezės: naujas ciklo posūkis, kuris vėl parveda mus į pažįstamą vietą, bet jau iš kitos pusės. Naujasis etapas, kelias, į kurį, trinktelėjusi durimis, žengė Ibseno Nora, ieškodama sau vietos pasaulyje, padaręs lanką, vėl parveda ją namo, bet jau ne į *Lėlių namus.*"[68] Autorė nepalieka abejonių, kur antruoju etapu yra persikėlęs feminizmo frontas. „Tas naujasis frontas, kuriame susitinka visos antrojo etapo temos, kaip manau, yra šeima."[69] Tik tai jau nebus senoji, „klasikinė šeima, į kurią Vakarai grįžta nostalgiškais prisiminimais"[70]. Daug kas rodo, jog devintąjį dešimtmetį naujo šeimos modelio stygius kamavo ne tik *Moteriškumo mistikos* autorę, bet ir kitas feministes.

Verta pažymėti ir kovos dėl radikaliųjų feminisčių pamažu užvaldytų *moterų studijų* pėdsakus. Iš jų, kaip jau anksčiau yra paliudijusi citata iš Richards darbo, buvo padaryta separatistinės subkultūrinės ideologijos kalvė. Betty Friedan siūlo, – ir tai jau savaime yra iškalbinga, – koledžuose ir universitetuose mokomo dalyko *moterų studijos* pavadinimą pakeisti *lyčių vaidmenų transformacija*[71]. Ir Vokietijoje vyko įnirtinga diskusija dėl *moterų studijų,* kurioms dalis feminisčių bandė primesti judėjimo ideologinio centro vaidmenį. Jau cituotoji Süssmuth, anuo metu vadovavusi Hanoverio mokslinio tyrimo institutui „Moteris ir visuomenė", teigia: „*Moterų studijos,* kurios jaučiasi tarnaujančios moterų apsisprendimo problemai, turi susilaikyti nuo bet kokio savo pozicijos primetimo *(Bevormundung),* veikiau turi prisidėti prie moterų veiklos barų išplėtimo ir jų gebėjimų individualiai priimti sprendimus stiprinimo. *Moterų studijos* yra esminis elementas politiškai sprendžiant moterų problemas."[72]

Tikslai ir programos

Šios pakraipos feministės ne itin mėgsta iškilmingus žodžius ir dideles vizijas, jas labiau domina artimiausiu ir greitu laiku spręstinų

[68] Ten pat, p. 86–88.
[69] Ten pat, p. 83.
[70] Ten pat, p. 105.
[71] Ten pat, p. 286.
[72] R. Süsmuth. *Frauen – der Resignation keine Chance...,* min. veik., p. 272.

konkrečių problemų sąrašas. Pavyzdžiui, 1975 metų standartinio *moterų studijų* vadovėlio autorė paberia saują tuo metu svarbiausių feministinio judėjimo tikslų, nesirūpindama dėl jų rimtumo ar bendrumo hierarchijos: „(1) moterų pateikimo žiniasklaidoje būdo pakeitimas, (2) vienodos galimybės įsidarbinti ir lavintis, (3) vaikų globa, (4) namuose šeimininkaujančio asmens statuso perkainojimas, (5) moters teisė disponuoti savo kūnu, (6) smurtas prieš moteris ir (7) ERA“[73]. Tik pačiame knygos gale atsiranda galutinio tikslo kaip „neseksistinės visuomenės“ miglotas apibrėžimas[74].

Labai bendrai siektinos visuomenės paveikslą yra nupiešusi ir jau cituotoji Caroline Bird. „Tame naujajame puikiame pasaulyje vaikai jau nebebus pasmerkti iš anksto pasiaukoti tam tikram specifiniam vaidmeniui suaugusiųjų gyvenime vien dėl to, kad atsitiktinai gimė moterimi *(born female)*. Lytis taps ne ką už kieno nors plaukų, akių ar odos spalvą svarbesniu bruožu.“[75]

Kiek konkrečiau ir moksliškiau beveik tuo pačiu metu atmestų kitų būsimosios lygiųjų visuomenės variantų kontekste kalba Alice Rossi. Tai turi būti visuomenė, apibūdinama kaip hibridinis modelis, o ne pliuralistinis (kai visos mažumos, taip pat abi lytys lieka su savo savitumu, tačiau yra „lygios“ visuomeniniame gyvenime) ir ne asimiliacinis (kai lygybė pasiekiama visas kitas grupes asimiliuojant su vyraujančia grupe (JAV – vyrai, baltieji ir t. t.). „Hibridinį modelį“ autorė apibūdina taip: „Šis modelis numato visuomenę, kur permainos vyksta ne tik vyraujančioje grupėje, bet ir mažumų grupėse – tai toks „tiglis“, kuriame reikės pasikeisti ne tik juodaodžiams, žydams, moterims, bet ir baltiesiems vyrams protestantams.“[76] Tam bus reikalinga ideologija, nes, norint žengti žingsnį iš dabartinės visuomenės, reikalinga vaizduotė. „Kai galvoji apie hibridinio pobūdžio lygybės visuomenę, prieš akis iškyla ateitis, kurioje šeima, gyvenimas visuomenėje ir žaidimas lygiai su politika ir darbu yra vertingi dalykai abiem lytims, visoms rasėms, visoms visuomeninėms klasėms ir tautoms, sudarančioms didžiulę žmonijos šeimą.“[77]

[73] B. S. Deckard. *The Women's Movement*, min. veik., p. 400.
[74] Ten pat, p. 466.
[75] C. Bird. *Born female*, min. veik., p. XIII–XVI.
[76] A. Rossi. *Sex Equality. The beginning of ideology*, kn: B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/feminine. Readings in sexual mythology and the Liberation of Women*, New York, 1969, p. 180.
[77] Ten pat, p. 186.

Taip ar kitaip suprastą l y č i ų l y g y b ę, arba lyčių diskriminacijos nebuvimą, savo svarbiausiu tikslu laiko visos šios pakraipos feministės. Jos taip pat mato, kad jos įgyvendinimas gali nepatikti tam tikrai moterų daliai. Senajai mokyklai atstovaujanti moterų problematikos tyrinėtoja, pasisakanti dėl „radikalaus lytinių vaidmenų perorganizavimo" lygių moterų teisių būti laimingoms ir turtingoms labui, pastebi dviejų moterų grupių interesų prieštaringumą. Pirmiausia „moterys, kurių testuose išryškėja namų šeimininkių interesai, į bet kokią moterų profesinę veiklą proteguojančią visuomenės politiką žiūri kaip į tiesioginį ar netiesioginį (per vyrus) pavojų joms pačioms"; antra vertus, yra „moterų, Alice Rossi pavadintų „pionierėmis", kurios prie namų šeimininkių interesų priderintoje politikoje užuodžia kliūtį savo pačių siekiams". Tik neseniai abi grupės ėmė artėti viena prie kitos, ieškodamos pagrindo solidariems veiksmams[78].

L y g y b ė su vyrais d a r b e p a g a l p r o f e s i j ą – tai pirmoji liberaliųjų feminisčių pagrindinių interesų plotmė. Vokiečių specialistė tai vadina *feminizacija* ir suvokia kaip veiklos tikslą. „Kas gi apskritai yra feminizacija, – klausia ji. – Iš pradžių gal tiek: daugiau moterų darbo pagal profesiją pasaulyje, o ypač vyrų užimtose profesijose. O kartu su tuo: profesinio darbo priartinimas prie „moteriško darbo būdo", prie namų ruošos". Tačiau autorė žino, kad tai nėra paprasta. Feminizuotos profesijos bematant praranda prestižą ir pinigus[79]. Kita vokiečių moterų judėjimo aktyvistė pateikia kai kuriuos receptų punktus iš vokiečių moterų, kurioms sekasi profesinė karjera, ligšiolinės patirties: „Arba santuokos atsisakymas, arba gerai apgalvota, karjerai netrukdanti santuoka: gerai apsvarstyti, neištekėti per anksti, išsirinkti žmonos profesinio darbo projektą suprantantį partnerį. Mažiau vaikų, vėliau pagimdyti vaikai, planuoti vaikai. Susidorojimo su namų ruoša strategijos: jos racionalizavimas, supaprastinimas, pavedimas atlikti kitiems asmenims"[80]. Kaip tik sutarimo dėl tokios didelės visos tos operacijos kainos stoka skatino dalies pačių moterų antifeministines nuotaikas.

Dėl to Betty Friedan, kaip žinoma, svarbiausiu judėjimo uždaviniu irgi laikanti lygaus moterų dalyvavimo profesiniame darbe

[78] J. Bernard. *Women and the public interest. An essay on policy and protest*, Chicago, 1971, p. 2.

[79] L. Ostner. *Humanisierung durch Feminisierung?*, kn. C. Mayer ir kt. *Mädchen und Frauen. Beruf und Biographie*, München, 1983–1984, p. 280.

[80] E. Beck-Gernsheim. *Das halbierte Leben*, min. veik.

įgyvendinimą, penkiolikai metų praėjus nuo *Moteriškumo mistikos* pasirodymo vis dėlto svarbiausiu nauju judėjimo tikslu laiko rasti būdą panaikinti įtampai, kuri neabejotinai turi atsirasti tarp moters darbo pagal profesiją ir tradicinių šeimos gyvenimo krūvių. Dešimčiai metų prabėgus nuo *Antrojo etapo,* kuris signalizavo apie problemą (žr. citatas šiek tiek anksčiau), prie šios problemos sugrįžta kita liberalioji feministė, kuri, baigdama ilgą ir solidų darbą apie Amerikos moterų padėtį XX amžiuje, teigia, kad ją visuomet erzindavo antraščių „padalytas gyvenimas": „tarp namų ruošos ir darbo dėl uždarbio", taip pat „tarp mūsų, moterų"[81]. Jei būsimasis XXI amžius turi būti sėkmingas moterims ir vyrams, abi lytys dar labiau turi pakeisti savo gyvenimo būdą. „Turės išmokti taip iš vidaus pertvarkyti darbą, kad jis galėtų prisiderinti prie šeimos poreikių. Turės iš naujo derėtis dėl sąlygų, kokiomis vyksta gyvenimas namuose, kad jis atitiktų padidėjusius moterų troškimus. Valstybė turės pasirūpinti reikalinga socialine apsauga. „Tik kai jiems tai pasiseks padaryti, pasibaigs moterų kančios dėl plėšymosi tarp šeimos, prie kurios yra vis taip pat prisirišusios, poreikių ir lygybės, kuri, atsižvelgiant į mūsų šalies fundamentalų įvaizdį, jau seniai turėjo atitekti moterims, reikalavimų."[82]

Pagrindinę lygybės darbe problemą iš pradžių išsėmė šūkis – lygus užmokestis už lygų darbą. Bet dabar jau kalbama ne tik apie tai. „Pirmiau, pradedant nuo septintojo dešimtmečio vidurio, kova dėl lygaus atlyginimo buvo sutelkta į reikalavimą leisti moterims dirbti netradicinių profesijų darbus ir darbdavių skatinimą proteguoti vadovavimo darbui tinkamas moteris. Dabar daugelis moterų mano, jog to per mažai. Jos ne tiek pabrėžia moterų išvedimą iš ligšiolinių joms būdingų darbų, o daugiau reikšmės teikia pastangoms perkainoti tradicines moteriškas darbo rūšis atsižvelgiant į jų „tikrąją vertę". Tikslas yra jau ne tiesiog lygus užmokestis už lygų darbą, o „lygus užmokestis už palyginti tokios pat vertės darbą", – rašo Sandra Stencel apžvalginės informacijos knygos apie moterų padėtį prasidedant devintajam dešimtmečiui įžangoje[83]. Feminizuotos profesijos, palyginti su vyrų užvaldytomis panašių pastangų ir atsakomybės reikalaujančiomis profesijomis, yra blogiau mokamos. Pavyzdys būtų slaugių ir vairuotojų uždarbio palyginimas. Trumpai tariant, darbo

[81] R. Rosenberg. *Divided lives. American women in the twentieth century* (I leid. 1992), London, 1993, p. X.
[82] Ten pat, p. 255.
[83] *The Women's movement. Agenda for the '80s.,* Washington, 1981, p. V.

pasaulis turi tapti *aklas lyčiai (sex blind)*, – rašo androginijos entuziastė Yates[84].

Kad taip įvyktų, permainos turi prasidėti tose institucijose, kurios neformaliai ir psichologiškai ruošia žmones daryti teisingus gyvenimo pasirinkimus. Po išsamaus šios temos nagrinėjimo *Moteriškumo mistikoje* nedaug ką galima čia pridurti. Tos pačios programos abiejų lyčių vaikams, tie patys raginimai, tie patys lūkesčiai ir tas pats laukas, iš kurio renkamasi – tai pagrindinis receptas. Anuomet liberaliajam feminizmui artima dar jauna Mary Daly atkreipia dėmesį į kitą problemos aspektą: m o k y k l o s (ir visos įmanomos įstaigos) turi būti koedukacinės, nes tai yra būtina sąlyga panaikinti lytiniams prietarams bei stereotipams. Reikalingas platus „judėjimas už koedukaciją"[85]. Pagrindimas? „Izoliacija tik vienos lyties individus sutelkiančiose įstaigose yra palanki nerealistiniams vaizdiniams kitos, taip pat ir savo lyties tema [...] Pagunda berniukams į mergaites žiūrėti tik kaip į medžioklės laimikį, o mergaitėms pačioms save taip matyti tuomet neranda jokios atsvaros."[86]

Ypač greitai atsinaujina ir B a ž n y č i o j e (ypač katalikų) vyraujančių santykių kritika. Čia moterys negali vykdyti kunigų funkcijų ir neturi balso sprendžiant šios institucijos reikalus. Ta pati autorė, būdama teologijos absolventė (vėliau taps doktorante Fryburgo universitete), 1967 metais skelbusi „vilties teologiją", reikalauja moterims visų funkcijų Katalikų Bažnyčioje[87]. Tai paskutinė galimybė Bažnyčiai, jei neturi pasitvirtinti „didėjantis daugelio žmonių įtarimas, kad krikščionybė, ypač tuo pavidalu, kurį reprezentuoja Katalikų Bažnyčia, neišvengiamai yra žmonijos pažangos priešas"[88]. Konkrečiai: „Privalo tapti akivaizdi tiesa, kad Dievo tautos išėjimo iš ydingo primestų vaidmenų ir savaime išsipildančios pranašystės rato sąlyga, pakilimo į mūsų pageidaujamą vyrų ir moterų dialogo ir bendradarbiavimo lygį sąlyga yra galutinis likvidavimas bet kokio automatiško (remiantis vien tik kieno nors lytimi) draudimo kam nors turėti kokias nors pareigas ar funkcijas Bažnyčioje". Bandomasis akmuo čia yra leidimas moterims vykdyti dvasininko funkcijas[89].

[84] G. G. Yates. *What women want*, min. veik., p. 184.
[85] M. Daly. *The Church and the second sex*, London, 1968, p. 175.
[86] Ten pat, p. 173–174.
[87] Ten pat, p. 181.
[88] Ten pat, p. 177.
[89] Ten pat, p. 153.

Vienodo su vyrais balso Bažnyčioje reikalauja ne tik katalikės. Ir vokiečių protestantų teologijos absolventės, kai kurios jau ponios pastorės (ne pastoriai), rašo: „[...] daugelis moterų Bažnyčioje jau nebesutinka būti traktuojamos kaip mažuma, nors sudarome daugumą. Tylėjimo laikas baigėsi! [...] Pakankamai laiko jau sugaišome, ieškodamos „įrodymų", kad „moteris neprivalo tylėti" Bažnyčioje, kad Jėzaus Kristaus Evangelijoje paskelbtoji laisvė nėra rezervuota tik vyrams. [...] Ateina laikas mums, moterims, praktiškai ir konkrečiai įnešti savo indėlį į Bažnyčios gyvenimą ir veiklą, o per tai – ir į teologiją." Nors joms klijuojamos „bažnytinių sufražisčių" ir „religinių emancių" *(religioese Emanzen)* pravardės, jos deklaruoja: „nenorime vyrų viešpatavimo Bažnyčioje pakeisti moterų viešpatavimu. Mums rūpi tik būsimoji solidari bendra veikla, kaip seserų [su broliais], ir bendra atsakomybė. Esame pasiruošusios kalbėtis"[90].

Pačioje pabaigoje tenka prisiminti moterų seksualumą. Kitaip nei kitos feminizmo pakraipos, tai nebuvo nei svarbiausia, nei eksponuota tema. Tik agresyvus, politiškai grindžiamas lesbiškasis dalies radikaliųjų feminisčių prozelitizmas privertė liberaliąsias feministes imtis šios temos ir apibrėžti savo poziciją dėl „heteroseksizmo" kritikos. Taigi liberaliosios pakraipos feminisčių tikslas yra visuomenė, kurioje moterų seksualumas naudojasi visiška raiškos laisve. Vis dar tik feminizmo svajone lieka, – rašo feministė antropologijos profesorė, garsiosios 1982 metų konferencijos moterų seksualumo tema Barnardo koledže organizatorė, – visuomenė, kurioje moterys galėtų „reikšti autonomiškus seksualinius troškimus ir elgtis taip, kad patirtų seksualinį malonumą"; visuomenė, kuri „būtų palanki moteriškiems malonumams ir juos saugotų"[91]. Toje pačioje konferencijoje kita autorė pasisako už seksualinio pliuralizmo visuomenę[92].

[90] Taip rašo viso rinkinio panašiai skambančių protestančių feminisčių straipsnių įžangoje jo redaktorė – žr. S. Kahl (red.). *Die Zeit des Schweigens ist vorbei. Zur Lage der Frau in der Kirche*, Gutersloh, 1979, p. 7, 10.

[91] C. S. Vance. *Pleasure and danger. Exploring female sexuality* (I leid. 1984), London, 1992, p. XII.

[92] G. Rubin. *Thinking sex. Notes for a radical theory of the politics of sexuality*, ten pat, p. 309.

RADIKALUSIS FEMINIZMAS

Pavadinimai. *Radikaliuoju feminizmu* noriai įvardija savo pažiūras tos šiuolaikinės feministės, kurios save laiko tikrosiomis septintojo dešimtmečio pabaigos Moterų išlaisvinimo sąjūdžio radikaliojo feminizmo tęsėjomis. Anuo metu šis terminas buvo įvestas siekiant atsiskirti nuo liberaliuoju feminizmu vadintos Betty Friedan šalininkių pozicijos ir veiklos. Dabartinės radikaliosios feministės taip pat noromis įvardija save tiesiog feministėmis, ir tai turi daryti įspūdį, jog nėra jokio kito feminizmo, išskyrus jų pačių radikalųjį. Toji praktika pasirodė esanti tokia veiksminga, kad ir populiarioje vartosenoje, kurią palaiko žiniasklaida, feminizmas redukuojamas kaip tik į šią orientaciją. Tai yra aiški klaida. Tačiau, mano nuomone, tai, kad aptariamoji kryptis savinasi būdvardį „radikalusis", nėra uzurpacija. Dabartinis radikalusis feminizmas yra *ankstesniojo radikaliojo feminizmo* tęsinio pagrindinė srovė, išlaikiusi kai kuriuos pagrindinius pastarojo teorinius įsitikinimus, taip pat ir asmeninį tęstinumą. Vėliau priimtų doktrinos ir programos papildymų priešininkės pasuko liberaliojo, kartais socialistinio feminizmo link arba visai nutolo nuo feminizmo, tačiau taip ir nesukūrė konkurencingo sparno. Stebėtojai iš šalies dažniausiai neįžvelgia skirtumo tarp vėlesnių radikaliųjų feminisčių ir istoriškai pirmesnio varianto. Pagrindiniu laikau vėlesnįjį, dabartinį radikalųjį feminizmą, kurio skirtumus nuo ankstesniojo nurodysiu reikiamose vietose. Skyriuje *Dokumentai* parodysiu, kur tai įmanoma, pažiūrų evoliuciją nuo Moterų išlaisvinimo sąjūdžio iki šiuolaikinio radikaliojo feminizmo.

Kiti apibrėžimai savo apimtimi nevisiškai sutampa su mano išskirtąja radikaliąja orientacija. *Separatistinis, skirtumo, esencialistinis ir kultūrinis feminizmas* – tai platesnės ir tuo pat metu siauresnės sąvokos: jos neapima viso ankstyvojo radikaliojo feminizmo ir netelpa į vėlesnįjį. Apibūdinimai *aukos, neliečiamumo, antiporno, antisekso feminizmas* taikomi būdingiausiems vėlyvojo radikaliojo feminizmo pavidalams arba tam tikroms ribotesnėms jo plėtros fazėms ir yra per siauri. *Kultūrinį feminizmą* aptarsiu kaip atskirą formaciją, nes šitaip yra vadinamas vėlesnis, tik iš dalies radikaliuoju feminizmu

grįstas, nors dažniausiai su juo, pirmiausia ideologiškai, susijęs reiškinys.

Genezė. Veiklos formos. Ankstyvasis radikalusis feminizmas susiformavo Jungtinėse Valstijose įpusėjus septintajam dešimtmečiui, iš pradžių ribodamasis naująja kairuoliška studentijos srove, nuo kurios 1967 ir 1968 metų sandūroje atsiskyrė ir pradėjo veikti savarankiškai; autonomizacijos procesas truko keletą paskesnių metų. Jis buvo stiprus JAV, aiškiai pastebimas Didžiojoje Britanijoje, Olandijoje, Prancūzijoje, VFR. Jį sudarė gausingų, daugiausia neformalių, iš pradžių dažniausiai po Rytų ir Vakarų pakrantės bei Čikagos universitetų miestelius išsibarsčiusių grupių tinklas. Pamažu ši banga apėmė visas Jungtines Valstijas, taip pat Vakarų Europą. Aštuntąjį dešimtmetį sąjūdžio šerdimi tapo jo organizuotos gausios moterų tarpusavio pagalbos institucijos. Tokia padėtis yra iki šiol. Radikaliosios feministės kartais vaidindavo pirmaujantį vaidmenį tokiose formaliose organizacijose kaip NOW. Jos sudaro stiprias grupes amerikiečių ir anglų mokyklų miesteliuose. Šios orientacijos feministės turėjo įtakos suformuojant kai kuriuos Jungtinių Tautų raginimus, pavyzdžiui, kovoti su prekyba žmonėmis. Jos yra artimai susijusios su mokyklinėmis *moterų studijų institucijomis.*

Pagrindinės autorės. Pirmosios fazės: Shulamith Firestone, Kate Millett, Ann Koedt, Robin Morgan, Susan Brownmiller, Eva Figes, Germaine Greer, Gloria Steinem. Antrosios fazės: Mary Daly, Andrea Dworkin, Catherine MacKinnon, Susan Griffin, Kathleen Barry, Laura Lederer, Phyllis Chesler, Diana E. H. Russell, Dorchen Leidtholdt, Janice G. Raymond, Sheila Jeffreys.

Ypatingo domėjimosi sritys. Santykiai tarp lyčių kasdieniame gyvenime, papročiai, etiketas, gestai, kalba ir pan. Seksualumas. Šeima. Nėštumas, abortai ir kontracepcija. Dirbtinė ir surogatinė motinystė. Moters sveikata. Smurtas prieš moteris: žeminimas, prievartavimas, prekyba žmonėmis, seksualinis priekabiavimas. Politinės teisės. Pornografija. Reklama. Moters paveikslas mene ir žiniasklaidoje. Moteriškumas ir vyriškumas kaip kultūros formos. Politika kaip vyrų sritis. Edukacija. Religija. Teisė. Moteris kitose kultūrose. Globalios grėsmės ir pasipriešinimo joms judėjimai. Išsamesnių, dalykinių politikos, teisės, ekonomikos analizių principinės ydos. Ypatingas jautrumas visų rūšių tiesioginiam, pavieniam smurtui prieš moteris; jis traktuojamas kaip visuotinio tos lyties engimo įrodymas. Neigiama pažiūra į moterų karjerą visuomeniniame gyvenime ir į moteris, kurioms sekasi.

P a g r i n d i n i a i   i d e o l o g i n i a i   t e r m i n a i. Vyrų šovinizmas, patriarchatas, seksizmas, moterų priespauda ir engimas *(opression),* moterų išnaudojimas *(exploitation),* moterų pavergimas, vidinė kolonizacija, lyties klasė, lyties kasta, lytinė revoliucija *(sexual revolution),* tezė: privatumas yra politiškas *(the political is personal);* moteriškumas, heteroseksizmas, lesbizmas *(lesbianism).*

PAŽIŪROS
(ideologija)

Kaip yra? Kodėl taip yra? Kodėl tai blogai? (Pasaulėvaizdis)

Rekonstruotą radikaliojo feminizmo visuomenės paveikslą suskaidyti į grynai aprašomąjį (kaip yra?), aiškinamąjį, teorinį (kodėl taip yra?) ir vertinamąjį (kodėl tai blogai?) klodus būtų sunku ir pavojinga, nes šios orientacijos autorės (kitaip nei, pavyzdžiui, liberaliosios feministės) rašo labai ideologizuotai, jų vertinimas ir teorinis interpretavimas eina drauge su aprašymu ar netgi jį lenkia, jie diktuoja aprašomų faktų atranką ir jiems aprašyti reikalingą žodyną. Galima sakyti, kad faktai, net jei pateikiami kaip „nuogi", čia visada su ideologiniu apdaru. Štai kaip atrodo tipiška tokio mąstymo eiga:

Visuomenė nėra darnus organizmas, kaip paprastai nori esamų sistemų gynėjai. Ji yra pasidalijusi ne tik į skirtingas, bet netgi į priešingas prieštaraujančių interesų grupes. Svarbiausias dalykas visuomenėje yra valdžia. Valdžios santykiai pasirodo ne tik viešojoje srityje, bet siekia pačius visuomeninio gyvenimo pamatus. Asmeninis gyvenimas taip pat yra politiškas. Tie, kurie turi valdžią, naudoja ją kitiems išnaudoti ir engti. Valdžia visuomenėje priklauso vyrams. Tai yra valdžia moterims, taip pat vyresnių vyrų valdžia jaunesniems vyrams, baltosios rasės vyrų valdžia kitoms rasėms, Vakarų pasaulio vyrų – viso likusio pasaulio žmonėms, heteroseksualių vyrų valdžia homoseksualams. Visuomenės gyvenimas pirmiausia remiasi prievartiniu vienų paklusnumu kitiems ir įvairių paslaugų valdantiesiems teikimu. Demokratija – tai maskuotė, pridengianti tai, kas kitokiose santvarkose matyti atvirai: visur didžiulė dauguma yra išnaudojama ir engiama vyrų mažumos. Vis dėlto reikia prisiminti, kad tai (viešpataujančių vyrų) mažumai artimiausi yra kiti vyrai, taigi vyrai drauge

ir solidariai engia kitą žmonijos pusę – moteris. Žmonių vaidmenys ne tik skiriasi tarp savęs ir vienas kitą papildo, bet pirmiausia išsidėsto į daugiaaukštę dvilypę struktūrą, kur vieni kitus laiko pavergę, prispaudę, išnaudoja ir engia. Vienos sistemos engiamieji neretai dalyvauja engiant kitus, pavyzdžiui, žemesniųjų klasių baltieji vyrai patys engia kitų rasių vyrus ir baltąsias moteris, ir ypač, tarkim, dvigubai – kitų rasių moteris. Pastarosios yra engiamos savosios rasės vyrų, kurie, jei tik gali, taip pat bando išnaudoti baltąsias moteris. Tačiau šios visos yra pavydžiai saugomos baltųjų vyrų, kurie patys sau pasilieka privilegiją jas išnaudoti.

Visuomenės gyvenimas – tai ne visų su visais bendradarbiavimas, bet vienų priverstinis darbas kitų labui ir kova dėl nesimetriškų santykių išsaugojimo. Solidarumas ir bendras veikimas pasirodo tik kaip kovos priemonė tiek tarp išnaudotojų, tiek ir tarp išnaudojamųjų ir tarnauja ne kažkokiam hipotetiniam bendram egzistuojančios visuomenės kaip visumos labui, o grupės vyravimui išlaikyti arba vienų grupių išsivadavimui nuo kitų grupių priespaudos. Ir antruoju atveju – vien tik tam, kad patys atsidurtų išnaudotojų pozicijose. Yra galimas kitas ligi šiol tik teorinis išsivadavimo tikslas: organizuoti visiškai naują visuomenę, kurioje jau nebus engėjų ir engiamųjų ir kurioje visi žmonės solidariai iš tikrųjų rūpinsis bendra gerove. Tačiau raginimas nutraukti kovas ir visiems solidariai drauge dirbti dabar egzistuojančių visuomenių labui – tai raginimas įtvirtinti jose egzistuojančias priespaudos, išnaudojimo ir pavergimo formas. Formalios ir legalios struktūros bei akcijos yra sumanytos kaip paskata vienokioms ar kitokioms permainoms, kurios kartais naudingos prispaustiesiems, tačiau tik tam, kad dar labiau sustiprintų ir įtvirtintų bendrą priespaudos sistemą, kad susilpnintų skriaudžiamųjų kovos dvasią ir juos nuginkluotų.

Visas šis pasaulio matymo būdas, – pridursiu, – jei nepabrėžtume kaip tik prieštaravimo tarp lyčių esmingumo, lygiai taip pat gerai parodytų tradicinio revoliucinio marksizmo, maoizmo, Vakarų priespaudos trečiajam pasauliui, Šiaurės – Pietums ir t. t. koncepciją. Radikalusis feminizmas suvokė šį giminingumą, nes buvo kilęs iš marksistinės Naujosios kairiosios aplinkos ir naudojosi jos sąvokomis kaip instrumentais. *Women's Liberation* sąjūdžio aktyvistės tapo feministėmis, atradusios, kad jų kolegos revoliucionieriai engia jas kaip moteris, ir padariusios išvadą, jog vyrų priespauda moterims yra esmingesnė už visas kitas priespaudos rūšis pasaulyje. Maža to: tos kitos priespaudos formos esančios kilusios iš pastarosios.

Pateiktąją viziją remią faktai, – įsitikinusios aptariamosios orientacijos feministės, kurioms vėl suteikiame žodį. Aišku, pasirinkti faktai ir statistiniai duomenys ją patvirtina, tačiau juk faktai lieka faktais, o kvietimas prie menamo objektyvizmo iš esmės svetimas radikaliajam feminizmui, nes užglaisto tikrovės iškalbingumą ir iš tikrųjų gina egzistuojančią sistemą. Nedera vengti ir individualios patirties bei asmeninių įspūdžių, nes juose išryškėja tai, kas tipiška moterų situacijai. Tyrinėtojas privaląs būti teisiųjų arba prispaustųjų ir išnaudojamųjų, ir dar iš visų labiausiai engiamųjų, pusėje – tik tuomet būsiąs tikrai objektyvus, nes tuo metu neturėsiąs intereso ką nors nuslėpti. Skelbdamos tokias idėjas ir kartodamos jas ne tik populiariojoje literatūroje, bet ir vėliau daugelyje dažnai gana plačių ir ištęstų mokslinio pažinimo epistemologijos bei metodologijos kritikos studijų, autorės, leniniškai interpretuodamos visuomenės sąmonės objektyvizmo sąvoką, atrodo, ne visuomet suvokia ištikimai sekančios paskui marksizmą. Vis dėlto marksistinė tradicija paprastai joms būna artima, todėl nuoroda į šią giminystę joms nėra nuvertinimas, veikiau atvirkščiai. Kitados revoliucionierius, norėdamas matyti pagrindinius kapitalizmo prieštaravimus, turėjo laikytis proletariato pažiūrų. Paprastai jis tuomet nebuvo darbininkas, tai ir rezultatai pasirodė ne visai geri. Su feminizmu yra kitaip. Esą moterys turinčios laikytis engiamų moterų pažiūrų, o padaryti tai gerokai lengviau. Kuri gi moteris nėra išnaudojama? Tokių nėra. Geriausiu atveju ne visos engiamos vienodai ir ne visos tai žino. Tačiau vyras niekada negalės pažvelgti į pasaulį moterų akimis, t. y. objektyviai. Dėl to vyrai negalį būti feministai.

Ką gi išvysta mūsų akys, akys moterų, išsivadavusių iš klaidingos vyrų primestos sąmonės? Akys moters, kurios sąmonė buvo *išplėsta* tarpusavy keičiantis patirtimi bei mintimis „sąmonės plėtimo grupėje"? Prieš atsakydamas šioje vietoje privalau pasiteisinti. Būdamas vyras, bandau padaryti tai, kas, anot minėtos koncepcijos, yra neįmanoma. Tačiau reikalas yra tas, kad aš nesistengiu rekonstruoti tokio pasaulio vaizdo, kurį pamatyčiau, tapęs išlaisvinta moterimi, o tik tokį pasaulio vaizdą, kurį regi ir savo tekstuose aprašo pačios išsilaisvinusios moterys. O šitai tegu bus leista man pamėginti padaryti, netgi visuomet išliekant galimybei papriekaištauti, kad vyras ne viską tuose tekstuose suprantąs ar suprantąs neteisingai. Juose esama daugybės nutylėjimų, neužbaigtų, daugiareikšmių, galbūt miglotų fragmentų, kurie, kaip tikina autorės, *suprantančiai* moteriai iš tiesų visai nėra tokie. Vyras, netgi toks labai išlaisvintas, kokiu save laiko autorius,

šiuos tekstus matuoja savo proto, t. y. Proto *tout court* (Protas – tai vyrų išradimas) matu, o tas matas, kaip žino gerosios moterys, prievartauja tikrovę taip, kaip falas prievartauja moterį. Tikrasis pažinimas remiasi įsijautimu į tikrovę, simbiotišku susiliejimu su ja, kaip, Mary Daly teigimu, gebančios moterys, nes esančios labai artimos gamtai, priklausančios jai, o tai nėra duota vyrams, kurie, gamtą išprievartavę, visiems laikams prarado su ja širdingą ir intymų ryšį. Tad skaitytojas atleis, kad tolesnis radikaliojo feminizmo pažiūrų perteikimas tikriausiai bus šiek tiek deformuotas ir apkarpytas pagal tuos matmenis ir formas, kurie, kaip tvirtino Kantas, pridera protui savyje, – aiškus dalykas, – vyriškam protui, – ir dėl to ne viena buičiai tiesiog būdinga daugiaprasmybė bus seklesnė ir paprastesnė. Visas tas perspėjimas parašytas asmeniškai, kaip dažnai būna pateikiamuose tekstuose, ir tikiuosi, kad tai skaitytoja ir skaitytojas panorės atleisti. Pagaliau ne viena skaitytoja išmintingai atsižvelgs į šiuos gaižius perspėjimus, nes, net ir būdama feministė, bet ne tos ir ne kultūrinės orientacijos, tikriausiai yra įsitikinusi, jog, rašant mokslinius tekstus, yra reikalingas diskursyvus aiškumas – liberaliosios feministės ne kartą yra tramdžiusios pernelyg intuicija pasitikinčias radikaliąsias koleges. Pagaliau pasakykime ir tokį dalyką: dalis radikaliųjų, ypač vėlesniojo ir dabartinio feminizmo, tekstų nėra ir programiškai negali būti nei moksliniai, nei diskursyviai skaidrūs. Jie yra poetiško stiliaus, kartais ir formos, jie kuria tiesą daugiaprasmiais, kartais meniniais vaizdais, žadina nuotaiką, kurioje pasirodo *supratimas* ne kantiškąja, o veikiau romantiškąja prasme. Moterys supranta, moterys žino, ir tiek. Galimas dalykas, kad kažkas iš tikro egzistuoja ir vyrams *yra* neprieinama. Tad savo požiūrį į radikaliojo feminizmo pasaulį pateiksime tik tiek, kiek jis sugaunamas protu, kiek jį galima išreikšti diskursyviai.

Pasaulį valdo vyrai. Kaip valdo? Išnaudodami ir engdami kitus, pavergdami juos (jas), skriausdami juos (pirmiausia jas). Bet kuriam galui? Ką jiems tai duoda? Geras klausimas! Kiekvienas žino, jog išnaudojimas leidžia gyventi kažkieno sąskaita, kieno nors kito, o ne savo pastangomis, darbu ir pan. Ir tai yra gerai? Savaime aišku, išnaudotojams. Ar tai reiškia, kad moterys taip pat išnaudotų, jei galėtų? Pasakytume, kad tai gerai egoistui. O moterys iš prigimties nėra egoistės. Pagaliau išnaudojimo nauda žvelgiant į ateitį ne tokia akivaizdi (išmintingas egoistas turi susimąstyti!), jis demoralizuoja ir pavergia patį išnaudotoją, verčia jį nuolat rūpintis, kaip išlaikyti pozicijas. Ir kaip tik dėl to išnaudojimą lydi priespauda. Išnaudojamasis gali norėti

maištauti. Vadinasi, jį reikia dar ir pavergti ir kiekvienu atveju apibrėžti jo laisvės ribas ir visuomet gebėti spręsti apie jo laisvių apimtį. Tai yra daroma fizine jėga, ypač iš pradžių, o vėliau užtenka grasinimo jėgos, kad tik ji būtų reali, tai yra dėl viso pikto patvirtinta jos panaudojimo faktais. O dar geriau, kada pavergiamas pats išnaudojamojo protas, kad jis net liaujasi manęs, jog yra išnaudojamas. Reikalinga ideologiškai užvaldyti jo galvą, išnaudojamųjų galvą pripildyti „viešpataujančiosios klasės minčių" (vis dėlto kiek daug davė marksizmas!). Kai išnaudojamieji (išnaudojamosios!) mano, jog paprasčiausiai daro tai, kas jiems pridera, o valdantieji ima tik tai, kas jiems pridera – iš gamtos, iš Dievo valios, tautos, visuomenės, žmonijos labui – visa tai yra gerai. O dar geriau yra tada, kai išnaudojamieji (išnaudojamosios!) *myli* išnaudotojus ir viską daro iš meilės jiems. Tuomet jau apskritai nėra kalbos apie išnaudojimą, skriaudimą, pažeminimą, netgi apie pasiaukojimą ar nuolankumą – yra kalbama apie prisirišimą ir norą daryti gera mylimajam. Tuomet kalbama apie šeimos gyvenimą jo klasikiniu, tradicionalistų išgirtu pavidalu.

Šią išdaigą – ne, meną! – viešpataujantieji vyrai moka daryti. Per amžių amžius moterys viską, ką tik geba, daro iš meilės jiems. Ir dar džiaugiasi, kad turi ką mylėti arba kam tarnauti. Tačiau tai yra ne tarnystė, o atsidavimas. Metų metais vyrai ekonomistai protestuoja, kad moterų darbas namuose būtų pripažintas vertę kuriančiomis paslaugomis – juk jos tai darančios iš meilės, bet ne dėl prievartos ar atlyginimo. Ir to atlyginimo nepageidauja. Tai yra antroji, teisingesnė meilės pusė, kurią atrado radikaliosios feministės. Aišku, heteroseksualios meilės pusė. Ir, deja, – netrukus priduria, – kartais ir homoseksualios meilės, nes į kai kurias seseriškas poras prasiskverbė vyriškos pažiūros. Kada moterys myli savo išnaudotojus, jos išvis nereikalauja ekvivalento už savo pasiaukojimą. Jos daro tai altruistiškai ir džiaugiasi, jei tik jų paslaugos maloniai priimamos. Jos myli netgi nedėkinguosius. Nors jau visiškai būna patenkintos, kai sužino, jog „yra mylimos". To joms visiškai pakanka.

Tačiau ne visos moterys myli savo išnaudotojus. Dauguma tarnauja jiems dėl išskaičiavimo, o dar dažniau iš baimės, nes yra atsidūrusios spąstuose. Tiesą sakant, buvo juose nuo gimimo, nuo gimimo moterimis. Norėdama gyventi, moteris turi tik vieną išeitį: tarnauti vyrui. Tada vyras ją išlaiko, parūpina lėšų gyventi. Kito kelio nėra – gyvenimui uždirba tik vyrai. Taigi bręsdamos moterys lenda į narvelį, žinodamos, jog neturi pasirinkimo. Tačiau narvelis iš pradžių dažnai būna gražiai apkaišytas gėlėmis. Pagaliau dalis moterų neblogai jaučia, kas

joms naudinga. Jos tarnauja, yra priklausomos, bet už tai gauna kaip tik tai, ko tikėjosi: lėšų gyventi ir saugumą. Nuo ko? Nuo kokios, Dieve gailestingasis, grėsmės?

Še tau! Moterims amžinai gresia pavojus... būti užpultoms kitų vyrų. Kadaise taip pat ir laukinių žvėrių, svetimų genčių, o dabar – ir visada – pirmiausia savo gentainių už šeimos ribų ar net ir jos viduje. Tie kiti pasirengę ją prievartauti, pavergti, kiekvienu atveju engti ir išnaudoti. Taigi yra morkytė, yra ir lazda. Šios apsaugos kaina būna įvairi. Nuo sutikimo būti prabangiu seksualiniu žaisliuku ir sudaryti draugiją turtingam vyrui – per kasdienį sunkų daugumos moterų triūsą, ypač kai jos papildomai „prisideda prie šeimos biudžeto" – dirba, kai vyras to nori, nedirba, kai to nori vyras, o su jų nuomone, pavyzdžiui, noru dirbti savo malonumui, savo asmenybei išreikšti ir pan., nesiskaitoma, – iki moterų, kurias jų nuosavas „globėjas" muša, netgi prievartauja, nes, jei jau neišvengiama būti žeminamai ir mušamai, tai jau geriau „nuosavo" vyro negu svetimų, o ypač daugelio. Tad apgailėtinas likimas moters, kuri neturi savo globėjo. Tuomet ji yra žaisliukas visų vyrų rankose ir, idant išgyventų, privalo būti visiems nuolanki. Kai kurios ne blogiausiai verčiasi gamtos dovanoto grožio ir savo pačių gudrumo dėka, bet argi tai nėra tiktai kitas niekšybės pavidalas?

Vadinasi, vyrai yra individualiai privatizavę moteris savo asmeniniam naudojimui, tačiau šiuolaikinėse visuomenėse jos traktuojamos ir kaip bendra nuosavybė. Bet juk moterys dabar išeina iš namų, vaikšto į darbą ar bent jau eina apsipirkti, lydi vaikus į mokyklą ir t. t. Netgi važinėja automobiliais, o kai kurios apskritai padaro karjerą. Ar tai keičia reikalo esmę? Darbe, mokykloje ar susidūrus su kelių policininku – visur joms primenama, kad jos yra... moterys, vyrų tarnaitės. Och, kartais gražios tarnaitės, – bučiuoju ranką, madam, – tačiau tegu nesileidžia suklaidinamos paviršutiniška vaidyba! Jos yra vertinamos gerokai prasčiau už kitus žmones – kartais juokais, kartais geranoriškai ir globėjiškai, o kartais ir... įžūliai, ypač jei nėra patrauklios. Taip pat visuomet patikrinama, ar jau esančios kieno nors nuosavybė – pase ar asmens anketoje tai aiškiai parašyta. Ji taip pat būna paženklinta savo vyro pavarde (juk patriarchai turi savų egzempliorių bandose įspaudavimo patirties), dažnai yra žieduota (daugelis moterų to pageidauja, nes taip iš tolo signalizuojama, kad jos turi globėją ir yra saugomos nuo priekabių). Tam tikro vargo būna su šiuolaikinėmis moterimis, kurioms leidžiama per aukštai pakilti tarnybos laipteliais, arba su tomis, kurios turi didelių savų pinigų – tačiau nekreipkime dėmesio į šį reiškinį, nes jis yra marginalus ir gadina paveikslo

skaidrumą. Dauguma moterų, jeigu jau dirba, turi žemesnes pareigas ir gauna gerokai mažesnį atlyginimą nei vyrai. Tokį, kad be vyro negalėtų išsiversti ir kad niekada neįgytų ekonominio savarankiškumo.

Vyrams sekasi valdyti moteris – ir privačiai, savo namuose, ir viešai – kaip klasei kitą klasę. Moterys yra nelyginant jų gamybos ir paslaugų priemonė, jų nuosavybė. Keičiasi tik turėjimo formos ir išnaudojimo bei priespaudos būdai. Pastaruoju metu didėja viešojo išnaudojimo komponentė ir išlieka naminis išnaudojimas. Tai paradoksaliai skatina ankstesnių feminisčių iškovotas lygiateisiškumas, taip pat (seksualinio išnaudojimo srityje) septintojo dešimtmečio pradžioje sėkmingai įvykdyta „seksualinė revoliucija", kuri moteris padarė prieinamas didesniam skaičiui vyrų. Tai įrodo, jog vienoks ar kitoks reformistinis veikimas tik pablogina situaciją. Išlaisvinti moteris gali tik visuotinė lyčių (ne seksualinė) revoliucija, pastangos pakoreguoti egzistuojančią sistemą neleistinos, netgi būtina su jomis kovoti. Vadinamosios liberaliosios feministės dabar dažniausiai, nors kartais gal ir nesąmoningai, kenkia.

Kaip visa tai vyrams pasiseka padaryti? Ir dar amžių amžiais. Jie stipresni. Ir turi moterims pražūtingą, beje, prigimties duotą, ginklą. Tuo ginklu jie gali daryti su moterimis tai, ko moterys atsirevanšuodamos jiems negali daryti – jie žagina. Apskritai žagina tik kartkartėmis, tik kai kurie iš jų ir tik kai kurias moteris. Taikos metais. Per karus juk žagina masiškai – visi visas, kaip pakliuvo. Vis dėlto abiem atvejais, nepaisant paviršutinės šių reiškinių prasmės, dalykas yra gilesnis ir visuomet tas pats. Taip moterims dėl viso pikto primenama, kas gali ištikti jas visas, jei bus neklusnios. Žaginimas suteikia malonumą prievartautojui, bet yra naudingas visai vyrų klasei – pripildo moteris siaubo, išgąsdina jas, laiko namų ir visuomenės nelaisvėje. Jos mato, ką geba vyrai, kai moterys tampa neklusnios. Kai jos nesislepia po jų sparnais, po naminio, privataus globėjo sparnais. Kai būni mandagi, tai gerai, bet jeigu imi spardytis...

Tiesa, dar yra teisės ir viešosios tvarkos sparnai. Tačiau neužmirškite, moterys: saugomą saugo ir Ponas Dievas, ir policija. Saugo lyg ir visas vienodai, bet iš tiesų juk visi žinome, kad vienaip teisė saugo „kieno nors" moteris, o visiškai kitaip – niekieno. Verčiau pernelyg daug nesitikėkite iš viešosios tvarkos sergėtojų. Pakanka apžvelgti, kaip vyksta teismo procesai, kuriuose iš moterų reikalaujama žeminamų prisipažinimų, o jais, be to, mažiau tikima, negu apskųstųjų vyrų prisipažinimais. Kaip dažnai prokuroras pasirodo besąs geriausias žagintojo gynėjas. O mažai kas žino, kaip atrodo parengtinis tardymas

policijoje už uždarų durų. Viena iš svarbiausių įžanginių taisyklių yra nustatyti, ar moteris, kuri skundžiasi esanti išžaginta ar sumušta, yra kieno nors nuosavybė, ar niekam nepriklauso, o šiuo antruoju atveju kertama lažybų, kad tikriausiai pati esanti kalta. Tikrai, šiandien gali atsitikti, kad savo pasieks netgi išžaginta prostitutė. Bet tikrai geriau būti vieno vyro nuosavybe. Tada būsi saugesnė ir viešumoje. O ir tokia viešoji tvarka yra geriau negu visiškas jos nebuvimas. Ar bereikia jums, moterys, priminti, kas dedasi su jumis revoliucijų ir karų laikais?

Išprievartaujama nedažnai, seksualinė žmogžudystė – dar retesnė. *Nota bene* – vis dėlto dažnesnė negu atrodo, nes policija ir teisė ne visus išprievartavimus pripažįsta, daugelį išprievartavimų moterys dėl įvairių priežasčių linkusios nutylėti (viešoji nuomonė laiko, kad išžaginimas kenkia geram išprievartautosios vardui!), o kas suskaičiuos išžaginimus per pasimatymą, šeimoje, kai prievartauja vyras, dėdė, brolis? Tačiau viską kartu sudėjus, nors šis reiškinys šiandien ir ne kasdienis, jis gerai atlieka savo vaidmenį – primena moteriai jos vietą. Be to, į pagalbą ateina daugybė papildomų metodų, kurie užuomaršoms grąžina atmintį. Pirmiausia fizinis ir psichinis tyčiojimasis iš moterų, jų niekinimas, smurtas, kurį daugelis moterų kasdien patiria šeimoje, darbe, mokykloje, bažnyčioje. Taip atrodo reikalas fizine prasme, kai esi silpnesnė būtybė, galiausiai prievartaujama fiziškai. Ne tik dėl sekso – dėl visko.

Bet pirmiausia dėl sekso. Niekas taip neprimena išprievartavimo grėsmės, kaip nuolatinis priminimas moterims, kad jos yra sekso įrankiai, kad visa jų esmė, moteriškumo esmė, atsiskleidžia sekse. Moteris – tai pasitenkinimo indas, ne vienas iš tokių, o moteris pati savaime. Tam tinka niekad nesibaigiančios užuominos, išryškėjančios kiekviename, kad ir menkiausiame, pašnekesyje su vyrais. Užuominos, po kurių dažniausiai yra gestai, bandymai užmegzti ryšį ar fizinis užkabinėjimas. Tam – norint priminti moteriai, kad ji pirmiausia yra seksas, nesvarbu, kas būtų be jo ir ką pati apie tai mano, – iš esmės tarnauja vadinamasis seksualinis priekabiavimas, iš pradžių aprašytas kaip „vyriškojo šovinizmo" reiškinys. Ji gali būti valytoja, direktorė, bendradarbė, valdininkė ar prašytoja, slaugytoja ar ligonė, mokinė ar mokytoja, net policininkė, o juo labiau nusikaltėlė – visada jai dėl viso pikto bus primenama, kad pirmiausia ji yra sekso įsikūnijimas. O kartais (tuo geriau) pavyksta ją net suvartoti. Bet svarbiausia ne tai, ir pasakojimas kandžių sąmojų, išryškinančių moterų naudojimą seksui ir vaizduojančių jas kaip patiriančias lytinio gyvenimo badą, iš tikro

neprivalo vesti į suartėjimą, juo nesiekiama sužadinti geismo, nors pasitaiko ir to, ypač pasakotojui bei jo klausytojams vyrams. Pagaliau yra malonu versti moterį klausytis kalbų apie jos lytinį pavaldumą, dar maloniau priversti ją juoktis. Paklusniosios pačios pasakoja panašius sąmojus, patvirtindamos savo priklausomybę kaip įveiktas žvėris, kuris nebegina nuo priešo savo pilvo.

Tam naudojama ir pornografija. Apskritai individualiems vartotojams ji galbūt teikia seksualinio pasitenkinimo arba kryptingai juos skatina. Kol pastebimai neskriaudžia kitų, galima būtų tarti, kad tai jų reikalas. Kitas dalykas, kad bent jau dalis pornografijos vartotojų vėliau įgyvendina nusižiūrėtus sadizmo aktus. Jei susidurs su mazochiste, tai bene irgi bus jų privatus reikalas. Jeigu neina žaginti, – o kai kurie vis dėlto eina, – visą šią problemą būtų galima laikyti privačiu moralės reiškiniu. Bet svarbiausia (nors svarbu ir tai), ne kokiu laipsniu pornografija skatina prievartavimą ir kitus darbus, kurie daro skriaudą moterims, vaikams ir netgi gyvuliams. Aktualu ir tai, kad jos produkcijai yra naudojamos visiškai realios ir tikrai egzistuojančios moterys (mergaitės, vaikai, gyvuliai). Žino, ką daro? Bent jau suaugusios moterys? Taigi pirmiausia jų smegenys reikiamai apdorotos. Be to, negalima nutylėti, kad čia dažnai naudojama baisiausia, pradedant psichine ir baigiant fizine, prievarta. Kaip ir suvedžiojimas. Tai yra faktai. Bet ir ne tai svarbiausia. Pornografijos atveju svarbiausia ir blogiausia moterims yra tai, kad ji skleidžia požiūrį į moterį tik kaip (pirmiausia arba vien tik) į sekso objektą. Kartais jos būna ir subjektai, bet daugiausia – objektai. Pornografijoje moterys arba pačios nieko daugiau netrokšta, kaip būti seksualiai vartojamos arba kitaip tenkinti vyro seksualinius, arba – (dažniausiai) – netgi prieš savo valią (o tai dar didesnė pramoga!) yra vartojamos kaip kažkieno pasitenkinimo įrankiai. Dažnai po to neva pačios atranda tiesą, jog visiškai išreiškia save sekse. Todėl pornografija palaiko įsitikinimą (vyrų tiesiogiai, moterų, nes jos pačios retai vartoja pornografiją, daugiausia netiesiogiai), kad moteris yra skirta seksui. (Dar vaikams gimdyti; tai kita preferencija, labiau mėgstama malonesnių visuomenės sluoksnių; *nota bene* rezultatai panašūs, bet apie tai vėliau).

Tam pačiam tikslui tinka ir prostitucija. Prostitutė tampa apskritai kiekvienos moters simboliu. Moteris yra seksas ir kaip tokia prekė puikiai pardavinėjama. Prostitutė parsiduoda daugeliui vyrų gatvėje, o visos kitos moterys – savo vyrams. Už globą. Už gyvenimą. Už tai, kad neprieštarauja jų pačių egzistavimui. Už meilę, kartkartėmis netgi tikrą.

Vyrų priespauda seniausiai užsklendė moteris į tuos spąstus. Ir jos pačios, pavergtos psichiškai, save suvokia „buvimo seksualiniu objektu" kategorijomis. Į tai jas lenkia gerai apčiuoptas asmeninis interesas. Jau nuo mergystės laikų jos supranta priesaką: gyvenime pasiseks, jei pavyks gauti tinkamą vyrą. O pasiseks, jeigu būsi seksualiai patraukli. Ar kitos dorybės irgi reikalingos? Žinoma, bet daugiausia vėliau, santuokai palaikyti. Mat vyras bet kurią valandėlę gali pamesti. Tačiau tie priedai niekuomet nėra svarbiausi, pirmiausia seksas. Vyrą reikia pasigauti, o tam tinka sex-appeal, o paskui jau yra galimybė kaip nors sulaikyti. Jei mergina, be to, dar yra gavusi šiokių tokių žinių, jų rodymas, kad ir kuklus, padidina jos žavesį... kaip tik seksualinį žavesį kai kurių ypač vertingų, gerai uždirbančių vyrų akyse. Čia slypi ypatingų moteriškų interesų raidos ištakos: grožio ir apskritai kūno – kūnas, kūnas! – puoselėjimo mada, o iš kitų dalykų – tik tokie, kuriais galima sudominti jauną vyrą. Šiek tiek vėliau atsiranda žinių, kaip patenkinti kitus svarbius vyro poreikius, pirmiausia įtikti jo gomuriui. Ir – atkreipiame dėmesį, kad prie to dar grįšime, – patenkinti jo poreikį turėti palikuonių. Tai moters ginklas prieš brandesnio amžiaus ponus. Iš visų pusių – iš tėvų, iš giminaičių, iš draugų aplinkos, iš mokytojų, netgi iš kunigų (nors šiuo atveju dominante laikoma motinystė!), o dabar pirmiausia iš televizijos ir spalvingų žurnalų sklinda tas pats priesakas: privalai būti graži, įdomi, seksualiai patraukli! Tai yra tavo karjeros pamatas. Be to, tai yra tavo esmė. Ir merginos akys ima itin jautriai gaudyti vyrų žvilgsnius. Jei manęs nori – tai gerai, tai viskas kaip reikia, esu seksuali. Ir taip visą gyvenimą. Galima jau turėti vyrą, vaikų, dirbti – ir toliau vyksta amžina stebėsena: ar dar esu geidžiama? Jeigu taip – tai gerai: galbūt viršininkas paaukštins tarnyboje, galbūt policininkas užsimerks, gal įstaigoje pavyks sutvarkyti nesutvarkomą reikalą, gal daugiau klientų pritrauksime į savo biurą ar parduotuvę, ak, neblogai, kaip nors, kaip nors... Gal ir vyras, vis dar įdomus daugeliui moterų, vis dėlto nepames. Liūdesys – nors kartais ir palengvėjimas, – atslenka į moters širdį, kai vyrų žvilgsniai į ją nebekrypsta. Palengvėjimas – jei esi pagyvenusi ir jau gerai apsirūpinusi ponia.

Kūnas, rūpinimasis kūnu! Iš pradžių radikaliosios feministės čia matė vien tik vyrų sąmokslo vaisių. Vyras rūpinasi kūnu kaip tik tiek, kiek reikia norint sėkmingai vykdyti savo svarbų visuomeninį vaidmenį (tiesą sakant, neretai rūpinasi per mažai). Moteris savo kūną prižiūri labai dėmesingai ir, ko gero, su malonumu: ji amžinai dėl jo susirūpinusi, o kai kūnas ganėtinai patenkina jos lūkesčius, ji linksma

ir optimistiškai nusiteikusi. Tai vyriškasis moters kaip sekso apibrėžimas primetė jai moterims būdingą susitapatinimą su savo kūnu, – buvo sakoma iš pradžių. Vėliau, jau tikrojo, šiuolaikinio radikaliojo feminizmo laikais, atsirado kitokia nuomonė: rūpinimasis savo kūnu, aiškiai skiriantis moteris nuo vyrų, yra būdingas, įgimtas, moteriai duotas prigimties, kuriai dėkui už jį. Tačiau netgi jei taip yra, bet kuriuo atveju tą rūpinimąsi – nesvarbu, ar apskritai primestą, ar prigimtinį, – vyrams pavyko deformuoti savo naudai. Moterys ne tiek rūpinasi savo kūno sveikata, kiek jo įdomumu vyrams! Kojos! Krūtinė! Liemuo! Siluetas! Pažiūrėkite, kokie dabar rezultatai? Anoreksija ir bulimija plinta kaip epidemija, nesibaigiantys vargai dėl dietų (o joms rūpi ne sveikata, tik reikiamai lieknìnantis (ne)valgymas)! Juk ne sveikata svarbiausia moterims, ne savo kūno, o jo vartotojų gerovė, jos pasirengusios nukankinti savo kūnus, kad suteiktų pasitenkinimą vyrų akims ir rankoms. Kad įtiktų vyrų seksualiniam skoniui, moterys ištveria net blogiausias deformacijas (kojų įtvarus Kinijoje) ir sužalojimus (klitoridektomiją).

Ar tų kančių dar nepadidina mada? Žinoma, yra ir kūno mada, bet pirmiausia yra mada pridengti tą kūną įdomiais drabužiais. Ar jie sveiki moterims? Jeigu smailūs kulneliai ir apskritai aukšta pakulnė gali būti sveiki... Nepatogūs tai jau tikrai. Prie jų siauri sijonėliai, su kuriais sunku ir pajudėti. Moterų laisvė apribota, o vyrai dėvi patogias kelnes. Dabar daug kas jau pasikeitė – daugiausia tai pirmojo moterų sąjūdžio nuopelnas, – tačiau moterų madai dar toli gražu iki vyrų aprangos laisvumo ir patogumo. Be to, pats mados reiškinys – nepaliaujamas vaikymasis naujovių, su kuriomis... dar geriau arba vis dar gerai atrodai. Ir apskritai tas nuolatinis rūpinimasis dėl išvaizdos. To siekiama nesveiko makiažo kvailystėmis. Visa tai turi priminti: moterie, tu esi kūnas, tik kūnas ne sau, tiktai vyrui, apskritai vyrams. Ir tai yra nelaisvė, vidinė moterų vergystė, kuri sąlygoja jų visuomeninę nelaisvę. Todėl feministės per 1968 metų grožio karalienės rinkimus taip užsidegusios ir bjaurėdamosi į didžiulį maišą metė grimą, lūpų dažus, aukštakulnius batelius, elastinius diržus ir liemenėles!

Tokiame pasaulyje gyvename. Jau senovėje, – dėl pradžios nuomonės skiriasi, – vyrams pavyko sau pajungti moteris, ir toje nelaisvėje jie laiko jas visais laikais. Jie sukūrė patriarchatą. Jie valdo pasaulį, o juos... Ne, tai netiesa, sąmojis kaip tik dėl to ir lieka sąmoju: moterys jų nevaldo, jie valdo viską, taip pat ir moteris. Arba, jei kam geriau patinka: jie viešpatauja visur. Įsakinėti kartais gali ir moterys, bet viešpatauja tas, kieno tikslai galiausiai įgyvendinami ir kas geba tai

sau užsitikrinti. Ir per amžius tas kažkas yra vyrai. Jie viešpatauja smurtu ir prievarta arba klasta (meile), panašiai elgiasi ir su gamta, prieš kurią jie riečia nosį ir vertina kaip moterį. Gamtą jie prievartauja naudodamiesi technika, o ją tyrinėdami – teorinėmis mokslo žiniomis. Visa laimė, kad jų istorinių sumanymų niekur ir niekada dar nepasisekė iki galo įgyvendinti. Gamta išsaugo autonomiją ir netgi kaskart juos labiau baugina, o moterys... irgi nevisiškai yra praradusios gebėjimą priešintis. Galiausiai jos yra gamtos dalis.

Moterys gimdo. Gimdymą, kitaip nei „buvimą seksu", kaip pagrindinį apibrėžimo „buvimas moterimi" dėmenį noromis priima daugelis feminisčių. Tačiau vyrai šį apibrėžimą supranta taip: moterys naudojamos gimdymui. Jos yra vaikų gaminimo įrankiai. Ir šią esminę moters potenciją vyrai padarė savo viešpatavimo moterims priemone. Ta nuostabiausia, *subjektyvia* moterų savybe vyrai visokeriopai naudojasi savo poreikiams. Kai nori turėti daug vaikų, verčia moteris juos gimdyti, kada vaikai jiems netinka, verčia moteris darytis abortus. Visuomet naudoja vaikus kaip antrą (o gal pirmą?) po smurto grėsmę, laikydami moteris pavergtas. Juk moteriai pastojus ir pagimdžius vaikų prasideda antrasis šantažo elementas. Jeigu vyras pageidauja, vaikai tampa jo nuosavybe (ir dar neseniai moteriai tai nerūpėjo). Tačiau jei jų nenori (tuomet dažnai tėvystės išsigina), vaikai tampa slogučiu moteriai, nes tuomet pasirodo, kad tai jos, vien jos vaikai. Iš jos yra išėję, tad yra jos, kaip visi kiti jos kūno ekskrementai. Nieko nuostabaus, jog moterys daro viską, kad turėtų vaikų su norinčiais jų tėvais – o ir taip visam gyvenimui išlieka šantažas, kad tie vaikai iš jos bus atimti arba kad ji bus palikta *drauge su vaikais*. Esant nepageidaujamam nėštumui, jos ir vėl daugiausia priklausomos nuo valios vyrų, kurie sprendžia reikalus parlamentuose ir gydytojų konsiliumuose. Nuo jų malonės. O jie nėra maloningi. Jų verdiktas: pastojai nederamu būdu, tai dabar kentėk. Ir neturėkite, moterys, iliuzijų, kad bus kitaip. Todėl likite mums ištikimos ir klusnios. Nes jus ne tik išžaginsime, bet ir padarysime jums vaikų, kuriuos paliksime jums ant sprando. O tada būsite mums paklusnios ir bučiuosite ranką už duonos kąsnelį.

Šiuo metu ištobulintos kontraceptinės priemonės ir aborto technika padeda išsivaduoti nuo tos grėsmės. Tačiau kas žino, ar vyrai ne todėl leido išsilaisvinti moterims nuo nepageidaujamo nėštumo pavojaus, kad tokios laisvos moterys šiais laikais jiems reikalingesnės negu seniau. Jiems reikalingos laisvesnės ir labiau pasiekiamos moterys darbui. Nors pačių moterų spaudimas čia aiškiai yra labai svarbus... tik ar protingas? Dalis feminisčių abejoja...

Ne visi vyrai remia gimstamumo kontrolę. Gyvenimo prislėgtų ir nuolankių moterų ypač reikia liturginius rūbus vilkintiems vyrams, jiems taip pat reikia daug tikinčiųjų, ypač iš vargšų šeimų. Gal dėl to moters apibrėžimas bažnyčiose vienaprasmiškai tapatinamas su motinyste, o ne su seksu. Religija teigia, kad moters gyvenimo tikslas, jos misija yra pagimdyti vaikų ir išauklėti juos dievobaimingais, padoriais žmonėmis. Arba motinystė, arba nuodėmingas puolimas – kitokios išeities nėra. Todėl bažnyčios, ypač Katalikų Bažnyčia, absoliučiai priešinasi abortams, tačiau, antra vertus, draudžia naudoti kontraceptines priemones. Kitaip sakant, – juk negalima rimtai žiūrėti į siūlomą trečią galimybę – seksualinį susilaikymą, – mano, jog moterys yra tam, kad gimdytų, gimdytų, gimdytų!

Taigi egzistuoja patriarchatas, vyrų viršenybės prieš moteris, moterų išnaudojimo ir engimo, jų vidinio ir išorinio pavergimo santvarka. Ir, žinoma, moterų diskriminacija, kaip ją supranta draugės iš liberaliosios stovyklos, tačiau diskriminacijos sąvoka tik užglaisto paveikslo nelygumus, struktūrinius esminius prieštaravimus pakeičia į išdėstymą pakopomis pagal skirtumų skalę: vienos turi šiek tiek geresnes sąlygas (yra mažiau diskriminuojamos), kitos blogesnes, dar kitos nepalankias. Žvelgdami į visuomenę paviršutiniškai, kaip tai daro liberalizmas, iš tiesų gauname laipsniško, be to, dar ir nevisiškai darnaus susisluoksniavimo vaizdą. Tokiu atveju lygiai tas pat tinka ir vyrams. Vieni vyrai valdo, kiti vykdo jų įsakymus, patys valdydami žemesniu lygmeniu, dar žemiau lieka tik vykdytojai. Atitinkamai susidaro jų uždarbiai ir pajamos. Ir atitinkamai atrodo jų žmonų padėtis. Juk ir moterims būna visaip, o jų vargo mastai pirmiausia priklauso nuo vyro klasinės padėties. Aukštai iškilusioms moterims apskritai gal ir neblogai, nors ir jos turi už tai parsiduoti. Būna, kad moterys valdo moteris ar netgi vyrus. Prie to ypač prisideda rasiniai bei etniniai skirtumai. Visa tai tiesa. Žmogaus ir piliečio lygiateisiškumo vardan, remiantis galiojančiais įstatymais, galima kovoti dėl kai kurių skirtumų išlyginimo. Tačiau nesuklyskime. Kompetentingą teoriją pasitelkusi akis, kurios jautrumą didina moteriškoji patirtis, pro visa tai įžvelgia esminį struktūrinį prieštaravimą ir drauge ištakas pagrindinio konflikto, kurie išryškėja susiklosčius palankioms aplinkybėms. Tai yra prieštaravimas tarp vyrų klasės ir moterų klasės. Ir atėjo tinkamas metas išryškėti konfliktui, nes vyrai, susipainioję kovodami patys su savim, sukūrė žmonių lygiateisiškumo, demokratijos, pilietinių laisvių santvarką ir pamiršo, kad moterys taip pat yra žmonės ir pilietės ir bet kuriuo atveju gali tokios jaustis. Be to, – ir tai labai svarbu, –

tarp savęs susivaidiję vyrai prarado seną solidarumą prieš moteris ir kai kurie iš jų pradėjo prieš konkurentus kreipti moterų maišto jėgą. O paskui, tam tikriems dalykams jau atsitikus, ne viską pavykdavo ir pavyksta sustabdyti. Istorinė valanda dar nesibaigė, moterys vis dar turi galimybių.

Kokių galimybių? Pirmosios feministės iš Moterų išlaisvinimo sąjūdžio manė, kad yra galimybių įvykdyti globalinę lytinę revoliuciją ir iš pagrindų pakeisti visuomenę. Tam tikslui pakanka gerai pamokyti vyrus. Jie nusileisią, nes kas gi jiems daugiau beliksią daryti? Kai moterys atsisakysiančios eiti su jais į lovą?! Vėlesnės radikaliosios feministės, jau turėdamos nevaisingų pastangų pakeisti vyrus patirtį, įsitikino, kad ne tik vyrų, bet ir moterų „natūros" nepakeičiamos ir kad nėra vilties greitai pakeisti pasaulį. Tad nutarė nuošalyje, už vyrų dėmesio ir interesų lauko ribų, susikurti savo alternatyvų išlaisvintų moterų pasaulį. Kaip gemalą būsimo pasaulio, kuris galbūt kada nors, gal tolimiausioje ateityje, aprėps visą tikrovę (tempą galbūt pagreitins ekologinė grėsmė!).

Šio esminio programinio skirtumo tarp abiejų fazių radikaliųjų feminizmų, – apie jį bus kalbama vėliau, – pagrindą sudaro teorinis lyčių antropologijos skirtumas. Daugelį autorių iš ankstyvųjų feminisčių būrio domino liberaliojo feminizmo pozicija lyčių skirtingumo prigimties klausimu, jos manė, kad lyčių skirtumai yra socializacijos rezultatas. Iš tikrųjų jau čia išryškėjo nepalankumas ar net priešiškumas vyrams, tačiau ši laikysena buvo taktiška ir negalutinė. Kol vyrai nepasikeisią, su jais nesą galima bendradarbiauti, netgi reikią juos nugalėti. Bet kokiu atveju reikią nuo jų atsiriboti. Tai esą reikalinga ir pradedančioms feministėms, idant sustiprėtų ir įgytų ryžtingumo bei pasitikėjimo savimi. Paskui būsią galima kalbėtis kaip lygus su lygiu. Ir moterys, ir vyrai pasikeisią. Moterys įgysiančios vyriško nuomonių tvirtumo ir pasitikėjimo savimi, vyrai tapsią švelnesni ir į šalį atmesią juokingą, bet ir erzinantį *il machismo.* Tas dalykas smulkiai nenagrinėtas, bet už jo nujaučiamos androginijos viltys.

Vėlesnių laikų radikaliosios feministės vyrus laiko beviltišku atveju. Apskritai paėmus, patriarchatas sužaloja ne tik moteris, bet ir vyrus, ir „moteriškumas", ir „vyriškumas" gali turėti įvairių pavidalų, bet galiausiai tai yra dvi visiškai skirtingos, tvarios *esencijos.* Vyriškumas savo esme esąs agresyvus, individualistiškas, vyraujantis, inovaciškas, skaldantis, mechanistiškas, kiekybiškas, grynai racionalistinis, negebantis giliau jausti, techniškas, kultūriškas, priešiškas gamtai (iš kur žinome? tiesa, „moteriškumo mistikos" dainių požiūris buvo

panašus). Nė jokios transformacijos nieko nepakeis. Vyrai – tai priešų stovykla, ir gana. Kalbant apie dabartinių moterų moteriškumą, jis esąs sudarkytas dėl vyrų įtakos. Tai, ką vyrai moteryse giria, yra kaip tik deformuotieji moteriškumo bruožai. Bet vis dėlto... moteriškumo. Iš tiesų moterys linkusios globoti, yra šiltos, supratingos (ne negyvai protingos), užjaučiančios, kooperatiškos, kažkaip konservatyvios (pirmiausia gyvybės klausimu!), pasižymi intuicija ir t. t. O už tai, kad yra nuolaidžios, pasyvios, neoriginalios, meno ir mokslo srityse nekūrybiškos, nenuoširdžios, bailios, linkusios į apkalbas – už visa tai esančios dėkingos vyrams, tai – gynybos mechanizmai, susidarę gyvenant patriarchato sąlygomis. Išsivadavusios nuo pavojų iš vyrų pusės ir priklausomybės nuo jų (pavyzdžiui, izoliuotos saugioje aplinkoje ir užsiėmusios sėkminga ūkine veikla) atskleidžiančios tikrąjį moteriškumo veidą: pasirodančios kūrybingos, linkusios į naujoves, tik su pagarba gamtai ir gyvybei, energingos ir sinergingos, drąsios ir t. t. Moterys apskritai esančios nuostabios. Taip yra dėl jų glaudaus ryšio su Gamta. Tik moterys gimdo – ir tai esą stebuklinga. J o s supranta gyvenimą, pasaulį, jos užjaučia. Moteris – tai kūno ir širdies šiluma. Moteris – tai kūnas, tačiau nesužalotas, įdvasintas kūnas, kaip pati Prigimtis. Šio tipo antropologija sudaro negininčijamą radikaliojo feminizmo pagrindą nuo jo posūkio aštuntojo dešimtmečio viduryje laikų. Anksčiau ji buvo apčiuopiama iš pat pradžių, tik prislopinta vyraujančio androginizmo. Androginizmas drauge su savo išpažinėjomis visiškai pasitraukė į liberaliojo feminizmo prieglobstį. Ir prie negausių graudžiai į pastarąsias besižvalgančių draugių (galbūt ir draugų) iš socialistinio feminizmo gretų. Tuo tarpu gal dar griežčiau, bent jau programiškai, androginizmą atmeta kultūrinis feminizmas. Mat jis ne pamažu artėjo prie didelio ir patvaraus lyčių *skirtumo* – *great divide* – pripažinimo, o apskritai iš pat pradžių radosi iš įsitikinimo, kad jis egzistuoja.

Iš viso šioje pasaulio vizijoje esama nemažai kartėlio... O gal tai tik kartus pasišaipymas iš radikaliojo feminizmo nupiešto pasaulio paveikslo? Ir iš paties radikaliojo feminizmo? Nemanau. Galbūt apžvalga yra aštroka, vietomis nukopijuota, ne viena feministė nenorėtų pasirašyti po kiekvienu teiginiu, bet, šiurkščiau reikšdami mintis, pasakysime, kad radikaliosios feministės visuomenę mato tik tokią. Ir tai pripažins ne tik feminizmo priešai ir ne tik jam prijaučiantieji, bet tikriausiai dauguma feminisčių. Tik jam prijaučiantys feminizmo priešai ir pačios feministės nurodo skirtingą šiame paveiksle slypinčio kartėlio kaltininką. Antifeministas pasakys, kad dėl to kaltos jos pačios,

feministės, tos senmergės, tos susisukusios gyvanašlės, tos su prigimtimi susipykusios lesbietės, viskas yra dėl to, kad jos nenorėjo prisitaikyti prie normalių, paprastų, sveikų moterų modelio. Jeigu tai būtų buvusios padariusios, visuomenė joms būtų atrodžiusi visai maloni. Feministė pasakys, kad kalti vyrai, nes yra taip, kaip aprašyta. Ir kad tai ne kartėlis, o tikra tiesa. O feminizmo šalininkas veikiau pasakys, kad kalta visuomenė, ambicingoms, nepaprastoms moterims sukelianti ypatingo intensyvumo kartėlį, nesvetimą daugeliui paprastų moterų.

Daug kas priklauso nuo žiūrėjimo taško. Prisitaikymas panaikina skriaudos suvokimą. Kodėl gi vis dėlto turi prisitaikyti moterys prie visuomenės, o ne visuomenė prie moterų? Vyrai, be abejo, yra kalti, kaip tik tie vyrai, kurie, visiškai suvokdami savo privilegijuotą padėtį, daro viską, kad tik tą sistemą išsaugotų. Vadinasi, ne visi vyrai, o daugelis. Visuomenė kaip visuma, kaip sistema irgi yra kalta. Tačiau tai abstrakcija. Konkrečiai kalti yra visi tie vyrai ir moterys, kurie palaiko patriarchalinės tvarkos egzistavimą. Tačiau ar „kalti" yra tinkamas žodis? O jeigu, būdami šios sistemos auklėtiniai, ją iš tikro laiko gera, o feminisčių idėjas – pavojingomis kvailystėmis? Ir nesuvokia kažin kokio sistemingai, o ne pavieniais atvejais, vykdomo išnaudojimo ir engimo? Ir jeigu laiko feministes vargšėmis, savo ypatingo likimo aukomis tapusiomis būtybėmis? Kurios, be to, pavojingos sveikoms merginoms ir moterims? Radikaliųjų feminisčių manymu, tai jie klysta, o ne feministės, kurių protesto pagrindą sudaro jų aprašytoji sistema.

Tad *kodėl gi taip yra*?

Taigi, – kartojame, – viso to priežastis yra vyrų valdžia moterims, jų vyriškasis egoizmas ir užsispyrimas išlaikyti esamą padėtį. Valdžia reiškia prievartos priemonių monopolį. Be to, patriarchato sistemą palaiko daugybė moterų, kurios veikiau yra linkusios prisitaikyti prie sistemos nei bandyti kelti maištą, kuris, jų nuomone, iš anksto pasmerktas nesėkmei.

Ar tai blogai? Jeigu moterys ir vyrai dėl to nesiskundžia? Ką gi, jeigu dauguma moterų vos ne nuo gimimo yra auklėjama įsitikinus, jog moterų ir vyrų vaidmenys bei poreikiai yra skirtingi ir kad moterims nedera maištauti ir protestuoti – tai tas skundų nebuvimas ne toks jau įtikinamas. Pagaliau ar taip retai girdime jas besiskundžiančias savo likimu? Tik kad vyrai suverčia kaltę moteriškam niurgzlumui. O svarbiausia: moterys skundžiasi, bet tik neseniai ėmė maištauti. O vyrai? Savo likimu jie skundžiasi retai, nors apskritai daugelis mėgsta skųstis: pirmiausia kitais vyrais – tais, kurie valdo, šefu, draugais,

mokesčiais (kuriuos uždeda valdžios vyrai), darbo stoka, orais. Ir juos kamuojančiomis žmonomis bei uošvėmis. Bet ne savo vyriška dalia. Jie nenorėtų būti moterimis. Daugiausia, ko kartkartėmis norėtų, – kad moterų pasaulyje iš viso nebūtų. Jie maištauja, protestuoja – tačiau prieš kitus vyrus. Ši asimetrija labai iškalbinga.

Vadinasi, blogai – moterims, o kalti dėl to – vyrai. Moterims blogai, nes jos pavergtos. O asmens laisvė – svarbiausia vertybė. Radikaliosios autorės neabejoja, kad žmogus turi būti laisvas, ir viskas. Kalti vyrai, nes tai jie pavergia moteris. Šiuo atžvilgiu radikaliosios feministės yra nuoseklios. Todėl paprastai nekaltina net agresyviausių sistemos gynėjų moterų. Tokios moterys nežinančios, ką daro. Jos pačios esančios savo ginamų vyrų aukos. Jeigu feministės įveikia kokias nors moteris, tai jau veikiau kitas feministes, nes jos turėjo reikiamą supratimą, tačiau išdavė bendrą reikalą ir, galvodamos apie savo dalinį interesą, vien tik sau naudingų reformų kaina siekdamos užsitikrinti patriarchate sau naudingą vietą, nori išsaugoti patriarchatą. Jos pačios pirmos pradeda kovą su moterimis, būtent su jomis, radikaliosiomis feministėmis. Nes jos radikaliajame feminizme pagrįstai įžvelgia grėsmę reformistinei politikai, pavojų, kad bus demaskuotas jų partikuliarizmas.

Ar permainos pageidaujamos?

O kaipgi? Moterims daroma skriauda. Iš tikro reikalas visai ne tas, kad jos nėra lygiai traktuojamos. Kaip galėtų būti traktuojamos lygiai, jeigu yra kitokios nei vyrai? Reikalas tas, kad jos nėra traktuojamos pagal savo tikrąją vertę. Todėl liberalams tinka diskriminacijos panaikinimo šūkis. Moterų skriaudą sudaro jų pavergimas ir vertimas teikti paslaugas vyrams, vertimas gyventi neautentiškai. Tai, ką jos už tai gauna, ta išgarbintoji apsauga, pirmiausia tenkina pačių vyrų sukurtus poreikius, o ne autentiškus moters poreikius. Netgi tariamas vyrų reikalingumas seksualiniam gyvenimui yra jų pačių išgalvotas ir įteigtas priešingai lyčiai – tai jiems reikalingas heteroseksas, tai jie pasitenkina vien tik jausdami, kad pavergia kitą būtybę, dažnai prieš jos valią skverbdamiesi į jos kūną. Moterų pavergimo pasekmė yra jų išorinis ir vidinis sužalojimas, negalėjimas išplėtoti savo autentiško moteriškumo ir gyventi moteriškai. Tai moterį daro nelaimingą. O kodėl vieni turėtų kurti savo laimę kitų nelaimės kaina? Tai prieštarauja humanizmui.

Maža to, – ir tai iš principo skiria individualistinę radikaliojo feminizmo aksiologiją nuo liberaliojo, – čia nekalbama apie situaciją, kai pažeidžiama lygių būtybių lygybė. Reikalas tas, kad prastesnės būtybės atima teises iš geresnių būtybių. *Prastesnė* žmonijos dalis savo naudai pavergia geresnę! Nota bene *geresnieji* žmonės, moterys, bent jau nenori svarstyklių lėkštę persverti į kitą pusę: jos, būdamos geresnės, niekada nekurs savo laimės kieno nors kito – nei prastesnių žmonių, net nei kitų gyvų būtybių ir apskritai gamtos sąskaita. Moterys iš tikrųjų, net peržengdamos Kanto imperatyvą, gerbia kiekvienos gyvos būtybės, ne tik *žmogaus,* teisę būti atskiru tikslu pačiam sau.

Kitas skirtumas nuo liberalizmo šalininkių išpažįstamos individualistinės humanizmo aksiologijos pasireiškia radikaliųjų feminisčių pasirengimu apriboti individualias laisves, kai tai gali padėti moterims. Pavyzdžiui, jos pasiryžusios apriboti žodžio laisvę ir uždrausti publikuoti pornografiją.

Toji šališka lytinė aksiologija papildomai dar remiama holistinės aksiologijos argumentais. Štai, – šis argumentas apeliuoja į žmonijos gerovę, – vyrai veda pasaulį į sunaikinimą. Dėl to kaltas esąs ne kapitalizmas, komunizmas ar kas nors kitas, o tik vyrų prigimtis, kuri visuomet sukuria įvairius tos pačios santvarkos – patriarchato – variantus. Vyrai ne sugyvena su gamta, o ją naikina. Ir naikina žmogaus gyvybę. Karai – mėgstama jų veikla. Gaminti ginklus jiems, taip pat ir mokslininkams, – tikras malonumas. Vos užgimę jie pradeda kurti mokslinę laboratoriją. Jeigu yra išsigelbėjimas – tai tik toks, kad pasaulyje pirmumą įgytų moteriškumo pradas. Tik atradus jį grynu pavidalu, sustiprinus, – pirmiausia izoliuotame moteriškosios subkultūros pasaulyje. O paskui pagal galimybes išplatinus visame pasaulyje.

Ir vėl – skriaudžiant vyriškumą? O kur lygybė? Daugeliui radikaliųjų feminisčių lygybė nerūpi. Moteriškumas turi teisę nugalėti vyriškumą, nes yra g e r e s n i s už jį. Ir visiškai nuoširdžiai jos deklaruoja savo partikuliarizmą, galų gale išganingą visai žmonijai. Feministės remia ir rems viską, kas gera moterims. Ne tik tol, kol iš tikro bus sulygintos moterų ir vyrų teisės bei galimybės, bet ir po to. Jos nenori teisingos lygybės, tik kad būtų iš pasaulio pašalintas ar bent jau pajungtas moteriškajam vyriškasis pradas (nebūtinai *eo ipso* ir vyrai). Teisingumą kaip lygybę prasimanė vyrai. Moterys yra geresnės ir nusipelno pirmenybės visuomenėje. Čia taip pat išsiskiria keliai su dalimi ankstyvųjų radikaliųjų feminisčių, kurios dar veikė su liberaliajam feminizmui artimu visų žmonių lygybės šūkiu.

Ar permainos galimos? leistinos? protingos?

Nežinia, ar tokį projektą galima įgyvendinti. Tačiau reikia bandyti. Ar pavyks kažkaip apeiti ar apsukti vyrus, kurie dabar visur kur turi persvarą? Turėkime vilties, kad taip. Moteryse yra išlikęs moteriškumas. Visa viltis, kad bus atkurtas grynas, autentiškas moteriškumas kultūroje ir visuomenės gyvenimo organizavime, o kol kas – moteriškųjų visuomenės anklavų tiriamajame poligone.

Ar projektuojama permaina yra leistina? Juk ji nuskriaus vyrus. Juos savo ruožtu pasmerks vergystei, o gal bus prieita iki jų eksterminacijos? Jei ir ne tikros, tai bent jau kultūrinės ir asmenybinės? Jeigu kas nors iš jų bus atimta, – skambėtų atsakymas, – tai tik neteisėtos privilegijos. Be to, tai būtų padaryta ir jų pačių labui. Priešingu atveju patys save sunaikintų, o mus, moteris, – progai pasitaikius. Apie pavergimą negali būti ir kalbos, nes moterys nepavergia. Pavergimas – tai vyrų specialybė.

Ar tokia veikla protinga? O ką galėtume prarasti? Iki žmonijos sunaikinimo beliko pora žingsnių. Nežinia, ar suspėsime. Kokia dar galėtų būti kita aritmetika? O galimų ateityje apribojimų vyrams net neverta lyginti su ligšiolinio moterų pavergimo ir skriaudų baisenybe. Juk svarbu ne revanšas, tai pagaliau prieštarautų moteriškumui. Per amžių amžius vyrai galvojo tik apie save, tad ir moterys dabar galėtų pagalvoti tik apie save – o tačiau to nedaro, jos galvoja apie visos žmonijos išgelbėjimą.

Ką ir kaip daryti? Su kuo ir prieš ką?

T i k s l a s (teoriškai) yra moteriškai organizuota žmonija. Ką tai reiškia tiksliau, to šiandien dar negalima žinoti. Tai tik vyrai iš anksto kuria preciziškus planus, užuot plėtoję ateitį organiškai, žingsnis po žingsnio, kiekvienąkart pradėdami nuo dabarties; o rezultatas – utopijos labui žmonija paversta koncentracijos lageriais. Yra žinoma, jog tai turi būti žmoniškų santykių pasaulis be karų, be agresijos, draugiškas gamtai ir gyvenąs su ja simbiozėje, jau nebesivaikantis kuo didesnio produktyvumo ir naudos, teisingai pasidalijantis turtą su vargingesniais žmonėmis pasaulis. Jame tikriausiai bus moterų, o ar bus ir vyrų – sunku dabar pasakyti. Moterys jame iš tiesų laisvai bičiuliausis ir, – kaip tai suprato Sąjūdžio pranašė Mary Daly, – verps, verps, verps...

S u k u o įgyvendinti programą? Tik su moterimis! Bet ne su visomis. Tikrai be tų, Dieve, būk gailestingas, liberaliųjų feminisčių, kurios turi persvarą prieš jas, radikaliąsias feministes, prikišdamos joms utopinį, sektantišką, lesbišką separatizmą, tariamą norą įvesti totalitarizmą, kareivinių tvarką, naują vergovę. Tai piktavališkas šmeižtas. Žinoma, kai kuriuos dalykus reikia uždrausti, bet kaip tik pačių moterų labui. Reikia uždrausti pornografiją, ir šitai taip svarbu, kad geras bet koks sąjungininkas, netgi Naujoji Dešinė. Draudžiama ir prostitucija, kad ir labiausiai savanoriška. Ir, bent jau ilgą pereinamąjį laikotarpį, moterį pavergiantis heteroseksas ir nederami lesbizmo variantai. Gal dar vienas kitas dalykas. Piliečių teisės negali būti savaiminės vertybės. Kai kurie dalykai turi būti uždrausti, antraip sugrįš visa senoji bjaurastis.

P r i e š k ą įgyvendinti programą? Prieš vyrus. Be jokių išimčių. Kai kurie ateina prisidengę avių kailiais. Tačiau prigimtis traukia vilką į mišką. Vyriškumas, kaip ir moteriškumas, yra su biologiniu seksu tvirtai susietas dalykas. Kaip tvirtai? Genetiškai? Ar kažkaip ten socio- ar kultūrogeniškai, bet neišvengiamai, tvirtai? Ne visai aišku. Bet tasai skirtumas nesvarbus, vis tiek išeina tas pat. Visi vyrai yra priešai. Nors tuos geravalius galima panaudoti, galima priimti jų pagalbą; tačiau jokiu būdu neįsileisti į sąjūdžio vidų.

Kaip priversti vyrus atsisakyti valdžios? Arba, – kaip iš pradžių norėjo radikaliosios feministės, – nors lygiai pasidalyti su moterimis priėjimu prie visko? K o k i u m e t o d u v e i k t i? Ką gi, laikai pasikeitė, tai, kas kadaise buvo negalima, dabar galima. Patys vyrai sukūrė tokias sąlygas. Demokratija neleidžia atvirai pavergti. Iš viso negalima versti ką nors prieš jo valią tarnauti kitiems. Prievarta yra pačių vyrų smerkiama, gal tai yra jų gretas ardančio vidinio pavydo rezultatas? Tad ką daryti?

Pirmutinis receptas buvo stebėtinai paprastas. Su vyrais privalome tiesiog nesutikti. *Atsisakyti* drauge dirbti, veikti. Pirmiausia, sekso srityje, ten visko pradžia. Ir namų ūkyje. Neduoti valgyti, neskalbti, nieko nepakišti. O geriausia – pasiėmus vaikus išsikraustyti. Iš nuostabos galvų neteks! Visa tai padaryti yra galima, juo labiau kad vyrai iš tiesų moterims nereikalingi, galima išsiversti be jų. Gyvenimui galima užsidirbti savarankiškai, nuo smurto ginsimės tarpusavio gynybos ir tarpusavio pagalbos grupėmis (ten moterys jau yra mokomos karatė), pagaliau priversime policiją vykdyti savo pareigas. Ir kiekviename žingsnyje skelbsime beatodairišką kovą prieš vyriškąjį šovinizmą. Pirmoji patirtis juk skatina. Sunkus akmuo pasiduoda nuostabiai lengvai.

Šis paprastas receptas pasirodė vaisingas bent jau individualiu mastu, bet priespaudos sistema dėl to nepasidavė. Reikėjo paieškoti geresnių metodų. Juos pasufleravo pati tikrovė: buvo iš tiesų skaudžiai nukentėjusių moterų, kurios iš sistemos negauna pagalbos. Vadinasi, reikia organizuoti moterų tarpusavio pagalbos institucijas. Be greito ir labai reikalingo rezultato, šia proga galima tobulinti pirmiau pačių išbandytą metodą: plėsti sąmoningumą. Reikia veikti vis dar nepabudusią moterų sąmonę, vaduoti ją nuo klaidų. Moterims reikia be paliovos aiškinti, kad aukos yra visos moterys, o ne tik tos, kurias ištinka didelė nelaimė. Visoms moterims gresia priespaudos ir smurto pavojus. Šiandien ji, rytoj tu! Moterys kenčia, visos, daugiau ar mažiau, vyrai minta jų kančiomis. Moterų dalia yra *liūdna.* Teneapgauna tavęs statistika, nors jau ir jos duomenys gali išgąsdinti. Tikrovėje yra dar blogiau. Tik taip galima paveikti gyvenimu laikinai patenkintas moteris. Ir išlaikyti sąjūdyje nelaimės ištiktąsias. O dėl vyrų neverta stengtis. Jų neįtikinsi. Tvirtindami, kad visa tai smarkiai perdėta, jie kratosi ir publikacijų, ir prakalbų, ir eitynių, ir šūkių. Todėl vyrus reikia priversti laikytis įstatymų, kur tik tai yra galima. Ir kur tik tai galima – nebendradarbiauti su jais. Pagal kadaise pradžioje priimtą receptą: palikti juos jiems patiems.

Iš tikrųjų užsiimti moterimis. Jų sąmonės žadinimas – tai tik pirmasis etapas. Reikia pritraukti jas dirbti grupėse, pagalbos institucijose, leidyklose, o mokytesnes – dalyvauti *moterų studijų* tyrimuose. Turinčiosios meninių gabumų tegul kritikuoja vyriškąją ir kuria moteriškąją kultūrą. Reikia išvaduoti nuo melo daugelį mokslų, ypač psichologiją ir istoriją, reikia atkurti ir parodyti didelį meninį mūsų užmirštųjų (tikslingai! juk kritikai daugiausia vyrai) seserų paveldą. Ir eiti toliau. Sukurti mūsų, moterų, mokslą ir moterų kultūrą. Pradėti tenka jau nuo pačios kalbos, kuri yra vyrų kalba. Darbo čia daug. Tai „kultūrinio feminizmo“, dešiniosios radikaliojo feminizmo rankos, dirva. Feministinėse institucijose *tik moterims* stiprėti iš vidaus (tik nepakliūti į sektantiško pasitenkinimo savimi spąstus) ir spinduliuoti iš jų išorėn, į kitas, į daugelį moterų. Ne viena iš jų kada nors susidurs su smurtu, bus sumušta, palikta, įklius į bulimijos žabangas – įgis proto, kreipsis pagalbos, prisijungs. Nes *seserystė* – tai jėga. Reikalingas kruopštus, atkaklus darbas, kelerios eitynės su šūkiais nieko neišspręs. Tačiau ir eitynės labai reikalingos.

Kur tai įmanoma, vis dėlto verta kurti formalias moterų organizacijas ir draugijas konkrečiam darbui, pavyzdžiui, kovai su tarptautine prekyba moterimis ir vaikais. Dabar tai yra prasminga, nes valdžios

sluoksniuose jau yra moterų ir iš jų galima turėti sąjungininkių. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų įstaigose. Jas valdo vyrai, bet reikia stengtis ten patekti, įsisprausti, panaudoti ten esančias moteris, plėsti jų sąmoningumą!

Toks yra metodas. Kartojame: propagandos kampanijos, tyrinėjimai, moterų mokslo (ar veikiau žinių) ir meno kūryba, nepaliaujamas darbas su moterimis globos ir švietimo įstaigose, pagal galimybes – tarptautinė veikla. Pagaliau tai ne tik moterų, bet ir visų skriaudžiamųjų, taigi ir vaikų, ir senų žmonių gynimas. Ir gyvulių.

Ir laukimas? Taip. Ilgai užtruks, kol, – jei tik žmonija išgyvens, – ateis laikas perimti visą pasaulį. Žinoma, be smurto. Vyrai turi išsemti visą savo potenciją ir sužlugti. Galbūt tada išskels iš savęs kažkokį kitą, žmoniškesnį vyriškumo pavidalą?

Tačiau negalima laukti ramiai. Prieš sužlugdami jie gali patraukti į prarają visą žmoniją. Todėl prieš feminizmą plyti dar vienas platus ir diferencijuotas veiklos baras: visokie p r o t e s t o prieš patriarchalinės beprotybės pasekmes s ą j ū d ž i a i. Reikia kovoti prieš karą, prieš aplinkos degradavimą, prieš nusikalstamas ginklavimosi išlaidas, prieš pavojingus ir brangius mokslo eksperimentus, prieš gyvulių kankinimą, prieš kosmoso užkariavimą... kiek dar būtų galima išvardyti tų brangių kvailysčių, kurios suryja lėšas, reikalingesnes ten, kur žmonės miršta iš bado ir nuo ligų? Kur moterys kenčia daug labiau negu pas mus. Tik kad čia, panašiai kaip ir formaliose tarptautinėse moterų organizacijose, reikia elgtis labai atsargiai. Tuose sąjūdžiuose dažnai vyrauja vyrai. Verčiau imtis savų feministinių iniciatyvų, geriausiu atveju bendradarbiaujant su jau esamomis.

Ir taip galbūt ištversime. Tikrai ne mes, bet kažkurios moterys iš būsimųjų kartų. O jei pasirodys, kad tai neįmanoma, ir pabaiga bus nesėkminga, tai ir taip, kol ji ateis, šiek tiek moterų išgelbėsime nuo paniekinimo ir kančių, sukursime joms padoresnes sąlygas gyventi patriarchato spragose ir plyšiuose.

DOKUMENTAI

Riba tarp radikaliojo ir kultūrinio feminizmo nėra griežta, antrasis dažnai sudaro teoriškai išplėtotą pirmojo antstatą, taigi skaitytojas/ skaitytojus prašau susipažinti ir su kultūriniam feminizmui skirto skyriaus dokumentais (ypač su Mary Daly raštų fragmentais).

Visuomenės teorija

Neatskiriamą dokumentų dalį[93] sudaro radikaliojo feminizmo teorijos pagrindinis karkasas šiose knygose: Kate Millet *Lytinė politika* ir Shulamithos Firestone *Lyčių dialektika*. Toliau cituoju parinktas ištraukas iš kitų leidinių, kuriuose išplėtotos ir modifikuotos ankstesnės idėjos.

Patriarchatas (seksizmas) kaip sistema

Ieškodamos pavadinimo vyrų vyraujamai sistemai apibūdinti, iš marksistinės visuomeninio proceso vizijos besivaduojančios ankstyvosios radikaliosios feministės iš pradžių vartojo terminus vyrų viršenybė *(male supremacy)* ir vyrų šovinizmas *(male chauvinism)*. Pirmasis iš jų vėliau buvo pakeistas *patriarchato* ir kartkartėmis *seksizmo* (suprantamo kaip visuomeninė sistema) sąvoka, o antrasis dar kurį laiką buvo vartojamas, tačiau jo vartojimo sritis susiaurėjo iki vyriškosios moralės, o vyrus išaukštinančios ideologijos reikšme absoliučiai įsigalėjo *seksizmas* arba *seksistinė ideologija*.

„*Vyrų viršenybė*, – rašo Raudonosios Kojinės iš San Francisko, – tai visa apimanti visais gyvenimo aspektais mūsų patiriamos priespaudos sistema. Vyrų viršenybė kaip ekonominė sistema – tai santvarka, kur deficitinės gėrybės ir ištekliai kiekvienam atskiram vyrui prieina-

[93] Žr. šių tekstų pateikimą 142–151 p.

mesni nei kiekvienai atskirai moteriai. Norėdama išgyventi, kiekviena moteris privalo dirbti kokį nors darbą vyrui arba vyrams. /.../ Vyrų viršenybė reiškiasi kiekviename vyro ir moters ryšyje, pradedant delikačiausiais gestais ir baigiant fiziniu smurtu, kurio gali pagaliau imtis, jei švelnesnės priemonės nevaisingos. *Vyrų šovinizmas* – tai įsitikinimų sistema arba ideologija, kuri racionalizuoja vyrams jų valdžios ir viršenybės poziciją. Jis apriboja poreikį griebtis tiesioginio smurto, nes klasinę priespaudą pateikia kaip nekintamai gamtos tvarkai neprieštaraujantį dalyką."[94]

Kaip tik tą vyrų viršenybę – kaip vyrų viešpatavimą, – Kate Millet ir Shulamith Firestone vadina visuomeninės sistemos, kurią viena apibūdina patriarchato, o antroji – seksizmo vardu, principiniu pagrindu ir sąlygojančiu veiksniu.

Kitaip nei vadinamosios suprematistės, jų draugės, ir toliau simpatizuojančios marksizmui, vad. *politicos,* dar ilgoką laiką dėl moterų engimo ir išnaudojimo mėgino kaltinti ne vyrus, o personifikuotą Sistemą, pirmiausia turėdamos omenyje kapitalizmą. Iš to turėjo išplaukti, jog moterys pirmiausia privalo petys į petį su vyrais panaikinti kapitalizmą ir visas kitas klasines sistemas, o tik po to galvoti apie save. Karen Sacks skiria moterų „engimą" ir „išnaudojimą". „Moteris vyrai engia ne tik klasinėse, bet ir neklasinėse visuomenėse." O „išnaudojimas, arba darbas visuomenės labui, neturint visuomenėje valdžios, būna tik klasinėse visuomenėse". Svarbu, kad ten, kur egzistuoja išnaudojimas (ne tik moterų, bet ir apskritai), engimas yra jam pavaldus, jo atžvilgiu tarnybinis, todėl pirmiausia reikia panaikinti išnaudojimą, kad paskui galėtum visiškai panaikinti ir engimą be išnaudojimo. Kol egzistuoja klasinės sistemos (konkrečiai – kapitalizmas), tol ir moterų engimo priežastis yra „Sistema", o ne vyrai apskritai (jie taip pat yra išnaudojamieji). Iš tikrųjų visos moterys visais laikais yra pasmerktos engimui, bet „pagrindinė engimo išsilaikymo priežastis yra Sistemos, kuri „superišnaudoja" dirbančias moteris ir naudojasi jomis prieš vyrus, idant ir moteris, ir vyrus sau pajungtų, užsakymas[95]. Kapitalizmas naudoja įvairias engimo formas: kolonijų

[94] San Francisco Redstockings, *Our politics begins with our feelings,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine. Readings in sexual mythology and the Liberation of Women,* New York, 1969, p. 286.

[95] K. Sacks. *Social bases for sexual equality. A comparative view,* kn. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerful. An anthology of writings from the Women's Liberation Movement,* New York, 1970, p. 455.

liaudies engimą (imperializmas), Amerikos negrų engimą (rasizmas) ir moterų engimą, – vienam tikslui: idant padalytus juos būtų galima geriau išnaudoti[96].

Tačiau Raudonosios Kojinės polemizuoja su tokiu „atsakomybės vengimu". „Pačios institucijos neengia; jos yra vien įrankis prispaudėjo rankoje. Kaltinti institucijas – tai, kitaip sakant, laikyti, jog vyrai ir moterys vienodai yra aukos, o tai užmaskuoja faktą, kad vyrai iš moterų pajungimo turi asmeninės naudos. Tai įduoda vyrams į rankas argumentą, kad jie neva verčiami būti engėjais. Iš tikro yra atvirkščiai. Kiekvienas vyras juk turi galimybę atsisakyti savo vyraujančios pozicijos tokiu atveju, jeigu sutinka būti kitų vyrų traktuojamas kaip moteris. Taip pat atmetame koncepciją, kad moterys yra akceptavusios savo engimą arba pačios dėl to buvo kaltos. Moterų pajungimas nėra smegenų plovimo, kvailumo ar proto ligos rezultatas, bet nepaliaujamo, kasdienio spaudimo iš vyrų pusės vaisius. Mums pačioms nereikia pasikeisti, tai vyrus reikalinga pakeisti."[97]

Kad agresoriai yra vyrai, įtikinamai liudija vyraujanti ideologija, kuri išaukština vyrus. *Seksizmo ideologija* „virš visko iškelia vyrą kaip aukščiausią gamtos apraišką. /.../ To pagrindas yra ne vyrų pasiekimai, o pats vyriškumas. /.../ Panašiai kaip nacizmas ir rasizmas, kurie taip pat postuluoja tam tikrą pranašumą *a priori,* ir seksizmas remiasi fiziniu duoto pranašumo demonstravimu. Nacizmui tai yra šviesūs plaukai ir mėlynos akys, rasizmui – odos spalva, o seksizmui – penis". Seksizmo ypatybė čia yra tai, kad ten svarbus vien tik skiriamasis ženklas, o čia ženklas tuo pat metu yra paties viešpatavimo įnagis, vienas iš jo įnagių, kuris tuo pat metu atlieka ir simbolio funkciją[98].

Sumuodama radikaliojo feminizmo politines teorijas, Haunani-Kay Trask teigia, kad jose pagrindiniu patriarchato požymiu laikomas dichotominis visuomenės perskėlimas į dvi sritis, moteris priskiriant tik vienai iš jų: „Daugelis autorių feminisčių pažymi, kad pagrindinė patriarchato savybė yra hierarchinis visuomenės organizavimo d a l i j i m a s į viešąją ir privačiąją s r i t i s. Privačiajai, namų sričiai būdingi asmeniniai, biologiniu pagrindu įgyti ryšiai. Moterys ir vaikai sudaro namų vienetą. Kadangi moterų pareiga yra rūpintis vaikais, pirminė

[96] Ten pat, p. 468–469.

[97] *Redstockings Manifesto,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 534.

[98] B. Mehrhof, P. Kearon. *Rape: An act of terror (1971),* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine,* min. veik., p. 229.

jų vieta visuomenėje – namai. Nors vyrai taip pat turi naminių, asmeninių ryšių, vis dėlto jų atveju pirminė vieta yra viešoji sritis. Čia santykiai greičiau žymi visuomenines, o ne biologines aplinkybes: institucijos kuriamos pagal išskirtinumą ir biologiškumą atmetančias, taigi „kultūriškumą" nustatančias taisykles. Atsižvelgiant į tai, kad vyrai yra viešojoje veiklos srityje, kultūra ir visuomenė[99] apibūdinamos kaip vyriškos. Vyrams dalybose atitenka visuomeninė ir politinė valdžia, įskaitant ir moterų erotinių lytinių sugebėjimų valdymą. Viešoji sritis yra viršesnė už namų sritį, vyrai viršesni už moteris".

Šeima pasirodo esanti moterų engimo ir išnaudojimo buveinė. Šeima – tai „seksualinis vaikų išnaudojimas, kraujomaiša, žmonų pažeminimas, santuokinis smurtas ir žmonų niekinimas net iki nužudymo". Štai kas yra šeima![100] O kitos feministės iš tos pačios grupės tonas dar aštresnis. Šeima – tai vieta, kur moterys išauklėjamos vergėmis ir prostitutėmis, tokios joje ir pasiliekančios. „Visos mes – visos patriarchato moterys mokomos vergystės, mokomos prostitucijos. Visos mes kuria nors prasme esame ar buvome prostitutėmis ar vergėmis, o dauguma tokios liksime iki gyvenimo pabaigos." Kodėl tiek daug moterų to nepastebi? Tai auklėjimas, pradedant tradicine judėjų ir krikščionių šeima, uždeda vožtuvus ant akių, apakina[101]. Šeimos santykių etalonas išsklinda po visą visuomenę, netgi po visą žmoniją. Judėjų ir krikščionių patriarchalinė šeima „yra visų visuomenės institucijų, visų ekonomikos struktūrų, tarptautinės politikos modelis. Baltieji užima aukščiausią vyro kaip dievo poziciją, o spalvotieji apačioje užima moters kaip kirmino vietą. Žmonės yra viršuje, visos kitos gyvos būtybės yra apačioje. Didieji yra aukštai, mažiukai – pažemiais: didelės šalys – kaip vyriškiai, o mažosios – tarsi moteriškės, ir t. t."[102]

Vokiškai rašančios feminizmo leksikono autorės skiria atvirąjį ir slaptąjį seksizmą. „Atvirasis seksizmas *(Offener Sexismus)* – tai visi pasisakymai ir poelgiai, kuriais daugiausia vyrai leidžia suprasti moterims, kur jų vieta (apačioje) ir kam jos apskritai egzistuoja

[99] H.-K. Trask. *Eros and Power. The promise of feminist theory*, Philadelphia, 1986, p. 65.

[100] A. Jones. *Family matters*, kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminizm*, Elmsford, New York, 1990, p. 61.

[101] S. Johnson. *Taking our eyes off the guys*, kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminizm*, min. veik., p. 56.

[102] Ten pat, p. 56–57.

pasaulyje (idant tarnautų vyrams ir juos dievintų). Lūkesčiai, kad bendradarbė vyrams virs kavą ir vaikščios pirkinių, čia yra lygiai toks pat geras pavyzdys, kaip ir vyrų šmaikštavimai, kai moterys traktuojamos kaip seksualinis dirgiklis, kurį vyriškis visokiais būdais gali tyrinėti, be to, vis dėlto yra vaizduojamos kaip be galo kvailos, visiškai bejėgės arba tiesiog bjaurios. Atviras seksizmas yra moterų pateikimas reklamoje, pavyzdžiui, kai pusnuogė moteris, nelyginant kokia petražolė šaltą užkandį, puošia naują automobilio ar technikos prietaiso modelį. Seksizmas taip pat bus, pavyzdžiui, kabinėjimasis gatvėje, ir ne tik dėl savo seksualaus tono, bet taip pat ir dėl vilčių, kad moteris dėl to susijuoks ar reaguos draugiškai, arba dviprasmiškos pastabos, jei kas, pavyzdžiui, žiovauja parnešęs bandelių... Trumpiau pasakius, nuolatinės užuominos, jog kiekvienas vyriškis gali žvelgti į moterį kaip į galimo seksualinio naudojimo objektą. /.../ Seksizmas taip pat pasireiškia tuomet, kai iš pat pradžių su panieka atidedami į šalį visi moterų prašymai gerų pareigų arba kai kandidatės yra klausinėjamos, kaipgi jos manančios susidoroti su naminėmis prievolėmis. /.../ S l a p t a s i s s e k s i z m a s gyvena visose moterų priespaudos ir išnaudojimo struktūrose. Kol moteris slegia atsakomybė, – jokiu būdu ne prigimties teisė, – už namų darbą ir globą, už vystyklų skalbimą bei pirkinius ir už išvietės valymą, augantys jų sūnūs tiesiog kaip faktą privalo priimti, kad moterys yra kvailesnės ir ribotesnės už vyrus – nes kas gi kitas tokius darbus darytų savo noru?"[103]

Moterys visuomenės struktūroje: klasė? kasta? atskira liaudis?

Iš pradžių dėl moterų ir vyrų, kaip visuomenės sistemos narių, skirtingumo struktūrinio identifikavimo būta nuomonių įvairovės. Buvo supanašėjusios lyties kaip klasės, lyties kaip kastos, gal ir kaip atskiros „liaudies" koncepcijos (pirmasis sprendimas tarytum galutinai atsiskirdavo nuo marksizmo, nes tradiciškai suprantamas ekonomines klases pakeisdavo lytinėmis klasėmis, o kiti du sudarė galimybę feminizmo teoriją ir praktiką išlaikyti priklausomą nuo marksistinių judėjimų). Kaip argumentas būdavo pateikiamas moterų priespaudos, išnaudojimo ir atskirų interesų supratimo būdas.

Originalios pozicijos laikosi garsaus ir ilgai dar po to cituoto *Ketvirtojo pasaulio manifesto* autorės. Anot visos grupės požiūrį reiškiančios

[103] J. Beyer, F. Lamott, D. Meyer. *Frauenhandlexikon. Stichworte zum Selbstbestimmung*, München, 1983, p. 261–263.

Barbaros Burris, moterys iš tiesų esančios anapus visuomenės struktūros. Visuomenės struktūrą kuria vyrai, o moterys gyvena jų valdomos kaip kolonizuota masė, atskira liaudis. „/.../ moterys yra kolonizuota grupė, kurią brutaliai išnaudoja kolonizatoriai vyrai, ir tai yra esminis moterų egzistencijos faktas"[104]. O vyrai tarp savęs dalijasi į klases, tautas ir t. t., kariauja tarp savęs. Visa visuomenės struktūra ir institucijų tinklas yra sukurti vyrų: „Nors gali atrodyti, kad vyrai ir moterys drauge gyvena visuomenę sudarančių institucijų viduje, iš tikrųjų tai vyrai realiai apibrėžia ir kontroliuoja institucijas, o moterys gyvena jų valdomos. Vyriausybė, armija, religija, ūkis ir šeima – tai kolonijinės vyrų kultūros valdžios moterims institucijos"[105]. Vis dėlto visiško atskyrimo nuo visuomenės struktūrų pojūtis pasirodo šiek tiek vėliau. Ankstyviausiam laikotarpiui dar būdingas moterų įtraukimas į klasikinę marksizmo klasių struktūrą. 1968 metų gruodžio mėnesį jaunos feministės savo dokumente rašė: „Moterys yra engiamos ne kaip klasė, bet kaip moterys kiekvienos klasės viduje"[106]. Jos dar taikstėsi su teze, jog „pagrindinis-fundamentalus-esminis prieštaravimas – tai prieštaravimas tarp darbininkų klasės ir buržuazijos". Su moterimis susijęs prieštaravimas (aiškiai dar neparašyta, prieš ką nukreiptas tas prieštaravimas) esąs „antrinis". Tačiau tam tikromis sąlygomis, gal kaip tik šią akimirką, tas „antrinis" prieštaravimas gali pasirodyti esąs „*aštriausias* ir labiausiai tiesiogiai juntamas". „Dėl to, – sakoma, – nemanome, jog kova dėl moterų išvadavimo atitraukia nuo darbininkų kovos su kapitalistais."[107]

Moterys kaip kasta

Kaip sako A. Leo, „vyrų vyraujamoje visuomenėje moterys pirmiausia yra tarnaujančioji kasta *(a servant caste)*. Beveik kiekviena moteris dirba namų ruošos darbus, vienos – už atlyginimą, kitos – ne. Vis dėlto autorė toliau labai nerūpestingai kartkartėmis vartoja sąvoką „klasė". „Praėjo pigios ir lengvai prieinamos tarnystės laikai, bet ir toliau išlieka viena didžiulė tarnų klasė *(vast class of servants):* tai yra moterys. Moterys yra tarnaitės atlikdamos žmonų, namų šeimininkių,

[104] B. Burris. *The Fourth World Manifesto (1971)*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, New York, 1974, p. 327.
[105] Ten pat, p. 341.
[106] *S.D.S. National resolution of Women*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 255.
[107] Ten pat, p. 257.

vaikų auklėtojų ir t. t. vaidmenis. Reali ir senų senovės laikus menanti moterų kaip tarnaičių padėtis bei funkcija vyrų visuomenėje lieka kažkoks iš esmės, nepaisant industrializacijos ir naujoviškųjų technologijų, nekintamas dalykas."[108] Pažiūrą, kad moterys yra kasta, 1969 metais moksliškai įteisino sąjūdžio veikloje dalyvavę sociologai Roszakai. Vienos svarbios antologijos įvade jie trumpai patvirtina: „/.../ moterys yra kastos *(a caste)* narės, dėl gyvenimo šeimose sistemos jos išsibarsčiusios visuomenėje, tačiau visos drauge tampa visą gyvenimą truncančio seksualinės stereotipizacijos proceso, užtikrinančio, kad absoliučiai niekas negrėstų vyrų pirmavimui, aukomis"[109]. Kad moterys yra kasta, o ne klasė, taip pat teigia „politikė" Roxanne Dunbar, kuri vėliau, radikaliajam feminizmui perėjus į lytinio esencializmo pozicijas, sugrįžo prie marksizmo. „Kodėl yra taip svarbu manyti, jog moterys sudaro žemesnę *kastą?*" Gal kam nors nepatinka čia pavartotas žodis „kasta", nes jis taikomas tik Indijai, galima sugalvoti kokį nors kitokį, tik jokiu būdu negalima čia vartoti žodžio „klasė". Mat kalbama „apie tokią visuomenės kategoriją, į kurią patenkama dėl savo gimimo fakto ir iš kurios jokie veiksmai negali išvaduoti; ją reikia skirti nuo ekonominių klasių ir hierarchinių grupių kategorijos, taip pat privalu teisingai suprasti jų savitarpio santykius. Kastų sistema kiekvienam žmogui neatšaukiamai nurodo jo vietą, ir visuomenės nariams nelieka nieko kito, kaip tik prie to prisitaikyti (o tai lemia jų odos spalva arba jų lytis ar kiti lengvai nustatomi fiziniai bruožai, kaip antai senyvas amžius, neįgalumas ar aklumas)[110]. Jei moterys ir vyrai sudaro analogiją kastoms, tai kaip šis padalijimas santykiauja su skirstymu į klases? Robin Morgan akimis žiūrint tai atrodo taip: „/.../ moterys tarp savęs gali būti klasinės priešės, tačiau jos lieka seserys vienos kastos viduje. Moterys funkcionuoja kaip kasta, nes klasinėje struktūroje mūsų vietą hierarchijoje yra nustatę *mūsų vyrai,* kadangi veikdamos klasės viduje ir anapus jos ribų savo pačių apibrėžimus gauname *iš vyrų* – visuomet kaip jų priedėlis. Taip, pavyzdžiui, valdančiosios klasės moteris pati neturi jokios valdžios – ji yra tiesiog pakankamai turtingo vyro, išgalinčio turėti visiškai nieko nedirbantį belaisvį, nuosavybės puošmena. Jai savo ruožtu daugelį darbų dirba

[108] A. Leo. *ADC: Marriage to the State,* kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 224.

[109] B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/ Feminine,* min. veik., p. XI.

[110] R. Dunbar. *Female Liberation as the basis for social revolution,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerfool,* min. veik., p. 481–482.

kiti žmonės, greičiausiai neturtingos juodaodės, geltonodės ar baltosios moterys. Juolab aukštesniosios klasės moters „užsiėmimas yra prižiūrėti tuos darbus: planuoti valgiaraštį, nepabaigiamus pirkinius, atlikti svetingos namų ponios vaidmenį – ir tai sudaro tik deimantais išdabintą įprastinio moters vaidmens versiją"[111].

Moterys kaip klasė

Mehrhof ir Kearon nuomone, moterys sudaro „klasę" „vyrų klasės" atžvilgiu, ir dar labai ypatingą klasę. „Be vergų, nėra jokios kitos grupės, kuri būtų išskirta siekiant tokio sistemingai organizuoto išnaudojimo ir pajungimo, kaip moterų klasė. Moters visuomeninė padėtis netelpa į priespaudos apibrėžimą, o jos padėtis šiuolaikiniame Vakarų pasaulyje yra unikali". Tai matyti iš teisės veikimo pobūdžio. Teisė visus laiko „lygiais ir lygiateisiais". Bet tai taikoma tik vyrams. „Moterys ir vergai tradiciškai egzistavo anapus teisės valdžios, nes teisė yra laisvų žmonių *viešųjų* reikalų reguliavimo įrankis. /.../ Moterys ir vergai nukreipiami į niūrų, uždarą, neskaidrų vyresnybės ir pavaldinių santykių pasaulį. O veikimas privačioje srityje apsiriboja vien patarnavimu – t. y. galimybe palaikyti savo ir kitų biologinį gyvenimą. Tai yra moterų ir vergų funkcija."[112]

Taip pat ir niujorkietės radikaliosios feministės neabejoja, kad moterys – tai klasė, nors, jų nuomone, į klases gali būti skirstoma ir pagal kitus kriterijus. Tačiau dalijimas į klases pagal lytį esąs fundamentalesnis už kitus skirstymus į klases: „Radikalusis feminizmas moterų priespaudoje įžiūri fundamentalią politinę priespaudą, kurioje moterys lyties pagrindu laikomos žemesne klase[113].

Kad moterys yra klasė, A. Dworkin nuomone, lemia faktas, jog tai, kas visas moteris jungia, yra svarbiau už jų skirtumus. „Kas lemia tą bendrą visuomeninę padėtį? Pajungtos vyrų valdžiai, seksualiai kolonizuotos lytinio vyravimo ir baudžiavinės priklausomybės sistemoje, dėl savo lyties beteisės, istoriškai žvelgiant visuomet sudarančios vien tik kilnojamąjį vyrų turtą, biologiniu požiūriu laikomos antraeilėmis, pasmerktos seksui ir reprodukcijai – štai bendras visuomeninės

[111] R. Morgan. *Introduction*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerfool*, min. veik., p. XXVI–XXVII.

[112] B. Mehrhof, P. Kearon. *Rape: An act of terror* (1971), kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 228.

[113] *Politics of the Ego: A manifesto for N. Y. Radical Feminists* (1969), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 379.

padėties, kurioje vyksta visų moterų gyvenimas, vaizdas."[114] Jos sąjungininkė kovojant prieš pornografiją Catherine MacKinnon, išaugusi iš marksizmo, plėtoja analogiją tarp feminizmo ir marksizmo teorijų. Iš jos *implicite* išplaukia, kad moterys sudaro klasę seksualinio išnaudojimo požiūriu. M o t e r ų i š n a u d o j i m a s yra analogiškas darbininkų išnaudojimui, tik kitu lygmeniu. „Seksualumas feminizme atlieka tokį pat vaidmenį, kaip marksizme darbas: yra tai, kas labiausiai yra kažkieno nuosavybė, o tuo pat metu tai, kas labiausiai prarasta."[115]

L y t i s k a i p s t r u k t ū r i n i s v i s u o m e n ė s v i e n e t a s p e r s e

Vėlesniojo radikaliojo feminizmo ginčas *klasės ar kastos* tema daugiau nebejaudina, nes stiprėja įsitikinimas, kad lytis pati savaime sudaro savitą ir, norint suprasti visuomenės dinamiką, netgi pagrindinį struktūrinį vienetą. Reikia tik atsikratyti biologinio požiūrio. Biologinės ir visuomeniškai kultūrinės lyties *(sex/gender)* atskyrimas neturi prasmės, nes ir seksualumas yra suformuotas visuomeniškai.

Jau anksčiau cituota Catherine MacKinnon rašo: „*Sex* laikomas biologiškesniu, *gender* – visuomeniškesniu, o dėl jų priskyrimo seksualumui nuomonės įvairuoja. Aš seksualumą laikau svarbiausiu visuomeninės lyties pamatu ir apskritai visuomeniškai apibrėžtu dalyku. Biologiškumas įgauna savo visuomeninę biologiškumo reikšmę lyčių nelygybės sistemos viduje, panašiai kaip rasė virsta etniškumu rasių nelygybės sistemoje. Ir viena, ir kita yra visuomeniška ir politička sistemoje, kuri jokiu būdu tiesiogiai nėra paremta biologiniu skirtingumu"[116].

Tos pačios autorės nuomone, pačioje lyties sąvokoje yra klaidinga sutelkti dėmesį į lyčių *skirtingumą.* Ne lyčių skirtingumas, o tik *lyčių nelygybė* yra svarbu lyties sąvokoje. „Lytis *(gender)* – tai nelygybė valdžios srityje, tai visuomeninis statusas, paremtas tuo, kas kam ir ką turi teisę padaryti. Tik tolesnė raida priveda prie skirtingumo. Pirmiau eina nelygybė, paskui – skirtingumas. Nelygybės vaisiai turi praktinę vertę ir reiškia nevienodą svarbą; skirtingumas yra abstraktus ir

[114] A. Dworkin. *Right-wing women. The politics of domesticated females,* London 1983, p. 221.
[115] C. A. MacKinnon. *Toward a feminist theory of the state* (I leid. 1989), Cambridge, Massachussetts, 1991, p. 3.
[116] Ten pat, p. XIII.

apgaulingai sudaro simetrijos įspūdį. /.../ Skirtingumas – tai aksominė pirštinė ant geležinio viešpatavimo kumščio. /.../ Lyčių nelygybė nėra iš kelio išklydęs lyčių skirtingumas, tai yra pamoka, kurios dar neišmoko lyčių diskriminaciją draudžiančios teisės gynėjos. Viena iš pavojingiausių antifeminizmo rūšių visuomenės gyvenime, aukštosiose mokyklose, teisėje ir politikoje yra atkaklus lyties traktavimas taip, tarsi tai būtų skirtingumo klausimas, o iš tiesų lyčių skirtingumas – tai pačių lyčių padaryta skirtingumo konstrukcija." Teisinė lyčių lygybė nepašalina faktinių skirtumų valdžioje ir kitose srityse, *gender* ir toliau viešpatauja[117].

Moterų priespauda

Kitaip nei liberaliajame feminizme, *moterų diskriminacijos* terminas radikaliajame feminizme pasirodo dažniausiai atsitiktinai, nes, nurodydamas nukentėjusįjį, šešėlyje palieka beneficiantą. O radikaliosios feministės aiškiai ir nedviprasmiškai regi vyrus kaip jiems naudingos diskriminacijos vykdytojus. Jos labiau linkusios aprašymuose remtis griežtai prieštaraujančiais vienas kitam santykiais. Diskriminacija – tai paviršius, po kuriuo slypi išnaudojimas ir jį garantuojanti smurtu pagrįsta priespauda.

Atrodo, kad autorės priespaudai skiria svaresnį, išnaudojimo atžvilgiu pirminį vaidmenį. Turėjimas ar neturėjimas kam nors kitam valdžios (kieno nors spaudimas ar buvimas prispaustam) yra esmingesnis nei skirtingas dalyvavimas gėrybių paskirstyme (tai yra išnaudojimo ir diskriminacijos rodiklis).

Kad moterys yra e n g i a m o j i k l a s ė, nė kiek neabejoja niujorkietės Raudonosios Kojinės. Savo *Manifeste* jos tiksliai ir vienaprasmiškai pagauna esmę: „Moterys yra engiamoji klasė. Mūsų priespauda yra visuotinė, taikoma kiekvienam mūsų gyvenimo matmeniui. Esame išnaudojamos kaip seksualiniai objektai, reproduktorės, namų tarnyba ir pigi darbo jėga. Mes laikomos žemesnėmis būtybėmis, kurių vienintelė paskirtis yra palengvinti vyrų gyvenimą. Mums užgintas žmoniškumas. Mes esame verčiamos, grasinant panaudoti fizinę jėgą, laikytis mums nurodytų elgesio normų"[118].

Deja, moterų priespaudą panaikinti bus sunkiau negu manoma, – susirūpinusios radikaliosios feministės, – nes vyriškasis šovinizmas

[117] C. A. MacKinnon. *Feminism unmodified. Discourses on life and law,* Cambridge, Massachussetts, 1987, p. 8–9.

[118] *Redstockings manifesto,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 379.

pirmiausia yra naudingas psichinei jų prigimčiai, stiprina vyriškąjį ego, o tik tolesnėje perspektyvoje prie to prisideda ekonominė nauda. „Todėl netikime, kad kapitalizmas ar kokia nors kita ekonominė sistema yra moterų priespaudos priežastis, taip pat netikime, kad moterų priespauda išnyks laimėjus grynai ekonominei revoliucijai. Politinė moterų priespauda turi savą klasinę dinamiką; ir šią dinamiką reikia aiškinti terminais, pirmiau apibrėžtais kaip „nepolitiniais": čia kalbama kaip tik apie ego politiką *(the politics of ego)*"[119].

Kai kas turi abejonių. Jeigu buvimas prispaustai reiškia valdžios neturėjimą, tai ką gi atsakyti tiems, kurie, ir ne be tam tikro pagrindo, laiko, jog „moteris šeimoje užima vyraujančią padėtį". Atsakydama Karen Sacks primena, kad, net jei kartais taip ir būna, tai neturi reikšmės, nes „tikriausiai sunku būtų tvirtinti, jog šeima kaip institucija turi kokią nors valdžią". Ji visiškai paklūsta žaidimo taisyklėms, kurias diktuoja vyrų vyraujamos institucijos. „Šeima, panašiai kaip moteris, yra pasyvi institucija; ji *yra priklausoma nuo* vyraujančių ekonominių ir politinių jėgų *įtakos*. Šeima, kaip ir moterys, yra pačioje institucinės lesimo tvarkos papėdėje."[120]

Bet juk, – abejojantieji gali atkakliai abejoti ir toliau, – ne visos moterys skundžiasi priespauda. Tai dėl to, – atsako Betty Roszak, – kad moterų priespauda yra sunkiau suvokiama nei kitos jos formos. Ji pažymi, kad „vyrų visuomenei būdingas moterų nuvertinimas reiškiasi kaip tylus suokalbis. Jis yra subtilesnis už rasistines ir kolonijines engimo formas, su kuriomis, beje, yra artimai susijęs. Jį švelnina ir dangsto šilkiniai erotizmo pakratai. Mes, moterys, užaugame įsisąmoninusios prielaidą, kad, jeigu esame geidžiamos kaip mylimosios, žmonos ir motinos, tai galbūt dėl to esame geidžiamos kaip žmogiškos būtybės. Tačiau, jeigu netyčia arba dėl natūralaus polinkio pabandome išeiti už vyrų nustatyto ir nuo jų priklausomo vaidmens ribų, bematant įsitikiname, kad tasai vaidmuo tampa mus iš karto ribojančia kliūtimi"[121].

V a i d m e n ų v i s u o m e n ė j e s i s t e m a, kuri kiekvienos lyties individams nužymi skirtingą elgesį ir funkcijas, nėra tiesiog įprastas

[119] *Politics of the Ego: A manifesto for N.Y. Radical Feminists* (1969), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 379.

[120] K. Sacks. *Social bases for sexual equality. A comparative view*, kn. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 465–466.

[121] B. Roszak. *The human continuum*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/ Feminine*, min. veik., p.300–301.

darbo pasidalijimas, o tik moterų engimo versmė. Tai nėra neutralus įvairių užduočių pasidalijimas tarp visuomenės narių. Kaip savo programoje rašo Niujorko feministės, lytinis vaidmenų pasidalijimas yra pasiskirstymas į klases. Nepaisant vidinių skirtumų, visiems moterų vaidmenims būdinga, kad tai yra vykdytojų vaidmenys, kuriems stinga valdžios elemento. „Klasinis vyrų atskyrimas nuo moterų yra politinis skirstymas. Jis naudingas tiems individams, kuriems tenka valdančiųjų vaidmenys, o susikerta su interesais tų, kam tenka atlikti valdžios neturinčius vaidmenis. Vaidmenų (arba klasių) sistema turi būti likviduota. Vaidmenų sistema nėra nei būtina, nei visuomenei naudinga."[122]

Tokią poziciją 1969 metais užėmė Moterų vienybės kongresas Niujorke: „Privalome remtis prielaida, kad nėra JOKIO biologinio pagrindo daryti kokį nors skirtumą tarp vaidmenų pagal lytį, išskyrus pagrindines reprodukcijos funkcijas. Kai iš tiesų būsime laisvos, tuoj pat įsitikinsime, kokių dar gali būti skirtumų, jeigu apskritai, be pastarųjų, esama dar kokių nors skirtumų."[123]

Kas moteris engia? Nėra jokių abejonių, kad jų kankintojai yra vyrai. Ar visi? Tikriausiai taip, bent jau potencialiai, biologijos verčiami. Pirmojoje fazėje čia stinga aiškumo, nes moterų atžvilgiu autorės dar apskritai atmeta biologizmą. „Vyrai yra engėjai ne dėl paties jų biologinio aprūpinimo fakto, – rašo Anne Koedt, – o tik patys sau *racionalizavę* savo *vyravimą* kaip biologinio lyčių skirtingumo pasekmę."[124] Radikaliosios feministės taip pat mano, kad „iš tiesų mūsų priespaudos vykdytojas yra vyras, bet tik tiek, kiek jis susitapatina su jo atliekamo viešpataujančio vyro vaidmens teikiamomis privilegijomis ir kiek jis pats iš to turi naudos"[125].

Tačiau su tuo aiškiai nesutinka pirmiausia politinio lesbizmo šalininkės[126], kurios vyrus laiko lėtiniais kankintojais ir priešais. Jos nėra taikingai nusiteikusios Raudonosios Kojinės. „Vyrus matome kaip mūsų priespaudos vykdytojus. Vyrų viešpatavimas yra pats seniausias, pats

[122] The Feminists. *A political organization to annihilate sex roles*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 369.

[123] *Congress to Unite Women: Report from the new york City Meeting*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 315.

[124] A. Koedt. *Lesbianism and feminism* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 249.

[125] *Politics of the Ego: A manifesto for N. Y. Radical Feminists* (1969), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 379.

[126] Žr. toliau „Politinis lesbizmas", ypač B. Mehrhof ir P. Kearon citatas.

svarbiausias vyravimo pavidalas. Visokie kiti engimo ir išnaudojimo pavidalai (rasizmas, kapitalizmas, imperializmas ir t. t.) yra praplėstas vyrų viešpatavimas: vyrai valdo moteris, nedidelė vyrų dalis – kitus vyrus. Visos istorijoje buvusios valdžios struktūros buvo vyrų rankose ir buvo orientuotos į vyrus. /.../ *Visi vyrai* iš vyrų viešpatavimo turi ekonominės, seksualinės ir psichologinės naudos. *Visi vyrai* engė ir tebeengia moteris."[127]

Moterų engimo funkcija įvairialypė. Be vyrams svarbios psichologinės funkcijos, kuri pagrįsta vyriškojo *ego* vertės padidinimu, svarbiausias jo vaidmuo yra tarnauti ekonominiam išnaudojimui, padaryti jį įmanomą. Įvairaus pobūdžio moterų išnaudojimo, ypač darbo namuose pavidalu, analizei nemažai puslapių yra paskyrusios feministės socialistės, o radikalusis feminizmas čia apsiriboja bendromis frazėmis. Radikaliosioms feministėms opiausias dalykas yra ne išnaudojimas, o priespauda, laisvės apribojimas, vertimas būti vyro tarnaite netgi intymiausio privatumo srityje.

„Privatumas yra politiškas" ***(Personal is political)***

Tezę, kad visokio moteris kaip moteris iš vyrų pusės ištinkančio blogio ištakų reikia ieškoti asmeniniuose žmonių tarpusavio santykiuose, Moterų išlaisvinimo sąjūdžio feministės laikė itin svarbiu savo atradimu. Šūkis *„Personal is political"*, privatumas yra politiškas, daugelį kartų pasirodo jų pasisakymuose.

Jis būdavo suprantamas įvairiai. Polemizuodama su politinio lesbizmo (žr. toliau) šalininkėmis, kurių nuomone, tos tezės prasmė tolygi atradimui, jog kieno nors seksualiniai potraukiai, partnerio lyties pasirinkimas nėra vien tik kažkoks „asmeninis", o „politinis" dalykas – *ergo:* nemiegok su priešu! – Anne Koedt gina, jos nuomone, pirminį garsiojo šūkio supratimą. „Pirminė posakio „privatumas yra politiškas" prasmė yra ta, kad jis moterų privataus gyvenimo erdvę atvėrė politinėms analizėms. Anksčiau moterų tarpusavio izoliavimasis būdavo antspauduojamas etikete, kurioje moterų gyvenimo patirtis apibrėžiama kaip „privati, asmeninė". Šitaip moterims buvo trukdoma įžvelgti joms visoms bendras visuomenines aplinkybes ir bendrai patiriamą vyrų priespaudą."[128]

Reikalas buvo toks: įtikinti moteris, kad jų pačių likimas pasirodo

[127] *Redstockings Manifesto,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 534.

[128] A. Koedt. *Lesbianism and feminism* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 255.

besąs visos klasės likimas. Moterys gyvena atsiskyrėliškai, tarp namų ūkio sienų, nežinodamos, kad sudaro klasę. „Esame klasė, esame engiamos kaip klasė, – rašo Beverly Jones, – /.../ Tikslingai viena nuo kitos atskirtos, esame pajungtos vieno ar keleto vyrų valdžiai ir visų vyrų labui. Privačiai – nei pabėgsi, nei išsigelbėsi, nėra iš tos padėties išeities."[129] Panašiai ir Raudonosios Kojinės: „Kadangi lig tol gyvenome su savo engėjais susisaisčiusios intymiais ryšiais, viena nuo kitos izoliuotos, mus buvo galima išlaikyti nežinančias, kad mūsų asmeninės kančios yra politiškai sąlygota aplinkybė. Tai gimdo iliuziją, kad moters ir vyro sąjunga įgyja iš dviejų nepakartojamų asmenybių tarpusavio sąveikos kylantį pavidalą ir kad ją galima formuoti individualiai. Iš tikrųjų kiekviena tokia sąjunga yra klasinė sąjunga, o konfliktai tarp pavienių vyrų ir pavienių moterų yra politiniai konfliktai ir juos spręsti galima išimtinai kolektyviniu būdu"[130].

Taip suprantama meilė, tariamai asmeniškiausias ir privačiausias santykis tarp individualių vyrų ir moterų, pasirodo besanti politinė apgavystė. „Radikalusis feminizmas laiko, – rašo radikaliosios feministės, – kad meilė savo plačiai paplitusiu pavidalu yra panaudojama politiškai, siekiant užmaskuoti ir pateisinti tarp vyrų ir moterų egzistuojantį priespaudos santykį, ir kad iš tikrųjų, kol poreikio kontroliuoti kitą žmogų nepakeis širdingas palankumas autentiškiems jo raidos poreikiams, tol negali būti ir autentiškos meilės."[131] Taip pat ir asmeninį motinos ir vaiko tarpusavio santykį galima apibūdinti politinėmis kategorijomis. „Motinų ir vaikų tarpusavio priklausomybė iš esmės yra tironijos aktas, – rašo Niujorko priemiesčio gyvenviečių feministės, – kuris naudojamas ir motinai, ir vaikui tramdyti, slopinti."[132]

Išsamesnis šūkio „privatumas yra politiškas" supratimas atsiskleidžia konkrečių visuomeninių situacijų aprašymuose bei interpretacijose (žr. skyrių *Faktai ir jų interpretacijos*).

[129] B. Jones. *The dynamics of marriage and motherhood*, kn. R.Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 59.

[130] *Redstockings Manifesto*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 533–534.

[131] *Politics of the Ego: A Manifesto for N. Y. Radical Feminists* (1969), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 381.

[132] *Westchester Radical Feminists* (1972), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 386.

Moterų sudaiktinimas – vyrų smurtas prieš moteris

Daiktiškas moterų vertinimas, vyrų požiūris į moteris kaip į daiktus – tai bendra moters padėtis patriarchato visuomenėje. Pagrindinis jo šaltinis ir tuo pat metu reiškimosi būdas – įvairios *smurto (violence)* prieš moteris formos. Smurtas individualiuose santykiuose tarp abiejų lyčių individų, tiek tiesiogiai susijęs su seksu, tiek iš pažiūros nesusijęs, turi ypatingą politinę prasmę. Vyrų klasė taip primena moterims jų pavaldumą, jų daiktiškumą.

Moters kaip daikto vertinimas pasirodo kiekviename lyčių santykyje, netgi tuomet, o galbūt – ypač tuomet, kai vyras nori parodyti moteriai pagarbą ar jautrumą. Simone de Beauvoir, kuri nuo 1972 metų laiko save feministe ir bendradarbiauja su radikaliuoju prancūzų Moterų išlaisvinimo sąjūdžiu, mano, jog visokios *moterų šventės* yra jų sudaiktinimo reiškinys. Tiesioginis jos pasisakymo akstinas buvo Jungtinių Tautų paskelbti Moterų metai (1975), kurių paskelbimą liberaliosios feministės laikė dideliu tarptautiniu feminizmo laimėjimu. „Mes, feministės, jau daug kartų esame sakiusios, ką apie tai manome. Daro iš mūsų kvailutes ir žemina mus. Paskui bus Jūros metai, vėliau – Arklio, Šuns metai ir t. t.... Tai reiškia, jog moterys yra vertinamos kaip daiktai, dalykai, kaip tai, kas šiame pasaulyje, kuris yra vyrų pasaulis, nėra verta nieko daugiau, kaip pagarbesnio elgesio metai. Tik pamanykite, o juk sudarome pusę žmonijos. Juk tai groteskiška – kalbėti apie metus, vienerius moterų metus. Visi metai, kiekvieni metai turi būti moterų metai, apskritai žmogaus metai."[133]

Vyrų galantiškumas tik užmaskuoja nerimą keliančią faktinę padėtį. Iš tikrųjų vyrai yra engėjai, naikinantys moters subjektyvumą. Aiškindama, kodėl moterys daugiausia yra *konservatorės* ir palaiko tradicinį vaidmenų modelį, Andrea Dworkin piešia dramatišką vyrų smurto prieš moteris vaizdą: „Norėdamos išvengti mirties ir pažindamos vyrų sadizmą, žinodamos, ką vyras gali padaryti moteriai dėl sekso, lytiškai santykiaudamas dėl pasitenkinimo, dėl savo galios pajautimo, būdamos kankinės, iš savo pozicijos miegamajame ir viešnamyje gebėdamos įsivaizduoti, kaip atrodo kiti kalėjimai, žinodamos, kokie storžieviai būna vyrai su silpnesniais už juos, patyrusios jų kumščius, prievartą, gyvuliškojo ir bordeliškojo tipo lytinį santykiavimą, įžvelgdamos vyrų abejingumą žmogiškosios laisvės reikalams, matydamos vyrų entuziazmą žeminti kitus savo fizinio įsigalėjimo kelyje, neregėdamos vyrų akyse esant moterų, matydamos jų panieką moters gyvenimui ir norėdamos išvengti mirties – *ir*

[133] A. Schwarzer. *Simone de Beauvoir heute*, min. veik., p. 65.

norėdamos išvengti mirties – moterys atranda du skirtingus savo santykių su vyrais formavimo būdus, pritaikytus šiam pasauliui, kuris yra vyrų pasaulis. „Dauguma pasirenka pirmąjį kelią, „dešiniąją išeitį": išlaikyti ligšiolinį modelį. Tik nedaugelis renkasi kitą, savąjį kelią: „feminizmą."[134]

To, kas šiuolaikinėje psichologijoje laikoma tipišku „moteriškumu", esmė kyla iš to, kad vyrai jas yra galutinai įbauginę, tai yra jų sudaiktinimo rezultatas. *Stokholmo visuomeninio sindromo* teorijos autorė rašo: „Mes manome, kad vyrų smurto prieš moteris rezultatai atlieka svarbiausią vaidmenį suvokiant įprastinę moterų psichologiją. Vyrų smurtas moterims nuolatos kelia kasdienį – ir dėl to dažnai nediagnozuojamą – grėsmės pojūtį *(terror)*. Šią grėsmę, pavyzdžiui, patiria *bet kuri moteris* kaip baimę būti išprievartauta *bet kurio* vyriškio arba kaip baimę supykdyti vyriškį – *bet kurį vyriškį"*. Moterų gyvenimas – tai nuolatos įbaugintų būtybių gyvenimas nelaisvėje[135]. „Mes teigiame, kad moterų, kurios gyvena nelaisvėje (ir vergijoje), psichologija nėra „natūrali" arba moterims įgimta genetine ar biologine prasme lygiai taip pat, kaip nėra natūrali nelaisvėje laikytų laukinių žvėrelių psichologija. /.../ moterų reakcija į vyrus ir į vyrų smurtavimą primena įkaitų reakciją į pagrobėjus. Tiksliau pasakius, skelbiame tezę, jog struktūra, kuri buvo aprašyta paėmus įkaitus ir pavadinta „Stokholmo sindromu", – kai įkaitai ir jų pagrobėjai vieni prie kitų prisirišo, – gali padėti mums suprasti moterų psichologiją bei vyrų ir moterų savitarpio santykius."[136] Ir autorė daro išvadą:

[134] A. Dworkin. *Right-wing women*, min. veik., p. 189.

[135] D. L. R. Graham. *Loving to survive. Sexual terror, men's violence and vomen's lives*, New York, 1994, p. XIII.

[136] Ten pat, p. XIV. Autorė čia apeliuoja į 1973 metų rugpjūčio 23 dienos įvykį. Du teroristai 6 dienas išlaikė įkaitais Stokholmo banko darbuotojus, – tris moteris ir vieną vyrą. Įkaitų elgesys pagrobėjų atžvilgiu yra aprašytas kaip „Stokholmo sindromas". Kalbama apie neįprastą, kaip galėtų pasirodyti, reiškinį – pagrobtųjų prisirišimą prie pagrobėjų. Panašūs ryšiai, autorės nuomone, atsiranda ir kitais pagrobimo atvejais, be to, dar ir koncentracijos lageriuose, kulto grupėse, su paimtais į nelaisvę kareiviais, su smegenų plovimą patyrusiais kinais, su mušamomis žmonomis, su šeimoje seksualiai išnaudojamais vaikais, tarp prostitučių ir sąvadautojų. Visur pasirodo „prisirišimas prie pažeminimo ar pavergimo vykdytojo". Sindromas pasireiškia esant keturioms sąlygoms: yra pastebimas pavojus gyvybei, nėra galimybės pabėgti, įžvelgiamas kad ir menkiausias pagrobėjo švelnumas ir esama izoliacijos. Autorė siūlo naują *Societal Stockholm Syndrome* koncepciją, pagal kurią atsiranda „engiamos grupės prisirišimas prie engėjų grupės" (ten pat, p. XVI). Pažymėtina, kad panašūs procesai yra aprašyti Solženicyno *Gulago archipelage.*

„/.../ Moterų prisirišimas prie vyrų, kaip ir jų moteriškumas bei heteroseksualumas, – tai paradoksali reakcija į prievartą iš vyrų pusės. Kaip pagrobėjai, kurie, idant pasiektų savo tikslą, pirmiausia turi užmušti ar bent jau sužeisti keletą įkaitų, taip ir vyrai panašiai terorizuoja moteris siekdami savo tikslų: nuolatinės seksualinio, emocinio pobūdžio moterų paslaugų prievolės, patarnavimo namuose ir reprodukcijos. Panašiai kaip įkaitai, kurie iš baimės būti nužudyti daro viską, kad įsiteiktų pagrobėjams, taip ir moterys stengiasi patenkinti vyrus, o ši jų reakcija yra jų moteriškumo versmė. Į moteriškumą įeina kompleksas poelgių, kurie patinka vyrams (valdantiesiems), nes praneša, jog moteris yra akceptavusi savo, kaip valdomosios, statusą. Iš to išplaukia, kad moterų elgesys – tai išlikimo strategija *(survival strategies).* Kaip įkaitai, kurie prisiriša prie savo pagrobėjų, taip moterys prisiriša prie vyrų grumdamosi dėl išlikimo, ir tai yra didelio moterų poreikio turėti ryšį su vyrais ir būti jų mylimoms priežastis"[137].

Tiesą sakant, radikalusis feminizmas prievartą įžvelgia visame kame, visuose santykiuose su vyrais, bet ypatingo dėmesio susilaukia seksualiniai arba aiškią seksualinę potekstę turintys ryšiai: heteroseksualiniai santykiai, seksualinis priekabiavimas, moterų žeminimas, labai plačiai suprantamas prievartavimas, prostitucija.

S e k s a s s u v y r i š k i u (s e k s u a l i n i s s u d a i k t i n i m a s)

Heteroseksualiniai lytiniai santykiai jau patys savaime yra prievartos forma. Moteris per juos tampa daiktu. Viena iš garsiausių moterų laisvės pasirenkant partnerio lytį ir sekso praktikavimo būdą priešininkių, sako: „Visuotinai įsigalėjusioje seksualinėje sistemoje, kuri artikuliuojama ir reprodukuojama pornografijoje, moterys apibrėžiamos ir traktuojamos kaip seksualiniai objektai; yra neigiamas mūsų žmogiškumas, o mūsų kūnai prievartaujami dėl seksualinio malonumo; mūsų seserų kūnais tiesiogine prasme prekiaujama siekiant pelno. Svarstymuose neleistina abstrahuotis nuo šios sistemos: ji nustato ir praktiką, ir ideologiją tiek aplink mus, tiek ir mumyse pačiuose"[138].

Seksualiniuose santykiuose su vyriškiu nėra lygybės. Subjektas lytiškai santykiauja su objektu. Mat vyrams nelygybė turi kažkokio

[137] Ten pat, p. XIV.

[138] D. Leidholdt. *When women defend pornography* (1985), kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism,* min. veik., p. 131.

seksualiai skatinančio prieskonio. „Kaip tik vyrai, o gal tiktai vyrai seksualizuoja nelygybę, o ypač lytinę", bet taip pat ir rasinę bei klasinę[139].

Heteroseksualizmas, galimas dalykas, yra tik apsimetinėjimo rezultatas, nors *Stokholmo visuomeninio sindromo* autorė dėl to nėra galutinai apsisprendusi. „Esame įsitikinusios, kad, kol vyrai nesiliaus terorizuoti moterų, – netgi jų prisiminimuose, – negalime paneigti, jog moterų meilė vyrams ir moterų heteroseksualumas yra vien Stokholmo sindromą atitinkančios išlikimo strategijos."[140] Tuo tarpu Adrienne Rich neturi nė menkiausių abejonių dėl moterų seksualinių potraukių apsimestinio pobūdžio[141]. Su šiuo požiūriu kaip tik polemizuoja socialistinės feministės[142].

Lytiniai santykiai su vyru pažeidžia *moters kaip subjekto integralumą.* A. Dvorkin nuomone, kurią ji yra literatūriniu atžvilgiu išradingai pateikusi ir parėmusi specialiai parinkta literatūros istorijos medžiaga, kaip tik apeliuojančia į Almos Mahler ir Sofijos Tolstajos kančias atsiduodant vyrams išimtinai dėl pareigos ar iš meilės, su įsiskverbimu susijęs seksualinis santykiavimas moteriai tiek fiziškai, tiek ir psichiškai yra nepaprastai atgrasus. „Nes kas gi yra tas įėjimas į ją? Tas įėjimas yra pirmutinis susitaikymas savo kūne, kad esi padermė *(generic),* o ne individualybė. /.../ Fiziškai suvokiant dalyką, santykiavimo metu moteris yra gyvenamoji erdvė, pažodžiui – okupuota teritorija: okupuota netgi tuomet, kai prieš tai nebuvo pasipriešinta, nebuvo panaudota jėga; net jeigu okupuotas asmuo kalbėjo: taip, prašom, taip, greičiau, taip, dar. Yra skirtumas, ar įėjimo į tavo kūną vietoje turi liniją, kurios nevalia peržengti, ar yra situacija, kai tokios linijos neturi; o būti okupuotai savo pačios kūne yra ne tas pat, kaip nebūti okupuotai savo pačios kūne."[143]

Nuo čia kelias jau tiesiai veda į tezę, kad heteroseksualizmas stiprina patriarchatą ir kad moterų išlaisvinimo priemonė yra lesbiškasis pasirinkimas. Lesbiškojo politinio maišto feminizme vadovė (antrajame moterų susivienijimo kongrese Niujorke 1970 metais) kaltino feministes dėl heteroseksualinių polinkių: „Teikti paramą ir meilę vyrui,

[139] C. A. MacKinnon, *Feminism unmodified,* min. veik., p. 3.

[140] D. L. R. Graham. *Loving to survive,* min. veik., p. XIV. Apie „Stokholmo sindromą" žr. 136 išnašą.

[141] Žr. jos pozicijos pateikimą 190–192 p.

[142] Žr. toliau, p. 469–470.

[143] A. Dworkin. *Intercourse,* London, 1987, p. 132–133.

užuot davus tai vienai iš savo seserų – tai tik remti tą kultūrą, tą viešpatavimo sistemą"[144]. O Sheila Jeffreys nedvejodama aiškiai ir galutinai tvirtina: „Heteroseksualumas, kaip *politinė sistema,* funkcionuoja geriau negu tokios engimo sistemos, kaip aparteidas ar kapitalizmas. Tai, kad heteroseksualizmą esame įpratusios laikyti savo pasitenkinimo ir laimės, meilės ir sekso versme, galų gale pasirodo besą suderinta su reikalavimais, kad mūsų priespauda tęstųsi. Taip laisvės pasaulis, atsiveriantis anapus heteroseksualumo rato, lieka uždarytas mūsų akims, nes tai reikalauja iš mūsų neva atsisakyti „meilės" ir „sekso"[145].

Seksualinis priekabiavimas

Seksualinis priekabiavimas – tai palyginti švelni smurto prieš moteris forma. Jis pasireiškia nuo tada, kai moterys išeina į viešumą, dažniausiai kaip darbuotojos. (Privačioje srityje jį atitinka seksualinis smurtavimas šeimoje). Ieškodama šio reiškinio identifikavimo pradmenų, Catherine MacKinnon cituoja 1976 metų teismo nuosprendį byloje „Williams prieš Saxbe". Teismas pripažino, jog yra „lytinės diskriminacijos rūšis daryti kam nors seksualinį spaudimą, jeigu to ko nors ekonominė padėtis yra tokia, kad pasipriešinti neįmanoma". Pavadinimas *sexual harassment* dar nepavartotas, tačiau buvo kalbama kaip tik apie seksualinį priekabiavimą[146].

Šiuo metu seksualinio priekabiavimo problema yra labai gyva. Vienas iš trumpiausių apibrėžimų jį apibūdina kaip „rodymą kam nors nepageidaujamo seksualinio intereso" *(unwanted sexual attention)*"[147].

Feministinis požiūris į seksualinį priekabiavimą amerikiečių tyrinėtojų kolektyviniame darbe yra apibūdintas taip: „Feministės seksualinį priekabiavimą įvardijo ir suprato kaip valdžios demonstravimą ir kaip lytinės diskriminacijos formą /.../, kurie kildinami iš vyrų viešpatavimo bei privilegijų kapitalistinėje darbo vietoje, įtvirtinami visuomenei priprantant prie lyčių vaidmenų ir seksualiai sudaiktinant

[144] L. Fadermann. *Odd girls and twilight lovers. A history of lesbian life in twentieth-century America,* Harmondsworth, 1991, p. 207. Cit. iš L. Segal. *Straight sex. The politics of pleasure,* London, 1994, p. 50.

[145] S. Jeffreys. *Anticlimax. A feminist perspective on the sexual revolution,* London, 1990, p. 4.

[146] C. A. MacKinnon. *Feminism unmodified,* min. veik., p. 251, žr. C. A. MacKinnon. *Sexal harassment of working women,* New Haven, 1979.

[147] C. Brant, Yun Lee Too (red.). *Rethinking sexual harassment,* London, 1994, p. I.

moteris, o patriarchaliniai mitai juos užtamsina"[148]. Seksualinio priekabiavimo tikslas yra parodyti vyrų jėgą ir priminti moterims jų priklausomą padėtį"[149].

Prievartavimas

Prievartavimas turi sisteminę reikšmę. „Norint pažvelgti į prievartavimą iš jo funkcijos moterų priespaudos sistemoje matymo taško, reikia suprasti jo neatsitiktinį, neginčytiną pobūdį ir prisikasti prie ypatingo jo tikslo, kuriam jis tarnauja vyrų klasės labui", – rašo Barbara Mehrhof ir Pamela Kearon, Raudonųjų Kojinių pradininkės[150]. Prievartavimas – tai teroro aktas, kuris sudaro „integralią moterų priespaudos sudedamąją dalį. Tai yra kraštutinė priemonė, kuri privalo garantuoti, kad moterys priimtų vyrų vyravimo neišvengiamybę"[151]. Terorizmui būdinga, kad jis veikia aklai, nesirenka aukos. Panašiai yra ir čia. Kiekviena moteris gali tapti išprievartavimo auka. Mat nėra būdo apsisaugoti nuo išprievartavimo, nes potencialus prievartautojas niekuo neišsiskiria. „Kiekvienas vyriškis yra potencialus prievartautojas"[152]. Ir tai nėra bausmė už kokią nors konkrečią kaltę. Apie tai kaip tik ir kalbama. „Išprievartavimas yra bausmė, nors nebuvo nei nusikaltimo, nei kaltės – bet kokiu atveju subjektyvios kaltės. Tai veikiau bausmė už *objektyvų* nusikalstamą buvimą moterimi. /.../ Be viso kito, tai yra pamoka visai moterų klasei – ypatinga pamoka, nes nėra mokoma, kaip elgtis, idant tos bausmės išvengtum. *Užtat išprievartavimas moko moteris, kad jų pavaldumas vyrams yra kažkas objektyvaus, įgimto ir nepakeičiamo.*"[153] Išprievartavimas „yra veiksmingas politikos įrankis. /.../ Tai yra tobuliausias politinis nusikaltimas"[154].

O kas gi yra išprievartavimas? Jo sąvoka pamažu platės. Tai pranašauja feminisčių požiūris: „Išprievartavimas – tai paprasčiausias ir

[148] S. G. Bingham (red.). *Conceptualizing sexual harassment as discursive practice*, Westport, Connecticut, 1994, p. 3.

[149] E. Grauerholz. *Gender socialization and communication. The inscription of sexual harassment in social life*, kn. S. G. Bingham (red.). *Conceptualizing sexual harassment as discursive practice*, min. veik., p. 35.

[150] B. Mehrhof, P. Kearon. *Rape: An act of terror (1971)*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 228.

[151] Ten pat, p. 229–230.

[152] Ten pat, p. 230.

[153] Ten pat.

[154] Ten pat, p. 233.

begėdiškiausias būdas vyrams primesti moteriai savo paleistuvišką valią, – rašo jos. – Išprievartavimas įvyksta kiekvienu atveju, kai moteris prieš savo norą paklūsta vyriškio seksualiniam įkyrumui. Sužadėtuvėmis ir sutuoktuvėmis išprievartavimas legitimuojamas lytinius santykius pripažįstant vedybinės sutarties dalimi"[155].

Teisininkams ir apskritai vyrams tai yra sudėtingas ir diskutuotinas klausimas, tačiau moterims, feminisčių nuomone, atsakymas aiškus. Susan Brownmiller, dalyko klasikė (išimtinai dar kartą cituoju jos trumpą apibrėžimą), rašo: „Moteris apibrėš išprievartavimą vienu sakiniu: jeigu aš nenoriu miegoti su konkrečiu vyriškiu, o jis verčia mane tai daryti prieš mano valią, tai yra nusikalstamas prievartavimo veiksmas"[156].

O štai kito autoriteto kalbamu klausimu balsas: „Išprievartavimas – tai agresijos aktas, kuriame aukai nesuteikiama apsisprendimo teisė. Tai smurto aktas, kuris, nepaisant to, kad po jo šiuo atveju nebūna mušama arba žudoma, visuomet susijęs su pavojumi gyvybei. Pagaliau išprievartavimas – tai masinio terorizavimo būdas, nes išprievartavimo aukomis tampa atsitiktinai pasitaikiusios moterys, nors vyrų viešpatavimo gynėjai visur platina nuomonę, neva išprievartavimą paskatinusios pačios moterys, kurios nekukliai elgėsi arba nederamoje vietoje buvo netinkamu laiku, o iš esmės – elgėsi taip, tarsi būtų laisvos būtybės"[157]. Kitame, vėlesniame tekste, nagrinėdama mergaičių augimo nuolatinės išprievartavimo grėsmės pripildytoje aplinkoje rezultatus, priduria: „Ir mūsų kūnai, mokydamiesi įpročio labai atsargiai elgtis viešose vietose, be paliovos ir aiškiai byloja: nesi laisva"[158].

Norint išsivaduoti nuo prievartavimo, reikia panaikinti lyčių vaidmenis, – pažymi visokių smurto prieš moteris formų specialistė. Moterys mokosi ne geisti sekso, o būti geidžiamos, ne lytėti, o būti liečiamos ir t. t. „Jeigu vyrai ir moterys būtų išlaisvinti nuo lytinių vaidmenų, prievartavimų situacija radikaliai pasikeistų. /.../ Trumpai sakant, manau, jog išvadavimas nuo lytinių vaidmenų būtų akstinas abiem lytims, vyrams ir moterims, susikurti tokį vyriškojo seksualumo ir moteriškojo romantizmo elementų mišinį, kad karas tarp jų pasibaigtų.

[155] The Feminists. *A political organization to annihilate sex roles*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 376–377.

[156] S. Brownmiller. *Against our will. Men, women and rape*, London, 1975, p. 17.

[157] S. Griffin. Rape. *The politics of consciousness* (1979), San Francisco, 1986, p. 23.

[158] Ten pat, p. 77.

Tačiau prieš mus labai, labai tolimas kelias. Ir prievartavimai lydės mus tiek ilgai, kiek laiko egzistuos tie prieštaravimai."[159]

Prostitucija

„Prostitucija – tai nėra nusikaltimas be aukos, be nukentėjusiojo. Čia yra auka, ir ta auka – moteris", – pareiškia pora metų vėliau išgarsėjusi skaitomiausio veikalo moterų išprievartavimo tema autorė, dalyvaudama Niujorko magistrate surengtų skaitymų tema „Prostitucija kaip nusikaltimas be aukų" blokavimo akcijoje[160]. „Tai tik mitas, kad prostitutė yra savo kūno pardavėja, kad ji yra sandėrio dalyvė, kad pati sąmoningai apsisprendžia parsiduoti. Tai tik jūsų mitas, ponai, jums pavyko jį paskleisti, ir tai naudinga jums patiems. Tai ne tik atleido jus nuo atsakomybės už tą šlykštų, nusikalstamą kitos žmogiškos būtybės kūno pirkimą, bet ir apsukriai perkėlė jūsų kaltės naštą ant mūsų pečių." Tiesa, vyrai, atskirdami prostitutes nuo kitokių, padorių moterų, bando pelnyti sau kitų moterų simpatijas. „Tačiau, brangieji ponai, žinokite, jog esame iššifravusios tą jūsų pasakaitę: feminisčių sąjūdis susitapatina su moterimi, kuri yra tapusi jūsų sukurtos institucijos, žinomos prostitucijos pavadinimu, auka."[161] O ką gi turėtų daryti jauna, ambicinga mergina, kai 96 proc. uždirbančiųjų daugiau kaip 15 000 dolerių per metus – baltieji vyrai. O likusieji 4 procentai tenka kitokios odos spalvos vyrams ir saujelei moterų? Oratorė kaltindama atskleidžia, kad jai pačiai daug kartų buvo siūlytas mokamas seksas viešbučiuose, taksi automobiliuose, kaip priėmimo į darbą bare sąlyga ir pan. Tačiau jai pasisekė, nes tapo rašytoja. „Na, turėjau progą išbandyti dar vieną galimybę – ištekėti."[162] Ji prieštarauja, kad baudžiamos moterys, šio nusikaltimo aukos, ir paleidžiami į laisvę prostitucija besinaudojantys vyrai, šio kriminalinio akto vykdytojai. „Prostitucija pas mus nesiliaus, kol vyrai nepripažins moterų lygiomis sau. Tačiau to niekuomet nebus, kol nebus baigta su prostitucija. Taigi pasirodo, kad tuo pačiu metu privalome darbuotis ir dėl visiškos moterų lygybės, ir kad būtų padarytas galas prostitucijai. Vienas be kito neateis"[163], – reziumuoja viena iš žinomiausių Moterų išlaisvinimo sąjūdžio figūrų.

[159] D. E. H. Russell. *The politics of rape. The victim's perspective* (I leid. 1975), New York, 1984, p. 274.

[160] S. Brownmiller. *Speaking out on prostitution*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 72.

[161] Ten pat, p. 73.

[162] Ten pat, p. 75.

[163] Ten pat, p, 76.

„Prostituciją kaip gąsdinančią santuokos alternatyvą sukūrė vyrai, – priduria feministės. – Jokiai moteriai nėra leista savo egzistenciją grįsti kuo nors kitu, kas nebetilptų į jos, kaip sekso ar motinystės objekto, apibrėžimą."[164]

Pagaliau ar prostitucija ir santuoka yra taip labai vienas kitam prieštaraujantys alternatyvos nariai? Prostitucija – tai paprastos amerikietės *gyvenimo modelis,* – teigia kita feministė, kurios akimis žiūrint, prostitutės ir paprastos žmonos sugretinimas veikiausiai būtų pirmosios naudai. Prostituciją kuria ne vien vyrai, – pastebi ji, žinodama ką kalba, nes pati yra pasirinkusi šį kelią. Prostitucija – tai tik išryškintas vidutinės amerikietės gyvenimo modelio pavidalas. „Aš norėčiau galėti visą kaltę dėl apverktinos Amerikos moterų visuomeninės padėties suversti vyrams, tačiau tai būtų neteisinga. Kaltę privalome pasidalyti. Yra tiesa, kad visuomenė visą laiką stengiasi išlaikyti dvejopus reikalavimus, bet vis dėlto tai mes, moterys, juos priimame. Naudojimasis moters kūnu kaip preke ar mainų priemone leidžia vyrui pasijusti „vyriškiau" ir apsibrėžti sau savo „viršenybę" santykiuose su savo sutuoktine, bet taip pat patenkina ir tam tikrą moters poreikį. Ji geba daryti verslą iš savo„trapumo" ir sekso (o šioje vietoje leiskite man pažymėti, kad 99 proc. mano pažįstamų moterų, mergšių ir ne mergšių, nebuvo lankstesnės už plieninį strypą), idant gautų visas tas gėrybes, kurių yra išmokyta trokšti ir kurias brangina. Jei kada nors dėl kokios nors priežasties ji turėtų pradėti elgtis labiau pasitikėdama savimi, o paskui vis dėlto išsigąstų, ji visuomet gali sugrįžti prie tų savo pokštų su silpnumu bei delikatumu ir susirasti kokį nors didelį, stiprų vyrą, kuris imsis ją globoti. Vienas dalykas, ką daro prostitutė, – ji atmeta į šalį visus tuos tauškalus apie moterų silpnumą."[165] Nes, – sako ji, – „kaip rodo mano patirtis, vėlgi nėra tokio didelio skirtumo tarp mergšės ir ne mergšės, kaip kas veikiausiai mano. Daugeliu atžvilgių prostitutės gyvenimo sąlygos ir dinamika Amerikos visuomenėje (aišku, šiek tiek perdedant) yra susijusi su moterų gyvenimo sąlygomis mūsų visuomenėje apskritai"[166]. „Tuo tarpu, – priduria, – aš matau skirtumą, ir dar nemenką, *moraline* prasme tarp mergšės ir raganos, kuri verčiau renkasi namą su sodu ir visą tą įsigijimo avansu numerį. Iš tokio palyginimo mergšė, aišku, išeina nugalėtoja."[167]Aišku, vyrai traktuoja moteris kaip seksu-

[164] The Feminists. *A political organization to annihilate sex roles,* kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 377.
[165] E. Strong. *The hooker,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 291.
[166] Ten pat, p. 289.
[167] Ten pat, p. 295.

alinę prekę, tad yra kalti. „Visuomet plačiai paplitęs požiūris, jog moteris yra tik šiek tiek daugiau nei indas tam tikram skaičiui vyro „įvažiavimų". Skaudžiausia yra tai, kad šio požiūrio laikosi daugelis moterų."[168] Kodėl gi po to reikėtų stebėtis merginomis? „Nuo tos valandos, kai mergaitė yra tiek paaugusi, kad gali eiti į mokyklą, ji pradeda mokytis pagrindinių kekšavimo principų. Čia neabejotinai iškyla tam tikras konfliktas, nes, viena, žodžiais ji yra mokoma, kad reikia branginti meilę, savo gerą vardą, orumą, jautrumą ir palankumą kitiems, tačiau, kita vertus, iš aplinkinių žmonių (pradedant tėvais ir baigiant mėgstamais televizijos personažais) gauna kitokios informacijos, iš kurios išplaukia, jog iš tiesų vertinama ekonominė nauda ir aukštesnio visuomeninio statuso siekimas ir kad ji, moteris, gali pasiekti visus tuos tikslus, jei tik apsukriai parduos savo ranką. Taip ir mergšei iš tikrųjų belieka vien tik nublokšti šalin įmantrias prakalbas ir imtis aiškiai tvarkyti reikalus."[169]

Kathleen Barry, kuri yra žinoma ne tik kaip dviejų šia tema parašytų darbų autorė, bet ir kaip labai aktyvi tarptautinio bendradarbiavimo kovojant su prekyba žmonėmis organizatorė, prostitucijos klausimu visą kaltės naštą aiškiai perkelia vyrams. Ji teigia, kad prostitucija išauga visuotinės *mizoginijos* dirvoje. „Šita mizoginija, naudojimasis prostitutėmis norint parodyti savo nepagarbą žemesnei ir degradavusiai lyčiai, yra išskirtinė, labai galinga priežastis, dėl kurios prostitucija visuomet buvo kultūros pradinė mokykla – seniausia pasaulio profesija, nesunaikinama institucija, neišvengiama visuomeninių paslaugų forma. Ji yra susijusi su moterų beteisiškumu visose visuomeninio gyvenimo plotmėse."[170] Prostitucijoje, kaip rodo autorės tyrimai, dažniausiai pasitaiko moterų seksualinė vergovė *(female sexual slavery).* „Moterų seksualinė vergovė būna visose situacijose, kuriose moterys ar mergaitės negali pakeisti tiesioginių savo egzistencijos sąlygų; kur nepriklausomai nuo to, kokiu keliu atėjo iki šių sąlygų, negali iš jų ištrūkti; kai yra atiduotos seksualiniam smurtui ir išnaudojimui." Bet argi, – priduria ji, – kiekvieni valstybės atžvilgiu „privatūs" namai nėra ta vieta, kur ponas laiko savo verges?[171]

Prostitucija paliečia visas moteris, – rašo ta pati autorė po šešiolikos

[168] Ten pat, p. 291.
[169] Ten pat, p. 290–291.
[170] K. Barry. *Female sexual slavery,* Englewood Cliffs, New Jersey, 1979, p. 117.
[171] Ten pat, p. 139.

metų. Anksčiau ji to nesupratusi. Anuomet tyrinėjusi „prostitucijos seksualumą", naujoje knygoje ji pereina prie „seksualumo virtimo prostitucija", nes moterų seksualumas, kaip dabar ji tai mato, apskritai yra virtęs prostitucija. „Prostituciją aš laikau, – rašo ji, – modeliu, kraštutiniausiu ir gryniausiu bet kokio seksualinio išnaudojimo pavidalu. Seksualinis išnaudojimas yra politinė sąlyga, moterų pajungimo pagrindas ir pamatas, kuriuo remiantis yra išauginta ir įdiegta moterų diskriminacija."[172] Tačiau anksčiau yra teigusi, kad „privalome grįžti prie pirminės politinio radikaliojo feminizmo premisos: kad privatumas yra politiškas; todėl skirtingas jų – „mergšių" ir mūsų – „moterų" traktavimas yra absoliučiai klaidingas, tai yra patriarchalinis melas"[173].

P o r n o g r a f i j a

Radikalusis feminizmas nenuilsdamas kovoja su pornografija. Kodėl? Nes: „Pornografija – tai teorija, o praktika – prievartavimas. Šio aforizmo autorė dar septintąjį dešimtmetį, rodos, buvo Robin Morgan, o paskui jį išpopuliarino Susan Griffin[174]. Neginčytina antipornografijos kampanijos vadove tapo Andrea Dworkin, kuri išleido *Pornografiją*. Redakcija, kuri už asketiškai vengusią to darbo autorę parengė jos bendrąją reziumė, suprato štai ką: „Nėra tokio klausimo: Ar pornografija *skatina* smurtą prieš moteris? Pornografija *yra smurtas prieš moteris*, smurtas, kuris persmelkia ir deformuoja kiekvieną mūsų kultūros aspektą /.../ pornografija glūdi pačioje vyrų viršenybės širdyje. Moterys joje apibrėžiamos seksualinės kolonizacijos terminais. Jos nuosprendis yra toks: moterų kūnai priklauso vyrams"[175]. Autorės nuomone, pornografija vaizduoja moteris kaip mergšes, palaikydama vyrų turimą bendriausią moterų kaip jų geismo ir valdžios „seksualinių objektų" paveikslą. Knygą autorė baigia taip: „Kol neišnyks pornografija, tol nebūsime laisvos"[176].

Pornografija – tai *kultūros kerštas prigimčiai*, – taip šį reiškinį mato feminizmo poetė ir filosofė Susan Griffin. Daugelis priprato prie po-

[172] K. Barry. *The prostitution of sexuality*, New York, 1995, p. 11.
[173] Ten pat, p. 10.
[174] L. Lederer (red.). *Take back the night. Women on pornography* (I leid. 1980), New York, 1982.
[175] A. Dworkin. *Pornography. Men possessing women*, London, 1981 (paskutinis viršelis).
[176] Ten pat, p. 224.

žiūrio, kad pornografija yra platesnio „seksualinio išsivadavimo" sąjūdžio dalis, kad tai „revoliucija prieš tylėjimą", eroso išlaisvinimas ir sąmonėje; kad pornografas – tai „politinės laisvės pirmeivis", nes juk palaiko „nuomonių laisvę". Tačiau toji laisvė „daryti kas ką nori", – protestuoja autorė, – „prieštarauja žmogaus išlaisvinimui *(human liberation)*"[177]. Pornografija – tai *erotizmo neigimas,* o ne jo išraiška, juk erotizmas yra susijęs su kūniškumu mumyse, o pornografija yra „baimės žinoti apie tą kūniškumą ir troškimo priversti erosą nutilti išraiška"[178]. Tyrinėdami pornografinę ikonografiją suvokiame, kad joje pateikiami „svetimai valiai atiduoti, suvaržyti, priversti tylėti, išniekinti ir netgi nužudyti moterų kūnai yra natūralių jausmų ir prigimties galios, kurių pornografinė sąmonė neapkenčia ir bijo, simboliai. O pirmiausia pasakysime, jog „moteris" pornografijoje, panašiai kaip „žydas" antisemitizme ir „juodasis" rasizme, reprezentuoja prarastąją sielos dalį, tą būties sritį, kurią pornografinė *(pornographic mind)* ar rasistinė sąmonė norėtų užmiršti arba paneigti. Ir pagaliau matome, kad savo žinių apie tą uždraustąją sielos dalį turėjimas – tai ne kas kita kaip erotiškumas"[179]. Autorės manymu, – deja, minėtoji „pornografinė sąmonė yra mūsų kultūros sąmonė". Tai yra „sąmonė, kuri kalba į mus per filosofiją ir literatūrą, per religinę doktriną ir meną, per filmus, per reklamą, kasdieniais gestais, mūsų papročiais, per istoriją bei jos vaizdinius ir aklais smurto aktais, kurie sudaro mūsų gyvenimo sanklodą"[180]. Toji sąmonė „nori pakeisti prigimtį kultūros galybės iliuzijomis"[181]. Kultūra prislopina žinojimą, kad „esame neatskiriamai susiję su visomis kitomis pasaulio būtimis"[182]. Tačiau šios pastangos baigiasi pralaimėjimu. „Tai, ką pornografas nori sukompromituoti, yra jo paties dalelė. Kadangi nori sunaikinti tai, kas sudaro jį patį, jis visuomet turi tą kovą pralaimėti."[183]

Pornografijos ir erotizmo priešpriešа minėtai autorei itin būdinga: „Pornografas redukuoja moterį vos ne iki daikto, iki visiškai materialaus besielio objekto, su kuriuo galima mylėtis vien tik „fiziškai".

[177] S. Griffin. *Pornography and silence. Culture's revenge against nature,* London, 1981, p. 1.
[178] Ten pat.
[179] Ten pat, p. 2.
[180] Ten pat, p. 3.
[181] S. Griffin. *Rape,* min. veik., p. 255.
[182] Ten pat, p. 260.
[183] Ten pat, p. 261.

Tačiau ir Bažnyčia, ir judėjų bei krikščionių kultūra diktuoja mums tą pačią etiką"[184]. „/.../ pornografija su savo kondensuota mitologija tiesiog reiškia tą patį tragišką pasirinkimą, prie kurio mus privedė mūsų kultūra: pamiršti erotiką."[185] „Pornografinėje sąmonėje egzistuoja gilus plyšys tarp dvasinės ir kūniškosios meilės. Juk pornografas niekada negali mylėti tos pačios moters kūnu ir siela." Jis visą laiką verčiasi dichotominėmis priešingybėmis: mergelė ir mergšė, siela ir kūnas, nekaltybė ir gėda, be to, atkakliai nori mergelei „nuplėšti garbę", padaryti ją vien kūnu, išniekinti[186]. Pornografas trokšta mirties. Pornografinėje sąmonėje „sielos ir kūno susiliejimo viltį yra pakeitęs mirties ilgesys, nes tik miręs kūnas paklūsta pornografo valdžiai. Tik negyvas, troškimų ir valios netekęs kūnas"[187].

Pornografija, būdama „kultūrinio sadizmo ideologija", – savo ruožtu rašo darbų prostitucijos tema autorė Kathleen Barry, – taip pat ištrina skirtumą tarp mergšės ir madonos, nes parodo, ką galima išdarinėti ne tik su prostitute, bet taip pat ir su mylimąja, žmona, ak! – netgi su dukterimi[188].

Nenatūralios reprodukcijos technikos

Vis madingesnė surogatinė motinystė *(surrogate mothering)* – tai iš pačių savo pagrindų „vergystė", o ne „liberalizmo reprodukcijos srityje", kaip tai supranta liberaliosios feministės, kurios čia mato „pasirinkimo laisvę", pasireiškimas[189]. Šio klausimo žinovė Phyllis Chesler polemizuoja su „surogatinės motinystės, kaip laisvo susitarimo, gynėjomis. Pateikusi pagarsėjusį Mary Beth Whitead, nenorėjusios atiduoti dukters Saros spermos davėjui, nors tai padaryti ją buvo įpareigojusi sutartis, atvejį, autorė rašo: „Pagaliau pasirinkimo laisvė apima ne tik aborto laisvę, bet ir laisvę turėti ir pasilikti sau vaiką, jeigu moteris tam pasiryžta"[190].

Visokie techniniai reprodukcijos metodai, tiesą sakant, yra patriarchato įnagiai, – pažymi šios tematikos klasikė Gena Corea, kuri rašo:

[184] S. Griffin. *Pornography and silence,* min. veik., p. 3.
[185] Ten pat, p. 7.
[186] Ten pat, p. 20.
[187] Ten pat, p. 69
[188] K. Barry. *Female sexual slavery,* min. veik., p. 174.
[189] J. G. Raymond. *Sexual and reproductive liberalism,* kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism,* min. veik., p. 111.
[190] D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism,* min. veik., p. 95.

„Teigiu, kad reprodukcijos technikos yra politinė tema". Ji turi galvoje „nėštumą iš mėgintuvėlio", surogatinę motinystę, dirbtinį apvaisinimą, spermos užšaldymą, prenatalinius vaisiaus lyties tyrimus ir t. t. Minėtosios technologijos – „tai patriarchato, kuris redukuoja moteris iki materijos *(to Matter)*, labui sukurti dalykai. Kaip patriarchalinė valstybė dabar nemato nieko blogo, kad prekiaujama moters kūno dalimis (krūtys, makštis, sėdmenys) seksualiniams prostitucijos poreikiams ir platesnio seksualinio verslo sumetimais, taip netrukus ji pripažins, jog yra racionalu reprodukcijos tikslams prekiauti kitomis moters dalimis (gimda, kiaušidėmis, kiaušialąstėmis)"[191]. „Reprodukcijos technikos – tai vyriškosios tikrovės produktas. Technologijoje pasireiškiančios vertybės (sudaiktinimas, vyravimas) yra tipiškos vyriškai kultūrai. Technika buvo tobulinama pagal vyrišką modelį *(male gendered)* ir palaiko vyrų valdžią moterims"[192].

Bulimija ir anoreksija

Ir šis dabartinių moterų prakeikimas yra tam tikros rūšies smurto (vertimo patenkinti vyrų lūkesčius) vaisius. Kodėl tai yra tipiški moterų negalavimai? Kadangi moterims dažniausiai stinga atsakomybės už savo kūną jausmo. Kūnas yra liovęsis būti jų nuosavybė. „Jos sudaro įspūdį, jog priėmė kultūrinę formulę, kokios privalo būti (tobulai gražios), ir save vertina lygindamos su tuo neįmanomu įgyvendinti šablonu."[193]

Moteriškumas ir vyriškumas

Moterų išlaisvinimo sąjūdyje iš pradžių vyrauja požiūris, kad „moteriškumo" ir „vyriškumo" sąvokos – tai itin parankios seksistinių ideologijų priemonės. Gyvuoja androginiškos viltys, tai yra laukimas, kad ateities visuomenėje lytis išliks tik fiziologine prasme. Tik antrojoje raidos fazėje radikaliajame feminizme įsigali esencialistinė orientacija, kuri moteriškume ir vyriškume įžvelgia tam tikrus pastovius psichinius bei kultūrinius kompleksus; jie nesą tiesiog biologiškai užkoduoti, o savo gyvybingumą semią iš ilgalaikių biologinio skirtingumo pasekmių. Ši pozicija iki galo atskleista kultūrinio feminizmo veikaluose[194].

[191] G. Corea. *The mother machine. Reproductive technologies from artificial insemination to artificial wombs* (1985), London, 1988, p. 2.

[192] Ten pat, p. 4.

[193] D. L. R. Graham. *Loving to survive,* min. veik., p. 135.

[194] Žr. skyriaus „Kultūrinis feminizmas" dokumentus.

Moteriškumo ir vyriškumo prigimtis kultūrogeninė, juos sukuria lyčių vaidmenų dialektika, – rašo Roszakai ir šį tarpusavio (savanoriško?) sąlygojimo procesą vaizduoja taip: „Jis dedasi esąs vyriškas, nes ji dedasi esanti moteriška. Ji dedasi esanti moteriška, nes jis dedasi esąs vyriškas. Jis vaidina tokį vyrą, apie kurį ji mano, kad tokia moteris, kurią ji vaidina, privalo jo geisti. Ji vaidina tokią moterį, apie kurią jis mano, kad toks vyras, kokį jis vaidina, privalo jos geisti. Jeigu nesistengtų atrodyti vyriškas, lygiai taip pat gerai galėtų būti už ją moteriškesnis – ji turbūt stengiasi atrodyti labai moteriška. Jeigu jinai nesistengtų atrodyti moteriška, lygiai taip pat gerai galėtų būti už jį vyriškesnė – jis turbūt stengiasi atrodyti labai vyriškas. Todėl jis dedasi esąs dar tvirtesnis. O ji dedasi esanti... dar švelnesnė". Tačiau čia yra svarbi asimetrija. Jis turi *valdžią,* o ji to dėka privalo jaustis *saugi.* Rezultatas: „ji dūsta nuo savo moteriškumo banalybės. Pasaulis vaitoja dėl grėsmingo jo vyriškumo"[195].

Šią vaidmenų dialektiką kitos autorės netrukus pagilina atsižvelgdamos į jėgų asimetriją. Burris manymu, „šizofreniškasis skilimas įvyko, kai pirmaujantys vyrai į moteris nukreipė projekcijas visų tų savo emocijų, kurių jiems nepavykdavo suderinti su savo pačių atvaizdu bei vyrų, kaip valdančiųjų, vaidmeniu, kurių jie baiminosi ir kurioms nenorėjo leisti savęs „suminkštinti". Tas šizofreniškasis skilimas moteriškumo ir vyriškumo apibrėžimus padarė priešingybėmis. Apskritai paėmus, kadangi vyrai yra apibrėžiami kaip žmogiškumo norma, moterys apibūdinamos kaip jų „į žmones panašūs negatyvai"[196]. Dėl to atsirado „moterų tikėjimas savo menkumu", kuris sudaro pagrindinę kliūtį moterims telktis į kovą dėl išsivadavimo, – teigia Dixon. Tas pats reiškinys būdingas kitoms engiamoms mažumoms[197].

Vyrų ir vyriškumo išaukštinimui galima ir, žinoma, reikia priešintis, tai yra feminizmo uždavinys. *Vyras – tai sugadinta moteris,* mano, gerbtiną Aristotelio ir Freudo požiūrį atmesdama... kas gi, jeigu ne pamišėlė? Valeria Solanas, ta pati, kuri tik tik neužmušė A. Warholo ir kurios „SCUM Manifestą" iš psichiatrijos klinikos išvogė lesbizmo pranašė Ti-Grace Atkinson, rašo: „Vyriškis gamtai išėjo atsitiktinai: vyriškasis genas Y yra ne visas moteriškasis genas X, turi ne visą chro-

[195] B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine,* min. veik., p. VII–VIII.
[196] B. Burris. *The Fourth World Manifesto* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 352.
[197] M. Dixon. *The rise of Women's Liberation,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine,* min. veik., p. 192.

mosomų rinkinį. Kitaip sakant, vyras yra ne visa moteris, tai vaikščiojantis aborto rezultatas, genų stadijos nelaikšis... Būdamas nebaigta moteris, vyras leidžia gyvenimą stengdamas papildyti save, tapti moterimi. Jis bando tai padaryti, nuolat susirasdamas sau kokią nors moterį, broliaudamasis su ja, bandydamas gyventi per ją ir jungdamasis su ja į viena, taip pat skelbdamas savastimi visokius moterų bruožus – emocinį pastovumą ir savarankiškumą, charakterio jėgą, dinamizmą, ryžtingumą, susivaldymą, objektyvumą, pasitikėjimą savimi, drąsą, vientisumą, gyvybingumą, sutelktumą, gilumą, sąmojingumą ir t. t. ir... suversdamas moterims visokius vyriškus bruožus – tuštybę, lengvapėdiškumą, vulgarumą, silpnumą ir t. t. Vis dėlto reikia konstatuoti, kad vienoje srityje tiesiog akį rėžia vyro pranašumas moterų atžvilgiu. Tai – reklama. (Pasiekė nuostabų rekordą, milijonus moterų įtikinęs, jog vyrai yra moterys, o moterys yra vyrai.) Vyrų teigimas, kad moterys atsiskleidžia per motinystę ir seksą, reiškia vien tai, ką vyrai pripažintų savo saviraiška, jeigu jie būtų moterys. Kitaip sakant, ne moterys kankinasi pavydėdamos vyrams penio, o vyrai kenčia pavydėdami putės"[198].

Vyras – tai vėlesnis mutantas, – nenusileidžia feminizmo istoriosofijos kūrėja Elizabeth Gould Davis, jau knygos pavadinime konstatavusi, kad iš pradžių egzistavusi „pirmutinė lytis": moterys (kurios dauginosi tam tikro seksualinio hermafroditizmo dėka). „Pirmieji vyriškiai buvo mutantai, gamtos keistenybė, atsiradusi kaip kažkokio genų pakenkimo, galbūt dėl ligos ar saulės spinduliavimo, rezultatas. Vyriškumas išlieka genetiškai recesyvus požymis kaip ir daltonizmas ar hemofilija, su kuria yra susijęs." Y chromosoma yra deviacija, o dviguba YY lemia kriminalinį jos nešiotojo elgesį[199].

Abu pasisakymai šlubuoja dėl – groteskiškai? – atmetamų, o juk *status quo* šalininkų rimtai skelbtų tezių apie biologiškai įgimtą vyrų pranašumą. Anuomet, kartojame, Moterų išlaisvinimo aktyvistės bet kokį biologizavimą dažniausiai dar laikė ideologine klastote. Kalbėdamos apie psichinės bei kultūrinės lyčių poliarizacijos atsiradimo faktinius sociogeninius mechanizmus, pirmiausia atkreipdavo dėmesį į edukacijos ir apskritai socializacijos, taip pat ir kitų visuomeninių institucijų vaidmenį, ir tai patvirtina tolesniame skyriuje *Faktai,* kurio link vedamas skaitytojas, pateikiamos citatos.

[198] V. Solanas. *SCUM Manifesto (fragmenty),* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 514–515.

[199] E. G. Davis. *The first sex* (I leid. 1971), London, 1973, p. 35.

Matriarchato ir moteriškosios kultūros pirmenybė

Radikaliojo feminizmo istoriosofijoje ypatingas vaidmuo tenka iš engelsiškojo marksizmo perimtai, tiesa, ne visų autorių palaikomai, prielaidai, kad istorijoje yra egzistavęs pirmykštis matriarchatas. Elizabeth Gould Davis suteikia jam mito apie auksinį moterų kultūros amžių pavidalą ir supažindina su juo knygoje provokuojančiu pavadinimu *Pirmutinė lytis.* Pirmąja lytimi, kitaip nei manė populiarioji Simone de Beauvoir *Antroji lytis,* pasirodo esančios moterys. Anot autorės, esama prielaidų – anomalijų, kurios „nelyginant auksinio dantuko blyksnis naujagimio burnelėje" skatina priimti hipotezę, kad, pirma, „seniausia dabar mums žinoma civilizacija buvo kitos, anuomet jau tik miglotai menamos, o dabar visiškai užmirštos atgimimas", ir, antra, „to, kas mums yra pažįstama kaip civilizacija, varomasis veiksnys ir raidos gaivintoja buvo moteris". Daug kas liudytų, kad „vyras buvo tik *tarpininkas,* kad visi jo padaryti atradimai ar išradimai kartą jau buvo padaryti anksčiau, užmirštojoje praėjusioje civilizacijoje prieš dešimtis ar šimtus tūkstančių metų". Anais senaisiais laikais „moters funkcija buvo pirmauti, paskui ji buvo ta, kuri „išsaugojo žuvusios civilizacijos užuomazgas ir sudarė galimybes joms iš naujo sudygti ir sužydėti"[200]. Kad pasaulis kadaise buvo „ginokratinis *(ginocratic)*", tarp kita ko, liudija faktas, jog, grįžtant atgal į istorinę praeitį, matomas moterų vaidmens didėjimas. „Jeigu tiesa, kad šių dienų dievai ir deivės yra vien vakarykštės dienos didvyriai ir didvyrės, tai istorinių laikų deivės neabejotinai yra vien valdžios hierarchijos senojoje civilizacijoje atspindys vėlesnėje sąmonėje"[201].

Vėliau sukilę vyrai paėmė valdžią, ir tai jie parašė istoriją, rūpestingai ištrynę iš jos moterų buvimo pėdsakus. Moteris liko nustumta iki „žemiausių jų kūno potraukių objekto", o „Dievą perdarė pagal savo pačių paveikslą". O blogiausia, kad tokius įsitikinimus jiems pavyko įdiegti pačioms moterims[202]. Tačiau „maskulinizmo amžiai kaip tik krypsta galop. /.../ Tiktai tris tūkstančius metų besitęsiančio vyriškojo materializmo bestijos viešpatavimo nuvertimas išgelbės žmonių rasę". Sugrįš „dvasios galybe", o ne „fizine jėga" paremtas moterų viešpatavimas"[203]. Aišku, nebus išsiversta be pačių moterų aktyvumo, ir kaip tik feminizmas jas šiam tikslui organizuoja.

[200] Ten pat, p. 15.
[201] Ten pat, p. 16.
[202] Ten pat, p. 17–18.
[203] Ten pat, p. 399.

Feministinė istoriosofija ypatingą pagarbą pradeda rodyti vyrų inkvizitorių ant laužo degintos viduramžių b u r t i n i n k ė s figūrai. Jos paveikslas visiškai perkainojamas. /.../ „burtininkės ir čigonės – tai pirmosios pasipriešinimo sąjūdžio kovotojos ir partizanės, kovojančios su priespauda, ir kaip tik – su moterų priespauda, ir dar – kiek tik akis įžvelgia į praeitį. /.../ Burtininkės buvo moterys, kurios drįso būti įdomios, drąsios, agresyvios, inteligentiškos, nekonformistės, smalsios pasauliui ir trokštančios jį tyrinėti, nepriklausomos, seksualiai laisvos ir revoliucingai nusiteikusios (ir tai tikriausiai paaiškina, kodėl devyni milijonai moterų buvo sudeginta ant laužų kaip burtininkės). Burtininkės /.../ nelenkė galvos nė prieš vieną vyrą, nes jos buvo gyvas palikimas seniausios istorinės kultūros, visų kultūros, kurioje vyrai ir moterys lygiomis teisėmis dalyvavo išties kolektyviniame visuomenės gyvenime, kol seksualinė, ekonominė ir dvasinė „Imperialistinės falo visuomenės" represija užvaldė visą žmonių prigimtį ir gyvenimą ir padarė juos mėšlo krūva". Taip rašė Niujorko grupės WITCH (t. y. „burtininkė") feministės. Joms burtininkė tapo simboliu viso to, kas vertinga kiekvienoje moteryje. „Burtininkė gyvena ir juokiasi kiekvienoje moteryje. Ji yra laisva dalelytė kiekvienos mūsų, iš kurių mūsiškė paliegusi visuomenė nenatūraliai reikalauja drovių šypsenų, nuolankaus taikstymosi su absurdišku vyrų viešpatavimu, makiažo ir kūną smaugiančių drabužių."[204]

Politinis lesbizmas

Dalis radikaliųjų feminisčių netrukus pasisakė už lesbiškąjį lytinio gyvenimo būdą kaip vienintelį moteriai feministei deramą politinį pasirinkimą. Jos noromis kartojo sparnuotąjį Ti-Grace Atkinson posakį: *Feminizmas yra teorija, o lesbizmas – praktika*[205].

„Kas yra lesbietė? – klausia garsiojo politiškai apsisprendusių lesbiečių manifesto autorės. – Lesbietė – tai iki sprogimo ribos sutelktas visų moterų pyktis."[206] Šiuo sakiniu radikaliosios lesbietės pradeda savo išvadą apie „vyru save laikančios moters" ir „moterimi save laikančios moters" *(woman identified woman)* atskyrimą. Tai, kad vyrai

[204] W.I.T.C.H. *Witch power*, kn. *On the liberation of women. A special double issue*, „Motive", 1969, vol. XXIX, nr. 6/7, p. 77.

[205] A. Koedt. *Lesbianism and feminism* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 246.

[206] Radicalesbians. *Woman identified woman*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 240.

įniršę pjudo lesbietes, atsisako duoti joms teisę vadintis „tikromis moterimis", reiškia, jog kalbama apie dalyką, kuris svarbesnis už seksą – apie moters apskritai definiciją. Jeigu tas vienas skirtumas sukelia tokią agresiją ir lemia tai, kad nenorima tų moterų laikyti „tikromis" moterimis, tai, matyt, vyrų supratimu, visą moteriškumo esmę parodo seksas su jais. „Pagaliau supraskite, jog buvimo „moterimi" esmę parodo buvimas kirkinamai vyrų", – rodos, sako vyrai[207]. Ta, kuri lesbizmą apriboja seksualine orientacija ir išsaugo visą moters suvokimo per netiesioginį sąryšį su vyru struktūrą, turi būti būtybė, kuri „nesikirkina su vyru". Anot autorių, kiekviena heteroseksuali moteris išlieka tokios autodefinicijos nelaisvėje, nes, būdama intymiausiai susijusi su vyru, negali išsivaduoti nuo visą jos būtybę persmelkiančios sąsajos su vyru. O „kol savo sąmonėje esame kažkuo, ką galima apibrėžti per vyrą, nepajėgiame suvokti savo, kaip žmogiškųjų būtybių, autonomijos"[208]. Tad šitokioje perspektyvoje moterų padėtis – tai vergystė, ir tik ji legitimuoja moteris visuomenės akyse. „Mūsų kultūrinis žargonas tai vadina „moteriškumu" arba „buvimu tikra moterimi". Mes esame autentiškos, turime egzistencijos prasmę, tikrovė mums priklauso tik tiek, kiek esame kokio nors vyro nuosavybė ir nešiojame jo pavardę. Būti moterimi, kuri nepriklauso nė vienam vyrui, – tai būti nematomai, bekūnei, neautentiškai, nerealiai."[209]

Kadangi moterys stengiasi įgyti tapatybę per vyrus, „tapatindamosi su savo engėju, gyvendamos per jį, gaudamos statusą ir tapatybę iš jo ego, jo valdžios, jo laimėjimų", jos tuo pat metu tampa nepageidaujamos kitoms moterims, „nenori jokių ryšių su kitomis moterimis, kurios juk tik atspindės jų pačių priespaudą, jų pačių ant-

[207] Ten pat, p. 242. Taip pat ir Anne Koedt, būdama politinio lesbizmo priešininkė, aprašo plačiai pasireiškiančią, – sėkmingą! – moterų bauginimo praktiką vadinant jas „nemoteriškomis" *(unfeminine)*, o tai yra šydu pridengtas kaltinimo variantas, arba tiesiai šviesiai pravardžiuojant jas „lesbietėmis" (lenkiškas žodis „lesba" tikriausiai yra kilęs iš vokiečių kalbos niekinamojo *eine Lesbe)*. Jos nuomone, šio apibūdinimo vartojimas pravardžiuojant turi tikslą atbaidyti moteris nuo domėjimosi savimi, priversti jas domėtis tiktai vyrais. Užtenka, kad dvi moterys kavinėje būtų pasinėrusios į pokalbį ir nekreiptų dėmesio į vyrus prie gretimų staliukų, ir jau gali išgirsti, jog yra „lesbės" (A. Koedt. *Lesbianism and feminism* [1971], kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 247).

[208] Radicalesbians. *Woman identified woman*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 244.

[209] Ten pat.

raeilę padėtį, jų pačių panieką sau"[210]. Todėl „pačioje moterų išlaisvinimo programos širdyje ir prie kultūrinės revoliucijos pamatų glūdi save su moterimis tapatinančių moterų primatas, moterų, kurios tarp savęs ir su savimi kuria naują savęs suvokimą". Iš čia ypatingas – revoliucinis (o todėl politinis) – lesbizmo vaidmuo! „Tiktai moterys viena kitai gali duoti naują savo pačios prasmę. Šią tapatybę privalome savyje tobulinti per savo pačių tarpusavio sąsajas, o ne per santykius su vyrais. Toks suvokimas – tai revoliucinė jėga, iš kurios išplauks ir visa kita, nes mūsų revoliucija yra organiška."[211] Vadinasi, lesbietes dera laikyti pionierėmis autentiško, ne autonominio, moteriškumo ieškojimų kelyje. Seserystėje su jomis, o ne bendradarbiaujant su vyrais, reikia žengti feministinės revoliucijos kryptimi. Čia jau girdėti aiški radikaliojo feminizmo posūkio ginecentrinio kultūralizmo link pranašystė.

Lesbizmas tapo feminisčių savitarpio nesutarimų dingstimi. Netgi kai kurios feministės lesbietės atmetė tokias pretenzijas. Pokalbyje su Anne Koedt dvi iš jų kritiškai vertina tokias politiškai motyvuotas savo kolegių lesbiečių priekabes. „Tau sako: „nemyli moterų", „esi mūsų engėja", jei tik nešoki pas jas į lovą. Juk tai baisu – reikalauti iš ko nors sekso ideologiniais sumetimais."[212] Pati Anne Koedt pažymi, kad lesbizmą ir radikalųjį feminizmą sieja vien įsitikinimas, jog biologija nedeterminuoja lyčių vaidmenų, nes jie esą išmokti[213]. Bet toliau atsiranda skirtumų. „Propaguojant beatodairišką homoseksualizmą, politiškai paremiamas požiūris, *kad yra svarbu*, kokios lyties tavo partneris."[214] O radikaliajam feminizmui rūpi, kad partnerio lytis taptų visuomeniškai neutraliu, skaidriu dalyku, biologija kaip asmens apibūdinimo veiksnys turinti visai išnykti. Į „asmenis turime žiūrėti kaip į asmenis (o šiame žodyje nėra klausimo apie konkretaus individo lytį)"[215]. Garsioji radikaliojo feminizmo tezė, jog „privatumas yra politiškas", bent jau neturėjo reikšti, kad tavo asmeniniai seksualiniai polinkiai yra politiški[216].

[210] Ten pat.
[211] Ten pat, p. 245.
[212] *Loving another woman*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 91.
[213] A. Koedt. *Lesbianism and feminism* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 249.
[214] Ten pat, p. 253.
[215] Ten pat, p. 254.
[216] Ten pat, p. 255.

Nepaisant protestų, radikaliojo feminizmo srovėje politinio lesbizmo reiškinys vis stiprėjo. „Tik per dvejus metus, – rašo Jill Johnston, – žodžio lesbietė reikšmė pakeitė savo prasmę iš privataus maištingo aktyvumo į politinį revoliucinį tapatumą /.../tavo sekso partnerio ar partnerių pasirinkimas yra politinis pasirinkimas."[217] „Lesbizmas tai iš tiesų *kelias į laisvę* – laisvę nuo vyrų priespaudos, – rašo Martha Shelly, radikalioji feministė, DOB[218] narė, – /.../ Moteris, kuri yra visiškai nepriklausoma nuo vyrų, kuri gauna meilę, seksą ir pagarbą iš kitų moterų, yra baisiai pavojinga vyrų viešpatavimui. Jai jų nereikia, ir dėl to jie jai turi mažiau valdžios."[219]

Faktai ir jų interpretacijos (visuomenės paveikslas)

Socializacija suluošina moteris

Edukacija (plačiau – socializacija) sukuria moteriškumą ir vyriškumą kaip asmenybės tipus. Tai suluošina moteris ir vyrus, nes suformuoja juos vienašališkus. Itin grakščiai šią situaciją aprašo Meredith Tax, Bostono grupės „Duona ir rožės" aktyvistė. Verta pacituoti ilgesnius jos straipsnio fragmentus. Jungtinėse Valstijose vyrai yra mokomi, „kad būti vyru – tai reiškia būti fiziškai ir verbaliai agresyviam, seksualiai hiperaktyviam, gyventi autoritariškai ir gebėti abstrakčiai mąstyti. Tuo tarpu nelaikoma vyrišku dalyku pastabumas paprastoms kasdienio gyvenimo detalėms. Vyrai yra mokomi sudarinėti dangaus žemėlapius, bet ne pastebėti, kad kambaryje šalia jų kažkas verkia. /.../ Jautrumas kitų žmonių poreikiams mūsų visuomenėje laikomas moterišku dalyku. Beje, priklausomybė nuo kitų – irgi. Idealus vyras amerikietis, vertinant mūsų visuomenėje vyraujančiomis kategorijomis, yra kompetentiška, gerai veikianti, tvirtai tikslo siekianti, bedvasė, *seksualinį*, bet ne *asmeninį* gyvenimą turinti konkurencijos mašina. Laimei, dauguma vyrų negali prilygti šiam idealui; tačiau labai stengiasi. /.../ Vyrai yra mokomi būti aktyvūs, siekti ko nori; bet ne gražiai atrodyti ir laukti, kad tai, kas jiems reikalinga,

[217] J. Johnston. *Lesbian nation. The feminist solution*, New York, 1973, p. 275.
[218] Daughters of Bilitis – nuo šeštojo dešimtmečio veikianti ir ypatinga pagarba apgaubta lesbiečių organizacija.
[219] M. Shelly. *Notes of a radical lesbian*, kn. R. Morgan, *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 308.

pasirodys netoliese. /.../ Moterys yra pernelyg jautrios aplinkai. Ką gi, privalo tokios būti. /.../ Aplinka joms nuolat kelia grėsmę, net ir gatvėje /.../ Reikia nuolat būti budrioms ir dėl kita ko. Jeigu neturėtum šito radaro, kaip galėtum būti tikra, kad nepraleisi kokios nors geros progos? Esi išmokusi pasyvų vaidmenį: negali eiti ir pasistengti gauti tai, ko nori, užtat privalai greitai mąstyti ir tai, kas pasitaiko, pagriebti ore. Privalai visuomet būti pasirengusi šypsena atsakyti į pro šalį einančio pasakos karaliūno šypseną. O kadangi tavo vaidmeniui dar priklauso ir būti tarpininke tarp tavo gyvenimo vyrų ir jų pažįstamų, taip pat privalai būti visada pasirengusi užgesinti karo židinį, įsiterpti, atleisti, greitai įsikišti ir neleisti įvykti nemaloniems nutikimams. Skrupulingumas, rūpinimasis kitais, – o tai diegiama moterims, – naudingi bruožai, tačiau, jeigu jie tampa perdėti, ima labai varginti"[220].

Tokio skirtingo vyrų ir moterų individų formavimo rezultatai yra pražūtingi kaip tik moterims, o jų pražūtingumą maskuoja *iškreipta sąmonė*. „Už tai reikia brangiai mokėti. Kadangi kitų paisymas laikomas mūsų priederme, mūsų darbu, tai, reikalams prastai klostantis, už tai sumokame kaltės ir paniekos sau jausmu. O reikalai visuomet klostosi prastai. Tuomet reaguojame atsiprašinėdamos; ir atsiprašinėjame dar ilgai po to, kai pats nutikimas jau seniai užmirštas /.../ Atsiprašinėjame, kad užimame vietą erdvėje, kad gyvename. /.../ Ir iš to susidaro uždaras ratas – mūsų iš tos paniekos sau kilęs troškimas apsaugoti vyrus nuo susivokimo, kad mus skaudina, leidžia jiems likti nesusivokiantiems, o tai lemia, kad jie lieka mažiau žmonėmis, negu galėtų būti. /.../ O kad galėtume su tuo šiaip ne taip gyventi, blokuojame savyje supratimą, kaip labai socializacijos esame emociškai deformuotos ir kaip tai patogu vyrams, mūsų darbdaviams, reklamos specialistams ir apskritai visiems, kam užeina noras mumis pasinaudoti." Taip mumyse susiformuoja „iškreipta sąmonė."[221] Moterims padaroma didelė žala. „Kokia žala padaryta mums kaip merginoms, kiek pasėta mumyse nepasitikėjimo savimi, kiek paniekos sau, kurie niekados nesiliaus davę karčių vaisių. Kiek kartų iš mūsų buvo atimta proga *rinktis* – save pačią, savo vyrą, gyvenimo kelią, gyvenimo stilių – prieinama iki to, kad nesugebame išspręsti net banaliausių situacijų. Negalėjimas apsispręsti

[220] M. Tax. *Woman and her mind: The story of everyday life*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 23–24.
[221] Ten pat, p. 25.

jau tapo amerikietiško folkloro dalimi. Kas nežino paveikslėlio su moterimi, tūnančia tarp dėžių su batais, valandų valandomis negalinčia išsirinkti. Tiktai ko čia stebėtis, jei visą gyvenimą tau kalbama, kad gerai parinkta batukų pora ar tinkama šukuosena gali būti lemtingi visam tavo tolesniam likimui, jei jau nebekalbėsime apie tai, jog tai vienintelė sritis, kur apskritai dar gali ką nors rinktis." Ką gi, išstumi tą tiesą iš sąmonės, nes kaip su ja gyventum? Ir taip tavyje randasi *iškreipta sąmonė*. „Dėl to manai, kad esi baisiai nelaiminga, nes tau išaugo spuogas ant veido, užuot pasakiusi sau tiesą, kad esi nelaiminga, nes esi išmokyta apie save galvoti kaip apie parduodamą daiktą (ir visuomet buvai taip vaizduojama), kurios prekinei vertei (tavo vertei!) laikinai yra iškilęs spuogo pavojus"[222].

Yra sakoma, kad skirtingiems individams sukirpti atitinkami moterų ir vyrų vaidmenys yra puikiai suderinti, tai tarsi dėlionės fragmentai. Žinoma, tačiau... moterų sąskaita. „Iš mūsų iškarpyti tokie fragmentai, kad tiktų į tą dėlionę, kokia yra mūsų visuomenė." Turime visam laikui sugadintas asmenybes. Norėdamos išsilaisvinti, „turime bandyti įsivaizduoti, kokios iš tikro galėtume būti, jeigu nebūtų mums nuo mažens įkalbėta, kad esame kvailos, nesugebame ką nors sugalvoti, „intuityvios", neveiklios, fiziškai silpnos, isteriškos, perdėtai jautrios, iš prigimties priklausomos nuo kitų, nesugebame atsiginti nuo jokios atakos, tinkame tik šeimininkauti namuose, būti sekso objektu ir teikti emocinio pobūdžio poreikių tenkinimo paslaugas kokiam nors vyrui arba vyrams ir vaikams. Ir tai tik tuomet, jeigu mums tai lemta. Priešingu atveju komerciniais sumetimais turime parodijuoti visus tuos vaidmenis kaip kieno nors sekretorė! Visa tai mes gauname ne paveldėjimo būdu ir ne atsitiktinai. Mes esme įspraustos į tas vingrias pozas, *įkištos* į tarnybinius darbus, *išauklėtos* atsiprašinėti dėl savo buvimo, *išmokytos* nesugebėti nieko tokio, kam reikia nors truputėlio jėgos, pavyzdžiui, atidaryti duris ar atkimšti butelį. Taip, kaip kinėms varžomos pėdos, taip ir mums tūkstančius metų buvo varžomi protai ir jausmai"[223]. Vidurinėje mokykloje merginos netikėtai sąmoningai apriboja savo pažangą, tyčia leisdamos į priekį išeiti vaikinams. Tai įstumia jas į „moterišką šizofreniją": „Mūsų visuomenę galima būtų aprašyti kaip privedančią moteris iki beprotybės"[224]. „Iš daugelio moterų taip sistemingai buvo atiminėjamas

[222] Ten pat, p. 26.
[223] Ten pat.
[224] Ten pat, p. 32.

ego, kad jos visą laiką turi žiūrėti į save veidrodyje, idant matydamos fizinį savo pavidalą įsitikintų, kad vis dar tebėra ten ir yra dar sveikos."[225]

Šį kaltinamąjį aprašą papildo Čikagos universiteto sociologė feministė (vėliau standartinio *moterų studijų* vadovėlio autorė). Anot Jo Freeman, socializacija paslepia sunkią padėtį. Anksčiau įvairių apribojimų židinys buvo teisė, dabar taip nėra[226]. Tačiau moterų nereikia varžyti teise. „Jų kūnus galima laikyti laisvus, nes jų protai buvo sukaustyti grandinėmis daug anksčiau, negu jos ėmė funkcionuoti kaip suaugusios būtybės."[227] Socializacija sukuria užburtą ratą, yra tam tikri spąstai, į kuriuos įleidžiamos moterys. „Kai įsisąmoniname daugybę subtilių visuomeninės kontrolės mechanizmų – bendraamžių grupės spaudimas, kultūrinės normos, tėvų treniruotės, mokytojų įtaka, vaidmens lūkesčiai ir neigiamas savo pačios paveikslas, – nesunku pamatyti, kodėl mergaitės, kurios vaikystėje beveik kiekvienu atžvilgiu yra geresnės už berniukus, paskui užaugusios beveik niekuo nebeišsiskiria."[228] Ir paskutinės išvados: „Po šiuo sąstingiu slypintis sąmokslas jau dabar yra bene aiškiai matomas. Kur kas čia svarbesnė priespauda negu diskriminacija, aklas diegimas moterims tam tikro mąstymo būdo ir modelio svarbiau už tai, ar jos nori, ar nenori išsivaduoti iš namų". Taigi socializacija pasirodo besanti svarbiausias siaubingo, o blogiausia, kad vėliau suaugusių moterų nebepastebimo moterų engimo įrankis. Visa laimė, kad „užtvankoje, kurią prieš mus pastatė visuomenės kontrolė, atsirado jau nemažai įtrūkimų. Metų metus ji sulaikydavo mūsų žengimą pirmyn, bet dabar nuo mūsų spaudimo yra beveik plyšusi"[229].

Moterų seksualumas

Kitaip nei liberaliajam feminizmui, radikaliajam feminizmui yra būdingas labai gyvas domėjimasis moterų seksualumu, beje, atvedęs į anksčiau aprašytą diskusiją politinio lesbizmo tema. Kai kurios autorės (tiesa, nesėkmingai) bandė išvengti seksualinės tematikos eksponavimo feminizmo interesų lauke būgštaudamos, kad tai netiesiogiai patvirtins po *septintojo dešimtmečio seksualinės revoliucijos* itin

[225] Ten pat, p. 33.
[226] J. Freeman. *The building of the gilded cage,* kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 127–128.
[227] Ten pat, p. 139.
[228] Ten pat, p. 146.
[229] Ten pat, p. 147.

garsintą tezę, neva moterų gyvenimas, kitaip nei vyrų, daugiausia vyko seksualinėje srityje.

Seksualinės revoliucijos rezultatai

Apskritai imant, vyrams pavyko primesti moterims įsitikinimą, kad jos esančios išimtinai seksualios būtybės, rašo Dana Densmore, nagrinėdama septintojo dešimtmečio pradžioje kilusios vadinamosios *seksualinės revoliucijos* reiškinį. Moterims pirmiausia buvo reikalinga ne seksualinė revoliucija, o jas iki visiškos laisvės išvaduojanti revoliucija. Tačiau, neturint kitokių laisvių, sekso, orgazmo problemos buvo iškeltos į santykinai didelį aukštį. Seksualinė revoliucija tik padidino vyrų komfortą. Seksualinė laisvė pagilina moterų pavergimą. „Tai yra legalizavimas, kuris pasirodo esąs prievolė. Tai yra sekso laisvė, kuri reiškia laisvės atsisakyti sekso nebuvimą, negalėjimą būti apibrėžtai kaip nors kitaip, kaip tiktai (kiekviename žingsnyje) per seksą. Seksas tampa religija. /.../ Žiniasklaida juo mus be paliovos bombarduoja. Seksas yra visur. Lenda į mus per gerklę. Tai šlamštas, kuris privalo mus išlaikyti vietoje. Tai plastinė chirurgija, daroma mūsų bjauriam pasauliui, norint jį padaryti įdomesnį. Visame kame esame sekso objektai, o vengdamos jo tik didinam susidomėjimą mumis. Esame pasileidusios. Dėvime mini sijonėlius ir perregimas palaidinukes. Esame *sexy*. Esame laisvos. Vaikštinėjame sau laisvos ir lendame į lovą kada tik panorėjusios. Tai mūsų pačių paveikslas, kurį į mus įdėjo žiniasklaida ir reklama. Jis pats savaime virsta tikrove. Ir labai sėkmingai. Jis laiko mus savo vietoje, gimdo mumyse laimės jausmą (laisvė vartoti, vartoti, vartoti, kol prarysime visą pasaulį). Jis padaro, kad atrodome laisvos ir aktyvios (aktyviai, laisvai reikalaujame sekso iš vyrų). /.../ Už šio nesusipratimo slypi neišsakyta prielaida, kad moterys yra grynai seksualios būtybės, vien tik kūnai ir aistra, lytinio santykiavimo mašinos. Todėl laisvė moterims gali reikšti tik sekso laisvę. Kas kita vyrams, juos domina dvasios laisvė, intelekto laisvė, privataus gyvenimo neliečiamybė ir išsivadavimas nuo pasikartojančių žeminančių stereotipų. Moterims tai esą neturi jokios reikšmės."[230] Autorės nuomone, moterys geidžia sekso, žinoma, ir dėl orgazmo, bet veikiau daugiausia norėdamos sulaužyti individo izoliacijos barjerą, pasijusti su kuo nors drauge. Esama kitokių izoliacijos pralaužimo

[230] D. Densmore. *Independence from the sexual revolution*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 111.

kelių, tačiau dauguma moterų tuo nesirūpina. Ir vyrams tai paranku[231].

Seksualinės revoliucijos rezultatus išraiškingai apibendrina britų feministė: „Dabar, kai mergystė yra traktuojama kaip mirtinai pavojinga liga, kurią reikia neatidėliojant operuoti, su moterimi, nelinkusia laikyti savo tarpvietės įėjimu meistrui, elgiamasi blogiau nei su skaistuole"[232].

Moterų heteroseksualizmas kaip socializacijos pasekmė

Radikaliosioms feministėms išsivaduojant nuo visuomeninės bei kultūrinės heteroseksualumo normos, labai svarbų vaidmenį suvaidino du straipsniai: A. Koedt apie *Vaginos orgazmo mitą* (pateiktas istorinėje dalyje)[233] ir S. Lyndon *Orgazmo politika.* Šioje vietoje kaip papildymą cituoju tik prasmės atžvilgiu visiškai analogiško pirmajam antrojo teksto fragmentus. Abi autorės pabrėžė lytinio gyvenimo heteroseksualizmo normos visuomeninę kilmę, tačiau nė viena nepadarė iš to išvados, – kurią vėliau forsavo politinės lesbietės, – kad reikia atsisakyti heteroseksualumo.

Iš Vakarų pakrantės kilusi Susan Lyndon rašo: „Vyrų ir vyrams apibrėžtas moterų seksualumas patyrė degradaciją ir buvo deformuotas, jo reikšmė buvo sumažinta ir sukišta vien tik į lovą /.../".[234] Žinoma, ypač buvo kaltas Freudas, kurio supratimu, „moterys nėra tikros žmogiškos būtybės, o tik suluošinti vyrai, kurie visą savo gyvenimą svajoja apie penį ir turi padėti nemažai pastangų, kad šiaip ne taip susitaikytų su jo nebuvimu /.../"[235]. Jo sekėjai, – pats meistras kalbėjo dar šiek tiek hipotetiškai, – kanonizavo dvejopo moterų orgazmo skyrimą. „Vagininio orgazmo pranašumo prieš klitorinį teorija pasirodė besanti itin naudinga, nes davė patogų pamatą kategorizuoti: moterys, kurios teikė pirmenybę klitoriui, buvo žeminamos tokiais apibrėžimais, kaip nesubrendusi, neurotiška, išpuikusi ir vyriška, o moterys, pasiekiančios orgazmą per makštį, buvo giriamos kaip motiniškos, moteriškos, subrendusios ir normalios."[236] Negelbėjo W. H. Masterso

[231] Ten pat, p. 115.
[232] M. Meade. *Bitching,* London, 1973, p. 77.
[233] Skaitytoją prašome šioje vietoje pasinaudoti A. Koedt straipsnio pristatymu 128–129 p.
[234] S. Lyndon. *The politics of orgasm,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 197.
[235] Ten pat, p. 198.
[236] Ten pat, p. 199.

ir Virginios E. Johnson atradimai[237], kad bet kokio orgazmo židinys yra klitoryje. „Po ketverių metų /.../ mitologija išlieka nesugriauta, nes amerikiečių kultūra, kurioje vyrauja vyrai, turi savo slaptą interesą, kad mitas tęstųsi. /.../ Jeigu moters pasitenkinimo šaknys yra makštyje, moteris pasirodo esanti visiškai atiduota orgazmo teikėjai – pasistojusiai vyro varpai; ji gali gauti pasitenkinimą vien priklausydama nuo jos taip pat geidžiančio vyro. Kitaip bus, jei priimsime klitorinį orgazmą. Moters seksualinis pasitenkinimas tampa nepriklausomas nuo vyro pasitenkinimo, o pati moteris gali siekti savo malonumo taip pat agresyviai, kaip vyras savojo. Nedaugeliui vyrui tokia perspektyva pasirodė patraukli. Kitaip tariant, vagininio moters seksualumo pripažinimas normaliu sudaro dalį visos vyrų politikos laikyti moteris įgrasintas, padaryti jas tiek pat priklausomas nuo sekso, kaip ir ekonominiu, socialiniu bei politiniu atžvilgiu."[238] „Visiškai aišku, – baigia autorė, – kad seksualinės problemos mūsų visuomenėje bus išspręstos tik tuomet, kai atsiras tikra, neapsimestinė vyrų ir moterų lygybė."[239]

Šių abiejų tekstų išvada buvo tik tokia: moterų seksui nebūtinai reikalingas vyrų dalyvavimas, o heteroseksualiniai moterų polinkiai nė kiek ne „natūralesni" už kitokias seksualinio pasitenkinimo formas, tarp jų ir už lesbinę meilę. Posūkis priverstinio, „politinio" aheteroseksualumo, geriausia lesbizmo, link mielai buvo grindžiamas abiem straipsniais, tačiau jam paremti reikėjo politinio pobūdžio argumentų.

Moteriškumas

Sekso problemos yra svarbios, seksualumas atskiria lytį nuo lyties, bet tai yra vos tik vienas psichologinėje ir kultūrinėje plotmėje išryškėjančios bendrosios lyčių dichotomijos elementas. Tariamai atskira moterų psichika yra formuojama ne tik mokykloje (žr. anksčiau: *Socializacija suluošina moteris),* bet paskui toliau stiprinama be atvangos spaudžiant visuomenės lūkesčiams.

Kalbant apie moteriškumą formuojančius visuomenės lūkesčius, vis dėlto reikia uždėti taškelį ant i. Juk tai vyrai visuomet apibrėždavo moteriškumą, – rašo britų feministė Eva Figes, standartinio darbo apie patriarchalines moteriškumo ideologijas autorė. Kaip ligi šiol, – pažymi

[237] Žr. *Human. Sexual Responses,* Boston, 1966.

[238] S. Lyndon. *The politics of orgasm,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 200–201.

[239] Ten pat, p. 205.

ji, – „moterys daugiausia buvo vyrų produktas", taip ir dabar yra labiau už vyrus priklausomos nuo visuomenės pritarimo. „Moteris, kuriai buvo dovanotas paveikslėlis veidrodyje, šokdama artinosi prie šio paveikslėlio tarsi užhipnotizuota. Ir atsitiko taip, kaip atsitiko, nes tikėjo, kad tas paveikslėlis – tai ji pati. /.../ iš moters laukiama, jog ji trokš ne to, ko sau pačiai troško jos motina, bet to, ką jos tėvas ir kiti vyrai atranda geistino moteryje."[240]

Panašiai teigia kita anglų feministė: „Moterys kaip lytis yra priverstos gyventi su tramdomaisiais marškiniais, kuriuos sukirpo vyrai, siekdami išlaikyti jas ekonomiškai, intelektualiai ir psichologiškai atrofuotas. Todėl, siekdamos adaptuotis, kad išliktų nežinia dėl ko vyrams priklausančiame pasaulyje, savo pačių jausmus ir aspiracijas jos užmigdo letargo miegu"[241]. Ir kas gi joms tada lieka gyvenime? „Nuo lopšio iki kapo – liežuvavimas, savo mažų ištvirkavimo su vyrais nuotykių svarstybos ir varžybos, štai taip ir gyvename."[242]

Naomi Weisstein, Čikagos Lojolos koledžo universiteto psichologė, pateikia keletą ne šiokių tokių, o labai gerbiamų vyrų, psichologų ir pedagogų, *pažiūrų moteriškumo tema* pavyzdžių. Pavyzdžiui, Eriksonas mini, kad merginos dažnai klausia, ar jos gali „turėti savo tapatybę prieš sužinodamos už ko ištekės ir kam kurs šeimos namus". Ir ne be pagrindo abejoja, tačiau jis vis dėlto jas truputį nuramina atsakydamas, kad, nepaisant nieko, jos turi tam šiek tiek įtakos, nes „jaunos moters tapatybė daugiausia jau yra apibrėžta jos patrauklumo pobūdžio ir jos ieškomo vyro (arba vyrų), kurio (kurių) pageidauja būti ieškoma, pobūdžio..."[243]. Tuo tarpu garsus pedagogas Brunas Bettelheimas simpoziume Amerikos moterų vietos moksle ir technikoje tema sako: „/.../ turime pradėti nuo suvokimo, kad, netgi jei moterys nori būti geros mokslininkės ar technikės, pirmiausia ir bet kuriuo atveju jos nori būti moteriškos vyrų gyvenimo draugės ir motinos"[244]. Pagaliau Harvardo medicinos mokyklos psichiatras Josephas Rheingoldas perspėja moteris dėl pražūtingos feminizmo įtakos ieškant joms

[240] E. Figes. *Patriarchal attitudes. Women in society* (I leid. 1970), London, 1978, p. 15–17.

[241] M. Meade. *Bitching*, min. veik., p. 1.

[242] Ten pat, p. V.

[243] N. Weisstein. *Kinder, Küche, Kirche as scientific law. Psychology constructs the female*, žr. *On the liberation of women.* A special double issue, „Motive", 1969, vol. XXIX, 6/7, p. 78.

[244] Ten pat (citata iš *Women and the Scientific Professions*, The MIT Symposium on American Women in Science and Engineering, 1965).

gyvenimo laimės: „Moteris – tai globėjiškumas... anatomija braižo moters gyvenimo kelią... jeigu moterys pasiekia brandą be pavojaus savo biologinėms funkcijoms ir nesuklaidintos kiršinančios feminizmo doktrinos, taigi jei motinystę pasitinka kaip išsipildymą ir yra kupinos altruizmo, tai būsime pasiekę tikslą: gerą gyvenimą ir saugų gyventi pasaulį"[245]. O paskui Meredith Tax cituoja septintojo dešimtmečio pabaigos „Cosmopalitan", kuriame moterims pateikiamas toks vyrų lūkesčių pamatą sudarantis moteriškumo paveikslas: „Moteris – tai tarpinis segmentas tarp vyro ir gamtos. Jis ją laiko gamtos dalimi; nors jai to niekada nepasakys, bet taip jaučia. Jos ciklai yra gamtos ritmų aidas. Jos gebėjimas gimdyti daro ją gamtos dalimi. Ji – motina. Ji – žemė. Ji *jaučia* ten, kur jis gali tik *mąstyti* arba *veikti.* Moteris *esti,* vyras *veikia.* Štai kame glūdi *abiejų* lyčių jėga ir silpnybė"[246].

Be to, Eva Figes pažymi, kad tik moterų atžvilgiu lūkesčiai yra labai ryškiai apibrėžti ir yra laukiama visiško tapatumo modeliui: „arba ji absoliuti moteris, arba apskritai niekas, tai, kas anuomet buvo visiškai atmesta". Tai privedė prie garsiojo „susidvejinimo: į juodą ir baltą, į Mergelę Mariją ir paleistuvę, į gailestingumo angelą ir prostitutę, mielą gyvenimo draugę ir nepakenčiamą emancipantę"[247]. M. Tax mano, kad moteriškumo modelis pats savaime yra prieštaringas, nes bandymas jį įgyvendinti turi privesti moterį prie kažko panašaus į šizofreniją. Moterų vaidmenys ir lūkesčiai jų atžvilgiu dažnai vienas kitam prieštarauja. Moteris „turi būti seksualiai patraukli, o tuo pat metu skaisti. Privalo būti kitiems dėmesinga, o tuo pat metu elgtis provokuojamai. Turi būti stipri, bet drauge ir silpna. Privalo būti beginklė, bet sugebėti apsiginti. Turi būti tokia apsukri, kad gautų vyrą, bet ne per daug apsukri, idant jo neatbaidytų, ar gal veikiau tokia apsukri, kad galėtų paslėpti savo inteligenciją ir sugebėtų manipuliuoti. Ji privalo būti visų geidžiama, bet dominti tik vieną; būti sumani, tačiau sielos gilumoje – naivi. Ir taip toliau, sąrašas ilgas". Tai primena situaciją berniūkščio, kurio policininkas paklausė, kodėl jis jau dešimt kartų apibėgo aplink namą, ir išgirdo atsakymą, kad taip jis bėga iš namų, tačiau tėvas jam yra uždraudęs bėgioti per gatvę[248].

[245] Ten pat (citata iš J. Rheingold. *The fear of being a woman,* 1964).

[246] Cituota pagal: M. Tax. *Woman and her mind: The story of everyday life,* kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 35.

[247] E. Figes. *Patriarchal attitudes,* min. veik., p. 17.

[248] M. Tax. *Woman and her mind: The story of everyday life,* kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red). *Radical feminism,* min. veik., p. 34–35.

Į paplitusių vaizdinių moteriškumo tema prieštaringumą, su kuriuo susidūrė savame literatūrologo darbe, atkreipia dėmesį Cynthia Ozick vėliau labai išpopuliarėjusiame tekste *Šokančio šuns mirtis.* Pradeda klausimu: Ar moteris gali būti pamokslininke? Prieš porą šimtų metų dr. Samuelis Johnsonas apie tokią moterį rašė, kad ji „priminė jam ant paskutinių kojų šokantį šunį; nors nedarė to gerai, bet stebino žmogų, kad apskritai tai daro"[249]. O štai populiarios mintys iš autorės universiteto kolegos, kuris nesuvokia prieštaringumo. Kodėl moterys nebūdavo imperijų, armijų, ūkio ir pan. vadovėmis? Nes moteris „yra sentimentali, nepreciziška, iracionali, pernelyg emocionali, nekantri, neištverminga, nepastovi, aikštinga, impulsyvi, nesolidi, nemechaniška, nevertinanti reikalo praktinės pusės, pavojingai nenuspėjama ir t. t." O kodėl moteris negali būti tokio masto poetė kaip Keats? Nes „yra pirmiausia pragmatiška, vadovaujasi protu, nėra sentimentali, jai stinga vaizduotės, ji nemėgsta rizikuoti, yra empiriška, konservatyvi, laikosi žemės, yra nesavaiminga, atkakli ir kantri, o todėl puikiai tinka knibliems techniškiems ir manipuliavimo darbams, ir apskritai ji neturi vaizduotės. Buvimas moterimi, kaip manė C. Ozick kolega, tai viena iš aplinkybių, kurios, – kaip Keatso tuberkuliozė, – daro įtaką poezijai. Robert Graves tuo metu guodė dėl jų lyties atstovių stokos literatūroje suglumusias moteris: nesikrimskite; net jeigu nesugebate girdėti mūzų, tai pačios esate mūzos. „Vyras dirba, o moteris yra." Pagaliau argi moterys nėra pačios kūrybingiausios? Juk sukuria vaikus[250].

Tezė, kad tai vyrai sukuria moteriškumą dabartiniu jo pavidalu, vis dėlto nėra tapati su įsitikinimu, kuris iš pradžių buvo populiarus tarp radikaliųjų feminisčių, jog psichiniai lyčių skirtumai yra išimtinai sociogeninės kilmės. Nepaisant nieko galima ginti pažiūrą, kad patį abiejų lyčių skirtingumą yra tvirtai padiktavusi gamta, o visuomenė tuos skirtumus vien tik įkultūrina. Tarp autorių feminisčių pamažu stiprėja polinkis lyčių dichotomiją pripažinti pastoviu dalyku. Vėliau šiuo atžvilgiu pažangą padarė kultūrinio feminizmo atstovės. Bet kai jau, pavyzdžiui, Pat Mainardi kritiškai atsiliepia apie vyriškumą ir teigiamai – apie moteriškumą, jos pažiūrose blykčioja biologiškasis lytinis

[249] Į tą pasisakymą atsiliepė Virginia Woolf *Savame kambaryje,* ir gal dėl to Samuelio Johnsono požiūris labai išpopuliarėjo feminizmo kritikoje (žr. V. Woolf. *Wlasny pokoj,* vert. A. Graff, Warszawa, 1997, p. 74 ir 139).

[250] C. Ozick. *The demise of the dansing dog,* žr. *On the liberation of women.* A special double issue, „Motive", 1969, vol. XXIX, 6/7, p. 9.

fundamentalizmas. Karas – tai tipiškai vyriškas dalykas, – sako ji. „Tam tikra prasme visi vyrai yra šiek tiek šizoidai, atskirti nuo gyvybės palaikymo realybės. Tai palengvina jiems žaisti žaidimus, kur lošiama iš gyvybės. Jau beveik banalu tapo tvirtinti, kad moterys giliau išgyvena sūnaus išsiuntimą į karą ar jo praradimą, nes tai jos sūnų pagimdė, maitino krūtimi, auklėjo. Vyrai, kurie sukursto tuos karus, nė vieno iš tų dalykų nedaro ir dėl to paviršutiniškiau vertina žmogaus gyvybę."[251] O rinkinio autorė poetė Robin Morgan jau anais laikais mano, kad moterys geriau supranta prigimtį. Skirdamasi su visais kairuoliškais judėjimais, o šiuo atveju – su žaliaisiais, ji rašo: „Lik sveikas, gražusis naujosios ekologijos sąjūdi". Jis galėtų išgelbėti planetą, bet tik tuo atveju, jei vadovavimas jam būtų perleistas moterims, „toms, kurių protai yra tokie pat drąsūs ir aiškūs, kaip ir kiekvieno vyro, bet kurių kūnai neišvengiamai pažįsta glaudų ryšį tarp žmonių ir jų biosferos – žemės, potvynių, atmosferos, mėnulio. Ekologija – ne toks jau sunkus reikalas, tačiau reikia būti moterimi – ji visuomet turėjo su ja reikalą"[252]. Jau cituotoji *Pirmutinės lyties* autorė irgi teigia, jog „Vyras iš prigimties yra pragmatiškas materialistas. /.../ Moteris – priešingai, yra praktiška idealistė /.../ Vyras yra gamtos priešas. /.../ Moteris – priešingai, yra gamtos sąjungininkė /.../"[253].

Santuoka–šeima–gimdymas

Iš pradžių daugelis radikaliųjų feminisčių apskritai pasisakė už santuokos panaikinimą. Visiškos asmeninių ryšių tarp lyčių laisvės įgyvendinimo programą ypač tiksliai nubrėžė Shulamith Firestone *Lyčių dialektikoje*. Netgi gerokai nuosaikesnė „politikė" Marlene Dixon laiko, kad santuokos institucija „yra svarbiausia moterų laikymo priespaudoje priemonė; moterų pavaldumas palaikomas kaip tik per žmonos vaidmenį"[254]. Šeima – tai „visuomenės konservatizmo bastionas", – neabejoja Eva Figes[255].

Vis dėlto bepigu kalbėti jaunoms studentėms! Juk yra kita medalio pusė: santuoka, kol gyvuoja patriarchatas, – geriausias gyvenimo bū-

[251] P. Mainardi. *The politics of housework,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 452.

[252] R. Morgan. *Goodbye to All That,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/ Feminine,* min. veik., p. 245.

[253] E. G. Davis, *The first sex,* min. veik., p. 335.

[254] M. Dixon, *The rise of Women's Liberation,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.), *Masculine/Feminine,* min. veik., p. 193.

[255] E. Figes. *Patriarchal attitudes,* min. veik., p. 169.

das moteriai, net turinčiai specialybę. Anot Bonnie Kreps, santuoka – tai pabėgimas nuo pažeminimo ir varginančio darbo diskriminacijos sąlygomis. „Dirbančios (dėl uždarbio) moters ekonominis diskriminavimas daugiausia prisideda prie to, kad santuokoje ji ieško išsivadavimo nuo menkai mokamo ilgo ir alinančio darbo"[256]. Be to, juk visada pagaliau į pasaulį ateina vaikai. Gimdymas – tai moterų specialybė. Gimdymas įstumia moterį į santuoką ir į visišką pavaldumą. „Kadangi moterys turi gimdas ir gimdo vaikus ir kadangi reprodukcinės funkcijos kontrolės techninės priemonės niekada nebuvo tobulos, – net ir dabar, – visuomenė galų gale visuomet apibūdindavo moterį kaip gimdytoją, – rašo Lucinda Cisler, – /.../ skirtingi vaidmenys reprodukcijoje sudaro principinę dichotomiją tarp žmonių ir visada buvo naudojami racionalizuojant visokius kitokius vyrų ir moterų skirtumus ir pateisinant visokias priespaudos, kurią tenka pakelti moteriai, formas."[257]

Gimdymas yra ne tik džiaugsmas, tai yra kančia ir kentėjimų šaltinis. „*Visos* vaikus gimdančios moterys aukoja, – tikrą ir simbolinę, – kraujo auką dėl rūšies tęstinumo išlaikymo. /.../ Jos pasmerkia save pasiaukojimo kryžiui." Kad nors pusiausvyros dėlei iš to būtų didelis visuomenės pripažinimas! Tačiau yra visiškai atvirkščiai. Ir dėl to daugelis moterų įsiunta[258].

Moterų darbas

Pagrindinis visų moterų darbas yra *darbas namuose* (nepriklausomai nuo to, ar jos dar dirba dėl uždarbio, ar ne).

Pirmuoju atveju ją ištinka namų šeimininkės likimas; jai darbas namuose – visas jos gyvenimas, taigi iš dalies gyvenimo pakaitas. Jo požymis – specifinė dialektika. Tai vidinio prieštaringumo situacija be išeities. „Prieštaringumas jai pasirodo tokiu pavidalu: „Esu pati sau niekas. Pati savyje esu niekas. Jog egzistuoju, žinau tik dėl to, kad esu reikalinga kažkam, kas yra iš tikrųjų, vyrui ir vaikams. Vyras išeina, eina į tikrą pasaulį. Kiti žmonės atpažįsta jame kažką tikro, skaitosi su juo. Jis daro įtaką kitiems žmonėms ir įvykiams. Jis kuria daiktus, keičia daiktus, ir tie daiktai paskui yra kitokie. Aš būnu iliuzijų apšviestuose

[256] B. Kreps. *Radical feminism*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 235.

[257] L. Cisler. *Unfinished business. Birth control and Women's Liberation*, kn. R. Morgan, *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 245–246.

[258] P. Chesler. *Women and madness* (I leid. 1972), London, 1974, p. 30.

savo namuose ir darau daiktus, kuriuos daugiausia pati esu prasimaniusi ir kuriais niekas, be manęs, nesirūpina. Aš nekeičiu daiktų. Darbas, kurį dirbu, ničnieko nekeičia; tai, ką išvirsiu, išnyks, tai, ką vieną dieną išvalysiu, vėl reikės valyti rytojaus dieną. Tai daro įspūdį, kad dalyvauju kažkokiame apsimetinėjime, o ne rezultatus duodančiuose veiksmuose. Savo tikrumą pajuntu tik rėkdama ar isterijos ištikta. Bet tokiu atveju statau save į didžiausią pavojų: man pasakys, jog esu neteisi ar kad nesu tokia, kokia deduosi, ar kad manęs jau gana. O jeigu liausis mane mylėjęs, tai jau ir po manęs; nebeturėsiu jau jokio gyvenimo tikslo nei įrodymo, kad dar egzistuoju. Todėl privalau visa tai paslėpti savyje, idant iki to neprieičiau, privalau nekelti jam jokių reikalavimų ir niekuo jo neužgauti. Bet tuomet jaučiuosi mirusi. Tačiau, jeigu liausis mane mylėjęs, būsiu mirusi iš tikrųjų, nes pati sau esu niekas. Privalau būti kieno nors pastebėta, idant žinočiau, jog egzistuoju. Tačiau, jeigu pati save paslėpsiu, kaip galiu būti pastebėta?" Štai esminis prieštaravimas."[259] Reziumuojant: „Arba moteris yra kažkoks (suakmenėjęs) daiktas, priklausąs kokiam nors vyrui ir dėl savo ryšio su juo gaunąs pinigų, pažįstamų, padėtį ir netgi savo pačios tapatybę, arba jos niekur nėra, ji išnyksta, spingsi kažkur dykynės pakrašty, neturėdama ką veikti ir iš viso jokios apčiuopiamos tapatybės"[260].

Daugelis moterų, net dirbančių dėl užmokesčio, visus namų ruošos darbus prisiima sau. Vyrai (o dabar jau galima reikalauti, kad jie prisiimtų dalį su namų ruoša susijusių pareigų) išsisukinėja kaip įmanydami. Kodėl moterys ir toliau triūsia namuose nemurmėdamos, o vyrai to nenori? Dažnai cituojamame pamflete Pat Mainardi rašo: „Tai galima paaiškinti tuo, kad mums, moterims, yra visiškai išplautos smegenys. Tikriausiai tokie yra dėl spindinčių grindų ar švariai išskalbtų jų marškinių apykaklaičių ekstazę išgyvenančių moterų metų metais rodymo per televiziją rezultatai. Vyrai nėra perėję tokios dresūros. Užtat vos priėmę pasiūlymą dalyvauti namų ruošoje, jie turi gerą orientaciją dėl šių darbų prigimties. Tai yra tiesiog smirdintis darbas"[261].

Kai moteris pradeda dirbti už atlygį ne namuose, jos pareigos, susijusios su namų ruoša, niekur nedingsta. Vyrams ir toliau sėkmingai

[259] M. Tax. *Woman and her mind: The story of everyday life*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 29–30.

[260] Ten pat, p. 31.

[261] P. Mainardi. *The politics of housework*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, p. 447–448.

išsisukinėjant, moterį užgula garsioji dviguba našta. Kai kas klausia, ar moterys išnaudojamos kaip darbininkės, ar kaip moterys, – rašo Jean Tepperman. – Čia yra ir viena, ir kita. Todėl ji turi asmeninę moterų darbininkių judėjimo viziją. Šis judėjimas „kovotų prieš fabriką, plėtotų kampaniją dėl valstybės dotuojamų visos dienos vaikų globos centrų, dėl abortų ir t. t., jo narės ryžtingai pareikštų atliksiančios tik 50 proc. namų ruošos darbų – ir visa remtų karatė treniruotėse užgrūdintos moterys"[262]. Tai ne utopija. Autorė yra dirbusi tarp moterų ir žino, kokios jos stiprios. Jeigu tik panorėtų norėti: „Žvalgiausi aplink tarp jų, o mano skaudantys raumenys priminė man, kad tai yra moterys, ką tik baigusios aštuonias valandas alinančio fizinio ir psichinio darbo, ir mačiau, kaip jos, vilkėdamos margomis vasarinėmis suknelėmis, garsiai kalbėdamosi ir juokdamosi, baltosios, juodaodės, geltonodės, jaunos ir senos, skuba prie kito darbo. Tokios gražios ir tokios stiprios – jei tik apsidairytų aplink ir pamatytų savo jėgą!"[263]

Smurtas prieš moteris ir jo rezultatai

Aprašinėdamos visuomeninę moterų padėtį, vėlesnės radikaliosios feministės į pirmą vietą iškelia įvairias smurto prieš moteris formas. Apima siaubas prieš akis iškilus piešiamam vaizdui, dėl to verta susirūpinti.

„Prievarta ir baimė būti išprievartautai – tai kasdienė kiekvienos moters patirtis"[264], – rašo poetė feministė Susan Griffin. Savo ankstesnį 1971 metų eskizą ji pradeda vėliau išgarsėjusiais sakiniais: „Niekada nesijaučiau laisva nuo baimės būti išprievartauta. Panašiai kaip ir daugelis moterų nuo ankstyviausių gyvenimo metų prievartą laikiau natūralios mano aplinkos sudedamąja dalimi, tokiu dalyku, kurio kaip gaisro ar žaibo smūgio reikia bijoti ir stumti nuo savęs tolyn malda. Niekada nesu klausinėjus, kodėl vyrai prievartauja, laikiau tai viena iš daugelio žmogaus prigimties paslapčių"[265]. *Išprievartavimo grėsmė* formuoja moterišką *gyvenimo modelį.* Ne kartą moteris dėl pavojaus būti išžagintoms atsisakoma įdarbinti tam tikrose darbo vietose. Be to, „išprievartavimo baimė neleidžia moterims priartėjus nakčiai

[262] J. Tepperman. *Two jobs. Women who work in factories,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* p. 115–116.

[263] Ten pat, p. 123–124.

[264] S. Griffin. *Rape,* min. veik., p. 4. Pirmą kartą žr. „Ramparts", IX, 1971, p. 26 (pagal L. Segal. *Slow motion. Changing masculinities, changing men,* London, 1990, p. 233).

[265] Ten pat, p. 3.

vaikščioti gatvėmis. Verčia jas slėptis namuose. Kad nebūtų apkaltintos provokuojamu elgesiu, jos turi būti pasyvios ir kuklios"[266].

Išprievartavimas yra grėsmė, rečiau – tikrovė, tačiau *seksualinis priekabiavimas* sudaro bemaž visuotinę moterų patirtį. 1994 metų rinkinio šia tema autorės įžangoje teigia, jog dvi dešimtys kovos su šiuo reiškiniu metų ligi šiol tedavė menkų vaisių. „Vyrai nesiliauja seksualiai kabinėjęsi prie moterų. Priekabiavimas ir toliau kelia nerimą dėl savo dažnumo, o tipiškos moterų reakcijos, – pavyzdžiui, atsakymas „ne" ar skundų rašymas, – negali pasižymėti geresniais rezultatais."[267] Kaipgi suprantama ši sąvoka? „Vizualiąsias priekabiavimo formas sudaro provokuojamas žvilgsnis, bauginamas žvilgčiojimas ir seksualiniai gestai; verbalines priekabiavimo formas sudaro švilpčiojimas, užuominos ir apkalbos, seksualinis šmaikštavimas, seksualiniai pasiūlymai, atvirai gąsdinančio pobūdžio pastabos; kūniškąsias formas sudaro nepageidaujamas priartėjimas, lytėjimas, gnaibymas, plekšnojimas, tikslingas trynimasis, graibymas." Maždaug 50 proc. moterų ir 20 proc. vyrų susiduria su kuria nors seksualinio priekabiavimo forma[268].

Galbūt ankstyviausias apibrėžimas priklauso Deirdre Silverman, kuri leidinyje „Quest" rašo: „Seksualinį priekabiavimą esame apibrėžusios kaip dirbančių moterų laikymą sekso objektais". Jau 1975 metų gegužės mėnesį Niujorko valstijoje Itakės *Working Women United* surengė jos vadovaujamą pašnekesių priekabiavimo tema sesiją. Toliau ji rašo: „Seksualinis priekabiavimas prasideda jau kreipimosi dėl darbo metu, kai yra vertinami ne tik darbui reikalingi moterų sugebėjimai, bet ir jų fizinis patrauklumas (taip pat tam tikrais atvejais seksualinis nuolaidumas). Jis nesiliauja vėliau, kai darbo išsaugojimas, užmokesčio padidinimas ar avansas priklauso nuo bendradarbių, klientų ar prižiūrėtojų nepageidautinų seksualinių provokacijų toleravimo ar priėmimo. Asortimentas nepaprastai platus: nuo aiškiai reikšmingų žvilgsnių ir/ar pastabų iki švelnių kūniškų prisilietimų (gnaibymas, bučiavimas ir t. t.), netgi atviros seksualinės agresijos. Bet kuriuo atveju signalas aiškus: buvimas seksualia būtybe moteriai yra svarbesnis už jos darbą"[269].

[266] Ten pat, p. 23.

[267] S. G. Bingham (red.). *Conceptualizing sexual harassment as discursive practice*, min. veik., p. 1.

[268] L. Kelly. *Surviving sexual violence*, Minneapolis, 1988, p. 103 (cit. pagal ten pat, p. 34).

[269] D. Silverman. *Sexual harassment. Working women's dilemma*, kn. C. Bunch ir kt. (red.). *Building feminist theory*, min. veik., p. 84.

Kitos moterų gąsdinimo ir terorizavimo formos jau buvo atspindėtos teorinėje dalyje cituotuose aprašymuose. Anot A. Dworkin, moterims nuolat gresia „nekontroliuojamas ir neprognozuojamas vyrų smurtas", kaip antai: „prievartavimas, žmonų niekinimas, prievartinis vaikų gimdymas, medikų skerdyklos, seksualinės žmogžudystės, priverstinė prostitucija, kūno sužalojimai, sadistiškos psichinės patyčios"[270].

Visuotinis teroras prieš moteris turi tam tikrų pasekmių moterų laikysenai ir apskritai psichikai. Tarkim, jis yra *moterų konservatizmo šaltinis*. Įdomu, kad moterys visada palaikydavo karus, – teigia Dworkin. Jos taip pat kultivuoja visuomeninio konteksto tradicijas bei vertybes, yra bukos konformistės, ortodoksiškos išpažinėjos, paklusnios rinkėjos, pasitikėjimo kupinos mokinės[271]. Tai yra pasekmė „kovos dėl išlikimo", kurią moterys privalo kovoti „nelyginant koncentracijos lageryje"[272]. Saugumo kaina yra „paklusnumas, vaikų gimdymas, seksualinis nuolankumas", arba vadinamasis „moterų prijaukinimas"[273]. Vis dėlto tas konservatizmas yra savižudiškas. „Tragedijos esmę sudaro tai, kad moterys, kurios taip be atodairos viską paaukoja dėl išlikimo, nesusivokia pačios save žudančios."[274] Tikroji išeitis yra tik feminizmas[275].

Gyvenimas teroro sąlygomis suformuoja ir specifinį moterų intelektą. „Vyrai neapkenčia moterų intelekto."[276] Tas intelektas juos baugina, nors skiriasi nuo jų pačių intelekto, o gal kaip tik dėl to. „Moterų atliekamas darbas yra žemiau juosmens; intelektas yra aukščiau. Moterys yra žemiau, vyrai – aukščiau."[277] O moterys tiesiog privalo savo intelektu naudotis kitaip negu vyrai. Vyrai bendrauja su pasauliu ir jam naudoja savo protą, moterims pasaulis yra vyrai, ir tai jų atžvilgiu turi operuoti protu. „Vyrai yra pasaulis, ir moterys naudojasi savo intelektu, kad juos išgyventų: jų išdaigas, troškimus, reikalavimus, nuotaikas, neapykantas, nusivylimus, orgijas, geidulius, gašlumą, valdžią, jėgą, silpnumą."[278] Ir tuo pat metu „moteris privalo pažaboti savo intelektą taip, kad atrodytų maža ir įbauginta moterėlė. Arba

[270] A. Dworkin. *Right-wing women*, min. veik., p. 20–21.
[271] Ten pat, p. 14.
[272] Ten pat, p. 20.
[273] Ten pat, p. 23.
[274] Ten pat, p. 35.
[275] Ten pat, p. 190.
[276] Ten pat, p. 37.
[277] Ten pat, p. 64.
[278] Ten pat, p. 39.

privalo jį visiškai paslėpti, arba maskuoti suteikdama jam ypatingą stilių. Arba, mokėdama už visa tai, privalo išsikraustyti iš proto"[279].

Moterų intelektas ir pasaulis, kuriame jos privalo komponuoti savo gyvenimą, reikalauja pasirinkti vieną iš *dviejų modelių*. „Žmona arba prostitutė, – pradeda tapyti moters situacijos vyrų pasaulyje paveikslą A. Dworkin, – mergšė ateina iš gatvės, kad taptų žmona, jei tik sugebės; į gatvę išmesta žmona, jeigu reikia, tampa mergše. Argi yra kitas kelias išeiti iš namų, kuris nenumaldomai ir tragiškai nevestų į kampą? /.../ Su tuo klausimu susiduria visos moterys /.../"[280]. O toliau temą tikslina: „Egzistuoja du modeliai, iš principo apibrėžiantys, kokiu būdu moterys visuomenėje yra atiduotos valdžiai ir seksualiniam vartojimui: viešnamio modelis ir ūkiškas modelis". Pirmuoju atveju seksu užsiiminėjama dėl paties sekso. Antrasis modelis taikomas motinystei: „moterys kaip klasė yra apvaisinamos vyrų sėkla, o paskui renkami vaisiai; moterys vartojamos kaip medžiai, kad vestų vaisių". Abu modeliai tikrovėje dažnai pereina vienas į kitą[281]. Abiem atvejais „moterimis disponuojama kaip moterimis; abu modeliai yra masinio naudojimosi moterimis kaip klase būdo pavyzdžiai; abiejuose nėra vietos moterų žmogiškumui"[282].

Autorė glaustai rekonstruoja drauge su tuo egzistuojančią vyrų mąstymo seksistinę logiką: „Moterys leidžiasi nešvankiai kalbinamos ir gali gimdyti vaikus, todėl moterys privalo būti nešvankiai kalbinamos ir gimdyti vaikus", arba kitaip: „Į moteris galima skverbtis, ir todėl į jas privalu skverbtis". Niekas netaiko tokio pat samprotavimo vyrams, nors juos taip pat galima nešvankiai užkabinėti. Moteris turi rankas, galvą ir t. t., juk galima būtų pasakyti: moteris geba dirbti galva, ir todėl privalo dirbti galva. Anot vyrų, moterų darbas – tai seksas[283].

Pačių feminisčių portretas

Kaip feministės mato pačios save? Kaip atsakinėja į kaltinimus savo adresu? Kaip diferencijuojasi? Ar yra solidarios?

Kas jos yra Jungtinėse Valstijose? Apskritai, ir tikriausiai ne be pagrindo, yra laikoma, jog amerikietiškasis feminizmas, bent jau iš pradžių, buvo pirmiausia vidurinės klasės baltųjų moterų (dviejų kartų) sąjūdis. Vyresnioji karta sukūrė liberalųjį feminizmą, jaunesnioji – ra-

[279] Ten pat, p. 43.
[280] Ten pat, p. 62.
[281] Ten pat, p. 174.
[282] Ten pat, p. 185.
[283] Ten pat, p. 63.

dikalųjį. Marlenos Dixon nupieštas portretas – tai veikiau marksizmui artimos autorės gerų linkėjimų išraiška: „Naująjį moterų sąjūdį sudaro: iš pašalpų gyvenančios neturtingos baltosios ir juodaodės moterys, darbininkės, vidurinės klasės moterys, koledžų studentės, išlaisvinimo sąjūdžių aktyvistės, /atradusios/, jog, kovodamos dėl kitų laisvės, pačios nėra laisvos"[284]. Jų interesai įvairūs. Moterys darbininkės pirmiausia turi ekonominio pobūdžio interesų (darbo vietos, vienodi atlyginimai, diskriminacijos panaikinimas, vaikų globa), vidurinės klasės moterys kovoja su nužmoginančiomis uždaro gyvenimo šeimoje, gyvenimo dėl vyro ir vaikų pasekmėmis, moterys studentės (netekėjusios vidurinės klasės merginos) kovoja su seksualiniu išnaudojimu, prieš tradicinę santuoką, įbrukimą į „seksualinio objekto" vaidmenį ir buvimo „žmogiškąja būtybe" neigimą, vertimą parsidavinėti lyčių turguje. Apibendrindama autorė kaip bendrus interesus (pagrindinius tikslus) nurodo: kovą su ekonominiu išnaudojimu, su psichologiniu engimu ir išnaudotojišku seksualizmu[285].

Feministės yra įniršusios. Labai dažnai jos sakosi esančios *furious, mad, in rage, angry etc.* Ar tai yra koks nors ypatingas jų bruožas? Taip. Susi Kaplow, Niujorko radikaliųjų feminisčių narė, rašo: „Neatsitiktinai pirmuosius moters žingsnius išsivadavimo link lydi pyktis". Tas pyktis iš pradžių kaupiasi prieš asmenis, kurie tavo gyvenime yra padarę daugiausia skriaudų: ant tėvų pykstama už tai, kad verčiau norėjo turėti berniuką; ant motinos (drauge su užuojauta), kad nesugebėjo parodyti kitokio negu savo pačios – užgesintos moters – pavyzdžio; ant tėvo, kad be skrupulų pasitvarkydavo savo ego tavo motinos ir tavo pačios sąskaita; ant savo mokytojų, kurie iš tavęs mažiau reikalaudavo, nes esi mergaitė; ant gydytojų, kurie pirma parūpino tau nepatikimų kontraceptinių priemonių, o paskui atsisakė daryti abortą; ant psichiatro, kuris įkalbėjo tau šaltumą vien dėl to, kad nepatiri vagininio orgazmo, ir laikė tave neurotike, nes norėjai rasti geriau mokamą ir tavo ambicijas tenkinantį darbą; ant darbdavio, kuris mokėjo tau grašius ir vertė dirbti kvailą darbą; ant žiniasklaidos, tikinančios tave: „Jau toli esi pažengusi, vaikeli!" – o pasirodo, kad pakliuvai į specialiai moterims paruoštą akligatvį. „Pradedi niršti, o labiausiai ant vyrų." Ant pardavėjo, kuris tau sako „mieloji", ant savo (vis negausingesnių) draugų, kurie tik skelbiasi esantys „visiškai

[284] M. Dixon. *The rise of Women's Liberation*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red). *Radical feminism*, min. veik., p. 187.

[285] Ten pat, p. 189–190.

už moterų išvadavimą", ant savo vyro (jeigu dar nėra išėjęs) už tai, kad „yra toks pat, kaip ir visi vyrai". Tai darosi visiškai nepakeliama. Tas pyktis gyvena tavyje savo gyvenimą, nesilpnėja. Bičiuliai su tavimi jau nebegali ištverti. Tu pati negali – nebepajėgi ramiai žiūrėti televizoriaus ar šnekučiuotis. Tačiau pastebi, kad pyktis teikia tau jėgų. Pradedi niršti ir ant savęs už tai, kad ligi šiol taip klusniai taiksteisi su visu tuo ir su tuo, kas buvo su tavimi daroma. Tarsi būtum buvusi to nusikaltimo bendrininkė. Tai tu pati įdiegei sau įsitikinimą, kad esi menkavertė, pati pasidavei spaudžiama amžino rūpesčio patikti ir būti vilioke, pati patikėjai, kad vyrai yra svarbesni, o moteriai rūpi tik ištekėti. Šūkauji ant kitų, niršti ant savęs ir... susitinki tokias pat įniršusias moteris. Sudarote grupę, dalijatės patirtimi. Pradedate kontroliuoti savo pyktį, jį vairuoti, jūsų apmaudas veda jus nuo „privatumo į politiškumą", jūs pačios imate kurti savo tolesnį likimą. Atgaunate savo individualumą. Tampate feministėmis[286].

Iš Niujorko WBAI-FM radijo: „Jaučiu įniršį, esu įsiutusi. Gatvėje – dėl savo padėties gatvėje, dėl fakto, jog gatves yra pasisavinę vyrai. /.../ Žinokite, kad tai jau plinta, kad sąjūdžio moterys nepakenčia, kai joms švilpčioja. Nepakenčia užkabinėjimo gatvėje. Žinokite, kad vyrai iš to juokiasi, kitos moterys irgi juokiasi. Sako, kad esame pernelyg jautrios, kad be reikalo nervinamės, nes ko jau čia iš karto taip pykti. Kad iš tiesų tai esąs komplimentas, jei mus užkabinėja ir mums švilpčioja, nes mes jiems patinkame. Ir kad verčiau reikią krimstis, kai to jau nebedaro"[287].

Nieko nuostabaus, kad bematant paplito nuomonė, jog feministės neapkenčia vyrų. Pamela Kearon, viena iš Raudonųjų Kojinių įkūrėjų, visiškai ir nesigina. „Neapykanta – žmogiškas reiškinys. O juk moterys – tai žmonės, argi ne tiesa? O ne tarpinė grandis tarp žmogaus ir beždžionės, ne kažkokia nepavojinga, aptriušusi, pasakiška žmogaus atmaina. Vadinasi, mumyse iš tikro kažkaip kyla ir neapykanta, ir priešiškumas, ir nepalankumas."[288] Liūdina visai kas kita: kad vyrams pavyko primesti feministėms tokį jų apibūdinimą. Daugelis feminisčių kaip blogo dalyko bijo būti įtartos, kad *neapkenčia vyrų*. „Ak, žinau,

[286] S. Kaplow. *Getting angry*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 36–41.
[287] *Men and violence*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 64.
[288] P. Kearon. *Man-Hating*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 78.

jog privalome neapkęsti nuodėmės, o mylėti nusidėjėlį. Vis dėlto pernelyg dažnai reikalas baigiasi tuo, kad mylime nusidėjėlį, o neapkenčiame jo aukos."[289] Visa tai gal ir tiesa, bet, prierašo po *Ketvirtojo pasaulio manifesto* autorės nuomone, kartais nueinama per toli. „Kai kurios moterys visa, ko tik nemėgsta, ėmė vadinti „vyriškais dalykais". Susidaro įspūdis, kad visa, kas tik apibūdinama kaip „vyriškas bruožas", jau vien dėl to laikoma blogiu."[290]

Vėlesnės radikaliosios feministės pamažu praranda distanciją, autoironijos gebėjimus ir ima nuoširdžiai žavėtis pačios savimi, tuo pat metu tapdamos nekritiškomis moteriškumo garbintojomis.

Štai, pavyzdžiui, feministės apskritai esančios labai veiklios. Didžiulė jų energija pasireiškusi Niujorke 1987 metais vykusioje konferencijoje prieš „seksualinius liberalus". Ji iškilo aikštėn kaip „jų užsidegimas ir džiaugsmas", nes juk „atlaikė daug galingesnių už save priešų atakas" ir „toliau kovojo su seksualiniu išnaudojimu. /.../ Kalbėtojos buvo įpykusios, sąmojingos ir įkvepiančios. Jos pergyveno sąvadautojus, ištvėrė mormonų patriarchus, cenzūrą, vadinamą žodžio laisve, ir pasirinkimo laisvės skraiste dangstomą prievartą. Jos buvusios pravardžiuojamos, jų žodžiai buvę iškraipomi, o jos ištvėrusios savo poste – dar šviesesnės, dar labiau atsidavusios ir narsios nei kada nors iki tol"[291].

Kai kas mano sau, jog *būti feministe* – tai „tam tikro gyvenimo stiliaus pasirinkimas. Esi jauna, šiuolaikinė moteris. Dėl to, žinoma, esi feministė. Tačiau tai nėra taip paprasta, feministe taip netampama. Feminizmas – tai vyrų viršenybės įveikimo moterų kaip klasės naudai politinė praktika /.../"[292].

O ką tai reiškia būti radikaliąja feministe? Vieno iš labiausiai skaitomų Didžiosios Britanijos feminisčių žurnalo anketoje šia tema pasisakė daug feminisčių. Sara Scott pažymi, jog „radikalusis feminizmas reiškia..., kad tavo kelnaitės neįkaista pamačius „porą šaunių tipų"; ...kad esi įsitikinusi, jog menstruacijos, motinystė, išklydimas iš kelio, pinigai ir vyrai – visa tai yra politinės temos; ...kad „postfeministes" laikai būtybėmis, kurios politikos reikaluose dar nėra nė pradėjusios

[289] Ten pat, p. 79.

[290] B. Burris. *The Fourth World Manifesto* (1971), kn. A. Koedt. E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 356.

[291] D. Leidholdt. *Introduction*, kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism*, min. veik., p. XVII.

[292] A. Dworkin. *Woman-hating right and left*, kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism*, min. veik., p. 29–30.

bręsti; ...kad bendradarbiauji su heteroseksualiomis feministėmis, jeigu esi lesbietė; ...kad bendradarbiauji su daugeliu lesbiečių, jeigu esi heteroseksuali; ...nevarinėji begalinių kalbų apie tai, kad esi lesbietė (nebent būtum ką tik ja tapusi); kad apskritai neužsimeni, jog esi heteroseksuali (lesbiečių draugėje); ...kad pabrėžti, jog kraujomaiša, išžaginimai ir blogas elgesys su moterimis – tai valdžios, o ne iškrypimo klausimai; ...kad visą laiką esi kaltinama, jog esi biologinio determinizmo šalininkė; ...ir kad visą laiką tai neigi". Julia Parnaby buvimą radikaliąja feministe suvokia kaip vieną konjunkciją: „veikėja /radikali /feministė /antirasistė /antiporno /anti- iš viso /turinti klasinę politinę sąmonę /lesbietė /revoliucionierė/ giliai įklimpusi į realijas / materialistė /kolektyvistė /privatumas yra politiškas /nežeminanti kitų /paslaugi /kovojanti /antiburžuazinė /nehierarchiška /sąmoninga /sąmojinga /išmintinga /seserystė". Mandana Hendessi dalyką suvokia aksiologiškai: „Radikalusis feminizmas reprezentuoja pažiūras ir praktiką, kurios moteris iškelia į pirmą vietą ir į moterų interesus žiūri kaip į svarbiausius visuomenėje", kur pažeidžiamos žmogaus teisės[293].

Lesbietės ir feminizmas

„Esu sutikusi daug, labai daug feminisčių, kurios nebuvo lesbietės, bet niekada nesu sutikusi lesbietės, kuri nebūtų buvusi feministė", – nė kiek neabejodama teigia radikalioji feministė lesbietė[294].

Ne iš karto lesbietės rado užuoglaudą feminizme. Ypač iš pradžių (o ir vėliau) jos susidurdavo su aplinkos ostrakizmu. „Kai feminisčių susirinkime pasirodė moteris ir pareiškė esanti lesbietė, daugelis moterų nuo jos atšlijo. Iš kitų išgirdo, kad turinti laikyti liežuvį už dantų, nes galinti pagadinti reikalą. Toms moterims atrodo, kad galbūt pasiseks įtikinti vyrus sutikti su tam tikra doze lygybės moterims – tuo atveju, jei tos moterys demonstruos savo ištikimybę heteroseksualumui ir motinystei."[295]

Kai kuriose grupuotėse, pasijutusios tvirčiau, feministės lesbietės ėmė atakuoti kitas drauges su šūkiu: „Lesbietės – tai moterų avangardas išsivadavimo kelyje". Ypač išplėtotą pagrindą politinei lesbizmo programai šiek tiek vėliau pateikė rašytoja Adrienne Rich

[293] „Trouble and Strife", 27, 1993 m. žiema, p. 7–9.
[294] M. Shelly. *Notes of a radical lesbian,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 308.
[295] Ten pat.

(skaitytojas galės susipažinti su jos straipsnio santrauka istorinėje dalyje[296]). Čia kaip pavyzdžius pažymėsime kai kuriuos kitus ankstesnius balsus. Jau cituota Martha Shelly dar rašo: „Lesbizmas – tai iš tiesų kelias į laisvę, į laisvę nuo vyrų priespaudos. /.../ reikia atmesti požiūrį, kad čia esama ligos sąlygoto nukrypimo nuo normos. /.../ Lesbietė, galėdama gauti meilę ir seksualinį pasitenkinimą iš kitų moterų, nėra priklausoma nuo vyrų meilės, sekso ir piniginiuose reikaluose. Ji neprivalo jiems kasdien tarnauti (bent jau ne namuose), nei sotinti jų ego, nei atsiduoti jų skubotiems ir seksualiai netaikliems meilumams. Ji išvaduota nuo nepageidaujamo nėštumo baimės, gimdymo skausmų ir nuo begalinio alinančio triūso su mažais vaikais"[297]. Ir toliau daro išvadą: „Milijonai moterų yra įsitikinusios, kad turi būti paklusnios vyrams, sutikti su tuo, kad joms mažiau mokama už tą patį darbą, ir dirbti visus bjaurius namų ruošos darbus. Pasitaikė tokių, kurios, kad išsaugotų tuos geležinius pančius, būtų verčiau sutikusios būti užmuštos. Tačiau nesu sutikusi lesbietės, kuri tikėtų, kad nuo gimimo yra ne tokia protinga ar ne tokia gabi kaip vyras; kuri sklandžiai prarytų bent žodį iš tų plepalų apie „moters vaidmenį"[298].

Nieko nuostabaus, kad vyrai daro ką tik gali, idant atbaidytų moteris nuo lesbiškosios meilės kaip nuo kažin ko nenatūralaus. Paplitęs heteroseksualizmas pavergia moterį. „Mūsų kūnai – tai vyrų okupuota teritorija", – teigia Raudonosios Kojinės iš San Francisko. – Mums neleidžiama mylėti jokios moters, neišskiriant nė pačios savęs, kūno. /.../ moterys nėra laikomos baigtinėmis žmogiškomis būtybėmis. Todėl bet kokia dviejų moterų sąjunga, palyginti su galimybe jungtis su vyru, iš esmės turi atrodyti nepalyginamai blogesnė. Vyrų mums primesta „lesbizmo" baimė jų rankose pasirodo besanti veiksminga priemonė, sulaikanti mus nuo laisvo, nesuvaržyto santykio su savimi ir su kitomis moterimis. Dažnai čia pat užmirštama, kad ir mūsų santykiuose su vyrais nėra vietos laisvei, nes mūsų visuomeninė padėtis – tai nelaisvė, kurios paskirtis yra tenkinti ne mūsų, o vyrų poreikius."[299]

[296] Žr. p. 172–174.

[297] M. Shelly. *Notes of a radical lesbian*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 306–307.

[298] Ten pat, p. 308.

[299] San Francisco Redstockings. *Our politics begin with our feelings*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 289.

Moterys, tapusios lesbietėmis, nustoja bijoti vyrų. Ar jos vyrų nekenčia? Dar kartą suteikime žodį Marthai Shelly: „Nebijodamos būti vyrų pamestos, lesbietės ne taip stengiasi slėpti savo priešiškumą vyrų – moterų engėjų – klasei. Priešiškumas savo engėjui yra sveikas dalykas. /.../ Jeigu iš priešiškumo vyrams randasi lesbizmas, manau, kad vyrų vyraujamoje visuomenėje lesbizmas yra veikiau psichinės sveikatos požymis. /.../ Ne, nenorėčiau peikti visų vyrų. Esu sutikusi keletą nuostabių, mylinčių vyrų tarp revoliucionierių, tarp hipių ir tarp vyrų homoseksualų. Tačiau paprastas vyras, neišskiriant paprasto studento radikalo, nori turėti nuolankų sekso objektą, dar namų tarnaitę, dar vaiko auklę, kuri, visa tai savyje sujungusi, tvarkytųsi aplink jį, kai jis yra užsiėmęs visais sau maloniais dalykais ir švaistosi aplinkui – pliekia didelį šefą arba Che Guevarą; toks vyras yra mano engėjas ir mano priešas“[300].

Aksiologija

Kaip pagrįsti permainų reikalingumą? Kokiomis vertybėmis remtis? Dėl ko kautis?

Egzistuoja toks objektyvus ir besąlygiškas blogis, – rašo Tax, – kuris verčia priešintis visas moteris, perpratusias savo padėtį. Kai moterys įsisąmonina, kaip labai socializacijos yra deformuotos ir apribotos, jos kenčia. „Ta kančia *(pain)* lemia, kad savo kasdienybėje aiškiai suprantame, jog visuomenės pokyčiai yra absoliučiai būtini.“[301]

Bet argi kiti nekenčia labiau negu moterys? – ne kartą klausia vyrai. Kaip tik tai yra darę draugai revoliucionieriai, kai jų kolegės į pirmą vietą kaip kovos tikslą iškėlė moterų išlaisvinimą. *„Kaip gali,* – klausia mūsų, – *kalbėti apie moterų engimą, kuris yra palyginti nereikšmingas, o tylėti apie tokius dalykus, kaip rasizmas arba imperializmas?* Tai yra viešpataujantiems vyrams būdingas klausimas, – sako Robin Morgan. Ne tik dėl arogancijos, bet ir dėl ignoravimo. /.../ Juk kapitalizmas, imperializmas ir rasizmas – tai vyrų vyravimo – seksizmo požymiai.“[302]

[300] M. Shelly. *Notes of a radical lesbian,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 308–309.

[301] M. Tax. *Woman and her mind: The story of everyday life,* kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 27.

[302] R. Morgan. *Introduction,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. XXXIV.

Tai girdėdami draugai iš pradžių imdavo juoktis. Tie patys baltieji kairuoliai, prisimena Barbara Burris, – kai pajuokos neduodavo rezultatų, ėmę nervintis bandydavo jas sugėdinti ar įbauginti. Klausinėdavo: „Ir kas gi tokio t a u nutiko, jog manai, kad tu, baltoji miesčione mergaite, esi engiama?" /.../ Ši taktika pradėjo duoti rezultatų kalbant apie silpnesnes moteris – tas, kurios tolydžio buvo kupinos vyrų joms primesto kaltės ir paniekos sau jausmo."[303]

Tuose tarpusavio kaltinimų žaidimuose kaip koks akivaizdus fonas matyti užslėpti aksiologiniai humanistinio egalitarizmo įsitikinimai. Visi žmonės yra lygūs, turi tokią pat teisę būti laimingi. Jeigu yra kančia, tie, kurie kenčia mažiau, turi pirmiausia kovoti dėl labiau kenčiančiųjų kančios sumažinimo. Tačiau jei kartais visuomenės gyvenimas reikalauja pasiaukojimo ir apribojimų, naštos turi būti paskirstomos po lygiai. O taip nėra. Kuo remiantis kažkas privalo tarnauti svetimos, geresnės būties įrankiu?

Visi privalo turėti lygias galimybes laisvai ugdyti savo individualybę. Feminisčių gupė savo tikslu laiko „laisvą kiekvienos individualios moters raidą". Ji svarbesnė už vis dėlto kaip gyvenimo sąlyga vertinamą visuomenės gerovę, nes be tolesnių paaiškinimų rašoma: „Visoks darbas visuomenės labui, kuris neprisideda prie autentiško individo ugdymosi, turi būti dalijamas po lygiai. Vadinasi, tai susiję su visokiomis „žmonystės" ir „motinystės" pareigomis"[304]. Toje fazėje moterų gerovė ir vyrų gerovė dar buvo suprantamos kaip lygiai svarbios, kaip kiekvieno žmogaus gerovė. Nagrinėdama laiškų moterų išlaisvinimo tema turinį, „Motyvų" redaktorė teigia, kad, netgi labiausiai skiriantis pozicijoms, visi pripažįsta tam tikras pagrindines vertybes, tarp jų pirmiausia visus jungia „tikėjimas žmogaus orumu ir pagarba jam"; paskui vardijama individuali atsakomybė už veiksmus, bendra atsakomybė už visus žmones, nuomonių laisvė, teisė organizuotis siekiant bendrų tikslų ir „Pleibojaus" „siūlomų pažiūrų bei elgesio filosofijos atmetimas"[305].

Todėl anuomet dar buvo akivaizdu, kad moterys nesiekia, idant joms būtų *geriau* negu vyrams, joms tik rūpėjo, kad visiems būtų vienodai. Moterų išlaisvinimas turi būti visų išlaisvinimas. *„Moterų išlaisvinimas*

[303] B. Burris. *The Fourth World Manifesto* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 328.

[304] The Feminists. *A political organization to annihilate sex roles*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 375.

[305] „Motive", X, 1969, t. XXX, l, p. 3.

galų gale reikš taip pat ir vyrų išlaisvinimą nuo jų destruktyvaus engėjų vaidmens", – rašo Radikaliosios feministės[306]. Bet ar tai reiškia, kad, jei taip nebūtų, nebūtų kovojama dėl moterų išlaisvinimo? Abipusės naudos svarbą, perspėdama dėl aklo įsižiūrėjimo į moteriškumą, ryžtingiau įvardija B. Burris prierašė prie Ketvirtojo pasaulio manifesto. Moterų išlaisvinimo sąjūdis, panaikindamas egzistuojantį ir moterų, ir vyrų dvilypumą[307], turi sudaryti galimybę iš kiekvieno asmens išgauti visą žmogiškąjį potencialą, bet ir čia nėra žinoma, ar tai tikslas, svarbiausioji vertybė, ar mielas moterų išlaisvinimo šalutinis rezultatas.

Vis dėlto iš pat pradžių taip pat girdimas ir tarsi kitokios aksiologijos balsas, kuris vėliau aiškiai stiprėja. Kadangi galima kovoti dėl moterų gerovės atsižvelgiant į tai, kad jos yra skriaudžiami žmonės, tačiau taip pat galima kovoti dėl jų gerovės atsižvelgiant į tai, kad jos... yra moterys. „Moterų klausimą mes keliame aukščiau už visus kitus klausimus, – pabrėžtinai konstatuoja Niujorko priemiesčio gyvenviečių radikaliosios feministės. – /.../ Moterų išlaisvinimas – tai ne visų žmonių, o tik moterų išlaisvinimas *(Women's liberation is not human liberation)*". Joms tarsi nesvarbu, kokį įspūdį tai padarys vyrams[308]. Panašiai mano Niujorko radikaliosios feministės: „Visame kame palaikome moterų pusę. Neklausiame, ar kas nors yra „reformistiška", „radikalu", „revoliucinga„ ar „moralu„. Klausiame: ar tai gera, ar bloga moterims?"[309] Raudonosios Kojinės tai tiksliai pakartoja: „Kovodamos dėl savo išsilaisvinimo, visada stovėsime moterų pusėje prieš jų engėjus. Neklausinėsime, kas yra „revoliucinga" ar „reformistiška", tik – kas gera moterims"[310].

Pačios moterys pripažįsta egalitarinio naštų pasiskirstymo principą, pagal kurį visada reikia vadovautis neturtingiausios moters interesais. „Svarbiausias dalykas moterims, mūsų nuomone, – savo principuose skelbia Niujorko radikaliosios moterys, – yra tai, kas geriausia vargingiausiai, labiausiai užgauliojamai, labiausiai pažemintai, labiausiai pasaulyje išnaudojamai moteriai. Jos likimas, jos kančios ir vergystė – tai grasinimas, kuriuo mus gąsdina vyrai, siekda-

[306] *Politics of the Ego: A manifesto for N. Y.Radical Feminists* (1969), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 379.

[307] B. Burris. *The Fourth World Manifesto* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 357.

[308] *Westchester Radical Feminists* (1972), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 386.

[309] New York Radical Women. *Principles,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 520.

[310] *Redstockings Manifesto,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 535.

mi išlaikyti savo kontrolę. Kaip tik būti taip pavadintos baiminasi visos moterys, kaip tik tokio traktavimo, kaip ji traktuojama, bijo visos, o juk vyrų akyse tokios esame visos. Ji yra Kiekviena Iš Mūsų *(Everywoman)* /.../"[311]. Tą pačią mintį persirašo Niujorko[312] ir San Francisko Raudonosios Kojinės[313].

Pamažu sąjūdyje darosi aišku, tik nedažnai *expressis verbis* skelbiama, jog moterų interesai yra aukščiau visa ko. Atvirai ir nedvejodama didelėje feminisčių konferencijoje, kuri 1987 metais įvyko Niujorke, svarbiausioji antipornografinės kampanijos ideologė MacKinnon aiškina, dėl ko feministės kovojo (kovoja ir kovos): „Dėl ko visa tai darome? Manau, jog visa tai darome dėl to, kad esame sąjūdis, kuris vertina moteris. Moterys yra svarbios". Mes, kaip moterys, gynėme visas skriaudžiamas moteris. Mes tapatinomės su prostitutėmis, su mušamomis žmonomis, su išžagintosiomis. „Žinojome, kad visoks joms padarytas blogis galėjo būti, buvo, yra ir bus padarytas mums. Mes buvome jos, mes irgi. Tai buvo sąjūdis, kuris visame kame palaikė moterų pusę. Kiekvienu atveju kėlė klausimą: „Ar tai yra gerai moterims?" Kiekviena moteris tam tikra prasme buvo visos moterys. Kiekviena išprievartauta moteris buvo mums prioritetas. Tai buvo be galo kolektyviškas sąjūdis. Tame sąjūdyje, kai sakydavome „Mes, moterys", šitai turėjo prasmę!"[314] Deja, „seksualinio liberalizmo" sekėjos padarė sąjūdžiui nemažai žalos. Ar kas kada buvo matęs, kad, kaip tai vyksta dabar diskusijose moterų seksualumo klausimais, pradėtum nuo žodžių: „Kalbėsiu tik už save". Kaipgi taip! Seniau „mes, kaip manau, taip pat jautėmės atsakingos už visas moteris ir jas supratome"[315].

O pati vadovė Dworkin kalba panašiai: „/.../ mes organizuojamės politiškai, idant atsispirtume vyrų viešpatavimui"[316]. „Feminizmas – tai politinė vyrų viešpatavimo įveikimo praktika moterų, kaip klasės,

[311] New York Radical Women. *Principles,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 520.

[312] *Redstockings Manifesto,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 535

[313] San Francisco Redstockings. *Our politics begin with our feelings,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine,* min. veik., p. 288.

[314] C. A. MacKinnon. *Liberalism and the death of feminism,* kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism,* min. veik., p. 5.

[315] Ten pat, p. 9.

[316] A. Dworkin. *Woman-hating right and left,* kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism,* min. veik., p. 29–30.

naudai, neišskiriant visų tų moterų, kurių nemėgsti, neišskiriant ir tų, kurių verčiau netoli savęs nematytum /.../"[317] „Norėčiau pamatyti, kaip šis sąjūdis vėl atvirsta tuo, kuo buvo – kaip aš vadinu, pirmykščiu feminizmu. Tai šitaip paprasta. Tai tiesiog reiškia, kad, jei kas nors yra nuostolinga moterims, moterys yra prieš tai. Neapykanta moterims yra skriauda joms. Pornografija yra neapykanta moterims. Pornografija skriaudžia moteris. Feministės stoja prieš ją, o ne už ją."[318]

Metodai ir organizacija

Šiek tiek poetiška forma, – kaip ir dera poetei, – tačiau atspindėdama pagrindinius Moterų išlaisvinimo sąjūdžio bruožus, Robin Morgan taip kreipiasi į savo parengto rinkinio įsidėmėtinu pavadinimu *Seserystė – tai jėga* skaitytojas: „/.../ tu esi moterų išlaisvinimas. Tai nėra sąjūdis, į kurį galima „įsirašyti" arba „įsitraukti". Nėra kietų struktūrų ar nario kortelių. Moterų išlaisvinimo sąjūdis egzistuoja visur kur, kur trys ar keturios bičiulės ar kaimynės sutaria reguliariai susitikinėti prie kavutės ir šnekučiuotis apie savo privatų gyvenimą". Tas sąjūdis egzistuoja ir kalėjimų kamerose, prekybos centruose, fabrikuose, virtuvėse, fermose ir pan. „Jis egzistuoja tavo sąmonėje ir tavo politiniuose bei asmeniniuose įsitikinimuose, kuriais gali paremti jo kūrimąsi, kaitą ir raidą. Tai užlieja baime. Ir džiaugsmu. Tai istorijos, mūsų, moterų istorijos *(herstory*[319]) kūrimas. Pagaliau ir šiaip negali to išvengti."[320]

Sąmonės plėtimas

Viena iš pagrindinių veiklos formų, susiklostančių į visiškai laisvą Moterų išlaisvinimo sąjūdį, buvo susitikimai savame rate sąmonės plėtimo grupėmis (CRG – *Consciousness Raising Groups).* Grupė turėjo sudaryti sąlygas įgyvendinti vieną iš feminizmo tikslų: kad atsiskleistų

[317] Ten pat, p. 30.
[318] Ten pat, p. 40.
[319] Neišverčiamas kalambūras. Anglų k. žodį *history,* istorija, galima perskaityti kaip his-story, jo (vyro) istorija. Iš čia sąjūdžio postulatas dabar sukurti *herstory,* jos (moters) istoriją.
[320] R. Morgan. *Introduction,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. XXXVI.

specifinė, vyrų sukonstruotų stereotipų priespaudos nepatyrusi moterų sąmonė. Vyrų buvimas, – sako vienų patarimų autorė, – paralyžiuoja moteris, atima mąstymo drąsą, atvirumą. Darbas vienų moterų grupėje sukuria „laisvą erdvę", kurioje grupinio mąstymo procesai vyksta fazėmis: atsivėrimas, dalijimasis patirtimi, analizė ir ėjimas prie bendrų išvadų. O koks yra bendrų svarstymų objektas? Štai siūlomas pavyzdys: 6–12 asmenų grupė gali susitikinėti kartą per savaitę ir per pusę metų laisvai aptarti temas: šeimos gyvenimas, santykiai su tėvais, vaikystė ir jaunystė, santykiai su vyrais, santuokinio gyvenimo arba jo stokos patirtis, motinystė, seksualumas, santykiai su kitomis moterimis, elgesio būdai, amžiaus reikalai, gyvenimo siekiai, nuomonės apie sąjūdį. (Stulbinamą įspūdį daro tai, kad visiškai aplenkiama viešoji sritis, netgi darbas pagal profesiją.) Paskui pereinama prie sistemingo skaitymo, savo tekstų rašymo ir pagaliau kokių nors akcijų organizavimo. Tik tuomet grupė pasirodo viešojoje arenoje[321].

Vadinasi, pirmutinis tikslas – kurti naują sąmonę, sugriauti moterų „klaidingą sąmonę". „Pagrindinis mūsų uždavinys, – skelbia Raudonosios Kojinės, – dabar yra, dalijantis patirtimi ir viešai parodant seksistinius visų mūsų institucijų pamatus, ugdyti klasinę moterų sąmonę". Šią misiją privalo atlikti sąmonės plėtimo metodas[322]. Dixon irgi pažymi, jog daugelis moterų yra pakliuvusios į „klaidingos sąmonės" spąstus, t. y. patikėjusios, kad moters vieta namuose. Tad reikia padėti joms iš ten ištrūkti[323].

Meredith Tax priduria: „Tik kai susivoksime, kuo būtume galėjusios būti (jeigu ne deformuojanti mus socializacija – *K. Š.*), galėsime įsivaizduoti, kokios visiškai kitokios gali pasirodyti porevoliucinės visuomenės moterys"[324]. Čia padės istorinio melo atšaukimas, istorinės jų savimonės sugrąžinimas moterims, – tikina istorikė Elizabeth Gould Davis. „Moterų nevisavertiškumo mitas viešpatavo taip ilgai, kad pačios moterys bemaž negali patikėti, jog tai jų lytis, ir dar ilgą laiką, buvo viršesnė ir viešpataujanti. Norint sugrąžinti moterims senąjį jų orumo jausmą ir išdidumą, reikia mokyti jas jų pačių istorijos, panašiai kaip yra mokomi jų pačių istorijos juodaodžiai amerikiečiai. Privalome

[321] P. Alien. *Free Space* (1970), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red). *Radical feminism*, min. veik., p. 271–279.

[322] *Redstockings Manifesto*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 535.

[323] M. Dixon. *The rise of Women's Liberation*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 190.

[324] M. Tax. *Woman and her mind: The story of everyday life*, kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 27.

išsivaduoti iš du tūkstančius metų trukusios moterų nevisavertiškumo propagandos." Popiežius jau yra atšaukęs kaltinimą žydams dėl Kristaus nužudymo, sugrąžintas orumas juodaodžiams, o kas gi pagaliau nuims nuo Ievos „Dievo prakeikimo" nemalonę?[325]

Tačiau kai kurios autorės moterų sąmonės plėtimo procesą pradeda autonomizuoti kaip savitikslį ir užmiršta, kad tai tik paruošiamasis metodas didinant visuomenę objektyviai revoliucionizuojantį aktyvumą. Dalis pasitenkina tuo kaip asmenine terapija. Beverly Jones nervinasi. „Nesiliausiu tvirtai teigti, kad nekalbu čia apie jokią grupinę terapiją ar individualų katarsį (nesame ligonės, esame engiamosios). Kalbu apie sąjūdį. Susieikime į moterų grupes nuspręsti, kaip ištrūkti iš tų grandinių, idant demaskuotume ir įveiktume pirmavimo namuose ir anapus jų sienų techniką. Idant taip pakeistume mūsų fizinę ir visuomeninę aplinką, kad mūsų laikas, mūsų energija ir mūsų protai būtų išvaduoti mūsų pačių, visų žmonių pasaulio be baimės kūrybai."[326] „Sąmonės plėtimas tai nėra terapija, – protestuoja ir Raudonosios Kojinės. – Tai implikuotų individualių sprendimų galimybę ir klaidingą prielaidą, kad vyro ir moters santykis yra grynai asmeninis. Juolab tai yra vienintelis metodas, kurio dėka galime užtikrinti mūsų išsilaisvinimo programos pagrindimą konkrečiomis mūsų gyvenimo realijomis."[327]

Grupiniuose svarstymuose moterys kuria savą moterišką antitikrovę. „Pirmas žingsnis pralaužiant mus kvailinančią seksistinės ideologijos *(sexist ideology)* priespaudą yra sukurti antitikrovę *(a conter-reality)*, bendromis jėgomis stiprinamą paramą vyrų interpretacijos neiškreiptai moterų patirčiai."[328]

Sąjūdžio nepriklausomybė

Moterų išlaisvinimo sąjūdis turi būti pačių moterų reikalas. Baigdamos mąstyti apie pirmosios feministinio judėjimo, kaip autorės vadina XIX amžiaus moterų sąjūdį, istoriją, 1970 metais iš to daro šitokią išvadą: „Vyrai moterų neišlaisvins; moterys privalo išsivaduoti pačios. Tiesą sakant, jos laukė pernelyg ilgai. Dabar didžiausia mažumų

[325] E. G. Davis. *The first sex*, min. veik., p. 18.
[326] B. Jones. *The dynamics of marriage and motherhood*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 61.
[327] *Redstockings Manifesto*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 535.
[328] B. Mehrhof, P. Kearon. *Rape: An act of terror* (1971), kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 233.

grupė vaduojasi nuo svetimo viešpatavimo. Moterims jau gana darbuotis dėl kitų išvadavimo negalvojant apie save"[329].

Sąjūdis taip pat turi būti ir nepriklausomas (autonomiškas). Feministinis sąjūdis turi veikti pats, o ne kitų judėjimų saistomas. Autonomijos būtinybė iškilo aikštėn prasidėjus studentų Naujosios Kairės judėjimui ir tapo radikaliojo feminizmo atsiradimo prielaida. „Joks – antikapitalistinis, darbininkų, tautos išsivadavimo, antiimperialistinis ir t. t. – sąjūdis neišvaduos moterų, – skelbia Ketvirtojo pasaulio manifestas. – Per daug gali prarasti vyrai kolonizatoriai, kad kada nors be kovos atsisakytų savo privilegijų. O juk jie vadovauja visiems tiems judėjimams, panašiai kaip kontroliuoja ir visas tautines kultūras."[330]

Metodas – revoliucija

Veiklos metodas, turėjęs atnešti moterims laisvę, galėjo būti tik revoliucija. Kodėl? Nes (1) reformos tik įtvirtina sistemą ir (2) išsivaduoti galima tik kolektyviniais veiksmais: „/.../ nėra kelių individualiai išeiti iš moterų priespaudos /.../ yra reikalingas „revoliucinis sąjūdis"[331]. „Mūsų troškimus gali patenkinti tik daugelio mūsų visuomenėje esančių struktūrų nuvertimas", – priduria Linda Sees[332].

Feministinė revoliucija vis dėlto yra specifinė, skirtinga nuo prieš tai buvusiųjų, – jau 1968 metų vasario mėnesį į Niujorką sukviestoms radikaliai nusiteikusioms kolegėms aiškino Anne Koedt, tuo pat metu kritikuodama kolegas iš naujųjų kairuoliškų organizacijų. Ligtolinės revoliucijos visuomet buvo vyriškos, pakeisdavo viešąją sistemą, valdžios sąrangą ir t. t., bet „viešpatavimo ir pavaldumo santykis tarp vyrų ir moterų likdavo nepaliestas". Netgi po revoliucijos Sovietų Sąjungoje nemažai pokyčių įvyko ir moterims, tačiau pats principas išlaikyti jas pavaldžias vyrams tebegalioja[333]. „Mes žinome, kad vyrų

[329] C. Brown, J. Seitz. *„You've come a long way, baby", Historical perspectives,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 45–46.

[330] B. Burris. *The Fourth World Manifesto* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 351.

[331] M. Tax. *Woman and her mind: The story of everyday life,* kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 27.

[332] L. Sees. *You've come a long way, baby – Women in the Movement,* kn. *On the liberation of women.* A special double issue, „Motive", 1969, t. XXIX, 6/7, p. 71.

[333] A. Koedt. *Women and the Radical Movement* (1968), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 320.

vadovaujama socialistinė revoliucija ekonomine ir netgi kultūrine prasme, netgi jei turėtų įvykti rytoj, nebūtų *jokia* revoliucija, būtų vien tik paprastas perversmas, pasikėsinimas į valdžią tarp pačių vyrų, – rašo šiuo klausimu Robin Morgan. – Mes žinome, kad du blogio pavidalai buvo dar prieš korporacinį kapitalizmą ir toliau reiškėsi po socialistinių revoliucijų: tai yra *seksizmas ir rasizmas.*"[334] Tiesa, – pažymi A. Koedt, – ir pati feministinė revoliucija visko neišsprendžia. „Mūsų, radikaliųjų moterų, vaidmuo iškelia mums problemą nuvesti iki moterų revoliucijos *(a female revolution)* bendrosios revoliucijos *(the general revolution)* viduje."[335] Robin Morgan savo ruožtu mano, jog feministinė revoliucija yra svarbi ne tik moterims, bet ir visiems, nes tik ji gali išgelbėti planetą. „Vis labiau artėju prie įsitikinimo, kad tik pasaulinė Moterų revoliucija *(a worldwide Women's Revolution)* gali dar išgelbėti gyvybę mūsų planetoje. Iš to aiškėja, kad visur, kur reiškiasi moterų išlaisvinimo sąjūdis, ten, kaip manau, yra ir tikrai radikalus sąjūdis."[336] Tačiau absoliučiai nepakanti vyrams *Pirmutinės lyties* autorė bjaurisi pačiu žodžiu *revoliucija* – kaip apskritai vyrišku žodžiu. „Rašytinė istorija prasideda nuo patriarchalinės revoliucijos. Pratęskime ją matriarchalinės kontrrevoliucijos pavidalu, o pastaroji yra vienintelė žmonių rasės išgyvenimo viltis."[337]

Visų moterų solidarumas: *seserystė*

Revoliucijos nėra daromos pavieniui. Reikia veikti drauge! Nepakanka išsivaduoti nei privačiai, nei vien savo dvasia. Seksizmą reikia pašalinti „kolektyvinėmis moterų pastangomis", atliekant „daugelį komplikuotų politinių procedūrų"[338]. Raudonųjų Kojinių nuomone, feministinės sąmonės kūrimosi kliūtis yra „manymas, kad galimi individualūs sprendimai ir kad dėl to mūsų išsilaisvinimui nėra reikalingi solidarumas ir revoliucija"[339].

[334] R. Morgan. *Introduction,* kn. R. Morgan., *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. XXXI.
[335] A. Koedt. *Women and the Radical Movement* (1968), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 319.
[336] R. Morgan. *Introduction,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik, p. XXXV.
[337] E. G. Davis. *The first sex,* min. veik., p. 18.
[338] F. Koedt. *Lesbianism and feminism* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 251.
[339] I. Peslikis. *Resistances to consciousness,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 337.

Veikti reikia solidariai. Kaip tik tokia yra žodžio SESERYSTĖ *(sisterhood)* reikšmė. „Privačiai – nei pabėgsi, nei išsigelbėsi, nėra išeities, – rašo Beverly Jones. – Pirmas žingsnis, kurį reikia žengti, – tai įsidėmėti, kad mūsų likimas yra visų bendras likimas, kitose moteryse kaip veidrodyje reikia pamatyti savo pačių atspindį, aišku, nemenkinant realių mūsų intelekto, temperamento, amžiaus, išsilavinimo ir biografijų bagažo skirtumų. Ne, aš neraginu kurti tarp mūsų pačių naujas kastas ar klases. Bet taip pat nenoriu, kad moterys susidarytų įspūdį, jog sąjūdis reikalauja iš jų visiškai susitapatinti su kitomis moterimis ir netgi mylėti kiekvieną moterį. Pakanka bendros giminystės, supratimo ir atjautos."[340]

Moterų bičiuliavimasis – tai politinis klausimas, – rašo šios temos specialistė. „Darbas moterų labui – reikšmingas draugiškumo moterims aktas. O tai daro draugystę politiniu dalyku. „Tai leidžia tikėti, kad pergalė galima, jei tik „draugiškumo moterims jausmas perkeliamas į veiklą jų labui"[341].

Feminizmas – vienintelis moterų gelbėjimosi metodas, – mano Andrea Dworkin, suprasdama jį kaip solidarią visų moterų kovą su vyrų smurtu. Prastas tradicionališčių pasirinkimas gelbėti savo kailį „prisijaukinant" į porą vyrą – tai savižudybė. Feminizmas yra „bendra kova visų moterų – neatsižvelgiant į jų idėjinę orientaciją, kurią yra apibrėžę vyrai; vien ši kova gali perkeisti moteris iš priešų pačioms sau į sąjungininkes, kovojančias dėl individualaus ir bendro išlikimo, kurių atrama – jau nebe pasiaukojimas, baimė ir pažeminimas, o tik apsisprendimas, orumas ir autentiškas integralumas"[342].

Santykis su vyrais

Tad koks turėtų būti santykis su vyrais? Vyrai nėra priešai, priešas yra *Sistema* (kapitalizmas), – mano Karen Sacks. „Jei kovotų su pačiais vyrais, moterys prasilenktų su savo tikslu"[343]. O dauguma radikaliųjų feminisčių yra linkusios vyrus laikyti priešais; klausimas tik – ar visus?

[340] B. Jones. *The dynamics of marriage and motherhood,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 59–60.

[341] J. G. Raymond. *Not a sentimental journey.Women's friendships,* kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red). *The sexual liberals and the attack on feminism,* min. veik., p. 225.

[342] A. Dworkin. *Right-wing women,* min. veik., p. 35.

[343] K. Sacks. *Social bases for sexual equality. A comparative view,* kn. R. Morgan (red.). *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. 456.

A. Koedt nuomone, ne kiekvienas vyras yra priešas. „Teigimas, kad „vyras yra priešas", teisingas tik tų vyrų, kurie yra prisitaikę prie vyrų vyravimo vaidmens", atžvilgiu, o tai nėra lemta pačios biologijos ir yra tik lyčių biologinių skirtumų racionalizavimo rezultatas[344]. Radikaliosios feministės patikslina: „/.../ vyras yra mūsų engėjas tiek, kiek jis susitapatina su tomis privilegijomis, kurias jam teikia viešpataujantis vaidmuo ir kiek jis pats turi iš jų naudos"[345].

Vis dėlto grupėse, kurios linksta į subkultūrinį separatizmą, nuomonės dėl vyrų darosi vis radikalesnės. „Manymas, kad mano vyras – tai išimtis, o dėl to ir aš esu išimtis tarp moterų, – Raudonųjų Kojinių nuomone, yra viena iš kliūčių kelyje į feministinį sąmoningumą[346]. San Francisko Raudonosios Kojinės, be galo pasitikinčios moterų jausmais kaip vieninteliu patikimu žinojimo šaltiniu, teigia: „Kiekvienu atskiru atveju matome, kad priešas yra vyrai ir jų interesas – vyrų viršenybė"[347].

Tad ką gi daryti su vyrais, kurie siūlosi bendradarbiauti? Neprileisti jų prie sąjūdžio – dėl to vieningai sutariama. Pagaliau nėra ko tikėti vyrų siūlomų paslaugų nuoširdumu, jie per daug *prarastų*. „Žvelgiant į ateitį peršasi mintis, kad moterų išlaisvinimas, žinoma, išlaisvins ir vyrus, – rašo Robin Morgan, – tačiau artimiausiu metu jie prarastų daugelį privilegijų, kurių niekas noromis ir lengvai neatsisako. Seksizmas atsirado ne dėl moterų kaltės – smūgiuok į tėvus, o ne į motinas."[348] Šiek tiek toliau jau keletą kartų cituotame atsisveikinimo esė ji smulkiau aiškina feminisčių poziciją: „Šiuo metu neketiname daryti jokių ceremonijų. O bernai? Ką gi, jie turės tiesiog labai vikriai suktis, idant nuo mūsų neatsiliktų, arba atkris ir atvirai pereis į valdžios, kurios sūnumis, nors ir pavainikiais, ir taip yra, struktūras. Turės apsispręsti, ar sutinka prarasti spurgo privilegijas – po velnių, kodėl turėčiau taip nekalbėti? – prarasti spurgus. Kokia didelė baimė

[344] A. Koedt. *Lesbianism and feminism* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 249.

[345] *Politics of the Ego: A manifesto for N. Y. Radical Feminists* (1969), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism*, min. veik., p. 379.

[346] I. Peslikis. *Resistances to consciousness*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. 337.

[347] San Francisco Redstockings. *Our politics begin with our feelings*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 286.

[348] R. Morgan. *Goodbye to All That*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/ Feminine*, min. veik., p. 245.

turi būti jų netekti, kad ją įveikti galima tik kuriant imperijas ir sukeliant moteris naikinančius karus!"[349]

Nebendradarbiauti su vyrais! – perspėja ir Vokietijoje bei Austrijoje madingos radikaliosios autorės. „Vyrai nėra mūsų priešai, – visuomet galima išgirsti vakaro diskusijoje „emancipacijos " tema. Ne, priešingai, privalome drauge su jais... Ne, kadangi be jų negalima... Ne, mat ir jiems apsimoka... – ironizuoja autorės ir trumpai nukerta: Realybė vis dėlto tokia, kad vyrai iš tiesų yra mūsų priešai. Tai, kas svarbu mums, nėra svarbu jiems."[350] Ir priduria: „Jei lauksime, kol vyrai viską supras ir taip pat norės to, ko norime mes, atsiprašau, tai gali tęstis dar 3000 metų"[351].

Negalima bendradarbiauti su išnaudotoju, – polemizuodama su socialistinių feminisčių kritika, teigia žymiausia vokiečių radikalioji feministė Alice Schwarzer. „Žinoma, o kaipgi, ir vyrai yra aukos, bet moterys dar papildomai yra aukų aukos /.../ Išnaudojamas darbininkas namuose tampa išnaudotoju paša /.../ Ne, moterų sąjūdis nereiškia bet kokia kaina kovoti prieš paskirą vyrą; vis dėlto reiškia ir tokią kovą, kaip tik tuomet, kai vyrai pastoja kelią mūsų išsivadavimo pastangoms ir gina savąsias mūsų sąskaita įgytas privilegijas."[352]

Vyrai gali padėti feminizmui, – silpnu balseliu bando oponuoti reprodukcinės technologijos specialistė. „Nuo gimimo privilegijuotajai klasei priklausantys žmonės – o tokie yra vyrai, – nėra visiškai priversti dalytis tos klasės vertybėmis ir privilegijomis. Jie gali sulaužyti papročius. Gali tapti savo klasės išdavikais. Gali veikti visuomenės teisingumo labui. Turiu vilties, kad vyrai taip pasielgs."[353]

Atmesti heteroseksualumą? Iš viso atmesti seksą? Pasirinkti lesbizmą?

Heteroseksualumo atmetimas yra moterų išsilaisvinimo sąlyga, – mano Sheila Jeffreys, programiškai skelbianti lesbiškąjį pasirinkimą. Kaip tai padaryti? Pirmutinis žingsnis – sugriauti heteroseksualumą:

[349] Ten pat, p. 249.

[350] C. Benard, B. Schlaffer. *Liebesgeschichten aus dem Patriarchat. Von der uebermaessigen Bereitschaft der Frauen, sich mit dem Vorhandenen zu arrangieren* (I leid. 1981), Reinbek bei Hamburg, 1984, p. 261.

[351] Ten pat, p. 272.

[352] A. Schwarzer. *Mit Leidenschaft. Texte 1968–1982,* Reinbek bei Hamburg, 1982, p. 125.

[353] G. Corea. *The mother machine,* min. veik., p. 5–6.

„Būtinas žingsnis moterų išlaisvinimo kelyje yra heteroseksualinių potraukių nuvertimas. Jei iš tiesų rimtai galvojame apie moterų išlaisvinimą, negalima išlaikyti nepaliestų mažų nelaisvės plotelių, pavyzdžiui, seksualinėje srityje tik dėl to, kad kai kuriems žmonėms jie teikia malonių potyrių[354]. Antrasis žingsnis – sukonstruoti lesbizmą: „Kaip moterys ir kaip lesbietės visą viltį dedame į kitas moteris. Privalome darbuotis konstruodamos homoseksualinius potraukius ir praktiką kaip svarbiausią mūsų kovos dėl išsilaisvinimo sudedamąją dalį"[355]. Čia nėra kitos galimybės. „Klausimas, kurį privalome sau iškelti, skamba taip: ar norime laisvės, ar norime išsaugoti heteroseksualinius potraukius. Feministės renkasi laisvę."[356] Paguodai esama dar vienos galimybės: seksualinė abstinencija. „Mūsų kova dėl išsivadavimo nereikalauja būtinai išsižadėti sekso, nors daugelis moterų pasirenka šį kelią, ir tai yra labai garbingas kelias."[357] O kaip su vyrais? „Vyrų seksualumas turi būti perdirbtas taip, kad būtų nutrauktas viešpatavimo bei agresijos sąryšis su seksualiniu malonumu. Tik tuomet moterys gali pasijusti laisvos nuo ligi šiol iš vyrų seksualinio sudaiktinimo ir agresijos besirandančių apribojimų, kokius taiko savo gyvenimo būdui ir elgesiui įvairiose situacijose. Tačiau nereikia turėti iliuzijų, kad tai lengvai ir greitai ateis[358]. Nepaisant to, „skaitytojos, kurios save laiko heteroseksualiomis, tikriausiai kels sau klausimą, ar ir homoseksualinį potraukį galima būtų kaip nors pritaikyti heteroseksualiniams santykiams". Autorė atsako: šioje visuomenėje tikriausiai ne; o būsimojoje, kurioje išnyks heteroseksualumo institucionalizacija? „/.../ vis dėlto negalime būti tikri, ką norės pasirinkti moterys."[359]

O gal vis dėlto apskritai atsisakyti sekso? Tai siūlo viena iš radikaliųjų feminisčių grupių – atsisakymas sekso kaip „lytinis pasipriešinimas". Kol seksas vyksta išimtinai kaip viešpatavimo/pavaldumo santykis, kitokios išeities nėra[360].

Ar radikaliosios feministės yra „priešiškos seksui *(anti-sex)*"? Tuo vyrai visuomet kaltina moteris, kurios nenori seksu užsiiminėti taip,

[354] S. Jeffreys. *Anticlimax*, min. veik., p. 313.
[355] Ten pat.
[356] Ten pat, p. 314.
[357] Ten pat, p. 315.
[358] Ten pat, p. 313.
[359] Ten pat, p. 316.
[360] A Southern Women's Writing Collective. *Sex resistance in heterosexual arrangements*, kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism*, min. veik., p. 144.

kad jiems įtiktų. O jei vis dėlto nori, tai, žinoma, yra „mergšės". „Tačiau yra kažkiek tiesos tame mūsų, kaip sekso priešininkių, išjuokime. Jeigu suprantama, kad seksas yra visuomeninis konstruktas, – o mes tai suprantame, – ir jeigu yra matoma, kad tai vyrų viršenybė sukonstruoja seksą, – o mes tai matome, – tai tuomet tenka atsakyti, kad taip, mes esame prieš jį. Atsiliepiame į tai, kad tas seksas nustumia moteris žemyn ir jas ten laiko. /.../ Taip, noriu pasakyti, kad mums prisegama sekso priešininkių etiketė iš tikrųjų privalėtų turėti tokį užrašą: „nesutinkančios su moterų seksualiniu engimu". Taip pat noriu atsukti ir kitą medalio pusę: moterys, pasisakančios už seksą *(pro-sex)*, sąmoningai ar nesąmoningai remia ir gina seksualinį moterų engimą."[361]

Anksčiau pateikti balsai – tai vadinamasis politinio lesbizmo pasirinkimas. Kitos radikaliosios feministės šiuo klausimu yra labiau linkusios apdairiai patylėti. Ginti heteroseksualumą ėmėsi liberaliosios feministės, kurios už tai gauna į kailį nuo savo radikaliųjų kolegių.

Pažinimo metodai

Moterų pažinime, kuris diktuoja feminizmo praktiką, didžiulį vaidmenį atlieka teoriniame vyrų pažinime nepakankamai vertinama asmeninė patirtis kaip bendro žinojimo šaltinis. Anot daugiaprasmės tezės: tai, kas asmeniška, yra politiška. Todėl kuriant moterų visuomeninę tikrovę aiškinančias teorijas reikia pradėti nuo asmeninių, individualių potyrių ir galimo jų gretinimo su panašiais kitų moterų potyriais. Robin Morgan pasakoja, kad „veikla moterų išlaisvinimo sąjūdyje atpratino mus gėdytis kreiptis į asmeninę patirtį"[362], ir priduria paaiškinimą: „Moterų išlaisvinimas yra pirmas toks radikalus judėjimas, kuris, pradėdamas savo politiką, maža to – ją kurdamas, kildina ją iš asmeninių potyrių. Esame susivokusios, jog tie potyriai nėra mūsų privatūs sielvartai. Jie pažįstami visoms moterims, dėl to jie yra politiški. Todėl teorija auga iš žmonių jausmų, o ne iš vadovėlių retorikos. Ir *tai* yra iš tiesų revoliucinga, kaip žino kiekvienas, kas anksčiau yra klausęsis abstrakčių politinių kalbų"[363].

Gerbti jausmus! Drauge su panieka asmeninei patirčiai paprastai postuluojamas abstrahavimasis nuo tyrėjo asmeninių jausmų. Moterys

[361] D. Leidholdt. *When women defend pornography,* kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism,* min. veik., p. 125–126.

[362] R. Morgan. *Introduction,* kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful,* min. veik., p. XIV.

[363] Ten pat, p. XVII–XVIII.

privalančios atmesti ir šį vyrišką prietarą. Taip mano San Francisko Raudonosios Kojinės: „Mūsų politika prasideda nuo mūsų jausmų. Jausmai yra tiesioginė reakcija į mūsų patiriamus įvykius bei santykius; tai jų dėka žinome, kas iš tiesų vyksta. /.../ Iš mūsų jausmų išvesta informacija – tai mūsų vienintelis patikimas šaltinis; o mūsų politine analize galima pasitikėti tik tada, kai ji nesikerta su mūsų jausmais". Pavyzdžiui, moterys žino, kad priespauda nekyla iš moterų – tai joms pasufleruoja jausmai. Šie pažinimo metodai istorijos būvyje buvo vadinami įvairiai (ir įvairiai būdavo už juos baudžiama): magija, instinktas, intuicija, burtai, o pastaruoju metu – projekcija, deformacija, asmeniniai kompleksai ir t. t.[364]

O kada rašoma knyga, daryti reikia taip, kad galėtum, būdama studijos apie vyrų terorą prieš moteris formuojantis vadinamajam moteriškumui autorė, pasakyti: „šią knygą *moterų labui moterims parašė moterys apie moteris*"[365].

Tikslai ir programos

Bendrasis (galutinis) tikslas

Lyčių vaidmenų (ir lyčių visuomeninės svarbos panaikinimas: androginiškoji visuomenė

Iš pradžių radikalusis feminizmas kėlė sau tikslą radikaliai panaikinti skirtumus tarp moterų ir vyrų vaidmenų.

„Radikalusis feminizmas vadina save „radikaliu", – aiškina Kanados radikalioji feministė Bonnie Kreps, – nes kovoja dėl tikrai fundamentalių visuomenės permainų. Mes, būdamos toks sąjūdžio segmentas, nemanome, kaip tai matė Betty Friedan, kad moterų priespauda pasibaigs, joms gavus didesnį pyrago gabalėlį. Mūsų nuomone, pats pyragas yra sugedęs. Nemanome, kad moterys turi būti integruotos į vyrų pasaulį taip, kad „prilygtų vyrams". Laikome, jog vyrų pasaulis, koks yra dabar, remiasi klaidingu „vyriškumo" ir „moteriškumo" priešpriešinimu, o moterų engimas paremtas kaip tik šia opozicija ir ją lydinčiomis institucijomis. „Skirtingi, bet lygūs" – tai niekur nenuvesiantis šūkis; privalome panaikinti skirstymą į lytis, kuriuo paremta

[364] San Francisco Redstockings. *Our politics begin with our feelings*, kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine*, min. veik., p. 285–286.

[365] D. L. R. Graham. *Loving to survive*, min. veik., p. XVIII.

mūsų visuomenė. Tik tuomet vyrai ir moterys gali turėti viltį gyventi drauge kaip žmogiškosios būtybės."[366]

Carolyn Heilbrun, kuri išpopuliarino androginiškosios visuomenės terminą, rašo taip: „Esu tvirtai įsitikinusi, jog išliksime ateityje atitoldami nuo lytinės poliarizacijos ir įkalinimo kultūrinėje lytyje *(gender)* į pasaulį, kuriame individualūs vaidmenys ir asmeninio elgesio būdai bus laisvai pasirenkami. Idealą, kurio, mano nuomone, turime siekti, taikliausiai galima apibrėžti kaip „androginišką". Tas senas graikiškas žodis /.../ apibūdina situaciją, kurioje abiejų lyčių požymiai ir žmogiški vyrų ir moterų refleksai nėra griežtai priskiriami /kiekvienai lyčiai atskirai/. Androginija siekia išlaisvinti individą nuo supratimo, kas tinka /esamai lyčiai/, primestų apribojimų"[367]. Toliau autorė aiškina: „Androginija įtaigauja lyčių susivienijimo dvasią; įtaigauja atsivėrimą ištisos gamos potyrių individams, kurie, būdami moterys, gali būti agresyvūs, o būdami vyrai, gali būti subtilūs ir jautrūs; įtaigauja egzistavimą spektro, kurio aprėpiamos žmogiškosios būtybės pasirenka sau atodairos į menamą tinkamumą ar paprotį nevaržomą vietą"[368].

Robin Morgan taip pat pažymi, kad revoliucinių feminisčių tikslas yra visuomenė, kuri nediferencijuoja žmonių pagal lytį. Sakydama *good-bye* kolegoms socialistams, anot kurių, socializmas jau turėjęs viską išspręsti, ji rašo: „O, koks ilgas laukia mūsų kelias, nuvesiantis mus iki tų giluminių permainų, iš kurių užgims belytė visuomenė *(genderless society), Giluminių,* seserys! Be to, kas yra vyriška ar moteriška. Be šablonų, kurių ligi šiol visi laikomės, nedrįsdami į juos įsižiūrėti iš arčiau, idant įsitikintume, kad jie sukurti vyrų, vadovaujami vyrų, vyrų kirkinami ir pačių vyrų labui. Be visų *žinomų šablonų,* o būtent be tų, kurie taip lengvai artikuliuojami, yra revoliuciniai, į kuriuos visi retoriškai atsišaukiame. Be... iki pat rūšies nauju pavadinimu, kuri jau nebedrįs vadintis vyriškos giminės vardu: Žmogus *(Man)*"[369].

Anne Koedt radikalųjį feminizmą apibrėžia kaip „veikimą, kad būtų visiškai eliminuoti lyčių vaidmenys"[370]. Panašiai ir *Notes from the*

[366] B. Kreps. *Radical feminism,* kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 239.

[367] C. G. Heilbrun. *Towards androgyny. Aspects of male and female in literature,* London, 1973, p. IX–X.

[368] Ten pat, p. X–XI.

[369] R. Morgan. *Goodbye to All That,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine,* min. veik., p. 247.

[370] A. Koedt. *Lesbianism and feminism* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 248.

Third Year redakcija 1971 metų gruodžio mėnesį, ragindama sukurti bendrą radikaliojo feminizmo organizaciją, yra skelbusi, jog tai yra vienintelis būdas, kad „feministinis sąjūdis pasiektų savo tikslą: lyčių vaidmenų eliminavimą"[371].

Naujos visuomenės kūrimas: patriarchato nuvertimas

Gana sparčiai bręsta įsitikinimas, jog yra kalbama apie kažką daugiau nei lyčių vaidmenų sistemos nuvertimas (ji, tiesą sakant, yra organizacijos sąlyga) – apie visos visuomeninės sistemos pertvarkymą, jos ligšiolinės struktūros nuvertimą, naujos visuomenės sukūrimą. Reikia panaikinti klases. Tačiau ne ekonomines. Radikaliosios feministės aiškina kolegėms marksistėms: radikalusis feminizmas siekia organizuotis politiškai, idant likviduotų lytinių klasių sistemą *(sex class system),* kuri atsakinga už politinį moterų engimą[372]. O San Francisko Raudonosios Kojinės papildo: „Idant išsilaisvintume, turime atkovoti valdžią iš vyrų visais mūsų gyvenimo aspektais". Vyrai mūsų niekuomet neišlaisvins, nes visi turi naudos iš vyrų viešpatavimo sistemos[373].

Kitaip tariant, reikia nuversti patriarchatą. Ne be tam tikro pasipūtimo Andrea Dworkin pareiškia: „esame politiškai organizuotos, kad į puolimą atsakytume puolimu ir *pertvarkytume visuomenę,* kurioje gyvename, nuo kojų iki galvos"[374]. Anot jos, feminizmas „siūlo vieną universalų žmogaus orumo etaloną be skirtumo atsižvelgiant į lytį", „vieną žmogaus laisvės rodiklį"[375]. Feminizmo tikslas yra toks būvis, kai „moterys nėra apibūdinamos seksu ir reprodukcija"[376]. Reikia tiesiog panaikinti lytines klases. Turint galvoje tikrąjį lytinių klasių sistemos pobūdį, kurį turime prieš akis, galų gale lieka viena iš dviejų: arba ją sunaikinti, arba prie jos prisitaikyti", – toliau rašo ta pati autorė[377].

[371] Editorial *Notes from the Third Year* (1971), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 300.

[372] *Politics of the Ego: A manifesto for N. Y. Radical Feminists* (1969), kn. A. Koedt, E. Levine, A. Rapone (red.). *Radical feminism,* min. veik., p. 379.

[373] San Francisco Redstockings. *Our politics begin with our feelings,* kn. B. Roszak, T. Roszak (red.). *Masculine/Feminine,* min. veik., p. 287.

[374] A. Dworkin. *Woman-hating right and left,* kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism,* min. veik., p. 28.

[375] A. Dworkin. *Right-wing Women,* min. veik., p. 216.

[376] Ten pat, p. 191.

[377] Ten pat, p. 217.

Akivaizdu, kad antrasis kelias klaidingas, tiesiog savižudiškas[378], tad iš tiesų lieka panaikinti lytines klases.

Abidvi lytys turi sužmogėti. „Ne, čia nekalbama nei apie prisitaikymą ar integraciją, nei apie moterų perdirbimą į vyrus *(Vermännlichung der Frauen)*, – rašo Vokietijos feminisčių vadovė, – tačiau kalbama apie abiejų lyčių sužmoginimą *(Vermenschlichung der Geschlechter)*.[379]

Ypatingieji tikslai?

Ar feministės apskritai tiksliau žinojo, kokių konkrečių tikslų jos siekia? Robin Morgan nuomone, jų teigiami tikslai esą neaiškūs. Daugmaž žinoma, kokius jos kelia sau neigiamus tikslus, ką nori nuversti, likviduoti (pavyzdžiui, šeimą, kaip moterų ir vaikų išnaudojimo ir baudžiavos ląstelę). Bet „kokios mūsų alternatyvos?" – klausia autorė, turėdama galvoje jų, nuo Naujosios Kairės tolstančių feminisčių, savus siūlymus, skirtingus nuo tų, su kuriais jau paslaugiai skuba visada viską geriausiai žinantys vyrai. – „Iš karto aiškiai matyti, kad niekas neturi atsakymo, nors dėl daugybės atsiveriančių galimybių mums ima svaigti galva. Gyventi vienišai? Gyventi mišriomis komunomis, susidedančiomis iš vyrų ir moterų? Gyventi grynai moteriškomis komunomis? Turėti vaikų? Neturėti vaikų? Auklėti juos kolektyviai ar senovinėse šeimos struktūrose? Lygiai dalyvaujant vaikų globoje tėvui ir/ar kitiems vyrams ar visa tai sukrauti vien tik ant jų pečių, o gal atvirkščiai – neleisti jiems dalyvauti auklėjime? Homoseksualizmas kaip praktinė politinė alternatyva, kurią nehomoseksualios moterys privalo pradėti pripažinti? Toliau – homoseksualumas arba biseksualumas kaip gražus žmogaus *seksualumo* be visų tų absurdiškų priešdėlių liudijimas? Gimdymas iš mėgintuvėlio? Masturbacija? Gimdos transplantai? Embriono lyties kontrolė? (Tai yra siaubinga idėja, turint omenyje, kad tokioje visuomenėje kaip mūsiškė vyrauja vyrai ir kiekvienas iš jų geriau norėtų turėti vyriškos lyties vaikų, o mergaitės būtų auginamos tik dėl tolesnių palikuonių!) Partenogenezė? Kodėl? O kodėl gi ne? /.../ Vienintelis dalykas, dėl kurio esu tikra, yra tai, kad *tokiu atveju* moterys privalo perimti mūsų gyvenimo kontrolę ir pabandyti tuo pat metu išsaugoti mūsų planetą nuo ekologinės katastrofos ir nuo vyriškai nusiteikusių galingųjų valstybių sukurtos

[378] Ten pat, p. 35.
[379] A. Schwarzer. *Mit Leidenschaft*, min. veik., p. 125.

atominės grėsmės. Tai nemenkas uždavinys, ir vėl pasirodo, kad moters darbas niekada nesibaigia."[380]

Jaunos moterys Naujosios Kairės sąjūdyje itin svarbiu moterų išsilaisvinimo aspektu laikė išsivadavimą nuo būtinybės patikti vyrams. Ką tik prie Čikagos universiteto atsiradusios grupės Women's Liberation narės rašė: „Visai nemanome, kad jau toli nuėjome. Trokštame išsivaduoti nuo būtinybės būti vyrų geidžiamos ir jiems patrauklios. /.../ Mes atakuosime, sėsime sumaištį, trukdysime dirbti ir naikinsime informacijos priemones bei visas kitas /moteris/ žeminančias institucijas: gana jau grožio konkursų, gana Pleibojaus klubų, baigta su „pobūvio karaliene", Mis Amerika, /.../ su parduotuvėmis panelėms, su Faye Dunaway, Tuesday Weld, Marlonu Brando, Jeanu Pauliu Belmondo, *Tree Romances*, baigta su purškalu plaukams, su dirbtinėmis krūtimis /.../, gana moteriškumo mistikos, gana tų piktnaudžiavimų, užteks pagaliau to mėšlo"[381].

Praėjus kuriam laikui, 1989 metais, anuomet garsi feministė psichoanalitikė taip prisimena septintojo ir aštuntojo dešimtmečių sandūros tikslus, dėl kurių tariamai egzistavęs visų anuometinių Amerikos feminisčių sutarimas. Ji pabrėžia anuometinio feminizmo opoziciją prieš anų metų visuomenės opinijoje ryškų pronatalizmą ir įvardija permainą, kuri įvyko nuo to laiko, kai dabartinės feministės pasuko į priešingą pusę: į tikrą motinystės kultą. Anuo metu „mes kreipėme dėmesį į mūsų kultūroje plačiai paplitusį pronatalizmą, pasisakydavome už saugius ir lengvai prieinamus abortus ir gimimų kontrolę: kritikuodavome sveikatos apsaugos sistemą; reikalaudavome motinystės ir tėvystės priedų bei motinystės atostogų, taip pat lengvai pasiekiamų ir subsidijuojamų ištisos dienos vaikų globos įstaigų, kurias kontroliuotų tėvai ir vietos bendruomenė; siekėme, kad būtų įvestas paslankus darbo laikas, kad abu tėvai drauge vykdytų gimdytojų pareigas *(shared parenting)* ir kitų netradicinių vaikų auklėjimo ir namų ūkio tvarkymo sprendimų. Visi šie siūlymai, kuriems sutartinai pritardavo feministės, buvo paremtos argumentu, kad moterų gyvenimas negali apsiriboti tik vaikų globa ir jų gimdymu. Moterys privalo įgyti pasirinkimo teisę neturėti vaikų, gauti lengvai prieinamų kontraceptinių

380 R. Morgan. *Introduction*, kn. R. Morgan. *Sisterhood is powerful*, min. veik., p. XXXIII–XXXIV.

381 E. Goldfield, S. Munaker, N. Weisstein. *A woman is a sometime Thing or Cornering Capitalism by Removing 51 proc. of its commodities. A collective effort*, kn. P. Long (red.). *The New Left. A collection of essays*, min. veik., p. 269.

priemonių ir darytis abortą; privalo turėti galimybę tęsti savo darbą ir pagimdžiusios vaiką bei galimybę naudotis joms pasiekiamomis dieninėmis vaikų globos įstaigomis"[382].

Ilgainiui sąjūdis įvairiais klausimais iškeldavo konkretizuotus reikalavimus, pavyzdžiui, uždrausti pornografiją arba padaryti tam tikrus įstatymų pakeitimus, kurie reikalingi ginant moteris nuo smurto, ir pan. Kai kurie iš jų būdavo ir yra padiktuoti laiko. Atskirais klausimais veikėjų požiūriai irgi pasirodydavo ir pasirodo besą skirtingi, kaip, tarkim, moterų darbo namuose problemos išsprendimo reikalu: kaip nors jį panaikinti arba už jį mokėti ar priversti vyrus lygia dalimi jame dalyvauti ir pan. Nusprendžiau nepateikti visą ilgą galimų išskirti ypatingųjų tikslų sąrašą iliustruojančių dokumentų, nes vietos stygius neleidžia pateikti jų visų, o apsiribojimas dalimi bet kuriuo atveju būtų deformacija.

[382] N. Chodorow. *Feminism and psychoanalytic theory,* New Haven, 1989, p. 79.

SOCIALISTINIS FEMINIZMAS

P a v a d i n i m a i. *Socialistinis feminizmas* – tai daugiausia pačių šios orientacijos atstovių vartojamas pavadinimas. Apibrėžimas *marksistinis feminizmas* dažniausiai taikomas kitaip. Jis susijęs su marksistinių judėjimų viduje veikiančiomis moterų grupėmis, kurios organizaciniu atžvilgiu priklauso tų judėjimų vadovybei, ir, turint galvoje tų grupuočių praktinį ir teorinį nesavarankiškumą, „feminizmo" terminas taikomas joms dvejojant ir retai.

Socialistinio feminizmo nereikia painioti su *socialiniu feminizmu.* Šiuo pavadinimu nedaugelis tyrinėtojų kartais apibūdina su bažnyčiomis susijusių organizacijų, draugijų ir kitų nevyriausybinių institucijų karitatyvinę veiklą, kurios esmę sudaro pagalbos socialiai remtinoms moterims teikimas, o šioje veikloje dalyvaujančiosios visiškai nesitapatina su feminizmu ir nėra daromos prielaidos, jog moterys pasaulyje – visos, kaip moterys, – yra skriaudžiamos.

G e n e z ė, v e i k l o s f o r m o s. Stipriausias ir ten vyraujantis – iš pradžių Didžiojoje Britanijoje ir Australijoje. Taip pat ir Kanadoje, bent jau ankstyvojo radikaliojo feminizmo laikotarpiu, vyravo socialistinė, nuo marksistinės klasių analizės neatskiriama orientacija. Iš pradžių buvo stiprus VFR, kur feminizmas radosi tarp studentų ir kairuoliškos orientacijos aukštųjų mokyklų mokslo darbuotojų (nuo 1968 metų). Prancūzijoje – marksistiškesnis variantas. Jungtinėse Valstijose jis turi identifikavimosi keblumų, nes iš pradžių ieško savo tapatybės, pirma, atsiskirdamas nuo radikaliojo feminizmo, o antra – nuo įvairių marksistinių grupuočių, kurios, atvirkščiai, stengiasi įtraukti šias feminisčių grupes į savo gretas. Veiklos formos primena radikalųjį feminizmą, daugiausia pagalbos moterims įstaigos ir mažos grupuotės, taip pat moterų grupės įvairiose organizacijose ir sąjungose, ypač akademinėje aplinkoje; ten jis dažnai susipynęs su radikaliuoju feminizmu; dažnai reiškiasi kaip marksistinės organizacijos arba yra su jomis susijęs.

P a g r i n d i n ė s a u t o r ė s. Neginčytinų šios orientacijos atstovių nėra gausu, nes sąjūdžio tapatybė visą laiką yra neryški. Nerizikuojant galima tokiomis laikyti Julietą Mitchel, Margaretą Bens-

ton, Evelyną Reed, svarbiausią anglų feministę ir didelį autoritetą Didžiojoje Britanijoje Sheilą Rowbotham, šalia jos Michelenę Wandor ir Michelę Barrett, vėliau Lynnę Segal ir Sylvią Walby, Jungtinėse Amerikos Valstijose – dar nebent Gaylę Rubin, Anną Barr Snitow, Elisabethą Fox-Genovese, Sandrą Lee Bartky ir Sylvią Anną Hewlett, o vėliau tikriausiai Anną Ferguson ir Zillah R. Eisenstein, Australijoje – Clarę Burton, Vokietijoje – Friggą Haug ir Kornelią Hauser. Šios orientacijos autorės dažnai evoliucionuoja ir įeina į kitas sroves, ypač į kultūrinį feminizmą (Mitchel, Barrett).

Y p a t i n g o d o m ė j i m o s i s r i t y s. Polemiškai nusiteikęs, bando rasti sau apibrėžimą per opoziciją kitoms feminizmo srovėms. Kalba rodo saitus su marksizmu. Panašiai, kaip aprašant ir liberalųjį feminizmą, pabrėžiama darbo sritis, bet čia į ją, – ir tai labai būdinga, – įeina moterų namų tvarkymo darbas, į kurį žiūrima kaip į globalinio visuomenės darbo elementą, sukuriantį vertę taip pat, kaip ir kitokia gamybos ar paslaugų veikla. Išplėtota namų ūkio analizė, nepabrėžiant, kaip tai buvo būdinga radikaliajam feminizmui, seksualinio gyvenimo ir šeimos papročių. Istorinės studijos apie moterų darbą kitose visuomeninėse sistemose. Dažnai deklaruojamas rūpestis dėl aprašomo dalyko istorinio konkretumo, vengiant abstrakčių, neistorinių svarstymų. Pabrėžiamas lytinio pasidalijimo sąryšis su kitomis visuomenės pasidalijimų ir prieštaringumų plotmėmis.

P a g r i n d i n i a i i d e o l o g i n i a i t e r m i n a i. Kaip ir radikaliojo feminizmo: patriarchatas, seksizmas, moterų išnaudojimas, drauge su marksistine terminologija: klasės, imperializmas ir t. t.

PAŽIŪROS
(ideologija)

Kaip yra? Kodėl taip yra? Kodėl tai yra blogai? (Pasaulio vaizdas)

Panašiai kaip radikaliajame feminizme, visuomeninės situacijos aprašymo kalba yra smarkiai teoretizuota ir ideologizuota, todėl ne visada galima atskirti aprašymo plotmę nuo aiškinimo ir vertinimo plotmės. Štai labai dažna samprotavimo eiga.

Teisingai rašė Engelsas, kad vyrai moteris yra pajungę sau ir pasisavinę pirmiau, negu privačion nuosavybėn įgiję kitas gamybos priemones. Moterų darbas nuo istorijos apyaušrio buvo ir tebėra pajungtas vyrų valdžiai. Dėl to moterys, sudarydamos pusę žmonijos, atlieka kur kas daugiau nei pusę visuomenės darbo ir sukuria didesnę dalį pasaulinės produkcijos. Tuo pat metu jos yra nustumtos nuo valdžios bei įtakos visuomenės gyvenimo tėkmei. Tarp lyčių atsiranda interesų prieštaravimas: vyrai turi interesų išlaikyti savo pirmavimą, moterys – sumažinti savo darbo krūvį. Viskas, ką kitos feministės rašo apie moterų išnaudojimą bei engimą, apie jų pajungimą dėl seksistinės ideologijos, yra iš principo teisinga, nors radikaliosios feministės pernelyg pabrėžia moterų seksualinio pavergimo mastus ir reikšmę. Vis dėlto radikaliojo feminizmo klaida yra kitur: arba viską, kas vyksta visuomenėje, bando išaiškinti vieno (lytinio) prieštaravimo pagrindu, arba kitus prieštaravimus laiko turinčiais šiokios tokios reikšmės, bet, palyginti su pirminiu ir amžinu prieštaravimu tarp lyčių, antriniais. O visuomenės funkcionuoja remdamosi įvairiomis viena kitos atžvilgiu neišvestinėmis, tačiau tarpusavyje įvairiais istoriškai sąlygotais būdais interferuojančiomis konfliktinėmis struktūromis. Š a l i a lytinio prieštaravimo pirmiausia egzistuoja klasinis prieštaravimas gamybos priemonių nuosavybės srityje, kur moterys kaip šalis yra įsipainiojusios tiek, kiek jos irgi yra gamybos priemonės. Juolab lytinis prieštaravimas turi nemažai kitų klasiniam prieštaravimui nepriskirtinų aspektų. Be to, egzistuoja etniniai, religiniai, rasiniai ir kiti prieštaravimai. Jie

turi atskirą dinamiką ir savų aspektų, nors susipynusių ir su klasiniu, ir su lytiniu konfliktais. Taip pat yra ir tarptautinių prieštaravimų.

Moterų dalios geriau nesuprasime ir sėkmingų veiksmų negalėsime imtis, jeigu antiistoriškai visas moteris ir visur traktuosime vienodai. Pavyzdžiui, negrių ar lotynų amerikiečių moterų likimas Jungtinėse Valstijose yra specifiškai sąlygotas jų rasės ir klasės. Dažniausiai jos yra pagrindinės šeimų maitintojos. Joms nebūdingi tipiški baltųjų moterų kompleksai, bet užtat jos turi kitų, galbūt gerokai rimtesnių problemų, kaip, pavyzdžiui, būtinybė išlaikyti šeimą ir tvarkyti namų ūkį. Arba imkime likimą musulmonių, dėl kurių taip dažnai grąžo rankas feministės vakarietės. Faktas, kad jų laisvės yra labai ribotos, joms gali neatrodyti toks esminis kaip vakarietiškų demokratijų moterims, nes islamo šalyse svarbesniais laikomi kiti kasdienio gyvenimo aspektai. Ir t. t., ir pan. Dažnai į moterų likimą susikaupia įvairios engimo, išnaudojimo ir diskriminacijos formos – nelygu kokiai visuomenės daliai (klasei, etninei, rasinei grupei ir t. t.) jos priskiriamos. Yra ir skirtingos kartų lemties problema.

Neneigiant moterų visuomeninės padėties aprašymų tiek liberaliųjų, tiek radikaliųjų feminisčių tekstuose taiklumo, reikia ypač smarkiai pabrėžti, – kartojame, – istoriškai konkretų moterų diferencijavimą. Kas vis dėlto jungia visas moteris – tai jų atskyrimas nuo valdžios: arba pajungimas, o dažnai engimas, tironija arba pavergimas, antra, neigimas, kad jų darbas namuose sukuria vertę, trečia, prastesnis nei vyrų jų darbo dėl užmokesčio traktavimas, o jo pasekmė – kur kas mažesni atlyginimai, itin varginančių, alinančių ir bukinančių darbų skyrimas ir neprileidimas prie vadovavimo postų. Namų ūkio tvarkymą ir vaikų globą lengvinančių priemonių stoka dar labiau didina moterų nesavarankiškumą.

Kodėl taip yra?

Moterų dalia yra principinio visuotinio moterims viešpataujančių vyrų engimo ir kitų priespaudos – klasinės, rasinės ir t. t., – formų atstojamoji. Negalima užsimerkti prieš faktą, kad vidurinės klasės baltųjų moterų problemos kitoms moterims neatrodo tokios rimtos ir pirmaeilės. Maža to, negalima paneigti, kad aukštesniųjų klasių moterys pasiima savo dalį naudos, kuri semiama iš kitų klasių, rasių, etninių grupių ir pan., tarp jų ir kitų moterų, engimo ir išnaudojimo; o būna, kad ir pačios engia ir išnaudoja. Pasitaiko situacijų, kai prieštaravimai kitose plotmėse yra opesni ir netgi lytinio išsivadavimo labui lytinį engimą reikia laikinai atidėti į šalį ir verčiau veikti išvien su savo rasės ir klasės vyrais, nepaisant to, kad taip pat esi jų engiama. Visų

moterų solidarumas – tai abstrakčiai teisingas šūkis, bet, siekdamos laisvės visoms moterims, kartais vieno kolektyvo moterys turi stoti prieš kito kolektyvo moteris. Čia radikalusis feminizmas, reikalaudamas antiistoriško kitus skirtumus peržengiančio visų moterų solidarumo, yra neteisus. O liberalusis feminizmas apskritai užglaisto problemą, kiekvieną interesų konfliktą traktuodamas skyrium ir be ryšio su kitais. Reikalinga sumani teorijos, veiklos, sąjungų, kovos frontų sudarymo ir jų likvidavimo dialektika. Prieštaravimai, kaip žinoma, yra dialektiški, o ištisų prieštaravimų tinklų dinamika – juo labiau.

Galiausiai kas yra atsakingas už moterų engimą ir išnaudojimą? Klasiniais išnaudojimo mechanizmais pagrįsta visuomeninė sistema, kurioje, tiesa, vyrauja vyrai, tačiau – viešpataujančių klasių vyrai. Nedera pamiršti, kad taip pat ir dalis vyrų yra to išnaudojimo aukos. Deja, ir tie išnaudojamieji jungiasi su engėjais, tad moterys kaip lytinė kasta kenčia dvejopai: nuo klasinio ir lytinio engimo bei išnaudojimo.

Ar tai yra blogai ir ar permainos pageidautinos?

Aišku, tai yra blogai, ir aišku, kad permainos pageidautinos. Visur, kur esama visuomeninio neteisingumo apraiškų (engimo ir išnaudojimo, nelygaus traktavimo pasekmė), abstrakčiai imant, įsikišti atrodo esant tinkama. Konkrečiai – tai jau reikia panagrinėti, ar panaikindami vienokias skriaudas kitiems žmonėms nepagilinsime kitų skriaudų. Taip pat reikia apsispręsti, kurie iš prieštaravimų aktualiuoju laikotarpiu yra svarbiausi. Taigi moterų išvadavimas nėra įmanomas be visų žmonių išvadavimo. Tik išnykus žmones dalijantiems klasiniams skirtumams, kai lytis, rasė, religija ar tautybė visuomenės gyvenime nebevaidins skirstomojo vaidmens, galima bus kalbėti apie teisingumą.

Kiekvieno individo gerovė – didžiulė vertybė. Tačiau ne visuomet aukščiausia. Kartais dėl daugelio individų gerovės reikia apriboti kitų individų laisvę. Pavyzdžiui, moterų galimybės nesusilygins nedalyvaujant valstybei, kuri skiria dotacijas ir steigia visuotinai prieinamas vaikų globos įstaigas. Nebus apsieita be darbdavių galimybių apribojimo, kad jie nediskriminuotų moterų priimdami į darbą. Ir pan. O tai reiškia, kad kai kurių individų teises reikės apriboti. Ir dalį valstybės lėšų skirti amžių amžius trukusioms moterų skriaudoms išlyginti. Žvelgiant į ateitį iš to, žinoma, naudos turės visi žmonės, taip pat ir kaip individai.

Visuomenės kaip visumos gerovei likviduoti prieštaravimus apskritai taip pat naudinga. Nors neužmirškime, kad kai kurie prieštaravimai yra visuomenės raidos dinamizavimo šaltinis, galop duodantis naudos ir tiems, kurių sąskaita prieš kurį laiką įvyko.

Ar permainos yra galimos? leistinos? protingos?

Panaikinti patriarchatą praktiškai atrodo galima. Moterys sudaro pusę žmonijos. Vakarų (post)industrinėse šalyse esame pažengę taip toli, kad vėl suvaryti moteris į namų nelaisvę nepasisektų. Reikia išnaudoti demokratijos sukurtas priemones, tačiau privalu peržengti liberalizmo horizontą, negalima fetišizuoti privačios nuosavybės, privačių laisvių ir pan. Moterų ir engiamųjų klasių išvadavimo labui reikia peržengti individualistinės santvarkos horizontą, tai turi būti kolektyvinis siekis, o visuomenės gyvenimą organizuoti ir kontroliuoti reikia kompleksiškai. Kitaip sakant, kapitalizme galima gana daug moterims gauti, bet iš tiesų jų engimą ir išnaudojimą nuversti pavyks tik socializme, kai valstybė vis dėlto protingai kontroliuos privačios nuosavybės funkcionavimą. Taigi reikia veikti kapitalizme petys į petį su liberaliosiomis feministėmis, – nėra teisios nei radikaliosios feministės, nei marksistės, manančios, jog nereikia taisyti egzistuojančios sistemos, o tik frontaliai ir revoliuciniu būdu ją nugalėti, – ir tuo pat metu visą laiką turėti prieš akis valstybės socializavimo perspektyvą vykdant laipsnišką jos revoliucinį pertvarkymą.

Permainos yra leistinos, nes juk niekas nepraras to, kas jam kaip žmogui teisėtai priklauso, nebent kai kurie praras neteisėtas privilegijas.

Permainos taip pat yra protingos. Protingas yra siekis pagerinti moterų dalią kapitalizme; visi tie plepalai apie moterų kovinės dvasios silpnėjimą gerėjant jų padėčiai – tai ideologinė nesąmonė, kol kapitalizmas neišnyks, problemų ir taip liks daug. Taip pat yra protinga, ir dar svarbiau, darbuotis kuriant socializmą. Tik šio tolesnio plano sėkmė pagerins visų buvimą. Ir galbūt išsaugos žmoniją nuo sunaikinimo. Nauda viršys praradimus.

Ką ir kaip daryti? su kuo ir prieš ką?

Toli siekiantis tikslas yra visiškas lyčių visuomeninės nelygybės ir su tuo susijusio moterų engimo ir išnaudojimo panaikinimas. Tam

reikia suniveliuoti biologiškai sąlygoto moterų skriaudimo visuomenines pasekmes. Moterys negali būti paliktos pačios vienos nei su vaikų gimdymo ir priežiūros problema, nei su vien moterims būdingais rūpesčiais ir gyvenimo sunkumais. Pagalba gali būti tik visuomeninio pobūdžio, valstybinė. Dėl to yra būtina, – ir tai yra instrumentinis, tačiau globalaus masto tikslas, – sukurti socialistinę visuomenę. Čia susieina feminizmo ir socializmo sąjūdžių keliai. Todėl reikia bendradarbiauti su socialistiniu bei socialdemokratiniu judėjimais. Kalbant apie komunistus, bendradarbiauti būtų galima, jeigu jie iš esmės pakeistų savo programą, nes tai, ką jie norėjo sukurti ir sukūrė, pasirodė besąs totalitarizmas (nors, pripažinkime, daugeliu atžvilgių moterims naudingesnis už liberaliai demokratinį kapitalizmą).

Vyrai kaip vyrai nėra priešai, priešai yra kai kurie vyrai kai kurioms moterims. Nėra nei įgimto vyriškumo, nei moteriškumo, vyrai ir moterys labai skirtingi tarp savo pačių lyties atstovų. Galima būti vyru ir nuoširdžiai kovoti dėl moterų išvadavimo, o jeigu esi dar ir socialistas, tai dar geriau.

Socializmo kūrimas – tai ateities dalykas, nors feministėms tai nėra jų siekimų riba. Ir socializme reikės tęsti visuomeniškai neteisingų lyties skirtumų griovimą iki galo. Tuo pat metu lieka labai svarbūs darbas ir kasdienė kova gerinant moterų dalią tose visuomenėse, kuriose gyvename dabar. Kasdienis teikimas pagalbos moterims, valdžios spaudimas siekiant įgyvendinti naudingas įstatymų leidybos reformas bei imtis intervencinių veiksmų, edukacinė veikla – visame tame reikia bendradarbiauti su kiekvienu, kas dirba ta pačia kryptimi: ir su moterimis nefeministėmis, ir su visokio plauko feministėmis (nors ir nepriimtum jų kultūrinių ar antropologinių pažiūrų), ir su vyrais. Prieš ką? Prieš tuos, kas stabdo istorijos ratą ir netgi bando sukti jį atgalios. Tai būna ir moterys, bet dažniausiai – vyrai.

DOKUMENTAI

Visuomenės teorija

Patriarchatas (seksizmas) ir klasinės sistemos

Pagrindinė teorinė socialistinių feminisčių, save kildinančių daugiausia iš marksistinių sąjūdžių, problema yra dviejų engimo ir išnaudojimo struktūrų – klasinės struktūros, ypač kapitalizmo, ir patriarchato – tarpusavio santykių klausimas. Tarp savęs grumiasi trys sprendimo variantai. Pirmojo pagrindą sudaro atkaklios pastangos patriarchatą, kaip išvestinę struktūrą, kildinti iš pirminės klasinės struktūros. Antruoju atveju – atvirkščiai: klasinė struktūra vedama iš ankstesnio už ją patriarchato, tačiau pripažįstama jo vėlesnė autonomija. Trečiasis, kuris ilgainiui užėmė santykinai vyraujančią poziciją, laiko, kad abi struktūros turi skirtingą pagrindą, yra santykinai autonomiškos, o realioje visuomenėje viena kitą dengia.

Šį trečią sprendimą labai anksti ir vaizdžiai pateikė Juliet Mitchel. Ji pastebi, kad dabartinėse Vakarų visuomenėse reiškiasi „dvi autonominės sritys: ekonomiškai pagrįsta kapitalizmo struktūra ir ideologiškai pagrįsta patriarchato struktūra. Jų savitarpio priklausomybė pasirodo tame ypatingame patriarchalinės ideologijos produkte /koks yra šeima/ – tuo atveju patriarchatui privaloma giminystės sistema yra įsprausta į ankštus nuklearinės šeimos varžtus“[383].

Ne tokios aiškios pozicijos laikosi Zillah Eisenstein. „Vyrų viršenybė ir kapitalizmas pasirodo kaip esminiai santykiai, kuriantys moterų priespaudą šiuolaikiniame pasaulyje“, – rašo ji, bet kokia kaina stengdamasi sujungti į viena „marksistinę analizę ir feminizmo teoriją“, – „valdžios dinamika išauga tiek iš klasinių gamybinių santykių, tiek ir iš hierarchinių lyčių santykių visuomenėje“. Juk moterys „tuo pat

[383] J. Mitchell. *Psychoanalysis and feminism* (1974), Harmondsworth, 1975, p. 412. Skaitytojas taip pat norės susipažinti su J. Mitchell veikalo *Women: The longest revolution* pristatymu 115–118 p.

[384] Z. R. Eisenstein (red.). *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism*, New York, 1979, p. 1.

metu yra darbininkės ir motinos, gamina ir atgamina“[384]. Toliau priduria: „Nors patriarchatas (kaip vyrų viršenybė) egzistavo prieš kapitalizmą, taip pat išlieka ir pokapitalistinėse visuomenėse, vis dėlto kaip tik šiuolaikinis patriarchato ir kapitalizmo sąryšis teikia atitinkamą pagrindą priespaudos struktūrai, kuri turi būti likviduota, suprasti. Šia prasme socialistinis feminizmas pažengia toliau nei vienašališka marksistinė analizė ir atsiribojanti (nuo klasinės analizės – *K. Š.)* radikaliojo feminizmo teorinė koncepcija“[385].

Žymiausia Australijos socialistinė feministė šiai srovei itin tipišku būdu mėgina sumenkinti patriarchato sąvokos prasmę, prikišdama jam antiistorinį abstraktumą. Bendroji patriarchato teorija, jos nuomone, yra ydinga, nes tokio dalyko kaip patriarchatas apskritai nėra, daro išvadą sociologė iš Sidnėjaus. „/.../ moterų priklausomybė nėra universalus žmonių visuomenių bruožas. Ten, kur tokia priklausomybė atsiranda, ji turi būti tyrinėjama kaip ypatinga jo atmaina. Tik šioje įvairovėje dera nagrinėti terminą „patriarchatas“ ir teikti jam ypatingesnę reikšmę. Kitaip tariant, negalima sukurti vieno bendro patriarchato apibrėžimo. Jo reikšmės pagrindą turi sudaryti jo apraiškos tam tikrose visuomeninėse formacijose tam tikrais istoriniais momentais.“[386]

Britų feministės, 1972 metais panorusios atskleisti amerikietiškojo feminizmo idėjas savo kolegėms, supratimu, seksizmas „apima iš keturių skirtingų moterų engimo lygių – biologijos, pasąmonės, ekonomikos ir ideologijos sudėtą visumą. Tai yra daugelyje žinomų visuomenės pavidalų besireiškianti sistema, nors jo forma kiekvienu atveju gali būti šiek tiek kitokia. Pagrindinės seksizmo institucijos yra šeima ir socializacijos kelyje sukurta lyčių skirtingumo sistema. Minėtoji lyčių skirtingumo sistema, panaudodama ekonomines, ideologines ir psichologines priemones, nustumia moteris į visuomenines pozicijas, kurias yra nužymėjusi „natūrali“ jų biologinė funkcija. Šeima tą sistemą atkuria iš kartos į kartą, tai darys ir toliau, kol moterys bendromis jėgomis ją nugriaus“[387].

Patriarchatas kaip gamybos būdas

Socialistinės feministės, naudodamosi marksistiniais šablonais, bando įsprausti patriarchatą į *gamybos būdo* kategorijas. Iškiliausią šios

[385] Ten pat, p. 5.

[386] C. Burton. *Subordination. Feminism and social theory,* Sydney, 1985, p. XIII. Autorė tarsi nepastebi, kad vis dėlto tarsi savaime suprantamu dalyku operuoja bendrąja patriarchato sąvoka.

[387] R. Delmar. *What is feminism?*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics, Writings from the Women's Liberation Movement in Britain 1969–1972,* London, 1972, p. 119.

krypties bandymą, taikydama jį britų visuomenei, pademonstravo britų autorė. Jos nuomone, patriarchalinis gamybos būdas turi savo atskirą sritį ir dinamiką. Britų visuomenėje ta sistema veikia simbiotiškai su kapitalizmu, pastarajam vyraujant gamyboje, o pirmajam – daugiausia namų ūkyje. Autorė pateikia jį taip: „Siūlau priimti, kad patriarchalinio gamybos būdo gaminančioji klasė susideda iš žmonų ir tarnaičių, o negaminanti ir išnaudojanti klasė yra sudaryta iš vyrų. Gamybos priemonių dalis, kurią galima tapatinti su darbo objektais, susideda iš (darbo už atlygį) nuvargintų žmonių, dėl kurių darbuojasi namų darbininkas, idant sugrąžintų jiems darbo jėgą; vadinasi, tai yra pavargęs vyras ir, jeigu yra, vaikai. Gamybos priemonių dalis, kurią galima tapatinti su darbo įrankiais, susideda iš moters kūno, ypač atsižvelgiant į jos reprodukcinius gebėjimus, iš namų bei jų turto. Patriarchalinis gamybos būdas apima santykius tarp šių elementų. Taigi matome, jog gamtos pasisavinimo veikla, kurioje dalyvauja namų darbininkas, yra darbo jėgos gaminimo darbas. Tai yra būsimosios kartos vaikų gamyba, taip pat kasdienė jos vyro darbo jėgos gamyba. Išnaudojimas arba nusavinimas čia vyksta tuomet, kai vyras perima papildomą namų darbininko darbą"[388]. Kitoje knygoje autorė atskiria „privatųjį patriarchatą" ir „viešąjį patriarchatą". Įsigalint profesiniam moterų darbui ir keičiantis šeimos funkcijai, pirmasis atmiršta, užtat gyvuoja antrasis[389].

Populiariausia pasirodė esanti aštuntojo dešimtmečio pirmojoje pusėje Gayle Rubin įvestoji *Sex/gender system* (lytinės sistemos) sąvoka. Ją, kad ir labai neaiškią, noriai vartoja keletas socialistinių autorių. Įvesdama ją autorė tepasako tik tiek: „Tai yra rinkinys reglamentų, pagal kuriuos visuomenė biologinį seksualumą perkuria į žmonių veiklos produktus ir pagal kuriuos tie pakeisti seksualiniai poreikiai yra patenkinami"[390]. Baigusi ilgą konfrontacinę Marxo, Engelso, Levi-Strausso, Freudo, Lacano ir kitų sistemų analizę, ji vėl grįžta prie savo koncepcijos, idant pasakytų, jog analizės, kuriose bus vartojama jos įvestoji kategorija, turi būti konkrečiai istorinės ir tuo pat metu atsižvelgti į daugelį veiksnių: „į seksualumo, ekonomikos ir politikos tarpusavio priklausomybę ir neniekinti nė vieno iš jų svarbumo žmonių

[388] S. Walby. *Patriarchy at work. Patriarchal and capitalist relations in employment*, Oxford, 1986, p. 52–53.

[389] S. Walby. *Theorizing patriarchy*, Oxford, 1990, p. 201.

[390] G. Rubin. *The traffic in women. Notes on the „Political economy" of sex*, kn. R. R. Reiter (red.). *Toward ananthropology of women*, New York, 1975, p. 159.

visuomenėje"[391]. Analizė turi atkreipti dėmesį į viską: į moterų prekingumo evoliuciją, į žemdirbystės sistemas, politinę santvarką, gyvenimo užtikrinimo technologijas ir t. t."[392]

Kitoks konceptualizavimo bandymas yra lytiškai afektyvios gamybos būdų *(mode of sex/affective production)* sąvoka. Šią savitą, nuo marksistinės „gamybos būdo" kategorijos nepriklausomą klasinių lyčių santykių analizės kategoriją siūlo Amhersto universiteto filosofijos profesorė feministė Ann Ferguson. Tai turį būti darbo ir paslaugų mainų tarp vyrų ir moterų visuomeninio organizavimo būdai produkuojant vaikus, jausmus ir seksualumą. „Kiekviena žmonių visuomenė turi savo specifinį būdą ar būdus organizuoti ir vadovauti seksualumui, afektų interakcijoms (pavyzdžiui, draugystei, visuomeniniams ryšiams, sąjungoms) ir tėvystės santykiams. Jungtinėse Valstijose autorė išskiria „tėvo patriarchatą", „vyro patriarchatą" ir „viešąjį (kapitalistinį) patriarchatą"[393].

Klasės ir lytis

Marksistiškai suprantamas pasidalijimas į klases yra svarbesnis už pasidalijimą į lytis, polemizuodama su priešinga Amerikos radikaliojo feminizmo teze skelbia Australijos feministė. „Skirtumai tarp skirtingoms klasėms priklausančių moterų ir skirtingų darbininkų klasės dalių yra svarbesni negu jų visų bendra lytinė tapatybė."[394] Panašia dvasia kalba britų socialistiniam feminizmui simpatizuojanti feminizmo istorikė anglė. Moteris daug kas skiria, ir ne vien klasiniai interesai (marksistiškai suvokiamo pasidalijimo prasme). Skirtingų interesų turi: vidurinės klasės moterys ir moterys darbininkės, ištekėjusios ir vienišos moterys, namų šeimininkės ir dirbančios moterys. Dalis feminisčių tam tikrais klausimais verčiau vienijasi su antifeministais, pavyzdžiui, gindamos vedybas, ištekėjusios feministės stoja prieš radikaliąsias jų panaikinimo šalininkes ir yra dešiniųjų sąjungininkės, panašiai ir savo santuoka su vyru patenkintos moterys smerkia kovą su vyrų viršenybe ir jausmų bei švelnumo santykiuose tarp lyčių atmetimą[395].

[391] Ten pat, p, 210.
[392] Ten pat, p. 209.
[393] A. Ferguson. *Sexual democracy. Women, oppression, and revolution,* Boulder, 1991, p. 69.
[394] C. Burton. *Subordination,* min. veik., p. XIII.
[395] O. Banks. *Faces of feminism. Feminism as a social movement* (I leid. 1981), Oxford, 1986, p. 256.

„Vyrai ir moterys dabartinėje kapitalistinėje visuomenėje sudaro *lytines klases,* – 1979 metais rašo Ann Ferguson, – klases, kurios apibrėžiamos pagal lytinį darbo pasidalijimą šeimoje (tiek nuklearinėje, kurios galva yra vyras, tiek ir nepilnoje šeimoje, kuriai vadovauja motina), sustiprintą lytiniu darbo už atlygį pasidalijimu."[396] Terminą „klasės" autorė taiko taip pat kaip ir marksizmas, t. y. juo įvardija struktūrinius vienetus, kurie darbo pasidalijimo pagrindu išskiriami tiek, kad sudaro konkurenciją skirstymui į klases darbo už atlygį plotmėje. Ji sutinka su radikaliosiomis feministėmis, kad „vyrų viešpatavimo pagrindas yra priverstinis heteroseksualizmas"[397]. Tačiau vyrų viešpatavimas ir lytinių klasių pobūdis vis dėlto kiekvieną kartą yra istoriškai skirtingai susiformavęs pagal „lytiškai afektyvų gamybos būdą"[398]. Amerikos feminisčių, ypač liberaliųjų, bet taip pat ir radikaliųjų, vartota lyčių visuomeninių vaidmenų teorija, užuot išryškinusi paveikslą, jį užtušuoja, – kritikuoja australų feministė. „/.../ Vienintelis būdas apnuoginti tai, apie ką kalbame, atrodo, yra atsisakyti visuomeninių lyčių vaidmenų koncepcijos ir teorinę perspektyvą perkelti į valdžios santykių, į viešpatavimo ir pavaldumo santykių plotmę. Jie yra veiksnys, paskutinėje instancijoje determinuojantis plačiai suvokiamus elgesio rodiklius, kuriuos aprašo visuomeninių vaidmenų teorija besiremiantys autoriai."[399]

Patriarchato pagrindai

Patriarchatas prasidėjo po matriarchato, – paskui Engelsą teigia trockistinės pakraipos istorikė ir feministė Evelyn Reed knygelėje, iš pradžių labai populiarioje tarp tų feminisčių, kurios delsė atitolti nuo marksizmo. Tačiau matriarchatas nebuvo patriarchato priešingybė. Tai buvo kolektyvinė visuomenė, „matriarchalinė brolystė *(matriarchal brotherhood),* kurioje moterys turėjo vadovų pozicijas"[400]. O štai kaip ji piešia

[396] A. Ferguson. *Sexual democracy,* min. veik., p. 41.

[397] Ten pat, p. 10. Remiamasi Adrienne Rich straipsniu *Compulsory heterosexuality and lesbian existence* žurnale „Signs" (1980, Nr. 4), iš kurio pasiima terminą. Žr. straipsnio santrauką 190–192 p.

[398] Ten pat, p 7.

[399] C. Burton. *Subordination,* min. veik., p. XIV. Panašiai lyčių vaidmenų teorijos (ir sąvokos gender) kritiką konstruoja socialistuojanti, tačiau JAV radikaliajam feminizmui vis dėlto artimesnė C. A. MacKinnon studijoje *Feminism unmodified. Discourses on life and law,* Cambridge, Massachusetts, 1987.

[400] E. Reed. *Problem's of women's liberation. A Marxist approach* (I leid. 1969), New York, 1971, p. 28.

matriarchato paveikslą, turintį atlikti ideologinį skatinimą vėl ta pačia dvasia „rekonstruoti visuomeninius santykius", jeigu tik kadaise taip jau yra buvę: „/.../ ikicivilizacinės eros visuomenėse moterys buvo ir ekonomiškai nepriklausomos, ir seksualiniu atžvilgiu laisvos. Dėl gyvenimo išteklių jos nebuvo priklausomos nei nuo vyrų, nei nuo tėvų, nei nuo darbdavių vyriškių, jos nebuvo nuolankios ir dėkingos už kiekvieną joms numestą nuograužą. Kolektyvinėje visuomenėje jos dirbo drauge su kitomis moterimis ir vyrais visos bendrijos labui, o darbo produktus pasidalydavo po lygiai. Pagal savo papročius jos pačios nuspręsdavo, kaip tvarkyti savo seksualinį gyvenimą. Senovės moterys nebuvo protekcinės globos, bauginimo, manipuliavimo ir išnaudojimo „objektas". Vyrų vertinamos ir gerbiamos kaip gėrybių kūrėjos ir kaip gimdytojos, matriarchato visuomenėje jos vykdė visuotinai pripažįstamas vadovų funkcijas."[401] Kaip tik moterys yra padariusios visus svarbiausius išradimus, nes tai jos pirmosios buvo priverstos imtis daugumos darbų, kai vyrai būdavo užsiėmę medžiokle. Jos išrado kalbą, reikalingą organizuojant bendrus kolektyvo veiksmus. Tad motinystė nebuvo menamo pažeminimo priežastis, o tik visuomeninių pranašumų versmė. „Motinystė vedė prie darbo! /.../ Juk tai motinos pirmosios pajudėjo darbo vieškeliu ir taip skynė kelią į žmogiškumą. Kaip tik motinos tapo svarbiausiomis gėrybių kūrėjomis, darbininkėmis ir ūkininkėmis; mokslinio, intelektinio ir kultūrinio gyvenimo vadovėmis". Vis dėlto autorė nenori aukštinti moterų. „Kiekviena lytis yra atlikusi sau deramą ir neišvengiamą vaidmenį", – ramina ji. Betgi... aukština: „Tačiau, jeigu tą patį matą taikysime moterims praeityje, kokį dabar taikome vyrams – vadovavimo visuomenei matą, tai, nieko nepaisydami, turėsime pripažinti, jog moterys yra buvusios visuomenės vadovėmis daug anksčiau už vyrus ir vadovavo kur kas ilgesnį laiką."[402] Nebijo ir pajuokauti: tai moterys sužmoginusios beždžionę: „/.../ ėmusios dirbti, moterys ištraukė žmoniją iš gyvulių pasaulio. Jos buvo darbo iniciatorės ir amatų išradėjos – tos, kurios davė pradžią žmonijos iškilimui virš beždžioniškojo pasaulio"[403]. O kas buvo moterų nuosmukio priežastis? Patriarchato atsiradimo akstinas? Jų pačių išradimas: žemės dirbimas ir gyvulių auginimas. Tai leido vyrams atsisakyti medžioklių[404]. Atsirado privati žemės nuosa-

[401] Ten pat, p. 8.
[402] Ten pat, p. 30.
[403] Ten pat, p. 44.
[404] Ten pat, p. 47.

vybė, moterys išsibarstė po šeimas, sunyko jų kolektyvinio gyvenimo būdo jėga. „Tai yra gamtos ir visuomenės istorijos iškraipymas. Ne prigimtis, o visuomenė pažemino moteris ir išaukštino vyrus."[405] Klasės pagimdė patriarchatą. „Istorijos būvyje visuomeninėje lyčių hierarchijoje įvyko didysis apsikeitimas vietomis. Iš pradžių viršų turėjo gamtos biologiškai apdovanotos moterys. Paskui atėjo moterų visuomeniškai aprūpinti vyrai."[406]

Viešoji sritis – privačioji sritis

„Vyras kaip darbininkas, moteris kaip darbo namuose atlikėja – štai kitokia skirstymo į „viešumą" ir „privatumą" versija, – giria ją australė, kuriai Amerikos radikaliųjų feminisčių požiūris atrodo esąs pernelyg toli nuo ekonominės analizės. – Deja, toks požiūris nuolatos būdavo užtušuojamas, vykstant diskusijai namų ruošos darbo tema", o ši diskusija Australijoje vyko labai gyvai[407].

Vokiečių feminizmo legendos Friggos Haug bendradarbė, savo knygą jai dedikavusi socialistinio feminizmo atstovė Amerikos radikaliųjų feminisčių šūkį *personal is political* (vokiškai jį rašo *Das Private/Das Persoenliche ist politisch*[408]) interpretuoja darbo pasidalijimo kategorijomis; o juk pastarasis visuomet yra visuomeninis, funkcionaliai įpintas į visuomenės gyvenimo visumą. „Ir šeimoje, tiktai atsiskyrus, yra įgyvendinami vieši (visuomeniniai) uždaviniai"[409], – teigia ji. Mat yra prasidėjęs „izoliuojantis delegavimas *(Absonderung)* privačiai sričiai tam tikrų uždavinių, veiksmų, kai kurių visuomeninių reikalų, drauge uždarant į šią sritį ištisą vieną lytį"[410]. Privačiai yra atliekamos iš esmės visuomeninės užduotys. „Privatumas" – tai vienas iš visuomeninių uždavinių reguliavimo pavidalų."[411]

Po daugelio metų Ann Ferguson rašė, kad septintojo ir aštuntojo dešimtmečių sandūros socialistinės feministės šūkį *The personal is the political* interpretavo darydamos analogiją su marksizmo modeliu. „/.../ kaip marksizmas, parodęs viešpatavimo santykius tariamai nepolitinėje gamybos srityje, paskatino atmesti menamą kapitalistinės

[405] Ten pat, p. 29.
[406] Ten pat, p. 47.
[407] C. Burton, ten pat, p. 57.
[408] K. Hauser. *Strukturwandel des Privaten? Das Geheimnis des Weibes' als Vergessellschaftungsrätsel,* Berlin–Hamburg, 1987, p. 4.
[409] Ten pat, p, 6.
[410] Ten pat, p. 5.
[411] Ten pat, p. 7.

sistemos teisingumą, kuris grindžiamas mainų rinka cirkuliacijos srityje, taip ir radikaliosios feministės įrodinėjo, jog lytinis išnaudojimas tariamai apolitiškame, seksu ir meile grindžiamame privatumo pasaulyje remia vyrų viešpatavimą viešajame politikos pasaulyje."[412]

Moterų engimas

Moterys yra įspraudžiamos į smurto grėsmės sistemą. „Moterims gyvenimas yra nesibaigiantis metodo „geras puodžius – blogas puodžius" taikymas. Geri moliai – tai santuoka, motinystė ir tas dvaro ponas, galantiškas vyresnysis. Būk gerutė, bendradarbiauk su mumis – sako mums (ir laiko už mus nykščius), – ir būsime tau geri. Niekada nebūsi priversta užsidirbti sau gyvenimui ir pati atsidarinėti duris. Duosime tau netgi šiek tiek romantiškos meilės. Tačiau nemėgink kartais būti užsispyrusi, nes paims tave į nagą mūsų kolega smurtas, o jis tai jau iš tiesų baisus, jo neįmanoma sulaikyti. Pornografija kartais funkcionuoja kaip blogas puodžius. Kaip smurtas įspėja, kad vieno vyro nesaugomos tampame visiems prieinama žvėriena, taip kieta pornografija sufleruoja, jog tapimo žmona alternatyva yra tapti mergše. „Šių žodžių autorė, dar niujorkinių feminizmo užgimimo laikų socialistinės orientacijos radikalioji feministė, vis dėlto drauge buvo kritiška kampanijos prieš pornografiją atžvilgiu, nes, jos nuomone, reikalo esmė glūdi ne pornografijoje (kuri būna įvairi, o kartais patinka ir moterims), ne tame, kad egzistuoja blogi puodžiai ir iškrypėliai, o pačioje sistemoje, „puodžiuose ir teisėje."[413]

Ar moterys ne pačios kaltos? Jeigu neprotestuoja? „Engiamosios įtartinai tyli, – konstatuoja įžymi britų socialistinė feministė Sheila Rowbotham. – Konservatorių atsakymas toks: „nes joms tai tinka" /.../ Jos nenori pačios sau padėti, yra savo pačių pikčiausios priešės." Autorė tai aiškina šitaip: „Moterys taip ilgai buvo laikomos pažemintos, kad daugelis iš mūsų net negalime įsivaizduoti, jog galėtume kaip nors pakilti /.../ Esame taip galutinai kolonizuotos, kad nebegalime tarp savęs susikalbėti /.../ esame tikros požemio būtybės. Širdgėla teka tarp mūsų kanalais, tačiau nepasirodo paviršiuje. Pažabota mūsų sąmonė šliaužia nutekamaisiais grioviais ir tik atsitiktinai ištykšta pro angas. Po mirties sielos, frustračių neišsipildžiusių troškimų simbo-

[412] A. Ferguson. *Sexual democracy*, min. veik., p. 18.

[413] E. Willis. *Feminism, moralism, and pornography*, kn. A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson (red.). *Desire. The politics of sexuality* (I leid. 1983), London, 1984, p. 82–83.

liai, kaip raganos klajoja po žemę. O per gyvenimą mūsų sielos yra supančiotos"[414].

Moterų išnaudojimas

Moterų darbas namuose

Itin gryna moterų išnaudojimo atmaina yra jų darbas namuose. „Tos, kurios kuria daugiau žmones nei daiktus, mūsų visuomenėje nėra branginamos", – pradeda piešti namų šeimininkių padėties vaizdą S. Rowbotham. Normaliai dalybose dalies dydis priklauso nuo dalyvavimo gamyboje. Kalbamu atveju šis vaizdas „yra pritemdytas, nes namų šeimininkė, kuri nedirba *(who does not work)*, gauna pinigus iš vyro". Čia atsiranda „išnaudotojiško pobūdžio ekonominės, socialinės ir psichologinės priklausomybės tuo pat metu santykiai. /.../ Tačiau moterų išnaudojimas namuose aiškiai regimas tampa tik tuomet, kai į šią padėtį žvelgiame visos visuomenės mastu. Individualus vyras čia veikia kaip tam tikras tarpininkas arba relinis kanalas kelyje į likusią visuomenės dalį. Namų šeimininkių namų ruošos darbas visuomenei yra gyvybiškai svarbus: šio fakto pripažinimas reiškiasi jų apmokėjimu per tarpininkus – vyrus. Pavienis vyras, ypač priklausantis darbininkų klasei, nepriklausomai nuo savo intencijų nieko čia negali pakeisti. /.../ Iš esmės moteris visuomenės bendrijai atiduoda savo darbą, o visuomenės bendrija jai už tai mainais nieko neduoda. Ji yra visuomenės priedėlis"[415]. Autorė daro išvadą: „Išeina taip, kad bet kokia esminė moters padėties namuose permaina turėtų įvykti visos visuomenės plotmėje. Mat ji reikalauja pertvarkyti pačius visuomenės struktūros pamatus ir žmonių santykiavimo tarp savęs būdus". Pats išėjimas į darbą šiomis sąlygomis ne tik neišsprendžia problemos, o ją tik dar padidina[416]. Atsiranda vadinamasis dvigubas apkrovimas.

Anot ankstyvosios, dar su Naująja Kaire susijusios feministės Margaretos Benston, kurios straipsnis yra priimamas kaip tam tikra standartinė nuomonė, moterų darbas namuose gamybos būdų matymo prasme tebelieka „ikirinkinio laikotarpio, prieškapitalistinis", ir tai yra ypatingos moterų diskriminacijos bei išnaudojimo šaltinis. Moterys sudaro ekonominę kategoriją, kurią autorė siūlo apibrėžti kaip „už

[414] S. Rowbotham. *Women's Liberation and the new politics* (1969), kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 4–6.

[415] Ten pat, p. 17–18.

[416] Ten pat, p. 20.

paprastų, su namuose ir šeimoje atliekamais darbais susijusių vartojamųjų verčių gamybą atsakingų žmonių grupę"[417]. Šio darbo vertė tik iš pažiūros neapmokama, vyro užmokestis iš tikro yra užmokestis dviem žmonėms, ir tai labai tinka kapitalistams, kurie yra suinteresuoti išlaikyti šią sistemą[418]. Panašios nuomonės yra vieno iš pirmųjų reprezentacinių feminizmo darbų Vokietijoje autorės: „Iš visuomenės struktūros ir jos organizacijos formų kylantis moterų išnaudojimas, aiškiai besiskiriantis nuo vyrų išnaudojimo formų, yra sutelktas ties moters pozicija šeimoje, kurioje moteris, imant reikalo visumą, yra anapus teisės ir ekonomikos požiūriu priklauso ikikapitalistinei „santykių" formai. Jos pareiga yra išeikvoti visas savo jėgas darbui, jos darbo laiko nenormuoja jokie apribojimai, nėra jokio atlyginimo už darbą proporcingai darbo laikui ir nustatytai, taigi ir įmanomai nustatyti kvalifikacijai"[419].

Moterų darbą namuose privalu traktuoti kaip gamybos sudedamąją dalį, – mano Clare Burton ir pritariamai cituoja kitos australės mokslinio referato fragmentą: „Visoks darbas, kuris prisideda prie produkavimo ir bet kurio produkcijos elemento reprodukavimo, turi būti laikomas vertę kuriančio proceso dalimi kaip tik ta prasme, kad tai yra globalaus visuomenės kapitalo judėjimo, t. y. kapitalistinės akumuliacijos, dalis"[420].

Moterų darbas dėl uždarbio

Kai moteris pradeda dirbti dėl uždarbio, jos gyvenimas dar pablogėja. Atsiranda vadinamasis dvigubas krūvis. „/.../dar aiškiau išryškėja prieštaravimas tarp moters kaip „moters" ir moters kaip „pusžmogio" *(a sub-man)* vaidmenų. Moteris turi šeimininkauti namuose ir vaikščioti į darbą kaip pusiau žmogus. Privilegijuotesniųjų sluoksnių moterys gali to išvengti, pasisamdydamos dirbti savo namuose kitą moterį, tačiau darbininkų klasės moteris yra priversta vilkti dvigubą naštą."[421] Ji taip pat gauna prastesnį, menkiau mokamą, mažesnės kva-

[417] M. Benston. *The political economy of Women's Liberation*, kn. „Monthly Review", t. XXI, 4, 1969, p. 15–16.

[418] Ten pat, p. 23.

[419] O. Gmelin, H. Saussure. *Bankrott der Maennerherrschaft. Material zu Problemen der Frauenemanzipation*, Frankfurt, 1971, p. 19.

[420] M. Campioni. *Reply to Jean Curthoys'*, kn. *Selected papers from the first Australian political economy conference*, Sydney University 1976, p. 2, cituojama pagal C. Burton. *Subordination*, min. veik.

[421] S. Rowbotham. *Women's Liberation and the new politics*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 20.

lifikacijos reikalaujantį darbą, „nes iš esmės yra laikoma, jog moterys egzistuoja vyrų dėka, ir tam yra pritaikyta visa darbo rinkos situacija. /.../ Moterų nelygybė darbe yra neatskiriamai susijusi su jų kaip visumos nelygybe visuomenėje"[422].

Moteriškumas

Moteriškumas – ne biologiškai duota, tvari esencija, o visuomenės sąlygotumų kūrinys. Tai yra vienas iš atkaklios polemikos su vėlesniu radikaliuoju feminizmu frontų.

Pavyzdžiui, biologizmo sugrįžimas į šeimos teoriją, Julietos Mitchell nuomone, liudija, kad patriarchatas gelbėdamasis griebiasi paskutinio šiaudo. Iki tol būdavo apeliuojama į menamus kultūrinius lyčių skirtumus, tačiau šie apkasai jau paimti, beliko šauktis „nuogos beždžionės" neva įgimto vyrų agresyvumo ir panašiai įgimto moterų globėjiškumo[423]. O biologija nedeterminuoja moteriškais laikomų psichinių ir kultūrinių savybių. Mitchell manymu, visuomet būna „pradinė biologijos transformacija per mainų sistemą, besireiškiančią giminystės struktūromis ir visuomeniniais kraujomaišos tabu, kurie nustato atskyrimo sąlygas randantis vyrams ir moterims"[424].

Moteriškumas ir vyriškumas – tai socializacijos padarinys, – 1971 metais pažymi socialliberaliai nusiteikusios vokiečių feministės. „Moters biologija randa sau išraišką jos lytiniame aparate, o ne jos intelekte. Tai reiškia, kad moters smegenys yra taip pat sudarytos ir tokios pat produktyvios kaip vyro smegenys, jos yra potencialiai tokios pat kūrybingos ir techniškai „aprūpintos". Skirtumai tarp lyčių yra kultūros nulemti, istoriškai kintami. „Tai prasideda jau tuomet, kai mergaitės rengiamos sijonėliais, o berniukai – kelnėmis, o tam nėra jokio pagrindo. (Biologiniu požiūriu šis paprotys atrodo esąs tiesiog absurdiškas, nes kelnės geriau negu iš apačios atviras sijonėlis saugo labai delikačias moters genitalijas.)"[425] Nagrinėdama mokyklinius vadovėlius, Inge Sollwedel teigia, kad juose išimtinai sutinkamas moters kaip motinos stereotipas. Pasiduodama sugestijai: „Vaikui reikalinga motina; taip pagrindžiama moterų prievolė namams. O juk kiekvienas pedagogas ar psichologas patvirtins, jog vaikui lygiai taip pat reikalingas ir tėvas /.../ Į tokį gyvenimą įpratintos mergaitės /.../ šeimą,

[422] Ten pat, p. 21.
[423] J. Mitchell. *Psychoanalysis and feminism*, min. veik., p. 414.
[424] Ten pat, p. 407.
[425] O. Gmelin, H. Saussure. *Bankrott der Maennerherrschaft*, min. veik., p. 77.

kurioje nėra tėvo, priešina visuomenei, kurioje nėra motinos. /.../ Motinos tipas tampa pabėgimo nuo pasaulio prototipu. /.../ Prasideda moterų vidinė emigracija"[426].

Taip pat ir seksualumas yra visuomeninė konstrukcija, o ne natūrali galia, – teigia trys garsiojo straipsnių rinkinio „naujosios seksualinės politikos" tema autorės. „/.../niekada ligi šiol nebuvo taip aiškiai matyti, kad seksualumas, panašiai kaip ir kultūrinė lytis *(gender)*, kinta. Taip, kaip mes sukuriame vyriškumą ir moteriškumą, taip pat mes padarome ir seksą. Seksualumas yra konstrukcija *(a construct)*. Vis dėlto visuotinai vyrauja įsitikinimas, jog seksas yra natūrali galia. /.../ Gali būti, kad nenoras ir seksą įtraukti į istoriją kyla iš to, kad seksą patys sau branginame kaip galimybę pasprukti nuo bėgančio laiko. Tikriausiai būna svarbių dingsčių viltingai žvelgti į kažką spontaniško – švento, neišsakyto, romantiško – į kažkokį asmeniškai išgyvenamą malonumą, į atokvėpį nuo sekinančio visuomeninio gyvenimo. Tačiau šie pojūčiai taip pat yra visuomeniški ir visuomeniškai sukonstruoti. Nuo to niekur nepabėgsi: seksas kaip slėptuvė arba seksas kaip sakramentas, ar pagaliau seksas kaip natūralių, laukinių, tamsių ir instinktyvių galių išraiška, – visa tai yra nuomonės apie seksą. O nuomonės apie seksą niekuomet ligi šiol nebuvo taip aiškiai parodžiusios savo visuomeninio pobūdžio kaip dabar, kai seksas liovėsi buvęs ekvivalentiškas šeimai arba prokreacijai ar nuodėmei. Iš esmės istorinės permainos, kurios dažnai tarsi trivializuoja seksą, tuo pat metu jį padaro atskira ir nauja prasme apdovanota patirties kategorija."[427]

Ar feminizmas yra kapitalizmo produktas?

Feminizmas yra kapitalizmo draugas, – taip 1986 metais daugelį kartų atnaujintos kvazivadovėlinio pobūdžio knygos baigiamajame žodyje rašo Juliet Mitchel. Ji konstatuoja, jog, kaip ir anksčiau, „yra per daug neišspręstų klausimų", kuriuos pateikė septintojo dešimtmečio pabaigos feminizmas. „Mūsų aspiracijos nemirė drauge su mūsų jaunyste. Feminizmas kaip politinė kova, kaip ideologija atrodo esąs amžinai (ir galbūt dėl to šiek tiek bauginamai) jaunas."[428] Nepaisant to, feminizmas jai rodosi esąs istoriškai viena epocha apribotas fenome-

[426] I. Sollwedel. *Patriarchat oder kritische Frauenbilder. Zum Leitbild westdeutscher Lesebuecher*, kn. O. Gmelin, H. Saussure. *Bankrott der Männerherrschaft*, min. veik., p. 100–102.

[427] A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson. *Introduction*, kn. A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson. Desire, min. veik., p. 3.

[428] J. Mitchell. *Woman's estate* (I leid. 1971), Harmondsworth, 1986, p. 184.

nas. Jis skatina moteris pradėti dirbti dėl uždarbio, o tai leidžia kapitalistams atleisti iš darbo gaunančius didesnį atlyginimą vyrus. „Feminizmas, sakyčiau, yra kapitalizmo konsekvencija, yra garbinga jo atėjimo ir raidos sudedamoji dalis, tačiau turi būti kai kuo daugiau. Feminizmas ir kapitalizmas buvo vienos lovos sugulovai – gal jau atskirti, bet tikriausiai dar neišsiskyrę. Mes pastūmėjome reikalą pirmyn, paskubinome permainas."[429]

Faktai ir jų interpretacijos

Moterų seksualumas

Nėra vagininio orgazmo, – paskui Mastersą ir Johnsoną kartoja britų feministė, mėgdžiodama Annę Koedt iš Jungtinių Valstijų. Anot jos, „Mastersas ir Johnsonas panaikino keturis mitus: makšties orgazmo mitą, moterų šaltumo mitą, vyriškio seksualinės sėkmės sąryšio su jo penio didumu mitą ir mitą, neva moterys, idant iš sekso patirtų pasitenkinimą, turinčios „būti įsimylėjusios"[430]. Nežinodamos šių tiesų, moterys, be kita ko, nepatirdavo seksualinio pasitenkinimo ir savo partnerių labui vaidindavo seną kaip pasaulis apsimestinio orgazmo komediją. Autorė kviečia atšaukti melą apie moterų seksualumą ir čia mato vieną iš feministinio sąjūdžio tikslų[431].

Deja, kontratakuoja Naujoji Dešinė, kuri nori atitraukti atgal visus pasiekimus – ne tiktai abortų laisvę, bet ir seksualinę edukaciją mokykloje, kontraceptinių priemonių prieinamumą ir t. t., ir priversti feminizmą nutilti (pavyzdžiui, siūlytame *Family Protection Act*). „Dešinieji siūlo minėtąją antiseksualinę programą neva gindami monogaminį, heteroseksualinį, prokreacinį, pašventintą, legalizuotą ir natūralų seksą"[432], nori „represinių permainų homofobijos, eidžizmo, seksizmo ir seksualinių restrikcijų". Bet „argi lytis ir toliau gali likti pirminiu principu, aplink kurį organizuojamas visuomenės gyvenimas?" Jeigu seksas visiškai atskirtas nuo jo prokreacinių funkcijų?[433]

[429] Ten pat, p. 185.
[430] P. Whiting. *Female sexuality: its political implications*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 202.
[431] Ten pat, p. 203–212.
[432] A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson. *Introduction*, kn. A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson. *Desire*, min. veik., p. 2.
[433] Ten pat, p. 4.

Edukacija

Mergaičių auklėjimas – tai engimas, – 1970 metais teigia pirmajame britų feministiniame seminare skaityto referato autorės. „Mes esame ir buvome engiamos nuo pat savo gimimo valandos. Mūsų šeimos įgrūdo mus į vaidmenis, nes mūsų motinos norėjo turėti į save panašias dukteris, o mūsų tėvai norėjo turėti dukteris, panašias į savo nuolankias žmonas. Kiekviena iš mūsų turėjo ne vaikystę, o mergystę *(girlhood),* ir tik dabar, matydamos, kas esame dabar, imame suprasti, ką tai reiškia. Dabar jaučiame, kad esame kankinės. Ta kankinystė po daugelio metų buvimo namų šeimininkėmis ir motinomis tapo beveik maloni. Šeima yra pagrįsta kankinyste."[434]

Moterų švietimas, kaip prisimena viena iš pirmųjų britų televizijos sėkmės moterų, buvo tik dekoracija. „Mano kartos (atėjusios septintojo dešimtmečio pradžioje) moterims edukacija buvo auksinis alio, kur buvo aiškinama apie virtuvę, svetainę ir šeimos stalą valgomajame. Apie merginą, darbą laikančią svarbiausiu dalyku gyvenime, būdavo sakoma, kad ji nenatūrali, neseksuali, neturi humoro jausmo ir – blogiausia iš blogų dalykų! – yra ambicinga. Taip pat besielgiantis jos vienmetis vyriškosios lyties atstovas buvo laikomas sąmojingu, kūrybingu, apsukriu, labai naudingu ir – geriausias dalykas iš visų! – ambicingu."[435]

Vyrų diktatas

Susvetimėjimo jausmą santuokoje aprašo jauna Londono feministė 1971 metų vasarą vykusio *moterų studijų* seminaro dvasia. „Kas aš esu? – klausia ji. – Esu rašytoja Dinah Brooke. Ne, aš esu vieno amerikiečio žmona, dvynukų motina Dinah Dux. Ką gi. Esu viena ir kita. Bet kuriuo atveju esu Dinah. Brooke – tai mano tėvo pavardė. Dux – tai mano vyro pavardė. Žinoma, tai nieko tokio, pavardę pakeiti ištekėdama už vyro. Tai tik reiškia, kad pasižadėjai būti kažkam paklusni. Vyriškiui. Tiesa, tu jį išsirinkai. Išsirinkai tą, kuriam turėjai būti paklusni, tad viskas tarsi gerai. Tai buvo laisvas pasirinkimas."[436]

Vyrai disponuoja moterimis kaip gimdytojomis. Tai moterys gimdo vaikus, jos taip pat lieka su vaikais, kai tėvas juos pameta, – aštuntojo dešimtmečio pradžioje rašo feministė iš Bristolio, – o vis dėlto

[434] J. Williams, H. Twort, A. Bachelli. *Women and the family,* kn. M. Wandor (red.). *The body politics,* min. veik., p. 31.

[435] L. Kustow. *Television and women,* kn. M. Wandor (red.). *The body politics,* min. veik., p. 60.

[436] D. Brooke. *Identity,* kn. M. Wandor (red.). *The body politics,* min. veik., p. 45.

„tai valdančiųjų klasių vyrai, celibate gyvenantys patriarchalinių religijų kunigai ir daugiausia savo valdžios ir prestižo reikalais susirūpinę gydytojai kūrė ir tebekuria įstatymus, primetančius moterims, ką jos gali ir ko negali daryti su savo pačių kūnais. Jie verčia moterį „visada būti sučiauptomis lūpomis ir atvertomis įsčiomis, kaip tai suvokė Emma Goldman". Tačiau, kai gimsta vaikai, tai, nors „vaikai turi būti visos visuomenės rūpesčio ir atsakomybės objektas, mūsų visuomenėje visa jų auklėjimo našta tenka vienišų ir nuo visuomenės atskirtų moterų pečiams, o jos yra pernelyg įbaugintos ir neturi valdžios apsiginti pačios ir apginti savo vaikų"[437].

Vyrai apibrėžia, kas yra būdinga moteriai. „Moterims to jau tikrai per akis, kai vyrai nustatinėja, ką tai reiškia būti moterimi – „tikra moterimi" arba, kaip tai mėgsta vadinti, „visaverte moterimi", – rašo jau anksčiau cituota Pat Whiting. – Mažai moterų drįstų, jeigu iš viso išdrįstų, rašyti, ką tai reiškia būti vyru, o juo labiau – „visaverčiu vyru". Ir vis dėlto vyrai taip elgdavosi nuo senų senovės, nuo tų laikų, kai egzistuoja organizuotos visuomenės, ir, – kas dar baisiau, – daugybė moterų net iki šiol akceptuoja vyrišką savo pačių seksualumo apibrėžimą ar bent jau dedasi akceptuojančios. /.../ Tegul vyrai su savo fantazijomis ir vaizduote apsiriboja apibūdindami savo pačių lytį. Broliai, gana jau pridirbote netvarkos. Liaukitės kišęsi!"[438]

Moteris egzistuoja tik vyro dėka. „Bet kurios visuomenės klasės moteris privalo parduoti save pačią vyrui. Toks yra visuomenės lūkestis. Ne tik savo kūną, bet ir visą savo gyvenimą, savo talentus, pomėgius ir svajones. Yra laukiama, kad atsisakys savo draugysčių, ambicijų, malonumų, laisvalaikio valandėlių, idant tarnautų jo šeimai ir jo karjerai. Mainais ji gauna ne tik lėšų gyvenimui, bet ir savo tapatybę, apskritai teisę egzistuoti, nes, jei nėra kieno nors žmona arba kieno nors motina, moteris tiesiog yra niekas."[439]

Tiesa, vyrai keičiasi, bet to pasekmės yra ambivalentiškos. Polemizuodama su vyraujančiu feminizmo požiūriu, kad vyriškumas – tai nekintantis „monolitas", jau cituota britų socialistė Segal ties paskutinio dešimtmečio slenksčiu rašė: „/.../ per pastaruosius tris dešimtmečius

[437] M. Sico. *A woman's rights over her body*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 180–181.

[438] P. Whiting. *Female sexuality: its political implications*, kn. M. Wandor (red.). *The body poloitics*, min. veik., p. 189–190.

[439] K. McAfee, M.Wood. *„Bread and Roses", Radical Education Project*, Detroit, 1969, cit. pagal G. G. Yates. *What women want. The ideas of the Movement*, Cambridge, Massachusetts, 1975, p. 88–89.

vyrų santykis su namais ir šeima patyrė negrįžtamų pokyčių". Dabar tėvai ieško artimesnio ryšio su vaikais. Tačiau neatiduoda visuomeninių pozicijų. Tad gal dabar yra dar blogiau? „/.../užuot darę savo valdžios moterims ir vaikams nuolaidų, vyrai dabar randa būdų nugraibyti grietinėlę abiejuose pasauliuose: išsaugo valdžią viešojoje srityje, o tuo pat metu gauna geresnį priėjimą prie šeiminio gyvenimo teikiamų satisfakcijų (drauge išvengdami su juo susijusių frustracijų)." Tačiau negalima užmerkti akių prieš šias permainas. Tik tuomet galima daryti įtaką tolesniam vyrų keitimuisi. Taip pat reikia skirti nevienodus jų tipus. Šalia senojo *macho* dabar pasitaiko ir *antiseksistų*, taip pat ir kitokių jų atmainų[440].

Vyrų viešpatavimas stumia moteris į kultūrinę šizofreniją. „/.../ mūsų visuomenėje ir daugelyje mums žinomų visuomenių dauguma vyrų niekina visas moteris ir dauguma moterų taip pat niekina daugumą moterų, neišskirdamos ir pačių savęs. Moters tapatybė randasi tarsi iš šizofrenijos receptų ištrauktomis aplinkybėmis. /.../ Jei moteris kartais bando prasimušti pro ją sąlygojančius procesus ir atranda modelius, su kuriais norėtų susitapatinti, idant galėtų tapti nepriklausoma ir kūrybinga asmenybe, pasirodo, kad dauguma tų modelių yra vyriški, o tai reiškia, jog, norint su jais susitapatinti, reikia trumpam pamiršti, kad esi moteris, o tai neprisideda prie simpatijos kitoms moterims ir solidarumo su jomis jausmų ugdymo /.../"[441]

Mis Pasaulis rinkimai – ryškiausias vyrų diktato pavyzdys. Tai simbolinė kasdienio moterų likimo ir joms primestų lūkesčių išraiška. Prieš tuos rinkimus 1970 metais protestavusios ir paskui įkalintos Didžiosios Britanijos feminisčių demonstracijos dalyvės (pasekusios Amerikos feminisčių pavyzdžiu, tik pora metų vėliau) tą dalyką regi taip: „Jaučiau, – praneša viena iš jų, – kad tas įvykis simbolizuoja kasdienį mano išnaudojimą. Esu mačiusi vyrams vertinti atiduotas fabriko darbininkes ir žinau, kaip jaučiasi kasdien įvertinamas ir įkainojamas žmogus, kada jis tiesiog eina gatve. Esu mačiusi tarp savęs varžytis ir vyrams vertinti atsiduoti priverstas moteris. Jaučiau joms užuojautą. /.../ Šias fabriko darbininkes laikome nelaimingomis vyriškos kapitalizmo sistemos aukomis. Tos sistemos, kuri daro pinigus įtikinėdama moteris, kad jos privalo pirkti tokias prekes, kaip dirbtinės blakstienos. Mums jau tikrai per akis visų tų plepalų apie grožį. Nesame nei gražios, nei bjaurios. Visa tai tėra didysis kapitalistinis akių dūmimas."

[440] L. Segal. *Slow motion. Changing masculinities, changing men*, London, 1990, p. XI.
[441] D. Brooke. *Identity*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 49.

Toliau rašančiųjų kolektyvas plačiau interpretuoja visą įvykį. Netiesa, kad čia kam nors rūpi amžinasis moters grožio idealas, kaip sufleruoja Miloso Veneros statulą puldinėjanti kamera. „Mis Pasaulis grožis yra toli nuo transcendentalumo, savo esme jis yra laikinas, nepraeina nė metai, o jis jau pasenęs." Mat „Mis Pasaulis rinkimai taip pat nėra ir erotikos paroda; tai yra viešas tradicinio moters kelio į sėkmę šventimas. /.../ Demonstruodamas prieš Mis Pasaulis rinkimus, *Women's Liberation* užsimojo prieš minėtą siaurą moters gyvenimo kelio sampratą, prieš moterų akiračio ir jų dalyvavimo visuomenės gyvenime apribojimą jų kūniškumu. O labiausiai buvo užsimota prieš neveiklumą, ne tik prieš merginoms estradoje primestą pasyvumą, bet ir prieš visų mūsų jaučiamą vidinį pasyvumą"[442].

Mada atima individualumą. Ferguson rašo: „Savęs pačios suvokimas kaip kūno, kuris turi būti papuoštas, aprengtas pagal naujausią žiniasklaidoje išreklamuotą madą, „idant įtiktų vyrams", daro iš jos mados vergę ir verčia ją keisti savo idealųjį aš kiekvieną kartą keičiantis madai. Ji negali pamatyti savęs kaip individualybės"[443].

Vyrų diktatas daro neigiamą poveikį netgi butų statybai. Vaikas, paprašytas nupiešti namą, visuomet piešia mažą, atskirai stovintį namuką su gėlėmis darželyje aplink jį. O kas tuo metu statoma? Statytojai neklausia nei moterų, nei vaikų nuomonės, nors jie puikiai žino, kaip namas turi atrodyti. Statoma ne žmonėms, o dėl pelno, – 1971 metų gegužės mėnesį leidinio „Shrew" straipsnyje teigia Londono grupės feministės[444].

Darbo sritis taip pat valdoma vyrų. Londono feministės 1971 metų diskusijai tema „Moterų darbas niekuomet nesibaigia" parengė keletą tezių. „Sprendžiant iš to, kaip esame traktuojamos, galima būtų manyti, kad niekuomet nedirbame. Moterys yra pigios. Moterys paklusnios. Moterys yra vergės. Moterys naudojamos kaip pigi priemonė streikams palaužti. Kai mūsų jau nebereikia, mus, panašiai kaip imigrantus, išsiunčia namo. Tačiau bedarbių registruose kažkodėl moterų nėra. Taigi kas yra darbas?"[445] Moterys – tai rezervinė darbo armija. „Pramonė žaibiškai susidoroja su moterimis kaip darbo jėga, naudodamasi

[442] *Miss World*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 249–252.
[443] A. Ferguson. *Sexual democracy*, min. veik., p. 203.
[444] S. Crocford, N. Fromer. *When is a house not a home?*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 121–123.
[445] *Women and unemployment*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 150.

mumis kaip pigaus darbo, kuris, nelyginant darbinių gyvulių paklausa rinkoje, tai reikalingas, tai vėl nebereikalingas, rezervuaru."[446] Moterys darbininkės – tai „vergų vergės"[447].

Vyrai išmetė moteris net iš istorijos. „Moterų istorija – vadinasi, žmonių istorija, – dar laukia, kol bus parašyta /.../" – teigia britų feministė. To, kad moterų nėra istorijoje, priežastis yra istorikų priimti svarbumo standartai. „Vyrų veiksmai – karai, dvarai, politika, diplomatija, valdymas, verslo vadyba, – štai medžiaga dramai. Moterų veiksmai kadaise nebuvo užrašyti, o vėliau nepakliūdavo į vyrus orientuotos istorijos interesų akiratin. Pavyzdžiui, mažai tyrinėtas moterų – tiek žmonų, tiek tarnaičių – darbas namuose; užtat tomų tomai prirašyti apie baldus, apie porcelianą ar sidabro dirbinius. Šis moteriškų veiklos formų apėjimas arba nuslėpimas paskui buvo panaudotas kuriant groteskinį nuolankios ir paslaugios moters istorinį stereotipą. Tas kultūrinių kategorijų stereotipas kasdien sąlygojo visuomeninio ir gamybinio moterų darbo ir gyvenimo vertės neigimą."[448]

Aksiologija

Socialistinės feministės savo programos aksiologinio pagrindimo tema *expressis verbis* pasisako dar rečiau nei liberaliosios ar radikaliosios feministės. Gal nenori garsiai kalbėti to, ką sufleruoja socialistinė tradicija ir kas Jungtinėse Valstijose žadina pasipriešinimą: kad visuomenė stovi virš individų. Apie tai be užuolankų kalba Elizabeth Fox-Genovese, kuri argumentuoja „visuomenės – bendrijos poreikių kaip pirminių, palyginti su individo poreikiais, viršenybę", nors individo teises, jos manymu, taip pat reikia saugoti, tačiau kaip visuomenines, o ne kaip privačias teises[449]. Pavyzdžiui, pornografijos uždraudimas neišvengiamai provokuoja teisinį įsikišimą į individų teises[450]. Tokia

[446] Ten pat.

[447] K. McAfee, M. Wood. „*Bread and Rose, Radical Education Project*, Detroit, 1969, cit. pagal G. G.Yates. *What women want. The ideas of the Movement*, Cambridge, Massachusetts, 1975, p. 89.

[448] A. Davin. *Women and history*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 215–216.

[449] E. Fox-Genovese. *Feminism without illusions. A critique of individualizm*, Chapel Hill, 1991, p. 9.

[450] Ten pat, p. 95.

vertybių hierarchija tarp šios orientacijos autorių *implicite* yra visuotinai įtvirtinta kaip labai akivaizdi.

Taip pat ir feminisčių kvietimas vykdyti lytinę politiką *(sexual politics)*, Judithos Stacey supratimu, užtikrina vadovavimąsi visuomenės, o ne individo gerove, – tačiau irgi ne vienos lyties gerove kitos lyties sąskaita! Jai *lytinė politika* – tai „septintojo ir aštuntojo dešimtmečių moterų išlaisvinimo sąjūdį išskiriantis radikalus branduolys"[451]. Tai kova, kurioje feminizmas vadovaujasi „lytiniu teisingumu *(gender justice)*", o ne tiesiog moterų gerove dėl to, kad yra moterys[452]. Ji žino, kad dalis feminisčių nepritars jos pozicijai, ir pavojingai atitraukia veikliąsias į dalinio lytinio solidarumo platformą.

Veiklos metodai ir organizavimas

Moterų solidarumas (ir vyrai)

Sąjūdžio sėkmės sąlyga, aišku, yra moterų solidarumas, tačiau perdėti čia nerekomenduojama. Apskritai vyrai patys nenusileis, reikalinga, kaip rašo britų feministė Pat Whiting, kompaktiška moterų akcija ir spaudimas. „/.../ vyrai, kurie visuomet baiminosi moterų laisvės, neprileis iki permainų, kol nebus prispausti savo ryžte susivienijusių moterų /.../"[453]. Vis dėlto, kita vertus, *seserystės* idėja būna suprantama sektantiškai.

Kai kurie vyrai gali dalyvauti feministinėje revoliucijoje. Julietos Mitchell nuomone, kaip prie darbininkų prisideda kitų klasių atstovai, veikdami netgi prieš savo klasę, taip ir „*kai* feministinis sąjūdis turės revoliucinę teoriją ir praktiką, ir vyrai (nors ir ne be kliūčių) gali atsisakyti patriarchalinių privilegijų ir tapti feministais"[454].

Separatizmas gali būti patartinas tik laikinai, priešingu atveju darosi pavojingas, – pažymi S. Rowbotham. „Sprendimas nepriimti vyrų /.../ gali būti reikalingas ankstyvaisiais etapais, kai moterys diskutuoja apie savo padėtį /.../, atsižvelgiant į jų priešišką nervingą reakciją

[451] J. Stacey. *Are feminists afraid to leave home? The challenge of conservative pro-family feminism*, kn. J. Mitchell, A. Oakley (red.). *What is feminism*, Oxford, 1986, p. 221.

[452] Ten pat, p. 242.

[453] P. Whiting. *Female sexuality: its political implications*, kn. M. Wandor (red.). *The body politics*, min. veik., p. 189–190.

[454] J. Mitchell. *Psychoanalysis and feminism*, min. veik., p. 414.

į vyrų bandymus pasisavinti joms palankų patronatą. Tai yra kaip tik tos akimirkos, kai reaguojame isteriškai ar prarandame mintį, nes mums grupėje stinga pasitikėjimo savimi. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad toliau tęsiant separatizmu pagrįstą veiklą gresia dideli pavojai. Kai kurios moterys gali pačios pakliūti į agresyvius „vyriškus" vaidmenis. Taip pat galima pamiršti, jog kapitalizme mūsų padėtis ir vyrų padėtis viena kitą sąlygoja. Taip pat vyrams užkertamas kelias peržiūrėti savo apsisprendimą, o dėl to gali atsirasti poliarizacija. O ypač pavojinga tendencija mūsų kovą traktuoti kaip argumentą, kad esame tokios pat geros kaip ir vyrai."[455]

Feminizmo sąjūdis ir kiti sąjūdžiai

Feminizmo sąjūdis turi būti autonominis. „Šiuolaikinis feminizmas, panašiai kaip tai darė ankstesnis feminizmas, pabrėžia, kad specifinei moterų engimo formai panaikinti yra reikalingas atskiras moterų sąjūdis, – rašo sąjūdžio teoretikė Rosalinda Delmar. Tai, žinoma, nenubraukia galimybės siekiant bendrų tikslų jungtis su kitais judėjimais. Aiškus dalykas, kad pradinė moterų išsivadavimo sąlyga yra visokių privačios nuosavybės formų panaikinimas, nes pačios moterys yra vienas iš privačios nuosavybės pavidalų. Todėl moterys, siekiančios nuversti privačią nuosavybę, turi interesų jungtis su revoliuciniais darbininkų klasės sąjūdžiais. Tačiau privačios nuosavybės panaikinimas automatiškai nereiškia vyrų privilegijuotos padėties ir jų vyravimo panaikinimo, o tai yra moterų išlaisvinimo sąjūdžio politinių siekių galutinis tikslas. Jį pasiekti padėtų jungtinis moterų sąjūdis, kuris mobilizuotų moteris jų pačių engimo pagrindu ir kurio vienybę palaikytų politinis moterų solidarumas – *sisterhood*, gebantis atverti ir panaikinti visas moterų pavergimo sistemas."[456]

Reikalinga visų su išnaudojimu kovojančių jėgų koalicija, – rašo aršios polemikos su separatistėmis lesbietėmis vadovė Ann Ferguson (pati, kaip praneša skaitytojui, esanti biseksuali). Tiktai koalicija „skersai klasių, skersai rasių, skersai lyčių ir skersai seksualinių orientacijų", jungianti „feministes ir visuomenės egalitarizmo šalininkus", gali atvesti į tikslą, kuris esąs „socialinė ir seksualinė demokratija *(social and sexual democracy)*"[457].

[455] S. Rowbotham. *Women's Liberation and the new politics* (1969), kn. M. Wandor (red.). *The body politics,* min. veik., p. 23.

[456] R. Delmar. *What is feminism?,* kn. M. Wandor (red.). *The body politics,* min. veik., p. 119.

[457] A. Ferguson. *Sexual democracy,* min. veik., p. 23–24.

Tai pagaliau yra suprantama, jei suvoki, kad moterų išlaisvinimo nebus nesukūrus socializmo. Tačiau socializmo programa „turi būti praturtinta lytine vilties, lygybės ir laisvės politika", – draugams socialistams pataria Lynne Segal[458].

Santykis su marksizmo metodu

Tolesnių santykių su marksizmu klausimas buvo vienas iš ginčytinų ir galvos skausmą keliančių punktų tarp pačių socialistinių feminisčių.

Ar feminizmas ir marksizmas – nesėkminga santuoka? Keldama šį klausimą, senoji britų marksistė Heide Hartmann yra jau subrendusi skyryboms. „Marksizmo ir feminizmo „santuoka" buvo kaip vyro ir žmonos santuoka anglų papročių teisėje: marksizmas ir feminizmas yra vienas dalykas, ir tas vienas yra marksizmas." Betgi gana teorinio ir praktinio pavaldumo. „Arba mums reikalinga sveikesnė santuoka, arba reikia skirtis". Tas grasinimas aidu atsiliepė visoje aplinkoje, nors autorė manė, kad dar galima bandyti taisyti sugyvenimą, jungiant marksistinę ekonomikos ir istorinės teisės analizę su feministine lytinio išnaudojimo teorija kaip dviejų nepriklausomų engimo sistemų teorijas[459].

Marksizmas pravartus, bet tik modifikuotu pavidalu. Santykis su marksizmu turi būti ne kultinis, o pragmatiškas, – pareiškia S. Rowbotham. – „Marksistinio požiūrio į moterų padėtį naudojimas gali būti pagrįstas tik tuomet, kai padeda suprasti mūsų padėtį ir rasti iš jos išeitį, tai negali būti joks moralinis imperatyvas." Jos nuomone, „mechaninį visuomenės pakeitimo modelį (bazė/antstatas) reikia pakeisti sudėtingu, viduje daugeriopai susaistytu save reguliuojančiu revoliucijos modeliu. /.../ Su kapitalizmu reikia kovoti ne tik darbe, bet ir namie, ne tik instituciniame valdymo aparate, bet ir pačioje galvoje"[460].

[458] L. Segal. *Slow motion,* min. veik., p. VIII. Drauge su kolegėmis jau 1979 metais kėlė panašų šūkį. Po Labour Party pralaimėjimo autorės teigė, jog feminizmo įterpimas į socializmą gali išgelbėti socialistinį sąjūdį (žr. S. Rowbotham, L. Segal, H. Wainwright. *Beyond the fragments. Feminism and the making of socialism,* London, 1979).

[459] H. Hartmann. *The unhappy marriage of marxism and feminism. Towards a more progressive union,* kn. L. Sargent (red.). *Women and revolution. A discussion of unhappy marriage of marxism and feminism,* London, 1981, p. 2.

[460] S. Rowbotham. *Women's Liberation and the new politics,* kn. M. Wandor (red.). *The body politics,* min. veik., p. 25–26.

Ann Ferguson dar kritiškesnė. Marksizmas esąs vienpusis, nes klasių konfliktą padarąs visų kitų visuomenės konfliktų šaltiniu. Pati autorė siūlo „daugiasistemį požiūrį į viešpatavimo visuomenėje problemą“[461], t. y. kaip lygiavertes, nors tarp savęs besikryžiuojančias (dabar Jungtinėse Valstijose jos yra „lygios ir nepriklausomos“), traktuoti keturias išnaudojimo sistemas: seksizmo sistemą, rasizmo sistemą, klasinę sistemą (klasizmą – *classism*[462]) ir heteroseksizmo sistemą (primetančią prievartinį heteroseksualumą).

Peržengti marksistinių, taip pat radikaliųjų feministinių valdžios reiškinio tyrinėjimų vienpusiškumą ragina ir kita Amerikos socialistinio feminizmo autorė Zillah R. Eisenstein, ieškanti tvirto pagrindo paskiriems socialistinio feminizmo tyrimams. „Socialistės ir radikaliosios feministės nagrinėja valdžią dviem tarp savęs nesuderinamais būdais. Arba veda ją iš kieno nors ekonominės klasinės padėties, arba iš kieno nors lyties. /.../ Tam tikras asmuo engimo šaltiniu laiko: visuomeninius gamybos santykius *arba* visuomeninius reprodukcijos santykius; darbą namuose *arba* darbą dėl uždarbio; privačią *arba* viešąją sritį; šeimą *arba* ūkį; ideologiją *arba* materialines sąlygas; lytinį darbo pasidalijimą *arba* kapitalistinius klasinius santykius.“ O „moterų engimas yra kompleksinio pobūdžio“, ir čia esąs reikalingas „dialektinis požiūris“. Autorė interpretuoja savąjį teorinį kelią: „Savo svarstymuose aš naudojuosi marksistine klasine analize – ir tai sudaro tezę; paskui – radikaliojo feminizmo analize su patriarchato perspektyva – ir tai sudaro antitezę; iš šių abiejų požiūrių kaip sintezė išryškėja socialistinis feminizmas“. Kaip šios sintezės rezultatas pasirodo „ir moterų išnaudojimas, ir engimas“[463].

Kaip vadovauti *moterų studijoms (women's studies)*?

Viena iš vadovėlinio straipsnių rinkinio autorių įžangoje paprastais žodžiais skaitytojai aiškina, kas tai yra *women's studies* kursai. „Jeigu *women's studies* ne apie tai, kaip pagaminti nebrangų patiekalą keturių asmenų šeimai, ir tai nėra siuvinėjimo kursai moterims, turinčioms truputėlį laisvo laiko (su visa pagarba tradiciniams moterų sugebėjimams), tai kas gi tai? Kodėl staiga labai dinamiškai ir sparčiai plisdami jie tapo populiaria mokymosi šaka? /.../ Nepaprastai svarbus *mo-*

[461] A. Ferguson. *Social democracy*, min. veik., p. 2.
[462] Ten pat, p. 6.
[463] Z. R. Eisenstein (red.). *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism*, min. veik., p. 6.

terų studijų bruožas yra paprastas, o sykiu ir radikalus įsitikinimas sėkmingumu tokio pažinimo požiūrio, kuris moteris pastato į analizės centrą (ir meta iššūkį androcentristinei-falokratinei mokslo koncepcijai, apibrėžiamai kaip vyrų patirtis ir prioritetai, laikomi centriniais ir reprezentatyviais visiems)."[464]

Tikslai

Bendrasis tikslas

Bendrasis tikslas yra visuomeninė revoliucija ir naujos moters sukūrimas, – 1969 metais teigia S. Rowbotham. „/.../ šitos visuomenės pertvarkos esmę turi sudaryti moterų padėties tiek namuose, tiek ir darbe revoliucija."[465] Iš to turįs atsirasti komunizmas. „Komunizmas, – sako ji, – tai būtina mūsų laisvės sąlyga". Be visų engiamųjų išlaisvinimo nebus moterų išlaisvinimo[466]. Nesvyruodama pakartoja tai dar po trejų metų (nors, prabėgus dar dešimčiai metų, labiau yra linkusi kalbėti apie socializmą): feministinio sąjūdžio tikslas esanti „tikrai demokratiška visuomenė, kurioje kiekvienas žmogiškasis individas gali būti drąsus, atsakingas, mąstantis ir darbštus kovodamas dėl laisvo ir drauge neegoistiško gyvenimo. Tokia demokratija būtų komunizmas, o tai šiuo metu nesutelpa į mūsų vaizduotę"[467].

Tikslas – socialistinė revoliucija, be jos moterų išlaisvinimo nebus, – pažymi Evelyn Reed. Marxas ir Engelsas mokė, kad moterų negalima išlaisvinti neišlaisvinus dirbančiųjų masių. „Todėl moterys galės visiškai kontroliuoti savo kūną ir pakeisti savo likimą tik būdamos integrali pasaulinės socialistinės revoliucijos jėga."[468]

Be socialistinės revoliucijos, – rašo J. Mitchell, – yra reikalinga atskira „kultūrinė revoliucija". „Perėjimas prie socialistinio ūkio, – perspėja autorė, – anaiptol nereiškia, jog tai automatiškai ir mums naudingai paskui save patrauks patriarchato galą. Būtina atskira kova su patriarchatu – kultūrinė revoliucija. Batalijos taip pat turi turėti savo

[464] V. Robinson. *Introducing Women's Studies,* kn. D. Richardson, V. Robinson (red.). *Introducing women's studies,* London, 1993, p. 1–2.
[465] S. Rowbotham. *Women's Liberation and the new politics,* kn. M. Wandor (red.). *The body politics,* min. veik., p. 22.
[466] Ten pat, p. 26.
[467] S. Rowbotham. *Women, resistance and revolution,* min. veik., p. 12.
[468] E. Reed. *Problem's of women's liberation,* min. veik., p. 8.

autonomiją. Iš čia, kaip atrodo, išplaukia mintis, jog moterys, veikiančios vadovaudamosi revoliuciniu feminizmu, gali atsidurti bendros ideologinės transformacijos avangarde, panašiai kaip darbininkų klasė yra specifiško kapitalistinio gamybos būdo nuvertimo vykdytoja. /.../"[469] Kultūrinės revoliucijos tikslas yra panaikinti šeimą kaip patriarchato buveinę. „Tai nėra klausimas dėl permainų, ar turėti ir kaip turėti vaikų. Tai patriarchato nuvertimo klausimas. Kaip, priešinantis kapitalizmui, jau matyti „amžinojo" klasių konflikto galas, taip, atrodo, jau girdėti ir patriarchalinės kultūros „nemirtingumo" gulbės giesmė."[470]

Ateitis – tai socializmas, – mano Lynne Segal. Ateitis nebūsianti „moteriška", tai būsiąs bendras abiejų lyčių interesas. Ir tai būsiąs ne biurokratinis socializmas, o veikli demokratija, maksimumas žemyn, vietos valdžiai, deleguojamų reikalų ir t. t.[471]

Socializmas – tai moters išlaisvinimo sąlyga, – taip pat teigia veikiau kairiesiems marksistams labai artima Eli Zaretsky. Asmeninis moterų gyvenimas gali būti naudingai pertvarkytas tik socializme, kada viskas bus suvisuomeninta, bus panaikinti karai ir t. t. Todėl feministės turinčios įsitraukti į socialistinį sąjūdį, reikalingos „bendros visų darbo žmonių, taip pat ir namų šeimininkių, pastangos"[472].

Plačiausiai apie socializmą kaip feministinės revoliucijos tikslą neseniai išleistoje knygoje rašo Ann Ferguson. Demokratinė socialistinė visuomenė *(a democratic socialist society)*, suprantama kaip „demokratinis rinkos socializmas", skirtingas nuo nenusisekusio marksistinių šalių socializmo, – štai socialistinio feminizmo, kuris, žlugus Rytų blokui, anaiptol nebankrutavo, tikslas, – užtikrina įžymi šios srovės aktyvistė[473]. Kodėl feminizmas negali pasiekti savo tikslų ir tik socializmas teikia galimybių juos įgyvendinti? „Taigi niekuomet neturėsime tokio stipraus moterų sąjūdžio, kad laimėtume kovą su patriarchatu, jeigu atsisakysime socialistinių sprendimų, kuriuos ryžtingai gina socialistinis feminizmas, – tokių kaip visuotinė bendruomeninė sveikatos apsauga, ganėtinai išplėtoti AIDS tyrinėjimai, antirasistinės koalicijos, butai benamiams, visokių lytinio gyvenimo pavidalų, neišskiriant

[469] J. Mitchell. *Psychoanalysis and feminism*, min. veik., p. 414.
[470] Ten pat, p. 416.
[471] L. Segal. *Is the future female?*, min. veik.
[472] E. Zaretsky. *Capitalism, the family and personal life* (I leid. 1973), London, 1976, p. 138.
[473] A. Ferguson. *Sexual democracy*, min. veik., p. 20–22.

federalinės valdžios dotuojamų abortų, vaikų globos įstaigų, tėvystės teisių lesbietėms bei gėjams ir kovos su sterilizacija perlenkimų įveikimo, legalizavimas. /.../ Feministinės lygiateisės, lyties atžvilgiu lygiavertės visuomenės vizijai įgyvendinti reikia, kad būtų sukurta demokratinė socialistinė visuomenė."[474] Tai būsianti „socialinė ir seksualinė demokratija" *(social and sexual democracy)*[475]. Vėliau parašytame baigiamajame skyriuje, tiksliau nubrėžusiame tos santvarkos viziją, vadina ją „feministiniu demokratiniu socializmu *(a feminist democratic socialism)"* ir pabrėžia, kad joje bus panaikintas lyčių dualizmas, rasizmas ir klasizmas.

Ta pati autorė vartoja dar kitokį feminizmo tikslo apibrėžimą. Tai turi būti ginandrija, kuri pasirodysianti ateityje „demokratinėje socialistinėje visuomenėje". Ann Ferguson 1990 metais labiau linkusi vartoti šį pavadinimą nei visuotinai žinomą apibrėžimą *androginija,* apie kurią iš tikrųjų čia ir kalbama, tačiau su išlygomis. Androginija, nepakankamai įvertindama narį *gine,* leidžia visiškai susimaišyti ligi tol daugiau vyriškiems ar daugiau moteriškiems bruožams. Be to, autorės nuomone, nebus tokio visiško lyties sugriovimo, nes jos funkcinis biologinis pamatas vis dėlto būsiąs tam tikrų pastovių skirtumų priežastis. „Kiekvienoje būsimoje žmonių visuomenėje seksualiniai ir reprodukciniai vyro ir moters kūnų skirtumai tikriausiai generuos nevienodas kultūrinės lyties prasmes. Net jeigu būtų taip, kaip teigia postmodernistinės feministės – jog kultūrinės lyties *(gender)* ir netgi biologinės lyties *(sex)* sąvokos – tai visuomeniškai sukonstruotos kategorijos, – funkcinis skirtingumas, kurį buvimas reproduktoriumi išryškina visuomeniniuose lytiškai afektyviuose santykiuose, lytį padaro už odos spalvą, plaukus ar kitus fizinius požymius svarbesniu žmonių skiriamuoju bruožu."[476] Tai nereiškia, kad, kaip sako „esencializmo" šalininkės, „vyriški" ir „moteriški" individo bruožai viename asmenyje tarp savęs nesuderinami. Įvairialypė praktika, kurioje dalyvauja individas, gali sukelti pačios asmenybės prieštaravimus, tačiau jų esmės nesudaro skirtingų lytinių esencijų susidūrimas. Iš prieštaravimų galima išsipainioti kuriant naujas specialias praktikas, ir būtent „kontrkultūrines praktikas", kuriose darniai jungiami teigiami bruožai, ligi tol laikyti vyriškais (autonomija, pasitikėjimas savimi, analitinis minties

[474] Ten pat, p. 22.
[475] Ten pat, p. 24. (Autorei aiškiai rūpi demokratija seksualinių polinkių atžvilgiu.)
[476] Ten pat, p. 211.

aiškumas) ir moteriškais (globėjiškumas, atsakomybės už kitus jausmas, intuicija). Čia taip pat galima pradėti „atsikratyti" *(unlearn)* abiejų lyčių neigiamųjų bruožų (kaip vyriška savojo aš epatacija ar moteriškasis pasyvumas bei neatsparumas manipuliacijoms)[477].

Vienu iš feminizmo tikslų pripažįstamas ir siauras, bet karštai ginamas seksualinės lygybės siekis. Tam „prireiks ištisų kartų", – rašo trejetas autorių 1983 metais. Tai, kad heteroseksualiniuose santykiuose slypi grėsmė ir vyravimo santykiai, dar nėra dingstis juos atmesti, kaip nori to radikalusis feminizmas. Prostitucijos ir prievartavimo metaforos kaip sekso sinonimai motyvuotos tik iš dalies. „Lytiniai santykiai gali būti prievartavimas; bet jie taip pat gali teikti ir didžiulį pasitenkinimą. Seksualinė patirtis su vyrais ir moterimis gali palikti pažeminimo, sudaiktinimo ir degradacijos įspūdį, bet taip pat gali būti ekstazės išgyvenimo, įkvėpimo šaltinis, gali atverti akis." Jie taip pat gali apimti abu aspektus, būti „tuo pat metu daiktiški ir malonūs, degraduojantys ir įkvepiantys"[478].

Socialistinio feminizmo tikslus Didžiojoje Britanijoje *moterų studijoms* skirtame vadovėlyje, sekdama Amanda Sebastyen, išvardija Ann Oakley: „(1) Vienodas užmokestis; (2) vienodos lavinimosi ir įsidarbinimo galimybės; (3) nemokamos ištisą parą veikiančios mažų vaikų globos įstaigos; (4) nemokamos kontraceptinės priemonės ir abortas to pageidaujančiosioms; (5) materialinis ir teisinis savarankiškumas; (6) lesbiečių diskriminavimo pabaiga ir moterų teisė laisvai apsispręsti dėl savo seksualinės orientacijos; (7) išsivadavimas nuo bauginimų ir grasinimų panaudoti smurtą – vyrų agresijos ir vyravimo galas"[479].

[477] Ten pat, p. 213.

[478] A. Snitow, C. Stancell, S. Thompson. *Introduction*, kn. A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson. *Desire*, min. veik., p. 34.

[479] A. Oakley. *Subject women*, Oxford, 1981, p. 337–338. 1970 metais Evelyn Reed išvardija panašius postulatus, kuriuos atitinka 2–4 Oakley punktai. Žr. E. Reed. *Problem's of women's liberation*, min. veik., p. 10.

KULTŪRINIS FEMINIZMAS

P a v a d i n i m a i. *Kultūrinis feminizmas* – tai dažniausiai pašalinių stebėtojų vartojamas pavadinimas. Šios orientacijos atstovės Jungtinėse Valstijose, panašiai kaip ir radikaliosios feministės, savo pažiūras dažniausiai įvardija *feminizmu* arba tapatina save su *radikaliosiomis feministėmis*[480]. Prancūzijoje to, kas Amerikoje laikoma „prancūziškuoju kultūriniu feminizmu", atstovės dažnai laikosi apskritai atokiau nuo „feminizmo", nes tapatina jį su grupėmis aktyvisčių, su kuriomis nenori turėti nieko bendra. Taip pat yra vartojamas *skirtumo feminizmo* terminas, praktiškai veikiau taikomas drauge paimtiems radikaliajam ir kultūriniam feminizmui. Vis dėlto radikalusis feminizmas – tai moterų savitarpio pagalbos įstaigoms ir populiaraus lygio mokymo centrams vadovauti sutelktas prozelitiškos ir ekspansyvios pakraipos, nors tuo pat metu likusios visuomenės dalies atžvilgiu separatistinis plataus visuomeninio pjūvio sąjūdis. Kultūrinis feminizmas – tai elitarizmo reiškinys, telkiantis mokslo ir meno moterų elitą, kuris ne visada atsiskiria nuo vyrų. Abu feminizmai iškelia nuolatinį lyčių skirtingumą, kuris sudaro feministinių projektų pagrindą, be to, dalis antrosios atmainos reprezentančių yra pirmosios atmainos aktyvistės. Kultūrinio feminizmo kūriniai bei pažiūros būna pernelyg hermetiški ir suprantami tik išrinktųjų būreliuose. Dalis autorių kuria ir rašo feminizmo teoriją ir meną siedamos su radikaliojo feminizmo praktika. Kai kurioms kultūrinio feminizmo srovėms taikomas *postmodernistinio feminizmo* terminas[481].

G e n e z ė, v e i k l o s f o r m o s. Pirmiausia susikūrė Jungtinėse Valstijose Mary Daly ir Susanos Griffin aplinkoje bei Prancūzijoje tarp postmodernistiškai nusiteikusių Lacano mokyklos filosofių, taip pat būrėsi aplink poetę Monique Wittig. Dabar daugelyje šalių veikia

[480] Pavyzdžiui, anot Debbie Cameron („Trouble and Strife", nr. 27, 1993 m. žiema, 12), JAV nė viena iš suinteresuotųjų tuo vardu savęs nevadina, vartoja „radikaliosios feministės" terminą.

[481] Žr., pvz., S. J. Hekman. *Gender and knowledge. Elements of a postmodern feminism*, Cambridge, 1990.

„moteriškomis" (moteriškai kuriančiomis) laikomos literatės ir menininkės. Kultūrinį feminizmą taip pat reprezentuoja *moterų studijų* aplinka. Veikla daugiausia labai individualizuota, nors kūrėjos ir autorės sudaro neformalias grupes, dažnai veikiančias mokyklose.

Pagrindinės autorės. Mary Daly ir Susan Griffin Jungtinėse Valstijose ir Julia Kristeva, Helene Cixous ir Luce Irigaray Prancūzijoje; Monique Wittig poezija ir esė žinomi abiejose šalyse. Anglijoje – Dale Spender. Daug mokslinių publikacijų, pirmiausia mokslinės epistemologijos kritikos, rinkinių (čia pirmauja Sandra Harding ir Evelyn Fox Keller). Mokslinis pagrindimas psichologijos studijose pirmiausia ryškus Carolos Gilligan kūryboje. Joms priklauso daugelis autorių, kurios atlieka *moterų studijų* tyrimus ir skelbia jų rezultatus moksliniuose žurnaluose bei gausiuose darbų rinkiniuose. Postmodernizmo klausimų autoritetė feminizme yra Linda J. Nicholson. Čia gali būti įskaitytos ir radikaliojo feminizmo aktyvistės Sara Ruddick, Adrienne Rich, juodaodė poetė Airdre Lordre. Dirvą iš esmės parengė Nancy Chodorow ir Dorothy Dinnerstein leidiniai.

Ypatingo domėjimosi sritys. Psichinės ir kultūrinės lyties genezė ir esmė. Dvasinės kultūros bei mokslo institucijos ir kūriniai. Globalinės grėsmės žmonijai ir kultūrai. Istorija ir visuomenės gyvenimas moterų dalyvavimo juose atžvilgiu.

Pagrindiniai ideologiniai terminai. Moteriškumas, moteriškumo pradas. Be to, atskiros terminologijos, susiformavusios, pirma, Mary Daly darbuose ir jų kontekste, ir, antra, perimtos iš Lacano mokyklos ir Derridano dekonstrukcionizmo, individualiai praturtintos prancūzių ir su jomis susijusių anglakalbių autorių darbuose.

PAŽIŪROS
(ideologija)

Kaip yra?

Visose srityse ir sluoksniuose tiek materialiniu, tiek ir dvasiniu aspektu pasaulis yra valdomas vyrų. Vyrai valdo moteris, vaikus, gyvūnus, gamtą, be to, tarp savęs yra pasidaliję į tautas, valstybes, institucijas ir t. t., ir dalis jų valdo visus kitus.

Valdžia vyrams reikalinga, kad galėtų išnaudoti. Idant jos neprarastų, jie engia ir žemina jiems pavaldžias grupes, terorizuoja jas reguliariai kartojamais prievartos ir smurto aktais. To dėka jie valdo ir engiamųjų protus bei širdis. Keletą tūkstantmečių besitęsiančio patriarchato sąlygomis pavyko įtvirtinti tokias idėjas ir pasaulėvaizdį, kad dalis valdomųjų visai netrokšta permainų ir negalvoja apie maištą. Jie dažnai yra netgi patenkinti patriarchalinės nelaisvės sąlygomis viešpataujančia tvarka. Ypatingos sėkmės viešpataujantiems vyrams pavyko susilaukti iš kitos lyties, kuriai buvo įdiegtas tikėjimas savo nevisavertiškumu ar bent lyties nulemtu natūraliu negebėjimu valdyti ir vadovauti. Šis padalijimas yra pats seniausias ir tvirčiausias. Pačių vyrų pasidalijimai nėra tokie tvirti, nes vyrų įsitikinimą, esą vien dėl skirtingos etninės, tautinės priklausomybės, religijos, rasės ir pan. jie yra pasmerkti amžinai baudžiavai, išlaikyti yra sunkiau. Vyrų tarpusavio santykiams būdinga nuolatinis netikrumas, suokalbiai, trumpalaikės sąjungos ir skilimai, maištai, sukilimai ir revoliucijos, taip pat genčių, etninių grupių, valstybių ir valstybių grupių karai. Vis dėlto nepaisant jų rezultatų ir permainų tarp valdančiųjų, moterys visuomet lieka priklausomos, – tiesa, ne visada vienodai skaudžiai ir ne visos vienodai.

Pradedant namų užuovėja, o joje santuokos guoliu ir vaikų kambariu ir baigiant pačiomis valdžios hierarchijos viršukalnėmis, visur viešpatauja vyrai. Iš tikrųjų feminizmui spaudžiant liberaliosios demokratijos šalyse moterims pavyko išplėsti savo buvimo visuomenės gyvenime anapus namų sienų ribas, tačiau juo aukštesnė valdžia, juo moterų dalyvavimo joje pėdsakai menkesni. Yra pasikeitimų teisėje ir

jos vykdyme, tačiau jie nekeičia reikalo esmės. Labiausiai matomos permainos mokymo ir mokslo srityje, kur abiejų lyčių studijuojančiųjų skaičius susilygino, o tarp mokslo kadrų moterų padaugėjo, bet ir ten valdžia sutelkta vyriškų akademinių štabų rankose. Moterų profesorių skaičius vis dar nedidelis, o jų kilimas tarnyboje labai sunkus. Moterų įsiterpimas į kokią nors valdžią paprastai būna susijęs su tuo, kad jos perima vyrams būdingas elgesio taisykles. Ypatingo mizoginiško konservatizmo židinys buvo ir vis dar tebėra bažnyčia bei religinė praktika.

Moterys visuomet buvo ir toliau lieka aukos, viktimizuotosios. Jos yra mušamos, seksualiai prievartaujamos, žaginamos, kenčia seksualines priekabes ir įžeidinėjimus, o moterų paveikslas kultūrinėje informacijoje, juolab masinėje kultūroje, vaizduoja jas kaip iš prigimties vien seksu ir tuo, kas būna po jo (vaikų gimdymas, jų auginimas bei auklėjimas, rūpinimasis namais ir privačiais šeimos narių poreikiais), save įprasminančią lytį. Prie moters, kaip natūraliai sadistiškų vyrų seksualinių poreikių objekto, stereotipo įtvirtinimo ypač prisideda pornografija, kuri dažnai teigia, esą moterys pačios turinčios mazochistinių polinkių. Pornografija skleidžia ir stiprina mizoginiškas pažiūras visose gyvenimo srityse. Ji sudaro tam tikrą kvintesenciją, kuri tik šiek tiek užmaskuotu pavidalu įsiveržia į kultūrą, meną ir mokslą. Moteris visur pasirodo kaip objektas, o ne subjektas, dažniausiai dargi kaip seksualinis objektas. Tai ryškiai parodo moterų panaudojimo reklamoje būdas.

Feminizmas teikia moterims galimybę organizuotis pasipriešinimo kovai. Vis dėlto jis, jei vertinsime visuomeniniu mastu, nėra labai sėkmingas.

Patriarchatas yra labai stiprus. Tačiau blogiausias dalykas žvelgiant į ateitį yra ne jo konkretūs seksistiniai ekscesai, o viešpatavimas dvasiniame gyvenime, moksle, mene, kultūroje, netgi kalboje. Moterys patiria sunkumų... kalbėdamos, norėdamos pasakyti tai, kas kyla iš jų pačių patirties ir poreikių, išreikšti savą pasaulio viziją, kuri skiriasi nuo patriarchalinės vyriškosios. Kalba ir pažinimo metodai, mokslo teorijos, meninės kūrybos principai – visa tai patriarchato šalininkų yra sukirpta pagal jo poreikius ir jau savaime yra maskulinistiška. Dauguma žmonių, taip pat ir moterų, neįstengia išsivaduoti iš patriarchalinio tikrovės matymo. Kalba, mokslas, menas patvirtina, kad falo principas, patriarchato principas yra kažkoks fundamentalus.

Mokslas ištisus šimtmečius apskritai nematė moterų. Žmogus buvo vyras. Pakanka užmesti akį į istorijos veikalus: vyrai kūrė istoriją, moterys joje paprasčiausiai buvo, vieną po kitos gimdė didvyrių kar-

tas ir būsimųjų gimdytojų būrius. Filosofinėje antropologijoje „žmogus" turi visus vyrui būdingus bruožus. Panaši padėtis vyravo ir psichologijoje, kol Freudas atrado moteris, bet tik tam, kad, kaip ir Aristotelis, pripažintų ją esant defektuotu vyru, arba... nevisišku žmogumi. Pedagoginė mintis turėjo tik vyrų edukacijos problemą, o jeigu pastebėdavo moterį, kaip tai maloningai padarė Rousseau, tai tik dėl to, kad projektuotų jai visiškai kitokį auklėjimą, darantį iš jos stereotipinę nuotaką. Moterų stoka tarp meno kūrėjų visuotinai suvokiama kaip faktiško jų nebuvimo ten patvirtinimas, ir dėl to nereikia stebėtis, nes patriarchai amžiais laikė moteris toli nuo bet kokios kūrybos (išskyrus biologinę). Tačiau tai nėra visiška tiesa. Tiek iš visuotinės istorijos, tiek ir iš meno bei mokslo istorijos paveikslo rūpestingai ištrinti bet kokie pėdsakai įžymių moterų, kurioms, nepaisant nieko, pavyko sukurti ką nors svarbaus ir vertingo. Arba tiesa apie jas buvo iškraipyta, kaip tai atsitiko viduramžių burtininkėms. Istorija iki nesenų laikų irgi aplenkdavo milžinišką prie pačių istorinio vyksmo pamatų besirutuliojančių procesų tyrimo erdvę: atkreipus dėmesį į kasdienį gyvenimą, bematant išryškėtų moterų indėlio į istoriją didumas.

Iš moterų yra atimtas dvasinis užnugaris, jos neturi praeities. Net jei ir bando dabar atsiliepti savo balsu, balsas stringa gerklėje, nes, kaip sakyta, pati kalba joms yra kliūtis ar filtras, kuris deformuoja ir maskulinizuoja išorinę minčių raišką taip, kad jos liaujasi būti jų pačių mintimis. Moterys ligi šiol tylėjo net ir kalbėdamos, netgi kai išimties tvarka joms buvo leidžiama kalbėti. Visos raiškos priemonės ligi šiol buvo pono įnagiai.

Štai kaip atrodo moterų padėtis, pusės žmonijos padėtis šiame neva žmoniškame pasaulyje. Dvasios pavergimas perspektyvoje pasirodo besąs svarbesnis už fizinį, nes padaro neįmanomą tikrą maištą, tikrą paklusnumo patriarchatui nutraukimą. Jis kliudo moterims peržengti patriarchalinį savo mąstymo horizontą, o kai nepaisant nieko pasiseka tai padaryti, kliudo perteikti savo atradimus bei svarstymus kitoms moterims. O tai labai trukdo organizuoti bendrą pasipriešinimo frontą. Nepaisant vidinio pasidalijimo vyrai visuomet solidariai stoja prieš moterų lytį. Tik bendras pasipriešinimas galėtų būti pavojingas jų viešpatavimui.

Pastaraisiais metais patriarchaliniame pasaulyje atsirado naujas elementas, kurio anksčiau nebuvo ir kuris yra nepaprastai svarbus moterų kovai dėl išsivadavimo. Patriarchams valdant mokslą ir techniką, tvarkant ūkį, pagaliau esant tikrai pasaulinei politikai žmonija atsidūrė prie bedugnės krašto. Pasidarė įmanomos globalios katastrofos,

gresiančios visos žmonių padermės ir mūsų gamtos egzistencijai. Atominis sunaikinimas mums gresia netgi be atominio karo, pavyzdžiui, įvykus atominės elektrinės avarijai. Mums gresia aplinkos suniokojimas, dėl kurio bus neįmanoma toliau gyventi Žemėje. Gresia tolesnės technikos bei informacijos pažangos nenumatytos pasekmės, kurios galbūt sunaikins psichines žmonių padermės išlikimo galimybes. Šiuolaikinė civilizacija galutinai griauna moralę. Didindama nekontroliuojamą individo laisvę, kelia anarchistinio bet kokios tvarkos sugriuvimo grėsmę. Ji visiškai naikina tradicines vertybes, plečia beminčio vartojimo vaikymosi kultą, nuo paskutinių žąslų išvaduoja smurtą. Prokreacinės bei genetinės inžinerijos pažanga pranašauja šios srities katastrofų galimybę. Vyrams gali pavykti atimti iš moterų net ir tą vienintelę jų „specialybę", o ką jie geba likę vieni, matome. Taigi žmonija yra atsidūrusi baisių, mirtinų grėsmių akivaizdoje, sunaikinimo akivaizdoje.

Kodėl taip yra?

Bendrą atsakymą jau žinome, kaltas patriarchatas, vyrų viešpatavimu moterims pagrįsta visuomeninė santvarka. Vyrai pavergia moteris, taip pat engia žemesnius vyrų sluoksnius, terorizuoja visas gyvas būtybes, visą gamtą. O iš tiesų kodėl tik vyrai engia? Kodėl tik jie – jeigu kaip tik patys yra engiami, aiškus dalykas, kitų vyrų, – kovoja norėdami išsilaisvinti iš to engimo tam, kad galėtų patys engti kitus? Kodėl moterys neengia ir netgi nesistengia engti? Ir, deja, sutinka būti pačios engiamos? Ar vien dėl to, kad nemato galimybių laimėti grumtynes su vyrais? Jeigu taip, tai kodėl nemato galimybių? O gal priežastis dar gilesnė, gal noras engti kitus joms iš esmės nebūdingas? Bet kuriuo atveju yra paplitęs stereotipas, kad vyrai iš savo prigimties yra pašaukti valdyti, o moterys iš savo prigimties geidžia būti valdomos ar bent jau visiškai nėra tikusios valdyti; tad ar ne tuo įsitikinimu grindžiamas amžinas valdomų vyrų maištavimas ir tokio valdomų moterų maištingumo stoka?

Kultūrinis feminizmas visuotinės lytinės stereotipizacijos pamatuose ieško pastovesnių elementų. Moteriškumas ir vyriškumas tarsi turį du pavidalus. Vieną sudarytų egzistuojantys stereotipai, o kitą – juos pagrindžiąs, esminis, patvarus ar bent jau labai pastovus faktiškai skirtingo kiekvienos lyties atskirai aprūpinimo turinys. Egzistuoja patriarchate gyvenančių ir jame išugdytų moterų „moteriškumas", tačiau jo

pamatuose slypi autentiškas, tarkim, pirminis moteriškumas, kuris aname, paviršiniame, atranda savo deformuotą raišką. Lytiškai orientuotos socializacijos ir lytinių vaidmenų sistemos panaikinimas nepadarytų lytinės poliarizacijos išnykimo efekto, vien tik leistų pasirodyti ir tarpti moteriškumui jo autentišku, nesuvaržytu, negynybiniu pavidalu. Apie autentišką vyriškumą neverta nė klausinėti! Atrodo, kad į jo esmę įeina pavergimas ir lytinių vaidmenų primetimas, tad būtina sąlyga atsirasti autentiškam išlaisvintam moteriškumui tikriausiai būtų vyrų nedalyvavimas tuo metu. Kai kurios feministės iš tiesų savo širdyje puoselėja viltis, kad atsirasiąs „naujasis vyras", su kuriuo būtų galima gyventi žmoniškai, tačiau tai labai abejotinas dalykas.

Ar visa tai kalbėdami grįžtame prie ankstyvųjų feminisčių atmesto biologizmo? Ar čia teigiama, jog pasidalijimas į moteriškumą ir vyriškumą yra iš anksto griežtai biologiškai nulemtas ir galima tik išvaduoti moteriškumą nuo socializacijos iškraipymų, apvalyti jį nuo melo arba atkurti autentišku pavidalu. Taigi nieko panašaus. Lyčių skirtumai yra sociogeniniai. Tai vis dėlto – dėmesio! – nereiškia, kad dėl to atsiranda galimybė lengvai juos pašalinti. Tai visai kas kita. Viskas rodo, jog, nepaisant nieko, šie skirtumai yra nepaprastai tvarūs.

Kodėl? Taigi biologijos vaidmuo, nors ir netiesioginis, vis dėlto pasirodo esąs labai esmingas ir petrifikuojantis. Kaip jis veikia socializacijos procesų tėkmę? Pakanka, kad biologija nužymi vien akivaizdžius biologinius skirtumus ir nieko daugiau (nors pagaliau nežinia). Bent jau vienas iš šių skirtumų yra fundamentaliai svarbus visuomenei: moterys pastoja ir gimdo vaikus.

Motinystė – ne tik visuomeninės prievartos būdas, kaip klaidingai manė pradedančiosios jaunos feministės, tai ir specifinių, tik moteriškų išgyvenimų ir patyrimų versmė. Moterys ligi šiol gimdydavo ne tik dėl to, kad turėjo gimdyti; iš to, taip pat ir iš vaikų auginimo bei auklėjimo jos patirdavo malonumą ir satisfakciją. Lieka neatsakytas klausimas, ar tai buvo vien tik jų nelaisvos motinystės rezultatas. Veikiau ne, nes motinos santykis su vaiku visada bus kitoks nei vyro: ji vaiką pagimdo ir tik ji jaučia tiesioginį, kūnišką ryšį su naujagimiu. Ji ilgai nešioja vaiką savyje prieš gimdydama, o ir pagimdžiusi maitina jį krūtimi, išgyvendama ypatingos misijos, kurią irgi tik ji viena gali atlikti, jausmą. Dėl to buvimas motina nėra vien išorinio spaudimo pasekmė, moteris iš prigimties artimesnė tam vaidmeniui, psichiškai nuo jo neatskiriama. Abejotina, kad moterys panorėtų atsisakyti motinystės, netgi jei tai pasirodytų esant techniškai įmanoma – kas žino, ar nelaukia jų dėl to būsima kova su vyrais, norinčiais iš jų šią funkciją

atimti. Bent jau iki šiol moterys visuomet – ir visuomet tik moterys – gimdydavo, maitindavo, slaugydavo ir pirmuoju gyvenimo tarpsniu globodavo savo vaikus, o atsiradus kolektyvinei vaikų globai ši funkcija irgi atitekdavo moterims.

Tokiomis aplinkybėmis moterys turėjo įgyti tam tikrų konkrečių asmenybės bruožų, susijusių su jų vaidmeniu ir ypatinga patirtimi, panašiai kaip ir vyrai išsiugdė kitokių bruožų. Tačiau, – kartojame, – tas lyčių išsiskyrimas nėra kilęs tik iš vaidmenų pasidalijimo. Motinystė yra duota tik moterims. Biologija tiesiogiai neapibrėžia moters asmenybės esmės, arba „moteriškumo", – niekas čia biologizmo neskelbia! – tačiau sudaro sąlygas atsirasti tiems bruožams realaus moterų visuomeninio gyvenimo procese. Ir bent jau ligi šiol nepriklausomai nuo visuomeninių sistemų ir kultūrų skirtumų šis iš biologijos gautas lyčių skirtumas istoriškai davė tam tikra dalimi sutampančių moteriškumo (atitinkamai – ir vyriškumo) bruožų derlių. Ir kol išliks moteriškoji motinystės patirtis, neišnyks tam tikri pastovūs moteriškumo elementai. Tik prie jų prisijungia, juos užkloja, neretai deformuodami ar suteikdami jiems vieną iš galimų pavidalų, kiti moteriškumo bruožai, kurių šaltinį jau sudaro visuomenės moterims priskirtų vaidmenų specifika ir bendra iš vyrų patiriamo engimo bei išnaudojimo situacija.

Vadinasi, moteriškumas ir vyriškumas nėra kažkokie baigtiniai iš anksto biologiškai koduoti dalykai, kaip tebetvirtina kasdieniškas mąstymas, bet, antra vertus, jie yra daug pastovesni nei atrodė androginiškai nusiteikusioms Moterų išlaisvinimo sąjūdžio feministėms ir tebeatrodo liberaliosioms feministėms. Moters biologija ir kitais savo aspektais gali turėti įtakos kultūriniam moteriškumui. Pavyzdžiui, menstruacijos padaro moteris dirglesnes ir jautresnes natūraliems gamtos procesams, o jų lytinių organų sandara galbūt iš anksto lemia principinį autentiškai moteriškos kalbos bei kultūros (jeigu tokie dalykai egzistuotų ar turėtų atsirasti) skirtingumą. Juk ligšiolinė kalba ir kultūra yra kažkas „fališka", dėl to savo esme artima biologinio falo prototipo turėtojams. Moteriška kalba būtų veikiau „labialinė", duali, dialoginė, būtų empatiška, o ne atsiskirianti nuo objekto, jo nekapotų į gabalus, būtų bendruomeniška, o ne individualistinė, būtų šilta, o ne dvelkianti tariamo objektyvizmo šalčiu.

Deja, moteriškumas padaro moteris potencialiomis aukomis būtybių – vyrų, kuriems beatodairiškos kovos dėl būvio būtinybė (jeigu ne patys genai) suformavo stiprias konkuravimo, karingumo ir individualizmo tendencijas; būtybių, kurios agresyvios gal ne „iš prigim-

ties" (nors kas žino?), bet šiaip ar taip dėl istorinės, visuomeniškai sąlygotos lemties. Moterų globėjiškumas, pagarba gyvybei, bendruomeniškumas, solidarumas, paslaugumas, šiltumas ir jautrumas, taip pat ir tam tikras konservatizmas, tarpusavio nuolaidumas ir t. t. – visi tie namų židinio, būsimųjų suaugusių visuomenės narių inkubatoriaus puoselėjimo procesui labai naudingi bruožai padaro moteris lengvu gamtos ir kaimyninių genčių užkariautojų vyrų grobiu. Pastarieji savo elgesio stilių perkelia ir į visuomenės bendrijų vidų, čia kolonizuodami „nuosavas" moteris. Todėl patriarchatas turi daug tvirtesnius pamatus, nei pasirodė jo atradėjoms, jo atrama yra pačiose moteryse glūdintis moteriškumas. Moteriškos moterys negali kariauti su patriarchatu, tarp savęs kariauja vyrai, geriausiu atveju pasinaudodami „savo" moterimis. Moterys, neskaitant maskulinizuotų individų, yra kitų žmonių, kitų gyvų būtybių, visos gamtos atžvilgiu taikingai nusiteikusios būtybės, į smurtą atsako nuolankumu ar netgi meile. Prieš jas pasaulis iškyla kaip simbiotiška visuma, joms svetimas partikuliarizavimas, kvantifikavimas, hierarchizavimas, fališkas pasaulio draskymas tam, kad būtų geriau jį valdyti, kad smurtu priverstum jį klausyti.

Ir tos moteriškos moterys gimdo ir auklėja sau analogiškas įpėdines. Berniukų auklėjimo procesas kaip tik dėl to, kad jį vykdo tik motinos, verčia augantį vyrą nutraukti ryšius, ieškoti vienatvės, agresyviai išsiskirti kontrastuojant su moteriškos lyties auklėtoja, o dukterų augimo procesas vyksta vos šiek tiek įkirpus tos pačios lyties individus į vieną sandraugą siejančią bambagyslę. Kaip skirtingai paskui į pasaulį žvelgia suaugusi moteris ir suaugęs vyras! Pastarąjį visą praryja dar vaikystėje prasidėję kovingi patinų žaidimai, o moteriai, netgi šiek tiek stryktelėjusiai besispardančių brolių pusėn, visos tikrovės simbiotiškai gamtinį pobūdį ir jos, kaip gamtos sudedamosios dalies, vaidmenį primena jau anksčiau kasmėnesinio kraujavimo išpranašautas pirmasis nėštumas.

Jei vis dėlto dėl pavėluoto, bet gal neišvengiamo moterų pasinaudojimo civilizacijos ir kultūros laimėjimais vis daugiau jų pasiekia kaip tik tokį feministinį sąmoningumą, – dauguma moterų tebėra supančiotos patriarchalinės, seksistinės biologistiškai religinės ideologijos, – tai jų laukia dar viena kliūtis: jau minėta raiškos priemonių stoka, taigi pagrindinis sunkumas užmezgant ryšius ir plečiant savo sąmoningumą. Visa kultūra ir jos pagrindas – kalba, fališkieji vyrų kūriniai – blokuoja moterų savitarpio supratimą. Jau individualioje sąmonėje randasi moteriškos patirties artikuliacijos (kaip fališkai tai skamba!)

sunkumų, o ką jau kalbėti apie jos perteikimą kitiems. Reikėtų kurti moterų kalbą, moterų kultūrą, meną, tikriausiai ir civilizaciją – bet argi tai įmanoma? Ar fališkumas neslypi pačiame kalbos ir kultūros, apskritai mąstymo sukūrime? Jeigu taip nėra, – o turėkime viltį, kad nėra, – tai, šiaip ar taip, moterų laukia didžiulis sunkus uždavinys – atkurti arba nuo pamatų sukurti savo moterišką kalbą.

Tai yra pagilintas ligšiolinio patriarchato mechanizmų veikimo vaizdas. Galbūt pirma jo, kaip nori kai kurios autorės, buvo moteriškosios visuomenės epocha, tačiau technikos pažanga nustūmė ją į mitų šalį, kur ji atlieka sapno apie moterų aukso amžių vaidmenį. Ar dėl to nėra išeities iš patriarchato? O gal eventualiai išeitis galėtų būti tik motinystės atmetimas ir prasibrovimas prie vyrų valdžios jų pačių ginklu, žinoma, prarandant moteriškumą? Taigi – išlaikant patriarchatą, vien pakeitus valdančiųjų biologinę lytį? Argi, – kartojame, – vis dėlto nėra išeities? Ypač dabar, kai prisidėjo globalinės katastrofos grėsmė.

Kodėl tai yra blogai?

Žinoma, taip kaip yra nėra gerai, yra labai blogai. Individo plotmėje pusės žmonijos *žmogiškieji* egzemplioriai lieka nelaisvi, be to, nelaisvi lieka abiejų lyčių vaikai, taip pat visuomet nemenka vyrų dalis. Jeigu tai bent būtų naudinga visumai. Visumos labui ar bent jau daugumos labui, – kultūrinės feministės dažniausiai nėra egzaltuotos individualių liberalių laisvių garbintojos, – galima būtų kai ką paaukoti. Tačiau dauguma yra kaip tik prispausta ir neturi galimybės išplėtoti savo geriausių potencijų. Pagaliau valdantieji irgi yra deformuoti ir guodžiasi laisve, atskleisdami blogiausius savo bruožus. Be viso to, patriarchatas tironizuoja visą gamtą, o joje – juk irgi kenčiančias kitas gyvas būtybes. Tačiau ypatingą nelaimę, kaip prisiminėme, patriarchatas gali atnešti tik nuo nesenų laikų: gali grėsti globaliu sunaikinimu. Tad, jeigu permainos galimos, jos labai pageidautinos, o iš tikrųjų neginčytinai būtinos, juk kalbama apie išlikimą. Aiškus dalykas, turima galvoje žmonių, kaip individų, gerovė, tačiau tai nereiškia, kad kaip tik reikia fetišizuoti individo laisvę. Svarbiausia yra pats gyvenimas, pagal išgales – be kentėjimų, pagal išgales – sveikas, su teisingai išdėstytais apribojimais. Todėl siekiant išsaugoti visų gyvenimą, reikia apriboti individų laisves, pavyzdžiui, nesvyruojant uždrausti pornografiją ar prostituciją.

Be visuomeninio teisingumo postulato, galbūt egzistuoja kitas kovos dėl moterų išvadavimo motyvas. Neužmirškime, kad patriarchatas engia *moteris*, ne šiaip sau žmones. O jeigu patriarchatas engia *geresnius* žmones? Užtikrindamas naudą ir laisvę aiškiai *prastesniems* žmonėms? Daug kas rodo, kad moterys yra kažkaip geresnės, nes moteriškumas yra geresnis už vyriškumą. Moterų – visų moterų, o ne moterų kaip individų, labui reikia padaryti visa, kas galima. Ar netgi, – klausia kritikai, – eiti net iki vyrų pavergimo, jei tik tai būtų įmanoma? Betgi reikalas toks, kad moterys dėl savo būdo netrokšta nei ko nors pavergti, nei engti, nei išnaudoti, negali versti ko nors kentėti, neapkenčia mirties (juk jos teikia gyvenimą!) Kaip tik tai sudaro jų *gerumą*. Moterys turi moralinę ir prigimtinę teisę būti laisvos ir laisvai kurti kitokią, alternatyvią visuomenę. Kuri ne tik išliks, bet ir įves visai kitą, simbiozės ir tarpusavio užuojautos tvarką visoje gamtinėje aplinkoje. Tad jei moterų išlaisvinimas apskritai yra įmanomas, reikia jį ryžtingai įgyvendinti, nes tai aukščiausias moralinis priesakas. Tai pagaliau išgelbės ir vyrus nuo jų pačių, išsaugos gyvūniją, augmeniją, gamtą – viską.

Ar permainos galimos?

Patriarchatas yra galybė, be to, paremta smurtu, o argi smurtą galima pažaboti kaip nors kitaip nei irgi smurtu? Tai juk vyrų ir galbūt maskulinizuotų moterų specialybė. Pagaliau smurtu dažniausiai yra keičiamos tos pačios patriarchato sistemos viduje valdžią vykdančiųjų ekipos. Ar dėl to nėra išsigelbėjimo?

Gal nėra, gal yra – nežinia. Reikia bandyti ką nors daryti. O ko gali imtis moteriškumą saugančios moterys? Pirmiausia gali daryti tai, ką jau kurį laiką daro radikaliosios feministės: ginti moteris nuo patriarchalinio smurto ir skriaudų griebdamosi savigynos priemonių ir vyrų sukurtų gynybos nuo juos valdančių vyrų įrankių – teisės. Jos gali skųstis teismams, gali imtis įstatymų leidybos iniciatyvos ir t. t. Vis dėlto nereikia sau per daug tikėtis iš šio metodo, kaip, deja, daro liberaliosios feministės. Jeigu net atsiranda galimybė įsiskverbti į valdžios institucijas, gresia būtinybė priimti vyriškas mąstymo ir elgsenos taisykles, o tai pasidaro nenaudinga. Vis dėlto, antra vertus, egzistuoja tolesnei perspektyvai sėkmingesnė jėga – nedalyvavimo jėga. Vyrus reikia apleisti, palikti juos, kiek tiktai įmanoma, pačius vienus jų pasaulyje. Privačiai – pamesti juos. Heteroseksualizmas (kaip

apskritai seksualinių polinkių formos) yra socializacijos proceso kūrinys, smurtu primestas kaip pagrindinis viešpatavimo moterims įrankis, kuris moteris izoliuoja, išsklaido po vieną ir susaisto asmeniniais ryšiais su priešu. Galima pasirinkti homoseksualizmą. Arba lytinį susilaikymą. O toliau? Toliau reikia kurti alternatyvią moterišką visuomenę. Tai iš tikro galingas ginklas. Žinoma, esant solidariam visų moterų frontui. Todėl kelionė į tikslą gali trukti ilgai.

Ar užteks laiko? To nežinome. Vyrai ruošiasi suvesti paskutines sąskaitas ir, turėdami mirties instinktą, gali privesti iki globalaus sunaikinimo Bet juk ir jie mąsto ir bent dalis jų irgi yra labiau linkę gyventi. Vyrai vis labiau supranta, kad patriarchate reikės apsiriboti. Kuriasi vyrų organizuojami alternatyvūs judėjimai, kuriuose neretai dalyvauja gana daug moterų. Kaip visuomet, dalis vyrų jas turbūt traktuoja tik kaip dar vieną įnagį kovoje su konkurentais dėl valdžios. Todėl reikia elgtis atsargiai. Moterys verčiau turėtų kurti savo atskirus judėjimus, geriausiu atveju sudarydamos išmintingas sąjungas. O minėtuose judėjimuose jos yra pavaldžios, jomis manipuliuojama. O ir pačių moterų judėjimais vyrai gali apsukriai pasinaudoti. Bet kuriuo atveju įveikti patriarchatą nėra neįmanoma, todėl reikia pamėginti.

Ar permainos leistinos?

Kas praloš? Tik vyrai. Ar jiems bus padaryta skriauda? Neverta dėl jų graudintis. Nuo jų ir dėl jų ganėtinai prisikentėjo moterys. Vien dėl to būtų privalu turėti teisę įgyvendinti savo programą. Maža to, galimi vyrų nuostoliai gali pasirodyti esą naudingi ir jiems patiems. Moterys gali išgelbėti jų gyvybę. Taip pat jos gali padėti jiems išsivaduoti nuo juos pačius deformuojančio ir darkančio vyriškumo.

Ar permainos protingos?

Nekyla abejonių, kad, žinant žmonijos išgelbėjimo perspektyvą, jokia kaina nėra per didelė. Todėl visuomenės gyvenimo reorganizavimo sunkumai, netgi dalies tradiciškai mąstančių moterų, praradusių sau naudingas pozicijas bei gyvenimo stilių, kančios, juolab vyrų nepatogumai ir apribojimai neverti svarstyti. Anksčiau gal taip ir buvo. Dabar tiesiog nebėra kitos galimybės.

Ką ir kaip daryti? Su kuo ir prieš ką?

Programiniu lygiu tenka apsiriboti bendrais orientavimosi ženklais. Moteriškumo esmei yra svetima preciziškai planuoti ir varžyti iniciatyvą. Ateities bruožai galutinai išryškės ją kuriant. Yra žinoma tik tai, kad kalbama apie nuo bet kokio, ne tik lytinio, bet ir visokio kitokio, engimo bei išnaudojimo laisvą pasaulį. Apie pasaulį, simbiotiškai gyvenantį su aplinka, su gamta. Apie pasaulį be hierarchijos, apie kūrybos laisvės pasaulį. Apie pasaulį pirmiausia moterims. Vyrams – tik tokiu atveju, jei prisitaikys (kol išsilaikys).

Kokių elgesio metodų laikytis? Dabar pirmiausia galima išeiti iš vyrų pasaulio, palikti Egipto nelaisvę, kurti naują visuomenę, jos užuomazgas tarp pačių moterų. Esminę reikšmę dabar įgauna kultūrinė revoliucija. Moterys turi išsivaduoti iš fališkosios kultūros, iš vyriškos kalbos, iš vyriškos civilizacijos ir technikos. Jos turi atšaukti melą apie moteriškumą, arba tikrąjį žmogiškumą, kurio dabar beturi tik moterys, – atkurti jį, puoselėti, išgelbėti. Su patriarchatu kovoti visur, kur tik galima, taip pat ir jo paties ginklais, tik be smurto. Pasyvus pasipriešinimas daro stebuklus. Gelbėti moteris, gelbėti žmonių ir visos gamtos gyvenimą.

Vyrų nevalia įsileisti į sąjūdžio vidų. Jei tarp jų atsiranda sąjūdiečių, galima naudotis jų pagalba ir bendradarbiauti už jo ribų. Ką gali žinoti, gal atsiras kitoks vyriškumas.

Ypatinga veiklos sritis yra aukštosios mokyklos su savo *moterų studijų* centrais, taip pat visos mokyklos, į kurias reikia įtraukti tam tikrus kursus. Akademinėje, mokslinėje aplinkoje turi sklisti ir plėtotis moteriškoji mokslo kritika ir moterų mokslas. Svarbu kurti žinias iš gyvos moterų patirties. Pažinimo procese turi išnykti prieštaravimas tarp subjekto ir objekto, juk pats objektas yra subjektas. Menininkų aplinkoje turi stiprėti laisvas, nuo melo išvaduotas moterų kūrybingumas. Tai sudaro kultūrinės revoliucijos elementą, o paskui – būsimo, geresnio pasaulio organizavimo pagrindą.

Kokios yra sėkmės galimybės? To niekas nežino. Reikia bandyti, kad nebūtų prarastos paskutinės galimybės. Jeigu jau per vėlu, bet kuriuo atveju dėl to nieko neatsitiks. Feminisčių veiksmai tikrai nesukels katastrofos. Geriausiu atveju galėtų nuo jos apsaugoti. O jeigu katastrofa neišvengiama, tai bent jau, kol ji įvyks, nors daliai moterų pasiseks padėti geriau, laimingiau susitvarkyti gyvenimą.

DOKUMENTAI

Teorija ir faktai (pasaulio vaizdas)

Kultūrinio feminizmo teorija aiškiai lenkia pranešimus apie faktus, tad neįmanoma atskirti pasaulio *aprašymo* nuo jo vaizdo interpretacijos. Todėl abi dalis jungiame į vieną gretą, pradėdami nuo bendriausio pobūdžio citatų, kuriose, be patriarchato kaip viešpataujančios visuomeninės sistemos idėjos, pirmiausia atsispindi svarbiausią vaidmenį vaidinanti moteriškumo idėja, o vėliau pereidami prie smulkesnių klausimų. Kitaip nei anksčiau pateiktos požiūrio apie aukštesnę moterų kultūrą šalininkių orientacijos, susiduriame su didžiule pažiūrų dažnai principiniais klausimais įvairove ir netgi prieštaringumu. Vis dėlto jas jungia moterų vaidmens pertvarkant pasaulį iškėlimas: pirmiausia ginizuoti dvasinę kultūrą, o paskui – visą visuomeninę tikrovę, kuri, tiesą sakant, autorėms rūpi kur kas mažiau. Kadangi šiuo atveju standartine literatūra yra laikomi vėlesni Mary Daly leidiniai, patartina peržvelgti dviejų anksčiau išleistų svarbiausių šios autorės knygų pateikimą istorinėje dalyje, nors čia nepavyko išvengti tam tikrų nedidelių pasikartojimų[482]. Taip pat verta susipažinti su Dinnerstein ir Chodorow knygų turinio išdėstymu[483].

Patriarchatas/seksizmas

Anot Mary Daly, patriarchatas yra globali sistema. „Planetos lytinių kastų sistema susideda iš hierarchiškai sutvarkytų grupių. Priklausomybę joms nurodo gimimas, o jų nariams nevienodai prieinamos gėrybės, paslaugos, prestižas, kūno ir dvasios pasitenkinimui pajusti reikalingos sąlygos". Šią sistemą M. Daly apibūdina sinonimiškais vardais „patriarchatas" ir „seksistinė visuomenė"[484].

[482] Žr. p. 216–222 ir 223–227.
[483] Žr. p. 203–207 ir 208–213.
[484] M. Daly. *Beyond God the Father. Toward a philosophy of Womens Liberation* (I leid. 1973), Boston, 1977, p. 2–3.

Patriarchatas ir matriarchatas – tai tik regėjimo taškas, – pažymi Ann Oakley, britė, vieno iš pirmųjų labai populiarių *moterų studijų* vadovėlių autorė. „Vyrai ir moterys turi iš tikrųjų skirtingas vertybių sistemas. Tiesą sakant, galima būtų kalbėti, kad patriarchatas – tai mitas vyrų protuose. Tai dalykas, kuriuo vyrai, žvelgdami į savo gyvenamą pasaulį, labai tiki. Moterys tam požiūriui nepritaria ir tiesiog tiki matriarchatu."[485] Toks skirtingas tos pačios visuomeninės tikrovės suvokimas vis dėlto įmanomas tik tuomet, „kai moterys ir vyrai kurį laiką gyvena ir veikia viena nuo kitos atskirtose srityse"[486], ir tiesioginis palyginimas neįmanomas. „Jeigu vyrai ir moterys suvokia save kaip dvi skirtingas rūšis, nėra su kuo lyginti savo svarbumo, dėl ko galėtų kilti pavydas". Tik tuomet, kai atsiranda „stabmeldiškas lyčių lygybės kultas (vyrai ir moterys iš esmės yra tokie patys, turi tokias pat teises ir pareigas ir t. t.), gali išryškėti valdžios netolygumas, nes pradiniu lyginimo tašku visiems gali tapti ta grupė, kuri į centrą iškelia vyriškąjį modelį"[487]. Ši originali nuomonė autorę pastato didelės dalies kultūrinių feminisčių opozicijon, tačiau (1981 metais) pranašauja feminizmo posūkį eskapistinės alternatyvaus moteriško pasaulio kūrimo programos link. „Argi vienintelis kelias, kad būtų pripažintas moters žmogiškumas, turi eiti per mūsų virtimą piliečiais vyrais?" – klausia autorė, baigdama šią aiškiai prieš liberalųjį feminizmą nukreiptą išvadą[488].

Išnaudojimas

Lytinių kastų sistema yra „išnaudotojiška", – rašo Mary Daly[489]. Vyrai minta moterų energija. „Vyrams /.../ gyventi reiškia maitintis moterų kūnais ir protais, siurbti iš jų energiją jų gyvybės kaina. Tarsi Drakula vyrai minta moterų krauju."[490] Tą patį autorė pakartoja kitoje knygoje. Vyrai „minta pavogta moterų energija"[491]. „Visuomenės egzistavimas paremtas nelygybe, t. y. tuo, kad vyrai pasisavina moterų energiją."[492] „Tėvai Parazitai slepia, kad yra moterų energijos vampyrai."[493]

[485] A. Oakley. *Subject Women*, Oxford, 1981, p. 334.
[486] Ten pat, p. 333.
[487] Ten pat, p. 334.
[488] Ten pat.
[489] M. Daly. *Beyond God the Father*, min. veik., p. 2.
[490] Ten pat, p. 172.
[491] M. Daly. *Gyn/Ecology. The metaethics of radical feminism* (I leid. 1978), Boston, 1991, p. 2.
[492] Ten pat, p. 12.
[493] Ten pat, p. 29.

„/.../ žinoma, kad moterys yra energijos šaltinis /ir todėl/ patriarchaliniai vyrai stengiasi mus nuolatos turėti ir vartoti /.../; moterys yra energijos generatoriai."[494]

Moterų engimas – priespauda – kankinimai

Pirmapradę Deivę nužudė už ją vėlesnis Dievas, – Mary Daly pateikia babiloniečių mitą, kaip jūros deivė Tiamat buvo nužudyta ir sukapota Marduko, – ir tai yra bendros moterų padėties pasaulyje simbolis. Našlės susideginimas su vyro lavonu Indijoje, pėdų suvaržymas Kinijoje, moterų genitalijų žalojimas Afrikoje, burtininkių deginimas Europoje, ginekologija Jungtinėse Valstijose, nacistinė medicina – tai vis pakartojamų ritualų, kurie primena pirmykštį Deivės nužudymą, pavyzdžiai. Visa tai yra „sadoritualai"[495]. „Mūsų patriarchalinėje planetoje [egzistuoja] giliai įsišaknijęs ir visuotinis siekimas sunaikinti moteryse dieviškąją kibirkštį"[496], – priduria autorė.

Moterų viktimizavimas yra visuotinis reiškinys. „Tiesa yra tokia, – rašo Mary Daly, – kad gyvename iš esmės antimoteriškoje visuomenėje, mizoginiškoje „civilizacijoje", kurioje vyrai kolektyviai viktimizuoja moteris, atakuodami mus kaip savo pačių paranojiškų baimių įsikūnijimą, kaip Priešą."[497]

Moteriškumas

Biologistinis supratimas

Moterų gamtiškumas: „[...] moterys, kurios pasirenka biofiliškąją būtį, – rašo M. Daly, – suprantant tai kaip pagrindinę *Grynojo geismo* tezę, – priklauso Geidžiančiosioms Moterims, kurios dalyvauja Gai-

[494] Ten pat, p. 319. Į tą pačią metaforą tilpusi, tačiau feminizmo atžvilgiu kritiškai nusiteikusi Pensilvanijos meno profesorė situaciją regi tiesiog atvirkščiai: *Femme fatale*, pirmutinė iš *Sexual Personae*, turi atitikmenį Šiaurės Amerikos indėnų mite *vagina dentata*. Tai yra įsivaizdavimas, kaip „moters kulminacija išsiurbia vyrų energiją". „Kūno ir dvasios kastracija – tai pavojus, su kuriuo susiduria kiekvienas vyras santykiaudamas su moterimi. Meilė – tai burtai, jos apžavai užmigdo vyro seksualinę baimę. Slaptasis moters vampyrizmas nėra visuomeninės aberacijos rezultatas, bet kyla iš jos motinystės funkcijos, kuri jai su varginančiu tikslumu dovanota gamtos" (C. Paglia. *Sexual Personae, Art and decadence from Nefertiti to Emily Dickinson* (I leid. 1990), London, 1991, p. 14).

[495] M. Daly. *Gyn/Ecology*, min. veik., p. 107–111.

[496] Ten pat, p. 315.

[497] Ten pat, p. 29.

vališkosios Būties Srovėje. Todėl, kad, panašiai kaip gyvūnai ir medžiai, vėjai ir jūros, esame įleidusios šaknis į Žemės substanciją. Mūsų pradžia glūdi jos gaivaluose. Iš ten, jeigu liekame ištikimos savo Pradžiai, esame Gaivališkos, t. y. kildinamos iš didžiosios gamtos jėgos, liekame su ja susijusios arba jos pašauktos. Patriarchato sąlygomis moterys atranda savo Ištakų Srovę, išlaisvina savyje giliai glūdintį ontologinį Įsiūtį."[498] „Mūsų paveldėtinėje atmintyje snūduriuoja Ištakų potencija."[499] Panašiai gamtiškai moteriškumo prigimtį suvokia populiaraus veikalo apie moteryse snaudžiantį vilką autorė[500].

Nebiologistinis supratimas

Akademiškiau nusiteikusios autorės atsiriboja nuo ideologizmo. Šiam klausimui skirto didoko tomo redaktorės mano, jog „moteriškos prigimties" sąvoka yra moterims kenksmingas „mitas". Jų nuomone, „biologinės ir visuomeninės žmonių patirtys glaudžiai susipina ir taip daugialypiškai susiklosto viena ant kitos, kad yra neįmanoma jų vieną nuo kitos atskirti"[501].

Dviejų anksčiau pasirodžiusio feminizmo inspiruoto etnologijos studijų rinkinio autorių nuomone, ne tik kultūrinė, bet ir biologinė lytis yra visuomeninio proceso kūrinys. „Tai, kas yra lytis *(gender)*, kas yra vyrai ir moterys, kokio pobūdžio santykiai viešpatauja ar turi viešpatauti tarp jų – visos tos nuomonės nėra nei paprastas biologinių „duomenų" atspindys, nei tiesiogiai iš jų atsiranda, bet daugiausia jas sudaro visuomeninių ir kultūrinių procesų rezultatas. Jau pats biologinio veiksnio traktavimas svyruoja atsižvelgiant į kultūrinę tradiciją; vienos kultūros gina požiūrį, kad skirtumai tarp vyrų ir moterų yra biologiškai pagrįsti, kitos kultūros, priešingai, biologiniams arba biologiniais laikomiems skirtumams teikia visai mažai reikšmės."[502]

J. Mitchell nuomone, tokia (jos manymu, teisinga) tezė išplaukia iš Lacano teisingai iššifruoto froidizmo. Klaidingas „dabar sociologijoje populiarus atskyrimas, pagal kurį asmuo gimsta biologiškai jam duotos giminės, o visuomenė – visa aplinka, tėvai, auklėjimas, informacijos

[498] M. Daly. *Pure Lust. Elemental feminist philosophy,* London, 1984, p. 5.
[499] Ten pat, p. 6.
[500] C. P. Estés. *Women who run with the Wolves. Contacting the power of the wild woman,* London, 1992. Žr. citatas 531 ir 538 p.
[501] M. Lowe, R. Hubbard (red.). *Woman's nature. Rationalizations of inequality,* New York, 1983, p. XI.
[502] S. B. Ortner, H. Whitehead. *Sexual meanings. The cultural construction of gender and sexuality,* Cambridge, Massachusetts, 1981, p. 1.

priemonės – suteikia visuomeniškai apibrėžtą vyrišką arba moterišką lytį. Psichoanalizė neleidžia daryti tokio atskyrimo: asmenį sukuria tik jo seksualumas, lyties „pridėti" nei jam, nei jai negalima"[503].

Vyriškumas ir moteriškumas – tai visuomeninės konstrukcijos, – konstatuoja ir viena iš garsių kultūrinių feminisčių, savo refleksijas laikanti postmodernistinėmis. Knygoje, kurioje specialiai tyrinėjo vyriškumą ir jo konstrukciją, visa, kas „moteriška" *(female, feminine)*, kas „aiškiai sulytinta" *(explicitly gendered)*, ji priskiria rubrikai „privatumas" *(private)*, o visa, kas „vyriška" *(male, masculine)*, kas tik „sąmoningai sulytinta" *(implicitly gendered)*, priskiria rubrikai „vieša" *(public)*[504].

Moteriškumas apibrėžiamas siejant jį su vyriškumu, o pastarajam nereikalingos jokios sąsajos. Vadinasi, tai yra visuomeninės kilmės sąvokos, – mąsto prancūzų poetė Monique Wittig. „Lyties (sex) kategorija, – rašo ji, – yra sukurta heteroseksualinės visuomenės, kuri pusę savo narių paverčia seksualiomis būtybėmis, nes lytis yra kategorija, be kurios negalima apibūdinti moterų. Kad ir kur jos būtų, ką dirbtų (neišskiriant nė darbo viešajame sektoriuje), į jas žiūrima kaip į vyrų seksualiniams poreikiams tenkinti tinkamas būtybes (ir jos yra daromos tokiomis būtybėmis). Jų krūtinė, jų sėdmenys, jų apdaras turi kristi į akis. Visada, dieną ir naktį, šypsodamosi jos privalo nešioti savąją Dovydo žvaigždę. Iš tikro išeina, kad kiekvienos moters, ištekėjusios ar ne, gyvenime yra privalomosios sekso tarnybos laikotarpis, kurį galime lyginti su karo tarnyba; šio laikotarpio trukmė gali svyruoti nuo vienos dienos iki metų ar dvidešimt penkerių arba netgi ilgiau. Kai kurioms lesbietėms ir vienuolėms pavyksta išsisukti, tačiau jų nedaug, nors jų skaičius vis didėja. Nors kaip seksualinės būtybės moterys yra puikiai pastebimos, kaip visuomeninės būtybės jos visiškai nematomos ir šiuo pavidalu turi rodytis mažiausiai, o jeigu tai jau daro – visuomet pasiteisindamos. [...] Kadangi lyties, sekso kategorija yra suaugusi su moterimis, kadangi tik moterų neįmanoma suprasti neatsižvelgiant į šią kategoriją. Tik *jos* yra lytis, *tiesiog lytis*, lytis, kuri padaryta jų protuose, kūnuose, poelgiuose, gestuose; netgi moters nužudymas ar jos niekinimas yra seksualus. Tikrai, lyties kategorija laiko moteris geležiniame glėbyje. Taip yra dėl to, kad lytis yra totalitarinė kategorija. Įrodinėdami jos privalomumą darbuojasi specialios inkvizicijos, teismai, tribunolai, būriai teisininkų, naudojama teroras ir kankini-

[503] J. Mitchell. *Introduction*, kn. J. Mitchell, J. Rose (red.). *Feminine sexuality. Jacques Lacan and the école freudienne*, London, 1982, p. 2

[504] J. Hearn. *Men in the public eye. The construction and deconstruction of public men and public patriarchies*, London, 1992, p. 2.

mai, suluošinimas, egzekucijos, policija. [...] Štai dėl ko privalome sunaikinti lytį ir pradėti mąstyti, jei apskritai norime pradėti mąstyti, apeidami lytį. Panašiai privalome panaikinti lytis kaip visuomeninę tikrovę, jeigu norime pradėti egzistuoti." Kaip išnyko „spalvos" įrašymas į deklaracijas, dokumentus ir t. t., taip turi išnykti ir „lytis"[505]. Autorė giria A. Dworkin už jos priešinimąsi „moteriškumo sudievinimui", kuris nesunkiai pastebimas feminizme. Juk kovojome, – sako ji, – dėl „visuomenės be lyčių *(a sexless society)*"[506].

Moteriškumo normas nustato vyrai. „Egzistuoja nemažai svarių įrodymų, kad vyrų požiūris į mūsų kūną yra svarbesnis nei mūsų pačių, – teigia rašytoja ir literatūrologė Dale Spender. – Išdažyti veidai, nuskusti plaukai, pakeltos krūtys, prie veidų priklijuotos amžinos šypsenos, aukštakulniai bateliai – visa tai yra kūno falsifikavimas, kurio dėka moterys patenka į prašmatnią vyrų komandos globą. [...] Moterys visuomet meluodavo savo kūnu, idant būtų priimtos, nes yra patikėjusios, kad jų pačių tiesos, žvelgiant vyrų akimis, nėra pakankamai geros. Vyrai nori, kad atrodytume tokios, kokias jie mus išsvajos ar išgalvos. [...] Neduok Dieve, jei mūsų tikros, labai skirtingos, kartais tabaluojančios moteriškos raukšlės neatitiks vyrų nustatytų šablonų, jie jau mokės įvairiais būdais mus pamatuoti. Ką gi mes darome? Išeiname su žemaūgiu vyriškiu. Aunamės batus plokščiais padais. Jis atrodo aukštesnis. Jis jaučiasi didesnis. Išeiname su aukštu vyriškiu. Bidzename avėdamos batus aukštomis pakulnėmis. Atrodome trapios. Jis jaučiasi stipresnis. Einame be vyro. Norėdamos jaustis laisvai, renkamės išnešiotus, patogius batelius. Vyrai šaiposi. Mes jaučiamės nemadingos." Nota bene aukšti smailūs kulneliai, kaip priduria autorė, daro trapumo įspūdį ir yra nesaugūs. Tai yra „tiesiogine žodžio reikšme „prievartos batai". Moterims, kurios avi sportinius batelius, pavojus daug mažesnis[507].

Moterų moralė (ir psichika)

Moterims, kaip mano Mary Daly, yra duota „metapatriarchalinė sąmonė", kurios dėka mąstydamos jos peržengia patriarchato ribas. Tai yra „sąmonė, kuri išlieka darnoje su tuo, kas Nelytėta gamtoje ir asmenybėje"[508].

[505] M. Wittig. *The straight mind and other essays*, New York, 1992, p. 7–8.
[506] Ten pat, p. 13.
[507] S. Cline, D. Spender. *Reflecting men at twice their natural size* (I leid. 1987), Glasgow, 1988, p. 79.
[508] M. Daly. *Pure Lust*, min. veik., p. 6.

Moterų moralė yra kitokia nei vyrų. Garsioje mokslinėje studijoje apie mergaičių brendimą (ji vėliau feminisčių buvo smarkiai eksploatuojama ideologiškai) psichologė Carol Gilligan kritikuoja raidos ir moralės psichologų išvadas, kad mergaitės nepasiekiančios visiškos brandos, kuriai būdinga nešališkumo, teisingumo laikysena (berniukams tai pasiekti pavyksta).

Autorės nuomone, moterims reikią taikyti kitokią brandumo skalę ir kitą matą, nes joms būdinga kitokia moralė – ne „teisių moralė", o „atsakomybės moralė". „Teisių moralė nuo atsakomybės moralės skiriasi tuo, kad veikiau teigia išskirtinumą nei sąsają ir pirminiu dalyku laiko veikiau individualumą, o ne ryšį su kitais". Morališkai brandus subjektas pirmuoju atveju „stengiasi spręsti konfliktus atskirų individų teisių susidūrimo plotmėje", antruoju atveju jį jaudina „galimybė neatsižvelgti, kam nors nepadėti, kada padėti galima"[509]. Moterims pavyzdinė suaugusio žmogaus, arba vyro, moralė yra atstumianti. „Dabar aiškėja, kodėl teisių ir nesikišimo moralė moterims gali pasirodyti atstumianti dėl galimo jos abejingumo kitiems žmonėms ir rūpinimosi jais stokos. Tuo pat metu aiškėja, kodėl, vyro akimis žiūrint, atsakomybės moralė atrodo nepakankamai apibrėžta ir išskydusi dėl jos atkaklaus siekio viską reliatyvizuoti kontekste. [...] Moterų psichologija, kuri labai nuosekliai buvo laikoma kitokia dėl jos didesnio orientavimosi į santykius tarp žmonių ir jų tarpusavio priklausomybę, leidžia pasiekti daug jautresnį kontekstui vertinimo būdą ir skirtingą moralinį mintijimą. Dėl moteriško subjekto ir moralės supratimo skirtumų moterys į gyvenimo ciklą atsineša skirtingą regėjimo tašką ir žmogiškąją patirtį tvarko pagal kitokius prioritetus."[510] Galiausiai autorė daro išvadą: „Mano tyrimai rodo, kad vyrai ir moterys kalba skirtingomis kalbomis, nors priima jas kaip tą pačią kalbą ir naudojasi tais pačiais žodžiais apibrėžti skirtingiems savo pačių ir visuomeninių ryšių potyriams". Ir toliau: „Kaip atsakomybės kalba vaizduotei pakiša tinklišką ryšių tarp žmonių vaizdą, kuris turi atstoti hierarchišką jų sanklodą, išskystančią vos tik atsiradus lygybei, taip teisių kalba pabrėžia, jog labai svarbu įjungti į tinklą ne tik rūpinimąsi Kitu, bet ir pačiu savimi. Ligi šiol buvo girdimi tik „vyrų balsai". Neseniai pastebėtas „moterų tylėjimas" ir „sunkumai išgirsti tai, ką jos sako, kai pradeda kalbėti. Tačiau tame kitokiame moterų balse glūdi rūpestingu-

[509] C. Gilligan. *In a different voice. Psychological theory and women's development*, Cambridge, Massachusetts, 1982, p. 19.

[510] Ten pat, p. 22.

mo etikos, žmogaus ryšių ir atsakomybės susijungimo tiesa ir agresijos nepavykus tuos ryšius sumegzti genezė"[511].

Moterų silpnybės yra jų jėga, – mano labai populiarios knygos, gvildenančios moteriškumo bruožus, autorė, psichiatrė ir psichologė Jean Baker Miller, išvardydama jas skyriaus pavadinime „Stiprieji punktai": „Bejėgiškumas, silpnumas, nepraktiškumas/jausmingumas/pastangos ugdyti kitus/pasirengimas veikti išvien/kūrybingumas". Reikia tik kitaip pažvelgti į asmenybės raidą. Ligi šiol ji būdavo tapatinama su vis didėjančiu atsiskyrimu nuo kitų, „nepriklausomybės" bei „autonomijos" įgijimu. O didžioji moterų gyvenimo dalis tenka „aktyviam dalyvavimui kitų raidoje (įmotystė, globa, auklėjimas ir t. t.)". Moteris „suteikia jėgų" kitų ugdymuisi. O jos pačios? Netiesa, kad jos pačios neugdo savęs, nes ugdymasis – tai „raidą remiančios interakcijos"[512]. „Moterys kaip grupė kovoja dėl gyvybingų, gyvenimą smurto ir gyvybę naikinančių jėgų aplinkoje stiprinančių santykių sukūrimo."[513]

Savitą garsiosios tezės *personal is political* supratimo būdą siūlo rašytoja feministė Marilyn French. Politika ir moralė esančios artimai suglūdusios, netgi ne kaip dvi medalio pusės, o „kaip vidinis ir išorinis baliono, to paties objekto, tik kartais matomo iš vidaus, o kartais – iš išorės, paviršiai". Ir kaip tik tai, – mano autorė, – turi galvoje feministės, sakydamos, jog *the personal is the political*[514]. Patriarchalinė moralė diktuoja politiką, dėl kurios žmonės dabar atsidūrė prie bedugnės krašto. Feministinė moralė gali išgelbėti žmoniją. Ir toliau autorė vėl grįžta prie tos tezės: „[...] feministės yra įsitikinusios, jog tai, kas asmeniška (privatumas), yra politiška, – tai reiškia, kad konkrečios kultūros vertybių sistema yra tokia pati abiejose teritorijose – ir viešojoje, ir privačiojoje, kad tai, kas dedasi miegamajame, yra kuo labiausiai susiję su tuo, kas vyksta pasitarimų salėje, ir atvirkščiai, ir kad, jei rimtai nežiūrėsime į mitus, ta pati lytis valdo ir ten, ir čia"[515].

Lytys viena kitos (ir pasaulio) atžvilgiu

Mizoginizmas – tai visuotinė vyrų laikysena moterų atžvilgiu, – mano Mary Daly. Jis pasireiškia ir obsceniśku moterų fetišizavimu,

[511] Ten pat, p. 173.

[512] J. B. Miller. *Toward a new psychology of women,* Harmondsworth, 1988, p. XX–XXI. (Pirmasis leidimas pasirodė 1976 m., knyga daugelį kartų buvo atnaujinta.)

[513] Ten pat, p. XXIII.

[514] M. French. *Beyond power. On women, men, and morals,* London, 1985, p. 16.

[515] Ten pat, p. 442.

„jų reikšmingu tylėjimu, šypsenomis, pašaipomis, perdėtais mandagumais, paternalistiniais pagyrimais ir priminimais, agresyviais kūno palytėjimais (apkabinimas už kaklo, plekšnojimas per užpakaliuką), agresyviais žvilgsniais." Arba kodėl ciklonus vadina moteriškais vardais?[516] Nereikia leistis suklaidinamoms jų galantiškumo, „[...] vyrų riteriškumas, paslaugumas, rūpestingumas, jų menas, jų romantiškumas, jų pagarba mums, dovanos, laiminimai ir meilė" – visa tai slepia savyje kitokį turinį, negu atrodo iš pažiūros, ir padeda išlaikyti moteris joms deramoje seksizmo aukų vietoje[517].

Moters žvilgsnis ir vyro žvilgsnis yra skirtingi, – teigia didelė moterų draugystės gynėja Janice Raymond. „Moters žvilgsnis į vyrą" padidina jo subjektyvumą, nes moterys regi vyrus kaip pasaulio veikėjus. Vyrų žvilgsniai į moteris, spoksojimas, geidulingas įsispitrėjimas sudaiktina moteris". Moterys pagaliau turi pradėti žiūrėti į save ir pasidaryti viena kitai objektais. Vyrai patys tesirūpina savimi[518]. Turinti atsirasti *„Gyn/affection":* „Ginafektyvumą apskritai esą galima apibūdinti kaip moterų tarpusavio trauką, įtakos viena kitai ir sąjūdžiui turėjimą". Moters ir vyro heterosantykių vairininkas esąs vyras, iš jų reikią išsipainioti[519].

Meilė – tai spąstai. Mary Daly perspėja, kad moterys, santykiaudamos su vyrais, nepasiduotų meilei. Tai yra būdas inkorporuoti moterims į vyrų pasaulį. Šią grėsmę autorė vadina „inkorporacija/asimiliacija". Meilę ir pasinėrimą į ją, kuriuos moterims siūlo vyrai, autorė metaforiškai sieja su dionisizmu, kuris priešinamas su apolonizmu. Vis dėlto abu esą antimoteriški, taip pat ir „moteriškasis" Dionisas. „Apolonas, įvesdamas apribojimus/hierarchiją/teises/vaidmenis, engia, naikina atvirai, moteriškasis Dionisas apakina sąmonę, klaidina, apsuka aukoms galvas, apsvaiginęs verčia jas nusikalstamai bendradarbiauti aukojant savo „širdį" kaip meilės gėrimą, kuris yra nuodingas."[520] Viena iš dionisiškųjų apgavysčių yra garsioji „seksualinė revoliucija"[521]. Dionisas „žudo moteris švelniai" ir veda jas į pamišimą *(madness),* kurį autorė angliškai rašo MADness, versdama tai *MaleApprovalDesire,* vyrus aprobuojantis geismas. Jis gundo mo-

[516] M. Daly. *Gyn/Ecology,* min. veik., p. 323.
[517] Ten pat, p. 32.
[518] J. G. Raymond. *A passion for friends. Toward a philosophy of female affection,* London, 1986, p. 240–241.
[519] Ten pat, p. 7.
[520] M. Daly. *Gyn/Ecology,* min. veik., p. 67.
[521] Ten pat, p. 68.

teris akceptuoti „moteriškumą", kuris „savo esme yra vyrų išradimas"[522].

Tačiau moterys geba atsimokėti dovis už dovį. Jų rūpinimasis grožiu gali turėti politinį pamatą. Makiažas, Mary Daly manymu, yra „melavimas kūnu"[523].

Lakoff ir Scherr, panašiai kaip ir lygiagrečiai pasirodžiusioje knygoje Susan Brownmiller[524], atkreipia dėmesį į instrumentinę grožio funkciją pačios moters rankose. „Politinis grožio pobūdis" susijęs su tuo, kad „grožis *yra* politinės valdžios įnagis", kad, „nors ir pasyvus, turi didžiulę galią", yra moterų ginklas, vyrai susidoroja kitokiais būdais[525]. Antra vertus, „grožis [...] yra dalykas, kuris skiria moteris vienas nuo kitų, nuo vyrų ir netgi rasę nuo rasės"[526].

Kai kurios moterys nepriima būdo valdyti vyrus grožiu. Jos nori pačios valdyti save tarsi paneigdamos vyrų duotą moterų apibrėžimą. Todėl ir moterų anoreksija nebūtinai yra troškimo patikti partneriams įvykdant privalomas moters kūno grožio normas rezultatas. Feministinės sociologijos supratimu, anoreksija daug labiau sąlygota kultūriškai, mat pats kūnas esąs „sąvoka". „Anoreksija [...] – tai iškalbingas pavyzdys", kaip moterys tuo pat metu ir priešinasi kultūriniam moters kūno suvokimui, ir yra nuo jo priklausomos. Anoreksija [...] – tai pasipriešinimo strategija, kuri pagaliau pasirodo savęs pačios įkalinimas. Čia bandoma individualiai pasiekti tai, kas galima pasiekti tik bendromis pastangomis – pakeisti moterų kūnų formavimą ir kontrolę."[527] Autorės nuomone, atmesdama moteriškumo kaip pasyvumo apibrėžimą, moteris anorektikė savyje nugali ne tik savo, bet ir apskritai moterų alkį bei troškulį. Deja, šiuo keliu nėra pasiekiamas tapimas „subjektu", nes subjektas yra tas, kas patenkina „troškimą", o ne jo atsižada[528].

Vyrų santykis su nėštumu taip pat parodo jų mizoginiją. Aiškindama tipišką vyrų solidarumą su vaisiumi, moterims kovojant dėl abortų laisvės, Mary Daly pasitelkia kosminio laivo metaforą. Nėščia

[522] Ten pat, p. 69.
[523] Ten pat, p. 92.
[524] S. Brownmiller. *Femininity* (I leid. 1984), London, 1986.
[525] R. T. Lakoff, L. R. Scherr. *Face value. The politics of beauty*, Boston, 1984, p. 277–278.
[526] Ten pat, p. 277.
[527] M. MacSween. Anorexic bodies. *A feminist and sociological perspective on anorexia nervosa*, London, 1993, įžangos žodis.
[528] Ten pat, p. 250–251.

moteris – tai laivas, kurio kapitonas yra vaisius ir kurį nelyginant supermotina, kaip ir raketą iš kosminių skrydžių centro, valdo vyrai. Kontroliuodami nėštumą, vyrai perima motinos vaidmenį, tampa antmote. Vyrai sutapatina „nemirtingą" sielą su biologiniu gemalu, o moterys turi dėkoti likimui už galimybę atlikti žmonių sielų inkubatorių, kevalų, viešbučių, slėptuvių, sodybų, peryklų vaidmenį. „[...] Šitaip vyrai, laikydami save motinomis (tiksliau supermotinomis, kurios kontroliuoja biologines motinas), iš tikro saugo savo fetalines asmenybes. Jie nori būti embrionais/astronautais ir supermotinomis/skrydžio vadovais, bet ne biologiniais indais/kosminiais laivais, kuriuos verčia atlikti savo vairuojamų konteinerių vaidmenį, o paskui išmeta juos į šiukšlyną."[529]

Patriotizmas, nacionalizmas – tai vyriškosios prievartos politikos reiškiniai. Moterys neprievartauja niekieno sienų. Jos nekuria tėvynių, idant vėliau puldinėtų kitas tėvynes. Moterys neturi tėvynės, – Virginiai Woolf[530] įkandin kartoja Mary Daly, – nes jų tėvynė yra „visas pasaulis". Tačiau priduria: mums tai nėra anas visas pasaulis, „vaitojantis falo valdžioje", mūsų visas pasaulis – tai „Gaivališkosios Tikrovės, ontologiškosios gelmės Karalystė"[531].

Tarptautinė ir globali politika yra sulytinta *(gendered),* – paskutinį amžiaus dešimtmetį sutartinai tvirtina daugelio šios problematikos feministiniams tyrinėjimams skirtų darbų autorės. Populiariame vadovėlyje samprotavimai baigiami tokia išvada: „Pasaulio politikos apžvalga pro padidinto lytinio jautrumo akinius rodo kitokį „tikrovės" paveikslą. Tai, ką pamatome, daugeliu atžvilgių yra kur kas baisiau nei tikroviškas kariaujančių valstybių vaizdas. Pro įprastinius akinius matyti tik ledkalnio viršūnė. Feministiniai akiniai perkelia mus po tarptautinių politinių santykių paviršiumi. Prieš mūsų akis pasirodo baisi nelygybė, kuri kuria tarptautinę hierarchiją ir sproginėja tarptautinių konfliktų pavidalu"[532]. Kitose knygose atkreipiamas dėmesys, kad valstybių suverenumo koncepcija ir nacionalizmai yra labai sulytinti, vyriškumą išreiškiantys požiūriai[533].

[529] M. Daly. *Gyn/Ecology,* min. veik., p. 59–60.
[530] Žr. V. Woolf. *Wlasny pokoj,* Warszawa, 1997.
[531] M. Daly. *Pure lust,* min. veik., p. 6.
[532] V. S. Peterson, A. S. Runyan. *Global gender issues,* Boulder, 1993, p. 164–165.
[533] Žr., pvz., J. A. Tickner. *Gender in international relations. Feminist perspectives on achieving global security,* New York, 1992; V. S. Peterson (red.). *Gendered states. Feminist (re)visions of international relations in a postmodern era,* Cambridge, 1994.

Moteriškumas ir kultūra

Patriarchato kultūra, mokslas, kalba, ideologija yra patriarchaliniai, – mano M. Daly. – „Seksistiniame pasaulyje simbolių sistema ir sąvokų aparatas yra vyrų kūriniai. Jie neatspindi moterų patirties, maža to, funkcionuoja taip, kad suklastotų mūsų pačių paveikslą ir mūsų patirtį"[534] Tuo suinteresuota seksistinė visuomenė, kuriai ypač tarnauja teologija ir etika, taip pat psichiatrija, psichologija ir filosofija[535]. „Patriarchatas pavogė iš mūsų kosmosą, o grąžino jį kaip „Cosmopolitan" ir kosmetiką. Išgalvojo mums mūsų kosmosą, išgalvojo mums mus pačias."[536]

Nepaisant viso to, vyrai dar šio to pavydi moterims, būtent jų natūralaus kreatyvumo. Mary Daly kritiškai vertina K. Horney bandymą įžvelgti vyrų „pavydą dėl gimdos", nes iš tiesų „tikrasis vyrų pavydo „objektas" yra „moterų kūrybinė energija visais jos pavidalais". Pavyzdžiui, vyrai savo dvasinės kūrybos aktus apibūdina kaip gimdymą, apie tekstus sako, kad jie „nešioja" idėją ir pan.[537] „Sunku nepastebėti vyrų vaisingumo komplekso apraiškų visokiausiuose Tėvų technikos „kūriniuose" (dirbtinėse gimdose) – tokiuose kaip namai, ligoninės, korporacijų direkcijos, lėktuvai, kosminiai laivai, kuriuose gyvena ir kuriuos valdo vyrai." Tiesą sakant, „jie, rodydami labai nekrofiliškas technokratijos tendencijas, veikiau primena karstus nei gimdas"[538].

Technika

Vis dėlto ne visos feministės mano, kad techika yra vyrų reikalas. „Technika – tai mūsų kultūros dalis, – rašo Joan Rothschild, moterų požiūrio į techniką klausimų specialistė. – Aišku, mūsų kultūra, kurioje viešpatauja vyrai, išplėtojo vyrų viešpatavimą stiprinančias technologijas. Ar galima tą reikalą pakeisti taip, kad moterys labiau reikštųsi technikoje – ne tik kaip jos vartotojos, bet ir kaip jos išradėjos, kūrėjos ir išlaikytojos? Juk niekas neprieštaraus, kad moterys veikiau būna mašinų vartotojos, o vyrai – jų išradėjai, kūrėjai ir saugotojai." Tai nenormalu. „Mašinose nėra jokio vidinio „nemoteriškumo", ir tai žino moterys, kurios kasdien bendrauja su mašinomis[539].

[534] M. Daly. *Beyond God the Father*, min. veik., p. 7.
[535] Ten pat, p. 4.
[536] M. Daly. *Gyn/Ecology*, min. veik., p. 5.
[537] Ten pat, p. 59–60.
[538] Ten pat, p. 61.
[539] J. Rothschild. *Machina ex dea. Feminist perspectives on technology*, New York, 1983, p. VII.

Mokslas

Ar mokslas privalo būti vyrų? – klausia Elizabeth Fee. – „Esame įsitikinę, kad mokslo atributai – tai vyrų atributai. Objektyvumas, kuris laikomas būdingu mokslo žinių kūrybai, kaip tik yra vadinamas vyrišku santykiu su pasauliu. Mokslas esąs šaltas, kietas, beasmenis, „objektyvus"; moterys – priešingai, esančios šiltos, švelnios, emocionalios, „subjektyvios"."[540] Galbūt reikia „akceptuoti vyriškumo ir moteriškumo dichotomiją, palaikyti moteriškąsias vertybes kaip esminį žmonių patirties aspektą ir atsižvelgiant į tai sukurti naują mokslo viziją, kuri apimtų šias vertybes"[541], – klausia autorė toliau, – bet „ar feministinis mokslas *(a feminist science)* įmanomas"?[542] Įmanoma yra tik „egzistuojančio mokslo feministinė kritika [...] iš seksistinės visuomenės galime tikėtis vien tik seksistinio mokslo". Tik „feministinėje visuomenėje galime laukti, kad atsiras feministinis mokslas", bet dabar sunku apibūdinti, koks jis bus. Vis dėlto jis turės atitikti tam tikrus „kriterijus": „[...] nedarys dirbtinių pertvarų tarp mokslo žinių kūrimo ir taikymo, tarp minties ir jausmo, tarp subjekto ir objekto, tarp specialisto ir nespecialisto. Nesirems subjektyvumo ir objektyvumo perskyrimu, o veikiau sieks integruoti visus žmonių patirties aspektus į mūsų natūralaus pasaulio supratimą." Pavyzdžiui, šiuolaikinėje medicinos praktikoje pacientas teigia: „Man čia skauda", o gydytojas atsako: „Nesąmonė, taip negali būti", nes jam taip diktuoja teorija. Ateityje pacientas turi būti įtrauktas į patį gydymo procesą, „o dėl to galbūt prireiks peržiūrėti griežtą subjektyvių ir objektyvių reiškinių atribojimą, gal ir rimčiau apmąstyti proto ir kūno santykį"[543].

O štai feminisčių priekaištų gamtos mokslams sąrašas: „absoliutizmas, autoritarizmas, deterministinis mąstymas, priežasčių ir pasekmių santykio supaprastinimas, androcentrizmas, etnocentrizmas, tariamas objektyvizmas ir neutralumas". Tokį sąrašą cituoja vieno iš garsių feministinės mokslo kritikos rinkinių įžangoje jo redaktorė[544]. Šie priekaištai iki šiol atsimuša į kitos pusės tylėjimo mūrą.

Tad ar reikalingas moterų mokslas? Mokslų akademikė, matematinės biofizikos specialistė Evelyn Fox Keller, feminizmo paveikta, ėmė matyti mokslo ir vyriškumo ryšį. „[...] tiek lytis, tiek ir mokslas – tai

[540] E. Fee. *Women's nature and scientific objectivity,* kn. M. Love, R. Hubbard. *Woman's nature,* min. veik., p. 13.

[541] Ten pat, p. 14.

[542] Ten pat, p. 22.

[543] Ten pat.

[544] R. Bleier (red.). *Feminist approaches to science,* New York, 1986, p. 1.

visuomenės sukonstruotos kategorijos."[545] Istoriškai susidarė „mokslo ir vyriškumo konjunkcija ir panašiai – istorinis mokslo ir moteriškumo atskirumas"[546]. „Pagrindinis feminizmo teorinės minties uždavinys kaip ir ligi šiol yra likviduoti moterų stygių visuomeninės ir politinės minties istorijoje."[547] Tačiau mokslo vyriškumas pasireiškia ir gamtos moksluose. Tai „mokslo neutralumo" idealas, kuris verčia rinktis: „tai, kas vieša, arba tai, kas privatu, vyriška arba moteriška, objektyvu *arba* subjektyvu, valdžia *arba* meilė" ir t. t. Visa tai drauge „feministinėje perspektyvoje" pasirodo kaip bendra „mokslo ir lyčių sistema" *(science-gender system)*[548]. „Objektyvistinė ideologija" skelbia mokslo „anonimiškumą, neangažuotumą, beasmeniškumą" ir „radikaliai šalina iš jo subjektą"[549]. Garsioji feminizmo tezė *personal is political* mokslo atžvilgiu feminizmo programoje įgyja naują prasmę: „Pats tas atskyrimas [...] provokuoja mus ištirti subjektyvumo ir objektyvumo, jausmo ir proto tarpusavio priklausomybę. Trumpai tariant, logiškas tezės, jog tai, kas asmeniška, yra politiška, išplėtimas būtų tezė, jog tai, kas moksliška, yra asmeniška"[550]. Kalbama kaip tik apie problematikos ir regėjimo taško pasirinkimą. Vis dėlto autorė pasisako prieš mokslo, kaip išskirtinai vyriško kūrinio, atmetimą, taip pat prieš bandymą sukonstruoti kažin kokį moterišką „radikaliai skirtingą mokslą", kaip tai kartkartėmis postuluojama. Ji pati nori, „remdamasi pačiu mokslu, išimtinai vyriškojo pamato vieton atstatyti žmonišką, nori panaikinti griežtą intelektualinių ir emocinių pastangų atskyrimą, kuriuo grindžiamas mokslo, kaip vyriškumo veikimo dirvos, išlaikymas". Ir priduria: „Manoji nuo lytinio nukrypimo laisvo mokslo *(gender-free science)* vizija nereiškia vyrų ir moterų perspektyvų susikirtimo ar tarpusavio papildymo, taip pat tai nėra vieno ribotumo pakeitimas kitu. Ji veikiau turi tikslą peržengti pačias vyriškumo ir moteriškumo ir atitinkamai proto ir gamtos kategorijas"[551].

Feminizmo epistemologija (ir filosofija)

Tačiau naujo mokslo dar nėra. Mokslą reikia perkurti arba sukurti iš naujo. Nes, – klausia labai autoritetinga feminisčių epistemologinės

[545] E. F. Keller. *Reflections on gender and science,* New Haven, 1985, p. 3.
[546] Ten pat, p. 4.
[547] Ten pat, p. 6.
[548] Ten pat, p. 8.
[549] Ten pat, p. 12.
[550] Ten pat, p. 9.
[551] Ten pat, p. 178.

kritikos specialistė Sandra Harding, – ar galima dėl išsivadavimo naudotis tiksliaisiais mokslais, kurie, kaip atrodo, yra tankiai susipynę su vakarietiška buržuazine vyrų valdžia?[552] Autorė feministinės epistemologijos pagrindu skiria tris požiūrius: „empiristinę feminizmo filosofiją (kuri stengiasi pataisyti „blogą mokslą")", feministinio požiūrio teoriją *(feminist standpoint theory)* (kuri bando kurti mokslą atsižvelgdama į moterų gyvenimo procesų perspektyvas)" ir „feministinį postmodernizmą (kuris įtaria, jog tokiuose mokslo ir epistemologijos projektuose neišvengiamai tūno švietimo paveldas)". Iš tų trijų galimų kritiškos mokslo kūrybos krypčių autorė pasisako už antrąją kaip daugiausia žadančiąją. Feministinio mokslo sąvoka tuomet pasirodo esanti analogiška Lukácso (kuriuo remiasi) „klasinės sąmonės" koncepcijai: mokslas yra kuriamas žvelgiant į ateitį, kuri atsiskleidžia iš moterų gyvenimo patirties požiūrio taško[553].

Vis dėlto ką tai galėtų reikšti? Lieka abejonių. Neseniai feministinė epistemologija buvo tik pažadas, dabar, kaip rašo 1993 metų rinkinio autorės, ji yra pripažįstama kaip faktas, tik nėra iki galo žinoma, kuo užsiima. „Teoretikės feministės" kalba apie „moteriškus žinių gavimo būdus", apie „moterų patirtį", netgi apie „moteriškas mokslo žinias". Tačiau akademinė epistemologija pripažįsta tik vienas mokslo žinias. Kaip tik tai kvestionuoja feministės. Daugelis jų skeptiškai atsiliepia apie „galimybę bendrai ir universaliai suprasti gamtą ir mokslo žinias", nes tuo metu vienas su kitu prasilenkia visuomeninis kontekstas ir pažįstančiojo visuomeninis statusas". Ką gi vis dėlto toliau konkrečiai daryti?[554] Feministinę epistemologiją projektuojančio darbo autorės manymu, „viskas priklauso nuo to, ar pavyks bendru gėriu padaryti tai, ką moterys „mato ir žino" – t. y. „ginecentriškąjį modelį" *(ginocentric model)*"[555].

O ar yra galima moterų filosofija? – klausia Nancy Holland, kritiškai žvelgianti į tradicinės filosofijos susikrautą turtą. Be abejo, moterų filosofijoje yra reikalingas „dekonstruktyvistinis/fenomenologinis/hermeneutinis požiūris"[556]. Dėl jos lytinio iškrypimo privalo būti dekonstruota Vakarų filosofijos tradicija. Reikia sukurti

[552] S. Harding. *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*, Buckingham, 1991, p. VII.
[553] Ten pat, p. 119.
[554] L. Alcoff, E. Potter (red.). *Feminist epistemologies*, New York, 1993, p. 1.
[555] J. Duran. *Toward a feminist epistemology*, Lanham, Maryland, 1991, p. 260.
[556] N. J. Holland. *Is women's philosophy possible?*, Savage, Maryland, 1990, p. 167.

viso pasaulio „įvairiausių moterų išgyventos patirties ypatingą ir globalią fenomenologiją". Ir tegul dabar visos tos moterys imasi tų fenomenologijų hermeneutikos ir dekonstrukciškai perskaito savo istorijas.

Lytinis iškrypimas matomas ir etikoje. Mary Daly tikina, kad, įšokus į „laisvą erdvę, kuri yra ginizuota sąmonė *(Woman-identified consciousness)*, pasirodo, kad „falokratiškasis „gėrio" ir "blogio" kategorizavimas" čia – „kai viena moteris kitoje *gerbia* moterį, kai tarp savęs tampame vertos pagarbos sau" – jau nebepritaikomas. „Tiesą sakant, etikų falokratų tekstai atlieka tokį pat vaidmenį kaip pornografija, legitimuoja buvimą moterimi degraduojančias institucijas."[557]

Anot Daly, apsivalydamos nuo patriarchalinio sąmonės deformavimo moterys siekia „tikros aistros, Gaivališko žinojimo, intuityvių/tiesioginių, landžių falizmo mitų neiškreiptų žinių. [...] Apsiginklavusios gyva ir tolydžio tobulėjančia metapatriarchaline sąmone, – sako autorė, – kovojame siekdamos Gaivališkojo dalyvavimo Buvime *(Being)*. Mūsų aistra veda mus prie to, kas labiausiai paslėpta viduje, prie ribos, į gelmę, į transcendenciją, į pirmapradės pilnatvės susigrąžinimą". Kitaip nei patriarchalinė, moteriškoji sąmonė yra „biofiliška *(a biophilic consciousness)*"[558]. Moterų pažinimo jėga – tai „proto, kurio šaknys instinkte, intuicijoje, aistroje, jėga"[559].

Kai kas iš to moteriško proto, jo intuityvumo ir, pavyzdžiui, nuoseklumo stokos šaiposi. Kaip tik nuoseklumo stoka (vyrų supratimu), Daly nuomone, moterims nekenkia. Pavyzdžiui, moteris, žinoma kaip „separatistė", „gali palaikyti draugiškus santykius su kai kuriais vyrais, visiškai neatsisakydama vidinio integralumo. Ji gali turėti naudos skaitydama autorių vyrų knygas, naudodama jas kaip savo pačios originalios analizės šaltinius, tik jas reikia skaityti naujoviškai *(as resources)*. Moterys juk gyvena „pasienyje"[560].

Kaip matyti, lakanistės Julietos Mitchell, kuri 1982 metais, polemizuodama su Julia Kristeva, teigė, kad moterų balso nėra, skepticizmas netapo visuotiniu dalyku. Buvusi marksistė anuomet rašė, kad nėra nei „moterų raštų *(a female writing)*, nei moterų balso. Yra tik isterikės balsas, vyriška *moters kalba* (falocentriniame pasaulyje, pasakojant apie

[557] M. Daly. *Gyn/Ecology*, min. veik., p. 12–13.
[558] M. Daly. *Pure Lust*, min. veik., p. VII.
[559] Ten pat, p. 7.
[560] Ten pat, p. 421, past. 3.

moterų patirtį, neįmanoma kalbėti kaip nors kitaip nei vyriškai *(masculinely)*"[561].

Moterų kalba

Yra reikalinga kritinė feminizmo semiotika, kuri „registruoja, kaip fiziniai žmogiškųjų būtybių ir natūralaus pasaulio bruožai (pavyzdžių pavadinimai – balsas, energija, kūnas, rasė) funkcionuoja visuomenėje kaip ženklai, kaip visuomeninių prasmių nešėjai. [...] Moterys ir toliau laikomos „neregimais regimybės ženklais"; jos suvokiamos kaip kažkieno daiktai, kaip visuomeniniame vyrų diskurse sukurti ženklai vyrams, nepriklausantys nei kultūros kūrimo universumui, nei pačiam diskursui". Taip feministinės semiotikos projektą supranta feministinės konferencijos darbų rinkinio įžangos autorė[562].

Moterys turi atgauti savo kalbą, atkurti savo šneką. Filosofė iš Berklio Susan Griffin poetiškąją *Moterį ir gamtą* dedikuoja „toms mūsiškėms, kurių šnekos nesigirdi, kurių žodžiai pavogti arba ištrinti, iš kurių atimta kalba, kurias vadina bebalsėmis ar nebylėmis, netgi kirminais, netgi moliuskais ir kempinėmis, toms mūsiškėms, kurios kalba mūsų pačių kalba", o knygoje moteris, priešgyniaudama Platonui, kviečia grįžti į urvus, nes tik ten pradėsiančios matyti pasaulį teisingai, moteriškai[563].

Religijos kritika

Mary Daly, katalikų teologijos daktarė, negailestinga krikščionybei. Mūsų Vakarų kultūra, – rašo ji, – „žudo pati save ir kiekvieną jaučiančią gyvybę. Gyvenimo Medis yra pakeistas nekrofiliškuoju ant negyvo medžio pakabinto negyvo kūno simboliu. Nepasotinamasis Dievas Tėvas reikalauja vis naujų aukų, o svarbiausios šios sadospiritualistinės religijos aukos – moterys"[564].

Religija yra patriarchališka. Rūstų nuosprendį jai skelbia Sheila Ruth, vieno iš ankstyvųjų *moterų studijų* vadovėlių autorė, po daugelio metų susumavusi religijos ir bažnyčios studijas ir pasirinkusi netikėtą (jai – universiteto profesorei) kursą į „Deivės kultą". „Kol religija kiaurai

[561] J. Mitchell. *Women: the longest revolution. Essays on feminism, literature and psychoanalysis*, London, 1984 (1982 metų esė *Femininity, narrative and psychoanalysis).*

[562] I. M. Zavala. *Forword*, kn. M. Diaz-Diocaretz, I. M. Zavala. *Women, feminist identity and society in the 1980's*, Amsterdam, 1985, p. 3.

[563] S. Griffin. *Woman and nature. The roaring inside her* (I leid. 1978), London, 1984.

[564] M. Daly. *Gyn/Ecology*, min. veik., p. 17.

prisisunkusi maskulinizmo, – rašo ji, – kol gina išskirtinį šios ideologijos atkakliai besilaikančių vyrų autoritetą ir tiek, kiek niekina moteriškumo pradą, kaip tik tą, kuris ją galėtų išgelbėti, religija liks iškraipyta ir kenksminga. Galop tikrovė nėra vien tik vyrų patirties išraiška, o Marsas bene mažiausiai pageidautinas iš dievų, kuriam būtų galima melstis prašant išlikimo ir prasmės. Lieka atviras klausimas, ar patriarchalinę religiją būtų galima pataisyti. Kai kas mano, kad, bėgdama nuo gyvenimo ir moters, religija negrįžtamai prarado padorumą ir iš anksto nulėmė savo susinaikinimą. Jie argumentuoja, kad patriarchatas, atmetęs „kūniškąją" dualistinės dichotomijos pusę ir nuosekliai nustūmęs moteris nuo dalyvavimo religinėse institucijose, garantuoja pirmykštės deformacijos pagilėjimą. Be to, šios vienalytės tikrovės kreivumas yra toks esminis, kad apnuodija viską, prie ko religija prisiliečia, yra toks didelis, kad, jį pašalinus, religija liautųsi buvusi judaizmu, krikščionybe, islamu ar dar kažkuo ir taptų visiškai kitu dalyku. Neatmetu, kad taip ir yra. [...] Visiškai tikrai tuo neįsitikinsime, jeigu šias institucijas smaugiantis maskulinistinis vyriškas glėbys neatsipalaiduos. Iš tiesų likimo ironija, kad, atsiskirdami nuo moterų ir versdami jas tylėti, patriarchai neteko vienintelės galimybės susigrąžinti prarastąją pusiausvyrą ir išgelbėti Viziją."[565]

Vyraujančios religijos yra patriarchalinės, bet ir patriarchatas yra religija (su daugeliu atmainų). Daly supratimu, krikščionybės kritika *mutatis mutandis* susijusi su visomis vyraujančiomis religijomis. „Pats patriarchatas yra visoje planetoje vyraujanti religija, o jo vidinė misija yra nekrofilija. Kovos, kareivio tarnybos kultas reiškiasi ne tik krikščionybėje, bet ir daugelyje pasaulio religijų. Budizmas, induizmas, islamas, judaizmas, krikščionybė ir jų pasaulietiškosios derivacijos (froidizmas, jungizmas, marksizmas, maoizmas) – visa tai yra patriarchato religijos. Jų simbolinė misija skamba taip: „Moterys – tai nerimą keliantis nenormalumas". Ir į tas religijas, tėvo religijas, moterys įstumiamos jėga, nuo gimimo (pavyzdžiui, per krikštą)[566]. „Pačiuose [patriarchalinės] nekrofilijos pamatuose yra neapykanta moterims."[567] Vyrai yra įsimylėję mirtį, žudymą. Patys su savimi gimdo: atomines elektrines, branduolines bombas, ozono sluoksnį naikinančius purškalus, vandenynus nuodijančius tanklaivius, sveikatai pavojingus

[565] S. Ruth. *Take back the light. A feminist reclamation of spirituality and religion*, Lanham, Maryland, 1994, p. 201.
[566] M. Daly. *Gyn/Ecology*, min. veik., p. 39.
[567] Ten pat, p. 62.

vaistus, vėžį sukeliančius konservantus, rafinuotą cukrų, „visokiausius proto nuodus"[568].

Religija yra mizoginiška. Dievas neturi moteriškumo. Jei Dievas yra vyras, tai vyras yra Dievas, – trumpai drūtai konstatuoja Daly[569]. Šventojoje Trejybėje nėra nė lašo moteriškumo, vyrai gimdo vienas kitą (ir eventualų Šventosios Dvasios pseudomoteriškumą). Tai „erotiškas vyriškas homoseksualinis *mitas,* tobulai gryna vyrų santuoka, idealiai gryna vyriška šeima, antžmogių klubas, pavyzdinis vienuolynas, aukščiausioji Vyrų Asambléja, pavyzdys visokioms kitokioms vienalyčio vyrų poravimosi atmainoms"[570]. Blogis glūdi moteryje. „Moteriškojo blogio mitas – tai visos fališkosios krikščionybės ideologijos kūrimo pamatas", jo pradžia slypi jau „gundytojos Ievos" vaizdinyje[571]. Padaryta „Kitokia", Ieva tapo atpirkimo ožiu, ant kurio sukrovę visokį blogį vyrai atgauna gerą savijautą. Panašų vaidmenį atlikdavo viduramžiais degintos raganos[572].

Mizoginijos ir patriarchato pamatas yra *Biblija,* – mano feministės amerikietės, tekstų rinkinio „*Biblijos* feministinės interpretacijos" tema autorės. – „[...] Mizoginiška religija ir moterų engimas centrinį atramos tašką randa *Biblijoje*"[573], „judėjų ir krikščionių visuomenėje *Biblija* pasirodo kaip patriarchato autoritarinio pateisinimo šaltinis"[574]. Ir, ko gero, garsiausia Amerikos teologė feministė aiškina: „Feministinė seksizmo kritika patriarchatą randa ne tik šiuolaikinėje bei istorinėje krikščioniškoje kultūroje, bet ir pačioje *Biblijoje. Bibliją* yra sukūrę vyrai patriarchalinėje kultūroje, juk didžioji dalis joje esančių Apreiškimo liudijimų iš patriarchalinio požiūrio taško buvo interpretuota vyrų". *Biblija* nėra Dievo Žodis: „Dievo Žodis netapatus su *Biblijos* tekstais"[575]. Todėl jau pati *Biblija* rodo patriarchalinį iškraipymą, nekalbant apie tolesnes interpretacijas. „Vėliau prasidedančios Apreiškimo liudijimų interpretacijos ir jų kanonizavimas, pašalindami bet kokius moterų patirties pėdsakus arba interpretuodami ją androcentriškai, sustiprina patriarchalinį šališkumą."[576]

568 Ten pat, p. 63.
569 M. Daly. *Beyond God the Father,* min. veik., p. 19.
570 M. Daly. *Gyn/Ecology,* min. veik., p. 38.
571 M. Daly. *Beyond God the Father,* min. veik., p. 47.
572 Ten pat, p. 60.
573 L. M. Russell (red.). *Feminist interpretation of the Bible,* Oxford, 1985, p. 14.
574 R. R. Ruether. *Feminist interpretation. A method of correlation,* kn. L. M. Russell (red.). *Feminist interpretation of the Bible,* min. veik., p. 116.
575 Ten pat, p. 17.
576 R. R. Ruether. *Feminist interpretation. A method of correlation,* kn. L. M. Russell (red.). *Feminist interpretation of the Bible,* min. veik., p. 116.

Dėmesio, kalėdinės giesmės! Šita „sublimuota“ muzika – tai vienas iš vyrų manipuliacijos moterimis elementų. Kalėdinės giesmės prekybos centruose „vilioja klausytojas ir skatina jas susitapatinti su nuolankia Deive, visiškai nepadoriu būdu adoruojančia savo sūnų“[577].

Vis dėlto iš visos šios religijos kritikos neišplaukia reikalavimas nusigręžti nuo religingumo. Moterims siūloma grįžti prie Deivės kulto. Religijos patriarchališkumą kritikuojančią ir Deivės kultą forsuojančią knygą jos autorė pradeda tokiu moto: „Atmink, kad esi viena – tik viena, bet tikrai viena iš Žemės grožybių. Atmink, kad esi Dievo širdyje, o Ji yra tavyje. Su Ja kiekviena iš mūsų esame savo pačios motina. Mylėk savo vaiką be galo, nesvyruodama. Kadangi esi labai brangi, elkis su savimi kuo rūpestingiausiai. Ji papasakojo man apie tai vieną naktį, idant aš papasakočiau Tau“[578].

Eschatologinis moterų (ir feminizmo) vaidmuo

Žmonija yra atsidūrusi galutinės katastrofos akivaizdoje. „Jeigu nebus padarytas galas falo moralei, galime tapti žmonių giminės pabaigos mūsų planetoje liudytojais.“[579] Devintasis dešimtmetis, Mary Daly nuomone, yra „didžiausios grėsmės laikotarpis moterims ir mūsų seseriai Žemei su jos kūriniais, atakuojamoms maniakų tėvų, sūnų ir šventųjų dvasių. Ši ataka gresia arba pražūtimi dėl branduolinio holokausto, arba, šiam nepasisekus, dėl cheminio apnuodijimo, dėl vis didinamo paprasto smurto, dėl vyrų sukelto bado ir ligų. [...] Šį siaubo dešimtmetį moterims jų kasdieniame gyvenime grasina į deformavimąsi, uždusimą, susikaustymą, atsigręžimą prieš jų pačių tikslus stumiančios jėgos“[580].

Panašiu tonu kalba Marilyn French. Mums gresia „mūsų padermės išnaikinimas“, – pareiškia ji kūrinyje *Peržengti valdžią*, – nematyti alternatyvos „atominiam karui, planetos sterilizavimui dėl aplinkos apnuodijimo arba pasauliniam totalitarizmui“[581]. „Dabartinę mūsų pasaulio būklę“ nulėmė tai, kad „apvylė mūsų moralė“. Išgelbėti mus gali tik „kitokia moralė“, kurios dėka „atgautume reikiamą emocijų, kūno ir proto pusiausvyrą, idant sukurtume laimingą visuomenę“[582]. Keletą tūkstančių metų viešpataujančios patriarchato moralės vieton

[577] M. Daly. *Gyn/Ecology*, min. veik., p. 317.
[578] S. Ruth. *Take back the light*, min. veik., p. VII.
[579] M. Daly. *Beyond God the Father*, min. veik., p. 97.
[580] M. Daly. *Pure lust*, min. veik., p. VII.
[581] M. French. *Beyond power*, min. veik., p. 16.
[582] Ten pat.

turėtų įsigalėti „senosios matricentriškosios vertybės", kurias išsaugojo moterys[583]. Išgelbėti žmoniją gali tik feminizmas: „Naują požiūrį į pasaulį mums gali padovanoti feminizmas. [...] Feminizmas siūlo naujus tikslus, naujas žmonių vertybes, naujus (o veikiau senus) žmoniškumo idealus"[584]. Turėtų prasidėti „pasaulio feminizavimas"[585].

Panašią išsigelbėjimo viltį Daly sieja su pasaulio ginizavimu, su, kaip ji tai vadina, *women's becoming*. Jos supratimu, tai yra „šis tas daugiau negu kažko naujo kūrimas. [...] Tai gali reikšti Naujosios Būties atėjimą"[586].

Amerikietė prancūzų feminizmo filosofijos žinovė Alice Jardine, keletą metų praleidusi Paryžiuje, Lacano seminaruose, mano, kad *ginezė (gynesis)* jau vyksta mūsiškėje naujųjų laikų eroje. Švietimo epochos *pasaulyje* laikas ir *techne* buvo vyriškosios giminės, o *physis* ir erdvė – moteriškosios. Prancūzų postmodernizmas atvėrė naują, „nežinojimo" erdvę, kuri buvo „užkoduota kaip *moteriška (feminine)*, kaip *moteris (woman)*"[587]. Suabejota ligi tol visuomet vyrišku pasakojimu apie valdžios legitimavimą[588]. Vyksta ginezės procesas. „[...] Labai pabrėžiu kaip tik šį procesą, – rašo autorė. – Tuose pasakojimuose, kurie dabar liudija legitimacijos krizę, moteris ir moteriškumas transformuojami į veiksmažodžius. [...] Ginezė įjungia į diskursą „moterį" kaip *procesą*, kuris Prancūzijoje atpažintas kaip vidinė naujųjų laikų sąlyga; tai yra aiškiai teigiamas to, kas moteriška, moters ir jos privalomų, t. y. istorinių, konotacijų, kaip tam tikra prasme būdingų naujiems ir būtiniems mąstymo, rašymo ir kalbėjimo būdams, perkainojimas. Šio proceso kūrinys nėra nei asmuo, nei dalykas, o horizontas, į kurį taiko procesas: *ginema*. Toji *ginema* yra skaitymo rezultatas, rezultato moteris, kuri niekuomet nebūna statiška ir kuri neturi tapatybės."[589] Toliau autorė priduria, kad, jos nuomone, „naujieji laikai reprezentuoja [...] naują diskursyvumą moters kaip moters, apie moterį tema, moters perkainojimą ir moters kalbėjimą"[590].

Išgelbėti gali feminizmas. Šiuolaikinis senųjų krikščionybės pranašų atitikmuo pasirodo (gali ir turi pasirodyti) besąs feminizmas. Taip šį reikalą regi jau anksčiau cituoto feministinės teologijos kritikos rin-

[583] Ten pat, p. 19.
[584] Ten pat, p. 23.
[585] Ten pat, p. 545.
[586] M. Daly. *Beyond God the Father*, min. veik., p. 68.
[587] A. A. Jardine. *Gynesis. Configurations of woman and modernity*, Ithaca, 1985, p. 25.
[588] Ten pat, p. 24.
[589] Ten pat, p. 25.
[590] Ten pat, p. 26.

kinio autorės. „Į feminizmą galima žiūrėti kaip į šiuolaikinį pranašų sąjūdį, kuris skelbia patriarchato šių laikų kultūroje pasmerkimą ir kviečia atgailauti bei keistis."[591]

Feminizmas – tai į šiuolaikinio pasaulio krizinės situacijos visumą integraliai įpintas reiškinys, ir tai „trijų ar netgi keturių matavimų perspektyvoje", „tarsi holografas", – stengiasi parodyti Robin Morgan. „Tai, kas buvo matoma kaip atskiros temos – lytis, rasė, globali politika, šeimos sandara, ūkis, aplinka, vaikystė, senėjimas – visa tai pasirodo tarp savęs susipynę, kai, apsukę savo holografą, pasižiūrime iš apačios ir pasilenkiame ties juo. Vidinis žmogaus kūno aktyvumas, vidinis atomo dalelytės aktyvumas, mirimo ir mirties, *kaukės ir asmens,* dvasinio tikėjimo ir mokslinio fakto, estetikos ir astrofizikos problemos pasirodo besančios tarp savęs susipynusios vienos dinamiškos visumos apraiškos." Šioje perspektyvoje iškyla praktinis klausimas: ar ši visuma palieka bent kokią pasirinkimo laisvę? „Einsteinas yra sakęs: „Man iš tiesų įdomu, ar Dievas, kurdamas pasaulį, turėjo kokį nors pasirinkimą". Man iš tiesų įdomus atsakymas į klausimą, ar tokį pasirinkimą turime aš ir tu."[592] Pro šią New Age artimą viziją pirmiausia persišviečia įsitikinimas, jog feminizmas ir ekologija yra du to paties problemų komplekso aspektai[593].

Pastabos apie feminizmą

Nevengdama savikritikos akcentų, apie radikalųjį feminizmą mąsto viena iš jo kūrėjų, feministinės kultūros kritikos atstovė Adrienne Rich. Jos manymu, radikaliajam feminizmui būdingas pernelyg abstraktus moterų supratimas. Autorė, kuri apie save sako: „moteris, žydė, lesbietė, feministė"[594], daro išlygą, kad pati jau nebeparašys „sakinių, kurie prasideda žodžiais: „Moterys visada...", kaip, pavyzdžiui, „Moterys visada turėjo motinystės instinktą" arba „Moterys visada

[591] K. D. Sakenfeld. *Feminist uses of Biblical materials,* kn. L. M. Russel (red.). *Feminist interpretation of the Bible,* min. veik., p. 55.

[592] R. Morgan. *The anatomy of freedom. Feminism, physics, and global politics,* Garden City, New York, 1982, p. XIV, XVI.

[593] Tokia dvasia apie feminizmą kaip apie pagrindinį vaidmenį susilydant įvairiems visuomeniniams Žemės ir žmonijos gelbėjimo judėjimams atliekantį sąjūdį, kuris yra šių judėjimų bendradarbiavimo katalizatorius, apie moteris, atliekančias svarbų vaidmenį palaikant ryšius tarp įvairių aplinkosaugos judėjimų atstovų,vartotojų, etninio išsivadavimo ir feministinių organizacijų atstovų rašo, pavyzdžiui, Fritjof Capra *Persilaužimo momente,* Warszawa, 1987.

[594] A. Rich. *Notes toward a politics of location,* kn. M. Diaz-Diocaretz, I. M. Zavala. *Women, feminist identity and society in the 1980's,* min. veik., p. 8.

gyveno priklausomybės nuo vyrų sąlygomis". Ir komentuoja: „Jeigu ko nors išmokome šiais paskutiniais dvidešimtojo amžiaus metais, tai to, kad žodis „visada" užima vietą to, ką iš tikrųjų norėtume žinoti: kada, kur ir kokiomis aplinkybėmis tas sakinys teisingas?"[595] Ji aiškina: „[...] kai kurios iš mūsų, save vadinančių radikaliosiomis feministėmis, kalbėdamos apie moterų išlaisvinimą, niekada nėra nusileidusios iki kokio nors ne tiek ambicingo dalyko, kaip visuomenės be viešpatavimo sukūrimas; mūsų planuose visuomet būdavo nei daugiau, nei mažiau, o tik visiška iš pagrindų visokių santykių rekonstrukcija. Visa problema, kad niekada nežinojome, ką turėdavome galvoje sakydamos „mes"[596]. Ir kaip marksistės, ir kaip feministės mes kovojome su abstrakčiu visuomeninių reiškinių suvokimu, o pačios jam pasiduodavome. „Beveidis, belytis, berasis proletariatas. Be veido, be rasės, be klasės kategorija „visos moterys". Abiem atvejais – baltojo, vakarietiškojo egocentrizmo kūriniai."[597]

Pastaraisiais metais atsirado nemažai darbų, skirtų santykių tarp feminizmo ir postmodernizmo tyrimams ir bandymams nustatyti, ar egzistuoja postmodernistinis feminizmas. Dėl pernelyg hermetiškos kalbos jų ideologinis atsiskyrimas, – jeigu jis prasidės, – tikriausiai didės šiek tiek atsilikdamas. „Feminizmo sąjūdžio situaciją dvidešimtajam amžiui baigiantis ženklina fundamentalus dviprasmiškumas", – rašo vieno iš santykius tarp feminizmo ir postmodernizmo nagrinėjančių darbų autorė. Antai iš emancipacinio švietimo impulso kilęs feminizmas sudarąs opoziciją pastarajam, visiems racionalizmu pagrįstiems „Vakarų minties" dualizmams; panašioje situacijoje esąs postmodernizmas. Autorės nuomone, prasidedanti tam tikra „šiuolaikinės feministinės minties ir postmodernizmo konvergencija. Abu sąjūdžiai esą skirtingai apsisprendę [...], vienas į kitą žvelgią įtariai. Tačiau abiejų sąjūdžių panašumas esąs stulbinamas. Feminizmas ir postmodernizmas – tai šiuolaikinės minties srovės, kurios iš tikrųjų radikaliai kritikuoja Švietimo epochos paveldą modernizme. Šiuolaikinėje intelektualinėje scenoje joks kitas požiūris nepasiūlo priemonių maskulinistinei postmodernizmo epistemologijai dislokuoti ir transformuoti."[598]

[595] Ten pat, p. 10.
[596] Ten pat, p. 11.
[597] Ten pat, p. 13.
[598] S. J. Hekman. *Gender and knowledge. Elements of a postmodern feminism* (I leid. 1990), Cambridge, 1992, p. 188–189. Kitoje vietoje teigia: „[...] the Man of reason *is gendered, not generic*" (*Proto žmogus* – tai lytinės, o ne rūšinės orientacijos sąvoka) – ten pat, p. 34.

Aksiologija

Anot Sheilos Ruth, feminizmas esąs humanizmas. Ji paaiškina: „Feministės reikalauja geresnių priėmimo į darbą, kilimo tarnyboje galimybių, geresnio darbo užmokesčio ne tik dėl sveikatos ir gyvenimo sąlygų pagerinimo (nors tai, žinoma, irgi svarbu), nes nauda, kurią kartais teikia kai kurių santuokų auksinis narvelis, buvimas kieno nors išlaikytine, buvimas išnaudojamąja ar netgi parduodamąja būtų priimtina, o nėra. Feministės reikalauja daugiau uždavinių, didesnės atsakomybės ir valdžios priimant politinius sprendimus ne dėl pačios valdžios. Feminisčių nesitaikstymas su „atskirų sričių" egzistavimu, su globotinės statusu, su priklausomybe, ignorancija ar mizoginija visuomet yra susijęs su žmogaus gyvenimo kokybe, su autonomija, su savo egzistencijos prasme, su garbe, išdidumu, laisve, džiaugsmu bei prestižu. Tai yra žmogaus dvasios, dvasiniai klausimai. Feministės meta iššūkį agresyviai, sustabarėjusiai ir globoti nepaslankiai maskulinistinei kultūrai, nes ji nežmoniška *(in-humane)*, t. y. ji neturi tokio tobulumo, kokio gali ar privalo siekti žmogiškosios būtybės"[599]. Ir toliau autorė išvardija feminizmo vertybes: „Feministės gerbia meilę, bendrystę, tarpusavio užuojautą, grožį, jėgą, jautrumą, inteligenciją, lojalumą ir daugelį kitų dalykų, o principų plotmėje ir praktiškai priešinasi barbariškumui, bereikalingam skaudinimui ir žiaurumui, Marso vyravimui Veneros atžvilgiu, kurie nebūdingi subalansuotai būtybei ir kurie išmuša ją iš pusiausvyros. [...] Feminizmo humanizmas yra toks, koks dažnai nebūna tradicinis, vyrų apibrėžtasis „humanizmas"; jis nepalyginamai altruistiškesnis ir todėl nepalyginamai labiau motyvuoja bei stiprina"[600].

Feministinės vertybės esmingai skiriasi nuo patriarchalinių, – mano Marilyn French, kuri su tuo sieja viltis, kad feminizmas išgelbės žmoniją nuo išnaikinimo. Svarbiausia patriarchato vertybė – tai „valdžia (viešpatavimas)"[601], o visuomenės atžvilgiu svarbiausios „patriarchalinės vertybės" yra „hierarchija" ir „dualumas", žmogaus (vyro) priešpriešinimas gamtai (kuriai priskiriamos moterys)[602]. Svarbiausia

[599] S. Ruth. *A feminist world view, Women's Studies International Forum*, 1978, 1(3), cit. iš R. D. Klein, D. L. Steinberg. *Radical voices, A decade of feminist resistance*, Oxford, 1989, p. 171–172.

[600] Ten pat, p. 180.

[601] M. French. *Beyond power*, min. veik., p. 18.

[602] Ten pat, p. 23.

vertybė feminizmui, – nepaisydama feminizmo susiskirstymų autorė „teigia, kad iš jo pagrindų randasi vieningumas dėl feminizmo moralės", – „pasitenkinimas"[603]. „Neišleisdami iš akių tikrovės, – žinome jos principinę sandarą, nors visa kita gali būti neaišku, – ir tuo pat metu atsižvelgdami į realius žmonių poreikius bei troškimus – įsivaizduojame juos, nors visiško aiškumo stinga, – turime, kaip žmonių padermė, palengva artėti prie tokio mąstymo būdo, kuris teiks galimybių mums gyventi, o ne mirti; be kita ko, ir patirti šio gyvenimo džiaugsmą *(felicity)*."[604] Vyrai deklaratyviai giria feminizmo vertybes, sakydami, kad jos yra geros, bet *„tarp moterų* arba danguje"[605], feministės tokią poziciją atmeta. Feminizmo moralė nori sujungti „meilę ir užuojautą, dalijimąsi ir globėjiškumą su valdžia ir struktūra, valdymu ir statusu kaip lygius su lygiais"[606]. O su vyrais būna ir taip: „Tas pats vyras, kurio akyse pasirodo ašaros, prisiminus savo amžinatilsį (seniai mirusią) motiną, tuo pat metu, nepastebėdamas jokio prieštaringumo, gali žeminti savo žmoną ir išnaudoti sekretorę"[607]. Moterų engimą gaminančios mašinos tobulinimas nieko neduos. „Vienintelė teisinga revoliucija prieš patriarchatą turi remtis valdžios vertybės pašalinimu iš jos užimamos centrinės vietos ir jos pakeitimu pasitenkinimo idėja. Nepaisant paniekos, kuri gaubė šią vertybę keletą pastarųjų tūkstantmečių, pasitenkinimas, džiaugsmingas gyvenimas (plačiausia ir giliausia prasme) yra iš tiesų didžiausias žmonijos gėris."[608] Ir toliau autorė gina pasitenkinimą kaip didžiausią vertybę: „Mes privalome pasirinkti gyvenamą arba pragyventą gyvenimą *(a life lived trough and a life lived);* skaidymą į fragmentus arba jungimą į visumą. [...] Tik pasitenkinimas kelionėje gali sukelti norą keliauti; o mūsų pasitenkinimas keliaujant irgi sudarys nuokalnę ateisiantiesiems"[609]. „Mes turime rinktis pavaldumą ar laisvę, skaidymą į fragmentus ar integravimą. Tai gali būti mirties ar gyvenimo pasirinkimas. Pasirinkimo nėra."[610]

[603] Ten pat.
[604] Ten pat, p. 24.
[605] Ten pat, p. 442.
[606] Ten pat, p. 443.
[607] Ten pat, p. 442.
[608] Ten pat, p. 444.
[609] Ten pat, p. 545.
[610] Ten pat, p. 546.

Veiklos metodai ir organizacija

Seserystė

Pirmutinis principas ir pagrindinis priesakas feminisčių veikloje yra moterų solidarumas, *sisterhood, seserystė.* Čia nekalbama apie kokią nors kopiją, vyrų solidarumo, brolystės pamėgdžiojimą ar juo labiau – priklausomą jos variantą. Anot Mary Daly, „žodis *sisterhood* čia liaujasi reiškęs kažin kokią priklausomą minibrolystę, o įvardija autentišką plačios skalės moterų telkimąsi *(bonding)* siekiant mūsų išsivadavimo"[611]. „Seserystė yra būtina norint įveikti paralyžių, visą moterų kastą apimančią neapykantą pačioms sau, nugalėti pačių savęs nuvertinimą ir emocinę priklausomybę nuo vyrų suvokiant savo garbę."[612] „Kadangi ši nauja ryšio forma atsisako paklusti nuo neatmenamų laikų vyraujančiai visuomeninei tvarkai, tai, sakydamos „seserystė", *sakome* revoliucija."[613]

Moterys turi tarp savęs draugauti. Jų draugystė yra „visiškai kitokia nei vyrų kolegiškumas". Tas ryšys kyla iš vidaus, o ne iš atsitiktinio buvimo drauge bendroje erdvėje. Jis atsiranda per liepsną, kibirkščiavimą *(sparking)*[614].

Janice G. Raymond yra kruopščiai išnagrinėjusi visokias kliūtis, kurios moteris atskiria vieną nuo kitos, trukdo joms draugauti. Jas reikia nugalėti, nes šūkis viršelyje skelbia: „Moterys drauge nėra vienišos moterys"[615]. Tačiau moterų ryšio pagrindas neturi būti „kankinystė", kaip to nori radikaliosios feministės. Viktimizmas sudaro klaidingą moterų kaip aukų ryšio pagrindą, tuo metu jas jungia santykis su vyrais[616].

Kurti savo pasaulį

Nekovoti dėl valdžios, apskritai neiti į vyrų pasaulį, bet kurti savą, alternatyvų pasaulį – tokia pozicija yra artima daugeliui kultūrinės pakraipos feminisčių.

Išraiškingai ir tapybiškai šią mintį pateikia Mary Daly. Moterys turi sukurti „naują erdvę", – rašo ji. „Todėl Dievo atstūmimas yra

[611] M. Daly. *Beyond God the Father,* min. veik., p. 8.
[612] Ten pat, p. 59.
[613] Ten pat, p. 60.
[614] M. Daly. *Gyn/Ecology,* min. veik., p. 319.
[615] J. G. Raymond. *A passion for friends,* min. veik.
[616] Ten pat, p. 181 nn.

įvykis, kuriame dalyvauja moterys, mūsų revoliucijos dalyvės. Tai yra naujos erdvės, kurioje moterys yra laisvos tapti tuo, kuo yra, kūrimą apimantis procesas."[617] „Naujosios erdvės" kūrimo vieta yra vyrų pasaulio paribys. Kur vyrams pasaulis baigiasi, kaip tik ten moterims kuriasi jų pasaulio centras. „Naujoji erdvė, – aiškina M. Daly, – visuomet yra „paribyje". Jos centras yra patriarchalinių institucijų paribyje. [...] Jos centras yra moterų gyvenimo procesai."[618] Ta naujoji erdvė – tai moterų kontrkultūra: „Tapimas moterimi (ginizacija), vykstanti seserystės pagrindu, yra kontrkultūrinis fenomenas *par excellence* ir gali nužymėti būsimą žmonių dvasinės evoliucijos eigą"[619].

Kaip patekti į minėtąjį *paribį,* į tą *naująją erdvę?* Atsisakant vykdyti moterų funkcijas vyrų pasaulyje, apleidžiant tą pasaulį, nedalyvaujant jame. Liautis aukotis! – kviečia Daly. – „Atsisakymas aukotis – tai drąsa akceptuoti save."[620] Į naująją moterų centrų erdvę vyrai neįžengs, nes „[...] ji nepastebima tiems, kurie į ją nėra įėję ir dėl to taip pat negali būti jų užgrobta. Tuo pat metu ji suteikia jėgą, kuri paradoksaliai yra juntama kaip „buvimo jėga ir nebuvimo jėga"[621].

Įėjusios į šią erdvę moterys persikeičia, tampa *raganomis, burtininkėmis, senučiukėmis, furijomis, harpijomis, amazonėmis, lesbietėmis.* Mary Daly iš naujo pervertina dar kai kuriuos dažnai jau beveik užmirštus ar neigiamai vartotus apibūdinimus[622].

Moteriškai dalyvauti pasaulyje

Kitas siūlymas, kuriam nebūdingas eskapizmas, yra paremtas kvietimu moterims visam vyriškam pasauliui primesti savo specifinę moterišką poziciją ir elgesio metodus – motiniškąjį mąstymą ***(maternal thinking).*** Tai daryti kviečia moteriškojo pacifizmo manifesto autorė Sara Ruddick. „Militaristai visą laiką tikisi, kad motinos laimins jų smurto planus, neišskirdamos ir to smurto, kuriam į rekrūtus imami jų vaikai. Tikriausiai suvaidintų nemažą vaidmenį saugumo ir tolerancijos vardan motinų ištartas „ne"!"[623] Kokios yra to galimybės? Kaip

[617] M. Daly. *Beyond God the Father,* min. veik., p. 40.
[618] Ten pat, p. 40.
[619] Ten pat, p. 11.
[620] M. Daly. *Gyn/Ecology,* min. veik., p. 377.
[621] M. Daly. *Beyond God the Father,* min. veik., p. 41.
[622] M. Daly. *Gyn/Ecology,* min. veik., p. XLVII.
[623] S. Ruddick. *Maternal thinking. Towards a politics of peace* (I leid. 1989), London, 1990, p. 249–250.

skelbia autorės išpažįstamo „praktikalizmo" tezė, skirtingi poelgiai sukuria „juos atitinkančias specifines diskurso formas". „Praktikalizmo tezė sako, jog tiesos ir klastos kriterijai, tiesą lemiančių argumentų pobūdis ir tikėjimo vaidmuo keičiasi drauge su praktika, nesvarbu, ar tai būtų religinė, mokslinė, kritikos ar motinystės praktika."[624] Motinystės praktika sukuria motinišką mąstymą, nukreiptą saugumo, globos, raidos užtikrinimo ir t. t. linkme[625]. „[...] Vyrai irgi gali būti motinomis", tik dabar jiems tai retai nutinka, – pažymi autorė, priešindamasi biologinei moterų motiniškumo interpretacijai."[626] Yra vilties, kad „rūpestingumo vertybės", užvaldžiusios pasaulį, padarys jį saugesnį, malonesnį, teisingesnį ir atves į taiką kaip irgi vertybę[627].

Feminizmas ir vyrai

Šios orientacijos feministės yra iš tiesų vienmintės: vyrai negali dalyvauti feministinėje veikloje iš vidaus.

Ar vyrai gali būti feministai? – klausia Mary Daly, ir jos nuomonė yra labai skeptiška. „Moterys ir vyrai gyvena skirtinguose pasauliuose". Net nuoširdžiausi feministai neprasiskverbia iki ontologinio analizės lygmens. Jie turi atsikratyti privilegijų, o ar daugelis tai sugebėtų?[628]

Turėdama omenyje kolektyvinio darbo *Vyrai feminizme* pavadinimą, viena iš jo autorių įtaigiai rašo: „[...] visas mano vidus priešinasi šiai idėjai: vyrų feminizme nėra ir jų neturi būti; feminizmo erdvė – ne jų erdvė, pagaliau jie neįstengia jos pamatyti"[629]. Jos bendraautoris vyras Stephenas Heathas, tiesą sakant, irgi sutinka: „Vyrų ryšiai su feminizmu *(relation to feminism)* politiniu lygmeniu yra [...]neįmanomi." Aišku, kitais lygmenimis „vyrai turi neišvengiamų santykių *(relation)* su feminizmu [...]; jis turi ir juos pakeisti [...]; į jį įeina moterų ir *vyrų* naujų buvimo būdų, tokių elgesio būdų, kurie leidžia įveikti ir galutinai panaikinti moterų engimo tikrovę, mokymasis"[630].

Už atsiskyrimą nuo vyrų pasisako ir Janice Raymond, polemizuojanti su androginiškosios ateities visuomenės koncepcija. „Quest"

[624] Ten pat, p. 16.
[625] Ten pat, p. 17.
[626] Ten pat, p. 42.
[627] Ten pat, p. 135–147.
[628] M. Daly. *Beyond God the Father*, min. veik., p. 171–172.
[629] R. Braidotti. *Envy, or with your brains and my looks*, kn. A. Jardine, Paul Smith (red.). *Men in feminism*, New York, 1987, p. 233.
[630] S. Heath. *Male feminism*, žr. A. Jardine, Paul Smith (red.). *Men in feminism*, New York, 1987, p. 1.

aplinkos kultūrinė feministė teigia, kad yra reikalinga „politinė moterų ir vyrų poliarizacija, kuri gali mus atskirti vienus nuo kitų visose žmonių veiklos srityse – nuo konferencijos salės iki miegamojo"[631]. Tik tuomet susikurs ginergija *(ginergy)*: „Ginergija – tai moterų stiprybė/dvasia/jėga, kurią sukaupia „moterys, save tapatinančios su moterimi". Autorė priduria, kad ateityje gali rastis ir andergija *(andergy)*, „įmanoma tuomet, kai vyrai susitapatina su moterimi *(men becoming woman-identified)*. Tuomet autentiška andergija būtų *išaugusi iš ginergijos* arba pastaroji būtų jos versmė"[632]. Carolynos Heilbrun propaguota androginija veda vien tik į tai, kad vyrai „kooptuos" moteris[633].

Tikslai ir programos

„Mums nereikalinga programa, – rašo Marilyn French. – Programa – tai ant žmonių užmestos grotos, jos užmuša tuos, kas atsiduria po jų našta. Programa suvienodina, reguliuoja, draudžia. Mums reikalinga bendra koncepcija ir nuojauta kaip vadovas žengiant eilinį, ir tik eilinį žingsnį; elastinga, emociškai taikli koncepcija, gebanti prisitaikyti prie žmonių poreikių ir troškimų, kai jie veda į prieštaravimus."[634] Juk feministinė būsimojo pasaulio vizija nebus įgyvendinta mūsų kartoje; nei per šimtą, nei per tūkstantį metų. Tačiau visuomet dar lieka galimybė savo gyvenimo nišose kurti „dangų pragaro gelmėse" – daro išvadą autorė.

Kitos autorės neatsisako formuluoti bendrųjų feminizmo tikslo koncepcijų. Užtat jos santūriai kalba apie detales.

Moterų revoliucijos tikslas, – o ši revoliucija „yra ontologiška dvasios revoliucija, vedanti iš seksistinės visuomenės stabmeldysčių, – anot Mary Daly, yra ginizacija *(the becoming of women)* arba visų žmonių antropizacija *(universal human becoming)*[635].

Kaip mano psichiatrė ir psichologė J. Baker Miller, „kurti visavertę asmenybę" – ilgalaikis moterų uždavinys. Dėl to turi įvykti „globa-

[631] J. Raymond. *The illusion of androgyny*, kn. C. Bunch ir kt. *Building feminist theory*, min. veik., p. 64.
[632] Ten pat.
[633] Ten pat, p. 63.
[634] M. French. *Beyond power*, min. veik., p. 488.
[635] M. Daly. *Beyond God the Father*, min. veik., p. 6.

lios permainos pradedant ekonomine, visuomenine ir politine plotme ir baigiant pačiais asmeniškiausiais santykiais"[636].

Nacionalinės moterų studijų draugijos (NWSA) aktyvistėms sąjūdžio tikslas rodosi esąs pasaulis be engimo ir išnaudojimo. Jų supratimu, *moterų studijų* programiniams tyrimams ir mokymui visuose švietimo lygmenyse turi vadovauti „ne tik nuo seksizmo, bet ir nuo rasizmo, klasinių nuostatų, eidžizmo, heteroseksualinių nuostatų – nuo visokių ideologijų bei institucijų, kurios sąmoningai ar nesąmoningai engia ir išnaudoja vienus kitų labui, laisvo pasaulio vizija"[637].

Mary Daly, norėdama priartinti skaitytojai (ir skaitytojui?) feminizmo tikslą, vartoja Naujojo pasaulio, Priešpasaulio, Antipasaulio pavadinimus. „Kai moterys priešinasi, gimsta nauja tikrovės prasmė. Kitaip sakant, pradeda egzistuoti priešpasaulis patriarchato atžvilgiu.[...]" Juk svarbu ne išsikovoti sau vietą „seksizmo erdvėje", nors tokia kova praturtina patirtį. „Gyventi dabarties pasaulyje reiškia kurti Antipasaulį, kuris susijęs su Visatos vardo pakeitimu."[638]

Nauja ginecentrinė aplinka – štai ką privalo pradėti kurti moterys, – dar pažymi Daly. Tai susiję su gin/ekologija. „Tam reikia atkerėti *(disspeeling)* protą/sielą/kūną, pašalinti nuodingą poveikį vyrų sukurtų mitų, kalbos, ritualinių baisenybių ir metaritualų, tokių kaip „akademinis mokytumas", kurie nušienauja mumyse mūsų asmenybes."[639]

Būti! Štai kur tikslas. Šitaip Mary Daly baigia *Grynąjį geismą*, kreipdamasi į moteris, jau turinčias metapatriarchalinę sąmonę (o jos sudaro mažumą): „Būdamos Svajotojos, regime savo žvaigždžių miestus, tarsi Jūros Žvaigždės spindinčius danguje. Jos kviečia mus visada, dabar – Būti"[640].

[636] J. B. Miller. *Toward a new psychology of women*, min. veik., p. XI.

[637] M. J. Boxer. *For and about women*, kn. N. O. Keohane, M. Z. Rosaldo, B. C. Gelpi. *Feminist theory. A critique of ideology*, Brighton, 1982, p. 238.

[638] M. Daly. *Beyond God the Father*, min. veik., p. 138.

[639] M. Daly. *Gyn/Ecology*, min. veik., p. 315.

[640] M. Daly. *Pure lust*, min. veik., p. 411.

JĖGOS FEMINIZMAS
(Power feminism)

P a v a d i n i m a i. *Power feminism* – tai Naomi Wolf pasiūlytas pavadinimas. Jis neturi bendrai pripažinto apibrėžimo. Pats šios orientacijos buvimas ne visų pastebimas ir nėra galutinai įvertintas. Daliai radikaliųjų feminisčių tai tiesiog antifeminizmas, neteisėtai besiskelbiąs feminizmu. Dar yra kalbama apie *trečiosios bangos feminizmą,* bet tuo metu, be čia aptartosios orientacijos, turima galvoje skirtingi dalykai ir dvidešimtojo amžiaus paskutinės dekados feminizmo visuma. Jėgos feminizmą galima laikyti naujausia liberaliojo feminizmo forma, besireiškiančia šalia tradicinio feminizmo.

G e n e z ė, v e i k l o s f o r m o s. Po jaunų, ambicingų moterų atsiribojimo nuo feminizmo laikotarpio, paskelbus, kad atėjo postfeminizmo era, dešimtąjį dešimtmetį Jungtinėse Valstijose ir Didžiojoje Britanijoje atsirado jaunesnė, labai kritiškai viešpataujančio radikaliojo feminizmo atžvilgiu nusiteikusi, bet vis dėlto su feminizmu besitapatinanti moterų karta. Ją būtų galima apibūdinti kaip po-postfeministinį feminizmą. Feminizmą jos traktuoja kaip politinę jėgą, kuri gali pridėti sėkmės politikai, arba kaip kūrybinio įkvėpimo šaltinį. Jos daro žurnalisčių, rašytojų, menininkių karjerą, išsiskiria individualizmu. Remia moterų politines ambicijas, rinkimų kampanijų metu susiburia į rėmėjų grupes ir palaiko kandidates. Noriai bendradarbiauja skubiose moterų akcijose, ypač kai ginamos jau gautos laisvės ir teisės.

S v a r b i a u s i o s a u t o r ė s. Naomi Wolf, Christina Hoff Sommers, Katie Roiphe. Su išlygomis Camille Paglia. Iš vyresniosios kartos Gerda Lerner, Germaine Greer. Reikšmingi pozicijų ir koncepcijų nesutapimai.

Y p a t i n g o d o m ė j i m o s i s r i t y s. Realus moterų dalyvavimas valdžioje ir apskritai visuomenės gyvenime (o ne tik formali lygybė). Moterų kultūra ir kūryba. Separatistinio feminizmo kritika. Radikaliojo ir kultūrinio feminizmo teorijos bei ideologijos kritika. Vyriškumas, vyrai, vyriškumo etalonų ir lyčių tarpusavio santykių permainos.

PAŽIŪROS
(ideologija)

Kaip yra?

Nuo to laiko, kai septintojo dešimtmečio viduryje atsirado feminizmas, pasaulis gerokai pasikeitė. Dėl feminisčių kovos įtakos moterų laisvės smarkiai prasiplėtė, akivaizdžiai diskriminuoti moteris tapo sunkiau, moterys diskriminuojamos rečiau, nes visuomenė įgijo apie tai daugiau žinių ir pasidarė jautresnė. Atsirado daug įstatymais paremtų sprendimų, suteikiančių galimybę įveikti diskriminaciją. Valdžios institucijos pradėjo vikriau reaguoti į smurtą prieš moteris, tad aiškaus engimo ir išnaudojimo atvejai itin reti. Yra pokyčių privačiame gyvenime, nes feminizmui spaudžiant pasikeitė papročiai. Daugelyje šalių egzistuoja reali abortų ir kontraceptinių priemonių naudojimo laisvė. Ne tik daugiau moterų dirba ir didesnė jų dalis dalyvauja visuomenės gyvenime, bet ir daugiau vyrų triūsia namuose ir prižiūri vaikus. Dėl to pasikeitė stereotipai, kurie jau nebeatmeta vyro ir tėvo kaip partnerio modelio, o netgi jį remia. Nebeliko seksualinio gyvenimo kliūčių, kurios seniau rigoristiškai varžė moteris ir palaikė dvigubus standartus. Seksualinės laisvės, ypač jaunimui, ribos dabar lygios abiem lytims. Išaugo homoseksualumo tolerancija.

Apskritai ankstesni barjerai tarp lyčių beveik išnykę. Netgi armija turėjo leisti tarnauti to norinčioms moterims. Niekas nedaro moterims kliūčių studijuoti pasirinktą dalyką. Moterys gali daryti karjerą administracijoje ir valdžioje, nors vadovaujančiuosiuose postuose ir toliau jų tėra mažiau nei 50 procentų, o vadinamosios stiklinės lubos neprileidžia moterų prie aukščiausiųjų valdymo postų. Visur išplito *moterų studijų* centrai mokyklose, ir tokie kursai jau vyksta vidurinėse mokyklose. Atsirado pagalbos priekabiavimą, persekiojimą, smurtą, skriaudą patyrusioms moterims centrų tinklas. Moterys jaučiasi saugesnės. Sėkmingesnė pasirodo kova su tarptautine prostitucija, vertimasis šia profesija jau nebėra susijęs su brutaliu moterų išnaudojimu ir didžiule rizika. Tęsiasi vis sėkmingesnė kova su seksualiniu

priekabiavimu darbe, o dabar pradedami fiksuoti kovos su smurtu santuokoje ir šeimoje rezultatai. Žiniasklaida, nors ir turėdama savų interesų, ima atsisakyti senų seksistinių reklamų, filmų ir apskritai pasisakymų, pradėta rūpintis *politiniu padorumu*. Leidybos ir filmų rinka nevengia feministinių kūrinių, laisviau kuriamas moterų menas, klesti feministinė meno ir mokslo kritika. Moterų politinė jėga, matuojama moterų aplinkos įtaka, yra daug didesnė nei rodytų oficiali jų reprezentacija valdžios įstaigose. Į moterų lobių balsą kreipiamas rimtas dėmesys, moterys dabar sudaro ir atskirą elektorato dalį, kurios palankumo siekia kandidatai į valdžią.

Taigi ar yra jau taip gerai, kad ir feminizmas neteko savo buvimo prasmės? Ar teisūs tie, kas paskelbė postfeminizmo eros atėjimą? Tai būtų smarkus perdėjimas. Pirma, moterys, vis dar supančiotos tik šiek tiek modifikuotų stereotipų, pačios nesinaudoja ir nesugeba naudotis visomis iškovotomis laisvėmis. Tos, kurios jomis naudojasi, įsitikina, kad tebeegzistuoja paslėpti barjerai ir neviešas moterų diskriminavimas. Vis dar nelygiai atlyginama už tą patį darbą, nors šios lygybės stoką šiandien sunkiausia įrodyti. Neišnyko ir smurtas prieš moteris, įvairios jų engimo bei išnaudojimo formos. Dabartinės naujos profesijos ir naujos visuomeninio gyvenimo sritys atkuria senuosius santykius, nors dažniausiai labiau užmaskuotu pavidalu. Internete klesti pornografija ir agresija prieš moteris. Kartkartėmis atgyja ir bandymai atimti iš moterų jų išsikovotas laisves. Dešinieji ir bažnyčios šiam tikslui vienija pastangas. Feminizmo pasiekimai vis dar nėra užtikrinti. Jiems kelia grėsmę ir pačios moterys, aktyviai dalyvaudamos tradicionalistų judėjimuose. Taip pat, – ir tai šiuo metu darosi svarbi feminizmo problema, – feminizmo pasiekimams ir jo pozicijai visuomenėje grėsmę kelia pačios feministės. Žinoma, ne visos, o tik radikaliosios separatistinės ir kultūrinės pakraipos feministės.

Radikalusis feminizmas, atgrasintas nesėkmingo žygio į sparčią ir žaibišką visuomenės transformaciją, įgijo pavojingą separatizmo tendenciją. Susitelkęs teikti pagalbą iš tiesų jos reikalingoms moterims, prie to dar pridūrė pavojingą moterų viktimizmo ir moteriškojo prado viršenybės ideologiją. Nuo lyčių skirtumų panaikinimo programos perėjo prie moteriškumo kulto ir aukštinimo programos. Moteriškumą supranta senosios jo mistikos dvasia – kaip netgi gražių, simpatiškų, šiltų, tačiau padarančių moteris neišvengiamomis neva amžinai blogų vyrų aukomis bruožų kompleksą. Savyje jis išugdė priešiškumą vyrams, pavojingai poliarizavo ištisą kitą lytį, atgrasino net ir sąjungininkus. Perdėjimas garsinant tikras iš vyrų patiriamas moterų skriaudas ir nelaimes yra greičiau žalingas nei naudingas, feminisčių leidi-

nius ir šūkius daro juokingus. Prie iškreipto feminizmo paveikslo ir nepalankumo, kurį jam rodo jaunos moterys, apskritai deramai vertinančios senojo feminizmo dėka pasiektus laimėjimus, prisideda ir aptariamosios pakraipos feminisčių seksualinis karas su heteroseksualizmu. Daugumai moterų vyrai reikalingi tiek visuomenės gyvenime, tiek ir kaip privataus gyvenimo partneriai, jos bent jau nenori nuo jų izoliuotis, nėra linkusios ir visiems vyrams priskirti kaltę už kai kurių iš jų nusižengimus. Be to, daugelis moterų visiškai suvokia, kad feminisčių apdainuotas moteriškumo paveikslas yra tolimas nuo tikrovės, mat realios moterys anaiptol nėra angelai.

Tad ir toliau reikia daug nuveikti kovojant dėl visiškos lyčių lygybės ir visiško moterų išlaisvinimo. Be to, reikia kovoti ne tik su tebeviešpataujančiu patriarchatu ir jo reprezentantais, bet ir su dalimi savos feminizmo stovyklos.

Kodėl taip yra?

Vyrai spaudžiami daug kur nusileido, pagaliau ir jiems patiems atsiveria akys, dalis jų visiškai rimtai išsivadavo iš senųjų lytinių stereotipų. Daug kur jie patys linkę daryti nuolaidų ir netgi imasi permainų iniciatyvos, kai jos stinga iš pačių suinteresuotų moterų pusės. Kartais taip būna. Tik bene kaskart rečiau. Vyrai tik dabar pradeda rimtai kasti apkasus savoje, jau (neretai jiems patiems dalyvaujant) sumažintoje teritorijoje. Mat išvydo ir nusigando, kad moterys iš tikro gali atimti iš jų valdžią ar bent jau priversti partneriškai ją pasidalyti. Tam jie nėra pasirengę. Kas gi galų gale noriai dalijasi valdžią? O šiuo atveju nenoras prarasti valdžią yra susijęs su autentišku visai pagrįstu būgštavimu, kad perėmusios valdžią moterys pasinaudos ja keršydamos vyrams už priespaudos, išnaudojimo ir diskriminacijos amžius. Tai pirmasis (ir vėl!) augančio vyrų pasipriešinimo akstinas. Be to, jie ginasi nuo daugelio kitų nepatogumų. Moterys, kurių darbas tebelieka mažiau apmokamas, nors paslapčiomis pagal savo galimybes vertinamos kaip lygios su vyrais, vis noriau įdarbinamos vyrų vieton kaip pigesnė darbo jėga. Dėl jų buvimo darbo rinkoje auga konkurencija ir kvalifikacijos reikalavimai. Taip pat ir vyrai, jeigu jiems labai rūpi atlyginimas, privalo daugiau žinoti ir sugebėti. Pagaliau vyrai bijo, kad partnerystės sąlygomis reikės prisiimti visą pusę namų ir šeimos krūvio. Kas gi to iš tiesų norėtų, net ir būdamas „naujuoju vyru", antiseksistu ir profeministu?

Tokiomis aplinkybėmis vėl darosi patrauklios senosios seksistinės ideologijos ir stiprėja judėjimai už atsitraukimą nuo kai kurių moterų išsikovotų laisvių. Prasideda sąžinės neturinčių vyrų kontrataka, silpnėja sąjungininkų – tų, kuriuos atstumia radikaliosios feministės, – parama, o kontratakoje kaip rimta jėga dalyvauja moterys, kurios gerai jaučiasi senuosiuose vaidmenyse ir bent jau neskuba užsikrauti sau profesinės veiklos ir dalyvavimo tam tikrose viešosios srities funkcijose naštos.

Kodėl tai blogai?

Yra blogai, vis dar blogai. Aišku, moterims. Vis dar neturi jos deramos įtakos visuomeninio gyvenimo visumai. Juk sudaro pusę ir netgi šiek tiek didesnę pusę žmonijos! Kur matyta, kad parlamentuose ir vyriausybėse sudarytų nereikšmingą procentą?! Tai kelia pasipiktinimą, nes, priešingai seniems įsivaizdavimams, dabar jau visiškai tikrai žinome, kad lyčių skirtumai neperžengia fiziologijos ribų. Moterys lygiai kaip vyrai geba vykdyti visas visuomenės funkcijas bei vaidmenis ir taip pat kaip vyrai turi gebėjimą tobulėti ir yra šio tobulėjimo reikalingos. Jos tiesiog yra tokie pat žmonės – *nei geresni, nei blogesni!* už vyrus, ir joms priklauso tokios pat – nei didesnės, nei mažesnės, nei kokios nors ypatingos – teisės. Taip pat ir, žinoma, ne daugiau kaip vyrams ribojamos teisės pasirinkti gyvenimo kelią. O konkurencijoje su vyrais jos ir toliau traktuojamos nelygiai, iš moterų reikalaujama gerokai daugiau. Tai turi pagaliau baigtis!

Ar permainos galimos?

Permainos ne tik galimos, bet iš esmės jas gana lengva įvykdyti. Sunkumas slypi ne tiek institucijų ir visuomenės materijos, netgi ne vyrų priešinimesi. Pagrindinis barjeras yra moterų sąmonė. Bent šiuo metu. Mat užtektų, kad moterys solidariai balsuotų už moteris ir pagal galimybes už tikrus savo siekių sąjungininkus vyrus, ir kautynės būtų laimėtos. Juk moterų yra dauguma. Joms reikėtų ir būtų nesunku gauti 51 proc. vietų parlamente. Aišku, nemokšiška rinkimų kampanija, kurstanti ir taip vyrų jau turimą baimę, galėtų būti tokiai pergalei nepalanki. Vyrai kraštutiniu atveju gali sulaužyti savo pačių nustatytas žaidimo taisykles, gali atsitraukti nuo demokratijos, gali

griebtis prievartos priemonių, kurios ir toliau yra jų rankose. Jeigu to vis dėlto pavyks išvengti – o išvengti to galima užtikrinus vyrus, jog moterys visiškai nenori nieko daugiau negu leidžia demokratija, nenori pačios savo ruožtu monopolizuoti valdžios ir galbūt netgi imtis keršto veiksmų, – tada tikslas, tiesą sakant, abiejų šalių labui bus pasiektas. Tik naujojo sprendimo privalumus turi pamatyti ir vyrai.

Ar permainos leistinos?

Kokią moralinę kainą už tai reikės sumokėti? Kas patirs nuostolių? Kas gali būti nuskriaustas?

Vyrai turi susitaikyti su *dalies*, bet tik dalies valdžios praradimu. Vis dėlto jie išloš. Moterys valdžioje pasiūlys daug naudingų, *moteriškų* sprendimų. Juk tiesa, kad daugelio amžių gyvenimas patriarchate suformavo ir įtvirtino tam tikrus jų bruožus, kurie buvo naudingi šeimoje, tačiau nepageidautini viešojoje, ypač globalinėje arenoje. Vyrai sukaupė savyje visą žmonių padermės agresyvumą, polinkį į naujoves, verslumą, jie turėjo be paliovos kovoti dėl visos visuomenės būvio su jai grėsminga gamta ir kitomis visuomenėmis. O moterys sukaupė savyje visą globėjiškumą, gebėjimą veikti išvien ir šilumą, kuri kaip potencija iš pat pradžių buvo būdinga visai žmonių giminei. Dabar atėjo valanda, kai tie „moteriški" bruožai kaip tik yra reikalingi viešojoje, tarptautinėje, globalinėje arenoje, idant išgelbėtų žmoniją nuo katastrofos. Saldo: vyrai, dalydamiesi valdžia, tik išloš. Išloš visi.

Taip pat išloš, nepaisant jų nuogąstavimų, prie tradicinių modelių prisirišusios ir pagal juos gyvenančios moterys. Pirma, niekas jėga neverčia jų keisti gyvenimo stilių, bent jau ne aptariamosios pakraipos feministės, o radikaliąsias feministes reikės nutildyti. Neatmestina galimybė, kad tradicinis namų ūkio ir šeimos modelis nustos būti priimtinas patiems vyrams, ir tai iš tiesų tradicinėms moterims išmuš pagrindą iš po kojų. Vis dėlto prisiminkime, kad permainos neįvyksta taip staiga, jas pajus tik būsimosios kartos, o naujos moterys tikriausiai visai nebenorės mėgdžioti dabartinių matronų ir namų šeimininkių. Apskritai prie gyvenimo naujomis sąlygomis visi suspės priaugti. Tačiau atminkime: kova vyksta dėl kiekvieno individo laisvės apsibrėžti savo gyvenimo kelią, o ne dėl gatavų modelių primetimo. Pagal liberalizmo dvasią visiems turi būti prieinama kokia tik įmanoma didžiausia laisvė, tik kitiems nekelianti grėsmės.

Iš to tikriausiai turės naudos visuomenė kaip visuma. Šis argumentas jau visiškai buvo išnaudotas ankstesnio liberaliojo feminizmo srovės. Pagaliau moteryse glūdintys talentai ir gabumai galės būti visiems naudingai pritaikomi visuomenės gyvenime.

Tad nėr ko laukti. Permainos galimos. Jos visiems, ne tik moterims, yra naudingos, nukentėjusiųjų greičiausiai nebus. O jei atsisakytume galimybės jas įvykdyti, žala (jei ne savižudybė) būtų visiems.

Ar permainos protingos?

Išlaidų, žinoma, bus. Turės rimtų nuostolių tie, kas turi ką prarasti, pirmiausia – valdžią. Bet naudos bus daugiau, taip pat ir pastariesiems: žmonija išliks nesunaikinta.

Ką ir kaip daryti? Su kuo ir prieš ką?

Tikslas yra laisvų žmonių, visų – vyrų ir moterų – visuomenė. Jau egzistuojanti visuomenė, liberalioji demokratija, savo beneficientais padaro visus, o ne tik pusę kitos pusės sąskaita. Kas konkrečiai atsitiks su ja paskui, palikime vėlesnėms kartoms. Mūsų programai aktualu viena: pasiekti, kad moterys proporcingai dalyvautų valdžioje, visokioje valdžioje.

Kaip elgtis? Suglaudinti, jei galima, visų moterų gretas. Tam tikslui reikia atlaikyti savo lyties stovyklos kritiką. Reikia teisingai įvertinti radikaliojo feminizmo pasiekimus ir laimėjimus, nurodyti jau kurį laiką jo daromą žalą. Reikia aiškinti liberaliosioms aktyvistėms, jog laikas nuo tinkamo ir vaisingo įtakos valdžiai organizavimo pereiti prie pačios valdžios perėmimo. O dešiniosioms moterims reikia atskleisti, kaip labai jos kenkia daugeliui savo seserų, ypač jaunajai kartai ir būsimosioms moterų bei vyrų kartoms, kenkia visuomenei, atimdamos iš jos talentingas darbuotojas. O sau negauna jokios papildomos naudos, nes ir taip niekas neketina atimti iš jų tradicinės vietos ir gyvenimo būdo.

Pakeliui į tikslą jokiu būdu nereikia atgrasinti nuo savęs vyrų ar jų vengti. Niekas moterims nedraudžia būti lesbietėmis, bet tegu liaujasi įkyrėti heteroseksualiajai daugumai. Seksas yra asmeninis reikalas, o intymus ryšys su vyriškiu neturi kenkti politinei kovai su vyrais ir konkurencijai su jais ten, kur tai yra būtina. Eventualus nuolankumas

sekse bent jau neimplikuoja nuolankumo visuomeniniuose santykiuose. Taip pat negalima drausti moterims noro patikti vyrams, panašiai kaip ir atvirkščiai – negalima primesti įsiteikinėjimo jiems kaip prievolės. Moterims leistina norėti patikti vyrams, bet tai nereiškia, kad vyrams leistina jas užkabinėti, kai jos pačios to nenori. Naudotis grožiu, kai mums to reikia, ir tuo pat metu apskųsti vyrus, kurie mums nepageidautinai meilinasi – moters teisė. Nebijoti. Atakuoti, o ne vien gintis. Gana priekabiavimo, gana smurto, gana žaginimų! Tegul išsigąsta, juokai baigti. Liautis aimanuoti ir skųstis moters likimu. Parodyti savo jėgą! Nedaryti iš silpnumo dorybės.

Sutelkti jėgas organizavimuisi per rinkimus, visokiai veiklai siekiant gauti valdžią. Tačiau būti *fair*. Iš karto aiškiai parodyti vyrams, kad nenorime iš jų atimti daugiau valdžios, negu mums priklauso. Valdžios irgi nenorime panaudoti prieš juos, tik norime bendradarbiauti visos visuomenės, žmonijos labui.

Perspektyvos? Šią akimirką – geros. Tačiau nevalia pražiopsoti galimybės. Dėl vilkinimo, neryžtingumo, tuo pat metu radikaliosioms ir kulūrinėms feministėms toliau stiprinant antivyriškąjį frontą, galima mobilizuoti vyrus prieš moteris ir perbraukti jų demokratinį kelią į valdžią.

DOKUMENTAI

Pasaulėvaizdis – faktai ir jų interpretacija

Domėjimosi objektas – pirmiausia moterų dalyvavimas valdžioje ir ligšiolinio feminizmo įtaka moterų politinės kovos galimybėms. Tam panaudojami ir tam tikrų istoriosofinių ambicijų turintys pasisakymai.

Posūkio taškas istorijoje

Šią valandą, – mano Naomi Wolf, – istorijoje vyksta „atsivėrimo momentas". Dabar „[...] gana daug vidurinės klasės moterų turi užtektinai pinigų ir jėgos prasimušti, o dauguma moterų turi pakankamai daug noro ir ryžto imtis pusiausvyros tarp lyčių sugrąžinimo ten, kur jos ligi šiol trūko – į valdžią". Yra trys kliūtys: „kai kurioms moterims jų pačių sąjūdis tapo svetimas, viena iš feminizmo srovių pasuko neprisitaikymo pozicijos kryptimi, o dėl „moterų jėgos" pojūčio daugelio moterų psichikoje stokos neįmanoma išnaudoti atsiveriančių galimybių"[641]. Bet daugelis moterų jėgos pojūtį jau turi. „Moterys atsidūrė istorijos posūkio taške: iki kaklo yra sočios priminimų joms apie jų sunkią padėtį. Kur kas sėkmingiau nei kreipimaisi į jų situacijos beviltiškumo jausmą jas išjudina apeliavimas į jų jėgą, išradingumą ir atsakomybės jausmą."[642]

Taip iškyla aikštėn teigiami ligšiolinės feminizmo kovos rezultatai. „[...] jėgos feminizmo atgimimas [...] jau įstengė sukrėsti mūsų pasaulį, – pastebi autorė. *Į ugnį atsakyk ugnimi.* Pirmą kartą „valdžios perdavimas į dalies moterų rankas pasiekė kritinę masę."[643] „Pakanka pažvelgti, kaip feminizmas pakeitė mūsų visuomenę ir kaip dauguma

[641] N. Wolf. *Fire with fire. The new female power and how it will change the 21st century,* London, 1993, p. XV.

[642] Ten pat, p. 41. Wolf čia komentuoja moterų pasipiktinimą po firmos Cellnet mobiliųjų telefonų reklamos transliavimo; persigandusi moteris, grįžusi vėlyvu traukiniu, iš stoties kviečiasi į pagalbą vyrą (jis bematant atvažiuoja, netgi su mylimu šuneliu).

[643] Ten pat, p. XIX.

moterų, vyrų ir vis daugiau institucijų priima feminizmo principus, kad įsitikintum, jog moterų sąjūdis nugalėjo vykdydamas sėkmingiausią ir mažiausiai kruviną revoliuciją per visą žmonijos istoriją."[644]

Tačiau dar ne laikas triumfuoti. „Istorinio atsivėrimo" momentas gali būti prarastas! Atsižvelgiant į tai, kaip moterų požiūrio taškas užima lygią vietą greta vyrų požiūrio taško viešojo gyvenimo scenoje, įžengėme į didžiojo pabudimo ir žaibiško mokymosi lauikotarpį, – toliau rašo „moterų jėgos" apologetė, baigusi vardyti daugelį moterų politinių laimėjimų pasaulyje prasidedant amžiaus paskutiniam dešimtmečiui. „Tačiau, nors naujoji moterų valdžia gali būti pripildyta vidinio savo jėgos jutimo, negalime pasikliauti vien tik įsibėgėjimo jėgos veikimu. Nuo mūsų priklauso, ar judėsime tolyn." Iš tikrųjų „lygybė yra ranka pasiekiama", tačiau, – perspėja Wolf, – jeigu nutrauksime kovą nepasisėmusios žinių iš istorijos pamokų ir laikysimės įsikibusios senovinio paveikslo, kuris vaizduoja mus kaip bejėges būtybes, mūsų laukia dreifas per keletą būsimų šimtmečių. [...]"[645]

Kad moterys išgyvena istorinio lūžio kultūros pasaulyje momentą, yra įsitikinusi garsi feminizmo istorikė Gerda Lerner, kuri 1993 metais išleistame antrajame veikalo *Moterys ir istorija* tome rašo: „[...] dabar patriarchalinės hegemonijos kultūroje epocha priėjo liepto galą. [...] Daugiau kaip trylika amžių individualios kovos, nusivylimų ir atkaklumo atvedė moteris į istorinį momentą, kai galime atgauti laisvę savo protams lygiai taip pat, kaip atgauname savo praeitį. Priėjo ribą moters priešistorės tūkstantmečiai. Stovime ant naujos žmonijos minties istorinės epochos slenksčio žinodamos, kad lytis nedaro jokios įtakos mąstymui, kad ji yra visuomeninė konstrukcija, o moteris taip pat kaip ir vyras kuria ir įvardija istoriją"[646].

Seksizmas

Naomi Wolf veikiau ragina šį terminą vartoti saikingai ir atsargiai. Ji mano, kad seksizmas ne visuomet kyla iš mizoginijos. „Moterų desperacijos dėl vyrų laikysenos ištakas daugiausia sudaro tai, kad seksizmą jos laiko asmeninio vyrų noro „engti" moteris pasireiškimu." Tai tam tikra prasme tiesa. Bet „dar labiau tiesa yra tai, kad dauguma „engėjų" tiesiog gina tai, ką turi. [...] Mizoginija yra pati tikriausia;

[644] Ten pat, p. 63.
[645] Ten pat, p. XV–XVI.
[646] G. Lerner. *The creation of feminist consciousness. From the Middle Ages to Eighteen-seventy* (II t. *Women and history*), New York, 1993, p. 283.

tačiau labai daug seksizmo apraiškų, žvelgiant į jas kitomis akimis, nėra nei [šovinistės] kiaulės įniršis, nei apsigimėlio pomėgis varginti žiaurumu, tik paprasta politikos logika, natūrali žmogaus reakcija į pavojų prarasti poziciją arba į jau įvykusio jos praradimo faktą. Jeigu vaidmenys susikeistų vietomis, moterų reakcija tikriausiai būtų tokia pati"[647]. „Vyrai žino, kad jų viešpatavimui yra iškilęs pavojus, ir kovoja dėl gyvenimo ar galbūt dėl tokio gyvenimo, prie kokio yra pripratę."[648] „Vyrų kultūra rodo didžiulį nerimą, kad barbarai stovi prie vartų."[649]

Moterys nėra natūralios aukos

Polemizuodama su radikaliuoju ir kultūriniu feminizmu, Naomi Wolf savo skelbiamo jėgos feminizmo vardu teigia: „moterys nėra natūralios aukos, nors visai neabejotinai *būna* aukomis"[650].

„[...] pastangos konceptualizuoti moteris kaip aukas iš prigimties yra visiškai klaidingos", – mano ir Gerda Lerner. Ji piešia istorinių įvykių sekos, kuri, jos nuomone, tik per istorijos vyksmą „marginalizavo" moteris, vaizdą. Vis dėlto anuo metu dėl to radosi prieštaravimas, amžių būvyje kurstęs moterų pasipriešinimą ir kovą, kuri dabar yra sėkminga. „Prieštaravimas tarp moterų aktyvumo kuriant visuomenę principinės svarbos ir jų marginalinio vaidmens apibrėžiant prasmę ir nustatant reikšmę buvo moterų kovos prieš tokią jų kondiciją dinamizuojanti jėga [...]"[651].

Moterų engimas?

V e r t i m a s p a t i k t i

Nors prievartavimas, žeminimas, priekabiavimas nėra visuotinai paplitę reiškiniai, vis dėlto išlieka visuotinė prievarta moterims būti gražioms. Prieš kreipdamasi į moteris ragindama siekti tiesioginės valdžios, Naomi Wolf prieš trejetą metų jau buvo pagarsėjusi savo knyga *Grožio mitas.* Ar po aštuntojo dešimtmečio feminizmo laimėjimų „naujoji karta yra laisva"? – klausia autorė įžangoje. Taigi kad ne. Išgalvota

[647] N. Wolf. *Fire with fire,* min. veik., p. 17.
[648] Ten pat, p. 20.
[649] Ten pat, p. 22.
[650] Ten pat, p. 151.
[651] G. Lerner. *The creation of patriarchy* (I t. *Women and history),* New York, 1986, p. 5.

eilinė nelaisvė. Išsivadavus iš dar karalienės Viktorijos laikų seksualinio pavergimo buvo primesta nauja, šiuokart dietos vergija. „Gimtoji nuodėmė paliko mums seksualinės kaltės naštą. Kai seksualinė revoliucija drauge su konsumizmu susirūpino šviežia lengvai pasiekiamų moterų pasiūla, reikėjo fiziškai dislokuoti moterų kaltės jausmą. Praktiškai visi seksualinį apetitą ribojantys judėjų ir krikščionių draudimai buvo pakeisti atitinkamais oralinį apetitą draudžiančiais tabu, o tai garantuoja grožio ritualą *(Rites of Beauty)*. Ištisas oralinis scenarijus, kurį sudaro alkis, pagunda, nusileidimas pagundai, baimė, kad „tai išaiškės", beviltiškos pastangos pašalinti šį „kaltės įrodymą" iš kūno, galiausiai atsirandąs pasibjaurėjimas pačia savimi – visa tai lengvai, bemaž nieko nekeičiant įsivaizduojama kitoje tikrovėje, kaip tik daugelio netekėjusių moterų seksualinėje tikrovėje tais laikais, kai dar nebuvo legalizuoti abortai ir kontraceptinės priemonės, o ikisantuokinis seksas tarsi stigmatizuodavo. Be to, dar ir kitą gentkartę."[652] Yra sukurta nauja religija, moters grožio kultas, primetantis naują vergystę. „[...] vėl esame pavergtos politiškai [...] Naujoji religija skelbia, kad moters grožis nėra jos nuosavybė, kurią garantavo senasis tikėjimas, moters seksualumas priklauso kitiems". Sugrįžo nuolatinis kaltės jausmas dėl alkio, dėl valgymo, dėl nevalgymo. Kraštutinė pasekmė yra plintanti anoreksija ir bulimija. Ir vėl moterys pakliuvo į nagus specialistams[653].

Išprievartavimas

Ar išprievartavimas yra toks dažnas, kaip teigia radikaliosios feministės? Katie Roiphe nepritaria šios sąvokos išplėtimui už įprastinių ribų. Kaip tokio išplėtimo pavyzdį ji pateikia tokį 1992 m. lapkričio 20 d. „Harvard Gazette" išspausdintą „išprievartavimo per pasimatymą" apibrėžimą: „Kiekvienas lytinis santykiavimas, kuris įvyksta be pareikšto dalyvaujančio asmens sutikimo arba kuris susijęs su fizinės jėgos panaudojimu ar grasinimu sužeisti kūną. Nesutikimas gali būti pareikštas fizinėmis priemonėmis arba žodžiu, ir pakanka, kad tai būtų padaryta vieną kartą"[654]. Daugelis „išprievartavimų per pasimatymą" įvyksta apsvaigus nuo alkoholio. Tyrinėtojai, nepaisydami pačių

[652] N. Wolf. *The beauty myth. How images of beauty are used against women* (I leid. 1990), London, 1991, p. 97.

[653] Ten pat, p. 121 nn.

[654] K. Roiphe. *The morning after. Sex, fear, and feminism* (I leid. 1993), London, 1994, p. 177. *„Any act of sexual intercourse that occurs without the expressed consent of the person, or is accompanied by physical force or threat of bodily injury. Lack of consent may be indicated physically or verbally and needs only to be expressed once."*

respondenčių protestų, taip išplečia išprievartavimo sąvoką, kad rezultatai paskui rodo, jog statistiškai kas ketvirta studentė buvo tokio *date-rape* auka[655]. Kodėl gi moteris neprivalėtų pati atsakyti už tai, jei ji pavartojo alkoholio ar narkotikų? Netgi jei vyrai „duoda alkoholio ar narkotikų", tai irgi neatleidžia asmens, kuris sutinka juos vartoti, nuo atsakomybės. Nebent jis būtų laikomas vaiku[656]. Jaunoji autorė taip pat nepritaria kokio nors įvykio pripažinimui išprievartavimu *post factum* (netgi po daugelio metų). „Skundas gali reikšti, kad tai buvo išprievartavimas", po kurio laiko tvirtinama tapus verbalinio manipuliavimo auka[657]. Žodinis išprievartavimas – tai jau gryniausia nesąmonė, – teigia rašytoja feministė. Yra manoma, kad „netgi verbalinė prievarta ar manipuliavimas yra išprievartavimas", nes mergina vaikinui atsiduoda iš baimės, kad priešingu atveju jis įvykdys savo grasinimą ir ją pames, arba jei yra šantažuojama neva dėl to, kad nesanti užtektinai pažangi, ir pan.[658]

Seksualinis priekabiavimas

Ir ši sąvoka, panašiai kaip ir išprievartavimo sąvoka, būna taip išplečiama, kad pradedama taikyti beveik viskam, – protestuoja Katie Roiphe. Reikia suprasti, kad „engėjiško vyrų santykio su moterimis smerkimas susikerta su [moterų] žūtbūtiniu vyrų geidimu"[659], dėl to moterų laikysena būna labai ambivalentiška. Labiausiai norėtų, kad jas užkabinėtų tik tie vyrai, kurie joms patinka; kitiems tai turi būti uždrausta. Bet kas iš anksto žino, ar šitas vyriškis vis dėlto mums nepatiks? Autorė cituoja seksualinio priekabiavimo apibrėžimą iš Prinstono centro platinamos skrajutės: „Seksualinis priekabiavimas – tai tapimas kieno nors seksualinio domėjimosi objektu prieš savo valią. Dėl to jaučiamės nemaloniai arba turime vargo mokykloje, darbe arba įvairiose situacijose tarp draugų"[660]. Deja, taip jau yra, kad „tapimas kieno nors seksualinio domėjimosi objektu prieš savo valią" tikrovėje yra savaime suprantamas. Norint susilaukti pageidautino meilumo, reikia susidurti ir su nepageidautinu meilumu. Anot autorės, seksualinis priekabiavimas yra siejamas su pasinaudojimu pirmavimo santykiu, dėl to ji nesutinka su radikaliuoju feminizmu, skelbiančiu, jog tai

[655] Ten pat, p. 51–53. Autorė kritiškai nagrinėja Koss ir Russell tyrimų rezultatus.
[656] Ten pat, p. 53.
[657] Ten pat, p. 80.
[658] Ten pat, p. 67.
[659] Ten pat, p. 85.
[660] Ten pat, p. 87.

yra dalykas, kuris ištinka tik moteris tik iš vyrų pusės nepaisant valdžios ir priklausomybės santykių. Nebent būtų daroma prielaida, – tai ir daro kritikuojamos autorės, – kad „gamta padarė vyrus stipresnius už moteris"[661], ir dėl to net ponia profesorė dreba prieš kiekvieną studentą baimindamasi, kad prie jos seksualiai prikibs.

Roiphe protestuoja prieš priekabiavimo sąvokos subjektyvizavimą, kai priekabiavimo faktą nustato pats asmuo, prie kurio priekabiaujama[662]. Tai, kad mergina jaučiasi užgauta profesoriaus tam tikro dėmesingumo, nebūtinai reiškia, kad norėta ją užgauti. Skundai dėl seksualinio priekabiavimo tuština mokyklas, kurių valdžia apskųstuosius atleidžia iš darbo dažnai nė nemėgindama išsiaiškinti tiesą[663]. Dėl įtarinėjimų aplinka darosi nepakenčiama. Visiško mokyklos gyvenimo stiliaus pasikeitimo požymiai yra patalpų, kuriuose vyksta egzaminai, atdaros durys, studenčių pastangos išvengti susitikimo su mokslo darbuotojais, deramo elgesio taisyklių tirštėlynė. Čia gauna žodį „feminizmo mokykla, kuri semiasi patirties iš žvėrelių zoologijos sode priežiūros". Tai turėtų būti „politinė veikla", o daromas iš to varginantis draugiškumo etiketas[664]. „Padidėjęs jautrumas seksualiniam priekabiavimui tampa pasaulio suvokimo būdu; jis, o ypač „seksualinis persekiojimas žvilgsniu", yra matomas visur[665]. O apskritai tas perdėtas jautrumas žodžiui, sąmojui, užuominai vėl iš naujo perša kadaise madingą tikėjimą moterų „bejėgiškumu". Nemažai moterų seniai išmoko su tuo susitvarkyti. „[...] žvilgsniai negali užmušti, taip pat nesame niekieno nuosavybė", tegul sau žiūri geidulingai, kada tik nori[666]. Jeigu kas provokuojamai rengiasi, tegul paskui nesiskundžia. Vadinamosios feministės puošeivos *(fashion feminists),* kaip jas vadina autorė, – pavyzdys būtų pati Naomi Wolf, – nori gauti naudos ir iš to, kad patinka, kai joms tai patogu, ir iš to, kad būna priekabiavimo aukomis, kai skųstis dėl priekabiavimo gali apsimokėti. Tai ne šizofrenija, o tam tikra logika: semtis naudos iš abiejų padėčių, į kurias moteris gali patekti[667]. Feministės teigia, kad moterys turi teisę nepatekti į nepatogią padėtį, nebūti trikdomos. Vis dėlto kas turi tokias gyvenimo garantijas?[668]

[661] Ten pat, p. 89.
[662] Ten pat, p. 91.
[663] Ten pat, p. 92–93.
[664] Ten pat, p. 99.
[665] Ten pat, p. 100.
[666] Ten pat, p. 103.
[667] Ten pat, p. 124–125.
[668] Ten pat, p. 87.

Katie Roiphe pozicija susilaukia karšto kitos feminizmo *enfant terrible* pagyrimo. Ji priklauso kartai, kuri dar prisimena audringą septintojo dešimtmečio pabaigos feministinio radikalizmo pradžią[669]. Camille Paglia nuomone, kova su seksualiniu priekabiavimu ir šiuolaikinių feminisčių primestas politinio padorumo reikalavimas moterims atneša daugiau žalos nei naudos. Plisdami po universitetus, jie užmuša juose gyvenimą[670]. „Laisvos nuo sekso darbo vietos nėra nei galimos, nei pageidautinos", – sako meno istorijos profesorė. Kiek būsimų santuokų prasidėjo darbe?[671] Ankstesnėje knygoje autorė rašo, kad seksualinės užuominos moterims girdint iš tiesų ne visada malonios, tačiau bandymai jas uždrausti patvirtina, kad moterys esančios kažin kokios „švelnios gėlelės". O jinai mananti, kad „reikalavimas moteris traktuoti ypatingai esąs antifeministinis". Juk septintąjį dešimtmetį buvo kovojama kaip tik dėl *vienodo* traktavimo![672]

Moterų niekinimas *(battering)*

Camille Paglia šią problemą regi kitaip nei kankinių feminizmas. „Būdama feministė, aš negaliu pakęsti retorikos, kuri redukuoja moterį iki pasyvaus mušamo maišo vaidmens, o kaip tik tai sudaro prielaidą atsirasti „niekinamos moters sindromui". Vyrai muša moterį visai dėl kitos priežasties: didesnė jų kūno jėga yra vienintelis ginklas prieš gerokai didesnę bendrą moterų jėgą. Smūgis ne pajungia; jis sulygina." Pagaliau namuose būna įvairiai, egzistuoja ir „vyrų niekinimas". Be to, kiekviena moteris, kuri po pirmo sumušimo neišeina, tampa būsimųjų mušimų bendrininke[673].

Pornografija

Katie Roiphe aistringai atmeta tarp radikaliųjų antipornografinės kampanijos aktyviščių madingą Catherine MacKinnon teoriją, pagal kurią pornografija glūdi viso vyrų seksualinio elgesio pamatuose. Tai turėtų garantuoti vyrams „beždžioniškąjį elgesio modelį"[674]. Vyrai nėra beždžionės, ne iš karto viską mėgdžioja. Dalis pornografijos vartoto-

[669] C. Paglia. *Vamps and tramps. New essays* (I leid. 1994), London, 1995, p. XI.
[670] Ten pat, p. 51.
[671] Ten pat.
[672] C. Paglia. *Sex, art, and American culture. Essays* (I leid. 1992), London, 1993, p. 47.
[673] C. Paglia. *Vamps and tramps*, min. veik., p. 43.
[674] K. Roiphe. *The morning after*, min. veik., p. 146.

jų yra vargšai, kurie neįstengia kitaip patenkinti lytinio geismo[675]. Be to, kodėl tvirtinama – beje, išvien su populiariu įsitikinimu, – kad moterys negali mėgti pornografijos?[676] Blogiausias dalykas yra netgi ne tos pastangos įvesti žodžio laisvę prievartaujantį pornografijos draudimą, blogiausia yra tas pastangas grindžianti (ir apsukriai skleidžiama) teorija[677]. Nes, pasak tos teorijos, kiekvienu atveju „prievarta yra natūrali sekso sudedamoji dalis"[678]. MacKinnon, pagaliau ir Andrea Dworkin „nesibijo sekso, ji jį niekina"[679]. Ir todėl nedaro skirtumų vertindama pornografiją, kai „kraštutinio brutalumo pornografija yra tik nešvarus pamušalas, tik mūsų kultūros liga, o ne tikra lytinių santykių raiška, kaip tai stengiasi mums įkalbėti MacKinnon". Bet ir MacKinnon pornografiją laiko ne požymiu, o priežastimi[680]. Ji kuria antropologiją, kurioje skirtumai tarp lyčių yra „kultūriškai sąlygotas" ir todėl nebiologiškas dalykas, tačiau realiai „vyrai ir moterys pasirodo besą užsitrenkę savo pačių vaidmenų spąstuose". MacKinnon mano, jog „kiekviena moteris, kuri teigia nesanti engiama, tik apgaudinėja pati save". Ir piešia jų lyties nulemtą „moterų aukų ir vyrų agresorių portretą"[681]. Taip fiksuojama jos, o jos dėka ir kitų moterų pornografinė vaizduotė[682].

Camille Paglia atmeta principinį ir atkaklų radikaliųjų feminisčių teigimą, kad pornografija žemina moterį. „Idiotiški teiginiai – tokie kaip „pornografija degraduoja moteris" arba „pornografija – tai moterų pavergimas" atrodė tikėtini anuomet, kai niekas nežiūrėjo pornografijos. [...] Daugeliu atvejų pornografija parodo moteris tiek vyravimo, tiek ir priklausomybės pozicijose, jei nekalbėsime apie tai, kad pastaroji paprastai aiškiai teikia moteriai malonumą." Žinoma, būna specialios, sadomazochistinės ir t. t. pornografijos, bet ji sunkiai prieinama. Žalingos pornografijos įtakos realiam seksualiniam elgesiui niekas nėra įrodęs, tai veikiau yra „uždaras savyje grynų vaizdinių pasaulis", aktorės tik išimtinai yra verčiamos dirbti šį darbą ir galų gale –

675 Ten pat, p. 157.
676 Ten pat, p 147.
677 Ten pat, p. 154.
678 Ten pat, p. 155. Šioje vietoje pravartu pridurti, kad ir autorės sąjungininkė Camille Paglia taip pat laiko prievartą nuolatiniu sekso elementu, bet tai vertina teigiamai.
679 Ten pat, p. 151.
680 Ten pat, p. 157.
681 Ten pat, p. 158.
682 Ten pat, p. 159.

tai menas, kartais harmoningas, o kartais – disonansiškas[683]. Apie antipornografinės kampanijos vadoves A. Dworkin ir C. MacKinnon autorė sako, jog tai „panikierės, kurios visą laiką mato tik aukas, medžioja greitosios pagalbos mašinas, liguistai mėgsta žvėriškumų scenas"[684].

Jei apskritai egzistuoja kokia nors tikrai postfeministinė tema, tai yra pornografija, – teigia kita radikaliojo feminizmo atžvilgiu kritiškai nusiteikusi autorė[685]. Daugelis *svarbių* feminizmo tikslų dar nėra pasiekti. Vadinamasis postfeminizmas, kritikuodamas šiuos tikslus, atitraukia moteris atgal „į ikifeministinį pasaulį"[686].

Stiklinės lubos *(glass ceiling)*

Anot Paglios, tas „nematomas barjeras, kuris tarsi sulaiko moterų kilimą ties vidurinėmis vadybos pozicijomis", visiškai nėra nei „senų draugų" suokalbis, nei lytinės diskriminacijos reiškinys, tik natūrali selekcija. Aukščiausiuose vadovybės postuose yra reikalingi išties išskirtiniai bruožai, ir dirbtinė pagalba moterims, kad į juos patektų, joms tik pakenktų, nes pašalintų sąlygas, kurios verčia jas tobulėti[687].

Moterys ir teisingumas

Šios srities žinovė madinga dešimtojo dešimtmečio autorė, su kuria atkakliai kovojo radikaliosios feministės, iškelia sunkią problemą: „Ar kriminaliniuose procesuose racionalumo standartas privalo kisti atsižvelgiant į rasę, etniškumą, lytį ir seksualinę orientaciją?"[688] Vienoje iš precedentinių bylų Aukščiausiasis Teismas, darydamas nuosprendį kaltinamai moteriai, nutarė atsižvelgti į jos „nuolatinės grėsmės pojūtį [...] atkaklios, per istoriją nusidriekusios moterų diskriminacijos kontekste"[689]. „Ar dėl to turime sutikti, – klausia autorė, – kad „jei moteris jaučia grėsmę, tai grėsmė yra; jei moteris jaučiasi išprievartauta, tai buvo išprievartauta"? Terapeutas tikriausiai pasakytų, kad

683 C. Paglia, *Vamps and tramps*, min. veik., p. 65, 67.
684 Ten pat, p. 110.
685 T. Modleski. *Feminism without women. Culture and criticism in a „postfeminist" age*, New York, 1991, p. 135.
686 Ten pat, p. 3.
687 C. Paglia. *Vamps and tramps*, min. veik., p. 54.
688 W. Kaminer. *It's all the rage. Crime and culture*, Reading, Massachusetts, 1995, p. 2.
689 Ten pat.

moters pojūčiai yra jos tikrovės dalis." Galiausiai ji teigia, kad tai neprivalo turėti įtakos nuosprendžiui, o tik bausmės dydžiui[690].

Moteriškumas – vyriškumas

Katie Roiphe pažymi, jog radikaliosios feministės, ypač antipornografinės kampanijos vadovės, sugrįžo prie tradicinio ikifeministinių laikų moteriškumo įvaizdžio. Propagandiniuose filmuose studentėms moteris pateikiama kaip nekalta padoriukė, visuomet tampanti klastingų vyrų auka. Be to, ši būtybė yra naivi kaip vaikas, bevalė, leidžia vyrams primesti jai elgesį (pavyzdžiui, alkoholio gėrimą)[691]. Moters kūnas esąs „šventas indas", pritrenkia „moters kūno ir valios trapumas"[692]. Kituose kontekstuose moterys irgi pristatomos kaip „pasyvios", „turinčios silpną valią ir alebastrinius kūnus"[693]. Moterys iš prigimties turinčios būti „beginklės", jeigu jas neatsižvelgiant į jų vietą valdžios hierarchijoje skaudina netgi joms pavaldžių vyrų seksualinis priekabiavimas[694].

1992 metų perkamiausios knygos apie „instinktyvią moterų prigimtį" autorė Clarissa Pincola Estés ne vienai skaitytojai sukėlė emocinį virpulį teigdama, kad moteryse tūno vilko prigimtis[695]. Šia knyga, kaip atstovaujančia „jėgos feminizmui", žavisi Naomi Wolf. Jos autorė, indėnų *contadory* tradicijos tyrinėtoja, kuri pati prisistato kaip psichikos archeologija užsiimanti psichoanalitikė, įžangoje rašo: „Visas mus yra apėmęs nuožmumo ilgesys. Yra negausių kultūriškai sankcionuotų priešnuodžių šiam ilgesingam potroškiui. Mes esame mokomos gėdytis savo geismo. Užsiauginome ilgus plaukus ir įpratome slėpti savo jausmus. Tačiau Senosios Moters šešėlis visuomet, per dienas ir naktis, sėlina paskui mus. Tas niekuomet nuo mūsų neatstojantis šešėlis, be abejo, priklauso keturkojui"[696].

Mažesnį entuziazmą sukėlė Camille Paglia, kai, būdama meno profesorė, Filadelfijoje radikaliosioms feministėms aiškino, kodėl tarp moterų nėra didžių kūrėjų: „Moteriškojo Mozarto nėra dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių nėra moteriškojo Kubos Peilininko. Tai yra asmenybės

[690] Ten pat, p. 3.
[691] K. Roiphe. *The morning after,* min. veik., p. 53.
[692] Ten pat, p. 66.
[693] Ten pat, p. 67.
[694] Ten pat, p. 89–90.
[695] C. P. Estés. *Women who run with the Wolves. Contacting the power of the wild woman,* London, 1992, p. 465.
[696] Ten pat, p. XIII.

kraštutinumų tvariniai". Jos nuomone, meną kuria tik vyrai, maištaujantys prieš prigimtį ir ją įkūnijantį moteriškumą[697].

Moterų ir vyrų seksualumas

Katie Roiphe pastebi, kad prasideda „poslinkis nuo laisvos meilės į nerūpestingą seksą"[698]. Bet ne visos moterys mėgsta tik malonų, partnerišką, be prievartos seksą. Kai kurios mėgsta seksą be meilės. Tam tikra rizikos ir grėsmės dozė kartais seksui prideda skonio. Netiesa, kad, kiekvienos moters manymu, „seksas turi būti delikatus, neagresyvus, taip pat turi būti absoliučiai partneriškas, neturėti pirmavimo ir pavaldumo elementų, privalo būti švelnus ir nedviprasmiškas, rodyti pagarbą, o ne vartotojišką lytinį potraukį"[699]. Juo labiau netiesa, kad, kaip rašo MacKinnon, seksas (su vyru) visuomet yra išprievartavimas[700]. Roiphe protestuoja ir prieš „vampyriškąjį vyriško seksualumo modelį", kurį skleidė Dworkin [ir M. Daly]. Neteisinga yra „moterų kaip medžiojamųjų žvėrių, o vyrų kaip medžiotojų"[701] idėja. Netiesa, kad „vyrai visuomet nori tik vieno"[702], kad „vyrai nori sekso, o moterys nenori", „kad jis atakuoja, ji priešinasi". Visa tai sudaro „senąjį seksualumo šabloną"[703]. Tokios pažiūros – tai senas „saldaininis požiūris į moters charakterį", jis „neigia moterų lytinį potraukį ir jas infantilizuoja"[704].

Ten, kur Katie Roiphe kalba veikiau neigdama, už ją vyresnė ir į skandalą linkusi Camille Paglia sako tiesiai: „Iš judaizmo ir krikščionybės žąslų išvaduotas moterų seksualumas grįžta prie žvėriškosios prigimties. Vaikštinėjanti (gatve žingsniuojanti) moteris yra medžiotoja ir plėšrūnė, pati save valdo ir nėra niekieno auka". Šios autorės nuomone, lygiateisiškumas svarbus biurams ir politikai, tačiau „biuro politika negali mums diktuoti požiūrio į seksualumą, kuris kaip gamtos jėga prasideda už visuomeninio gyvenimo karalystės ribų"[705].

697 Iš interviu laikraščiui „The Boston Globe", 1994, lapkr. 6, žr. C. Paglia. Vamps and tramps, min. veik., p. 509.
698 K. Roiphe. *The morning after,* min. veik., p. 15.
699 Ten pat, p. 60.
700 Ten pat, p. 81.
701 Ten pat, p. 46.
702 Ten pat, p. 65.
703 Ten pat, p. 63.
704 Ten pat, p. 65.
705 C. Paglia. *Vamps and tramps,* min. veik., p. XI.

Naomi Wolf pateikia tokį tarp feminisčių sklandantį sąmojį. Mergaitė klausia: „Ar tiesa, kad vyrai galvoje visą laiką turi tik tą vieną mintį?" Motina atsako: „Mieloji, jie apskritai neturi minčių"[706].

Feminizmas

Jėgos feminizmas

N. Wolf manymu, „egzistuoja ir visuomet egzistavo du feminizmo požiūriai". O toliau paaiškina: „Vienas, – aš jį vadinu „kentėtojų feminizmu " *(victim feminism),* – vaizduoja moteris skaisčias sekso reikaluose ir mistiškai globėjiškas ir pabrėžia toms „gerosioms" moterims daromą blogį, manydamas, jog šia dingstimi galima užsiminti apie moterų teises. Kitas, – jį vadinu jėgos feminizmu *(power feminism),* – suvokia moteris kaip žmogiškas būtybes – seksualias, individualias, nei geresnes, nei blogesnes už jų vyriškuosius atitikmenis, ir reikalauja lygybės tiesiog dėl to, kad moterys turi į ją visišką teisę. Feminisčių kentėtojų nuomonė apie universalų moterų gerumą, apie jų bejėgiškumą ir vyrų blogumą – tai [...] pasenusi laikysena, tai mažiausia, ko moterims dabar reikia"[707].

Radikaliojo feminizmo kritika

Kodėl jaunos moterys laikosi atokiau nuo feminizmo? Dėl to kaltas radikalusis, separatistinis feminizmas, su kuriuo (dešimtąjį dešimtmetį) tapatinamas bet koks feminizmas. Jaunos moterys, nors ir perka feministines knygas, „bjaurisi „feminizmu". „Jos nenori dalyvauti įgyvendinant joms svetimų siekių sąrašą". Būdamos individualistės, jos nenori „paklusti nelanksčiam reikalaujamų laikysenų ir elgesio būdų kodeksui"[708]. Apie save ir savo drauges feministes Naomi Wolf sako: „Esame feministės, nes pačios save taip apibūdiname". Jos žino, kad tai, ką daro, ne visada būtų aprobuota radikaliojo feminizmo aplinkoje. Todėl tarp savęs juokauja: „Tik nieko nesakykite seserijai!" Išvada: „Jei negali suderinti savojo feminizmo su savo gyvenimo patirtimi, tai su feminizmu turėjo atsitikti kažkas negera"[709]. Merginos kalba: „Žmonės mano, kad, būdama feministė, esi lesbietė"[710].

[706] N. Wolf. *Fire with fire,* min. veik., p. 203.
[707] Ten pat, p. XVII–XVIII.
[708] Ten pat, p. 66.
[709] Ten pat, p. 68.
[710] Ten pat.

Naomi Wolf taip aiškina priežastis, dėl ko radikalusis feminizmas tapo svetimas daugeliui moterų: „Seni papročiai, išlikę iš septintojo dešimtmečio radikaliojo feminizmo, kurį pagimdė revoliuciniai kairieji – tokie kaip didžiulis antikapitalizmas, dalijimas į „savus ir svetimus" ir bjaurėjimasis „sistema", anksčiau buvę būtini ir naudingi, dabar pasirodo besą kliūtis mūsų kelyje. [...] Kiti veiksniai [...]: viliojimas į lesbizmą; nusiraminimas dėl ekonominių priežasčių [aktyvios feministės būdavo atleidžiamos iš darbo – *K. Š.]*; visiškas vengimas diskusijos „moteriškomis temomis" žiniasklaidoje [...] idėjų nelankstumo tendencija; tam tikros aplinkos nuomonė, kad klubai yra vieta tik „saviškiams"; klaidingai suprantamos feminizmo koncepcijos, kurios tokiu pavidalu prasiskverbia į populiarias diskusijas ir skamba ekscentriškai; taip pat visuotinis įspūdis, kad sąjūdis yra nukreiptas prieš šeimą, prieš vyrus, yra išimtinai baltųjų ir reprezentuoja vidurinę klasę. Visa tai prisidėjo prie to, kad daugelis moterų priešinasi „žodžio, kuris prasideda raide F, " skambesiui". Garsėja kritiški balsai, kad „kiekvienas feminizmas yra puritoniškas, nekenčia vyrų ir obsesiškai visas moteris laiko „aukomis"[711].

Isteblišmento feminizmas (taip Camille Paglia vadina Jungtinėse Valstijose viešpataujantį radikalųjį kultūrinį feminizmą) iššvaistė savo pradmenis. „Manoji septintojo dešimtmečio maištininkių karta norėjo sudaužyti buržuazinius kodus, kurie šeštąjį dešimtmetį buvo tapę totalitariniais totemais. „Gera mergina" su savo švelniu aseptišku balsu ir gražiomis manieromis turėjo visiems laikams nueiti į praeitį. Ir štai po trisdešimties metų oficialiais rėmėjų bei pateptųjų feministinio isteblišmento didvyrių pasisakymais vėl mums kemšamas tas įdaras. Baltųjų vidurinės klasės *personae* iš tikro visai nepasikeitė. Ištraukusios moteris iš virtuvės ir nuvedusios jas į biurus, jas tiesiog palydėjome į kitą miesčionišką kalėjimą."[712]

Radikalusis feminizmas, kaip mano Katie Roiphe, feminizmą ir jo pasiekimus atitraukia atgal. Jis atima laisvę, „jame nėra vietos individualioms pažiūroms"[713]. Užuot ėmęsis valdyti, stengiasi priversti valdančiuosius įvesti įvairius apribojimus. Parama „feminizmui studentų miesteliuose" kyla iš to, kad jame savo bendrą nerimą skandina jaunos ties savo gyvenimo brandos slenksčiu pasiklydusios moterys, kai neturi vienaprasmių savo lyties etalonų. Tuo pat metu jos yra spau-

[711] Ten pat, p. XVI–XVII.
[712] C. Paglia. *Vamps and tramps,* min. veik., p. IX.
[713] K. Roiphe. *The morning after,* min. veik., p. 22.

džiamos ir iš apsimestinio padorumo, ir iš laisvosios meilės stovyklų[714]. Moterys įbauginamos, nes tokias jas yra lengviau pajungti sau ir įtikinti, kad „mes geriau žinome, kas jums gerai"[715]. Miestelių feminizmas „mokyklų gyvenimą atitraukia atgal iki šeštojo dešimtmečio. [...] Feminisčių ir konservatorių retorika pasirodo esanti artima savo troškimu išsaugoti jaunimo skaistybę ir saugumą"[716]. Išprievartavimas jiems – kaip ir senovės patriarchams, – garbės ir nekaltybės atėmimas iš moters, kažkokio tyrumo suteršimas. Žygių su šūkiu *Atimkite iš jų naktį!* kalbų esmę sudaro „mitas apie prarastą nekaltybę"[717]. Jau užmiršome, kad šis moters dorovingumo mitas buvo išrastas, idant moterys būtų toli nuo darbo už atlyginimą, iki ausų pasinėrusios namų ruošoje?[718] Išprievartavimas traumatizuojamas, tarsi tai būtų mirtis (A. Dworkin), paskui tai turi likti moteriai jau visam gyvenimui, tik tiek, kad gali apie save sakyti *„survivor", ta, kuri išgyveno*[719]. Jų perdėtas rūpinimasis, kad moterys nebūtų prievartaujamos ir užkabinėjamos (vien tik žvilgsniu!), yra artimas baltųjų vidurinės klasės vyrų rūpinimuisi, kad jų nuosavybe esančios moterys neatitektų į rasiniu ir klasiniu požiūriu svetimų konkurentų rankas[720]. Feministės kitiems įkalba problemas ten, kur šie jų nemato. Jos pripažįsta, – sako K. Roiphe, – jog, „kol aukai nepasakysi, kad ji yra auka, ji gali perbristi visą savo patirtį, visiškai nesuprasdama, kaip yra pažeminta"[721]. Nėra nei trauminės patirties, nei gydymo ar konsultavimo poreikio. Tiktai ką tuomet veiktų feminizmo aktyvistės? Studenčių išprievartavimus tyrinėjanti (ir neretai juos pasufleruojanti) Mary Koss tvirtina, – tai nepritardama cituoja K. Roiphe, – jog „seksualinio priekabiavimo patirtis paverčia moteris aukomis ir pakeičia jų gyvenimą". Radikaliosioms feministėms ir rūpi viktimizuoti – įtikinti, kad yra užkabinėjamos, prievartaujamos ir t. t. – kuo daugiau moterų. Šitaip „visiškai ramias moteris" pavyksta paversti „isterijos apimtomis raudančiomis aukomis"[722].

Paglia kritiškai vertina ne tik moteriškumo kultą, bet netgi ir nuosaikesnėms radikaliosioms feministėms būdingą „androginiją", arba

[714] Ten pat, p. 26–27.
[715] Ten pat, p. 57–58.
[716] Ten pat, p. 64.
[717] Ten pat, p. 70–71.
[718] Ten pat, p. 72.
[719] Ten pat, p. 74.
[720] Ten pat, p. 79.
[721] Ten pat, p. 109.
[722] Ten pat, p. 112.

lyčių skirtumų panaikinimo programą. Jos nuomone, androginija – tai „visuomeninė utopija". „Feministės iš androginijos pasidarė sau politinį kovos su vyriškumo pradu įrankį. Perfrazavus dabar ji reikštų, jog vyrai privalo pasidaryti tokie kaip moterys, o moterys gali būti kokios nori. Androginija – tai vyrų koncentracijos ir projekcijos, kurios, autorės manymu, tik ir pagimdė civilizaciją ir kultūrą, likvidavimas. Laimei, tokie sumanymai neišeina už mokyklos sienų ir jau šalimais esančiose automobilių dirbtuvėse žydi vyriška, agresyvi energija[723].

Aksiologija

Nesant kitokių platesnių pasisakymų šia tema, čia cituoju tik Naomi Wolf plunksnai priklausantį jėgos feminizmo apibūdinimo fragmentą.

„Jėgos feminizmas nori būti naudingas moterims. Jo ideologija elastinga ir atvira naujovėms. Svarbiausios jo tezės skamba taip:

1. Moterys turi tokią pat vertę kaip vyrai.
2. Moterys turi teisę pačios apibūdinti savo gyvenimą.
3. Moterų patirtį reikia vertinti rimtai.
4. Moterys turi teisę sakyti tiesą apie savo patirtį.
5. Moterys, būdamos moterimis, yra vertos gauti daugiau to, ko gauna per mažai: pagarbos, savo vertės pajautimo, edukacijos, saugumo, sveikatos, reprezentacijos, pinigų."[724]

Veiklos metodai ir organizacija

Plačiausiai, tarsi apibrėždama jėgos feminizmą, šiuo klausimu pasisakė Naomi Wolf:

„Jėgos feminizmas:

Kruopščiai tyrinėja prieš moterį sutelktas jėgas, idant galėtų kuo sėkmingiausiai panaudoti savąsias.

Žino, kad moters pasirinkimai daro įtaką daugeliui žmonių jos aplinkoje ir gali pakeisti pasaulį.

[723] C. Paglia. *Sexual Personae. Art and decadence from Nefertiti to Emily Dickinson* (I leid. 1990), London, 1991, p. 21–22.

[724] N. Wolf. *Fire with fire*, min. veik., p. 151.

Skatina moterį forsuoti savo nuomonę, o ne ištirpdyti savo balsą kolektyvo chore, nes tik stiprūs individai gali sukurti teisingą visuomenę.

Nesijaučia kaltas dėl savo proseksualinio nusiteikimo. Mano, kad pasitenkinimas sudaro sąlygas gerai politikai.

Trokšta valdžios ir atsakingai ja naudojasi tiek moterų kaip individų interesams tenkinti, tiek ir darydamas pasaulį teisingesnį visiems.

Žino, kad skurdas nėra pagirtinas dalykas; nori, kad moterys gautų pinigų tiek savo svajonėms, nepriklausomybei ir saugumui įgyvendinti, tiek ir visuomenės kaitai skatinti.

Supranta moters suinteresuotumą savo „parašu", pripažinimu ir garbe, idant moterys galėtų džiaugtis savo pasiekimų autoryste ir dosniau dovanoti jų vaisius kitiems.

Skatina moterį nešykštėti sau ir drąsiai siekti to, ko trokšta, idant laisvai ir nevaržomai galėtų duoti kitiems.

Yra tolerantiškas kitų moterų atžvilgiu dėl jų seksualinio pasirinkimo ir elgesio; laikosi principo, kad tai, ką moteris veikia su savo kūnu ir savo lovoje, yra jos reikalas.

Sutinka, kad agresija, konkurencija, autonomijos bei atsiskyrimo siekis, netgi pavojingas savimyliškas ir skandalingas elgesys taip pat telpa į moters tapatybę kaip ir globėjiškas elgesys, supranta, kad moterys, kaip ir vyrai, turi mokytis suvaldyti tokius impulsus; moteris laiko moraliai brandžiais individais.

Siekia „dvikalbystės" – sujungti tai, kas geriausia tradiciniame moterų žinojime ir pasiekimuose, su tradiciniais vyrų laimėjimais.

Puoselėja stiprius įsitikinimus, tačiau visuomet yra skeptiškas, atviras ir rašo klaustuką prie kiekvieno autoriteto, neišskirdamas ir savojo.

Neapkenčia seksizmo, nejausdamas neapykantos vyrams.

Mato, jog nei moterys, nei vyrai neturi neigiamų charakterio bruožų monopolio; neatakuoja vyrų kaip lyties, o blogu dalyku laiko neproporcingai didelę vyrų dalį valdžioje, taip pat faktą, kad visuomenė labiau vertina vyriškumą nei moteriškumą.

Jo psichologija – tai gausumo psichologija. Jis nori sulyginti visas moteris „sulig viršumi", idant gautų daugiau; mano, kad moterys yra vertos laikyti savais žvaigždžių ir karalienių bruožus, aistringumą ir grožį.

Nori, kad kiekviena moteris išsakytų savo nuomonę.

Žino, jog visuomenės permainų vykdymas neprieštarauja principui, kad merginos nori, jog būtų tiesiog linksma. Moto: „Jeigu negaliu pašokti, tai ne mano revoliucija."[725]

[725] Ten pat, p. 149–151.

O štai žiupsnelis kitų pasisakymų feminizmo veiklos metodų tema. Mums reikia naujo feminizmo, – ragina Camille Paglia ir griežtai kritikuoja „aktualųjį feminizmą", „kurio oficialiosios atstovės tūno isteriško moralizmo ir apsimestinio kuklumo reaktyviojoje fazėje". Ir deklaruoja: „Mums reikia naujos rūšies feminizmo, tokio, kuris teigia asmeninę atsakomybę ir yra atviras menui ir seksui, susipynusiems į tamsias, ne itin optimistiškas paslaptis. *Fin de siècle'o* feminizmas bus nešvankus, gatvinis ir akiplėšiškas, panašus į šiek tiek kuoktelėjusį septintojo dešimtmečio feminizmą"[726].

„Esu feministė, kuriai nepatinka tai, kuo dabar yra tapęs feminizmas", – pareiškia karingoji ir gaižioji Christine Sommers, nešykštėjusi kritikos 1994 metų radikaliajam feminizmui. Ji turi viltį, kad „jau netrukus vairą vėl perims reprezentatyvesnis ir ne toks doktrinieriškas feminizmas"[727].

Kaip atgauti savo pirmykštę jėgą? Moterų vilkiškos galios pėdsekė rašo: „Psichoanalitikės gyvenimo ir darbo Jungo mokykloje metai ir *contadory* (istorijos pasakotojos) mane įtikino, kad beišnykstančią moterų gyvybingumo jėgą galima atgauti atliekant gilius „archeologinius psichikos" kasinėjimus moterų požeminio pasaulio griuvėsiuose. Šiais metodais galime atidengti natūralios instinktų psichikos gargažes, o per jos personifikaciją – Senosios Moters archetipą – galime atpažinti giliausiai moters prigimčiai priklausančius būdus ir priemones. Šiuolaikinė moteris – tai tik aktyvumo šešėlis. Ji yra verčiama visiems būti viskuo. Jau seniai jai skubiai reikalinga senoji išmintis"[728]. „Yra daug būdų ir priemonių darniai sugyventi su instinktyvia prigimtimi, nėra vieno recepto, tačiau bet kuriuo atveju keletą taisyklių, mano nusižiūrėtų iš darniai gyvenančių vilkų, galima suformuluoti taip: „Pagrindinės vilko gyvenimo taisyklės: 1. Ėsk; 2. Ilsėkis; 3. Laisvalaikiu bastykis; 4. Į lojalumą atsakyk tuo pačiu; 5. Mylėk vaikus; 6. Guoskis mėnesienoje; 7. Atidžiai klausykis; 8. Neniekink kaulų; 9. Mylėkis; 10. Dažnai kauk"[729].

Naomi Wolf rekomenduoja moteris, sąjūdį įtraukti į pagrindinį srautą, o ne brukti juos į „subkultūrą". Sąjūdis turi imtis „veiklos moterų labui", kuri skatintų moterų aktyvumą atviroje visuomenės arenoje, akcijos turi būti „sėkmingos, populistinės, atviros visiems norintie-

[726] C. Paglia. *Sex, art, and American culture,* min. veik., p. VII.
[727] C. H. Sommers. *Who stole feminism? How women have betrayed women,* New York, 1994, p. 18.
[728] C. P. Estés. *Women who run with the Wolves,* min. veik., p. 3–4.
[729] Ten pat, p. 460–461.

siems dalyvauti, lengvai suprantamos, teikiančios džiaugsmą, netgi pelningos". Tuomet išnyks atotrūkis tarp sąjūdžio ir daugelio moterų ir vyrų, kurie irgi nori lygybės[730].

Bendradarbiauti su vyrais. „Jėgos feminizmas [...] kviečia į ekonomiškai sau ir abiem šalims naudingas sąjungas, o ne į sentimentaliomis fantazijomis grįstą kosminę seserystę. [...] Jis palankiai atviras vyrams ir atsižvelgia į jų vietą ir heteroseksualių, ir homoseksualių moterų gyvenime; nėra sunku atskirti kovą su seksizmu nuo kovos su vyrais."[731]

„Pilietinis nepaklusnumas, neprievartinės kovos praktika moterų akcijose už taiką – visame tame galima įžvelgti tam tikrą *écriture feminine* formą, naują „feminizmo tekstą"."[732]

Feministė ir feministė pacifistė. Seminaro, pavadinto „Taika ir nusiginklavimas", Rutgerso universitete dalyvės sugalvojo tokius aforizmus: „Feministė yra asmuo, kuris, kol neišvydo šviesos, buvo moteris". Ir „Feministė kovotoja dėl taikos yra asmuo, kuris kadaise buvo moteris ir kuris dėl taikos gali vėl tapti moterimi"[733].

Feminisčių kova turi teikti džiaugsmą: „Jei tavo revoliucijoje negalima šokti, tai aš nedalyvauju". Tai yra žinomas amerikietės feministės posakis (ir straipsnio pavadinimas)[734].

Tikslai ir programos

Apie vieną tikslą čia kalbama aiškiai: atvesti moteris lygiomis teisėmis su vyrais į valdžią ir apskritai į visokius vaidmenis panaikinant jų lytinį padalijimą. Toliau jau viskas savaime ims riedėti reikiama kryptimi.

Imti valdžią į savo rankas! – kviečia moteris Naomi Wolf. „Visų rasių moterys nėra mažuma. Esame dauguma."[735] Moterys yra rinkėjos, turi pinigų. Nėra ko laukti, nes tai tas pat „kaip laukti, kol žuvis pastorės"[736]. Prasidėjo *lytinis žemės drebėjimas, genderquake.* „Kalbėdama,

[730] N. Wolf. *Fire with fire,* min. veik., p. XIX.

[731] Ten pat, p. 58.

[732] A. Harris, Y. King (red.). *Rocking the ship of state.Toward a feminist peace politics,* Boulder, 1989, p. 2.

[733] Ten pat, p. 1.

[734] Y. King. *If I can't dance in your revolution, I'm not coming (Afterword),* kn. A. Harris, Y. King (red.). *Rocking the ship of state,* min. veik.

[735] N. Wolf. *Fire with fire,* min. veik., p. 54.

[736] Ten pat, p. 55.

jog lytinis žemės drebėjimas galbūt visiems laikams pakeitė supratimą, ką reiškia būti moterimi, turiu galvoje: moterims nebereikia prašyti niekieno sutikimo, kad būtume lygios visuomenėje."[737]

Vis dėlto valdžia yra abejonių keliantis instrumentas, – pažymi Hester Eisenstein, kuri nuo dešimtojo dešimtmečio pradžios pereina į jėgos feminizmo pozicijas. „Vis dėlto, kaip man atrodo, ir toliau lieka feminisčių neišspręstas klausimas, būtent: kaip pereiti nuo mūsų brangintų vertybių – kolektyvinės, nehierarchiškos, demokratiškos veiklos prie mūsų trokštamo rezultato – taikingo, moterims ir apskritai visiems dabar diskriminuojamiesiems, persekiojamiesiems ir engiamiesiems saugaus pasaulio, neprarandant tų vertybių kovojant dėl valdžios, o paskui naudojant ją feminizmo tikslams pasiekti."[738]

Norint galutinai paimti valdžią, reikia pažadinti moterų valią galėti. Šį principinį motyvą Naomi Wolf kartoja daug sykių. Prarasime nemažą galimybę, – rašo ji, – „jei nesukursime moteriškumo vizijos, pagal kurią moteriai derėtų panaudoti jėgą ir tai darytų ją seksualiai įdomią. Mažos mergaitės „pradeda nuo troškimo valdyti pasaulį", tik paskui edukacija sėkmingai išmuša tai joms iš galvos. Reikia padaryti viską, kad vėl pažadintume tą necivilizuotą vaiką – tą [kiekvienos iš mūsų] viduje pasislėpusią negerą mergaitę, idant įgytume vadovo kvalifikaciją bei lytinį savarankiškumą ir stiprų savo troškimų teisėtumo jausmą – visa tai, ką esame išmokytos peikti savyje ir kitose moteryse"[739].

Vienas iš pagrindinių tikslų, dėl ko moterys turi paimti valdžią, yra taika. Tačiau moterų pacifizmas turi atsikratyti sentimentų. Iki šiol moterų kova dėl taikos buvo grindžiama „tradicinėmis idealizuotomis moteriškumo vizijomis", – rašo blaiviai apie politiką mąstančios autorės 1989 metais. Vis dėlto anuo metu tai remiasi „moteris varžančiais stereotipais ir nelanksčiu lytinių vaidmenų pasidalijimu". O juk feminizmas yra kvestionavęs lytinio skirtingumo tvermę? Ar čia galėtų slypėti prieštaravimas? Autorių nuomone, „naudodamosi labai paveikiais moterų kaip taikos puoselėtojų ir vyrų kaip karų provokatorių vaizdiniais, moterys tai daro ne norėdamos įtvirtinti tuos sustabarėjusius ir persenusius stereotipus, o siekdamos vieną kartą visiems laikams padaryti galą fatališkajam dualizmui". Į šią opoziciją jos žvelgia ironiškai, nes žino, kad moterys sugebės kovingai pasiekti savo tikslus[740].

[737] Ten pat, p. 57.

[738] H. Eisenstein. *Gender shock. Practicing feminism on two continents,* Boston, 1991, p. 4.

[739] N. Wolf. *Fire with fire,* min. veik., p. XVIII.

[740] A. Harris, Y. King (red.). *Rocking the ship of state,* min. veik., p. 2–3.

KETVIRTOJI DALIS

Feminizmas ar feminizmai?

Feminizmų yra daug, jie tarp savęs neretai smarkiai skiriasi. Kas juos sieja? Ar bendra kilmė iš seniausiojo kelmo, o paskui vienas iš kito? O gal bendri įsitikinimai arba veiklos formos?

Metas grįžti prie klausimo apie *esminius* feminizmo *bruožus.* Ar galima peržengti informacinio išskaičiavimo, kas buvo ar yra laikoma feminizmu, ribas? Kaip nustatyti bendrą vardiklį taip, kad, viena, iš šios sąvokos apimties nebūtų išbraukti tradiciškai jai priklausantys judėjimai ir koncepcijos, o, kita vertus, ribos nebūtų pernelyg išplėstos ir nedingtų jaučiama aptariamojo reiškinio specifika? Žinoma, kiekvieną kartą atliekant tokį bandymą reikia ryžtis savivalei, tačiau norime likti kuo arčiau tikrosios padėties. Todėl praleisiu restrikcinius įtikinėjimo apibrėžimus, kurie iš esmės buvo ir tebėra sumanyti taip, idant feminizmo pavadinimas pasirodytų iš anksto užsakytas tik vienai pakraipai, tai, kuriai priklauso apibrėžiančioji[1].

Su tokiais ieškojimais susijusi ir *tipologijos* bei feminizmo pasidalijimų sisteminimo problema, kurios toliau ir imsimės.

[1] Tokio smarkiai ideologizuoto įtikinėjamojo apibrėžimo pavyzdys yra antipornografinės kampanijos vadovės Andreos Dworkin pasisakymas. „Mes organizuojamės politiškai, idant pasipriešintume vyrų viršenybei, – rašo ji apie feminizmą. – Feminizmas – tai kovos su vyrų viešpatavimu dėl moterų kaip klasės interesų, – neišskiriant visų tų moterų, kurių nemėgsti, neišskiriant ir tų, kurių verčiau netoli savęs nematytum, – politinė praktika. [...]" Žr. A. Dworkin. *Woman-hating wright and left*, kn. D. Leidholdt, J. G. Raymond (red.). *The sexual liberals and the attack on feminism*, New York, 1990, p. 29–30.

TAI, KAS FEMINIZME BENDRA

Įvairių feministinių judėjimų formų, programų ir ideologijų apžvalga parodė, kad judėjimo praktinio lygmens nesutarimai ir jo teorinių įsitikinimų skirtumai yra labai dideli. Feminizmas kaip sąjūdis niekuomet nesudarė ir dabar nesudaro organizuotos bendrijos. Jis atsirasdavo lygiagrečiai įvairiose vietose ir visuomet susidėdavo iš daugelio autonominių grupuočių, niekuomet nekūrė centralizuotos struktūros nei tarptautiniu mastu, nei atskirose visuomenėse. Ne kartą atsirasdavo įtampa ar netgi kildavo grupuočių susidūrimų, nors būta ir bendrų kampanijų. Taigi to, kas jungia feminizmą kaip pliuralistinį visuomeninį judėjimą, negalima rasti sąjūdžio organizacinėje, materialiojoje plotmėje, jo istoriniame tęstinume ar bendroje veikloje.

Nėra ir to, kad feminizmo kaip sąjūdžio skiriamasis požymis būtų kokia nors apibrėžta veiklos forma – jos būdavo ir tebėra visokiausios. Nėra ir bendros veiklos programos. Kas belieka? Visiškai tikra – tam tikras būdingas mąstymo apie pasaulį ir kaitos reikalingumą būdas. Kitaip tariant, tai, kas jungia feministinius judėjimus, kas leidžia juos atpažinti, sudaro ideologinį lygmenį. Tačiau jis irgi ne viską apima. Feminizmas kaip ideologija pasirodo esąs susigiminiavusių, bet dažnai viena nuo kitos gerokai nutolusių ideologijų šeima. Jų apžvalga šioje knygos dalyje parodė tokius esminius skirtumus ir netgi priešingybes, jog klausimas apie bendrą jų branduolį kelia susirūpinimą. Nepaisant nieko, toks branduolys yra. Nors ir būdamas bendro pobūdžio, jis pasirodo esąs ganėtinai stipri sagtis, kaip ir anksčiau į vieną ryšulį suveržianti visą feminizmų įvairovę, idant visuomenės opinija, nepaisydama feminizmą skaldančių skirtumų, justų tam tikrą jo savitumą bei atskirumą[2].

Įžangoje pasiūliau idėjinį feminizmo sindromą suprasti kaip kompleksą tezių, kurios skelbia, – prisiminkime, – kad (1) moterims kaip moterims, taigi dėl jų lyties, visuomenėje daroma skriauda (ir šis jų

[2] Feminizmų, kaip „ideologijų ryšulėlio“, supratimą esu pasiūlęs straipsnyje *Feminizm czy feminizmy. Feminizm jako wiązka ideologii*, kn. Z. Gorczyńska, S. Kruszyńska, J. Zakidalska (red.). *Płeć – kobieta – feminizm*, Gdańsk, 1997.

žeminimas yra sisteminio pobūdžio), (2) šią moterims skriaudą darančią padėtį galima pakeisti ir (3) reikia pakeisti, be to, (4) tokios permainos gali įvykti tik tuo atveju, jei pačios moterys imtųsi tinkamų veiksmų, savo tikslų nepajungdamos jokiems kitiems kitų judėjimų bei visuomeninių institucijų skelbiamiems tikslams. Atrodo, kad tokį šiuolaikinio feminizmo kietojo branduolio suformulavimą pateiktoji medžiaga patvirtina.

Tai, kas jungia pasidalijusias feministes, iš esmės yra moterų visuomeninės situacijos aprašymas ir jos neigiamas vertinimas, nors pačiame aprašyme akcentai išdėstyti nevienodai ir išryškėja nesutarimai dėl požiūrio į kai kuriuos faktus, kaip tik tuos, kurių pats apibrėžimas yra ginčytinas dalykas. Pavyzdžiui, išprievartavimo reiškinio ar seksualinio priekabiavimo mastai esmingai priklauso nuo jų supratimo būdo ar empirinio operatyvumo. Pats neigiamas vertinimas apeliuojamas į skirtingas aksiologijas ir reiškiamas skirtingu įtampos laipsniu. Nepaisant to, visos feministės sutaria, kad moterims kaip moterims yra blogiau nei vyrams ir kad tokia padėtis turi pasikeisti. Skirtingose sąjūdžio pakraipose sutinkame individualistinę ar holistinę aksiologiją, o pastarosios pagrindu išryškėja konkuruojantys variantai. Individualistinė aksiologija kaip tik pasirodo liberaliojoje srovėje ir Moterų išlaisvinimo sąjūdžio feminizme, o reiškiasi apskritai neverbalizuotu įsitikinimu, esą kiekvienas žmogiškasis individas vienodai yra vertingas ir negali būti traktuojamas kaip instrumentas jokiam kitam, taip pat ir kitų individų labui. Kitose feminizmo pakraipose, ypač tokiose, kurių ideologijos pagrindas yra marksizmas, iš pat pradžių veikiau pasitaiko holistinė aksiologija. „Visos žmonijos" labui turinti įvykti feministinė pasaulio transformacija, kurios dėlei tampa pateisinami individų laisvių bei teisių apribojimai. Vėlesniame radikaliajame feminizme tokia „visuma" vis labiau pasirodo esančios vien tik moterys.

Teorinėse visuomenės gyvenimo koncepcijose, kurių pagrindu interpretuojamos dabartinės padėties priežastys ir projektuojamos jos permainos, taip pat randame visiškai skirtingų pakraipų, kurios priklauso nuo judėjimą pagimdžiusių tradicijų. Liberalizmo srovėje laikomasi visuomenės, sukurtos laisvai veikiančių individų, bendromis pastangomis kuriančių visuomenės organizmą, kuris teikia naudą (nors ir nevienodą, bet vis dėlto bene didžiausią iš galimų) visiems visuomenės gyvenimo dalyviams, koncepcijos. Kritikuotinų reiškinių priežastimi laikomas prastas visuomenės institucijų funkcionavimas, o tai siejama su viltimi gauti patenkinamų rezultatų tobulinant šias institucijas, ypač įstatymų leidybos būdu. Tokiam požiūriui prieštarauja

konfliktiškoji visuomeninio bei istorinio proceso vizija, kilusi iš marksistinių inspiracijų, tik klasių, besiskiriančių nevienodu savo santykiu su gamybos priemonėmis, kovos vietą čia užima lytiniu pagrindu besiskiriančių klasių kova. Čia svarbu ne tiek atmesti marksistinį ekonomizmą, kiek jį pagilinti: lytinės klasės yra antagonistinės pirmiausia valdžios, bet taip pat ir ekonominėje plotmėje, nes moterų lytis tiesiog yra vyrų lyties nuosavybė – taip pat ir ekonominė. Abiem šiems požiūriams, kurių kiekvienas didžiulę reikšmę teikia ekonominiam visuomenės gyvenimo pagrindui, savo ruožtu prieštarauja kultūralistiniai požiūriai, kurie visuomeninio elgesio specifikos ištakas mato kiekvienos lyties kultūriniuose psichikos skirtumuose. Šią tendenciją gilina, bet ir daro ją opozicija kultūralizmui, biologistinis kultūralizmo požiūris, kuris kultūrinių skirtumų ištakų ieško patvariuose biologiniuose antropologijos skirtumuose. Todėl išryškėja principiniai feminizmo nesutarimai ir lyčių antropologijos klausimais.

Dėl to skirtingose srovėse yra propaguojami ir skirtingi veikos metodai: nuo visuomenės koregavimo ir tobulinimo gilesnėmis reformomis iki revoliucinio pertvarkymo arba – irgi suprantamo kaip revoliucija – pasitraukimo iš visuomenės ir savojo, alternatyvaus moterų kontrkultūros pasaulio sukūrimo. Nepaisant tokių gilių nesutarimų, ir čia išryškėja esminis bendras bruožas. Tai yra taktinio bei organizacinio pobūdžio įsitikinimas, jog moterys kaip sąjūdis turi veikti autonomiškai, nepaklusdamos jokioms kitoms jėgoms ir visuomeninėms organizacijoms. Ar dar, be to, gali ar negali, privalo ar neprivalo darbuotis kitose visuomenės struktūrose, vėlgi yra ginčytina, tačiau atkakli nuomonė, kad moterų reikalus gali spręsti tik autonomiškai veikiančios moterys, yra bendra visam feminizmui. Ar gali čia dalyvauti ir vyrai – tai irgi diskusinis klausimas, tačiau netgi vyrų įsileidimas į sąjūdį suponuoja, kad jie negali jame turėti vadovaujančiojo vaidmens. Autonomizmo postulato buvimas yra toks esminis, kad neleidžia feminizmo sąvokos taikyti moterų arba moterų labui besidarbuojančioms organizacijoms, kurios funkcionuoja pagal kitų visuomeninių jėgų programas ir paklūsta kitiems, labiau vertinamiems tikslams. Tokiu atveju baigtis aiški: iškilus konfliktui moterų interesai nustumiami į tolesnę vietą[3].

[3] Apie tai, kad plinta „feminizmo" vardo vartojimas apibūdinti visokiems šiuolaikiniams moterų judėjimams, rašo viena iš populiaraus feminizmo vadovėlio autorių. „Šis apibrėžimas įeina netgi į terminą, kuris reiškia feminizmo atmetimą – „postfeminizmas", – rašo Rosalind Delmar. Taip yra įprasta feminizmo vardu vadinti kiekvieną moterų organizavimąsi ir jų judėjimus, kad ir

Keturios pacituotos tezės nėra daug. Bet gana daug, idant vestų į bendradarbiavimą, bendrą frontą daugeliu klausimų. Tai yra per mažai, kad įvairios feministinės grupuotės sudarytų pastovią bendriją. Per mažai, kad kartkartėmis nekiltų ginčų, netgi tarpusavio grumtynių, kad nebūtų ieškoma sąjungininkų skirtingose visuomenės jėgose anapus sąjūdžio. Pagaliau sunku tikėtis, kad būtų kitaip. Juk moterų visuomeninė padėtis labai skirtinga, ir interesų bendrumas gali atsirasti tik ribotoje teritorijoje. Jeigu prie mūsų svarstymų prisijungtų ir trečiojo pasaulio šalių feministės, susiskaldymas taptų dar aiškiau matomas[4].

Rimtai apmąstytų bandymų apibrėžti feminizmą feministinėje literatūroje ne itin daug. Tačiau, išskyrus labai siaurus ir ideologizuotus apibrėžimus, kai autorėms rūpi atimti iš konkurenčių teisę veikti sąjūdyje, kiti pasisakymai artimi mūsų apibrėžimams. Visiškai glaustai dalyką apibendrina kruopščios feminizmo istorijos bei dabarties studijos autorė britė: „Tiesą sakant, kaip visos feministės sutaria, kad moterų padėtį reikia keisti, taip kartais galima susidaryti įspūdį, kad, be šio dalyko, ko gero, nėra nieko daugiau, kas dar jas jungtų"[5]. Panašia

moterų judėjimų istorija yra laikoma feminizmo istorija. „Lygybės ženklas tarp moterų organizavimosi ir feminizmo nepastebimai tapo visuotine praktika, todėl kyla neatidėliotinas reikalas kvestionuoti „feminizmo" termino kaip etiketės vartojimą bet kokiam moterų aktyvumui apibūdinti." R. Delmar. *What is feminism?*, kn. J. Mitchell, A. Oakley (red.). *What is feminism*, Oxford, 1986, p. 11.

[4] Nancy F. Cott prieštaravimų feminizmo viduje priežasčių ieško kiekvienos moters kaip moters situacijoje. „Nieko nėra paradoksaliau už feminizmą, – rašo ji. – Jis kelia sau individualios laisvės tikslą, o šiam tikslui mobilizuoja lyties solidarumą. Pripažįsta skirtumų tarp moterų egzistavimą, tuo pat metu reikalaudamas, kad moterys pripažintų savo vieningumą. Reikalauja suvokti lyties skirtingumą kaip savo pagrindą, bet tuo pat metu kviečia pašalinti iš pavyzdžių perimtus lytinius vaidmenis. Šie feminizmo paradoksai kyla iš realios moterų situacijos: rūšies prasme – nesiskiria nuo vyrų, tačiau, jei turėsime galvoje jų biologiškai sąlygotus reprodukcinius gebėjimus ir kultūriškai apibūdinamą lytį, – skiriasi. Be viso to, apie visas moteris galima pasakyti, kad jos, palyginti su nuo jų besiskiriančiais visais vyrais, „tokios pat" dėl savo biologinio lytinio kraičio, bet vis dėlto „nėra tokios pat", jeigu atsižvelgsime į kultūriškai apibrėžiamus lyties skirtumus." O su tuo ribojasi ir tai, kad „moterų kultūrinė lytinė tapatybė lieka glaudžiai susijusi su kitais veiksniais, kurių visuma sudaro mūsų asmenybę: su rase, regionu, kultūra, klase, amžiumi". Todėl istorijoje, atsižvelgiant į situaciją, būdavo pabrėžiama tai „lygybė", tai „skirtingumas" (N. F. Cott. *Feminist theory and feminist movements. The past before us*, kn. J. Mitchell, A. Oakley (red.). What is feminism, Oxford, 1986, p. 49).

[5] O. Banks. *Faces of feminism. A study of feminism as a social movement* (I leid. 1981), Oxford, 1886, p. 242.

dvasia, tik labiau išplėtota forma jau 1972 metais Amerikos filosofų draugijos susirinkime buvo pasisakiusi filosofė feministė Alison Jaggar: „Feministes telkia įsitikinimas, kad nelygus, žemesnis visuomeninis moterų statusas yra neteisingas ir jį reikia pakeisti. Tačiau jos yra smarkiai susiskaldžiusios dėl to, kokios permainos būtinos. Didžiausi skilimai yra ne dėl skirtingos strategijos ar taktikos būdų, kurie turėtų geriausiai tenkinti moterų interesus; labiausiai jas skiria požiūriai į tai, *kokie* yra moterų interesai, kas sudaro moterų išlaisvinimą. Moterų išlaisvinimo sąjūdžio viduje galima išskirti kelias skirtingas ideologijas. Visos [išskyrus lesbiškąjį separatizmą, kuris vengia aiškių atsakymų dėl būsimo vyrų statuso, – priduria autorė pastabose] reiškia įsitikinimą, kad teisingumas reikalauja laisvės ir lygybės moterims, tačiau yra skirtingos nuomonės tokiais pagrindiniais filosofiniais klausimais, kaip deramas laisvės ir lygybės supratimas, valstybės funkcijos, kas paaiškinama žmogaus, pirmiausia moters, prigimtimi“[6].

Feminizmų daugybę akivaizdžiu dalyku laiko tarptautiniu mastu labai autoritetingos britų socialistinės feministės. „ [...]Simplicistiniai bandymai apibrėžti, kas yra ir kas nėra feminizmas, – tai klampus gruntas“, – perspėja Juliet Mitchell ir Ann Oakley, turėdamos galvoje separatistinių feminisčių, besistengiančių sąjūdžio pavadinimą išsaugoti tik sau, įtikinėjimo pastangas[7]. Toliau jos aiškina, kad feminizmų daugybė yra pačioje moters sąvokoje, moterų situacija (nevienoda visuomeniškai bei istoriškai) – tai esamos daugybės atspindys. Tad ar egzistuoja kokia nors vienybė? „Ar feminizmą galima apibrėžti tiesiog apeliuojant į jo pastangų objektą – moterį?“[8] Moterų bendrystė kaip „feminizmas“ pasirodo tik tada, kai jas visas telkia koks nors visos lyties interesas, pavyzdžiui, rinkimų teisė. „Praktiškai feminizmas sėkmingai funkcionuoja tik kaip strateginė koalicija, kuri leidžia peržengti teorinių požiūrių skirtumus“[9], – papildo autorės. Tad telkia ne teorija, o tam tikro pobūdžio permainų noras, „[...] feminizmas paprastai yra apibrėžiamas kaip aktyviai reiškiamas troškimas pakeisti moterų padėtį visuomenėje“, – papildo kita tos pačios knygos auto-

[6] A. Jaggar. *Political philosophies of Women's Liberation* (1972), kn. M. Vetterling-Braggin, F. A. Eliston, J. English (red.). *Feminism and philosophy* (1977), Totowa, New York, 1981, p. 5.

[7] J. Mitchell, A. Oakley. *Introduction*, kn. J. Mitchell, A. Oakley (red.). *What is feminism?*, min. veik., p. 3.

[8] Ten pat.

[9] Ten pat, p. 4.

rė[10]. Ji yra įsitikinusi, jog „galima sukonstruoti feminizmo apibrėžimą, vedantį į bendrą pagrindinę liniją". Taigi „feministė šiaip ar taip yra kiekviena, kuri mano, kad moterys yra diskriminuojamos dėl savo lyties, kad jos turi specifinių poreikių, kurie yra atmetami ir netenkinami, o jiems patenkinti prireiktų radikalios visuomeninės, ekonominės ir politinės pertvarkos (kai kas pasakytų netgi – revoliucijos)". Tačiau tuoj pat tolesnės problemos vėl komplikuojasi. „[...] Kasdieniškas požiūris į feminizmą apima sąsajas su aprangos stiliumi, su išvaizda, su elgesiu tarp vyrų ir moterų."[11] Autorė, turėdama galvoje daugiausia separatistes, kritiškai priduria, kad daugelis knygų yra rašomos taip, tarsi egzistuotų vienas „teisingas" ir autentiškas feminizmas", tačiau feministės yra labai skirtingos. Jos skiriasi ne tik buvimo, gyvenimo būdu ir elgsena, bet ir pažiūromis į esamos padėties priežastis ir į tai, ką reikia daryti[12].

Jane English, kuri skiria tris feminizmo pakraipas, pažymi, kad „nėra vienų pažiūrų, kurias būtų galima paženklinti etikete „feminizmas". Tačiau šias skirtingas pozicijas vis dėlto jungia tam tikri pagrindiniai įsitikinimai. Pirma – tai, kad, prieš moterims tampant iš tiesų lygioms, bus reikalingos didelės permainos tradicinėse visuomenės struktūrose, tokiose kaip šeima. Kitas dalykas, kad, – nesvarbu, ar tai būtų priežastis, ar pasekmė, – moterų ekonominis vaidmuo ir jų padėtis valdžios atžvilgiu pasikeis. Pagaliau ir tai, kad, jei pagerėjimas pasirodytų tvarus, būtina pasiekti ir esminių žmonių laikysenos bei tarpusavio santykių permainų"[13].

Britų feministė ir filosofė Janet Radcliffe Richards, kurios knyga atsimušė į radikaliųjų feminisčių nepalankumo ir nesupratimo sieną, mano, kad „feministė" yra kiekviena, kuri mano, jog *„moterys dėl savo lyties susiduria su sistemos sąlygotu neteisingumu"*[14]. Jos nuomone, tai yra platus feminizmo apibrėžimas. Deja, bandoma feminizmą suprasti daug siauriau: kaip sąjūdį ir tam tikros ideologijos priėmimą. „Feministėmis laikomos moterys, kurios bent jau pripažįsta tokius dalykus, kaip

[10] R. Delmar. *What is feminism?*, kn. J. Mitchell, A. Oakley (red.). *What is feminism*, min. veik., p. 13.
[11] Ten pat, p. 8.
[12] Ten pat, p. 9.
[13] J. English. *Introduction*, kn. M. Vetterling-Braggin, F. A. Eliston, J. English (red.). *Feminism and Philosophy*, min. veik., p. 2.
[14] J. R. Richards. *The sceptical feminist. A philosophical enquiry* (I leid. 1980), II leid., London, 1994, p. 21–22.

dalyvavimą sąmonės plėtimo grupėse ir nehierarchinėje organizacijoje, kurios atsiriboja nuo moteriškumo savo išvaizda ir elgesiu ir yra įsitikinusios šeimos engėjiškumu, abiejų lyčių įgimta lygybe (arba moteriškos lyties pranašumu) ir tuo, kad visokeriopo moterų engimo šaltinis yra jų pavergimas." Autorės manymu, tai yra ideologijai būdingas piktnaudžiavimas[15].

Dar atkreipkime dėmesį į populiarios, labai aktyvios feminizmo rašytojos Marilynos French poziciją. Visų feministinių judėjimų pamatuose ji pastebi „vieningumą dėl feministinės moralės"[16]. Jos nuomone, „feministės išpažįsta keletą paprastų idėjų. Jos yra įsitikinusios, kad moterys yra žmogiškos būtybės, kad abi lytys bet kuriuo reikšmingu atžvilgiu (bent jau) lygios ir kad ši lygybė turi būti oficialiai pripažinta. Jos įsitikinusios, kad iš tradicijos su moterimis siejami bruožai (moteriškumo pradas) turi (bent jau) tokią pat vertę kaip ir tie, kurie iš tradicijos yra siejami su vyrais (vyriškumo pradu) ir kad ši lygybė turi būti pripažinta oficialiai. (Pavartoju išlygą „bent jau", nes kai kurios feministės yra įsitikinusios moterų ir „moteriškųjų" bruožų pranašumu. Žinoma, sunku nepabrėžti to, kas „moteriška", vertingumo mūsų kultūroje, kuri tai atkakliai mažino ir menkino.)"[17]

Toliau autorė kaip visam feminizmui savitą dar prijungia garsųjį įsitikinimą, jog „tai, kas asmeniška, yra politiška", su kuriuo vis dėlto žengia bene per toli, nes ne visoms feminizmo atmainoms galima būtų priskirti pritarimą šiam teiginiui.

Palyginti neseniai žinoma istorikė Gerda Lerner, rašydama „feministinės sąmonės" kūrimosi istoriją, taip apibūdino pagrindinius jos dėmenis:

„(1) moterų įsisąmoninimas, kad priklauso valdomųjų grupei ir kad jos, kaip šios grupės narės, patyrė nemažai skriaudų:

(2) pripažinimas, jog šitas jų pavaldumas nėra natūralus, o visuomeniškai determinuotas dalykas;

(3) seserystės jausmo susiformavimas;

(4) autonomiškas moterų tikslų ir jų situacijos keitimo strategijos suformulavimas; ir

(5) alternatyvios ateities vizijos sukūrimas"[18].

[15] Ten pat, p. 22.

[16] M. French. *Beyond power. On women, men, and morals,* London, 1985, p. 23.

[17] Ten pat, p. 442.

[18] G. Lerner. *The creation of feminist consciousness. From the Middle Ages to Eighteen-seventy* (II t. *Women and history*), New York, 1993, p. 274.

Visi cituoti požiūriai artimi vienas kitam ir sutampa su mūsų apibrėžimu to, kas lieka bendra įvairioms feminizmo pakraipoms[19]. Jie skiriasi tik požiūriu į feminizmo termino vartojimą, nes kai kuriais atvejais autorės tą bendrą šaknį laiko pernelyg menka, idant būtų verta bendro feminizmo vardo. Vis dėlto tai antraeilis dalykas – ar kalbėsime apie „tai, kas bendra skirtingiems feminizmams", ar apie skirtingų pakraipų feminizmą.

Dar šiek tiek kitokį požiūrį siūlo tarptautinėje veikloje pasižymėjusi danų feministė. Jai tikriausiai svarbu nuo moterų judėjimų neatbaidyti feminizmo vardo vengiančių aktyviščių. Feminizmo pavadinimą ji nori rezervuoti pačiai ideologijai, o jos tikslus įgyvendinantį judėjimą yra linkusi vadinti „moterų sąjūdžiu". „Aš pasisakau, – rašo Drude Dahlerup, – už platų apibrėžimą „feminizmo" kaip ideologijos, kuri svarbiausiu tikslu laiko moterų diskriminavimo bei degradavimo ir vyrų viešpatavimo visuomenėje panaikinimą. [...] Feminizmas – tai ideologija, doktrina. Moterų sąjūdis *(the women's movement)* apima ir sąmoningus, kolektyvinius dėl feministinių tikslų įgyvendinimo kovojančių moterų veiksmus."[20] Ir čia tas „platusis" supratimas bendrą feminizmo turinį suveda į moteris skriaudžiančios situacijos visuomenėje panaikinimo postulatą, o praktiniu lygmeniu, kuris vadinamas „moterų sąjūdžiu, – į autonominio moterų aktyvumo postulatą.

[19] Mano teiginiams artima ir problemos žinovų bei vertėjų lenkų Boženos Umińskos ir Jarosławo Mikoso pozicija. „Atrodo, – rašo jie, – kad tai, kas feminizmui bendra, yra pagrindinės moterų situacijos diagnozės (bet jau ne tos situacijos priežasčių diagnozės), tam tikras skaičius bendrai vartojamų terminų (kurie, atsižvelgiant į feministės pakraipą, būtų apibrėžiami skirtingai išdėstant akcentus) ir didelė vienodai ar panašiai suprantamų moterų interesų erdvė, nors yra skirtingos veiklos dėl šių interesų įgyvendinimo strategijos. Toliau prasideda labai svarbūs skirtumai ar veikiau anksčiau buvusių skirtumų pasekmės" (žr. *Od tłumaczy,* kn. M. Humm. *Slownik teorii feminizmu,* Warszawa, 1993, p. 3–4).

[20] D. Dahlerup (red.). *The new women's movement. Feminism and political power in Europe and the USA,* London,1986, p. 6.

TIPOLOGIJOS

Koja kojon su apibrėžimo pastangomis eina bandymai susisteminti feminizmo pasidalijimus, artikuliuojančius tai, kas lieka už bendros feministinių įsitikinimų esmės ribų. Siūlymų būna įvairių, smulkesnių ir stambesnių, įvairuoja ir pavadinimai.

Beveik visuotinai reiškiasi tendencija išskirti tris pagrindines šiuolaikinio feminizmo kryptis, o jų skirtumai veikiau pasirodo vėliau, prisijungus eiliniams pasidalijimo nariams arba nustačius pagrindinius klasifikaciją lemiančius skirtumus. Tam tikra savivalės dozė čia pasirodo neišvengiama. Iš tiesų pati sąjūdžio istorija labai akivaizdžiai perša trinarį padalijimą, jį patvirtina tiek pačių autorių ir judėjimo aktyviščių įsitikinimai bei deklaracijos, tiek feministinių tekstų analizė, ir vis dėlto pasidalijimo ribos pasirodo ne itin ryškios. Tai nulėmė autorių pažiūrų ir judėjimų veiklos formų evoliucija, daugiausia atsiliepianti į kintančią visuomeninę tikrovę, kurioje feminizmas veikė ir kuriai padarė pastebimą poveikį. Per daugiau kaip tris dešimtis šiuolaikinio feminizmo aktyvios veiklos ir raidos metų transformavosi ir iš dalies suskilo ne tik jo bemaž pačią pradžią siekiančios formos. Tenka atsižvelgti į tiek daug naujovių, kad, nepaisant drauge su jomis egzistuojančio personalinio ir organizacinio tęstinumo, inovacijų apimtis tiek pačius suinteresuotuosius, tiek sąjūdžio tyrinėtojus skatina suvokti jas kaip naujus feminizmo pavidalus, o tai, antra vertus, susiduria su kitų analitikų ir/ar pačių aktyviščių pasipriešinimu (joms kartais patogiau naudotis sena, išmėginta iškaba, viliantis išlaikyti savo kontroliuojamus ankstesnius sąjūdžio rezervus).

Dalykinėje literatūroje feminizmas standartiškai dalijamas į tris pakraipas, kurios paprastai vadinamos liberaliuoju feminizmu, radikaliuoju feminizmu ir socialistiniu feminizmu. Tarp pirmojo ir dviejų kitų yra jau pačių pradmenų ir atsiradimo visuomenėje skirtumas. Liberalusis feminizmas atsirado vidurinės klasės vidutinio amžiaus vidurinį ar aukštąjį išsilavinimą turinčių moterų aplinkoje; tai paprastai žmonos ir motinos, kurios, pagimdžiusios ir užauginusios vaikus, būdamos „nedirbančios“ namų šeimininkės, norėjo pradėti dirbti pagal profesiją. Kitų dviejų bendra kilmė ir bendra aplinka. Jos išriedėjo

iš kairuoliškų jaunimo organizacijų ir pirmiausia susidėjo iš studenčių, jaunų mokslo darbuotojų, žurnalisčių ir pan., dažnai dar netekėjusių arba panašaus visuomeninio statuso kolegų žmonų. Jos išsiskyrė dėl santykio su marksizmo teorija ir su pagrindinėmis organizacijomis. Visos trys kryptys skyrėsi ir tebesiskiria tarp savęs tiek teoriniu ideologiniu pagrindu, tiek ir veiklos metodų preferencijomis. Liberalusis feminizmas apeliavo į amerikietiškąjį liberalizmą. Jis susikūrė kaip politinė partija, akceptuojanti priimtas politinio gyvenimo taisykles, kūrė ir kitas labai formaliai funkcionuojančias draugijas ir grupes. Jo kovos tikslas buvo panaikinti visokias moterų diskriminavimo formas. Radikalusis feminizmas iš marksistinių grupuočių perėmė pažiūrų radikalizmą, skelbė feministinės revoliucijos, kaip vienintelio moterų išvadavimo nuo engimo ir išnaudojimo metodo, šūkį, teikė pirmenybę veiklai mažomis, neformaliomis grupėmis, kurios ilgainiui apsiribojo savo „sąmonės plėtimu" ir viešąją sąmonę keičiančių, šokiruojančių protesto akcijų organizavimu. Socialistinis feminizmas visada likdavo kryžkelėje, teoriškai stengdamasis marksizmą pritaikyti specifinei moterų situacijai analizuoti, o praktiškai, nors taip pat kūrė autonomines grupes ir sąmonės plėtimo būrelius, nenutraukė ryšių su kairiųjų organizacijomis, buvo pasirengęs feministinius tikslus, palyginti su šių organizacijų tikslais, traktuoti kaip lygiaverčius, o gal ir kaip antraeilius. Tai per šias grupuotes marksistiniai judėjimai ir grupės vis iš naujo bandydavo perimti feministinio sąjūdžio kontrolę. Ilgainiui socialistinis feminizmas įgijo kiek aiškesnį teorinį savarankiškumą, daugmaž sklandžiai jungdamas feministinę patriarchato, kaip lytinių klasių santvarkos, teoriją su marksistine ekonominių klasių teorija.

Minėtos trys feminizmo srovės išliko iki šių dienų, jų buvimą galima patvirtinti ir daugelyje Vakarų demokratijos šalių, tik socialistinio feminizmo vaidmuo svarbesnis būna ten, kur fiksuojama stipri socialistinės ar netgi komunistinės minties įtaka. Socialistinis feminizmo variantas iš pradžių vyravo Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, Kanadoje, marksizmas aiškiai skatino feministinius ginčus Prancūzijoje ir Vokietijoje.

Be šių trijų srovių, kurių šaknys siekia pačius feminizmo pradmenis, beveik visuotinai yra kalbama dar apie ketvirtą naujausią srovę – kultūrinį feminizmą. Jo atskirumas iki galo buvo suprastas tik tuomet, kai keletas Lacano mokyklos prancūzų feminisčių, tiesą sakant, dažniausiai atsiribojančių nuo feminizmo pavadinimo, paskelbė filosofinių veikalų kalbos, kultūros ir mokslo maskulinizmo tema, o dalis jų susiruošė ieškoti moteriškos raiškos ir dvasinės kūrybos formos. Šie

pasiekimai, anglakalbio feminizmo išpopuliarinti kaip *French feminism*, feministėms ir feminizmo tyrinėtojams atskleidė, kad kultūrinis feminizmas jau kuris laikas sutinkamas ir amerikinio feminizmo prieglobstyje, kur įsigalėjo *moterų studijų* centruose, be to, pražydo savitu, amerikietišku pavidalu kaip radikaliojo feminizmo teorinis pagrindas. Pastarasis perėjo sparčią ir daug kam netikėtą evoliuciją nuo androginiškojo Moterų išlaisvinimo sąjūdžio feminizmo iki ginecentriškojo *skirtumo feminizmo*.

Vis dėlto tiek kultūrinio feminizmo, kaip kitokio nuo radikaliojo feminizmo, išskyrimas, tiek ir bandymai visiškai atskirai traktuoti vėlesnįjį radikalųjį feminizmą kaip naują srovę, palyginti su ankstyvuoju septintojo dešimtmečio pabaigos radikaliuoju feminizmu, susiduria su pasipriešinimu, dažniausiai su pačiomis tų krypčių atstovėmis, kurios nori būti laikomos tiesioginėmis ir vienintelėmis teisėtomis Moterų išlaisvinimo sąjūdžio tęsėjomis, o labiausiai – apskritai vienintelėmis feminizmo atstovėmis. Be to, dažnai susipriešina su (irgi diskusiniais) bandymais išskirti separatistinį lesbiškąjį feminizmą, laikant jį jei ir ne visu feminizmu, tai bent jau esmine jo dalimi, gal net branduoliu, iš kurio kaip spinduliai randasi vis mažiau teisėto feminizmo vis menkesnės formos.

Neaiškūs daugiausia devintojo dešimtmečio kritikų pastebėto postfeminizmo vieta ir pobūdis. Ar reikėtų, nieko nepaisant, suprasti jį kaip kažkokią feminizmo atmainą, ar kaip jo atmetimą? Prielinksnis „post" yra toks daugiaprasmis, kad leidžia interpretuoti ir vienaip, ir kitaip. Tai, kad postfeminizmo atradėjai jam priskiria kai kurias feministes, pavyzdžiui, vėlyvąją Betty Friedan ir vėlyvąją Germaine Greer, liudytų pirmąją intenciją. Feministės apskritai atmeta postfeminizmo egzistavimą, nors kartais šiame kontekste kalba apie kažkokį „konservatyvųjį feminizmą"[21].

Kai kuriuose bendro pobūdžio feministinės minties darbuose kartais išskiriamos dar kitos jo atmainos, ypač egzistencialistinis feminizmas ir psichoanalitinis feminizmas. Šio išskyrimo pagrindą vis dėlto rastume tik teorinėje plotmėje. Egzistencialistinį feminizmą iš esmės reprezentuoja vienintelė atstovė – Simone de Beauvoir. Jis apskritai egzistuoja prieš atsirandant feminizmui mūsų nagrinėjama prasme – kaip visuomeniniam judėjimui, o psichoanalitiniam supratimui atsto-

[21] Didžiojoje Britanijoje populiaraus rinkinio autorės čia vartoja apibrėžimą „konservatyvusis feminizmas už šeimą", žr. J. Mitchell, A. Oakley. *Introduction*, kn. J. Mitchell, A. Oakley (red.). *What is feminism?*, min. veik., p. 5.

vaujančios autorės praktiškai pasirodo besančios radikaliojo ar socialistinio feminizmo šalininkės. Jų darbai rado platų atgarsį visose feminizmo pakraipose, nė su viena iš jų neturėdami nuolatinės sąsajos. Tiesą sakant, laiko atžvilgiu jie aplenkė vėlesnius kultūriniam feminizmui, kurio, beje, iš esmės irgi buvo priimti, būdingus ieškojimus.

Labiausiai diskutuotinas naujos feminizmo pakraipos, kuri apibūdinama „trečiosios bangos" feminizmo vardu, nustatymas. Ji neva pasirodžiusi paskutinį dvidešimtojo amžiaus dešimtmetį (daugelis feminisčių antrosios dvidešimtojo amžiaus pusės feminizmą laiko feminizmo „antrąja banga", feminizmo sąvoką veikiausiai neistoriškai taikydamos ir XIX amžiaus moterų judėjimui). Nauja jauna feminisčių karta atsiliepdavo ir tebeatsiliepia balsu, kurį nelengva klasifikuoti kaip vieną iš ligi tol išskirtų krypčių, ir skelbia daug ryžtingesnius postulatus, jau pradiniame taške turėdamos reikalą su pasauliu, smarkiai pasikeitusiu dėl ketvirtį amžiaus trukusios feminizmo veiklos įtakos, tad galimas daiktas, kad šiek tiek išaugtinai rezervuota nauja vieta feminizmo medyje pasirodys visiškai pamatuota. Jai apibūdinti (šiek tiek *pars pro toto*) pasirinkau pavadinimą *jėgos feminizmas,* kurį pasiūlė reprezentatyvi jauniausios dabartinės feminisčių kartos autorė.

Šiame darbe, ypač jo sisteminėje dalyje, skirstydamas feminizmą į liberalųjį, radikalųjį, socialistinį, kultūrinį ir jėgos feminizmą, daugiausia vadovavausi pačios literatūros analize, kreipdamas dėmesį į jos turinio išsidėstymą aplink keletą labai aiškiai ryškėjančių feministinio mąstymo tipų. Vis dėlto, žinoma, skyriau dėmesio istoriniam kontekstui, be kita ko, atskirų autorių deklaruotų ryšių su sąjūdžio formacijomis faktui bei vidinei polemikai. Feminizmo mintį tvarkančiuose darbuose esamas sugestijas nagrinėjau paskiau, juolab kad dalis jų atsirado autorėms įsitraukiant į vykstančius ginčus ir dažnai turėjo atlikti įtikinėjimo vaidmenį. Neklasifikavau pačių teorijų, o tik ištisus idėjų kompleksus, dažniausiai susidarančius apie skirtingas programas ir siūlomus veiklos metodus. Šiuo pagrindu pavyko išskirti kaip neginčytinai savitus darbe pateikiamus tipus, nors liko abejonių dėl pasidalijimo radikaliojo feminizmo viduje ir dėl socialistinio feminizmo savitumo. Jis neturi aiškaus branduolio, ir visuma išsidėsto spektru nuo ankstyvojo klasikinio radikaliojo feminizmo iki feminizmo poreikių linkme modifikuoto marksizmo (kai kurios autorės išskiria jį kaip marksistinį feminizmą). Nepaisydamas kai kurių Moterų išlaisvinimo sąjūdžio aktyvisčių prieštaravimų, nemanau, jog vėlesnysis radikalusis feminizmas uzurpuoja sau tik tą pavadinimą, nors skirtumai

kai kuriais klausimais išlieka labai esminiai. Kultūrinį feminizmą išskyriau dėl jo ryšio su ribota feministinio intelektualinio elito aplinka, kurioje, greta aiškių simpatijų radikaliajam feminizmui, yra sukurta darbų ir veikalų kitokioms feministinio aktyvumo srovėms artimomis intencijomis. Galiausiai jėgos feminizmo išskyrimas yra turbūt labiausiai abejotinas žingsnis, tačiau man atrodė, kad jaunos autorės, nors būdamos artimiausios liberaliajai tradicijai, ją iš esmės koreguoja, be to, kitais atžvilgiais atsisako giminiuotis su kitomis feminizmo srovėmis, nesitapatindamos nė su viena iš jų. Spėju, kad kaip tik plėtojosi specifinė, nauja, iki galo už visišką visuomeninį moterų lygiavertiškumą kovojanti feminizmo forma.

Tarp svarbiausius feminizmo minties pasaulį ar feministinio sąjūdžio formas sisteminančių darbų autorių (moterų ir vyrų) dauguma feminizmą skirsto į liberalųjį, radikalųjį ir socialistinį. Alison Jaggar 1972 metų tiriamajame darbe iš tikrųjų dar nekalba apie socialistinį feminizmą, tik apie „klasikinį marksistinį feminizmą", tačiau po penkerių metų prie ankstesnio trejeto prijungia jau išryškėjusį „socialistinį feminizmą". Tuo tarpu, nesutikdama su pretenzijomis reprezentuoti visą radikalųjį feminizmą, kaip atskirą šaką išskiria „lesbiškąjį feminizmą[22]. Analogišką poziciją toje pačioje knygoje užima įžangos autorė Jane English. Yates, sumuodama 1975 metų feminizmo pasiekimus, kalba apie tris pakraipas, susitelkusias apie tris paradigmas, kurias apibūdina feministinės ideologijos, moterų išlaisvinimo ideologijos ir androginiškosios ideologijos vardais, o iš šių paradigmų charakteristikų galima daryti išvadą, jog feministinė ideologija (kurios pagrindinis principas – „moterys lygios su vyrais") maždaug atitinka liberalųjį feminizmą, ypač ankstesnįjį; moterų išlaisvinimo ideologija (principai: moterys aukščiau už vyrus ir prieš vyrus arba moterys atskirai nuo vyrų) atitinka pirmąją ir antrąją radikaliojo feminizmo raidos fazę, o androginiškąją ideologiją (principas – moterų ir vyrų lygus santykis su savimi) labiausiai reprezentuoja socialistinis bei vėlesnysis liberalusis feminizmas[23]. Autorės nuomone, šios trys pakraipos drauge sudaro tris judėjimo raidos stadijas, kurios istorijoje atsirado viena po kitos, nors paskui ir toliau reiškiasi viena šalia kitos. Jos manymu, tos pačios stadijos pasireiškia atskirų individų feministinės

[22] A. Jaggar. *Political philosophies of Women's Liberation* (1972), kn. M. Vetterling-Braggin, F. A. Eliston, J. English (red.). *Feminism and philosophy*, min. veik., p. 6.
[23] G. G. Yates. *What women want. The ideas of the Movement*, Cambridge, Massachussetts, 1975, p. 21, lentelė.

sąmonės raidoje[24]. Čia autorė nenumatė, kad veikiau antroji stadija įsivyraus vėlesniame feminizmo mintijime.

Britų dirvoje taip suprantamų trijų feminizmo srovių buvimas ne visada aiškiai matomas tikriausiai dėl to, kad britų feminizmas be pirmosios, liberaliosios fazės prasidėjo šiek tiek vėliau negu Jungtinėse Valstijose iškart nuo smarkiai marksistiško socialistinio varianto, kuris čia drauge atliko ir radikaliojo feminizmo vaidmenį. Tik vėliau radikalusis feminizmas tapo savarankiška, ir dar iš karto kultūrine separatistine versija. Čia taip pat niekada neatsirado aiškios liberalios feministinės partijos. Rosalind Delmar, 1985 metais parašiusi apžvalginį straipsnį, nepalankiai žiūri į „daugybę feminizmų". „Vidinio dialogo vieton, – priekaištauja ji, – atsirado savęs vadinimas įvairiausiais vardais: dėl to yra radikaliosios feministės, socialistinės feministės, marksistinės feministės, lesbiškosios feministės, spalvotosios feministės ir taip toliau kiekviena grupė su savu, rūpestingai puoselėjamu atskirumo jausmu. Kiekviena laiko save vieninteliu pastangų vertu feminizmu; kitos grupės arba ignoruojamos, arba kritikuojamos."[25] Autorė laiko tai sąjūdžio sustabarėjimo ženklu. Krinta į akis, kad šiame sunumeruotame sąraše nėra liberaliojo feminizmo. Jo, kaip savarankiškos pakraipos, labai sistemiškai sudarytoje lyginamojoje lentelėje neišskiria kitos autoritetingos britų feministės Amandos Sebastyen pramintu keliu žengianti Ann Oakley, kuri dviem svarbiausiomis srovėmis laiko tik socialistinį ir radikalųjį feminizmą. Tik kaip socialistinio feminizmo variantas pasirodo „lygių teisių" feminizmas, esąs visai šalia „tradicinio marksistinio", ir tai liudija apie skirtingą britų perspektyvą. Radikalusis feminizmas autorei rodosi esąs pirmiausia amerikietiškasis fenomenas, taip pat ir „kultūrinis feminizmas", čia tapatinamas su politiniu lesbizmu[26]. Kita britė Olive Banks iš tiesų skiria tris „feminizmo ideologijos" tradicijas, bet tai, jos manymu, yra: evangelinis feminizmas, lygių teisių feminizmas ir socialistinis feminizmas. Pirmąjį ji išskiria taikydama praėjusio amžiaus moterų judėjimams, tuo tarpu visiškai neaiškiai artikuliuoja Jungtinėms Valstijoms būdingą radikaliąją formuotę, matyt, jos akyse ji susilieja su socialistiniu feminizmu[27]. Pašalinis stebėtojas politologas Johnas Charvetas

[24] Ten pat, p. 173.

[25] R. Delmar. *What is feminism?*, kn. J. Mitchell, A. Oakley (red.). *What is feminism*, min. veik., p. 9.

[26] A. Oakley. *Subject women*, Oxford, 1981, p. 336–337.

[27] O. Banks. *Faces of feminism*, min. veik., p. 242.

klasikiniu būdu išskiria individualistinį (tapatų su liberaliuoju), socialistinį (kuris vis dėlto, jo supratimu, pasirodo tapatus marksistiniam) ir radikalųjį feminizmą[28].

Šiek tiek padrikai, žodyniškai, tačiau su turtingesne dar vieno dešimtmečio patirties perspektyva radikaliai nusiteikusi britų feministė Maggie Humm[29] aplink save išskiria ne tik liberalųjį, radikalųjį, socialistinį ir kultūrinį feminizmą, bet taip pat (atskirai) marksistinį, lesbiškąjį, anarchistinį ir dvasios feminizmą, nekalbant apie specifiškesnius juodąjį ir žydų feminizmą. Tačiau šis sąrašas neturi sisteminių ambicijų, ir tikriausiai jį būtų galima sutvarkyti hierarchiškai, pagrindinių pakraipų skaičių sumažinus iki keturių. Tarp feminizmo šūkių atsiradęs krikščioniškasis gali suintriguoti, tačiau pasirodo, kad galvoje turimas daugiausia kultūrinio feminizmo teologinis variantas. Visai atskiras amerikiečių feministės Charlotte Bunch neprisijungusio feminizmo siūlymas iš tiesų liko neįgyvendintas, nes tyrinėtojų mokslinės produkcijos lektūra, – o tik ten būtų buvęs bent kiek prasmingas, – rodo daugiau ar mažiau aiškų kurios nors šalies palaikymą vidiniuose feminizmo ginčuose.

Devintajam dešimtmečiui baigiantis pasirodė pagrindinis amerikiečių mokslininkės Rosemarie Tong darbas, susisteminęs *feministinę mintį*. Jis, kaip atrodo, iki šiol tebėra geriausias tokio pobūdžio darbas[30]. Autorė išvardija ilgesnį už mano pateiktąjį feminizmų sąrašą, nes vieną paskui kitą išskiria liberalųjį, marksistinį, radikalųjį, psichoanalitinį, socialistinį, egzistencialistinį ir postmodernistinį feminizmą. Vis dėlto tai yra vien feminizmo teorijų skirstymas, todėl yra galima išskirti psichoanalitinį ir egzistencialistinį variantą, nors jų neatitinka jokia konkreti feministinių judėjimų srovė. Panašiai ir marksistinis feminizmas niekada nėra sukūręs atskirų, autonomiškų organizacijų nė judėjimų ir dažniausiai liudija pavėluotą marksistinių grupuočių reakciją į maištaujančių socialistinių ir radikaliųjų feminisčių atsiskyrimą nuo jų gretų. Postmodernistinis feminizmas, kurio literatūros dešimtąjį dešimtmetį ypač daugėja, sudaro naujausią, labai ezoterišką kultūrinio feminizmo variantą.

Be abejo, pačios feminizmo minties sisteminių dalinių ir padalinių galima dauginti ir dauginti, ir tai yra motyvuotos pastangos, jeigu jos

[28] J. Charvet. *Feminism*, London, 1982.
[29] M. Humm. *Słownik teorii feminizmu*, min. veik.
[30] R. Tong. *Feminist thought. A comprehensive introduction*, London, 1989.
[31] Tiesa, yra galimas ir visai kitoks požiūris, kurio, pavyzdžiui, laikosi lenkų autorė Helena Izdebska. Užuot vėlusis į dažnai bergždžius ginčus, ji siūlo

lieka grynojoje teorijoje[31]. Skirstymas, kurio laikomasi šiame darbe, yra skurdesnis dėl pasirinktos jungtinės teorijos ir praktikos paradigmos perspektyvos. Šioje paradigmoje esminį vaidmenį atlieka programiniai skirtumai, įsikūniję skirtingomis judėjimo formomis, net jei tos programos yra verbalizuotos nelabai aiškiai. Tuomet pasirodo, kad konkrečią srovę grindžiančiame ideologijos klode viena šalia kitos kartais gali reikštis skirtingos teorinės ir aksiologinės perspektyvos ir, antra vertus, kai kurie teoriniai siūlymai bei aksiologijos gali būti panaudoti keliose sąjūdžio kryptyse arba likti nepanaudoti.

suvokti įvairias feminizmo koncepcijas vienoje bendroje skalėje nuo mažiausiai radikalios iki radikaliausios. Tai yra iš jos tyrinėjimo taško tikslinga procedūra, o dėl daugybės neaštrių feminizmo pozicijų leidžia išvengti būtinybės primesti griežtus padalijimus. Žr. H. Izdebska. *Trudna sfera prywatności,* Warszawa, 1988.

PERSPEKTYVOS

Būčiau įžūlus bandydamas spręsti apie ateitį. Galima tik daryti prielaidą, kad kolektyvinio moterų nepasitenkinimo priežasčių sumažėjimas tikriausiai lemtų feministinio sąjūdžio apmirimą ar bent jo pasitraukimą į šalikelę, kur jis atstovautų daliniams mažesnių moterų bendrijų interesams. Kas žino, ar nesame arčiau šio momento, nei galėtų atrodyti. Feminizmui spaudžiant, nors nebūtinai dėl tiesioginio jo poveikio, moterų padėtis Vakarų demokratijose jau ilgą laiką radikaliai keičiasi, o šios permainos sklinda ir į kitas pasaulio šalis. Komunistinių režimų valdomose šalyse griaunant tradicijas panaikinta daug moterų laisvę varžiusių barjerų, tik naudojimasis tomis laisvėmis totalitarinėje praktikoje buvo griežtai reglamentuotas. Dabar pokomunistinėse šalyse iškyla paradoksalios tendencijos atsisakyti kai kurių jau įgyvendintų teisių, tačiau neatrodo panašu į tiesą, kad šios pastangos galėtų būti sėkmingos platesniu mastu. Galbūt jau netoli ta „kritinė masė“, apie kurią rašo Naomi Wolf. Ją peržengus, moterų buvimas visuose ligi tol vyrams pirmenybę teikusiuose vaidmenyse taps visiškai natūraliu dalyku. To požymis galėtų būti kad ir 101 leiboristės atstovės atsiradimas naujajame britų parlamente, tiesa, sulaukęs žiniasklaidos dėmesio, bet ne emocijų, o viešoji nuomonė šio įvykio nesusiejo su feministine kova. Yra šalių, kurias jau ilgoką laiką politiškai valdo įtakingos moterų grupės, nors šio fenomeno tarptautinė visuomenė tarsi nepastebi. Moterys versle, taip pat ir aukščiausiuose postuose nieko nebestebina, nors feministinės grupuotės dar skundžiasi dėl „stiklinių lubų“, kurios užkerta moterims kelią į aukščiausius valdymo bei administravimo postus. Tačiau ir jos tikriausiai veikiai be triukšmo suduš. Kai moterų karjera ligi šiol vyrams būdingais laikytuose vaidmenyse taps tokia visuotinė, kad liausis buvusi „pavyzdžiu“, o virs tiesiog normalia praktika, išnyks vidiniai stabdžiai, kurie iš kartos į kartą buvo kuriami moterų psichikoje. Tuomet visas feminizmo idėjų bagažas staiga taps nebereikalingu istoriniu šūkiu, nes išnyks jo atsvara – seksizmas, taip kaip išnyko rasizmas ir nacionalizmas bei daugelis kitų dar neseniai nelygų žmonių traktavimą ir jų diskriminavimą

teisinusių ideologijų. Aišku, visuomet liks senojo stiliaus seksistinius šūkius šūkaujančių individų, panašiai kaip vis dar yra pasaulyje rasistų, nacionalistų ir pan., tačiau tai jau bus tik egzotiškas folkloras. Jeigu taip netrukus atsitiktų, visa ši knyga pasirodytų esanti tik istorinė studija, aprašinėjanti praeitą kovų frontą ir buvusius mąstymo apie žmogų ir pasaulį būdus, kurie išnyko dingus juos pagimdžiusioms įtampoms.

Bibliografinės nuorodos

Įžanginės pastabos

Toliau esančiose bibliografinėse nuorodose vyrauja literatūra anglų kalba. Deja, beveik visiškai nėra klasikinių feminizmo tekstų vertimų į lenkų kalbą, nedaugelį išimčių stengiausi pažymėti. Skurdi ir čionykštė feministinė lenkų literatūra, nors paspartintu tempu šakojasi. Anglų kalbos nemokantis skaitytojas daugelį feminizmo standartų atras vertimuose į kitas kalbas, ypač į vokiečių kalbą.

Feminizmo literatūra ir literatūra apie feminizmą yra plati. Šiame vadove apsiriboju svarbiausiais pavadinimais, tačiau reikia pažymėti, kad gausios čia neminėtos antrinės pozicijos dažnai gali būti geras pradinis taškas gauti žinių apie šiuolaikines feminizmo ideologijas bei koncepcijas, nes arba cituoja pirmines idėjas, arba, kaip dažnai atsitinka, pakartoja jas autorine forma be atodairos į pirmumo teisę, kurią pagaliau sunku arba neįmanoma nustatyti. Tas, ką domina pats ideologinis turinys, o ne jo atsiradimo istorinės aplinkybės, iš tokių leidinių gali turėti nemažai naudos. Kai kurie iš jų buvo paminėti išnašose.

Nepateikiu nei leidėjų, nei leidimo vietos, vien tik *pirmojo* leidimo pasirodymo metus. Iš anksto galima spėti, kad susidomėjęs skaitytojas dažniausiai susiras vėlesnius leidimus, kurių netgi nesistengiu minėti, ne kartą jų būna keletas. Jau kurį laiką dauguma leidinių anglų kalba tuo pat metu pasirodo daugelyje tą kalbą vartojančių šalių arba įvairių leidyklų.

Bendro pobūdžio darbai

Tarp bendrų leidinių feminizmo kaip sąjūdžio ir ideologijos tema galima skirti du tipus: orientuotą į istorinį supratimą ir orientuotą į sisteminį supratimą, nors kiekvienu atveju abu šie aspektai būtinai yra šalia vienas kito. Istorinėse sampratose pateikimo struktūrą brė-

žia įvykių seka laike, o sisteminėse sampratose vyrauja įžanginis klasifikacinis skirstymas, ir tik kiekvienas feminizmo tipas apima ir istorinį bruožą.

Be to, vadovėlio pobūdžio darbuose, parašytuose *moterų studijoms (women's studies)*, taip pat negausiuose feminizmo žodynuose yra pagrindiniai duomenys apie feminizmą ir jo istoriją.

Sisteminės sampratos

Pirmauja plačiausias ir kompetentingiausias Rosemarie Tong darbas *Feminist thought* (1989), palyginti nesenas, labai smulkiai aptariantis visas feminizmo atmainas, įskaitant ir postmodernistinę, net iki devintojo dešimtmečio pabaigos. Visi ankstesni darbai, atsižvelgiant į aplinkybes, yra neišsamūs, be to, aiškaus autorių, daugiausia aktyvių feminisčių, interpretacinio nuokrypio apsunkinti. Rekomenduotini: Hester Eisenstein, *Contemporary feminist thought* (1984), Gayle Graham Young, *What women want* (1975), ir kai kurie Julietos Mitchell bei Annos Oakley redaguoto rinkinio *What is feminism* (1986) straipsniai. Atskirai paminėsime didesnių teorinių ambicijų turinčius darbus, kuriuose yra kritiškų pasvarstymų apie feminizmą. Prie tokių kaip tik priklausytų anglės Janetos Radcliffe Richards darbas *The sceptical feminist* (1980, papild. leid. 1994), taip pat nedideli darbeliai: Johno Charveto *Feminism (1982)* ir Judithos A. Sabrosky *From rationality to liberation – The evolution of feminist ideology* (1979).

Lenkų kalbą mokantis skaitytojas nemažai naudos gali pasisemti skaitydamas Irenos Reszke knygą *Nierówności płci w teoriach* (1991), kurioje specializuotesnės problematikos kontekste atlikta nepaprastai kruopšti įvairių feminizmo pakraipų analizė.

Istorinės sampratos

Čia pirmauja du darbai: Floros Davis *Moving the Mountain* (1991) ir Alice Echols *Daring to the bad* (1989), labai išsamiai aptariantys Amerikos feminizmo istoriją, pirmasis net iki pat dešimtojo dešimtmečio slenksčio, antrasis susitelkęs į ankstesnį laikotarpį (iš principo iki 1975 metų, tačiau su daugeliu pastebėjimų vėlesnių laikų tema). Prie jų reikia priskirti dvi ne tokias teoriškai ambicingas, bet užtat faktografinės medžiagos turtingas dešimtojo dešimtmečio pozicijas: Myros Marx Ferree ir Bethos B. Hess *Controversy and coalition* (1995) ir Sheilos Tobias *Faces of feminism* (1997). Daug įdomios faktografinės medžiagos iš feminizmo kūrimosi Jungtinėse Valstijose laikotarpio ir susidūrimų tarp jo pakraipų pateikia Betty Friedan knygoje *It changed my life* (1976).

Pirmo feministinio bandymo – jau 1971 metais! – parašyti naujojo judėjimo istoriją ankstesniojo moterų judėjimo kontekste ėmėsi Judith Hole ir Ellen Levine knygoje *Rebirth of feminism* (1971). Į knygą įdėtas unikalių fotografijų rinkinys. Prie jos kiek vėliau prisišlieja Jo Freeman darbu *The politics of Women's Liberation* (1975), kuriame surinktas jau gerokas pluoštas medžiagos iš abiejų svarbiausių sąjūdžio krypčių pradžios istorijos. Davidas Bouchieras darbe *The feminist challenge* (1983), reprezentuodamas socialistinį nusiteikimą, daro lyginamąją moterų judėjimų bei feminizmo JAV ir Didžiojoje Britanijoje istorijos analizę. Apie naujojo Amerikos feminizmo pradžią pirmojo moterų judėjimo Jungtinėse Valstijose istorijos perspektyvoje rašo puikus šio judėjimo istorijos žinovas Williamas L. O'Neillas darbuose *Everyone was brave* (1969) ir *The Woman Movement* (1969), kuriuose galima rasti ir ištisą garsiosios 1848 metų Seneca Fallso *Declaration of Sentiments* tekstą. Tiems, kas domisi XIX amžiaus moterų judėjimo Jungtinėse Valstijose istorija, rekomenduoju skaityti vėliau standartiniu tapusį naujojo feminizmo sąjūdžio šaltinį – Eleanoros Flexner darbą *Century of struggle* (1959).

Olive Banks *Faces of feminism* (1981) – tai solidi socialistinės kritikos pobūdžio monografija, britų perspektyvoje pateikianti visą moterų judėjimo istoriją pradėdama nuo XIX amžiaus. Daug informacijos apie anglų feminizmo pradžią ir ankstesnį moterų judėjimą yra Sheilos Rowbotham *Women, resistance and revolution* (1972) ir *Woman's consciousness, man's world* (1973), mūsų laikams būdingesnę padėtį apžvelgia jos *The past before us* (1989). Feminizmo istorija pirmiausia Vakarų Europoje plačiai aptariama ir studijose: Jono Lovenduskio *Women and European politics* (1986) bei Susanos Bassnett *Feminist experiences* (1986). Su vokiečių feminizmo istorija gerai supažindina Marie-Therese Knäpper knyga *Feminismus–Autonomie–Subjektivität* (1984).

Iš lenkiškos literatūros pažymėtume įdomiai, nors veikiau žurnalistiniu stiliumi 1982 metais parašytą Danutos Sękalskos knygą *Kobieta wyzwolona?*, teikiančią nemažai informacijos apie feminizmo (ne tik amerikietiškojo) istoriją bei doktriną. Kompetentingai, nors iš reikalo glaustai *Dylematy feminizmu* pateikia Aleksandra Jasińska kaip T. Hołowkos redaguotos antologijos *Nikt nie rodzi się kobietą* (1982) baigiamąjį žodį.

Women's studies vadovėliai ir feminizmo informacija

Į vadovėlius taikantys feminizmo idėjų pristatymai, parašyti turint galvoje *moterų studijų* kursų klausytojas, šalia sisteminių žinių apie moterų padėtį pasaulyje paprastai aptaria ir moterų judėjimo istoriją nuo

XIX amžiaus pradžios iki pat šiuolaikinio feminizmo. Rekomenduotini: Annos Oakley *Subjeet woman* (1981), Barbaros Sinclair Deckard *The Women's Movement* (1975), Sheilos Ruth *Issues in feminism* (1980) ir Jo Freeman redaguotas *Women* (4 leid. 1989 m.), klasikinis vadovėlis kursams. Ypatingos rūšies vadovėlį iš būdingiausių visų pakraipų tekstų fragmentų antrašte *Feminism* (1992) sudarė ir trumpą įžangą jam parašė Maggie Humm. Sheila Rowbotham savo ruožtu pasiūlė populiaraus lygio feminizmo istorijos vadovėlį *Women in movement* (1992). Geriausios feministinės literatūros apžvalga nedidelių fragmentų pavidalu su glaustu kompetentingu įvadu sudaro kaip vadovėlis sumanytą Stevi Jackson ir kt. redaguotą antologiją *Women's studies – Essential Readings* (1993).

Vokiečių kalba yra didžiulė, faktografinės medžiagos turtinga, kruopšti, nors labai šališka studija apie moterų padėtį pasaulyje su feminizmo ir ankstyviausio moterų judėjimo istorijos analize, apibūdinanti reikalus Vokietijoje: Marielouise Janssen-Jurreit *Sexismus* (1976). Yra ir prieinama, šiek tiek sutrumpinta jos versija anglų kalba *(Sexism)*. Knyga labiausiai rekomenduotina kaip supažindinimas su feminizmo problemomis. Tuo pačiu metu pasirodė tipinis Juttos Menschik vadovėlis *Feminismus – Geschichte, Teorie, Praxis* (1977). Įdomūs gerai apdorotos informacijos šaltiniai yra: Johannos Beyer ir kt. redaguotas *Frauenhandlexikon* (1983) ir Anneliese Lissner, Ritos Süssmuth ir Karinos Walter redaguotas *Frauenlexikon* (1988).

Iš lenkų literatūros čia pažymėsime vieną iš pirmųjų labai glaustų feminizmo ir jo idėjų pristatymų – Slawomiros Walczewskos straipsnyje *Feminizm* (1992 metų „juodraštyje" 19B) ir, nors ir glaustą, mūsų šalyje pionierišką feminizmo idėjų bei jo istorijos visumos pateikimą Larysos Siniuginos straipsnyje *Co to jest feminizm?* (Varšuvos universiteto „Zeszyty Politologiczne", 1991, t. 12). Daug žodyniškai išbarstytos informacijos yra lenkų kalba išleistame Maggie Humm *Slownik teorii feminizmu* (1993). Vertimo autoriai gerai susidorojo su nelengvu uždaviniu, o jų siūlomi feminizmo terminų lenkiški atitikmenys yra tinkami vartoti visuotinai.

Šiuolaikinės moterų padėties ir feminizmo tema pasaulyje pasirodo vis naujų, neretai statistinių duomenų turtingų pozicijų. Skaitytojas pats susiras naujausius leidinius. Vis dėlto čia verta paminėti ypatingą, nes labai garsios feministės Robinos Morgan redaguotą, veikalą *Sisterhood is global* (1985), kuriame pateiktas trumpas dabartinės padėties daugelyje pasaulio šalių, taip pat ir Lenkijoje (aut. Anna Titkow), pristatymas. Iš leidinių publikacijų minėčiau Deborah Stienstry

Women's movements and international organizations (1994), gerą informacijos apie istorines ir dabartines moterų organizacijas (ne tik feministines) šaltinį, ir Giselos Kaplan *Contemporary Western European feminism* (1992), turintį svarbios informacijos apie santykinai aktualią Europos feministinių judėjimų padėtį, nors permainos čia kartais įvyksta taip greitai, kad susidomėjęs skaitytojas verčiau tepasidairys po internetą (ypač rekomenduotinas adresas *Feminist Internet Gateway* http://www.feminist.org/gateway). Padėtį Lenkijoje galėtų padėti įvertinti adresas http://www.kobiety.pl.

Liberalusis feminizmas

Absoliučiai svarbi nuo 1963 metų vis atnaujinama Betty Friedan knyga *The feminine mystique*, kuri suvaidino katalizatoriaus vaidmenį atgimstant moterų judėjimui Jungtinėse Valstijose po keturiasdešimties metų pertraukos. Ji apima visuminę moterų diskriminacijos problemos viziją ir pirmąją jos panaikinimo programą. Verta susipažinti ir su kolektyviniu darbu *Women in America,* iš pradžių tai specialus 1964 m „Daedalo" numeris (t. 93, nr. 2), nors jo turinys šiuo metu yra labiau istorinės reikšmės. Iš svarbesnių ilgalaikio poveikio ir didesnės vertės leidinių, be abejo, reikia paminėti Caroline Bird *Born Female* (1968), taip pat Carolos Lopate *Women in medicine* (1968) ir Cynthios Fuchs Epstein *Woman's place* (1970), kuriame nagrinėjamos kliūtys moterų profesinės karjeros kelyje. Liberaliajam feminizmui tenka priskirti pirmąją Mary Daly knygą *The Church and the second sex* (1966), kurioje autorė griežtai kritikuoja religijoje ir bažnyčioje įsigalėjusį seksizmą. Garsioji Carolynos G. Heilbrun knyga *Towards androgyny* (1973), kurios dėka androginijos, kaip visuomenės reformų negalutinės būklės, supratimas padarė sąjūdyje nemenką karjerą, yra labai hermetiškos literatūrinės kritikos pobūdžio, ir tik įvadinė dalis turi universalesnės reikšmės. Apie būtinybę transformuoti lyčių vaidmenų sistemą Amerikos visuomenėje yra rašiusi ir didelį mokslinį autoritetą pelniusi Jessie Bernard knygoje *Women and the public interest* (1971), paskiau išleidusi studijas santuokos ir motinystės ateities tema: *The future of marriage* (1972) ir *The future of motherhood* (1974). Įdomų iš įvairių feminizmo perspektyvų parašytų feministinių lyties ir visuomeninio gyvenimo analizių įvairiais aspektais komplektą pateikia Michele Zimbalist Rosaldo ir Louise Lamphere redaguotas rinkinys *Women, culture and society* (1974). Naują žvilgsnį į XIX ir XX amžiaus Amerikos moterų istoriją, nebelaikantį moterų tik aukomis, siūlo

Gerda Lerner knygoje *The female experience* (1977 – pateikia daug unikalių dokumentų ir iš dabartinių laikų) ir dviejų tomų veikale *Women and history: The majority finds its past* (I t. 1979) ir *The creation of feminist consciousness* (II t. 1993). Dar prisimenu nedidelę knygelę, kuria britų feministės didžiuojasi ir kartais pateikia ją kaip amerikietiškosios Betty Friedan *Moteriškumo mistikos* anglišką atitikmenį, būtent Hannah Gavron *The captive wife* (1966), Didžiosios Britanijos vidurinės klasės moterų padėties sociologinę studiją. Dėl autorės mirties likusi nebaigta, ji liko fragmentiška, nors iš esmės įdomi.

Devintąjį dešimtmetį kontroversiškų straipsnių rinkinį iš moterų heteroseksualumą ginančios konferencijos antrašte *Pleasure and danger* (1984) išleidžia Carole S. Vance. Tradicinio liberaliojo feminizmo dvasia lyties problemas gvildena patyrusi teisininkė Wendy Kaminer: *It's all the rage* (1995). Monumentalų veikalą apie moterų diskriminaciją pasaulyje *Discrimination against women* 1989 m. išleidžia Eschel M. Rhoodie. Dešimtąjį dešimtmetį su liberalizmu susiliečia radikaliojo feminizmo atžvilgiu kritiški jauniausios feminisčių kartos leidiniai, kuriuos priskyriau prie vadinamojo jėgos feminizmo (žr. toliau).

Vokiečių dirvoje pagrindinio klasikinio šios pakraipos feminizmo standarto vaidmenį atlieka Elisabethos Beck-Gernsheim *Das halbierte Leben – Männerwelt Beruf, Frauenwelt Familie* (I d. 1980, II d. 1985). Vokietijoje išplėtota liberali feministinė religijos ir bažnyčių kritika, be kita ko, pasireiškė Susanne Kahl redaguotame rinkinyje *Die Zeit des Schweigens ist vorbei* (1979).

Prancūzijoje, kurioje vyrauja kitos feminizmo kryptys, įdomią liberalizmui ar bent jau androginizmui artimą poziciją reiškia filosofės Elisabethos Badinter knyga *L'un est l'autre* (1986).

Radikalusis feminizmas

Moterų išlaisvinimo sąjūdžio (*Women's Liberation*) laikotarpis

Pirmutinei feministinio radikalizmo fazei, susijusiai su Moterų išlaisvinimo sąjūdžiu, buvo būdingi trumpi skrajutiniai tekstai, glaustai ir sodriai suimantys pagrindines bundančio ir įsidegančio judėjimo idėjas. Jie buvo leidžiami studentų miesteliuose kaip knygelės ir straipsniai studentų laikraščiuose. Šiuo pavidalu jie dabar visiškai nepasiekiami. Laimei, vertingiausi iš jų buvo surinkti ir išspausdinti antologijomis. Iš didelio skaičiaus tokių rinkinių paminėtume: Barbaros Roszak ir Theodore Roszako redaguotą *Masculine/Feminine* (1969), Robinos Morgan

redaguotą *Sisterhood is powerful* (1970), Leslie Tanner redaguotą *Voices from Women's Liberation* (1971), Vivianos Gornick ir Barbaros Moran redaguotą *Women in sexist society* (1971) ir Anne Koedt, Ellenos Levine ir Anitos Rapone redaguotą *Radical feminism* (1973). Lenkų skaitytojui šie tekstai tapo prieinami, Teresai Hołowkai parengus ir išvertus reprezentacinę rinktinę antrašte *Nikt nie rodzi się kobietą* (1982), kur galų gale atsirado ir keletas kitų labai svarbių ankstesnių septintojo dešimtmečio pabaigoje besikuriančio radikaliojo feminizmo straipsnių ar jų fragmentų. Šią knygą skaityti ypač rekomenduoju.

Pagrindinės ankstyvojo radikaliojo feminizmo knygos – tai Kate Millet *Sexual politics* (1969) ir Shulamithos Firestone *Dialectic of sex* (1970), kuriose pirmą kartą buvo pristatyta labiau išplėtota radikaliojo feminizmo teorinei minčiai svarbiausia patriarchato teorija. Labai populiari, nors teoriškai ne tokia ambicinga, pasirodė esanti Germaine Greer knyga *The female eunuch* (1970, paskui labai daug leidimų, jubiliejiniame 1990 metų leidime įdomūs autorės pamąstymai iš dvidešimties metų perspektyvos), pribloškiantis iššūkis tradiciškai suprantamam moteriškumui. *Women's liberation* organizavimosi metais svarbų vaidmenį atliko ir Ewos Figes plunksnai priklausanti pagrindinių seksizmo ideologų koncepcijų analizė bei kritika knygoje *Patriarchal attitudes* (1970). Formuojantis specifinei feminizmo istoriosofijai principinės reikšmės turėjo Lisabethos Gould Davis *The first sex* (1971), kiek vėliau prisijungė Elaine Morgan su savuoju teorijos apie pagrindinį moterų vaidmenį antropogenezėje variantu, pateiktu knygoje *The descent of women* (1972).

Vėlesniojo radikaliojo feminizmo laikotarpis

Radikaliojo feminizmo posūkį vadinamojo viktimizmo ir separatistinio moteriškumo kulto link (galbūt prieš savo valią) parengė Susan Brownmiller 1975 metais išleista ir nuo tada labai garsia knyga *Against our will*, kurioje sukaupta gausi medžiaga moteris iš vyrų pusės ištinkančio smurto, ypač išžaginimų tema. Šiame kontekste prievartavimas pasirodo esąs visų vyrų teroro prieš visas moteris, vienos lytinės klasės prieš kitą teroro įrankis. Kitos svarbios aštuntojo dešimtmečio knygos: Susanos Griffin *Rape* (1979), panašaus iškalbingumo, tik literatūriškesnė stiliumi ir ideologiškesnė; Kathleenos Barry *Female sexual slavery* (1979), plačiai pristatanti prostitucijos ir tarptautinės prekybos moterimis problemą, o Katherine MacKinnon knyga *Sexual harassment of working women* (1979) kelia aikštėn seksualinio priekabiavimo problemą. Dabar seksualinio priekabiavimo tema yra

apaugusi gausia literatūra, rekomenduoju, pavyzdžiui, Shereenos G. Bingham redaguotą rinkinį *Conceptualizing sexual harassment as discursive practice* (1994) ir Clare Brant bei Yun Lee Too redaguotą rinkinį *Rethinking sexual harassment* (1994). Laura Lederer redaguoja straipsnių rinkinį *Take back the night* (1980), kuris mobilizuoja į antipornografinę kampaniją, o Andrea Dworkin knyga *Pornography – Men possesing women* (1981) pateikia solidų šios kampanijos principų pagrindimą. Devintąjį dešimtmetį Andrea Dworkin išleidžia *Right-wing women* (1983), kur supratingai aiškina moterų antifeminisčių laikyseną ir visą kaltę už tokį jų nusistatymą suverčia vyrams. Moteris pavergiančius heteroseksualinius santykius ji demaskuoja literatūriškesniu *Intercourse* (1987). Verti perskaityti yra į teoriją pretenduojantys marksizmui artimi Catherine MacKinnon leidiniai *Feminism unmodified* (1987) ir *Toward a feminist theory of the state* (1989). Phyllis Chesler yra klasikinių darbų apie seksizmą psichiatrijoje *Women and madness* (1972) ir apie su surogatine motinyste susijusias problemas *Sacred bond* (1988) autorė, o Gena Corea knygoje *The mother machine* (1985) rašo apie su dirbtinės reprodukcijos technikomis susijusius pavojus. Vertos dėmesio yra smurto ir prievartos prieš moteris tema besispecializuojančios Dianos E. H. Russell studijos: *The politics of rape* (1975), *Sexual exploitation* (1984) apie smurtą, vaikų seksualinį išnaudojimą ir seksualinį priekabiavimą, *The secret trauma* (1986) apie kraujomaišos pasekmes, drauge su Jillos Radford *Femicide* (1992) apie moterų nužudymus ir jos redaguotas rinkinys *Making violence sexy* (1993) pornografijos tema. Visiškai neseniai Kathleen Barry grįžta prie prostitucijos problemos labai pakeista savo pirmosios knygos versija, šiuokart antrašte *The prostitution of sexuality* (1995), o Catharine A. MacKinnon tęsia kovą su pornografija, įrodinėdama žodžio laisvės apribojimų reikalingumą knygoje *Only words* (1993). Atkaklią kovą su heteroseksualumą sekse ginančiomis daugiausia liberaliosios ir socialistinės pakraipos feministėmis liudija Dorchenos Leidtholdt ir Janice G. Raymond redaguotas straipsnių rinkinys *The sexual liberals and the attack on feminism* (1990) iš to paties pavadinimo konferencijos. Pagaliau čia paminėsime karčių priekaištų išdavikėms pseudofeministėms pilną Susanos Faludi knygą *Backlash* (1991), kurią sudaro devintojo dešimtmečio feminizmo padėties, kai Amerikos dešinieji buvo privertę feminizmą gintis ir bėgti į separatizmą, analizė.

Ankstesnį separatistinio lesbiškojo feminizmo požiūrio tašką reprezentuoja Jillos Johnson knyga *Lesbian nation* (1973), ypač svarbi

pasirodo Adrienne Rich knyga *Of woman born* (1976), o vėliau klasike tampa Sheila Jeffrey su knygomis *Anticlimax* (1990) ir *The lesbian heresy* (1993).

Originalus šaltinis feminizmo, pirmiausia radikaliojo ir kultūrinio, tyrinėjimams yra Cheris Kramarae ir Paulos Treichler redaguotas žodynas *Amazons, bluestockings and crones* (1992, ankstesnis leidimas 1985 m. antrašte *A feminist dictionary*), sudarytas iš rūpestingai parinktų, daugiausia labai iškalbingų citatų iš neretai sunkiai pasiekiamų šaltinių, pavyzdžiui, skrajučių ir mažatiražės feministinės spaudos.

Išeidavo ir tebeeina daug radikaliosios ar jai artimos krypties feministinių periodinių leidinių. Čia paminėsime nuo 1972 metų pasirodantį tarptautinį „Ms" ir vokiškąjį „Emma", kurį yra redagavusi galbūt garsiausia vokiečių radikalioji feministė Alice Schwarzer, labai svarbaus tai aplinkai reportažų rinkinio *Der „kleine Unterschied" und seine grossen Folgen* (1975), taip pat 1983 metais išleistų įdomių pašnekesių su *Antrosios lyties* autore Simone de Beauvoir (*Simone de Beauvoir heute*) autorė. Britų dirvoje įdomus yra socialistinei krypčiai artimas ketvirtinis „Trouble and Strife". Daugelį metų ėjo „Spare rib".

Socialistinis feminizmas

Šiai pakraipai ypač būdingi ankstyvieji, vėliau daugelį kartų įvairiomis konfigūracijomis leisti Julietos Mitchell straipsniai. Geriausias rinkinys tikriausiai yra *Woman's estate* (1971, paskui daug leidimų, 1986 metais su svarbiu *Baigiamuoju žodžiu*). Iš pradžių esminį vaidmenį suvaidino marksizmui daug artimesni Evelynos Reed straipsniai, surinkti į *Problems of Women's Liberation* (1969). Kraštutinai promarksistinio pasirinkimo, į visišką feminizmo pavaldumą socializmo kūrimo siekiui orientuotas dokumentas yra Eli Zaretsky *Capitalism, the family and personal life* (1976). O socialistinio feminizmo minties centrą reprezentuoja iki pat šios dienos svarbų vaidmenį tebevaidinantys tarptautinį autoritetą pelniusios anglų feministės Sheilos Rowbotham straipsniai, iš kurių verta susipažinti pirmiausia su *Hidden from history* (1973) apie moterų vaidmens istorijoje užtušavimą, *Womens consciousness, man's world* (1973) ir jos straipsnių rinkiniu *Dreams and dilemmas* (1983). Galbūt tokie pat svarbūs Michele Barret straipsniai, ypač *Women's opression today* (1980). Svarbus Gayle Rubin straipsnis *The traffic in women*, kuriame autorė įveda paskui kitų šios pakraipos teoretikių dažnai vartojamą *sex/gender system* sąvoką, įdėtas į Raynos R. Reiter redaguotą

rinkinį *Toward an anthropology of women* (1975). Ankstyvąją fazę britų feminizmo, kuris paprastai būdavo labai artimas marksizmui, ypač reprezentuoja Michelene Wandor redaguota antologija *The body politic* 1972). Socialistinį feminizmą Kanadoje pristato įdomi antologija *Women unite!* (1972), kurioje galima rasti keletą visam užgimstančiam judėjimui klasikinių tekstų. Pora metų vėliau britų imtynes su jau besitraukiančiu marksizmu parodo Lydios Sargent redaguotas rinkinys *Women and revolution* su būdinga paantrašte *A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism* (1981). Australijos dirvoje radosi visą laiką tarp marksizmo ir radikaliojo feminizmo balansuojanti Clare Burton knyga *Subordination* (1985), vėliau išpopuliarėjusi kituose angliškai kalbančiuose kraštuose. Abstrakčių teorinių sąvokų tyrinėjimų, taip būdingų klasikiniam marksizmui, iš kurio mokomasi, pavyzdys yra Sylvios Walby analizės dviejose knygose: *Patriarchy at work* (1986) ir *Theorizing patriarchy* (1990). Bandymus rasti atskirą vietą tarp marksizmo ir radikaliojo feminizmo liudija Zillah Eisenstein redaguoto rinkinio *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminizm* (1979) autorių ieškojimai. Pati Eisenstein po dvejų metų ieško bendrų taškų su liberaliuoju feminizmu knygoje *The radical future of liberal feminism* (1981), vėliau knygoje *The female body and the law* (1988) pasisako už tam tikrų privilegijų moterims reikalingumą, norint užtikrinti faktinę lyčių lygybę, o neseniai darbe *The color of gender* (1994) reiškia bendrą nepasitenkinimą aiškios pažangos naikinant patriarchatą ir rasizmą nebuvimu, nes, kaip pasirodo, netgi ką tik sugriuvusio komunizmo šalyse moterys ir toliau liko pažemintos „patriarchalinės demokratijos" sąlygomis. Vėlesnei, jau ramesnei ir dėl savo pagrindų labiau užtikrintai socialistinio feminizmo versijai geriausiai atstovauja ir yra rekomenduotina Annos Ferguson knyga *Sexual democracy* (1991). Didesnėmis simpatijomis šiai pakraipai pasižymi feministinės minties raidai svarbus periodinis leidinys „Quest". Yra išėjęs Charlotte Bunch redaguotas įdomiausių šio leidinio straipsnių rinkinys antrašte *Building feminist theory* (1981).

Atsakydamos į radikalisčių antiheteroseksualinę kampaniją, socializmui simpatizuojančios feministės išleido Annos Snitow, Christine Stansell ir Sharon Thompson redaguotą *Desire* (1983), antrą svarbų greitą ir taiklų atsakymą šalia anksčiau liberaliojoje kryptyje minėtos Vance knygos. Anglijoje prieš heteroseksualizmo puolimą dabartiniu metu protestuoja Lynne Segal knyga *Straight sex* (1994). Jau knygoje *Slow motion* (1990) ji įdomiai ir palankiai nagrinėja vyrus ištikusias permainas. Drauge su Mary McIntosh 1992 metais ji išleido replikos į

radikaliųjų feminisčių kampanijos prieš pornografiją bei heteroseksualizmą britiškąjį variantą *Sexuality and the pornography debate* (1992). Pastaruoju metu individualizmą feminizme griežtai ir aiškiai kritikuoja Elizabeth Fox-Genovese knygoje *Feminism without illusions* (1991). Vertos dėmesio yra nepaprastai kruopščios moterų sąmonės fenomenologinės analizės Sandros Lee Bartky studijoje *Feminity and domination* (1990).

Anksčiau britiškojoje srovėje, kur socialistinė orientacija ir iki šios dienos ypač stipri, yra pasirodžiusios svarbios, svarios pozicijos: Lynne Segal *Is the future female?* (1987) ir Sylvios Annos Hewlett *A lesser life – The myth of Women's Liberation* (1986), pastaroji pirmiausia Jungtinėse Valstijose. Abidvi būna cituojamos ir kaip postfeministinės refleksijos pavyzdžiai. Socialistinę pakraipą reprezentuoja periodiniai leidiniai „Feminist Review" bei „Feminist Studies". Yra pasirodęs Judithos Newton ir Deborah Rosenfelst redaguotas įdomiausių tekstų iš šių leidinių rinkinys antrašte *Feminist criticism and social change* (1985). Ypač reikšmingas pavyzdinis Dianos Richardson ir Viktorios Robinson redaguotas pavyzdinis įvadas į *women*'s *studies* kursų problematiką *Introducing women's studies* (1993), kuriame sukaupta plati bibliografija.

Prancūzų kalbą mokantis skaitytojas gali rasti daug pozicijų prancūzų literatūroje, kuri iš tradicijos irgi artima marksizmui. Pavyzdžiui, labai reprezentatyvus yra Estelle Altman redaguotas *Feminisme and marxisme* (1981). Vokiečių kalba yra svarbūs Friggos Haug ir Kornelios Hauser leidiniai, o ypač pastarosios *Strukturwandel des Privaten?* (1987). Nemažai tekstų, taip pat ir Friggos Haug, yra paskelbęs Berlyno periodinis leidinys „Argument" (specialusis 1984 m. nr. 110). Feministinius bandymus ekonomiškai nagrinėti moterų engimą ir išnaudojimą reprezentuoja rinkinys *Kariere oder Kochtopf?* (1984). Klasikinei socialdemokratijai artimesnį švelnesnį socialistinio feminizmo variantą reprezentuoja Vokietijoje sąjūdžio pradiniu laikotarpiu labai populiarus Otto Gmelino ir Helenos Saussure vadovėlis *Bankrott der Männerherrschaft* (1971).

Kultūrinis feminizmas

Amerikos žemėje šios srovės klasike ilgus metus buvo Mary Daly, vieną po kito paskelbusi *Beyond God the Father* (1973), *Gyn/Ecology* (1978), *Pure lust* (1984) ir *Outercourse* (1992). Prie jos tono prisitaikė rašytoja Susan Griffin savo darbuose *Woman and nature – the roaring inside her*

(1978) ir *Pornography and silence* (1981) ir poetė Robin Morgan knygoje *The anatomy of freedom* (1982). Visa tai yra pagal filosofinę poetiką stilizuotos pozicijos, ir, paisydamos šios konvencijos, autorės ieško autentiškos, vyriškos fališkosios kultūros nuslopinto moteriškumo esmės.

Prie jų vėlesniais ieškojimais paskui kaip kanonas prisišliejo prancūzių postlakanisčių vertimai, Amerikos feminisčių aplinkoje laikomi „prancūzišku feminizmu". Paminėsime kaip tik Elaine Marx ir Isabelle de Courtivron redaguotą antologiją *New French Feminisms* (1980) ir šios pakraipos dvasią perteikiančios Paryžiaus seminarų dalyvės amerikietės Alice A. Jardine darbą *Gynesis* (1985). Po poros metų drauge su Paulu Smithu ji išleido straipsnių rinkinį apie vyrų dalyvavimo feminizme (ne)galimybes *Men in feminism* (1987). Prancūzų skaitytojas geriausiai padarytų, jei susirastų autorių prancūzių originalus. Ypatingą vietą tarp jų užima Luce Irigaray *Speculum de l'autre femme* (1974, anglų k. 1985), Monique Wittig *Les Guerilleres* (1969), Helene Cixous *Le rire de la meduse* ir Julios Kristevos *Les nouwelles maladies de l'âme* (1993 m. išleistas reprezentacinių straipsnių rinkinys). Šių autorių, ypač Irigaray ir Cixous, publikacijų sąrašas turtingas. Anglų kalba neseniai pasirodė svarbus Luce Irigaray paskaitų rinkinys *Thinking the difference* (1994), kiek anksčiau – Monique Wittig esė rinkinys *The straight mind* (1992). Kitą nemaištingą postlakanizmo srovę reprezentuoja Juliet Mitchell, kuri savo požiūrį šiuo klausimu išdėstė Lacano raštų rinkinio *Feminine sexuality – Jacques Lacan and the Ecole freudienne* (1992) įžangos žodyje, bet jau anksčiau darbe *Psychoanalysis and feminism* (1974) nubrėžė savo pozityvių feminizmo ryšių su psichoanalize interpretaciją. Čia dar verta susipažinti su plačia galimų feminizmo sąsajų su lakanizmu analize Jane Gallop knygoje *Feminism and psychoanalysis* (1982).

Dirvą kultūriniam feminizmui, taip pat ir daugeliui kitų feminizmo ieškojimų paruošė psichologijos darbai: Carolos Gilligan *In a different voice* (1982), taip pat Nancy Chodorow *The reproduction of mothering* (1978: verta užmesti akį ir į jos 1989 metų *Feminism and psychoanalytic theory*) ir Dorothy Dinnerstein *The murmaid and the minotaur* (1976; vėlesnis papildytas 1987 metų leidimas su nauju įvadu pavadintas *The rocking of the cradle and the ruling of the world*), vėliau atlikęs klasikinio susiejimo vaidmenį. Pirmojoje iš minėtų knygų yra nagrinėjamas moterų etikos skirtingumas lyginant ją su klasikine (vyrų) etika, į kitas dvi sudėti psichoanalitiniai tyrinėjimai vadinamojo motiniškumo vaidmens, formuojantis moteriškumui ir vyriškumui, tema. Atskira, daugelį metų labai įtakinga pozicija yra Jeanos Baker Miller *Toward a new*

psychology of women (1976, naujas leid. 1986). Vokiečių dirvoje įdomi Margarete Mitscherlich knyga *Die friedfertige Frau* (1985), kurioje autorė brėžia moterų taikingo būdo sociogenezę; jam, beje, daug dėmesio skiria ir minėtoji Dinnerstein. Kai kuriuos moterų draugiškumo, kaip kelio į išsivadavimą iš priklausomybės nuo vyrų, aspektus tyrinėja Janice G. Raymond knygoje *A passion for friends* (1986). Paskutiniu metu gerokai išgarsėjo Dee L. R. Graham savo knyga *Loving to survive* (1994), kurioje būdingi moterų asmenybės bruožai ir jų prieraišumas vyrams yra vedami iš nuolatinio jų terorizavimo būsenos, kuri yra analogiška grobikų rankose atsidūrusių įkaitų situacijai, aprašytai Stokholmo sindromo pavadinimu. Jau kuris laikas nuodugniau nagrinėjama anoreksija ir bulimija – kaip moterų nesantaikos su seksizmu sąlygotos patologijos. Tai gerai reprezentuoja Morag MacSween knyga *Anorexic bodies* (1993).

Yra sukurta labai hermetiško pobūdžio feminizmo filosofinių tyrimų ir publikacijų platforma, pradiniam susipažinimui ypač galima rekomenduoti amerikiečių žurnalą „Hypatia". Itin turiningi yra feministinės epistemologijos kritikos, daugiausia mokslinės, darbai, iš kurių paminėsime svarbiausius: ankstyvąjį Sandros Harding ir Merrillos B. Hintikka redaguotą straipsnių rinkinį *Discovering reality* (1983), Sandros Harding *The science question in feminizm* (1986) bei *Whose science? whose knowledge?*(1991) ir Evelynos Fox Keller *Reflections of gender and science* (1985) bei *Secrets of life – secrets of death* (1992), taip pat naujausią Evelynos Fox Keller ir Helenos E. Longino redaguotą mokslinių straipsnių rinkinį *Feminism and science* (1996). Rekomenduotini straipsnių rinkiniai: Mary Vetterling-Braggin, Fredericko A. Elistono ir Jane English redaguotas *Feminism and philosophy* (1977), tos pačios M. Vetterling-Braggin redaguotas *„Femininity", „masculinity", and „androgyny"* (1982) ir bričių Lizos Stanley bei Sue Wise darbas apie feministinę ontologiją ir epistemologiją *Breaking out again* (1983, 1993 su papildomu straipsniu apie postmodernizmą). Pozicijų ant devintojo dešimtmečio slenksčio feministinės, taip pat ir socialistinės feminizmo krypties, kultūros kritikos klausimais apžvalgą pateikia įdomus Nannerl O. Keohane, Michelle Z. Rosaldo ir Barbaros C. Gelpi redaguotas rinkinys *A critique of ideology* (1982). Kitas Marianos Love ir Ruthos Hubbard redaguotas rinkinys *Woman's nature* (1983) pateikia feministinę biologizmo lyčių skirtumų teorijose kritiką, ypač demaskuoja Wilsono sociobiologiją, tuo pat metu įrodinėdamas, kad dažnai sutinkamas kaltinimas biologizmu pačiam kultūriniam feminizmui yra nesusipratimas. Panašios tematikos yra Ruthos Bleier redaguotas rinkinys *Fe-*

minist approaches to science (1986). 1990 metais Nancy J. Holland bando kurti feminizmo filosofiją knygoje *Is women's philosophy possible?* (1990). Ir Jane Duran rodo panašias pastangas knygoje *Toward a feminist epistemology* (1991), o tai tik daugelio panašių darbų pavyzdžiai. Tikrai šiuolaikinę feminizmo epistemologijos tyrinėjimų būklę atspindi Lindos Alkoff ir Elizabethos Potter redaguotas rinkinys *Feminist epistomologies* (1993). Lesbizmo problematiką kultūros perspektyvoje tyrinėja daugelio į mokslą pretenduojančių studijų autorės, o jų darbai surinkti į Bonnie Zimmermann ir Toni A. H. McNaron redaguotą knygą *The new lesbian studies* (1966), o Dianos Richardson redaguotoje knygoje *Theorising heterosexuality* (1966) autorės įrodinėja grynai kultūrinę heteroseksualizmo kilmę.

Ypatingas feministinės kritikos objektas yra religija. Geras vadovas galėtų būti Letty M. Russell redaguotas straipsnių rinkinys *Feminist interpretation of the Bible* (1985). Lenkų kalba yra pasirodžiusios vokiečių feministės teologės Utos Ranke-Heinemann knygos *Nie i amen* (1992, lenk. 1994) ir *Eunuchy do raju* (lenk. 1995). Reprezentatyvus Elisabethos Moltmann-Wendel redaguotas straipsnių rinkinys *Frau und Religion – Gotteserfahrungen im Patriarchat* (1983). Šiuolaikinę feminizmo santykių su religija būklę parodo gana autoritetingos Sheilos Ruth knyga *Take back the light* (1994). Mistinio Deivės kulto srovė gali pasigirti daugeliu pozicijų, siūlau Glorios Feman Orenstein *The reflowering of the Goddesses* (1990).

Svarbią feministinės kritikos dalį sudaro lytiškumo kalboje tyrinėjimai. Čia paminėsime pirmiausia klasikinį Robinos Lakoff darbą *Language and woman's place* (1975), ankstyvąjį Dale Spender darbą *Man made language* (1980, naujas leid. 1990), o Vokietijoje Sentos Trömel-Plotz *Frauensprache – Sprache der Veraenderung* (1982). Gražinimosi technikų semantinius kodus nagrinėja Robin Tolmach Lakoff su Raquel L. Sherr knygoje *Face value* (1984). Lenkų kalba yra išleista įdomi Deborah Tannen sociolingvistinė pokalbio vedimo skirtumų studija *Ty nic nie rozumiesz!* (1994).

Minėtoji Dale Spender yra pavyzdinių literatūros kritikos studijų *The writing of the sex?* (1989) autorė. Jau prieš septynerius metus ji yra pagrindusi savo pozicijas storu biografinių studijų tomu *Women of ideas and what men have done to them* (1982), kuris skirtas įžymiausių feminizmo idėjų kūrėjų likimams. Itin hermetiškos literatūros kritikos pavyzdys yra Catharine R. Stimpson studija *Where the meanings are* (1988). Gerai orientuotis aktualioje šios veiklos lauko situacijoje gali padėti dvi Maggie Humm pozicijos: *A reader's guide to contemporary feminist*

literary criticism (1994) ir *Practising feminist criticism* (1995). Lenkų skaitytojui tam tikrą supratimą apie feminizmo literatūrinę kritiką bei kūrybą gali suteikti žurnalo „Literatura na swiecie" 1988 metų 4 numeris, kuriame yra keletas reprezentatyvių tekstų. Apie feministinę filmų kritiką informuoja specialiai tam skirtas žurnalo „Film na swiecie" 1991 metų spalio mėnesio numeris.

Atskirą vietą užima pionieriški darbai technikos ir moteriškumo santykių tema, kur jau klasikinėmis tapo Joanos Rotschild publikacijos *Machina ex dea* (1983) ir *Teaching technology form a feminist perspective* (1988).

Kultūriniam feminizmui tikriausiai galima priskirti daugelį *women's studies* tyrinėjimų sraute atsiradusių pozicijų, kurios dažniausiai įgyja mokslinių straipsnių rinkinių pavidalą. Pirmiausia čia paminėsime ankstyvąjį plačiai skaitomą Sherry B. Ortner ir Harrietos Whitehead redaguotą etnologinių tekstų rinkinį *Sexual meanings* 1981). Apžvalginį ir reprezentacinį *women's studies* pasiekimus įvairiose mokslo srityse aptariančių straipsnių komplektą sudaro Cheris Kramarae ir Dale Spender redaguotas *The knowledge explosion* (1993). Patartina peržvelgti metinius komplektus į mokslą pretenduojančių periodinių leidinių, kaip, pavyzdžiui, „Signs" (nuo 1975 metų), taip pat „Women and politics", „Women's Studies Quarterly", Oksforde leistą „Women (a cultural review)", „Gender and Society" ir kt. Renate D. Klein ir Deborah Lynn Steinberg redaguotas įdomiausių „Women's Studies International Forum" anksčiau skelbtų straipsnių rinkinys pasirodė antrašte *Radical voices* (1989).

Lenkijoje po truputį daugėja *moterų studijų* didėjantį turtą pateikiančių leidinių. Netrukus turinčio susikurti lenkų feminizmo ir jo inspiruotų tyrinėjimų pranašyste tapo, deja, dabar beveik nepasiekiamas *Forum Polek,* Londone išleistas 1986 metų kovo 22 dieną Londono Lenkų visuomeniniame kultūros centre įvykusios diskusijos įrašas. Jau 1990 metais Liubline pasirodė Barbaros Jedynak redaguotas lyties problematikai kultūroje skirtų studijų I tomas *Kobieta w kulturze i spoleczenstwie.* Iš gausių moterų problematikai skirtųjų verta rinktis Beatos Kozak ir Slawomiros Walczewskos redaguojamą, nuo 1993 metų Krokuvoje leidžiamą periodinį feminizmo leidinį, – kaip pats save vadina, – „Pełnym głosem", kuris prasidėjo nuo 1992 metais „pirmąja lenkių feminisčių knyga" prisistačiusios *Głos mają kobiety.*

Be daugelio įdomių padėties Lenkijoje studijų, ten taip pat spausdinami Vakarų feminisčių, pavyzdžiui, Annos Snitow, tekstai („Pełnym głosem", 1995, 3). 1995 metais Poznanėje pasirodė pirmasis Jolantos Miluskos ir Elżbietos Pakszys redaguotas serijų leidyklos *Humanistyka*

i płeć tomas. Panašių, nebūtinai *stricte* feministinio pobūdžio, leidinių vis daugėja. Moterys ir moteriškumas vis dažniau tampa žinomų lenkų mokslininkų naujų tyrinėjimų objektu, o to pavyzdys galėtų būti daugelį suintrigavusi Marios Janion knyga *Kobiety i duch inności* (1996). Moteriškos egzistencinės patirties inspiracija neįprastai veiksminga subtilioje ir visiškai originalioje filosofinėje Jolantos Brach-Czainy studijoje *Szczeliny istnienia* (1999).

Apie feminizmo problemą lengvesne tonacija vis daugiau rašoma daugelyje periodinių leidinių, ir tam ne visuomet būdingas nuodugnesnis dalyko pažinimas. Bet būna ir taip, kaip Krystynos Koftos ir Małgorzatos Domagalik knygoje *Harpie, piranie, anioły* (1997), kad įdomiai ir lengvai parašytas tekstas tuo pat metu pateikia tikros informacijos apie feminizmą.

Dešimtąjį dešimtmetį kultūriniame feminizme stiprėja postmodernistinė tema. Kaip tik santykių tarp feminizmo ir postmodernizmo studijai yra skirtos knygos Jane Flaks *Thinking fragments* (1990) ir Susanos J. Hekman *Gender and knowledge* (1990) bei rinkiniai: Lindos J. Nicholson redaguotas *Feminism/postmodernism* (1990), Michele Barret ir Anne Philips redaguotas *Destabilizing theory* (1992), Margaretos Ferguson ir Jennifer Wicke redaguotas *Feminism and postmodernism* (1993) ir Marianne H. Marchand ir Jane L. Parpart redaguotas *Feminism/postmodernism/development* (1995). Įdomiai bando ieškoti savos postmodernizmo inspiruotos kūno teorijos Judith Butler knygose *Gender trouble* (1990) ir *Bodies that matter* (1993). Labai neigiamai pasidavimą postmodernizmo madai vertina Somer Brodribb knygoje *Nothing mat(t)ers* (1992).

Necituoju *stricte* akademinių darbų, kurių sąrašas dabar yra labai ilgas ir kurių sąsajos su feminizmu pirmiausia priklauso nuo temos.

Kultūriniame ir radikaliajame feminizme plačiai paplitęs įsitikinimas ypatinga moterų misija gelbstint pasaulį nuo globalių pavojų. Tai reikia pagrįsti taikingu moterų būdu ir jų artumu gamtai. Klasikinės moterų pacifizmą įrodinėjančios pozicijos yra Saros Ruddick *Maternal thinking* (1989) ir norvegės Birgitos Brock-Utne *Educating for peace* (1985). Vokietijoje itin populiari buvo Herrad Schenk pozicija *Frauen kommen ohne Waffen* (1983). Apie moterų misiją išgelbėti pasaulį specifinės moteriškos, iš esmės hedonistinės etikos dėka rašo Marilyn French storoje, tačiau, nepaisant to, populiarioje knygoje *Beyond power* (1985), kurią tarsi pratęsia skausmingos moterų diskriminacijos šiuolaikiniame pasaulyje atskleidimas keletą metų vėliau išleistoje knygoje *The war agains women* (1992). Pastaruoju metu J. Ann Tickner knygoje *Gender*

in international relations (1992) ir grupė V. Spike Peterson redaguoto rinkinio *Gendered states* (1992) autorių toliau tęsia pasaulio politikos išmaskulinizavimo idėją. Joms pritaria Christine Silvester savo knyga *Feminist theory and international relations* (1994). Apie moterų misiją gelbstint aplinką, be kita ko, rašo Maria Mies ir Shiva Vandana knygoje *Ecofeminism* (1993) bei Rosi Braidotti ir kt. redaguoto rinkinio *Women, the environment and sustainable development* (1994) autorės.

Postfeminizmas?

Postfeminizmo egzistavimas veikiau kvestionuojamas ir dabar apie jį kaskart mažiau kalbama. Tais retais atvejais, kai autoriai cituodavo, jų nuomone, postfeministinius veikalus, paprastai remdavosi Betty Friedan *The second stage* (1981), kuriame feminizmo kūrėja skelbia feminizmo etapo pabaigą ir pradžią antrojo etapo – bendros moterų drauge su vyrais kovos dėl lyčių visuomeninių funkcijų pakeitimo, taip pat Susanos Brownmiller įdomia *moteriškumo* kultūrinio fenomeno studija knygoje *Feminity* (1984), vidine feminizmo kritika Jeanos Bethke Elstain knygoje *Public man, private woman* (1981) ir Germaine Greer knygoje *Sex and destiny* (1984), savotiška ankstesnio *Moteriškojo eunucho* korektūra. Labai savitai, nostalgiškai į praėjusius dešimtį moterų judėjimo metų knygoje *Women in transition* (1980) žvelgia Judith M. Bardwick, ta pati, kuri 1971 metais knygoje *Psychology of women* (1971) gretino įvairias psichologines moteriškumo koncepcijas. Postfeministinį nusiteikimą tikriausiai reiškia Lizos Heron refleksijos knygoje *Changes of heart* (1986), kurioje autorė susirūpinusi svarsto naują moterų išsikovoto savarankiškumo ir autonomiškumo fenomeną. Apie visokių postfeministinių sąjūdžio kovinės parengties atšaukimų žalą moterų siekiams rašo kultūros, ypač postmodernizmo, kritikė Tania Modleski knygoje *Feminism without women* (1991).

Jėgos feminizmas

Šios pakraipos šiek tiek abejotinos ir vis dar neaiškios tapatybės feminizmui ypač būdingos Naomi Wolf publikacijos, pirmiausia standartinė *Fire with fire* (1993), bet taip pat ir naujausia *Promiscuities* (1997) ir ankstesnė *The beauty myth* (1990), kurioje, kritikuodama moterims primestą būtinybę patikti, autorė bręsta po trejų metų būsiančiam klus-

numo radikaliajam feminizmui išpažinimui. Vokietijoje, kviesdama moteris į tiesioginę kovą dėl valdžios, jau anksčiau panašiai kalbėjo Christa Rondzio-Plath knygoje *Frauenmacht – Ausweg aus der Krise* (1987), bet tai ir liko tik vietinės reikšmės įvykis. Čia taip pat priklauso feministinis radikaliojo feminizmo puolimas Christinos Hoff Sommers knygoje *Who stole feminism?* (1994) ir Katie Roiphe knygoje *The morning after* (1993), o pastarąją palaiko jos motina, jau seniai žinoma feminizmo rašytoja Ann Roiphe, kuri knygoje *Motherhood and feminism* (1996) nešykšti kritikos feministėms separatistėms dėl jų programinio nepalankumo šeimai. Čia taip pat tenka priskirti skandalo atmosferos gaubiamas ir tiesiog madingas (nes žiniasklaidos išgarsintas) grakščiai parašytas, nors iš esmės ne kažin ką atradusias Camille Paglia publikacijas, pirmiausia *Sexual Personae* (1990), taip pat ir dėmesio vertus labai polemiškų jos straipsnių ir kalbų rinkinius *Sex, art, and American culture* (1992) bei *Vamps and tramps* (1994). Naujoviškai skamba žurnalo „Ms" steigėjos ir ilgametės jo vyriausiosios redaktorės Glorios Steinem kvietimas atgauti pasitikėjimą savimi knygoje *Revolution from within* (1992), Janice Doane ir Devon Hodges knygoje *From Klein to Kristeva* (1992) kritikuoja kultūrinio feminizmo psichoanalitinę migraciją, kuri atitolina feminizmą nuo pagrindinio tikslo – plėsti moterų įtakos zonas valdžioje. Eiti nemažą valdžią jau turinčių Australijos moterų pėdomis kviečia Hester Eisenstein knygoje *Gender Shok* (1991). Nusipurtyti valstybę ir pasauliui primesti taikingą politiką kviečia moterys Adrienne Harris ir Ynestra King savo redaguotame rinkinyje *Rocking the ship of state* (1989). Kažkur kultūrinio feminizmo ir moteris į kovą dėl valdžios keliančio jėgos feminizmo paribyje telpa amerikietės antropologės Clarissos Pincolos Estés plunksnai priklausanti veikiau poetinė moteriškumo vilkiškos prigimties studija *Women who run with the wolves* (1992). Sandra Lipsitz Bem knygoje *The lenses of gender* (1993) sugrįžta prie androginiškojo lyčių poliarizacijos panaikinimo idėjos.

Feminizmo kritika

Feminizmas nuo pat savo pradžios buvo kritikuojamas ir kaip judėjimas, ir kaip ideologija. Be lėkštų, skubotų komentarų, kuriuos čia praleidžiu, ilgainiui pasirodė šiek tiek solidesnių, nors retai geru dalyko išmanymu grįstų veikalų. Dažniausiai šios kritikos autoriai reaguoja į žiniasklaidos sukurtą populiarų feminizmo vaizdinį.

Viena iš pirmųjų neigiamų reakcijų buvo Normano Mailero knyga *The prisoner of sex* (1971), kurioje jis užsipuolė radikalųjį feminizmą ir ėmėsi ginti Henry Millerį nuo netikslios, kaip manė, jo interpretacijos Kate Millet knygoje *Sexual politic.* Iš pirmųjų puolimų paprastai minimi ir Joan Didion straipsniai (lenkų skaitytojas gali susipažinti su vienu iš jų antrašte *Ruch kobiet* (1972) žurnale „Literatura na swiecie", 1988, 4), nors iš esmės tai galima laikyti vidine feminizmo kritika. Konservatyvios atakos pavyzdžiu daugelį metų lieka keliskart atnaujinta Steveno Goldbergo *Male dominance – The inevitability of patriarchy* (1973). 1973 metais leidinyje „Harper's" George Gilderas paskelbė arogantišką feminizmo puolimą, kuris buvo atnaujintas kaip *Sexual suicide,* o neseniai išleista nauja versija antrašte *Men and marriage* (1995). Daugeliu atvejų į šiuos leidinius sugrįžta antifeministinės idėjos iš pokario metais Jungtinėse Valstijose populiarios Ferdinando Lundbergo ir Marynios F. Farnham knygos *Modern woman – the lost sex* (1947), su kuria kad ir dėl to irgi vertėtų susipažinti. Feminizmo kritikos (netiesioginės) esama gana neaiškioje Ivano Illicho knygoje *Gender* (1982). Reikėtų paminėti ir Michaelo Levino *Feminism and Freedom* (1987), Allano Bloomo *The closing of the American mind* (1987) ir Roberto A. Johnsono *Femininity lost and regained* (1990). Įdomiai atrodo *saviškio* Warreno Farello kritika. Daugelį metų jis buvo NOW veikėjas, parašė keletą profeministinių knygų (be kita ko, *Why men are the way they are,* 1990), tačiau galiausiai, supykęs dėl vis didėjančio feminizmo aktyviščių „atvirkštinio seksizmo", tarp jų įgijo renegato reputaciją knyga *The myth of male power – Why man are the disposable sex* (1994).

Vokietijoje didelio populiarumo susilaukė gelianti ir labai sąmojinga, tačiau anaiptol ne lėkšta temą gerai išmanančios Estheros Vilar feminizmo kritika. Autorė nuo neigimo knygoje *Der dressierte Mann* (1971) per *Das polygame Geschlecht* (1974) pereina prie savų, iš esmės feministinių vizijų bei programų knygoje *Das Ende der Dressur* (1977). Taip pat pažymėtinas itin solidus, stiprus pastoriaus Lutzo von Padbergo veikalas *Feminismus – eine ideologische und theologische Herausforderung* (1985), kuriame autorius iš teologo pozicijų kritiškai, išmanydamas dalyką ir neturėdamas išankstinių nusistatymų, vertina ne tik feministinę teologijos kritiką, bet ir visą feminizmą. Prancūzijoje gana anksti atsirado Claude Alzon plunksnai priklausantis nuodugnus įvairias feminizmo pakraipas kritiškai vertinantis veikalas *Femme mythifiée femme mystifiée* (1978). Aišku, kritikos srautui tenka priskirti pačiame feminizme atsiradusius darbus, kiekvieną kartą nukreiptus prieš kurią nors pakraipą. Paminėjau juos atskirai anksčiau, aprašydamas kiekvieną srovę.

Asmenvardžių rodyklė

Rodyklę parengė *Leonija Malakauskienė*

Ślęczka, Kazimierz

Sl-18 Feminizmas : šiuolaikinio feminizmo visuomeninės ideologijos ir koncepcijos / Kazimierz Ślęczka. – Vilnius : Mintis, 2005. – 588 p. – (Atviros Lietuvos knyga : ALK, ISSN 1392-1673)

Bibliogr.: p. 560–578. – Asmenvardžių r-klė: p. 579–586

ISBN 5-417-00871-0

Ši knyga – profesoriaus K. Ślęczkos daugelio metų darbo rezultatas. Autorius nagrinėja feminizmo šaltinius, istoriją, pateikia feminizmo tipus. Į feminizmą K. Ślęczka žvelgia kaip į visuomeninį judėjimą ir su juo susijusią ideologiją. Autoriaus tikslas – sužadinti skaitytojų domėjimąsi lyties vaidmens šiuolaikinėje visuomenėje problema.

UDK 396+316.3-055

Kazimierz Ślęczka
FEMINIZMAS

Iš lenkų kalbos vertė
Irena Aleksaitė ir *Leonija Malakauskienė*

Viršelyje Williamo Merritto Chase'o paveikslas
„Draugiškas apsilankymas" (1895 m.).

Redaktorė *Zita Kutraitė*
Meninis redaktorius *Romas Dubonis*
Maketuotoja *Danutė Navickienė*

Užsakymas 5.317
Išleido „Minties" leidykla, Z. Sierakausko g. 15, LT-03105 Vilnius.
Spausdino AB „Spindulys", Gedimino g. 10, LT-3000 Kaunas.

KAZIMIERZ ŚLĘCZKA – filosofas, afrikanistas, geologas, Šlionsko universiteto filosofijos profesorius.

Devintąjį XX a. dešimtmetį susidomėjęs Vakarų feminizmu, jis įžvelgė šiame reiškinyje vieną iš svarbiausių šiuolaikinių visuomeninių jėgų. Knygoje gvildenami įvairūs feminizmo problematikos aspektai ir paneigiama daugelis stereotipų, menkinančių šį veržlų visuomeninį judėjimą. Šis unikalus kompendiumas, pateikiantis intelektinį ir visuomeninį feminizmo laimėjimą, parašytas visiems suprantamai ir, kaip sako autorius, „ši knyga patenkins skaitytojų smalsumą arba pažadins susidomėjimą labai svarbia <...> lyties vaidmens šiuolaikinėje visuomenėje problema ir visu tuo, ką šia tema turėjo, turi ir tikrai turės ką pasakyti feminizmas".

Kai antroje septintojo dešimtmečio pusėje Jungtinėse Amerikos Valstijose atsirado feminizmas, niekas nežiūrėjo į jį rimtai. Televizija ir spauda tai traktavo kaip egzotišką ir linksmą, tačiau nepatvarų dalyką, dar vieną trumpalaikės mados žiedelį, atplukdytą neramios, vis naujomis idėjomis putojančios kontrkultūros bangos. <...> Ilgainiui visi apsiprato su šiuo įsibrovėliu, kuris, tiesą sakant, savo paties noru pasitraukė į politinės scenos pakraštį, nors ramus tikrai nebuvo, retkarčiais imdavo triukšmauti, netgi valandėlei prasibraudavo į patį vidurį, suardydamas kitų vykstančių dramų ritmą. <...> Daug kartų viltingai – graudžiai, nostalgiškai ir su palengvėjimu – buvo skelbiamas feminizmo galas, tarsi priedainį kartojant, kad atėjo postfeminizmo era. Deja, tikrovė pranoko žodžius.

Galimas daiktas, esame grįžtančios bangos liudytojai. Feminizmas jau nėra nedrąsi deklaracija. <...> Naujosios feministės tiesiog nori *valdžios*. Ne įtakos valdžios žmonėms, ne dėmesio mintims ir nuomonei, kurią jos išsako, bet tikros valdžios, valdžios sau ir moterims apskritai. Ir tai yra kur kas rimčiau, daugeliui kur kas grėsmingiau nei pirminis *moterų išlaisvinimo* postulatas.

Kazimierz Ślęczka

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ISSN 1392-1673
ISBN 5-417-00871-0

Rekomenduojama kaina 62 Lt.